

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ
ΚΑΙ
ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΑΘΗΝΑ 1984

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ
ΚΑΙ
ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

Κέντρον Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν
Ἀναγνωστοπούλου 14 106 73 Ἀθήνα

Centre de Recherches Médiévales et Néo-helléniques de l'Académie d'Athènes
14, rue Anagnostopoulou Athènes (106 73), Grèce

ΑΘΗΝΑ 1984

Τὸ περιοδικὸ «Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικὰ» ἀποτελεῖ νέα σειρά τῆς παλαιᾶς «Ἐπιτηρίδος τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου», τῆς ὁποίας ἡ ἔκδοσις ἀπὸ πολλὰ χρόνια ἔχει διακοπεῖ. Ὁ νέος τίτλος τοῦ περιοδικοῦ, ποὺ ἡ ἀρμόδια Ἐφορευτικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Κέντρου ἔκρινε ὡς τὸν καταλληλότερο, ἀνταποκρίνεται καὶ στὴ μετονομασίᾳ τοῦ ἄλλοτε «Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου» σὲ «Κέντρον Ἐρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ» τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

Ὡς πρὸς τοὺς ἡμιτελεῖς καὶ καθυστερημένους τόμους τῆς παλαιᾶς «Ἐπιτηρίδος», θὰ καταβληθεῖ προσπάθεια νὰ καλυφθοῦν καὶ νὰ συμπληρωθοῦν κατὰ τὸν προσφορότερο τρόπο τὰ διάρχοντα κενά, γιὰ νὰ γίνῃ δυνατὴ ἡ κυκλοφορία τους.

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

	Σελ.
Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, 'Ιστορικά σχόλια σὲ ἐπιγραφές, ἐπιγράμματα, χαραύματα καὶ ἐνθυμήσεις τῆς μονῆς Δουσίκου (πίν. Α'-ΛΒ')	9- 70
ΙΩΑΝΝΑΣ ΚΟΛΙΑ, Θεσσαλικά χειρόγραφα σὲ ξένες βιβλιοθήκες (πίν. ΛΓ'-ΛΘ')	71- 79
ΚΩΣΤΑ ΛΑΠΠΑ, Τὰ Προσκυνητάρια τῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου Καλαβρύτων (πίν. Μ'-ΜΓ')	80-125
ΠΗΝΕΛΟΠΗΣ ΣΤΑΘΗ, Τὸ ἀνέκδοτο 'Οδοιπορικὸ τοῦ Χρῦσανθου Νοταρᾶ (πίν. ΜΔ'-ΜΖ')	127-280
ΕΛΕΝΗΣ ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ-ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗ, Νικόλαος Κριτίας. Βιογραφικά καὶ ἐργογραφικά (πίν. ΜΗ'-ΝΑ')	281-402
ΡΟΔΗΣ-ΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΣΤΑΜΟΥΔΗ, Οἱ οἰκογένειες τῆς Κοινότητος τῆς Πρέβεζας (1741) (πίν. ΝΒ'-ΝΖ')	403-418
Γ. Α. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, 'Η «κράλαινα τῶν Τριβαλῶν» καὶ ὁ κωδικογράφος Θεόκτιστος (±1340) (πίν. ΝΖ'-Ο')	419-451
Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, Αὐτόγραφο γράμμα (1617) τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως στὸν 'Ολλανδὸ λόγιο David de Wilhem (πίν. ΟΑ'-ΟΒ')	453-461

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ
ΣΕ ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ, ΕΠΙΓΡΑΜΜΑΤΑ, ΧΑΡΑΓΜΑΤΑ
ΚΑΙ ΕΝΘΥΜΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΔΟΥΣΙΚΟΥ
ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ

Δημοσιεύω και σχολιάζω στη μελέτη αυτή τις επιγραφές, ένθυμσεις κλπ. της θεσσαλικής Μονής Δουσίκου, γνωστές και άγνωστες, οι οποίες, συνολικά παρουσιασμένες και σχολιασμένες, αποκτοῦν ιδιαίτερη σημασία για την ιστορία τῆς μονῆς ἀλλὰ και τῆ γενικότερη ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς περιοχῆς στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας. Δὲν δημοσιεύω συστηματικὰ ἐπιγραφές ἱερῶν σκευῶν (σταυρῶν ἀγιασμοῦ, ἀγίων ποτηρίων κλπ.), ἀμφίων καὶ ἄλλων χρυσοκεντημάτων καὶ μικροαντικειμένων, παρὰ μόνο σὲ ἐλάχιστες περιπτώσεις, δηλαδὴ ὅταν οἱ ἐπιγραφές αὐτὲς ἀναφέρονται σὲ ἐπίσημα πρόσωπα, μητροπολίτες, ἡγουμένους κλπ., καὶ σχετίζονται ἄμεσα καὶ στενὰ μὲ τὴν ἱστορία τῆς μονῆς.

1. Καθολικὸ τῆς Μονῆς Δουσίκου

Στὴ συνηθισμένη θέση, πάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ κυρίως ναοῦ τοῦ καθολικοῦ, ὑπάρχει ἡ κτιτορικὴ ἐπιγραφή, τοῦ ἔτους 1557, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ βασικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἰδρύσεως καὶ τῆς ἀνέγερσος τοῦ ναοῦ καὶ γενικότερα τῆς μονῆς αὐτῆς. Ἡ ἐπιγραφή, τὴν ὁποία ἔχω δημοσιεύσει καὶ σὲ παλαιότερη ἐργασία μου¹, εἶναι ἡ ἐξῆς²:

1. Βλ. Δ.Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Οἱ Νεόφυτοι Λαρίσης τοῦ 16ου αἰῶνος—Συμβολὴ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς μεταβυζαντινῆς Θεσσαλίας», *Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 15 (1965) σ. 103-104. Στὴ βιβλιογραφία, τὴν ὁποία παραθέτω, ὁ.π., σ. 104, σημ. 1, γιὰ τὶς παλαιότερες ἐκδόσεις τῆς ἐπιγραφῆς, πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ οἱ ἐξῆς ἐπίσης δημοσιεύσεις: Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Θεσσαλίας», *Ἐπετηρὶς Φιλολογ. Σὺλλ. Παρνασσοῦ* 10 (1914) σ. 266-267· ΕΠ. ΦΑΡΜΑΚΙΔΟΥ, *Ἡ Λάρισα*, Βόλος 1926, σ. 88· Π.Ι. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ἡ ἐπισκοπὴ Αἰτζᾶς καὶ Ἀργαφῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, Ἀθήνα 1960, σ. 141.

2. Στὴν παρούσα ἐκδοσὴ τῆς ἐπιγραφῆς παραλείπω, γιὰ τεχνικοὺς λόγους, τοὺς τόνους καὶ τὰ πνεύματα τῶν κεφαλαίων γραμμάτων, τῶν ὅμως τῆ γραφῆ τοῦ κειμένου. Βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίνακα Ζ', ὅπου φωτογραφικὸ πανομοιότυπο τῆς ἐπιγραφῆς.

† ΑΝΗΓΕΡΘΗ Ο ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΟΥΤΟΣ ΚΑΙ ΘΕΙΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ Κ(ΥΡΙΟΥ)Υ ΚΑΙ ΘΕΟΥ ΚΑΙ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ Ι(ΗΣΟΥ)Υ Χ(ΡΙΣΤΟΥ)Υ· ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΩΝ ΠΥΛΩΝ | ΠΡΩΗΝ ΜΕΝ ΕΝ ΑΛΛΩ ΣΧΗΜΑΤΙ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ Π(ΑΤ)Ρ(Ο)Σ ΗΜΩΝ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΛΑΡΙΣΣΗΣ· Κ(ΑΙ) ΤΟΥ ΑΥΤΑΔΕΛΦΟΥ | ΑΥΤΟΥ ΙΓΝΑΤΙΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΑΠΠΟΥΑΣ ΚΑΙ ΦΑΝΑΡΙΟΥ· ΥΣΤΕΡΟΝ ΔΕ ΕΝ ΤΟΥΤΩ ΤΩ ΠΕΡΙΚΑΛΛΕΙ ΣΧΗΜΑΤΙ· ΟΙΩ ΝΥΝ ΟΡΑΤΑΙ, | ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΕΚ ΒΑΘ(Ρ)ΩΝ ΚΑΙ ΑΝΙΣΤΟΡΙΘΗ· ΠΑΡΑ ΚΥΡΟΥ ΝΕΟΦΥΤΟΥ, ΤΟΥ ΑΥΤΩΝ ΑΝΕΨΙΟΥ· ΤΟΥ Κ(ΑΙ) ΤΟΝ ΑΥΤΟΝ ΘΡΟΝΟΝ ΤΗΣ ΑΓΙΩΤΑΤΗΣ | ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΣΗΣ ΙΘΥΝΟΝΤΟΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΥΠ' ΑΥΤΟΥ ΘΕΟΦΙΛΕΣΤΑΤΩΝ ΕΠΙ(Σ)ΚΟΠΩΝ· ΤΟΥ ΤΕ ΛΙΤΖΑ ΛΟΥΚΑ· ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΩΝ | ΙΩΣΗΦ· ΚΑΙ ΤΟΥ ΦΑΝΑΡΙΟΥ ΜΑΡΤΥΡΙΟΥ· ΕΠΙ ΕΤΟΥΣ ζ' ε' ξ' ζ' ω'· ΜΗΝΙ ΝΟΕ(Μ)ΒΡΙΩ Η' ι' (δικτιών)ος Α' η'.

(έτος από κοσμογονίας ζξξ' = 7066-5509 = έτος από Χριστού γεννήσεως 1557).

Σύμφωνα με την έπιγραφή αυτή, τὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς τοῦ Σωτῆρος τῶν Μεγάλων Πυλῶν (ἢ Μονῆς Ἁγίου Βησσαρίωνος ἢ Δουσίκου), κτίστηκε ἀρχικῶς, σὲ διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ σημερινὸ σχῆμα, ἀπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπο³ Λαρίσης Βησσαρίωνα. Πρόκειται γιὰ τὸ γνωστὸ μητροπολίτη Λ α ρ ί σ η ς Β η σ σ α ρ ί ω ν α Β', ἕναν ἀπὸ τοὺς διαπρεπέστερους ἱεράρχες τῆς Θεσσαλίας, μὲ εὐρὴ καὶ σπουδαῖο κοινωνικὸ ἔργο, μὲ βαθιὰ ἀνταπόκριση καὶ ἀκτινοβολία στὴ λαϊκὴ ψυχὴ, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας⁴. Τὸν Βησσαρίωνα αὐτὸ, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε κτίτορας τῆς Μονῆς Δουσίκου καὶ μετὰ τὸ θάνατό του, καθαρασμένος ἤδη καὶ καθιερωμένος στὴ συνείδηση τῶν πιστῶν τῆς περιοχῆς, κατατάχθηκε ἀμέσως στὴ χορεία τῶν ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας (ἡ μνήμη του ἑορτάζεται στίς 15 Σεπτεμβρίου)⁵, ἔχει διακρίνει ἢ ἐπιστημονικὴ ἔρευ-

3. Ὁ κανονικὸς τίτλος τῶν ἀρχιερέων τῆς Λαρίσης εἶναι τοῦ «μητροπολίτη». Ἡ Λάρισα ἤδη ἀπὸ τὸ 324 εἶχε ἀναδειχθεῖ σὲ ἀρχιεπισκοπὴ, ἀλλὰ τὸ ἔτος 531, μὲ τοπικὴ σύνοδο, ἀναγνωρίστηκε μητρόπολη. Βλ. σχετικὰ Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟ, ὁ.π., σ. 255.

4. Γιὰ τὸ μητροπολίτη αὐτὸ ἐτοιμάζω εἰδικὴ μελέτη, μὲ νέα στοιχεῖα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ ἱεράρχη καὶ μὲ παρουσίαση πολλῶν ἀνεκδότων κειμένων.— Πολλὰ στοιχεῖα προσωπογραφικὰ γιὰ τὸν ἅγιο Βησσαρίωνα παρέχει ἡ εἰδικὴ μελέτη τοῦ Ν. BEES [N. BEH], «Prosopographisches, Hagiologisches und Kunstgeschichtliches über den hl. Bessarion den Metropolit von Larissa (†1540)», *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* 4 (1923) σ. 351-400· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ἡ ἀρχέτυπος κτητορικὴ διαθήκη τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βησσαρίωνος, μητροπολίτου Λαρίσης, ἰδρυτοῦ τῆς Μονῆς Μεγάλων Πυλῶν, Ἀθήναι 1949, σ. 3-6. Βλ. ἐπίσης καὶ Μητροπολίτου Τριβλικῆς ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ [ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ], Ὁ Ἅγιος Βησσαρίων (Δουσίκου), Ἀθήναι 1966 (κυρίως σ. 57-100)· Ἀρχιμαν. Χ. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ὁ Ἅγιος Βησσαρίων ἀρχιεπίσκοπος Λαρίσης ὁ Β', Ἀθήναι 1968· Ν. ΓΚΑΓΚΑΤΣΙΟΥ, Ὁ πολιοῦχος Ἅγιος Βησσαρίων-Πόρτα Παναγιά, Πνευματικὰ Τρικάλα, Ἐκδοσις Δήμου Τρικκαίων 1970, σ. 190-191.

5. Συναξαριστῆς τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ, πάλαι μὲν ἐλληνιστὶ συγγραφεῖς

να⁶ ἀπὸ τὸν δμώνυμό του μητροπολίτη Λαρίσης Βησσαρίωνα Α', ὁ ὁποῖος τὸ ἔτος 1489/90 πῆρε προαγωγή καὶ μετάθεση ἀπὸ τὴν ἐπισκοπὴ Δημητριάδος στὴ μητρόπολη τῆς Λαρίσης⁷. Παλαιότερα εἶχαν ταυτίσει λαθασμένα τὸν Βησσαρίωνα αὐτὸ μὲ τὸν κτίτορα τῆς Μονῆς Δουσίκου⁸.

Ἐπίσημα πρωτότυπα ἔγγραφα, ποὺ σώζονται στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς, καθορίζουν μὲ ἀκρίβεια τὸ χρόνο ἀνόδου τοῦ ἁγ. Βησσαρίωνα στὸ μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Λαρίσης. Πρόκειται γιὰ ἕνα ἄγνωστο καὶ ἀνέκδοτο μεράτι (Μάρτ. 1527) τοῦ σουλτάνου Σουλεϊμάν Α', ποὺ ἐπικυρώνει τὴν ἐκλογή τοῦ Βησσαρίωνα Β' ἀπὸ τὸ Οἶκουμ. Πατριαρχεῖο ὡς μητροπολίτη τῆς Λαρίσης, καὶ γιὰ ἕνα ἀνέκδοτο ἐπίσης σιγίλλιο (Ἀπρ. 1527) τοῦ Οἴκουμ. Πατριάρχη Ἱερεμία Α', ποὺ συντάχθηκε μετὰ τὴν ἀνοδο τοῦ Βησσαρίωνα στὸ μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Λαρίσης καὶ ἀποτελεῖ τὴν ἐπίσημη συνοδικὴ πράξι τῆς ἐκλογῆς του⁹.

Ἀναμφισβήτητα λοιπὸν, τὸ ἔτος 1527 ἐκλέγεται μητροπολίτης τῆς Λαρίσης ὁ ἅγιος Βησσαρίων καὶ ὄχι τὸ 1520, ὅπως λαθασμένα μέχρι σήμερα

ἀπὸ Μαυρικίου..., τὴν δὲ δεύτερον μεταφρασθεὶς ὑπὸ Νικοδήμου Ἀγιορείτου, Βενετία 1819, τόμ. Α', σ. 54· L. PEIT, *Bibliographie des acolouthies grecques*, Bruxelles 1926, σ. 27· FR. HALKIN, *Bibliotheca Hagiographica Graeca*³, Bruxelles 1957, τόμ. 3, σ. 15, ἀρ. 2024· ΣΩΦ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Ἀγιολόγιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ἀθήναι [1960], σ. 80. Ἡ χρονολογία 1550, ποὺ παρέχουν ὁ Νικόδημος στὸ Συναξαριστῆ καὶ ὁ Εὐστρατιάδης στὸ Ἀγιολόγιον, εἶναι λαθασμένη.

6. Ν. BEES, *BNJ* 4 (1923) σ. 354-356, 396· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Διαθήκη ἁγ. Βησσαρίωνος, σ. 3. Πρβλ. Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, «Αἱ παλαιαὶ ἐκκλησιαὶ Τρικκαίων καὶ οἱ δύο Βησσαρίωνες Λαρίσης», *Δελτίον Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἐταιρείας*, περίοδος Β', τόμ. 3 (1926) σ. 22-27.

7. Στὴν προαγωγή καὶ μετάθεση τοῦ μητροπολίτη αὐτοῦ ἀναφέρεται σιγίλλιο τοῦ Οἴκουμ. Πατριάρχη Διονυσίου Α', τοῦ ἔτους 1489/90. Βλ. Ι. ΣΑΚΚΕΛΙΩΝΟΣ, «Σιγίλλιον πατριαρχικόν», *Δελτίον Ἱστορ. καὶ Ἐθνολογ. Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος* 2 (1885) σ. 15-20, ὅπου καὶ δημοσιεύεται τὸ ἔγγραφο αὐτό.

8. Βλ. Ι. ΣΑΚΚΕΛΙΩΝΑ, ὁ.π., Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟ, Ἐπετηρὶς Φιλολ. Σὺλλ. Παργασσοῦ, 10 (1914) σ. 261-267 (πρβλ. ΤΟΝ ΙΔΙΟ, *Δελτίον Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἐταιρείας*, 3, 1926, σ. 23-24, ὅπου μόνος του διορθώνει τὸ σφάλμα του)· ΕΠ. ΦΑΡΜΑΚΙΔΟΥ, Ἡ Λάρισα, Βόλος 1926, σ. 86-93· Β. ΜΥΣΤΑΚΙΔΟΥ, «Ἐπισκοπικὸι κατάλογοι», *Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζ. Σπουδῶν* 12 (1936) σ. 190.

9. Τὸ μεράτι αὐτὸ (μαζὶ μὲ ἄλλα μεράτια ποὺ ἐπικυρώνουν τὴν ἐκλογή μητροπολιτῶν ἢ ἐπισκόπων τῆς περιοχῆς) καὶ τὸ συνοδικὸ σιγίλλιο τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνα ὡς μητροπολίτη εἶχα ἐπισημάνει κατὰ τίς ἀλλεπάλληλες ἐπισκέψεις μου (ἀπὸ τὸ 1966 μέχρι σήμερα) στὴ Μονὴ Δουσίκου γιὰ ἐπὶ τόπου ἔρευνα καὶ μελέτη τοῦ πολυτίμου ἀρχαιολογικοῦ ὑλικοῦ ποὺ φυλάσσεται ἐκεῖ.— Τὰ σχετικὰ μὲ τὸν ἅγιο Βησσαρίωνα ἔγγραφα, μαζὶ μὲ ἄλλα κείμενα, θὰ περιλάβω καὶ θὰ δημοσιεύσω στὴ μελέτη ποὺ ἐτοιμάζω γιὰ τὸ θεσσαλὸ αὐτὸ ἱεράρχη καὶ τοπικὸ ἅγιο.— Τὰ μεράτια ποὺ ἀνέφερα πρὸ πάνω συνοδεύονται καὶ ἀπὸ παλαιὰ ἐλληνικὴ μετάφραση (τῶν μέσων τοῦ ΙΘ' αἰ.)· τίς χρονολογίες ὅμως εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ διαβάσει ἐπὶ τόπου καὶ σὲ ὀρισμένα σημεῖα καὶ νὰ διορθώσει ὁ συνάδελφος Γ ι ά ν ν η ς Ἀ λ ε ξ α ν δ ρ ό π ο υ λ ο ς, μὲ τὸν ὁποῖο εἶχαμε ἐπισκεφθῆ τὴ Μονὴ Δουσίκου τὸν Μάιο τοῦ 1983· τὸν εὐχαριστῶ θερμὰ γιὰ τὴν πρόθυμη ἐξυπηρέτηση.

γίνεται δεκτό από όλους σχεδόν που έχουν ασχοληθεί με το θέμα¹⁰. 'Η νέα αυτή χρονολογία επιβάλλει να διορθωθούν (ακριβέστερα, να μετατεθούν κατά 7 χρόνια αργότερα) και πολλές άλλες χρονολογίες σχετικές με τον άγιο Βησσαρίωνα (π.χ. «έπίσκοπος» Δομενίκου και 'Ελασσόνος χειροτονείται από τον Μάρκο Λαρίσης το 1517 και όχι το 1510· έξαρχος Σταγών διορίζεται και διαδέχεται τον αποθανόντα έξαρχο Νικάνορα το 1521 και όχι το 1514 κ.κ.)¹¹.

'Εκτός από την κτιτορική επιγραφή του καθολικού της Μονής Δουσίκου, πληροφορίες σημαντικές για την ίδρυση ή μάλλον ανάκτηση και από τα θεμέλια ανέγερση της μονής αυτής παρέχει ο ίδιος ο κτίτοράς της, ο άγιος Βησσαρίων, σε μια από τις τρεις διαθήκες του, γραμμένη στα 1534/35 (βεβαιωτικόν και διατακτικόν γράμμα και διαθήκης αναπληρωτικόν, όπως την ονομάζει ο ίδιος). 'Η διαθήκη αυτή, γραμμένη σε περγαμηνή, είναι ανέκδοτη και σώζεται (το πρωτότυπο της) στο αρχείο της μονής¹². Μεταξύ των άλλων, αναφέρονται εκεί

10. Ν.Γ. Χ[ΑΤΖΗ]-ΖΩΓΙΑΗ, «Θεσσαλικά — Μοναί Γούρας και 'Αγίου Βησσαρίωνος ή Δουσίκου και ναός βυζαντινός εν Πόρτα-Παναγιᾶ», *Εικονογραφ.* 'Εστία, 1894, σ. 349· Δ.Γ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΟΥ-ΚΑΠΟΤΑ, 'Ακολουθία και Βίος του εν αγίοις πατρὸς ἡμῶν Βησσαρίωνος, 'Αθήναι 1897, σ. 58· Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, 'Επετηρίς Φιλολογ. Συλλ. Παρνασσού 10 (1914) σ. 261-267 (συγγέει τον άγιο Βησσαρίωνα με τον Βησσαρίωνα Α' τον από Δημητριάδος και δίνει τις χρονολογίες 1490-1525)· Ν. ΒΕΕΣ, *BNJ* 4 (1923) σ. 378, 395· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, 'Η αρχέτυπος κτητορική διαθήκη του εν αγίοις πατρὸς ἡμῶν Βησσαρίωνος, 'Αθήναι 1949, σ. 5· ΕΠ. ΦΑΡΜΑΚΙΔΟΥ, 'Η Λάρισα, Βόλος 1926, σ. 68-92 (επαναλαμβάνει ακριβώς όσα γράφει ο Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, β.π.)· ΣΤΕΦ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, 'Η ἐκκλησία ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ αἱ μητροπόλεις Λαρίσης καὶ Δημητριάδος, 'Αθήναι 1937, σ. 5 (ἐδῶ ο χρόνος της αρχιερατείας του άγ. Βησσαρίωνα στη Λάρισα ορίζεται μεταξύ των ἐτῶν 1550 καὶ 1560)· Μητροπ. ΤΡΙΚΚΗΣ καὶ ΣΤΑΓΩΝ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ [ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ], 'Ο 'Αγιος Βησσαρίων (Δούσικος), 'Αθήναι 1966, σ. 61-62, 81· Αρχιμ. ΧΑΡ. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, 'Ο 'Αγιος Βησσαρίων ἀρχιεπίσκοπος Λαρίσης ὁ Β', 'Αθήναι 1968, σ. 8. — 'Η λανθασμένη χρονολογία 1520, ἀνόδου του άγ. Βησσαρίωνα στο μητροπολιτικό θρόνο της Λάρισας, δίνεται αρχικά (έγνωστο με ποιά βάση) από το γνωστό Ιερομόναχο της Μονής Δουσίκου Χατζη-Γεράσιμο (ΙΘ' αἰ.), ἀπαίδευτο μὲν καὶ ὀλιγογράμματο, ἀλλὰ χαλκέντερο μελετητὴ καὶ πολυγραφότατο βιβλιογράφο της μονής. 'Ετσι ἡ χρονολογία αὐτή, μαζί με ἄλλες λανθασμένες ἐπίσης χρονολογίες για τον άγ. Βησσαρίωνα, περιέχεται στους κώδικες της Μ. Δουσίκου που ἔχει γράψει ο ίδιος ο Χατζη-Γεράσιμος, ὅπ' ἀρ. 59 (σελ. 14-15· ο κώδ. αὐτὸς εἶναι τὸ «βρέβιον» της μονής), 76 (σελ. 45-50), 87 (σελ. 246-250) καὶ στὸν χωρὶς ἀριθμὸ κώδ. που ἀναφέρεται στο μετόχι της μονής στη Βλαχία, τὸ ἐπονομαζόμενον τοῦ Νουτζέτου (φφ. Α-Β), καθὼς ἐπίσης καὶ στὸν προερχόμενο ἀπὸ τὴ Μ. Δουσίκου κώδ. 1920 της 'Εθν. Βιβλιοθήκης 'Ελλάδος (σελ. 137-140). — 'Αναλυτικὴ περιγραφή τῶν 93 κωδίκων της μονής ἔχει ἐτοιμάσει ο συνάδελφος Φώτης Δημητράκου. — Για τὸν Χατζη-Γεράσιμο βιογραφικὰ στοιχεία κ.κ., βλ. παρακάτω, σ. 60-66.

11. Τις διορθωμένες αὐτὲς χρονολογίες καὶ ἄλλες παρουσιάζω καὶ σχολιάζω ἀναλυτικὰ στὴν εἰδικὴ ἐργασία που ἐτοιμάζω για τὸν άγιο Βησσαρίωνα. — Βλ. τοὺς ἐκτὸς κειμένου πίνακες Γ', Δ' καὶ Ε', ὅπου ἡ ἰδιόχειρὴ ὑπογραφή του άγ. Βησσαρίωνα καὶ εἰκονογραφικὲς παραστάσεις του (σὲ τοιχογραφίες της Μονής Δουσίκου).

12. Κατὰ τὴν ἐπίσημὴ καταγραφή της Μητροπόλεως Τρίκκης τὸ 1964 πῆρε τὸν

καὶ τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικά: 'Ανήγαγε [ὁ Θεὸς] τὴν ἐμὴν ταπεινότητα καὶ ἀναξίότητα ... καὶ ἰδρῶσατο ταύτην ἐν τῷ της ἀρχιερωσύνης ὕψει ... διευθύνουσα τε καὶ διεξάγουσα ὁσημέραι τὸ της ἀγιοτάτης μητροπόλεως Λαρισσαίων ποι|μνιον κατὰ δύναμιν ... περισκοπήσασα οὖν αὐτὴ [ἡ ἐμὴ ταπεινότης] καὶ ἰδοῦσα πάντα τὰ ἐν τῇ προορηθείσῃ ποιμνῇ τε καὶ ἐπαρχίᾳ ... μονῆδρια καὶ μοναστήρια ... ἐξ ὧν μία ἐπήρχ(εν) καὶ ἡ προορηθεῖσα σεβασμία μονή, ἣν ἀκριβέστερον ἐγὼ τῶν ἄλλων περισκοπήσας καὶ ἰδὼν τὴν τοῦ τόπου αὐτῆς θέσιν καλλίστην τε καὶ εὐαρμοστ(ο)τάτην οἶσαν εἰς πᾶσαν κατασκευὴν τε καὶ μοναχῶν ἀνάπαισιν, ἠρξάμην σὺν Θ(ε)ῷ μετὰ κ(αὶ) | τοῦ ἐμοῦ ὁμαίμονος κυροῦ 'Ιγνατίου, τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου τε καὶ προστάτου Φαναρίου, τοῦ ἀνακτίσασθαι μάλλον δὲ ἐκ βάθρων ἀνεγείραι ταύτην, ἥδη εἰς ἀφανισμόν, ὡς ἐφθήμεν εἰπόντ(ες), ἐληλυθυῖαν καὶ κόπ(ους) καὶ ἰδρῶτ(ας) οὐ τοὺς τυχόντας ἐνδείξαντες ἐν αὐτῇ, συναντιλαμβανομ(έν)ου δὲ ἡ[μῶν] | καὶ τοῦ τ]ὰ πάντα τελειοῦντος Θ(εο)ῦ ἡμῶν, ἀνεγείραμην τε τὸν ναὸν κάλλιστον ἢ τὸ πρῶτον, καὶ τοῖχον περιστοιχίσαντες αὐτὸν κύκλῳ ὀχυρότατον, ἐν ᾧ καὶ κέλλ(ας) ἐπήξαμ(εν) πλείστας καὶ διαφανεῖς εἰς ἀνάπαισιν τῶν μοναχῶν καὶ τῶν ἄλλως πως παρατυγχανόντων, καὶ κρήνην ἐντὸς καλῶς περιστήσαντες [καὶ | βιβλία] διάφορα καὶ σκεύη ἱερὰ παντοῖα καὶ ἱερέ(ων) καὶ διακόν(ων) ἀλλαγὰς κατεπλουτήσαμ(εν) αὐτὴν εἰς αἶνον καὶ δόξαν Θ(εο)ῦ¹³.

Σύμφωνα λοιπὸν με ὅσα ἀναφέρει ο ἴδιος ο άγιος Βησσαρίων στη διαθήκη του αὐτῆ καὶ με ὅσα ἀναγράφονται στὴν κτιτορική ἐπιγραφή του καθολικοῦ της μονής, ἐπανίδρυσε καὶ ἀνέκτισε ἀπὸ τὰ θεμέλια τὴ Μονὴ Δουσίκου, ἀφοῦ εἶχε ἐκλεγεί μητροπολίτης Λαρίσης, δηλαδὴ μετὰ τὸ ἔτος 1527, καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ ἔτος 1534/35 (1 Σεπτ. 1534-31 Αὐγ. 1535), ὅποτε ἔγραψε τὴν παραπάνω διαθήκη του, στὴν ὁποία ἡ μονὴ ἀναφέρεται ὡς ἀποπερατωμένη ἤδη.

'Επομένως τὸ ἔτος 1522, που θεωρεῖται σήμερα ὡς ἡ χρονολογία ἀποπεράτωσης της Μονής Δουσίκου ἀπὸ τὸν άγιο Βησσαρίωνα, εἶναι ὅπως ἀπὸ ποτε λανθασμένο. Τὴ χρονολογία αὐτὴ δέχεται πρῶτος σὲ παλαιὰ μελέτη του ο 'Ι. Σακκελιαν¹⁴, στηριζόμενος σὲ κώδικα της 'Εθνικῆς Βιβλιοθήκης (προερχόμενο ἀπὸ τὴ Μονὴ Δουσίκου), ὅπου ἡ σημείωση: 1522 ἐτελειώθη ἡ μονὴ Δουσίκου. 'Η σημείωση αὐτὴ, ὅπως δηλώνει ο Σακκελιαν, εἶναι γραμμένη ἀπὸ τὸν ἱερομόναχο της μονής (ΙΘ' αἰ.) Χατζη-Γεράσιμο, ο ὅποιος, ὅπως ἤδη ἔχω ἀναφέρει¹⁵, παρὰ τὰ λίγα γράμματα που γνώριζε, ὑπῆρξε ἀκούραστος κωδικογράφος

ἀριθμὸ 43· φυλάσσεται μέσα σὲ κύλινδρο στο Σκευοφυλάκιο της μονής. Τὴ διαθήκη αὐτὴ, μαζί με τίς ἄλλες δύο, θὰ δημοσιεύσω στὴ μελέτη για τὸν άγιο Βησσαρίωνα.

13. Στίχοι τοῦ ἐγγράφου 7-8, 10-13. Διορθῶναι σιωπηρὰ τὰ λίγα ὀρθογραφικὰ λάθη.

14. Ι. ΣΑΚΚΕΛΙΑΝΟΣ, «Σιγίλλιον πατριαρχικόν», *Δελτίον 'Ιστορ. καὶ 'Εθνολογ.* 'Εταιρίας της 'Ελλάδος 2 (1885) σ. 17.

15. Βλ. σημ. 10. 'Αναλυτικὰ βιογραφικὰ στοιχεία κ.κ. για τὸν Χατζη-Γεράσιμο, βλ. πιδ κάτω, σ. 60-66.

φος, συμπληγής και αντιγραφείας κειμένων, κατασκευαστής στιχουργημάτων και μελετητής συστηματικός τῶν χειρογράφων τῆς μονῆς, τὰ ὅποια, καθὼς και πολλά ἀπὸ τὰ ἔντυπα, ἔχει γεμίσει κυριολεκτικὰ μὲ ἰδιόγραφες σημειώσεις και ἐνθυμήσεις, πού ὅμως δὲν εἶναι ἀξιόπιστες, ἀν δὲν ἀναφέρονται σὲ σύγχρονα μὲ τὴν ἐποχὴ του πράγματα και γεγονότα. Τὴ λαυθασμένη αὐτὴ χρονολογία 1522 ἢ 1523 δέχονται ἀργότερα ὁ Ν. Γιαννόπουλος, ὁ Ν. Βέης, ὁ Ἄ. Ὁρλάνδος και ἄλλοι ὡς ἔτος πού ἀποπεράτωσε τὴν οἰκοδόμηση τῆς μονῆς ὁ ἅγιος Βησσαρίων¹⁶.

Στὶς 13 Σεπτεμβρίου τοῦ ἔτους 1540 (= ἔτος ἀπὸ κοσμογονίας ζ' μθ' / 7049), ἡμέρα Δευτέρα, σὲ ἡλικία 50 χρόνων, πέθανε ὁ ἅγιος Βησσαρίων, σύμφωνα μὲ σχετικὴ ἐνθύμηση στὸν κώδικα 798, φ. 318^v, τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, ὁ ὅποιος προέρχεται ἀπὸ τὴ Μονὴ Δουσίκου και ἀνήκει προσωπικὰ στὸν ἅγιο Βησσαρίωνα (πρόκειται γιὰ τὴν περίφημη «πανδέκτη» ἢ «πενθέκτη» τοῦ ἁγίου)¹⁷. Παρόμοια σημείωση (ἀνέκδοτη αὐτή), μὲ τὴν ἴδια χρονολογία και ἡμερομηνία (13 Σεπτ. 1540, ἡμέρα Δευτέρα) ὑπάρχει και στὸ φ. 24^r τοῦ κώδ. 91 τῆς Μονῆς Δουσίκου. Ὁ κώδ. αὐτὸς ἀνήκει στὸν ΙΣ' αἰ., περιέχει διάφορα κείμενα σχετικὰ μὲ τὸν ἅγιο Βησσαρίωνα (ἀ' διαθήκη του, Ἀκολουθία, ἐγκώμιο Παχωμίου Ρουσάνου) και εἶναι γραμμένος ἀπὸ διάφορους βιβλιογράφους (Παχώμιος Ρουσάνος, Μελέτιος, Κάλλιστος, Ραβουλάς)¹⁸.

Ὁ ἀναφερόμενος στὴν κτιτορικὴ ἐπιγραφή τῆς Μονῆς Δουσίκου ἀδελφὸς τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνα Ἰγνάτιος κατέχει κι αὐτὸς τὸ ἀρχιερατικὸ ἀξίωμα, εἶναι ἐπίσκοπος Κ α π ο ὕ α ς και Φ α ν α ρ ί ο υ, Θεσσαλικῆς ἐπίσης περιοχῆς, πού σήμερα ὑπάγεται ἐκκλησιαστικὰ στὴν περιφέρεια τῆς Καρδίτσας. Ὁ Ἰ-

16. Ι. ΣΑΚΚΕΛΙΩΝ, ΔΙΕΕ 2 (1885) σ. 17· Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ἐπετηρὶς Φιλολ. Συλλ. Παρνασοῦ 10 (1914) σ. 262 και Δελτίον Χριστ. Ἀρχαιολ. Ἐταιρείας, περ. Β', τόμ. 3 (1926) σ. 26· Ν. ΒΕΕΣ, ΒΝΙ 4 (1923) σ. 379, 395· Α. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, «Ἡ Πόρτα Παναγιὰ τῆς Θεσσαλίας», Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντ. Μνημείων τῆς Ἑλλάδος 1 (1935) σ. 6 (ὁ Ὁρλάνδος ἐδῶ δέχεται τὴ χρονολογία 1523)· ΑΠ. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τόμ. Β', ἐκδ. β', Θεσσαλονίκη 1976, σ. 221· ΜΑΡΙΑΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΑΔΗ-ΠΟΛΙΤΗ, «Μαρκιανὸς τλήμων και ἀμαθὴς γραφεὺς τῆς Μονῆς Δουσίκου», Ἀφιέρωμα στὸν Καθηγητὴ Λίνο Πολίτη, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 40. Πρβλ. Ν.Γ. Χ[ΑΤΖΗ]-ΖΩΓΙΔΗ, «Θεσσαλικά», Ἐικονογρ. Ἐστία, 1894, σ. 347 (ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ἡ Μονὴ Δουσίκου οἰκοδομήθηκε ἀπὸ τὸν ἅγιο Βησσαρίωνα τὸ ἔτος 1515).

17. Βλ. Ι. ΣΑΚΚΕΛΙΩΝΟΣ, Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1892, σ. 144-145, ἀρ. 798· Ν. ΒΕΕΣ, ΒΝΙ 4 (1923) σ. 385-386, 395· πρβλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Χρονογραφικὰ σημειώματα ἐκ τῶν κωδίκων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἑλλάδος», ΔΙΕΕ 6 (1902) σ. 95.

18. Γιὰ τὸν κώδικα αὐτὸ και τοὺς γραφεῖς του βλ. Φ.Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, «Παλαιογραφικὰ και μεταβυζαντινὰ», Ἐπιστ. Ἐπετηρὶς τῆς Φιλολ. Σχολῆς τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν, Περίοδος Β', τόμ. 27 (1979) σ. 193-215· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Συμβολὴ εἰς τοὺς καταλόγους Ἑλλήνων κωδικογράφων», ΕΕΒΣ 45 (1981/82) σ. 285 (ἀρ. 57α'), 295 (ἀρ. 68α'), 300 (ἀρ. 80β') και 303 (ἀρ. 85α').

γνάτιος ὑπῆρξε ὁ συνεργάτης και συμβοηθὸς τοῦ ἀδελφοῦ του Βησσαρίωνα στὴν ἐπανίδρυση και ἀνάκτιση τῆς Μονῆς Δουσίκου.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κτιτορικὴ ἐπιγραφή τῆς μονῆς, μνημονεύεται ρητὰ και στὴν γ' διαθήκη τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνα, τοῦ ἔτους 1534/35, τῆς ὁποίας τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα παρέθεσα πῶ πάνω, καθὼς ἐπίσης και στὸ γνωστὸ σύντομο συναξάριο τοῦ ἁγίου, πού συνέταξε ὁ σύγχρονός του Ζακυνθινὸς λόγιος μοναχός, συγγραφεὺς πολυγραφότατος και κωδικογράφος Παχώμιος Ρουσάνος· στὸ κείμενο αὐτὸ ἀναφέρεται χαρακτηριστικὰ: *Ἐίχε δὲ [ὁ Βησσαρίων] συναντιλαμβανόμενον ἐν ἅπασι και τὸν αὐτοῦ ὁμαίμονα Ἰγνάτιον ἐπίσκοπον Καπούας και Φαναρίου*¹⁹.

Ἀκριβῆ χρονολογικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν περίοδο τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Ἰγνατίου, τὸ θάνατό του και ἄλλα, δὲν εἶναι γνωστὰ μέχρι σήμερα. Ὅσοι ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς περιοχῆς ἀναφέρουν τὸν Ἰγνάτιο αὐτὸ ὡς ἐπίσκοπο Καπούας και Φαναρίου χωρὶς χρονολογικὴ ἔνδειξη ἢ μὲ μόνη τὴ χρονολογία 1530, τὴν ὁποία ὅμως δὲν ἐξηγοῦν ἀπὸ ποιά πηγὴ ἀντλοῦν²⁰. Πρόσφατα, ὁ μητροπολίτης πρ. Λήμνου Βασίλειος Ἀτέσης († 9.11.1983), στοὺς ἐπισκοπικούς του καταλόγους, δέχεται τὸν Ἰγνάτιο ὡς ἐπίσκοπο

19. Βλ. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, «Ἅγιος Βησσαρίων ὁ Λαρίσης και Παχώμιος ὁ Ρουσάνος», Νέος Ἑλληνομνήμων 5 (1908) σ. 293, ὅπου ἐκδοση τοῦ συναξαρίου αὐτοῦ. Ἐπίσης ὅλες οἱ ἔντυπες Ἀκολουθίες τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνα περιλαμβάνουν τὸ κείμενο αὐτὸ, γιὰ τίς ὁποῖες βλ. σχετικὰ L. ΡΕΠΠ, *Bibliographie des acolouthies grecques*, Bruxelles 1926, σ. 27-31, ἀρ. 1-8.

20. Ν.Α. ΒΕΗ, «Συμβολὴ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν Φαναρίου τῆς Θεσσαλίας», *Viz. Vrem.* 20 (1913) σ. 58· Μητροπ. Θεσσαλιώτιδος και Φαναριοφερσάλων ΙΕΖΕΚΙΗΛ [ΒΕΛΑΝΙΑΙΩΤΟΥ-ΣΤΡΟΥΜΠΟΥ], «Ἡ ἱερὰ Μητρόπολις Φαναριοφερσάλων διὰ μέσου τῶν αἰώνων», *Θεολογία* 7 (1929) σ. 245· Μητροπ. ΠΑΡΑΜΥΘΙΑΣ και ΦΙΛΙΑΤΩΝ ΑΘΗΝΑΓΟΡΑ, «Κριτικὸν και βιβλιογραφικὸν δελτίον — Ἡ ἱερὰ μητρόπολις Φαναριοφερσάλων διὰ μέσου τῶν αἰώνων», *Θεολογία* 8 (1930) σ. 81 (ἀρ. 6)· Μητροπ. ΣΑΡΑΒΕΩΝ και ΠΙΣΙΔΙΑΣ ΓΕΡΜΑΝΟΥ, «Ἱστορικὸν σημείωμα περὶ τῆς Μητροπόλεως Φαναριοφερσάλων», *Ὁρθοδοξία* 5 (1930) σ. 366 (ἀρ. 4)· Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Θεσσαλίας — Διορθώσεις και προσθήκαι», *Θεολογία* 12 (1934) σ. 134. — Ὁ μητροπ. ΑΜΑΣΕΙΑΣ ΑΝΘΙΜΟΣ ΑΛΕΞΟΥΔΗΣ, «Χρονολογικὸι κατάλογοι τῶν ἀπὸ Χριστοῦ ἀρχιερατευσάντων κατ' ἐπαρχίας», Ἐφημ. Νεολόγος Κων/πόλεως, ἀρ. 6763, 12-2-1892, ἀναγράφει λαυθασμένα ἐπίσκοπο «Φαναριοφερσάλων» Ἰγνάτιο μὲ μόνη χρονολογικὴ ἔνδειξη τὸ ἀμέγιστο ἔτος 1600. Τὸν Ἰγνάτιο αὐτὸ, μὲ τὴν ἴδια χρονολογία, καταχωρεῖ ἀργότερα και ὁ Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ στοὺς ἀρχικούς ἐπισκοπικούς καταλόγους του τῆς Θεσσαλίας, Ἐπετηρὶς Φιλολογ. Συλλ. Παρνασοῦ 10, 1914, σ. 290. Τέλος, και ὁ μητροπ. πρ. Λήμνου ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΑΤΕΣΗΣ, «Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερα», *Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος* 56 (1974) σ. 175 [= ἀνατ. σ. 73], εἰσάγει στοὺς καταλόγους του, μὲ ἐρωτηματικὸν και στὸ ὄνομα και στὴ χρονολογία 1600, τὸν ἐπίσκοπο Φαναρίου Ἰγνάτιο Β', ὁ ὅποιος πρέπει νὰ διαγραφῆ ἀπὸ τὴ χρονολογία αὐτή, γιὰτὶ πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ παραχρονολόγηση τοῦ ἐπισκόπου Καπούας και Φαναρίου Ἰγνατίου, ἀδελφοῦ τοῦ ἁγ. Βησσαρίωνα. Τὸν Ἰγνάτιο αὐτὸ διαδέχθηκε ἀμέσως ὁ ὁμόνυμός του Ἰγνάτιος Β'.

Καπούας και Φαναρίου κατά τη χρονική περίοδο 1530-1541, τούτο όμως δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα²¹.

Ένα άγνωστο και ανέκδοτο μπεράτι του σουλτάνου Σουλεϊμάν Α' (1521-1566), που σώζεται στο πρωτότυπό του στο αρχείο («σακκούλι» 1) της Μονής Δουσίκου, διαφωτίζει το ζήτημα. Το μπεράτι αυτό φέρει τις ημερομηνίες και χρονολογίες 12 'Ιουλ. 1534 στην αρχή (χρόνος που λήφθηκε ή απόφαση) και 29 'Απρ. 1536 στο τέλος (χρόνος που γράφτηκε το κείμενο· δεν είναι γνωστό γιατί μεσολαβεί τόσο διάστημα ανάμεσα στις δύο χρονολογίες)²² και αναφέρεται στην επικύρωση της εκλογής ως επισκόπου Φαναρίου ενός 'Ιγνατίου, ο οποίος διαδέχεται στη θέση αυτή έναν άλλο 'Ιγνάτιο που παραιτήθηκε εξαιτίας γήρατος. Αναμφισβήτητα, ο παραιτηθείς 'Ιγνάτιος Α' είναι ο αδελφός του αγίου Βησσαρίωνα, αφού ως επίσκοπος Καπούας και Φαναρίου βοήθησε τον Βησσαρίωνα στην εκ θεμελίων ανάκτηση της Μονής Δουσίκου, η οποία άρχισε λίγο μετά το 1527 ή και μέσα στο χρόνο αυτό (που ο Βησσαρίωνας εκλέχτηκε μητροπολίτης Λαρίσης) και τελείωσε πριν από το 1534/35, όποτε ή μονή αναφέρεται από τον ίδιο τον άγιο Βησσαρίωνα σε διαθήκη του ως αποπερατωμένη ήδη.

Επομένως ο αδελφός του αγίου Βησσαρίωνα 'Ιγνάτιος ήταν ήδη επίσκοπος Καπούας και Φαναρίου ('Ιγνάτιος Α') πριν από το 1527 και παρέμεινε στη θέση αυτή μέχρι τον 'Ιούλ. του 1534, όποτε παραιτήθηκε εξαιτίας γήρατος. Τότε όμως, το 1534, που παραιτείται ο 'Ιγνάτιος, ο Βησσαρίων είναι 44 χρόνων (γεννήθηκε γύρω στα 1490), πράγμα που σημαίνει ότι ο αδελφός του 'Ιγνάτιος θα ήταν περίπου μιά εικοσαετία μεγαλύτερός του, αφού λόγοι γήρατος τον εξαναγκάζουν σε παραίτηση.

Ο 'Ιγνάτιος αναφέρεται μεταξύ «των μακαρίων κτητόρων» της Μονής Δουσίκου, δεύτερος στη σειρά, μετά τον αδελφό του Βησσαρίωνα, στον κώδικα 36 της μονής (φ. 3^r), που είναι το παλαιό «Βιβλίον Προθέσεως» που χρησιμοποιήθηκε από τον ΙΣ' αί. και έξις και περιέχει όνόματα των «κεκοιμημένων»²³.

Λίγα χρόνια μετά την ανέγερση της μονής από τον άγιο Βησσαρίωνα, το καθολικό, όπως αναφέρεται στην κτιτορική του επιγραφή, ανεγείρεται πάλι από τα θεμέλιά του, μεγαλοπρεπέστερο όμως και περικαλλέστερο τη φορά αυτή, από τον άνεψιό του αγίου Βησσαρίωνα, μητροπολίτη και αυτόν της Λάρισας, Ν ε ό φ υ τ ο, συμπαραστατούμενο και από άλλους επίσκοπους του θεσσαλικού χώ-

21. Μητροπ. πρ. Λήμνου ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΑΓΓΕΛΗ, «Επισκοπικοί κατάλογοι», ό.π.

22. Το μπεράτι αυτό, καθώς και άλλα, όπως ήδη έχω αναφέρει πιο πάνω (σ. 11, σημ. 9), συνοδεύεται από παλαιά ελληνική μετάφραση (των μέσων του ΙΘ' αί.), που έχει καταχωρηθεί από τον Χατζη-Γεράσιμο και στον «Κώδικα» (άρ. 59) της Μονής Δουσίκου, σ. 667α-668α. Τις χρονολογίες του μπερατίου μου διάβασε από το πρωτότυπο ο συνάδελφος Γ ι ά ν ν η ς 'Α λ ε ξ α ν δ ρ ό π ο υ λ ο ς.

23. Βλ. τον έκτος κειμένου πίνακα Ι'.

ρου. Η νέα αυτή ανέγερση του καθολικού της μονής τελείωσε το έτος 1557. Τότε έγινε, με τη φροντίδα πάντοτε και έπιστασία του Νεοφύτου, και ή άγιογράφηση του καθολικού από τον κωνσταντινουπολίτη ζωγράφο Τζιόρτζη²⁴. Στο συναξάριο του αγίου Βησσαρίωνα, που έγραψε ο Παχώμιος Ρουσάνος, αναφέρεται για τη Μονή Δουσίκου ότι υπό του αυτού [δηλαδή του Βησσαρίωνος] αδελφιδού Νεοφύτου αρχιερέως και των παρόντων αδελφών εις το κρείττον ύστερον μετεσκεύασθη²⁵.

Ο μνημονευόμενος άνεψιός του αγίου Βησσαρίωνα Νεόφυτος ταυτίζεται, όπως απέδειξα σε παλαιότερη μελέτη²⁶, με το μητροπολίτη της Λάρισας Ν ε ό φ υ τ ο Β' ('Ιούν. 1550-1568/69), πρώην επίσκοπο Σταγών²⁷.

Στον κώδικα 36 της Μονής Δουσίκου, ο οποίος είναι βιβλίο «προθέσεως» με τα όνόματα των «τεθνεώτων», του ΙΣ' αί., στο φ. 9^v, μνημονεύονται οι γονείς του Νεοφύτου και αναφέρονται ως μοναχοί υπό τα όνόματα Σάββας και Μακρίνα²⁸. Ποιός από τους δυό υπήρξε ο αδελφός ή ή αδελφή του αγίου Βησ-

24. Βλ. Γ. ΒΕΛΕΝΗ, «Πρώτες πληροφορίες για ένα ζωγράφο του 16ου αιώνα από την Κωνσταντινούπολη», 'Επιστήμ. 'Επετηρίς της Πολυτεχνικής Σχολής (Τμήμα 'Αρχιτεκτονών) του 'Αριστοτελείου Παν/μίου Θεσσαλονίκης, τόμ. ΣΤ'-2, Θεσ/νίκη 1974, σ. 93-97.

25. Βλ. παραπάνω, σ. 15, σημ. 19.

26. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Οί Νεόφυτοι Λαρίσης του 16ου αιώνα — Συμβολή εις την εκκλησιαστικήν ιστορίαν της μεταβυζαντινής Θεσσαλίας», 'Επετηρίς του Μεσαιωνικού 'Αρχείου της 'Ακαδημίας 'Αθηνών, 15 (1965) σ. 86-124 (βλ. κυρίως σ. 96-97, 100-124). — Στον κώδ. 87 της Μ. Δουσίκου, σ. 250-255, αυτόγραφο του Χατζη-Γεράσιμου, ο δουσικιώτης ιερομόναχος παρέχει διάφορα βιογραφικά και χρονολογικά στοιχεία για τον άνεψιό του άγ. Βησσαρίωνα Νεόφυτο, οι περισσότερες όμως από τις χρονολογίες αυτές είναι λανθασμένες, αφού συγχέονται ο Νεόφυτος Α' Λαρίσης (1540-1550) και ο Νεόφυτος Β' (1550-1568/9) σε ένα πρόσωπο.

27. Στις μνείες που παραθέτω στην πιο πάνω μελέτη μου (σ. 100-101) για τον άνεψιό του άγ. Βησσαρίωνα Νεόφυτο Β' Λαρίσης ως πρώην επίσκοπο Σταγών, πρέπει να προστεθούν και ανέκδοτο πρωτότυπο έγγραφο της Μονής του 'Αγ. Στεφάνου των Μετεώρων (Φάκελος Α', θ' [= Κτήματα της Μονής Βαρλαάμ στην Πρεβέντα]), γραμμένο τον 'Οκτώβριο του 1548, στο οποίο ιδιόχειρη ύπογραφή του Νεοφύτου ως επισκόπου Σταγών, καθώς και ένθύμηση του 'Ιουλίου του ίδιου έτους 1548, στο φ. 177^v του κώδ. 59 της 'Εθν. Βιβλ. 'Ελλάδος (που προέρχεται από τη Μ. Δουσίκου)· την ένθύμηση αυτή ύπογράφει ο Σταγών Νεόφυτος. Για το σημείωμα αυτό βλ. σχετικά ΑΝΝΑΣ ΜΑΡΑΒΑ-ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ και ΧΡΙΣΤΙΝΑΣ ΤΟΥΦΕΣΗ-ΠΑΛΣΧΟΥ, Κατάλογος μικρογραφιών βυζαντινών χειρογράφων της 'Εθνικής Βιβλιοθήκης της 'Ελλάδος, τόμ. Α', Χειρόγραφα Κανής Διαθήκης Γ-ΙΒ' αιώνας, έκδοση 'Ακαδημίας 'Αθηνών, 'Εν 'Αθήναις 1978, σ. 36, 42 (σημ. 2). 'Επίσης στις μνείες και έγγραφα που παραθέτω για τον Νεόφυτο Β' ως μητροπολίτη Λαρίσης (σ. 108) πρέπει να προστεθεί και ανέκδοτο πρωτότυπο έγγραφο της Μονής Δουσίκου («σακκούλι» 11), γραμμένο τον 'Ιούλιο του 1558, στο οποίο ιδιόχειρη ύπογραφή του Νεοφύτου ως μητροπολίτη Λαρίσης.

28. Ο Ν.Γ. Χ[ΑΤΖΗ]-Ζ[ΩΓΙΑΔΗΣ], «Θεσσαλικά», 'Εικονογρ. 'Εστία, 1894, σ. 349, λανθασμένα αναφέρει για τον άγ. Βησσαρίωνα: «Ούτος εγεννήθη... εκ γονέων ευσεβών Σωτήρος και Μαρίας, γενομένων μετά την ίδρυσιν της μονής μοναχών και έπονομασθέντων Σάββα

σαρίωνα και του επισκόπου Καπούας και Φαναρίου Ἰγνατίου, δὲν εἶναι ἐξακριβωμένο.

Ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὴ φράση τοῦ συναξαρίου τοῦ Παχωμίου Ρουσάνου πὺν παρέθεσα πὺν πάνω, ὅταν ὁ Ρουσάνος ἔγραψε τὸ κείμενο αὐτό, πρέπει οἱ ἐργασίες τῆς νέας ἀνάγερσης τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Δουσίκου ἀπὸ τὸν ἀνεψιὸ τοῦ ἁγ. Βησσαρίωνα Νεόφυτο νὰ εἶχαν προχωρήσει πολὺ· αὐτὸ τουλάχιστον ὑποδηλώνει τὸ ρῆμα «μετεσκευάσθη». Τὸ γεγονός δὲν εἶναι χωρὶς ἰδιαίτερη σημασία. Ἐπειδὴ ὁ Παχώμιος Ρουσάνος πέθανε, ὅπως εἶναι γνωστό²⁹, πρὶν ἀπὸ τὶς 6 Ὀκτωβρίου τοῦ 1553, πρέπει νὰ δεχτοῦμε ὅτι ὁ Νεόφυτος ἄρχισε τὶς ἐργασίες γιὰ τὴ νέα ἀνάγερση τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς ἀπὸ τὰ θεμέλια ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνοδὸ του στὸ μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Λάρισας, δηλαδὴ μετὰ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1550, ὥστε στὰ μέσα τοῦ 1552 («ἀυγούστου φθίνοντος», φ. 22^v τοῦ κώδ. 51 τῆς Μ. Δουσίκου), ὅποτε ὁ Ρουσάνος ἔγραψε τὸ συναξάριο τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνα³⁰, νὰ εἶχαν τελειώσει ἢ σχεδὸν τελειώσει οἱ κύριες οἰκοδομικὰς ἐργασίες τῆς νέας ἀνάγερσης τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς, γιὰ νὰ μπορεῖ ὁ Ζακυνθινὸς συναξαριογράφος νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸ ρῆμα «μετεσκευάσθη».

Δὲν πιστεύω ὅτι ἡ μαρμαρίνη ἐπιγραφή στὸν ἐξωτερικὸ νότιο τοῖχο τοῦ καθολικοῦ, μὲ μόνη τὴ χρονολογικὴ ἔνδειξη ζνγ' δικτ. [7053 = 1544], ἀναφέρεται στὴν ἐναρξὴ τῶν ἐργασιῶν γιὰ τὴ νέα ἀνάγερση τοῦ ναοῦ τῆς μονῆς ἀπὸ τὸν Νεόφυτο, ἐνῶ ἀκόμη αὐτὸς ἦταν ἐπίσκοπος Σταγῶν καὶ δὲν εἶχε προαχθεῖ σὲ μητροπολίτη Λαρίσης³¹. Ἐξἄλλου εἶναι δύσκολο νὰ δεχτοῦμε ὅτι ἕνας ἐπίσκοπος Σταγῶν ἀναλαμβάνει νὰ ἀνακτίσει ἀπὸ τὰ θεμέλια μονὴ πὺν δὲν ὑπάγεται στὴν ἐκκλησιαστικὴ του δικαιοδοσία. Ὁ ἐπίσκοπος Σταγῶν (Καλαμπάκας) εἶχε στὴ δικαιοδοσία του τὶς μονὲς τῶν Μετεώρων, ἐνῶ ἡ Μονὴ Δουσίκου ὑπαγόταν στὴν ἐπισκοπὴ Τρίκκης, ἡ ὁποία τότε εἶχε συγχωνευθεῖ μὲ τὴ μητρόπολη τῆς Λάρισας καὶ ἀποτελοῦσε καὶ τὴν ἔδρα τῶν μητροπολιτῶν τῆς περιφέρειας αὐτῆς³².

καὶ Μαρίνης...». — Γιὰ τοὺς γονεῖς τοῦ Νεοφύτου βλ. Φ.Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Ἁρσένιος Ἐλασσάνος (1550-1626) - Βίος καὶ ἔργο - Συμβολὴ στὴ μελέτη τῶν μεταβυζαντινῶν λογίων τῆς Ἀνατολῆς, Ἀθήνα 1984, σ. 31.

29. Βλ. Ι. ΚΑΡΜΠΗ, Ὁ Π. Ρουσάνος καὶ τὰ ἀνέκδοτα δογματικὰ καὶ ἄλλα ἔργα αὐτοῦ νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδόμενα [Texte und Forschungen zur byzantinisch-neugriechischen Philologie, Nr. 14], Ἀθήνα 1935, σ. 12-13. — Γενικότερα, περὶ Π. Ρουσάνου βλ. καὶ «Μνήμη Παχωμίου Ρουσάνου (1508-1553)», περ. Ἐκκλησία 60 (Νοέμ. 1983), τεύχ. 21-22, σ. 518-532.

30. Βλ. Φ.Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, «Παλαιογραφικὰ καὶ μεταβυζαντινὰ», Ἐπιστ. Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφ. Σχολῆς τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν, περίοδος Β', τόμ. 27 (1979) σ. 200-202. Πρβλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ὁ κώδ. 51 τῆς Μονῆς Δουσίκου», ὁ.π., τόμ. 25 (1974/77) σ. 110-112.

31. Βλ. παρακάτω, σ. 23-24.

32. Βλ. παρακάτω, σ. 37.

Ἄλλωστε, ἀφοῦ στὴν ἐπιγραφή οἱ ἐπίσκοποι πὺν βοήθησαν τὸν Νεόφυτο στὴν ἀνάγερση τοῦ ναοῦ, ὁ Λιτζᾶς Λουκάς, ὁ Δημητριάδος Ἰωσήφ καὶ ὁ Φαναρίου Μαρτύριος, ἀναφέρονται ὡς ἀπ' αὐτοῦ», δηλαδὴ ὑπὸ τὸν Νεόφυτο, αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ Νεόφυτος ἦταν τότε μητροπολίτης Λαρίσης (terminus post quem: Ἰούν. τοῦ 1550), στὴν ὁποία ὑπάγονταν ἐκκλησιαστικὰ οἱ λοιπὲς ἐπισκοπὲς τοῦ θεσσαλικοῦ χώρου.

Βέβαιον εἶναι ὅτι τὸ ἔτος 1557, πὺν ἀναγράφεται στὴν κτιτορικὴ ἐπιγραφή, εἶχε ἀποπερατωθεῖ τελείως ἡ ἀνάγερση τοῦ ναοῦ, καθὼς καὶ ἡ ἀγιογράφηση του, ἡ ὁποία διατηρεῖται σήμερα σὲ πολὺ καλὴ κατάσταση καὶ ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τὰ θαυμαστότερα καὶ λαμπρότερα ζωγραφικὰ σύνολα τῶν μέσων τοῦ ΙΖ' αἰῶνα.

Πάντως παραμένει ἀπορίας ἄξιον, γιὰ μὲσα σὲ χρονικὸ διάστημα μιᾶς μόνο εικοσαετίας, μετὰ τὴν πρώτη ἀνοικοδόμηση τῆς Μονῆς Δουσίκου ἀπὸ τὸν ἅγιον Βησσαρίωνα (γύρω σὲ 1530), ἀναγκάστηκε ὁ ἀνεψιὸς του Νεόφυτος νὰ ἀνεγείρῃ ἀπὸ τὰ θεμέλια πάλι τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς. Προφανῶς, ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνα θὰ ἦταν φτωχικὸ καὶ ταπεινὸ κτίσμα, τὸ ὁποῖο φιλοδόξεσε ὁ Νεόφυτος νὰ ἀντικαταστήσῃ μὲ μεγαλοπρεπέστερον καὶ λαμπρότερον οἰκοδόμημα, παρόλο πὺν ὁ ἴδιος ὁ ἅγιος Βησσαρίων στὴν γ' διαθήκη του, ἀναφερόμενος στὸ ναὸ πὺν ἀνοικοδόμησε, τὸν χαρακτηρίζει «κάλιστον ἢ τὸ πρῶτον».

Ἔτσι ὁ Νεόφυτος Β' Λαρίσης ἔγινε ὁ δεῦτερος κτίτορας τῆς Μονῆς Δουσίκου καὶ εἰκονίζεται, σχεδὸν πάντοτε, μαζὶ μὲ τὸν πρῶτον κτίτορα τῆς μονῆς, τὸ θεῖον καὶ προκάτοχόν του στὸν ἴδιον μητροπολιτικὸν θρόνον ἅγιον Βησσαρίωνα. Ντυμένοι μὲ τὶς ἀρχιερατικὰς στολὰς, κρατοῦν ὁ μὲν Νεόφυτος ὁμοίωμα τῆς ἐκκλησίας πὺν ἀνέκτισε, ὁ δὲ θεῖος του Βησσαρίων τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον. Τέτοιαι εἶναι οἱ τοιχογραφίαι σὲ τὶς παραστάδες τῆς εἰσόδου τοῦ κυρίως ναοῦ τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Δουσίκου, τῆς παλαιᾶς «τράπεζας» τῆς μονῆς (τοῦ 1737)³³, πὺν σήμερα ἔχει μετασκευασθεῖ καὶ χρησιμεύει ὡς σκευοφυλάκιον, τοῦ παρεκκλησίου τῶν Ἁγίων Πάντων (τοῦ 1746). Σὲ τοιχογραφία (ΙΖ' αἰ.) τοῦ ἱεροῦ (στὸ διακονικὸν) τοῦ παλαιοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Δημητρίου Τρικάλων εἰκονίζονται ὁ ἅγιος Βησσαρίων καὶ ὁ ἀνεψιὸς του Νεόφυτος κρατώντας ἀπὸ κοινῶν ὁμοίωμα τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Δουσίκου³⁴.

Μεταξὺ «τῶν μακαρίων κτητόρων» τῆς Μονῆς Δουσίκου ἀναγράφεται ἐπίσης καὶ ὁ Νεόφυτος στὸ παλαιὸν βιβλίον «προθέσεως» τῆς μονῆς (κώδ. 36, φ. 3^r)³⁵. Ἐπειδὴ δὲ τὸ βιβλίον αὐτὸ περιέχει, ὅπως φαίνεται, ὀνόματα τῶν «κε-

33. Βλ. τοὺς ἐκτὸς κειμένου πίνακες Ε' καὶ Ζ'.

34. Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, «Αἱ παλαιαὶ ἐκκλησίαι Τρικάλων καὶ οἱ δύο Βησσαρίωνες Λαρίσης», Δελτίον Χριστιαν. Ἀρχαιολ. Ἐταιρείας, περίοδος Β', 3 (1926) σ. 19, 27.

35. Βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίνακα Γ'.

κοιμημένων), ἡ ἀναγραφή τοῦ ὀνόματος τοῦ Νεοφύτου χρησιμεύει καὶ ὡς terminus post quem γιὰ τὸ χρόνο ποῦ γράφτηκε ὁ κώδικας αὐτός, δηλαδή πρέπει νὰ γράφτηκε μετὰ τὸ 1568/69, ὁπότε πέθανε ὁ Νεόφυτος· ἄρα ἡ σημείωση τοῦ Χατζη-Γεράσιμου στὸ φ. 2^ρ τοῦ κώδικα, ὅτι ἡ πρόθεσι [...] ἐγράφη ἐπι ἔτους χ(ριστο)ῦ 1530, δὲν εἶναι σωστή³⁶.

Γιὰ τοὺς ἄλλους ἐπισκόπους τοῦ θεσσαλικοῦ χώρου, ποῦ ἀναφέρονται στὴν κτιτορικὴ ἐπιγραφή τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Δουσίου ὡς συνεργάτες καὶ συμβοηθοὶ τοῦ Νεοφύτου Β' Λαρίσης κατὰ τὴ νέα ἀνέγερση τοῦ ναοῦ, πρέπει νὰ προστεθοῦν τὰ ἑξῆς:

Ὁ ἐπίσκοπος Λιτζῆς καὶ Ἀγράφων Λουκάς εἶναι γνωστοὶ καὶ ἀπὸ ἄλλες μαρτυρίες³⁷ κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα 1544-1560. Ἰδιαιτέρη σημασία ἔχει αὐτόγραφο κτητορικὸ σημείωμά του (τοῦ ἔτους 1544) στὸ φ. 4^ρ τοῦ κώδικα 13 τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου, ὁ ὁποῖος ἀνῆκε προσωπικὰ στὸν ἐπίσκοπο αὐτό³⁸. Τέλος, ὁ Λουκάς μνημονεύεται ἐπίσης καὶ στὸ παλαιὸ βιβλίον «προθέσεως» τῆς Μονῆς Δουσίου (κώδ. 36, φφ. 3^ρ καὶ 299^ν) μετὰ τῶν «κτητόρων» τῆς.

Ὁ Δημητριάδος Ἰωσήφ εἶναι καὶ παλαιότερα γνωστός, ἀφοῦ, μαζὶ μὲ ἄλλους ἀρχιερεῖς, ὑπογράφει σε ἐκκλησιαστικὸ γράμμα τοῦ 1541/42, ποῦ ἀναφέρεται στὴν ἀνασύσταση καὶ τὸν καθορισμὸ τῶν ὁρίων τῆς ἐπισκοπῆς Γαρδικίου³⁹. Πιστεύω ὅτι ὁ Δημητριάδος Ἰωσήφ τοῦ 1541/42 ταυτίζεται μὲ τὸν Ἰωσήφ Δημητριάδος τῆς κτιτορικῆς ἐπιγραφῆς τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Δουσίου (ἔτος 1557). Ὁ Ν. Γιαννόπουλος ἀναγράφει στοὺς ἐπισκοπικούς του

36. Πρβλ. Δ.Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Οἱ Νεόφυτοι Λαρίσης», σ. 115, ἀρ. 23.

37. Π.Ι. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, «Ἡ ἐπισκοπὴ Λιτζῆς καὶ Ἀγράφων ἐπὶ Τουρκοκρατίας», Ἀθήνα 1960, σ. 140-142.

38. Μέρος τοῦ κώδικα αὐτοῦ ἔχει γραφεῖ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Λουκά· μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ἐπισκόπου αὐτοῦ ὁ κώδ. περιήλθε στὴ βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς Τατάρνας, καὶ ἀργότερα, ἀγνωστο πότε καὶ πῶς, κατέληξε στὴν Κύπρο. Γιὰ τὸν κώδ. αὐτὸ βλ. ΧΑΡΙΑ ΠΑΠΑΓΩΑΝΝΟΥ, «Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου», *Ἐπετηρὴς Φιλολ. Συλλ. Παρνασοῦ* 9 (1906) σ. 93-94· ΣΤΙΑΠ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗ, περ. *Πιστὶς Λευκωσίας*, ἀρ. 15 (24-5-1913)· ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟ, *ΝΕ* 10 (1013), σ. 234· Π. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *δ.π.*, σ. 10-11, 140.

39. Τὸ γράμμα, σὲ μεμβράνη, σωζόταν στὸ ἀρχεῖο τῆς Μονῆς Δουσίου, ἀπ' ὅπου τὸ 1734, μὲ ἐντολὴ τοῦ τότε μητροπολίτη τῆς Λάρισσας Ἰακώβου Β', ποῦ μόλις εἶχε μετατεθεῖ ἐκεῖ ἀπὸ τὴ Δημητριάδα, ἀντιγράφηκε στοὺς κώδικες τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης (= ΕΒΕ 1472, φφ. 122^ν-123^ν) καὶ Τρίκκης (= ΕΒΕ 1471, φ. 122^ρ-^ν). Ἔχει ἐκδοθεῖ ἀπὸ τοὺς: Ρ. USPENSKIJ, *Putesestvie v Meteorskie i Osoolimpijskie monastiri v Fessalii, v 1859 godu*. Izdanie Imperatorskoj Akademii Nauk. Pod redakcieju P.A. Syrcu, S.-Peterburg 1896, σ. 356-359· Κ. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΟΥ, «Συμβολαὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης», *Ἱερός Σύνδεσμος*, ἀρ. 279 (15-12-1916) σ. 13-15· Ν.Κ. ΓΙΑΝΝΟΥΔΗ, *Κώδικας Τρίκκης*, Ἀθήνα 1980, σ. 22-25. Πρβλ. Δ.Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Οἱ Νεόφυτοι Λαρίσης», σ. 94-95, 98 (ἀρ. 5).

καταλόγους τῆς Δημητριάδος ἐπίσκοπο Ἰωσήφ⁴⁰ τὸ 1542 καὶ λανθασμένα ἐπίσκοπο Ἰωάσαφ⁴¹ τὸ 1558. Ὁ Β. Ἀτέσης διασπᾷ τὸ ἴδιο πρόσωπο σὲ δύο διαφορετικὰ καὶ ἀναφέρει⁴² Ἰωσήφ Α' Δημητριάδος τὸ 1542 καὶ Ἰωάσαφ Α' ἀπαντώμενον ἀλλαχοῦ ὡς Ἰωσήφ», τὸ 1558. Ἀσφαλῶς λοιπὸν ὁ Ἰωσήφ Δημητριάδος τοῦ 1541/42 καὶ τοῦ 1557 εἶναι τὸ ἴδιο πρόσωπο, πιθανῶς δὲ ὁ Ἰωάσαφ νὰ ὑπῆρξε διάδοχός του, πράγμα ποῦ ὀδήγησε στὴ σύγχυση τῶν δύο, ἐξαιτίας ἴσως καὶ τῆς ὁμοιότητος τοῦ ὀνόματός τους. Στὸ παλαιὸ βιβλίον «προθέσεως» τῆς Μονῆς Δουσίου (κώδ. 36, φ. 3^ρ) μνημονεύεται ὁ Ἰωσήφ μετὰ τῶν «μακαρίων κτητόρων» τῆς. Στὰ φφ. ἐπίσης 299^ν καὶ 300^ρ μνημονεύονται ἀντίστοιχα ὁ Δημητριάδος Ἰωσήφ καὶ ὁ Δημητριάδος Ἰωάσαφ. Σὲ σημείωμα, τέλος, τοῦ κώδικα 599 (φ. 236) τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, τοῦ ἔτους 1571, μνημονεύεται τὴ χρονολογία αὐτὴ ἐπίσκοπος Δημητριάδος Ἰωάσαφ⁴³. Ἐπομένως καὶ ὁ Ἰωσήφ καὶ ὁ Ἰωάσαφ διετέλεσαν, διαδοχικὰ ἴσως, ἐπίσκοποι Δημητριάδος κατὰ τὸν ΙΣ' αἰώνα.

Τέλος, ὁ Φαναρίου Μαρτύριος, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κτιτορικὴ ἐπιγραφή τῆς Μονῆς Δουσίου⁴⁴ τοῦ ἔτους 1557, μνημονεύεται καὶ αὐτὸς στὸ παλαιὸ βιβλίον «προθέσεως» τῆς μονῆς (κώδ. 36, φ. 3^ρ)⁴⁵.

Στὶς παραστάδες, ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ ἀπὸ τὴν κεντρικὴ θύρα τοῦ κυρίου ναοῦ τοῦ καθολικοῦ, κάτω ἀπὸ τὶς παραστάσεις τῶν κτιτόρων τοῦ ναοῦ, τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνα καὶ τοῦ ἀνεψιοῦ του Νεοφύτου, ὑπάρχουν δύο ἐπιγράμματα (ἓνα σὲ κάθε παραστάδα) σύγχρονα μὲ τὴν κτιτορικὴ ἐπιγραφή καὶ γραμμένα ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι. Τὰ ἐπιγράμματα αὐτά, σὲ ἀρχαία γλῶσσα, ἀποτελοῦνται ἀπὸ

40. Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Θεσσαλίας — Διορθώσεις καὶ προσθήκαι», *Θεολογία* 12 (1934) σ. 126.

41. Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Θεσσαλίας», *Ἐπετηρὴς Φιλολ. Συλλόγου Παρνασοῦ* 10 (1914) σ. 283.

42. Μητροπ. πρ. Λήμνου ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΑΤΕΣΗ, «Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερα», *Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος* 56 (1974) σ. 140 [= ἀνατ. σ. 38].

43. Βλ. ΜΑΡΙΑΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΑΔΗ-ΠΟΛΙΤΗ, «Μαρκιανὸς τλήμων καὶ ἀμαθὴς γραφεὺς τῆς Μονῆς Δουσίου», *Ἀφιέρωμα στὸν Καθηγητὴ Λίνο Πολίτη*, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 39-40. — Ὁ ἐπίσκοπος Δημητριάδος Μάρκος, ἀδελφὸς τοῦ Ἀρσενίου Ἐλασσόνος, θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ χρονολογικὰ μετὰ τὸ ἔτος 1571, δηλαδή μετὰ τὸν Ἰωάσαφ Δημητριάδος· πρβλ. Φ.Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἀρσένιος Ἐλασσόνος (1550-1626) - Βίος καὶ ἔργο*, Ἀθήνα 1984, σ. 32-33.

44. Ν.Α. ΒΕΝΗΣ, *Viz. Vrem.* 20 (1913) σ. 59· Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἐπετηρὴς Φιλολ. Συλλ. Παρνασοῦ* 10 (1914) σ. 290 καὶ *Θεολογία* 12 (1934) σ. 134· Μητροπ. Θεσσαλιώτιδος καὶ Φαναριοφερσάλων ΙΕΖΕΚΙΗ [ΒΕΛΑΝΙΔΩΤΗΣ-ΣΤΡΟΥΜΠΟΣ], *Θεολογία* 7 (1929) σ. 245· Μητροπ. ΠΑΡΑΜΥΘΙΑΣ καὶ ΦΙΛΙΑΤΩΝ ΑΘΗΝΑΓΩΡΑΣ, *Θεολογία* 8 (1930) σ. 81 (ἀρ. 10)· Μητροπ. ΣΑΡΑΕΩΝ καὶ ΠΙΣΙΔΙΑΣ ΓΕΡΜΑΝΟΣ, *Ὁρθοδοξία* 5 (1930) σ. 367 (ἀρ. 8)· Β. ΑΤΣΕΝΗΣ, *δ.π.*, σ. 175 [= ἀνατ. σ. 73].

45. Βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίνακα Γ'.

19 δωδεκασύλλαβους στίχους τὸ καθένα καί, σύμφωνα μὲ τὴν ἀκροστιχίδα τους, ἔχουν γραφτεῖ ἀπὸ κάποιο Μεθόδιο ἱερομόναχο. Ὁ συντάκτης τῶν ἐπιγράμμάτων ταυτίζεται ἀσφαλῶς μὲ τὸν ἱερομόναχο Μεθόδιο, ποῦ ἔχει συντάξει καὶ γράψει (μετὰ τὸ 1555) ἀχρονολόγητη ἐπιστολὴ τοῦ μητροπολίτη τῆς Λαρίσας Νεοφύτου Β' πρὸς τὸν Μέγαν Ρήτορα τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας Ἰωάννη Ζυγομαλά⁴⁶. Τὰ ἐπιγράμματα αὐτά, μαζί μὲ τὴν κτιτορικὴ ἐπιγραφή πάνω ἀπὸ τὴν κεντρικὴ θύρα, σχηματίζουν ἓνα συμμετρικὸ Π.

Στὴν ἀριστερῇ (ὅταν κανεὶς βλέπει πρὸς τὴν κτιτορικὴ ἐπιγραφή) παραστάδα τῆς κεντρικῆς θύρας τοῦ καθολικοῦ, κάτω ἀπὸ τὴν παράσταση τοῦ πρώτου κτίτορα τῆς μονῆς, τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνα, ὑπάρχει τὸ ἐξῆς ἐπίγραμμα, ποῦ ἀναφέρεται στὴν ἀνέγερση τῆς μονῆς ἀπ' αὐτὸν καὶ τὸν ἀδελφὸ του Ἰγνατίου καὶ τὴν ἀνάκτισή της στὴ σημερινὴ μορφή ἀπὸ τὸν ἀνεψιὸ τους Νεόφυτο⁴⁷:

† ΜΕΓΙΣΤΟΣ ΕΙΣ ΗΝ ΕΝ ΘΥΤΑΙΣ ΒΙΣΣΑΡΙΩΝ
 ΕΚΚΛΗΣΙΑΝ ΙΘΥΝΕ ΤΗΝ ΛΑΡΙΣΣΕΩΝ
 ΘΕΙΟΙΣ ΑΡΙΣΤΕΥΜΑΣΙΝ ΟΙΑ ΦΩΣΦΟΡΟΣ
 ΟΣ ΠΑΣΙΝ ΕΞΕΛΑΜΨΕ ΣΥΝ ΙΓΝΑΤΙΩ
 ΔΙΠΘΥΝΟΝΤΙ ΤΟΝ ΦΑΝΑΡΙΟΥ ΘΡΟΝΟΝ
 ΙΣΟΣ ΓΑΡ ΑΜΦΟΙΝ ΑΥΤΑΔΕΛΦΟΙΣ ΚΑΘΑΠΕΡ
 Ο ΒΙΟΣ ΕΝΗΝ ΤΟΙΣ ΔΥΣΙ ΠΝΟΗ ΜΙΑ
 ΣΩΤΗΡΙΩΔΗ ΔΙΟ ΤΟΙΣ ΜΟΝΟΤΡΟΠΟΙΣ
 ΙΣΗΝ ΜΑΛΙΣΤΑ ΤΙΘΕΑΣΙ ΦΡΟΝΤΙΔΑ
 ΕΡΕΙΣΑΙ ΜΑΝΔΡΑΝ ΨΥΧΟΣΩΤΗΡΑΝ ΟΛΩΣ
 ΡΑΟΝ ΔΕ ΧΡΙΣΤΟΣ ΕΥΘΥΣ ΩΠΑΣΕ ΤΡΟΠΟΝ
 ΟΡΟΣ ΤΟ ΠΑΡΩΝ Ω ΠΕΦΥΚΕ ΜΕΓΙΣΤΗ
 ΜΟΝΗ ΜΟΝΟΤΡΟΠΩΝ ΤΕ ΘΕΙΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ
 Ο ΚΥΚΛΟΣ ΗΝ ΕΦΘΕΙΡΕΝ ΑΠΕΙΡΟΥ ΧΡΟΝΟΥ
 ΝΑΟΝ ΔΕ ΤΑΥΤΗΝ ΣΕΠΤΟΝ ΟΥΤΟΙ ΠΟΙΜΕΝΕΣ
 ΑΥΘΙΣ ΚΑΤΕΙΡΓΑΣΑΝΤΟ ΝΥΝ ΟΥ ΚΑΘΑ ΓΕ
 ΧΡΙΣΤΟΥ ΘΥΤΗΣ ΓΑΡ ΚΑΙ ΔΙΑΔΟΧΟΣ ΘΡΟΝΟΥ
 Ο ΝΕΟΦΥΤΟΣ ΑΥΤΑΝΕΨΙΟΣ ΠΑΝΥ
 ΣΧΗΜΑΤΙΣΤΑΣ ΑΡΙΣΤΑ ΘΑΥΜΑ ΘΑ(Υ)ΜΑΤΩΝ: —

Στὴ δεξιᾷ (ὅταν κανεὶς βλέπει πρὸς τὴν κτιτορικὴ ἐπιγραφή) παραστάδα, σὲ ἀντίστοιχη θέση, κάτω ἀπὸ τὴν παράσταση τοῦ δευτέρου κτίτορα τῆς μονῆς μητροπολίτη Λαρίσης Νεοφύτου Β', ὁ ὁποῖος κρατεῖ ὁμοίωμα τῆς ἐκκλησίας

46. Βλ. Μ. CRUSIUS, *Tiroograecia*, Basileae [1584], σ. 257-258; ὅπου ἐκδοσὴ τοῦ γράμματος. Πρὸς Δ.Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Οἱ Νεόφυτοι Λαρίσης», σ. 91-92, 101, 106.

47. Βλ. Δ.Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Οἱ Νεόφυτοι Λαρίσης», σ. 105, ὅπου δημοσιεύει τὸ ἐπίγραμμα αὐτό. — Τηρῶ τὴ γραφὴ τοῦ ἐπιγράμματος, παραλείποντας τοὺς τόνους καὶ τὰ πνεύματα. Βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίν. Η', ὅπου φωτογραφικὸ πανομοιότυπο τοῦ ἐπιγράμματος.

ποῦ ἔκτισε, ὑπάρχει τὸ ἐξῆς ἐπίγραμμα, τὸ ὁποῖο εἶναι οἱ λόγοι ποῦ ἀπευθύνει ὁ Νεόφυτος πρὸς τὸν Θεό, προσφέροντάς του τὸ ὁμοίωμα αὐτὸ τοῦ ναοῦ⁴⁸:

† ΜΟΝΟΚΡΑΤΟΡ ΜΕΓΙΣΤΕ ΠΑΝΤΟΥΡΓΕ ΛΟΓΕ
 ΕΚΠΛΑΤΥΝΑΣ ΑΡΙΣΤΑ ΤΑΣΙΝ ΤΟΥ ΠΟΛΟΥ
 ΘΡΟΝΟΝ ΣΟΝ ΕΠΙΑΣ ΕΙΝΑΙ ΘΡΗΝΥΝ ΤΗΝ ΧΘΟΝΑ
 ΟΙΚΟΣ ΣΟΣ ΟΥΤΟΣ ΑΛΛΟΣ ΩΣ ΠΟΛΟΣ ΠΕΛΕΙ
 Δ' ΑΓΓΕΛΩΝ ΑΝΩ ΜΕΝ ΥΠΟΥΡΓΗ ΤΩΝ ΑΨΩΝ
 ΙΣΩΣ ΔΕ ΚΑΤΩ ΠΑΡΑ ΤΩΝ ΑΖΥΓΕΩΝ
 ΟΛΟΣ ΓΑΡ ΑΝΩ ΚΑΙ ΚΑΤΩ ΠΑΝΤΩΣ ΠΕΛΕΙΣ
 ΣΦΟΔΡΑ ΠΥΡΩΘΕΙΣ ΩΣ ΣΟΛΟΜΩΝ ΤΩ ΠΟΘΩ
 ΙΣΧΥΙ ΠΑΣΗ ΚΑΤΕΚΑΛΥΝΑ ΘΕΣΣΕΙ
 ΕΝ ΠΟΚΙΩ ΣΧΗΜΑΤΙ ΜΟΡΦΑΙΣ ΑΓΙΩΝ
 ΡΩΜΑΛΕΩ ΣΩ ΚΑΤΕΤΕΙΧΙΣΑ ΣΘΕΝΕΙ
 ΟΘΕΝ ΦΕΡΩ ΣΟΙ ΧΑΡΜΟΝΙΚΩΣ Κ(ΑΙ) ΔΕΓΩ
 ΜΗ ΠΥΡ ΑΜΑΛΛΥΝΕΙΕ ΤΟΥ ΚΑΤΕΡΓΑΤΟΥ
 ΟΡΜΟΝ ΓΑΛΗΝΟΝ ΑΝΑΔΕΙΞΕΩΝ Ω ΛΟΓΕ
 ΝΙΚΗΤΙΚΟΝ ΟΠΛΙΣΜΑ ΤΩΝ ΑΝΤΙΠΑΛΩΝ
 ΑΥΞΗΣΟΝ ΑΥΤΩ ΤΟΥ ΦΟΒΟΥ ΣΟΥ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ
 ΧΡΟΝΙΣΟΝ ΑΥΤΩ ΤΟΥΣ ΑΝΟΡΘΟΥΝΤΑΣ ΚΛΑΔΟΥΣ
 ΟΤΩ ΓΑΡ ΕΞΕΙ| ΤΑ ΒΡΑΒΕΙΑ ΤΗΣ ΝΙΚΗΣ
 ΣΟΣ ΟΙΚΟΣ ΟΝΤΩΣ ΧΡΙΜΑΤΙΣΗ ΠΑΝΤΑΝΑΕ: —

Ἐπιγραφή χαραγμένη σὲ μικρὴ μαρμάρινη πλάκα, ἐντοιχισμένη στὸν ἐξωτερικὸ νότιο τοῖχο τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς, σὲ ὕψος τῆς στέγης περίπου, ἀναφέρει τὰ ἐξῆς⁴⁹: † ἔτους ζ'νγ' [7053 = 1544] ἐν(δικτιῶν)ος γ' / μηνί δεκτωβρίω λ'. Ὁ Ν. Βέης δέχεται⁵⁰ ὅτι τὸ ἔτος 1544 τῆς ἐπιγραφῆς ἀναφέρεται στὴν αὐξηση καὶ νέα ἀνέγερση τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Δουσίου ἀπὸ τὸν Νεόφυτο, ἡ ὁποία, μαζί μὲ τὴν ἀγιογράφηση τοῦ ναοῦ, ἀποπερατώθηκε τὸ 1557, σύμφωνα μὲ τὴν κτιτορικὴ ἐπιγραφή. Πιστεύω, ὅπως ἀνέφερα καὶ πρὸ πάνω, ὅτι ἡ ἀποψη αὐτὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ εὐκόλα δεκτὴ, διότι: α') στὴν ἐπιγραφή αὐτὴ δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἀναφορὰ στὸν Νεόφυτο οὔτε καμιὰ ἄλλη ἔνδειξη γιὰ τὴ σημασία καὶ τὸν προορισμὸ της, καὶ β') ἡ νέα ἀνέγερση τοῦ

48. Βλ. Δ.Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Οἱ Νεόφυτοι Λαρίσης», σ. 106-107, ὅπου δημοσιεύει τὸ ἐπίγραμμα αὐτό. — Τηρῶ τὴ γραφὴ τοῦ ἐπιγράμματος, παραλείποντας μόνο τοὺς τόνους καὶ τὰ πνεύματα. Βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίνακα Θ', ὅπου πανομοιότυπο τοῦ ἐπιγράμματος.

49. Τὴν ἐπιγραφή αὐτὴ ἔχουν δημοσιεύσει οἱ L. HEUBZY-H. DAUMET, *Mission archéologique de Macédoine* (texte), Paris 1876, σ. 450, ἀρ. 242, καὶ ἀργότερα, μαζί μὲ πανομοιότυπο της, ὁ Ν.Γ. Χ[ΑΙΤΗ]-ΖΩΓΙΑΝΗΣ, *Εἰκονογρ. Ἑστία*, 1894, σ. 347. Τὴν ξαναδημοσίευσεν ἐν τῇ μελέτῃ μου, «Οἱ Νεόφυτοι Λαρίσης», σ. 104.

50. N. BEES, *BNJ* 4 (1923) σ. 360, 395.

καθολικού τῆς μονῆς πρέπει νὰ ἄρχισε ἀμέσως μετὰ τὴν προαγωγή τοῦ Νεοφύτου σὲ μητροπολίτη Λαρίσης, δηλ. μετὰ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1550, ἐνῶ τὸ 1544, ποὺ ἀναφέρει ἡ ἐπιγραφή, ὁ Νεόφυτος ἦταν ἀκόμη ἐπίσκοπος Σταγῶν (1537/8-1550) καὶ ἡ Μονὴ Δουσίου δὲν ὑπαγόταν στὴν ἐκκλησιαστικὴ του δικαιοδοσία⁵¹.

Πάντως, γιὰ νὰ ἐξηγηθεῖ ἡ ὑπαρξὴ τῆς ἐπιγραφῆς στὴ θέση αὐτῆ, θὰ πρέπει νὰ δεχτοῦμε ὅτι ἡ ἐνεπιγραφή πλάκα εἶχε, πιθανόν, προστεθεῖ στὸ ἀρχικό κτίσμα τοῦ ἁγ. Βησσαρίωνα, ἀγνωστο γιὰ ποῖο λόγο (ἴσως μὲ τὴν εὐκαιρία κάποιας ἀνακαίνισης τοῦ ναοῦ), μετὰ τὸ θάνατό του (Σεπτ. 1540), καὶ ξαναχρησιμοποιήθηκε κατὰ τὴν ἀνάκτισή τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς ἀπὸ τὸν ἀνεψιὸ του Νεόφυτο· ἢ, τέλος, ὅτι ἡ ἀνάκτισή τοῦ ναοῦ ἄρχισε τὸ 1544 ἀπὸ τὸν ἄμεσο διάδοχο τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνα Νεόφυτο Α' Λαρίσης (Σεπτ. 1540-Ἰούν. 1550), ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι ὁ ἀνεψιός του, καὶ συνεχίστηκε καὶ ἀποπερατώθηκε, μαζὶ καὶ μὲ τὴν ἀγιογράφηση, τὸ 1557 ἀπὸ τὸ Νεόφυτο Β' Λαρίσης (Ἰούν. 1550-1568/69), τὸν ἀνεψιὸ τοῦ ἁγίου. Ὅλες ὅμως οἱ μαρτυρίες ἀναφέρουν ὡς ἀποκλειστικὸ καὶ μόνο δευτέρου κτίτορα τῆς μονῆς τὸν ἀνεψιὸ τοῦ ἁγίου, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ Νεόφυτος Β' Λαρίσης.

Μέσα στὸν κυρίως ναὸ τοῦ καθολικοῦ, ἀριστερὰ ἀπὸ τὸ δεξιὸ ξυλόγλυπτο προσκυνητᾶρι, ὑπάρχει μικρὸ, χαμηλὸ ξύλινο προσκυνητᾶρι, στολισμένο μὲ ἐνθετες φιλιτισένιες ψηφίδες. Ἐπάνω του εἶναι σήμερα τοποθετημένη καινούργια φορητὴ εἰκόνα τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνα⁵². Στὸ ἐμπρόσθιο καὶ ἐπάνω μέρος τοῦ προσκυνηταρίου ὑπάρχει (σὲ μιὰ γραμμῆ) ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή, ἐγχάρακτη στὸ ξύλο καὶ μὲ βαμμένα μαῦρα τὰ γράμματα:

ΤΕΛΟΣ ΕΙΛΗΦΕΝ ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑ ΕΝ ΕΤΕΙ ΖΟΘ'. ΗΓΟΥΜΕΝΕΥ-
ΟΝΤΟΣ ΚΥΡΟΥ ΑΧΙΑΙΟΥ ΙΕΡΟ(ΜΟΝ)ΑΧ(ΟΥ): ΟΘΧ'ΑΕΝΨ'ΑΧΨΑ'Α
..... [= ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΥ ΤΟΡ(ΝΕΥΜΑ)?.....]

Ἡ ἐπιγραφή αὐτὴ ἔχει ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὴν ἱστορία τῆς μονῆς, ἀφοῦ ἀναφέρει ἕναν ἀπὸ τοὺς πρώτους ἡγουμένους τῆς, τὸν Ἀχιλλίου, τὸ ἔτος 7079 = 1570/71, λίγο μετὰ τὸ θάνατο τοῦ δευτέρου τῆς κτίτορα Νεοφύτου Β' Λαρίσης († περίπου 1569)⁵³. Ἀναγράφεται ἐπίσης, μὲ τὸ σύστημα τοῦ γνωστοῦ κρυπτογραφικοῦ ἀλφαβήτου, καὶ τὸ ὄνομα Λ α υ ρ ἔ ν τ ι ο ς, ὁ ὁποῖος

51. Βλ. καὶ ὅσα γράφω παραπάνω, σ. 18· πρβλ. Δ.Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Οἱ Νεόφυτοι Λαρίσης», σ. 104-105· Φ.Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, «Παλαιογραφικὰ καὶ μεταβυζαντινά», *ΕΕΦΣΠΑ* 27 (1979) σ. 201.

52. Βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίνακα ΙΑ'.

53. Ἡ ἐπιγραφή αὐτὴ ἔχει δημοσιευθεῖ ἀπὸ τὸ Μητροπολίτη ΤΡΙΚΚΗΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟ [ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ], *Ὁ Ἅγιος Βησσαρίων (Δουσίον)*, Ἀθήνα 1966, σ. 22, ὅπου, ἐκτὸς ἀπὸ ἄλλες παραλείψεις, παρατίθεται καὶ ἡ λαθασμένη καὶ χωρὶς νόημα χρονολογία ΛΟΘ' ἀντὶ γιὰ τὴ σωστὴ ΖΟΘ' (τὰ κρυπτογραφικὰ δὲν ἔχουν διάβασαί καὶ οὐτεῖ ἄν ἀναγράφονται).

προφανῶς εἶναι ὁ κατασκευαστὴς, ὁ «τορνευτὴς», τοῦ ξύλινου προσκυνηταρίου. Τὸ κρυπτογραφικὸ τμήμα τῆς ἐπιγραφῆς δὲν εἶναι πλήρες, γιὰ τὴ λαρίδα τοῦ ξύλου, ὅπου ἡ ἐπιγραφή, εἶναι κομμένη στὸ δεξιὸ τῆς ἄκρο καὶ ἔτσι ὑπάρχει ἕνα κενὸ 14-15 περίπου γραμμάτων.

Ὁ ἀναφερόμενος στὴν ἐπιγραφή αὐτὴ Ἀχιλλίος μνημονεύεται ἐπίσης ὡς ἡγούμενος τῆς Μονῆς Δουσίου τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1571 σὲ σημείωμα τοῦ ἔτους αὐτοῦ τοῦ κώδικα 599 (φ. 236) τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος⁵⁴. Ὁ κώδικας προέρχεται ἀπὸ τὴ μονὴ αὐτῆ.

Στὸ ἀριστερὸ ἄκρο τοῦ τέμπλου τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς ὑπάρχει παλαιὰ εἰκόνα τοῦ ἁγίου Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου. Ὁ ἅγιος εἰκονίζεται ὀλόσωμος καὶ ὄρθιος (ὄχι ἐφιππος νὰ σκοτώνει δράκοντα), ἐνῶ σκηνῆς τοῦ βίου του πλασιώνουν τὴν κεντρικὴ αὐτὴ παράσταση. Ἡ εἰκόνα εἶναι πολὺ καλῆς τέχνης καὶ ἀριστα διατηρημένη. Στὸ κάτω μέρος τῆς καὶ στὸ μέσον, κάτω ἀπὸ τὴν παράσταση τοῦ ἁγίου Γεωργίου, διαβάζεται ἡ ἐξῆς ἐρυθρόγραφη ἐπιγραφή σὲ τρεῖς στίχους:

† ΔΕΗΣΙΣ ΤΩΝ ΔΟΥΛ(ΩΝ) ΤΟΥ Θ(ΕΟ)Υ ΠΟΡΦΥΡΙΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ Κ(ΑΙ)
ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΟΥ | Κ(ΑΙ) ΚΑΛΗΝΙΚΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ. ΧΕΙΡ ΕΥΤΕΛΟΥΣ
ΔΡΟΣΙΝΟΥ ΙΕΡΕ(ΩΣ). | ζ ρ θ^ω.

Ἡ ἐπιγραφή αὐτὴ εἶναι ἐπίσης σημαντικὴ γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ μοναστηρίου, διότι παραδίδει τὸ ὄνομα ἑνὸς ἀπὸ τοὺς ἡγουμένους του στὰ τέλη τοῦ ΙΣ' αἰ., τοῦ Π ο ρ φ υ ρ ί ο υ, ἀφοῦ αὐτὸς τὴ χρονολογία 7109 = 1600/1 ἀναφέρεται ὡς «προηγούμενος»⁵⁵. Σὲ ἀνέκδοτο χρονολογημένο ἔγγραφο, τοῦ ἔτους 1574 (ζ'πβ', Μάιος, ἰνδ. β'), τοῦ ἀρχιεπίσκοπου τῆς Μ. Δουσίου («σακκούλι» 4), ἀναφερόμενο σὲ δωρεὰ πρὸς τὸ μοναστήρι, ὑπογράφουν, μετὰ τῶν ἄλλων, μετὰ τὸν ἐπίσκοπο Σταγῶν, ὁ «Π ο ρ φ υ ρ ι ο ς ἱερομόναχος καὶ ἡ γ ο υ μ ε ν ο ς» καὶ ὁ «Θ ε ο φ ἄ ν η ς ἱερομόναχος καὶ π ρ ο η γ ο υ μ ε ν ο ς»⁵⁶. Πιστεύω ὅτι ὁ ἡγούμενος Πορφύριος τοῦ 1574 πρέπει νὰ ταυτίζεται (παρὰ τὴ σχετικὰ μεγάλη χρονικὴ ἀπόσταση ποὺ μεσολαβεῖ) πρὸς τὸν προηγούμενο Πορφύριο τοῦ 1600/1 ποὺ ἀναφέρεται στὴν εἰκόνα τοῦ Δροσινού. Ὁ «προηγούμενος» Θεοφάνης πιθανότατα ὑπῆρξε προκάτοχος τοῦ Πορφυρίου. Ὁ ἡγούμενος Πορφύριος δὲν φαίνεται νὰ ταυτίζεται μὲ τὸν ὁμώνυμό του δουσιώτη ἱερομόναχο Πορφύριο⁵⁷, γνωστὸ κωδικογράφο τῆς μονῆς στὰ χρόνια 1582-1591/2, ὅπως διαπίστωση συγκρίνοντας τὴν ὑπογραφή τοῦ ἡγουμένου πρὸς τὴν ὑπογραφή τοῦ ὁμώνυμου κωδικογράφου σὲ βιβλιογραφικὰ σημειώματά του

54. Βλ. ΜΑΡΙΑ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΑΔΗ - ΠΟΛΙΤΗ, *δ.π.*, σ. 40.

55. Ἡ ἐπιγραφή αὐτὴ ἔχει δημοσιευθεῖ ἀπὸ τὸν ΤΡΙΚΚΗΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟ, *δ.π.*, σ. 22, μὲ τὴ λαθασμένη καὶ χωρὶς νόημα χρονολογία ΛΡΘΩ' ἀντὶ γιὰ τὴ σωστὴ ζρθ'.

56. Βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίνακα ΙΒ'.

57. Γιὰ τὸν κωδικογράφο Πορφύριο βλ. Φ.Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, «Συμβολὴ εἰς τοὺς καταλόγους Ἑλλήνων κωδικογράφων», *ΕΕΒΣ* 45 (1981/82) σ. 301-302, ἀρ. 82α'-ε'.

καί τή γραφή του γενικότερα σέ κώδικές του τῆς Ἐθν. Βιβλ. τῆς Ἑλλάδος (ὑπ' ἀρ. 617, 618, 772 κ.λ.), προερχόμενος ἀπό τή Μ. Δουσίκου. Ἐξάλλου, ὁ κωδικογράφος Πορφύριος σέ κανένα ἀπό τὰ βιβλιογραφικά του σημειώματα δέν ἀναφέρεται μέ ἀξίωμα ἡγουμένου ἢ προηγουμένου τῆς μονῆς.

Τέλος, στήν παραπάνω ἐπιγραφή τῆς εἰκόνας τοῦ ἁγίου Γεωργίου μνημονεύεται καί ὁ ζωγράφος τῆς «εὐτελῆς ἱερέως» Δροσινός. Ὁ ἴδιος ἔχει ζωγραφίσει παλαιότερα, τὸ ἔτος 7087 = 1578/9, καί ἄλλη φορητὴ εἰκόνα, πού σήμερα φυλάσσεται στὸ σκευοφυλάκιο τῆς Μονῆς Δουσίκου καί εἶχε δωρηθεῖ ἀπὸ τὸ μετέπειτα μητροπολίτη Ἐλασσόνος Ἀρσένιο, ὁ ὁποῖος ἦταν ἀδελφὸς τῆς μονῆς καί ἀνεψιὸς (ἀπὸ ἀδελφῆ) τοῦ Νεοφύτου Β' Λαρίσης, τοῦ δευτέρου κτίτορα τῆς Μ. Δουσίκου⁵⁸. Ὁ Δροσινός ὑπογράφεται ἐδῶ ὡς «τλήμων ἱερέως». Ἡ εἰκόνα αὐτή, χωρισμένη σέ ἕξι ἐπάλληλες ζώνες μέ πέντε μορφές σέ κάθε ζώνη, περιλαμβάνει συνολικὰ τίς προτομές 30 προσώπων⁵⁹. Ὁ ἱερέας Δροσινός εἶναι γνωστός καί ἀπὸ φορητὴ εἰκόνα τῆς Παναγίας Ὁδηγήτριας στή Μονὴ Ρεντίνας τῶν Ἀγράφων. Ἐκεῖ ὑπογράφει πάλι ὡς «εὐτελῆς ἱερέως», μέ χρονολογία 7096 = 1587, προσθέτει ὅμως καί ἄλλα στοιχεῖα, ὅτι δηλαδή εἶναι γιὸς τοῦ Νικολάου καί ὅτι πατρίδα του εἶναι τὸ Φανάρι, τῆς Καρδίτσας προφανῶς⁶⁰. Ἀναφέρεται ἐπίσης ὡς ζωγράφος φορητῶν εἰκόνων καί στή Μονὴ Βυτουμαῖ τῶν Τρικάλων⁶¹. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι πρόκειται γιὰ ἕναν πολὺ ἀξιόλογο θεσσαλὸ ζωγράφου φορητῶν εἰκόνων τοῦ τέλους τοῦ ΙΣ' καί τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΖ' αἰ.⁶²

58. Γιὰ τὸν Ἀρσένιο Ἐλασσόνος καί τὸ Νεόφυτο Β' Λαρίσης βλ. Φ.Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Ἀρσένιος Ἐλασσόνος (1550-1626) - Βίος καί ἔργο, Ἀθήνα 1984, σ. 30-31. Γιὰ τὸ ζωγράφου ἱερέα Δροσινὸ καί τὴν εἰκόνα αὐτὴ βλ. ὁ.π., σ. 49-50 καί 163 (ἀρ. 16).

59. Βλ. Φ.Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, ὁ.π., πίνακα ἐκτὸς κειμένου 7, ὅπου ἐγχρωμὴ φωτογραφία τῆς εἰκόνας αὐτῆς.

60. Δημοσίευση τῆς ἐπιγραφῆς αὐτῆς βλ. στὶς μελέτες D. QUINN, «Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐν τῇ Πινδικῇ χώρᾳ», Ἀρμονία, 1902, σ. 58· I. ΣΠΕΤΣΙΕΡΗ, «Χριστιανικαὶ ἀρχαιοτήτες ἐν τῇ Στερεῇ Ἑλλάδι», Δελτίον Χριστιαν. Ἀρχαιολ. Ἐταιρείας 8 (1908) σ. 72· Α. ΟΡΛΑΝΔΟΥ-ΜΑΡΙΑΣ ΘΕΟΧΑΡΗ, «Αἱ ἐπὶ τῆς Πίνδου ἱεραὶ μοναὶ Βράχας καί Ρεντίνας», Ἀρχαιολ. Ἐφημερίς 1958, Ἐν Ἀθήναις 1961, σ. 11 (Ἀρχαιολογικὰ Χρονικά). Καλύτερη δημοσίευση φαίνεται ὅτι εἶναι τοῦ I. ΣΠΕΤΣΙΕΡΗ· οἱ Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ καί Μ. ΘΕΟΧΑΡΗ ἀναδημοσιεύουν τὴν ἐπιγραφή ἀπὸ τὸν D. QUINN, γιατί, ὅταν ἔγραφαν τὴ μελέτη τους, ὅπως σημειώνουν, στήν εἰκόνα αὐτή, «ἦτις ἔφερον ἄλλοτε ἐπὶ τῆς κάτω ἕως ἐπιγραφῆν, σώζονται μόνον στοιχεῖά τινα». Ὁ Μητροπολίτης Θεσσαλιώτιδος καί Φαναριοφερσάλων ΙΖΕΚΙΜΗ ΒΕΛΑΝΔΙΩΤΗΣ [ΣΤΡΟΥΜΠΟΣ] «Αἱ μοναὶ τῆς Πίνδου», Θεολογία 7 (1929) σ. 32, σημειώνει ὅτι δέν βρῆκε τότε τὴν εἰκόνα αὐτὴ τοῦ Δροσινοῦ.

61. Φ.Ν. ΒΟΓΙΑΤΖΗ, Ἡ θεσσαλικὴ ζωγραφικὴ (1500-1980), Ἀθήνα 1980, σ. 17.

62. Λαμβασμένα ὁ Ν.Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, Μεταβυζαντινὴ καί νεοελληνικὴ τέχνη, Ἀθήνα 1926, σ. 111, ἀναφέρει τὸν ἱερέα Δροσινὸ ἀνάμεσα στοὺς ὀνομαστούς τοὺς ζωγράφους τοῦ ΙΣ' αἰ., πού στὰ 1588 ἀγιογραφεῖ στή Μονὴ Ρεντίνας. Πρβλ. καί Φ. ΠΙΟΜΠΙΝΟΥ, Ἑλληνες ἀγιογράφοι μέχρι τὸ 1821, Ἀθήνα 1979, σ. 75· Φ. ΒΟΓΙΑΤΖΗ, ὁ.π., σ. 17, 22, 38.

Τὸ ἴδιο σχεδὸν ἔτος πού ἀναφέρεται προηγουμένος τῆς Μ. Δουσίκου ὁ Πορφύριος, μνημονεύεται ἐπίσης προηγουμένος ὁ ἱερομόναχος Ραβουλάς, σέ σημείωμα τοῦ κώδ. 228 τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν (ὁ κώδ. προέρχεται ἀπὸ τὴ Μ. Δουσίκου καί εἶναι αὐτόγραφος τοῦ Ραβουλά). Στὸ σημείωμα αὐτὸ ἀναφέρεται ὅτι ὁ προηγουμένος τῆς Μ. Δουσίκου, ἱερομόναχος Ραβουλάς, πέθανε τὸ 1602 στή Μονὴ τῆς «Κρύας Βρύσεως» (= Μ. Κορώνης), ὅπου, φαίνεται, εἶχε ἀποσυρθεῖ τὰ τελευταῖα του χρόνια⁶³. Πάντως ὁ Ραβουλάς τὸ 1578 εἶναι ἀκόμη ἱεροδιάκονος στὸ μοναστήρι (κώδ. 91 Μ. Δουσίκου, φ. 76ν, ὅπου κωδικογρ. σημείωμα)⁶⁴. Πιθανότατα, μετὰ τὴ χρονολογία αὐτὴ διαδέχτηκε τὸν Πορφύριο στὸ ἡγουμενικὸ ἀξίωμα.

Στὰ δύο ξυλόγλυπτα ἐπιχρυσωμένα προσκυνητάρια τοῦ κυρίως ναοῦ τοῦ καθολικοῦ, ἔργα ἐξαιρετικῆς τέχνης, ὑπάρχει ἐπίσης ἐνδιαφέρουσα ἐπιγραφή. Τὰ προσκυνητάρια εἶναι τοποθετημένα στοὺς δύο κίονες τοῦ τρούλλου, πού βρίσκονται πρὸς τὸ μέρος τοῦ ἱεροῦ. Τὸ ἀριστερὸ προσκυνητάρει ἔχει τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας καί τὸ δεξιὸ τὴν εἰκόνα τῆς Μεταμορφώσεως, στὸ ὄνομα τῆς ὁποίας τιμᾶται καί ἡ μονή⁶⁵. Ἡ ἐπιγραφή ἀρχίζει ἀπὸ τὸ ἀριστερὸ προσκυνητάρει καί συνεχίζεται καί τελειώνει στὸ δεξιὸ. Τὸ πρῶτο τῆς τμήμα, τὸ ἀριστερὸ, εἶναι:

ΔΙ ΙΔΙΩΝ ΒΕΟΛΩΝ ΤΟΥ ΤΑΠΕΙΝΟΥ Μ(ΗΤ)ΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΛΑΡΙΣΣΗΣ.

Ἡ συνέχεια καί τὸ τέλος τῆς, στὸ δεξιὸ προσκυνητάρει, εἶναι:

ΜΕΛΕΤΙΟΥ ΤΟΥ ΕΚ ΤΗΣ ΛΕΥΚΟΦΡΥΟΣ ΝΗΣΟΥ ΤΗΣ ΤΡΟΙΑΣ 1764.

Ἡ ἐπιγραφή βρίσκεται στὸ μέσο τοῦ ὕψους τῶν προσκυνηταριῶν, κάτω ἀπὸ τὴν εἰκόνα, καί τὰ γράμματά της εἶναι ἀνάγλυφα πάνω στὸ ξύλο καί ἐπιχρυσωμένα⁶⁶. Ὁ μνημονεύμενος μητροπολίτης, ὁ δωρητὴς τῶν δύο προσκυνηταριῶν, εἶναι ὁ Μελετίος Β' Λαρίσης (1750-1768), μέ τὸν ὁποῖο ἀσχολοῦμαι πῶς κάτω διεξοδικότερα⁶⁷.

Λίγο πρὶν ἀποκτήσει τὰ δύο ξυλόγλυπτα προσκυνητάρια, στὰ 1760, ὁ κυρίως ναὸς τοῦ καθολικοῦ εἶχε ἐφοδιασθεῖ καί μέ τὸ «πολυκάνδηλό» του, ὅπως

63. Γιὰ τὸν ἱερομόναχο καί γνωστὸ κωδικογράφο Ραβουλά βλ. Φ.Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἡ βιβλιοθήκη τῆς ἱερᾶς Μονῆς Δουσίκου», Ἐπετηρὶς Ἐταιρ. Στερεοελλὰδ. Μελετῶν 5 (1974/5) σ. 420· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Παλαιογραφικὰ καί μεταβυζαντινὰ», Ἐπιστ. Ἐπετ. Φιλοσοφ. Σχολῆς Παν/μίου Ἀθηνῶν, Περίοδος Β', τόμ. 27 (1979) σ. 213-215· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Συμβολὴ εἰς τοὺς καταλόγους Ἑλλήνων κωδικογράφων», ΕΕΒΣ 45 (1981/82) σ. 303, ἀρ. 85α'-β'.

64. Βλ. Φ.Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, ΕΕΦΣΙΑ 27 (1979) σ. 213.

65. Βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίνακα ΙΑ'.

66. Ὁ ΤΡΙΚΚΗΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ, ὁ.π., σ. 22, δημοσιεύει ἀσχολίαστα τὰ δύο κομμάτια τῆς ἐπιγραφῆς ἀρχίζοντας ἀνάποδα, δηλαδή ἀπὸ τὸ δεξιὸ προσκυνητάρει, καί γράφει «Τρωάδος» ἀντὶ «Τροίας». Τὴν ἐπιγραφή τὴν ἔχει πάρει αὐτοῦσια ἀπὸ τὸν «Κώδικα» τῆς μονῆς (ἀρ. 59, σ. 79), ὅπως ἀκριβῶς τὴν ἔχει ἀντιγράψει ἐκεῖ ὁ Χατζη-Γεράσιμος. Δεύτερο ἀντίγραφο τῆς ἐπιγραφῆς αὐτῆς ὑπάρχει καταχωρισμένο ἀπὸ τὸν Χατζη-Γεράσιμο ἐπίσης καί σὲ ἄλλο αὐτόγραφο κώδικά του, τὸν 76 (σ. 64) τῆς Μ. Δουσίκου.

67. Βλ. πῶς κάτω, σ. 58-59.

ἀπλοϊκὰ σημειώνει ὁ δουσικιώτης ἱερομόναχος Χατζη-Γεράσιμος (κώδ. Δουσίκου 76, σ. 64): 1760: *ἔγινεν ἡ ἐκκλησία μὲ κορασάνι καὶ τὸ πολυκάνδηλον.*

Τὸ ξυλόγλυπτο ἐπιχρυσωμένο τέμπλο τοῦ κυρίως ναοῦ τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Δουσίκου εἶναι ἔργο μεγάλης καλλιτεχνικῆς ἀξίας, πραγματικὸ ἀριστούργημα ξυλόγλυπτικῆς. Κοσμεῖται μὲ πλούσια καὶ περίτεχνα σκαλισματα μὲ θέματα ἀπὸ τὸ φυτικὸ καὶ τὸ ζωικὸ βασίλειο. Διατηρεῖται σὲ ἀριστη κατάσταση καὶ προξενοῦν ἔκσταση στὸ θεατὴ ἢ λάμψη τοῦ χρυσοῦ του καὶ τὰ πολυπλοκα στολίδια του.

Ἐπιγραφή σὲ δύο στίχους, πάνω ἀπὸ τὴν Ὠραία Πύλη, μὲ γράμματα ἀνάγλυφα στὸ ξύλο καὶ ἐπιχρυσωμένα, κάνει γνωστὰ τὰ ὀνόματα τῶν δημιουργῶν τοῦ τέμπλου αὐτοῦ καὶ τὴ χρονολογία τῆς κατασκευῆς του⁶⁸:

† *ΕΤΕΛΙΩΘΗ ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΤΕΜΠΛΟΝ ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΙ ΕΚ ΤΟΥ ΑΔΕΛΦΟΥ ΜΑΚΑΡΗΤΙ | ΜΙΧΑΛΗ ΚΑΙ ΕΞ ΑΔΕΛΦΩΝ ΔΗΜΗΤΡΙ ΚΑΙ ΓΕΩΡΓΗ ΕΚ ΧΩΡΙΩΝ ΛΙΝΟΤΟΠΗ 1767.*

Ἐνθύμηση τοῦ Κωνσταντῆ Ἀθανασίου Παπαγιωργόπουλου στὸν κώδ. 42 τῆς Μ. Δουσίκου δίνει περισσότερες καὶ διαφωτιστικὲς λεπτομέρειες γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ τέμπλου αὐτοῦ. Ἡ ἐνθύμηση ἀναφέρει ὅτι τὸ τέμπλο αὐτὸ κατασκευάσαν στὰ 1767 οἱ «ἐκλεκτοὶ ταλιαδόρου» (= ξυλόγλυπτες κομψῶν κοσμημάτων, καὶ κυρίως τέμπλων ἐκκλησιῶν) Κωνσταντῆς, Μιχάλης, Δημήτριος καὶ Γεώργιος ἀπὸ τὸ Λινοτόπι. Οἰκογενειακὴ παράδοση στὴν τέχνη, ἀφοῦ, ὅπως ἀναγράφεται στὴν ἐπιγραφή τοῦ τέμπλου, καὶ οἱ τέσσερις τεχνίτες ἦταν μεταξὺ τους ἀδελφία καὶ ξαδέλφια. Τὸ τέμπλο, συνεχίζει ἡ ἐνθύμηση, παραγγέλθηκε καὶ κατασκευάστηκε γιὰ τὴν ἐκκλησία τῆς Πόρτα-Παναγιᾶς⁶⁹ καὶ στοίχισε 1200 γρόσια. Μετὰ ἀπὸ εἴκοσι ὅμως χρόνια, στίς 12 Ἀπρ. τοῦ 1787, «ὡς ἀγνώμονες ὅπου εὗρέθησαν μερικοὶ χωριανοὶ καὶ ὁ ἐπίτροπος τῆς ἐκκλησίας Παπασταμουλάκης» πούλησαν τὸ τέμπλο γιὰ 500 μόνο γρόσια στὴ Μ. Δουσίκου, ὅταν ἠγομένευσεν αὐτὴν ὁ Ἀγάπιος⁷⁰. Ὁφείλουμε πάντως

68. Πρβλ. ΤΡΙΚΚΗΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟ, *ὁ.π.*, σ. 22, ὅπου δημοσιεύεται, ἔχει ὅμως μὲ ἀκρίβεια, ἡ ἐπιγραφή αὐτή. — Βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίνακα ΙΓ', ὅπου φωτογραφικὸ πανομοιότυπο τῆς ἐπιγραφῆς.

69. Γιὰ τὸ ἱστορικὸ αὐτὸ βυζαντινὸ μοναστήρι τῆς Πύλης τῶν Τρικάλων βλ. Α.Κ. ΟΡΑΝΑΟΥ, «Ἡ Πόρτα-Παναγιᾶ τῆς Θεσσαλίας», *Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος* 1 (1935) σ. 5-40.

70. Τὴν ἐνθύμηση αὐτὴ δημοσιεύει πλήρη ὁ Φ. Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, «Ἡ βιβλιοθήκη τῆς ἱερᾶς Μονῆς Δουσίκου», *Ἐπετηρὶς Ἐταιρ. Στερεοελλαδ. Μελετῶν* 5 (1974/5) σ. 422. Στὸν κώδ. 70 τῆς Μ. Δουσίκου, φ. 2^ν, μνημονεύεται ἐπίσης, στὰ 1784, ἡ γοῦμενος τοῦ μοναστηριοῦ ὁ Ἀγάπιος Δραμιζηνός. Πότε ἀκριβῶς ὁ Ἀγάπιος ἔγινε ἠγοῦμενος τῆς μονῆς, δὲν εἶναι γνωστὸ. Πιθανότατα αὐτὸ ἔγινε στὰ 1778, διότι τότε (Ἀπρ., Ἰούλ.) ἀπαντᾶται καὶ ὑπογράφει σὲ ἔγγραφα τοῦ ἀρχεῖου τῆς Μ. Δουσίκου («σακκούλι» 10) ὡς ἠγοῦμενος. Παράλληλα, τὸ ἴδιο ἔτος 1778 (Ἀπρ., Αὐγ.), ὑπογράφει σὲ δύο

νὰ δεχτοῦμε ὅτι στὸ τέμπλο αὐτό, ὅταν πούληθηκε καὶ χρησιμοποιήθηκε στὴ Μ. Δουσίκου, θὰ πρέπει νὰ ἔγιναν προσθήκες καὶ ἐπεκτάσεις στὸ πλάτος καὶ στὸ ὕψος του, γιὰ τὴν οἱ διαστάσεις τοῦ ναοῦ τῆς Μ. Δουσίκου εἶναι ἀρκετὰ μεγαλύτερες ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχες διαστάσεις τοῦ ναοῦ τῆς Πόρτα-Παναγιᾶς. Ὅποιοσδήποτε ὅμως προσθήκες καὶ ἂν ἔγιναν, ἐκτελέστηκαν μὲ τόση τεχνικὴ τελειότητα, ὥστε σήμερα δὲν διακρίνει κανεὶς τίποτε τὸ πρόσθετο καὶ ξένο στοιχεῖο ποὺ νὰ διαταράσσει τὴν ἀρμονικὴ ἀναλογία τοῦ συνόλου.

Σημείωση τοῦ Χατζη-Γεράσιμου στὸν «Κώδικα» τῆς μονῆς (ἀρ. 59, σ. 79) δίνει τὴν πληροφορία ὅτι ἡ ἐπιχρυσώση τοῦ τέμπλου ἔγινε στὰ 1813, ἐπὶ τῆς ἠγουμενίας Ἱεροθέου. Γιὰ τὸν ἡ γ ο ῦ μ ε ν ο αὐτὸ Ἱερόθεο γίνεται καὶ πῶς κάτω λόγος⁷¹. Ὁ ἴδιος ὁ Χατζη-Γεράσιμος στὸν ἐπίσης αὐτόγραφό του κώδικα 76 τῆς Μ. Δουσίκου, γραμμένο στὰ 1846 καὶ ἐπιγραφόμενο «Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς τοῦ Δουσίκου Μονῆς», στή σελ. 66 σημειώνει τὰ ἐξῆς ἐνδιαφέροντα γιὰ τὸ τέμπλο αὐτὸ τοῦ καθολικοῦ: 1813: *ἔγινεν ὁ τέμπλος τῆς ἐκκλησίας ἐν τῷ περικαλλεῖ ἐτούτω σχήματι ὡς νῦν δοῦνται καὶ ἐχρυσώθη... πρῶν μὲν ἄλλα σχήματι ἦτον ὁ τέμπλος καὶ ἀχρησθος [= ἀχρυσωτος]*⁷².

Στὸ ἀριστερὸ βημόθυρο τοῦ τέμπλου τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς, ἐπάνω δεξιά, στὸ κάτω μέρος τῆς εἰκόνας τοῦ Ἀρχαγγέλου Γαβριήλ, διακρίνεται ἡ ἐπιγραφή: *Χρυσανθος αωις*. Κάθε βημόθυρο, χωρισμένο σὲ δύο ἐπάλληλες ζώνες, ἔχει ζωγραφισμένες τέσσερις προτομὲς προσώπων τῆς ἐκκλησίας (ἀπὸ δύο μορφὲς σὲ κάθε ζώνη) σ' αὐτὲς συμπεριλαμβάνεται καὶ ἡ καθιερωμένη παράσταση τοῦ Εὐαγγελισμοῦ). Σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιγραφή, ἀγιογράφος ὀνομαζόμενος *Χρυσανθος*, ζωγράφισε στὰ 1816 τὴν ὁκτώ μορφὲς τῶν βημοθύρων⁷³. Τὰ βημόθυρα εἶναι ξυλόγλυπτα καὶ ἐπιχρυσωμένα, πολὺ καλῆς τέχνης καὶ αὐ-

ἔγγραφα τῆς μονῆς ὡς ἠγοῦμενος ὁ ἱερομόναχος Νίκανδρος. Προκάτοχος τῶν ἠγουμένων Νικάνδρου καὶ Ἀγαπίου ὑπῆρξε ὁ ἱερομόναχος Δανιήλ, ὁ ὅποιος ὑπογράφει ὡς καθηγούμενος σὲ ἀπανταχοῦσα τῶν μοναχῶν τῆς Μ. Δουσίκου τοῦ ἔτους 1772 (τὸ ἔγγραφο αὐτὸ βρισκεται σήμερα στὸ Βυζαντ. Μουσεῖο Ἀθηνῶν· βλ. Δ.Ι. ΠΑΛΛΑ, «Κατάλογος τῶν χειρογράφων τοῦ Βυζαντ. Μουσείου Ἀθηνῶν», *Byz. - Neogr. Jahrbücher* 11, 1934/35, Παρ/μα, σ. 57, ἀρ. 18). Ὁ ἴδιος ἠγοῦμενος Δανιήλ ὑπογράφει καὶ σὲ ἄλλη ἀχρονολόγητη ἀπανταχοῦσα ζητεῖας τοῦ ἀρχεῖου τῆς Μ. Δουσίκου («σακκούλι» 15), καθὼς καὶ σὲ ἔγγραφο τοῦ ἔτους 1775 (Ἀπρ. 15, «σακκούλι» 10). Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1789 ὑπογράφει ἀκόμη σὲ ἔγγραφο τῆς μονῆς («σακκούλι» 10) ὡς ἠγοῦμενός της ὁ ἀρχιμανδριτῆς Ἀγάπιος. Στὸ ἴδιο ἔγγραφο συνυπογράφει ὡς σκευοφύλαξ τῆς μονῆς ὁ μετέπειτα διάδοχός του στὸ ἠγουμενικὸ ἀξίωμα ἱερομόναχος Ἱεροθέος.

71. Βλ. παρακάτω, σ. 46-51.

72. Παραθέτω τὸ κείμενο διορθωμένο, χωρὶς τὰ πολλὰ ὀρθογραφικὰ λάθη τοῦ Χατζη-Γεράσιμου. — Τὸ τμήμα τοῦ κώδικα αὐτοῦ ποὺ ἀναφέρεται στὴν ἱστορία τῆς μονῆς καὶ στὴ λεπτομερῆ ἐξιστόρηση τῶν καθηκόντων τῶν ἀξιωματούχων μοναχῶν τοῦ μοναστηριοῦ (ἠγοῦμενοῦ, σκευοφύλακα, πορτιέρη, τραπεζάρη κ.ἄ.) σκοπεῖ νὰ δημοσιεύσω σὲ ἄλλη μελέτη μου, γιὰ τὴν παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἱστορικὸ καὶ λαογραφικὸ ἐνδιαφέρον.

73. Βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίνακα ΙΔ'.

τά. Καλῆς ἐπίσης τέχνης φαίνονται καὶ οἱ εἰκόνες τοῦ Χρῦσανθου. Ἐνδιαφέρουσες εἰδήσεις γὰρ τὸν Χρῦσανθο δίνει πάλι ὁ Χατζη-Γεράσιμος στὸν κώδικά του 76 τῆς Μ. Δουσίου (σελ. 66) ποὺ προανέφερα. Σημειώνει σχετικὰ: καὶ εἰς τοὺς 1815 ἔτος ἱστορήθη ὁ σταυρὸς καὶ τὰ βημόθυρα ὑπὸ Χρυσάνθου ἱερομονάχου δουσιμῶτου. Ὁ ἀναφερόμενος ἐδῶ σταυρὸς ποὺ «ἱστῶρησε» ὁ Χρῦσανθος εἶναι ὁ μεγάλος ξύλινος σταυρὸς μετὰ τὰ «λυπηρὰ» τοῦ τέμπλου, πάνω ἀπὸ τὴν Ὠραία Πύλη.

Ὁ ἴδιος ἱερομόναχος καὶ ζωγράφος ὑπογράφει, μετὰ χρονολογία 1813, καὶ φορητὴ εἰκόνα, ὅπου ἡ Θεοτόκος βρεφοκρατοῦσα μετὰ τὸν ἅγιο Βησσαρίωνα καὶ τὸν ὅσιο Ζωσιμᾶ. Ἡ εἰκόνα βρίσκεται στὸ σκευοφυλάκιο τῆς μονῆς⁷⁴.

Ὁ δεσποτικὸς θρόνος τοῦ ναοῦ, ξυλόγλυπτος καὶ ἐπιχρυσωμένος, εἶναι ἀνάλογος μεγαλοπρέπειας καὶ τέχνης μετὰ τὰ γύρω ἄλλα ξυλόγλυπτα καὶ ἔχει τὴν εἰκόνα τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου (συνηθισμένη γιὰ τοὺς ἀρχιερατικούς θρόνους εἶναι ἡ παράσταση τοῦ Παντοκράτορα ἢ τοῦ Χριστοῦ ὡς καλοῦ ποιμένα)⁷⁵. Στὸ ἐπάνω ἄκρο του, κάτω ἀπὸ τὸ θόλο του, ὑπάρχει ἡ ἐξῆς ἐρυθρόγραφη ἐπιγραφή: † ΔΨΛΘ' † ΜΑΡΤΙΟΥ ΙΕ'. Ἡ ὀλιγόλογη αὐτὴ ἐπιγραφή, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν χρονολογία (1799) καὶ ἡμερομηνία κατασκευῆς τοῦ θρόνου, δὲν δίνει ἄλλα στοιχεῖα, ὅπως π.χ. ὀνόματα κατασκευαστῶν ἢ δωρητῶν του. Ἐπάνω στὴν εἰκόνα διακρίνεται ἡ ἐξῆς λακωνικὴ ἐπίσης ἐπιγραφή: 1801, μαῖου 7.

Στὸ νάρθηκα τοῦ καθολικοῦ, στὸ δυτικὸ του τοῖχο, εἶναι τοποθετημένος ἄλλος ἀρχιερατικὸς ἢ ἡγουμενικὸς θρόνος, περίτεχνα διακοσμημένος μετὰ πολλές ἔνθετες φιλιτισιένιες ψηφίδες. Στὸ νῶτο τοῦ θρόνου καὶ στὸ μέσον, μέσα σὲ τετράγωνο πλαίσιο, ὑπάρχει ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή, γραμμμένη σὲ ἕξι στίχους⁷⁶:

ΔΙ ΕΞΟΔΩΝ ΣΑΒΒΑ | ΙΕΡΟΔΙΑΚΟΝΟΥ ΔΑΪΡΙΣΣΗΣ ΚΟΙΝΟΒΙΑΤΟΥ | ΤΗΣ
ΑΥΤΗΣ ΜΟΝΗΣ | ΑΨΠΔ' ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ | ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΝ.

Ὁ θρόνος αὐτός, ὅπως δηλώνει ἡ ἐπιγραφή (1784), εἶναι λίγα χρόνια παλαιότερος ἀπὸ τὸν θρόνο (1799) ποὺ βρίσκεται σήμερα στὸν κυρίως ναό. Ἴσως ὁ νεώτερος θρόνος (τοῦ 1799), ξυλόγλυπτος καὶ ἐπιχρυσωμένος αὐτός, ἀντικατέστησε τὸν λίγο παλαιότερό του, γιὰ νὰ βρίσκεται σὲ ἄρμονία μετὰ τὰ λοιπὰ παρόμοια ξυλόγλυπτα τοῦ ναοῦ.

74. Βλ. ΤΡΙΚΚΗΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟ, ὁ.π., σ. 46, ἀρ. 11.

75. Βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίνακα ΙΕ'.

76. Καὶ τὴν ἐπιγραφή αὐτὴ ἔχει ἀντιγράψει (ὄχι μετὰ ἀκρίβεια· γράφει π.χ. «Ὀκτώβριον» ἀντὶ «Σεπτέμβριον») καὶ καταχωρίσει στὸν «Κώδικα» τῆς μονῆς (ἀρ. 59, σ. 79) ὁ Χατζη-Γεράσιμος. Τὴν ἔχει δημοσιεύσει ὁ ΤΡΙΚΚΗΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ, ὁ.π., σ. 17, μετὰ παραγνώσεις ὅμως· ἀντιγράφει «Παρίσση» ἀντὶ «Δαρίσσης», «αεπδ'» (1684), ἀντὶ γιὰ τὴ σωστὴ χρονολογία «αψπδ'» [= 1784].

2. Παρεκκλήσια τῆς Μονῆς Δουσίου⁷⁷

Βρίσκονται στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ καθολικοῦ, στὸ χῶρο πάνω ἀπὸ τὸ νάρθηκα. Εἶναι τρία: τῶν Ἁγίων Πάντων, τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ Τιμίου Προδρόμου. Τὰ δύο τελευταῖα ἔχουν κοινὸ νάρθηκα. Ὅλα εἶναι μικρά, κομψὰ καὶ κατὰγραφα ἀπὸ τοιχογραφίες, διατηρούμενες σὲ πολὺ καλὴ κατάσταση⁷⁸.

α. Παρεκκλήσιο τοῦ Τιμίου Προδρόμου

Βρίσκεται στὸ δεξιὸ μέρος τοῦ κοινοῦ νάρθηκα. Στὸ παρεκκλήσιο αὐτὸ ὑπάρχει ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή τοῦ ἔτους 1693, ποὺ ἀναφέρεται στὴν τοιχογράφησή του⁷⁹:

† ΑΝΙΣΤΟΡΗΘΗ Ο ΠΑΝΤΙΜΟΣ ΝΑΟΣ ΟΥΤΟΣ ΤΟΥ ΤΙΜΙΟΥ ΕΝΔΟΣΕΟΥ | ΠΡΟ-
ΦΗΤΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ Κ(ΑΙ) ΒΑΠΤΙΣΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΙΑ ΣΗΝΔΡΟΜΗΣ ΤΟΥ
ΠΑΝΟΣΙΩΤΑΤΟΥ ΜΑΞΙΜΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ Κ(ΑΙ) ΕΞΟΔΟΥ ΤΟΥ ΤΙΜΙΩ-
ΤΑΤΩ ΑΡΧ(ΩΝ) ΚΗΡ ΧΑΤΖΙ|ΘΑΝΩ. ΑΡΧΗΕΡΑΤΕΒΩΝΤΟΣ ΤΩ ΠΑΝΙΕΡΩ-
ΤΑΤΩ Μ(ΗΤ)ΡΟΠΟΛΙΤΗ Κ(ΥΡΙ)Ω Κ(ΥΡΙ)Ω ΠΑΡΘΕΝΙΟΥ | ΔΗΚ(ΑΙ)ΕΥΟΝΤΟΣ
ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ: ΕΝ ΕΤΕΙ ΔΧΖΓ' : | ΕΝ ΜΗΝΙ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ: ΚΘ' |
Χ Α Ζ Φ Ρ.

Ὁ μνημονευόμενος στὴν ἐπιγραφή μητροπολίτης Παρθένιος εἶναι ὁ γνωστός Παρθένιος Λαρίσης (1688-1713), ὁ ἰδρυτὴς, στὰ τέλη τοῦ ΙΖ' αἰώνα, τῆς περιώνυμης Ἑλληνικῆς Σχολῆς τοῦ Τιρνάβου⁸⁰. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι στὴν ἐπιγραφή δὲν ἀναφέρεται ἡγούμενος τῆς μονῆς, ἀλλὰ ὁ «δικαιεὺς» ἱερομόναχος Ἀντώνιος. Ὁ ἱερομόναχος Μάξιμος, μετὰ ἕξοδα τοῦ ὁποῦ

77. Οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς ἐπιγραφὲς τῶν παρεκκλησίων ἔχουν δημοσιευθεῖ πρόχειρα καὶ χωρὶς σχόλια ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη ΤΡΙΚΚΗΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟ [ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ], Ὁ Ἅγιος Βησσαρίων (Δουσικόν), Ἀθήναι 1966, σ. 24-25, μετὰ πολλές παραγνώσεις καὶ ἄλλα λάθη, κυρίως στὰ ὀνόματα. Ἡ ἔκδοσή δὲν βασίστηκε σὲ ἐπὶ τόπου ἀνάγνωση καὶ ἀντιγραφή τῶν ἐπιγραφῶν, ἀλλὰ ἔγινε ἀπὸ τὸν «Κώδικα» (ἀρ. 59, σελ. 80-81) τῆς μονῆς, ὅπου ὁ ὀλιγογράμματος ἱερομόναχος Χατζη-Γεράσιμος τὶς εἶχε ἀντιγράψει καὶ καταχωρίσει μετὰ πολλὰ σφάλματα, ὅπως ἦταν φυσικό.

78. Στὶς παρακάτω δημοσιευόμενες ἐπιγραφὲς τηρῶ τὴν γραφὴν τους.

79. Βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίνακα ΙΣ', ὅπου φωτογραφικὸ πανομοιότυπο τῆς ἐπιγραφῆς.

80. Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Θεσσαλίας», Ἐπετηρὶς Φιλολ. Συλλ. Παρνασσῶ 10 (1914) σ. 275-276 καὶ Θεολογία 11 (1933) σ. 338-339· ΕΠ. ΦΑΡΜΑΚΙΔΟΥ, Ἡ Λάρισα, Βόλος 1926, σ. 102-104.

έγινε ή άγιογράφηση τοῦ παρεκκλησίου αὐτοῦ στὰ 1693, πιθανόν νά ταυτίζε-
ται μέ τόν μετέπειτα ή γ ο ὄ μ ε ν ο τῆς μονῆς Μάξιμο, πρὸς τόν ὁποῖο
ἀπευθύνει ἐπιστολή στὰ 1717 ὁ Ἀναστάσιος Γόρδιος⁸¹.

Τέλος, ἄδηλη εἶναι ή σημασία τῶν πέντε γραμμάτων τοῦ τελευταίου στί-
χου τῆς ἐπιγραφῆς. Ἴσως πρόκειται γιά τὰ ἀρχικά τοῦ ὀνόματος τοῦ ζωγρά-
φου ή τῶν ζωγράφων. Ὅποιαδήποτε ὅμως ἀπόπειρα ἀνάλυσής θά ἦταν πα-
ρακινδυνευμένη.

β. Παρεκκλήσιο τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου

Βρίσκεται στό ἀριστερό μέρος τοῦ κοινοῦ νάρθηκα. Στό παρεκκλήσιο αὐ-
τό ὑπάρχει ή ἐξῆς ἐπιγραφή τοῦ ἔτους 1675, ή ὁποία ἀναφέρεται στήν τοιχο-
γράφησή του⁸²:

† ΙΣΤΟΡΗΘΗ Ο ΘΕΙΟΣ ΟΥΤΟΣ Κ(ΑΙ) ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΗΠΕΡΑΓΓ(ΑΣ)
Θ(ΕΟΤΟ)ΚΟΥ ΤΑ ΕΙΣΟΔΙΑ ΔΙΑ ΣΗΝΑΡΟΜΗΣ Κ(ΑΙ) | ΕΞΟΔΩ ΤΟΥ ΠΑΝΟ-
ΣΙΟΤΑΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ. ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΙΕΡΟΤΑΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΜΙΤΡΟΠΩΛΙΤΟΥ ΛΑΡΙΣΣΗΣ ΚΥ-
ΡΙΟΥ ΙΑΚΩΒΟΥ. ΗΓΟΥΜΕΝΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΠΑΝΟΣΙΟΤΑΤΟΥ ΕΝ ΙΕΡΟΜΟ-
ΝΑΧΗΣ ΚΥΡΙΟΥ ΠΑΡΘΕΝΙΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ. † Διά χειρῶν Δημητρίου Τρικιώτη
κ(αι) ἑτέρου Δημητρίου [ΑΧΟΕ'].

Ἡ χρονολογία, ή ὁποία πρέπει νά ὑπῆρχε στό τέλος τῆς ἐπιγραφῆς, σή-
μερα ἔχει ἀπολεπισθεῖ καί δέν διακρίνεται καθόλου. Ἡ συμπλήρωσή της ὅμως,
νομίζω, εἶναι ἀσφαλῆς, διότι στό δεξιό ὡς πρὸς τόν εἰσερχόμενο τοῖχο τοῦ πα-
ρεκκλησίου, ὅπου εἰκονίζονται οἱ ἅγιοι μεγαλομάρτυρες Γεώργιος ὁ Τροπαιο-
φόρος καί Δημήτριος ὁ Μυροβλύτης, στό μέσον καί δεξιὰ τοῦ ἁγ. Δημητρίου,
ὑπάρχει εὐδιάκριτη ή χρονολογία: ΑΧΟΕ' [= 1675]. Ἄλλωστε, στόν «Κώδι-
κα» τῆς μονῆς (σελ. 80), ὅπου ὁ Χατζη-Γεράσιμος ἔχει ἀντιγράψει τήν ἐπι-
γραφή, ὑπάρχει ή χρονολογία 1679, πράγμα πού σημαίνει ὅτι ἀντιγράφηκε
Θ' (= 9) ἀντὶ Ε' (= 5)⁸³.

Ἡ χρονολογία αὐτή ὅμως ἐπιβεβαιώνεται καί ἀπό τόν μνημονεύομενο
στήν ἐπιγραφή μητροπολίτη Λαρίσης Ἰάκωβο. Πρόκειται ἀσφαλῶς γιά τόν
καταγόμενο ἀπό τήν Χίο Ἰάκωβο Α' Λαρίσης (1673-1679)⁸⁴, μετέ-

81. Τήν ἐπιστολή δημοσιεύει ὁ Γ.Δ. ΠΑΥΛΙΑΝΗΣ, «Ἐπίσκεψις εἰς τήν ἔδραν τῆς Σχο-
λῆς τῶν Ἀγράφων», *Θεσσαλικά Χρονικά* 7-8 (1959) σ. 257-258.

82. Βλ. τόν ἐκτός κειμένου πίνακα ΙΖ', ὅπου φωτογραφικό πανομοιότυπο τῆς ἐπιγρα-
φῆς.

83. Ἡ χρονολογία 1679 μεταφέρεται καί στήν ἐκδοση τῆς ἐπιγραφῆς ἀπό τόν ΤΡΙΚΚΗΣ
ΔΙΟΝΥΣΙΟ, ὁ.π., σ. 24.

84. Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἐπετηρίς Φιλολ. Σουλ. Παρνασσού* 10 (1914) σ. 274, καί

πειτα Οἴκουμ. Πατριάρχη (1679-1682, 1685-1686, 1687-1688)⁸⁵, ὁ ὁποῖος
παραιτήθηκε ἀπό τὸ πατριαρχικό ἀξίωμα στίς 3 Μαρτίου τοῦ 1688 καί πέ-
θανε στό Ἰάσι τὸ Μάρτιο τοῦ 1700 καί ἐνταφιάστηκε «μετὰ μεγάλης δόξης
εἰς τὸ μοναστήριον τῆς Παναγίας τοῦ Γκόλια»⁸⁶.

Ἀκόμη καί δύο ἄλλα πρόσωπα πού ἀναγράφονται στήν ἐπιγραφή αὐτή,
ὁ ἱε ρ ο μ ὄ ν α χ ο ς τῆς Μονῆς Δουσίκου Γ ρ η γ ὀ ρ ι ο ς (πού ἀνέλαβε τήν
οἰκονομική δαπάνη γιά τήν τοιχογράφηση τοῦ παρεκκλησίου) καί ὁ ή γ ο ὄ
μ ε ν ο ς τῆς ἴδιας μονῆς Π α ρ θ ἔ ν ι ο ς, ἀναφέρονται καί σέ ἐπιστολή, πού
ἔστειλε στίς 16 Αὐγ. τοῦ 1683 ὁ Ἀγραφιώτης λόγιος ἱερομόναχος καί διδάσκα-
λος Ἀναστάσιος Γόρδιος (1654-1729) πρὸς τόν ἡγούμενο καί τοὺς πατέρες τῆς
Μονῆς Δουσίκου⁸⁷. Ὁ ἱερομόναχος Παρθένιος ἔγινε ἡγούμενος μετὰ τὸ ἔτος
1672, διότι σέ ἔγγραφο τοῦ ἔτους αὐτοῦ πού φυλάσσεται στό ἀρχεῖο τῆς μονῆς
(«σακκούλι» 2) ὑπογράφει ὡς κ α θ η γ ο ὄ μ ε ν ὀ ς τῆς ὁ ἱε ρ ο μ ὄ ν α χ ο ς Ἰ ω-
ν ἄ ς «ἐκ κώμης Σιάμου» (οἱ ὑπογραφές στό ἔγγραφο αὐτὸ δέν εἶναι ἰδιόχειρες)⁸⁸.
Ἡδὴ τὸ 1688, σέ ἄλλο ἔγγραφο τοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς («σακκούλι» 14), ὁ
Παρθένιος αὐτὸς ὑπογράφει ὡς προηγούμενος (στό ἴδιο ἔγγραφο συνυπογρά-
φουν ὁ κ α θ η γ ο ὄ μ ε ν ο ς Χ ρ ι σ τ ὸ δ ο υ λ ο ς καί δεύτερος προ-
ηγούμενος ὁ Ἀ ρ σ ἔ ν ι ο ς. Καί σ' αὐτὸ τὸ ἔγγραφο, ὅπως καί στό
προηγούμενο, οἱ ὑπογραφές δέν εἶναι ἰδιόχειρες)⁸⁹.

Ἡ ἐπιγραφή τοῦ παρεκκλησίου αὐτοῦ δίνει καί τὰ ὀνόματα τῶν ζωγρά-
φων: Δ η μ ῆ τ ρ ι ο ς Τ ρ ι κ κ ι ὴ τ η ς (= ἀπὸ τὰ Τρίκαλα)⁹⁰ καί «ἕτερος»
Δ η μ ῆ τ ρ ι ο ς π ἄ λ ι. Καί οἱ δύο ἀγιογράφοι ἔχουν τὸ ἴδιο ὄνομα. Ἐνας ζω-
γράφος Δημήτριος «ἐκ τῆς πόλεως Τρίκκης» εἶναι γνωστός στὰ 1637, ὅποτε
ἀγιογράφησε τὸ Ναὸ τῶν Ταξιάρχῶν στό ὀμόνυμο χωριὸ (πρῶην Κριτσίνι)
τῶν Τρικάλων⁹¹. Ἐὰν εἶναι ὁ ἴδιος πού μετὰ 38 χρόνια, στὰ 1675, ἀγιογράφησε

Θεολογία 11 (1933) σ. 337-338, 342. ΕΠ. ΦΑΡΜΑΚΙΑΝΗΣ, ὁ.π., σ. 100. Β. ΑΓΕΣΗΣ, *Ἐκ-
κλησιολογία* 56 (1974) σ. 474 [= ἀνατ. σ. 137].

85. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *Πατριαρχικοί πίνακες*, Κων/πολις [1885-1890], σ. 603-606. Μη-
τροπ. ΣΑΡΑΕΩΝ καί ΠΙΣΙΔΙΑΣ ΓΕΡΜΑΝΟΥ, *Συμβολή εἰς τοὺς πατριαρχικούς καταλόγους*,
Μέρος Α', Κων/πολις 1935, σ. 179-182.

86. ΣΑΡΑΕΩΝ καί ΠΙΣΙΔΙΑΣ ΓΕΡΜΑΝΟΣ, ὁ.π., σ. 182.

87. Βλ. Γ.Δ. ΠΑΥΛΙΑΝΗΣ, *Θεσσαλικά Χρονικά* 7/8 (1959) σ. 257, ὅπου ἐκδοση τῆς ἐπι-
στολῆς.

88. Βλ. τόν ἐκτός κειμένου πίνακα ΙΗ'.

89. Βλ. τόν ἐκτός κειμένου πίνακα ΙΘ'.

90. Στόν «Κώδικα» τῆς Μονῆς Δουσίκου (σελ. 80) ὁ Χατζη-Γεράσιμος ἔχει ἀντιγρά-
ψει «Δημήτριος τοῦ Ἰακώβου» ἀντὶ «Δημήτριος Τρικιώτης». Τὰ ἴδια μεταφέρονται καί στή
δημοσίευση τοῦ ΤΡΙΚΚΗΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ, ὁ.π., σ. 24. - Συνηθέστερη εἶναι ή χρήση τοῦ ἐπι-
θέτου «Τρικκαῖος» ἀντὶ «Τρικκιώτης», ὡς δηλωτικοῦ τοῦ καταγομένου ἀπὸ τήν πόλη τῶν
Τρικάλων.

91. Βλ. Φ.Ν. ΒΟΥΓΑΤΖΗ, *Ἡ Θεσσαλική ζωγραφικὴ (1500-1980)*, Ἀθήνα 1980, σ. 20.

τὸ παρεκκλήσιο τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου τῆς Μονῆς Δουσίου, δὲν μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ μὲ βεβαιότητα, γιατί ὑπάρχει μεγάλη χρονική ἀπόσταση μεταξύ τῶν δύο ἀγιογραφῆσεων. Μπορεῖ ὅμως ἡ πρώτη νὰ ἔγινε στὰ νεανικά χρόνια τοῦ ζωγράφου καὶ ἡ δεύτερη πρὸς τὰ τέλη τοῦ βίου του, ὅποτε ὁ «Δημήτριος ἐκ τῆς πόλεως Τρίκκης» καὶ ὁ «Δημήτριος Τρικκιώτης» ταυτίζονται. Γιὰ τὸν «ἕτερον» Δημήτριο τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ παρεκκλησίου δὲν εἶναι τίποτε γνωστό.

Στὴ δεξιὰ παραστάδα τῆς εἰσόδου τοῦ παρεκκλησίου, μὲ μαῦρα λεπτὰ καὶ μικρὰ γράμματα (μὲ μελάνι), ὑπάρχουν τὰ ἐξῆς δύο αὐτόγραφα σημειώματα τοῦ Ἀναστασίου Γορδίου, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ δεύτερο δίνει τὸν ἀκριβῆ χρόνον τῶν δύο ἐπισκέψεων του (Σεπτ. 1682 καὶ Μάιος 1683) στὴ Μονὴ Δουσίου⁹²:

† μνήσθητι, κ(ύρι)ε, ἐν τῇ βασιλείᾳ σου | κἀμοῦ τοῦ ἐλαχίστου δούλου σου | ἀναστασίου ἱερομονάχου:

† ἦλθον εἰς τὴν ἱερὰν ταύτην καὶ | σεβασμίαν μονήν, τὸ πρῶτον | μὲν κατὰ μῆνα σептѐμβριον | τοῦ ἀχπβ' ἔτους τῆς ἐν|σάρκον οἰκονομίας τοῦ θεοῦ λόγου, | τὸ δεύτερον δὲ κατὰ μῆνα | μῖον τοῦ ἀχπγ' | κατὰ τοῦτο τὸ ἔτος ἐστράτευ- σεν ὁ τῆς ἁμαρτίας | ἀν(θρώπος) μετὰ μεγάλης δυνάμεως ἐπὶ γερμανούς.

Οἱ χρονολογίες τῶν δύο ἐπισκέψεων (1682 καὶ 1683) τοῦ Ἀναστασίου Γορδίου στὴ Μονὴ Δουσίου ἐπαληθεύονται καὶ ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ ἰδίου, γραμμένη τὸν Αὐγ. τοῦ 1683 καὶ ἀπευθυνόμενη στὸν τότε ἡγούμενον τῆς μονῆς Παρθένιο⁹³. Σώζονται ἐπίσης καὶ δύο ἄλλες ἐπιστολές τοῦ Γορδίου, τῶν ἐτῶν 1710 καὶ 1717, πρὸς τοὺς τότε ἡγουμένους τῆς μονῆς Ἀθανάσιο καὶ Μάξιμο, σχετικές μὲ τὸ ἴδιο θέμα⁹⁴.

92. Τὰ σημειώματα αὐτὰ ἔχει δημοσιεύσει ὁ Γ.Δ. ΠΑΥΛΙΑΔΗΣ, *Θεσσαλικά Χρονικά* 7/8 (1959) σ. 261. — Γιὰ τὸν Ἀναστάσιο Γόρδιο γενικὰ βλ. ΣΩΦ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, «Διδάσκαλοι τοῦ Γένους Εὐγένιος Ἰωαννουῖλος, Ἀναστάσιος ὁ ἐξ Ἀγράφων ὁ Γόρδιος, Ἀθανάσιος ἱερομόναχος», περ. *Ρωμανός ὁ Μελωδός* 1 (1932) σ. 129-153· Χρ. ΤΣΙΠΕΡ, *Τρεῖς μεγάλοι Διδάσκαλοι τοῦ Γένους*, Ἀθήναι 1934, σ. 9-22· Γ.Δ. ΠΑΥΛΙΑΔΗΣ, ὁ.π., σ. 242-263· Π. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Εὐγένιος Γιαννουῖλος ὁ Αἰτωλὸς καὶ οἱ σπουδαιότεροι μαθητὲς τῶν Σχολῶν τῶν Ἀγράφων*, Ἀθήναι 1957, σ. 32-92· ΤΟΥ ἸΔΙΟΥ, «Ὁ Ἀναστάσιος Γόρδιος καὶ τὸ ἔργον του (1654-1729)», *Θεσσαλικά Χρονικά* 10 (1971) σ. 129-156· Π.Κ. ΒΛΑΧΟΥ, *Εὐγένιος ὁ Αἰτωλὸς καὶ τὸ φερόνυμον Ἑλληνομοσεῖον Πνευματικῶν Καρπενησίου*, Ἀθήναι 1976, σ. 13-86· Ἀναστασίου τοῦ Γορδίου (1654/5-1729), *Σύγγραμμα περὶ Μωάμεθ καὶ κατὰ Λατείνων*, Εἰσαγωγή-Κριτικὴ Ἔκδοση-Σχόλια Ἀστερίου ΑΡΓΥΡΙΟΥ [Ἐταιρεία Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν, Κείμενα καὶ Μελέται, ἀρ. 3], Ἀθήναι 1983, σ. [1]-[9] (=Ἐπετ. Ἐταιρ. Στερεοελλ. Μελετῶν, τόμ. 6, 1976/7, σ. 285-293), 133-134.

93. Γ.Δ. ΠΑΥΛΙΑΔΗΣ, ὁ.π., σ. 257.

94. Γ.Δ. ΠΑΥΛΙΑΔΗΣ, ὁ.π., σ. 256-258. Γιὰ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Γορδίου πρὸς τὸν ἡγούμενον Ἀθανάσιο (1710) βλ. καὶ Κ. ΣΑΘΑ, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τόμ. Γ', Ἐν Βενετίᾳ

Στὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Ἀναστασίου Γορδίου στὴ Μονὴ Δουσίου τὸ 1682 ἀναφέρεται ἐπίσης καὶ ἰδιόγραφὴ τοῦ ἐνθύμηση ποῦ ὑπῆρχε στὸν κώδ. 798 τῆς Ἐθν.Βιβλιοθήκης, τὴν «πανδέκτην» ἢ «πενθέκτην» τοῦ ἀγίου Βησσαρίωνα⁹⁵. Στὴν ἐνθύμηση αὐτὴ γράφει ὁ Γόρδιος ὅτι τὸ 1682 ἐπισκέφθηκε τὴ Μονὴ Δουσίου καὶ προσκύνησε τὴ θαυματουργὴ κέρα τοῦ ἀγίου Βησσαρίωνα, πρὸς τιμὴν τῆς ὁποίας συνέταξε καὶ ἐπίγραμμα, τέσσερις δωδεκάσύλλαβους στίχους τοὺς ὁποίους καὶ παραθέτει⁹⁶.

Ἄλλωστε, εἶναι γνωστὲς γενικότερα οἱ σχέσεις τοῦ Ἀγραφιώτη διδασκάλου μὲ τὴ Μονὴ τοῦ Ἁγίου Βησσαρίωνα. Φαίνεται ὅτι κατὰ τίς ἐπισκέψεις καὶ τὴν παραμονὴν του (τὸ 1682 καὶ τὸ 1683) στὸ μοναστήρι αὐτὸ τοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία ἢ καὶ παρακλήθηκε καὶ μετέφρασε στὴν «κοινὴ διάλεκτον» τὸ ἀρχικὸ ἐκτενὲς ἐγκώμιον τοῦ ἀγ. Βησσαρίωνα, ποῦ εἶχε συντάξει σὲ λόγια γλώσσα ὁ Παχώμιος Ρουσάνος⁹⁷.

1872, σ. 534, ὅπου μνεῖα τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς. Γιὰ τὸν ἡγούμενον Ἀθανάσιο βλ. καὶ πὸ κά- τω, σ. 42-43. — Ἠγούμενος τῆς Μ. Δουσίου Μάξιμος μαρτυρεῖται καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1700· βλ. Ι. ΒΕΛΟΥΔΟΥ, *Ἑλλήνων Ὁρθόδοξων ἀποικία ἐν Βενετία - Ἱστορικὸν ὑπόμνημα*, ἐκδ. β', Βενετία 1893, σ. 199.

95. Τὴ σημείωση τοῦ Γορδίου ἔχει ἀντιγράψει καὶ καταχωρήσει στὸν «Κώδικα» (σ. 86) τῆς Μονῆς Δουσίου ὁ Χατζη-Γεράσιμος καὶ τὴν ἀναφέρει μαζὶ μὲ ἄλλα σημειώματα τῆς «πανδέκτης» τοῦ ἀγίου Βησσαρίωνα, ἡ ὁποία ταυτίζεται μὲ τὸ σημερινὸ κώδ. 798 τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης. Ἡ ἐνθύμηση αὐτὴ, ὅπως διαπίστωσα ἀπὸ ἐπὶ τόπου ἔρευνα τοῦ κώδικα, δὲν ὑπάρχει σήμερ'· πρέπει νὰ ἦταν γραμμένη στὰ τελευταῖα φύλλα τοῦ κώδικα, ὀρισμένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα φαίνεται νὰ ἔχουν ἐκπέσει.

96. Τὴν ἐνθύμηση τοῦ Γορδίου μαζὶ μὲ τὸ ἐπίγραμμα ἔχει δημοσιεύσει ὁ Γ.Δ. ΠΑΥΛΙΑΔΗΣ, ὁ.π., σ. 262, ἀπὸ τὸν «Κώδικα» τῆς Μ. Δουσίου (σελ. 86), ὅπου τὰ εἶχε ἀντιγράψει ὁ Χατζη-Γεράσιμος. Τὸ ἐπίγραμμα ἔχει δημοσιευθεῖ ὡς «ἀνώνυμον» σὲ ὅλες σχεδὸν τίς ἐν- τυπες ἐκδόσεις τῆς Ἀκολουθίας καὶ τοῦ μεταφρασμένου σὲ δημώδη γλώσσα (ἀπὸ τὸν «ιερο- μόναχον Ἀναστάσιον») Βίου τοῦ ἀγίου Βησσαρίωνα.

97. Τὸ ἐγκώμιον τοῦ Ρουσάνου εἶναι ἀνέκδοτον καὶ περιέχεται στὸν Μαρικιανὸ κώδικα Cl. II 103 (coll. 1312), φφ. 253r-257v καὶ στὸν κώδ. 91 τῆς Μ. Δουσίου, φφ. 26v-34r. Καὶ στοὺς δύο κώδικες τὸ κείμενον εἶναι αὐτόγραφο τοῦ Ρουσάνου. Τὸ ἐγκώμιον αὐτὸ θὰ ἐκδώσω, μαζὶ μὲ ἄλλα κείμενα, στὴ μελέτη ποῦ ἐτοιμάζω γιὰ τὸν ἅγιον Βησσαρίωνα.— Στὸς κώδικες τοῦ τέλους τοῦ ΙΖ' αἰ., τῆς Ἐθν. Βιβλ. Ἑλλάδος 724, 730 καὶ 800 καὶ τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους 194 (προερχόμενος ἀπὸ τὴ Μ. Δουσίον) περιέχεται μετάφραση τοῦ ἐγκωμίου τοῦ Ρουσάνου στὴν «κοινὴ διάλεκτον» ἀπαρὰ Ἀναστασίου. Ὁ Ἀναστάσιος αὐ- τὸς ταυτίζεται ἀναμφισβήτητα μὲ τὸ λόγιον ἱερομόναχον Ἀναστάσιο Γόρδιο. Τὸ κείμενον αὐτὸ, ὅπως ἔχει μεταφρασθεῖ ἀπὸ τὸν Γόρδιο, δημοσιεύεται στίς ἀλλεπάλληλες ἐντυπες ἐκ- δόσεις τῆς Ἀκολουθίας τοῦ ἀγ. Βησσαρίωνα. Βλ. ΑΣΤ. ΑΡΓΥΡΙΟΥ, εἰς *Ἐπέτηρ. Ἐταιρ. Στερεοελλ. Μελετῶν* 6 (1976/7) σ. 292, ἀρ. 20 [=Ἀναστασίου τοῦ Γορδίου (1654/5-1729), *Σύγγραμμα περὶ Μωάμεθ καὶ κατὰ Λατείνων*, Ἐκδοση ΑΣΤ. ΑΡΓΥΡΙΟΥ, Ἐταιρ. Στερεο- ελλ. Μελετῶν, Κείμενα καὶ Μελέται, ἀρ. 3, Ἀθήναι 1983 σ. [8], ἀρ. 20]. — Γιὰ τὸ ἐγκώμιον τοῦ Παχωμίου Ρουσάνου καὶ τὴν μετάφρασίν του ἀπὸ τὸν Ἀναστάσιο Γόρδιο βλ. Ν. ΒΕΒΣ, *BNJ* 4 (1923) σ. 360· ΤΟΥ ἸΔΙΟΥ, *Ἡ ἀρχέτυπος κτητορικὴ διαθήκη τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βησσαρίωνος*, Ἀθήναι 1949, σ. 4 (λανθασμένα καὶ ἀσθητικά ὁ Ν. Βέβς θεωρεῖ τὸ

Ἡ ἀναφερόμενη στὸ τέλος τοῦ δευτέρου σημειώματος τοῦ Ἀναστασίου Γορδίου ἐκστρατεία, ποὺ πραγματοποιήθηκε «ὀ τῆς ἀμαρτίας ἀνθρώπου» ἐναντίον τῶν Γερμανῶν, εἶναι ἡ μεγάλη ἐπιχείρηση ποὺ ὀργάνωσε ὁ σουλτάνος τῶν Τούρκων Μωάμεθ ἡ Μεχμέτ Δ' (1648-1687) ἐναντίον τῆς Βιέννης, τὴν ὀποία πολιορκήσαν χωρὶς ἐπιτυχία τὸ 1683 τὰ τουρκικὰ στρατεύματα ὑπὸ τὸν Καρὰ-Μουσταφὰ πασά.

Στὴν ἴδια θέση τοῦ παρεκκλησίου τῶν Εἰσοδίων (ὀπου καὶ τὰ σημειώματα τοῦ Γορδίου), γραμμένη με μολύβι, σώζεται ἡ ἐξῆς νεώτερη ἀνέκδοτη ἐνθύμηση τοῦ ἔτους 1906, ἀναφερόμενη στὸ «Μακεδονικὸ Ἀγῶνα», ποὺ εἶχε ὀργανώσει τὸ Ἑλληνικὸ Κομιτάτο ἐναντίον τῶν Βουλγάρων κομιτατζήδων:

ἤλθον ἴδον καὶ εὐχα|ριστήθην τῇ 3ῃ Ἰουνίου 1906· ὀτε διέβρωε τὸ σῶμα τὸ ἀν|ταρτικὸν ὑπὲρ τῆς ἑλληνομακεδονικῆς ἀμύνης· Κρης | Ἡλλιας Κ. Πηροῦνης. | Μνήσθητί μου, Κύριε, ὀταν ἔλθης ἐν τῇ βασιλείᾳ σου.

Στὰ ἔνοπλα σώματα, ποὺ ἔλαβαν μέρος στὸ Μακεδονικὸ Ἀγῶνα, εἶναι γνωστὴ ἡ συμμετοχὴ ἐπιλέκτων πολεμιστῶν ἀπὸ τὴν Κρήτη.

γ. Νάρθηκας τῶν παρεκκλησίων τοῦ Τιμίου Προδρόμου καὶ τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου

Στὸ ἀριστερὸ μέρος, πάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδο πρὸς τὸ παρεκκλήσιο τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου, ὑπάρχει ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή τοῦ ἔτους 1739, ποὺ ἀναφέρεται στὴν ἀγιογράφηση τοῦ νάρθηκα⁹⁸:

† ΕΤΕΙ Χ(ΡΙΣΤΟ)Υ ΕΝΑΝΘΡΩΠΗΣ ΕΩΣ ΑΨΛΘ' ΕΣΤΟΡΙΘΗ Ο | ΘΕΙΟΣ Κ(ΑΙ) ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΝΑΡΘΗΧΕ ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΤΟΥ ΟΣΙΟΥ ΤΑΤΟΥ ΕΝ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΙΣ ΠΑΠΑ ΠΑΝΚΡΑΤΗΟΥ· ΤΩΝ ΕΞΟΔΩΝ ΔΕ ΤΗΝΟΣ ΤΟ | ΕΡΓΟΝ ΕΝ ΓΡΑΜΑΣΙΝ ΟΥ ΔΕΓΩ· Θ(ΕΟ)Σ ΓΑΡ ΕΙΔΕΝ Ο ΕΡΕΥΝΩΝ ΚΑΡΔΙΑΣ· | ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΥΡΙΩ ΙΑΚΩΒΩ· ΗΓΟΥ|ΜΕΝΕΥΟΝΤΟΣ Κ(ΥΡΙ)Ω ΙΕΡΟΘΕΟ· Ο Κ(ΑΙ) ΤΟΥ ΣΚΕΥΟΥΦΗΛΑΚΟΙΟ ΑΙΠΗΤΥΡΙΤΗΣ Κ(ΑΙ) ΦΥΛΑ|ΚΑΣ ΒΑΡΘΟΛΟΜΕΟΣ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΣ· ΤΟ ΑΥΤΟ ΕΤΕΙ ΕΓΙΝΕΝ ΤΡΙΚΗΣ Ο ΚΩΣΤΑΝΤΙΟΣ | του χατζη βλάχου γολιότη· ἐτεληώθη τὸ παρὼν Σεπτεμβρίου ις'.

ἐγκώμιο τοῦ ἀγ. Βησσαρίωνα, ποὺ συνέταξε ὁ Παχώμιος Ρουσάνος, ὀς ἔργο ἀωνύμου). Γ.Δ. ΠΑΥΛΙΔΗ, ὀ.π., σ. 258-260. Πρβλ. καὶ Σπ. ΛΑΜΠΡΟΥ, «Ἄγιος Βησσαρίων ὀ Λαρίσης καὶ Παχώμιος Ρουσάνος», ΝΕ 5 (1908) σ. 293· Φ.Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, «Παλαιὀγραφικὰ καὶ μεταβυζαντινὰ», ΕΕΦΣΠΑ 27 (1979) σ. 200.

98. Βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίνακα Κ', ὀπου φωτογραφικὸ πανομοιότυπο τῆς ἐπιγραφῆς.

Τὴν ἐπιγραφή αὐτὴ ἔχω δημοσιεύσει ἀσχολίαστη σὲ παλαιότερη ἔργασία μου⁹⁹. Στὴν ἐπιγραφή ἀναφέρεται ὀ μητροπολίτης Λαρίσης Ἰάκωβος Β' (1734-1749)¹⁰⁰, ὀ ὀποῖος τὸ 1734 μετατέθηκε ἀπὸ τὴν Δημητριάδα στὴν Λάρισα¹⁰¹. Στὶς ἡμέρες του, τὸ 1739, ἀνασυστήθηκε ἡ ἐπισκοπὴ Τρίκκης καὶ εἶναι ὀ πρῶτος μητροπολίτης ποὺ, μετὰ μακροῦς αἰῶνες, ἐπανῆλθε καὶ ἐγκαταστάθηκε στὴν κανονικὴ τοῦ ἔδρα, τὴν Λάρισα¹⁰². Οἱ προκατόχοι τοῦ μητροπολίτη τῆς Λαρίσης ἤδη ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ ΙΔ' αἰ. εἶχαν μεταφέρει τὴν ἔδρα τους καὶ ἔμεναν στὰ Τρίκαλα, ἐπειδὴ ἡ Λάρισα εἶχε ἐρημωθεῖ καὶ καταστει ἀκατοίκητη¹⁰³.

Πρῶτος ἐπίσκοπος Τρίκκης, μετὰ τὴν ἀνασύσταση τῆς ἐπισκοπῆς τῆς, χειροτονήθηκε στὶς 5 Μαΐου τοῦ 1739 ὀ μνημονεύμενος στὴν ἐπιγραφή Κωνσταντῖνος¹⁰⁴. Ἡ ἐπιγραφή παρέχει τὴν πληροφορία (ποὺ δὲν εἶναι γνωστὴ

99. Δ.Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Ἡ ἀρχικὴ Ἀκολουθία καὶ ὀ ἀρχικὸς ἀνέκδοτος Βίος τοῦ νεομάρτυρος Μιχαῆλ τοῦ ἐξ Ἀγάρων (†1544, Θεσσαλονίκη)», ΕΕΒΣ 44 (1979/80) σ. 234.

100. Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ἐπετηρὶς Φιλολ. Συλλ. Παρνασσῶ 10 (1914) σ. 277 καὶ Θεολογία 11 (1933) σ. 340, 342· ΕΠ. ΦΑΡΜΑΚΙΔΟΥ, Ἡ Λάρισα, Βόλος 1926, σ. 108-109· Β. ΑΤΕΕΣΗ, Ἐκκλησι. Φάρος 56 (1974) σ. 477 [= ἀνατ. σ. 138].

101. Γιὰ τὴ μεταῤεση αὐτῆ βλ. Κ. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΟΥ, «Συμβολαὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης», Ἱερὸς Σύνδεσμος, ἀρ. 279 (15-12-1916), σ. 13· Ν.Κ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ, Κώδικας Τρίκκης, Ἀθήνα 1980, σ. 22-23.

102. Σχετικὸ μετὰ τὴν ἀνασύσταση τῆς ἐπισκοπῆς Τρίκκης εἶναι πατριαρχικὸ συνοδικὸ γράμμα τοῦ Οἴκου. Πατριάρχῃ Νεοφύτου ΣΤ', τοῦ ἔτους 1739 (Ἀπρ., ἰνδ. β'), τὸ ὀποῖο παρέχει τὴν ἄδεια στὸν Ἰάκωβο Β' Λαρίσης νὰ χειροτονήσει ἐπίσκοπο Τρίκκης. Ἀντίγραφο τοῦ γράμματος αὐτοῦ περιέχεται στὸς κώδικες τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης 1471 (= κ. Τρίκκης), φφ. 88r-90r καὶ 1472 (= κ. Λαρίσης), φφ. 113r-115r. Ἐχει ἐκδοθεῖ ἀπὸ τοῦς: Ρ. USPENSKIJ, ὀ.π., σ. 376-379· Κ. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗ, Ἱερὸς Σύνδεσμος, ἀρ. 234 (1-3-1917), σ. 9-12· Ν.Κ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ, Κώδικας Τρίκκης, Ἀθήνα 1980, σ. 18-22. Πρβλ. καὶ Δ.Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Οἱ Νεόφυτοι Λαρίσης τοῦ 16ου αἰῶνος», Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιῶν. Ἀρχεῖο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 15 (1965) σ. 87-88.— Ὀ Κ. Δυοβουνιώτης, στὴν ἐκδοσὴ τοῦ γράμματος αὐτοῦ, λαμβασμένα ἀναγράφει τὴ χρονολογία ἀψλδ' [= 1734] ἀντὶ γιὰ τὴ σωστὴ ἀψλθ', τὴν ὀποία ἔχουν οἱ κώδικες καὶ ἡ ἐκδοσὴ τοῦ Ρ. Uspenskij. Τὴ λαμβασμένη αὐτὴ χρονολογία 1734 ἀντιγράφει ἀπὸ τὸν Κ. Δυοβουνιώτη καὶ ὀ Ν. Γιαννούλη.

103. Βλ. Μητροπ. ΤΡΙΚΚΗΣ καὶ ΣΤΑΓΩΝ ΠΟΛΥΚΑΡΙΠΟΥ [ΘΩΜΑ], «Ἡ ἔδρα τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης κατὰ τὸν 16ον καὶ 17ον αἰῶνα», Θεολογία 15 (1937) σ. 357-360· Δ. ΧΑΤΖΗΓΙΑΝΝΗ, «Ἀνέκδοτοι σελίδες τῆς θεσσαλικῆς ἱστορίας - Ἐρήμωσις τῆς πόλεως Λαρίσης», Θεσσαλικὰ Χρονικὰ [ἔκτακτος ἐκδοσις ἐπ' εὐκαιρία τῆς ὀγδοηκονταετηρίδος ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Θεσσαλίας], Ἀθήνα 1965, σ. 558-559· Ν.Κ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ, Κώδικας Τρίκκης, Ἀθήνα 1980, σ. 12-14. Πρβλ. ΕΠ. ΦΑΡΜΑΚΙΔΟΥ, Ἡ Λάρισα, Βόλος 1926, σ. 86-91, σημ. 1· Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟ, Θεολογία 11 (1933) σ. 330, 333-334.

104. Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Θεσσαλίας [Διορθώσεις καὶ προσθήκαι]», Θεολογία 13 (1935) σ. 30-31· Β. ΑΤΕΕΣΗ, «Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι», Ἐκκλησι. Φάρος 57 (1975) σ. 489 [= ἀνατ. σ. 262]. Στὴ ἐκλογὴ καὶ χειροτονία τοῦ Κωνσταντῖνου ὀς ἐπίσκοπο Τρίκκης ἀναφέρεται γράμμα του, ποὺ ἔχει καταχωρηθεῖ στὸν Κώδικα τῆς Μητροπόλεως Τρίκκης (= κ. Ἐθν. Βιβλ. 1471, φ. 88r) καὶ ἔχει δημοσιευθεῖ ἀπὸ τοῦς:

καὶ ἀπὸ ἄλλες πηγές) ὅτι ὁ πρῶτος αὐτὸς ἐπίσκοπος Τρίκκης Κωνσταντῖος ἦταν γιὸς τοῦ Χατζῆ - Βλαχου Γολιώτη, δηλαδή Βολιώτη καὶ ἀκριβέστερα Ἀνωβολιώτη, ποὺ καταγόταν ἀπὸ τὸν Βόλο (διότι στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας καὶ παλαιότερα ἀκόμη: Βόλος = Βόλος)¹⁰⁵.

Τὰ μνημονεύμενα στὴν ἐπιγραφή αὐτὴ ἄλλα πρόσωπα, ὁ Λαρίσης Ἰάκωβος Β', ὁ ἱερομόναχος τῆς Μονῆς Δουσίου Παγκράτιος, ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς Ἱερόθεος καὶ ὁ σκευοφύλαξ Βαρθολομαῖος ἀναφέρονται καὶ στὴν ἐπιγραφή (ἔτους 1746) τοῦ παρεκκλησίου τῶν Ἁγίων Πάντων. Γιὰ τὸν Ἱερόθεο γίνεται λόγος καὶ πῶς κάτω¹⁰⁶.

Στὸ δεξιὸ τοῖχο (ὡς πρὸς τὸν εἰσερχόμενον) τοῦ ἴδιου νάρθηκα, πάνω ἀπὸ τὸ δεῦτερο παράθυρο, ὑπάρχει ἡ ἐξῆς ἀνέκδοτη ἐπιγραφή, συνταγμένη καὶ γραμμένη ἀπὸ τὸν «ἀμαθῆ» πράγματι ἱερέα Κωνσταντῖνο¹⁰⁷:

[† ΠΑΣ ΤΙΣ ΠΡΟΣΕΛΘΩΝ ΤΩΝ] | ΠΑΡΩΝ ΑΓΙΩΝ ΟΙΚΟΝ [ΚΑΙ ΤΩΝΔΕ] | ΠΑΝΤΩΝ ΒΛΕΨΑΣ ΩΡΑΙΑΝ ΘΕΙΣΙΝ ΘΑΥΜΑΖΕΤΩ ΜΕΓΙΣΤΑ ΚΑΙ | ΓΝΩΡΙΖΕΤΩ ΤΑΥΤΟΥ ΠΡΟ | ΠΑΝΤΑ ΚΥΡΙΟΥ Κ(ΑΙ) ΔΕΣΠΟΤΟΥ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ | ΜΑΣ ΚΑΙ ΘΕΑΝΘΡΟΠΟΥ ΛΟΓΟΥ. | κ(αι) τάδε γράφας ἀμαθῆς ὑπερ πάντας κωνσταντίνου τλύμονος | τοῦ ἱερέος: —

Ὅσα σημειώνονται μέσα σὲ ἀγκύλες στὴν ἔκδοση τῆς ἐπιγραφῆς, σήμερα δὲν ὑπάρχουν· ὑπῆρχαν κατὰ τὴν ἐπίσκεψή μου στὴ μονὴ τὸ 1975, πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπισκευὴ καὶ ἀντικατάσταση τῆς παλαιᾶς ξύλινης ὀροφῆς τοῦ νάρθηκα.

Ἀπὸ τὶς τοιχογραφίες τοῦ νάρθηκα ἰδιαίτερα ἀξιόλογη εἶναι μιὰ σειρά ἀπὸ στηθάρια θεσσαλῶν καὶ ἄλλων τῆς γύρω περιοχῆς τοπικῶν ἁγίων, ὁσιο-

P. USPENSKIJ, *δ.π.*, σ. 375· K. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗ, *Ἱερός Σύνδεσμος*, ἀρ. 285 (15-3-1917) σ. 12-13· N.K. ΓΙΑΝΝΟΥΔΗ, *δ.π.*, σ. 17-18.

105. Οἱ τελευταῖοι στίχοι τῆς ἐπιγραφῆς: *ἔγινεν Τρίκης ὁ Κωνσταντῖος τοῦ χατζῆ βλάχου γολιώτη*, ἔχουν ἀντιγραφῆ καὶ καταχωρισθεῖ στὸν Κώδικα τῆς Μ. Δουσίου (ἀρ. 59, σελ. 80) ἀπὸ τὸν Χατζῆ-Γεράσιμο ὡς ἐξῆς: *ἔγινεν Τρίκης ὁ Κωνσταντῖος τοῦ χατζῆβλάστου, Γραφῆ Γουλιώτη*. Τοὺς στίχους αὐτούς, ὅπως ἀκριβῶς τοὺς ἔχει ἀντιγράψει λαυθασιμένα ὁ Χατζῆ-Γεράσιμος, τοὺς μεταφέρει ὁ ΤΡΙΚΚΗΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ [ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ], *Ὁ Ἅγιος Βησσαρίων (Δούσιον)*, Ἀθήναι 1966, σ. 24, ὅπου δημοσιεύει τὴν ἐπιγραφή· ἐπὶ πλέον δὲ μετατρέπει τὸ «Κωνσταντῖος» σὲ «Κωνσταντῖνος» — Γιὰ τὶς ὀνομασίες Βόλος, Γολιώτης (= Βόλος, Βολιώτης, Ἀνωβολιώτης) βλ. ΒΑΓΓ. ΣΚΟΥΒΑΡΑ, *Ἀπὸ τὸ λειμῶνα τῆς παραδόσης: Πηλιορείτικα Β'*, Ἀθήνα 1983, σ. 48, 56, 61-63 (ὅπου καταχωρίζεται δημοσίευμα μὲ τὸν τίτλο: Ἀνωβολιώτικα)· βλ. ἐπίσης ΤΟΥ ἸΔΙΟΥ, *Ἰωάννης Πηλιόκος (1725;-1789) - Ἡ ἑλληνικὴ παροιμία τοῦ Ἀμστερνταμ, ἡ Σχολὴ καὶ ἡ Βιβλιοθήκη Ζαγοράς*, Ἀθήνα 1964 [= *Θεσσαλικά Χρονικά*, 9, 1964], σ. 232, 242, ὅπου δημοσιεύεται σημείωμα τοῦ Γρηγορίου Κωνσταντῆ, στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται «Ζαχαρίας τῆς Γολιώτη» [= Ἀνωβολιώτης], ποὺ δίδασκε στὸ σχολεῖο τῆς Ζαγοράς.

106. Βλ. παρακάτω, σ. 43-44.

107. Βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίνακα ΚΑ', ὅπου φωτογραφικὸ πανομοιότυπο τῆς ἐπιγραφῆς.

μαρτύρων καὶ νεομαρτύρων. Εἰκονίζονται ἔτσι, μεταξύ ἄλλων¹⁰⁸: ὁ ἅγιος Οἰκουμένιος Τρίκκης· ὁ ἅγιος Νικόλαος ὁ Νέος, ποὺ μαρτύρησε στὴ θεσσαλικὴ Βούβαινα στὶς ἀρχές τοῦ 1' αἰώνα· ὁ ἅγιος Ἰωάννης ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα, ποὺ μαρτύρησε τὸ 1526 στὴν Κων/πολὴ· ὁ ἅγιος Μιχαὴλ ἀπὸ τὴν Γρανίτσα τῶν Ἀγράφων, ποὺ μαρτύρησε στὴν Θεσσαλονίκη τὸ 1544· ὁ ἅγιος Διονύσιος ὁ νέος ἀσκητής, ἀπὸ τὴ θεσσαλικὴ κόμη Σλάτινα, ποὺ ἐμόνασε καὶ πέθανε, στὰ μέσα περίπου τοῦ 15' αἰ., σὲ μονὴ τὴν ὁποία ὁ ἴδιος εἶχε ἰδρύσει στὸν Ὀλυμπο· ὁ ἅγιος, νέος ὁσιομάρτυρας, Δαμιανὸς ἀπὸ τὸ Μυρίχοβο τῶν Ἀγράφων, ποὺ μαρτύρησε στὴν Λάρισα τὸ 1568· ὁ ἅγιος Σεραφεῖμ, ἐπίσκοπος Φαναρίου καὶ Νεοχωρίου, ὁ ὁποῖος θανατώθηκε μαρτυρικὰ τὸ 1601 ὡς ἐνεχόμενος κι αὐτὸς στὴν ἐπανάσταση τοῦ μητροπολίτη τῆς Λάρισας Διονυσίου «Σκυλοσόφου» ἐναντίον τῶν Τούρκων· τέλος, ὁ ἅγιος Ἀπόστολος, ἀπὸ τὸ χωριὸ Ἅγιος Λαυρέντιος τοῦ Βόλου, ποὺ μαρτύρησε τὸ 1684 στὴν Κωνσταντινούπολη.

δ. Παρεκκλήσιο τῶν Ἁγίων Πάντων

Ὑπάρχει ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή τοῦ ἔτους 1746, ἡ ὁποία ἀναφέρεται στὴν τοιχογράφησή του¹⁰⁹:

† ΗΣΤΟΡΗΘΗ ΤΟ ΙΕΡ(ΩΝ) ΠΑΡΑΚΛΗΣΙ(ΩΝ) ΤΟΝ ΑΓΙ(ΩΝ) ΠΑΝΤΩΝ | ΗΓΟΥΜΕΝΕΥΟΝΤΟΣ ΚΥΡΙΟΥ ΙΕΡΟΘΕΟ Κ(ΑΙ) ΣΚΕΥΟΦΗΛΑΕ ΚΥΡΙΟΥ ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ Κ(ΑΙ) ΔΙΑΣΥΝΔΡΩΜΗΣ Η(Α)ΠΑ ΠΑΝΓΚΡΑΤΙΟΣ | ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΚΥΡΙΟΥ ΙΑΚΟΒΟΥ: — ΕΤΟΣ αημς' | ΑΠΡΙΛΙΟΥ κς'.

Στὴν κόγχη τῆς προθέσεως, μέσα στὸ ἱερὸ τοῦ παρεκκλησίου, στὰ «δίπτυχα τῶν ζώντων», ἀναγράφονται, γιὰ αἰώνιο προφανῶς μνημόσυνο, ὅλα τὰ ὀνόματα τῶν προσώπων ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἐπιγραφή: *Ἰακώβου ἀρχιερέος, Ἱεροθέου, Βαρθολομέου, Πανκρατίου, Ἀνανίου τὸν ἱερομονάχ(ων)*.

Τὰ ἴδια πρόσωπα ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἐπιγραφή αὐτὴ, ὁ Λαρίσης Ἰάκωβος Β' (1734-1749), ὁ ἡγούμενος τῆς Μονῆς Δουσίου, Ἱερόθεος¹¹⁰, ὁ σκευοφύλαξ Βαρθολομαῖος καὶ ὁ ἱερομόνα-

108. Τοιχογραφίες θεσσαλῶν ἁγίων καὶ νεομαρτύρων τῆς ἴδιας ἐποχῆς, τοῦ ἔτους 1735, ὑπάρχουν ἐπίσης καὶ στὸ παρεκκλήσι τοῦ Προδρόμου τῆς θεσσαλικῆς Μονῆς Κορώνης (ἡ Μονῆς τῆς «Κρυερᾶς Πηγῆς» ἢ «Βρύσης», ὅπως ὀνομαζόταν παλαιότερα)· βλ. σχετικὰ Α.Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, «Ἡ ἐπὶ τῆς Πίνδου Ἱ. Μονῆ Κορώνης», *ΕΕΒΣ* 15 (1939) σ. 411· πρβλ. καὶ Μητροπ. Θεσσαλιώτιδος καὶ Φαναριοφερσάλων *ΙΕΖΕΚΙΗ ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΟΥ [ΣΤΡΥΜΠΟΥ], «Αἱ μοναὶ τῆς Πίνδου»*, *Θεολογία* 7 (1929) σ. 39-40.

109. Βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίνακα ΚΒ', ὅπου φωτογραφικὸ πανομοιότυπο τῆς ἐπιγραφῆς.

110. Γιὰ τὸν Ἱερόθεο αὐτὸ βλ. παρακάτω, σ. 43-44.

χος Παγκράτιος, αναγράφονται και στην επιγραφή (έτους 1739) του νάρθηκα των παρεκκλησίων, όπως ήδη έχει εκτεθεί πιο πάνω.

Στό δάπεδο του παρεκκλησίου αυτού καταπακτή αποτελεί το άνοιγμα για το παλαιό οστεοφυλάκιο της μονής, όπου σήμερα βλέπει κανείς συσσωρευμένες εκατοντάδες κάρες των κοιμηθέντων πατέρων, κατά τη διάρκεια αιώνων ζωής¹¹¹.

3. Παλαιά τράπεζα (σημερινό σκευοφυλάκιο) της μονής. — Ένθυμσεις και σημειώσεις διάφορες σχετικές με την τράπεζα αλλά και με τη γενικότερη ιστορία της μονής

Η τράπεζα βρίσκεται στο ανατολικό άκρο της νότιας πτέρυγας του μοναστηριού, που ανακατασκευάστηκε το 1962, επί της αρχιερατείας του Τρίκκης και Σταγών Διονυσίου Χαραλάμπους († 6 Ιαν. 1970), ο οποίος, με ένθεο πραγματικά ζήλο και αγάπη, μεγάλες προσπάθειες κατέβαλε για να ανακαινίσει και συντηρήσει τα γερασμένα και καταπονημένα από το χρόνο ιστορικά μοναστήρια (Μετέωρα, Δούσικο κ.ά.) της Μητρόπολής του και να τους δώσει νέα ζωή¹¹². Οι εργασίες ανακατασκευής της νότιας πτέρυγας της Μονής Δουσίκου συνεχίστηκαν και αργότερα και αποπερατώθηκαν το 1979, με τις φιλότιμες πάντοτε προσπάθειες και το άκοιμητο ενδιαφέρον της ολιγάριθμης αλλά πολύ δραστήριας 'Αδελφότητας της μονής. Τότε, στην αρχή των εργασιών αυτών, το 1962, ανοίχτηκε και η σημερινή πύλη του μοναστηριού, ενώ παλαιότερα ή προσπέλαση γινόταν από το νοτιοανατολικό άκρο της μονής, με τη βοήθεια ξύλινης κρεμαστής σκάλας που ανεβοκατέβαζαν οι μοναχοί και η οποία σώζεται και σήμερα, ενώ παράλληλα, κοντά στην ανεμόσκαλα, υπήρχε και το παραδοσιακό «βριζόνι», ο «άνελκυστήρας», με το σχοινί και το δίχτυ¹¹³. 'Επιγραφή σε

111. Παρόμοια υπόγεια κρύπτη, την οποία χρησιμοποιούσαν ως οστεοφυλάκιο, υπάρχει και στο καθολικό της Θεσσαλικής Μονής Ρεντίνας· βλ. σχετικά Μητροπ. Θεσσαλιώτιδος και Φαναριοφερσάλων ΙΕΖΕΚΙΗΛ, β.π. σ. 30.

112. Για τις προσπάθειες και τη συμβολή του Τρίκκης και Σταγών Διονυσίου στην αναζωογόνηση και ανανέωση του μοναχισμού τόσο στα Μετέωρα όσο και στο "Άγιο Όρος" βλ. σχετικό άρθρο (με επικριτική όμως διάθεση) στην εφημερίδα «'Εβδομάδα» (Κυριατικό «Βήμα») της 9 'Οκτ. 1983, σ. 20, με τίτλο: *Το μεγαλύτερο «χάπηνγκ»*.

113. Βλ. τον εκτός κειμένου πίνακα Α'. — Σχετικά με τον τρόπο προσπέλασης του επισκέπτη στη Μονή Δουσίκου, χαρακτηριστικά είναι όσα γράφει ο Γάλλος Léon Heuzey, ο οποίος επισκέφτηκε το μοναστήρι και παρέμεινε σ' αυτό από 23 έως 26 'Ιουλίου του 1858: «Dans le voisinage des Météores et de leurs couvents aériens, un monastère qui se respecte ne pouvait pas avoir un accès facile et son entrée de plain-pied. Les moines de Dousko se sont efforcés de posséder aussi leur corde suspendue et, comme second moyen d'ascension, leur échelle articulée. L'escarpement leur manquait, mais ils

μαρμάρινη πλάκα, πάνω από την πύλη της μονής, αναφέρεται στην ανακατασκευή της πτέρυγας αυτής:

ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΕΠΙ ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΙΑΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ 1962.

Έτσι, κατά τις εργασίες ανακατασκευής της νότιας πτέρυγας της μονής αντικαταστάθηκε η όροφή της τράπεζας, ενώ διατηρήθηκε ο ανατολικός τοίχος με την κεντρική μεγάλη κόγχη του και τις δύο μικρότερες άριστερά και δεξιά. Στο νότιο άκρο του ανατολικού τοίχου το άνοιγμα της δεξιάς μικρής κόγχης, που οδηγούσε στον παλαιό εξώστη της τράπεζας, κλείστηκε για λόγους ασφάλειας του μοναστηριού, και ο εξώστης καταστράφηκε. Διατηρήθηκαν επίσης και το ανατολικό τμήμα του νότιου και του βόρειου τοίχου της τράπεζας, όχι όμως σε όλο τους το ύψος. Σ' αυτά μόνο τα τμήματα της τράπεζας (τόν ανατολικό τοίχο και μέρος του βόρειου και του νότιου) διατηρούνται τοιχογραφίες.

Σχετικά με την τράπεζα ο Χατζη-Γεράσιμος καταχωρίζει ενδιαφέρουσες πληροφορίες στον αυτόγραφο του κώδ. 76 της Μ. Δουσίκου (σ. 62 και 64): *1682: Έγινεν ή τράπεζα των πατέρων εις το μοναστήρι το Δούσικον. — 1703: ανακαινίσθη το μοναστήριον όλου τριγύρου· έγιναν και επτά ουντάδες με τα ξιπεταχτά· και ο τοίχος εις την τράπεζαν· 'Αθανάσιος ήγούμενος και έτρεξαν έξοδα γρόσια 700*¹¹⁴. Τις πληροφορίες του αυτές και τις χρονολογίες ο Χατζη-Γεράσιμος τις αντλεί από γραπτές μαρτυρίες της εποχής του (το 1810 πρωτοπήγε στο μοναστήρι) ή και προγενέστερες του (όρισμένες από τις οποίες δεν υπάρχουν σήμερα), ή ακόμη και από τη σωζόμενη ζωντανή έως τότε προφορική παράδοση¹¹⁵.

Ειδικά, τις παραπάνω πληροφορίες του για ανακίνηση του μοναστηριού στα 1703 και ανέγερση του τοίχου της τράπεζας αντλεί από αυτόγραφο σημείωμα, σύγχρονο με τις εργασίες αυτές, του τότε ήγουμένου της μονής 'Αθανασίου. Το σημείωμα αυτό είναι γραμμένο στην έσωτερική επιφάνεια της πρόσθιας ξύλινης πινακίδας (άπευθείας πάνω στο ξύλο) του κώδ. 258 της 'Εθν.

l'ont remplacé par une épaisse muraille massive et nue, sans autre ouverture que deux ou trois meurtrières, véritable mur de forteresse, qui rend inaccessible tout le rez-de-chaussée. Les fenêtres n'apparaissent qu'à l'étage supérieur, au-dessous des toits. Vers le centre de cet étage, une large baie à balcon saillant abrite la manivelle, avec les poulies et la corde pendante, dont le crochet en fer attend le filet destiné au visiteur» (βλ. L. HEUZEY, *Excursion dans la Thessalie turque en 1858*, Paris 1927, σ. 88).

114. Για τον ήγουμένο 'Αθανάσιο βλ. και πιο πάνω, σ. 34.

115. Οι πληροφορίες που δίνει ο Χατζη-Γεράσιμος για πρόσωπα και γεγονότα που δεν απέχουν χρονικά πολύ από την εποχή του ή που τα έζησε ο ίδιος είναι όπωςσδήποτε αξιόπιστες· αντίθετα, οι πληροφορίες του που αναφέρονται σε χρόνους πολύ παλαιότερους (όπως στους κτίτορες της μονής) δεν είναι αξιόπιστες και κατά κανόνα δεν ανταποκρίνονται στα πράγματα. Για τον Χατζη-Γεράσιμο ειδικότερα βλ. και παρακάτω, σ. 60-66.

Βιβλιοθ. τῆς Ἑλλάδος, ὁ ὁποῖος προέρχεται ἀπὸ τῆ Μονῆ Δουσίκου. Ἐπειδὴ παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ μοναστηριοῦ, τὸ δημοσιεύω ὀλόκληρο ὅπως εἶναι γραμμένο¹¹⁶: ἐπει ἔτους Ἰσαΐ. [7211 = 1703]: ἰνδικτιώνος ια^ο | † Ἰουλίου α^ο | † αρχιερατέβωντας τοῦ πανιεροτάτω, μ(η)τροπολίτου, λαρίσσι(ης) | κέρου παρθενίου, ἡγομενέβοντας, κατα παραχορῆσι θεοῦ | καμου τοῦ εὐτελοῦς ἀθανασίου ἐκκώμης βαρδάρι, μὰς | ἐδόθη ἄδια παρὰ τὸν ἀφεντάδον τρίκκης δια νανά|νεδοσ(εν), τομοναστήρι, ὄλον πάρεξ τὴν ἐκλησί(αν) κ(αί) | νατοφέρομ(εν) εἰς τὴν πρότην βελτίουσην, κ(αί) η δοῦσην θε|β αρχινείσαμ(εν), μαζη μετοῦ ἐπειλίπους πατέρας | κ(αί) το ανακεινείσαμ(εν) ὄλο τρόγρια, μεξιλιά· δινατὴν | κ(αί) παιρικαλεῖ ακομι ἐκάμαμ(εν) κ(αί) τρις οντάδες, με | τα ξιπεταχτάτους, ἀκόμι εκτήσαμ(εν) κ(αί) τὸν τιχον ἀπέξο προ τὴν τράπεζα, ὅπου ἐρχονταν η κλέπτες | ναμας πατίσουν κ(αί) ἐτριξαν ἐξοδα πάνπολλα | ἐπέκυνα τα επτακοσια, γρόσια χορίς τοφαι | κ(αί) τα πείραμα ὄλλα δανικά, κ(αί) ἐτελιώθη, τὸν ωκ|τωβρί(ων) μίναν εἰς τὰς 8.

† ο καθιγουμενος Δουσίκου ἀθανάσιος.

Εὐτυχῶς, γιὰ τὶς τοιχογραφίες τῆς τράπεζας, πολλές ἀπὸ τὶς ὁποῖες δὲν ὑπάρχουν σήμερα ἢ εἶναι μισοκατεστραμμένες, σύντομη περιγραφή δίνει ὁ Χατζη-Γεράσιμος στὸν «Κώδικα» τῆς μονῆς (ἀρ. 59, σ. 88). Στὸ ἴδιο σημεῖο τοῦ Κώδικα ὁ δουσικιώτης ἱερομόναχος ἔχει ἀντιγράψει, μὲ ὀρισμένα ὅπως πάντοτε λάθη, καὶ παραθέτει τὴν ἐπιγραφή πού ἀναφέρεται στὴν κατασκευὴ τῆς ὀροφῆς καὶ στὴν τοιχογράφηση τῆς τράπεζας.

Ἡ ἐπιγραφή αὐτὴ βρίσκεται στὸ ἀνατολικὸ ἔκρο τοῦ νότιου τοίχου τῆς τράπεζας, πάνω ἀπὸ τὸ παράθυρο, καὶ σώζεται σήμερα ὄχι ὀλόκληρη, ἀλλὰ κατὰ μικρὸ τῆς μόνο τμημα. Τὸ ὑπόλοιπο τμημα τῆς καταστράφηκε, φαίνεται, κατὰ τὶς ἐργασίες ἀνακατασκευῆς τῆς νότιας πτέρυγας τοῦ μοναστηριοῦ. Γι' αὐτὸ ἢ ἀντιγραφή καὶ καταχώριση τῆς ἐπιγραφῆς ἀπὸ τὸν Χατζη-Γεράσιμο στὸν «Κώδικα» τῆς μονῆς εἶναι πολὺτιμη, ἀφοῦ βοηθᾷ στὴ συμπλήρωση καὶ ἀποκατάσταση τοῦ τμήματος τῆς ἐπιγραφῆς πού καταστράφηκε. Τὴ δημοσιεύω, συμπληρώνοντας ἀπὸ τὸν Χατζη-Γεράσιμο καὶ βάζοντας μέσα σὲ ἀγκύλες τὰ μέρη τῆς πού λείπουν σήμερα¹¹⁷:

116. Τὸ σημείωμα αὐτὸ ἔχει δημοσιεύσει παλαιότερα ὁ Ν. ΒΕΗΣ, «Χρονογραφικὰ σημειώματα ἐκ τῶν κωδίκων τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος-Συλλογὴ πρώτη», ΔΙΕΦ 6 (1901) σ. 96. Τὴ χρονολογία ὅμως τὴν ἔχει ἀναγνώσει καὶ μεταγράψει λαθασμένα, Ἰσαΐ ἀντὶ γιὰ τὴ σωστὴ Ἰσαΐ. Ὑπάρχουν ἐπίσης καὶ διάφορες ἄλλες παραναγνώσεις στὴν ἐκδοση αὐτῆ, ὅπως ἐκότισαν ἀντὶ γιὰ τὸ σωστὸ ἐπέκυνα τα κ.ἀ. — Βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίνακα ΚΓ', ὅπου φωτογραφικὸ πανομοιότυπο τοῦ σημειώματος.

117. Τὴν ἔχει δημοσιεύσει ἀσχολίαστη, ἀπὸ τὸν Κώδικα τῆς μονῆς, ὁ ΤΡΙΚΚΗΣ καὶ ΣΤΑΓΩΝ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ [ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ], Ὁ Ἅγιος Βησσαρίων (Δουσίκου), Ἀθῆνα 1966, σ. 14-15.

† ΕΓΕΓΩΝΗ ΤΟ ΠΑΡΟΝ Φ[ΑΙΔΡΟΝ ΕΡΙΓΟΝ, ΤΟ ΜΕΝ ΝΤΑΒΑΝΙ] | ΔΙΑ ΕΞΟΔΟΥ ΤΟΥ ΟΣΙΩΤΑΤΟΥ ΕΝ [ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΙΣ ΚΥΡΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΥ ΚΑΙ ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ] | Η ΔΕ ΙΣΤΟΡΙΑ ΔΙΑ ΕΞΟΔΟΥ ΕΤΙΕΡΩΝ ΕΝ ΤΩ ΖΣΑΖ' ΕΤΕΙ ΑΠΟ ΚΤΙΣΕΩΣ ΚΟΣΜΟΥ.] | ΑΠΟ ΔΕ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΙΟΥ ΕΤΟΥΣ [1727· ΗΓΟΥΜΕΝΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ] | ΠΑΝΟΣΙΩΤΑΤΟΥ ΕΝ ΙΕ[ΡΟΜΟΝΑΧΟΙΣ ΚΥΡΙΟΥ ΙΕΡΟΘΕΟΥ] | ΕΚ ΚΩΜΟΠΟΛ[ΕΩΣ ΔΟΜΕΝΙΚΟΥ· ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΖΩΓΡΑΦΟΥ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ.]

Δυστυχῶς λείπει τὸ σπουδαιότερο μέρος τῆς ἐπιγραφῆς, διότι σ' αὐτὸ ὑπῆρχαν ἢ χρονολογία καὶ τὰ ὀνόματα. Στὸ στίχο 2 ὁ Χατζη-Γεράσιμος ἀντιγράφει λαθασμένα συνδρομῆς ἀντὶ ἐξόδου· στὸ στ. 3 δι' ἐξόδων ἀντὶ διὰ ἐξόδου· στὸν ἴδιο στίχο διορθῶνω ἔπει ἀντὶ τὸ πού ἀντιγράφει λαθασμένα, ὅπως φαίνεται, ὁ Χατζη-Γεράσιμος· στὸ στ. 4 ἀντιγράφει σωτήριοιον ἔτος ἀντὶ τοῦ σωτηρίου ἔτους. Τὸ ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἔτος Ἰσλζ', πού ὑπάρχει στὸ ἀντίγραφο τοῦ Χατζη-Γεράσιμου, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἔτος ἀπὸ τὴ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ 1728/29. Πιθανὸν στὴν ἐπιγραφή νὰ ὑπῆρχε τὸ ἔτος Ἰσλζ', τὸ ὁποῖο πράγματι ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ 1727· γιὰ τὴν εὐκολότερο νὰ δεχτοῦμε ἀντιγραφικὸ λάθος στοὺς ἐλληνικοὺς ἀριθμοὺς παρὰ στοὺς ἀραβικοὺς· δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ μὴν εἶχε ὑπολογισθεῖ σωστὰ τὸ ἔτος ἀπὸ κοσμογονίας καὶ τὸ λάθος αὐτὸ νὰ ὑπῆρχε ἐξαρχῆς καὶ στὴν ἐπιγραφή, γι' αὐτὸ καὶ δὲν προβαίνο σὲ διόρθωση. Τέλος, στὸν τελευταῖο στίχο τῆς ἐπιγραφῆς τὸ Δομενικίου τοῦ Χατζη-Γεράσιμου¹¹⁸ διορθῶνω σὲ Δομενίου, γιὰ τὴν ἀσφαλῶς πρόκειται γιὰ τὴν πολὺ γνωστὴ κωμόπολη τῆς Ἐλασσόνας Δομένικον, πού εἶχε δώσει καὶ τὸ ὄνομά της στὸν τίτλο τοῦ «ἀρχιεπισκόπου» τῆς περιοχῆς («Δομενικίου καὶ Ἐλασσόνος»).

Σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιγραφή, γιὰ τὴν ὀροφή (τὸ ἀνταβάνι), τῆς τράπεζας, πού θὰ ἦταν ξύλινη καὶ πλούσια χρωματισμένη (ὅπως ἦταν καὶ τῶν παρεκκλησιῶν ἢ παλαιὰ ξύλινη ὀροφή προτοῦ ἀντικατασταθεῖ πρόσφατα ἀπὸ καινούργια ξύλινη πάλι), τὰ ἐξοδα κατέβαλαν οἱ ἱε ρ ο μ ό ν α χ ο ι Κ ω ν σ τ ά ν τ ι ο ς¹¹⁹ καὶ Θ ε ο φ ά ν η ς. Ἡ «ἱστορία», δηλαδὴ ἡ ἀγιογράφηση, τῆς τράπεζας ἐγίνε τὸ 1727 μὲ ἐξοδα ἄλλων, οἱ ὁποῖοι ὅμως δὲν κατονομάζονται. Γιὰ τὸ μνημονεύμενο ἐδῶ ἢ γ ο ὑ μ ε ν ο τῆς μονῆς Ἰ ε ρ ό θ ε ο ἡ ἐπιγραφή δίνει καὶ τὸν τόπο τῆς καταγωγῆς του, πού εἶναι ἢ κωμόπολη τῆς Ἐλασσόνας Δομένικον. Ἡ γούμενος τῆς μονῆς Ἰερόθεος μνημονεύεται ἐπίσης καὶ στὴν ἐπιγραφή (ἔτους 1739) τοῦ νάρθηκα τῶν παρεκκλησιῶν, καθὼς καὶ στὴν ἐπιγραφή (ἔτους 1746) τοῦ παρεκκλησίου τῶν Ἀγίων Πάντων. Ὅπωςδήποτε πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο πρόσωπο, πού ἀνέπτυξε ἰδιαίτερη οἰκοδομικὴ δραστηριότητα γιὰ τὴν ἀνακαί-

118. Ὁ ΤΡΙΚΚΗΣ καὶ ΣΤΑΓΩΝ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ, ὁ.π., σ. 15, διαβάζει καὶ γράφει «Δομενιίου».

119. Ὁ ΤΡΙΚΚΗΣ καὶ ΣΤΑΓΩΝ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ, ὁ.π., σ. 14, διαβάζει καὶ γράφει «Κωνσταντίνος».

νιση και τὸν ἐξωραϊσμό βοηθητικῶν χώρων τῆς μονῆς.

Τελευταία μνεία τοῦ Ἱεροθέου ὡς ἡγουμένου τῆς Μονῆς Δουσίκου ἔχομε σὲ ἔγγραφο τοῦ ἀρχιεῖο της («σακκούλι» 10) τοῦ ἔτους 1757, Δεκ. 15.

Ὁ ἡγούμενος αὐτὸς Ἱεροθεός, μαζί με τὸ μητροπολίτη Λαρίσης Ἰάκωβο Β' (1734-1749), ἐπιχορήγησε τὴ δεύτερη ἐκδοση τῆς Ἀκολουθίας καὶ τοῦ Βίου (συναξαρίου σὲ δημόδη γλώσσα) τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνα, πού ἐγινε στὴν Μοσχόπολη στὰ 1744 μετὴν ἐπιμέλεια τοῦ ἱερομονάχου Γρηγορίου Μοσχολίτη¹²⁰.

Πότε ἀκριβῶς ὁ Ἱεροθεός ἀνέλαβε τὸ ἀξίωμα τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς, δὲν εἶναι γνωστό. Πάντως μετὰ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1713, γιατί τότε σὲ ἀνέκδοτο συνοδικὸ γράμμα τοῦ Οἴκουμ. Πατριάρχῃ Κυρίλλου Δ' (τὸ πρωτότυπο τοῦ ἔγγραφου σώζεται στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς) μνημονεύεται ἡ γ ο ὄ μ ε ν ο ς τῆς Μ. Δουσίκου ὁ ἱερομόναχος Γ ρ η γ ὀ ρ ι ο ς¹²¹.

Ἐπιγραφή σὲ μεταλλικὸ σταυρὸ ἁγιασμοῦ, ὁ ὁποῖος μαζί με ἄλλα κειμήλια τοῦ μοναστηριοῦ φυλάσσεται στὸ σκευοφυλάκιό του (παλαιὰ τράπεζα), ἀναφέρει¹²²: Ἱεροθέου ἱερομονάχου ἐκ Μονῆς Ἁγίου Βησσαρίωνος ἐκ τοῦ Δουσίκου 1718. Εἶναι πολὺ πιθανὸ ὁ δουσικιώτης αὐτὸς ἱερομόναχος νὰ ταυτίζεται μετὸν ὁμώνυμό του μετέπειτα πολυπράγμονα ἡγούμενο τοῦ μοναστηριοῦ πού ἀναφέρουν οἱ πῦθ πάνω ἐπιγραφές.

Τὸ σπουδαιότερο ὅμως στὴν ἐπιγραφή τῆς τράπεζας εἶναι ὅτι ἡ φράση «διὰ χειρὸς ζωγράφου τοῦ ἰδίου» (ἐὰν ἔχει σωστὰ ἀντιγραφεῖ ἀπὸ τὸν Χατζη-Γεράσιμο) δυνατὸν νὰ ἀναφέρεται στὸν ἡγούμενο Ἱεροθεό, ὁπότε αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ Ἱεροθεός ὑπῆρξε καὶ ὁ ἀγιογράφος τῆς τράπεζας. Πάντως ἡ μαρτυρία γιὰ ζωγράφο ἱερομόναχο καὶ ἡγούμενο τῆς μονῆς Ἱεροθεό δὲν διασταυρώνεται καὶ ἀπὸ ἄλλοῦ.

Ὁ ἱερομόναχος Ἱεροθεός ἀπὸ τὸ Δομένικον τῆς Ἐλασσόνας, πού μαρτυρεῖται ὡς ἡγούμενος τῆς μονῆς ἀπὸ τὸ 1727 μέχρι τὸ 1757, δὲν ταυτίζεται μετὸν ὁμώνυμό του μεταγενέστερο ἡγούμενο τοῦ μοναστηριοῦ Ἱεροθεό, τοῦ τέλους τοῦ ΙΗ' καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΘ' αἰ., γιὰ τὸν ὁποῖο θὰ γίνῃ ἀμέσως πῖθ κάτω λόγος.

Μετὴ τὴ χρονολογία 1727, πού δίνει ἡ ἐπιγραφή γιὰ τὴν ἀγιογράφηση τῆς τράπεζας, συμπληρώνεται ἡ χρονολόγησις ὅλων τῶν τοιχογραφιῶν τῆς Μονῆς Δουσίκου, γιὰ τίς ὁποῖες, σὲ ὅλες τίς περιπτώσεις (καθολικὸ, παρεκκλήσια, τράπεζα), ἔχομε τίς ἀκριβεῖς χρονολογίες τους.

120. Βλ. L. PETIT, *Bibliographie des acolouthies grecques*, [Subsidia Hagiographica 16], Bruxelles 1926, σ. 27, ἀρ. 2.

121. Ὁ ἴδιος Γρηγόριος εἶναι ἡγούμενος καὶ νωρίτερα, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1714, ὅπως προκύπτει ἀπὸ ἀνέκδοτο συνοδικὸ γράμμα τοῦ Οἴκουμ. Πατριάρχῃ Ἀθανασίου Ε', πού σώζεται καὶ αὐτὸ στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς.

122. ΤΡΙΚΚΗΣ καὶ ΣΤΑΓΩΝ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ, ὁ.π., σ. 35-36.

Στὸ σκευοφυλάκιο τῆς μονῆς (παλαιὰ τράπεζα) εἶναι φυλαγμένο ξύλινο ἐρμάριο, πού χρησίμευε ὡς λειψανοθήκη, μετὰ δύο κιονίσκους μπροστὰ, τρουλλίσκο ἐπάνω καὶ δύο θυρόφυλλα πρὸς τὰ πίσω. Τὸ ἐρμάριο ἔχει πλουσιότατη διακόσμηση ἀπὸ φίλντισι, μετὰ καλλιτεχνικὰ σχέδια γεωμετρικά, φυτικά, ρόδακες καὶ παραστάσεις προσώπων ἀκόμη. Στὸ μέσο καὶ πρὸς τὰ ἐπάνω, μέσα σὲ παραλληλόγραμμα πλαίσια, στὰ δύο θυρόφυλλα εἶναι γραμμένο ἐπίγραμμα, πού ἀποτελεῖται ἀπὸ ὀκτὼ δωδεκασύλλαβους στίχους (ἀπὸ τέσσερις στίχοι σὲ κάθε θυρόφυλλο)¹²³.

Στὸ ἀριστερὸ θυρόφυλλο :

ΕΣ ΤΟΝ ΔΕ ΚΟΣΜΟΝ ΑΓΛΑΟΝ Τ ΕΥΕΡΓΕΙΑ : ΙΝΡ
ΣΠΟΥΔΗ ΔΥΑΔΟΣ ΠΡΟΚ(Ρ)ΥΤΩΝ ΗΝΕΓΚΕ ΜΕ : ζ : α
ΜΩΝΗΣ ΠΡΟΕΔΡΟΥ Η ΔΕ ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΟΥ :
ΙΕΡΟΘΕΟΥ ΠΙΝΥΤΟΥ ΤΕ ΕΚ ΚΡΙΤΟΥ : ΑΨ4Θ'

Στὸ δεξιὸ ἢ συνέχεια τοῦ ἐπιγράμματος :

ΣΚΕΥΩΝ ΤΕ ΙΡΩΝ ΦΥΛΑΚΟΣ Γ ΕΥΘΥΜΙΟΥ :
ΕΜΜΟΥΣΟΥ ΑΝΔΡΟΣ ΗΔΕ ΠΕΡ ΠΕΠΝΥΜΕΝΟΥ
ΙΓΝΑΤΙΟΥ ΔΕ ΑΙ ΣΜΑ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΤΟΥ :
ΕΚ ΚΑΙΝΟΒΟΥ ΤΕ ΧΕΙΡΕΣ ΑΙ ΙΩΑΝΝΟΥ : ΑΨ4Θ'.

Ἐνῶ ὁ συντάκτης τοῦ ἐπιγράμματος γνώριζε σωστὰ τὴ γλώσσα, ὁ τεχνίτης πού τὸ ἀντέγραψε στὸ ἐρμάριο ἐπάνω δὲν καταλάβαινε τὴ σημασία τῶν λέξεων, γι' αὐτὸ ἔγραψε τὸν δε ἀντὶ τόνδε, προκίτων ἀντὶ προκρίτων, ἢ δὲ ἀντὶ ἡδέ, ἐκ κρίτου ἀντὶ ἐκκρίτου, αἷσμα ἀντὶ αἷμα. Ἀδελῆ εἶναι ἡ σημασία τῶν τελευταίων τριῶν καὶ δύο γραμμάτων τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου στίχου τοῦ ἐπιγράμματος.

Τὸ ἐπίγραμμα εἶχε δημοσιεύσει παλαιότερα ὁ Ν.Γ. Χ[ατζη]-Ζωγίδης, ἀνάποδα ὅμως, ἀρχίζοντας δηλαδὴ ἀπὸ τὸ δεξιὸ θυρόφυλλο τοῦ ἐρμαρίου, ὅπου τὸ δεύτερο τετράστιχο τοῦ ἐπιγράμματος¹²⁴.

Τὸ ἐρμάριο αὐτὸ, ἔργο μεγάλης καλλιτεχνικῆς ἀξίας, κατασκευάστηκε, σύμφωνα μετὴν ἐπιγραφή του, στὰ 1799 μετὰ πρωτοβουλία τοῦ ἀρχιμανδρίτη καὶ «προέδρου», δηλαδὴ ἡ γ ο υ μ ἔ ν ο υ τῆς μονῆς, Ἱεροθέου καὶ τοῦ σκευοφύλακα Εὐθυμίου, ὁ ὁποῖος ἦταν συγγενῆς, «αἷμα», κάποιου, «μακαρίτη» ἤδη τότε, μοναχοῦ Ἰγνατίου. Τεχνίτης τοῦ θαυμαστοῦ αὐτοῦ ἔργου εἶναι ὁ Ἰωάννης ἀπὸ τὸ χωριὸ τῆς Κάλαιμπάκας Κλεινοβόν.

123. Βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίνακα ΚΔ'.

124. Ν.Γ. Χ[ΑΤΖΗ]-ΖΩΓΙΔΗΣ, «Θεσσαλικά - Μοναὶ Γούρας καὶ Ἁγίου Βησσαρίωνος ἢ Δουσίκου καὶ ναὸς βυζαντινῶν ἐν Πόρτα-Παναγιᾶ», *Εἰκονογρ.* Ἔστια, 1894, σ. 348. Καὶ ὁ ΤΡΙΚΚΗΣ καὶ ΣΤΑΓΩΝ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ, ὁ.π., σ. 43, δημοσιεύει τὸ πρῶτο μόνον τετράστιχο τοῦ ἐπιγράμματος, ἀλλὰ μετὰ πολλὰς παραναγνώσεις καὶ λαθασμένη τὴ χρονολογία.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν μνημονεύμενο ἡγούμενο Ἱερόθεο, τὰ ἄλλα πρόσωπα τοῦ ἐπιγράμματος εἶναι ἄγνωστα. Ὁ Ἱερόθεος αὐτὸς εἶναι ὁ ἴδιος μὲ ἐκεῖνον, ἐπὶ τῆς ἡγουμενείας τοῦ ὁποῖου ἐπιχρυσώθηκε στὰ 1813 τὸ τέμπλο τοῦ καθολικοῦ, ὅπως ἀναφέρθηκε πρὸ πάνω¹²⁵. Εἶχε ὅμως καὶ ἄλλες πολλές δραστηριότητες στὸ μοναστήρι, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ σημείωση τοῦ Χατζη-Γεράσιμου, καταχωρισμένη (στὰ 1858) στὸν «Κώδικα» τῆς μονῆς (ἀρ. 59, σ. 79): *Ἐπὶ τῆς ἡγουμενείας μακαρίτου ἡγουμένου κυρίου Ἱεροθέου τοῦ ἐκ κώμης Καλογήρους, ὅστις ἐπροστάτευσε χρόνους τριάκοντα, ἔκαμε καὶ τὸ σκευοφυλάκιον θολογύριστον ἄνω καὶ κάτω, ἔκαμεν μὲ πλάκαν σοπωτιανὴ καὶ τὴν ἀλλήν τοῦ μοναστηρίου, ὁμοῦ καὶ τὴν σκάλαν καὶ τὸν νάρθηκα καὶ ἐν ντουλάπῃ σιντεφένιον ὠραιότατον ἐντὸς τοῦ ἁγίου σκευοφυλακίου, ἐπὶ ἔτος [sic] σωτηρίου 1799, Ἰανουαρίου 26¹²⁶.*

Στὶς οἰκοδομικὲς καὶ ἄλλες δραστηριότητες τοῦ ἡγουμένου Ἱεροθέου ὁ Χατζη-Γεράσιμος πάλι ἔχει ἀναφερθεῖ σχετικὰ καὶ σὲ ἄλλο αὐτόγραφο κώδικά του (γραμμμένο στὰ 1846), τὸν 76 τῆς Μ. Δουσίκου (σ. 66): *1798: ἠγγέρθη ἐκ βάρων ἢ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Νικολάου εἰς τὴν ἀμπελικὴν ὁποῦ εἶναι ὁ τάφος τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος¹²⁷ [...] κατὰ συνέχειαν ἔγινε θολογύριστον καὶ τὸ σκευοφυλάκιον καὶ τὸ σεντεφένιον ντουλάπῃ εἰς τὸ σκευοφυλάκιον ἐκαλιγύθη καὶ ὁ πόργος μὲ πλάκες καλὰς [...] ὁμοίως καὶ ἡ σκάλα ἔμπροσθεν τοῦ σκευοφυλακίου ὁμοίως καὶ ἡ σκάλα ἔμπροσθεν τῆς ἐκκλησίας καὶ ὁ νάρθηξ καὶ ἄλλῃ ἢ κάτω ἢ ἀλλῇ ἔμπροσθεν τοῦ σκευοφυλακίου¹²⁸.*

Προτοῦ παραθέσω καὶ ἄλλες εἰδήσεις τοῦ Χατζη-Γεράσιμου γιὰ τὸν Ἱερόθεο, πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι οἱ πληροφορίες αὐτὲς εἶναι ἀπόλυτα ἀξιόπιστες, ἀφοῦ ὁ Χατζη-Γεράσιμος γνώρισε καὶ πρόλαβε τὸν Ἱερόθεο ὡς ἡγούμενο τοῦ μοναστηριοῦ γιὰ περισσότερο ἀπὸ μιὰ δεκαετία.

Ἔτσι, πολλὲς καὶ λεπτομερεῖς εἰδήσεις γιὰ τὸν ἡγούμενο αὐτὸ καταγράφει στὸν αὐτόγραφό του κώδ. Δουσίκου 76 (σ. 65-77). Ἀνάμεσα σὲ ἄλλα σημειώνει (σ. 65-66): *1793: ἔγινεν ἡγούμενος εἰς μονὴν Δουσίκου ὁ μακαρίτης*

125. Βλ. πρὸ πάνω, σ. 29.

126. Στὴν ἐκδοσὴ τοῦ σημειώματος διορθῶναι σιωπηρὰ τὰ ὀρθογραφικὰ λάθη. — Ὁ Χατζη-Γεράσιμος διαβάζει ἐδῶ «Ἰανουαρίου 26» τὰ τελευταῖα τρία καὶ δύο γράμματα τῶν δύο πρώτων στίχων τοῦ ἐπιγράμματος, ἢ ἀνάγνωση ὅμως αὐτὴ δὲν φαίνεται νὰ εἶναι σωστή.

127. Πρόκειται γιὰ τὸ ναῖσκο τοῦ ἁγίου Νικολάου στὸ νεκροταφεῖο τοῦ χωριοῦ Ἁγίου Βησσαρίων (ἢ Ντουσκο ἢ Δουσίκου) κοντὰ στὴν Πύλη. Ὁ ναῖσκος αὐτὸς καταδαφίστηκε καὶ ἀνακτίστηκε ἐκ βάρων τὸ 1961 ἐπὶ ἀρχιερατείας Διονυσίου Χαραλάμπους. Μέσα στὸ ναὸ αὐτό, στὸ κέντρο του, σὲ ὑπόγεια κρύπτη, σώζεται ὁ τάφος τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνα· πάνω ἀπὸ τὸν τάφο αὐτὸ ἔχει ἀνεγερθεῖ ἀπλὸ μαρμάρينو μνημεῖο.

128. Ὅταν γίνεται ἀναφορὰ στὸ «σκευοφυλάκιον», ἐννοεῖται πάντοτε τὸ παλαιὸ σκευοφυλάκιο στὸ ἱσόγειο τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας τῆς μονῆς, ἀπέναντι ἀπὸ τὴν κόγχη τοῦ ἱεροῦ τοῦ καθολικοῦ.

ἀρχιμανδρίτης Ἱερόθεος ἐκ κώμης Καλογήρους¹²⁹. ὑπὸ τοῦ ἁγίου Λαρίσης κυροῦ Διονυσίου¹³⁰, ἐκεῖνον ὁποῦ ἔκτισεν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου εἰς Λάρισαν ἐκ βάρων· τὸ λοιπὸν ὁ Ἱερόθεος ἐπροστάτευσε μόνος του ἕως 1819 ἔτος, καὶ ἔπεσεν τὸ μοναστήριον εἰς χρεὸς ὑπὲρ τὰς 400 χιλιάδας γρόσια ἀπὸ τὰς καιρικὰς περιστάσεις· τὸ λοιπὸν ἢ οἱ κακὲς περιστάσεις τοῦ τότε καιροῦ ἤφεραν εἰς χρεὸς τόσον τὸ μοναστήριον ἢ ἡ ἀνοικονομία τοῦ ἡγουμένου ἢ ἡ ἀμέλεια τῶν ἀδελφῶν, αὐτὸ δὲν ἠξεύρομεν καὶ τὸ ἀφήγομεν ἄς τὸ διακρίνη ἄλλος. Τὸ ἔτος 1819, συνεχίζει ὁ Χατζη-Γεράσιμος (σ. 67), μετὰ τὴ διαπίστωση τοῦ χρέους αὐτοῦ, οἱ πατέρες τοῦ μοναστηριοῦ ἀφαιροῦν τὸ ἀξίωμα ἀπὸ τὸν Ἱερόθεο καὶ ἀναθέτουν τὴν «ἐπιστάσιαν» σὲ τριμελὴ ἐπιτροπὴ, ἐπιφορτισμένη γιὰ τὴ διευθέτησιν τοῦ χρέους: *1819: σκέψεως οὖν γενομένης παρὰ τῶν πατέρων διὰ τὸ χρεὸς τοῦ μοναστηρίου, καὶ ἀποφάσισαν ὅλοι μὲ μίαν γνώμην νὰ ἐβγάλουν ὅλον τὸ χρεὸς ἄχρῃς ὀβολοῦ· τὸ λοιπὸν τί ποιητέον; κάμουν ἔγγραφον μὲ φρικτὸν ἐπιτίμιον καὶ κατεβάζον τὸν Ἱερόθεον ἀπὸ τὴν προστασίαν καὶ κατασταίνον τρεῖς ἐπιτρόπους[...]*

Σὲ ἔγγραφο τοῦ ἀρχιεροῦ τῆς Μ. Δουσίκου («σακκούλι» 10) ὑπογράφουν ὡς «Ἐπιτροποὶ Δουσίκου» στὰ 1819 οἱ ἱερομόναχοι Στέφανος, Ἰωσήφ καὶ Ζωσιμᾶς, καὶ στὰ 1820 οἱ ἱερομόναχοι Στέργιος, Στέφανος καὶ Δοσίθεος.

Στὰ 1820 λεηλατεῖται τὸ μοναστήρι ἀπὸ τοὺς Τουρκαλβανίτες· στὰ 1822 οἱ πατέρες ἀναθέτουν πάλι τὴν «ἐπιστάσιαν» στὸν Ἱερόθεο (σ. 68): *[...] καὶ ἐκατέβασαν πολὸν (τὸ) χρεὸς, πλὴν εἰς τοὺς 1820 ἔτος ἐληλατήθη τὸ μοναστήριον καὶ ἔγινεν ἐπανάστασις παντοῦ [...] τὸ λοιπὸν πάλιν οἱ πατέρες εἰς τοὺς 1822, μετὰ τὸν πολλὰ ὀλίγον αἰχμαλωτισμὸν, ἔβαλαν τὸν Ἱερόθεον εἰς τὴν ἐπιστάσιαν ὡς γεροντότερος καὶ εἰδήμων [sic] εἰς τὰς καιρικὰς περιστάσεις τῶν κρατούντων.*

Ὁ ἴδιος ὁ Χατζη-Γεράσιμος, σὲ ἐνθύμησή του, γραμμμένη λίγω μεταγενέστερα (μετὰ τὸ ἔτος 1853), στὸν κώδ. 1892 (φ. 1) τῆς Ἑθν. Βιβλιοθ. τῆς Ἑλλάδος (προερχόμενο ἀπὸ τὴ Μονὴ Δουσίκου), ἀναφέρεται πάλι στὴ λεηλασία καὶ κατάληψη τοῦ μοναστηριοῦ ἀπὸ τοὺς Τουρκαλβανίτες: *[...] πλὴν κατὰ περιστάσιν τοῦ καιροῦ, εἰς τοὺς 1820 σωτηρίου ἔτους ἦλθο(ν) οἱ ἀλλόφυλοι εἰς τὸ μοναστήριόν μας Δουσίκου καὶ τὸ καταπάτησαν, ἔλαβον λάφυρα ὅσα ἤδραν καὶ ἄλλα τὰ ἐκατατζάμισαν [...]*

Στὰ 1823 (συνεχίζει ὁ Χατζη-Γεράσιμος στὸν κώδ. 76 τῆς μονῆς) ὁ «μουσελίμης» τῶν Τρικάλων Σουλτζὶ Κόριτζας στρέφεται κατὰ τῆς Μονῆς Δουσίκου. Συλλαμβάνει πρῶτα καὶ φυλακίζει τὸν ἡγούμενο Ἱερόθεο (1 Ἀπρ. 1823), σεβάσμιο τότε πρεσβύτερ, ὁ ὁποῖος μὲ τὴ σθεναρῆ, θαρραλέα καὶ πατριωτικὴ του στάση ἀποτελοῦσε ἐμπόδιο σοβαρὸ στὴν πραγματοποίησιν τῶν

129. Πρόκειται γιὰ τὸ χωριὸ Καλόγηροι Τρικάλων.

130. Πρόκειται γιὰ τὸ μητροπολίτη Λαρίσης Διονύσιο Καλλιάρχη, γιὰ τὸν ὁποῖο βλ. πρὸ κάτω, σ. 59.

άνομων σκοπών του επιδρομέα, που ήταν το σκλάβωμα και το κάψιμο του μοναστηριού. Βαρύς ο φόρος αίματος που πληρώνει τότε το μοναστήρι στον άπιστο κατακτητή (σ. 68-70): 1823: *ήκμαζεν εις τὰ Τρίκαλα μισιλίμη ο Σούλτζι Κόριτζας ζορμπάς· και παντού ζορμπάδες Ἀλβανῖται και Βούλγαροι εις τὸν κάμπον ἦτον ἕως πέντι χιλιάδες και ἐλεηλατούσαν τὸν κάμπον [...] | [...] τὸ λοιπὸν ο Σούλτζι Κόριτζας, 1823 Ἀπριλίου πρώτη, βάνει εις τὰ δεσμὰ τὸν Ἱερόθεον, εις τὴν φυλακὴν, ἐπὶ προφάσει ὅτι δὲν τὸν ἐπροσκύνησε [...] και ἄλλοτε δὲ ὅτι φυλάγει τοὺς κλέπτας [...] τὸ λοιπὸν ἀφήνει τὸν Ἱερόθεον εις τὴν φυλακὴν, διότι ἔρριξε τὸ μάτι του εις τὸ βιὸ τοῦ μοναστηρίου και ἔβαλε σκοπὸν νὰ σκλαβώσῃ και νὰ κάψῃ τὸ μοναστήριον μεθ' ὄρκου και τῆ δεκάτη πέμπτη τοῦ Μαΐου ἔρχεται εις Δούσικον και κάμει ἐξέτασιν διὰ τὸ βιὸ τοῦ μοναστηρίου· και κόβει εις τὸ Δούσικον ἕξι πιστικοί, ἐσκλάβωσε και τὲς φαμελίες ἕως ἰζ' ψυχῆς και παίρνει τὰ πρόβατα ὅλα ἕξι χιλιάδας μαζί με τὰ γίδια και πεντακόσια ἐργελὲν ἄλογα μαζί με τὰ τζουμπαναρέικα, και εἰκοσιπέντε βελέντζες· και τῆ δεκάτη ὄγδῃ Μαΐου, ἡμέρα Παρασκευῆ, πηγαίνει εις τὴν Πόρτα παζάρι, | παίρνει πεζοὺς τὸν Σέργιον, σκενοφύλακα, και τὸν γερο-Δοσίθεον, οἰκονόμον [sic], ἀπὸ Δούσικον· τοὺς ἔδωσε και εις τὰς χεῖράς τους ἀπὸ ἕνα κεφάλι ἐκ τῶν προκατατομηθέντων ἀνθρώπων, και, ἀφοῦ ξεπέζεψεν ἀπὸ τὸ ἄλογον εις τὴν Πόρταν, εὐθὺς ἐπρόσταξε και κόβουν τὸν σκενοφύλακα Σέργιον και τὸν οἰκονόμον γερο-Δοσίθεον [...]*

Στὴν ἴδια ἐχθρική ἐπίθεση κατὰ τοῦ μοναστηριοῦ ἀναφέρεται ὁ Χατζη-Γεράσιμος και σὲ ἕμμετρη αὐτοβιογραφία του που ἔχει γράψῃ στὰ 1826 στὸν κώδ. 2927 τῆς Ἐθν. Βιβλ. τῆς Ἑλλάδος (προερχόμενο ἀπὸ τὴ Μ. Δουσίκου):

.....
 πῶς ἔπασχαν ἴπ' τὸν γγέντζαγα ντερβέναγα τὸν Σούλτζα.

ἔκοψε δύο ἀδελφοὺς και πιστικοὺς ὡς δέκα
 ἐπῆρεν και τὰ πρόβατα ὡς ἕξι χιλιάδες
 με τετρακόσια πράματα, ἄλογα και φοράδες

(κώδ. ΕΒΕ 2927, φ. 12^{r-v})

Οἱ δουσικιώτες πατέρες γιὰ νὰ ἀποτρέψουν παραπέρα δεινὰ, δηλώσεις και πυρπόληση ἴσως τοῦ μοναστηριοῦ τους ἀπὸ τοὺς Τουρκαλβανούς, *γιομίζον* *τρεις ταμπακέλις φλωρία και τὲς προσφέρουν δωρεὰν εις τοὺς ντιμπακῆδες τοῦ Σούλτζια* (σ. 70). Τέλος ἀποφυλακίζεται και ὁ ἡγούμενος Ἱερόθεος, ἀλλὰ μετὰ ἀπὸ δυὸ μῆνες περίπου προσβάλλεται ἀπὸ πανώλη και πεθαίνει (σ. 75-76): *τὸ λοιπὸν ἀφοῦ ἐτελείωσε αὐτὰ τὰ κακὰ εις τὸ μοναστήρι και τὸ ξεγύμνωσε, ἔβγαλε ἔπειτα και τὸν ἡγούμενον ἀπὸ τὴν φυλακὴν· ἐρχόμενος δὲ ὁ ἡγούμενος Ἱερόθεος ἐδῶ εις τὸ μοναστήρι περίλυπος, δὲν ἀπέρασεν δύο μῆνες και ἄλλο*

συμβὰν ἀκολουθεῖ εις τὸ μοναστήρι τοιουτοτρόπως· στέλνει εις Τρίκαλα ἕναν ἐφημέριον | εις ἕνα σπῖτι νὰ τοῦ πάρῃ δύο ἀλλαξὲς φορέματα· ἐκεῖνο τὸ σπῖτιον ἔτυχε νὰ εἶναι μολυμένον ἀπὸ πανώλην· ὁ ἐφημέριος μὴν ἤξεύροντας παίρνει τὰ φορέματα, τὰ δίδει τὸν Ἱερόθεον, ὁποῦ κάθονταν εις τὸ σκενοφυλακείκον τὸ κιλλί· τὴν ἄλλην ἡμέραν ἀρρωστοῦν και οἱ δύο, και οἱ πατέρες μὴν ἤξεύροντας κάμουν συναναστροφὴν· τὴν ἄλλην ἡμέραν ἀπεθαίνει ὁ Ἱερόθεος και τὸν θάπτουν, χωρὶς νὰ ἐγνωρίσουν, ἀπὸ πανώλην· ἔπειτα, ἀπεθαίνει και ὁ ἐφημέριος και τὴν ἄλλην ἄλλος [...] πληρὴν ἀπέθαναν ἕως ἑπτὰ καλόγεροι.

Ἄλλὰ τὰ δεινὰ δὲν σταματοῦν ἐδῶ, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Χατζη-Γεράσιμος στὴ συνέχεια τῆς ἀπλοϊκῆς του ἀφήγησης (σ. 76): *Πάλιν εὐθὺς ἔρχεται ὁ Σκόνδρας με δεκατέσσαρες χιλιάδες ἀσκέρι[...] ἀνέβηκαν και ἀπάνου εις τὰ κιλλία τῶν καλογέρων, ἐτζάκιζαν τὲς κλειδωνιές και ἐπαιρναν ὅτι εὐρισκαν· τὰ ὅσα ἐγλύτωσαν ἀπὸ τοὺς λιάνηδες τὰ ἐπῆραν αὐτοί [...]*

Καὶ ἐπιλέγει ὁ δουσικιώτης ἱερομόναχος (σ. 77): *Αὐτὰ τὰ κακὰ δεινὰ, θανάτους και αἰχμαλωτισμούς, ἀκολούθησαν οἱ τέσσαρες μῆνες [...] ἐδῶ εις τὸ μοναστήρι· ἡ δὲ ἐμὴ ἀναξιώτης δὲν ἔτυχον τότες παρὼν εις τὴν τοιαύτην συμφορὰν· και ἀφοῦ ἦλθον τὸ 1824 ἔτος, φεβρ. 2, εις τὸ μοναστήρι, με τὰ ἔλεγον ὅλα καταλιπτῶς οἱ ἀδελφοί μου τὰ παρὰπὸνά τους ὅσοι ἦτον ἀτόπται και αὐτοπαθεῖς, διὰ τοῦτο και ἐγὼ λοιπὸν ἐδῶ ὅλα τὰ ἔγραφα διὰ ἐνθύμῃσιν.*

Ὁ Χατζη-Γεράσιμος δὲν σημειώνει τὴν ἀκριβῆ ἡμερομηνία θανάτου τοῦ ἡγουμένου Ἱεροθέου. Ἀφοῦ ὅμως, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ, ὅλα τὰ δεινὰ αὐτὰ (αἰχμαλωσίσεις, λεηλασίες, σφαγές, θάνατοι) διήρκεσαν τέσσερις μῆνες, ἀν ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι ὁ Ἱερόθεος αἰχμαλωτίστηκε και φυλακίστηκε τὴν 1 Ἀπρ. τοῦ 1823, μπορεῖ τότε ὁ θάνατός του με βεβαιότητα σχεδὸν νὰ τοποθετηθεῖ γύρω στὸν Ἰούλ./Αὐγ. τοῦ 1823. Γιὰ τελευταία φορὰ ἀπαντᾶται και ὑπογράφει ὡς ἡγούμενος σὲ ἔγγραφο τοῦ ἀρχείου τῆς Μ. Δουσίκου («σακκούλι» 10) με χρονολογία και ἡμερομηνία: 1823, Μαΐου 15.

Ἔτσι ἡ τριαντάχρονη ἡγουμενεία τοῦ Ἱεροθέου ἀπὸ τοὺς Καλογήρους τῶν Τρικάλων ὀρίζεται μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1793 και 1823. Ἴσως ὁ Ἱερόθεος εἶχε διαδεχθεῖ τὸν Ἀγάπιο, ὁ ὁποῖος, ὅπως προαναφέρθηκε¹³¹, μαρτυρεῖται ἡγούμενος κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα 1778-1789.

Πάρα πολλὰ ἔγγραφα τοῦ ἀρχείου τῆς Μ. Δουσίκου (ιδίως στὰ «σακκούλια» 10 και 15) φέρουν τὴν ὑπογραφή τοῦ ἡγουμένου Ἱεροθέου¹³² ἢ ἀπευθύνονται πρὸς αὐτόν. Στὸ χειρόγραφο 66 τῆς Μ. Δουσίκου, στὸ βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα τοῦ ὁποῖου (σ. 253-254) ὁ κωδικογράφος, δουσικιώτης ἱερομόναχος Ἱερώνυμος, ἀναγράφει, μαζί με τὲς ἀντίστοιχες χρονολογίες και ἡμερομηνίες

131. Βλ. πρὸ πάνω, σ. 28-29, σημ. 70.

132. Βλ. ἐκτὸς κειμένου πίνακα ΚΕ', ὅπου φωτογραφικὸ πανομοιότυπο ἔγγραφου (1810, Ἰουλ. 23) με τὴν ὑπογραφή τοῦ ἡγουμένου Ἱεροθέου.

τους, διάφορα γεγονότα σχετικά με την εγκαταβίωσή του στο μοναστήρι, μνημονεύεται και ο ήγούμενος 'Ιερόθεος. Έτσι, σημειώνει ο 'Ιερώνυμος ότι στις 18 'Ιαν. του 1823 χειροτονήθηκε διάκονος, όταν μητροπολίτης Τρίκκης ήταν ο Γαβριήλ¹³³ και ήγούμενος τής Μ. Δουσίκου ο 'Ιερόθεος.

Ο 'Ιερόθεος, έκτος από τις πολλαπλές άλλες δραστηριότητες και ικανότητες του, υπήρξε και άνθρωπος λόγιος και καλλιεργημένος πνευματικά. Έτσι ο ίδιος επιμελήθηκε, διόρθωσε και διασκεύασε σε απλούστερη φράση το έκτενές εγκώμιο (Βίο) του αγίου Βησσαρίωνα, που αρχικά είχε συντάξει σε αρχαία γλώσσα ο Παχώμιος Ρουσάνος και αργότερα είχε «μεταφράσει» σε δημόδη λόγο ο 'Αγραφιώτης λόγιος 'Αναστάσιος Γόρδιος¹³⁴. Το κείμενο αυτό, όπως το διασκεύασε ο 'Ιερόθεος και με τις προσθήκες που του έκαμε, εξέδωσε μαζί με την 'Ακολουθία του αγ. Βησσαρίωνα στο Πατριαρχικό τυπογραφείο τής Κωνσταντινούπολης¹³⁵ στα 1800. Σχετική επιστολή του ως ήγουμένου τής Μ. Δουσίκου, απευθυνόμενη στον τότε μητροπολίτη τής Λάρισας Διονύσιο τον Καλλιάρχη (1793-1804) και γραμμένη τον 'Ιούλιο του 1798, δημοσιεύεται στην έκδοση αυτή (σ. 3-5). Στην επιστολή αυτή έχουμε την παλαιότερη (1798) γνωστή μαρτυρία του 'Ιεροθέου ως ήγουμένου τής Μ. Δουσίκου. Τέλος, ο 'Ιερόθεος αυτός είναι γνωστός και ως γραφέας του κώδ. 163 (ευχές και ακολουθίες, αρ-

133. Ο Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ στους επισκοπικούς του καταλόγους τής Θεσσαλίας, *Επιτηρίς Φιλολ. Συλλ. Παρνασσού* 10 (1914) σ. 301, αρ. ιγ', και *Θεολογία* 13 (1935) σ. 31, αρ. ιγ', αναφέρει ότι ο Τρίκκης Γαβριήλ αρχιεράτευσε κατά το χρονικό διάστημα 1796-1816 και ότι το έτος 1816 απέβισε. Σύμφωνα όμως με το κωδικογραφικό σημείωμα του κώδ. 66 τής Μονής Δουσίκου, ο Γαβριήλ ήταν επίσκοπος Τρίκκης ακόμη και το Νοέμ. του 1826 (όποτε ο κωδικογράφος 'Ιερώνυμος χειροτονήθηκε ιερέας). Ενθύμηση, τέλος, στη σελ. 28 του κώδ. 280 (= πρώην ανέος αριθμός) 26) τής Μ. Βαλαάμ των Μετεώρων αναγράφει τον ακριβή χρόνο θανάτου του ιεράρχη αυτού: 1827: μήνα νοέμβριον ανεπαύθη ο αγιος δεσπότης ο τρικκης / ο κδρ γαβριήλ: αιώνια ή μνήμη αυτού. Πρέπει επομένως να επεκταθεί ο χρόνος αρχιερατείας του Γαβριήλ κατά μία ένδεκαετία, δηλ. μέχρι το Νοέμ. του 1827 και να διαγραφούν από τους καταλόγους οι δήθεν διάδοχοί του Κύριλλος Α' (χωρίς χρονολογία) και Διονύσιος Β' (με μόνη τη χρονολογία 1821)· βλ. Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Επετ. Παρνασσού και Θεολογία*, ό.π., αρ. ιγ', ιδ', ιε'. Πρβλ. και Μητροπ. πρ. Λήμνου ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΑΓΓΕΛΗ, *Επισκοπικοί κατάλογοι τής 'Εκκλησίας τής 'Ελλάδος*, 'Αθήναι 1975, σ. 262 [= 'Εκκλησ. Φάρος 57, 1975], όπου για τον Γαβριήλ Β' Τρίκκης δρίζεται ο ίδιος λαθασμένος χρόνος αρχιερατείας: 1796-1816.

134. Βλ. πιδ πάνω, σ. 35, σημ. 97. — Ο «μεταφρασμένος» από τον 'Αναστάσιο Γόρδιο εγκωμιαστικός λόγος, που έγραψε ο Παχώμιος Ρουσάνος για τον αγ. Βησσαρίωνα, δημοσιεύεται στις τέσσερις πρώτες εκδόσεις τής 'Ακολουθίας του αγίου (Βουκουρέστι 1705 και 1756, Μοσχόπολη 1744 και Βιέννη 1797)· βλ. σχετικά L. ΡΕΠΤ, *Bibliographie des ακολουθίες grecques*, Bruxelles 1926, σ. 27-29, αρ. 1-4.

135. Βλ. L. ΡΕΠΤ, ό.π., σ. 29, αρ. 5. Είναι ή πέμπτη κατά σειράν έκδοση τής 'Ακολουθίας του αγίου Βησσαρίωνα. Οι δύο επόμενες εκδόσεις (Βενετία 1846 και 'Αθήνα 1856) ανατυπώνουν την έκδοση του 'Ιεροθέου (L. ΡΕΠΤ, ό.π., σ. 29-30, αρ. 6-7).

χές του ΙΘ' αϊ.) τής Μονής 'Οσίου Νικάνορος τής Ζάβορδας¹³⁶.

Τόσο λοιπόν ο παλαιότερος ήγούμενος ήγούμενος 'Ιερόθεος από το Δομένικον τής 'Ελασσόνας, του α' μισού του ΙΗ' αϊ., όσο και ο λίγο μεταγενέστερος ήγούμενος 'Ιερόθεος από τους Καλογήρους των Τρικάλων, του τέλους του ΙΗ' και των αρχών του ΙΘ' αϊ., για μακρό χρονικό διάστημα κράτησαν επάξια το πηδάλιο του μοναστηριού τους και ανέπτυξαν και οι δύο εξαιρετική δραστηριότητα, και πνευματική φυσικά, αλλά και σε άλλους τομείς, σχετιζόμενους με την ανάκαινιση και τον εξωραϊσμό τής «ψυχασώτειρας μάδρας» τους.

Άλλωστε, εξαιτίας τής μεγάλης οικοδομικής δραστηριότητάς του, για την οποία απαιτήθηκαν, όπως ήταν φυσικό, σημαντικά χρηματικά ποσά, ο δεύτερος 'Ιερόθεος θεωρήθηκε υπεύθυνος για μεγάλο χρέος του μοναστηριού, πράγμα που πλήρωσε με την προσωρινή καθαίρεσή του (1819-1822). Όμως ή προάσπιση σε ώρα κινδύνου τής χριστιανικής πίστης και των συμφερόντων του μοναστηριού με κίνδυνο και ένδεχόμενη θυσία τής ζωής του, ή περήφανη και πατριωτική του στάση απέναντι στους Τουρκαλβανούς επιδρομείς τον 'Απρίλη του 1823, ή σύλληψη και φυλάκισή του στα μπουντρούμια των Τρικάλων, κατατάσσουν τον ήγούμενο 'Ιερόθεο στη λαμπρή χορεία των κληρικών εκείνων που στα χρόνια τής Τουρκοκρατίας δεν δίσταζαν να προτάξουν τα στήθη τους και να θυσιάσουν ακόμη και τη ζωή τους για να συντηρήσουν και διαφυλάξουν αλώβητη την πίστη και την παράδοση των πατέρων τους.

Όπως προκύπτει από έγγραφα του αρχείου τής Μ. Δουσίκου («σακκούλι» 10 κυρίως) και από σημειώσεις του Χατζή-Γεράσιμου (κώδ. Δουσίκου 76, σ. 77 και 80-81), μετά το θάνατο του ήγουμένου 'Ιεροθέου την επιστασία του μοναστηριού ανέλαβε για μια δεκαετία, από το 1823 ως το 1833, τριμελής επιτροπή που αποτελέστηκε από τους ιερομόναχους Σ τ έ φ α ν ο από το χωριό Βατζινία (ο οποίος πέθανε την ίδια χρονιά, το 1823, που διορίστηκε επιτροπος), 'Ι ω σ ή φ (που πέθανε τον 'Ιαν. του 1831) και τον Σ τ έ φ α ν ο Δ ρ α μ ι ζ η ν ό. Τον πρώτο Στέφανο αντικατέστησε στην επιτροπή αυτή ο ιερομόναχος Β η σ σ α ρ ί ω ν. Τον Στέφανο Δραμιζηνό, εύρισκόμενο στην Λάρισα στα 1833, χειροτόνησε ήγούμενο τής μονής ο τότε μητροπολίτης Λαρίσης Μελέτιος (1822-1835), χωρίς να έχουν προειδοποιηθεί και ούτε εάν έρωτηθεί οι πατέρες τής μονής. Ο Στέφανος αυτός παρέμεινε ήγούμενος ως τα τέλη του 1835 (υπογράφει ως ήγούμενος σε έγγραφο του αρχείου τής μονής — «σακκούλι» 14 — με χρονολογία: 1835, 'Οκτ. 28). Τον διαδέχτηκε στο αξίωμα του ήγουμένου ο πρώην συνεπίτροπος, ιερομόναχος Βησσαρίων, που απαντάται να υπογράφει ως ήγούμενος σε γράμματα του αρχείου τής μονής («σακκούλια» 14 και

136. Βλ. Α. ΠΟΛΙΤΗ, *Συνοπτική αναγραφή χειρογράφων ελληνικών συλλογών* [α' Ελληνικών], Παρ/μα, αρ. 25], Θεσσαλονίκη 1976, σ. 26· Φ.Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, «Συμβολή εις τους καταλόγους 'Ελλήνων κωδικογράφων», *ΕΕΒΣ* 45 (1981/82) σ. 282, αρ. 43.

15) από 28 'Απρ. του 1836 μέχρι 2 'Οκτ. του 1840. "Ήδη την 1 'Ιαν. του 1841 ὁ Βησσαρίων ὑπογράφει σὲ ἔγγραφο τῆς μονῆς («σακκούλι» 1) ὡς «πρώην ἡγούμενος». Ἀπὸ ἔγγραφα τοῦ ἀρχιεπίου τῆς μονῆς («σακκούλι» 10 κυρίως) προκύπτει ἐπίσης ὅτι μετὰ τὸν Βησσαρίωνα καὶ γιὰ διάστημα μιᾶς ὀκταετίας, ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1840 (Νοέμ.) ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ 1849, δὲν ὑπῆρξε ἡγούμενος τῆς μονῆς, ἀλλὰ τὴν ἐπιστολὰς τῆς εἶχε ἀναλάβει ἐπιτροπὴ, στὴν ὁποία εἶχαν συμμετάσχει ἐκ περιτροπῆς οἱ ἱερομόναχοι Χρὺσ α ν θ ο ς, Ν ι κ ὀ δ η μ ο ς, Δ ι ο ν ὺ σ ι ο ς, Ν ε κ τ ᾶ ρ ι ο ς καὶ Ν ἱ κ α ν δ ρ ο ς¹³⁷. Ἀπὸ τὸ 1849 (Μάιος) ὡς τὸ 1852 ('Οκτ.) ἡγούμενος τῆς μονῆς, σύμφωνα με ἔγγραφα τοῦ ἀρχιεπίου τῆς («σακκούλια» 1 καὶ 10) εἶναι ὁ ἱερομόναχος Νικόδημος¹³⁸, ἕνα ἀπὸ τὰ μέλη τῆς παραπάνω ἐπιτροπῆς (ἡ ἐκλογή καὶ χειροτονία του ἔγινε στὴ Βασιλεύουσα).

Ἀπὸ ἐπιγραφὲς ἀμφίων καὶ χρυσοκεντημάτων, τὰ ὁποία φυλάσσονται στὸ σκευοφυλάκιο, δημοσιεύω δύο μόνο πού ἔχουν ἀμεση σχέση με ἐπίσημα πρόσωπα τῆς μονῆς καὶ ιδιαίτερη ἐπομένως σημασία γιὰ τὴν ἱστορία τῆς.

Πρόκειται γιὰ τὴ χρυσοκέντητη ἐπιγραφή πάνω σὲ ιδιαίτερη ταινία πού κοσμεῖ τὸν ἀρχιερατικὸ σάκκο τοῦ Νεοφύτου Β' Λαρίσης, ἀνεψιῦ τοῦ ἀγίου Βησσαρίωνα καὶ δεύτερου κτίτορα τῆς Μονῆς Δουσίου¹³⁹. Ὁ ἀρχιερατικὸς αὐτὸς σάκκος, κόκκινος καὶ με ραβδώσεις, ἔχει μεταποιηθεῖ σήμερα σὲ κάλυμμα τῆς Ἁγίας Τραπέζης καὶ φυλάσσεται στὸ σκευοφυλάκιο τῆς μονῆς. Ἡ χρυσοκέντητη ἐπιγραφή, τὴν ὁποία ἔχω δημοσιεύσει καὶ σὲ παλαιότερη μελέτη μου¹⁴⁰, ἔχει ὡς ἐξῆς:

† ΘΙΟΣ ΚΑΙ ΙΕΡΟΣ ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΤΟΥ ΚΑΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΥΡΟΥ ΙΩΑΣΑΦ ΤΟΥ ΦΟΡΕΙΝ Ο ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΟΣ Μ(ΗΤ)ΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΑΡΙΣΣΗΣ ΥΠΕΡΤΙΜΟΣ ΚΑΙ ΕΞΑΡΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΑΣ ΘΕΤΤΑΛΙΑΣ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΙ ΤΟΝ ΤΟΠΟΝ ΕΠΕΧΟΝ ΤΟΥ ΕΦΕΣΟΥ ΚΥΡΟΥ

137. Βλ. καὶ Ν. ΔΕΛΙΑΛΗ, «Ἐνα ἀνέκδοτον ἔγγραφο περὶ τῆς Μονῆς Δουσίου», *Θεσσαλικὰ Χρονικά*, ἔκτακτος ἐκδοσις, Ἀθήνα 1965, σ. 805-806, ὅπου δημοσιεύεται γράμμα (1851, 'Οκτ. 15) τοῦ Οἴκου. Πατριάρχῃ Ἀνθίμου Δ', στὸ ὁποῖο μνημονεύονται κατὰ τὸ 1847 ἐπιτροποὶ τῆς Μ. Δουσίου οἱ ἱερομόναχοι Διονύσιος, Κυπριανὸς καὶ Νικάνδρος. Γιὰ τὸν Νικάνδρο βλ. καὶ τὴ σχετικὴ σημείωσις τοῦ Χατζῆ-Γεράσιμου στὸν κώδ. τῆς Ἐθν. Βιβλ. Ἑλλάδος 2927, φ. ΠΙν (προερχόμενον ἀπὸ τὴν Μ. Δουσίου): *εις τοὺς 1853: ιουλλίου: 10: εβάρθι ο νίκανδρος | με ντουφένι ἀπο τοὺς ψευδαδέλφους κ(αί) ἀπέθανε.*

138. Γιὰ τὸν ἡγούμενον Νικόδημο βλ. καὶ Ν. ΔΕΛΙΑΛΗ, *δ.π.* (σχετικὸ τὸ γράμμα τοῦ Οἴκου. Πατρ. Ἀνθίμου Δ').

139. Βλ. πὺρ πάνω, σ. 16-20, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὸν Νεόφυτο Β' Λαρίσης.

140. Δ.Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Οἱ Νεόφυτοι Λαρίσης τοῦ 16ου αἰῶνος - Συμβολὴ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς μεταβυζαντινῆς Θεσσαλίας», *Ἐπιτηρίς τοῦ Μεσαιων. Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 15 (1965) σ. 108-109. Πρβλ. καὶ ΤΡΙΚΚΗΣ καὶ ΣΤΑΓΩΝ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ, *δ.π.*, σ. 38.

ΝΕΟΦΥΤΟΥ ΕΚ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΠΥΛΩΝ ΚΑΙ ΚΤΗΤΩΡ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΧΡΙΣΤΟΥ ΕΤΟΥΣ ΞΞΣ' ΙΝ(ΔΙΚΤΙΩΝ)ΟΣ Α'. † ΜΝΗΣΘΗΤΙ Κ(ΥΡΙ)Ε ΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΙΩΑΣΑΦ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ. † ΜΝΗΣΘΗΤΙ Κ(ΥΡΙ)Ε ΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΝΕΟΦΥΤΟΥ ΛΑΡΙΣΣΗΣ.

Σύμφωνα με τὴν ἐπιγραφή, ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάσαφ Β' ὁ Μεγαλοπρεπὴς (μετὰ τὸν Αὐγ. 1554-1565) χορηγεῖ στὸν Νεόφυτο Β' Λαρίσης τὸ προνόμιο νὰ φορεῖ ἀρχιερατικὸ σάκκο (ἡ λέξις «σάκκος» παραλείπεται στὴν ἐπιγραφή εἴτε ἀπὸ ἀβλεψία εἴτε γιὰ τὴ θεωρεῖται αὐτονόητη)¹⁴¹. Γιὰ τὸ ἴδιο ζήτημα ὁ Πατριάρχης, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1558, εἶχε ἀπευθύνει καὶ ἐπίσημο γράμμα στὸν Νεόφυτο. Τὸ πρωτότυπο τοῦ πατριαρχικοῦ αὐτοῦ γράμματος σώζεται στὸ ἀρχεῖο («σακκούλι» 1) τῆς Μ. Δουσίου¹⁴². Ἐπομένως τὸ ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἔτος 7066 τῆς ἐπιγραφῆς, τὸ ὁποῖο ἀντιστοιχεῖ στὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ 1 Σεπτ. 1557 μέχρι 31 Αὐγ. 1558, πρέπει νὰ περιορισθεῖ μόνο στὸ δίμηνο Ἰουλ./Αὐγ. 1558, διότι ἡ ἐπιγραφή τοῦ σάκκου προϋποθέτει τὸ πατριαρχικὸ γράμμα (Ἰουλ. 1558), τὸ ὁποῖο παραχωρεῖ τὸ προνόμιο.

Στὸ φ. 290^ν τοῦ κώδ. 177 τῆς Μ. Βαρλαάμ τῶν Μετεώρων (ΙΖ' αἰ.) ἀναγράφονται οἱ φῆμες τοῦ Οἴκου. Πατριάρχῃ Ἰωάσαφ, καθὼς καὶ «Νεοφύτου τοῦ πανιερωτάτου μητροπολίτου Λαρίσης, ὑπερτίμου καὶ ἐξάρχου δευτέρας Θεσσαλίας καὶ τὸν τόπον ἐπέχοντος τοῦ Ἐφέσου» καὶ Ἰωάσαφ τοῦ θεοφιλεστάτου ἀρχιεπισκόπου τῆς ἀγιωτάτης ἀρχιεπισκοπῆς Δομενίου καὶ Ἐλασσῶνος».

Χρυσοκέντητο ἐπιτραχήλιο πολὺ καλῆς τέχνης, τὸ ὁποῖο φυλάσσεται στὸ σκευοφυλάκιο τῆς μονῆς, σχιστὸ στὸ μέσον σὲ δύο κατακόρυφες ταινίες καὶ με παραστάσεις τοῦ Χριστοῦ, τῆς Παναγίας, τοῦ Προδρόμου καὶ πολλῶν Ἀποστόλων, ἀνῆκε, ὅπως δηλώνει ἡ ἐπιγραφή του, σ' ἕναν ἀπὸ τοὺς ἡγούμενους τοῦ μοναστηριοῦ στὰ τέλη τοῦ ΙΣ' αἰῶνα. Ἡ ἐπιγραφή, στὰ κάτω ἄκρα τοῦ ἐπιτραχήλιου, χρυσοκέντητη καὶ αὐτῆ, ἀρχίζει ἀπὸ τὸ δεξιὸ τμήμα: ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΑΦ4Ε', καὶ συνεχίζεται καὶ τελειώνει στὸ ἀριστερό: Κ(ΑΙ) ΗΓΟΥΜΕΝΟΥ ΤΟΥ ΜΑΡΙΝΟΥ

Σύμφωνα με τὴν ἐπιγραφή αὐτῆ¹⁴³, ἡ γ ο ὄ μ ε ν ο ς τῆς Μονῆς Δουσίου εἶναι στὰ 1595 ὁ Λ α υ ρ ἔ ν τ ι ο ς Μ α ρ ῥ ἱ ν ο ς. Δὲν ἀναφέρεται βέβαια ἡ

141. Γιὰ τὸ δικαίωμα καὶ προνόμιο τῶν ἀρχιερέων σάκκον ἀμφιένυσθαι βλ. Μ. ΓΕΛΩΝ, *Κανονικὰ διατάξεις*, τόμ. Α', Ἐν Κων/πόλει 1888, σ. 144-146, 409.

142. Τὸ γράμμα αὐτὸ ἔχω δημοσιεύσει, *δ.π.*, σ. 123-124. Τότε δὲν εἶχα ἐπισημάνει τὸ πρωτότυπο τοῦ ἐγγράφου καὶ ἡ δημοσίευσή του ἔγινε ἀπὸ τὸ ἀντίγραφο του πού ἔχει καταχωρήσει ὁ Χατζῆ-Γεράσιμος στὸν «Κώδικα» τῆς μονῆς (ἀρ. 59, σ. 71-72).

143. Τὴν ἐπιγραφή δημοσίευσε ὁ ΤΡΙΚΚΗΣ καὶ ΣΤΑΓΩΝ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ, *δ.π.*, σ. 40, ἀλλὰ δὲν κατόρθωσε νὰ ἀναγνώσει τὸ ὄνομα τοῦ ἡγουμένου καὶ τὴ χρονολογία.

μονή στην επιγραφή, αλλά υπονοείται, γιατί διαφορετικά δὲν δικαιολογείται ἡ ὑπαρξὴ τοῦ ἐπιτραχηλίου ἐκεῖ.

Τὸ ἴδιο περίπου ἔτος, στὰ 1595/96, στὸ κτητορικὸ σημεῖωμα τοῦ κώδ. 50 τῆς Μ. Δουσίκου (φ. 369^r), ἀναφέρεται κτήτορας τοῦ χειρογράφου αὐτοῦ ὁ προηγούμενος τῆς μονῆς Μελέτιος¹⁴⁴. Δὲν εἶναι γνωστὸ ἐὰν ὁ Μελέτιος αὐτὸς ὑπῆρξε ἄμεσος προκάτοχος τοῦ Λαυρεντίου. Στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ ΙΖ' αἰ., ἡγουμένευσαν ἐπίσης καὶ οἱ ἱερομόναχοι Πορφύριος καὶ Ραβουλάς, οἱ ὁποῖοι, ὅπως προαναφέρθηκε ἤδη¹⁴⁵, στὰ 1600/1 καὶ 1602 μνημονεύονται ὡς προηγούμενοι καὶ αὐτοὶ τοῦ μοναστηριοῦ.

Στὴν τράπεζα (σημερινὸ σκευοφυλάκιο) φυλάσσεται ἐπίσης ἐπιγραφή σὲ μαρμαρίνη πλάκα (διαστ. 0,41/2 × 0,33 μ.) ποὺ ἦταν ἐντοιχισμένη σὲ παλαιὰ ἀραβοσιταποθήκη τῆς μονῆς, ὅπως φανερώνει ἡ ἴδια ἡ ἐπιγραφή (στ. 3-4) σχετικὰ μὲ τὸν προορισμὸ τῆς. Ἡ ἀποθήκη αὐτὴ βρισκόταν λίγο ἔξω ἀπὸ τὸ χωριὸ "Ἁγιος Βησσαρίων ἢ Δούσικον, ὅπου καὶ σήμερα ἡ μονὴ διατηρεῖ κτήματα κατὰλληλα γιὰ ἀραβοσιτοκαλλιέργεια ἢ σιτοκαλλιέργεια. Τὸ κτίριο κατεδαφίστηκε πρὶν ἀπὸ μιὰ εἰκοσαετία περίπου καὶ τότε μεταφέρθηκε ἡ ἐπιγραφή στὸ μοναστήρι γιὰ φύλαξη.

Ἡ ἐπιγραφή εἶναι ἔμμετρο καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ 26 στίχους. Εἶναι χωριωμένη σὲ δύο στήλες. Ἡ πρώτη στήλη ἀριστερὰ περιλαμβάνει τοὺς 15 πρώτους στίχους καὶ κάθε γραμμὴ ἀνταποκρίνεται καὶ σὲ ἓνα στίχο τοῦ στιχουργήματος. Οἱ ὑπόλοιποι ὅμως 11 στίχοι εἶναι γραμμένοι καταλογάδην στίς 16 γραμμὲς τῆς δευτέρας στήλης δεξιὰ¹⁴⁶. Στὴ δημοσίευση τῆς ἀνέκδοτης αὐτῆς ἐπιγραφῆς ἀποκαθιστῶ τοὺς στίχους καὶ τῆς δευτέρας στήλης σύμφωνα μὲ τὸ μέτρο, δηλώνοντας ὅμως μὲ καθέτους καὶ τίς γραμμὲς τῆς ἐπιγραφῆς.

1 ΤΙ ΘΑΥΜΑΖΕΙΣ ΘΕΑΤΑ
NEON KTIPION XAPA
AΠOΘHKH ON¹⁴⁷ ΘΩPEIΣ
APABOZITON¹⁴⁸ BOAH

144. Ὁ προηγούμενος Μελέτιος τοῦ 1595/96 δὲν φαίνεται νὰ ταυτίζεται μὲ τὸν κωδικογράφο Μελέτιο, ὁ ὁποῖος ἔχει γράψει τὸ χειρόγραφο αὐτὸ στὰ 1574/75. Τὸ κωδικογραφικὸ σημεῖωμα (φ. 368^v) δὲν εἶναι γραμμένο μὲ τὸ ἴδιο χέρι ποὺ εἶναι καὶ τὸ κτητορικὸ. Ἄλλωστε ὁ κωδικογράφος Μελέτιος (σύμφωνα μὲ τὰ σημερινὰ δεδομένα) δὲν ἐκτείνει τὴ δραστηριότητά του πέρα ἀπὸ τὸ 1576 καὶ εἶναι ἀπίθανο νὰ ζεῖ μέχρι καὶ τὸ 1595. Γιὰ τὸν κωδικογράφο Μελέτιο βλ. Φ. Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, «Παλαιογραφικὰ καὶ μεταβυζαντινά», Ἐπιστ. Ἐπετ. Φιλοσοφ. Σχολῆς Παν/μίου Ἀθηνῶν 27 (1979) σ. 194-198. Τοῦ ΙΔΙΟΥ, «Συμβολὴ εἰς τοὺς καταλόγους Ἑλλήνων κωδικογράφων», ΕΕΒΣ 45 (1981/82), σ. 295-296, ἀρ. 68α'-ζ'.

145. Βλ. πιδ πάνω, σ. 25-27.

146. Βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίνακα ΚΣ', ὅπου πανομοιότυπο τῆς ἐπιγραφῆς.

147. Ἐντὶ ὄν γρ. ὄν.

148. Ἐντὶ ἀραβόσιτον γρ. ἀραβόσιτων ἢ ἀραβόσιτων (γιὰ τὸ μέτρο).

5 ΚΑΤΩ ΘΕΤΗΣ ΤΟ ΣΠΕΙΡΙ
ΑΝΩΘΕΝ ΜΕ ΤΟ ΓΟΥΤΣΙ
ΝΑ ΜΗ ΣΗΠΕΤΕ ΑΥΤΟ
ΓΙΑ ΝΑ ΤΡΩΓΩΣΙ ΚΑΛΩ
ΟΙ ΕΝ ΤΗ ΜΟΝΗ ΑΥΤΗ
10 ΙΕΡΑ ΤΕ ΘΑΥΜΑΣΤΗ
ΕΙΣΕΡΧΟΜΕΝΟΙ ΠΟΛΟΙ
ΜΟΝΑΧΟΙ ΤΕ ΚΑΙ ΠΤΟΧΟΙ
ΣΥΓΧΩΡΕΙΤΕ ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΝ
ΑΜΑ Κ' ΕΠΙΜΕΛΕΙΤΗΝ
15 ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΗΝ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ
ΚΑΘΗΓΟΥΜΕΝΟΝ ΑΥ|ΤΗΣ
ΟΝΟΜΑ ΚΥΠΡΙ|ΑΝΟΣ
ΔΕΥΤΕΡΟΣ | ΚΛΗΘΗΣ ΑΥΤΟΣ |
ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΧΡΗΜΑ|ΤΙΚΗΣ¹⁴⁹
20 ΕΚΤΙΣΕΝ | Ο ΘΕΩΡΙΣ
ΤΩ ΠΕΝ|ΤΙΚΟΣΤΩ ΕΝΝΑΤΩ |
ΟΚΤΑΚΟΣΙΩΣΤΩ | ΧΙΛΙΩ
ΤΡΙΑΚΟΣΤΗ | ΠΡΩΤΗ ΜΑΡΤΙΩ |
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΡΧΙΚ|ΤΗΣΤΗΣ
25 ΜΠΛΗΣΤΑ|ΝΙ¹⁵⁰ ΑΥΤΟΥ ΠΑΤΡ|ΙΣ|
ΤΗΣ ΚΟΝΙΤΣΙΣ ΗΝ Α|Υ|ΤΗΣ.

Σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιγραφή, ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς Κυπριανὸς ἐκτίσσε τὴν ἀραβοσιταποθήκη στὰ 1859 (31 Μαρτίου). Ὁ Κυπριανὸς εἶναι πρόσωπο γνωστὸ, γιατί ἀναφέρεται καὶ σὲ ἔγγραφα καὶ βιβλία τοῦ μοναστηριοῦ τῆς περιόδου αὐτῆς. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ ἔγγραφα τοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς, ὁ Κυπριανὸς διαδέχτηκε στὸ ἡγουμενικὸ ἀξίωμα τὸν ἀποθανόντα ἡγούμενο Νικόδημο. Σχετικὰ μᾶς πληροφορεῖ καὶ ὁ Χατζη-Γεράσιμος σὲ σημείωμά του, τοῦ ἔτους 1855, γραμμένο στὸν αὐτόγραφο κώδικά του (παράφυλλο ΠΙ^v) 2927 τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης Ἑλλάδος (μεταφερόμενο ἐκεῖ ἀπὸ τὴ Μ. Δουσίκου): εἰς τους: 1852: οκτομ. 5: ἀπέθανεν εἰς βασιλευούσαν ὁ ἡγούμενος δουσίκου κ(ύρι)ς νικόδημος | ἀνταυτοῦ ἔγινεν ἐπὶ ὁ κ(ύρι)ς Κυπριανός: Ἡδὴ τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1852 σὲ ἔγγραφο τῆς Μ. Δουσίκου («σακκούλι» 6, γράμμα τοῦ Κων/πόλεως Γερμανοῦ Δ') ὁ Κυπριανὸς ἀναφέρεται ὡς ἡγούμενος¹⁵¹. Ὁ Κυπριανὸς ἀπεβίωσε στὴν Κωνσταντινούπολη, ἐνῶ ἦταν ἀκόμη ἡ-

149. Ἐντὶ χρηματικῆς πιθανὸν χρηματιστῆς (= χορηγός).

150. Μπλίστανη ἢ Μπλίσδιανη ὀνομαζόταν τὸ σημερινὸ χωριὸ Λαγκάδα τῆς Κόνιτσας τοῦ Νομοῦ Ἰωαννίνων.

151. Δὲν ἀνταποκρίνονται στὰ πράγματα σχετικὲς πληροφορίαι τοῦ Χατζη-Γεράσιμου,

γούμενος, στις 6 'Ιαν. του 1864 και τον διαδέχτηκε στο ηγουμενικό αξίωμα ο Ιερομόναχος Εὐγένιος, σύμφωνα με πληροφορίες του Χατζη-Γεράσιμου, γραμμένες (γύρω στα 1865) στους αυτόγραφους κώδικές του της Μ. Δουσί-κου 87 (φ. Βν) και 88 (σ. 406)¹⁵². Για το σκοπό που ο Κυπριανός ταξίδεψε στην Κωνσταντινούπολη, ο Χατζη-Γεράσιμος γράφει (κώδ. 87, φ. Βν): *Και εις τους 1860 διὰ προσταγῆς τῆς ἐκκλησίας ὁ ἡγούμενος Κυπριανός ἐπέηρε τὸν κόνδικα¹⁵³ μεῖν ὄλα τὰ σινέτια τοῦ μοναστηρίου καὶ διαβῆκες τοῦ ἀγίου καὶ ἐπάη-σεν εἰς τὴν Πόλιν καὶ εἰς τους 1864 ἔτος, ἰανουαρίου ς' ἐπλήρωσε τὸ κοινὸν χρῆος ἐκεῖ. Ἐπειτα ἐψηφίσαμεν τὸν κὸρ Εὐγένιον ἡγούμενον καὶ ἕως τοῦ νῦν, 1865, σεπτεμβρίου 10, δὲν ἐφάνη νὰ μᾶς ἔλθῃ μαζί μετὸν κόνδικα καὶ τὰ σινέτια ὄλα ἀγνωστὸν τί κρισολογίες ἤρξεν ἀπὸ τὸν μακαρίτην Κυπριανόν¹⁵⁴.*

Τὸ ἀκαλαίσθητο πιδ πάνω στιχουργημα τῆς ἐπιγραφῆς θυμίζει μετὸ ὕφος καὶ τὴν τεχνικὴ του παρόμοια στιχουργήματα τοῦ Χατζη-Γεράσιμου¹⁵⁵, στὸν ὁποῖο, ὅπως πιστεύω, πρέπει χωρὶς ἀμφιβολία νὰ ἀποδοθεῖ. Ἄλλωστε ὁ Χατζη-Γεράσιμος ζεῖ ἀκόμη καὶ δρᾶ, σὲ προχωρημένη πιδ ἡλικία, στὸ μοναστήρι τὴν περίοδο αὐτὴ καὶ διατηρεῖ καλὲς καὶ στενὲς σχέσεις μετὸν Κυπριανόν¹⁵⁶.

Ὅπως ἤδη προαναφέρθηκε, ἡ παλαιὰ τράπεζα τῆς μονῆς, ἀνακαινισμένη καὶ ἀνακατασκευασμένη σήμερα, χρησιμεύει ὡς σκευοφυλάκιο. Ἐκεῖ φυλάσσονται ἀσφαλισμένα ὄλα τὰ ἔγγραφα τοῦ πλούσιου καὶ πολύτιμου ἀρχείου, χειρόγραφα (τὰ λίγα που ἀπόμειναν, 93 μόνο, μετὰ τὴν ἀπαγωγή καὶ μεταφορὰ 532 χειρογράφων τῆς μονῆς στὴν Ἐθν. Βιβλιοθήκη Ἀθηνῶν στὰ 1882)¹⁵⁷, εἰκόνες, ἄμφια καὶ ἄλλα ἱερὰ κειμήλια τοῦ μοναστηριοῦ.

γραμμένες (γύρω στα 1865) στους αυτόγραφους κώδικές του της Μ. Δουσί-κου 87 (φ. Βν) και 88 (σ. 406), σύμφωνα με τις ὁποῖες ὁ Κυπριανός ἐκλέχτηκε ἡγούμενος τῆς μονῆς στις 17 'Ιαν. του 1852. Ἡ ἐκλογή του ἔγινε ὁπωςδήποτε μετὰ τις 5 'Οκτ. του 1852 (ὁπότε ἀπεβίωσε ὁ προκατόχος του Νικόδημος).

152. Ὁ Εὐγένιος διατήρησε τὸ αξίωμα τοῦ ἡγουμένου μέχρι τις ἀρχὲς τοῦ 1878, ὁπότε καθαιρέθηκε ἐξαιτίας κατηγοριῶν που διατυπώθηκαν ἐναντίον του (σχετικὸ τὸ ἀπὸ 1 Μαρτ. 1878 συνοδικὸ γράμμα τοῦ Οἴκου. Πατρ. Ἰωακείμ Γ', στὸ «σακκούλι» 1 τοῦ ἀρχείου τῆς Μ. Δουσί-κου). Μετὰ τὴν παύση τοῦ Εὐγενίου ἐκλέχτηκε ἡγούμενος τῆς μονῆς ὁ Ιερομόναχος Γαβριήλ Δημητρίου ἡ Δημητριάδης (σχετικὸ τὸ ἀπὸ 24 Αὐγ. 1878 γράμμα τοῦ τοποτηρητοῦ τοῦ Οἴκου. Θρόνου Ἀγαθαγγέλου Ἐφέσου, στὸ «σακκούλι» 1 τοῦ ἀρχείου τῆς Μ. Δουσί-κου). Ὁ Γαβριήλ ἀπαντᾶται ὡς ἡγούμενος σὲ ἔγγραφα («σακκούλι» 9) τῆς μονῆς μέχρι καὶ τὰ τέλη Σ/βρίου τοῦ 1883.

153. Πρόκειται γιὰ τὸν «Κώδικα» τῆς μονῆς (σημερινὸς ἀριθμὸς χ/φου Μ. Δουσί-κου 59), που ὁ ἴδιος ὁ Χατζη-Γεράσιμος εἶχε συντάξει στὰ 1858. Βλ. καὶ πιδ κάτω, σ. 62.

154. Στὴ δημοσίευση τοῦ σημειώματος αὐτοῦ διορθῶν τὰ ὀρθογραφικὰ λάθη.

155. Βλ. παρακάτω, σ. 62.

156. Βλ. καὶ παρακάτω, σ. 62.

157. Βλ. Φ.Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἡ βιβλιοθήκη τῆς ἱερᾶς Μονῆς Δουσί-κου», Ἐπετηρὶς Ἐταιρ. Στερεοελλαδ. Μελετῶν 5 (1974/5): σ. 406.

4. Πτέρυγες μετὰ τὰ κελλιὰ τῆς μονῆς (ἐσωτερικὴ πλευρὰ)

α. Ἀνατολικὴ πτέρυγα

Στὸ ἀριστερὸ ἄκρο τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας τῶν κελλιῶν, δεξιὰ ἀπὸ τὴν εἴσοδο τῆς βιβλιοθήκης τῆς μονῆς, εἶναι ἐντοιχισμένη, πολὺ χαμηλά, μαρμάρινη πλάκα μετὰ ἀνάγλυφη ἐξερρηγὴ ἐπιγραφή. Ἡ ἐπιγραφή αὐτὴ τοῦ ἔτους 1763, σχετικὴ μετὰ τὴ βιβλιοθήκη τῆς μονῆς, γεμάτη ἀπὸ σοβαρὰ λάθη ὀρθογραφικὰ, συντακτικὰ, λεκτικὰ κ.ἄ., εἶναι ἡ ἐξῆς:

ΕΝΤΑΥΘΑ ΕΣΤΙΝ· Ι ΤΟΥ ΙΕΡΟΝ ΜΑΝΑΣΤΗΡΙΟΥ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ· ΚΕ ΠΑΡΑ ΤΟΝ ΒΟΥΛΟΜΕΝΩΝ· ΑΝΑΓΝΩΝΕ· ΠΟΛΛΟΝ | ΑΠΟΔΕΣΤΕΝΤΟΝ ΒΙΒΛΙΟΝ· ΚΕ ΤΟΝ ΠΑΛΕ ΚΑΤΑΛΟΓΟΝ· ΕΝ ΤΕΛΟΜΕΘΑ ΜΙΛΕΝ ΑΤΟΛΜΗΣΑΣ· ΝΤΟΥ ΕΞΟ ΒΕΑΓΑΓΕΙΝ ΤΙΝΑ ΒΗΒΛΟΥ ΤΟΥ ΜΑΝΑΣΤΗΡΙ· ΕΝΑΛΛΗ ΑΦΟΡΙΣΜΕΝΟΣ· ΠΑΡΑ ΠΑΤΡΟΣ ΚΕ ΙΟΥ· ΚΕ ΑΓΙΟΥ ΠΙΝΕ(Υ)ΜΑΤΟΣ· ΟΜΟΨΗΟΥ ΚΕ | ΑΔΗΡΕΤΟΥ ΤΡΗΛΑΟΣ· ΚΕ ΑΡΑΣ ΤΟΝ ΝΑΓΙΟΝ· ΚΕ ΘΕ(Ο)ΦΟΡΟΝ ΠΑΤΕΡΟΝ ΕΝ ΤΕ ΤΟ ΝΗΝ ΚΕ ΕΟΝΙΟΥ· ΚΕ Ε(Ν) ΤΟ | ΜΕΛΟΝΤΗ — 1763 ΜΑΗΟΥ 29 — Ο ΤΟΥ ΠΑΤ(Ρ)ΟΣ | Μ(Χ)ΤΡΟΠΟΛΗΤΙ· ΛΑΡΗΣΙΣ ΜΕΛΗΤΙΟΥ.

Τὰ γράμματα που εἶναι μέσα στις γωνιώδεις ἀγκύλες ἔχουν παραλειφθεῖ ἀπὸ τὸ συντάκτη τῆς ἐπιγραφῆς καὶ τὰ προσθέτω ἐγώ. Κατὰ τὰ ἄλλα ἡ ἐκδοσις ἀποδίδει ἀκριβῶς τὸ πρωτότυπο τῆς ἐπιγραφῆς.

Τὴν ἐπιγραφή αὐτὴ, ὅπως καὶ τὶς ἄλλες τοῦ μοναστηριοῦ, ἔχει ἀντιγράψει καὶ καταχωρίσει στὸν Κώδικα τῆς μονῆς (ἀρ. 59, σελ. 78) ὁ Χατζη-Γεράσιμος, μετὰ πολλὲς παραναγνώσεις ὅμως καὶ μετὰ προσπάθεια νὰ τὴ διορθώσει (ἡ χρονολογία καὶ ἡμερομηνία ἔχουν ἐπίσης ἀντιγραφεῖ λαθασμένα: 1753, Μαΐου 26)¹⁵⁸.

158. Ἀπὸ τὸν Κώδικα τῆς μονῆς δημοσιεύει, ὅπως ἀκριβῶς ἔχει ἐκεῖ, τὴν ἐπιγραφή ὁ ΤΡΙΚΚΗΣ καὶ ΣΤΑΓΩΝ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ, ὁ.π., σ. 12. — Σχετικὰ μετὰ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιγραφῆς αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ τὴ γενικότερη ἐντύπωση που τοῦ προξένησε ἡ εἴσοδος του στὴ βιβλιοθήκη τῆς μονῆς (μετὰ συνοδὸ καὶ ξεναγὸ τὸν Χατζη-Γεράσιμο), ὁ Γάλλος περιηγητὴς καὶ ἀρχαιολόγος Léon Heuzey σημειώνει (τὸν Ἰούλ. τοῦ 1858 που ἐπισκέφτηκε τὸ μοναστήρι) τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικὰ καὶ γραφικὰ: «La bibliothèque est une vaste salle sombre et humide, compise entre les murs épais du rez-de-chaussée. Au-dessus de la porte, une inscription protectrice dit que, beaucoup de volumes ayant déjà été dérobés, quiconque emportera un livre hors du monastère sera de ce fait excommunié et voué aux imprécations des 318 pères du Concile de Nicée. A l'intérieur, tout contre les gradins branlants qui portent les livres, il y a tout un stock de grands barils contenant la provision de poisson salé et de *soupiacs* (sèches) pour les périodes de carême; c'est un magasin, un grand cellier autant qu'une bibliothèque» (L. HEUZEY, *Excursion dans la Thessalie turque en 1858*, Paris 1927, σ. 90). Ἡ ἐπιγραφή εἶναι ἐντοιχισμένη δεξιὰ ἀπὸ τὴν εἴσοδο τῆς βιβλιοθήκης (καὶ αὐτὴ φαίνεται νὰ εἶναι ἡ ἀρχικὴ τῆς θέσης), ὅπως σημείωσα ἤδη, καὶ ἔχει πάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδο, ὅπως λαθασμένα γράφει ὁ L. Heuzey.

Ὁ ἀναγραφόμενος στὴν ἐπιγραφή μητροπολίτης ταυτίζεται μετὰ τὸν Μελέτιο Β' Λαρίσης (1750-1768)¹⁵⁹, καταγόμενο ἀπὸ τὴν Τένεδο καὶ μετέπειτα Οἰκουμενικὸ Πατριάρχην (Μελέτιο Β', Νοέμ. 1768-Ἀπρ. 1769)¹⁶⁰.

Στὴ διαθήκη τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνα (1534/35) τὴν ἀπευθυνόμενη πρὸς τοὺς διαδόχους τοῦ μητροπολίτη τῆς Λάρισας¹⁶¹, ὑπογράφει μετὰ χρονολογία 1750: † Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Λαρίσης Μελέτιος ὁ ἐκ τῆς Λευκόφρουος νήσου τῆς Τροίας [Λευκόφρουος = Τένεδος]. Ὁ Μελέτιος ὁμοίως αὐτὸς ἔχει καὶ ἄλλες σχέσεις μετὰ τὴν Μονὴ Δουσίκου. Εἶναι αὐτὸς ποὺ μετὰ τὴν ἐξοδὰ του κατασκευάστηκαν τὰ δύο ξυλόγλυπτα ἐπιχρυσωμένα προσκυνητάρια τοῦ καθολικοῦ, ὅπως δηλώνει ἡ σχετικὴ ἐπιγραφή τους ποὺ παρέθεσα πρὸς ἄνω [Δι' ἰδίων ἐξόδων τοῦ ταπεινοῦ μητροπολίτου Λαρίσης Μελετίου τοῦ ἐκ τῆς Λευκόφρουος νήσου τῆς Τροίας 1764]¹⁶².

Ὁ δῆθεν Μελέτιος Γ' Λαρίσης, ποὺ ἀναφέρουν στοὺς ἐπισκοπικούς τους καταλόγους ὁ Ν. Γιαννόπουλος καὶ ὁ Ἐπ. Φαρμακίδης¹⁶³, μετὰ τὴν χρονολογία 1768, καὶ θεωροῦν ὅτι καταγόταν καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὴν Τένεδο καὶ ἔγινε ἀργότερα καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης, ταυτίζεται ἀσφαλῶς μετὰ τὸν Μελέτιο Β', τὸν ὁποῖο ἀπὸ παρανόηση ἔχουν διχάσει σὲ διαφορετικὰ πρόσωπα.

Ἡ σύγχυση προῆλθε ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τὸν Μελέτιο Β' Λαρίσης, μετὰ τὴν ἀνοδὸ του στὸν οἰκουμενικὸ θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως (Νοέμ. 1768), διαδέχτηκε στὴ μητρόπολη τῆς Λάρισας γιὰ λίγους μῆνες ὁ Μακάριος Καλλιάρχης¹⁶⁴ καὶ ἀμέσως μετὰ διορίστηκε στὴ θέση του ὁ ἀδελφὸς του Με-

159. Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἐπετηρὴς Φιλολ. Συλλ. Παρνασσῶ 10* (1914) σ. 277 καὶ *Θεολογία* 11 (1933) σ. 340, 342· Ἐπ. ΦΑΡΜΑΚΙΔΟΥ, *Ἡ Λάρισα*, Βόλος 1926, σ. 109-110· Β. ΑΤΕΣΗ, «Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι», *Ἐκκλ. Φάρος* 56 (1974) σ. 477 [= ἀνατ. σ. 138]. Ὁ Β. ΑΤΕΣΗΣ, ὁ.π., λανθασμένα ταυτίζει τὸν Μελέτιο Β' Λαρίσης μετὰ τὸν Μελέτιο Καλβοκορέση· βλ. σχετικὰ Κ. ΑΜΑΝΤΟΥ, *Τὰ γράμματα εἰς τὴν Χίον κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, 1566-1822*, Ἀθήναι 1946, σ. 202-203.

160. ΑΘ. ΚΟΜΝΗΝΟΥ ΨΗΛΑΝΤΟΥ, *Τὰ μετὰ τὴν Ἄλωσιν (1453-1789)*, Ἐκδιδόντος Ἀρχιμ. Γερμανοῦ Ἀφθονίδου Σιναιῖτου, Ἐν Κων/πόλει 1870, σ. 419, 421-439· Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *Πατριαρχικοὶ Πίνακες*, Κων/πολις [1885-1890], σ. 661.

161. Βλ. Δ.Γ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΟΥ-ΚΑΠΟΤΑ, *Ἀκολουθία καὶ Βίος τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος ἀρχιεπισκόπου Λαρίσης*, Ἀθήναι 1897, σ. 67-70· ΤΡΙΚΚΗΣ καὶ ΣΤΑΓΩΝ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ [ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ], *Ὁ Ἅγιος Βησσαρίων (Δούσικος)*, Ἀθήναι 1966, σ. 92-94, ὅπου ἐκδοσὴ τῆς διαθήκης (ἢ ἐκδοσὴ ὁμοίως καὶ τῶν δύο στηρίζεται στὸ ἀντίγραφο ποὺ περιέχεται στὸν Κώδικα τῆς Μ. Δουσίκου, σ. 48-51).

162. Βλ. πρὸς ἄνω, σ. 27.

163. Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, «Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Θεσσαλίας», *Ἐπετηρὴς Φιλολ. Συλλ. Παρνασσῶ 10* (1914) σ. 277-278, καὶ *Θεολογία* 11 (1933) σ. 342, ἀρ. 63· Ἐπ. ΦΑΡΜΑΚΙΔΟΥ, *Ἡ Λάρισα*, Βόλος 1926, σ. 110-111.

164. Βλ. ΑΘ. ΚΟΜΝΗΝΟΥ ΨΗΛΑΝΤΟΥ, *Τὰ μετὰ τὴν Ἄλωσιν*, σ. 421· Κ. ΑΜΑΝΤΟΥ, «Οἱ Καλλιάρχαι τῆς Χίου», *Ἑλληνικά* 8 (1935) σ. 81· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Τὰ γράμματα εἰς τὴν Χίον κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν*, σ. 201-202.

λέτιος Καλλιάρχης ἀπὸ τὴν Χίον (1769-1792)¹⁶⁵, ὁ ὁποῖος, ὡς συνώνυμος τοῦ Μελετίου Β' Λαρίσης (καὶ σχεδὸν ἄμεσος διάδοχός του), περιέπλεξε ἀργότερα τοὺς ἐρευνητὲς ποὺ ἀσχολήθηκαν μετὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς περιφέρειας αὐτῆς.

Ὁ Μελέτιος Γ' Λαρίσης ὁ Καλλιάρχης (θεῖος τοῦ διαδόχου του στὴν ἴδια μητρόπολη Διονυσίου Καλλιάρχης, 1793-1804, τοῦ μετέπειτα ἔθνομάρτυρα μητροπολίτη Ἐφέσου)¹⁶⁶ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1770 βρισκόταν στὴ Μονὴ Δουσίκου, ὅπου ὑπέγραψε καὶ αὐτὸς, μετὰ τὴν χρονολογία αὐτῆ, τὴν διαθήκη τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνα ποὺ προανέφερα (ὑπογράφει: Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Λαρίσης Μελέτιος ὁ Χίος). Τότε ἀκριβῶς, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1770, κατὰ τὴν ἐκεῖ παραμονὴ του ἔγραψε καὶ τοὺς πίνακες περιεχομένων στὰ φφ. 547^r-549^v τοῦ σημερινοῦ κώδ. 228 τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης (ποὺ τότε ἀνῆκε στὴ Μ. Δουσίκου)¹⁶⁷, ὅπως ἀναφέρει ὁ ἴδιος στὰ δύο αὐτόγραφα καὶ ἐνυπόγραφα σημειώματά του (φφ. 547^v καὶ 549^v)¹⁶⁸. Ὁ Χατζη-Γεράσιμος, ἀναφερόμενος στὸ χειρόγραφο αὐτὸ τῆς μονῆς (= κ. 228 ΕΒΕ) σὲ δύο αὐτόγραφους κώδικές του («Κώδικας» Μ. Δουσίκου 59, σ. 84 καὶ κώδ. Μ. Δουσίκου 87, σ. 65), συγγέει καὶ ταυτίζει λανθασμένα τὸν μητροπολίτη Μελέτιο Γ' Καλλιάρχης, ποὺ ἔγραψε τοὺς πίνακες περιεχομένων τοῦ χειρογράφου αὐτοῦ, μετὰ τὸν Μελέτιο Β' Λαρίσης, ὁ ὁποῖος τὸ 1764 πλήρωσε τὰ ἐξόδα γιὰ τὴν κατασκευὴ τῶν δύο ξυλόγλυπτων προσκυνηταριῶν τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Δουσίκου¹⁶⁹, ὅπως ἔχει ἤδη ἀναφερθεῖ.

Μετὰ τὸν Μελέτιο Γ' Λαρίσης ταυτίζεται ἐπίσης ὁ ὁμώνυμος μητροπολίτης, τὸν ὁποῖο ἐπισκέφτηκε ὁ J. Björnstaahl, ὅπως ἀναφέρει στὸ ὁδοιπορικὸ του, τὸν Μάρτιο τοῦ 1779 στὸν Τίρναβο, ὅπου, κατὰ πληροφορία τοῦ ἴδιου,

165. Κ. ΑΜΑΝΤΟΥ, *Τὰ γράμματα εἰς τὴν Χίον κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν*, σ. 202. Πρβλ. Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἐπετηρὴς Φιλολ. Συλλ. Παρνασσῶ 10* (1914) σ. 278· Ἐπ. ΦΑΡΜΑΚΙΔΗ, ὁ.π., σ. 111-112· Β. ΜΥΣΤΑΚΙΔΗ, *ΕΕΒΣ* 12 (1936) σ. 195· Β. ΑΤΕΣΗ, *Ἐκκλ. Φάρος* 56 (1974) σ. 477 [= ἀνατ. σ. 138].

166. Βλ. Κ. ΑΜΑΝΤΟΥ, *Τὰ γράμματα εἰς τὴν Χίον κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν*, σ. 203-204, ὅπου καὶ ἄλλη σχετικὴ βιβλιογραφία.

167. Ὁ κώδικας αὐτὸς περιέχει βίους ἁγίων («λαυσαϊκὸν») καὶ λόγους Ἐφραίμ τοῦ Σύρου καὶ ἔχει γραφτεῖ ἀπὸ τὸν προηγούμενο τῆς Μ. Δουσίκου ἱερομόναχο Ραβουλά. Βλ. Φ.Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, «Ἡ βιβλιοθήκη τῆς ἱερᾶς Μονῆς Δουσίκου», *Ἐπετ. Ἐταιρ. Στερεοελλάδ. Μελετῶν* 5 (1974/75) σ. 420, 425 (ἀρ. 57)· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Παλαιογραφικὰ καὶ μεταβυζαντινὰ», *ΕΕΦΣΙΑ* 27 (1979) σ. 215· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Συμβολὴ εἰς τοὺς καταλόγους Ἑλλήνων κωδικογράφων», *ΕΕΒΣ* 45 (1981/82) σ. 303, ἀρ. 85β'.

168. Γιὰ τὴν στοργὴν μετὰ τὴν ὁποία περιέβαλλε τοὺς κώδικες ὁ μητροπολίτης αὐτὸς καὶ τὴν φροντίδα του νὰ τοὺς ἐφοδιάζει μετὰ πίνακες περιεχομένων βλ. Κ. ΑΜΑΝΤΟΥ, ὁ.π., σ. 202.

169. Ὁ Χατζη-Γεράσιμος στὰ σχετικὰ σημειώματά του στοὺς δύο αὐτοὺς κώδικες λανθασμένα ἀναφέρει τὴν χρονολογία 1767 ὡς ἔτος κατασκευῆς τῶν προσκυνηταριῶν ἀντὶ γιὰ τὴν σωστὴν χρονολογία τῆς ἐπιγραφῆς 1764.

είχε τότε την έδρα του ό μητροπολίτης τής Λάρισας. Συγκεκριμένα γράφει ότι στις 21 Μαρτ. του 1779 έφυγε από την Λάρισα και πήγε στον Τίρναβο, όπου επισκέφτηκε τó μητροπολίτη Μελέτιο, «νέο εύγενικό και αρκετά μορφωμένο»¹⁷⁰.

β. Βόρεια πτέρυγα

Στό άριστερό άκρο τής βόρειας πτέρυγας τών κελλιών τής μονής (ύπερψωμένο ισόγειο) και στο δεξιό φύλλο τής ξύλινης πόρτας παλαιάς εύρύχωρης αποθήκης (ή όποία έχει έπισκευαστεί με τις φιλότιμες προσπάθειες τής ολιγάριθμης 'Αδελφότητας τής μονής και χρησιμοποιείται και σήμερα ως αποθήκη ξύλων) σώζεται τó έξής ανέκδοτο χάραγμα του έτους 1602/3: *ετος ζρι' άφισεν ο γαιβρηηλ το δοχηω. 'Ο δοχειάριος τής μονής Γαβρηηλ δέν είναι γνωστός και από άλλη μαρτυρία*¹⁷¹. *δοχειό, τó = αποθήκη, δοχειάριος ή δοχειάρης (έπί μοναχών) = αποθηκάριος (ιδίως τροφίμων).*

Στό δεξιό (ανατολικό) άκρο τής βόρειας πτέρυγας τών κελλιών, δίπλα από τή βιβλιοθήκη τής μονής, σώζεται τó κελλι, στο όποιο έμενε, όπως φαίνεται, ό Χ α τ ζ η - Γ ε ρ ά σ ι μ ο ς. Έξωτερικά, στο δεξιό μισό του μικρού ξύλινου τόξου πάνω από τή θύρα του κελλιού, ύπάρχει, γραμμένο με μελάνι, τó

170. Βλ. J. J. BJÖRNSTÄHL, *Το οδοιπορικό της Θεσσαλίας 1779 - Μετάφραση, προλεγόμενα, σημειώσεις Μεσεβρινος* [τα τετράδια του Ρήγα], Θεσσαλονίκη 1979 [= σουηδική έκδ., τόμ. 5, 1783], σ. 62. — 'Ο Björnstahl είχε επισκεφθεί για 15 μέρες (10-24 Μαΐου του 1779) και τή Μονή Δουσίκου (βλ. β.π., σ. 103-108) ενδιαφέρουσα είναι ή πληροφορία του για δεινή λεηλασία τής μονής όκτώ χρόνια πριν από τήν επίσκεψή του, δηλ. στα 1771, από στίφη 5.000 άτάκτων Τουρκαλβανών (βλ. β.π., σ. 105). Πιστεύω ότι στη δήωση αυτή του μοναστηριού από τούς Τουρκαλβανούς αναφέρεται άχρονολόγητη άπανταχοῦσα ζητείας του ή γ ο υ μ έ ν ο υ τής Μ. Δουσίκου Π α γ κ ρ α τ ί ο υ, μέσα στην όποία διεκτραγωδεΐται ή έλεεινή κατάσταση τής μονής εξαιτίας τής επιδρομής τών άλλοπίστων και ζητείται ή συνδρομή και οικονομική βοήθεια όλων τών Χριστιανών προς τόν άποστελλόμενο ειδικά για τή συλλογή έλεών π ρ ο η γ ο ὕ μ ε ν ο τής μονής 'Ι ω α κ ε ί μ. Στην άπανταχοῦσα αυτή αναφέρονται χαρακτηριστικά και τά έξής: ... *πλ(ήν) πολλοίς πειρασμοίς τε και άδικήμασιν από τε τών έξω έχθρών και τών έσω, όπου ήδηκῆθι τῷ μαναστήρι από τούς τούρκους ... και έπίσαν τῷ μαναστήρι κ(αι) έσκέτ(ε)σαν τούς καλογέρους και έκρέμασαν και β' καλογέρους (και) άκόμας έγίρσαν άλλους ζ' σκλάβους και δ' τούρκους, όπου τούς έσκότοσαν και έγλώμψησαν τῷ μαναστήρι δ' χιλιάδες γρόσια ...* Πιστεύω ότι τó έγγραφο αυτό (πού φυλάσσεται στο άρχείο τής μονής, «σακκούλι» 15) αναφέρεται στην επιδρομή του 1771, διότι κατά τις άλλες δύο γνωστές μεταγενέστερες επιδρομές Τουρκαλβανών εναντίον τής Μ. Δουσίκου, στα 1820 και στα 1823, τó ήγουμενικό άξίωμα κατείχαν τριμελής 'Επιτροπή στην πρώτη περίπτωση (πού άντικαθιστούσε τόν καθαιρεθέντα ήγούμενο 'Ιερόθεο), ό Ιερομόναχος 'Ιερόθεος στη δεύτερη (πού είχε άποκατασταθεί στο άξίωμά του βλ. πιδ πάνω, σ. 47-48).

171. Τó χάραγμα αυτό έχει άντιγράψει και καταχωρίσει, λανθασμένα όμως, στον «Κώδικα» τής μονής (άρ. 59, σ. 79) ό Χατζη-Γεράσιμος.

έξής αυτόγραφο και ανέκδοτο σημείωμα του Χατζη-Γεράσιμου: † *έπανσε Χριστός διμουργείν σαββάτω | ισόχασεν Γεράσιμος εν τῷ κελή σαββάτω | κατά σ(ωτή)ρι(ον) έτος αωλβ' ιουνίου κε', ωκίου (;) | έτος αωλγ' ιουλίου λα' ωξ (;) | έτος αωλδ' ιουνίου κδ'. † έπαιδεύθην όρῶν σκοπεΐν | εν το βαρίνω σελίδι 748. | έτος αωλς' μαῖου ι'.*

Με τόν αναφερόμενο «Βαρίνο» στον τελευταίο στίχο του σημειώματός του ό Χατζη-Γεράσιμος έννοεί τó έλληνικό λεξικό του περίφημου 'Ιταλού φιλόλογου και ούμανιστή Guarino από τήν Favora τής 'Ιταλίας (1450-1537), γνωστού και με τó έκλατινισμένο όνομά του Varinus Favorinus. Τó λεξικό αυτό πρωτοεκδόθηκε στην Ρώμη τó 1523 με τόν τίτλο: *Magnum Dictionarium, sive Thesaurus universae linguae graecae ex multis variisque autoribus collectus*. Πράγματι, στη βιβλιοθήκη τής Μ. Δουσίκου (σύμφωνα με παλαιό χειρόγραφο κατάλόγό της) ύπάρχουν τέσσερα αντίτυπα του λεξικού αυτού, με αριθμούς 922 (έκδ. Βασιλείας 1538) και 925, 926 και 927 (έκδ. Βενετίας 1779 και τά τρία)¹⁷². Κάποιο από τά αντίτυπα του λεξικού αυτού είχε στα χέρια ό φιλομαθής Χατζη-Γεράσιμος και «έπαιδεύθην όρῶν», όπως ήταν φυσικό, αφού δέν διέθετε τις άπαιτούμενες γραμματικές γνώσεις.

Στόν Χατζη-Γεράσιμο έχω ήδη αναφερθεί πολλές φορές και πιδ πάνω¹⁷³. 'Ο δουσικιώτης αυτός ιερομόναχος, με τήν άκαταπόνητη δραστηριότητά του και πολυπραγμοσύνη, τή φιλοπονία και φιλομάθειά του, παρά τά λίγα «κολλυβογράμματα» που έμαθε, άφησε πολύ έντονα και ζωηρά τά ίχνη του περάσματος του, και νιώθει κανείς ζωντανή τήν παρουσία του και σήμερα άκόμη στο μοναστήρι, αφού άρκετούς κώδικες έχει γράψει ό 'ιδιος¹⁷⁴, ένῶ τούς περισσότερους άπ' αυτούς καθώς και πολλά από τά έντυπα τής μονής έχει ό 'ιδιος έπίσης καλλιτεχνικά βιβλιοδετήσει (σώζονται και τά βιβλιοδετικά του έργαλεία και σύνεργα και φυλάσσονται στο σκευοφυλάκιο τής μονής)¹⁷⁵, και τέλος έχει γεμίσει με ένα πλήθος από σημειώσεις και ένθυμησης πολλά από τά χειρόγραφα και έντυπα του μοναστηριού. Έτσι, αυτόγραφοι του Χατζη-Γεράσιμου είναι

172. Βλ. σχετικά τó χειρόγραφο κατάλογο τών έντύπων τής Μ. Δουσίκου, σ. 67, που συντάχτηκε τó 1904 από τόν Εδύγένιο Σερεντέλο, μοναχό τής Μ. Βαρνάκοβας, έξόριστο τότε στο Δούσικο.

173. Βλ. σ. 13, σημ. 15, και άλλου. Για τόν Χατζη-Γεράσιμο, βλ. επίσης Ν. BEES, *BNJ* 4 (1923) σ. 386, σημ. 5· Γ. Δ. ΠΑΧΑΙΔΟΥ, «'Επίσκεψις εις τήν έδραν τής Σχολής τών 'Αγράφων», *Θεσσαλικά Χρονικά* 7/8 (1959) σ. 261-262, σημ. 2 (όπου σύντομα βιογραφικά)· Φ. Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, «'Η βιβλιοθήκη τής ιερῆς Μονής Δουσίκου», *Επετ. 'Εταιρ. Στερεοελλ. Μελετών* 5 (1974/75) σ. 408, 414, 415, 424 (άρ. 9)· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Συμβολή εις τούς καταλόγους 'Ελλήνων κωδικογράφων», *ΕΕΒΣ* 45 (1981/82) σ. 270-273, άρ. 16α'-κ'.

174. Βλ. τούς έκτός κειμένου πίνακες ΚΖ' και ΚΗ', όπου δείγματα αυτόγραφων κωδίκων του.

175. Βλ. τούς έκτός κειμένου πίνακες ΚΘ'-ΛΒ'.

οί κώδικες τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης (πὺ ἀνῆκαν ἄλλοτε στὴ Μονὴ Δουσί-
κου) 809, 811, 812, 1273, 1274, 1275, 1920 (μέρος τοῦ μόνο) καὶ 2927, κα-
θὼς καὶ οἱ κώδικες τῆς Μονῆς Δουσίκου 34, 35, 57, 59, 60, 76, 77, 85, 86,
87, 88, 89, 90 (φ. 15^v-17^v), 93 (σελ. 100-130) καὶ ὁ χωρὶς ἀριθμὸ κώδικας ποὺ
περιέχει ἔκθεση γιὰ τὸ μετόχι τῆς Μονῆς στὴ Βλαχία, τὸ ἐπονομαζόμενον τοῦ
Νουτζέτου¹⁷⁶. Σὲ ὀρισμένους ἀπὸ τοὺς κώδικες αὐτοὺς περιέχεται κάθε εἶδους
ὕλικό, συνθεμένο ἀπὸ τὸν Χατζη-Γεράσιμο, ὅπως καταγραφές καὶ κατάλογοι
τῶν χειρογράφων, τῶν ἐγγράφων, τῶν ἐντύπων, τῶν ἱερῶν σκευῶν καὶ κειμη-
λίων τοῦ μοναστηριοῦ, καθὼς καὶ ἀκαλαίσθητα στιχορρηγήματα καὶ ἄμουσα
(ἀνάλογα μὲ τὶς γραμματικές του γνώσεις) ἐκκλησιαστικὰ τροπάρια καὶ ὕμνοι
γιὰ ἑορτές καὶ διάφορα πρόσωπα καὶ ἀγίους τῆς Ἐκκλησίας. Χαρακτηριστικὴ,
στὴν προκειμένη περίπτωσι, εἶναι ἡ προσφώνηση τοῦ ἡγουμένου τῆς Μ. Δου-
σίκου Νικοδήμου, σὲ γράμμα του (1849, Ὀκτ. 28 — «σακκούλι») 15 τοῦ ἀρ-
χειοῦ τῆς μονῆς) πρὸς τὸν Χατζη-Γεράσιμο: *Μουσικοπανοσιολογιώτατε στι-
χορρηγὲ ἄγιε ἀρχιμανδριῆτα κὺρ Χ(ατζη)-Γεράσιμε*. Στὸν ὀγκώδη κώδικα Δου-
σίκου 59 (803 πυκνογραμμένης σελίδες μεγάλου σχήματος), ποὺ εἶναι τὸ «βρέ-
βιον» ἢ ὁ «ἱερὸς Κῶδιξ» τοῦ μοναστηριοῦ, ὁ Χατζη-Γεράσιμος (ὡς σκευοφύ-
λαξ τότε, ἐπὶ ἡγουμενείας Κυπριανοῦ¹⁷⁷, τὸ ἔτος 1858) ἔχει ἀντιγράψει καὶ
καταχωρίσει μὲ ὑπομονὴ καὶ ἐπιμέλεια (ὅση τοῦ ἐπέτρεπαν οἱ γνώσεις του),
ἀλλὰ καὶ μὲ ἀρκετὰ ἀντιγραφικὰ λάθη καὶ παραναγνώσεις, ὅλα τὰ ἔγγραφα τοῦ
ἀρχείου τῆς μονῆς.

Αὐθεντικὲς πηγές γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση τοῦ Χατζη-Γεράσιμου εἶναι
οἱ δύο ἀνέκδοτες ἐκτενεῖς αὐτοβιογραφίαι του ποὺ περιέχονται στοὺς αὐτόγρα-
φοὺς τοῦ κώδικος τῆς Μ. Δουσίκου 76 (σελ. 221-232· ὁ κώδικας αὐτὸς ἐπι-
γράφεται: *ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς του δουσίουκον μονίς*) καὶ 88 (σελ. 1-19 καὶ
126-127), καθὼς καὶ πλῆθος αὐτογράφων σημειωμάτων του ἐγκατεσπαρμένων
στὰ χειρόγραφα καὶ στὰ ἐντυπα τῆς μονῆς. Ἀρκετὰ στοιχεῖα γιὰ τὴ ζωὴ του
δίνει ἐπίσης καὶ στὸν αὐτόγραφο κώδικά του 2927 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς
Ἑλλάδος (προερχόμενο ἀπὸ τὴ Μ. Δουσίκου), ποὺ γράφτηκε στὰ 1826 καὶ
ποὺ περιέχει (φ. 4^v-16^r) «*στίχους πολυτικοῦς διὰ τὰ ἐμὶ συμβάντα*», καθὼς
καὶ ἄλλα ἐνδιαφέροντα αὐτοβιογραφικὰ σημειώματά του (στὰ παράφυλλα
I-III τοῦ κώδικα), ποὺ φθάνουν ὡς τὸ ἔτος 1855. Τέλος, βιογραφικὰ στοιχεῖα
γιὰ τὸν ἑαυτὸ του δίνει ὁ Χατζη-Γεράσιμος καὶ σὲ ἐκτενὲς αὐτόγραφο σημείω-
μά του, γραμμένο κατὰ τὰ ἔτη 1859 ἕως καὶ 1863, στὸν κώδ. 298 τῆς Μονῆς
Βαρλαάμ τῶν Μετεώρων (στὰ παράφυλλα τῆς ἀρχῆς, κυρίως στὰ φ. γ^r-δ^r
καὶ ι^r), ὁ ὁποῖος προέρχεται ἀπὸ τὴ Μ. Δουσίκου (πρόκειται γιὰ τὸ λεγόμενο

176. Γιὰ τοὺς αὐτόγραφους κώδικες τοῦ Χατζη-Γεράσιμου βλ. καὶ Φ. Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟ-
ΠΟΥΛΟ, *ΕΕΒΣ* 45 (1981/82) σ. 270-273, ἀρ. 16^α-κ^α.

177. Γιὰ τὸν ἡγούμενο Κυπριανὸ βλ. παραπάνω, σ. 55-56.

κώδικα τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου)¹⁷⁸.

Μὲ βάση τὰ αὐτοβιογραφικὰ του στοιχεῖα ποὺ προανέφερα, δίνω πρὸ κά-
τω σύντομο χρονολογικὸ βιογραφικὸ διάγραμμα τοῦ πολυπράγμονα καὶ πολυ-
γραφοτάτου δουσικιώτη ἱερομόναχου:

1790: Γεννήθηκε στὸ Μακρυχώρι τῆς Καρδίτσας καὶ ὀνομάστηκε Γε-
ώργιος¹⁷⁹. Οἱ γονεῖς του ὀνομάζονταν Δημήτριος καὶ Εὐάνθη καὶ εἶχαν τέσ-
σερα παιδιά, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὁ Γεώργιος (ὁ μετέπειτα Χατζη-Γεράσιμος) ἦταν τὸ
τρίτο. Ὁ πρῶτος του ἀδελφὸς ὀνομαζόταν Παῦλος, ὁ δεῦτερος Ἰωάννης καὶ
ἡ ἀδελφή του Βαρσάμω.

1807: Πέθανε ὁ πατέρας του, ἐνῶ λίγο νωρίτερα εἶχε πεθάνει ἡ μητέρα του.

1808: Χειροτονήθηκε ἀναγνώστης στὸ Μακρυχώρι ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο
Περιστερᾶς Καλλίνικο (1807-;)¹⁸⁰.

1810: Πῆγε στὴ Μ. Δουσίκου ὑποτακτικὸς στὸ γέροντα Ἰωσήφ.

1812: Ἐγινε καλόγερος τῆς μονῆς καὶ μετονομάστηκε Γεράσιμος
ἀπὸ Γεώργιος.

1813: Ἐμαθε τὴ βιβλιοδετικὴ τέχνη ἀπὸ τοὺς γέροντες τῆς μονῆς Ζωσι-
μᾶ καὶ Δοσίθεο.

1815: Χειροτονήθηκε ἱεροδιάκονος ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Ραδοβισδίου Γρη-
γόριο (1810-;)¹⁸¹, μετὰ ἀπὸ ἐντολὴ τοῦ μητροπολίτη Λαρίσης Πολυκάρπου
(1811-1818, 1824)¹⁸².

1816: Φοβερὴ πανώλης στὴν Ἄρτα θανατώνει 70-80 ἀνθρώπους τὴν

178. Βλ. σχετικὰ Ν. Α. ΒΕΗ, *Τὰ Χειρόγραφα τῶν Μετεώρων*, τόμ. Β' *Τὰ χειρόγραφα
τῆς Μ. Βαρλαάμ*, Ἐκδόσεις τοῦ Κέντρου Ἑρευνῆς τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ
τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1984, σ. 407-408, ἀρ. κώδ. 298 (περιγραφή Δ. Σοφιανοῦ).

179. Ἡ χρονολογία 1797 ποὺ δίνει ὁ ἴδιος γιὰ τὴ γέννησή του στὸν κώδ. Δουσίκου 76
(σελ. 221) δὲν εἶναι σωστὴ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἄλλες ρητὲς μαρτυρίες του· βλ. σχετικὰ κώδ.
Δουσίκου 87 (φ. Βν, ὅπου τὸ Σεπτ. τοῦ 1865 σημειώνει ὁ Χατζη-Γεράσιμος ὅτι εἶναι 75
ἐτῶν) καὶ 88 (σελ. 1 καὶ 126, ὅπου ἀναφέρει ὅτι γεννήθηκε τὸ 1790, καὶ σελ. 127, ὅπου
προσθέτει ὅτι τὸ 1863 ποὺ ἔγραφε τὸν κώδικα ἦταν 73 ἐτῶν).

180. Γιὰ τὸν Καλλίνικο Περιστερᾶς, βλ. Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἐπισκοπικοὶ κατά-
λογοι Θεσσαλίας (Διορθώσεις καὶ προσθήκαι)», *Θεολογία* 14 (1936) σ. 150.

181. Ὁ Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *ὁ.π.*, σ. 151, γιὰ τὸν Γρηγόριο Ραδοβισδίου δίνει μόνο
τὸ ἔτος 1810, ποὺ εἶναι ἡ χρονολογία ἀνόδου του στὸν ἐπισκοπικὸ θρόνο. Μὲ τὴ μαρτυρία
τοῦ Χατζη-Γεράσιμου γίνεται ἤδη γνωστὸ ὅτι ὁ Γρηγόριος ἦταν ἐπίσκοπος Ραδοβισδίου
μέχρι τουλάχιστον καὶ τοῦ 1815.

182. Πρόκειται γιὰ τὸν ἐθνομάρτυρα μητροπολίτη τῆς Λάρισας Πολυκάρπο ἀπὸ τὸ
χωριὸ Δάρδα τῆς Β. Ἠπείρου, ὁ ὁποῖος ἀποκεφαλίστηκε τὸ Σεπτ. τοῦ 1824 μὲ ἐντολὴ τοῦ
τούρκου πασᾶ Δράμαλη. Γιὰ τὸ μητροπολίτη αὐτὸ βλ. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, «Πολυκάρπος Λαρί-
σης ὁ Δαρδαῖος», *ΝΕ* 11 (1914) σ. 489-491· Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἐπισκοπικοὶ κατάλο-
γοι Θεσσαλίας», *Ἐπετηρὴς Φιλολ. Συλλ. Παρνασσοῦ* 10 (1914) σ. 279-280 καὶ *Θεολογία*
11 (1933) σ. 340-341· ἘΠ. ΦΑΡΜΑΚΙΔΟΥ, *Ἡ Λάρισα*, Βόλος 1926, σ. 114· Β. ΑΓΓΕΛΗ,
«Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι», *Ἐκκλ. Φάρος* 56 (1974) σ. 477 [= ἀνατ. σ. 138].

ημέρα. Ὁ Χατζη-Γεράσιμος μαζί με ἄλλους ἀδελφούς τῆς μονῆς καὶ τὴν «ἀγίαν σιαγόνα» τοῦ ἀγ. Βησσαρίωνα μεταβαίνει στὴν πόλη αὐτὴ γιὰ τὴν κατάπαυση καὶ ἀποτροπὴ τοῦ φοβεροῦ λοιμοῦ.

1817: Χειροτονήθηκε ἱερομόναχος ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Τρίκκης Γαβριὴλ (1796-1827)¹⁸³, με ἐντολὴ πάλι τοῦ μητροπολίτη Λαρίσης Πολυκάρπου.

1820-1825: Ὁ «ἀπόνος τῆς πατρίδος» τὸν ἀνάγκασε νὰ ἐγκαταλείψει γιὰ μιὰ πενταετία τὴ μονὴ τῆς μετανοίας του. Ἐνα χρόνο παρέμεινε στὸ χωριὸ του Μακρυχώρι καὶ τέσσερα χρόνια ὡς ἐφημέριος στὸ γειτονικὸ χωριὸ Ράκωβα. Στὰ 1825 ἐπέστρεψε μετανιωμένος, καὶ ὀριστικὰ πιά, στὴ Μονὴ Δουσίκου (κώδ. ΕΒΕ 2797, φφ. 9^α-11^α, 12^α, 14^α).

1830, 1833 καὶ 1841: Ταξιδιώτης στὴ Φθία.

1832: Πῆγε ἔξαρχος στὴν Οὐγγροβλαχία. Ἐπειδὴ τὸ δημοσιευμένο πῶ πάνω αὐτόγραφο σημεῖωμα στὴ θύρα τοῦ κελλιοῦ του ἔχει γραφεῖ στὶς 25 Ἰουνίου τοῦ 1832, πρέπει νὰ δεχτοῦμε ὅτι ἡ μετάβασή του στὴν Οὐγγροβλαχία ἔγινε μετὰ τὴν ἡμερομηνία αὐτὴ καὶ θὰ ἦταν καὶ μικρῆς διάρκειας, ἀφοῦ τὸ 1833 βρίσκεται ταξιδιώτης στὴν Φθία. Μπορεῖ ὅμως νὰ πῆγε στὴν Οὐγγροβλαχία πρὶν ἀπὸ τὶς 25 Ἰουνίου τοῦ 1832, ἴσως τὸ 1831, καὶ νὰ ἐπέστρεψε στὴ μονὴ του τὸν Ἰούνιο τοῦ 1832, ὁπότε καὶ «ἡ σ ὄ χ α σ ε» στὸ κελλί του, μετὰ ἀπὸ τὴν καταπόνηση ἑνὸς μακρinoῦ γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη ταξιδιοῦ.

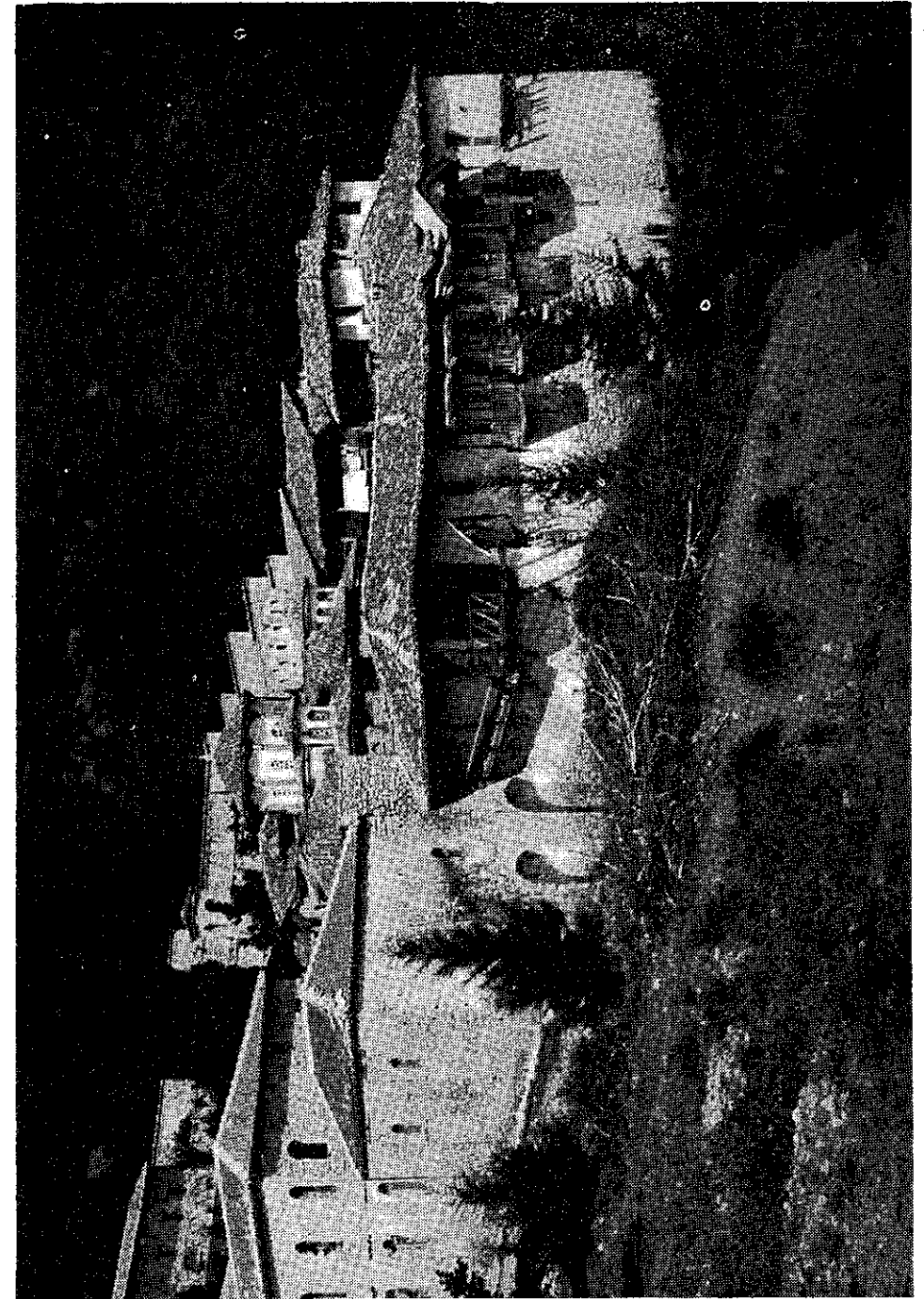
1835-1840: Ἐπίτροπος στὴ Μ. Δουσίκου.

1838: Χειροτονήθηκε ἀρχιμανδρίτης ἀπὸ τὸ μητροπολίτη Λαρίσης Ἀνανία τὸν Μυτιληναῖο (1837-1853).

1844 (Ἀπρ.): Ταξίδεψε στὴν Θεσσαλονίκη καὶ τὶς Σέρρες καὶ παρέλαβε τὰ ἅγια λείψανα τοῦ μοναστηριοῦ ποῦ εἶχε μεταφέρει ἐκεῖ ὁ μοναχὸς Ἰωνᾶς (πρὶν ἀπὸ ἔτη), ὁ ὁποῖος στὸ ταξίδι του αὐτὸ πέθανε. Ἀκολουθῶς ὁ Χατζη-Γεράσιμος πῆγε προσκυνητὴς στὸ Ἅγιο Ὄρος, ὅπου ἔγινε καὶ μεγαλόσχημος. Κατόπιν συνέχισε τὸ ταξίδι του στὴν Αἴμνο, Μυτιλήνη, Χίο, Σμύρνη, Ρόδο, Κύπρο, Βηρυτό, Ἰόπη καὶ τὴν 1 Σεπτ. τοῦ χρόνου αὐτοῦ ἔφθασε προσκυνητὴς στοὺς Ἁγίους Τόπους, ὅπου καὶ βαφτίστηκε στὸν Ἰορδάνη, καὶ ἀπέκτησε τὸν τίτλο τοῦ «χατζῆ» ποῦ πρόσθεσε στὸ ὄνομά του καὶ ἔτσι ἔγινε Χ α τ ζ η-Γ ε ρ ἄ σ ι μ ο ς. Στὶς 20 Ἰουλίου τοῦ 1845 ἀποβιβάστηκε στὸν Βόλο, ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὰ Ἱεροσόλυμα, καὶ μετὰ τέσσερις ἡμέρες ἔφθασε στὴ μονὴ τῆς μετάνοίας του.

1847 (Μαῖου 16): Ἀνεχώρησε ἀπὸ τὴ Μονὴ Δουσίκου καὶ, μέσω τῆς Λάρισας, τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Βασιλεύουσας, ἔφθασε στὴν Βλαχία, ὅπου ἔγινε καὶ ἡγούμενος τῶν ἐκεῖ μετοχίων τῆς μονῆς, τῶν μοναστηρίων Νουτζέτου καὶ Μπάνου.

1849: Στὴν Βλαχία εὐρισκόμενος, μετέφρασε ἀπὸ τὰ ρουμανικὰ στὰ ἐλ-

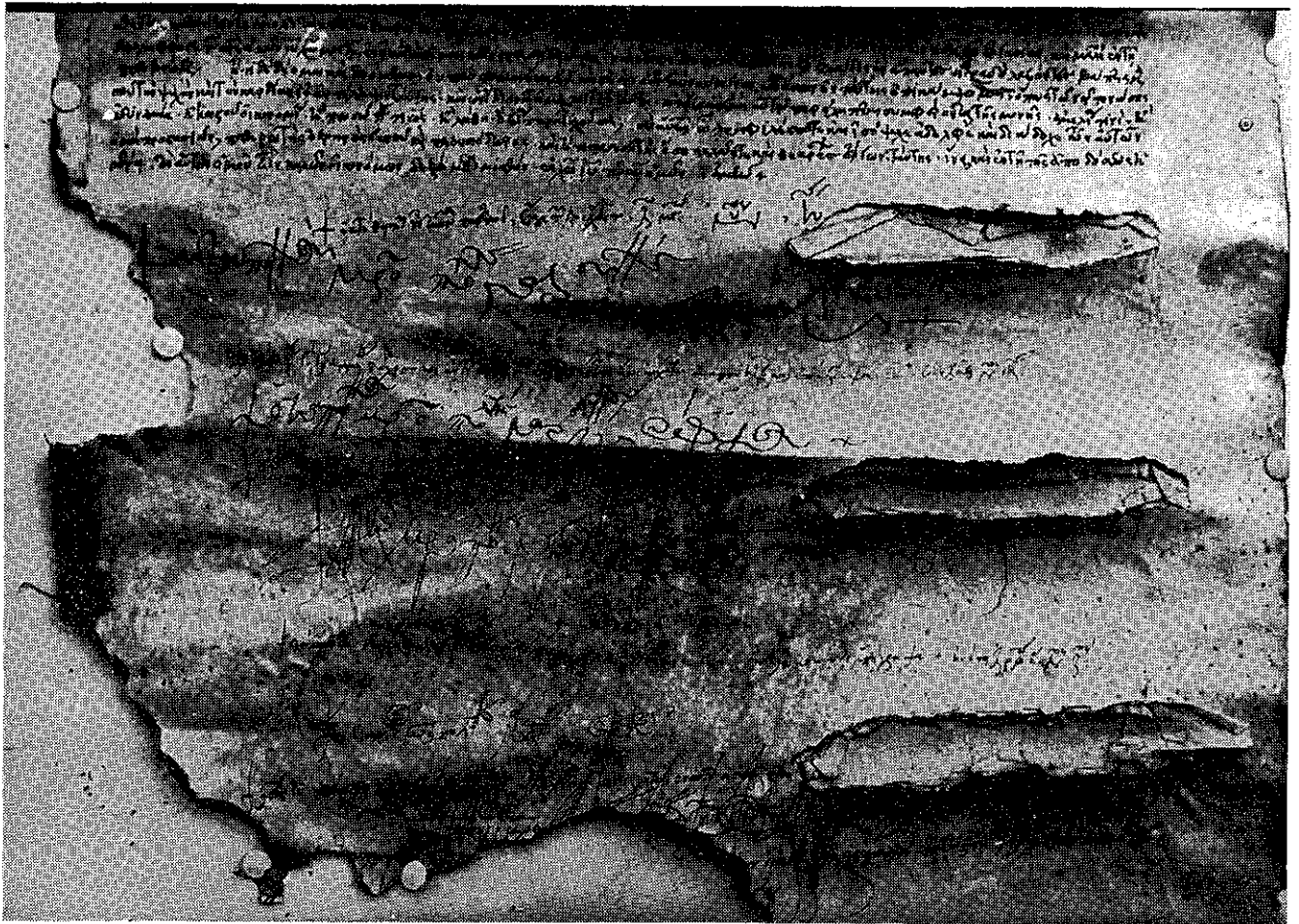

Ἐξωτερικὴ ἀπομύνη τῆς Μονῆς Δουσίκου ἀπὸ νοτιοανατολικὰ. Στὸ ἄριστερὸ ἄκρο τῆς ἀνακ. πτέρυγας διακρίνεται ἡ ζύλη, φορητὴ, κρεμαστὴ σκάλα.

183. Γιὰ τὸν Γαβριὴλ Τρίκκης βλ. πῶ πάνω, σ. 50, σημ. 133.

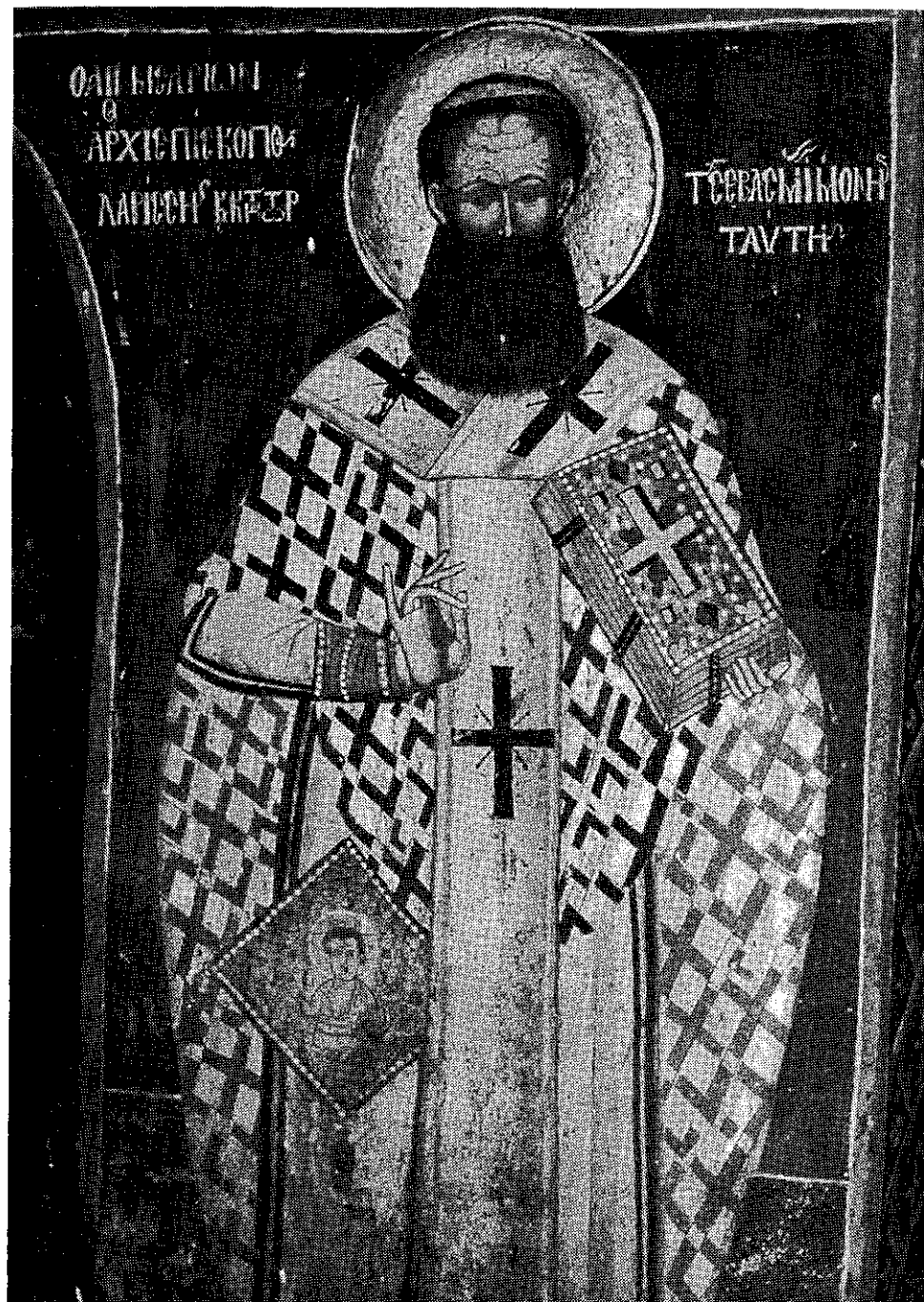
Ἐσωτερικὴ ἀποψη τῆς Μονῆς Δουσίκου ἀπὸ βορειοανατολικά. Ἀριστερά, τὸ ἱερό Βῆμα τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς.

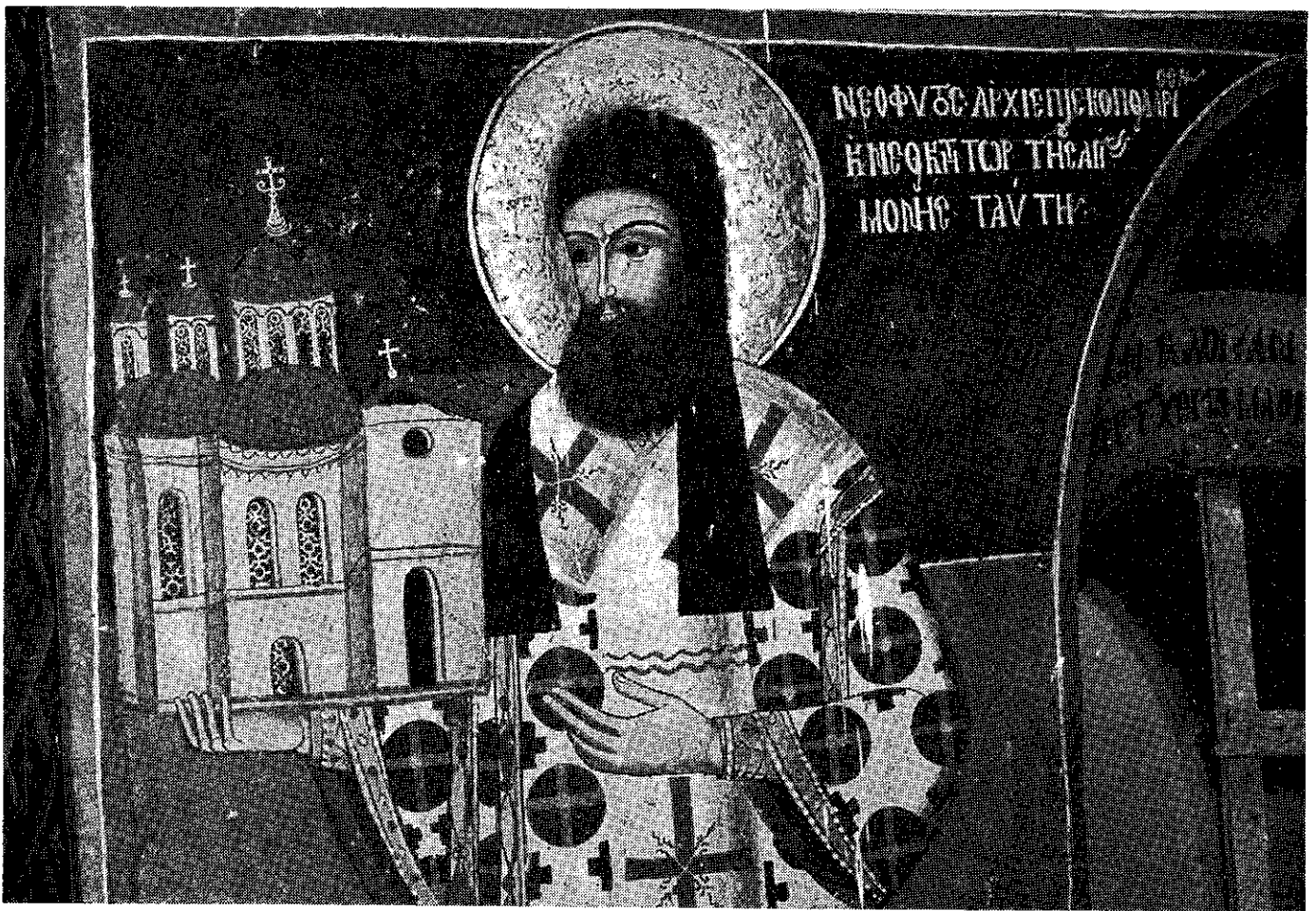
Ἡ ἰδιόχειρη ὑπογραφή τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνα στὴ β' διαθήκη του (ἔτ. 1534/5). Τρίτη στὴ σειρὰ (ἐκ τῶν ἄνω) ἡ ὑπογραφή τοῦ ἀνεψιοῦ του Νεοφύτου († 1568/9).

Ὁ ἅγιος Βησσαρίων (c. 1490-1540), μητροπολίτης Λαρίσης και πρῶτος κτίτορας τῆς Μονῆς Δουσίου. Τοιχογραφία (τῶν μέσων τοῦ 15' αἰ.) στὸ βόρειο τοῖχο τοῦ ἱεροῦ τοῦ καθολικοῦ, ἀριστερὰ ἀπὸ τὴν κόγχη τῆς προθέσεως.

Ὁ ἅγιος Βησσαρίων (c. 1490-1540), πρῶτος κτίτορας τῆς Μονῆς Δουσίου. Τοιχογραφία (ἔτ. 1727) στὸν ἀνατ. τοῖχο τῆς τράπεζας, στὴν ἀριστερὴ παραστάδα τῆς κόγχης.

‘Ο Νεόφυτος Β’, μητροπολίτης Λαρίσης († c. 1568/9), άνεψιός του άγ. Βησσαρίωνα, δεύτερος κτίτορας τής Μονής Δουσίκου. Τοιχογραφία (έτ. 1727) στον άνατ. τοίχο τής τράπεζας, στη δεξιά παραστάδα τής κόγχης.

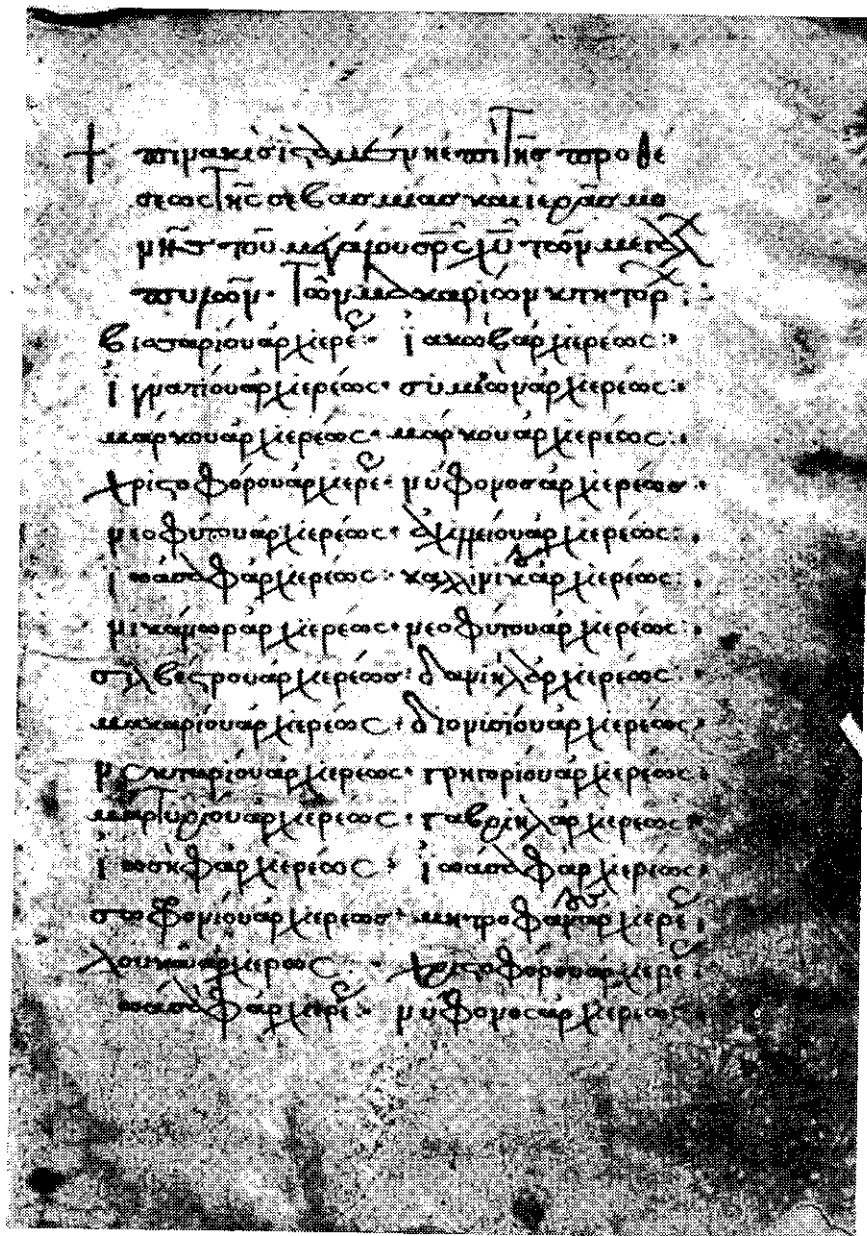
‘Η κτιτορική έπιγραφή του καθολικού τής Μονής Δουσίκου (έτ. 1557).

ΜΕΓΙΣΤΟΣ ΕΙΣ ΗΝ. ΕΝΘΥΤΑΙΣ ΒΙΟΙΣ ΑΡΙΑ
 ΕΚΚΛΗΣΙΑΝ ΤΟΥΝΕ ΤΗΝ ΠΑΡΕΣΣΕΩΝ
 ΘΕΙΟΙΣ ΑΡΙΤΕΥΜΑΣΙΝ ΟΙΑΦΩΣ ΦΟΡΟΣ
 ΑΣ ΠΑΣΙΝ ΕΞΕΛΑΜ ΨΕΣΥΝΙΓΜΑΤΙΣ
 ΔΙΪΘΥΜΟΝ ΤΙ ΤΟΝ ΦΑΝΤΙΣ ΘΡΟΝΟΝ
 ΤΟΣΤΑ ΔΑΦΟΙΝΑΝ ΤΑΡΤΙΦΟΙΣ ΕΘΑΠΕΡ
 ΟΒΙΟΣ ΕΝΗΝ ΤΟΙΣ ΑΥΣΤΙΝΟΝ ΗΛ
 ΕΩΤΡΙΩΑΝ ΔΙΟ ΤΟΙΣ ΜΟΝΟΪΟΠΟΙΣ
 ΙΣΗΝ ΜΑΛΙΣΤΑ ΤΙΘΕΑΣΙ ΦΕΝΤΙΑ Δ
 ΕΡΕΙΣ ΑΙΜΑ ΑΡΑΙ ΨΥΧΟΣ ΠΡΑΝΟΝ
 ΡΑΟΝ ΔΕ ΧΡΙΤΟΣ ΕΥΘΥΣ ΟΠΑΣΕΤΣ ΠΟ
 ΟΡΟΣ ΤΟ ΠΑΡΩΝ ΩΠΕ ΦΥΚΕΜΕΡΤΗ
 ΜΟΝΗ ΜΟΝΟΪΟΠΩΝ ΤΕ ΘΕΙΩΝ ΤΑ ΤΕΣ
 ΟΚΥΚΛΟΣ Η ΕΦΘΑΡΕΝ ΑΠΕΙΡΧΟΝΟΥ
 ΝΑΟΝ ΔΕ ΤΑΝ ΤΗΝ ΣΕΤΟΜΩ ΤΟΙΠΟΙΜΕΝΕΣ
 ΔΥΘΙΣ ΚΑΤΑΓΙΑΣ ΑΝΩ ΝΥΝΟΥ ΚΑΘΑΓΕ
 ΧΡΙΤΩΝ ΗΣ ΓΑ ΚΑΙ ΔΙΑΔΟΧΟΣ ΘΡΟΝΩ
 ΟΝΕΣ ΕΥΤΟΣ ΔΥ ΤΑ ΝΕΨΙΟΣ ΠΑ ΝΥ
 ΧΙΡΑΤ ΤΕ ΑΡΙΑ ΔΑΜ ΔΑΔΑΜ ΤΩΝ

Τὸ ἐπίγραμμα τὸ ἀναφερόμενο στὸν ἅγιο Βησσαρίωνα, μητροπολίτη Λαρίσης καὶ πρῶτο κτίτορα τῆς Μονῆς Δουσαίου (ἀριστερὴ παραστάδα τῆς εισόδου τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς).

ΜΟΝΟΚΕ ΖΡΗΕΓ ΤΕΠ ΑΝ ΖΥ ΤΑ ΟΚ
 ΕΚ ΠΛΑΤΥΝΑΣ ΑΡΙΑ ΤΑ ΟΝ ΤΕΠ ΟΥΝ
 ΘΡΟΝΟΝ ΟΝ ΕΠΙΛΟΦΟΝ ΤΕΡΤΙΝΟΥ ΕΧΘΟΝ
 ΟΙΚΟΣ ΕΟΕ ΟΥ ΠΕΣ ΑΠΛΟΚΑΤΙΟΛΟΚ ΠΕΛ
 ΑΙΑΓΕΛΩΝ ΑΝΘΟΜΕΝΥΠΟΥΡΕΣ ΝΑΝΩ
 ΙΣΩΣ ΑΕΚΑ ΤΩ ΠΑΡΩΝ ΑΖΥΓΕΩΝ
 ΟΛΟΣ ΓΑΝΩ Η ΔΙ ΚΑ ΖΠ ΑΝ ΤΑ ΠΕΛΑΦ
 ΕΦΘΑΡΤΙΝ ΓΩ ΘΑ ΕΩΣ ΟΛΟΜΩΣ ΖΠ ΟΘΩ
 ΙΣΧΥΙ ΠΑΣΗ ΚΑΤΕΚΑΛΥΝΔΕΣΑ
 ΕΝ ΠΟΙΚΙΛΩΣ ΧΗΜΑΤΗ ΜΟΡΦΑΙΣ ΤΩΝ
 ΓΩΜΑΛΕΣΩΣ ΚΑΤΕΤΕΙΧΙΣΑΘΕΝΑ
 ΟΘΕΝ ΦΕΡΩΣ ΟΙ ΧΑΡΜΟΝΙΚΩΣ ΕΛΕΓΩ
 ΜΠΥΡ ΑΜΑΛΑΥΝΕΣ ΕΚΑΤΕΡΓΑΤΣ
 ΟΡΜΟΝ ΓΑΛΗΝΟΝ ΑΝΔΑΞΟΝΩΠΕ
 ΝΙΚΗΤΙΚΟΝ ΟΠΙΣΜΑ ΖΝΑΤΗ ΠΑΛΩ
 ΔΥΞΗΣΟΝ ΔΥ ΤΩ ΤΣ ΦΟΒΧΟΝ ΕΚΡΑΘ
 ΧΡΟΝΙΣΟΝ ΔΩ ΤΟΥΣ ΑΝΟΡΘΩΝ ΤΑ ΚΑΔ
 Ο ΑΓΡΕΣ ΤΑ ΕΡΑ ΒΕΙΑ ΤΣ ΝΙΚΗΣ
 ΕΟΣ ΟΙΚΟΣ ΟΝ ΤΑΣ ΧΗΜΑΤΗ ΟΝ ΤΑ ΜΩΣ

Τὸ ἐπίγραμμα τὸ ἀναφερόμενο στὸν Νεόφυτο Β', μητροπολίτη Λαρίσης, ἀνεψιὸ τοῦ ἁγ. Βησσαρίωνα καὶ δεύτερο κτίτορα τῆς Μονῆς Δουσαίου (δεξιὰ παραστάδα τῆς εισόδου τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς).

Ἡ ἀρχὴ τοῦ παλαιοῦ βιβλίου προθέσεως (κώδ. 36, φ. 3ν, τέλη Ις' αἰ.) τῆς Μονῆς Δουσίκου, ἔπου ἀναγράφονται τὰ ὀνόματα ἀρχιερέων, «τῶν μακαρίων κτητόρων» τῆς μονῆς.

Τὰ δύο ξυλόγλυπτα προσκυνητάρια (ἀφιέρωμα Μελετίου Β' Λαρίσης, ἔτ. 1764) τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Δουσίκου. Στὸ μέσον τὸ μικρὸ προσκυνητάρι, ἔπου ἡ ἐπιγραφή τοῦ ἡγουμένου Ἀχιλλίου (1570/71).

Καὶ ἔπειτα ἔλαβον ἀπὸ τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ καὶ ἐκ τῆς ἑποπείας τῆς Ἱερουσαλῆμ
 καὶ ἐκ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἱερουσαλῆμ ἀποσταλὴν ἄρχιεπίσκοπον καὶ
 ἕξ ἑτέρων ἑκ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἱερουσαλῆμ ἀποσταλῆν ἀρχιεπίσκοπον
 καὶ ἕξ ἑτέρων ἑκ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἱερουσαλῆμ ἀποσταλῆν ἀρχιεπίσκοπον
 καὶ ἕξ ἑτέρων ἑκ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἱερουσαλῆμ ἀποσταλῆν ἀρχιεπίσκοπον
 καὶ ἕξ ἑτέρων ἑκ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἱερουσαλῆμ ἀποσταλῆν ἀρχιεπίσκοπον
 καὶ ἕξ ἑτέρων ἑκ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἱερουσαλῆμ ἀποσταλῆν ἀρχιεπίσκοπον
 καὶ ἕξ ἑτέρων ἑκ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἱερουσαλῆμ ἀποσταλῆν ἀρχιεπίσκοπον
 καὶ ἕξ ἑτέρων ἑκ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἱερουσαλῆμ ἀποσταλῆν ἀρχιεπίσκοπον
 καὶ ἕξ ἑτέρων ἑκ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἱερουσαλῆμ ἀποσταλῆν ἀρχιεπίσκοπον
 καὶ ἕξ ἑτέρων ἑκ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἱερουσαλῆμ ἀποσταλῆν ἀρχιεπίσκοπον
 καὶ ἕξ ἑτέρων ἑκ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἱερουσαλῆμ ἀποσταλῆν ἀρχιεπίσκοπον

Ἐγγράφου τοῦ ἐτους 1574 (ἀρχεῖο τῆς Μ. Δουσίκου), ὅπου ὑπογράφουν, μεταξύ ἄλλων, ὁ ἡγουμένος τῆς μονῆς Παρφύριος καὶ ὁ προηγούμενος Θεοφάνης.

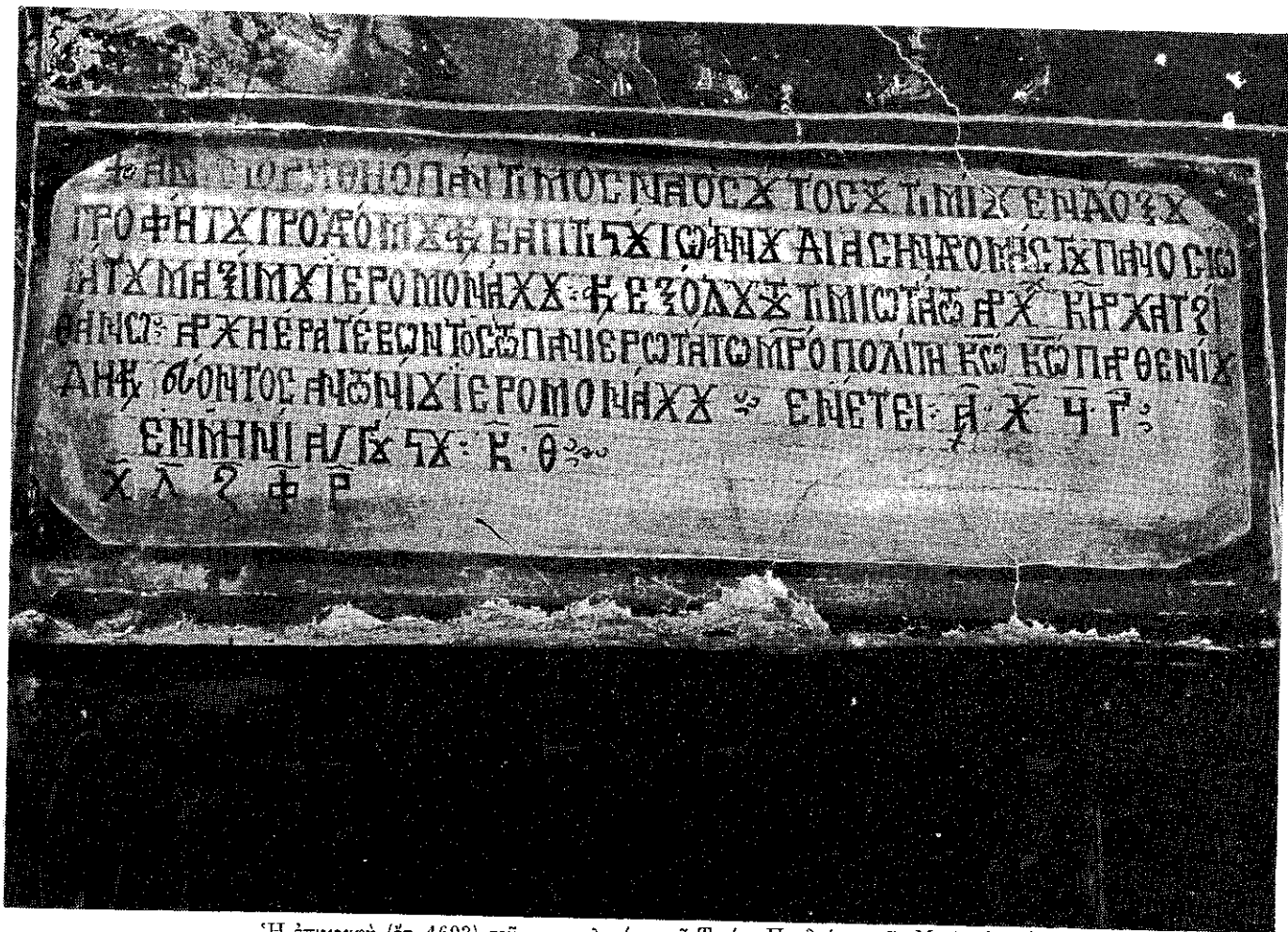
Ἡ ἐπιγραφή τοῦ ἐπιτόλιου τοῦ καθεδρικοῦ τῆς Μονῆς Δουσίκου (ἔτ. 1767).

Ἡ Ὁραία Πύλη με τὰ βημόθυρα τοῦ τέμπλου τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Δουσίκου. Οἱ εἰκόνες τῶν βημοθύρων ἔργο τοῦ δουσικιώτη ἱερομονάχου Χρυσάνθου (1816).

Ὁ ξυλόγλυπτος θρόνος (ἔτ. 1799) τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Δουσίκου.

Ἡ ἐπιγραφή (ἔτ. 1693) τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Τιμίου Προδρόμου τῆς Μονῆς Δουσίκου.

Ἡ ἐπιγραφή (ἔτ. 1675) τοῦ παρεκκλησίου τῶν Βίσσιων τῆς Θεοτόκου τῆς Μονῆς Δουσίκου.

Αρχιερατικός του Ίωαννου χαριστός... δὲ δὲ...
 ημετέρας... ομογενεῖς... οδραμίδων...
 γοῦσα... δὲ... δὲ... δὲ... δὲ...
 ἐσθλα... ἐσθλα... ἐσθλα... ἐσθλα...
 ναστη... ναστη... ναστη... ναστη...
 με... με... με... με...
 σαι... σαι... σαι... σαι...
 φρα... φρα... φρα... φρα...
 ομων... ομων... ομων... ομων...
 που... που... που... που...
 εἰ... εἰ... εἰ... εἰ...
 να... να... να... να...
 ημε... ημε... ημε... ημε...
 ημε... ημε... ημε... ημε...
 ημε... ημε... ημε... ημε...
 ημε... ημε... ημε... ημε...
 ημε... ημε... ημε... ημε...

Ἐγγραφο τοῦ ἔτους 1672 (ἀρχεῖο τῆς Μ. Δουσίκου), ὅπου ὑπογράφει (πρῶτος στὴ σειρά) ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς Ἰωάννης.

Ἡμετέρας... ομογενεῖς... ομογενεῖς...
 οδραμίδων... οδραμίδων... οδραμίδων...
 οδραμίδων... οδραμίδων... οδραμίδων...
 οδραμίδων... οδραμίδων... οδραμίδων...
 οδραμίδων... οδραμίδων... οδραμίδων...
 οδραμίδων... οδραμίδων... οδραμίδων...
 οδραμίδων... οδραμίδων... οδραμίδων...
 οδραμίδων... οδραμίδων... οδραμίδων...
 οδραμίδων... οδραμίδων... οδραμίδων...
 οδραμίδων... οδραμίδων... οδραμίδων...
 οδραμίδων... οδραμίδων... οδραμίδων...
 οδραμίδων... οδραμίδων... οδραμίδων...
 οδραμίδων... οδραμίδων... οδραμίδων...
 οδραμίδων... οδραμίδων... οδραμίδων...
 οδραμίδων... οδραμίδων... οδραμίδων...

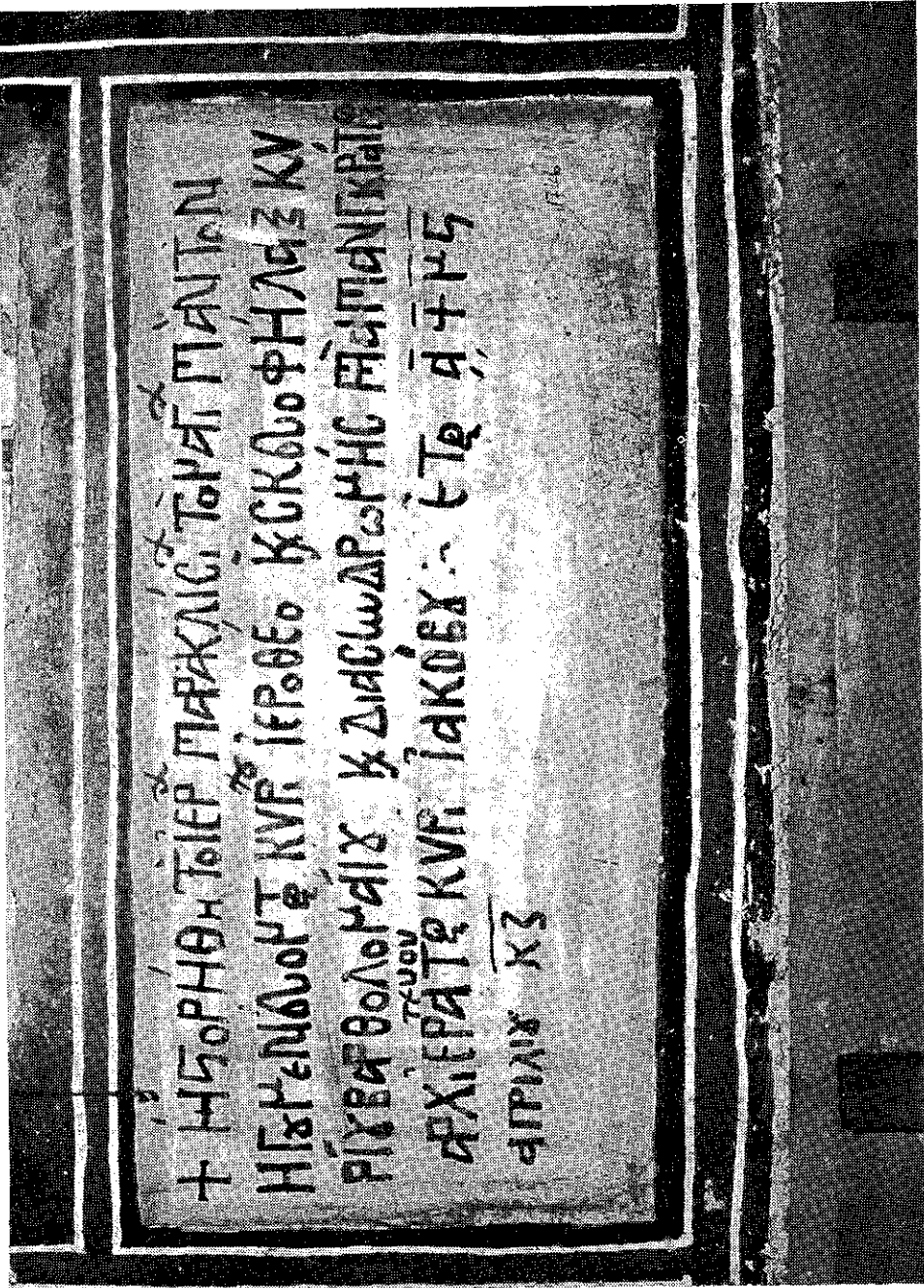
Ἐγγραφο τοῦ ἔτους 1688 (ἀρχεῖο τῆς Μ. Δουσίκου), ὅπου ὑπογράφουν (πρῶτοι στὴ σειρά) ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς Χριστόδουλος καὶ οἱ προηγούμενοι Παρθένιος καὶ Ἀρσένιος.

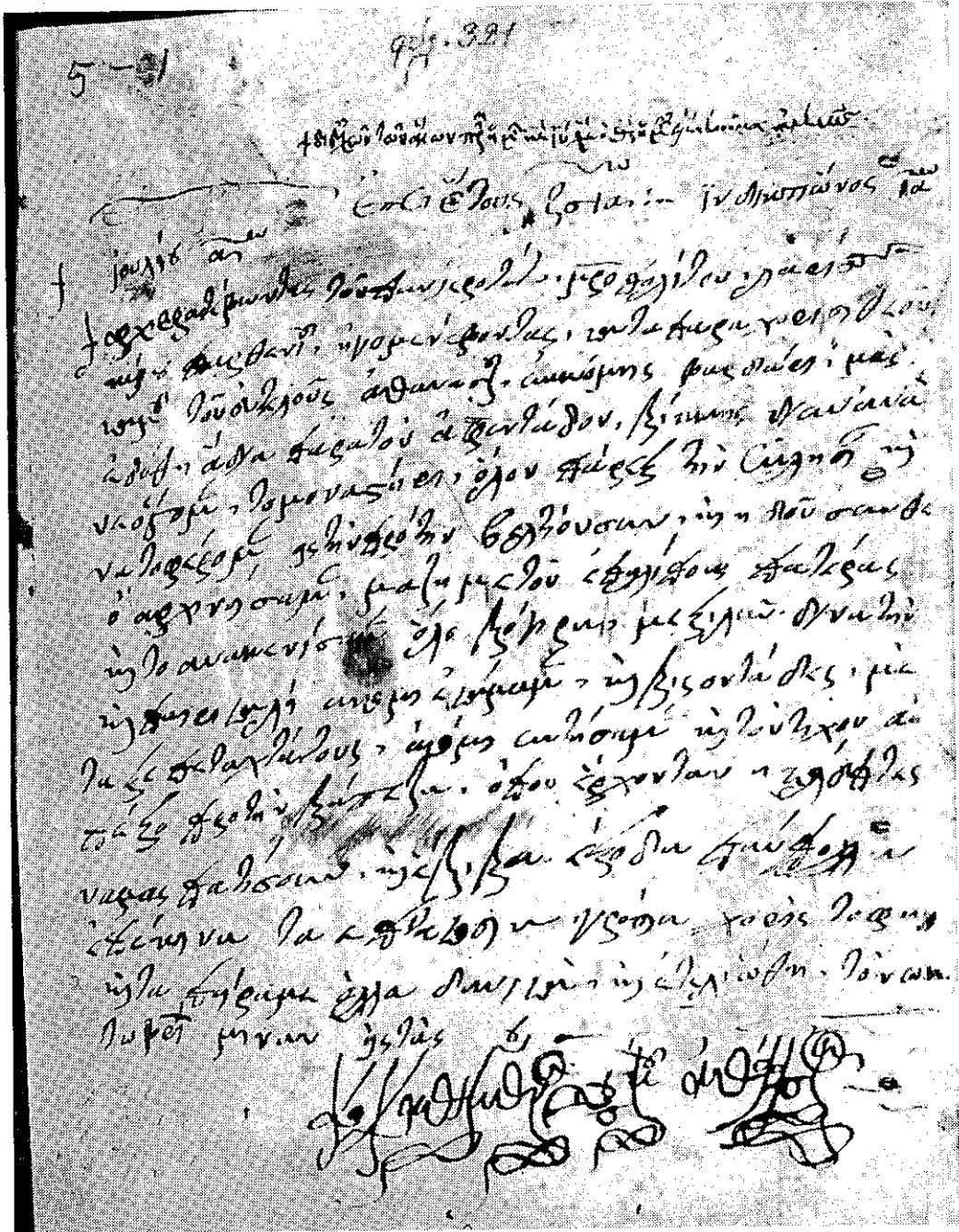
Ἡ ἐπιγραφή (ἔτ. 1739) τοῦ νόρθηκα τῶν παρεκκλησίων τῆς Μονῆς Δουσίου.

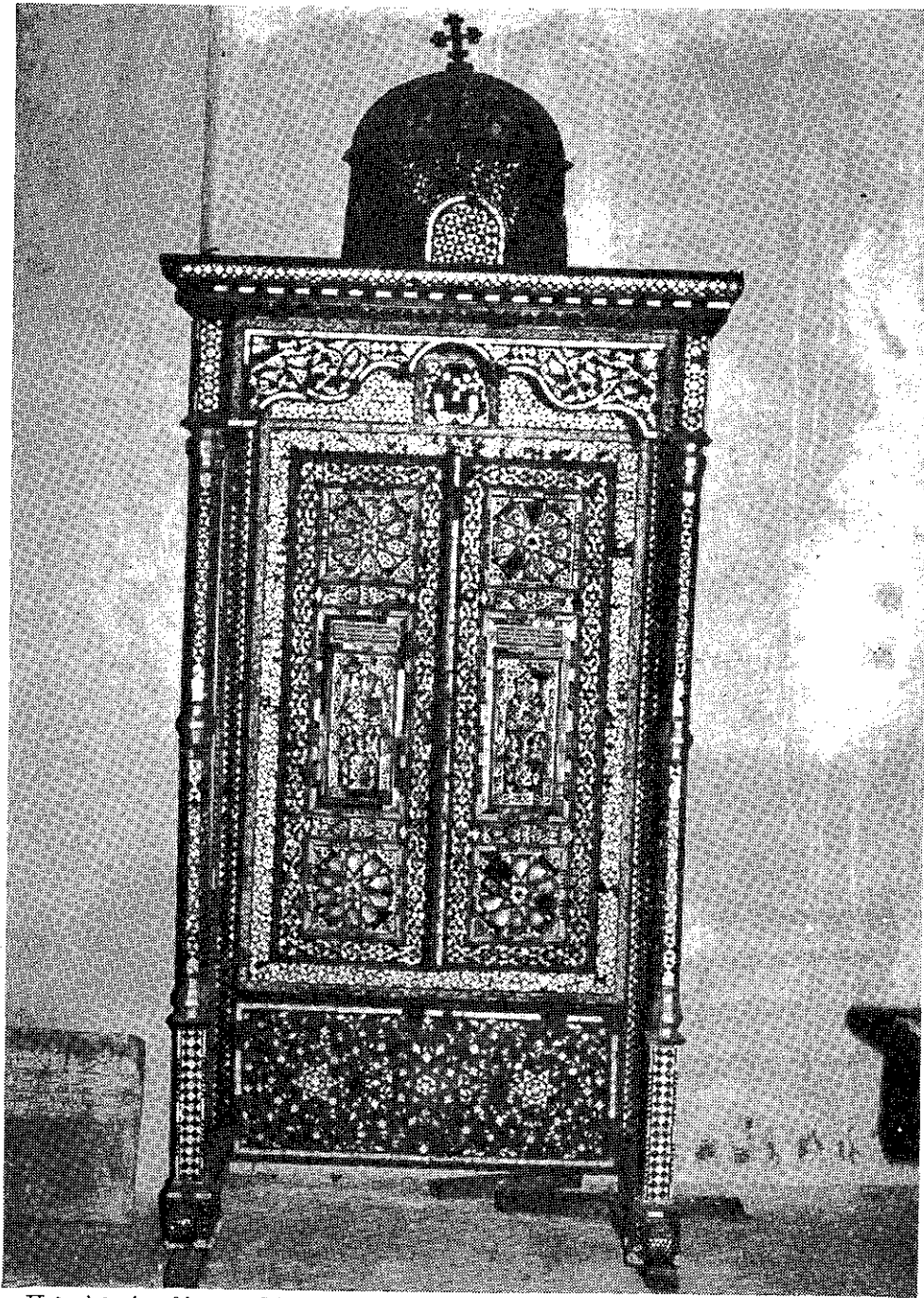
Ἐπιγραφή στὸ ἄνω ἀριστερὸ μέρος τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ νόρθηκα τῶν παρεκκλησίων τῆς Μονῆς Δουσίου.

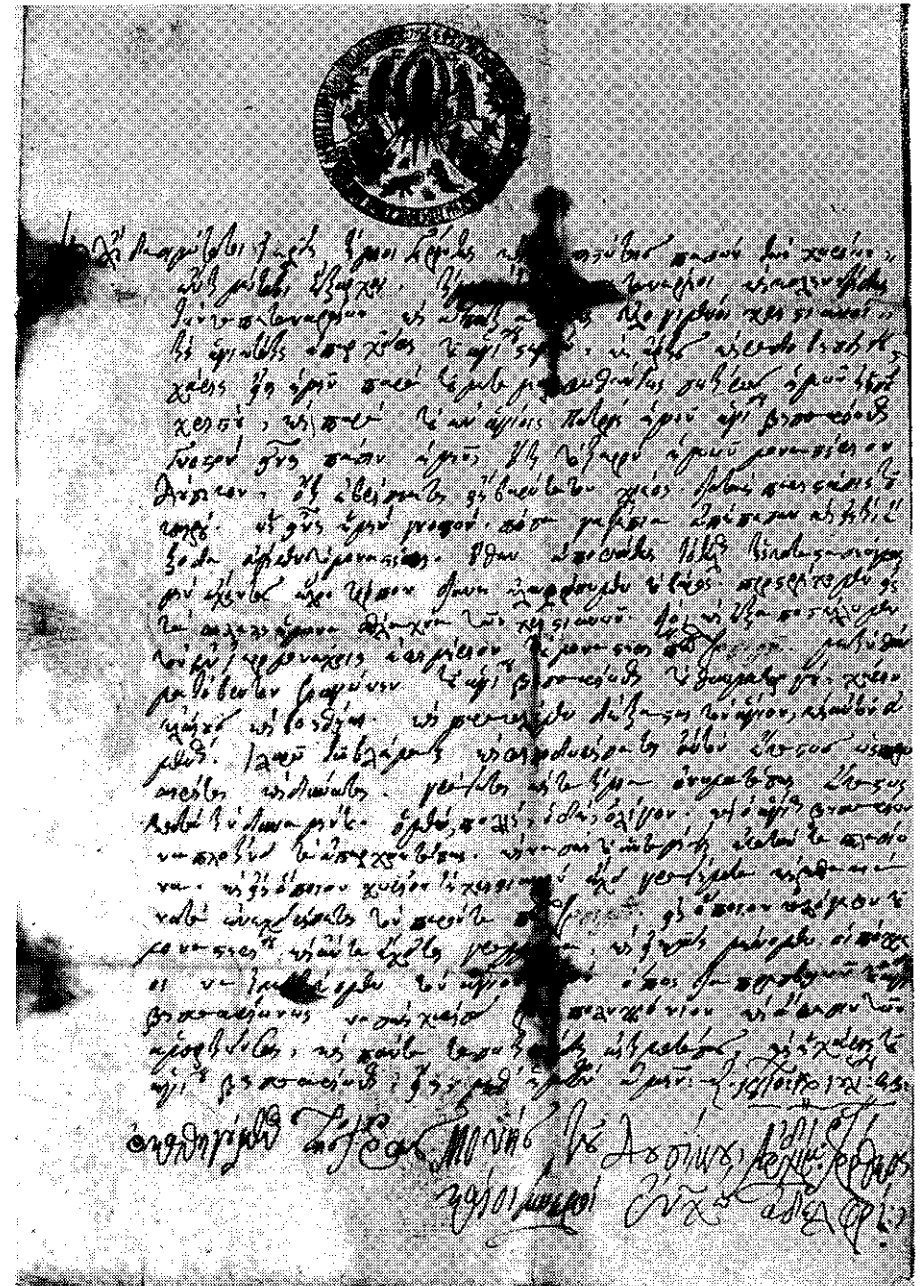
Ἡ ἐπιγραφή (ἔτ. 1746) τοῦ παρεκκλησίου τῶν Ἁγίων Πάντων τῆς Μονῆς Δουσίκου.

Αὐτόγραφο σημείωμα (ἔτ. 1708) τοῦ ἡγουμένου τῆς Μονῆς Δουσίκου Ἀθανασίου (παράφυλο κολλημένο στήν πρόσθια ξύλινη πινακίδα τοῦ κώδ. Ε.Β.Ε. 258).

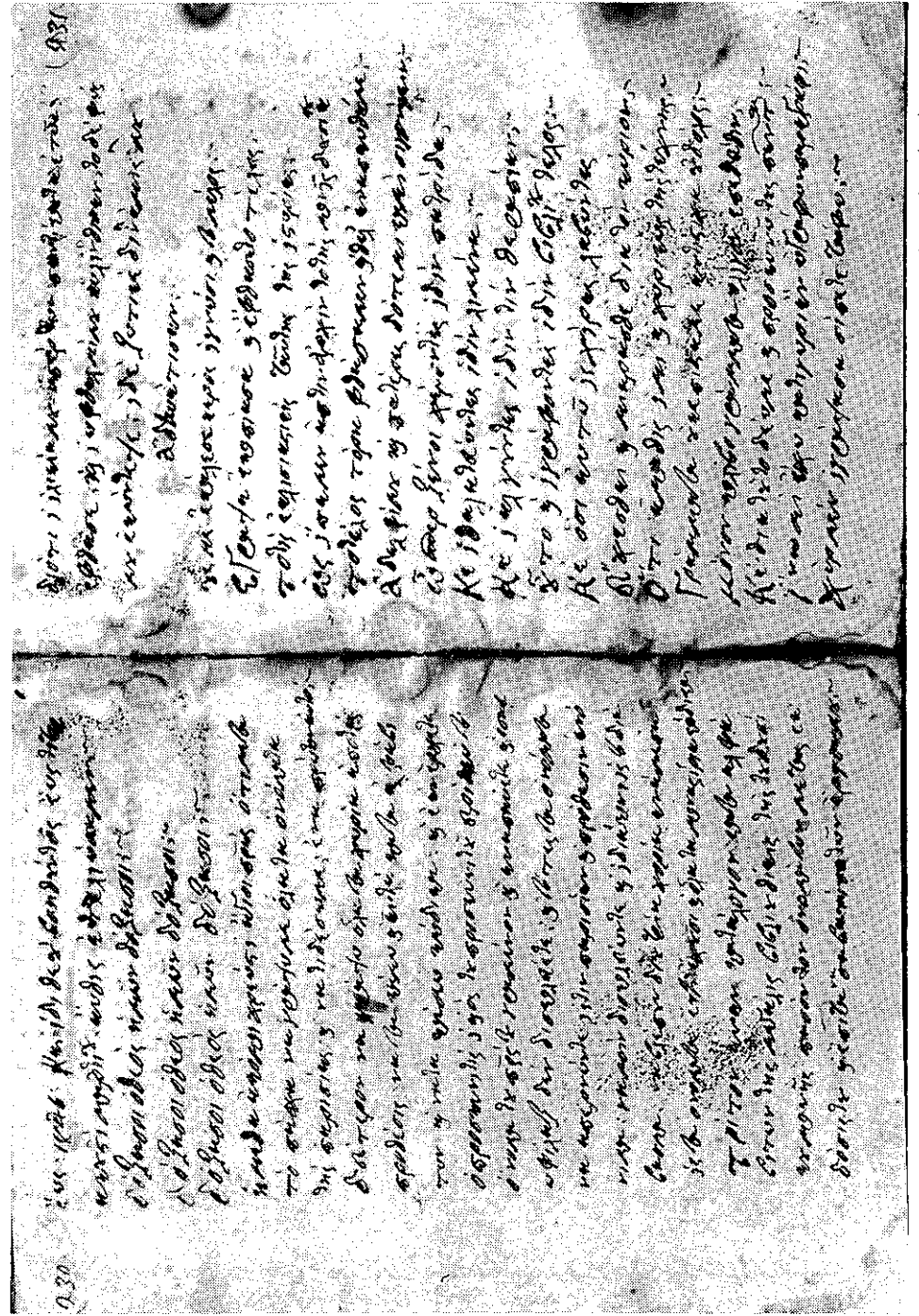
Παλαιά λειψανοθήκη της Μονής Δουσίκου, αφιέρωμα (έτ. 1799) τοῦ ἡγουμένου της Ἱεροθέου καὶ τοῦ σκευοφύλακα Εὐθυμίου, με τὴ σχετικὴ ἔμμετρη ἐπιγραφή σὲ δύο ὀρθογώνια πλαίσια.

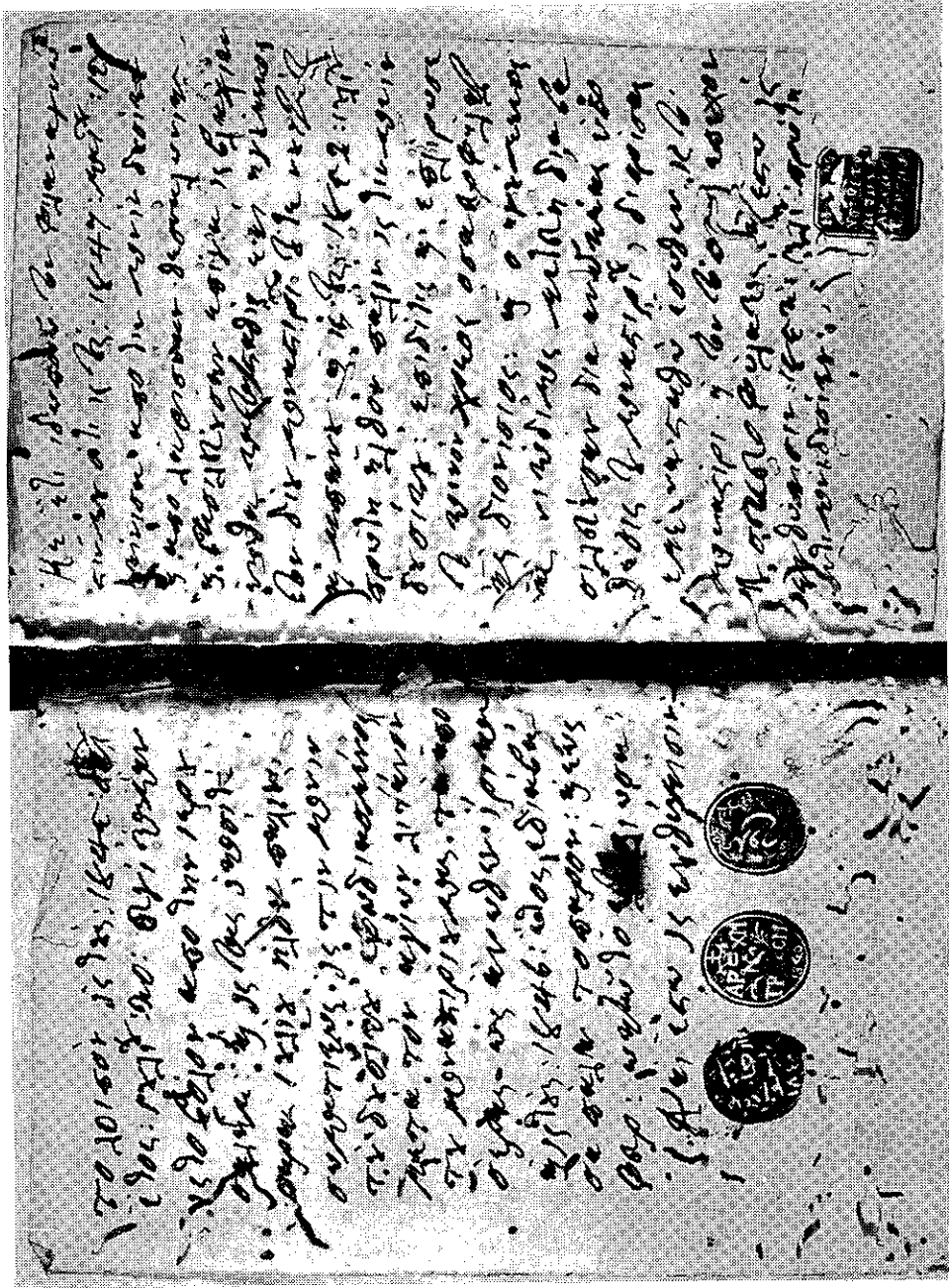
Ἐγγραφο τῆς Μονῆς Δουσίκου, τοῦ ἔτους 1810 (Ἰουλ. 23), ὅπου ὑπογράφει ὁ ἡγούμενός της Ἱεροθέος.

*Επιμετρη ἐπιγραφὴ [(ἔτ. 1859) σὲ μαρμάρην πλάκα (σκευοφυλάκιο τῆς Μονῆς Δουσίου).

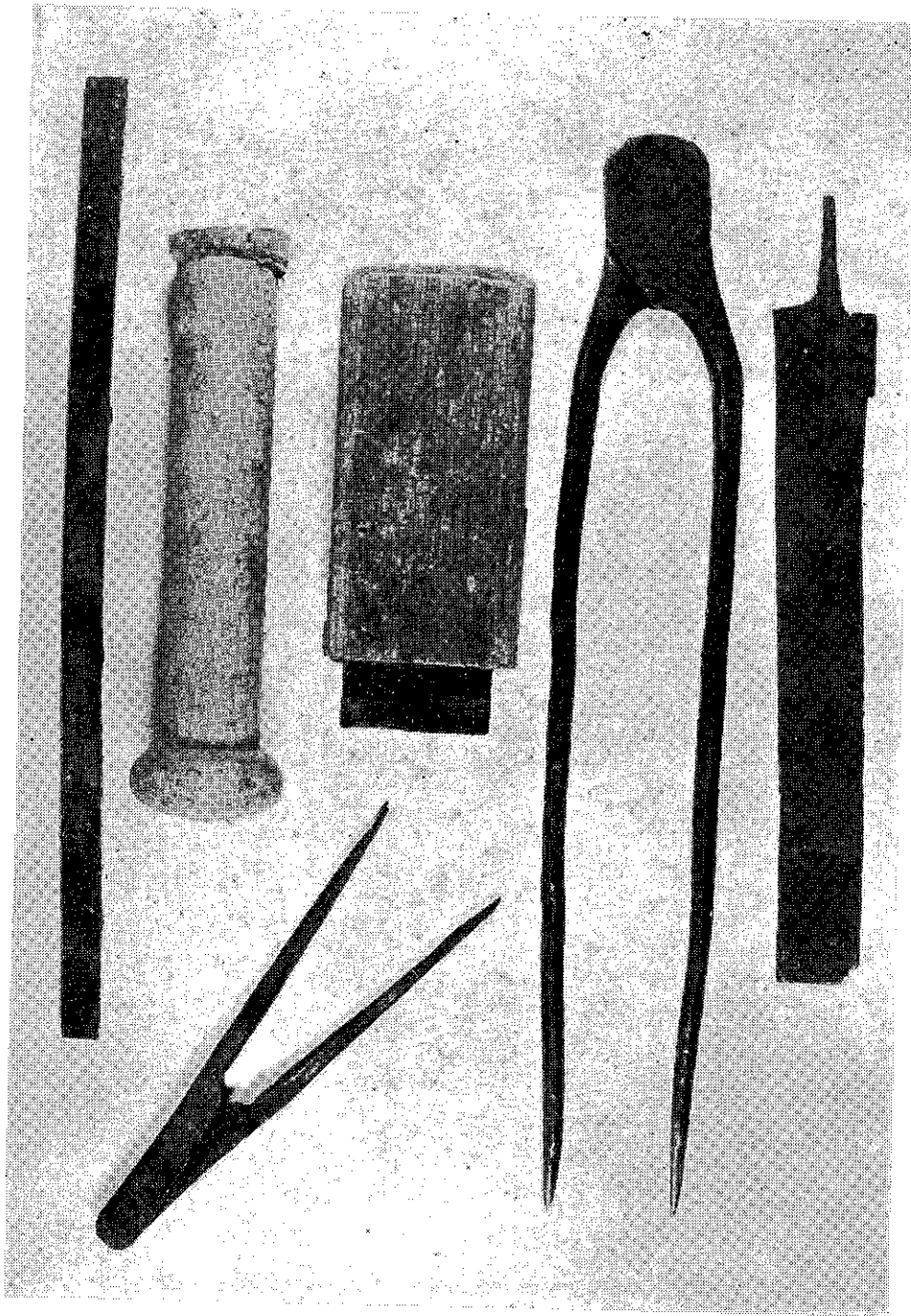
Λεῖψα γραφῆς τοῦ δουσιαζώτη ἱερομονάχου Χατζῆ-Γερασίμου (σελ. 230-231 τοῦ κώδ. 76 τῆς Μονῆς Δουσίου).

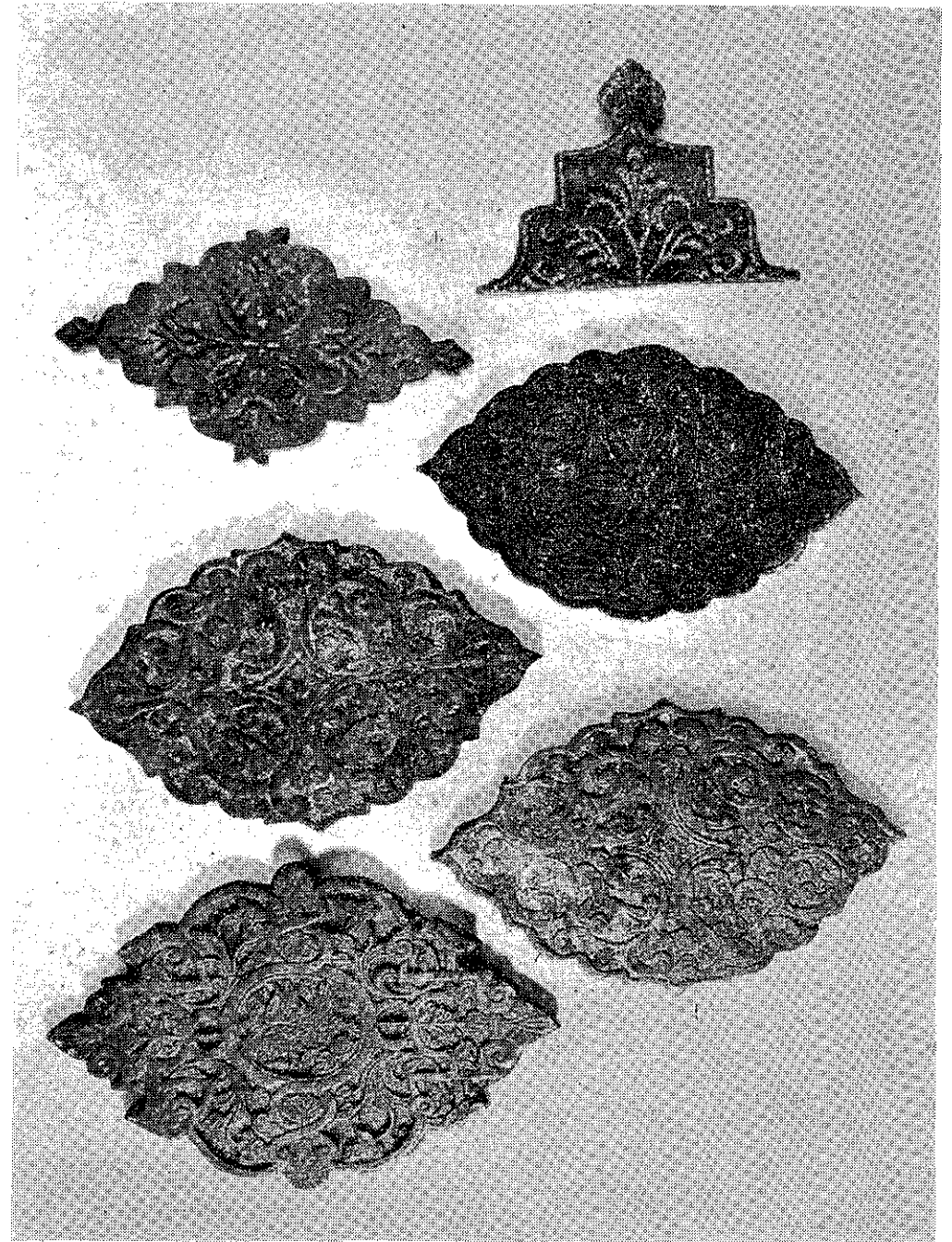
Ἰδιόχειρες αὐτοβιογραφικὲς σημειώσεις καὶ σφραγίδες (ἢ μεσαζία στὸ ἀριστερὸ φ. καὶ ἡ δεξιὰ στὸ ἔλλο) τοῦ δουσικιώτη ἱερομό-
ναχου Χατζή-Γερασίμου (1852; Ἰουλ. 1) στὸν κωδ. E.B.E. 2927 (φφ. Πν-IIIr).

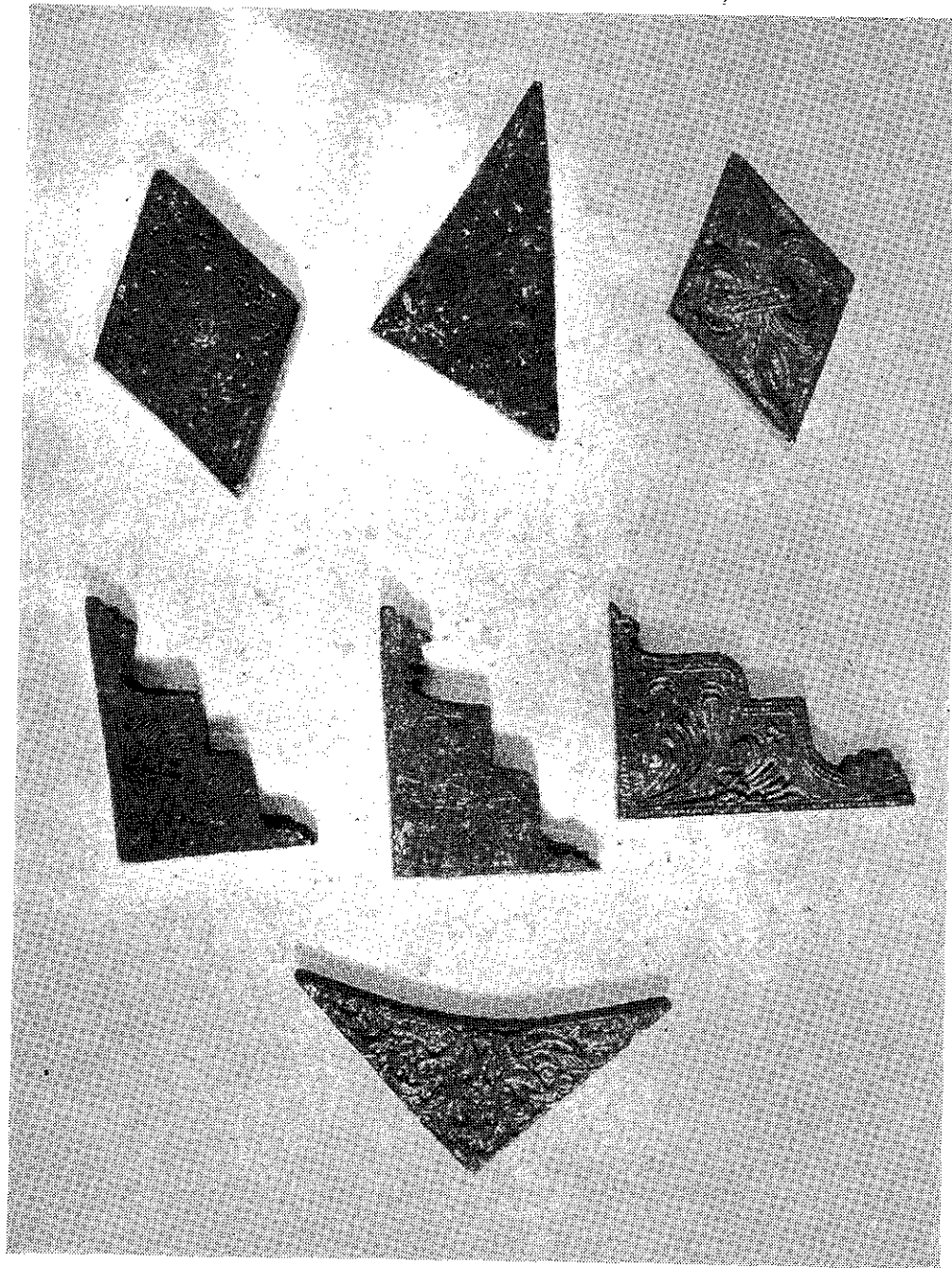
Βιβλιοδετικὰ ἐργαλεῖα τοῦ δουσικιώτη ἱερομόναχου Χατζή-Γερασίμου (σικεσοφυλά-
κιο τῆς Μονῆς Δουσίκου).

Βιβλιοδετικά εργαλεία του δουσικιώτη ιερομονάχου Χατζη-Γερασίμου (σκευοφυλάκιο τῆς Μονῆς Δουσιέου).

Βιβλιοδετικά κοσμήματα του δουσικιώτη ιερομονάχου Χατζη-Γερασίμου (σκευοφυλάκιο τῆς Μονῆς Δουσιέου).

Βιβλιοδετικά κοσμήματα τοῦ δουσικιώτη ἱερομονάχου Χατζη-Γερασίμου (σκευοφύλακιο τῆς Μονῆς Δουσίκου).

ληνικά, ὅπως γράφει ὁ ἴδιος (κώδ. Δουσ. 88, σελ. 16) ὅλα τὰ χρυσόβουλλα καὶ ἄλλα ἔγγραφα τῶν ἐκεῖ δύο μοναστηρίων Νουτζέτου καὶ Μπάνου. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ Χατζη-Γεράσιμος γινώριζε ἢ ἔμαθε κατὰ τὴν παραμονή του στὴν Βλαχία καὶ τὴ ρουμανικὴ γλῶσσα.

1852 (Ἰουλ. 1): Ἐπανῆλθε στὴ Μονὴ Δουσίκου. «Ἐπειδὴ ἐπλήρωσε τὸ κοινὸν χρέος» ὁ σκευοφύλαξ τῆς μονῆς Διονύσιος, ὁ τότε ἡγούμενος Νικόδημος, ἀναχωρώντας «διὰ Βασιλεύουσαν διὰ ἀναγκαίας ὑποθέσεις τοῦ μοναστηρίου», διόρισε τὸν Χατζη-Γεράσιμο σκευοφύλακα (κ. Ε.Β.Ε. 2927, παράφυλλο III^τ).

1855 (Ἰούν.): Σκοπεῖ νὰ ἐπισκεφθεῖ τὴν πατρίδα του τὸ Μακρυχώρι, ὅπως σημειώνει ὁ ἴδιος, γὰρ ἀνὰ τὴν ἀποχαιρετίσω καὶ νὰ συγχωρηθῶ μὲ τοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους, ὅπου δὲν τοὺς εἶδα ἐδῶ καὶ δέκα χρόνους, καὶ ἔπειτα νὰ ἔλθω νὰ ἀποθάνω εἰς τὸ μοναστήριον Δουσίκου» (κ.Ε.Β.Ε. 2927, παράφυλλο III^ν).

1858: Εἶναι ἀκόμη σκευοφύλαξ καὶ πνευματικὸς τῆς Μονῆς Δουσίκου. Τότε ἔγραψε καὶ τὸν «Κώδικα» τῆς μονῆς (ἀρ. 59).

1865 (Σεπτ. 10): Ζεῖ ἀκόμη καὶ ἔχει συμπληρώσει τὰ 75 του χρόνια, ὅπως σημειώνει ὁ ἴδιος (κώδ. Δουσ. 87, φ. Β^ν). Φαίνεται πὼς λίγο μετὰ τὴ χρονολογία αὐτὴ θὰ πέθανε, γιατί τότε σταματᾷ ἀπότομα ἢ ἀκαταπόνητα δραστηριότητά του καὶ χάνονται τὰ ἔγγραφα του στὸ μοναστήρι.

Ὁ Γάλλος περιηγητὴς καὶ ἀρχαιολόγος Léon Heuzey, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν περιήγησή του στὴ Θεσσαλία τὸ ἔτος 1858 ἐπισκέφτηκε καὶ τὴ Μονὴ Δουσίκου (23-26 Ἰουλίου), γινώρισε ἀπὸ κοντὰ καὶ συναναστράφηκε τίς ἡμέρες ποὺ ἔμεινε ἐκεῖ τὸν Χατζη-Γεράσιμο καί, ἐντυπωσιασμένος, ὅπως φαίνεται, ἀπὸ τὴν ἔντονη προσωπικότητα καὶ παρουσία του στὸ μοναστήρι, ἔγραψε γι' αὐτὸν τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικά, ποὺ ἀποτελοῦν καὶ τὴ μόνη σύγχρονη μαρτυρία γιὰ τὸν Χατζη-Γεράσιμο: «Le père qui me reçoit et me fait les honneurs du monastère, en l'absence de l'igoumène, se nomme Pappa-Hadji-Ghérasimos, un excellent homme dont la rondeur et la complaisance me donnent le meilleur espoir pour les chrysobulles. Son obligeance se traduit à tout instant par cette formule, qui émaille ses réponses: *Afto-pou-lès*, Ce que tu dis ... Une proposition d'acquisition me vient sur les lèvres [ἀναφέρεται σὲ σκέψη του γιὰ τὸν περίφημο κώδικα τοῦ Ἱεροφυλάτου], τὸν ὁποῖο εἶδε καὶ περιεργάστηκε στὴ βιβλιοθήκη τῆς μονῆς]; mais je ne sais quelle timidité me retient vis-à-vis du brave Pappa-Ghérasimos, sans oublier les malédictions des 318 Pères du Concile de Nicée... Au dîner de ce jour la conversation de Pappa-Ghérasimos est toute à la politique. Il me raconte, comme de l'histoire, sur la récente guerre de Crimée, quelques légendes fraîchement écloses ...»¹⁸⁴.

184. Βλ. L. HEUZEY, *Excursion dans la Thessalie turque en 1858*, Paris 1927, σ. 89, 94-95.

Ὡς χαρακτηριστικό δείγμα για τὸ ἐπίπεδο τῆς μόρφωσής του παραθέτω, ὅπως τοὺς ἔχει γράψει, τοὺς πιδ κάτω γνωστοὺς στίχους¹⁸⁵ σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ αὐτοβιογραφικά του σημειώματα (κώδ. Δουσ. 76, σ. 231)¹⁸⁶:

*εὐχεσθαι καὶ μιανόσθε διὰ τον κύριον
ὅτι ἀμαθὺς ἴμι καὶ χωρικῶς τῆς τέχνης,
γράμματα οὐκ ἐπίσταμε ἀντίστιχα οὐδὸ λόγος
μόνον κολιβογράμματα ὀλίγον ἐπεδεύθην.*

Σὲ ἄλλη περίπτωση (κ. Ε.Β.Ε. 2927, φφ. 16^v, 20^v), ὁ ἴδιος πάλι γράφει γιὰ τὸν ἑαυτό του:

*.....
ὁποῦπα τῖ με ἀμαθεὺς χροβουσικός ὡς ἴδας
.....
διὼ τι εἴμε ἀμαθεὺς γουρνάρις γιλαδάρις
.....*

Παρά τὴν ἀπαιδευσία του ὅμως, ἡ ἀκατάβλητη θέληση ποὺ διέθετε, τὸ φιλερευνητικὸ πνεῦμα καὶ ἡ μεγάλη του φιλοπονία¹⁸⁷ ἐπέτρεψαν στὸ φιλόμουσο καὶ φιλόστορα ἱερομόναχο νὰ δημιουργήσῃ καὶ νὰ ἀφήσῃ ἔργο σημαντικὸ καὶ ἀξιοθαύμαστο.

Ἀνακεφαλαιώνοντας, δίνω πιδ κάτω ἓνα σύντομο χρονολογικὸ διάγραμμα, μὲ τὶς σπουδαιότερες χρονολογίες ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὴν ἱστορία (κυρίως τὴν οἰκοδομική) τοῦ μοναστηριοῦ, καθὼς καὶ ἓνα κατάλογο τῶν ἡγουμένων ποὺ ἀναφέρονται στὴ μελέτη αὐτῆ· ἐξυπακούεται ὅτι ὁ κατάλογος αὐτὸς δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ πλήρης καὶ ὀριστικός, διότι παρουσιάζει χάσματα· θὰ συμπληρωθεῖ ἴσως ὅταν ἐκδοθοῦν καὶ ἀποδελτιωθοῦν τὰ ἔγγραφα τῆς μονῆς¹⁸⁸

185. Τοὺς στίχους αὐτοὺς ἔχει χρησιμοποιήσει παλαιότερα (1574/75, 1576) ὁ κωδικογράφος Μελέτιος στὰ βιβλιογραφικά του σημειώματα (κώδ. Μ. Δουσίου 50 καὶ Ε.Β.Ε. 115). Βλ. Φ.Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟ, *ΕΕΦΣΠΑ* 27 (1979) σ. 196, 197 καὶ *ΕΕΒΣ* 45 (1981/82) σ. 296, ἀρ. 68ζ'.

186. Βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίνακα ΚΖ'.

187. Ὁ ἴδιος ὁ Χατζη-Γεράσιμος στὸ κωδικογραφικὸ σημειώμα του στὸ χ/φο 809 τῆς Ἔθν. Βιβλ. (ἄλλοτε τῆς Μ. Δουσίου) χαρακτηρίζει τὸν ἑαυτό του «φίλοπυλον μὲν, λίαν ὅμως ἀμαθὴν». Βλ. Ι. ΣΑΚΚΕΛΙΩΝΟΣ, *Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος*, Ἐν Ἀθήναις 1892, σ. 146 (ἀρ. 809).

188. Διπλωματικὴ ἔκδοση τῶν ἐλληνικῶν ἐγγράφων (βυζαντινῶν, μεταβυζαντινῶν καὶ νεωτέρων) τοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς ἑτοιμάζω καὶ ἐλπίζω, μέσα σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα, νὰ μπορέσω νὰ τὴν πραγματοποιήσω.

καὶ δημοσιευθεῖ καὶ ὁ ἀναλυτικὸς κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς μὲ τὶς ἐνθυμήσεις καὶ τὶς διαφορὲς σημειώσεις τους¹⁸⁹.

5. Χρονολογίες σχετικὲς μὲ τὴν ἱστορία τῆς Μονῆς Δουσίου

1527, Μάρτ.: Ὁ Βησσαρίων Β' ἐκλέγεται μητροπολίτης Λαρίσης.

1530 περίπου: Ἐπανιδρύεται καὶ ἀνοικοδομεῖται ἡ Μονὴ Δουσίου ἀπὸ τὸν Βησσαρίωνα Β' Λαρίσης, μὲ τὴ βοήθεια καὶ συνεργασία τοῦ ἀδελφοῦ του, ἐπισκόπου Καπούας καὶ Φαναρίου, Ἰγνατίου.

1540, Σεπτ. 13: Πεθαίνει ὁ κτίτορας τῆς Μονῆς Δουσίου Βησσαρίων Β' Λαρίσης σὲ ἡλικία πενήντα χρόνων.

1550, Ἰούν.: Ὁ ἀνεψιὸς τοῦ ἀγ. Βησσαρίωνα Νεόφυτος, ἤδη ἐπίσκοπος Σταγῶν, ἐκλέγεται καὶ προάγεται σὲ μητροπολίτη Λαρίσης (Νεόφυτος Β').

1552, περίπου: Ὁ Παχώμιος Ρουσάνος γράφει τὴν Ἀκολουθία, τὸ σύντομο συναξάριο καὶ τὸν ἐκτενὴ ἐγκωμιαστικὸ λόγο τοῦ ἀγ. Βησσαρίωνα.

1557, Νοέμ.: Ἀποπερατώνεται ἡ νέα ἀπὸ τὰ θεμέλια ἀνέγερση τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Δουσίου ἀπὸ τὸν ἀνεψιὸ τοῦ ἀγ. Βησσαρίωνα Νεόφυτο Β' Λαρίσης, μὲ τὴ βοήθεια καὶ συνεργασία τῶν ἐπισκόπων Λιτζᾶς Λουκά, Δημητριάδος Ἰωσήφ καὶ Φαναρίου Μαρτυρίου.

1557, Νοέμ.: Ἀποπερατώνεται ἡ ἀγιογράφηση τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Δουσίου, ποὺ ἐγινε ἀπὸ τὸν κωνσταντινουπολίτη ζωγράφο Τζιόρτζη, ἐπὶ τῆς ἀρχιερατείας καὶ μὲ τὶς φροντίδες τοῦ Νεοφύτου Β' Λαρίσης.

1569, περίπου: Πεθαίνει ὁ ἀνεψιὸς τοῦ ἀγ. Βησσαρίωνα Νεόφυτος Β' Λαρίσης, δεῦτερος κτίτορας τῆς Μονῆς Δουσίου.

1675: Ἀγιογραφεῖται τὸ παρεκκλήσιο τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου (ἐπὶ ἡγουμένου τῆς μονῆς Παρθενίου) ἀπὸ τὸν Δημήτριο Τρικιώτη καὶ ἄλλο ὁμῶνυμὸ τοῦ ζωγράφου Δημήτριο.

1682: Οἰκοδομεῖται ἡ τράπεζα τῆς μονῆς.

1682 καὶ 1683: Ὁ Ἀγραφιώτης λόγιος ἱερομόναχος Ἀναστάσιος Γόρδιος ἐπισκέπτεται τὴ Μονὴ Δουσίου.

1693: Ἀγιογραφεῖται τὸ παρεκκλήσιο τοῦ Τιμίου Προδρόμου.

1703: Ἀνακαινίζεται γενικὰ ἡ μονὴ (ἐπὶ ἡγουμένου Ἀθανασίου), ἐκτὸς ἀπὸ τὸ καθολικὸ, καὶ ἐκτελοῦνται διαφορὲς οἰκοδομικὲς ἐργασίες γιὰ τὴν ἀσφάλειά της.

1727: Ἀγιογραφεῖται ἡ τράπεζα τῆς μονῆς (ἐπὶ ἡγουμένου Ἱεροθέου ἀπὸ τὸ Δομένικον).

1739: Ἀγιογραφεῖται ὁ νάρθηκας τῶν παρεκκλησίων τοῦ Τιμίου Προ-

189. Τὸν κατάλογο τῶν κωδίκων τῆς μονῆς, ὅπως προανέφερα, ἔχει ἐτοιμάσει γιὰ δημοσίευση ὁ ἑρευνητὴς Φώτης Δημητράκοπουλος.

Ὡς χαρακτηριστικό δείγμα για τὸ ἐπίπεδο τῆς μόρφωσής του παραθέτω, ὅπως τοὺς ἔχει γράψει, τοὺς πιδ κάτω γνωστοὺς στίχους¹⁸⁵ σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ αὐτοβιογραφικά του σημειώματα (κώδ. Δουσ. 76, σ. 231)¹⁸⁶:

*εὐχεσθαι καὶ μιανασθε διὰ τον κύριον
ὄτι ἀμαθὶς ἴμι καὶ χωρικῶς τῆς τέχνης,
γράμματα ουκεπίσταμε ἀντίστιχα οὐδόλος
μόνον κολιβογράμματα ὀλίγον ἐπεδεύθην.*

Σὲ ἄλλη περίπτωση (κ. Ε.Β.Ε. 2927, φφ. 16^v, 20^v), ὁ ἴδιος πάλι γράφει γιὰ τὸν ἑαυτό του:

*.....
ὁποῦπα τῖ με ἀμαθεὶς χιροβουσκὸς ὡς ἴδας
.....
διὼτι εἴμε ἀμαθεὶς γουρνάρις γιλαδάρις
.....*

Παρά τὴν ἀπαιδευσία του ὅμως, ἡ ἀκατάβλητη θέληση ποὺ διέθετε, τὸ φιλερουνητικό πνεῦμα καὶ ἡ μεγάλη του φιλοπονία¹⁸⁷ ἐπέτρεψαν στὸ φιλόμουσο καὶ φιλόστορα ἱερομόναχο νὰ δημιουργήσει καὶ νὰ ἀφήσει ἔργο σημαντικό καὶ ἀξιοθαύμαστο.

Ἀνακεφαλαιώνοντας, δίνω πιδ κάτω ἓνα σύντομο χρονολογικὸ διάγραμμα, μὲ τὶς σπουδαιότερες χρονολογίες ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὴν ἱστορία (κυρίως τὴν οἰκοδομική) τοῦ μοναστηριοῦ, καθὼς καὶ ἓνα κατάλογο τῶν ἡγουμένων ποὺ ἀναφέρονται στὴ μελέτη αὐτῆ· ἐξυπακούεται ὅτι ὁ κατάλογος αὐτὸς δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ πλήρης καὶ ὀριστικός, διότι παρουσιάζει χάσματα· θὰ συμπληρωθεῖ ἴσως ὅταν ἐκδοθοῦν καὶ ἀποδελτιωθοῦν τὰ ἔγγραφα τῆς μονῆς¹⁸⁸

185. Τοὺς στίχους αὐτοὺς ἔχει χρησιμοποιήσει παλαιότερα (1574/75, 1576) ὁ κωδικογράφος Μελέτιος στὰ βιβλιογραφικά του σημειώματα (κώδ. Μ. Δουσίου 50 καὶ Ε.Β.Ε. 115). Βλ. Φ.Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟ, *ΕΕΦΣΠΑ* 27 (1979) σ. 196, 197 καὶ *ΕΕΒΣ* 45 (1981/82) σ. 296, ἀρ. 68ς'.

186. Βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίνακα ΚΖ'.

187. Ὁ ἴδιος ὁ Χατζη-Γεράσιμος στὸ κωδικογραφικὸ σημείωμά του στὸ χ/φο 809 τῆς Ἐθν. Βιβλ. (ἄλλοτε τῆς Μ. Δουσίου) χαρακτηρίζει τὸν ἑαυτό του «φίλοπνον μὲν, λίαν ὅμως ἀμαθὴν». Βλ. Ι. ΣΑΚΚΕΛΙΩΝΟΣ, *Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος*, Ἐν Ἀθήναις 1892, σ. 146 (ἀρ. 809).

188. Διπλωματικὴ ἔκδοση τῶν ἐλληνικῶν ἐγγράφων (βυζαντινῶν, μεταβυζαντινῶν καὶ νεωτέρων) τοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς ἐτοιμάζω καὶ ἐλπίζω, μέσα σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα, νὰ μπορέσω νὰ τὴν πραγματοποιήσω.

καὶ δημοσιευθεῖ καὶ ὁ ἀναλυτικὸς κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς μὲ τὶς ἐνθυμήσεις καὶ τὶς διαφορὲς σημειώσεις τους¹⁸⁹.

5. Χρονολογίες σχετικὲς μὲ τὴν ἱστορία τῆς Μονῆς Δουσίου

1527, Μάρτ.: Ὁ Βησσαρίων Β' ἐκλέγεται μητροπολίτης Λαρίσης.

1530 περίπου: Ἐπανιδρύεται καὶ ἀνοικοδομεῖται ἡ Μονὴ Δουσίου ἀπὸ τὸν Βησσαρίωνα Β' Λαρίσης, μὲ τὴ βοήθεια καὶ συνεργασία τοῦ ἀδελφοῦ του, ἐπισκόπου Καπούας καὶ Φαναρίου, Ἰγνατίου.

1540, Σεπτ. 13: Πεθαίνει ὁ κτίτορας τῆς Μονῆς Δουσίου Βησσαρίων Β' Λαρίσης σὲ ἡλικία πενήντα χρόνων.

1550, Ἰούν.: Ὁ ἀνεψιὸς τοῦ ἀγ. Βησσαρίωνα Νεόφυτος, ἤδη ἐπίσκοπος Σταγῶν, ἐκλέγεται καὶ προάγεται σὲ μητροπολίτη Λαρίσης (Νεόφυτος Β').

1552, περίπου: Ὁ Παχώμιος Ρουσάνος γράφει τὴν Ἀκολουθία, τὸ σύντομο συναξάριο καὶ τὸν ἐκτενὴ ἐγκωμιαστικὸ λόγο τοῦ ἀγ. Βησσαρίωνα.

1557, Νοέμ.: Ἀποπερατώνεται ἡ νέα ἀπὸ τὰ θεμέλια ἀνάγερση τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Δουσίου ἀπὸ τὸν ἀνεψιὸ τοῦ ἀγ. Βησσαρίωνα Νεόφυτο Β' Λαρίσης, μὲ τὴ βοήθεια καὶ συνεργασία τῶν ἐπισκόπων Λιτζᾶς Λουκά, Δημητριάδος Ἰωσήφ καὶ Φαναρίου Μαρτυρίου.

1557, Νοέμ.: Ἀποπερατώνεται ἡ ἀγιογράφηση τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Δουσίου, ποὺ ἔγινε ἀπὸ τὸν κωνσταντινουπολίτη ζωγράφο Τζιόρτζη, ἐπὶ τῆς ἀρχιερατείας καὶ μὲ τὶς φροντίδες τοῦ Νεοφύτου Β' Λαρίσης.

1569, περίπου: Πεθαίνει ὁ ἀνεψιὸς τοῦ ἀγ. Βησσαρίωνα Νεόφυτος Β' Λαρίσης, δεῦτερος κτίτορας τῆς Μονῆς Δουσίου.

1675: Ἀγιογραφεῖται τὸ παρεκκλήσιο τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου (ἐπὶ ἡγουμένου τῆς μονῆς Παρθενίου) ἀπὸ τὸν Δημήτριο Τρικιάτη καὶ ἄλλο ὁμῶνυμὸ τοῦ ζωγράφου Δημήτριο.

1682: Οἰκοδομεῖται ἡ τράπεζα τῆς μονῆς.

1682 καὶ 1683: Ὁ Ἀγραφιώτης λόγιος ἱερομόναχος Ἀναστάσιος Γόρδιος ἐπισκέπτεται τὴ Μονὴ Δουσίου.

1693: Ἀγιογραφεῖται τὸ παρεκκλήσιο τοῦ Τιμίου Προδρόμου.

1703: Ἀνακαινίζεται γενικὰ ἡ μονὴ (ἐπὶ ἡγουμένου Ἀθανασίου), ἐκτὸς ἀπὸ τὸ καθολικὸ, καὶ ἐκτελοῦνται διαφορὲς οἰκοδομικὲς ἐργασίες γιὰ τὴν ἀσφάλειά τῆς.

1727: Ἀγιογραφεῖται ἡ τράπεζα τῆς μονῆς (ἐπὶ ἡγουμένου Ἱεροθέου ἀπὸ τὸ Δομένικον).

1739: Ἀγιογραφεῖται ὁ νάρθηκας τῶν παρεκκλησίων τοῦ Τιμίου Προ-

189. Τὸν κατάλογο τῶν κωδίκων τῆς μονῆς, ὅπως προανέφερα, ἔχει ἐτοιμάσει γιὰ δημοσίευση ὁ ἐρευνητὴς Φώτης Δημητράκοπουλος.

δρόμου και τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου (ἐπὶ ἡγουμένου τῆς μονῆς Ἱεροθέου ἀπὸ τὸ Δομένικον).

1746: Ἀγιογραφεῖται τὸ παρεκκλήσιο τῶν Ἀγίων Πάντων (ἐπὶ ἡγουμένου τῆς μονῆς Ἱεροθέου ἀπὸ τὸ Δομένικον).

1771: Στίφη Τουρκαλβανῶν ἐπιχειροῦν ἐπιδρομὴν καὶ λεηλατοῦν τὴν μονήν.

1798/1799: Ἐκτελοῦνται διάφορες οἰκοδομικὲς ἐργασίες στὴν μονή (ἐπὶ ἡγουμένου Ἱεροθέου ἀπὸ τοὺς Καλογήρους).

1820: Τουρκαλβανοὶ ἐπιχειροῦν ἐπιδρομὴν καὶ λεηλατοῦν τὴν μονήν.

1823: Ὁ μουσελίμης τῶν Τρικάλων μὲ τοὺς Τουρκαλβανούς του συλλαμβάνει καὶ φυλακίζει τὸν ἡγούμενο τῆς μονῆς Ἱεροθεο. Ἀκολουθοῦν σφαγὲς πατέρων καὶ δεινὴ λεηλασία τῆς μονῆς.

1858: Ὁ δουσικιώτης ἱερομόναχος Χατζη-Γεράσιμος καταρτίζει τὸν «Κώδικα» τῆς μονῆς (ἀρ. χ/φου 59), ὅπου ἀντιγράφει καὶ καταχωρίζει ὅλα τὰ ἑλληνικὰ ἔγγραφα (καὶ μεταφράσεις ὀρισμένων βλαχικῶν καὶ τουρκικῶν ἔγγραφων) τοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς, καθὼς καὶ τὶς ἐπιγραφές, ἐπιγράμματα καὶ κάθε εἶδος ἄλλο ὕλικό καὶ σημειώσεις διάφορες σχετικὲς μὲ τὴν ἱστορία τοῦ μοναστηριοῦ.

1882: Μεταφέρονται στὴν Ἀθήνα, στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη, 532 κώδικες τῆς μονῆς.

1962-1979: Ἀνοικοδομεῖται καὶ ἀνακατασκευάζεται ἡ νότια πτέρυγα τῆς μονῆς (ὅπου καὶ ἡ τράπεζα) ἐπὶ τῆς ἀρχιερατείας τοῦ μητροπολίτη Τρίκκης καὶ Σταγῶν (1959 - † 1970) Διονυσίου Χαραλάμπους.

6. Κατάλογος ἡγουμένων τῆς Μονῆς Δουσίκου

Ἀχίλλιος: 1570/71.

Θεοφάνης: Τὸ 1574 ὑπογράφει ὡς «προηγούμενος».

Πορφύριος: 1574. Τὸ 1600/1 ἀναφέρεται ὡς «προηγούμενος».

Ραβουλαῖος: Τὸ 1602 (ἔτος θανάτου του) μνημονεύεται ὡς «προηγούμενος».

Μελέτιος: Τὸ 1595/6 μνημονεύεται ὡς «προηγούμενος».

Λαυρέντιος Μαρίνος: 1595.

Ρηγῖνος: Ὑπογράφει, δεῦτερος στὴν σειρά, σὲ ἀχρονολόγητη ἀναφορά δέκα ἡγουμένων τῶν μετεωρικῶν καὶ ἄλλων θεσσαλικῶν μονῶν πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς Μολδοβλαχίας Ἰωάννη Βασιλεῖο¹⁹⁰, ἡ ὁποία πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ στὴν εἰκοσαετία: Ἄπρ. 1634-Ἄπρ. 1653.

190. Τὸ ἔγγραφο αὐτὸ ἔχει δημοσιεύσει (ἀπὸ τὸ σωζόμενο στὸ ἀρχεῖο τῆς Μονῆς Μεταμορφώσεως τῶν Μετεώρων πρωτότυπό του) ὁ Ν.Α. ΒΕΗΣ, «Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν μονῶν τῶν Μετεώρων», *Βυζαντινὰ* 1 (1909) σ. 279-283, ἀρ. θ'. Βλ. ἰδιαιτέρως σ. 281, ὅπου:

Ἰωνᾶς «ἐκ κόμης Σιάμου»: 1672.

Παρθένιος: Μαρτυρεῖται ὡς ἡγούμενος κατὰ τὰ ἔτη 1675 καὶ 1683. Τὸ 1688 ὑπογράφει ὡς «προηγούμενος».

Ἀρσένιος: Τὸ 1688 ὑπογράφει ὡς «προηγούμενος».

Χριστόδουλος: 1688.

Ἀντώνιος: Τὸ 1693 μαρτυρεῖται ὡς «δικαιεὺς». Δὲν εἶναι γνωστὸ ἂν ἔλαβε καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἡγουμένου.

Μάξιμος: 1700.

Ἀθανάσιος: Μαρτυρεῖται ὡς ἡγούμενος κατὰ τὰ ἔτη 1703 καὶ 1710.

Γρηγόριος: Μαρτυρεῖται ὡς ἡγούμενος κατὰ τὰ ἔτη 1711 καὶ 1713.

Μάξιμος: 1717.

Ἱερόθεος ἀπὸ τὸ Δομένικον Ἐλασσόνας: Μαρτυρεῖται ὡς ἡγούμενος κατὰ τὴν τριακονταετία 1727 - 1757.

Ἰωακείμ: 1771(;), προηγούμενος.

Παγκράτιος: 1771(;) .

Δανιήλ: Ὑπογράφει ὡς ἡγούμενος κατὰ τὰ ἔτη 1772 καὶ 1775.

Νικάνδρος: 1778.

Ἀγάπιος Δραμιζηνός: Ὑπογράφει ὡς ἡγούμενος κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα 1778 - 1789.

Ἱερόθεος ἀπὸ τοὺς Καλογήρους τῶν Τρικάλων: 1793 - 1819 καὶ 1822-1823.

Ἐπιτροπή, ἀποτελούμενη ἀπὸ τοὺς ἱερομόναχους Στέφανο, Ἰωσήφ, Ζωσιμᾶ, Στέργιο καὶ Δοσίθεο: 1819 - 1822.

Ἐπιτροπή, ἀποτελούμενη ἀπὸ τοὺς ἱερομόναχους Στέφανο ἀπὸ τὸ χωριὸ Βατζινία († 1823), Ἰωσήφ († Ἰαν. 1831), Στέφανο Δραμιζηνό καὶ Βησσαρίωνα: 1823 - 1831.

Στέφανος Δραμιζηνός: Σεπτ. 1833 - τέλη 1835.

Βησσαρίων: Ὑπογράφει ὡς ἡγούμενος κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα: Ἄπρ. 1836 - Ὀκτ. 1840.

Ἐπιτροπή, ἀποτελούμενη ἀπὸ τοὺς ἱερομόναχους Χρύσανθο, Νικόδημο, Διονύσιο, Νεκτάριο καὶ Νικάνδρο: Νοέμ. 1840 - ἀρχὲς 1849.

Νικόδημος: Μάιος 1849 - † 5 Ὀκτ. 1852.

Κυπριανός: 1852 (μετὰ τὶς 5 Ὀκτ.) - † 6 Ἰαν. 1864.

Εὐγένιος: Ἀρχὲς 1864 - Μάρτ. 1878.

Γαβριήλ Δημητρίου ἢ Δημητριάδης: Ἀπαντᾶται νὰ ὑπογράφει ὡς

† ὁ καθιγοῦμιος τῆς θεί(ας) κ(αί) | ἀρχιεράτηγης μονῆς | Δουσικου, τῶν Μεγάλων Πυλ(ῶν) | Ρηγίνοσ· ἱερομόν(α)χως, κ(αί) οἱ λυπή | οἰκαίτε της ἐκλαμπροτηου: —

ηγούμενος σὲ ἔγγραφα τῆς μονῆς κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα: 1878 (Αὐγ.)-1883 (Σεπτ.).

Θεοφάνης Ἀγγελίδης: Ἡγούμενος ἀπὸ τὸ 1885. Κατὰ τὰ ἔτη 1895 καὶ 1897 ὑπογράφει ὡς προηγούμενος τῆς μονῆς.

Κυριακὸς Δημητρίου: Ὑπογράφει ὡς ἡγούμενος τῆς μονῆς τὸ 1895 (σὲ γράμμα τῆς 27 Σ/βρίου τοῦ Γ. Λαμπάκη, «σακκούλι» 1)· μνημονεύεται μὲ τὸ αὐτὸ ἄξιωμα τὸν Ἰούλιο τοῦ 1897 στὸν κώδ. 41 (σελ. 81) τῆς Μονῆς Δουσίου.

Μὲ τὴ συνολικὴ παρουσίαση καὶ κυρίως μὲ τὸν ἱστορικὸ σχολιασμὸ τῶν ἐπιγραφῶν, ἐπιγραμμάτων, ἐνθυμήσεων κλπ. τῆς Μονῆς Δουσίου, ποὺ ἐπεχείρησα στὴ μελέτη αὐτή, καὶ τὶς ἀλληλοσυσχετίσεις σὲ συνδυασμὸ μὲ ἄλλα συναφῆ ντοκουμέντα γνωστὰ ἢ ἄγνωστα, δόθηκε ἡ δυνατότητα νὰ ἔλθουν στὸ φῶς σημαντικὰ νέα χρονολογικὰ κ.ἄ. στοιχεῖα γιὰ τὴν ἰδρυση τῆς μονῆς καὶ τὸν κτίτορά της ἅγιο Βησσαρίωνα, καθὼς καὶ γιὰ πολλοὺς ἄλλους μητροπολίτες, ἐπισκόπους, ἡγουμένους τῆς μονῆς καὶ γιὰ διάφορα ἄλλα πρόσωπα, τοῦ θεσσαλικοῦ κυρίως χώρου, ποὺ ἀναφέρονται στὰ κείμενα αὐτά¹⁹¹.

191. Τελειώνοντας, ὀφείλω νὰ ἐκφράσω τὶς πρὸ θερμὲς εὐχαριστίες μου στὸ Σεβασμιότατο Μητροπολίτη Τρίκκης καὶ Σταγῶν Κύριο Ἀλέξιο [Μιχαλόπουλο], γιὰ τὴν ἀμέριστη πάντοτε συμπαράσταση καὶ βοήθειά του, καθὼς καὶ στὴν Ἀδελφότητα τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Δουσίου καὶ ἰδιαίτερα στὸν πανοσιολογιότατο Καθηγούμενο, ἀρχιμανδρίτη κ. Ἰγνάτιο Ποῦτο, καὶ στοὺς πατέρες, ἱερομόναχο κ. Βησσαρίωνα καὶ μοναχὸ κ. Νεόφυτο, γιὰ τὶς διευκολύνσεις καὶ τὴν πρόθυμη ἐξυπηρέτηση ποὺ μοῦ πρόσφεραν κατὰ τὶς ἐπανειλημμένες ἐπισκέψεις καὶ ἔρευνές μου στὴ μονή. Τέλος, μὲ πολλὴ συγκίνηση ἡ σκέψη μου ἀνατρέχει στὴ μνήμη τοῦ ἀειμνήστου Μητροπολίτη Τρίκκης καὶ Σταγῶν κυροῦ Διονυσίου [Χαράλαμπος] († 6 Ἰαν. 1970) καὶ τοῦ μακαρίστου ἱερομόναχου καὶ Προηγούμενου τοῦ μοναστηρίου Ἀγαθαγγέλου Ἀδάμου († Δεκ. 1981).

ΙΩΑΝΝΑ ΚΟΛΙΑ

ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΣΕ ΞΕΝΕΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ*

Ἡ Θεσσαλία, κατάσπαρτη στὴν ὄρεινὴ της περιφέρεια ἀπὸ μονές καὶ ἔχοντας τὸ κύριο μοναστηριακὸ της συγκρότημα πάνω στοὺς ἐντυπωσιακοὺς βράχους τῶν Μετεώρων, ἔγινε πολὺ νωρὶς χώρος ἐρευνῶν γιὰ ὄσους ἐνδιαφέρονταν νὰ ἀποκτήσουν ἑλληνικὰ χειρόγραφα.

Ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 17ου αἰώνα, ἀπεσταλμένοι μεγάλων δυτικῶν βιβλιοθηκῶν (ἀλλὰ καὶ ἄλλοι περιηγητὲς) περιφέρονται στὰ θεσσαλικά μοναστήρια, ἐρευνοῦν αὐτοπροσώπως ἢ μὲ ἀντιπρόσωπό τους τὶς βιβλιοθήκες καὶ διαπραγματεύονται τὴν ἀπόκτηση χειρογράφων.

Βέβαια, μὲ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλίας, τὸ ἑλληνικὸ κράτος ἐνδιαφέρθηκε ἀμέσως γιὰ τὴν καταγραφή καὶ συντήρηση τῶν μοναστηριακῶν θησαυρῶν· ἑκατοντάδες χειρόγραφα, ἰδίως ἀπὸ τὴν μονὴ Δουσίου καὶ ἀπὸ τὰ Μετέωρα, μεταφέρθηκαν γιὰ καλύτερη φύλαξη στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη στὴν Ἀθήνα· καὶ ὅσα ἔμειναν ἐπὶ τόπου καταλογογραφήθηκαν ἢ καὶ φωτογραφήθηκαν κατὰ καιροῦς. Οἱ προσπάθειες τῆς συντήρησής τους συνεχίζονται ὡς σήμερα.

Θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν ἐδῶ τὰ χειρόγραφα ποὺ προερχόμενα ἀπὸ τὴ Θεσσαλία βρίσκονται σήμερα ἐνταγμένα σὲ ἄλλοδαπὲς βιβλιοθήκες.

Τὴν ἐπισήμανση τέτοιων θεσσαλικῶν χειρογράφων σὲ εὐρωπαϊκὲς βιβλιοθήκες τὴν ἀρχισα στὴν Bibliothèque Nationale στὸ Παρίσι, τῆς ὁποίας ἐπανειλημμένα εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ χρησιμοποίησω τὸ πλούσιο ὕλικό στίς ἔρευνές μου.

Ὁ Η. Omont στὸ δίτομο ἔργο του *Missions archéologiques françaises en Orient* ἀναγράφει σὲ μιὰν ὑποσημείωση τὰ παρισινὰ χειρόγραφα ποὺ ἐγνώριζε ὁ ἴδιος ὅτι προέρχονταν ἀπὸ τὸν θεσσαλικὸν χώρον¹. Χωρίζονται σὲ

* Τὸ παρὸν ἄρθρον παρουσιάστηκε ὡς ἀνακοίνωση στὸ Β' Συμπόσιο Θεσσαλικῶν Σπουδῶν (Λάρισα, Σεπτ. 1980). Ὁλοκληρωμένο τώρα, μὲ τὶς ἀπαραίτητες ὑποσημειώσεις καὶ μὲ πίνακες ποὺ παρέχουν σελίδες χειρογράφων οἱ ὁποῖες φέρουν κτητορικὰ σημεῖώματα, πρωτοπαρουσιάζεται ἐδῶ.

1. Η. OMONI, *Missions archéologiques françaises en Orient*, Paris 1902 (τόμοι δύο). Ἡ συγκεκριμένη σημείωση στὸν τόμο II, σ. 857.

δύο κατηγορίες: α) αυτά που μετέφερε στην Γαλλία τον 17ο αιώνα ο Άθανάσιος ο Ρήτωρ, και αντιστοιχούν σε όρισμένους αριθμούς του *Ancien Fonds grec* και του *Fonds Coislin*, και β) σε όσα εισήχθησαν στην βιβλιοθήκη στα τέλη του 19ου αιώνα (την εποχή που εργαζόταν εκεί ο ίδιος ο Omont) και ανήκουν στην ένότητα του *Supplément grec*.

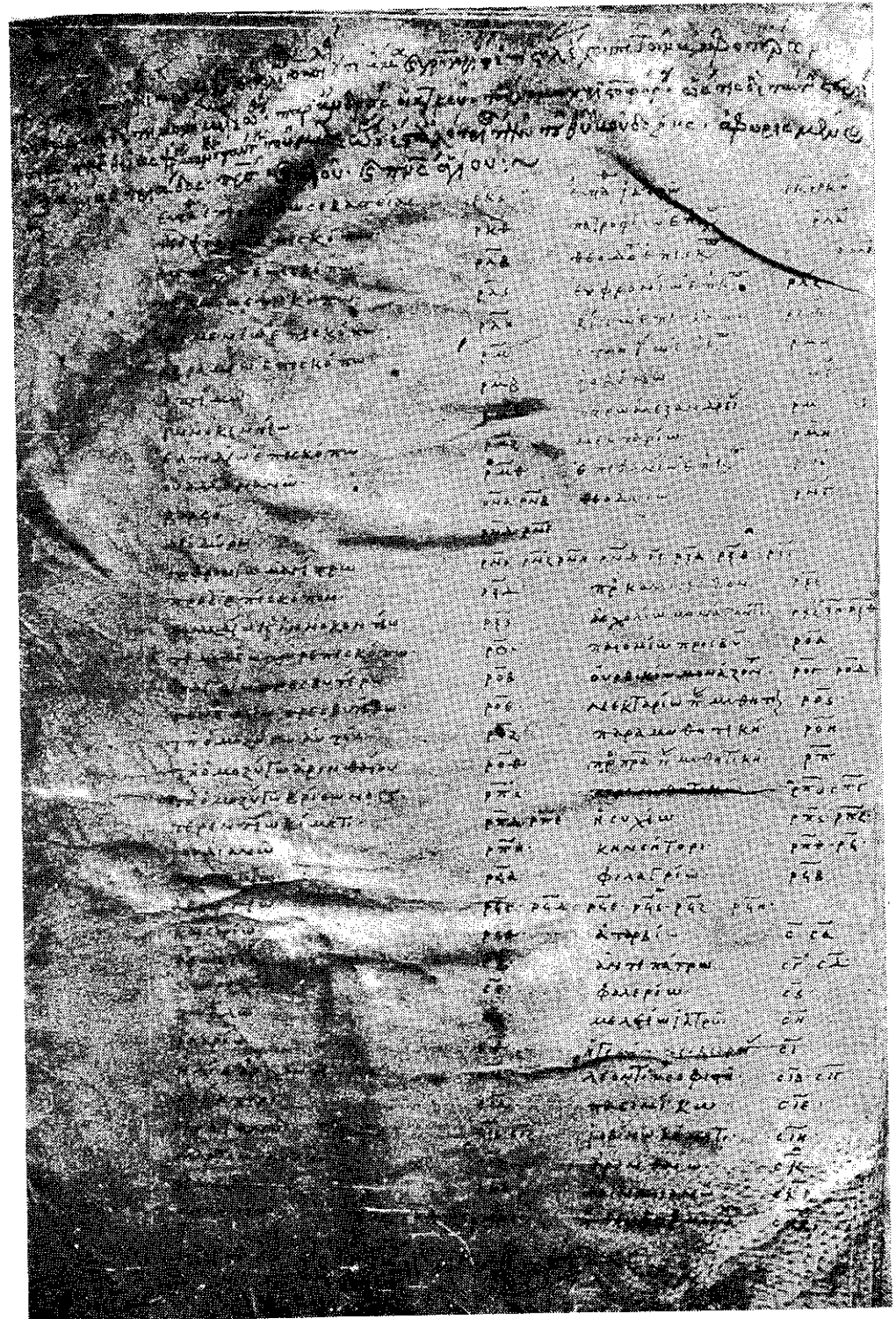
Ο Άθανάσιος ο Ρήτωρ βρέθηκε, όπως είναι γνωστό, στον ελληνικό χώρο κατά την δεκαετία 1643-1653², απεσταλμένος του καρδινάλιου και πολιτικού Mazarin και του καγκελλάριου Pierre Séguier. Στους δυο αυτούς μεγάλους βιβλιόφιλους κατόρθωσε να στείλει δεκάδες χειρογράφων. Στην Θεσσαλία δέν έμεινε ο ίδιος: από την Κωνσταντινούπολη, όπου είχε το κέντρο του, ανέθεσε σε κάποιον φιλοδυτικό ιερέα, τον οποίο δέν ονομάζει στις αναφορές του, την έρευνα για την Θεσσαλία και την Μακεδονία: σημειώνει ότι τὰ μοναστήρια όλα είναι πλούσια σε χειρόγραφα, τὸ περιεχόμενο όμως είναι σχεδόν αποκλειστικά θεολογικό ή λειτουργικό. Η συγκομιδή χειρογράφων από την Θεσσαλία υπήρξε, φαίνεται, τελικά καλή: ένέα χειρόγραφα από την βιβλιοθήκη του Mazarin και έπτά από την βιβλιοθήκη του Séguier πέρασαν στην συλλογή τῆς Bibliothèque Nationale (του Mazarin στο *Ancien Fonds grec*³, του Séguier, αφού περιήλθαν στον έγγονό του, δευτερότοκο γιὸ του δούκα Coislin, αποτελούν μέρος τῆς ομώνυμης ένότητας *Fonds Coislin*)⁴.

Τὰ χειρόγραφα αυτά είχε περιγράψει πολύ συνοπτικά ο Omont στον κα-

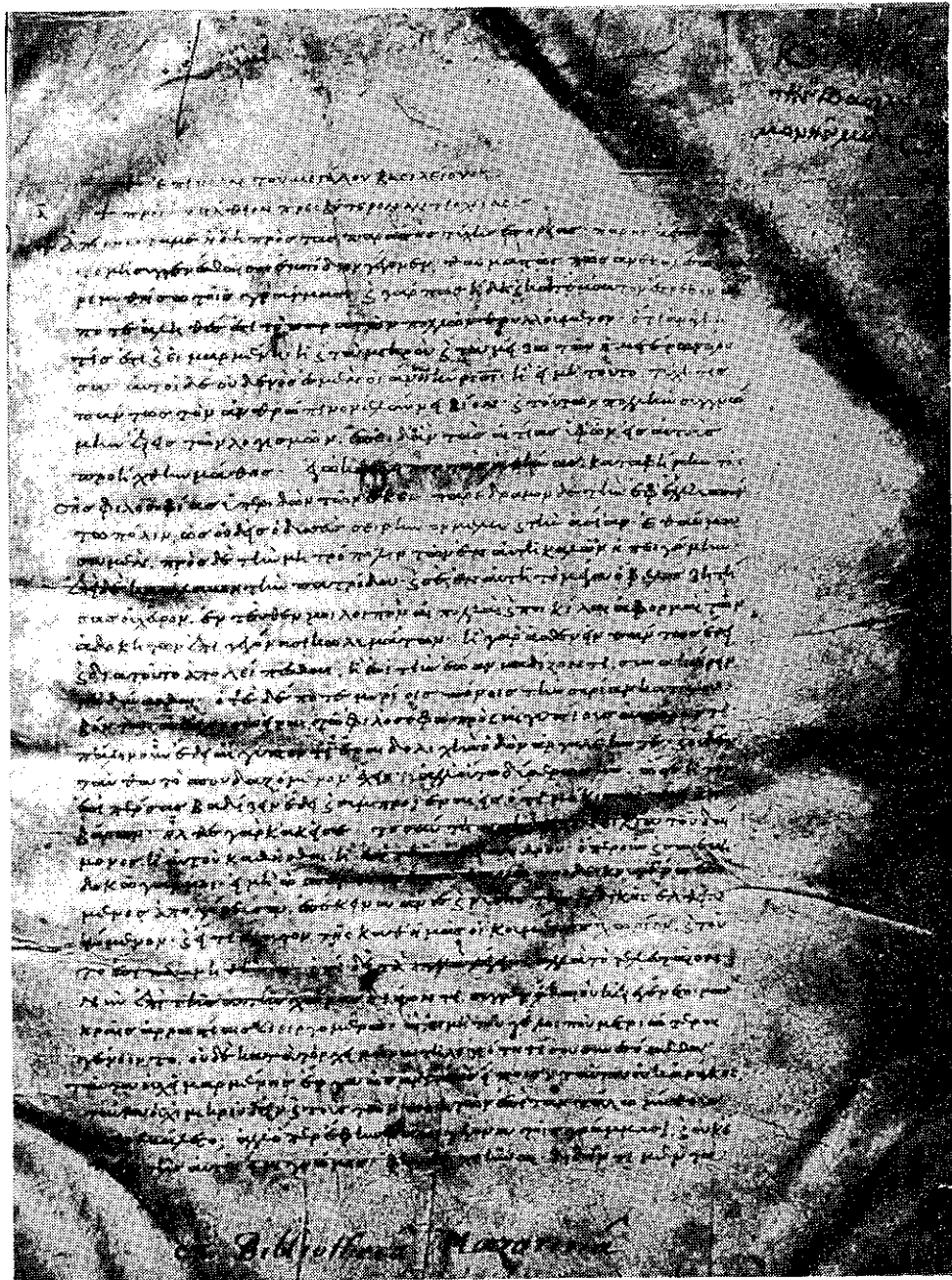
2. Για τον Άθανάσιο τον Ρήτορα και την δραστηριότητά του στον Έλλαδικό χώρο, βλ. E. LEGRAND, *Bibliographie Hellénique, XVIIe siècle*, t. 3 Paris 1895, σ. 417-426. — H. OMONT, *δ.π.*, ίδιος τ. I, σ. 1-26. — M. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, «Ανέκδοτα πατριαρχικά έγγραφα περί Άθανασίου του Ρήτορος», *Επετηρίς Μεσαιωνικού Άρχείου*, 2 (1940), σ. 134-151 (όπου και βιβλιογραφία). — D.J. O'MEARA, «The philosophical writings, sources, and thought of Athanasius Rhetor (ca. 1571-1663)», *Proceedings of the American Philosophical Society*, vol. 121, no 6, dec. 1977, σ. 483-499 (όπου και νεώτερη βιβλιογραφία).

3. Οι κώδικες *Parisini graeci*, αρ. 506 (φ. 2α «βιβλίον τῆς βασιλικῆς μονῆς μετεώρου»), 760 (φ. 161 bis «βιβλίον τοῦ ἁγίου δημητρίου τοῦ ἐν τῷ μετεώρῳ...»), 876 (φ. 1α «τοῦ μετεώρ(ου)»), 880 (φ. 4β «βιβλίον τοῦ μετεώρου»), 1075 (φ. 249α «ἐτούτο τὸ βιβλίον ὑπάρχει τῆς βασιλικῆς καὶ θείας) μονῆς τοῦ μετεώρου...»), 1123 (φ. 163β «τὸ παρὸν φιλοσοφικὸν ὑπάρχει τῶν ἁγίων πάντων τὸ καλούμενον βαρλαάμ πλησίον τοῦ μετεώρου...»), 1134 (φ. 1α «τοῦ μετεώρ(ου)»), 1377 (φ. 403α «ἐτούτο τὸ βιβλίον ὑπάρχει τοῦ μετεώρου...»), 2748 (φ. 190β «ὡπαρχ(ει) ὁ παρούσα βιβλίω, ἡ ονομαζομένη ἡ διόπτρα... καὶ ἐστὶν τοῦ ἁγίου μετεώρου μοναστηρίου τῶν μεγάλων πυλῶν... ζριζ', N [=Ἰνδικτιῶνος] ζ'») καὶ «... τὴν ἀφιέρωσεν... εἰς τὸν ἅγιον νικόλαον τὸν ἀναπαυσά ἐν το θεματι τοῦ μετεώρου...».

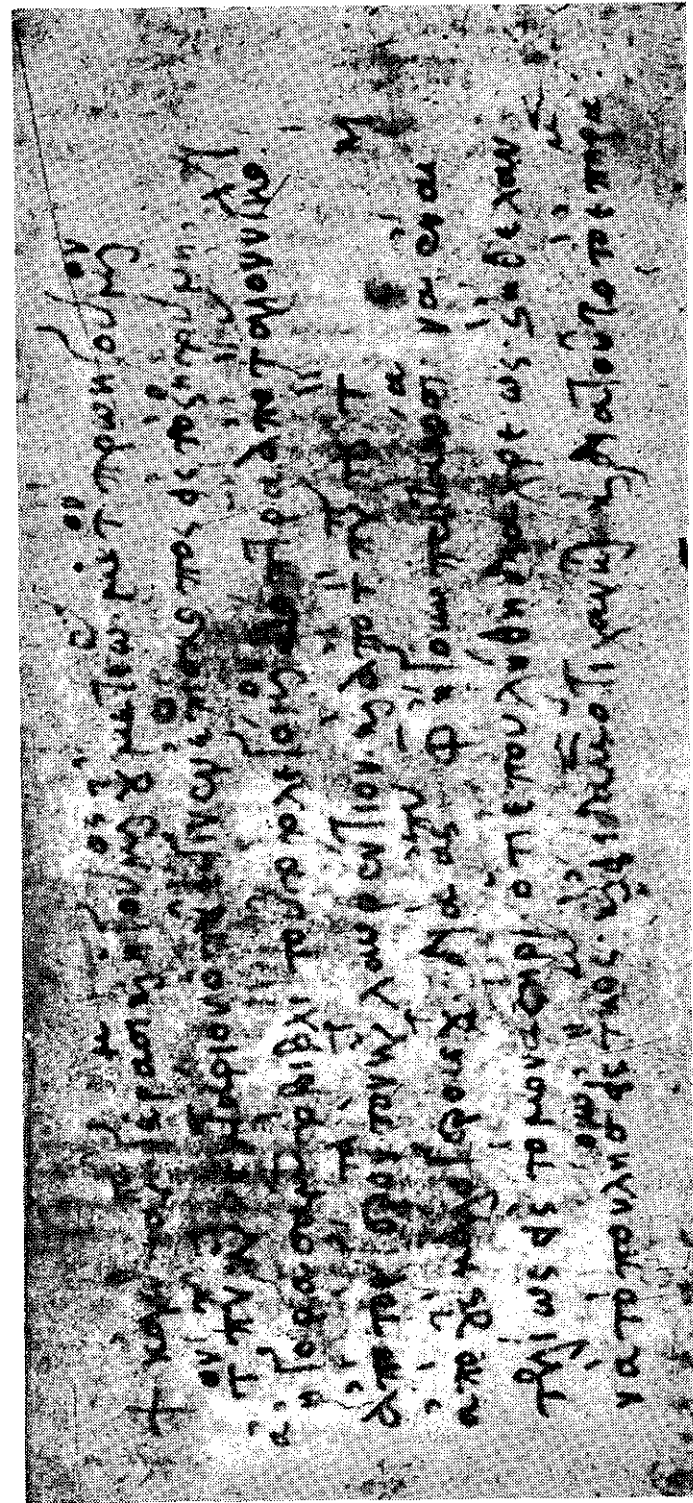
4. Οι κώδικες *Coisliniani* 59 (φ. 259β «βιβλίων τοῦ ἁγίου Νικολάου τοῦ Ἀναπαφῆ εν-το θεματῆ τοῦ Μετεώρου»), 198 (φ. 4α «τῆς αἰας μονῆς του Βαρλαμοῦ»), 203 (φ. 435 α «ἐγὼ ὁ Ἰωάννης ὁ πεσιάνη ἀπὸ τοῦ Βαρλάμου»), 237 (φ. 2α σφραγίδα τῆς μονῆς καὶ «τῆς θείας καὶ ἱερᾶς σε[βασιμῆς βα]σιλικῆς μονῆς τοῦ Μετεώρου»), 264 (φ. 275β «βιβλίον μετεώρ(ων)»), 292 (φ. 1β «τοῦ Μετεώρου»), 378 (σημ. στὴν πινακίδα τῆς σταχῶσεως).

Paris. gr. 506, φ. 1β, σημείωση.

Paris. gr. 506, φ. 2α, σημείωση.

Paris. gr. 2748, φ. 38.

Ζωηφορέπανύμνηται Ζωωσάνμελεμικη ή παρθεύεφωστικη
 Ζωηθετικής Διόνης δ' σέμεση Ζωή
 Οδμή τη δ' πάλι μετ' ύσσι παστικε βλαβης το λχόστυ
 γούσου βδρ βδρ μ πδ γδ δω η φσσι μετ' αλχφω:

Ζωηφορέπανύμνηται Ζωωσάνμελεμικη ή παρθεύεφωστικη
 Ζωηθετικής Διόνης δ' σέμεση Ζωή
 Οδμή τη δ' πάλι μετ' ύσσι παστικε βλαβης το λχόστυ
 γούσου βδρ βδρ μ πδ γδ δω η φσσι μετ' αλχφω:

Ζωηφορέπανύμνηται Ζωωσάνμελεμικη ή παρθεύεφωστικη
 Ζωηθετικής Διόνης δ' σέμεση Ζωή
 Οδμή τη δ' πάλι μετ' ύσσι παστικε βλαβης το λχόστυ
 γούσου βδρ βδρ μ πδ γδ δω η φσσι μετ' αλχφω:

Paris. gr. 2748, p. 190b, τέλος του χειμένου και σημείωση.

Του μω:
 Ουδ' αριον βασιλειον αρχιεπισκοπον
 και αρχειδω και παδ σοκιδω
 επι το λμ
 Τρηγορίω...
 Ουδ' αριον βασιλειον αρχιεπισκοπον
 και αρχειδω και παδ σοκιδω
 επι το λμ
 Τρηγορίω...

Coisl. 287, φ. 2α, σημείωση και ή σφραγίδα της μονής Μεταμορφώσεως.

[Vertical marginal note on the left side of the page, written in a cursive script.]

[Main body of text in a cursive script, filling the majority of the page.]

Coisl. 237, φ. 2β, σημείωση.

Κωνσταντίνου

[Large block of text in a cursive script, appearing as a commentary or list, with some lines crossed out. Includes various names and phrases.]

Coisl. 237, φ. 247β, σημείωση.

τάλογό του τοῦ 1886/88⁵. Ἡ αὐτοψία τους μοῦ ἀπέδειξε ὅτι ὅλα φέρουν τὴν σχετικὴ ἔνδειξη τῆς μετεωρικῆς καταγωγῆς τους (ἀπὸ τὶς μονές Μετεώρου, Βαρλαάμι, ἁγίου Νικολάου Ἀναπαυσᾶ, ἁγίου Δημητρίου, ὅπως φαίνεται στὶς σημ. 3 καὶ 4 πῶ πάνω). Τὰ χειρόγραφα εἶναι τῶν αἰώνων 10ου-16ου.

Τὸ περιεχόμενό τους εἶναι γενικά, ἔργα τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας, μοναστικά καὶ ψυχωφελῆ κείμενα, βίοι ἁγίων, νομοκάνονες· οὔτε ἓνα κείμενο τῆς «θύραθεν σοφίας».

Τὰ χειρόγραφα ποὺ ἀνήκουν στὸ *Supplément grec* παρουσιάζουν προβλήματα σχετικά μὲ τὴν ἐπιβεβαίωση τῆς προέλευσής τους· κι αὐτὸ γιατί τὰ περισσότερα δὲν ἔχουν σαφὴ ἔνδειξη. Ὁ Omont ἀναγράφει ὡς προερχόμενα ἀπὸ τὰ Μετέωρα τὰ χφφ. ποὺ φέρουν τοὺς ἀριθμοὺς 927, 928 καὶ 1257 ἕως 1281. Τὰ τελευταῖα αὐτὰ εἴκοσι πέντε (μὲ τὴν συνεχὴ ἀρίθμηση 1257-1281) ἀγοράστηκαν συγχρόνως ἀπὸ ἓναν παρισινὸ βιβλιοπώλη καὶ ἡ ἡμερομηνία εἰσαγωγῆς τους στὴν Bibliothèque Nationale εἶναι ἡ ἴδια (31 Ὀκτωβρίου 1898). — Σήμερα ἔχομε τὴν λεπτομερῆ περιγραφή τους ἀπὸ τοὺς Ch. Astruc καὶ Marie-Louise Concasty⁶: εἶναι εὐαγγέλια, πραξαπόστολοι, συλλογές πατερικῶν λόγων καὶ μοναστικῶν κειμένων, νομοκανονικά. Ὅρισμένα δίνουν τὸ ὄνομα τοῦ γραφέα τους⁷; τὰ περισσότερα δὲν ἔχουν καμιά ἔνδειξη; γιὰ μερικά ἡ Concasty ἔχει σημειώσει τὴν προσωπικὴ τῆς παρατήρηση ὅτι εἶναι τοῦ τύπου τῶν ἐλληνικῶν χειρογράφων ἰταλιωτικῆς προελεύσεως⁸ (κακὴ ποιότητα περγαμηνῆς, χονδροειδῆς γραφή, ἀπλοῦς ἀρχικά γράμματα καὶ διακοσμητικὰ σχέδια, κτλ.).

Ἀπὸ τὴν Θεσσαλία προέρχονται ἀναμφισβήτητα μόνον τέσσερα: α) *Suppl. grec 1262*: Πραξαπόστολος· χφ. τοῦ 14ου αἰώνα· ὁ γραφέας του εἶναι ὁ Ἰωάννης ἀμαρτωλὸς καὶ ξένος ὁ Κοῦλιξ (φ. 33β-34α). Τὸ χειρόγραφο αὐτὸ εἶχε δεῖ ὁ Uspensky⁹ στὴν μονὴ Μεταμορφώσεως καὶ τὸ εἶχε περιγράψει (χφ. ἀρ.

5. H. OMONT, *Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale*, Paris 1886-1888 (τόμοι τρεῖς). Γιὰ τοὺς κώδικες τοῦ Fonds Coislin ἔχομε καὶ τὴν μεταγενέστερη περιγραφή τοῦ R. DEVREESSE, *Le Fonds Coislin*, Paris 1945.

6. CH. ASTRUC - MARIE LOUISE CONCASTY, *Catalogues des manuscrits grecs. Le Supplément grec*, tome III, Paris 1960.

7. Μᾶς παραδίδονται τὰ ὀνόματα τῶν γραφέων: Θεοφύλακτος (κώδ. 1259), Ἰωάννης Κοῦλιξ (κώδ. 1262), Θεόδωρος (κώδ. 1265), Ἀλέξιος (κώδ. 1272), Πέτρος (κώδ. 1274), Ἰωάννης Μανοῦντος (κώδ. 1276), Παῖσιος Ἰβήρων (κώδ. 1279).

8. MARIE LOUISE CONCASTY, «Manuscrits grecs originaux de l'Italie Méridionale conservés à Paris», *Studi Bizantini e Neoellenici*, t. 7 (Roma 1953), σ. 22-34 [Atti dello VIII Congr. Internar. di Studi Bizantini, Palermo Apr. 1951].

9. PORF. USPENSKY, *Putešestvie v Meteoriskie Ossoolimpijskie monastyri...* (ρωσικά), St.-Peterbourg 1896, σ. 523-524. Γιὰ τὸ ἴδιο χφ. βλ. καὶ τὸ ἄρθρο τοῦ A. BERENDTS, *Über die Bibliotheken der Meteorischen und Ossa-Olympischen Klöster*, Leipzig 1904 σ. 70: [Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Litteratur, neue Folge, XI. Band, 3. Heft].

10). Σημειώνουμε ότι τρεις εικόνες αποσπασμένες από αυτόν τον κώδικα βρίσκονται στην Βιβλιοθήκη του Léningrad (άρ. Petropolitanus 321)¹⁰.

β) *Suppl. grec 1272*: περιέχει ευχές και ακολουθίες· ο γραφεύς Ἀλέξιος (1458)· στο φ. 1β ἡ σημείωση: *Βιβλίον τοῦ Μετεώρου*.

γ) *Suppl. grec 1281*: περιέχει πρωτότυπα πατριαρχικά σιγίλλια (τοῦ Νεΐλου, τοῦ ἔτους 1383, γιὰ τὴ μονὴ Λευκουσιάδας¹¹, τοῦ Μητροφάνη Γ', τοῦ ἔτους 1580, γιὰ τὴν μονὴ Μετεώρου· τοῦ Ἰωαννικίου Β', τοῦ ἔτους 1651, γιὰ τὴν μονὴ Μετεώρου).

δ) Θὰ προσθέσουμε τέταρτο τὸ *Suppl. grec 1371*: πρόκειται γιὰ ἀπόσπασμα αὐτοκρατορικοῦ ἐγγράφου τοῦ 1163, ποὺ ἀφορᾷ τὴν ἐπισκοπὴ Σταγῶν. Ἡ Bibliothèque Nationale τὸ ἀπέκτησε στὶς 2 Ἰουνίου 1944 ἀπὸ δωρεὰ τοῦ τελευταίου συλλέκτη ποὺ τὸ εἶχε στὴν κατοχὴ του (Seymour de Ricci).

Ὁ Uspensky εἶχε σημειώσει τὴν ὑπαρξὴ του στὴν μονὴ Βαρλαάμ¹².

Παρόλο ποὺ βρίσκεται πλησιέστερα πρὸς τὸν ἑλληνικὸ χῶρο, ἡ Ἰταλία δὲν φαίνεται νὰ εἶχε μεγάλη ἐπικοινωνία μετὰ τὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα. Ἡ ἀποδελτίωση τῶν καταλόγων τῶν μεγάλων βιβλιοθηκῶν μᾶς δείχνει ὅτι στὴν Βατικανὴ καὶ τὴν Μαριανή, ἐνῶ ὑπάρχει πληθώρα χειρογράφων ἀπὸ τὴν Κρήτη, τὴν Κύπρο, τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου καὶ τὴν Πελοπόννησο, ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ποὺ προέρχονται ἀπὸ ἄλλες περιοχὲς εἶναι σχεδὸν μηδαμινός, θὰ λέγαμε. Ἡ μόνη ἰταλικὴ βιβλιοθήκη ποὺ ἔχει θεσσαλικὰ χειρόγραφα — καὶ μάλιστα σαράντα καὶ πλέον — εἶναι ἡ Ἀμβροσιανὴ βιβλιοθήκη τοῦ Μιλάνου.

Σαράντα χρόνια περίπου πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀθανάσιο τὸν Ρήτορα, στὰ 1607, ὁ Antonius Salmatius Montiferratisensis, εἰδικὸς ἀπεσταλμένος τοῦ καρδινάλιου Φρειδερίκου Βορρομαίου (Fridericus Borromaeus) πέρασε στὴν Κέρκυρα καὶ ἀπὸ ἐκεῖ, διὰ τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας, περιηγήθηκε ὅλες τὶς ἑλληνικὲς ἐπαρχίες καὶ πλούτισε μετὰ μεγάλο ἀριθμὸ χειρογράφων τὴν νεοσύστατη βιβλιοθήκη τοῦ Μιλάνου. Ὁ κατάλογός της, συνταγμένος τὸ 1906 ἀπὸ τοὺς Martini καὶ Bassi¹³, μᾶς δίνει γιὰ τὸ καθένα ἀπὸ τὰ χειρόγραφα ποὺ ἀναφέραμε τὴν ἐνδειξὴ *e Thessalia advectus*¹⁴.

10. Βλ. πῶς κάτω, σελ. 77.

11. Γιὰ τὸ ἐγγράφο αὐτὸ βλ. καὶ H. OMONI, «Notices sur quelques manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale» (ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ *Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France*, Paris 1898, σ. 4.

12. P. USPENSKY, ὁ.π., σ. 363.

13. A. MARTINI-DOM. BASSI, *Catalogus codicum graecorum Bibliothecae Ambrosianae*, Milan 1906 (τόμοι δύο). Γιὰ τὸ ἱστορικὸ τῆς δημιουργίας τῆς βιβλιοθήκης βλ. τὸν Πρόλογο στὸν τόμο I (ἰδίως στὶς σελ. III-VIII).

14. Πρόκειται γιὰ τοὺς κώδ. Ambrosiani ἀρ. 42, 46, 63, 64, 70, 75, 79, 136, 189, 193, 214, 236, 240, 257, 307, 308, 313, 366, 367, 371, 372, 374, 375, 412, 413, 500, 529, 684, 695, 810, 813, 825, 860, 861, 862, 872, 876, 878, 884, 996, 1001, 1003 (ἄλλοτε D

Εἶναι ὅλα χειρόγραφα τοῦ 11ου, 12ου, 13ου αἰώνα, ὅλα θεολογικὰ καὶ λειτουργικὰ βιβλία.

Οἱ Θεσσαλοὶ, ὅπως καὶ οἱ Ἠπειρώτες καὶ οἱ Μακεδόνες, δὲν κινήθηκαν πολὺ πρὸς τὴν Δύση. Τὰ ταξίδια τους, οἱ ἐμπορικὲς τους συναλλαγές, οἱ μορφωτικὲς τους ἐπικοινωνίες ἦταν κυρίως μετὰ τὸν βαλκανικὸ χῶρο, καὶ ἰδίως μετὰ τὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες. Ἡ βιβλιοθήκη τῆς ρουμανικῆς Ἀκαδημίας εἶναι κάτοχος μεγάλου ἀριθμοῦ τόμων ποὺ εἶναι γραμμένοι ἀπὸ τὸ χέρι θεσσαλῶν, μαθητῶν καὶ καθηγητῶν στὴν ἡγεμονικὴ σχολὴ τοῦ Βουκουρεστίου, ἤδη ἀπὸ τὸν 17ο αἰώνα¹⁵. Δὲν μπορούμε, βέβαια, νὰ ποῦμε ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ χειρόγραφα διακινήθηκαν ὀπωσδήποτε μέσα στὸν θεσσαλικὸ χῶρο· μὰ ἔρευνα ὅμως λεπτομερῆς μπορεῖ νὰ μᾶς δώσει στοιχεῖα ὅτι μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ βρίσκονταν στὶς ἀποσκευὲς τῶν μαθητῶν, ὅταν ξεκινούσαν ἀπὸ τὴν πατρικὴ γῆ γιὰ ἀνώτερες σπουδὲς στὶς σχολὲς τοῦ Βουκουρεστίου καὶ τοῦ Ἰαίου.

Θὰ πρέπει νὰ ξαναγυρίσουμε στοὺς δυτικούς περιηγητὲς, ποὺ μετὰ ποικίλα ἐνδιαφέροντα ἐπισκέφθηκαν τὸν θεσσαλικὸ χῶρο. Στὰ ἀπομνημονεύματά τους σταματοῦν συχνὰ στὴν περιγραφή τοῦ τοπίου, στὶς δυσκολίες καὶ τοὺς κινδύνους ποὺ παρουσιάζει τὸ ταξίδι, στὴν ἱστορία καὶ ἀρχαιολογία τῆς περιοχῆς. Λίγοι εἶναι αὐτοὶ ποὺ ἐνδιαφέρονται εἰδικὰ γιὰ τὸ περιεχόμενον τῶν μοναστηριακῶν βιβλιοθηκῶν. Θὰ σταθοῦμε σὲ μερικοὺς ἀπὸ αὐτούς: εἶναι ὁ σουηδὸς Jacob Jonas Björnstahl (1779), ὁ ἄγγλος Sir Robert Curzon (1834), ὁ γάλλος Alfred Mézières (1853)· τέλος ὁ γνωστὸς ρώσος ἀρχιμανδριτῆς Πορφύριος Uspensky (1859).

Ὁ Björnstahl¹⁶ κύριο σκοπὸ τοῦ ταξιδιοῦ του εἶχε τὴν μελέτη τῶν χειρογράφων τῆς περιοχῆς. Σὲ κάθε μοναστήρι ποὺ ἐπισκεπτόταν μετέφερε πολλοὺς τόμους ἀπὸ τὴν βιβλιοθήκη καὶ τὰ κελλιά τῶν μοναχῶν στὸ δωμάτιο τοῦ ξενώνα ποὺ τοῦ εἶχαν παραχωρήσει καὶ τοὺς ἐξέταζε μετὰ μεγάλο ἐνδιαφέρον καὶ προσοχή. Ἐπισκέφθηκε ὅλες τὶς μετεωρικὲς μονές, τὸ Δούσικο, καὶ ἀκόμη ἦλθε σὲ ἐπαφὴ μετὰ ἀρχιερεῖς καὶ λογίους τῆς περιοχῆς καὶ εἶδε καὶ πολλοὺς κώδικες ἰδιωτικῶν συλλογῶν. Στὸ ὀδοιπορικὸ του δὲν ἀναφέρει ἀγορὲς χειρογράφων. Ὅμως οἱ δεκατρεῖς κώδικες, τοὺς ὁποίους κληροδότησε στὴν βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Οὐψάλας, εἶναι θεσσαλικοὶ¹⁷· καὶ γιὰ δυὸ

545 inf. — Γιὰ τὸ χφ. βλ. καὶ K. WEITZMANN, *Die byzantinische Buchmalerei der 9. und 10. Jahrhunderts*, Berlin 1935, σ. 69), 1011, 1041.

15. C. LITZICA καὶ N. CAMARIANO, *Biblioteca Academiei Române. Catalogul manuscriselor grecești*, București, τ. Α' (1909) τ. Β' (1940).

16. J.-J. BJÖRNSTHAL, *Τὸ ὀδοιπορικὸ τῆς Θεσσαλίας 1779* (ἑλληνικὴ μετάφραση) Θεσσαλονίκη 1979.

17. Βλ. S.-Y. RUDBERG, «Notices sur les manuscrits grecs d'Upsal», *Studia co-*

τουλάχιστον ξέρομε ότι προέρχονται από τη μονή Δουσίκου: α) άρ. 12 (Καινή Διαθήκη 13ου/14ου αϊ.) — β) άρ. 19 (σπάραγμα βίων άγιων 10ου/11ου αϊώνα· τὸ κύριο σῶμα τοῦ κώδικα εἶναι ὁ Atheniensis 990)¹⁸.

Ὁ Curzon στὸ ὁδοιπορικό του¹⁹ δίνει μιὰ γλαφυρὴ περιγραφή γιὰ τὸ πῶς διαπραγματεύτηκε τὴν ἀγορὰ δύο ὠραίων εὐαγγελίων στὴν μονὴ Μεταμορφώσεως, τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν μπόρεσε τελικὰ νὰ τὰ πάρει μαζί του· οἱ μοναχοὶ διαφώνησαν γιὰ τὴν χρῆση τοῦ ποσοῦ πού τοὺς ἔδωσε καὶ τελικὰ τοῦ ἐπέστρεψαν τὰ χρήματα καὶ ὁ ἴδιος ἀναγκαστικά, καὶ μὲ μεγάλη του λύπη, τοὺς ἄφησε τοὺς δύο τόμους. Ὅμως ἀπὸ τὴν βιβλιοθήκη του, πού σήμερα εἶναι ἐνταγμένη στὸ Additional τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου ἓνα χειρόγραφο φέρει τὴν ἔνδειξη ὅτι ὁ Curzon τὸ ἀγόρασε σὲ μοναστήρι τῶν Μετεώρων. (*Addit.* 39618 πατερικὰ κείμενα τοῦ 16ου αἰώνα).

Στὸ Additional ἐντάχθηκαν ἀκόμη δύο χειρόγραφα θεσσαλικά, ἀφοῦ κῶσμησαν προηγουμένως ἰδιωτικὲς συλλογὲς ἄγγλων εὐπατριδῶν καὶ βιβλιοφίλων:

α) *Additional* 34107 (ἀπὸ τὴν μονὴ «Ρενδῆνης»· εὐαγγέλιο 11ου/12ου αἰώνα καὶ β) *Additional* 40655 (ex libris τοῦ Ρουσάνου· ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, χφ. 11ου/12ου αἰώνα)²⁰.

Γιὰ νὰ σταθοῦμε ἀκόμη λίγο στὴν Ἀγγλία:

— ἓνα χειρόγραφο βρίσκεται στὴν Ὁξφόρδη· Bodleian Library *Cromwell* 6 (κείμενα Ἰωάννου Χρυσοστόμου, κ.ἄ. κείμενα μοναστικά, χφ. 15ου αἰ.)· σημείωση στὴ σ. 407: «τοῦ μετεώρου»²¹.

— ἄλλο χειρόγραφο στὸ Selly Oak Colleges (Birmingham) κῶδ. *Mingana greek III* (Καινή Διαθήκη, χφ. 12ου/13ου αἰ.)· σύμφωνα μὲ σημείωση τοῦ συλλέκτη του Scrivener, προέρχεται ἀπὸ τὸ Μεγάλο Μετέωρο²².

dicologica (T.U. 124), Berlin 1977, σ. 395-400. — Καὶ CH. GRAUX-A. MARTIN, *Notices sommaires des manuscrits grecs en Suède* (ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ *Archives des Missions scientifiques et littéraires*), Paris 1889.

18. Ἡ ταύτιση ὀφείλεται στὸν A. EHRHARD (βλ. στὸ ἔργο τοῦ Rudberg, ὁ.π.). Βλ. καὶ I. ΣΑΚΚΕΛΙΩΝΟΣ, *Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθῆναι 1892.

19. SIR ROBERT CURZON, *Visits to the monasteries in the Levant...*, London 1916. Γιὰ τὶς μετεωρικὲς βιβλιοθήκες βλ. ἰδίως σ. 295 κ.ἑξ. (Μονὴ Βαρλαάμ), 298 (Μονὴ Ἀγ. Στεφάνου), 305 κ.ἑξ. (Μονὴ Μεταμορφώσεως).

20. Γιὰ τὰ χφ. πού βρίσκονται στὸ τμήμα Additional τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου τοῦ Λονδίνου βλ. M. RICHARD, *Inventaire des manuscrits grecs du British Museum*, Paris 1952.

21. Π. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Αἱ εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον ἐσφαλμένους ἀποδιδόμεναι ἐπιστολαί*, Ἀθῆνα 1973 (ἰδίως σ. 195-197).

22. W.H.P. HATCH, *Facsimiles and Descriptions of minuscule manuscripts of the New Testament*, Cambridge Mass. 1951, σ. 208-209. J. NEVILLE BIRDSALL, «Greek

Ὁ A. Mézières²³ (μέλος τῆς γαλλικῆς σχολῆς Ἀθηνῶν) κατὰ τὴν περιήγησή του στὴ Θεσσαλία, ἀγόρασε ἀπὸ τὴν μονὴ Ἁγίου Δημητρίου στὴν Ὁσσα ὀρισμένα χειρόγραφα («τὰ περισσότερο καλοδιατηρημένα», ὅπως σημειώνει) καὶ τὰ χάρισε στὴν «αὐτοκρατορικὴ βιβλιοθήκη». Καμιὰ ἔνδειξη δὲν μᾶς βοηθεῖ νὰ τὰ ταυτίσουμε μὲ χειρόγραφα τῆς Bibliothèque Nationale στὸ Παρίσι.

Τέλος, ὁ Uspensky φαίνεται ὅτι συναπεκόμισε πολλοὺς τόμους, σπάργματα ἢ καὶ φύλλα θεσσαλικῶν χειρογράφων. Ὁ ἐντοπισμὸς τους σήμερα στὴν βιβλιοθήκη τοῦ Leningrad, ὅπου καὶ ἔχουν ἐνταχθῆ, παρουσιάζει ποικίλες δυσκολίες.

Στὸν κατάλογο τῆς Granstrem²⁴ ἐπισημαίνονται ὀρισμένοι κώδικες· τέσσερις προέρχονται ἀπὸ τὴν Μονὴ Μεταμορφώσεως: α) άρ. 76/*Petropolitanus* 383 (τοῦ 9ου αἰ., σπάραγμα ἀπὸ μνηαῖο). — β) άρ. 210/*Petropol.* 73 (τοῦ 11ου αἰ., Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ δογματικὰ κείμενα). — γ) άρ. 230/*Petropol.* 205 (τοῦ 11ου αἰ., Λέοντος Σοφοῦ «οἰακιστικὴ ψυχῶν ὑποτύπωσης»). — δ) άρ. 310/*Petropol.* 321 (περιέχει τὰ τρία φύλλα πού λείπουν ἀπὸ τὸν παρισινὸ Πραξαπόστολο — *Supplément grec* 1262)²⁵. — Ὁ άρ. 363/*Petropol.* 301 εἶναι ἓνα φύλλο ἀπὸ τὸν κώδικα άρ. 1 τῆς μονῆς Βαρλαάμ. Τὴν ταύτιση αὐτοῦ τοῦ σπαράγματος τὴν ὀφείλω στὴν συναδελφικὴ προσφορὰ τοῦ Γ. Παπαδημητρίου, τὸν ὁποῖο καὶ θερμὰ εὐχαριστῶ.

Στὸ Leningrad βρίσκεται ἐπίσης ὁ ἄλλοτε κώδικας *Petropolitanus* 251 ὁ ὁποῖος «ἔχει συγκροτηθῆ ἀπὸ διάφορα τετράδια καὶ φύλλα, αὐτοτελῆ μικρὰ τεύχη ἢ σπαράγματα ἐκ διαφόρων κωδίκων, κατὰ τὸ πλεῖστον Μετεωρικῶν» (ἢ περιγραφή του ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Α. Βρανούση «Χρονικὰ τῆς Ἡπείρου»)²⁶.

Ἀναφέρω ἀκόμη ἓνα κώδικα, σήμερα στὸ Leningrad πού προέρχεται ἀπὸ τὴ συλλογὴ τοῦ Ρωσικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου Κωνσταντινουπόλεως (άρ. 169)· εἶναι σχόλια τοῦ Κορυδαλέα στὰ Μεταφυσικά τοῦ Ἀριστοτέλη, ἀντιγραμμένα τὸ 1683 «παρὰ τῆς εὐτελεστάτης χειρὸς Ἀ-

hagiographical Mss. in the Library of the Selly Oal College», *Analecta Bollandiana* 86 (1968), σ. 335.

23. A. MEZIERES, «Mémoire sur le Pelion et l'Ossa», *Archives des missions scientifiques et littéraires*, III (Paris 1853), ἰδίως σελ. 100-102. — Βλ. καὶ Γ.Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Θεσσαλίας II' καὶ ΙΔ' αἰῶνος, *E.E.B.E.*, 5 (Ἀθῆνα 1928), σ. 349 κ.ἑξ. γιὰ τὴν ἀποστολὴ τοῦ Mézières, βλ. σ. 350-352.

24. E.Z. GRANSTREM, «Katalog grečeskich rukopicej Leningradskich Chranilišč» (ρωσικά), *Vizantijskij Vremennik*, 16 (1959), 19 (1961), 23 (1964).

25. Βλ. πὸ πάνω, σημ. 10.

26. Α. ΒΡΑΝΟΥΣΗ, *Χρονικὰ τῆς Μεσαιωνικῆς καὶ Τουρκοκρατουμένης Ἡπείρου*, Ἰωάννινα 1962, σ. 113-115.

λεξάνδρου ἐκ Τρίκκης»²⁷. Ὁ ἴδιος Ἀλέξανδρος ἐκ Τρίκκης ἔχει «μεταγράψει» τὸ 1684 τὰ σχόλια Νικήτα Σερρῶν στὸν Γρηγόριο τὸν Θεολόγο (τὸ χφ. σήμερα στὴν ρουμανικὴ Ἀκαδημία, ἀρ. 563)· εἶναι ἐπίσης ὁ ἀντιγραφεὺς ἐνὸς σύμμεικτου θεολογικοῦ κώδικα (σήμερα στὸ Παρίσι, *Suppl. grec 619*)²⁸.

Στὴν βιβλιοθήκη τῆς μονῆς τῆς Παναγίας στὸ νησί Χάλκη (ἀρ. 97) ὑπάρχει ἓνας κώδικας τοῦ 16ου αἰώνα, μὲ μοναστικά κείμενα, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν μονὴ Δουσαίου²⁹.

Στὴν Πατριαρχικὴ βιβλιοθήκη στὴν Κωνσταντινούπολη εἶχε μεταφερθῆ τὸν περασμένο αἰώνα ἀπὸ τὴν μονὴ Ὀλυμπιώτισσας, σύμμεικτος κώδικας³⁰· δὲν γνωρίζομε τὴν τύχη του. — Ἐπίσης δὲν γνωρίζομε τὴν τύχη ἐνὸς Νομοκάνονα ποὺ εἶχε γράψει ὁ μητροπολίτης Ράσας Γεράσιμος ὅταν ἦταν ἐξόριστος στὴν μονὴ Βαρλαάμ, καὶ τὸν εἶχε δεῖ ὁ Μανουὴλ Γεδεών σὲ μονὴ τῆς Προικονήσου³¹. — Τὸ ἴδιο ἄγνωστη μᾶς εἶναι ἡ τύχη τοῦ τετραβάγγελου τοῦ 11ου αἰώνα, ποὺ προερχόμενο ἀπὸ μετεωρικὴ μονή, βρισκόταν πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο στὴν βασιλικὴ βιβλιοθήκη τοῦ Βερολίνου (ἀρ. 369)³².

Ὁ κατάλογος θὰ κλείσει μὲ τὴν ἀναφορὰ στὴν ἀμερικανικὴ ἥπειρο. — Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ *Chicago* (ἀρ. 931) εἶναι ἀπὸ τὸ 1937

27. I.N. LEBEDEV, *Opisanie rukopisnogo otdela Biblioteki Akademii Nauk SSSR, tom. 5. Grecheskie rukopisi* (ρωσικά) Leningrad 1973, σ. 136-137.

28. Βλ. τὸν κατάλογο τῶν LITZICA-CAMARIANO, *δ.π.*, τόμ. Α', σ. 245, καὶ τοῦ H. OMONT, *Les manuscrits grecs datés... de la Bibliothèque Nationale*, Paris 1892, σ. 84.

29. Μητροπολίτου Παραμυθίας ΑΘΗΝΑΓΟΡΑ, «Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς ἐν Χάλκῃ μονῆς τῆς Παναγίας», *Ε.Ε.Β.Σ.*, 12 (1936), σ. 285-286. Ἀπὸ τὴν μονὴ Δουσαίου εἶναι καὶ ὁ κώδ. 138 τῆς μονῆς Ἁγίας Τριάδος Χάλκης, ποὺ βρίσκεται σήμερα στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου· βλ. Α. ΓΛΑΒΗΝΑ, «Ἐν ἄγνωστον ἐν πολλοῖς χειρογράφων ἔργων Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς*, 21 (Θεσσαλονίκη 1976), σ. 297-304.

30. Βλ. *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, Α' (Κωνσταντινούπολις 1881), τεύχ. α', σ. 1-8. — ΕΥ. ΣΚΟΥΒΑΡΑ, *Ὀλυμπιώτισσα*, Ἀθήνα 1967, σ. 212 (ἐπίσης στίς σ. 211-212 γιὰ τὰ χφφ. ποὺ πῆρε ὁ Uspensky ἀπὸ τὸ μοναστήρι).

31. Ν. ΓΕΛΕΩΝ, *Προικόνησος*, Κωνσταντινούπολις 1895, σ. 66 («Ἄλλος κώδικας γραμμένος ἀπὸ τὸν Γεράσιμο μητροπολίτη Ράσας ὑπάρχει στὸ Πατριαρχεῖο Ἱεροσολύμων» βλ. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. Α', St. Peterburg, 1891, σ. 266-267, κώδ. 174).

32. Βλ. DE BOOR, *Verzeichnis der griechischen Handschriften der Königl. Bibliothek zu Berlin*, Berlin 1897, (Μέρος Β'), σ. 216. — Σ. ΛΑΜΠΡΟΥ, «Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Μονῶν τῶν Μετεώρων», *Νέος Ἑλληνομνήμων*, Β' (1905), σ. 45-156, (ἰδίως σ. 155).

κάτοχος ἐνὸς χειρογράφου, ποὺ ἀνῆκε στίς ἀρχές τοῦ 18ου αἰώνα στὸν λόγιον μητροπολίτη Λαρίσσης Παρθένιο (σημείωση *ex-libris*, στὸ φ. 1). Εἶναι ἓνα ὠραῖο εἰκονογραφημένο χειρόγραφο μὲ τὸ κείμενο τῆς Ἀποκαλύψεως σὲ μετάφραση Μαξίμου Πελοποννησίου, ποὺ ἔχει ἐκλύσει τὴν προσοχὴ τῶν μελετητῶν τῆς μεταβυζαντινῆς μινιατούρας³³.

Συνοψίζοντας, μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι ἑκατὸ περίπου χειρόγραφα προερχόμενα ἀπὸ τὸν θεσσαλικὸ χῶρο ἐντοπίστηκαν ἤδη σὲ ἀνατολικὲς καὶ δυτικὲς βιβλιοθήκες.

Ἡ διαπίστωση εἶναι αἰσιδόξη. Γιατὶ παρὰ τίς διαρροὲς ποὺ σημειώθηκαν (τῶν τόμων, ὅσους ἀνέφερα καὶ ὅσους ἴσως ἀποκαλύψει ἡ ἔρευνα στὸ μέλλον), ὁ κύριος ὄγκος ἔχει παραμείνει στὴν Ἑλλάδα. Εἶναι ἑκατοντάδες πολλὲς οἱ κώδικες ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν Θεσσαλία καὶ ποὺ φυλαγμένοι σήμερα στίς μεγάλες συλλογὲς τῆς πρωτεύουσας (Ε.Β.Ε., Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἑθνικῆς Τραπεζῆς), ἀλλὰ καὶ στίς βιβλιοθήκες τοῦ ἴδιου τοῦ τόπου τῆς καταγωγῆς τους γίνονται ἀντικείμενο συντηρήσεως, καταλογογράφσεως καὶ μελέτης³⁴.

33. H.R. WILLOUGHBY-E.C. COLWELL, *The Elisabeth Day McKormick Apocalypse*, Chicago 1940 (τόμοι δύο). — G. VICAN, *Illuminated Greek Manuscripts from American Collections* (An Exhibition in Honor of Kurt Weitzmann), Princeton 1973.

34. Βλ. *Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων* [ἔκδ. τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τοῦ Ν. Βέη] Ἀθήνα 1967. — Ἀλλεπάλληλες εἶναι καὶ οἱ ἀποστολὲς ποὺ ὀργανώνει καὶ τὸ Μορφωτικὸ Ἰδρυμα τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζῆς γιὰ τὴν μικροφωτογράφιση χειρογράφων ἀπὸ βιβλιοθήκες τῆς Θεσσαλίας· τὸ ἴδιο Ἰδρυμα ἔχει ἀγοράσει (1977) τὴν βιβλιοθήκη τῶν Θεσσαλῶν δασκάλων τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας Ἰ. Πεζάρου καὶ Δ. Κωνσταντίνου (Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἑθνικῆς Τραπεζῆς. *Μικροφωτογραφήσεις χειρογράφων καὶ ἀρχείων*, Ἀθήνα 1978, σ. 21).

ΚΩΣΤΑΣ ΛΑΠΠΑΣ

ΤΑ ΠΡΟΣΚΥΝΗΤΑΡΙΑ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΣΠΗΛΑΙΟΥ ΚΑΛΑΒΡΥΤΩΝ

Τὰ Προσκυνητάρια εἶναι ἀφηγηματικὰ κείμενα, πεζὰ ἢ ἔμμετρα, πού ἀναφέρονται στήν τοπογραφία, τὰ κτίσματα, τὰ κειμήλια, τήν ἱερή καί κοσμική ἱστορία μοναστηριακῶν καί ἄλλων χριστιανικῶν ἰδρυμάτων. Τὰ παλαιότερα Προσκυνητάρια ἀφοροῦν τήν Παλαιστίνη καί τή μονή Σινᾶ καί συνδέονται μέ τὰ ὀδοιπορικά καί τίς περιγραφές τῶν Ἁγίων Τόπων, πού ἐμφανίζονται ἀπό τὰ βυζαντινά χρόνια¹. Στήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας τὰ Προσκυνητάρια — χειρόγραφα καί ἔντυπα — πολλαπλασιάζονται: κοντὰ σ' ἐκεῖνα τῶν Ἁγίων Τόπων καί τοῦ Σινᾶ ἐμφανίζονται ἀπό τόν 17ο καί κυρίως τόν 18ο αἰώνα Προσκυνητάρια καί ἄλλων μεγάλων μοναστηριακῶν ἰδρυμάτων, ὅπως τοῦ Ἁγίου Ὁρους, τῆς Παναγίας τοῦ Κύνκου, τῆς μονῆς Σουμελά κ.ἄ., τὰ ὁποῖα γνωρίζουν μεγάλη διάδοση. Τὰ κείμενα αὐτά, μολονότι δέν εἶναι ἄγνωστα στήν ἱστοριογραφική ἔρευνα, ὥστόσο δέν ἔχουν μελετηθεῖ συστηματικά. Ἡ χρήση τους περιορίστηκε κυρίως στήν ἀντλήση ποικίλων πληροφοριῶν γιά τήν ἱστορία συγκεκριμένων προσκυνημάτων. Λεῖπουν ὅμως οἱ μελέτες ἐκεῖνες πού θά ἀντιμετώπιζαν τὰ Προσκυνητάρια ὡς αὐτοτελεῆ φιλογικῶν εἰδος καί θά ἀπαντοῦσαν σέ ἐρωτήματα σχετικά μέ τήν προέλευση, τή μορφή καί τήν ἐξέλιξη τῶν Προσκυνηταρίων, τίς ἀνάγκες καί τοῦς σκοποῦς πού αὐτά ἐξυπηρετοῦσαν, τὸ ἀναγνωστικό κοινὸ στὸ ὁποῖο ἀπευθύνονταν, τήν κυκλοφο-

1. Βλ. συνοπτικά ΚΡΟΥΜΒΑΧΕΡ, *Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας*, μετάφρ. Γεωργίου Σωτηριάδου, τ. Β', Ἀθήνα 1900, σ. 28-33 καί HERBERT HUNGER, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, τ. Α', München 1978, σ. 515-518. Βλ. ἐπίσης τὴ συλλογή: Ἀρχαῖα λατινικά, ἑλληνικά, ρωσικά καί γαλλικά τῶν ὀδοιπορικῶν ἢ Προσκυνητάρια τῆς Ἁγίας Γῆς, συλλεγμένα καί μεταφρασθέντα ὑπὸ Κλεόπα Μ. Κοικυλίδου καί Ἰωάννου Φωκυλίδου, Ἱεροσόλυμα 1912, ὅπου ἐκδίδονται ὀδοιπορικά ἀπὸ τὸν 4ο ὡς τὸν 17ο αἰώνα, καθὼς καί Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ: *Τρία ἀνώνυμα ἑλληνικά Προσκυνητάρια τῆς 15' ἑκατονταετηρίδος, νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδόμενα [...]* καί συνοδευόμενα μετὰ ρωσικῆς μεταφράσεως τοῦ κ. Γαβριήλ Σ. Δεστούνη, Πετροῦπολη 1896. *Προσκυνητάρια τῆς Ἱερουσαλήμ καί τῶν λοιπῶν Ἁγίων Τόπων (1608-1634)*, νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδόμενον μετὰ προλόγου[...] συνοδευόμενον μετὰ ρωσικῆς μεταφράσεως τοῦ μακαρίτου Γ.Σ. Δεστούνη, Πετροῦπολη 1900. Γιά τὰ εἰκονογραφημένα Προσκυνητάρια τῶν Ἁγίων Τόπων ὑπέβαλε πρόσφατα διδακτορική διατριβή στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης ὁ Σωτήριος Καδᾶς.

ρία καί τὴ διάδοση πού εἶχαν στήν τουρκοκρατούμενη Ἀνατολή, ἀλλὰ καί στὸ ἑλληνικὸ κράτος κατὰ τὸν 18ο αἰώνα².

Στὴ μελέτη πού ἀκολουθεῖ γίνεται προσπάθεια νὰ διατυπωθοῦν, τουλάχιστο, μερικά ἀπὸ τὰ παραπάνω προβλήματα, μέ ἀφορμὴ τὰ Προσκυνητάρια τῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου Καλαβρυτῶν. Πιὺ συγκεκριμένα, τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ἐργασίας συγκεντρώνεται στήν παρουσίαση τεσσάρων κειμένων: μιᾶς παράφρασης τοῦ ἀρχικοῦ Βίου τῶν κτιτόρων τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου (1706) καί τριῶν Προσκυνηταρίων — δύο τοῦ 1765 καί ἑνὸς τοῦ 1840 — τὰ ὁποῖα ἀκολουθοῦν σὲ γενικὲς γραμμὲς τὴν ἀφήγηση τοῦ Βίου. Παράλληλα ἐξετάζονται οἱ σχέσεις καί οἱ ἀποκλίσεις ἀνάμεσα στὰ παραπάνω κείμενα καί ἐπισημαίνονται οἱ ἐπεμβάσεις πού ἔγιναν κατὰ καιροὺς σ' αὐτά. Ἰδιαιτέρη ἐμφαση δίνεται στὴ μελέτη τοῦ *Κτιτορικοῦ ἢ Προσκυνηταρίου* τοῦ 1840, πού ἐπιμελήθηκε ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων. Περιγράφεται τὸ θρησκευτικὸ κλίμα, μέσα στὸ ὁποῖο τοποθετεῖται ἡ ἐκδοση τοῦ βιβλίου καί διερευνῶνται οἱ σχέσεις τοῦ Κ. Οἰκονόμου μέ τὸ Μέγα Σπήλαιον, πού ἀρχίζουν μέ τὴν ἐκδοση τοῦ *Κτιτορικοῦ*.

Ἄς σημειωθεῖ, τέλος, ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὰ Προσκυνητάρια τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου παρουσιάζεται καί ἡ Ἀκολουθία τῶν κτιτόρων τῆς μονῆς. Ἡ Ἀκολουθία ἐκδόθηκε γιά πρώτη φορά μαζί μέ τὴν παράφραση τοῦ Βίου (1706) καί ἀργότερα, σὲ διαφορετικὴ μορφή, μαζί μέ τὸ Προσκυνητάρια τοῦ 1840.

I. ΒΙΟΣ ΤΩΝ ΚΤΙΤΟΡΩΝ ΚΑΙ ΠΡΟΣΚΥΝΗΤΑΡΙΑ

Ἡ παλαιότερη πηγή σχετικά μέ τὴν ἵδρυση τῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου εἶναι ὁ Βίος τῶν κτιτόρων τῆς Συμεῶν, Θεοδώρου καί Εὐφροσύνης. Ἡ ἀρχικὴ μορφή τοῦ Βίου, ἡ ὁποία ἀνάγεται πιθανότατα στήν ἐποχὴ τοῦ αὐτοκράτορα Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου, δέν σώζεται. Στις ἀρχές τοῦ 16ου αἰώνα (1509/1510) ὁ Βίος διασκευάστηκε ἀπὸ δύο μοναχοὺς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, τὸν Ἡσαΐα καί τὸν Σωφρόνιο. Ἡ διασκευή αὐτὴ μᾶς εἶναι γνωστὴ ὅχι στήν ἀρχικὴ λόγια μορφή τῆς, ἀλλὰ σὲ παράφραση στήν ἀπλή γλώσσα, πού ἔγινε ἀπὸ τὸν Ἀθηναῖο δάσκαλο Ἀργυρὸ Βερναρδῆ καί τυπώθηκε στὴ Βενετία τὸ 1706 μαζί μέ δύο ἄλλα σχετικά κείμενα, τὴ «Διαθήκη» καί τὴν Ἀκολουθία τῶν κτιτόρων τῆς μονῆς. Ἡ συναγωγή αὐτὴ τιτλοφορήθηκε «*Σύναξις Κανό-*

2. Γιά τίς ἀνάγκες πού ἐξυπηρετοῦσε ἡ ἐκδοση τῶν Προσκυνηταρίων καί γιά τὸ κοινὸ στὸ ὁποῖο ἀπευθύνονταν διαφωτιστικὲς εἶναι οἱ πληροφορίες πού περιέχονται στοὺς προλόγους τῶν Προσκυνηταρίων. Βλ. ἐνδεικτικὰ ΑΡΕΝΙΟΥ ΚΑΛΛΟΥΔΗ, *Προσκυνητάρια τῶν ἱερῶν τόπων ὅπου εὐρίσκονται εἰς τὴν Ἁγίαν Πόλιν Ἱερουσαλήμ*, Βενετία 1679 καί ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΚΥΔΩΝΙΕΩΣ, *Προσκυνητάρια τῆς Βασιλικῆς καί Σεβασμίας Μονῆς Μεγίστης Ἁγίας Λαύρας*, Βενετία 1772. Πβ. *Περιγραφή ἱερῶν τοῦ ἁγίου καί θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ*, Βενετία 1817 (ἐπανέκδοση: Ἀθήνα 1978, Προλεγόμενα Παν. Φ. Χριστόπουλου, σ. ζ'-ι').

νων των ἔγκωμιαστικῶν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου, τῆς ἐν τῷ Μεγάλῳ Σπηλαίῳ...»³.

Ὁ Βίος τῶν κτιτόρων λοιπὸν μᾶς εἶναι γνωστὸς μόνο στὴ μορφή πού τὸν διασώζει ἡ Σύναξις τοῦ 1706. Δὲν γνωρίζουμε ποιά ἦταν ἡ ἀρχικὴ μορφή του, οὔτε τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο τὸν διασκεύασαν οἱ δύο μεγαλοσπηλαιῶτες μοναχοί: ἂν δηλαδὴ ἀκολούθησαν πιστὰ τὸ κείμενο τοῦ Βίου ἢ ἀρκέστηκαν σὲ μιὰ ἐπιτομή του. Κάποιες πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὰ ζητήματα αὐτὰ μᾶς δίνουν οἱ διασκευαστὲς τοῦ Βίου Ἡσαΐας καὶ Σωφρόνιος. Περαιτῶνοντας τὴν ἀφήγησιν σχετικὰ μὲ τὴ ζωὴ τῶν κτιτόρων καὶ τὴν ἵδρυσιν τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, περιγράφουν τὰ κτίσματα τῆς μονῆς καὶ τὸ μέρος στὸ ὁποῖο κατοικοῦν «τὴν σήμερον, δηλονότι κατὰ τὸ ζιγ'» (= 1509/10) καὶ προσθέτουν: «Τόσον ἤμπορεῖ τινὰς νὰ εἰπῆ διὰ τὰ οἰκοδομήματα τῆς Μονῆς, καὶ διὰ τὸν βίον καὶ πολιτείας τῶν ἁγίων Πατέρων Συμεῶν καὶ Θεοδώρου[...] ἐπειδὴ καὶ εἰς ἄλλο βιβλίον, ὅπου ἔδιηγήθημεν καὶ ἡμεῖς»⁴. Σὲ ἄλλο σημεῖο ἀναφέρουν ὅτι καὶ ἄλλοι, πρὶν ἀπ' αὐτούς, «ἔγραψαν τὸν βίον τῶν ἁγίων Πατέρων»⁵. Ἀπὸ τίς ἀναφορὲς αὐτὲς πληροφοροῦμαστε ὅτι οἱ δύο μεγαλοσπηλαιῶτες μοναχοὶ διασκεύασαν ἓνα παλαιότερο χειρόγραφο τοῦ Βίου χωρὶς νὰ κάμουν σημαντικὲς ἐπεμβάσεις. Πραγματικὰ, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ ἐσωτερικὰ τεκμήρια, οἱ διασκευαστὲς τοῦ Βίου παρέλειψαν ὀρισμένα σημεῖα τῆς ἀφήγησιν ἢ, τουλάχιστο, τὰ ἀπέδωσαν μὲ συνοπτικὸ τρόπο⁶. Συγχρόνως φρόντισαν νὰ ἐμπλουτίσουν τὸν Βίον καὶ μὲ σύγχρονα στοιχεῖα, ἀναφερόμενα στὸ ναὸ καὶ τὰ ἄλλα οἰκοδομήματα τῆς μονῆς⁷.

Ὁ ἴδιος ὁ Βίος τοῦ 1509/10 παρέχει ἐπίσης καὶ κάποια τεκμήρια σχετικὰ

3. Βλ. Ε. LEGRAND, *Bibliographie Hellénique*, XVIIIe s., τ. Α', Paris 1918, σ. 56-58, ἀρ. 44. Τὴν ἐκδοσὴ τοῦ βιβλίου ἐπιμελήθηκε ὁ γνωστὸς λόγιος Ἰωάννης Πατούσας, ὁ ὁποῖος καὶ προέταξε μιὰ προσφώνηση καὶ ἓνα ἀῶμα σαφικῶν στὸν Βερνάρδο Μακόλα, καθὼς καὶ δύο ἐπιγράμματα: τὸ ἓνα στὸν Ἰωάννη Μακόλα καὶ τὸ ἄλλο στὸν Ἀργυρὸ Βερναρδῆ, «τὸν Περιφανέστατον, καὶ Σοφώτατον Ἰππέα[...] καὶ τῆς περὶ τῶν ὁσίων Ἱστορίας ἄριστον Μεταφραστήν». Ἡ ἐνασχόληση τοῦ Ἀργυροῦ Βερναρδῆ μὲ τὴ μετάφραση τοῦ Βίου τῶν κτιτόρων τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου ἀνάγεται ἴσως στὴν ἐποχὴ πού ἦταν δάσκαλος στὴν Πάτρα (1694-1699, 1704-1707), ὅποτε θὰ εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ γνωρίσει τὸ Μέγα Σπήλαιον καὶ νὰ ἐνδιαφερθεῖ γιὰ τὸ χειρόγραφο τοῦ Βίου. Γιὰ τὴ διδασκαλία τοῦ Ἀργυροῦ Βερναρδῆ στὴν Πάτρα βλ. ΠΕΡ. ΖΕΡΑΕΝΤΗ, *Ἀργυρὸς Βερναρδῆς ὁ Ἀθηναῖος (1659-1720)*, Ἀθήνα 1921, σ. 8, 22-23. Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, «Τὸ ἐν Βενετίᾳ Ἡπειρωτικὸν Ἀρχεῖον», *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά* 11 (1936), σ. 85-86. — Ἡ Σύναξις ἐπανεκδόθηκε, μὲ ἀρκετὰ σφάλματα καὶ παραλείψεις, ἀπὸ τὸν Γ.Ι. Λαδᾶ μὲ τὸν τίτλο: *Ἱστορία τῆς σεβασμίας καὶ ἱεῤῥας μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου τῆς παρὰ τὰ Καλάβρυτα κειμένης...*, Ἀθήνα 1973.

4. Σύναξις, σ. 25, 26.

5. Ὁ.π., σ. 16.

6. Ὁ.π., σ. 26.

7. Ὁ.π., σ. 25.

μὲ τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου καὶ τὴ χρονολόγησιν τοῦ ἀρχικοῦ Βίου. Ἀναφέρεται, συγκεκριμένα, ὅτι «τὸ ἱερὸν τοῦτο Σπήλαιον μετεσκευάσθη, καὶ ἔγεινε Μοναστήριον, καὶ ἐκαλλωπίσθη μὲ καλῆτερα οἰκοδομήματα διὰ μέσον τῆς εὐσεβείας καὶ γενναιότητος τοῦ νῦν Βασιλεύοντος Ἀνδρονίκου»⁸. Ἄν δεχθοῦμε ὅτι ὁ χρονικὸς προσδιορισμὸς «νῦν» εἶναι κατάλοιπο τοῦ ἀρχικοῦ Βίου τῶν κτιτόρων, τότε ἡ συγγραφὴ τοῦ Βίου αὐτοῦ θὰ πρέπει νὰ ἔγινε στὰ χρόνια τῆς βασιλείας ἐνὸς ἀπὸ τοὺς Ἀνδρονίκους Παλαιολόγους, καὶ συγκεκριμένα τοῦ Ἀνδρονίκου Β' (1282-1328), ὁ ὁποῖος καὶ θεωρεῖται κτίτορας τῆς μονῆς. Σὲ χρυσόβουλλο⁹ πού ἐξέδωσε ὑπὲρ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου ὁ αὐτοκράτορας Ἰωάννης Καντακουζηνὸς τὸ 1348, καὶ τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ τὴν πρώτη ἱστορικὴ μαρτυρία γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῆς μονῆς¹⁰, ἀναφέρεται ὅτι τὸ Μέγα Σπήλαιον κατεῖχε καὶ παλαιότερα χρυσόβουλλα καὶ προστάγματα «τοῦ τε αὐθέντου μου τοῦ βασιλέως, τοῦ πάππου τῆς βασιλείας μου, καὶ τοῦ θειοτάτου μου Δεσπότη καὶ βασιλέως, τοῦ ἀδελφοῦ τῆς βασιλείας μου». Οἱ μνημονευόμενοι ἐδῶ αὐτοκράτορες εἶναι ὁ Ἀνδρόνικος Β' καὶ ὁ Ἀνδρόνικος Γ' (1328-1341)¹¹. Προφανῶς λοιπὸν ἡ παραπάνω ἀναφορὰ τοῦ Βίου γίνεται στὸν Ἀνδρόνικο Β'.

Ἄν οἱ ὑποθέσεις αὐτὲς εἶναι σωστὲς, τότε ὁ ἀρχικὸς Βίος, ἢ τουλάχιστο ὁ Βίος πού ἀναπαράγεται στὰ 1509/10, πρέπει νὰ γράφηκε ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῆς μονῆς¹². Τὴν ἴδια ἐποχὴ, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, φαίνεται ὅτι συντάχθηκε καὶ ἡ Ἀκολουθία τῶν κτιτόρων, πού δημοσιεύεται στὸ τέλος τῆς *Συναξέως*.

Τὰ περιστατικὰ τῆς ζωῆς τῶν κτιτόρων τῆς μονῆς, ἀδελφῶν Συμεῶν

8. Ὁ.π., σ. 24.

9. Ἐκδόθηκε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΟ· βλ. *Κτιτορικὸν ἢ Προσκυνητήριον τῆς ἱεῤῥας καὶ βασιλικῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου*, Ἀθήνα 1840, σ. 90-91. Ἐπανεκδόσεις: MIKLOSICH-MÜLLER, *Acta et Diplomata*, τ. V, Βιέννη 1887, σ. 191-193. K.E. ZACHARIA VON LINGENTHAL, *Jus Graecoromanum, Novellae Constitutiones*, τ. III, Lipsiae 1857, σ. 703-705 καὶ ΙΩ. ΖΕΠΟΥ καὶ Π. ΖΕΠΟΥ, *Jus Graecoromanum, Νεαγαὶ καὶ Χρυσόβουλλα*, τ. Α', Ἀθήνα 1931, σ. 593-595, ἀρ. 51. Πβ. F. DÖLGER, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches von 565-1453*, τ. 1/5, München-Berlin 1965, σ. 19, ἀρ. 2939. Νέα ἐκδοσὴ τοῦ χρυσόβουλλου ἐτοίμαξε ὁ Ν.Α. ΒΕΗΣ (βλ. *Κατάλογος τῶν ἐλληνικῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς ἐν Πελοποννήσῳ μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου*, τ. Α', Ἀθήνα-Λειψία 1951, σ. ζ', σημ. 2).

10. Δ.Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ, *Le despotat grec de Morée. Vie et institutions*, London «Variorum reprints» 1975, σ. 305.

11. Βλ. σχετικὰ Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, «Περὶ τῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου καὶ τῶν ἐν αὐτῇ κειμηλίων», *Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον* 4 (1918), Παράρτημα, σ. 47. Δ.Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ, ὁ.π., σ. 305. F. DÖLGER, ὁ.π., τ. 1/4, σ. 116, ἀρ. 2609 καὶ σ. 164-165, ἀρ. 2858.

12. Στὴν ἐποχὴ αὐτῇ (τέλη 13ου-ἀρχὲς 14ου αἰῶνα) χρονολογεῖται ἓνα θωρακίον τέμπλου, πού σώζεται στὴ μονῆ. Τοῦτο θεωρεῖται ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὸ παλαιὸ καθολικὸ, πού ἱδρύθηκε στὰ χρόνια τοῦ Ἀνδρονίκου Β'. Βλ. Α. ΕΥΓΥΠΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἡ εἰκὼν τῆς Θεοτόκου ἐν τῇ μονῇ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου», *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς*, 1933, σ. 118-119.

καὶ Θεοδώρου —ὅπως τὰ ἱστορεῖ ἡ *Σύναξις*— εἶναι συνοπτικὰ τὰ ἀκόλουθα. Γεννήθηκαν στὴ Θεσσαλονίκη ἀπὸ «λαμπροὺς καὶ πλουσίους γονεῖς». Μετὰ τὴν ἐγκύκλια ἐκπαίδευσή τους καὶ ἀφοῦ ἔφθασαν σὲ ἀνδρική ἡλικία, πηγαίνουν νὰ μονάσουν στὸ «Ἅγιο Ὄρος». Ἐκεῖ διακρίνονται γιὰ τὴν ἀρετὴ τους καὶ τὴν ἀφοσίωσή τους στὰ μοναχικὰ ἰδεώδη. Κάποτε ἀποφασίζουν νὰ φύγουν ἀπὸ τὸ «Ἅγιο Ὄρος καὶ νὰ πᾶνε στοὺς Ἁγίους Τόπους. Οἱ συμμοναστές τους προσπαθοῦν νὰ ματαιώσουν τὴν ἀναχώρησή τους ἀλλὰ ἀποτυγχάνουν. Οἱ δύο ἀδελφοὶ φθάνουν στὰ Ἱεροσόλυμα καὶ ἐπισκέπτονται τὸ ὄρος Σινᾶ καὶ τὰ ἄλλα προσκυνήματα τῆς Ἁγίας Γῆς. Ἐνῶ βρίσκονται στὰ Ἱεροσόλυμα, βλέπουν στὸν ὕπνο τους τοὺς ἀποστόλους Παῦλο καὶ Ἀνδρέα νὰ προφητεύουν «ἐκεῖνα, ὅπου ἔμελλαν νὰ τῶν συνέβουν τριγύρω εἰς ταῖς αἵρεσιν τοῦ καιροῦ ἐκείνου ἀνάμεσα εἰς τοὺς εἰκονομάχους». Ἀποκαλύπτουν τὸ ὄνειρό τους στὸν ἀρχιεπίσκοπο Ἱεροσολύμων καὶ ἐκεῖνος, ἀφοῦ τοὺς ἐγγείρισε «γράμματα συστατικὰ καὶ ἄλλας ἐπιστολάς» πρὸς τὸν πᾶπα τῆς Ρώμης, ποὺ «ἔγραφαν διὰ τὴν τότε εἰκονομαχίαν», τοὺς ἀπέλυσε». Ἀναχωροῦν ἀπὸ τοὺς Ἁγίους Τόπους καὶ πηγαίνουν στὸ «Ἅγιο Ὄρος». Κατόπιν περιέρχονται καὶ κηρύττουν στὴ Θεσσαλονίκη, τὴν Ἰλλυρία, τὴ Θεσσαλία, τὴς Θερμοπύλες, ὅπου καὶ ἀποφασίζουν νὰ μείνουν καὶ νὰ μονάσουν.

Τὸν ἴδιο καιρὸ μιά κόρη, καταγόμενη ἀπὸ τὸ χωριὸ Γαλάτες, κοντὰ στὴ μεταγενέστερη μονὴ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, ὀδηγεῖται ἀπὸ ἕνα τυχαῖο περιστατικὸ στὴν ἀνακάλυψη μιᾶς εἰκόνας τῆς Παναγίας, στὸ ἐσωτερικὸ ἑνὸς σπηλαίου· συγχρόνως εἰδοποιεῖται μὲ ἀποκαλυπτικὸ τρόπο ὅτι πρόκειται νὰ ἔλθουν νὰ τὴ συναντήσουν οἱ μοναχοὶ Συμεῶν καὶ Θεόδωρος. Στὸ μεταξὺ παρουσιάζεται Ἄγγελος στοὺς δύο μοναχοὺς καὶ τοὺς παραγγέλλει νὰ περάσουν στὴν Πελοπόννησο γιὰ νὰ ἐμποδίσουν τὴ διάδοση τῆς αἵρεσης τῶν εἰκονομάχων καὶ νὰ ἀναζητήσουν τὴν κόρη ποὺ βρῆκε τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας. Πραγματικὰ, οἱ μοναχοὶ συναντοῦν τὴν κόρη, ἀναγνωρίζονται ἀμοιβαῖα καὶ πηγαίνουν στὸ σπήλαιον ὅπου ἦταν ἐναποθεθειμένη ἡ εἰκόνα. Στὸ ἴδιο σπήλαιον ὑπῆρχε καὶ μιά Ἁγία Τράπεζα, «τὴν ὁποία εἶχε σχεδιάσει εἰς τὴν πέτραν τοῦ βουνοῦ ὁ Ἱερώτατος Ἀπόστολος Λουκᾶς, ὁ ὁποῖος ἱστόρησε καὶ τὴν θείαν εἰκόνα μὲ τὰ ἴδια του τὰ χέρια». Στὸ μέρος ποὺ βρέθηκε ἡ εἰκόνα ἔχτισαν ἕνα οἰκοδόμημα σὲ σχῆμα ναοῦ καὶ παραπλευρῶς ἕνα κελλί, ὅπου μόνασε ἡ κόρη μὲ τὸ ὄνομα Εὐφροσύνη. Οἱ μοναχοὶ Συμεῶν καὶ Θεόδωρος συνέχισαν τὴ διδασκαλία τους στὴς ἐπαρχίες τῆς Πελοποννήσου ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς τους. Πέθαναν σὲ μεγάλη ἡλικία καὶ τάφηκαν στὸ σπήλαιον· στὸ ἴδιο μέρος τάφηκε ἀργότερα καὶ ἡ Εὐφροσύνη¹³.

13. Μὲ βάση τὴν *Σύναξιν* τοῦ 1706, ὁ Καισάριος Δαπόντες συντάξε στιχοῦργημα (86 στίχων) ἀναφερόμενο στὴν εὕρεση τῆς εἰκόνας τῆς Παναγίας τοῦ Μ. Σπηλαίου ἀπὸ τὴν Εὐφροσύνη. Περιλαμβάνεται στὸ ἔργο του *Φανάρι γυναικῶν* καὶ ἔχει τὸν τίτλο: *Ἡ ὅσα βοσκοποῦλα, ταυτὸν εἰπεῖν, τὸ μέγα σπήλαιον· θυμαστή ἱστορία ἐκατοστῆ τριακοστῆ εἰ καὶ*

Ἡ ἀφήγηση συνεχίζεται μὲ κάποιες ἱστορικές ἀναφορὲς στὴν περίοδο τῆς Φραγκοκρατίας καὶ στοὺς Παλαιολόγους καὶ καταλήγει στὴν ἐποχὴ τοῦ αὐτοκράτορα Ἀνδρονίκου Β', μὲ τὴ συνδρομὴ τοῦ ὁποῖου «τὸ ἱερὸν τοῦτο Σπήλαιον μετεσκευάσθη, καὶ [...] ἐκαλωπίσθη μὲ καλῆτερα οἰκοδομήματα». Στὴ συνέχεια περιγράφονται ὁ ναὸς καὶ τὰ ἄλλα κτίσματα τῆς μονῆς, ὅσα ὑπῆρχαν κατὰ τὴν ἐποχὴ ποὺ μόναζαν στὸ Μέγα Σπήλαιον οἱ συγγραφεῖς τοῦ Βίου Ἡσαΐας καὶ Σωφρόνιος.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀφήγηση τοῦ Βίου, ἡ *Σύναξις* τοῦ 1706 περιέχει, ὅπως ἤδη ἀναφέραμε, δύο ἀκόμη κείμενα: τὴ «*Διαθήκη τῶν ὁσίων πατέρων Συμεῶν καὶ Θεοδώρου*», σὲ παράφραση, ποὺ περιέχει διατάξεις γιὰ τὴν ὀργάνωση, τὴ λειτουργία καὶ τὰ δικαιώματα τῆς μονῆς, καὶ τὴν Ἀκολουθία τῶν κτιτόρων. Τὰ κείμενα αὐτὰ φαίνεται ὅτι συνεκδόθηκαν μαζὶ μὲ τὸν Βίον ἀπὸ τὸν ἐπιμελητὴ τῆς *Συνάξεως*.

Ἡ παράφραση τοῦ Βίου τοῦ 1509/1510 ἀπὸ τὸν Ἀργυρὸ Βερναρδῆ δὲν ἦταν ἡ μόνη. Μερικὲς δεκαετίες πρωτότερα, περὶ τὸ 1670, ὁ Θεοδώρητος Λακεδαιμονίας εἶχε παραφράσει τὸν ἴδιο Βίον σὲ ἀπλή γλῶσσα¹⁴. Ἡ παράφραση αὐτὴ δὲν σώζεται. Γύρω στὰ 1840, κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Κ. Οἰκονόμου, ὑπῆρχε στὸ Μέγα Σπήλαιον ἕνα μόνον ἀντίγραφο, χρονολογημένο στὸ 1674, «καὶ μηδὲ τοῦτο ὀλόκληρον, ἀλλ' ἐν πολλοῖς ὑπὸ τοῦ χρόνου καὶ ὑπὸ καπνοῦ διεφθαρμένον»¹⁵.

στροφή. Ἀρχ.: *Χρυσὴ ὄντως Ἀδελφοὶ καὶ αὐτὴ ἡ ἱστορία, / ὡς καθὼς εἰς τὴν ἀρχὴν εἶπαμεν καὶ θυμασία*. Περιέχεται στὸν κώδ. ἀρ. 253 τῆς μονῆς Ἐηροποτάμου, φ. 168ν-170r, καὶ σὲ ἀντίγραφο στὸ κώδ. ἀρ. 64, φ. 193r-195r τῆς Βιβλιοθήκης Λοβέρδου. Βλ. Φ. ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΔΟΥ, «Κατάλογος ἐλληνικῶν χειρογράφων κωδικῶν Βιβλιοθήκης Σπυρ. Λοβέρδου», *ΕΕΦΣΠΑ* 11 (1960-61), σ. 439-40, ἀρ. 64.

14. Βλ. Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, *Κτιτορικόν*, σ. β'. Ὁ Θεοδώρητος γίνεται μητροπολίτης Λακεδαιμονίας τὸ 1669 ἢ 1670 καὶ τὸ 1674 καθαιρεῖται. Βλ. Γ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, «Μητροπολίς καὶ μητροπολίται Λακεδαιμονίας κατὰ τὴν Ἐνετοκρατίαν», *Θεολογία* 20 (1949), σ. 335 κέξ. καὶ ἄρθρο τοῦ ἴδιου στὴ *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, τ. 6, Ἀθήνα 1965, σσ. 192-193.

15. Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, *Κτιτορικόν*, σ. β'. Περισσότερες πληροφορίες γιὰ τὸ ἀντίγραφο αὐτὸ δίνει ὁ ἴδιος ὁ Κ. Οἰκονόμος σὲ δύο ἰδιόγραφα σημειώματα, τὰ ὁποῖα περιέχονται σὲ μεταγενέστερό χειρόγραφο Προσκυνητᾶριον τῆς μονῆς (βλ. ἐδῶ, σμ. 29): «*Ἀρχαῖον προσκυνητᾶριον τοῦ Μ. Σπηλαίου. τοῦτον σώζεται χυδαία παράφρασις ἐν χειρογράφῳ. τὸ χειρόγραφον ἔχει λόγους τινάς, οἷον τοῦ μακαρίου Γερμανοῦ τοῦ Πατριάρχου, εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν καὶ ἄλλους ἐκχυδαισθέντας ὑπὸ Ἰω. Μυτιληναίου ἱερέως (ἰσ. κατὰ τὸ 1600...), μετὰ τοὺς λόγους φέρεται καὶ ἡ μετάφρασις τοῦ Προσκυνηταρίου. ἴσως καὶ ἡ τοῦτον παράφρασις ἔργον αὐτοῦ. ὁ δὲ χρόνος καθ' ὃν ἀνεγράφη τὸ χειρόγραφον σημειοῦται ἀποδ' (1674): "Ἐν μόνον εὐρέθη τοῦτο τὸ χειρόγραφον ἐν Καλαβρυτοῖς, καὶ ἀπετέθη εἰς τὴν βιβλ. τοῦ Μοναστηρίου. ὑπάρχει δὲ ἐν πολλοῖς ὑπὸ χρόνου διεφθαρμένον. ὁ δ' ἀντιγραφὸς τοῦ χειρογράφου λέγεται Θεοδώρητος Λακεδαιμόνιος ἀρχιεπίσκοπος. Λέγει τοὺς πατέρας εὐρεῖν τὴν ἀγ. εἰκόνα τῷ 356: — Πρὸς τοῦτο τὸ ἀρχ. χειρόγραφον συμφωνεῖ καὶ ἄλλο χειρόγραφον τῷ ἀφ' ἑ... ἐξ οὗ συναψίσθησαν καὶ τὰ ἐκδεδομένα Προσκυνητᾶρια. τὸ μὲν... τὸ δέ...» (φ. 30r). Στὸ ἄλλο*

Για τη σχέση της παράφρασης του Θεοδώρητου μ' εκείνη του Ἀργυρού Βερναρδῆ —οἱ ὅποιες, ὅπως εἶπαμε, ἀναπαράγουν τὸ ἴδιο κείμενο— δὲν διαθέτουμε παρά ἔμμεσες πληροφορίες. Ὁ Κ. Οἰκονόμος, ὁ ὅποιος εἶδε ἀντίγραφο τῆς παράφρασης τοῦ Θεοδώρητου, ἀναφέρει ὅτι τὰ δύο κείμενα διαφέρουν μεταξὺ τους σὲ ὀρισμένα σημεῖα, πράγμα πού ὀφείλεται στὸ ὅτι χρησιμοποιοῦν διαφορετικὰ χειρόγραφα τοῦ Βίου τοῦ 1509/1510. Πιὸ ἐγκυρὴ θεωρεῖ ὁ Οἰκονόμος τὴν παράφραση τοῦ Θεοδώρητου. Ἡ παράφραση τοῦ Βερναρδῆ, σημειώνει ὁ ἴδιος, «εἰς μὲν τὰ πλεῖστα συμφωνεῖ πρὸς τὸ ἀνωτέρω χειρόγραφον τῆς τοῦ Λακεδαιμονίας Ἐπιτομῆς, ἀλλ' ἔχει καὶ τινὰς καιρίας παραλλαγὰς καὶ μεγάλας ἁλλείψεις»¹⁶. Παρὰ τὴ διαπίστωση αὐτή, ὁ Οἰκονόμος περιορίζεται νὰ ἀναφέρει μίαν μόνο διαφορὰ τῶν δύο παραφράσεων: «Τὸ μνημονευθὲν ἀνωτέρω χειρόγραφον [τοῦ Θεοδώρητου]», γράφει, «χρονολογεῖ σαφῶς τὴν εὕρεσιν τῆς ἀγίας εἰκόνας τῷ 362· ἡ δὲ τῆς Βενετίας ἐκδοσις σιωπᾷ καὶ τοῦτο, καὶ ἄλλα»¹⁷. Τὶς παρατηρήσεις αὐτὲς τοῦ Οἰκονόμου θὰ ἔχουμε τὴν εὐκαιρίαν νὰ τις σχολιάσουμε παρακάτω.

Τὰ περιστατικὰ τοῦ Βίου τῶν κτιτόρων τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου τοποθετοῦνται, ὅπως εἶδαμε, στὴν ἐποχὴ τῆς Εἰκονομαχίας. Σὲ ποῖο βαθμὸ τὰ περιστατικὰ αὐτὰ ἔχουν κάποιον ἱστορικὸ πυρήνα, εἶναι ἓνα θέμα πού δὲν ἀπασχολεῖ τὴν παρούσα μελέτη. Ἐκεῖνο, πάντως, πού πρέπει νὰ ὑπογραμμισθεῖ εἶναι ὅτι ἡ «ἱστορία» τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου ἀναδύεται μέσα ἀπὸ τὴν ἀφήγηση τοῦ Βίου, καὶ εἰδικότερα ἀπὸ τὰ περιστατικὰ ἐκεῖνα πού κατέληξαν στὴν ἀποκάλυψη τῆς εἰκόνας τῆς Παναγίας στὰ χρόνια τῆς Εἰκονομαχίας. Γιὰ τὸ διάστημα πού μεσολαβεῖ ἀνάμεσα στὴν περίοδο αὐτὴ καὶ στὴν οἰκοδόμησιν τῆς μονῆς ἀπὸ τὸν Ἀνδρόνικον Β' ὁ Βίος δὲν περιέχει καμιά μνείαν.

Μιὰ πρώτη προσπάθεια γιὰ τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸν Βίο τῶν κτιτόρων στὴν ἱστορίαν τῆς μονῆς γίνεται στὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα, μετὰ τὴν ἐκδοσὴν τοῦ πρώτου Προσκυνηταρίου τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου¹⁸. Συντάκτης του εἶναι ὁ ἱεροδιάκονο-

σημείωμα (φ. 30ν) ὁ Κ. Οἰκονόμος δίνει τὸν τίτλο τῆς παράφρασης τοῦ Θεοδώρητου (πβ. *Κτιτορικόν*, σ. β', σημ. α'), προσθέτοντας ὅτι αὐτὴ ἐγινε περὶ τὸ 1670. Ἐπαναλαμβάνει, ἐπίσης, ὅσα ἀναφέρθησαν στὸ προηγούμενο σημείωμα γιὰ τὸ ἀντίγραφο τοῦ 1674.

16. *Ο.π.*, σ. γ'.

17. *Ο.π.*, σ. γ', σημ. α'. Πβ. ἐδῶ, σημ. 15 καὶ 77.

18. *Προσκυνητάριον τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, ἢτοι περιγραφή τῆς Ἱερᾶς, καὶ Βασιλικῆς Μονῆς [...] Συνταχθεῖσα μὲν πρότερον ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Ἀπλῆς Διαλέκτου, καὶ ἐκ διαφόρων Κωδικῶν καὶ Χρυσοβούλλων παρὰ τοῦ ταπεινοῦ ἐν Ἱεροδιακόνοις, καὶ Διδασκάλου Παρθενίου Πελοποννησίου [...] Ἐνετίῃσιν 1765. Παρὰ Ἀντωνίῳ τῷ Βόρτολι*. Βλ. É. LEGRAND, *Bibliographie Hellénique*, XVIIIe s., τ. Β', Paris 1928, σ. 38, ἀρ. 628. Στὴ σ. δ' τοῦ ἐξωφύλλου παρατίθεται ἡ ἀπόφασις τῶν Riformatori dello Studio di Padova (20 Σεπτ. 1763), μετὰ τὴν ὁποία παρέχεται ἡ ἄδεια στὸν τυπογράφον Ἀντώνιον Βόρτολι νὰ ἐκτυπώσῃ τὸ Προσκυνητάριον.

νος Παρθένιος Πελοποννήσιος, δάσκαλος στὸ σχολεῖο τῆς Τριπολιτσᾶς¹⁹. Τὸ ἔργο τοῦ Παρθενίου συγκεντρώνει τὰ τυπικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν Προσκυνηταρίων τῶν ἱερῶν τόπων. Γραμμένο σὲ ζωντανὴ λαϊκὴ γλῶσσα, πλούσια σὲ ἐκφραστικὰ μέσα, δὲν περιορίζεται στὴν ἀφήγηση τοῦ Βίου τῶν κτιτόρων τῆς μονῆς· συγχρόνως ἐπιχειρεῖ νὰ περιγράψῃ τὸ φυσικὸ περιβάλλον τῆς μονῆς, νὰ καταγράψῃ τὴν παλαιὰ καὶ τὴ σύγχρονη ἱστορία τῆς, νὰ διασώσῃ ἀξιωματικὰ γεγονότα, καὶ μέσα ἀπὸ ὅλα αὐτὰ νὰ καθοδηγήσῃ καὶ νὰ νοουθετήσῃ τὸν προσκυνητῆ.

Τὸ πρῶτο μέρος τοῦ Προσκυνηταρίου ἀφιερώνεται στὴ χωρογραφία τῆς μονῆς. Μὲ ἰδιαίτερα λεπτομερειακὸ τρόπο περιγράφει ὁ Παρθένιος τοὺς γιγάντιους βράχους πού ὑψώνονται πάνω ἀπὸ τὸ Μέγα Σπήλαιο, τὰ διάφορα κτίρια καὶ τίς ἄλλες ἐγκαταστάσεις πού συνδέονται μετὰ τὴ ζωὴ τοῦ μοναστηριοῦ, τὸ καθολικόν, τίς τοιχογραφίες καὶ τὴ διακόσμησίν του, τέλος τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας πού ἀποτελεῖ τὸ παλλάδιο τῆς μονῆς. Ἀπευθυνόμενος ὁ Παρθένιος στὸν μέσο ἀναγνώστη ἢ προσκυνητῆ, φροντίζει ὥστε οἱ περιγραφές του νὰ εἶναι παραστατικὲς, προσαρμοσμένες στὰ ἐνδιαφέροντα καὶ στὶς περιέργειες ἐνὸς τέτοιου κοινού: «Καθὼς εἰς ἓναν προσκυνητὴν ὑπάγει ἡ ζήτησις ἐμπρός, ἔτζη τὰ γράφομεν»²⁰. Προσπαθεῖ ἐπίσης νὰ μεταδώσῃ στὸν ἀναγνώστη τὸν θαυμασμὸ καὶ τὴ συγκίνησίν του γιὰ τὰ μνημεῖα τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, τὰ ὁποῖα θεωρεῖ μοναδικὰ. Ἀναφερόμενος, ἔτσι, στὶς παραστάσεις τοῦ δαπέδου τοῦ καθολικοῦ (δικέφαλος ἀετός, ἥλιος, σελήνη κ.ἄ.) γράφει ὅτι «εἶναι ἓνα πρᾶγμα ὀραϊότατον ὁποῦ εἰς τὰ μέρη ἐποῦτα οὔτε εὐκόλα εὐρίσκειται, ἂν εἶναι ὀλότελα τέτοιον εἰς τὰ μέρη τῆς Τουρκίας· οὔτε εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, ἢ εἰς προσκυνητάρια. Ἐξω εἰς τὸν Ἅγιον Μάρκον τῆς Βενετίας, καὶ εἰς τὴν Πίζαν εἰς τὸν Δῶμον»²¹. Οἱ παραστάσεις αὐτὲς, συνεχίζει ὁ Παρθένιος, ἔχουν ἀλληγορικὸ νόημα, τὸ ὁποῖο «δὲν ἤξεύρα πόσοι τὸ καταλαμβάνουν. Καὶ ἂν στοχάζωνται, πῶς τὸ καταλαμβάνουν, ἄς τὸ εἰποῦν πρὶν νὰ τὸ διαβάσουν παρακάτω»²². Ἡ τελευταία ἀποστροφὴ πρὸς τὸν ἀναγνώστη δείχνει μετὰ χαρακτηριστικὸ τρόπο πόσο κοντὰ στὸν προφορικὸ λόγον βρίσκεται ἡ ἀφήγηση τοῦ Παρθενίου.

Ἐξίσου χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ προσπάθειά του νὰ ἀποδώσῃ στὴν ἀπλὴ γλῶσσα ὄρους καὶ ἐκφράσεις τῆς λόγιας: ὁ Χριστὸς εἰκονίζεται στὸν «μεσινὸν κουμπὲν» τοῦ καθολικοῦ, μέσα στὶς «πολυάγκωναις δίπλαϊς» τοῦ οὐρανοῦ· τὰ ψηφία τοῦ δαπέδου εἶναι «πυραμοειδῆ» ἢ γουν τετράγκωνα, μακρύτερα εἰς τὴν

19. Βλ. ΚΩΝ. Θ. ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἐμμανουὴλ Σπαρπέτης, συγγραφέας γεωγραφικοῦ ἔργου τοῦ ΙΗ' αἰῶνα», *Ἐπετηρὶς τῶν Καλαβρυτῶν* 12-13 (1980-81), σ. 316-319. ΛΘΑΝ. Θ. ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἱστορικὰ καὶ λαογραφικὰ τῆς ἀνατολικῆς περιοχῆς Αἰγιαλείας καὶ Καλαβρυτῶν*, τ. Α', Ἀθήνα 1982, σ. 192-195.

20. ΠΑΡΘΕΝΙΟΥ, *Προσκυνητάριον*, σ. 21.

21. *Ο.π.*, σ. 15.

22. *Ο.π.*

μίαν ἀγκωνήν»· «ἢ διαφορὰ [τῆς ἀνάγλυφης εἰκόνας τῆς Παναγίας τοῦ Μ. Σπηλαιου] ἀπὸ ταῖς ἄλλαις εἶναι ἐτούτῃ· ὅτι εἶναι σηκωτὴ ὥστε νὰ ψηλαφᾶται· ὅτι εἶναι πεταχτὸν τὸ κορμί, καὶ τὰ μέρη του ἔξω ἕως τρία δάκτυλα δίπλα τὸ πεταχτότερον»²³.

Ἐνα σημαντικὸ μέρος τοῦ Προσκυνηταρίου ἀφιερώνεται στὴ διερεύνηση τῆς ἱστορίας τοῦ Μεγάλου Σπηλαιου. Οἱ πηγές ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Παρθένιος εἶναι, ὅπως ὁ ἴδιος μᾶς πληροφορεῖ, «κώδικες» καὶ «χρυσόβουλλα» τοῦ μοναστηριοῦ, «ὅσα ἔμειναν ἀπὸ τὴν τυρπόλησιν» τοῦ 1640²⁴. Μετὰ ἀπὸ μιὰ χρονολογικὴ παράθεση τῆς διαδοχῆς τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων στὰ χρόνια μετὰ τὸ 1204, φτάνει στὸν Ἀνδρόνικο Β', ὁ ὁποῖος, κατὰ τὸν Παρθένιο, ἀνοικοδόμησε τὴ μονὴ στὰ 1285²⁵. Ἡ χρονολογία αὐτὴ, ἄγνωστη ἀπὸ ἄλλες πηγές, πιθανῶς εἶναι εὕρημα τοῦ ἴδιου τοῦ Παρθενίου. Ἀπὸ τὰ μεταγενέστερα χρόνια μνημονεύει μιὰ πυρκαγιά τοῦ μοναστηριοῦ στὰ 1640, ἀποθησαυρίζει ἐπιγραφὰς σχετικὰ μὲ τὴν ἀνοικοδόμηση (1641) καὶ τὴν ἀγιογράφηση (1653) τοῦ καθολικοῦ, καταγράφει οἰκοδομικὰ ἔργασια ποὺ ἔγιναν στὸ μοναστήρι ὡς τὴν ἐποχὴ του²⁶. Τὰ ἱστορικὰ αὐτὰ τεκμήρια ἐμπλουτίζει μὲ παραδόσεις, προσωπικὰ παρατηρήσεις καὶ ἄλλες μαρτυρίες.

Ἀκολουθεῖ ὁ Βίος τῶν κτιτόρων τῆς μονῆς Συμεῶν, Θεοδώρου καὶ Εὐφροσύνης, διασκευασμένος ἐλεύθερα ἀπὸ τὸν Παρθένιο, μὲ βᾶση τὴν παράφραση τοῦ Θεοδωρήτου Λακεδαιμονίας. Τὴν τυπωμένη παράφραση τοῦ Ἀργυροῦ Βερναρδῆ (Σύναξις) ὁ Παρθένιος δὲν τὴν μνημονεύει καὶ οὔτε φαίνεται νὰ τὴν χρησιμοποίησε, εἴτε γιατί δὲν εἶχε ἀντίτυπὸ τῆς, εἴτε γιατί ἔκρινε ὅτι ἡ χειρόγραφη παράφραση τοῦ Θεοδωρήτου ἀπέδιδε πιστότερα τὸν Βίο τοῦ 1509/1510. Ἄν συγκρίνουμε, πάντως, τὴ συναξαριακὴ ἀφήγηση τοῦ Παρθενίου καὶ τοῦ Ἀργυροῦ Βερναρδῆ θὰ διαπιστώσουμε ὅτι δὲν ὑπάρχουν μεταξύ τους ἀξιόλογες διαφορές²⁷.

Δὲν περιορίζεται ὁμῶς ὁ Παρθένιος στὴν ἀπλὴ παράθεση τοῦ Βίου. Χωρὶς νὰ ἀπορρίπτει τὰ ἀποκαλυπτικὰ «γεγονότα» ποὺ ὀδήγησαν στὴν ἴδρυση

23. "Ο.π.", σ. 11, 15, 20.

24. "Ο.π.", σ. 26. Μὲ τὸν συνοπτικὸ ὄρο «κώδικες» ἔννοεῖ, μᾶλλον, ὁ Παρθένιος τὸν Βίο τῶν κτιτόρων. Τὰ «χρυσόβουλλα» ποὺ ὁ ἴδιος ἀναφέρει ὅτι χρησιμοποίησε περιορίζονται σὲ ἕνα μόνο, ἐκεῖνο τοῦ αὐτοκράτορα Ἰωάννη Καντακουζηνοῦ τοῦ 1348. Γιὰ τὴν ὑπαρξὴ καὶ ἄλλων παλαιότερων χρυσοβούλλων γίνεται λόγος στὸ χρυσόβουλλο τοῦ Καντακουζηνοῦ (βλ. ἐδῶ, σ. 83). Ὁμῶς αὐτὰ δὲν ὑπῆρχαν στὸ μοναστήρι, τουλάχιστο τὴν ἐποχὴ ποὺ ἔγραφε ὁ Παρθένιος. Πάντως ἡ μνεῖα γιὰ τὴν ὑπαρξὴ παλαιῶν χρυσοβούλλων ὑπὲρ τῆς μονῆς ἀπέτελεσεν τὴν ἀφετηρία γιὰ τὴ δημιουργία διαφόρων παραδόσεων σχετικὰ μὲ τὸν τρόπο ποὺ αὐτὰ χάθηκαν. Βλ. Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, *Κτιτορικόν*, σ. 31-32.

25. ΠΑΡΘΕΝΙΟΥ, *Προσκυνητάριον*, σ. 26.

26. "Ο.π.", σ. 22, 23, 24, 27.

27. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ ἀποκαθιστᾶ τὴν ἀξιοπιστία τῆς παράφρασης τοῦ Ἀργυροῦ Βερναρδῆ, τὴν ὁποία ἔθεσε ὑπὸ ἀμφισβήτηση ὁ Κ. Οἰκονόμος (βλ. ἐδῶ, σ. 86).

τῆς μονῆς, θέτει ὑπὸ ἀμφισβήτηση τὶς ἐκδοχὲς ἐκεῖνες τοῦ Βίου ποὺ θεωρεῖ ὅτι εἶναι ἀπλοϊκὲς ἢ ἀντίθετες μὲ τὴν κοινὴ λογικὴ. Ἔτσι ἀπορρίπτει τὴν ὑπάρχουσα παράδοση ὅτι ὁ ἀπόστολος Λουκᾶς ἦρθε στὸ Μέγα Σπήλαιον, φέρνοντας μαζί του τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας, καὶ ὅτι λάξευσε ὁ ἴδιος στὸ σπήλαιον Ἁγία Τράπεζα: «Τὸ λοιπὸν δὲν ἔχομεν καμμίαν βεβαίωσιν διὰ Ἁγίαν Τράπεζαν τοῦ Ἀποστόλου Λουκᾶ, μάλιστα τούναντιον ἀπὸ κάποιους λογαριασμοῦς. Ὅτι μῆτε τὴν Εἰκόνα νὰ ἤφερον ἀτὸς του, ἀλλὰ νὰ ἦλθεν ἀτῆ τῆς, ἢ ὑπὸ Θεοῦ Ἀγγέλου [...] εἰς τὸ Σπήλαιον τοῦτο τὸ Μέγα, καὶ ἔρημον τότε [...] Διατὶ ὁ ἀπόστολος αὐτὸς, ὡς θέλομεν εἰπεῖν, ὁ ὁποῖος ἐκατασκεύασεν αὐτὴν τὴν Εἰκόνα, ἦλθε μὲν εἰς τὸν Μωρέα, καὶ ἐδιάτριψεν ἀρκετὸν καιρὸν. Ὅμως μῆτε διὰ ἐρημίαις ἐπερίσσειεν Εἰκόνα, καὶ τέτοια θαυματουργή, μῆτε εἰς αὐτὸν ἐπερίσσειεν καιρὸς νὰ σκάβῃ πέτρας διὰ Νάον»²⁸. Ὡς πιθανότερο θεωρεῖ ὁ Παρθένιος νὰ ἔφτασε ἡ εἰκόνα στὸ Μέγα Σπήλαιον τὴν ἐποχὴ τῆς Εἰκονομαχίας. Ἡ ἀμφισβήτηση τῆς ἐπίσημης αὐτῆς παράδοσης ἀπὸ τὸν Παρθένιο δὲν εἶναι τυχαία· θὰ λέγαμε ὅτι συμφωνεῖ μὲ τὴν ὅλη λογικὴ τοῦ Προσκυνηταρίου του, τὸ ὁποῖο διαπνέεται ἀπὸ μιὰ ὀρθολογιστικὴ ἀντίληψη τῶν πραγμάτων, μιὰ ἀντίληψη οἰκεία στὸν μέσο προσκυνητὴ ἢ ἀναγνώστη, στὸν ὁποῖο καὶ ἀπευθύνεται. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὁ συσχετισμὸς μὲ τὴν Εἰκονομαχίαν ποὺ ἐπιχειρεῖ ὁ Παρθένιος κάνει πρὸς πειστικὴ τὴν παράδοση γιὰ τὴν εὕρεση τῆς εἰκόνας καὶ συγχρόνως δίνει μεγαλύτερη συνοχὴ στὴν ὅλη συναξαριακὴ ἀφήγηση.

Τὸ Προσκυνητάριον κλείνει μὲ τὴν ἀφήγηση ἑξὶ θαυμάτων ποὺ ἀποδίδονται στὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας, καὶ τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται στὸν 17ο καὶ 18ο αἰῶνα, καὶ μὲ τὴν παράθεση τῆς Διαθήκης τῶν κτιτόρων τῆς μονῆς, ἀπαφρασμένης ἀπὸ τὸν Παρθένιο.

Τὴ χρονιά ποὺ τυπωνόταν στὴ Βενετία τὸ Προσκυνητάριον τοῦ Παρθενίου ἕνας ἄγνωστος λόγιος συνέταξε ἕνα δεύτερο Προσκυνητάριον τοῦ Μεγάλου Σπηλαιου²⁹. Ἡ σύνταξίς του, ὅπως ὁ ἴδιος ἀναφέρει, ἄρχισε στὶς 12 Ἰουλίου

28. ΠΑΡΘΕΝΙΟΥ, *Προσκυνητάριον*, σ. 18-19. Μὲ κριτικὴ διάθεση ἀντιμετωπίζει ἐπίσης ὁ Παρθένιος ἐκεῖνους «ὀποῦ ψευδῶς ἐπιγράφουν καὶ ἀργυρώνουν ἄγρια, ὡς λείψανα» καὶ αὐτὰ ἴσως εἶναι ἀμαρτωλῶν ἀνθρώπων ὀστέα» (σ. 43). Οἱ «ἀνορθόδοξοι» αὐτὲς ἀπόψεις θὰ μπορούσαν ἴσως νὰ συνδυασθοῦν μὲ κάποιες μαρτυρίες, ποὺ παρουσιάζουν τὸν Παρθένιο νὰ καλεῖται στὴν Κωνσταντινούπολη περὶ τὸ 1764 ἀπὸ τὸν πατριάρχη Σαμουὴλ Χαντζερῆ γιὰ νὰ ἀπολογηθεῖ σὲ κατηγορίες ποὺ διατυπώθηκαν ἐναντίον του γιὰ κανονικὰ παρεκκλίσεις. Βλ. ΚΩΝ. Θ. ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἐμμανουὴλ Σκαρπέτης», ὁ.π., σ. 319, σημ. 46. (Οἱ σχετικὲς πληροφορίες ἀντλοῦνται ἀπὸ τὸ ἴχφ. 41 [478] τῆς μονῆς Ταξιαρχῶν Αἰγίου, φωτοαντίγραφο τοῦ ὁποῖου ἔθεσε εὐγενικὰ ὑπ' ὄψιν μου ὁ Κ. Κυριακόπουλος).

29. Τὸ Προσκυνητάριον αὐτὸ σώζεται χειρόγραφο στὸ Ἀρχεῖο Οἰκονόμου (Κέντρον Ἐρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν), φάκ. XXII, ἀρ. 6. Ἀποτελεῖται ἀπὸ 5 τετράδια τῶν 10 φύλλων καὶ 1 δίφυλλο (συνολικὰ 52 φύλλα). Διαστάσεις: 0.33 × 0.22. Φέρει τὸν τίτλο: «Σεβάσμιον, καὶ σεπτὸν, καὶ θεοδόξατον προσκυνη-

1765 και ολοκληρώθηκε στις 29 Ιουλίου του ίδιου χρόνου³⁰. Για το πρόσωπο του συγγραφέα δεν γνωρίζουμε τίποτε. Η μοναδική πληροφορία που ο ίδιος μάς δίνει είναι ότι «ο συγγραφέας πολλάκις πρό δεκαπέντε ήδη χρόνων [...] εἰς τὸ Ἱερὸν καὶ μέγα σπήλαιον [...] ἐσύχναζεν»³¹. Ὡστόσο ὁ Κ. Οἰκονόμος³² ταυτίζει τὸν συγγραφέα τοῦ Προσκυνηταρίου αὐτοῦ με τὸν ἱεροδιάκονο Παρθένιο, γιὰ τὸν ὁποῖο ἔγινε λόγος ἀμέσως παραπάνω. Ὁ Παρθένιος, σύμφωνα με τὸν Οἰκονόμο, ἔγραψε πρῶτα βιαστικά σὲ «χυδαία» γλώσσα τὸ γνωστὸ Προσκυνητάριο καὶ τὸ τύπωσε στὴ Βενετία τὸ 1765· στὴ συνέχεια ὅμως, καὶ ὕστερα ἀπὸ πληρέστερη ἔρευνα, συνέταξε ἕνα δεύτερο, πῶς ὀλοκληρωμένο Προσκυνητάριο, πὸς ἔμεινε ἀνέκδοτο. Ἡ ἀποψη αὐτῆ τοῦ Οἰκονόμου δὲν φαίνεται νὰ ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα. Μιὰ ἀπλή σύγκριση τῶν δύο Προσκυνηταρίων πείθει ὅτι πρόκειται γιὰ δύο κείμενα πὸς διαφέρουν ριζικὰ μεταξὺ τους, τόσο ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο, ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὸ ὕφος καὶ τὴ γλώσσα³³.

Τὸ δεύτερο Προσκυνητάριο —τὸ ὁποῖο, ὅπως εἴπαμε, ἔμεινε ἀνέκδοτο— εἶναι ἕνα ἐκτενέστερο κείμενο, γραμμένο σὲ λόγια γλώσσα, πληθωρική καὶ στομφοῦδη³⁴, με σχοινοτενεῖς περιγραφές καὶ ἀφηγήσεις. Βασικὴ πηγή του, στὴν

τάριον τοῦ κατὰ τὴν περίφημον Πελοπόννησον περιωνύμου καὶ Ἱεροῦ Μεγάλου Σπηλαίου...». Ἀντίγραφο, πιθανῶς, τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰώνα. — Ἐνα ἄλλο ἀντίγραφο τοῦ Ἱεροῦ Προσκυνηταρίου ἀνακαλύφθηκε πρόσφατα στὸ χωριὸ Κλαπατσούνα Καλαβρυτῶν· βλ. *Κτιτορικὸν τῆς ἱερᾶς, βασιλικῆς, πατριαρχικῆς καὶ σταυροπηγιακῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου*, ἐκδ. τῆς μονῆς, Ἀθήνα 1977, σ. 8. Τὸ ἀντίγραφο αὐτὸ περιέχει τὸ δεύτερο μόνον μέρος τοῦ Προσκυνηταρίου, δηλαδὴ τὸν Βίο τῶν κτιτόρων, πὸς ἀντιστοιχεῖ στὰ φ. 31r-52r τοῦ Προσκυνηταρίου τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Οἰκονόμου. Δύο ἀκόμη ἀντίγραφα ὑπῆρχαν στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου — ἡ ὁποία καταστράφηκε στὴν πυρκαγιά τοῦ 1934 — καὶ ἔχουν περιγραφεῖ ἀπὸ τὸν Ν.Α. Βέη. Τὸ ἕνα εἶναι ὁ ὑπ' ἀρ. 215 κώδικας τῆς μονῆς, ὁ ὁποῖος ἔχει χρονολογηθεῖ λαθασμένως στὸν XVII αἰώνα (βλ. Ν.Α. ΒΕΗ, «Κατάλογος τῶν ἐλληνικῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς ἐν Πελοποννήσῳ μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου», *Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου* 7, 1957, σ. 24). Τὸ ἄλλο εἶναι ὁ ὑπ' ἀρ. 279 κώδικας, τοῦ ὁποῖου ἡ περιγραφή βρίσκεται ἀνέκδοτη στὰ κατάλοιπα τοῦ Ν.Α. Βέη. Τὸ ἀντίγραφο αὐτὸ φαίνεται ὅτι διέσωζε τὸ δεύτερο μέρος τοῦ Προσκυνηταρίου, δηλαδὴ τὸν Βίο τῶν κτιτόρων, μαζί με ἕνα τμήμα ἀπὸ τὸ μετεγενέστερο ἔντυπο Κτιτορικὸ τῆς μονῆς τοῦ Κ. Οἰκονόμου.

30. Χειρόγραφο Προσκυνηταρίου ἀνωμόμου, 1765, φ. 41r-51r. (Στὸ ἐξῆς: Προσκυνητάριον ἀνωμόμου).

31. Προσκυνητάριον ἀνωμόμου, φ. 51v.

32. Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, *Κτιτορικόν*, σ. γ'.

33. Ὁ ἀνώμμος συγγραφέας δὲν μπορεῖ νὰ ταυτιστεῖ με τὸν Παρθένιο καὶ γιὰ ἕνα ἀκόμη λόγο: ἐνῶ ὁ πρῶτος ἀρχισε νὰ συχναῖε στὸ Μέγα Σπήλαιο, καθὼς εἶδαμε, πρὶν ἀπὸ δεκαπέντε χρόνια (1765-15 = 1750), ὁ δεύτερος βρισκόταν στὸ μοναστήρι, πιθανῶς ὡς μοναχός, πρὶν ἀπὸ τὸ 1740 (βλ. ΠΑΡΘΕΝΙΟΥ, *Προσκυνητάριον*, σ. 49).

34. Ἐκεῖνο πὸς χαρακτηρίζει ἰδιαίτερα τὸ λόγο τοῦ ἀνωμόμου εἶναι ἡ συστηματικὴ κατασκευὴ καὶ χρῆση σύνθετων ἐπιθέτων. Ἡ εἰκόνα τῆς Παναγίας τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου ἀποκαλεῖται *πανθαυματουργόδωρος* (φ. 1r), *ἀβυσσοχαριτόβρυτος* (φ. 1r), *Θεοτοκοχαριτοδοτημένη* (φ. 7v), *ἀεναοχαριτόβρυτος* (φ. 26v), *ἱεροποικιλοπεπλασμένη* (φ. 9r). Ἡ κεντη-

ὁποία καὶ παραπέμπει, εἶναι ἡ παράφραση τοῦ Βίου ἀπὸ τὸν Θεοδώρητο. Στὴν ἔντυπη παράφραση τοῦ Βερναρδῆ ὁ ἀνώμμος συγγραφέας δὲν κάνει καμιά ἀναφορά, οὔτε καὶ στὸ Προσκυνητάριο τοῦ Παρθενίου, τὸ ὁποῖο ὡστόσο δὲν φαίνεται νὰ ἀγνοοῦσε. Κάποιες ὁμοιότητες, ὅχι τυχαῖες, πὸς ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὰ δύο Προσκυνητάρια, κάνουν πιθανὴ τὴν ὑπόθεση ὅτι ὁ ἀνώμμος γνώριζε τὸ Προσκυνητάριο τοῦ Παρθενίου, εἴτε στὴν ἔντυπη εἴτε σὲ χειρόγραφη μορφή του³⁵.

Ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴ, θεματικὴ του διάρθρωση τὸ χφ. Προσκυνητάριο ἀκολουθεῖ ἐκεῖνο τοῦ Παρθενίου. Ὅμως ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἐπιμέρους κεφαλαίων εἶναι τῶρα ἐκτενέστερη καὶ πλουσιότερη. Ἐτσι, ὁ χῶρος καὶ τὰ κτίσματα τῆς μονῆς περιγράφονται πῶς λεπτομερειακὰ ἢ συγκέντρωση ἱστορικῶν τεκμηρίων καὶ παραδόσεων εἶναι πῶς συστηματικὰ τὰ περιστατικὰ τοῦ Βίου τῶν κτιτόρων ἐμπλουτίζονται καὶ με ἄλλα συναξαριακὰ στοιχεῖα.

Ἐκεῖνο ὅμως πὸς χαρακτηρίζει ἰδιαίτερα τὸ χφ. Προσκυνητάριο εἶναι ἡ ἀνάμιξη τῆς ἱστορίας με τὸ μῦθο καὶ ἡ συνειδητὴ ἀλλοίωση βασικῶν σημείων τοῦ Βίου, σὲ μιὰ προσπάθεια νὰ ἀναδειχθεῖ ἡ παλαιότητα τῆς μονῆς καὶ νὰ ἀποκατασταθεῖ ἡ συνέχεια τῆς ἱστορίας της. Ἀξιοπρόσεκτες ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη εἶναι οἱ ἐπεμβάσεις πὸς ἔχουν γίνε στὸν Βίο τῶν κτιτόρων. Ἐνῶ ἡ *Σύναξις* καὶ τὸ Προσκυνητάριο τοῦ Παρθενίου τοποθετοῦν σαφῶς τὴ ζωὴ τους στὴν ἐποχὴ τῆς Εἰκονομαχίας, τὸ χφ. Προσκυνητάριο τὴν ἀνεβάζει μερικὸς αἰῶνες παλαιότερα, στὸν 4ο αἰώνα³⁶. Ἡ χρονικὴ αὐτὴ μετατόπιση ἐπιτυγχάνεται με τὸν ἀκόλουθο τρόπο: οἱ κτιτόρες τῆς μονῆς Συμεὼν καὶ Θεόδωρος, κατὰ τὴν παραμονὴ τους στὰ Ἱεροσόλυμα, ἐμφανίζονται νὰ συναντιοῦνται ὅχι ἀπλῶς με τὸν «ἀρχιεπίσκοπο» Ἱεροσολύμων — πὸς ἀνέφερε ὁ Βίος τῶν κτιτόρων — ἀλλὰ, συγκεκριμένα, με τὸν «πρόεδρο» τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων Μάξιμο, ὁ ὁποῖος ἀρχιερατεύει τὸν 4ο αἰώνα. Συγχρόνως, ὁ ἀνώμμος συγγραφέας ἐπιχειρεῖ νὰ ἐπαναπροσδιορίσει καὶ τὸ περιεχόμενο τῶν ἐπιστολῶν πρὸς τὸν πάπα τῆς Ρώμης πὸς, ὅπως ἀνέφερε ὁ Βίος³⁷, ἔδωσε ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἱεροσολύμων στοὺς δύο μοναχούς. Ἐτσι, ἐνῶ ὁ Βίος παραδίδει ὅτι οἱ ἐπιστολὲς «ἔγραφαν διὰ τὴν τότε εἰκονομαχίαν», ὁ ἀνώμμος ὑποστηρίζει ὅτι αὐτὲς ἀναφέρονταν στὸ ζήτημα τοῦ διαχωρισμοῦ τῆς ἑορτῆς τῶν Χριστουγέννων ἀπὸ τὴν ἑορτὴ τῶν Θεοφανείων, πὸς πραγματικὰ

μένη παράσταση τῆς Κοίμησης τῆς Θεοτόκου περιγράφεται ὡς *μαγανοκεντημενοζωγραφισμένη διαχρυσόπαστος* (φ. 8v). Ὁ τροῦλος τοῦ καθολικοῦ εἶναι *σιφωνοκυλινδροειδῆς* (φ. 2v), *μακροκυλινδροειδῆς* (φ. 2v), *κοιλοκυλινδροειδῆς* (φ. 2v) κλπ.

35. Βλ. ὁμοιότητες στὴ χωρογραφία τῆς μονῆς (σ. 6 καὶ φ. 1r, ἀντίστοιχα) πβ. καὶ σ. 9 καὶ φ. 28v.

36. Προσκυνητάριον ἀνωμόμου, φ. 33v.

37. *Σύναξις*, σ. 6, 26. Πβ. ἐδῶ, σ. 84.

είχε ανακύψει περί τον 4ο αιώνα³⁸. Με την εύρηματική αυτή παραχρονολόγηση ή ζωή των κτιτόρων, και έπομένως ή ανακάλυψη τής εικόνας τής Παναγίας και ή αρχική ίδρυση τής μονής του Μεγάλου Σπηλαιού, μεταφέρονται από την έποχή τής Εικονομαχίας στον 4ο αιώνα. Παράλληλα, για να μην υπάρχουν χρονικές αντιφάσεις, ο άνωνυμος συγγραφέας άποσιώπησε τις άναφορές στην Εικονομαχία που υπήρχαν στον Βίο των κτιτόρων.

Μιά άλλη επέμβαση του άνωνυμου συγγραφέα στη συναξαριακή αφήγηση είναι ή ακόλουθη: ενώ στον Βίο οι κτίτορες εμφανίζονται να βλέπουν στον ύπνο τους, στα Ίεροσόλυμα, τους άποστόλους Παύλο και Άνδρέα, στο χφ. Προσκυνητάριο προστίθεται σ' αυτούς και ο άπόστολος Λουκάς, ο ζωγράφος τής εικόνας τής Παναγίας³⁹. Με την προσθήκη αυτή ή παράδοση σχετικά με την άπόδοση τής εικόνας του Μεγάλου Σπηλαιού στον Λουκά άποκοιούσε μεγαλύτερη άληθοφάνεια. Άς σημειωθεί ακόμη ότι στο χφ. Προσκυνητάριο οι κτίτορες τής μονής παίρνουν έντολη από την Παναγία και τους τρεις άποστόλους να μεταβούν κατευθείαν στην Άχαία, όπου έπρόκειτο να άποκαλυφθεί ή εικόνα τής Παναγίας αντίθετα στον Βίο ή έντολη αυτή δίνεται στους δύο μοναχούς άργότερα, ενώ βρίσκονται ήδη στην Ελλάδα, και συνδέεται με την καταπολέμηση τής αίρεσης των εικονομάχων⁴⁰.

Ένα θέμα που άπασχόλησε ιδιαίτερα τον άνωνυμο συγγραφέα ήταν ή παράδοση που απέδιδε στον άπόστολο Λουκά την ιδιότητα του ζωγράφου. Η ένασχόλησή του με το ζήτημα αυτό, γύρω από το όποιο είχε δημιουργηθεί από παλιά μια όλόκληρη φιλολογία⁴¹, είχε σκοπό να τεκμηριώσει τη σχετική πα-

38. Προσκυνητάριον άνωνύμου, φ. 34r-35r. Τα σχετικά με τον προσδιορισμό τής έορτής των Χριστουγέννων, που κατά τους πρωτοχριστιανικούς αιώνες συνέπιπτε με την έορτή των Θεοφανείων, παραδίδονται σε λόγο του Ίωάννη αρχιεπισκόπου Νικαίας «Περί τής γεννήσεως του Χριστού» βλ. J.P. MIGNE, *Patrologia Graeca*, τ. 96, Paris 1860, στ. 1441, όπου γίνεται λόγος για έπιστολή του επισκόπου Ίεροσολύμων προς τον Ίούλιο Ρώμης, άναφερόμενη στο παραπάνω ζήτημα. Πβ. Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, *Λειτουργικοί τύποι Αιγύπτου και Ανατολής*, Άθήνα 1961, σ. 304.

39. Ο.π., σ. 34r. Πβ. Σύναξις, σ. 6.

40. Σύναξις, σ. 11-12. Σημειώνω μια ακόμη διαφορά: ενώ ο Βίος παρουσιάζει τους κτίτορες να μονάζουν στο Άγιο Όρος πριν αναχωρήσουν για τα Ίεροσόλυμα, στο χφ. Προσκυνητάριο (φ. 32r) αναφέρεται ότι οι κτίτορες «άσκήθησαν» στα θεσσαλικά βουνά. Μήπως ή δεύτερη αυτή έκδοχή προέρχεται από την παράφραση του Θεοδώρητου ή άλλη σχετική πηγή, την όποια είχε υπ' όψη του ο άνωνυμος συγγραφέας;

41. Από τη σχετική βιβλιογραφία σημειώνω: USPENSKIJ, «Η καλλιτεχνική δράσις του άποστόλου και εύαγγελιστού Λουκά» (μετάφρ. Ίακώβου Βατοπεδινού), *Εκκλησιαστική Άλήθεια* 22 (1902), σ. 4-7, 105-107. Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, *Ο Χριστός εν τη τέχνη*, Άθήνα 1914, σ. 55-56. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Περί τής μονής του Μεγάλου Σπηλαιού», *δ.π.*, σ. 58-60. CABROL-LECLERCQ, *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie*, τ. Θ', Paris 1930, στ. 2614. D. KLEIN, *St. Lukas als Maler der Maria*, Berlin 1933, σ. 7 κέξ. Δ. ΠΑΣΧΑΛΗ, «Αί εις τον Εύαγγελιστήν Λουκάν άποδιδόμεναι εικόνες τής Παναγίας»,

ράδοση, πάνω στην όποια στηριζόταν και ή άπόδοση συγκεκριμένων εικόνων τής Παναγίας στον Λουκά. Μιά από τις εικόνες αυτές ήταν, σύμφωνα με τον Βίο, κι εκείνη του Μεγάλου Σπηλαιού. Για την τεκμηρίωση των παραδόσεων αυτών ο άνωνυμος συγγραφέας παραθέτει ένα πλούσιο άποδεικτικό ύλικό, προερχόμενο από κείμενα βυζαντινών συγγραφέων⁴². Καθώς όμως οι πηγές αυτές δέν περιέχουν καμμιά άναφορά στην εικόνα του Μεγάλου Σπηλαιού, ο άνωνυμος συγγραφέας προσφεύγει στη μαρτυρία ενός άγνωστου από άλλες πηγές «αρχιεπισκόπου πόλεως Άρμενίου» όνομαζόμενου Ραμεώτη⁴³: ο τελευταίος σε λόγο του «περί των άγιων εικόνων» φέρεται να δηλώνει ότι ο εύαγγελιστής Λουκάς «την εικόνα τής Θεομήτορος κηρῶ και χρώμασιν έξωγράφησεν έν ταίς Ιεραίς ώλέναις άγκαλιζομένην τον κύριον, ήτις έν τῷ μεγάλῳ σπηλαίῳ μέχρι του νῦν διασώζεται». Ο λόγος αυτός του Ραμεώτη περιέχεται, κατά τον άνωνυμο συγγραφέα, σε μεμβράνινο χειρόγραφο τής μονής Όμπλου Πατρῶν. Μιά άλλη ταυτόσημη μαρτυρία, την όποια ο άνωνυμος άντλεῖ από όμιλία του Θεοφάνη Κεραμέα, είναι ή ακόλουθη: «Και μήν ο Ίερός εύαγγελιστής Λουκάς την εικόνα τής Θεομήτορος κηρῶ τε και άρώμασιν μυρεψικαίς είδοποιήσας χρώμασιν έπεζωγράφησεν, έν ταίς Ίεραίς ώλέναις έγκαλιζομένην τον Κύριον φέρουσαν, ήτις έν τῷ μεγάλῳ σπηλαίῳ και εισέτι διασώζεται»⁴⁴. Όμως στο σχετικό χωρίο του Θεοφάνη, το όποιο άποδίδεται πιστότερα από το παράθεμα το προσγραφόμενο στον Ραμεώτη, αναφέρεται ότι ή εικόνα σώζεται έν μεγαλόπολει, και όχι έν τῷ μεγάλῳ σπηλαίῳ⁴⁵.

Το ενδιαφέρον του άνωνυμου συγγραφέα για την εικόνα τής Παναγίας του Μεγάλου Σπηλαιού δέν περιορίζεται στην τεκμηρίωση των παραδόσεων σχετικά με την προέλευσή της, αλλά επέκτείνεται και στις τύχες της διά μέσου των αιώνων. Έξιστορεῖ λοιπόν λεπτομερῶς τις προσπάθειες των Φράγκων να άρπάξουν την εικόνα, οι όποίες όμως άποτυγχάνουν πάντα χάρη στη θαυματουργική επέμβαση τής Παναγίας. Η πρώτη προσπάθεια χρονολογεῖται στα χρόνια μετά το 1204, ή δεύτερη στην έποχή τής Συνόδου τής Φλωρεντίας, ή τρίτη στα 1705. Οι παραδόσεις αυτές, που άποτελοῦν κοινό τόπο στη συναξαριακή φιλολογία και τροφοδοτοῦνται από την αντίθεση άνάμεσα στην ανατολική και τη δυτική Έκκλησία, δέν περιέχονταν στον Βίο των κτιτόρων, ούτε στο Προ-

Ήμερολόγιον τής Μεγάλης Ελλάδος, 1933, σ. 251-264. *Lexicon der Christlichen Ikonographie*, τ. Γ', έκδ. Herder, Rom-Freiburg-Basel-Wien 1971, στ. 119-120.

42. Προσκυνητάριον άνωνύμου, φ. 40v-42v.

43. Ο.π., φ. 41v-42r. Πβ. Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, «Περί τής μονής του Μεγάλου Σπηλαιού», *δ.π.*, σ. 59, σημ. 1.

44. Ο.π., φ. 42v.

45. Βλ. *Theophanis Ceramei archiepiscopi Tauromenitani, Homiliae*, Lutetiae Parisiorum 1644, σ. 129. Πβ. Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, *Κτιτορικόν*, σ. 59, 60. Η όμοιότητα των δύο παραθεμάτων δείχνει, νομίζω, ότι ή πηγή από την όποια άντλεῖ ο άνωνυμος συγγραφέας του χφ. Προσκυνηταρίου είναι μία, οι Όμιλίες του Θεοφάνη Κεραμέα.

σκυνητάριο του Παρθενίου, αλλά ενσωματώθηκαν για πρώτη φορά στην ιστορία της μονής από τον άνωνομο.

Από την παραπάνω σύντομη αναφορά στο χφ. Προσκυνητάριο αποδεικνύεται σαφώς —για να ξαναγυρίσουμε στο ζήτημα της σχέσης των δύο Προσκυνηταρίων του 1765— ότι τα δύο αυτά κείμενα έχουν συνταχθεί από διαφορετικούς συγγραφείς. Το χφ. Προσκυνητάριο είναι ένα κείμενο λόγιο στη γλώσσα και το ύφος, που δεν αρκείται στην απλή παράθεση των περιστατικών του Βίου, αλλά προσπαθεί να τα εμπλουτίσει και να τα τεκμηριώσει «ιστορικά». Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο άνωνομος συγγραφέας φιλοδοξεί να γράψει την «έπίσημη» ιστορία της μονής, μια ιστορία που δεν θα περιορίζεται στην ικανοποίηση των περιεργειών του άπλου άναγνώστη, αλλά θα άπαντά και σε ζητήσεις ενός λογότερου κοινού. Αντίθετα, ο συγγραφέας του έντυπου Προσκυνηταρίου Παρθένιος προτίμησε μια σχεδόν πιστή άπόδοση του Βίου· οι λίγες παρεμβάσεις του άποσκοπούσαν, όπως είδαμε, στην κριτική των σημείων εκείνων που δεν συμβιβάζονταν με την κοινή λογική. Αξίζει να σημειωθεί ότι η παράδοση σχετικά με την παρουσία του άποστόλου Λουκά στο Μέγα Σπήλαιο, την οποία είχε άμφισβητήσει ο Παρθένιος, όχι μόνο γίνεται δεκτή από τον άνωνομο συγγραφέα, αλλά διανθίζεται και με άλλα λεπτομερειακά στοιχεία. Πρόκειται λοιπόν για δύο Προσκυνητάρια με διαφορετική λογική και σκοπιμότητα.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις μπορούν ίσως να δώσουν και μια άπάντηση στο πρόβλημα της χρονικής σύμπτωσης των δύο Προσκυνηταρίων: για ποιό λόγο, δηλαδή, τη στιγμή που τυπωνόταν (αν δεν είχε ήδη τυπωθεί) το Προσκυνητάριο του Παρθενίου (1765) συντασσόταν από τον άνωνομο, με τη σύμφωνη γνώμη προφανώς του μοναστηριού, ένα νέο Προσκυνητάριο. Μήπως το πόνημα του Παρθενίου γράφτηκε και δόθηκε για έκτύπωση χωρίς την έγκριση των μεγαλοσπηλαιωτών; Η μήπως το περιεχόμενο του⁴⁶ και ο έκδηλα λαϊκός χαρακτήρας του θεωρήθηκε ότι δεν ανταποκρινόταν στις άπαιτήσεις και τις φιλοδοξίες της μονής και γι' αυτό επιζητήθηκε η συγγραφή ενός άλλου, διαφορετικού Προσκυνηταρίου; Όπως και αν έχουν τα πράγματα, το λόγιο Προσκυνητάριο του άνωνούμου άποτελέσε την επίσημη ιστορία του Μεγάλου Σπηλαίου. Τουτό διαπιστώνεται από την άναπαραγωγή του σε αρκετά αντίγραφα⁴⁷, αλλά και από τη χρησιμοποίησή του, σε μεταγενέστερα χρόνια, ως κύριας πηγής για την ιστορία της μονής. Όμως το Προσκυνητάριο του άνωνούμου δεν προσφερόταν, λόγω της χειρόγραφης μορφής του αλλά και της λόγιας γλώσσας του, ούτε ως οδηγός για την ιστορία της μονής, ούτε βέβαια ως κοινό άνάγνωσμα. Το κενό αυτό, αντίθετα, κάλυπτε ικανοποιητικά το έντυπο Προσκυνητάριο, άσχετα αν δεν εκπροσωπούσε πλέον την επίσημη, «έκσυγχρονισμένη» άποψη για την ιστορία της μονής.

46. Βλ. έδω, σ. 89.

47. Βλ. έδω, σημ. 29.

II. ΤΟ ΚΤΙΤΟΡΙΚΟ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΣΠΗΛΑΙΟΥ ΤΟΥ Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

Το πρόβλημα της ιστορίας του Μεγάλου Σπηλαίου τίθεται για μια άκόμη φορά λίγο πριν από τα μέσα του 19ου αιώνα. Το Προσκυνητάριο του άνωνούμου συνεχίζει να παραμένει ανέκδοτο, ενώ το έντυπο Προσκυνητάριο του Παρθενίου, έξαντλημένο προφανώς από χρόνια, δεν ικανοποιεί τις άνάγκες και της άπαιτήσεως της μονής. Υπάρχει λοιπόν η άνάγκη ενός νέου έντυπου Προσκυνηταρίου, μέσα από το όποιο θα προβάλλει η μακράιωνη ιστορία του Μεγάλου Σπηλαίου, που παραμένει πάντα ένα πλούσιο και σεβαστό όρθόδοξο μοναστικό κέντρο. Το αίτημα αυτό έρχεται να διασταυρωθεί με σύγχρονα ενδιαφέροντα λογίων, θρησκευτικά και ιστοριογραφικά. Έτσι, μέσα στη δεκαετία του 1830 θα σημειωθούν δύο παράλληλες προσπάθειες για τη συγγραφή της ιστορίας του Μεγάλου Σπηλαίου. Η μία άνήκει στον Κωνσταντίνο Οικονόμο τον έξ Οικονόμων και η άλλη στον Άγαθάγγελο, πρώην μητροπολίτη Καισαρείας της Φιλίππου (Παλαιστίνης)⁴⁸.

Άνθρωπος με εύρεια μόρφωση και ιστοριογραφικά ενδιαφέροντα, ο Άγαθάγγελος θα έπισκεφθεί το Μέγα Σπήλαιο τον Νοέμβριο του 1836 και θα άποκομίσει, φεύγοντας για την Τεργέστη, χειρόγραφο και έντυπο ύλικό, προκειμένου να γράψει την ιστορία της μονής. Πέντε χρόνια άργότερα, στις άρχές του 1841, ο Άγαθάγγελος κυκλοφορούσε ένα φυλλάδιο⁴⁹, στο όποιο προανάγγελλε την έκδοση ενός τρίτομου έργου: ο ένας από τους τόμους θα περιείχε την ιστορία του Μεγάλου Σπηλαίου. Άλλά το σχέδιο αυτό του Άγαθαγγέλου, το όποιο πιθανώς δεν είχε και την έγκριση της μονής, δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ⁵⁰.

Αντίθετα, η προσπάθεια του Οικονόμου είχε θετικά άποτελέσματα. Το καλοκαίρι του 1840 εκδίδεται το *Κτιτορικόν ή Προσκυνητήριον της ιεράς και βασιλικής μονής του Μεγάλου Σπηλαίου*⁵¹. Μολονότι δεν αναγράφεται στο βι-

48. Βιογραφικά του βλ. στού Μ.Ι. ΓΕΛΕΩΝ, *Χρονικά της Πατριαρχικής Ακαδημίας*, Κωνσταντινούπολη 1883, σ. 212-215.

49. Βλ. Δ. ΓΚΙΝΗ-Β. ΜΕΞΑ, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. Β', Άθήνα 1941, σ. 36, άρ. 3486. Πβλ. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, «Έκδόσεις ζητητέαι», *Εκκλησιαστική Άλήθεια* 36 (1916), σ. 19-21.

50. Στην προαγγελία του ο Άγαθάγγελος ανέφερε ότι πήρε από το Μέγα Σπήλαιο χειρόγραφους κώδικες, «ών ο παλαιότερος είναι γεγραμμένος επί της βασιλείας του γέροντος Άνδρονίκου του Παλαιολόγου». Ο Ισχυρισμός του αυτός θεωρήθηκε το Υπουργείο Παιδείας και διατάχθηκαν άνακρίσεις. Τελικά όμως άποδείχθηκε ότι ο Άγαθάγγελος είχε πάρει από το Μέγα Σπήλαιο μόνο την *Σύναξιν* του 1706 και ένα αντίγραφο του χειρογράφου Προσκυνηταρίου του άνωνούμου. Στο θέμα αυτό θα επανέλθω με άλλη ευκαιρία.

51. Το Κτιτορικόν του 1840 επανεκδόθηκε, όλόκληρο ή άποσπασματικά, αρκετές φορές: το 1911 από το Νικόλαο Φιλόχριστο, το 1925 και το 1932 από τον Γαβριήλ Άνδρέοπουλο (βλ. ΚΥΡ. ΝΤΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Συμβολή εις την μοναστηριακήν βιβλιογραφίαν*, Άθήνα 1974,

βλίο όνομα συγγραφέα —σημειώνεται άπλώς ότι «Έξεδόθη επιδιορθωθέν ψήφω και σπουδή του ίεροϋ μοναστηρίου» — όστόσο ήταν γνωστό από την πρώτη κιόλας στιγμή της έκδοσής του ότι είχε συνταχθεί από τον Κων. Οικονόμο.

Τά περιστατικά της έκδοσης του Κτιτορικού του 1840 μάς είναι γνωστά από την άλληλογραφία που ανταλλάχθηκε, με την ευκαιρία αυτή, ανάμεσα στον Κ. Οικονόμο και στους πατέρες του Μεγάλου Σπηλαίου. Τόν Σεπτέμβριο του 1836 ό Κ. Οικονόμος δέχεται στο σπίτι του, στο Ναύπλιο, μεγαλοσπηλαιώτες μοναχούς που σπούδαζαν στο εκεί Γυμνάσιο και τους ανακοινώνει τον «διακαή πόθον» του να επιδιορθώσει και να εκδώσει το χειρόγραφο Προσκυνητάριο του ανωνύμου. Η πρόταση του Οικονόμου έγινε δεκτή από τους πατέρες του Μεγάλου Σπηλαίου, και τόν Οκτώβριο του 1836 του στέλνουν το Προσκυνητάριο, διαβεβαιώνοντάς τον ότι «έχετε όλον τον ελεύθερον να προσθαφαιρέσητε όσα σας φανούν εύλογα»⁵². Ο Οικονόμος τους παραγγέλλει ότι προτιμά αυτό [τό Προσκυνητάριο] να μένη ως αρχαίον, και να αντιγραφῆ έκ νέου εις έτερον διά να κάμετε τας παρατηρήσεις σας» τους πληροφορεί επίσης ότι η αντιγραφή θα κοστίζει 30 δρχ. και η έκτύπωσή του 3.000 δρχ. Τη σχετική δαπάνη θα έπωμισθει τό μοναστήρι, με τον όρο ότι θα κατατεθούν 1.000 αντίτυπα στη βιβλιοθήκη της μονής. Οι μεγαλοσπηλαιώτες προτείνουν στη συνέχεια στον Οικονόμο να φροντίσει για την έκδοση 50-100 προκηρύξεων, «τάς όποιás μάς πέμπετε διά να τας διανέμωμεν εις διαφόρους φίλους [...] διά να προσκαλέσουν συνδρομητάς»⁵³.

σ. 62, 144, άρ. 19, 20, 452)· μια τελευταία επανέκδοσή του με νεώτερες προσθήκες έγινε από τη μονή Μεγάλου Σπηλαίου: *Κτιτορικόν της ιερής, βασιλικής, πατριαρχικής και σταυροπηγιακής μονής του Μεγάλου Σπηλαίου των Καλαβρύτων εν Αχαΐα*, Αθήνα 1977. Σημειώνω ακόμη μια άνολοκλήρωτη επανέκδοση του Κτιτορικού στην *Επετηρίδα των Καλαβρύτων* 7 (1975), σ. 88-185. Τό δεύτερο μέρος του Κτιτορικού, που περιέχει έγγραφα της μονής, επανεκδόθηκε άυτοτελώς τό 1929 (βλ. ΚΥΡ. ΝΤΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, ό.π., σ. 152, άρ. 495).

52. Αρχείο Οικονόμου, φάκ. IV, άρ. 412, Γερμανός καθηγούμενος Μ. Σπηλαίου προς Κ. Οικονόμο, 22 Οκτ. 1836. Η διόρθωση παλαιών Προσκυνηταρίων δεν ήταν άσυνήθιστο φαινόμενο. Σημειώνω ότι στό 1819 ό Ήλαρίων Σιναΐτης διόρθωσε και εξέδωσε, κατά παραγγελία του οικουμενικού πατριάρχη, τό Προσκυνητάριο της μονής Εικοσιφοίνισσης βλ. *Περιγραφή του κατά την επαρχίαν Αράμιας και Φιλίππων ίεροϋ μοναστηρίου[...] της Κοσφοινίσης*, Κωνσταντινούπολη 1819, σ. 1-2. Για τις άλλουώσεις του Προσκυνηταρίου του Αγίου Όρους του Ιωάννη Κομνηνού (1701) στη δεύτερη έκδοσή του (1745) βλ. ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ. ΓΕΔΕΩΝ, *Επιστολή ως επίλογος και πρόλογος άριστοετικου Προσκυνηταρίου*, Αθήνα 1923, σ. 3-5, καθώς και τον πρόλογο στην πρόσφατη επανέκδοση του ίδιου Προσκυνηταρίου (έκδ. 1701): ΙΩΑΝΝΟΥ του ΚΟΜΝΗΝΟΥ, *Προσκυνητάριον του Αγίου Όρους του Αθωνος*, Καρυές Αγίου Όρους 1984, σ. 13.

53. Αρχείο Οικονόμου, φάκ. IV, άρ. 416, Μεγαλοσπηλαιώτες προς Κ. Οικονόμο, 2 Ιαν. 1837. Η αντιγραφή του Προσκυνηταρίου δεν φαίνεται να έγινε, αφού τό σωζόμενο στό Αρχείο Οικονόμου χειρόγραφο που έπεξεργάστηκε ό Οικονόμος είναι άρκετά παλαιότερο. Πιθανώς στάλθηκε στον Οικονόμο ένα από τά υπάρχοντα αντίγραφα του Προσκυνηταρίου (βλ. έδω, σημ. 29).

Τόν Αύγουστο του 1838 ό Οικονόμος επισκέπτεται τό Μέγα Σπήλαιο⁵⁴, προφανώς για να κάνει τις απαραίτητες για την έπεξεργασία του Προσκυνηταρίου άυτοψίες και έπακριβώσεις. Ένα χρόνο άργότερα, τό καλοκαίρι του 1839, τό Προσκυνητάριο είναι έτοιμο για έκδοση. Πριν παραδώσει τό χειρόγραφο στο τυπογραφείο, ό Οικονόμος τό στέλνει στο Μέγα Σπήλαιο για ένα τυπικό έλεγχο. Οι πατέρες της μονής καθώς και ό μεγαλοσπηλαιώτης ιεροκήρυκας Ιωάσαφ Βυζάντιος, του όπολου ζητείται η γνώμη, εγκρίνουν επαινετικά τό έργο και τό επιστρέφουν στον Οικονόμο, μαζί με διάφορα ασημειώματα και προσθήκη συνδρομητών⁵⁵. Η έκδοση του Προσκυνηταρίου έγινε τόν Ιούνιο του 1840⁵⁶ σε 3.000 αντίτυπα⁵⁷.

Τό Κτιτορικό του Οικονόμου, λοιπόν, δεν είναι πρωτότυπη συγγραφή, αλλά άποτέλεσμα έπεξεργασίας του χφ. Προσκυνηταρίου του ανωνύμου. Μια παραστατική εικόνα της έπεξεργασίας αυτής μάς δίνει τό σωζόμενο στο Αρχείο του αντίγραφο του χφ. Προσκυνηταρίου⁵⁸, πάνω στο όποιο ό Οικονόμος έχει κάμει τις έπεμβάσεις του: διαγραφές λέξεων, παραγράφων και σελίδων όλόκληρων, ποικίλες διορθώσεις και προσθήκες, ύπομνηματισμοί και πυκνές σημειώσεις στα περιθώρια και στα άγραφα φύλλα (φ. 29ν-30ν, 52ν) του χειρογράφου. Έκτός από τό αντίγραφο αυτό σώζεται και χειρόγραφο του ίδιου του Οικονόμου που περιέχει τό πρώτο, πρόχειρο, σχέδιασμα του Κτιτορικού του⁵⁹. Η μελέτη των δύο αυτών χειρογράφων σε σχέση με τό έντυπο Κτιτορι-

54. Ο.π., φάκ. XVIII, έπιστολές Κ. Οικονόμου άρ. 113, 5 Αύγ. 1838, άρ. 114, 15 Αύγ. 1838 και άρ. 115, 20 Αύγ. 1838. Πβ. έφ. *Η Φήμη*, άρ. 144, 3 Αύγ. 1838 και άρ. 154, 7 Σεπτ. 1838, όπου γίνεται λόγος, αντίστοιχα, για την αναχώρηση και επιστροφή του Κ. Οικονόμου από τό Μέγα Σπήλαιο.

55. Ο.π., φάκ. IV, άρ. 448, Μεγαλοσπηλαιώτες προς Κ. Οικονόμο, 2 Σεπτ. 1839 και φάκ. XIX, ύποφ. Γ', άρ. 18, Ιωάσαφ Κ. Βυζάντιος προς ήγούμενο Μ. Σπηλαίου, 9 Αύγ. 1839.

56. Ο.π., φάκ. VIII, τετράδ. Ε', άρ. 18, Κ. Οικονόμος προς Μεγαλοσπηλαιώτες, 9 Ιουν. 1840. Συγχρόνως με τό Προσκυνητάριο εκδόθηκαν, με έπιμέλεια επίσης του Κ. Οικονόμου, και τά *Υμνωνών Ανέκδοτα, έκ των άπογράφων της βιβλιοθήκης του Μεγάλου Σπηλαίου*, Αθήνα 1840. Για την άποστολή των πρώτων σωμάτων από τά δύο βιβλία στο Μ. Σπήλαιο και τις ευχαριστίες των μοναχών βλ. Αρχείο Οικονόμου, φάκ. V, άρ. 460 και 466, έπιστολές Μεγαλοσπηλαιωτών προς Κ. Οικονόμο, 17 Ιουν. 1840 και 20 Σεπτ. 1840.

57. Ο.π., φάκ. IV, άρ. 452, Μεγαλοσπηλαιώτες προς Κ. Οικονόμο, 7 Νοεμ. 1839. Στο τέλος του βιβλίου (σ. 157-169), αλλά όχι σε όλα τά αντίτυπα, δημοσιεύεται «Κατάλογος των συνδρομητών» για 1550 αντίτυπα, από τά όποια τό 70% διατίθεται στην Πελοπόννησο. Άς σημειωθεί ότι ένα ποσοστό 11.5% των αντίτυπων του Κατάλογου καλύπτεται από μοναστήρια, ιδιαίτερα της Πελοποννήσου.

58. Βλ. έδω, σημ. 29.

59. Αρχείο Οικονόμου, φάκ. XXII, άρ. 6. Αποτελείται από 114 σελίδες, διαστάσεων 0.31 x 0.21. Μεταξύ των σ. 96 και 97 έχει επικολληθεί φύλλο χωρίς σελιδαρίθμηση: Τίτλος του χειρογράφου: *Κτιτορικόν η Προσκυνητήριον του Μεγάλου και Ιεροϋ Σπηλαίου*

κό του 1840 μάς επιτρέπει να παρακολουθήσουμε τον τρόπο με τον οποίο ο Οικονόμος, μετά από ποικίλες επεμβάσεις, κατέληξε στο οριστικό κείμενο, καθώς και τα κριτήρια και τις σκοπιμότητες που επέβαλαν τις επεμβάσεις αυτές. Έκτος από το χφ. Προσκυνητάριο, ο Οικονόμος έλαβε υπ' όψη του την *Σύναξιν* του 1706 και το έντυπο Προσκυνητάριο του Παρθενίου. Την παράφραση του Βίου του Θεοδώρητου Λακεδαιμονίας δεν φαίνεται να τη χρησιμοποίησε, διότι, όπως ήδη αναφέρθηκε, το σωζόμενο στο μοναστήρι αντίγραφο ήταν σχεδόν κατεστραμμένο⁶⁰. Τα δύο παραπάνω έντυπα χρησιμοποιήθηκαν στο μέτρο μόνο που περιείχαν στοιχεία επιπλέον του χφ. Προσκυνηταρίου. Έτσι, από την *Σύναξιν* ο Οικονόμος μεταφέρει κάποιες λεπτομέρειες γύρω από τον βίο των κτιτόρων⁶¹ και τον αρχικό ναό του Μεγάλου Σπηλαίου, ενώ από το Προσκυνητάριο του Παρθενίου μεταγράφει, κυρίως, ένα ένθυμμα για την πυρκαγιά του μοναστηριού στα 1640 και λεπτομέρειες από τα θαύματα της εικόνας της Παναγίας⁶². Αντίθετα, παραλείπει, ακολουθώντας τον ανώνυμο συγγραφέα του χφ. Προσκυνηταρίου, τη Διαθήκη των κτιτόρων της μονής, την οποία περιείχαν παραφρασμένη σε απλή γλώσσα τόσο η *Σύναξις* όσο και το Προσκυνητάριο του Παρθενίου. Η παράλειψη αυτή δικαιολογείται με το επιχείρημα ότι δεν σώζεται («το έλληνικόν πρωτότυπόν» της, αλλά «το [ισον[...]] μόνον [και τοῦτο χυδαῖστί, χάριν ἰσως τῶν ἀπαιδευτοτέρων ἀδελφῶν ὑπό τινος πολὺ ὕστερον μεθρημηνευμένον]»)⁶³.

Μια άλλη κατηγορία πηγών που χρησιμοποίησε ο Οικονόμος είναι τα ιστορικά τεκμήρια που πρόσφερε το μοναστήρι: έγγραφα, ένθυμματα, επιγραφικό υλικό, παραδόσεις και προφορικές μαρτυρίες γύρω από την ιστορία και τη σύγχρονη κατάσταση του Μεγάλου Σπηλαίου. Για τις πηγές αυτές θα γίνει διε-

και της εν αὐτῷ μονῆς της Θεοτόκου. Καὶ στὸ χειρόγραφο αὐτὸ ὁ Οἰκονόμος ἔχει κάμει ἀρκετὲς προσθήκας καὶ διαγραφές.

60. Βλ. ἐδῶ, σ. 85. Στὸ *Κτιτορικόν* του (σ. 21) ὁ Οἰκονόμος δίνει ἀποσπάσματα τοῦ Βίου «κατὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ Λακεδαιμονίας Θεοδώρητου» στὴν πραγματικότητα ὅμως τὰ ἀποσπάσματα αὐτὰ προέρχονται ἀπὸ τὴν *Σύναξιν* τοῦ 1706, στὴν ὁποία καὶ παραπέμπει ὁ Οἰκονόμος. Πβ. *Προσκυνητάριον* ἀνωνύμου, φ. 26^γ, ὅπου ὑπάρχει ἕνα ἀπὸ τὰ ἀποσπάσματα αὐτὰ σχετικὰ μὲ τὴν Ἁγία Τράπεζα τοῦ Λουκᾶ, κατὰ τὴν παράφραση τοῦ Θεοδώρητου, διατυπωμένο ὅμως μὲ διαφορετικὸ τρόπο.

61. Πρόκειται γιὰ τὴν ἀναχώρησή τους ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη στὸ Ἅγιο Ὄρος καὶ τὴν ἐπίσκεψή τους σ' αὐτὸ μετὰ τὴν ἐπιστροφή τους [ἀπὸ τὰ Ἱεροσόλυμα (*Σύναξις*, σ. 2-4, 6-7, καὶ *Κτιτορικόν*, σ. 41, 44)]. Ἀπὸ τὴν *Σύναξιν* παίρνει ἐπίσης ὁ Οἰκονόμος καὶ σχολιάζει μιὰ ἐπιγραφή γιὰ τὴν ἀνακαίνισή τοῦ ἀρχικοῦ ναοῦ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου (*Σύναξις*, σ. 25 καὶ *Κτιτορικόν*, σ. 21-22).

62. Βλ. ΠΑΡΘΕΝΙΟΥ, *Προσκυνητάριον*, σ. 27-28 καὶ *Κτιτορικόν*, σ. 33. Γιὰ τὰ θαύματα βλ. ἐδῶ, σ. 107-108.

63. *Κτιτορικόν*, σ. 53. Ἡ ἀρχικὴ Διαθήκη τῶν κτιτόρων, ὅπως καὶ τὰ «παλαιγενῆ» χρυσόβουλλα τῶν βυζαντινῶν αυτοκρατόρων, κατεστράφησαν, κατὰ τὸν Οἰκονόμο, στὴν πυρκαγιά τοῦ 1640. Βλ. *Κτιτορικόν*, σ. 31-32.

ξοδικότερα λόγος παρακάτω.

Ἡ ἐπιλογή τοῦ χφ. Προσκυνηταρίου γιὰ ἐπεξεργασία καὶ ἔκδοση ὀφείλεται στὸ ὅτι τοῦτο ἀποτελοῦσε τὴν ἐπιστημότερη ἱστορία τῆς μονῆς. Ἐπιπλέον, τὸ περιεχόμενό του καὶ, γενικὰ, τὸ πνεῦμα τοῦ συγγραφέα τοῦ ἀνταποκρινόταν ἱκανοποιητικὰ σὲ ὅ,τι, κατὰ τὴν ἀντίληψη τοῦ Οἰκονόμου, ἔπρεπε νὰ εἶναι ἕνα Προσκυνητάριο: ἡ γλώσσα του λόγια, οἱ περιγραφὲς προσώπων καὶ πραγμάτων ἐξωραϊσμένες, ἡ συναξαριακὴ διήγηση ἐπεξεργασμένη φιλολογικὰ καὶ αἰστορικὰ, τὸ «θαῦμα» ἐκδηλο καὶ ἀναμφισβήτητο. Παρὰ τὶς ἀρετὲς του αὐτῆς, ὅμως, τὸ χφ. Προσκυνητάριο δὲν μποροῦσε, κατὰ τὸν Οἰκονόμο, νὰ ἐκδοθεῖ χωρὶς γενναῖες επεμβάσεις. Τὶς επεμβάσεις αὐτὲς περιγράφει συνοπτικὰ ὁ ἴδιος στὸ Προοίμιο τοῦ Κτιτορικοῦ του: «τούτου τοῦ πονήματος τὸ πραγματικὸν ἡμεῖς ἀπανθίσαντες, καὶ πᾶν μὲν εἴτι περιττὸν ἀποξέσαντες, ἀναπληρώσαντες δὲ τὰ λείποντα πρὸς τὸ ἀκριβέστερον, καὶ παντοίως τὴν φράσιν μεταρρυθμίσαντες συνετάξαμεν [...] τὸ παρὸν Κτιτορικόν»⁶⁴.

Ὡς πρὸς τὴ θεματικὴ του διάρθρωση, τὸ Κτιτορικὸ τοῦ Οἰκονόμου ἀκολουθεῖ, σὲ γενικὲς γραμμὲς, τὸ Προσκυνητάριο τοῦ ἀνωνύμου. Τὸ πρῶτο μέρος περιέχει τὴ χωρογραφία τοῦ μοναστηριού· ἀκολουθοῦν ὁ Βίος τῶν κτιτόρων Συμεῶν καὶ Θεοδώρου, ἡ ἀπαρίθμηση τῶν θαυμάτων ποὺ ἀποδίδονται στὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας, μιὰ συλλογὴ ἱστορικῶν ἐγγράφων καὶ ἡ Ἀκολουθία τῶν κτιτόρων. Τὰ δύο τελευταῖα μέρη δὲν περιέχονταν στὸ Προσκυνητάριο τοῦ ἀνωνύμου. Ἐνῶ ὁ Οἰκονόμος διατήρησε τὴ γενικὴ διάταξη τῶν κύριων μερῶν, συγχρόνως ἐπιχείρησε μιὰ ἐσωτερικὴ ἀναδιάρθρωση τῆς ὕλης, διαιρώντας τὴν σὲ κεφάλαια, μὲ στόχο τὴν αὐστηρότερη δόμηση τῶν περιεχομένων τοῦ Προσκυνηταρίου. Τὰ κεφάλαια αὐτὰ προέκυψαν εἴτε ἀπὸ τὴ διάσπαση μεγάλων ἐνοτήτων, εἴτε ἀπὸ τὴ συγκέντρωση καὶ τὴν ἐνοποίηση μικρότερων τμημάτων.

Οἱ επεμβάσεις τοῦ Οἰκονόμου στὸ κείμενο τοῦ χφ. Προσκυνηταρίου εἶναι συνοπτικὰ οἱ ἀκόλουθες: ἐξαρχαῖσμός τοῦ λεκτικοῦ καὶ τῆς σύνταξης, περικοπὲς καὶ προσθήκας κεφαλαίων, διορθώσεις, φιλολογικὲς καὶ θεολογικὲς τεκμηριώσεις. Οἱ επεμβάσεις αὐτὲς συνδέονται στενὰ μὲ τὶς γλωσσικὲς καὶ φιλολογικὲς ἀντιλήψεις τοῦ Οἰκονόμου, ἀλλὰ καὶ μὲ κάποιους προκαθορισμένους στόχους, γιὰ τοὺς ὁποίους θὰ γίνει λόγος παρακάτω.

Τὸ χφ. Προσκυνητάριο ἦταν γραμμένο, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, σὲ λόγια γλώσσα, ἀλλὰ μὲ ἀρκετὲς συντακτικὲς καὶ λεκτικὲς ἀδεξιότητες. Ἀπὸ τὴν ἀλλημεριά, δὲν ἔλειπαν καὶ κάποιες παραχωρήσεις πρὸς τὴν κοινὴ, οὔτε τὰ ξενόγλωσσα στριχέια. Ὁ Οἰκονόμος ἐπιχειρεῖ ἕνα γενικὸ καθαρισμό τοῦ κειμένου ἀπὸ τὶς ξενόγλωσσες λέξεις, τούρκικες καὶ φράγκικες. Ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν τίτλο τοῦ χειρογράφου, διορθώνει τὸν καθιερωμένο ὄρο *Προσκυνητάριον* σὲ *Προσκυνητήριον*, σχολιάζοντας: «Τὰ δὲ τοιαῦτα βιβλία ὁ παρακμάζων Ἑλλη-

64. *Κτιτορικόν*, σ. γ'.

νισμός συνήθως και εις -αριον εκφέρει Λατινικώτερον»⁶⁵. 'Εξελληνίζει επίσης όρους και όνομασίες πραγμάτων: έτσι, ό δελήμπασης γίνεται ταγματάρογης, ό μπουλούκμπασης-λοχαγός, ό κουμπές ή τρουύλλα γίνεται παντού θόλος, τó άρχονταρίκι-ξενών, τά ντζάμια-θυρίδες ύέλνοι, ό φούρογος-κλίβανος και κλιβάνιον, τó τραπεζαρείον-τραπεζών και τραπεζείον ή άοιστήριον, τó μαγκιπεϊον-άροτοποιείον, ή ταράτζα-δρύφαντον ή ήλιακόν έξώστεγον κλπ.⁶⁶. 'Ανάλογες είναι οι έπεμβάσεις του Οικονόμου και στα ξενόγλωσσα και γενικά τά «χυδαία» τοπωνύμια, τά όποια διορθώνει ή αντιπαραθέτει προς τά αντίστοιχα άρχαία ελληνικά⁶⁷.

Τις ίδιες τάσεις διαπιστώνουμε και στην έπεξεργασία του λόγου του χφ. Προσκυνηταρίου. 'Επιβραχύνονται οι σχοινοτενείς περιγραφές, καταργούνται οι παρένθετες προτάσεις —όπου αυτές διασπούν τή συνοχή του λόγου—, έλαφρώνεται ή αφήγησις από τó φόρτο των πολλών (ιδιαίτερα των σύνθετων) επιθέτων, διορθώνονται άκυριολεξίες και νεολογισμοί, έξαρχαίζονται σύνδεσμοι και επιρρήματα, σέ μιá προσπάθεια προσαρμογής του λόγου στα άρχαϊστικά πρότυπα. 'Ανάλογες είναι οι έπεμβάσεις και στη σύνταξη: καταργείται ό περιφραστικός λόγος του χφ. Προσκυνηταρίου με τή χρήση μετοχών και άπαρεμφάτων, άποκαθίσταται ή άρχαία σύνταξη των ρημάτων κ.ά.

Οι άρχαϊστικές αυτές τάσεις —που στην περίπτωση του Οικονόμου συνδέονται με τή γενικότερη στροφή του προς τó συντηρητισμό⁶⁸— άποτελούν, όπως είναι γνωστό, ένα από τά κυριότερα χαρακτηριστικά τής νεοελληνικής παιδείας στον 19ο αιώνα. Οι τάσεις αυτές εκδηλώνονται με τή σταδιακή καθιέρωση ενός άρχαϊζοντος γλωσσικού όργάνου, αλλά και με τή «διόρθωση», προς τήν κατεύθυνση του έξαρχαϊσμού, εκδεδομένων ή άνέκδοτων κειμένων⁶⁹. 'Αξίζει να

65. "Ο.π., σ. α', σημ. α'.

66. Προσκυνητάριον άνωνώμου, φ. 47r, 19r-v, 20v, 21r και Κτιτορικόν, σ. 80, 81, 22, 23, 24.

67. 'Ανάλογες αντιπαραθέσεις τοπωνυμίων είχε κάμει και ό λόγιος συγγραφέας του χφ. Προσκυνηταρίου, διευκρινίζοντας, π.χ., ότι ή Βοστίτζα είναι τó άρχαίο Αίγιον, ή Κερνίτζα είναι ή Κερυνεία, τó «ποτάμι των Καλαβρύτων» είναι ό Βουραϊκός ποταμός (φ. 1r). Τήν προσπάθεια αυτή συνεχίζει με συστηματικότερο τρόπο ό Οικονόμος, συσχετίζοντας και έτυμολογώντας τοπωνύμια του Κτιτορικού: Καλάβρυτα, Μέγα Σπήλαιο, Χελμός, Χελωνοσπηλιά, Ζαχλωρού, Κοσφήνιτζα, Καμενίτζα, Κερύνεια, 'Ακράτα κ.ά. Βλ. Κτιτορικόν, σ. 1-2 (σημ. α'-β'), 3 (σημ. α'), 74 (σημ. α'), 75, 77 (σημ. α'), 80 (σημ. β').

68. Βλ. έδω, σ. 114.

69. 'Από τις πολλές σχετικές περιπτώσεις σημειώνω τις γλωσσικές έπεξεργασίες του 'Οδοιπόρου του Π. Σούτσου (1842, 1851, 1864), τής Φροσύνης του Α.Ρ. Ραγκαβή (1837) και, από τά μεταγενέστερα χρόνια, τής 'Ιστορίας του 'Ελληνικού 'Εθνους του Κ. Παπαρρηγόπουλου (β' έκδ. 1885-1888). Βλ. Κ.Θ. ΔΗΜΑΡΑ, 'Ιστορία τής νεοελληνικής λογοτεχνίας, 'Αθήνα «'Ικαρος» 1975, σ. 283· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, 'Ελληνικός ρομαντισμός, 'Αθήνα «'Ερμής» 1982, σ. 371. Κ. ΛΑΠΠΑΣ-Π. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ, «Μιά σύγκριση άνάμεσα στις δύο εκδόσεις τής 'Ιστορίας του Κ. Παπαρρηγόπουλου», 'Ο 'Εραμιστής 9 (1971), σ. 74-75.

σημειωθεί έδω ότι ό ίδιος ό Οικονόμος, προκειμένου να εκδώσει τó 1833 τούς «'Λόγους 'Εκκλησιαστικούς» που είχε εκφωνήσει στην 'Οδησσό τó 1821 και 1822, φρόντισε προηγουμένως να τούς προσαρμόσει στις σύγχρονες γλωσσικές άντιλήψεις του⁷⁰.

Μιά άλλη φροντίδα του Οικονόμου ήταν να περιορίσει τις τοπογραφικές και άλλες περιγραφές του χφ. Προσκυνηταρίου, ιδιαίτερα εκείνες που τραβούσαν πολύ σέ μάκρος ή εκφυλίζονταν σέ ρητορικές επιδείξεις και έσπαζαν τή συνέχεια τής αφήγησις. 'Ετσι, ή περιγραφή του δαπέδου του καθολικού τής μονής⁷¹, που στο χφ. Προσκυνητάριο εκτεινόταν σέ 20 σχεδόν σελίδες, στο Προσκυνητάριο του Οικονόμου περιορίστηκε σέ τρεις: πέρα από τις περιγραφικές λεπτομέρειες, παραλείφθηκαν έδω και οι άλληγορικές έρμηνείες τής παράστασης του δαπέδου, καθώς και οι ήθικοδιδασκτικές άποστροφές του άνώνυμου συγγραφέα προς τούς πιστούς. Περιορίστηκε επίσης σημαντικά ή έκταση τής περιγραφής του καταπετάσματος τής 'Ωραίας Πύλης του καθολικού με τήν παράσταση τής Κοίμησης τής Θεοτόκου⁷². Μιά άλλη χαρακτηριστική παράλειψη του Οικονόμου άφορά τήν παράδοση που ύπήρχε στο Μέγα Σπήλαιο, σύμφωνα με τήν όποία τά μολάρια του μοναστηριού δέν μπορούσαν να ξεπεράσουν τά δώδεκα, «έπειδή ή κατά τήν αυτήν ή κατά τήν έπιούσαν ήμέραν όσοι [ήμίονοι] περισσεύωσι τόν δωδέκατον αριθμόν ψοφοῦσι»⁷³. 'Η παράδοση αυτή μνημονεύεται και στο Προσκυνητάριο του Παρθενίου⁷⁴. 'Ο Οικονόμος τήν παρέλειψε, κρίνοντας, προφανώς, ότι ή σοβαρότητα του Προσκυνηταρίου του δέν επέτρεπε τήν καταχώρηση τέτοιων προλήψεων. Γενικά, πρέπει να παρατηρήσουμε ότι παραλείψεις και περικοπές, όπως οι παραπάνω, επιδιώκουν να τιθασεύουν τόν πληθωρικό και —όχι σπάνια— άπλοϊκό λόγο του άνώνυμου συγγραφέα και συγχρόνως να δώσουν στο Προσκυνητάριο μιá πιό άυστηρή και συνοπτικότερη μορφή.

'Από τήν άλλη μεριά, ό Οικονόμος άποδέχεται χωρίς επιφύλαξη τις έπεμβάσεις στη συναξαριακή αφήγησις του Βίου που είχαν εισαχθεί στο χφ. Προσκυνητάριο. 'Αγνοώντας σκόπιμα και αυτές τις προγενέστερες πηγές, υίοθετεί και δίνει έγκυρότητα στην παραχρονολόγησις του βίου των κτιτόρων από τήν

70. Βλ. ΒΑΣ. ΙΩ. ΤΟΓΙΑ, «Οι "Λόγοι 'Εκκλησιαστικοί" Κωνσταντίνου Οικονόμου του έξ Οικονόμων και ό "Ύμνος εις τήν 'Ελευθερίαν" του Διον. Σολωμού», 'Ο 'Εραμιστής, τ. 18 (ύπό έκδοσι).

71. Προσκυνητάριον άνωνώμου, φ. 10r-19r. Κτιτορικόν, σ. 18-20.

72. Προσκυνητάριον άνωνώμου, φ. 8r-9r, Κτιτορικόν, σ. 15. 'Ανάλογες είναι και οι συντομεύσεις στην περιγραφή τής εικόνας τής Θεοτόκου (δ.π., φ. 9r-v, σ. 54 κέξ.) και στην περιγραφή: ένός «θαυμαστόυ» φυσικού φαινομένου σχετικά με τή διέλευσις του φωτός από τήν τρύπα ένός βράχου του Μεγάλου Σπηλαίου στις 19 'Απριλίου (δ.π., φ. 23v-24r, σ. 3-4· ό Οικονόμος προσδιορίζει τó φαινόμενο στις 10 Μαρτίου).

73. "Ο.π., φ. 22v-23r.

74. ΠΑΡΘΕΝΙΟΥ, Προσκυνητάριον, σ. 7.

ἐποχή τῆς Εἰκονομαχίας στὸν 4ο αἰώνα, ποὺ καθὼς εἶδαμε εἶχε κάμει ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας⁷⁵. Μὲ βάση τὴν παραχρονολόγηση αὐτή, ὁ Οἰκονόμος προσδιορίζει τὴ γέννηση τῶν κτιτόρων τῆς μονῆς Συμεῶν καὶ Θεοδώρου στὴ δεκαετία 310-320⁷⁶. Προχωρώντας ἀκόμη περισσότερο σὲ αὐτοσχεδιασμούς, χρονολογεῖ καὶ τὴν εὑρεση τῆς εἰκόνας τῆς Παναγίας στὸ ἔτος 362⁷⁷. Μὲ τὴ χρονολόγηση αὐτή, ποὺ δὲν ἦταν καθόλου τυχαία, ὁ Οἰκονόμος ἐπιδίωκε νὰ ἐντάξει τὴ συναξαριακὴ ἀφήγηση μέσα στὸ κλίμα τῶν διώξεων ποὺ ὑπέστησαν οἱ χριστιανοὶ ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Ἰουλιανὸ (361-363). Ἔτσι παρουσιάζει τοὺς κτίτορες τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, κατὰ τὶς περιοδεῖες τους στὴν Πελοπόννησο, ἀμέσως μετὰ τὴν εὑρεση τῆς εἰκόνας, νὰ ὑφίστανται «δεσμὰ καὶ φυλακὰς καὶ ραβδισμούς ὑπὸ τῶν κατὰ τόπους τυράννων, ἀφ' οὗ μάλιστα τὸ κράτος τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας περιῆλθε (κατὰ θεῖαν παραχώρησιν) εἰς τὸν ἀποστάτην Ἰουλιανόν, καὶ τοὺς εἰδωλολατροῦντας αὐτοῦ ὑπηρέτας...»⁷⁸. Ἡ παρέμβαση αὐτὴ τοῦ Οἰκονόμου «τεκμηριώνει» γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ τὴν ἀναγωγή τοῦ βίου τῶν κτιτόρων στὴν πρωτοχριστιανικὴ περίοδο.

Ὡστόσο ὁ Οἰκονόμος δὲν ἄφησε ἀναξιοποίητη καὶ τὴν ἐπίσημη ἐκδοχὴ (ὅπως αὐτὴ περνᾷ στὴν *Σύναξιν* καὶ στὸ Προσκυνητᾶριό τοῦ Παρθενίου), ποὺ τοποθετοῦσε τὸν βίο τῶν κτιτόρων στὴν ἐποχὴ τῆς Εἰκονομαχίας. Ὁ ἀνώνυμος

75. Βλ. ἐδῶ, σ. 91. Στὰ περιθώρια ἀντιτύπου τοῦ Προσκυνηταρίου τοῦ Παρθενίου ποὺ ὑπάρχει στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς καὶ προέρχεται ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τῶν Κ. καὶ Σοφ. Οἰκονόμου, ἐπισημαίνονται μὲ τὸ χέρι τοῦ Κ. Οἰκονόμου, προφανῶς γιὰ νὰ μὴ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν στὴν ἐκδοση τοῦ Κτιτορικοῦ, τὰ σημεῖα ἐκεῖνα στὰ ὁποῖα γίνεται λόγος γιὰ τὴν Εἰκονομαχία. Γιὰ τὴ δωρεὰ μέρους τῆς βιβλιοθήκης τῶν Οἰκονόμων στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς βλ. S. CH. SCOPETÉAS, «La Bibliothèque de la Chambre», *L'Hellénisme Contemporain* 8 (1954), σ. 220. Πβ. ΤΟΥ ΔΙΟΥ, «Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Βουλῆς», *Ὁ Βιβλιόφιλος* 9 (1955), σ. 5-6.

76. *Κτιτορικόν*, σ. 37. Τὴ χρονολόγηση αὐτὴ ἐπινώησε ὁ Οἰκονόμος μὲ βάση τὴν κατασκευασμένη μαρτυρία τοῦ χφ. Προσκυνηταρίου, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ κτίτορες συνάντησαν στὰ Ἱεροσόλυμα τὸν πατριάρχη Μάξιμο (333-348). πβ. *Κτιτορικόν*, σ. 42, σημ. α'. Ὑπολογίζοντας δηλαδὴ ὅτι τὴν ἐποχὴ ποὺ βρισκόνταν στὰ Ἱεροσόλυμα θὰ εἶχαν ἡλικία κάτω τῶν 40 ἐτῶν προσδιορίζει τὴ γέννησή τους στὰ 310-320. Ἐπίσης ὁ Οἰκονόμος ἐπιχείρησε νὰ προσδιορίσει καὶ τὸ ἔτος θανάτου τῶν κτιτόρων: σὲ σημειώσή του στὸ χφ. Προσκυνητᾶριό (φ. 45^ρ), ποὺ δὲν τὴν πέρασε ὅμως στὸ Κτιτορικὸ του, γράφει ὅτι πέθαναν «ὀγδοηκοντούτεις ἤδη (περὶ τὸ 390 μ.Χ.)».

77. *Κτιτορικόν*, σ. γ', σημ. α'. Ὁ Οἰκονόμος ἀναφέρει ὡς πηγὴ γιὰ τὴ χρονολόγηση αὐτὴ τὴν παράφραση τοῦ Θεοδώρητου. Τοῦτο ὅμως εἶναι μᾶλλον ἀπίθανο, δεδομένου ὅτι ὁ βίος ποὺ παραφράζει ὁ Θεοδώρητος, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν *Σύναξιν* τοῦ 1706 καὶ τὸ Προσκυνητᾶριό τοῦ Παρθενίου, τοποθετεῖ τὴν εὑρεση τῆς εἰκόνας στὴν ἐποχὴ τῆς Εἰκονομαχίας. Ὑπαθυμίζω ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Οἰκονόμος σὲ σημειώματά του στὸ χφ. Προσκυνητᾶριό (φ. 30^ρ) ἀναφέρει ὅτι ὁ Θεοδώρητος χρονολογεῖ τὴν εὑρεση στὸ 356 (βλ. ἐδῶ, σ. 15). Μιὰ ἀκόμη σχετικὴ χρονολογία (ἔτος 360) βρίσκεται ἐπισημασμένη μὲ τὸ χέρι τοῦ Οἰκονόμου στὸ ἀντίτυπο τοῦ Προσκυνηταρίου τοῦ Παρθενίου (σ. 47) τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς.

78. *Κτιτορικόν*, σ. 52.

συγγραφέας εἶχε κατασκευάσει ἢ ἀποθησαυρίσει στὸ Προσκυνητᾶριό του μιὰ παράδοση, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία στὸν κορμὸ ἐνὸς πλατάνου στὸ χωριὸ Κλαπατσούνα, ἀπέναντι ἀπὸ τὸ Μέγα Σπήλαιο, εἶχε ἀποτυπωθεῖ θαυματουργικὰ τὸ ὁμοίωμα τῆς εἰκόνας τῆς Παναγίας⁷⁹. Τὸ θαῦμα αὐτό, ποὺ τὸ χφ. Προσκυνητᾶριό τὸ τοποθετοῦσε στὸν 4ο αἰώνα, ὁ Οἰκονόμος τὸ μετέφερε πέντε αἰῶνες ἀργότερα, πρὸς τὸ τέλος τῆς περιόδου τῆς Εἰκονομαχίας⁸⁰. Τὴν ἴδια ἐποχὴ, καὶ συγκεκριμένα στὸ ἔτος 840, τοποθετεῖ ὁ Οἰκονόμος καὶ τὴν πρώτη πυρπόληση τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, τὴν ὁποία ἀποδίδει σὲ «μηχανορραφίες» τῶν εἰκονομάχων⁸¹.

Ἀφηγούμενος τὰ παραπάνω «γεγονότα» ὁ Οἰκονόμος δὲν παραλείπει νὰ σημειώσει ὅτι τὰ γνωρίζουμε «ἐκ παραδόσεως». Ἀσχετὰ ἀπὸ τὸ ἂν πρόκειται ἢ ὄχι γιὰ «παραδόσεις», ἐκεῖνο ποὺ ἔχει σημασία εἶναι ὅτι ὁ Οἰκονόμος δὲν ἀρκεῖται στὴν ἀπλὴ παράθεσή τους, ἀλλὰ προσπαθεῖ νὰ τοὺς δώσει ἱστορικὲς διαστάσεις, νὰ τὰ ἐντάξει δηλαδὴ στὴν ἱστορία τῆς μονῆς. Ἔτσι, τὸ «γεγονός» τῆς πυρπόλησης τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους ὄχι μόνον συνδέει τὸ μοναστήρι μὲ μιὰ σημαντικὴ στιγμή τῆς Ὁρθοδοξίας, ἀλλὰ καὶ ἀποκαθιστᾷ τὴ «χαμένη» ἀπὸ τὸν 4ο ὡς τὸν 13ο αἰώνα συνέχεια τῆς ἱστορίας του.

Ἐνα ἄλλο κεφάλαιο τοῦ χφ. Προσκυνηταρίου, τὸ ὁποῖο ὁ Οἰκονόμος ἐμπλουτίζει μὲ νέα στοιχεῖα, εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἀφορᾷ τὴν ἀπόδοση τῆς εἰκόνας τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου στὸν ἀπόστολο Λουκᾶ. Προσπαθώντας, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ ἀνωτύμου, νὰ καταστήσει ἀληθοφανέστερη τὴ σχετικὴ παράδοση, ὁ Οἰκονόμος ἐπεκτείνει τὴν ἔρευνά του καὶ σὲ ἄλλες πηγές, βυζαντινὲς καὶ μεταγενέστερες⁸². Καθὼς ὅμως οἱ ἀναζητήσεις αὐτὲς ὑπηρετοῦσαν, ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τοῦ χφ. Προσκυνηταρίου, ἕναν προκαθορισμένο σκοπὸ, δὲν ἔλειψαν οὔτε κι ἐδῶ οἱ αὐθαίρετες ἐρμηνεῖες τῶν πηγῶν.

Τελικὰ, τὰ τεκμήρια ποὺ συγκεντρώνει ὁ Οἰκονόμος κάθε ἄλλο παρὰ ἐνισχύουν τὴν παράδοση ποὺ ἀπέδιδε στὸν ἀπόστολο Λουκᾶ τὴν εἰκόνα τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου. Οἱ παλαιότερες σχετικὲς μαρτυρίες ἀντλοῦνται ἀπὸ κείμενά ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν ἱστορία τῆς μονῆς, δηλαδὴ τὸν βίο τῶν κτιτόρων καὶ τὸ

79. *Προσκυνητᾶριον ἀνωτύμου*, φ. 36^ρ. Πβ. Γ. ΣΑΤΗΡΙΟΥ, «Περὶ τῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου», *δ.π.*, σ. 77-79.

80. *Κτιτορικόν*, σ. 72-73.

81. *Ὁ.π.*, σ. 72.

82. *Ὁ.π.*, σ. 57-67. Οὐσιαστικὰ ὁ Οἰκονόμος συμπληρώνει τὶς ἀποδείξεις ποὺ εἶχε παραθέσει ὁ ἀνώνυμος στὸ χφ. Προσκυνητᾶριό (βλ. ἐδῶ, σ. 92-93), χρησιμοποιοῦντας ὡς πηγὴ κυρίως τὴν ἱστορία τῆς μονῆς Σουμελά. Βλ. *Ἡ θεία καὶ ἱερὰ ἀκολουθία τῶν ὁσίων καὶ θεοφόρων πατέρων ἡμῶν Βασνάβα καὶ Σωφρονίου τῶν ἐξ Ἀθηνῶν, καὶ τοῦ ἱεροῦ Χριστοφόρου [...] συντεθεῖσα μὲν παρὰ [...] Νεοφύτου ἱεροδιακόνου Πελοποννησίου τοῦ Κανσοκαλυβίτου, Λειψία 1775*, σ. 5-6. Ὁ Νεόφυτος συγκεντρώνει ἐδῶ παραδόσεις καὶ μαρτυρίες σχετικὰ μὲ τὶς εἰκόνας ποὺ ἀποδίδονται στὸν ἀπόστολο Λουκᾶ, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες εἶναι καὶ οἱ εἰκόνας τῆς Παναγίας τῶν μονῶν Σουμελά, Μεγάλου Σπηλαίου καὶ Κύκκου.

γνωστό χρυσόβουλλο του αυτοκράτορα Ιωάννη Καντακουζηνού (1348): Οι υπόλοιπες μαρτυρίες προέρχονται είτε από άφηγήσεις συναξαριακού τύπου, είτε από άλλα κείμενα με αμφίβολη αποδεικτική αξία: ιστορίες μονών (Κύκκου, Σουμελά, Προυσού) που θεωρούσαν ότι κατέχουν επίσης εικόνες του Λουκά, περιγραφές σχετικά με τον τύπο των εικόνων που υποτίθεται ότι είχε ζωγραφίσει ο Λουκάς (και με τις όποιες έμοιαζε ή εικόνα του Μεγάλου Σπηλαίου), και τέλος το χειρόγραφο του αρχιεπισκόπου Ραμεώτη που, καθώς είπαμε, είχε «ἀνακαλύψει» ο άνωνυμος συγγραφέας του χφ. Προσκυνηταρίου⁸³. Τη μαρτυρία του Ραμεώτη — στον οποίο μάλιστα δίνει και το μικρό όνομα Θεόκτιστος — ο Οικονόμος την αποδέχεται χωρίς επιφύλαξη, και προσθέτει: «πότε δὲ ἤμικασεν οὗτος ἄδηλον· ὅσον δ' ἐκ τῆς φράσεως φαίνεται περὶ τὸν ι' ἢ ια' αἰῶνα γενόμενος»⁸⁴.

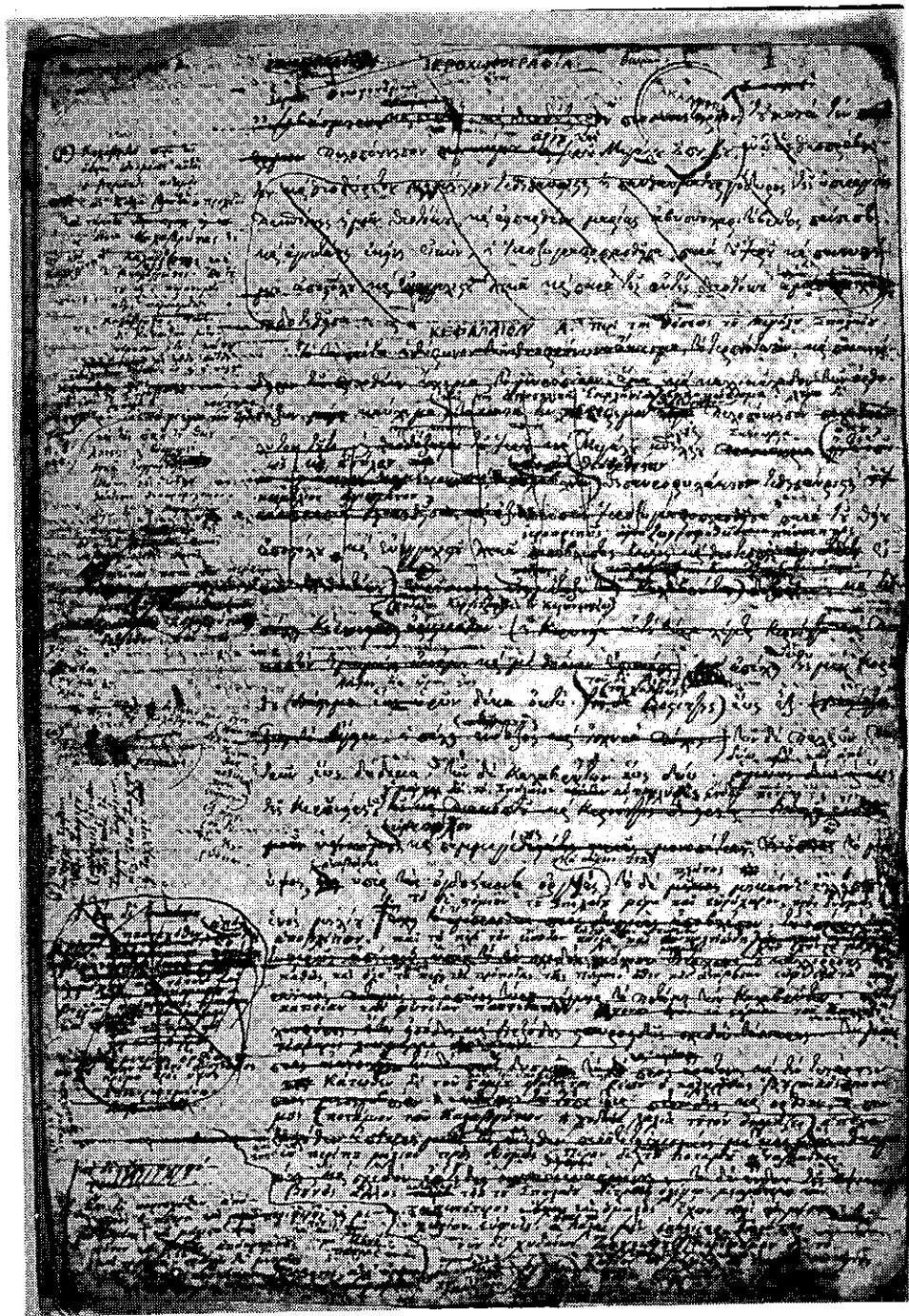
Ο Οικονόμος προσπάθησε επίσης να δώσει μια πειστικότερη ἀπάντηση στο πρόβλημα που είχε ἀπασχολήσει και τὰ προηγούμενα Προσκυνητάρια σχετικά με τον τρόπο που ἔφτασε ἡ εἰκόνα τῆς Παναγίας στο Μέγα Σπήλαιο. Ἀξιοποιώντας και συσχετίζοντας, για μιὰ ἀκόμη φορά, θρησκευτικές παραδόσεις και μαρτυρίες, καταλήγει στην ὑπόθεση ὅτι ὁ ἀπόστολος Λουκάς, κατὰ τὴν παραμονή του στὴν Ἀχαΐα, παρέδωσε στὸν ἑπαρχο Θεόφιλο, μαζί με τὸ Εὐαγγέλιό του, και τὴ γνωστὴ εἰκόνα τῆς Παναγίας. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Θεοφίλου ἡ εἰκόνα κατέληξε στο Μέγα Σπήλαιο, ὅπου «κατεκρύβη» κατὰ τὴ διάρκεια τῶν διωγμῶν τῶν χριστιανῶν και παρέμεινε ὡς τὴν εὑρεσή της⁸⁵. Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ τοῦ Οἰκονόμου ὀλοκληρώνει τὴν παράδοση που συνέδεε τὴ ζωγράφιση τῆς εἰκόνας με τὴν παραμονή τοῦ Λουκά στὴν Ἀχαΐα και συγχρόνως προσδίδει στο μῦθο τῆς παρουσίας και τῆς εὑρεσης τῆς εἰκόνας μεγαλύτερη ἀληθοφάνεια.

Τὸ καθαρὰ ἱστορικὸ μέρος τοῦ Προσκυνηταρίου εἶναι μικρὸ σὲ ἔκταση, σὲ σχέση με τὴ χωρογραφία τῆς μονῆς και τὶς συναξαριακὲς διηγήσεις. Πρέπει ὡστόσο νὰ ἐπισημάνουμε και πάλι, ὅτι για τὸν Οἰκονόμο, ὅπως και για τὸν συγγραφέα τοῦ χφ. Προσκυνηταρίου, δὲν ὑπάρχει σαφὴς διάκριση ἀνάμεσα στὴν ἱστορία και τὸ μῦθο. Οἱ παραδόσεις και οἱ συναξαριακὲς διηγήσεις («ἐπαληθεύονται» ἀπὸ τὴν ἱστορία και, ἀντίστροφα, τὰ ἱστορικὰ γεγονότα συμπληρώνονται ἀπὸ αὐτὲς κι ἀποτελοῦν μαζί μιὰ ἀδιάσπαστη ἐνότητα. Ἡ καθαρὴ ἱστορία

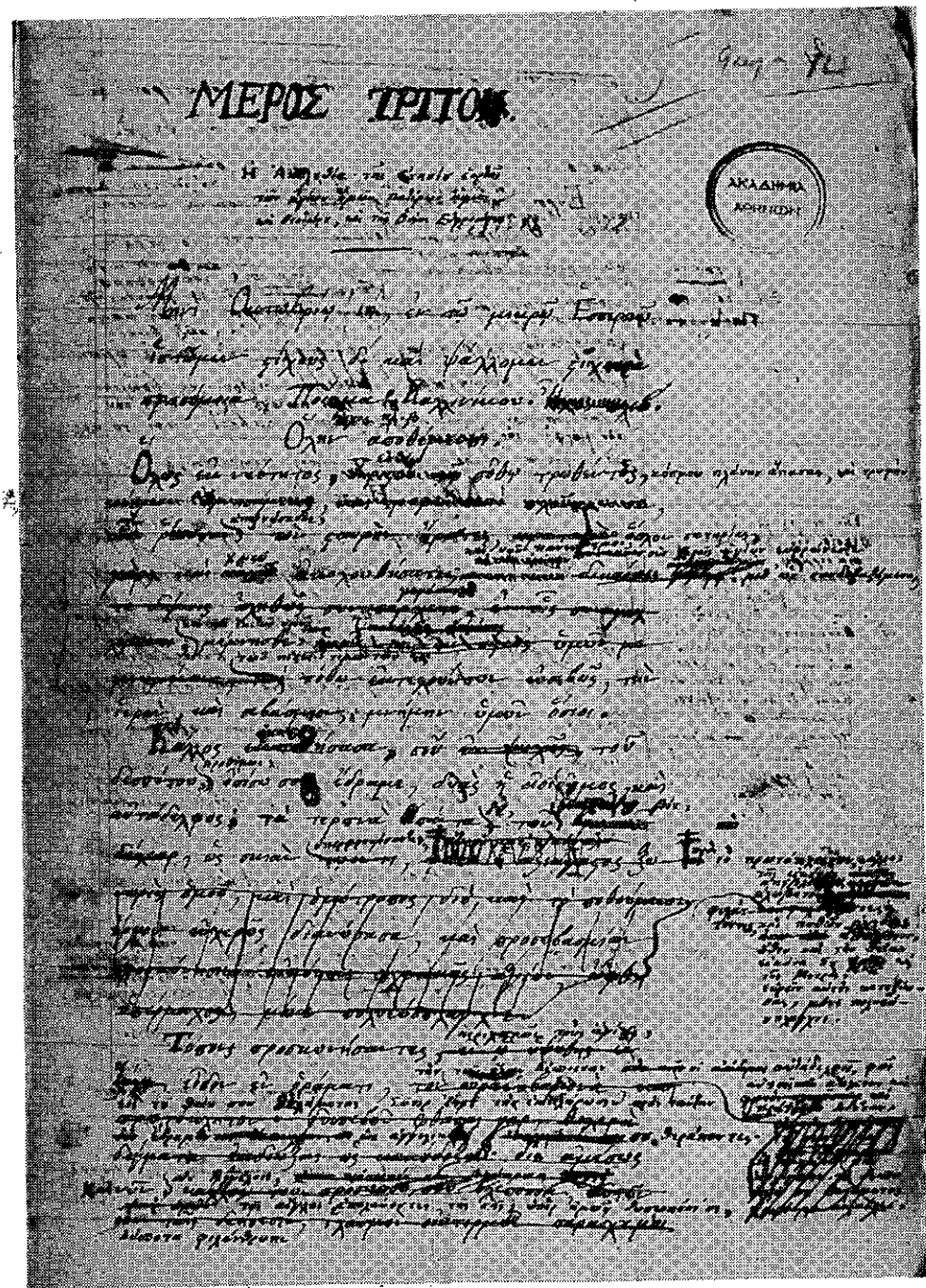
83. Βλ. ἐδῶ, σ. 93.

84. Κτιτορικόν, σ. 59.

85. Ὁ.π., σ. 66-67. Σχετικὰ με τὴ χρονολόγησι τῆς εἰκόνας τῆς Παναγίας βλ. Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, «Περὶ τῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου», δ.π., σ. 56-60 και Α. ΕΥΓΥΓΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἡ εἰκὼν τῆς Θεοτόκου ἐν τῇ μονῇ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου», Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς, 1933, σ. 101-117. Ὁ Γ. Σωτηρίου ἀποφάνεται ὅτι ἡ εἰκόνα ἀδὲν δύναται νὰ εἶναι παλαιότερα τοῦ Ι' αἰῶνος, ἐνῶ ὁ Α. Ευγγούπουλος τὴ χρονολογεῖ στὰ τέλη τοῦ ΙΑ' ἀρχῆς τοῦ ΙΒ' αἰῶνα.

Ἄνωνυμου, Προσκυνητάριο τοῦ Μ. Σπηλαίου, φ. 1r, με διορθώσεις τοῦ Κ. Οἰκονόμου.

Ἡ Ἀκολουθία τῶν κητόρων τοῦ Μ. Σπηλαίου, σ. [1], με διορθώσεις τοῦ Κ. Οἰκονόμου.

θεωρεῖται ἀνίκανη νὰ καλύψει μὲ ἐπάρκεια τὸν βίο ἱερῶν προικνημάτων, τῶν ὁποίων ἡ ὑπαρξὴ εἶναι ἀναπόσπαστα δεμένη μὲ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ θείου.

Τὸ ἱστορικὸ ὕλικὸ πού χρησιμοποιεῖ ἢ δημοσιεύει ὁ Οἰκονόμος ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐπιγραφές, ἐνθυμήματα καὶ διάφορα ἄλλα γραπτὰ τεκμήρια⁸⁶. Οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές πού δημοσιεύει εἶχαν περιληφθεῖ καὶ στὰ προηγούμενα Προσκυνητάρια. Ὅμως ὁ Οἰκονόμος δὲν περιορίζεται στὴν ἀντιγραφή τους, ἀλλὰ φροντίζει προηγουμένως νὰ τὶς ἀντιβάλλει ὁ ἴδιος ἢ, πιθανῶς, μεγαλοσπηλαιῶτες μοναχοί⁸⁷ μὲ τὰ πρωτότυπα⁸⁸. Στὸν Οἰκονόμο ἀνήκει ἐπίσης

86. Κητορικόν, σ. 13 (σημ. α'), 32, 33, 34· τὰ ντοκουμέντα αὐτὰ περιλαμβάνονται ἢ μνημονεύονται, ἐν μέρει, στὸ χφ. Προσκυνητάριο (φ. 25^r, 28^{r-v}, 24^v, 7^v) καὶ στὸ Προσκυνητάριο τοῦ Παρθενίου (σ. 22, 23, 24). Ἐπιπλέον, θησαυρίζει καὶ δημοσιεύει ὁ Οἰκονόμος (σ. 10, 28 σημ. α', 29, 71) μερικὲς ἀκόμη ἐπιγραφές καὶ ἐπιγράμματα. Μεταγενέστερες δημοσιεύσεις ἐπιγραφῶν τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου βλ. στοῦ Γ. Α. ΣΩΓΗΡΙΟΥ, «Περὶ τῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου», ὁ.π., σ. 49, 50, 51-52 σημ. 2. ΑΘΑΝ. Θ. ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, «Σημειώσεις περὶ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου», Πελοποννησιακὰ 8 (1971), σ. 486-488. ΠΑΝΑΓ. Φ. ΧΡΗΣΤΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἡ Περὶ τὸν Κορινθιακὸν περιοχὴ κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' αἰῶνος», Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Στερεοελλ. Μελετῶν 3 (1971-72), σ. 452-53· πβ. ΣΠ. ΑΣΔΡΑΧΑ, «Πραγματικότητες ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸν ΙΗ' αἰῶνα», Σταθμοὶ πρὸς τὴ Νέα Ἑλληνικὴ Κοινωνία, Ἀθήνα 1965, σ. 47. ΚΩΝ. Θ. ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, «Σύμμεικτα ἐπιγραφικὰ ἀπὸ τὸ Μέγα Σπήλαιον», Ἐπετηρὶς τῶν Καλαβρυτῶν, 12-13 (1980-81), σ. 386-392.

87. Στὸ Ἀρχεῖο Οἰκονόμου, φάκ. XXII, ἀρ. 6, ὑπάρχουν ἀντίγραφα ἐπιγραφῶν τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, κατωμένα ἀπὸ ἄλλο χέρι.

88. Ἡ ἀρχὴ αὐτῆ ὅμως δὲν τηρεῖται πάντα. Σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές πού δημοσιεύει ὁ Οἰκονόμος (σ. 32) φαίνεται νὰ ἀκολουθεῖ τὸ Προσκυνητάριο τοῦ Παρθενίου. Παραθέτω τὴν ἐπιγραφὴ ὅπως δημοσιεύεται στὸ Κητορικόν: «Ἔτος Ἰζρημ' — ἀπὸ Χριστοῦ ρχμ'. εἰς τὰς δ' τοῦ Σεπτεμβρίου μηνός, ἐκάη τὸ μέγα Σπήλαιον ὥστε δὲν ἔμεινε λίθος ἐπὶ λίθον. Καὶ τὸν Μάρτιον μῆνα ἐβάλαμεν θεμέλιον Ἰζρημ' ἀπὸ Χριστοῦ 1641, διὰ συνδρομῆς καὶ ἐπιμελείας Συμεῶν Ἱερομονάχου τοῦ Καθηγουμένου εἰς ἀνέγερσιν ἐκ βάθρων τοῦ θείου Ναοῦ καὶ τῆς Μονῆς». Ἡ ἐπιγραφὴ δημοσιεύθηκε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν Παρθένιο (Προσκυνητάριον, σ. 24). Μιὰ σύγκριση ἀνάμεσα στὴ δημοσιευμένη ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὸν Παρθένιο καὶ τὸν Οἰκονόμο καὶ στὴν ἴδια τὴν ἐπιγραφὴ πού σώζεται στὸ Μέγα Σπήλαιον δείχνει ὅτι ἡ τελευταία φράση («εἰς ἀνέγερσιν [...] Μονῆς») δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ ἀποτελεῖ προσθήκην τοῦ Παρθενίου, τὴν ὁποία μεταγράφει καὶ ὁ Οἰκονόμος. Μιὰ ἄλλη διαφορά ὑπάρχει στὸ ἔτος ἀνοικοδόμησιν τῆς μονῆς. Προηγουμένως ὅμως πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ὁ χαρακτὴς τῆς ἐπιγραφῆς ἔχει μετατρέψει λαθασμένα τὸ ἔτος πυρκαγιᾶς τῆς μονῆς, Ἰζρημ' σὲ 1640. Κανονικὰ ἀντιστοιχεῖ στὸ ἔτος 1639, ἀφοῦ πρόκειται γιὰ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ Ἰζρημ' (7148-5509 = 1639). Ὅτι ἡ πυρκαγιὰ ἔγινε τὸ 1639 μαρτυρεῖται σὲ πατριαρχικὸ σιγίλλιον τοῦ Δεκεμβρίου 1639 (βλ. Κητορικόν, σ. 92) καὶ σὲ χειρόγραφες ἐνθυμήσεις (βλ. Ν. Α. ΒΕΗ, Κατάλογος τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς ἐν Πελοποννήσῳ μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, τ. Α', ὁ.π., σ. 37, 58, 104). Ὡς χρόνος ἀνοικοδόμησιν τῆς μονῆς σημειώνεται στὴν ἐπιγραφὴ ὁ Μάρτιος τοῦ ἔτους «Ἰζρημ' ἀπὸ Χ(ριστοῦ) ρχμ'» (= 1640). Ὁ πρῶτος ἐκδότης τῆς ἐπιγραφῆς Παρθενίου μὴ μπορώντας νὰ ἐννοήσει τὴν ἀνακολουθίαν ἀνάμεσα στὶς χρονολογίας πυρκαγιᾶς καὶ ἀνοικοδόμησιν, πού ἐμφανίζουσι τὴ μὴ νὰ καίγεται τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1640 καὶ νὰ ἀνοικοδομεῖται τὸν Μάρτιον τοῦ ἴδιου ἔτους, μετατρέπει ἀθάιρα τὸ ἔτος ἀνοικοδόμησιν Ἰζρημ' σὲ Ἰζρημ' καὶ, ἀντίστοιχα, τὸ 1640 σὲ 1641. Τὴν ἐκδοχὴ αὐτῆ

και η δημοσίευση μιᾶς φθαρμένης επιγραφῆς σὲ λαμβικούς στίχους, ἡ ὁποία ὑπῆρχε πάνω σὲ μιὰ παλαιολόγια εἰκόνα ποὺ παρίστανε τὴν Παναγία Βρεφοκρατούσα καὶ δίπλα τῆς ἕνα νεαρὸ πρόσωπο ἀρχοντικῆς καταγωγῆς⁸⁹. Τὴν ἐπιγραφή αὐτὴ εἶχε ἀντιγράψει, ἀλλὰ μὲ παραναγνώσεις καὶ κενά, καὶ ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας τοῦ χφ. Προσκυνηταρίου⁹⁰. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἐπιγραφῆς, ὁ Οἰκονόμος προσπάθησε νὰ συνδέσει τὸ εἰκονιζόμενον πρόσωπο μὲ τοὺς Παλαιολόγους, δεσπότες τῆς Πελοποννήσου, καὶ νὰ ἐρμηνεύσει τὸ θέμα τῆς εἰκόνας⁹¹.

Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ ἀποτελεῖ ἰδιαίτερη συμβολὴ τοῦ Οἰκονόμου στὴν ἱστορία τοῦ Μεγάλου Σπηλαιῶ εἶναι ἡ δημοσίευση 14 ἐγγράφων ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς⁹². Ἀνάμεσα σ' αὐτὰ εἶναι καὶ τὸ χρυσόβουλλο τοῦ αὐτοκράτορα Ἰωάννη Καντακουζηνοῦ (1348), τὸ ὁποῖο μεταγράφεται ἀπὸ τὸ πρωτότυπο καὶ ἐκδίδεται γιὰ πρώτη φορά⁹³. Τὰ ἄλλα δημοσιευόμενα ἐγγράφα εἶναι: πέντε πατριαρχικὰ σιγίλλια, τρία χρυσόβουλλα ἡγεμόνων τῆς Οὐγγροβλαχίας⁹⁴, δύο βενετικὰ διατάγματα καὶ τρία ὀθωμανικὰ. Ἡ ἐκδοση τῶν βενετικῶν καὶ τῶν ὀθωμανικῶν ἐγγράφων ἔγινε ἀπὸ μεταφράσεις τους στὰ ἑλληνικά, τὶς ὁποῖες ἔθεσε στὴ διάθεση τοῦ Οἰκονόμου τὸ μοναστήρι⁹⁵. Πάνω στὰ ἀντίγραφα τῶν

υιοθετεῖ καὶ ὁ Οἰκονόμος στὸ Κτιτορικὸ του. Πβ. μεταγενέστερες δημοσιεύσεις τῆς ἐπιγραφῆς ἀπὸ τὸν Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, *ὁ.π.*, σ. 49 καὶ τὸν ΚΩΝ. Θ. ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟ, *ὁ.π.*, σ. 389-390, ὅπου ὅμως ἐπαναλαμβάνεται τὸ λάθος στὸ ἔτος ἀνοικοδόμησης: 1641 ἀντὶ 1640.

89. *Κτιτορικόν*, σ. 16-17. Περιγραφή τῆς εἰκόνας καὶ δημοσίευση τῆς ἐπιγραφῆς βλ. τοῦ Γ.Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, «Ἡ εἰκὼν τοῦ Παλαιολόγου τῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαιῶ», *Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον* 4 (1918), σ. 30-44. Μέρους τῆς ἴδιας ἐπιγραφῆς, συμπληρωμένο, δημοσιεύθηκε πρόσφατα ἀπὸ τὸν ΚΩΝ. Θ. ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟ (*ὁ.π.*, σ. 387-389), μὲ βάση χειρόγραφο τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου.

90. *Προσκυνητάριον* ἀνωνύμου, φ. 25ν-26ν.

91. Ὁ ἀνώνυμος (*ὁ.π.*) εἶχε συνδέσει τὴν παρουσία τῆς εἰκόνας στὸ Μ. Σπήλαιο μὲ κάποιον θαῦμα ποὺ πιθανῶς ἔκανε ἡ Παναγία (νεκρανάσταση τοῦ εἰκονιζόμενου προσώπου ἢ κάτι σχετικόν).

92. *Κτιτορικόν*, σ. 90-119. Ἀναδημοσιεύονται στῶν MIKLOSICH-MÜLLER, *Acta et Diplomata*, τ. V, Βιέννη 1887, σ. 191-230.

93. Βλ. ἐδῶ, σημ. 9.

94. Τὸ ἕνα ἀπὸ τὰ χρυσόβουλλα αὐτά, τοῦ ἡγεμόνα Γρηγορίου Ἀλεξάνδρου Γκίκα (1769), ἐκδόθηκε καὶ τοῦ HURMUZAKI, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, τ. XVI, II, ἐκδ. N. Iorga, Βουκουρέστι 1917, σ. 1197-1199.

95. Ἀντίγραφα τῶν μεταφράσεων αὐτῶν, καθὼς καὶ τοῦ χρυσόβουλλου τοῦ Ἰωάννη Καντακουζηνοῦ, ὑπάρχουν στὸ Ἀρχεῖο Οἰκονόμου, φάκ. XXII, ἀρ. 6. Οἱ μεταφράσεις τῶν δύο, τουλάχιστο, τουρκικῶν ἐγγράφων ἔχουν γίνῃ ἀπὸ τὸν «διερμηνέα τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος» Ἰουσοῦφμπεη Ἀχμετπασαδέ. Σημειῶν ὀρισμένα λάθη στὴ μεταφορὰ τῶν χρονολογιῶν τους ἀπὸ τὸ ὀθωμανικὸ στὸ χριστιανικὸ ἡμερολόγιο: στὸ ἔγγρ. IB' ἡ χρονολογία «25 τῆς Σελήνης τζεμαζούλ ἐβέλ» 1090 ἀντιστοιχεῖ ὄχι στὸ ἔτος 1674, ἀλλὰ στὸ 1679 Ἰουλ. 4' στὸ ἔγγρ.: II' ἡ χρονολ. «ἀρχὰς τοῦ Φεγγαρίου Ρετζέπ» 1149 ἀντιστοιχεῖ ὄχι στὸ 1724, ἀλλὰ στὸ 1736 (Νοέμ.)· στὸ ἔγγρ. IA' ἡ χρονολ. «17 τῆς Σελήνης Ρεμπιούλ Ἐβέλ» 1219

τουρκικῶν μεταφράσεων ἔκανε ὁ ἴδιος ἀρκετὲς λεκτικὲς ἐπεμβάσεις, πρὸς τὴν κατεύθυνση πάντα τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς ὀρολογίας: ἔτσι τὸ *ἀρτζιχάλι* ἔγινε *ἀναφορά*, τὸ *φουσάτον-στρατός*, οἱ *ραγιάδες-ὑπήκοοι*, τὰ *μούλκια-κτῆματα*, τὸ *μυριμακτοῦ-δημόσιον* κλπ.⁹⁶

Τὸ τελευταῖο μέρος τοῦ Κτιτορικοῦ ἔχει τίτλο: «Ἀπαρίθμησις τινῶν ἐκ τῶν θαυμάτων ὅσα διὰ τῆς ἀγίας εἰκόνας ἐτέλεσε δεξιὰ Κυρίου»⁹⁷. Τὰ περιγραφόμενα ἐδῶ θαύματα (ἀριθμημένα ἀπὸ Α'-Θ') ὑπῆρχαν, ἐκτὸς ἀπὸ ἕνα (ἀρ. Θ'), στὸ χφ. Προσκυνητάριο, μὲ τὴ διαφορά ὅτι δὲν εἶχαν καταχωριστεῖ ὅλα μαζί στὸ ἀντίστοιχο κεφάλαιο τῶν θαυμάτων⁹⁸. Δύο ἀπὸ αὐτὰ (ἀρ. Α', Β') ἀποτελοῦσαν μέρος τῆς ἀφήγησής σχετικά μὲ τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας καὶ ἀφοροῦσαν τὶς ἀποτυχημένες προσπάθειες τῶν Φράγκων νὰ ἀρπάξουν τὴν εἰκόνα (στὸν ιγ', ιε' καὶ ιη' αἰ.)⁹⁹ καὶ τὴ θαυματουργικὴ ἀποτύπωση τῆς εἰκόνας σὲ πλάτανο, στὸ χωριὸ Κλαπατσούνα (θ' αἰ.)¹⁰⁰. Ἐνα ἀκόμη θαῦμα (ἀρ. Δ') ἀναφερόμενο στὴ διάρρηξη ἐνὸς βράχου στὸ Μέγα Σπήλαιο ποὺ ἐμπόδιζε τὴ διέλευση τοῦ νεροῦ, εἶχε καταχωριστεῖ στὸ χφ. Προσκυνητάριο ὡς μεμονωμένο περιστατικόν¹⁰¹. Τὰ θαύματα αὐτὰ προστέθηκαν στὰ ὑπόλοιπα πέντε καὶ ἀπέτελεσαν μαζί τὸ κεφάλαιο τῶν θαυμάτων τοῦ Κτιτορικοῦ. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἔξι ἀπὸ τὰ ἑννέα θαύματα εἶχαν ἀποθησαυριστεῖ καὶ στὸ Προσκυνητάριο τοῦ Παρθενίου¹⁰².

Ἡ μεταφορὰ τῶν θαυμάτων ἀπὸ τὸ χφ. Προσκυνητάριο στὸ Κτιτορικὸ δὲν εἶναι ἀπόλυτα πιστὴ. Σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις ὁ Οἰκονόμος διανθίζει τὴν ἀφήγησή τῶν περιστατικῶν καὶ μὲ ἄλλα συμπληρωματικὰ στοιχεῖα, ποὺ ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ Προσκυνητάριο τοῦ Παρθενίου καὶ ἀπὸ σχετικὲς παραδόσεις. Ταυτόχρονα ἐπιχειρεῖ καὶ ἐδῶ διάφορες ἐπεμβάσεις: διορθώνει τὴ γλῶσσα, ἀμβλύνει ἢ ἐκλογικεῖται κάποιες ὑπερβολικὲς ἐκφράσεις καὶ ἐκδοχῆς στὴν παρουσίαση

ἀντιστοιχεῖ ὄχι στὸ ἔτος 1803, ἀλλὰ στὸ 1804 Ἰουν. 26. Στὸ ἔγγρ. II' πρέπει ἐπίσης νὰ ἀντικατασταθεῖ τὸ ὄνομα τοῦ σουλτάνου Ἀχμέτ Β' μὲ τὸν Μαχμούτ Α' (1730-1754). Πβ. διορθώσεις στὰ ἴδια ἐγγράφα τοῦ Γ.Π. ΚΡΕΜΟΥ, *Ἱστορία τῆς ἐν Φωκίδι μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκά*, τόμ. Β', Ἀθήνα 1880, σ. 7-8, σημ. 1.

96. *Κτιτορικόν*, σ. 115.

97. *Ὁ.π.*, σ. 68-88.

98. *Προσκυνητάριον* ἀνωνύμου, φ. 46ν-50ν.

99. *Ὁ.π.*, φ. 26ν-27ν. Πβ. ἐδῶ, σ. 93.

100. *Ὁ.π.*, φ. 36ν-37ν. Πβ. ἐδῶ, σ. 103.

101. *Ὁ.π.*, φ. 21ν-22ν.

102. ΠΑΡΘΕΝΙΟΥ, *Προσκυνητάριον*, σ. 46-56: ἀντιστοιχοῦν στὰ θαύματα ἀρ. Γ'-Η' τοῦ Κτιτορικοῦ. Ἀναπαράστασεις τῶν θαυμάτων ὑπάρχουν στὸ ἴδιο τὸ Κτιτορικὸ καὶ σὲ χαλκογραφίες τῆς μονῆς, τοῦ 1780 καὶ τοῦ 1813. Ἀντίτυπα τῶν χαλκογραφιῶν, μαζί μὲ τὶς ἀρχικὲς πλάκες τους, σώζονται στὸ Μέγα Σπήλαιο. Ἀναδημοσίευσή τους βλ. τοῦ Γ.Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, «Περὶ τῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαιῶ», *ὁ.π.*, σ. 48 καὶ *Κτιτορικόν [...] τοῦ Μεγάλου Σπηλαιῶ ἐν Ἀχαΐᾳ*, Ἀθήνα 1977, μεταξύ σ. 112-113 (μόνο ἡ χαλκογραφία τοῦ 1780).

των θαυμάτων¹⁰³, πλαισιώνει την αφήγηση με ιστορικά γεγονότα.

Ανάμεσα στα θαύματα της Παναγίας περιλαμβάνονται, όπως συνηθίζεται στις ιστορίες των ιερών προσκυνημάτων, και διάφορα αξιοσημείωτα γεγονότα από την ιστορία του Μεγάλου Σπηλαίου. Έτσι, η «προϋπάντηση» των Τούρκων στην Κόρινθο από τους μεγαλοσπηλαιώτες μοναχούς το 1714¹⁰⁴ —λίγο πριν αυτοί ανακαταλάβουν την Πελοπόννησο— αποδίδεται από τα δύο Προσκυνητάρια και, βέβαια, από το Κιτιορικό σε υπόδειξη της Παναγίας. Ο Οικονόμος προσθέτει δύο ακόμη ανάλογα περιστατικά¹⁰⁵ στη σχετική θαυματολογία: το πρώτο αφορά την απόφαση των μεγαλοσπηλαιωτών να δώσουν προστασία στους Τούρκους των Καλαβρύτων κατά την επανάσταση του 1770· την απόφαση αυτή πήρε ο ηγούμενος της μονής, αφού «προεΐδε κατ' έναρ υπό θείου φωτισμού διδαχθείς την εκ της επαναστάσεως προκύψουσα μεγάλην συμφοράν της Πελοποννήσου». Το άλλο περιστατικό είναι η γνωστή απόκρουση του Ίμπραήμ από τους μοναχούς τον Ιούνιο του 1826, η οποία αποδίδεται επίσης στη μεσολάβηση της Παναγίας.

Για μιὰ ακόμη φορά διαπιστώνουμε πόσο δεμένο με την ιστορία της μονής είναι το θαύμα. Όπως η ίδρυσή της στον 4ο αιώνα οφείλεται στην εύρεση της εικόνας, έτσι και τα περιστατικά του βίου της δεν είναι παρά «ευκαιρίες» για την αποκάλυψη του θείου, που εκδηλώνεται με τη μορφή του θαύματος. Το Κιτιορικό του Οικονόμου ακολουθώντας πιστά τα πρότυπά του, όχι μόνο αναπαράγει την αντίληψη αυτή, αλλά και την ενισχύει με ανάλογα «παραδείγματα» που άντλει από τις παραδόσεις της μονής και από την πλούσια συναξαριακή φιλολογία.

103. Ένα από τα θαύματα της Παναγίας αναφέρεται, καθώς είπαμε, στην προσπάθεια άρπαγής της εικόνας από τους Φράγκους άμέσως μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης (1204). Άπεσταλμένοι του αυτοκράτορα Βαλδουίνου ήρθαν στο Μέγα Σπήλαιο και επιχειρήσαν να πάρουν με τη βία την εικόνα, αλλά «εὐθὺς ἐξηράνθησαν» τὰ χέρια τους. Ἐπειδὴ ὅμως στὸ μεταξύ μετανόησαν γιὰ τὴν πράξη τους, οἱ μοναχοὶ προσευχήθηκαν καὶ με τὴ χάρι τῆς Παναγίας οἱ ἱερόσουλοι γυατρεύτηκαν. Παρ' ὅλα αὐτὰ φεύγοντας ἀπὸ τὸ μοναστήρι συναπεκόμισαν «σύσσωμα» τὰ λείψανα τῶν κλιτόρων (βλ. Προσκυνητάριον ἁνωτάτου, φ. 26ν-27ν). Ὁ Οἰκονόμος τροποποίησε τὴν ἀπίστευτη ἀπὸ τὴν ἐκδοχὴ, ὑποστηρίζοντας ὅτι οἱ Φράγκοι μετὰ τὴ θεραπεία τους ἐφυγαν ἀπρακτοὶ ἀλλὰ, προσθέτει, σὲ μιὰ ἄλλη ἐπιδρομὴ τους «μετὰ τινος χρόνου» ἄρπαξαν τὰ λείψανα τῶν κλιτόρων, ὅχι ὅμως ὁλόκληρα: ἄφησαν στὸ Μέγα Σπήλαιο τὶς κάρες τους (βλ. Κιτιορικόν, σ. 69). Μὲ τὸν ἐξηγητικὸ αὐτὸ μῦθο καὶ τὸ θαῦμα ἀποκοτῶσε ἀληθοφάνεια, καὶ τὸ μοναστήρι κέρδιζε τὶς κάρες, τουλάχιστο, τῶν κλιτόρων. Πβ. ΠΑΡΘΕΝΙΟΥ, Προσκυνητάριον, σ. 43, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι τὰ λείψανα τῶν κλιτόρων δὲν ὑπάρχουν στὸ Μέγα Σπήλαιο. Σημειῶνω μιὰ ἀκόμη ἀνάλογη ἐπέμβαση. Στὸ θαῦμα ἀρ. Γ' ὁ Οἰκονόμος παρουσιάζει τὴν Παναγία νὰ θεραπεύει τὸ πόδι τοῦ Ἱωάννη πού εἶχε ἀπονεκρωθεῖ (σ. 75-76): ἀντίθετα στὸ χφ. Προσκυνητάριο (φ. 50ν) καὶ στὸ Προσκυνητάριο τοῦ Παρθενίου (σ. 52-53) τὸ πόδι τοῦ χωλοῦ ἦταν κόμμενο τελείως καὶ με τὴ χάρι τῆς Παναγίας «φύτρωσε» πάλι.

104. Κιτιορικόν, σ. 78-80.

105. Ὁ.π., σ. 85-89: (θαῦμα ἀρ. Θ').

Τὸ Κιτιορικό τοῦ Οἰκονόμου κλείνει με τὴν Ἀκολουθία τῶν κλιτόρων τῆς μονῆς Συμεών, Θεοδώρου καὶ Εὐφροσύνης¹⁰⁶. Ἡ ἴδια Ἀκολουθία, ἀλλὰ σὲ διαφορετικὴ μορφή, εἶχε δημοσιευτεῖ γιὰ πρώτη φορά στὴν Σύναξιν τοῦ 1706, μαζὶ με τὸν Βίο καὶ τὴ Διαθήκη τῶν κλιτόρων¹⁰⁷. Στὴν πρώτη αὐτῆ ἔντυπη μορφή τῆς ἡ Ἀκολουθία περιέχει: στιχηρὰ τοῦ ἑσπερινοῦ καὶ τῆς λιτῆς, τὸν ὄρθρο με δύο συμπλεκόμενους Κανόνες καὶ στὸ τέλος ἄλλα τροπάρια, ἀνάμεσα στὰ ὅποια καὶ ἓνα τοῦ Γερμανοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως¹⁰⁸. Στὴν ἀρχὴ τῆς Ἀκολουθίας, καὶ ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτὴν, παρατίθεται ἓνας ἄλλος «Κανὼν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον, ποίημα Θεοκτίστου μοναχοῦ τοῦ Στουδίτου»¹⁰⁹.

Οἱ δύο συμπλεκόμενοι Κανόνες τῆς Ἀκολουθίας ἀποτελοῦνται ἀπὸ ὀκτὼ ὠδὲς ὁ καθένας (α' -θ', λείπει ἡ β'). Κάθε ὠδὴ περιέχει τρία τροπάρια καὶ ἓνα θεοτοκίον. Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν: ἡ ζ' ὠδὴ τοῦ δευτέρου Κανόνα καὶ ἡ η' τῶν δύο Κανόνων ποὺ περιέχουν τέσσερα τροπάρια, καθὼς καὶ ἡ θ' ποὺ περιέχει, ἀντίστοιχα, τρία καὶ τέσσερα τροπάρια καὶ ἀπὸ ἓνα τριαδικό. Τὰ ἀρχικὰ τῶν τροπαρίων τοῦ πρώτου Κανόνα σχηματίζουν τὴν ἀκροστιχίδα: Πατράσι δύο καὶ μιὰ αἶνος Κόρη, ἐνῶ τοῦ δευτέρου: Καὶ πάλιν ὠδὴ τοῖς ὁσίοις ἐνθάδε. Τὰ ἀρχικὰ τῶν θεοτοκίων, μαζὶ με τὰ ἀρχικὰ τῶν τριαδικῶν τῆς θ' ὠδῆς, δίνουν τὸ ὄνομα τοῦ ὕμνογράφου: Ὡδὴ Παύλου ὁ πρῶτος Κανόνας καὶ Κορινθίου ὁ δευτέρος.

Τὸ ὄνομα τοῦ Παύλου Κορινθίου δὲν ὑπάρχει στους γνωστούς καταλόγους ὕμνογράφων, οὔτε μαρτυρεῖται, ἀπὸ ὅσο ξέρω, ἀπὸ ἄλλη πηγὴ¹¹⁰. Μποροῦμε ὥστόσο νὰ προσδιορίσουμε τὴν ἐποχὴ ποὺ ζεῖ, στηριζόμενοι σὲ κάποιες χρονολογικὲς ἐνδείξεις ποὺ μᾶς δίνουν οἱ ἴδιοι οἱ Κανόνες του. Σὲ τροπάριο τῆς η'

106. Ὁ.π., σ. 121-156. Ἡ Ἀκολουθία δὲν περιλαμβάνεται στὰ Μηναῖα τῆς Ἐκκλησίας. Παρουσίαση τῆς Ἀκολουθίας βλ. στοῦ MAX HERZOG ZU SACHSEN, *Das Christliche Hellas*, Leipzig 1918, σ. 86-88.

107. Σύναξις, σ. 33-60.

108. «Σαλπίζωμεν ἐν σάλπιγγι ἁμαρτῶν προκύψασα...». Βλ. HENRICA FOLLIERI, *Initia hymnorum Ecclesiae Graecae*, τ. III, Città del Vaticano 1962, σ. 451.

109. Βλ. ΝΙΚΟΛΑΗΜΟΥ ΝΑΞΙΟΥ, *Στέφανος τῆς Παρθένου ἦτοι Θεοτοκίον*, Βενετία 1796, σ. 83-86.

110. Βλ. C. ÈMEREAU, «Hymnographi Byzantini», *Échos d'Orient* 24 (1925), σ. 167-168. H. FOLLIERI, ὁ.π., τ. V, μέρος Α', Città del Vaticano 1966, σ. 297. JOSEPH SZÖVÉRFY, *A guide to Byzantine Hymnography*, τ. I-II, Brookline 1978-79. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι τὸ ὄνομα Κορίνθιος Παῦλος φέρει ὁ γραφέας τοῦ κώδικα Vat. Gr. 1877, ποὺ χρονολογεῖται στὸ 1292. Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ τὸ σχετικὸ κωδικογραφικὸ σημεῖωμα, ὁ Κορίνθιος Παῦλος καταγόταν ἀπὸ τὴν Traïna τῆς Σικελίας καὶ ἦταν μοναχὸς στὴ Θεοτόκον τοῦ Μῆλι τῆς Μεσσηνίας. Δὲν ὑπάρχει ὅμως ἄλλη ἐνδειξὴ γιὰ τὴν ταύτιση τῶν δύο προσώπων. Βλ. ALEXANDER TURYN, *Codices Graeci Vaticani saeculis XIII et XIV scripti annorumque notis instructi...*, In Civitate Vaticana, σ. 82-85' πβ. Φ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΥ-ΝΟΤΑΡΑ, «Ἑλληνες γραφεῖς τοῦ 12ου αἰώνα. Προσθήκες καὶ διορθώσεις στὸ εὐρετήριο τῶν Vogel-Gardthausen», *Δίπτυχα* 3 (1982-83), σ. 235.

ώδης τοῦ δευτέρου Κανόνα ὁ ὕμνογράφος ἐγκωμιάζει ὀνομαστικά τὸν Ἀνδρόνικο Παλαιολόγο, ὁ ὁποῖος «τὴν ἐν τῷ σπηλαίῳ [...] μονὴν τοῖς κάλλεσιν εἰς ὕψος ἐπηύξησε», καὶ εὐχεται: «τούτῳ δίδου τὰς νίκας, βαρβάρων κατὰ πάντων, καὶ πλῆσον θυμηδίας»¹¹¹. Στὴν ἴδια ὡδή, σὲ δύο τροπάρια, γίνεται λόγος γιὰ τοὺς «ἀνακτας τῶν Ρωμαίων»¹¹² καὶ ἀκολουθοῦν ἐπικλήσεις, ὅπως: «ταῖς ἀγγελικαῖς ἀπ' οὐρανοῦ δυνάμεσι, Θεὲ ὑπερούσιε, τὰς ἐθναρχίας πάσας ὁμοῦ τούτοις ὑποτάττων καὶ συντρίβων τυράννουσ, πρεσβείαις τῆς Παρθένου»¹¹³...». Ἀπὸ τίς ἀναφορὲς αὐτὲς προκύπτει ὅτι οἱ Κανόνες συντέθηκαν στὴν ἐποχὴ ἐνὸς ἀπὸ τοὺς Ἀνδρονίκους Παλαιολόγους, προφανῶς τοῦ κτίτορα τῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου Ἀνδρονίκου Β' (1282-1328). Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ ἐνισχύεται καὶ συμπληρώνεται ἀπὸ ἓνα ἄλλο τροπάριο, ὅπου φαίνεται νὰ μνημονεύονται γεγονότα τῆς ἐποχῆς τοῦ ἴδιου αὐτοκράτορα: «Ἐπίφανον τὸ πρόσωπόν σου, ἀγνή, βασιλευσὶν ἡμῶν, καὶ εἰρήνευσον τούτους ἀεὶ, τάχιον (sic) θορούβους καὶ ταραχὰς, ἐθνῶν τε τὰ φρυάγματα, μόνη ἐκ τοῦ μέσου πανταρχικῶς ποιούσα καὶ τῇ πόλει τοῦ κράτους, ᾧ Παρθένε, νέμουσα δόξαν καὶ ἀσφάλειαν»¹¹⁴. Στὸ τροπάριο αὐτὸ ὁ ὕμνογράφος πιθανῶς ὑπαινίσσεται τὸν ἐμφύλιο πόλεμο ἀνάμεσα στὸν Ἀνδρόνικο Β' καὶ τὸν ἐγγονό του Ἀνδρόνικο Γ', ποὺ κράτησε ἀπὸ τὸ 1321 ὠς τὸ 1328¹¹⁵. Ἄν ἡ ὑπόθεση αὐτὴ εἶναι σωστὴ, τότε σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν περίοδο πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ ἡ σύνθεση τῶν Κανόνων τοῦ Παύλου Κορινθίου¹¹⁶.

Ἡ χρονολόγησις τῆς Ἀκολουθίας στὰ χρόνια τοῦ Ἀνδρονίκου Β' συμπίπτει καὶ μὲ τὴν χρονολόγησις τοῦ ἀρχικοῦ Βίου τῶν κτιτόρων¹¹⁷. Ἄν ἀποκλείσουμε τὴν μάλλον ἀπίθανη ἐκδοχὴ τὰ κείμενα αὐτὰ νὰ ἔχουν ὑποστῆ κάποιες ἀλλοιώσεις, πρέπει νὰ δεχτοῦμε ὅτι συντάχθηκαν τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ: πρῶτα ὁ Βίος καὶ κατόπιν ἡ Ἀκολουθία, προσαρμοσμένη στὸ περιεχόμενο τοῦ Βίου.

Ἡ δημοσίευσσις τῆς Ἀκολουθίας ἀπὸ τὸν Οἰκονόμο παρουσιάζει πολλὰς

111. Σύναξις, σ. 57. Βλ. ἀνάλογο τροπάριο (σ. 55) ὅπου μνημονεύεται ἐπίσης ὁ «ἀναξ Ἀνδρόνικος» ὡς κτίτορας τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου.

112. Ὁ.π., σ. 55, 56.

113. Ὁ.π., σ. 56.

114. Ὁ.π., σ. 58-59. Στὸ *Κτιτορικόν* (σ. 153) τὸ τάχιον ἔχει διορθωθεῖ σὲ *πράνιον* ἔχουν γίνει ἐπίσης ἀλλαγές καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα τοῦ τροπαρίου.

115. Βλ. G. OSTROGORSKY, *Histoire de l'État byzantin*, Paris 1956, σ. 520 κέξ.

116. Στὸν 14ο αἰῶνα χρονολογεῖ τὴ συγγραφή τῶν Κανόνων καὶ ὁ MAX HERZOG ZU SACHSEN (ὁ.π., σ. 86), ὁ ὁποῖος μάλιστα ἐπισημαίνει καὶ τροπάρια τῆς Ἀκολουθίας, στὰ ὁποῖα ὑπάρχουν ἀναφορὲς στὴν τότε πολιτικὴ κατάσταση τῆς Πελοποννήσου (Φραγκοκρατία). Ἄς σημειωθεῖ ἐπίσης ὅτι στὶς ἀρχὲς τοῦ 14ου αἰῶνα ζεῖ καὶ ὁ ὕμνογράφος Θεοκτίστος Στουδίτης, ὁ Κανόνας τοῦ ὁποῖου περιλαμβάνεται, ὅπως ἀναφέραμε, στὴν Ἀκολουθία τῶν κτιτόρων. Τὸ στοιχεῖο αὐτὸ ὅμως ἀποτελεῖ ἀπλή ἔνδειξι καὶ ἔχει ἀσφαλὲς τεκμήριο γιὰ τὴν χρονολόγησις τῶν Κανόνων τοῦ Παύλου Κορινθίου, διότι δὲν ξέρουμε πότε ὁ Κανόνας τοῦ Θεοκτίστου μπῆκε στὴν Ἀκολουθία τῶν κτιτόρων τῆς μονῆς.

117. Βλ. ἐδῶ, σ. 83.

διαφορὲς σὲ σχέση μὲ τὴν πρώτη ἐκδοσὴ τῆς (Σύναξις, 1706). Οἱ διαφορὲς αὐτὲς, γιὰ τίς ὁποῖες θὰ γίνει λόγος παρακάτω, δὲν ξέρουμε σὲ ποῖο βαθμὸ ὀφείλονται σὲ ἐπεμβάσεις τοῦ Οἰκονόμου ἢ ἄλλου ἄγνωστου λογίου ἀπὸ τὸ περιβάλλον τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου. Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1836 οἱ πατέρες τῆς μονῆς γράφουν στὸν Οἰκονόμο ὅτι τοῦ στέλνουν γιὰ ἐκδοσὴ, μαζὶ μὲ τὸ Προσκυνητάριο τοῦ ἀνωτάτου, καὶ τὴν ἀκολουθίαν τῶν κτητόρων»¹¹⁸. Στὴν ἐπιστολὴ δὲν διευκρινίζεται ἂν πρόκειται γιὰ τὴν ἐντυπῆ Ἀκολουθία τοῦ 1706 ἢ ἄλλη χειρόγραφη. Πάντως, στὸ Ἀρχεῖο Οἰκονόμου σώζεται μιὰ χειρόγραφη Ἀκολουθία τῶν κτιτόρων¹¹⁹ — γραμμένη ὄχι μὲ τὸ χέρι τοῦ Οἰκονόμου — πάνω στὴν ὁποῖα ὁ ἴδιος ἔχει κάνει ποικίλες διορθώσεις. Πιθανῶς λοιπὸν τὸ χειρόγραφο αὐτὸ στάλθηκε στὸν Οἰκονόμο ἀπὸ τὸ μοναστήρι.

Ἡ σημαντικότερη διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν πρώτη καὶ τὴ δεύτερη ἐκδοσὴ τῆς Ἀκολουθίας συνίσταται στὴν προσθήκη πολλῶν νέων τροπαρίων, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴν Ἀκολουθία τοῦ εὐαγγελιστῆ Λουκᾶ. Συγκεκριμένα, ἐνσωματώνονται στὴ δεύτερη ἐκδοσὴ στιχηρὰ τοῦ ἐσπερινοῦ καὶ τῆς λιτῆς ἀπὸ τὴν παραπάνω Ἀκολουθία, καθὼς καὶ ὁ Κανόνας τοῦ ἀγίου, τὸν ὁποῖο ὁ συμπληθῆς τῆς Ἀκολουθίας συμπλέκει μὲ τοὺς δύο Κανόνες τοῦ Παύλου Κορινθίου¹²⁰. Μὲ τὴν ἐνσωμάτωσις αὐτὴ τονίζεται περισσότερο ἡ σχέση τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου μὲ τὸν εὐαγγελιστῆ Λουκᾶ, ζωγράφου τῆς γνωστῆς εἰκόνας τῆς Παναγίας¹²¹. Προστίθενται ἐπίσης στὴ δεύτερη ἐκδοσὴ τῆς Ἀκολουθίας στιχηρὰ τοῦ μικροῦ ἐσπερινοῦ («Ποίημα Καλλινίκου») ¹²² ἀναφερόμενα στοὺς κτίτορες τῆς μονῆς, καθὼς καὶ τροπάρια ἀπὸ Μηναιὰ καὶ ἄλλα λειτουργικὰ βιβλία. Μὲ τίς προσθήκες αὐ-

118. Ἀρχεῖο Οἰκονόμου, φάκ. IV, ἀρ. 412, ἐπιστολὴ 22 Ὀκτ. 1836. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀκολουθία καὶ τὸ Προσκυνητάριο τοῦ στέλνουν ἐπίσης καὶ ἓνα Τριῶδιο καὶ «Κανόνας ψαλλομένους εἰς τὴν κοίμησιν τῆς Θεοτόκου». Οἱ Κανόνες αὐτοὶ προέρχονταν ἴσως ἀπὸ τὸν κώδικα 84 τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, τὰ κείμενα τοῦ ὁποῖου ἐκδόθηκαν ἀπὸ τὸν Οἰκονόμο τὸ 1840 μὲ τίτλο «Ἐπιγράμματα Ἀνεκδότα». Πβ. Ν. ΒΕΗ, *Κατάλογος τῶν ἐλληνικῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς ἐν Πελοποννήσῳ μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου*, τ. Α', ὁ.π., σ. 85, σημ. 2.

119. Τετράδιο ἀποτελούμενο ἀπὸ 10 φύλλα (20 ἀριθμημένες σελίδες), διαστ. 0.315 × 0.215 (Ἀρχεῖο Οἰκονόμου, φάκ. XL, ὑποφάκ. 16, ἀρ. 5). Ἀπὸ τὸ χφ. ἔχει ἐκπέσει ἓνας ἀπροσδιόριστος ἀριθμὸς φύλλων, ποὺ περιεῖχε τοὺς Κανόνες τοῦ Παύλου Κορινθίου (τελειώνει στὸ τροπάριο «Τῆς ἀνωτάτου σοφίας τὸ στόμα σου» βλ. *Κτιτορικόν*, σ. 137).

120. Βλ. ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ ΚΟΥΤΛΟΥΜΟΥΣΙΑΝΟΥ, *Μηναιὸν τοῦ Ὀκτωβρίου*, Βενετία 1843, σ. 107-112. Στις ὡδὲς α' καὶ γ' τοῦ Κανόνα στὸν Εὐαγγελιστῆ Λουκᾶ ὁ συμπληθῆς τῆς Ἀκολουθίας παραλείπει ἀπὸ ἓνα τροπάριο καὶ προσθέτει ἄλλα, ἀπὸ διάφορα Μηναιὰ.

121. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ μνήμη τῶν κτιτόρων τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου ἐορτάζεται στὶς 18 Ὀκτωβρίου, ἡμέρα τῆς μνήμης τοῦ εὐαγγελιστῆ Λουκᾶ, ἐνῶ ἡ εὕρεσις τῆς εἰκόνας τῆς Παναγίας στὶς 22 Αὐγούστου βλ. Σύναξις, σ. 1, 19. Μὲ τὴν ἡμερομηνία 18 Ὀκτωβρίου ἐντάσσεται ὁ Βίος τῶν κτιτόρων τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου καὶ στοῦ Κ. ΔΟΥΚΑΚΗ, *Μέγας Συναξαριστής*, Ὀκτώβριος, ἐκδ. Α', Ἀθήνα 1895, σ. 235-257. Γιὰ τὴ σύνδεσις τῆς εὕρεσις τῆς εἰκόνας μὲ τὴν ἐορτὴ τοῦ εὐαγγελιστῆ Λουκᾶ βλ. Μ. ΓΕΔΕΩΝ, «Βυζαντινὸν ἐορτολόγιον», *Φιλολ. Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως* 26 (1894-95), σ. 274.

122. Δὲν ὑπάρχει στὰ *Initia hymnorum* (ὁ.π.) τῆς H. FOLLIERI.

τές ο αριθμός των τροπαρίων αυξάνεται από 133, που περιείχε η 'Ακολουθία στην πρώτη έκδοση, σε 207.

Αν δεχθούμε ότι το σωζόμενο στο 'Αρχείο Οικονόμου χειρόγραφο της 'Ακολουθίας, με βάση το όποιο έγινε η δεύτερη έκδοσή της, στάλθηκε στον Οικονόμο από το Μέγα Σπήλαιο, τότε οι παραπάνω προσθήκες οφείλονται σε άγνωστο συμπληγή.

Όμως η 'Ακολουθία έχει υποστεί και πολλές διορθώσεις με το χέρι του Οικονόμου. Πρόκειται κυρίως για επεμβάσεις στα τροπάρια της παλαιάς 'Ακολουθίας που αναφέρονται στους κτίτορες της μονής, οι οποίες αρχίζουν από άπλες φραστικές διορθώσεις των τροπαρίων και φθάνουν ως την πλήρη επανεπεξεργασία τους. Διορθώνονται γραμματικά και συντακτικά σφάλματα, αντικαθίστανται λέξεις και εκφράσεις από άλλες περισσότερο δόκιμες, και γενικά μεταβάλλεται ή μορφή αλλά και το περιεχόμενο αρκετών τροπαρίων. Δεν λείπουν και οι περιπτώσεις όπου ο διορθωτής της 'Ακολουθίας κατασκευάζει νέα σχεδόν τροπάρια σε αντικατάσταση των παλαιών. Οι επεμβάσεις αυτές έχουν ως συνέπεια τη διατάραξη της ακροστιχίδας των Κανόνων του Παύλου Κορινθίου σε τροπάρια της ε', ζ' και θ' ώδης¹²³.

Παράλληλα μ' αυτές, υπάρχουν και επεμβάσεις στο περιεχόμενο της 'Ακολουθίας, που αποβλέπουν στην προσαρμογή του πραγματολογικού μέρους των τροπαρίων στο χφ. Προσκυνητάριο του άνω μύμου (1765) και, βέβαια, στο Κτιτορικό του Οικονόμου¹²⁴. Αναφέραμε παραπάνω ότι ο άνω μύμος είχε μεταθέσει τα χρονικά δεδομένα της ζωής των κτιτόρων από την εποχή της Εικονομαχίας στον 4ο αιώνα¹²⁵. Ο διορθωτής της 'Ακολουθίας, λοιπόν, ακολουθώντας το χφ. Προσκυνητάριο, απαλείφει ή τροποποιεί τα σημεία εκείνα των τροπαρίων που μνημόνευαν ή υπαινίσσονταν το γεγονός της Εικονομαχίας¹²⁶. Για λόγους προσαρμογής επίσης ο διορθωτής της 'Ακολουθίας πρόσθεσε στους δύο αποστόλους, τον Παύλο και τον Ανδρέα —οι όποιοι σύμφωνα με τον αρχικό Βίο καθοδήγησαν τους κτίτορες στην εύρεση της εικόνας— και τον απόστολο Λουκά¹²⁷: η προσθήκη αυτή είχε εισαχθεί στον Βίο, καθώς ξέρουμε, από τον

123. Κτιτορικό, σ. 144 («Παῦλον, Λουκᾶν, Ἀνδρέαν, Ἀχάϊας τοὺς μύστας...»), σ. 146 («Πολλὴ χαρὰ τοῖς πιστοῖς...») και σ. 153 («Τριάδα ἐν Μονάδι θεολογῶ...»), «Παρθένε Παναγία Μητρὲ Θεοῦ...»).

124. Τέτοιου είδους προσαρμογές δεν ἦσαν ἀσυνήθιστες στὴν ἀγιολογικὴ φιλολογία. Βλ. πρῶτερα Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Ἅγιος Νικόλαος ὁ ἐν Βουναίῃ, Ἀθήνα 1972, σ. 71.

125. Βλ. ἐδῶ, σ. 91.

126. Βλ. τροπάρια που ἔχουν ὑποστεί τέτοιες επεμβάσεις στὴν Σύναξιν και στὸ Κτιτορικό, ἀντίστοιχα: σ. 38-39/128, 47/139, 52/144, 55/148, 56/150. Ἐνα ἄλλο τροπᾶριο με ἀναφορὰ στὴν Εἰκονομαχία («Δεῦτε φιλεόρτων τὸ σύστημα...»), Σύναξις, σ. 43) ἔχει παραληφθεῖ τελείως, ὄχι μόνο στὸ Κτιτορικό τοῦ Οἰκονόμου, ἀλλὰ και στὴ χειρόγραφη 'Ακολουθία.

127. Κτιτορικό, σ. 144, 148.

άνωνμο συγγραφέα¹²⁸. Μία ακόμη ἀνάλογη επέμβαση διαπιστώνουμε στὸ ἀκόλουθο τροπᾶριο: «Πατέρες πανόλβιοι, ὑμᾶς ὁ Κύριος ἐπεμψεν ἐκ Θεταλῶν εἰς τὴν Πέλοπος, φρικτὸν εἰκόνισμα τῆς αὐτὸν τεκούσης [...] εὐρεῖν»¹²⁹. Ἐδῶ ὁ διορθωτής της 'Ακολουθίας ἀντικαθιστᾷ τὴ φράση «ἐκ Θεταλῶν» με τὴ φράση «ἐκ τῆς Σιδῶν»¹³⁰ γιὰ νὰ συμφωνήσει ἡ 'Ακολουθία με τὴν ἀφήγηση τοῦ χφ. Προσκυνηταρίου, σύμφωνα με τὴν ὁποία ἡ ἀποκάλυψη γιὰ τὴν εύρεση τῆς εἰκόνας έγινε στὰ Ἱεροσόλυμα και ὄχι στὴν Ἑλλάδα, που ἀνέφερε ὁ ἀρχικός Βίος¹³¹.

Οἱ παραπάνω διορθώσεις και προσαρμογές φαίνεται νὰ ἔχουν γίνεῖ ἀπὸ τὸν Οἰκονόμο. Ὡστόσο δὲν μπορούμε νὰ ὑποστηρίξουμε με βεβαιότητα ὅτι αὐτὸς ἦταν και ὁ μοναδικὸς διορθωτής τῆς 'Ακολουθίας, και τοῦτο γιὰ δύο λόγους: α) γιὰτι ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τῆς 'Ακολουθίας λείπει ἓνα μεγάλο μέρος, και μάλιστα τὸ τμήμα ἐκεῖνο που περιείχε τοὺς Κανόνες τοῦ Παύλου Κορινθίου, στοὺς ὁποίους ἔχουν γίνεῖ οἱ περισσότερες επεμβάσεις και β) γιὰτι στὸ ἴδιο τὸ χειρόγραφο προϋπήρχαν ἀνάλογες, μεμονωμένες επεμβάσεις προερχόμενες ἀπὸ ἄλλον ἄγνωστο συμπληγή¹³². Δὲν ὑπάρχει πάντως ἀμφιβολία ὅτι ὁ Οἰκονόμος θεολόγος με ἀριστη γνώση τῆς ὀρθόδοξης χριστιανικῆς ὁμολογίας¹³³, εἶναι ὁ κύριος διορθωτής τῆς παλαιᾶς 'Ακολουθίας τῶν κτιτόρων. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὶς διαγραφές και τὶς προσθήκες που ἔχει κάνει ὁ ἴδιος στὸ σωζόμενο τμήμα τῆς χειρόγραφης 'Ακολουθίας, και οἱ ὁποῖες εἶναι ἀνάλογες μ' ἐκεῖνες τοῦ χειρογράφου Προσκυνηταρίου. Οἱ επεμβάσεις αὐτὲς ἀποτελοῦν, συγχρόνως, και μιὰ καλὴ μαρτυρία γιὰ τὶς ἀντιλήψεις τοῦ Οἰκονόμου σχετικὰ με τὴν ἀποκατάσταση, λεκτικὴ και θεματολογικὴ, τῶν ὁμολογιακῶν κειμένων.

III. Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΚΤΙΤΟΡΙΚΟΥ

Ἡ ἔκδοση τοῦ Κτιτορικοῦ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου ἦταν κοινὴ ἐπιλογή τῆς μονῆς και τοῦ Κ. Οἰκονόμου. Ἰδιαίτερα γιὰ τὸν Οἰκονόμο ἡ ἀνάληψη τῆς ἐκδοτικῆς φροντίδας τοῦ Κτιτορικοῦ ἦταν μιὰ πρωτοβουλία στενὰ συνδεδεμένη με τὶς θρησκευτικὲς του ἀπασχολήσεις και εἰδικότερα με τοὺς ἀγῶνες που διεξήγαγε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὑπὲρ τῆς Ὀρθοδοξίας. Με ἄλλα λόγια, ἡ ἱστορία τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου και ἡ ἀκτινοβολία του ὡς ἱεροῦ προσκυνήματος παρεῖχε στὸν Οἰκονόμο μιὰ καλὴ εὐκαιρία γιὰ τὴν προβολὴ τοῦ μοναχισμοῦ, τὴ συντή-

128. Βλ. ἐδῶ, σ. 92.

129. Σύναξις, σ. 38.

130. Κτιτορικό, σ. 128. Ἡ διόρθωση ἔχει γίνεῖ στὴ χειρόγραφη 'Ακολουθία με τὸ χέρι τοῦ Οἰκονόμου.

131. Βλ. ἐδῶ, σ. 92.

132. Βλ. ἐδῶ, σ. 126.

133. Ὁ ἴδιος πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι εἶχε διορθώσει τὸ 1842 και τὴν 'Ακολουθία τοῦ ἀγίου Ἀλεξίου. Βλ. Κ. ΛΑΠΠΑ, Ἅγία Λαύρα Καλαβρυτῶν. Ἀ' Κείμενα ἀπὸ τὸν κόδικα τῆς μονῆς, Ἀθήνα 1975, σ. λ'.

ρηση τῆς εὐσέβειας τῶν πιστῶν καὶ γενικότερα τὴν υπεράσπιση τῆς ὀρθόδοξης χριστιανικῆς παράδοσης, πού τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τίθεται ὑπὸ ἀμφισβήτηση ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ φιλελευθερισμοῦ. Γιὰ νὰ κατανοήσουμε λοιπὸν τὴ σημασία τῆς ἐκδόσης τοῦ Κιτιοτικοῦ καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο αὐτὸ ὑπηρετοῦσε τὶς φιλορθόδοξες ἰδέες, πρέπει προηγουμένως νὰ δοῦμε, συνοπτικά, τὸ θρησκευτικὸ κλίμα πού ἐπικρατοῦσε στὰ χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸ 1840, σὲ συνάρτηση μὲ τὴ δράση τοῦ Οἰκονόμου.

Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1834 ὁ Κ. Οἰκονόμος φθάνει στὴν Ἑλλάδα —μετὰ ἀπὸ μιὰ μακρόχρονη διαμονὴ στὴ Ρωσία (1821-1832)— καὶ ἐγκαθίσταται στὸ Ναύπλιο. Ὁ παλιὸς δάσκαλος τῆς Σμύρνης (1809-1820), μὲ τὴν εὐδοκίμη θητεία στὶς ἰδέες τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ, ἔρχεται τώρα ἐφοδιασμένος μ' ἕνα διαφορετικὸ ἰδεολογικὸ ἐξοπλισμὸ, πού τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ του εἶναι ἡ ἄκρα συντήρηση: συντήρηση θρησκευτικῆ, γλωσσικῆ, πολιτικῆ¹³⁴. Τὴ στιγμὴ πού ἐπιστρέφει τὰ θρησκευτικὰ πράγματα στὴν Ἑλλάδα βρίσκονται σὲ κρίσιμη καμπή. Ἐνα χρόνο πρὶν, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1833, ἡ βαυαρικὴ ἀντιβασιλεία εἶχε κηρύξει αὐτόνομη τὴν ἑλλαδικὴ Ἐκκλησία ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, γεγονός πού εἶχε προκαλέσει ἰσχυρὲς ἀντιδράσεις σ' ἕνα εὐρὸ φάσμα κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν δυνάμεων. Οἱ ἀντιδράσεις αὐτὲς κορυφώθηκαν μὲ τὴν ἀπόφαση τῆς ἀντιβασιλείας (Σεπτέμβριος 1833) νὰ καταργήσῃ τὰ περισσώτερα ἀπὸ τὰ μοναστήρια καὶ νὰ ἀπαλλοτριώσῃ τὶς περιουσίες τους (1833-1834)¹³⁵.

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τῶν Βαυαρῶν, πού ἔβρισκε ὑποστήριξη στὸ ἔδαφος τῶν φιλελευθέρων πολιτικῶν καὶ κληρικῶν, ἀποτέλεσε τὸ ἔναυσμα γιὰ τὴ συσπείρωση τῶν συντηρητικῶν φιλορθόδοξων δυνάμεων. Ὁ Οἰκονόμος τάχθηκε ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ στὸ πλευρὸ τῶν δυνάμεων αὐτῶν. Μὲ τὴ θεολογικὴ του ἐπάρκεια, τὴν προσωπικὴ του ἀκτινοβολία καὶ κυρίως τὴν ἀνένδοτη προσήλωσή του στὴν ἰδέα τῆς Ὀρθοδοξίας, πρωτοστάτησε στοὺς ἀγῶνες γιὰ τὴν περιφρούρηση τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ κλήρου καὶ, γενικότερα, τῆς ὀρθόδοξης παράδοσης ἀπὸ τὸν φιλελευθερισμὸ καὶ τὶς ξένες θρησκευτικὲς προ-

134. Γιὰ τὴ στρόφη τοῦ Οἰκονόμου πρὸς τὸν συντηρητισμὸ βλ. Κ.Θ. ΔΗΜΑΡΑ, «Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων ἕνα μνημόσυνο», *Ἐκκλησία* 34 (1957), σ. 503-504· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς*, Ἀθήνα «Ἐρμῆς» 1980, σ. 376-377 καὶ *Ἑλληνικὸς ρωμαντισμὸς*, Ἀθήνα «Ἐρμῆς» 1982, σ. 374. Πβ. Δ.Σ. ΜΠΑΛΑΝΟΥ, *Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων*, Ἀθήνα 1932, σ. 11 κέξ.

135. Ἀπὸ τὴ βιβλιογραφία γύρω ἀπὸ τὸ ἐκκλησιαστικὸ ζήτημα στὰ χρόνια αὐτὰ σημειώνω: G.L. VON MAURER, *Das Griechische Volk*, τ. Β', Heidelberg 1835· ἑλληνικὴ μετάφραση ΟΛΓΑΣ ΡΟΜΠΑΚΗ, *Ὁ ἑλληνικὸς λαός*, Ἀθήνα «Τολιδης» 1976, σ. 499-522. ΣΟΦ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ (ἐκδ.), *Τὰ σωζόμενα ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων*, τ. Β', Ἀθήνα 1864, σ. 96-292. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, τ. Α', Ἀθήνα 1920, σ. 133-144. JOHN A. PETROPOULOS, *Politics and Statecraft in the Kingdom of Greece 1833-1843*, Princeton, New Jersey, 1968, σ. 180-192.

παγάνδες. Ἐκπρόσωποι τῶν φιλελευθέρων ἰδεῶν, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, εἶναι πολιτικοί, διανοούμενοι καὶ φιλελεύθεροι κληρικοί, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Θεόκλητο Φαρμακίδη καὶ τὸν Νεόφυτο Βάμβα· οἱ τελευταῖοι ὑποστηρίζουν τὴν ἀναδιοργάνωση σὲ ἐθνικὴ βάση τῆς ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας καὶ, παράλληλα, καταδικάζουν τὸ πνεῦμα τῆς θρησκοληψίας καὶ τῆς θρησκευτικῆς μισαλλοδοξίας πού καλλιεργοῦν οἱ συντηρητικοὶ ἐκκλησιαστικοὶ κύκλοι¹³⁶.

Τὰ φιλορθόδοξα κηρύγματα, ἐνισχυόμενα ἀπὸ τοὺς πατριαρχικοὺς κύκλους τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ ἀπὸ μιὰ μερίδα τοῦ πολιτικοῦ κόσμου, βρίσκουν μεγάλη ἀπήχηση. Ὁ Οἰκονόμος κατορθώνει νὰ δημιουργήσῃ ἕναν εὐρὸ κύκλο ὁπαδῶν, ἀπὸ ἀπλοὺς μοναχοὺς ἕως ἀνώτερους κληρικούς, λογίους, δασκάλους, μὲ τοὺς ὁποίους βρίσκεται σὲ ἀμεση ἢ ἐπιστολικὴ ἐπικοινωνία, καὶ τοὺς ὁποίους καθοδηγεῖ καὶ ἐμπνέει μὲ τὴ διδασκαλία του. Τὰ φιλορθόδοξα κηρύγματα προκαλοῦν ἕνα θρησκευτικὸ παλμό στὶς λαϊκὲς μάζες, πού ἀνοίγει πολὺ γρήγορα τὸ δρόμο πρὸς τὴ θρησκοληψία: «Εἶναι σχεδὸν ἕν ἔτος», γράφει τὸ 1836 ὁ Ἀλέξανδρος Σοῦτσος, «ἀφ' οὗ ἡ ἐπίδειξις τῆς θεοσεβείας ἔγινε γενικὸς συρμός τῆς Ἑλλάδος, ἀφ' οὗ αἱ γονυκλισίαι καὶ αἱ νηστεῖαι μᾶς ἐπανῆλθον σῶαι»¹³⁷. Μιὰ ἄλλη ἐκφραση τῆς θρησκευτικότητος εἶναι ἡ ἐπιστροφή στὸν ἀγαθαγγελισμὸ. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι μέσα σὲ δύο χρόνια, τὸ 1837 καὶ τὸ 1838, κυκλοφοροῦν τέσσερις ἐπανεκδόσεις τοῦ Ἀγαθαγγελοῦ¹³⁸, πού συμπληρώνονται στὰ ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια ἀπὸ ἄλλα «προφητικὰ» βιβλία¹³⁹.

Μεγάλῃ ἐπίδοση γνωρίζει τὴν ἴδια ἐποχὴ καὶ ἡ θαυματολογία, μὲ τὴν ἀνακάλυψη ἢ τὴν προβολὴ θαυματουργῶν εἰκόνων πού προκαλοῦν τὴ συρροὴ τῶν

136. Πηγὲς γιὰ τὶς θρησκευτικὲς καὶ ἰδεολογικὲς αὐτὲς συγκρούσεις ἀποτελοῦν τὰ ἴδια τὰ κείμενα τῶν πρωταγωνιστῶν. Βλ. ΝΕΟΦ. ΒΑΜΒΑ, *Περί τῆς νεοελληνικῆς Ἐκκλησίας [...]* σύντομος ἀπάντησις, Ἀθήνα 1838. Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, *Ἐπίκρισις εἰς τὴν περὶ νεοελληνικῆς Ἐκκλησίας σύντομον ἀπάντησιν τοῦ [...]* Νεοφύτου Βάμβα, Ἀθήνα 1839. ΝΕΟΦ. ΒΑΜΒΑ, *Ἀντεπίκρισις εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ πρεσβυτέρου καὶ Οἰκονόμου Κωνσταντίνου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων Ἐπίκρισιν*, Ἀθήνα 1839. Θ. ΦΑΡΜΑΚΙΔΗ, *Ἀπολογία*, Ἀθήνα 1840.

137. ΑΛΕΞ. ΣΟΥΤΣΟΥ, *Ἑλληνικὴ Πλάστιγξ*, Ἀθήνα 1836, σ. 86.

138. Βλ. Δ. ΓΚΙΝΗ-Β. ΜΕΞΑ, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863*, τ. Α'-Β', Ἀθήνα 1939-1941, ἀρ. 2915, 2968, 3049, 6814· γιὰ τὴν τελευταία ἐκδοσὴ πβ. Φ. ΗΑΙΟΥ, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863. Προσθήκες-Διορθώσεις*, «Τετραδία Ἑργασίας» ΚΝΕ/ΕΙΕ, ἀρ. 4, Ἀθήνα 1983, σ. 109, ἀρ. 562. Ὁ ἴδιος ὁ Οἰκονόμος τὸ 1832 στὴ Βιέννη προτάσσει ἰδιόγραφες σημειώσεις σ' ἕνα δικό του χειρόγραφο τοῦ Ἀγαθαγγελοῦ, τὸ ὁποῖο σήμερα σώζεται στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Βλ. Α. ΠΟΛΙΤΗ, «Ἡ προσγραφόμενη στὸν Ρήγα πρώτη ἐκδοσὴ τοῦ Ἀγαθαγγελοῦ», *Ὁ Ἑρασιστής* 7 (1969), σ. 175.

139. Βλ. Δ. ΓΚΙΝΗ-Β. ΜΕΞΑ, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία*, ὁ.π., ἀρ. 3147, 3407, 3547. Οἱ μαρτυρίες γιὰ τὴν ἀναβίωση τοῦ ἀγαθαγγελισμοῦ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἀφθονοῦν: βλ. ΝΕΟΦΥΤΟΥ ΔΟΥΚΑ, *Ἐπιστολαὶ πρὸς τινὰς ἐν διαφόροις περιστάσεσι...*, τ. Α', Αἴγινα 1839, σ. 23, 34-35· ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΓΑΖΗ, *Λεξικὸν τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ἄλλα ἔργα*, Ἰωάννινα 1971, σ. 273· ἐφ. *Μέλισσα*, ἀρ. 29, 28 Δεκ. 1840. Πβ. Κ.Θ. ΔΗΜΑΡΑ, *Ἑλληνικὸς ρωμαντισμὸς*, ὁ.π., σ. 375.

πιστών. Τὸ 1833 δημοσιεύεται γιὰ πρώτη φορά ἡ «Εὔρεσις τῆς πανσέπτου εἰκόνας τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου, καὶ οἰκοδομῆ τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ τῆς Εὐαγγελιστρίας εἰς τὴν νῆσον Τήνον»¹⁴⁰. Τὴν ἐπομένη χρονιά τὸ ἴδρυμα τῆς Εὐαγγελιστρίας ἀναγνωρίζεται μὲ βασιλικὸ διάταγμα ὡς «Προσκύνημα τῶν ἀπανταχοῦ Ὁρθοδόξων» καὶ τίθεται ὑπὸ τὴν ἐπιτήρηση τῆς Γραμματείας Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Δημοσίου Ἐκπαιδευσεως¹⁴¹. Ἔτσι ἡ θαυματουργὴ εἰκόνα τῆς Παναγίας τῆς Τήνου ἐπιβάλλεται ὀριστικὰ στὴν κοινὴ συνείδηση. Δυὸ χρόνια ἀργότερα, τὸ 1836, στὸ Ἀργοκόλι τῆς Νάξου ἀνακαλύπτονται ἀπὸ ἓνα βοσκὸ τρεῖς εἰκόνες —θαυμέναι ὑπὲρ τοὺς χιλιούς χρόνους ἀπὸ τῆς εἰκονομαχίας— καὶ ἀποδίδονται στὸν ἀπόστολο Λουκᾶ. Ἐνας μοναχὸς ἀπὸ τὴν Πάρο, ὀνομαζόμενος Ἡλίας, σπεύδει νὰ πληροφορήσει λεπτομερῶς τὸν Οἰκονόμο γιὰ τὴν εὔρεση καὶ γιὰ τὰ «ἀπειρα» θαύματα ποὺ καθημερινὰ τελοῦνται ἐκεῖ¹⁴². Τὴν ἴδια χρονιά, στὴ Θήρα, ἓνας χωρικὸς σκάβει καὶ ἀνακαλύπτει μὲ τὴν καθοδήγηση τῆς Παναγίας τὰ ἐρείπια ἐνὸς μοναστηριοῦ¹⁴³. Οἱ εὔρεσεις αὐτὲς διαδίδονται γρήγορα, προκαλοῦν συζητήσεις καὶ ἐξάπτουν τὴ θρησκευτικὴτητα τῶν πιστῶν.

Τὰ φαινόμενα αὐτὰ βάζουν σὲ ἀνησυχία τοὺς φιλελεύθερους κύκλους. Ἡ θαυματολογία καὶ ὁ ἀγαθαγγελισμὸς καταδικάζονται ὡς ἐπικίνδυνες ἀγυρτικὲς ἐκδηλώσεις καὶ ἀποδίδονται στὴν καλλιεργούμενη ἀπὸ τοὺς φιλορθόδοξους θρησκοληψία. Τὰ ἀγαθαγγελικὰ κηρύγματα, γράφει ὁ Βάμβας τὸ 1838, «διασπείρονται εἰς τὸν Ἑλληνικὸν λαόν, διὰ νὰ ταράττωσι τὴν εὐπιστίαν αὐτοῦ, καὶ νὰ ἐξάπτωσιν εἰς τὴν καρδίαν του ἐλπίδας ἄλλας καὶ φόβους περὶ τῶν καθεστώτων»· σχετικὰ μὲ τίς εἰκόνες, ὑποστηρίζει ὅτι αὐτὲς «ἐκρύφθησαν ὑπὸ γῆν ἀπὸ λαοπλάνους τινάς, ἔπειτα ὡς δι' ὄραμάτων καὶ ὀπτασιῶν ἀνεκαλύφθησαν, καὶ οἱ τὰ τοιαῦτα σκευωρήσαντες θεομπαῖνται διεκήμερον φήμας ψευδεῖς»¹⁴⁴. Κύριος ὑπεύθυνος γιὰ τὴ δημιουργία αὐτοῦ τοῦ κλίματος θεωρεῖται ὁ Οἰκονόμος, ὁ ὁποῖος, πραγματικὰ, δὲν κρύβει τὸ σεβασμὸ του πρὸς τὰ θαυ-

140. Ἡ εὔρεση τῆς εἰκόνας ἔγινε τὸ 1823. Βλ. ΛΕΩΝΙΔΟΥ ΙΩ. ΦΙΛΙΠΠΙΔΟΥ, «Συμβολὴ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς νήσου Τήνου», Ἐπιτηρῆσις Ἐταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν 3 (1963), σ. 102.

141. Ὁ.π., σ. 105-106.

142. Βλ. ἐπιστολὴς του στὸ Ἀρχεῖο Οἰκονόμου, φάκ. IV, ἀρ. 388, 19 Ἰαν. 1836, ἀρ. 394, 17 Ἀπρ. 1836, ἀρ. 395, 23 Ἀπρ. 1836. Ἡ ἀποκάλυψη τῶν εἰκόνων στὸ Ἀργοκόλι, σχολιάζει ἡ ἐφ. Ἀθηναῖ (ἀρ. 333, 6 Μαΐου 1836), ἦταν ἔργο ἀπάτης ἐνὸς «Ναξίου βοσκῶν φυγοδίκου Γερμανώλη, ὅστις κηρύξας ὄνειρον καὶ εὔρεσις εἰκόνων[...] ἔσυρε πλῆθος ἀνοήτων μὲ ἀναθήματα καὶ προσφορὰς»· τὰ κέρδη ποὺ ἀποκόμισε ὁ Γερμανώλης, συνεχίζει ἡ ἐφημερίδα, «ἔκαμε νὰ γεννηθοῦν καὶ ἄλλα θαύματα εἰς Μύκονον καὶ Θήραν, πληρὴ φαίνεται ὅτι δὲν ἐδοκίμησαν».

143. Βλ. περ. Εὐαγγελικῆ Σάλπιγγος, περίοδος Γ', ἀρ. 7, 15 Ἀπρ. 1838, σ. 210-219. ΣΟΦ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ (ἐκδ.), Τὰ σωζόμενα ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα, ὁ.π., τ. Β', σ. 341.

144. ΝΕΟΦ. ΒΑΜΒΑ, Περὶ τῆς νεοελληνικῆς Ἐκκλησίας, ὁ.π., σ. 17.

ματουργὰ προσκυνήματα καὶ τὸν ἀποτροπισμὸ του γιὰ τοὺς «νέους εἰκονομάχους»¹⁴⁵.

Ἡ θρησκευτικὴ ἀκρίβεια τῆς περιόδου αὐτῆς τεκμηριώνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἐκδοτικὴ κίνηση: ἐκκλησιαστικὲς ἐγκύκλιοι καὶ βιβλία ἀντιαιρετικά, ἀντικαθιηνικά, ἀντιπαπικά, ψυχωφελῆ κ.ἄ. ἐκδίδονται ἢ ἐπανεκδίδονται τὴν ἐποχὴ αὐτὴ γιὰ νὰ στερεώσουν τὸ ὀρθόδοξο φρόνημα τῶν πιστῶν καὶ νὰ ἀποτρέψουν τοὺς κινδύνους ποὺ ἐγκυμονεῖ ἡ διάδοση αἰρετικῶν καὶ νεωτεριστικῶν ἰδεῶν.

Μέσα σ' αὐτὸ τὸ ἔντονα θρησκευτικὸ κλίμα πραγματοποιεῖται ἡ ἔκδοση τοῦ Κτιτορικοῦ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου ἀπὸ τὸν Οἰκονόμο¹⁴⁶. Ὁ «ἀδιωκόμενος» μὲ τὰ μέτρα τῆς ἀντιβασιλείας μοναχισμὸς¹⁴⁷, ποὺ γιὰ τὸν Οἰκονόμο ἀποτελεῖ τὸ ἰσχυρότερο στήριγμα τῆς ὀρθόδοξης χριστιανικῆς παράδοσης, βρῖσκει στὸ πρόσωπο τοῦ Οἰκονόμου τὸν θερμότερο συμπαράστατή. Ἡ ἱστορία τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, ἡ «ἐξ ἀποκαλύψεως» ἱδρυσή του καὶ ἡ θαυματολογία γύρω ἀπὸ τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας θὰ συντελέσουν στὴ δικαίωση τοῦ μοναχικοῦ κόσμου καί, συγχρόνως, θὰ διεγείρουν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν πιστῶν γιὰ τὰ ὀρθόδοξα προσκυνήματα.

Τὸ Κτιτορικὸ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου ἐκδόθηκε, ὅπως εἴπαμε, χωρὶς ὄνομα συγγραφέα. Ὅμως οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Οἰκονόμου γνώριζαν ποιὸς κρυβόταν πίσω ἀπὸ τὴν ἀνωνυμία: τόσο τὸ ὄνομα τοῦ βιβλίου, ὅσο καὶ οἱ γνωστὲς σχέσεις τοῦ συγγραφέα του μὲ τὸ Μέγα Σπήλαιο, δὲν ἄφηναν καμιὰ ἀμφιβολία ὅτι αὐτὸ ἦταν ἔργο τοῦ Κ. Οἰκονόμου. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἔκδοση τοῦ Κτιτορικοῦ ἐρχόταν σὲ μιὰ στιγμὴ ιδιαίτερης ὄξυνσης τῶν ἀντιθέσεων ἀνάμεσα στὶς συντηρητικὲς καὶ τίς φιλελεύθερες δυνάμεις. Ἐνα χρόνο πρὶν, τὸ 1839, εἶχε ἀποκαλυφθεῖ ἡ συνωμοσία τῆς «Φιλορθόδοξης Ἐταιρείας». Τὸν ἴδιο χρόνο ἡ Ἐκκλησία εἶχε καταδικάσει τὸν Θεόφιλο Κάτρη καὶ εἶχε ἀπομακρύνει τὸν Θ. Φαρμακίδη ἀπὸ τὴ γραμματεία τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ τὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν¹⁴⁸. Ἐμπνευστὴς τῆς δίωξης τοῦ Φαρμακίδη θεωρή-

145. Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Ἐπίκαισις, ὁ.π., σ. 330-333. Πβ. καὶ περ. Εὐαγγελικῆ Σάλπιγγος, περ. Β', ἀρ. 6, 4 Ἰουλίου 1836, σ. 178.

146. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι τὴν ἴδια χρονιά (1840) ὁ ἐκδότης τῆς Εὐαγγελικῆς Σάλπιγγος ἱεροκήρυκας Γερμανὸς, θερμὸς ὀπαδὸς τοῦ Οἰκονόμου καὶ μαχητικὸς κήρυκας τῶν φιλορθόδοξων ἰδεῶν, ἐκδίδει, μετὰ ἀπὸ ἐπίσκεψιν στοὺς Ἁγίους Τόπους, μιὰ Ἱστορία καὶ περιγραφὴ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, ἐν ᾗ ἐστὶν ὁ πανάγιος καὶ ζωοδόχος Τάφος, Ἀθήνα 1840.

147. Βλ. ἰδιαίτερα ΣΟΦ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ (ἐκδ.), Τὰ σωζόμενα ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα, ὁ.π., τ. Β', σ. 252 κέξ., ὅπου ὁ Κ. Οἰκονόμος ἀσκει δέξια κριτικὴ στὴν κατάργησιν τῶν μοναστηριῶν.

148. Βλ. Θ. ΦΑΡΜΑΚΙΔΗ, Ἀπολογία, ὁ.π., σ. γ', 1. ΣΟΦ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ (ἐκδ.), Τὰ σωζόμενα ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα, ὁ.π., τ. Γ', σ. 432-433, σημ. β'. Ὁ Φαρμακίδης εἶχε διοριστεῖ μὲ τὴν ἴδρυσιν τοῦ Πανεπιστημίου καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς· τὸ 1839 μετατέθηκε ἀδυσμενῶς ἀπὸ τὴ Θεολογικὴ στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολή.

θηκε ο Οικονόμος. Ἡ ἔκδοσις λοιπὸν τοῦ Κτιτορικοῦ παρείχε μίαν ἀκόμη εὐκαιρία γὰρ τῆ συνέχισις τῶν ιδεολογικῶν ἀντιπαραθέσεων.

Ἐνα μῆνα μετὰ τὴν ἔκδοσίν του, τὸν Ἰούλιον τοῦ 1840, ὁ Φαρμακίδης ὑπέβαλε μιὰ ἀναφορά στὴν Ἱερά Σύνοδο¹⁴⁹, ὅπου ὑποστήριξε ὅτι τὸ Κτιτορικὸ «περιέχει πολλὰ καὶ μεγάλα ψεύδη» καί, μάλιστα, ἕνα ἐγκώμιον στὴ Θεοτόκον ἐπιλήψιμο ἀπὸ δογματικὴ ἄποψη: «Σὺ [...] ἡ ἀνύμφευτος Νύμφη τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός, ἡ ἐξαιρέτος κατοικία τῆς ὁμοουσίου καὶ πανταγίου Τριάδος»¹⁵⁰. Μετὸ ἐγκώμιον αὐτό, συνεχίζει ὁ Φαρμακίδης, ὁ συγγραφέας τοῦ Κτιτορικοῦ «βλασφημεῖ καὶ εἰς τὰ τρία ὁμοῦ τῆς θεότητος τὰ πρόσωπα· διότι ἀποκαλῶν τὴν μόνην τὸν υἱὸν τέξασαν κατ'οικίαν τῆς ὁμοουσίου καὶ πανταγίου Τριάδος, λέγει προφανέστατα, ὅτι ἡ Ἁγία Τριάς ἔλαβε σάρκα καὶ μετώκησεν ἐν αὐτῇ»¹⁵¹. Παρ' ὅλο πὺ ὁ Φαρμακίδης γνωρίζει ἢ τουλάχιστον ὑποπτεύεται τὸν συντάκτη τοῦ βιβλίου, ἀποφεύγει νὰ τὸν κατονομάσει: «Συγγραφεὺς ἢ Συντάκτης τοῦ περι οὗ ὁ λόγος Κτιτορικοῦ», γράφει, «λέγεται κοινῶς ὁ Ρῶσσος πρεσβύτερος καὶ οἰκονόμος κύριος Κωνσταντῖνος ὁ ἐξ Οἰκονόμων γενεαλογούμενος· ἀλλ' ἐγὼ δὲν τὸ πιστεύω· διότι δὲν δύναμαι νὰ πιστεύσω, ὅτι ἄνθρωπος τόσο σφοδρὸς [...] ἐδύνατό ποτε νὰ ἐκπέσῃ εἰς τοιαύτην ἀσέβειαν, καὶ νὰ ἐκφέρῃ τοιαύτην βλασφημίαν»¹⁵². Οἱ αἰχμῆς αὐτῆς δὲν ἀφήνουν καμιὰ ἀμφιβολία ὅτι στόχος τῆς κριτικῆς ἦταν ὁ Οἰκονόμος.

Μετὰ τὴν κριτικὴν τοῦ αὐτοῦ ὁ Φαρμακίδης κάθε ἄλλο παρὰ ἐπιζητοῦσε νὰ ἐμπλακεῖ σὲ δογματικὰ συζητήσεις. Ἀπλῶς, τὸ ἐγκώμιον στὴ Θεοτόκον τοῦ ἔδινε τὴν εὐκαιρία νὰ καταγγελεῖ ὡς αἰρετικὸν τὸν ἄνθρωπον ἐκεῖνον πού εἶχε ἀνακηρυχθεῖ θεματοφύλακας τῆς ὀρθόδοξης χριστιανικῆς παράδοσης καὶ διώκτης κάθε δογματικῆς παρεκτροπῆς. Ἀπορεῖ, λοιπὸν, ὁ Φαρμακίδης πῶς ὁ Οἰκονόμος — ἂν εἶναι αὐτὸς «τῶ ὄντι πατὴρ τοῦ περι οὗ ὁ λόγος συγγράμματος» — «ἄνθρωπος ὁσφραϊνόμενος καὶ μακρόθεν κακοδοξίαν καὶ ἑτεροδοξίαν, ἄνθρωπος συμπεραίνων ἐξ ἀπλουστάτων πραγμάτων πονηρίαν καὶ δολιότητα, φωρᾶται βλασφημῶν εἰς αὐτὴν τὴν τρισυπόστατον Θεότητα!»¹⁵³.

Ἡ Ἱερά Σύνοδος ἀπάντησε στὶς καταγγελίες τοῦ Φαρμακίδου μετὰ μιὰ μακροσκελὴ ἐπιστολὴ (22 Ἰουλ. 1840) στὴν ὁποία ἀπέκρουε μετὰ σωρεία θεολογι-

149. Δημοσιεύθηκε στὶς ἐφ. Ἀθηνῶν, ἀρ. 733, 17 Ἰουλίου 1840 καὶ Αἰών, ἀρ. 184, 31 Ἰουλίου 1840, καθὼς καὶ στοῦ ΣΟΦ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ (ἐκδ.), *Τὰ σωζόμενα ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα*, δ.π., τ. Γ', σ. 443-446.

150. Ὁ.π., σ. 443, 444. Τὸ ἐπιλήψιμο χωρίο βρίσκεται στὴ σ. 89 τοῦ Κτιτορικοῦ. Γιά τὸ ἴδιο ζήτημα βλ. ΧΡΥΣ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, τ. Α', Ἀθῆνα 1920, σ. 279-283.

151. ΣΟΦ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ (ἐκδ.), *Τὰ σωζόμενα ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα*, δ.π., τ. Γ', σ. 445.

152. Ὁ.π., σ. 445.

153. Ὁ.π., σ. 446.

κῶν ἐπιχειρημάτων τὴν κατηγορία ἐναντίον τοῦ συγγραφέα τοῦ Κτιτορικοῦ γιὰ κακοδοξία¹⁵⁴. Συγχρόνως, συνιστοῦσε στὸν Φαρμακίδην νὰ ἀποφεύγει «τὰς περὶ τὰ τοιαῦτα ἀνοσίους εὐρεσιολογίας, ἐξαπατώσας τοὺς ἀπλουστέρους» καὶ τὸν καλοῦσε νὰ ἐπανορθῶσι τὸ «λάθος» του¹⁵⁵. Ἐτοί ὁ Φαρμακίδης βρέθηκε ἀπὸ τὴ θέση τοῦ κατήγορου στὴ θέση τοῦ κατηγορουμένου.

Ἡ ἐπιστολὴ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου προκάλεσε τὴν ἀνταπάντησιν τοῦ Φαρμακίδου¹⁵⁶. Σ' αὐτὴν ἐπικρίνει τοὺς συνοδικούς, διότι ἀπὸ δικαστῆς ἔγιναν συνήγοροι τοῦ συγγραφέα τοῦ Κτιτορικοῦ καὶ δικοὶ τοῦ κατήγορου. Ἀποφεύγει ὅμως νὰ ἀπαντήσῃ στὰ ἐπιχειρήματα τῆς συνοδικῆς ἐπιστολῆς, σχετικὰ μετὰ τὸ ἐπιλήψιμο ἐγκώμιον στὴ Θεοτόκον. Συνεχίζοντας τὴν κριτικὴν του στὸ Κτιτορικόν, κατηγορεῖ τὸν συγγραφέα τοῦ ὅτι κάνει αὐθαίρετες διακρίσεις ἀνάμεσα στὶς εἰκόνες τῆς Παναγίας, ἀποδίδοντας ἰδιαιτέρη τιμὴ σ' ἐκείνην τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου. «Ἡ Σπηλαιώτις λοιπόν», ἐρωτᾷ, «ἔχει περισσοτέραν χάριν παρὰ τὴν ἐν Τήνῳ Εὐαγγελίστριαν; ἢ Εὐαγγελίστρια τῆς Τήνου ἔχει περισσοτέραν χάριν παρὰ τὴν ἐν Μυκόνῳ Τρουλλιανήν;». Ἐννοεῖται ὅτι οἱ ἐπικρίσεις τοῦ Φαρμακίδου δὲν ἀφοροῦσαν τὴν προβολὴν τῆς συγκεκριμένης εἰκόνας τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, ἀλλὰ γενικὰ τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν εἰκόνων καί, μέσω αὐτῶν, τὴν καλλιέργειαν τῆς θρησκοληψίας τῶν πιστῶν¹⁵⁷.

Στὴν ἀνταπάντησίν του ὁ Φαρμακίδης διατυπώνει τὴν ὑποψία ὅτι συντάκτης τῆς ἐναντίον του ἐπιστολῆς δὲν εἶναι ἡ Ἱερά Σύνοδος, ἀλλὰ κάποιον ἄλλο πρόσωπον, ἐννοώντας προφανῶς τὸν Οἰκονόμον. Πραγματικὰ, οἱ ὑπόνοιες τοῦ Φαρμακίδου δὲν ἦσαν ἀβάσιμες. Στὸ Ἀρχεῖον Οἰκονόμου σώζεται ἕνα τετράδιον πού περιέχει ἀκριβῶς τὴν παραπάνω ἐπιστολὴν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, γραμμὴν μετὰ τὸ χέρι τοῦ Κ. Οἰκονόμου· λείπει μόνον ἡ τελευταία παράγραφος μετὰ τὴν ἐναντίον τοῦ Φαρμακίδου κατηγορίαν¹⁵⁸.

154. Ὁ.π., σ. 446-454. Ἡ ἀπάντησις τῆς Ἱερᾶς Συνόδου δημοσιεύθηκε καὶ στὴν ἐφ. Αἰών, ἀρ. 184, 31 Ἰουλίου 1840.

155. Ὁ.π., σ. 454.

156. Βλ. ἐφ. Ἀθηνῶν, ἀρ. 736, 27 Ἰουλ. 1840.

157. Στὸ θέμα τῆς ἰδιαιτέρας λατρείας ὀρισμένων εἰκόνων ἀναφέρεται — μετὰ ἀφορμὴν τὸ Κτιτορικόν — καὶ ἄρθρο, δημοσιευμένο μετὰ ψευδώνυμο, προφανῶς ἀπὸ τὸν Φαρμακίδην, στὴν ἐφ. Ἀθηνῶν (ἀρ. 734, 20 Ἰουλ. 1840). Ἡ ἀντίληψις αὐτῆ, γράφει ὁ Φαρμακίδης, ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μετὰ ὅσα ὑποστήριξε ἄλλοτε ὁ Κ. Οἰκονόμος στὸ βιβλίον του *Κατήχησις* (1813) σχετικὰ μετὰ τὴν λατρεία τῶν εἰκόνων: εἶναι σοβαρὸ ἁμάρτημα, ἔγραφε τότε, νὰ θεωρεῖται «ἀγιωτέρα» μιὰ εἰκόνα γιὰ τὴν τυχαίνει νὰ εἶναι παλαιότερη, πολυτελέστερη κλπ. Μετὰ τὴν παραπομπὴν αὐτῆ ὁ Φαρμακίδης ζητεῖ νὰ ἀντιπαραθέσῃ τὸν παλιὸν φωτισμένον δάσκαλον τῆς Σμύρνης πρὸς τὸν σύγχρονον «Συναξαριστὴν τῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου».

158. Ἀρχεῖον Οἰκονόμου, φάκ. XXII, ἀρ. 3. Τετράδιον διαστ. 0.210 × 0.154, ἀποτελούμενον ἀπὸ 8 φύλλα. Ἡ ἀπόφασις τῆς Ἱερᾶς Συνόδου νὰ ἀναθέσῃ τὸν ἴδιον τὸν Οἰκονόμον τὴ σύνταξιν τῆς ἐπιστολῆς κατὰ τοῦ Φαρμακίδου δείχνει τὴν ἐπιρροὴν πού αὐτὸς ἀσχοῦσε στὰ μέλη τοῦ ἀνώτερου ἐκκλησιαστικοῦ σώματος. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ Οἰκονόμος ἀπὸ

Ὁ ἔλεγχος τοῦ Φαρμακίδου δὲν περιορίστηκε στὴν ἐπισήμανση τῶν δογματικῶν παρεκκλίσεων τοῦ Κτιτορικοῦ — ποῦ ἄλλωστε, καθὼς εἶπαμε, δὲν τὸν ἐνδιέφεραν πραγματικά— ἀλλὰ προχώρησε στὴν κριτικὴ του ὡς συνόλου, πράγμα ποῦ εἶχε ὑπαινιχθεῖ στὴν πρώτη ἐπιστολὴ του πρὸς τὴν Ἱερὰ Σύνοδο, γράφοντας: τὸ Κτιτορικὸ «περιέχει πολλὰ καὶ μεγάλα ψεύδη, ὡς θέλει ἀποδειχθῆ παρ' ἐμοῦ ἐλεγχόμενον δημοσίως»¹⁵⁹. Πραγματικά, ὁ Φαρμακίδης μελέτησε συστηματικά τὸ Κτιτορικὸ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου καὶ συνέταξε μιὰ ἐκτενὴ βιβλιοκρισία, ποῦ ἔμεινε ἀνέκδοτη. Ἡ βιβλιοκρισία αὐτὴ σώζεται σὲ μορφὴ σχεδίου στὸ προσωπικὸ του Ἀρχεῖο¹⁶⁰. Τὸ ὄνομα τοῦ Οἰκονόμου ὡς συγγραφέα τοῦ Κτιτορικοῦ δὲν ἀναφέρεται πούθενά, ἀλλὰ ὑπονοεῖται ἄμεσα ἢ ἔμμεσα. Ἄς σημειωθεῖ ἀκόμη ὅτι ὁ Φαρμακίδης πιστεύει —πραγματικά ἢ ἐσκεμμένα— ὅτι τὸ Κτιτορικὸ εἶναι πρωτότυπη σύνθεση τοῦ Οἰκονόμου· γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἡ κριτικὴ του ἀπευθύνεται ἄμεσα σ' αὐτόν, ἔστω καὶ ἂν τὰ γραφόμενα ὀφείλονται στὸν ἀνώνυμο τοῦ χφ. Προσκυνηταρίου.

Στόχος τῆς κριτικῆς εἶναι, κυρίως, οἱ συναξαριακὲς διηγήσεις σχετικὰ μὲ τοὺς κτίτορες τῆς μονῆς, ἢ ἀπόδοση τῆς εἰκόνας τῆς Παναγίας στὸν ἀπόστολο Λουκᾶ, ἢ θαυματολογία. Μὲ δὲξὸ ὀρθολογιστικὸ πνεῦμα καὶ τεκμηριωμένη ἐπιχειρηματολογία, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ πάθος τῆς ἀντιδικίας, ὁ Φαρμακίδης ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποδείξει ὅτι τὸ Κτιτορικὸ δὲν εἶναι παρὰ μιὰ συναγωγὴ μυθευμάτων καὶ παραδόσεων ποῦ δὲν ἀντέχουν στὸν κριτικὸ ἔλεγχο. Κατηγορεῖ τὸν «συναξαριστὴ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου» ὅτι υἱοθετεῖ ἀβασάνιστα ποικίλες παραδόσεις, ὅτι παρερμηνεύει τίς πηγές, ὅτι ἀναδεικνύει σὲ θαύματα φυσικὰ φαινόμενα, μὲ λίγα λόγια, ὅτι ἀδιαφορεῖ γιὰ τὸν ἀρθρὸ λόγον.

Ἡ ἀπόδοση τῆς εἰκόνας τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου στὸν ἀπόστολο Λουκᾶ δίνει τὴν εὐκαιρίαν στὸν Φαρμακίδου νὰ ἀναφερθεῖ διεξοδικὰ σὲ ζητήματα τῆς χριστιανικῆς εἰκονογραφίας. Θέτοντας ὑπὸ ἔλεγχο τὴν ἀξιοπιστία τῶν βυζαντινῶν πηγῶν, στίς ὁποῖες γίνεται λόγος γιὰ ἀχειροποίητες εἰκόνες ἢ εἰκόνες τοῦ ἀποστόλου Λουκᾶ, προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξει μὲ λογικὰ καὶ ἱστορικὰ ἐπιχειρήματα ὅτι οἱ σχετικὲς παραδόσεις εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου μυθολογήματα. Μὲ τὸν ἴδιο

τὰ 1837 κατοικεῖ στὴν Ἀθήνα, ὅπου συνάπτει στενὲς σχέσεις μὲ μέλη τῆς Ἱερᾶς Συνόδου — ἰδιαιτέρα μὲ τὸν Διονύσιο Κυνουρίας — καὶ ἐπηρεάζει ἄμεσα τίς ἀποφάσεις της. Ὁ ἴδιος θεωρεῖται ὅτι εισηγήθηκε καὶ πολλὰ ἀπὸ τὰ μέτρα τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἐναντίον τῶν ἐτεροδόξων διδασκαλιῶν καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ φιλελευθερισμοῦ. Βλ. Θ. ΦΑΡΜΑΚΙΔΗΣ, Ἀπολογία, ὁ.π., σ. 68.

159. Βλ. ἐδῶ, σ. 118.

160. Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη Ἑλλάδος, Τμῆμα Χειρογράφων, κούτι 7-8, φάκ. 8. Ἀποτελεῖται ἀπὸ 150 περίπου διπλὲς καὶ μονὲς κόλλες χωρὶς ἀρίθμηση, καθὼς καὶ δελτία μὲ σημειώσεις καὶ παρατηρήσεις. Ἐκτός ἀπὸ τὴν κριτικὴν στὸ Κτιτορικὸ, περιλαμβάνονται ἐδῶ ἢ ἀναφορὰ τοῦ Φαρμακίδου πρὸς τὴν Ἱερὰ Σύνοδο, ἢ ἀπάντηση τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ σχεδίο ἀνταπάντησης τοῦ Φαρμακίδου. Πβ. ΔΗΜ. Σ. ΜΠΑΛΑΝΟΥ, Ἀνέκδοτα ἔργα Θεολογικοῦ Φαρμακίδου, Πρακτικά Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 18 (1943), σ. 231-232.

τρόπο ἀντιμετωπίζει ὁ Φαρμακίδης καὶ τὴν παράδοση γιὰ τὴν παρουσία τοῦ Λουκᾶ στὸ Μέγα Σπήλαιον. «Θέλων ὁ Συναξαριστής», γράφει, «ὅτι ὁ Λουκᾶς συνέγραψε τὸ κατ' αὐτὸν εὐαγγέλιον ἐν τῇ Ἀχαΐᾳ, δίδει εἰς αὐτὸν καὶ ἡσυχαστήριον τὸ μέγα σπήλαιον. Δὲν φθάνει τοῦτο· παριστάνει αὐτὸν καὶ λειτουργοῦντα ἐν τῷ μεγάλῳ σπηλαίῳ, καὶ πρὸς τοῦτο δίδει εἰς αὐτὸν καὶ ἁγίαν τράπεζαν, ἣτις σώζεται σήμερον»¹⁶¹. Στῆ συνέχεια ἐπιχειρεῖ νὰ ἐρμηνεύσει τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖο δημιουργήθηκε ἡ παράδοση ὅτι ὁ Λουκᾶς ἔγραψε τὸ εὐαγγέλιό του στὴν Ἀχαΐα. Εἰρωνεύμενος, σὲ ἄλλο σημεῖο τῆς βιβλιοκρισίας, ὁ Φαρμακίδης τὸν ζῆλο τοῦ Οἰκονόμου νὰ ἀναδείξει τὴν παλαιότητα τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, παρατηρεῖ ὅτι δὲν τοῦ ἄρκεσε ἡ τιμὴ ποῦ κέρδισε τὸ σπήλαιον φιλοξενώντας τὸν ἀπόστολο Λουκᾶ, ἀλλὰ θέλησε νὰ προσθέσει σ' αὐτὸ καὶ ἀρχαία δόξα, ταυτίζοντάς το μὲ ἓνα ἀρχαῖο, μυθικὸ σπήλαιον τῆς περιοχῆς¹⁶².

Μὲ εἰρωνικὰ σχόλια ἀντιμετωπίζει ὁ Φαρμακίδης καὶ τὴν ἀφήγηση τοῦ Κτιτορικοῦ σχετικὰ μὲ τοὺς κτίτορες τῆς μονῆς. Δείχνει νὰ ἀπορεῖ πῶς εἶχαν προλάβει στὰ 28 ἢ 38 χρόνια τους —σύμφωνα μὲ τὰ χρονολογικὰ δεδομένα τοῦ Οἰκονόμου— νὰ σπουδάσουν τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ θύραθεν γραμματεία, νὰ ἀσκητέψουν στὸν Ὀλυμπο, τὴν Ὀσσα, τὸ Πήλιο καὶ νὰ μονάσουν στὸν Ἄθω —σὲ μιὰ ἐποχὴ μάλιστα ποῦ δὲν ὑπῆρχε ἐκεῖ μοναχικὴ ζωὴ— καὶ κατοπινὴν νὰ ἐπισκεφθοῦν τὰ προσκυνήματα τῶν Ἁγίων Τόπων¹⁶³.

Ἰδιαιτέρα δηκτικὰ εἶναι τὰ σχόλια τοῦ Φαρμακίδου στίς θαυματολογικὲς διηγήσεις τοῦ Κτιτορικοῦ. «Τὸ πᾶν [...] εἶναι μῦθος», γράφει, «καὶ εἰς μῦθους δὲν ἔπρεπε νὰ καταφύγῃ ὁ φιλαλήθης Συναξαριστής»¹⁶⁴. Ἀναφερόμενος στὸ θαῦμα τῆς θεραπείας τοῦ χωλοῦ ποῦ ἔπασχε ἀπὸ γάγγραινα, σχολιάζει: «Τὸ Μ[έγα] Σ[πήλαιον], ὡς σπήλαιον, εἶναι κάθυγρον, καὶ ὁ ρευματισμὸς καὶ ἡ ποδάγρα εἶναι, καθ' ὅσον ἤξευρομεν, πάθη κοινότατα εἰς τοὺς ἐν αὐτῷ διάγοντας μοναχοὺς· πολλοὶ ἀποθνήσκουσιν ἀπὸ τῶν παθῶν αὐτῶν· κανεὶς ὁμως δὲν ἐθεραπεύθη διὰ θαύματος. Παράδοξον! ὅλοι ἁμαρτωλοί!»¹⁶⁵. Μὲ τὸ ἴδιο χλευαστικὸ πνεῦμα σχολιάζει ὁ Φαρμακίδης τίς παραδόσεις γιὰ τὴν διαρπαγὴ τῶν λειψάνων τῶν κτιτόρων τῆς μονῆς ἀπὸ τοὺς καθολικοὺς καὶ τὴν διάσωση τῆς εἰκόνας τῆς Παναγίας¹⁶⁶.

Ἡ διάθεση γιὰ ὀρθολογιστικὴν ἀντιμετώπιση τῶν πραγμάτων διατρέχει ὀλοκληρῶς τὴν βιβλιοκρισίαν τοῦ Φαρμακίδου. Ἀρνεῖται τὴν μυθοποίησιν, τὴν ἀπλοϊκὴν ἀναγωγὴν φυσικῶν φαινομένων στὸ θαῦμα, τὴν παραποίησην τῶν ἱστορικῶν γε-

161. Ἀρχεῖο Φαρμακίδου, φ. [96r]. Ἡ ἀρίθμηση τῶν φύλλων εἶναι δική μου.

162. Ὁ.π., φ. [22v]-[24v]. Βλ. Κτιτορικόν, σ. 2, σημ. β'.

163. Ὁ.π., φ. [131v] καὶ [132v] - (133r). Σχετικὰ μὲ τὴν ἡλικίαν τῶν κτιτόρων πβ. ἐδῶ, σημ. 76.

164. Ὁ.π., φ. [135r].

165. Ὁ.π., φ. [139r]. Πβ. ἐδῶ, σημ. 103.

166. Ὁ.π., φ. [136r]. Πβ. ἐδῶ, σημ. 103.

γονότων. Στόν υπερβατικό κόσμο του Οικονόμου ο Φαρμακίδης αντιπαραθέτει τόν κόσμο του πραγματικού, που συνιστά την αληθινή ιστορία. 'Η αντίληψη αυτή διατυπώνεται επιγραμματικά στην ακόλουθη παρατήρηση: «Τὸ Κιτιορικὸν [εἶναι] ἑλλιπές: δὲν διαλαμβάνει περὶ τῶν κτημάτων τῆς μονῆς — περὶ τῶν ἐσόδων αὐτῆς — περὶ τῆς οἰκονομίας καὶ χρήσεως αὐτῶν — περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μοναχῶν — περὶ τῆς τάξεως αὐτῶν — περὶ τῆς παιδείας κ.τ.τ. Ταῦτα ἤθελον προξενήσει πολλὴν ὠφέλειαν»¹⁶⁷. 'Η παρατήρηση αὐτὴ τοῦ Φαρμακίδη τοποθετεῖ τὴν ἱστορία τῆς μονῆς σὲ μιὰ τελείως διαφορετικὴ βάση: ἡ συναξαριακὴ ἀφήγηση ἀναιρεῖται γιὰ νὰ δώσει τὴ θέση της στὴ συγκεκριμένη ζωὴ καὶ δράση τῶν ἀνθρώπων μέσα στὸ χῶρο τοῦ μοναστηριοῦ. 'Αλλὰ μιὰ τέτοια ἀντίληψη βρισκόταν μακριὰ ἀπὸ τίς προθέσεις καὶ τίς ιδεολογικὲς ἐπιλογὲς τοῦ Οἰκονόμου¹⁶⁸.

Κλείνοντας τὴ μελέτη αὐτὴ ἀξίζει νὰ σταθοῦμε λίγο στὶς σχέσεις τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου με τὸν Κ. Οἰκονόμο καὶ τὸ φιλορθόδοξο κίνημα γενικότερα στὰ χρόνια που ἀκολουθοῦν τὴν ἐκδοση τοῦ Κιτιορικοῦ. 'Η παραμονὴ τοῦ Οἰκονόμου στὸ Μέγα Σπήλαιο τὸν Αὐγούστο τοῦ 1838¹⁶⁹, οἱ προσωπικὲς ἐπαφὲς καὶ ἡ ἐπιστολική του ἐπικοινωνία με τοὺς μοναχοὺς, που συνεχίστηκαν καὶ στὰ ἐπόμενα χρόνια, συνέβαλαν στὴ δημιουργία στενῶν δεσμῶν ἀνάμεσα στὸν Οἰκονόμο καὶ τὸ Μέγα Σπήλαιο. Με τὴν προσωπικὴ του ἀκτινοβολία καὶ τὴν ἀποδεδειγμένη προσήλωσή του στὴν Ὀρθοδοξία, ὁ Οἰκονόμος γίνεται πνευματικὸς καθοδηγητὴς τῶν μεγαλοσπηλαιωτῶν σ' αὐτὴ τὴν παραγμένη ἀπὸ ἐκκλησιαστικὲς ἀντιθέσεις περίοδο. 'Η ἐπιρροή τοῦ Οἰκονόμου φαίνεται νὰ συνέβαλε σημαντικὰ καὶ στὴ συμπαράταξη τῆς μονῆς στὸ πλευρὸ τῶν φιλορ-

167. 'Η παρατήρηση αὐτὴ εἶναι σημειωμένη σὲ δελετίο.

168. Τὸ ἴδιο αὐστηρὴ ἦταν ἡ κριτικὴ τοῦ Κιτιορικοῦ που ἔκαναν, σὲ μεταγενέστερα χρόνια, ὁ Γ.Π. ΚΡΕΜΟΣ, ('Ιστορία τῆς ἐν Φωνίδι μονῆς τοῦ ὁσίου Λουκά, τ. Β', Ἀθήνα 1880, σ. 7, σημ. 1) καὶ ὁ Μ. ΓΕΔΕΩΝ («Ἐκδόσεις Ζητητέων», 'Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια 36, 1919, σ. 21). 'Ο πρῶτος παρατηρεῖ ὅτι: «Τὸ Κιτιορικὸν τῆς τοῦ Μεγάλου σπηλαίου μονῆς εἶναι κυρίως οὐχὶ ἱστορικὸν σύγγραμμα, ἀλλὰ συλλογὴ ἀδεσπότην παραδόσεων, ἐν αἷς ἀντὶ ἱστορικῶν πραγμάτων ἐκτίθενται θαύματα ἐπὶ θαυμάτων, ὧν πάντων πανθαυμαστότατον ἡ αἰτία τῆς κτίσεως τῆς μονῆς [...] διὰ τῆς θαυμαστοτάτης εἰκόνος τῆς θεομήτορος, ἣν θαυμασίως ἐξωγράφησεν ὁ θαυμασίος Λουκάς ὁ εὐαγγελιστής, ὡς τοῦτο ἀποδεικνύεται διὰ θαυματῶν μαρτυριῶν». 'Ο ἴδιος διορθώνει καὶ χρονολογίαις ἐγγράφων που δημοσιεύονται στὸ Κιτιορικόν· βλ. ἐδῶ, σημ. 95. 'Ανάλογα εἶναι καὶ τὰ σχόλια τοῦ Μ. Γεδεῶν: «πολλὴν περὶ τοῦ Μ. Σπηλαίου κατέβαλεν [ὁ Οἰκονόμος] ἐπιμέλειαν [...] ὅπως εἰς περιωπὴν παρίων μαρμάρων ἀναγάγῃ τοὺς τοῦ Θεοδωρήτου μύθους καὶ κυρώσῃ παραδόσεις ἀνυποστάτους περὶ μονῆς καὶ μοναχῶν καὶ εἰκόνων καὶ τῶν παραπλησίων ἐν Πελοποννήσῳ κατὰ τοὺς χρόνους Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου Ι». Πβ. καὶ Μ. ΓΕΔΕΩΝ, «Ἱστορία μοναστηριακῆ», 'Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια 30 (1910), σ. 293.

169. Βλ. ἐδῶ, σημ. 54.

θόδοξων θρησκευτικῶν, ἀλλὰ καὶ πολιτικῶν δυνάμεων¹⁷⁰.

'Απὸ τὴ μεριά του ὁ Οἰκονόμος στηρίζει πολλὲς ἐλπίδες στὸ Μέγα Σπήλαιο. 'Η φυσικὴ του θέση μακριὰ ἀπὸ τὸν «κόσμο», ἡ οἰκονομικὴ του εὐρωστία, ἡ ἀκμαϊότητά του ὡς μοναστικοῦ κέντρου, πιστεύει ὅτι τὸ καθιστοῦν ἱκανὸ νὰ διαδραματίσει ἓνα χρήσιμο ρόλο στὴν ὑπόθεση τῆς Ὀρθοδοξίας. 'Ετσι, στὰ 1841/1842 καταστρώνει μαζί με τὸν Γρηγόριο Εἰρηνοπούλεως, στενὸ φίλο καὶ ὁμοιδεάτη του, ἓνα σχέδιο γιὰ τὴν ἰδρυση θεολογικῆς σχολῆς στὸ Μέγα Σπήλαιο, κατὰ τὰ πρότυπα τῶν «ρωσικῶν σεμιναρίων»¹⁷¹. 'Ο κανονισμὸς τοῦ σεμιναρίου θὰ συντασσόταν ἀπὸ τὸν Οἰκονόμο. 'Ὡς μαθητὲς θὰ γίνονταν δεκτοὶ ὅσοι ἐπιθυμοῦσαν νὰ ἀκολουθήσουν τὸ ἐπάγγελμα τοῦ δασκάλου καὶ τοῦ ἱεροκλήρυκα¹⁷². 'Η πρωτοβουλία αὐτὴ φαίνεται νὰ ἐντάσσεται στὴν προσπάθεια συντηρητικῶν ἐκκλησιαστικῶν κύκλων, που ἐνθαρρύνονται ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο, νὰ δημιουργήσουν ἐκπαιδευτικὰ ἱδρύματα σὲ μοναστικὰ κέντρα, ὅπως τὸ Μέγα Σπήλαιο καὶ τὸ "Ἅγιο Ὄρος"¹⁷³. Τὰ ἱδρύματα αὐτὰ θὰ μπορούσαν νὰ προφυλάξουν τοὺς νέους ἀπὸ τὴν ἀνηθικότητα, τὸν φιλευθερισμὸ καὶ τίς ἑτεροδόξες διδασκαλίες: ἡ πρόσφατη (1839) ἀποκάλυψη καὶ καταδίκη τῶν αἰρετικῶν διδασκαλιῶν τοῦ Θεόφιλου Καίρη στὸ Γυμνάσιο τῆς Ἀνδρου ἐνίσχυε τὴ δυσπιστία στὰ κοσμικὰ ἐκπαιδευτικὰ κέντρα¹⁷⁴.

170. Στὰ χρόνια που ἀκολουθοῦν τὸ Μέγα Σπήλαιο, σταθερὰ προσανατολισμένο πρὸς τὸ ρωσικὸ κόμμα, ἀναμιγνύεται ἐνεργητικὰ στὴν πολιτικὴ. Βλ. ΓΙΑΝΝΗ ΚΟΡΑΓΟΥ, 'Ἱστορία τῆς νεώτερης Ἑλλάδας, τ. Γ', Ἀθήνα 1957, σ. 360. 'Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, τ. ΙΙ', Ἀθήνα «Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν» 1977, σ. 116. Πβ. ἐφ. Ἀθηνῶν, ἀρ. 1121, 17 Μαΐου 1844.

171. Βλ. σχετικὴ ἀλληλογραφία στὸ Ἀρχεῖο Οἰκονόμου, φάκ. V, ἀρ. 484, 20 Ἰαν. 1842 καὶ φάκ. VIII, τετράδ. ΣΤ', ἀρ. 12, 15 Μαΐου 1842. Πβ. ΔΗΜ. Σ. ΜΠΑΛΑΝΟΥ, «Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ Κωνσταντινοῦ Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων», Πραγματεῖαι Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἀρ. 1, τ. 5 (1936), σ. 23.

172. Στὸ Ἀρχεῖο Οἰκονόμου (φάκ. XLVI, ὑποφ. 2, ἀρ. β') σώζεται τὸ σχέδιο ἐνὸς τέτοιου κανονισμοῦ, με τίτλο: «Περὶ συσσιτίου τροφίμων θεολογικῆς παιδείας» (συσσίτιον: με τὴ σημασία τοῦ Σπορείου, *Seminarium*). Τὸ σχέδιο αὐτό, που δὲν εἶναι γραμμμένο με τὸ χέρι τοῦ Κ. Οἰκονόμου, ἴσως σχετίζεται με τὴν παραπάνω προσπάθεια γιὰ ἰδρυση θεολογικῆς σχολῆς. Θυμίζω ὅτι ὁ Οἰκονόμος εἶχε συντάξει στὰ 1827, μετὰ ἀπὸ αἴτηση τοῦ Κυβερνήτη Ἰω. Καποδίστρια, «Σχέδιον Ἐκκλησιαστικῆς Ἀκαδημίας διὰ τοὺς Ἕλληνας»· εἶναι δημοσιευμένο στὰ Σωζόμενα ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα, δ.π., τ. Α', σ. 133-224.

173. Τὸ 1838 ὁ Οἰκονόμος σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχη Γρηγόριο Σ' (Ἀρχεῖο Οἰκονόμου, φάκ. VIII, τετρ. Δ', ἀρ. 2, 11 Ἰουν. 1838) διαπιστώνει ὅτι μολοντί ἱδρύνονται πολλὰ σχολεῖα, ὅμως λείπει ἐκεῖνο που θὰ παρεῖχε στοὺς νέους τὴ γνήσια ἀδιδασκαλία τῆς εὐσεβείας. "Ἐνα τέτοιο σχολεῖο, ἀπαραίτητο γιὰ τὴν ἐκπαίδευση τῶν κληρικῶν, προτείνει νὰ ἱδρυθεῖ στὸ "Ἅγιο Ὄρος, ὅπου ὑπάρχουν οἱ κατάλληλες συνθήκες: ἡσυχία, ἐγκράτεια βίου, βιβλιοθήκες.

174. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι στὴν πατριαρχικὴ ἐγκύκλιο «περὶ τῆς νεωστὶ ἀναφανείσης ἀντιχριστοῦ διδασκαλίας τοῦ Θεοσεβισμοῦ», που ἐκδόθηκε τὸ 1839, προβλεπόταν ἡ σύσταση θεολογικῆς σχολῆς στὸ Φανάρι, ὅπου θὰ φοιτοῦσαν οἱ πρῶν μαθητὲς τοῦ Καίρη γιὰ νὰ

Τὸ σχέδιο γιὰ τὴν ἵδρυση σεμιναρίου στὸ Μέγα Σπήλαιο δὲν τελεσφόρησε. Μετὰ ἀπὸ μιὰ συνάντηση πού εἶχε ὁ Οἰκονόμος με' τοὺς πατέρες τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, τὸν Αὐγούστο τοῦ 1842¹⁷⁵, ἀποφασίστηκε ἀπὸ κοινού νὰ ἀναβληθεῖ ἡ σύσταση τοῦ σεμιναρίου, διότι θὰ ἦταν δύσκολο νὰ γίνεταί ἐλεγχος τοῦ φρονήματος τῶν μαθητῶν πού θὰ ἐγγράφονταν σ' αὐτό· ἔτσι, ὑπῆρχε πιθανότητα νὰ εἰσαχθεῖ καὶ στὸ Μέγα Σπήλαιο ἡ «λύμη τῆς διαφθορᾶς [...] μετὰ τὰ Κατῆρεια μάλιστα, σκεδασθείσης πολλαχοῦ»¹⁷⁶.

Στὰ ἴδια αὐτὰ χρόνια τὸ Μέγα Σπήλαιο ἔχει γίνεαι ἓνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα κέντρα τοῦ φιλορθόδοξου κινήματος. Ἐδῶ συχνάζει, ἀπὸ τὸ 1841 πού ἐγκαθίσταται στὴν Πάτρα, ὁ μοναχὸς Κοσμάς Φλαμιάτος, μαχητικὸς ἀπόστολος τῆς φιλορθοδοξίας¹⁷⁷. Ὁ Οἰκονόμος τὸν συναντᾷ στὸ Μέγα Σπήλαιο τὸ καλοκαίρι τοῦ 1842: «Ἐἶχον τὴν εὐτυχίαν», γράφει σὲ ἐπιστολή του, «νὰ γνωρίσω τὸν Φλαμιᾶτον τὸν ἄνθρωπον τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ Μέγα Σπήλαιον ὅπου διέτριψα ἓνα μῆνα μετ' αὐτοῦ [...]. Ἐκεῖ ὑπάρχει σχολεῖον νεωστὶ συσταθὲν ὅπου διδάσκει ἱερομονάχους»¹⁷⁸. Ἡ διδασκαλία τοῦ Φλαμιάτου βρῖσκει θερμὴ ἀνταπόκριση στοὺς μοναχοὺς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου. «Ἐνας ἀπὸ τοὺς μαθητῆς του, ὁ Ἰγνάτιος Λαμπρόπουλος, θὰ ἐξελιχθεῖ ἀργότερα σὲ φανατικὸ κήρυκα τῶν συντηρητικότερων θρησκευτικῶν ἰδεῶν»¹⁷⁹. Τὸ φιλορθόδοξο κλίμα τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου θεωρεῖται, ἐπίσης, ὅτι συνέβαλε καὶ στὴ διαμόρφωση τοῦ μοναχοῦ Χριστόφορου Παπουλάκου¹⁸⁰.

Ἦταν ἐπόμενο, λοιπόν, οἱ διώξεις πού ξέσπασαν τὸ 1852 κατὰ τοῦ φιλορθόδοξου κινήματος τοῦ Παπουλάκου καὶ τοῦ Φλαμιάτου νὰ πλήξουν καὶ τὸ Μέγα Σπήλαιο. Διενεργοῦνται ἀνακρίσεις μεγαλοσπηλαιωτῶν μοναχῶν καὶ συλ-

«ἐπαναλάβωσι τὴν προτέραν κατὰ Χριστὸν ὑγίαν». Βλ. ΓΙΑΝΝΗ ΚΑΡΑ, *Καίτης-Κούμας. Δύο πρωτοπόροι δάσκαλοι*, Ἀθήνα 1977, σ. 71.

175. Γιὰ τὴν ἀναχώρησή τοῦ Οἰκονόμου ἀπὸ τὸ Μέγα Σπήλαιο βλ. ἐφ. Ἀθηνᾶ, ἀρ. 937, 25 Ἰουλ. 1842 καὶ ἐφ. Αἰών, ἀρ. 369, 26 Ἰουλ. 1842.

176. Ἀρχεῖο Οἰκονόμου, φάκ. VIII, τετράδ. Ζ', ἀρ. 3, 28 Μαρτ. 1843, ἐπιστολὴ Κ. Οἰκονόμου πρὸς τὸν Γρηγόριο Εἰρηνοπόλεως καὶ Βατοπεδίου.

177. Βλ. ΗΛΙΑ ΤΣΙΤΣΕΛΗ, *Κεφαλληνικά Σύμμεικτα*, τ. Α', Ἀθήνα 1904, σ. 775-777. Γιὰ τὴν δράση τοῦ Φλαμιάτου βλ. ἐπίσης ΜΠΑΜΠΗ ΑΝΝΙΝΟΥ, *Ἱστορικὰ σημεῖωματα*, Ἀθήνα 1925, σ. 401-403. Ν. Θ. ΜΠΟΥΓΑΤΣΟΥ, «Φλαμιάτος Κοσμάς», *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, τ. 11, Ἀθήνα 1967, σσ. 1174-1175. ΑΝΤΩΝΗ ΔΙΑΚΟΥ, «Ἡ διάθλαση τῶν ἐπαναστατικῶν ἰδεῶν στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, 1830-1850», *Τὰ Ἱστορικά*, τ. 1, τεχ. 1, Σεπτ. 1983, σ. 137-139.

178. Βλ. ΗΛΙΑ ΤΣΙΤΣΕΛΗ, *δ.π.*, σ. 777.

179. Βλ. ΚΩΝ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΟΥ, «Λαμπρόπουλος Ἰγνάτιος», *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, τ. 8, Ἀθήνα 1966, σσ. 108-110.

180. Βλ. ΜΠΑΜΠΗ ΑΝΝΙΝΟΥ, *δ.π.*, σ. 401-402. Βιβλιογραφία γιὰ τὸν Παπουλάκο βλ. στοῦ Τ. ΑΘ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, «Παπουλάκος», *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, τ. 10, Ἀθήνα 1967, σσ. 14-19.

λαμβάνονται ἔξι, οἱ ὁποῖοι μεταφέρονται καὶ φυλακίζονται στὴν Πάτρα¹⁸¹. Συγχρόνως, στὴν Ἀθήνα, ὑποβάλλεται σὲ ἀνάκριση καὶ ὁ Οἰκονόμος γιὰ τὶς ἐπισκέψεις του στὴ μονὴ καὶ τὶς σχέσεις του με' τοὺς μοναχοὺς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου¹⁸².

Οἱ μεγαλοσπηλαιῶτες δὲν ἔπαψαν ὅσο ζοῦσε ὁ Οἰκονόμος νὰ ἐκδηλώνουν τὸ σεβασμὸ καὶ τὴν ἀφοσίωσή τους στὸ πρόσωπό του· κι ὅταν πέθανε, τὸν Μάρτιο τοῦ 1857, τοῦ ἀπέμειναν ιδιαίτερες τιμές. Σὲ συλλυπητήρια ἐπιστολὴ πού στέλνουν στὴν οἰκογένειά του¹⁸³, ἀναθυμοῦνται με' συγκίνηση τὴ μορφή τοῦ Οἰκονόμου, πού ἦταν γι' αὐτοὺς «πνευματικὸς πατήρ, πρόθυμος εἰς πάσας τὰ ἀνάγκας τῆς μονῆς». Συγχρόνως, τὸν τιμοῦν με' μνημόσυνα καὶ περνοῦν τὸ ὄνομά του στὰ «δίπτυχα» τῆς μονῆς¹⁸⁴.

Ἡ μελέτη τῶν Προσκυνηταρίων τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου πού ἐπιχειρήθηκε παραπάνω στάθηκε σὲ δύο βασικὰ σημεῖα: α) στὸ ζήτημα τῆς διαδοχῆς τῶν Προσκυνηταρίων καὶ στὶς ἀλλοιώσεις πού αὐτὰ ὑπέστησαν ἀπὸ τὸν ἀρχικὸ Βίο ὡς τὸ Κτιτορικὸ τοῦ 1840 καὶ β) στὸν τρόπο με' τὸν ὁποῖο τὸ Κτιτορικὸ ἐντάχθηκε στὰ πλαίσια τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἰδεολογικῶν ἀντιθέσεων τῆς ἐποχῆς. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ γεγονὸς ἀποτελεῖ ἓνα καλὸ παράδειγμα γιὰ τοὺς διαφορετικοὺς σκοποὺς πού μποροῦν νὰ ὑπηρετήσουν τὰ κείμενα αὐτά. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ ἐπιβίωση τῶν Προσκυνηταρίων τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, ἀλλὰ καὶ ἄλλων μοναστηριῶν, ὡς τὰ μεταγενέστερα χρόνια δείχνει ὅτι οἱ κοινωνικὲς καὶ ἰδεολογικὲς πραγματικότητες πού συντήρησαν τὰ Προσκυνητάρια σὲ παλαιότερες ἐποχὲς συνέχισαν νὰ ὑφίστανται, παρὰ τὶς ἀλλαγές πού εἶχαν ἤδη σημειωθεῖ στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία. Γιὰ τὰ θέματα αὐτὰ δὲν ἔγιναν στὴν ἐργασία αὐτὴ παρὰ μερικὲς νύξεις. Γιὰ νὰ δλοκληρωθοῦν ἀπαιτοῦνται συστηματικὲς μελέτες πού, ὅπως σημείωσα καὶ στὴν ἀρχή, θὰ ἐντάσσονται σὲ μιὰ γενικότερη προβληματικὴ γύρω ἀπὸ τὴ λειτουργία καὶ τὴν ἐξέλιξη τῶν Προσκυνηταρίων στὸ χῶρο τῆς ὀρθόδοξης Ἀνατολῆς.

181. Βλ. ἐφ. Ἀθηνᾶ, ἀρ. 1868, 18 Μαΐου 1852 καὶ ἐφ. Αἰών, ἀρ. 1265, 11 Ἰουν. 1852, ἀρ. 1269, 25 Ἰουν. 1852, ἀρ. 1287, 27 Αὐγ. 1852. Πβ. ΜΠΑΜΠΗ ΑΝΝΙΝΟΥ, *δ.π.*, σ. 449. Οἱ μοναχοὶ τοῦ Μ. Σπηλαίου, καθὼς καὶ ἄλλων μονῶν τῆς Ἀχαΐας, κατηγοροῦνται ὅτι συμμετεῖχαν στὴ φιλορθόδοξη συναμοσία τοῦ Φλαμιάτου καὶ τοῦ Παπουλάκου. Οἱ μεγαλοσπηλαιῶτες ἀρνοῦνται τὴν κατηγορία, ἀλλὰ παραδέχονται ὅτι ὀρισμένοι ἀπ' αὐτοὺς, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους καὶ ὁ Ἰγνάτιος Λαμπρόπουλος, εἶχαν ἀσπαστεῖ τὶς ἰδέες τοῦ Φλαμιάτου. Ὁ Ἰγνάτιος εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς ἔξι μοναχοὺς τοῦ Μ. Σπηλαίου πού φυλακίστηκαν στὴν Πάτρα.

182. Βλ. ἐφ. Αἰών, ἀρ. 1266, 14 Ἰουν. 1852 καὶ ἀρ. 1267, 18 Ἰουν. 1852. Πβ. ΜΠΑΜΠΗ ΑΝΝΙΝΟΥ, *δ.π.*, σ. 449.

183. Ἀρχεῖο Οἰκονόμου, φάκ. XII, ἐπιστολὴ ἀρ. 122, 15 Μαρτ. 1857.

184. Ὁ.π., ἐπιστολὴ ἀρ. 130, 15 Ἀπρ. 1857.

ΤΟ ΑΝΕΚΔΟΤΟ ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΟ
ΤΟΥ ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ ΝΟΤΑΡΑ

Ο κώδικας 237 τής συλλογής του Μετοχίου του Παναγίου Τάφου τής Κωνσταντινούπολης περιέχει ένα ανέκδοτο 'Οδοιπορικό του 18ου αιώνα, αυτόγραφο του γνωστού πατριάρχη 'Ιεροσολύμων Χρυσάνθου Νοταρά¹. Όπως έχει σημειωθεί και άλλο², ένα από τα πρωταρχικά καθήκοντα των πατριαρχών 'Ιεροσολύμων ήταν να μεριμνοῦν για τήν οικονομική ενίσχυση του Πατριαρχείου, τήν κάλυψη των αναγκών του Παναγίου Τάφου και τή διατήρηση των προσκυνημάτων με κάθε θυσία³. Σ' όλα αυτά τα άβασταχτα έξοδα μπορούσαν ν' ανταποκριθούν οι πατριάρχες μόνο χάρη στις έλεημοσύνες των πιστών. Μ' αυτή τή δικαιολογία συνεχιζόταν ή συνήθεια τής «ζητείας» που είχε γίνει, σχεδόν, θεσμός σ' όλη τή διάρκεια τής Τουρκοκρατίας⁴. Και δέν ήταν μοναχά οι 'Αγιοταφίτες που διενεργούσαν ζητεία, αλλά και οι Σιναίτες και οι 'Αγιορειτες και οι μοναχοί τής Πάτμου, χωρίς νά ξεχνάμε βέβαια ότι και για λογαριασμό του

1. Για τον πατριάρχη 'Ιεροσολύμων Χρυσάνθο Νοταρά και τήν εκπαιδευτική του δραστηριότητα γίνεται έκτενης λόγος στη σχεδόν έτοιμη διδακτορική μου διατριβή με τίτλο, 'Ο Χρυσάνθος Νοταράς στο μεταίχμιο δυο εποχών.

2. ΠΗΝΕΛΟΠΗΣ ΣΤΑΘΗ, «Τά κατάστιχα συλλογής έλεων του Παναγίου Τάφου, ή μελέτη και ή προβληματική τους», Συλλ. 'Επιστ. Προσωπ. 'Επιστημονικές 'Ανακωφσεις, 'Αθήνα 1982, σ. 125.

3. Είναι γνωστές οι ενέργειες του Δοσιθέου 'Ιεροσολύμων σ' αυτόν τον τομέα και οι άτέλειωτοι αγώνες του για τήν ανακατάληψη των προσκυνημάτων από τους καθολικούς και τή διατήρησή τους στη συνέχεια. Πρβλ. Ι. ΝΤΟΥΡΑ, 'Ο Δοσίθεος 'Ιεροσολύμων και ή προσφορά του εις τας ρουμανικάς χώρας και τήν 'Εκκλησίαν αυτών, 'Αθήνα 1977, σ. 22.

4. Αυτός ο θεσμός, όταν δέν γινόταν κακή χρήση του, ανακούφιζε οικονομικά τήν ορθόδοξη εκκλησία. «'Εάν δέ έλειπον αι κατά καιρούς χορηγίαι των ήγεμόνων, των τσάρων και αι ζητεΐαι, ασφαλώς θα είχαν άνδραποδισθή και εκτουρκισθή ιερά καθιδρύματα... 'Η ευσέβεια ή ή πονηρία, πάντως ή άδάμαστος θέλησις των άγιοταφιτών, των Σιναϊτών και άλλων ομάδων μοναχών... έσωσε πολλάκις τήν 'Εκκλησίαν». ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΩΜΑΛΑΚΗ, «'Η μητρόπολις 'Εφέσου κατά τήν Τουρκοκρατίαν», 'Επ. 'Ετ. Βυζ. Σπουδών, τ. ΜΓ' (1977-78), σ. 19 ύποσ. 1.

Οικουμενικοῦ Πατριαρχείου περιέρχονταν οἱ μητροπολίτες καὶ εἰσέπρατταν τὴν «συνήθη ζητείαν»⁵.

Στὸ γενικὸ πλαίσιο τῆς ζητείας ἐντάσσονται καὶ οἱ διάφορες μορφές δοσιμάτων⁶ ποὺ συναντᾶμε μέσα στὰ κατάστιχα τῶν μοναχῶν ποὺ περιόδευαν, τῶν «ταξιδιάρηδων» ὅπως χαρακτηριστικὰ ὀνομάζονταν.

Οἱ ταξιδιάρηδες ἦταν μοναχοὶ ἐντεταλμένοι γιὰ τὴ συλλογὴ τῆς ἐλεημοσύνης ἐνὸς ὀρισμένου τόπου⁷. Ἡ διαδρομὴ ποὺ θ' ἀκολουθοῦσαν καὶ τὰ χωριὰ καὶ οἱ πόλεις στὶς ὁποῖες θὰ διενεργοῦσαν τὴ ζητεία ἦταν σαφῶς προκαθορισμένα. Αὐτὴ ἡ προγραμματισμένη διαδρομὴ ὀνομάζεται «τὸ ταξίδιον». Τὸ «ταξίδιον τῆς Μπόσνας», τὸ «ταξίδιον τῆς Καραμανίας», τὸ «ταξίδιον τῆς Μαύρης Θαλάσσης» εἶναι ἀπὸ τίς γνωστὲς περιοδεῖες τῶν μοναχῶν⁸.

Ἐκινοῦσε ὁ ταξιδιάρης, ἐφοδιασμένος μὲ ἓνα πατριαρχικὸ γράμμα⁹ πρὸς τὸ Μητροπολίτη τῆς ἐπαρχίας μέσα στὴν ὁποία θὰ περιόδευε, μὲ τὴ συνοδεία του ἢ μόνος, συχνὰ κρατώντας κάποιον ἅγιο λείψανον¹⁰ ἢ ἓνα κομμάτι ἀπὸ τίμιον ξύλον. Τὸ συστατήριον αὐτὸ γράμμα ἀπευθυνόταν ἐπίσης καὶ στοὺς κληρικούς, ἱερεῖς, ἡγουμένους καὶ ἄρχοντες τῆς ἐπαρχίας ἐκεῖνης καὶ τοὺς προέτρεπε νὰ βοηθήσουν τὸν Ἅγιο Τάφο μὲ κάθε λογῆς ἐλεημοσύνη.¹¹ Τὰ ἔλεη ποὺ συνέλεγε

5. Αὐτὴ «ἡ συνήθης ζητεία» ἦταν τὸ χρηματικὸ ποσὸ ποὺ κατέβαλε κάθε μητροπολίτης ἐτησίως στὸ ταμεῖο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. ΔΗΜ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, *Μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων*, τ. Β' Ἀθήνα 1890, σ. 252. Σχετικὴ εἶναι καὶ ἡ ἀνακοίνωση τοῦ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΚΟΝΟΡΤΑ, «Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ φόροι «πατριαρχικῆς ζητείας» καὶ «βασιλικὸν χαρατζίον»: συμβολὴ στὴν οἰκονομικὴ ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατὰ τὸν ΙΒ' καὶ ΙΣΤ' αἰῶνα». στὸ Β' Διεθνὲς Συμπόσιο Ἱστορίας, Μεσογειακῆς Οἰκονομίας Ἱστοριοποιίας καὶ Διασυνδέσεις, 13ος-19ος αἰ. (ὑπὸ ἐκτύπωση).

6. Τοῦτα τὰ δοσίματα ἦταν ἀντίτιμο σὲ γρόσια γιὰ πρόθεση, παρρησία, σαραντάρη μεγάλο, σαραντάρη μικρὸ καὶ συγχωροχάρτια. Ἐδῶ ἐπίσης συγκαταλέγονται καὶ οἱ ἀφιερῶσεις σπιτιῶν, χωραφιῶν, μαγαζιῶν, ἀλλὰ καὶ οἱ δωρεὲς κοσμημάτων καὶ ἄλλων πολυτίμων εἰδῶν. Μαρτυρία γι' αὐτὸ εἶναι τὸ ὄλο κείμενο τοῦ Ὀδοιοποικοῦ ποὺ ἐκδίδεται ἐδῶ.

7. Τὰ καθήκοντα τοῦ «ταξιδιάρη» τὰ καθόριζε ὁ κανονισμὸς τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος μὲ σχολαστικὴν ἀκρίβεια, ὥστε νὰ μὴν ὑπάρχουν διχογνωμίες. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, *Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας*, τ. IV (1897), σ. 43.

8. Πολλὲς μαρτυρίες καὶ καταγραφές γιὰ τὰ ταξίδια τῶν Ἀγιοταφιτῶν βρίσκονται στὸν ἐπίσημο κώδικα τοῦ πατριαρχείου Ἱεροσολύμων, κώδ. ΜΠΤ 622.

9. Ἀπόσπασμα ἐνὸς τέτοιου γράμματος δημοσιεύεται στὴ μελέτη ΠΗΝΕΛΟΠΗΣ ΣΤΑΘΗ, «Τὰ κατάστιχα», ὁ.π., σ. 127.

10. «Εἰς τὸν Σεραφείμ ἔδωκεν ὁ Χρῦσανθος Ἱεροσολύμων τρία κομμάτια ἁγίων λειψάνων ἀνωμόμων...» ΔΗΜ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ ὁ.π. σ. 260. Σὲ ἰδιόχειρη σημείωση τοῦ Χρῦσανθου διαβάζουμε: «Ἀπῆλθεν ἀπὸ τῆς ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλήμ ὁ παπᾶ κὺρ Γερμανὸς εἰς τὸ ταξίδιον τῆς Σερβίας, ἦτοι τῆς Μπόσνας, ἐπῆρεν συνοδείαν τὸν παπᾶ Νεκτάριον καὶ τὸν παπᾶ Μελέτιον, καὶ τοὺς μοναχοὺς, τὸν Χριστόφορον καὶ τὸν Ἐμμανουήλ. Ἐδώκαμεν τοῦ παπᾶ κὺρ Γερμανοῦ ἓνα ἅγιον λείψανον, ἕκαστον ἀσημένιον, ἓνα ἐπιτραχήλιον καὶ μίαν βούλαν ἀσημέννην μεγάλην μὲ τὴν Ἀνάστασιν» κώδ. ΜΠΤ 622, σ. 442.

11. Τέτοια γράμματα ἐξαπέλυαν κατὰ καιροὺς ἔχι μόνον οἱ πατριάρχες Ἱεροσολύμων,

ὁ μοναχὸς τὰ κατέγραφε σὲ ἓνα «κατάστιχο» καὶ ἀπέδιδε ὑστερα λογαριασμὸν στὸν πατριαρχικὸ ἐπίτροπο στὰ Ἱεροσόλυμα.

Τὸ Ὀδοιοπορικὸ τοῦ Χρῦσανθου Νοταρᾶ, ὁ κώδικας δηλαδὴ ΜΠΤ 237, μὲ τὸν ὁποῖο καταπιάνομαι στὴ μελέτη αὐτὴ καὶ τὸν ἐκδίδω αὐτοῦσιο, εἶναι στὴν πραγματικότητά ἓνα κατάστιχο τοῦ πατριάρχου, ὅπου σημειώνονται τὰ ὀνόματα τῶν πιστῶν, τὰ ποσὰ ποὺ δίνουν καὶ ἡ αἰτιολογία τοῦ δοσίματος.¹²

Ὁ Παπαδόπουλος-Κεραμεὺς¹³ πρῶτος χαρακτήρισε τὸ κατάστιχο αὐτὸ «ὀδοιοπορικόν», ἐπειδὴ ὁ Χρῦσανθος Νοταρᾶς δὲν ἀναγράφει μονάχα τὰ ὀνόματα τῶν πιστῶν καὶ τὰ δοσίματα, ἀλλὰ καὶ τοὺς τόπους ὅπου «ἐκόνευσεν», τὴν ἀπόσταση μεταξὺ τῶν διαφόρων κονακιῶν, τοὺς ἐπιτρόπους τοῦ Παναγίου Τάφου, τὰ κουτῖα¹⁴, καὶ κυρίως τὴ λεπτομερῆ διαδρομὴ ποὺ ἀκολούθησε καθὼς καὶ τὰ ἔξοδα ποὺ ἔκανε. Ἐνα ἡμερολόγιο ταξιδιοῦ, ὅπως θὰ τὸ λέγαμε σήμερα. Τὸν ὄρο «ταξειδιωτικὸν κατάστιχον» χρησιμοποίησε ὑστερα ὁ Μ. Γεδεών, ὅταν ἄντλησε καὶ παράθεσε στὶς *Πατριαρχικῆς Ἐφημερίδες*¹⁵ πολλὰς πληροφορίες ἀπὸ αὐτὸ τὸ χειρόγραφο.

Τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ χειρόγραφο αὐτὸ μᾶς παραδόθηκε ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Χρῦσανθου Νοταρᾶ καὶ περιέχει πολλὰ καὶ ποικίλα, ἐνδιαφέρουσες πάντοτε, πληροφορίες, καί, γιὰ τὸ λόγο ἀκριβῶς αὐτό, δὲν μπορεῖ ν' ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν ἀπλῶν «καταστίχων» ἢ «παρρησιῶν» τῶν διαφόρων μονῶν¹⁶, ἀλλὰ ἀποκτείνει ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἱστοριογραφία τῆς ἐποχῆς του.

Τὸ χειρόγραφο

Ὁ κώδικας ΜΠΤ 237, μὲ διαστάσεις φύλλων 0,230 × 0,335 εἶναι δερματόδετος, μὲ ἐντυπες σφραγίδες στὴ στάχωση, ἔχει φύλλα 61 καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕξ 10φυλλα τετράδια ἀριθμημένα μὲ κεφαλαῖα γράμματα Α, Β, Γ, Δ,

ποὺ ἦταν καὶ οἱ ἄμμοι ἐνδιαφερόμενοι, ἀλλὰ καὶ οἱ Οἰκουμενικοὶ Πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως.

12. Ἐν δηλαδὴ τὰ χρήματα προορίζονταν γιὰ πρόθεση, παρρησία, ἢ σαραντάρη.

13. Περιγραφή τοῦ χειρογράφου, ἀποσπάσματα καὶ τὴ σημείωση ὅτι «ἠτοιμάσθη, πρὸς τύποις ἕκδοσιν» σὲ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. IV, Πετροῦπολη 1899, σ. 201.

14. «Κουτῖα» ἦταν τὰ κιβώτια μὲ μιὰ σχισμὴ ἀπὸ πάνω, ὅπου οἱ πιστοὶ ἔβαζαν ὅσα χρήματα ἤθελαν. Τέτοια κουτῖα μαρτυροῦνται παντοῦ καὶ ἡ ἀκριβὴς τους θέση ἦταν καταγραμμένη. Πρβλ. κώδ. ΜΠΤ 622, σ. 434. «Κουτῖα τοῦ Ἁγίου Τάφου ὅπου εἶναι εἰς τὸ ταξίδι τῆς Καραμανίας».

15. Μ. ΓΕΔΕΩΝ, *Πατριαρχικαὶ Ἐφημερίδες, Εἰδήσεις ἐκ τῆς ἡμετέρας ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, 1500-1912*. Ἀθήνα 1936-1938, σ. 256-280.

16. Πρβλ. Τίς «παρρησίες» τῆς Μονῆς Βαρλαάμ, Ν. ΒΕΝ, *Τὰ Χειρόγραφα τῶν Μετεώρων*, τ. Β' Ἀθήνα 1984, σ. 343-347.

Ε, Ζ. Τὰ φύλλα εἶναι ἀριθμημένα ἀπὸ τὸ 1 ἕως τὸ 59· ἔμεινε ἀνάρητο τὸ φύλλο 30 bis, δηλαδή ἓνα φ. ἀνάμεσα στὰ φ. 30-31.

Ἡ γραφή, μὲ μαῦρο ζωηρὸ μελάνι, εἶναι ἀπλή καὶ ἀνεπιτήδευτη, ἀλλὰ πάντως εὐανάγνωστη, χαρακτηριστικὴ γιὰ τέτοιου εἴδους καταγραφές. Δὲν ὑπάρχουν ἐπιτηδευμένα πρωτογράμματα, δὲν ὑπάρχουν τίτλοι, οὔτε βέβαια ὁποιαδήποτε κοσμήματα. Τὸ περιεχόμενο εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἔδωσε διαφορετικὴ μορφή στὴν κάθε σελίδα· διαφορετικὴ ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸ τῶν στίχων, ἀλλὰ πῶς πολὺ ὡς πρὸς τὸ μᾶκρος τῶν στίχων. Στις περισσότερες περιπτώσεις τὰ ὀνόματα γράφονται τὸ ἓνα κάτω ἀπὸ τ' ἄλλο, σὲ καινούργιο στίχο, καὶ σχηματίζονται ἔτσι στήλες ὀνομάτων, ἀφήνοντας τὸ πλαιῖο μέρος τῆς σελίδας λευκὸ.

Τὸ χειρόγραφο ἀναφέρεται σ' ἓνα διάστημα ἐξ χρόνων· ἀπὸ «1720 μαρτίου 14» μέχρι «1726 φεβρουαρίου 23». Οἱ δυὸ αὐτὲς καταγραφές εἶναι ἡ πρώτη καὶ ἡ τελευταία, ἀντίστοιχα, τοῦ Ὀδοιπορικοῦ τοῦ Χρυσάνθου.

Ὁ Χρυσάνθος γράφοντας τὸ χειρόγραφο αὐτὸ δὲν τήρησε τοὺς κανόνες τῶν καταστίχων· δὲν ἔγραφε δηλαδή μονάχα τὰ ὀνόματα τῶν πιστῶν κατὰ στήλες, καὶ δὲν τὰ ἔγραφε πάντοτε ἔτσι, ἀλλ' οὔτε φαίνεται πὼς τήρησε ἓνα προκαθορισμένο σχέδιο. Σημείωνε ὅ,τι τὸν ἐνδιέφερε, ἀπὸ γεωγραφικὲς πληροφορίες μέχρι παροιμίες, ἀπλὰ ὅπως τοῦ τύχαιναν. Ὅσο γιὰ τὰ ὀνόματα τῶν πιστῶν καὶ τὰ ποσὰ ποὺ ἔδιναν ὑπὲρ τοῦ Ἁγίου Τάφου, αὐτὰ περνοῦσαν ὡς φαίνεται καὶ στὰ ἐπίσημα κατάστιχα τοῦ Παναγίου Τάφου. Ἔτσι ἐξηγεῖται καὶ ἡ λέξη «ἐπέρασαν», ποὺ συναντᾶμε στὸ κάτω μέρος μερικῶν σελίδων, ὅπως γιὰ παράδειγμα στὸ φ. 18^β, ὅπου ὁ Χρυσάνθος σημειώνει «ἐπέρασαν ἅπαντα ἐν τῇ ἁγίᾳ πόλει Ἱερουσαλήμ, 1722 μηνὶ μαΐου».

Ἡ ἰδιομορφία τοῦ χειρογράφου δὲν μᾶς ἀφήνει πολλὰ περιθώρια νὰ τὸ χρονολογήσουμε μὲ βεβαιότητα. Γράφτηκε βέβαια τὸ διάστημα μεταξύ 1720-1726, καὶ εἶναι βέβαιο πὼς οἱ τελευταῖες σελίδες τοῦ γραφτηκαν στὸ τέλος τῆς τρίτης περιόδου¹⁷ τοῦ Χρυσάνθου, κάπου ἐκεῖ στὰ 1726, καὶ ἴσως μπορούμε νὰ ποῦμε μὲ βεβαιότητα στὴ Σμύρνη. Ὡστόσο προβληματίζονται πολὺ ἀνάμεσα σὲ δυὸ σκέψεις. Ἐγραψε ὁ Χρυσάνθος αὐτὸ τὸ Ὀδοιπορικὸ μὴ καὶ καλὴ, στὸ τέλος τῆς περιόδου του βάζοντας στὴ σειρά καὶ περνώοντας σὲ καθαρὸ γράψιμο τὰ διάφορα σημειώματα, ποὺ ὅπωςδήποτε θὰ κρατοῦσε γιὰ κάθε τόπο ποὺ γύρισε καὶ σχεδὸν καθημερινά, ἢ τὸ ἔγραψε λίγο-λίγο σὲ διαφοροὺς τόπους, ποὺ στὴν περίπτωσή αὐτὴ τὰ σημειώματα ἴσως θὰ ἦταν περιττά; Τὸ χειρόγραφο τὸ ἴδιο δὲν μᾶς βοηθᾷ πολὺ νὰ λύσουμε αὐτὸ τὸ πρόβλημα τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου τῆς συγγραφῆς του. Δυὸ-τρία στοιχεῖα, ὡστόσο, μοιάζουν νὰ εἶναι εὐ-

17. Οἱ πληροφορίες ποὺ μᾶς δίνει τὸ χειρόγραφο ὀδοιπορικὸ γιὰ περιόδους σὲ τρεῖς διαφορετικὲς κατευθύνσεις, πάντα μὲ ἀφετηρία καὶ τέρμα τὴν Κωνσταντινούπολη, κατέστησαν ἀναγκαῖο τὸν χωρισμὸ τῆς εἰσαγωγῆς αὐτῆς σὲ ἰσαριθμὲς παραγράφους, ὅπου σχολιάζονται ἀντίστοιχα ἡ πρώτη, δεύτερη καὶ τρίτη περίοδος.

νοικὰ γιὰ μιὰν ἀποψη. Πρῶτα-πρῶτα, ἡ καλὴ κατάσταση τοῦ χειρογράφου μὲ σχεδὸν ἀτσαλάκωτες τὶς γωνίες τῶν φύλλων, ἡ ὁμοιογένεια τοῦ γραφικοῦ χαρακτήρα καὶ τοῦ χρώματος τῆς μελάνης, ὅσο καὶ ἡ ὁμοιογένεια τῶν φύλλων τοῦ χαρτιοῦ μαρτυροῦν πὼς τὸ χειρόγραφο δὲν ταλαιπωρήθηκε πολὺ σὲ μετακινήσεις καὶ σὲ συχνὰ ξεφυλλίσματα. Ὑστερα, μερικὲς ἐσωτερικὲς μαρτυρίες, σὰν καὶ αὐτές: φ. 11^α «καὶ ἐπειδὴ δὲν ἐνθυμούμεθα ποὺ ἐγράψαμεν τὴν σημείωσιν νὰ γράψωμεν εἰς Φιλιππούπολιν», ἢ φ. 38^α «Ἀπήλθομεν εἰς ἐκκλησίαν τιμωμένην ἐπ' ὀνόματι τοῦ...», καὶ ἀφήνει κενὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου, ποὺ δὲν τὸ θυμόταν ἐπειδὴ προφανῶς δὲν τὸ εἶχε σημειωμένο καὶ εἶχε περάσει κάποιον χρονικὸ διάστημα, εἶναι δηλωτικὲς ἐνὸς συγκεντρωτικοῦ γραψίματος, τουλάχιστον κάποια μεγάλα τμήματα. Ἀκόμα, ἡ περίπτωση ποὺ μιὰ διαδρομὴ εἶναι καταγραμμένη δυὸ φορές (στὰ φ. 24^α καὶ 28^α) καὶ τὸ κυριώτερο, ποὺ παρατηροῦνται λάθη, καὶ ἐλέγχονται ἀπ' τὸ ἴδιο τὸ κείμενο ὡς τέτοια, κατὰ τὴ χρονολόγησή δυὸ ὀδοιποριῶν του, ὅπως στὰ φ. 24^α, 28^α, δηλαδή ταιριάζει ὁ μῆνας ἀλλὰ τὸ ἔτος εἶναι τὸ ἐπόμενο καὶ ὄχι αὐτὸ ποὺ γράφει ὁ Χρυσάνθος, εἶναι ἴσως τὰ καλύτερα ἐπιχειρήματα ποὺ μποροῦν νὰ προβληθοῦν γιὰ νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι τὸ χειρόγραφο γράφτηκε ὅλο μαζί στὸ τέλος τῶν περιόδων, καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος του κατὰ πᾶσα πιθανότητα στὴ Σμύρνη. Ἐκεῖ ὁ Χρυσάνθος ἔμεινε ἀπ' τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1724 ὡς τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1725 (φ. 41^β-46^α) καὶ εἶχε ὅλον τὸν καιρὸ νὰ συστηματοποιήσῃ τὰ σημειώματά του καὶ νὰ τὰ δαμάσῃ σὲ κάποιον συγγραφικὸ εἰρμό¹⁸.

* * *

Ἄς δοῦμε τώρα τί προκάλεσε τὶς συγκεκριμένες αὐτὲς περιηγήσεις τοῦ Χρυσάνθου. Εἶναι γνωστὰ τὰ συνεχῆ οἰκονομικὰ προβλήματα τοῦ Ἁγίου Τάφου προβλήματα ποὺ ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς διαρκoῦς ἔριδας μεταξύ τῶν ὀρθόδοξων καὶ τῶν λατίνων γιὰ τὴν ὑπεροχὴ στὰ προσκυνήματα τῶν Ἁγίων Τόπων¹⁹. Κατὰ τὴν ἀνάρρηση τοῦ Δοσιθέου στὸ θρόνο τῶν Ἱεροσολύμων, ὅπως ἀναφέρει ὁ ἴδιος σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τοὺς Ἱεροσολυμίτες τὸ 1690, τὸ ὕψος τοῦ χρέους ἦταν μεγάλο: «ἐκατὸν ἑπτὰ χιλιάδας γρόσια χρέος ἠῦραμεν ὅπου ἔγιναν εἰς τὸν καιρὸν τοῦ κυρ Παΐσιου, καὶ τὰ εὐγάλαμεν σὺν Θεῷ· καὶ τώρα

18. Ἄς μὴν ξεχάσουμε καὶ τὴν πρωϊότερη πληροφορία μὲ τὴν ὁποία ἀρχίζει τὸ χειρόγραφο, ὅπως ἀνάφερα καὶ παραπάνω (βλ. σ. 130)· ἐνῶ δηλαδή ἡ πρώτη καταγραφή εἶναι «1720 μαρτίου 14 ἤλθομεν εἰς τὸ Παζαρτζίκι», ἡ περίοδος εἶχε κιόλας ἀρχίσει τὸν Ἰανουάριο ἀπ' τὴν Ἀδριανούπολη, ὅπου ὑπῆρχε καὶ μετόχι τοῦ Ἁγίου Τάφου.

19. Τὸ 1689 μὲ τὴν παρέμβαση τοῦ γάλλου πρέσβη Castagnères de Chateauneuf οἱ Λατῖνοι προκάλεσαν τὴν ἐκδοσὴ σουλτανικοῦ φερμανιοῦ ποὺ τοὺς καταστοῦσε κύριους τῶν σπουδαιότερων προσκυνημάτων. Βλ. ΑΡΧΙΜ. ΚΑΛΛΙΣΤΟΥ, «Ὁ πατριάρχης Δοσιθέος καὶ ἡ ἐπ' αὐτοῦ κατάληψις τῶν ἱερῶν προσκυνημάτων ὑπὸ τῶν Λατίνων», *Νέα Σιών* ΚΔ' (1929) σ. 37-38.

ἀπὸ τὰ σκάνδαλα τῶν κατηραμένων καὶ ἀναθεματισμένων αἰρετικῶν Λατίνων κινδυνεύει νὰ γένη τὸ πρῶτο χρέος²⁰.

Ἀπὸ τὰ χρέη αὐτὰ ἄλλα πληρώθηκαν, ἄλλα κληροδοτήθηκαν στὸ διάδοχό του Χρῦσανθο. Μὲ τὴ σειρά του, ὁ Χρῦσανθος συνέχισε τὸν ἀγῶνα γιὰ τὰ προσκυνήματα, ἕναν ἀγῶνα ποῦ ἀποδεικνύεται πολὺμοχθος καὶ πολυδάπανος. Ἀρχίζοντας ἀπὸ τὰ ἔτη 1709, 1710, 1711 ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων προκάλεσε καὶ ἔλαβε πολλὰ πατριαρχικά γράμματα τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῶν δικαιωμάτων τοῦ Ἁγίου Τάφου καὶ τῶν οικονομικῶν του ὑποθέσεων²¹. Κατὰ τὸ ἴδιο αὐτὸ χρονικὸ διάστημα, ὕστερα ἀπ' τὶς συντονισμένες ἐνέργειές του ἐκδόθηκαν εἴκοσι περίπου διατάγματα ἀπὸ τὸν τότε Σουλτάνο Ἀχμέτ Γ', ποῦ ἀναφέρονταν στὶς ἐκκλησιαστικὲς ὑποθέσεις, στοὺς μοναχοὺς, στὰ μοναστήρια, στὰ προσκυνήματα καὶ στοὺς προσκυνητές. Ὅλα αὐτὰ τὰ διατάγματα τὰ ἐπεκύρωσε κιόλας ὁ Σουλτάνος μὲ φερμάνι του τὸ 1711²².

Ἀργότερα, τὸ 1718 στὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ Χρῦσανθος πετυχαίνει μιὰ συμφωνία μὲ τὸν πρέσβη τῆς Γαλλίας de Bonac σχετικὰ μὲ τὴν ἐπισκευὴ τοῦ τρούλλου τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως στὰ Ἱεροσόλυμα. Ἡ συμφωνία αὐτὴ ἐπικυρώθηκε μὲ ἕνα αὐτοκρατορικὸ Χατ-ι-σερίφ, μὲ τὸ ὁποῖο δινόταν ἡ ἄδεια στοὺς Ἕλληνες ν' ἀνακαινίσουν ὅλους τοὺς τόπους ποῦ χρειάζονταν ἐπισκευὴ μέσα στὸ ναὸ καὶ παρεχόταν τὸ δικαίωμα σὲ κάθε φυλὴ νὰ ἐπισκευάσει τοὺς δικούς της χώρους²³.

Τὸ ἐπίτευγμα αὐτὸ ἀπαίτησε χρήματα πολλὰ καὶ γιὰ τὰ δῶρα, σὲ χρήματα καὶ εἶδη, στοὺς διάφορους μπέηδες καὶ πασάδες ὥστε νὰ ἐκδοθοῦν οἱ βασιλικοὶ ὄρισμοί, ἀλλὰ καὶ γι' αὐτὰ καθ' αὐτὰ τὰ ἔξοδα τῶν ἐπισκευῶν καὶ τῆς ἀνακαινίσεως τοῦ Ναοῦ. Οἱ ἐργασίες τῆς ἐπισκευῆς ἄρχισαν ἀπὸ τὸ 1719 καὶ διάρκεσαν μέχρι τὸ Μάρτη τοῦ 1720. Ἔτσι ὁ Χρῦσανθος τὸν Ἰανουάριο τοῦ ἔτους αὐτοῦ ξεκινάει ἀπὸ τὴν Ἀδριανούπολη γιὰ νὰ συλλέξει ἐλέη, ὥστε νὰ καλυφθοῦν μερικὲς δαπάνες καὶ ν' ἀντιμετωπισθοῦν καὶ διάφορες ἄλλες ἀνάγκες τοῦ Παναγίου Τάφου.

20. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, τ. II, Πετρούπολις 1889, σ. 301-302.

21. Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, Πατριαρχικά Ἐγγράφα, τ. Β', Κωνσταντινούπολις 1904, σ. 478.

22. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, Ἱεροσόλυμα καὶ Ἀλεξάνδρεια 1910, σ. 611.

23. Τὰ χατ-ι-σερίφια αὐτὰ, οἱ βασιλικοὶ δηλαδὴ ὄρισμοί, δημοσιεύονται εἰς ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ ΝΟΤΑΡΑ, Ἱστορία καὶ Περιγραφή τῆς Ἁγίας Πόλεως Ἱερουσαλήμ, Ἐνετίησι, 1728 σ. 124.

Πρώτη περιοδεία (Φιλιππούπολη - Κων/πολη)

Ὁ Χρῦσανθος μὲ τὴ συνοδεία του ξεκίνησε κάποια μέρα τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 1720 ἀπὸ τὴν Ἀδριανούπολη²⁴, ὅπου ὑπῆρχε Μετόχι τοῦ Ἁγίου Τάφου. Ὑστερα ἀπὸ ταξίδι 38 ὥρων ἔφθασε στὴ Φιλιππούπολη²⁵, στὴ σημαντικὴ αὐτὴ πόλη τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας καὶ παρέμεινε μέχρι τὶς 13 Μαρτίου. Οἱ 38 ὥρες τοῦ ταξιδιοῦ μοιράστηκαν στὰ πέντε, ὅσα εἶναι καὶ τὰ κονάκια, οἱ ἐνδιάμεσοι σταθμοὶ δηλαδὴ στὸ δρόμο ἀπὸ τὴν Ἀδριανούπολη ὡς τὴ Φιλιππούπολη.

Οἱ πληροφορίες ποῦ μᾶς δίνει ὁ πατριάρχης γιὰ τὴ Φιλιππούπολη τοῦ 1720 ἀναφέρονται κυρίως στὶς ἐνορίες ποῦ ὑπάρχουν, στὶς ἐκκλησίες καὶ στὰ ρουφέτια²⁶. Ἔχει δηλαδὴ καταγράψει τὰ ὀνόματα τῶν πιστῶν ποῦ διέθεταν χρήματα γιὰ τὸν Ἅγιο Τάφο κατὰ κατηγορίες. Ἔτσι μπορούμε ν' ἀπαρριθμήσουμε τὰ ἑλληνικὰ ρουφέτια ποῦ ὑπάρχουν τὸ 1720 ἐκεῖ. Πρῶτο καὶ κύριο εἶναι τὸ ρουφέτι τῶν ἀμπατζήδων καὶ ἀκολουθοῦν οἱ καφταντζήδες, οἱ γουναράδες, οἱ τακιατζήδες, οἱ χρυσοχόοι, οἱ ψωμάδες, οἱ μουμτζήδες, οἱ παπουτζήδες, οἱ μπακαλήδες, οἱ μπογιατζήδες, οἱ ραφτάδες, οἱ καζαντζήδες, οἱ ἀλευράδες, οἱ ἀσταρτζήδες, οἱ κερεστετζήδες, οἱ ἀμπελοουργοί²⁷. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὰ ὀνό-

24. Ἡ Ἀδριανούπολη, ποῦ τὸν 15ο αἰ. ἦταν πρωτεύουσα τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους, διατήρησε τὸν πρωτεύοντα ρόλο της καὶ ἀρκετὰ ἀργότερα. Ἐκεῖ ἦταν τὸ χειμερινὸ ἀνάκτορο τοῦ σουλτάνου. Πρβλ. Β. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗ, Ἡ κεντρικὴ καὶ δυτικὴ Μακεδονία κατὰ τὸν Ἐβλιγιὰ Τσελεμπή, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 73.

25. Στὸ γνωστὸ Δρομοδείχτη τῆς Ἑλλάδος, ἔκδοση Βενετίας 1824, ἡ ἀπόσταση αὐτὴ εἶναι 32 ὥρες καὶ μὲ ἐνδιάμεσα 17 τοπωνύμια, πρᾶγμα τὸ ὁποῖο μᾶς βάζει μπροστὰ στὸ πρόβλημα τῆς δυσκολίας τῆς μετακίνησεως στὰ χρόνια ποῦ μελετᾶμε. Πρβλ. ARNO MEHLAN, «Οἱ ἐμπορικοὶ δρόμοι στὰ Βαλκάνια κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν», Ἡ οικονομικὴ δομὴ τῶν Βαλκανικῶν Χωρῶν στὰ χρόνια τῆς Ὀθωμανικῆς Κυριαρχίας, Μέλισσα, Ἀθήνα 1979, σ. 369-407.

26. Τὰ «ρουφέτια» λέγονται ἀλλοιῶς καὶ «ἐσνάφια», λέξεις καὶ οἱ δυὸ ποῦ σημαίνουν συντεχνία.

27. Ἀ μ π α τ ζ ῆ δ ε ς, τουρκ. abaci = κατασκευαστὲς καὶ πωλητὲς χονδρῶν μαύρων ὕφασμάτων.

Κ α φ τ α ν τ ζ ῆ δ ε ς, τουρκ. Kaftanci = κατασκευαστὲς μακρῶν καὶ πλατιῶν ἐπιανοφοριῶν ἀπὸ μάλλινο ἢ μεταξωτὸ ὕφασμα.

τ α κ ι α τ ζ ῆ δ ε ς, τουρκ. takkeci = κατασκευαστὲς καὶ πωλητὲς σκούφων.

μ ο υ μ τ ζ ῆ δ ε ς, τουρκ. mumcu = κηροποιοὶ καὶ πωλητὲς κεριῶν.

κ α ζ α ν τ ζ ῆ δ ε ς, τουρκ. kazanci = κατασκευαστὲς καὶ πωλητὲς καζανιῶν.

ἀ σ τ α ρ τ ζ ῆ δ ε ς, τουρκ. astarci = κατασκευαστὲς καὶ πωλητὲς ὕφασμάτων φόδρας.

κ ε ρ ε σ τ ε τ ζ ῆ δ ε ς, τουρκ. keresteci = ἔμποροι ξυλείας.

Ἡ ἔρμηνεα τῶν διαφόρων ρουφετιῶν ποῦ ἀπαντοῦν στὸ κείμενο δίνεται σὲ συγκεντρωτικὸ Πίνακα στὸ τέλος.

ματα τῶν μελῶν τῶν διαφόρων συντεχνιῶν καταγράφονται καὶ ἄλλες κατηγορίες πιστῶν, ὅπως: «πραγματευταὶ ἔξω τῶν ρουφετίων», «γυναῖκες», «ἱερεῖς καὶ πνευματικοὶ τῆς Φιλιππούπολεως». Κάτω ἀπὸ κάθε ομάδα πιστῶν ὑπάρχουν συγκεντρωτικὲς καταγραφές ὀνομάτων με τὴν ἔνδειξη «σαραντάρια μικρά», ἐκεῖ δὲν ἀναφέρονται ποσά: τὰ ὀνόματα εἶναι τὸ ἓνα δίπλα στ' ἄλλο, χωρὶς καμιά ιδιότητα ἐπαγγελματικὴ ἢ εὐγενείας, καταγράφονται ἀπλᾶ καὶ μόνο τὰ βαφτιστικά.

Παρατηροῦμε ὅτι οἱ εἰσφορὲς καὶ τὰ ὀνόματα τῶν πιστῶν ποὺ εἶναι καταχωρημένα εἰδικὰ στὴ Φιλιππούπολη δὲν εἶναι πολλά, πράγμα ποὺ θὰ μπορούσε νὰ τὸ ἐρμηνεύσει κανεὶς σὰν μιὰ ἔνδειξη κορεσμοῦ, ἀφοῦ καὶ οἱ περιοδεῖες γιὰ ἔκτακτες ζητεῖες ἦταν συχνὲς σ' αὐτὴ τὴν περιοχὴ ποὺ θεωροῦνταν πλούσια²⁸.

Στὴ Φιλιππούπολη ὁ πατριάρχης ἔμεινε στὸ σπίτι τοῦ ἐπιτρόπου τοῦ Παναγίου Τάφου.

Γιὰ τὸ Μετόχι τοῦ Παναγίου Τάφου στὴν πόλη αὐτὴ ὁ Μύρτιλος Ἀποστολίδης μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τὸ σπίτι τὸ ἀφιέρωσε κάποιος Ἕλληνας προσκυνητής, ἀφοῦ ἀπέσπασε τὴν ὑπόσχεση τοῦ τότε πατριάρχου Ἱεροσολύμων Θεοφάνη Γ' ὅτι αὐτὸ δὲν θὰ πωληθεῖ. Τὸ παραπάνω συμπεραίνει ἀπὸ κάποια ἐπιγραφή τοῦ 1631 χαραγμένη στὸ τότε Μετόχι τοῦ Παναγίου Τάφου²⁹. Δυστυχῶς ἡ ἐπιγραφή, ἢ ὁποῖα εἶχε κατατεθεῖ στὸ Μουσεῖο τῆς πόλεως, ἐξαφανίστηκε ἀπὸ τοὺς σεισμούς³⁰.

Ὁ Χρῦσανθος σημειώνει καὶ τὶς ἐνορίες τῆς Φιλιππούπολης: τῆς Μητροπόλεως, τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου, τῆς ἁγίας Κυριακῆς, τοῦ ἁγίου Δημητρίου καὶ τῆς Παναγίας.

Ἡ Μητρόπολη ἦταν ὁ ναὸς τῆς Ἀγίας Μαρίνας, μιὰ ἀπὸ τὶς πρὶν παλαιὲς ἐκκλησίες τῆς Φιλιππούπολης, τὴν ὁποία ἀναφέρει καὶ ὁ Gerlach ὅταν πέρασε ἀπὸ ἐκεῖ τὸ 1578³¹.

Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Κωνσταντίνου εἶναι καὶ αὐτὴ τοῦ 16ου αἰ. καθὼς καὶ ἡ ἐκκλησία τῆς Ἀγίας Κυριακῆς, χτισμένες πάντως ἀργότερα ἀπὸ τὸ 1578, μιᾶς καὶ δὲν τὶς ἀναφέρει ὁ Gerlach.

Γιὰ τὴν ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Δημητρίου γνωρίζουμε ὅτι ὑπῆρχε πρὶν ἀπὸ τὸ 1578 καὶ ὅτι εἶναι ἡ ἐκκλησία στὴν ὁποία λειτουργοῦνταν τὸ ρουφετὶ τῶν ἀμπατζήδων ἀπὸ τὴν ἰδρυσὴ του τὸ 1685³².

28. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι ὁ Σίλβεστρος Ἀντιοχείας, ποὺ βρέθηκε στὴ Φιλιππούπολη γιὰ ζητεῖα τὸ 1728, ἔγραφε στὸ Χρῦσανθο: «ἡ τηλεφορία πάνυ ὀλίγη». Μ. ΓΕΩΡΓΝ, *Πατριαρχικαὶ Ἐφημερίδες*, σ. 282.

29. Μ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΑΔΟΥ, *Ἡ τῆς Φιλιππούπολεως Ἱστορία*, Ἀθήνα 1959, σ. 233.

30. Μ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΑΔΟΥ, «Ἐπιγραφὰ ἐκ Φιλιππούπολεως», *Θρακικά*, τ. 2 (1929), σ. 16, 111.

31. Μ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΑΔΟΥ, *Ἡ τῆς Φιλιππούπολεως Ἱστορία*, σ. 252.

32. Ἀπὸ τὰ κατάστιχα τῆς συντεχνίας αὐτῆς φαίνεται καθαρὰ ἡ ἡμερομηνία ἰδρύσεώς

Ἡ ἐκκλησία τῆς Παναγίας, δηλαδὴ τῆς Κοίμησης τῆς Θεοτόκου, μνημονεύεται καὶ αὐτὴ ἀπὸ τὸν Gerlach καὶ εἶναι ἴσως ἡ ἀρχαιότερη ἐκκλησία τῆς Φιλιππούπολης. Μὲ τὶς λίγες αὐτὲς πληροφορίες γιὰ τὶς ἐκκλησίες τῆς Φιλιππούπολης, τὶς ὁποῖες ἀντῶ ἀπὸ τὸν Μ. Ἀποστολίδη, θέλω νὰ δεῖξω τὴν ἀξιοπιστία τοῦ Χρῦσανθου ὅσον ἀφορᾷ τὶς εἰδήσεις ποὺ παρέχει. Καὶ πράγματι παρατηροῦμε ὅτι οἱ πέντε ἐκκλησίες ποὺ ἀναφέρει ὁ πατριάρχης εἶναι αὐτὲς ποὺ εἶχαν ἀνθηρὲς ἑλληνικὲς ἐνορίες. Ὅσο γιὰ τὴν παλιὰ ἐκκλησία τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, αὐτὴ καταστράφηκε κατὰ τὴν ἄλωση τῆς Φιλιππούπολης καὶ ξαναχτίστηκε τὸ 1836. Ἐπομένως, τὸ 1720 δὲν ὑπῆρχε ἐνορία Ζωοδόχου Πηγῆς, γι' αὐτὸ καὶ δὲν ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν πατριάρχη.

Ἀπὸ τὸ Ντερεντζίκιοι, ἔξω ἀπὸ τὴ Φιλιππούπολη, οἱ ἱερεῖς ζητοῦν συγχωροχάρτια ἀπὸ τὸν Χρῦσανθο. Ὁ πατριάρχης σημειώνει: «καὶ ἐζήτησαν συγχωροχάρτια καὶ τοὺς ἐδώσαμεν». Εἶναι ἡ πρώτη μνεία γιὰ διανομὴ συγχωροχάρτιων ἀπὸ τὸν πατριάρχη σ' αὐτὸ τὸ κατάστιχο: «στὴ συνέχεια καταγράφονται τέτοιες διανομὲς στὸν Τσεσεμέ τῆς Ἰωνίας καὶ στὴ Χίο³³».

Ἦστερα ἀπὸ παραμονὴ τριῶν περίπου μηνῶν στὴ Φιλιππούπολη ἀρχίζει ὁ Χρῦσανθος τὴν περιοδεία στὶς γύρω κωμοπόλεις μὲ πρῶτο σταθμὸ τὸ Παζαρτζίκι, ὅπου μένει 20 μέρες στὸ σπίτι τῆς Μητρόπολης. Στὸ Παζαρτζίκι, ποὺ εἶναι μιὰ σημαντικὴ πόλη τῆς Θράκης³⁴, τὰ ρουφετὰ εἶναι ὀργανωμένα ὅσο καὶ στὴ Φιλιππούπολη, καὶ ἔτσι βλέπουμε μετὰ τὸ πρῶτο φύλλο, τὰ ὀνόματα τῶν πιστῶν νὰ καταγράφονται κάτω ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ρουφετιοῦ στὸ ὁποῖο ἀνήκουν. Συναντᾶμε καὶ ἐδῶ τὰ ἐξῆς ρουφετὰ: καφταντζήδες, τακιατζήδες, τζουκαλάδες, παπουτζήδες, γουναράδες, τερτζήδες, ἀμπατζήδες, καλφάδες τῶν ἀμπατζήδων, τουφεκτζήδες, μποστάντζήδες, μπακάληδες, κἀπηλοι, καζαντζήδες, ἀμαξάδες, σαμαράδες, μπογιατζήδες, ντουλγέρηδες, χρυσοχόοι, μουμτζήδες.

Ὅσο βρίσκεται στὸ Παζαρτζίκι ὁ πατριάρχης συγκεντρώνει καὶ τὶς ἐλεημοσύνες ἀπὸ τὶς γύρω πλούσιες ἑλληνικὲς κοινότητες. Καταγράφει εἰσφορὲς ἀπὸ τὰ «χωρία»: Μπέλοβα, Σέστνεμα, Πέστρα ἢ Περιστερά, Ἀλατζιλάρ, Ντεπρετζίστα, Πρατζιγοβο, Κατζαμπλί, Καλογέροβο. Στὰ χωριά αὐτὰ ὑπῆρχαν καὶ «κουτὰ» γιὰ τὴν ἐνίσχυση τοῦ Παναγίου Τάφου, τὰ ὁποῖα ἀνοίγονται παρουσία τοῦ ἐπιτρόπου καὶ τοῦ πατριάρχου, σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσή, καὶ καταγράφεται τὸ περιεχόμενό τους³⁵.

της, 15 Μαΐου 1685. ΜΥΡΤ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΑΔΟΥ, «Τὰ ἀρχεῖα τοῦ ἐν Φιλιππούπολει ἐσναφίου τῶν τεκτόνων», *Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ Ἐθναροῦ*, τ. Α' (1934-35), σ. 102-130.

33. Ἐκτενὴς μελέτη γιὰ τὰ συγχωροχάρτια, τοῦ Φ. ΗΛΙΟΥ, «Συγχωροχάρτια», *Τὰ Ἱστορικά*, τεύχ. 1 (Σεπτ. 1983) σ. 35-84.

34. Ὁ Ψαλίδας σημειώνει: «Ἡ [πόλις τῆς Θράκης] εἶναι τὸ Παζαρτζίκι, ὅπου λέγεται Τατάρ Παζαρτζίκι διὰ τὴν διαφέρει ἀπὸ τὸ Χατζὸλ Παζαρτζίκι». Α. ΨΑΛΙΔΑΣ, «Γεωγραφία», *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά*, 6 (1931), σ. 49.

35. Γιὰ κάθε κουτὶ ἦταν διορισμένος καὶ ἓνας ἐπίτροπος, ποὺ κύριο μέλημά του ἦταν ἡ φύλαξη τοῦ κουτιοῦ καὶ ὁ ἐμπλουτισμὸς του.

Στις 5 'Απριλίου του 1720 ο Χρυσάνθος φθάνει στη Στενήμαχο³⁶, πόλη η οποία απέχει τής Φιλιππουπόλεως ὥρας 6» και καταλύει στο σπίτι του ακούρ Παναγιώτου, υιού του πρώην οἰκονόμου Πολυζώη Ιερέως». Σὺν πρώτη πληροφορία ὁ πατριάρχης καταγράφει τις ἐνορίες τής Στενήμαχου: «Πρώτη ὁ Ἅγιος Γεώργιος τοῦ Μετοχίου³⁷, τοῦ μοναστηρίου Μπατζκόβου, ἡ δευτέρα τής Ἁγίας Μαρίνης, ἡ τρίτη τής Παναγίας, ἡ τετάρτη τοῦ Ἁγίου Νικολάου», ὅπως τις ἀριθμεῖ ὁ Χρυσάνθος. Συγκρίνοντας τώρα τὰ στοιχεῖα αὐτὰ μετὰ τις πληροφορίες τοῦ Μ. Ἀποστολίδη, παρατηροῦμε ὅτι και οἱ τέσσερις αὐτὲς ἐκκλησίες ἀνοικοδομήθηκαν στο πρῶτο μισό τοῦ 19ου αἰ. και δὲν σώζονται πιά παλιά ἔχνη ἀπὸ ἐπιγραφὲς και χρονολογημένες εἰκόνες.

Στὴ Στενήμαχο παρέμεινε ὁ πατριάρχης μέχρι τις 13 Μαΐου και συγκέντρωσε τὰ ἐλέη ὄχι μόνο ἀπὸ τὴν πόλη αὐτὴ ἀλλὰ και ἀπὸ τὰ γύρω χωριά, ὅπως: Κούκλενα, Βοδενά, Καραγάτζι, Ἀρβανιτοχώρι, Πόλογο ἢ Ταχταλί³⁸. Ἐβαλε και κουτιά. Τὴ Μεγάλῃ Ἑβδομάδα τὴν πέρασε στο μοναστήρι τής Πετριτσιονίτισσας, ὅπου ἔμεινε μετὰ τοὺς μοναχοὺς και ἱερουργῆσε στὴν ἀκολουθία τοῦ Πάσχα. Γι' αὐτὸ τὸ πέρασμα τοῦ Χρυσάνθου ἀπὸ τὸ μοναστήρι τοῦ Μπατσοκόβου ἔχουμε τὴ μαρτυρία ὅτι ὁ πατριάρχης τὸ 1720, στὴ διάρκεια τής ἐκεῖ παραμονῆς του, μερίμνησε νὰ γίνῃ τὸ ἀντίγραφο τοῦ Τυπικοῦ τής Μονῆς. Τὸ Τυπικὸ αὐτὸ συνέταξε ὁ Γρηγόριος Πακουριάνος³⁹, κτίτορας τοῦ μοναστηριοῦ (1083)· «ἡστικός (βίβλου) και τὸ ἴσον μεταγραφὲν ἔλαβον σὺν ἐμοί», σημειώνει ὁ ἴδιος στο χειρόγραφο ἀντίγραφο τοῦ Τυπικοῦ, ποὺ βρίσκεται στο Βουκουρέστι⁴⁰.

Ἀπὸ τὴ Στενήμαχο ὁ Χρυσάνθος πηγαίνει στις 13 Μαΐου στὴ Σιλιμνο⁴¹,

36. Τὸ ὄνομα τής πόλης στὰ βυζαντινὰ κείμενα ἀπαντᾷ σὲ ἀρσενικὸ γένος και ἔτσι συνέχισε νὰ λέγεται και ἀπὸ τοὺς κατοίκους. Μ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΟΥ, Ὁ Στενήμαχος, ἡτοι συνοπτικὴ τής πόλεως Στενήμαχου ἱστορία ἀπὸ τὸν παλαιὸν μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, Ἀθήναι 1929, σ. 4-11.

37. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἀπὸ τις παλιότερες ἐκκλησίες τής Στενήμαχου, ἡ ὅποια συχνὰ ἀναφέρεται ὡς Μετόχι, γιὰτὶ ψηλότερα ὑπάρχει ὁ ξενώνας τής Μονῆς Πετριτσιονίτισσας (Βάτσοβο). Εἰδήσεις και βιβλιογραφία γι' αὐτὸ τὸ μοναστήρι σὲ Μ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΟΥ, Ὁ Στενήμαχος..., σ. 48-64.

38. Γιὰ τὰ χωριά αὐτὰ, βλ. Δ.Κ. ΒΟΓΑΖΑΝ, «Ἑλληνικὰ μοναστήρια και θέρετρα τής Βορεινῆς Ροδόπης», Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ και Γλωσσικοῦ Ὑπουργοῦ, τ. ΙΑ' (1947-1948), σ. 106-107.

39. LOUIS PEIT, «Typikon de Grégoire Pacourianos pour le monastère de Pétritzos (Backovo) en Bulgarie», Βυζαντινὰ Χρονικά, παράρτημα τοῦ τ. ΙΑ' (1904) ἀρ. 1 σ. 31-32.

40. Τὸ χφ. βρίσκεται στο Βουκουρέστι, στὴ Ρουμανικὴ Ἀκαδημία ἀρ. 694. CONSTANTIN LITZICA, Catalogul Manuscrisurilor Grecesti, Bucuresti 1909, p. 433.

41. Ἀπὸ τὴ Σιλιμνο στις 28 Μαΐου τοῦ 1720 γράφει ὁ Χρυσάνθος πρὸς τὸν μητροπολίτη Ἀρτης Νεόφυτο Μαυρομάτη «Δι' εὐχῶν τής ἁγίων ὑγιαίνομεν περιοδεύοντες εἰς τὰς κωμοπόλεις τής Θράκης και Βουλγαρίας διὰ τινὰ βοήθειαν τοῦ Ἁγίου και Ζωοδόχου

ὅπου μένει 14 μέρες και κάνει προμήθειες σὲ ροῦχα «τευτικά, κάπαις, και πανικά». Ἀπὸ αὐτὰ ἄλλα στέλνει στοὺς μοναχοὺς στὴν Ἱερουσαλήμ και ἄλλα δίνει ἐντολὴ νὰ τὰ πούλησουν στὴν Ἀδριανούπολη. Δὲν παραλείπει ὡστόσο νὰ συγκεντρώσει ἐλέη και νὰ τὰ καταγράψῃ. Στὴ Σιλιμνο καταγράφει ὅτι ὑπάρχει μιὰ και μόνῃ ἐκκλησία.

Στις 27 Μαΐου φεύγει ἀπὸ τὴν Σιλιμνο και σὲ μιὰ μέρα [28 Μαΐου 1720] φθάνει στο Ἑσκι-Ζαγαρά, ὅπου μένει μιὰ βδομάδα [μέχρι τις 6 Ἰουνίου 1720]. Τὸ Ἑσκι Ζαγαρά, ἢ Παλαιὰ Ζαγορά, ἢ Βερρόη⁴², βρίσκεται στὰ βορεινὰ τής Φιλιππούπολης και ἀπέχει μετὰ τὰ δεδομένα ταξιδιοῦ τοῦ 1720, 14 ὥρες ἀπὸ αὐτὴν. Καὶ ἐδῶ ὁ Χρυσάνθος σημειώνει τις ἐνορίες, και εἶναι ἀξιοπρόσεκτο ὅτι αὐτὲς δὲν ταυτίζονται πιά μετὰ τις ἐκκλησίες ἀλλὰ μετὰ ὀνόματα μαχαλάδων. Ἔτσι ἀναγράφονται τὰ τοπωνύμια Ἀρκατζέ, Μανταλτζήν, Ἰμαρέτι, Χοτζακί, Γκιμπράν⁴³, Μπεσίικτας, Χιμετφακί. Τὸ ὅτι τὰ ὀνόματα δὲν εἶναι ἑλληνικά πρέπει νὰ εἶναι μιὰ ἐνδειξη ὅτι ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς δὲν ἦταν πολὺ πυκνός.

Στις 7 Ἰουνίου τοῦ 1720 ἦρθε ὁ Χρυσάνθος στὴ Γιάμπολη⁴⁴ ἢ τὴ Νέα Ζαγορά, ἡ ὅποια ἔχει δυὸ ἐνορίες, τὸν Ἅγιο Γεώργιο και τὴν Ἁγία Τριάδα. Ὁ πατριάρχης κάνει μιὰ μικρὴ γεωγραφικὴ περιγραφή τής πόλης, σύμφωνα μετὰ τὰ ἐνδιαφέροντά του. Σημειώνει δηλαδὴ λίγα γιὰ τὸν ποταμὸ Τούντζα ἢ Ταίναρον και τις τοποθεσίες ποὺ κατοικοῦνται ἀπὸ χριστιανοὺς και ἐθνικούς. Στὴ Γιάμπολη μένει ὁ Χρυσάνθος μέχρι τὸ τέλος τοῦ Ἰουνίου και τὸν Ἰούλιο τοῦ 1720 κατεβαίνει πιά στὴν Κωνσταντινούπολη. Αὐτὸ εἶναι και τὸ τέλος τής πρώτης περιοδείας, ποὺ καταγράφεται σ' αὐτὸ τὸ Ὀδοιπορικὸ, ποὺ ὅπως εἶδαμε συντελέστηκε στὴ Βουλγαρία.

Τὸ πέρασμα τοῦ Χρυσάνθου ἀπὸ τὴ Φιλιππούπολη καταγράφηκε ἀπὸ τὸν ἱερέα Μαργαρίτη σὲ κώδικα τής ἑλληνικῆς Κεντρικῆς Σχολῆς τής Φιλιππούπολης, ὅπου ὑπάρχουν σύντομα σημειώματα ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἱστορία τής πόλης. Ἔτσι γιὰ τὸ ἔτος 1720 ὑπάρχει ἡ ἐνθύμηση⁴⁵: «1720 ἦλθεν ὁ Χρυσάνθος, ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων».

Αὐτὴ, ὅμως, δὲν εἶναι ἡ μοναδικὴ ἐπίσκεψη τοῦ Χρυσάνθου στὴ Βουλγαρία. Ἦδη τὸ 1684 μαρτυρεῖται τὸ πέρασμά του ἀπὸ τὸν καθηγητὴ του Σεβαστὸ

Τάφου... και ἔπειτα χωρὶς ἀργοπορίαν νὰ μισέσωμεν και ἐκεῖθεν πρὸς τὰ παραθαλάσσια τής Μ. Ἀσίας ἄχρι και Σμύρνης». ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, «Πατριαρχῶν Γράμματα», Νέα Σιών, ΚΖ' (1932) σ. 627.

42. Βερρόη εἶναι τὸ τοπωνύμιον στὸν Κωνσταντῖνο Πορφυρογέννητο· Κ. ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΥ, Περὶ θεμάτων, τ. Γ', ἐκδ. I. Bekker, Βόννη 1840, βιβλ. II, σ. 407.

43. Γκιμπράν, τουρκ. gebrân = οἱ μὴ μουσουλμάνοι. Τὸ τοπωνύμιον δηλώνει ὅτι ὁ συγκεκριμένος τόπος κατοικοῦνταν ἀπὸ χριστιανοὺς και Ἑβραίους.

44. Ἡ ἀπόσταση Σιλιμνος-Γιάμπολη, πάντα σύμφωνα μετὰ τὸν Δρομοδείκτη τοῦ 1824, ἦταν 10 ὥρες.

45. Βλ. ΣΚΟΡΑΒΑΝ, «Χρονικὰ σημειώματα», ΔΙΕΕ, τ. Δ' (1891-1892), σ. 290.

Κυμινήτη σὲ ἐπιστολή του πρὸς αὐτόν· «...Τέως μὲν ἐδόκει εἰσέτι καὶ νῦν ὑπερβόριος ἐν Μυσίᾳ⁴⁶ διάγειν, τανῦν τὴν σὴν ἐπιδημίαν παρὰ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ ἡμετέρου ἐν ἱερομονάχοις παπᾶ κὺρ Γρηγορίου μαθών»⁴⁷. Ἄλλη μαρτυρία γιὰ τὴν παραμονὴ ἢ τὴ διέλευση τοῦ Χρυσάνθου ἀπὸ τῆ Βουλγαρία μᾶς δίνει ἡ δευτέρη ἐπιστολή τοῦ Σεβαστοῦ Κυμινήτη με χρονολογία 1687 πρὸς τὸν τότε ἀρχιμανδρίτη Χρυσάνθο· «...Ἄλλ' ὡς εὐκρινέστερον τὰ περὶ σοῦ πυνθανόμενος ἔγνων, ὅτι καὶ νῦν Μυσίαν οἰκεῖς τὰ πρῶτά τε φέρεις»⁴⁸.

Ἐπιστρέφει, λοιπόν, στὴν Κωνσταντινούπολη τὸν Ἰούλιο τοῦ 1720, καὶ παραμένει ἐκεῖ ὡς τὰ μέσα τοῦ 1721, ὁπότε πάλι ξεκινᾷ ἓνα ἄλλο ταξίδι, πρὸς τὴν Ἱερουσαλὴμ αὐτὴ τῆ φορά.

Γιὰ νὰ συνοψίσουμε τώρα τίς μετακινήσεις τοῦ πατριάρχου στὴν Ἄν. Ρωμυλία, ἡ διαδρομὴ ποῦ ἀκολούθησε εἶναι: Ἄδριανούπολη-Φιλιππούπολη-Παζαρτζίκι-Στενήμαχος-Σιλίμνος-Ἐσκί Ζαγαρά-Γιάμπολις-Κωνσταντινούπολις. Δὲν θὰ ἀσχοληθῶ ἐδῶ με τὸ πόσο πλούσια ὑπῆρξε ἡ συγκομιδὴ σ' αὐτὴ τὴν περιοδεία, ἀλλὰ θὰ ἐπισημάνω τὴν προσφορὰ αὐτῶν τῶν καταγραφῶν τοῦ Χρυσάνθου στὴ μελέτη τῶν ὀνομάτων τῶν κατοίκων τῶν πόλεων ποῦ ἀναφέρθηκαν παραπάνω. Παρατηροῦμε ὅτι πολλὰ ἀπ' τὰ ὀνόματα εἶναι βουλγαρικά, ὅπως: Στογιάννης, Ζέλκος, Μήντζος, Νένος, Νεδέλτσος, Σταίτσος, Βέλιος, Σφέτσος, Γιόντσος, Πέτσος κ.ά. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἔχει δυὸ ἐξηγήσεις· πρῶτο, ὅτι οἱ φέροντες τὰ ὀνόματα εἶναι ἐξελληνισμένοι Βούλγαροι, καὶ δεύτερο ὅτι με τὴ συν-ὑπαρξὴ Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων καὶ τίς στενὲς φιλικὲς σχέσεις πολλὲς ἦταν οἱ κουμπιάρειες μεταξὺ τους, ὥστε ὁ ἀνάδοχος συχνὰ νὰ βάζει ὄνομα ποῦ τοῦ ἄρεσε⁴⁹.

Δὲν λείπουν, βέβαια, τὰ κοινὰ χριστιανικὰ ὀνόματα ἀπὸ τὸ ἀγιολόγιο, ὅπως Κωνσταντῖνος, Δημήτριος, Μαρία· ἀλλὰ καὶ ὀνόματα βυζαντινὰ⁵⁰ καὶ ἀρχαῖα ἑλληνικά, ὅπως Χρυσόσκουλος, Εὐπρεπία, Χρυσοβέργης, Κῦρος, Μαυροειδῆς, Πρίαμος κλπ.

46. Ὑπάρχει κάποια διχογνωμία, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὀρθογραφία τοῦ τοπωνυμίου αὐτοῦ, καὶ πολὺ συχνὰ συναντοῦμε τὴ μία ἀντὶ τῆς ἄλλης γραφῆς. Ἡ Μ ο ι σ ί α στὴν ἀρχαιότητα ἦταν χώρα τῆς Ἄν. Εὐρώπης καὶ ὀριζόταν ἀπὸ τὸν Δούναβη, τὸν Αἴμο καὶ τὸν Εὐξείνιο Πόντο· μετὰ τὸ 28 π.Χ. χωρίστηκε σὲ Ἄνω καὶ Κάτω Μοισία.

Ἡ Μ ο υ σ ί α ἦταν τὸ ΒΔ τμήμα τῆς Μ. Ἀσίας, ποῦ ὀριζόταν ἀπὸ τὴν Προποντιδα, τὸν Ἑλλήσποντο, τὸ Αἰγαῖο, τὴ Λυδία, τὴ Φρυγία καὶ τὴ Βιθυνία. Ἀργότερα ὅμως παρατηροῦμε νὰ ταυτίζεται ἡ Μυσία με τὴ Βουλγαρία. Πρβλ. Δ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ, *Βυζαντινὴ Ἱστορία* 324-1071, Ἀθήνα 1972, σ. 421, καθὼς ἐπίσης καὶ τίς ἀναφορὲς του στὸ ἴδιο βιβλίο γιὰ τὴν Ἄνω καὶ Κάτω Μοισία.

47. Βλ. É. LEGRAND, *Épistolaire*, Paris 1888, σ. 1.

48. Ι. ΚΟΛΙΑ, «Ὁ Σεβαστὸς Κυμινήτης καὶ ἡ ἴδρυση τοῦ Φροντιστηρίου τῆς Τραπεζούντας», *Ἑλληνικά*, τ. 30 (1977-78), σ. 298.

49. Μ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΑΟΥ, *Ἡ τῆς Φιλιππουπόλεως Ἱστορία*, σ. 260-261.

50. Εὐκόλα μπορεῖ κανεὶς νὰ διακρίνει αὐτὰ τὰ ὀνόματα. HEINRICH MORITZ, *Die Zunamen bei den byzantinischen Historikern und Chronisten*, Landshut 1896/97.

Τέλος, στὴ σύντομη ἔκθεση τῆς πρώτης περιοδείας τοῦ Χρυσάνθου Ἱεροσολύμων θέλω νὰ προσθέσω, ὅτι ἐδῶ ὁ πατριάρχης σημειώνει σὲ ὄρες τὴν ἀπόσταση τῆς μιᾶς πόλης ἀπὸ τὴν ἄλλη, τοῦ ἐνὸς κοιναίου ἀπὸ τὸ ἐπόμενο, ὅπως· «... ἀπὸ τὸ Ἐσκί Ζαγαρά ἕως τὴ Σιλίμνο ὥρας -12, ἕως τὴν Γιάμπολιν -13, ἕως τὴν Ἄδριανούπολιν -24, ἕως τὴν Φιλιππούπολιν -14, ἕως τὸ Παζαρτζίκι -18⁵¹... κλπ.», πρᾶγμα τὸ ὁποῖο δὲν τηρεῖ γιὰ τίς ἄλλες περιοχές. Αὐτὲς οἱ σημειώσεις εἶναι πολὺ σημαντικὲς, γιὰτὶ μᾶς δίνουν τὴν εὐκαιρία νὰ συγκρίνουμε τὰ ταξιδιωτικὰ δεδομένα τοῦ 18ου αἰ. με αὐτὰ ποῦ οἱ ἐντυποὶ πιά Δρομοδείχτες μᾶς παραδίδουν στίς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰ. Εἶναι ἀξιοπρόσεκτο νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι, ὅπως προκύπτει ὕστερα ἀπὸ μιὰ τέτοια σύγκριση, ἑκατοντάδες χρόνια χρησιμοποιοῦνται οἱ ἴδιοι δρόμοι, οἱ ὁποῖοι εἶναι τίς περισσότερες φορές οἱ παλιοὶ ρωμαῖκοί, καὶ οἱ ἴδιοι ἐνδιάμεσοι σταθμοί⁵². Ἔτσι, ἀνάλογα με τίς δυνάμεις τῶν ταξιδιωτῶν καὶ τὰ μέσα ποῦ χρησιμοποιοῦσαν, οἱ χρονικὲς ἀποστάσεις ἀπὸ πόλη σὲ πόλη ἀλλάζουν μονάχα μερικὲς ὥρες.

Δεύτερη περιοδεία (Κων/πολη - Ἱερουσαλὴμ - Κων/πολη)

Στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου ἔφθασε ὁ Χρυσάνθος τὸν Ἰούλιο τοῦ 1720, παρέμεινε μέχρι τὸ Σεπτέμβρη τοῦ 1721. Αὐτὴ τὴ χρονολογία τὴ συμπεραίνουμε ἀπὸ τίς διαφορὲς καταγραφὲς ποῦ ὑπάρχουν μέσα στὸ κατάστιχο⁵³. Ὅπως παρατήρησα στὴν ἀρχή, ὁ πατριάρχης δὲν σημειώνει τὰ συμβάντα (διαδρομὴ, ἐλέη, ἐξοδα) μέρα με τὴ μέρα, ἀλλὰ συγκεντρωτικὰ κι ἀφοῦ περνοῦσε κάμποσος καιρὸς. Θὰ μπορούσε ἀκόμη νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς με ἀρκετὴ βεβαιότητα, ὅτι ὁ Χρυσάνθος εἶχε κάποια σημειώματα πρόχειρα καὶ σκόρπια τὰ ὁποῖα συμάζεψε ἀργότερα καὶ τὰ κατέγραψε με ὕψη τάξη τοῦ ἦταν δυνατόν. Κάνω αὐτὴ τὴν παρατήρηση ἐδῶ γιὰτὶ στὴ συνέχεια τοῦ καταστίχου καὶ στὸ φ. 24^a ὑπάρχει ἡ σημείωση· «...ἐκινήσαμεν ἀπὸ Πόλεως εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ 1720 ἀπριλίου α'». Πρόκειται γιὰ τὴ δεύτερη περιοδεία ποῦ ἄρχισε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ κατέληξε στὴν Ἱερουσαλὴμ. Ἡ χρονολογία ὅμως δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι σωστὴ, γιὰτὶ ἤδη στίς 5 Ἀπριλίου τοῦ 1720⁵⁴ ὁ Χρυσάνθος βρισκόταν στὴ Στενήμαχο. Ὑπολογίζω, λοιπόν, ὅτι σύμφωνα με τίς μαρτυρίες ποῦ διασταύρωσα στὸ Ὀδοιπορικὸ, ξεκίνησε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη κατὰ τὰ τέλη Αὐγούστου τοῦ 1721⁵⁵ καὶ κατευθύνθηκε πρὸς τὴν Ἱερουσαλὴμ, ὅχι ἀπὸ τὴ γνωστὴ ὁδὸ μέσω

51. Στὸ φ. 17α τοῦ καταστίχου.

52. P. SUGAR, *Southeastern Europe under Ottoman Rule 1354-1804*, Washington 1977, p. 73, 74.

53. Πρβλ. καὶ Πίνακα τῶν μετακινήσεων τοῦ Χρυσάνθου Νοταρᾶ, στὴ σ. 273-275.

54. Στὸ φ. 5β τοῦ καταστίχου.

55. Τοῦτο ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ Χρυσάνθου με ἡμερομηνία 2 Αὐγού-

Νικομήδειας⁵⁶, αλλά δια θαλάσσης μέχρι τὰ Μουντανιά ἢ Μουδανιά. Ἐκεῖ ἔμεινε ὁ Χρῦσανθος μιὰ βδομάδα καὶ «ἐκόνευσε» στὸ σπίτι τοῦ ἐπιτρόπου τοῦ Ἁγίου Τάφου, ὅπως ἦταν ἡ συνήθεια.

Στις 7 Σεπτεμβρίου ἔφθασε ἡ συνοδεία στὴν Προύσα⁵⁷. Ὁ Χρῦσανθος κατέλυσε στὴ Μητρόπολη Προύσης καὶ συγκέντρωσε τὶς ἐλεημοσύνες, ἀνοίξε τὰ κουτιά καὶ κατέγραψε τὸ περιεχόμενο. Κατέγραψε ἐπίσης καὶ τὰ ἐξόδα ποὺ ἔκανε μέχρις ἐκεῖ ἀλλὰ καὶ τὰ δῶρα ποὺ ἔστειλε σὲ τούρκους ἀξιωματούχους (μποχτζαλίγια καὶ μονδῆλια)⁵⁸.

Ἦστερα ἀπὸ παραμονὴ δέκα ἡμερῶν στὴν Προύσα ὁ Πατριάρχης ξεκίνησε στὶς 18 Σεπτεμβρίου τοῦ 1721 μὲ προορισμὸ τὴν Ἀττάλεια. Οἱ ἐνδιάμεσοι σταθμοὶ ἦταν ἡ Κιουτάχεια, τὸ Κιουταχί ὅπως τὸ γράφει ὁ Χρῦσανθος, ὅπου ἔφθασαν στὶς 22 Σεπτεμβρίου καὶ στὴ συνέχεια ἡ Σπάρτη. Ἡ ἀπόσταση Προύσα-Κιουτάχεια καὶ Κιουτάχεια-Σπάρτη παρουσιάζεται ὡς ἰσόχρονη καὶ στὶς δυὸ εὐθεῖες καταναλίσκονται ἀπὸ 4 μέρες. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ πατριάρχης δὲν ἀκολουθεῖ τοὺς χαραγμένους δρόμους τῶν καραβανιῶν ἀλλὰ πηγαίνει ἐκεῖ ποὺ ὑπάρχουν μετόχια τοῦ Ἁγίου Τάφου καὶ πλούσιες ἐλληνικὲς κοινότητες⁵⁹. Ἔτσι φθάνει στὴν Ἀττάλεια τὴν 1η Ὀκτωβρίου καὶ καταλύει στὸ μετόχι. Σημειώνει ὅτι ἀπὸ τὴν Προύσα πληρώνει σὲ ἀγῶγια καὶ γιὰ τὸ ταχτιραβάνι, «75 γρόσια πρὸς 5 γρόσια τὸ ζῶο καὶ 40 γρ. τὸ ταχτιραβάνι»⁶⁰. Ἐδῶ εἶναι χρήσιμο νὰ γίνῃ μιὰ διερεύνηση σχετικὰ μὲ τὸ χρόνο ποὺ γράφτηκαν οἱ σημειώσεις ποὺ ἀναφέρονται στὴ διαδρομὴ Προύσα-Ἀττάλεια. Καὶ συγκεκριμένα οἱ μετακινήσεις καὶ οἱ ἐλεημοσύνες ἀπὸ τὴν Προύσα μέχρι τὸ Ρέμπλι σημειώνονται μὲ ἀρκετὴ συντομία στὰ φύλλα 24^β-25^β. Τὸ φ. 26^α ἔχει κεφαλίδα «ἐν τῇ ἁγίᾳ πόλει Ἱερουσαλήμ», καὶ τὰ ὑπόλοιπα φ. 26^β, 27^α, 27^β, καὶ 28^β εἶναι

στοῦ 1721 ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη πρὸς τὸν Ἄρτης Νεόφυτο Μαυρομάτη: «Ἡμεῖς τοῦτον τὸν μῆνα κινουμέν δια τὴν Ἁγίαν Ἱερουσαλήμ ἀπὸ Ἀτταλείας... ἐπιάσαμεν ὁμῶς καὶ σαῖταν φραντζέκινην, ἡ ὁποία ἔχει νὰ περάσῃ καὶ ἀπὸ τὴν Χίον μετὰ τὴν ὕψωσιν τοῦ Ζωοποιοῦ Σταυροῦ». ΣΦΩΡΟΝΙΟΥ ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, «Πατριαρχῶν Γράμματα», ὁ.π., σ. 689.

56. Γιὰ τὸ ὄδιον δίκτυο, τὸ ὁποῖο περνάει ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, κοίτα R. MANTRAN, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, Paris 1962, p. 480-481.

57. Τὸν 15ο καὶ 16ο αἰ. ὁ συνηθισμένος δρόμος Κωνσταντινούπολη-Προύσα ἦταν ἀπὸ τὴ θάλασσα μέσφ Μουδανιῶν ἀπὸ τὸν 17ο αἰ. ὁμῶς ὁ δρόμος ἀπὸ τὴ Gebze στὴν Προύσα ἦταν πῶς σημαντικὸς. H. İNALCIK, *The Ottoman Empire, The Classical Age 1300-1600*, London 1973, p. 146.

58. Συχνὰ ἔστειλε δῶρα ὁ πατριάρχης στοὺς Τούρκους φίλους του μέσα στὰ πλαίσια μιᾶς διπλωματικῆς τακτικῆς, τὴν ὁποία εἶχε υἱοθετήσει. Πρβλ. καὶ τὴ γνώμη τοῦ πατριάρχου Γεωραδίου Σχολαρίου, «ἐὰν ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων διὰ χρημάτων γένηται, ἢ γενόμενος διὰ χρημάτων οἰκονομεῖ τοὺς ἀθθέντας τοῦ τόπου μὴ σκανδαλίζεσθε», Γεωραδίου Ἀπαντα τὰ Ἐδρισκόμενα, Paris 1935, τ. 4ος, σ. 202.

59. R. MANTRAN, ὁ.π., σ. 481.

60. Ταχτιραβάνι, τουρκ. tahtiravan = κλειστὸ φορεῖο, τὸ ὁποῖο μετέφεραν δυὸ ἄνδρες. Εἶναι κι αὐτὸ ἓνα μεταφορικὸ μέσο ὄχι καὶ τόσο συνηθισμένο.

ἄγραφα, πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι σκόπιμα ἔμειναν κενὰ γιὰ νὰ τὰ συμπληρώσει ἀργότερα πάλι ὁ Χρῦσανθος, ἀφοῦ συγκεντρώσει καὶ ταξινομήσει τὶς σκόρπιες πληροφορίες. Αὐτὸ ὁμῶς δὲν ἔγινε τότε ποὺ ἔπρεπε καὶ ἴσως ἐπικρατήσε ἄλλη σκέψη. Ἔτσι στὸ φ. 29^α ξαναρχίζει ὁ πατριάρχης νὰ καταγράφει τὴ διαδρομὴ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ καὶ σὺν χρονολογία ἐκκίνησης βάζει τὸ 1722: «1722 σεπτεμβρίου — 4 ἐκινήσαμεν ἀπὸ Πόλεως διὰ τὴν ἁγίαν Ἱερουσαλήμ». Καὶ αὐτὴ ἡ χρονολογία εἶναι λαθασμένη, γιὰτὶ ὅπως διαπιστώσαμε τὸ ταξίδι πρὸς τὴν Ἱερουσαλήμ ἀρχισε τὸ Σεπτέμβρη τοῦ 1721, καὶ τὸ 1722 ὁ πατριάρχης βρισκεται ἤδη στὴν Ἱερουσαλήμ⁶¹. Ὁ Χρῦσανθος ἐνῶ ἔχει ἀκριβῆ καταγραφή τῶν ἡμερομηνιῶν βλέπουμε νὰ τοῦ διαφεύγουν οἱ χρονολογίες, πράγμα ποὺ ἐνισχύει τὴν ἀποψή μου ὅτι τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ καταστίχου αὐτοῦ γράφτηκε τὸ 1725 ὅταν ὁ Χρῦσανθος βρισκόταν γιὰ ἀρκετὸ χρόνο στὴ Σμύρνη⁶². Οἱ καταγραφὲς λοιπὸν στὰ φ. 29^α-29^β εἶναι σχεδὸν οἱ ἴδιες μὲ αὐτὲς τῶν φύλλων 24^β-25^β, μόνο ποὺ ἔχουν περισσότερες λεπτομέρειες. Ἡ διαδρομὴ δηλαδὴ αὐτὴ καταγράφεται δυὸ φορές.

Ἀπὸ τὴν Ἀττάλεια στὶς 13 Ὀκτωβρίου μάρκαρε ὁ Χρῦσανθος καὶ ἡ ἀκολουθία του σὲ γαλλικὸ πλοιαρίο, σαῖτα συγκεκριμένα, καὶ ἔφθασε πρῶτα στὴ Λεμεσό⁶³ στὶς 16 Ὀκτωβρίου, ὅπου καὶ παρέμεινε νὰ ξεκουραστεῖ. Στις 20 Ὀκτωβρίου ἐπιχειρεῖ τὸ τελευταῖο μέρος τοῦ θαλασσινοῦ ταξιδιοῦ τὸ ὁποῖο κρατᾷ κι αὐτὸ 3 μέρες. Τώρα εἶναι πολὺ κοντὰ στὴν Ἱερουσαλήμ, στὴν παραθαλάσσια πόλη Γιάφφα, ἡ ὁποία ἀπέχει 62 χλμ. ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλήμ. Ἐκεῖ παραμένει ὁ Χρῦσανθος σχεδὸν ἓνα μῆνα καὶ στὸ διάστημα αὐτὸ ἐπιδίδεται σὲ θέματα πολὺ προσφιλῆ σ' αὐτὸν· ἰδρύει, δηλαδὴ, σχολεῖο ἐλληνοαραβικὸ, διορίζει διδάσκαλο τὸν ἄραβα παπᾶ Μούσα, καθορίζει τὸ μισθὸ του σὲ 30 ζολότες καὶ χτίζει καὶ σπίτι πέτρινο γιὰ τὸ σχολεῖο⁶⁴.

Σημαντικὸ εἶναι ὅτι σ' αὐτὴ τὴν περιοχὴ μέχρι τὰ σύνορα τῆς Συρίας στὸ Ντιαρμπεκίρ ἢ φροντίδα καὶ ἡ δραστηριότητα τοῦ Χρυσάνθου ἀφιερώνεται στὸν ἀραβικὸ πληθυσμὸ καὶ στὶς ἀνάγκες του. Γι' αὐτὸ καὶ ὅλες οἱ ἐδῶ σημειώσεις τοῦ ὁδοιπορικοῦ ἀναφέρουν ὀνόματα καὶ τοπωνύμια ἀραβικά. Ὅπως π.χ. στὸ φ. 30^β «Ἐξήλθομεν ἀπὸ τὸ Γιάφφα Νοεμβρίου 24 καὶ εἰσήλθομεν τῇ αὐτῇ ἡμέ-

61. Πρβλ. Πίνακα μετακινήσεων τοῦ Χρυσάνθου ποὺ δημοσιεύεται στὴ σ. 273-275.

62. Στὴ Σμύρνη παρέμεινε ὁ πατριάρχης ἀπὸ τὶς 7 Ὀκτωβρίου 1724 μέχρι τὶς 26 Ἀπριλίου 1725, ὅποτε κίνησε γιὰ τὰ Βουρλά. Βλ. φ. καταστίχου, 41^β-50^α.

63. Ἀπὸ αὐτὸ τὸ πέρασμα τοῦ Χρυσάνθου ἀπ' τὴν Κύπρο χρονολογεῖται τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν Ἱστορία καὶ τὴ Γεωγραφία τοῦ νησιοῦ. ΠΗΝΕΛΟΠΗΣ ΣΤΑΘΗ, «Ἡ ἐλληνικὴ μετάφραση τῆς χωρογραφίας τοῦ Ε. Λουζινιάν καὶ τὰ ἰδιόγραφα σημειώματα τοῦ Χρυσάνθου Νοταρᾶ», ὑπὸ ἐκδοσὴ στὰ *Πρακτικὰ τοῦ Β' Κυπριολογικοῦ Συνεδρίου*, Λευκωσία 1980.

64. Τὴν καταγραφή αὐτὴ ποὺ περιέχεται στὸ φ. 30^α δημοσιεύει ὁ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, στὴν περιγραφή τοῦ χειρογράφου: Πρβλ. ὁ.π., σ. 203-204.

ρα εἰς τὸ Ρέμπλι, ἔχοντες μεθ' ἡμῶν τοὺς προεστούς τῶν Ἀράβων, ἦτοι τὸν Ἐμίρ Γιονούς, τὸν Ἐμίρ Τόμπε...» κλπ.

Στις 27 Νοεμβρίου τοῦ 1721 φθάνει ὁ Χρῦσανθος στὸν τελικὸ σταθμὸ τῆς δευτέρας περιουσίας, ποὺ περιέχεται μέσα σ' αὐτὸ τὸ κατάστιχο, δηλαδή, στὴν ἀγία πόλη Ἱερουσαλήμ, ὅπου παραμένει μέχρι τὸν Ἰούλιο τοῦ 1722⁶⁵.

Στὸ διάστημα τῶν ἑπτὰ μηνῶν ποὺ ἔμεινε ὁ Χρῦσανθος στὴν Ἱερουσαλήμ ἀσχολήθηκε πρῶτιστα μὲ τὰ οἰκονομικὰ τοῦ Πατριαρχείου καὶ τοῦ Παναγίου Τάφου καὶ μὲ τὶς οἰκοδομικὰς ἐργασίες γιὰ τὴν ἐπισκευὴ τῶν προσκυνημάτων. Δὲν παρέλειψε βέβαια νὰ σημειώσῃ ὅτι γιὰ ὀρισμένα ἔξοδα ἔχει τηρήσει ἄλλο κατάστιχο.

Κατὰ τὶς 22 Ἀπριλίου τοῦ 1722 ἔφυγαν μερικοὶ μοναχοὶ γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ὁ Χρῦσανθος βρίσκει εὐκαιρία νὰ στείλῃ δῶρα σὲ ἀγαπητὰ του πρόσωπα, ὅπως στοὺς ἡγεμόνες, στὰ παιδιά τους, στὶς δόμνες καὶ σὲ τούρκους ἀξιωματικούς τῆς Πύλης. Τὰ δῶρα αὐτὰ εἶναι πολλὰ καὶ πολύτιμα⁶⁶.

Τέλος στὶς 5 Ἰουλίου ξεκινᾷ ὁ Χρῦσανθος τὸ ταξίδι τοῦ γυρισμοῦ ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλήμ πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη. Εἶναι ἀξιοπρόσεκτο ὅτι ἡ ἀκολουθία, ἢ καλύτερα ἢ συνοδεία τοῦ πατριάρχου ἀλλάζει ἀπὸ πόλη σὲ πόλη. Δὲν μποροῦμε, ὡστόσο νὰ ξέρουμε μὲ βεβαιότητα τοὺς λόγους αὐτῆς τῆς τακτικῆς, ἀν δηλαδή τὴν ὑπαγόρευε κάποιος ἄγραφος πρωτόκολλο, ἢ ἀν αὐτὴ ἦταν ἡ ἐθιμικὴ δικαιοδοσία κατὰ τόπους. Γεγονὸς εἶναι ὅτι ἄλλα πρόσωπα συνοδεύουν τὸν πατριάρχη μέχρι κάποιου σημείου καὶ ἐπιστρέφουν πίσω, καινούργια πρόσωπα τὸν συνοδεύουν ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα. Ἔτσι συγκεκριμένα στὸ σημεῖο αὐτὸ τῆς ἱστορῆσεως τοῦ Ὀδοιπορικοῦ, ὅταν ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλήμ παίρνει μαζί του «τὸν δραγουμάνον κὺρ Καισάριον καὶ τὸν γραμματικὸν Μάλεμ Ἰσάν», ἐπίσης τὸν χατζῆ Μεχμέτην Χιντόγλου ὡς «ὀδηγὸν καὶ φύλακα». Αὐτοὶ ὀδοιποροῦν μαζί του μόνο μέχρι τῆς Δαμασκὸ καὶ ἐπιστρέφουν πάλι στὴν Ἱερουσαλήμ. Ὁ πατριάρχης δὲν ξεχνᾷ νὰ τοὺς φιλέψῃ μὲ πλοῦσια δῶρα.

Αὐτὸ ποὺ κάνει ἐντύπωση στὴ διαδρομὴ τῆς ἐπιστροφῆς, καὶ ὅσο μποροῦμε ἀπ' τὸ κατάστιχο νὰ συμπεράνουμε, εἶναι ὅτι τώρα στοὺς τόπους αὐτοὺς ἢ φροντίδα καὶ ἢ ἔγνοια τοῦ πατριάρχου δὲν ἐξαντλοῦνται τόσο σὲ συστηματικὴ ζήτησι, ἀλλὰ στρέφονται σὲ καυτὰ ποιμαντικὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα θεωρεῖ ὀπωσδήποτε πῶς σημαντικὰ. Τέτοια προβλήματα εἶναι οἱ προσυλητιστικὲς δραστηριότητες τῶν μισιοναρίων, καὶ οἱ διάφοροι λατινόφρονες, οἱ ὁποῖοι ἔχουν διεισδύσει στὴν Ἐκκλησίαν Ἱεροσολύμων. Ἔτσι συχνὰ συναντᾶμε σημειώσεις, ὅπως

65. Οἱ πατριάρχες Ἱεροσολύμων τὸν 17ο καὶ τὸν 18ο αἰῶνα εἶχαν ὡς τόπο μόνιμης παραμονῆς τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὸ Μετόχι τοῦ Παναγίου Τάφου. Ἐλάχιστος ἦταν ὁ χρόνος ποὺ διέτριβαν στὴν Ἁγία Πόλη. Μ. ΓΕΔΩΝ, *Μνεία τῶν πρὸ ἐμοῦ*, Ἀθήνα 1934, σ. 322.

66. Βλ. φ. 31α τοῦ καταστίχου, καὶ φωτογραφικὸ δεῖγμα.

«ἰεουργήσαμε τῇ 22 ἡμέρᾳ Κυριακῇ καὶ ἀφωρίσαμε καὶ ἀναθεματίσαμε τοὺς λατινόφρονες».

Ἐξω ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλήμ πρῶτος σταθμὸς εἶναι τὸ χωριὸ Ἀμποῦτ τὸ ὁποῖο ἀπέχει 8 ὥρες ἀπὸ τὴν Ἁγία Πόλη καὶ εἶναι ὁ τόπος ὀρεινὸς καὶ πετρώδης. Παρατηροῦμε ὅτι οἱ γεωγραφικὲς σημειώσεις ἐδῶ πληθαίνουν γιὰ τὸν Χρῦσανθος ἐνδιαφέρεται γιὰ τὸν τόπο ποὺ διατρέχει, εἰδικότερα γιὰ τὰ τοπωνύμια, γιὰ τὴν κατάσταση τοῦ ἐδάφους καὶ γιὰ τὶς ἀποστάσεις⁶⁷. Ἀπὸ τὸ Ἀμποῦτ ἐπιστρέφουν στὴ Γιάφφα ὅπου μένουν μέχρι τὶς 18 Ἰουλίου καὶ τὴν ἴδια μέρα πλοῦν μὲ ἓνα «τσεμπέρι» στὴν Πτολεμαῖδα. Ἐδῶ, στὴν πόλη αὐτῇ, μένει ὁ πατριάρχης μέχρι τὶς 25 Ἰουλίου καὶ ἀφοσιώνεται στὸ ποιμαντικὸ τοῦ ἔργου. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ οἱ σημειώσεις τοῦ Χρῦσανθου ἐδῶ ἔχουν ἓνα ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον. Φροντίζει καὶ συνάζει τὸ ποίμνιό του· καταγράφει τοὺς ὀρθόδοξους, «εἰς τὴν Πτολεμαῖδα ὀρθόδοξοι», καὶ καταγράφει σὲ ἰδιαίτερη ὁμάδα τοὺς κληρικούς ποὺ χειροτονήθηκαν ἀπὸ τὸν λατινόφρονα ἐπίσκοπο Σιδῶνος⁶⁸ καὶ ἄρα ἔθεσαν τὸν ἑαυτὸ τους ἔξω ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη κοινότητα. Αὐτοὺς ἐπισημαίνει ὁ Χρῦσανθος ὅταν βάζει τίτλο «ἰερεῖς ἀφωρισμένοι καὶ ἀναθεματισμένοι». Ἀπὸ τὴν Πτολεμαῖδα ἢ πατριαρχικὴ συνοδεία ἀναχωρεῖ μὲ ἐντυπωσιακὸ τρόπο· ἀξελθόντες λοιπὸν ἐκ τῆς χώρας ἕως μιᾶς ὥρας διάστημα, ὄντες καὶ πλῆθος χριστιανῶν σὺν ἡμῖν, ἐπιπποῖ δι' ἐπιτραχηλίου καὶ ὠμοφόρου τοὺς ὀρθόδοξους εὐλόγησαμε, τοὺς δὲ παπιστὰς ἀναθεματίσαμε». Ἡ εἰκόνα αὐτῆ μαρτυρεῖ τὴν ἀγωνία τοῦ Χρῦσανθου γιὰ τὰ δογματικὰ⁶⁹ θέματα καὶ μάλιστα γιὰ γεγονότα τέτοιου εἴδους ποὺ συμβαίνουν μέσα στὰ ἄρια τῆς ἀμεσης δικαιοδοσίας του⁷⁰. Αὐτὲς τὶς ἐκδηλώσεις ὀργῆς καὶ ἀναθέματος φροντίζει νὰ τὶς παρακολουθοῦν καὶ ξένοι, ὅπως «ὁ κόνσουλ τῶν Ἀγγλων» καὶ ἄλλοι ἄγγλοι πραγματευτὲς, ποὺ τυχαίνει νὰ μετέχουν στὴ συνοδεία. Ἀπὸ τὴν Πτολεμαῖδα συνεχίζει ὀδικῶς πρὸς βορρᾶ καὶ πρῶτα φθάνει στὴ Δαμασκὸ, ἔδρα τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιο-

67. Πολλὲς ἀπὸ αὐτὲς τὶς γνώσεις ποὺ ἀποκτᾷ θὰ τὶς χρησιμοποιοῦσε ὁ Χρῦσανθος στὸ βιβλίο του *Ἱστορία καὶ περιγραφή τῆς Ἁγίας Πόλεως Ἱερουσαλήμ*, ἀφοῦ, ὅπως λέει στὸν πρόλογό του, σ. 18: «Μερικὰ σημειώσεως ἄξια καὶ ἡμεῖς ἐπαρατηρήσαμεν, ἐπειδὴ καὶ διεπεράσαμεν ἅπασαν τὴν Γῆν ταύτην...».

68. Πρόκειται γιὰ τὸν μητροπολίτη Τύρου καὶ Σιδῶνος Εὐθύμιον Ἰανας, ποὺ προσχώρησε στὴν οὐνία καὶ μὲ τὶς σχισματικὲς του ἐνέργειες τάραξε ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ τὴν Ἐκκλησίαν Ἀντιοχείας. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας*, Ἀλεξάνδρεια 1951, κεφ. «Ἡ λατινικὴ προπαγάνδα ἐν Συρίᾳ», σ. γ'-ιβ'.

69. Γιὰ τὴν καταπολέμηση τοῦ προσυλητισμοῦ συγκροτήθηκε Σύνοδος στὴν Κωνσταντινούπολη στὸ τέλος τοῦ 1722, τῆς ὁποίας τὰ πρακτικὰ συντάξε ὁ Χρῦσανθος. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων*, σ. 619.

70. Ἡ δικαιοδοσία τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων, ὅπως περιέχεται στὴ φήμη του, εἶναι: Αὐτοῦ θειοτάτη Μακαριότης Πατριάρχης τῆς Ἁγίας Πόλεως Ἱερουσαλήμ καὶ πάσης Παλαιστίνης, Συρίας, Ἀραβίας πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας καὶ Ἁγίας Σιών. Πρβλ. *Ἡμερολόγιον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθήνα 1985, σ. 347.

χείας στις 29 'Ιουλίου. Καταλύει μέσα στο Πατριαρχείο και μάς πληροφορεί ότι ο πατριάρχης έλειπε. 'Ο Χρυσάνθος στη Δαμασκό σημειώνει τὰ ποτάμια και κάνει τούς συλλογισμούς του για τὶς ὀνομασίες τους⁷¹. 'Η παραμονή του ἐδῶ εἶναι ἑπταήμερη.

Στις 6 Αὐγούστου ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὴ Δαμασκό και στις 15 Αὐγούστου φθάνει στὸ Χαλέπι. Για τὴν πόλη αὐτὴ μάς δίνει μερικὲς πληροφορίες, πάλι γεωγραφικὲς, και κατὰ τὴ συνήθειά του προσπαθεῖ νὰ ἐτυμολογήσει τὰ τοπωνύμια. 'Ακόμη ἀναφέρει τὶς πόλεις Γιάρμπεκιρ, Μούσουλ και Οὐρφα και παραβάλλει τὰ ἀρχαῖα τοπωνύμια.

'Αγάμεσα στοὺς ἀνθρώπους πὸν συνοδεύουν εἶναι και ἓνας ἄγγλος πραγματευτής, στὸν ὁποῖο δίνει ὁ Χρυσάνθος τὸ σύγγραμμα τοῦ Νεκταρίου κατὰ τῆς ἀρχῆς τοῦ Πάπα, μεταγλωττισμένο στὰ ἀραβικά, για νὰ τυπωθεῖ στὸ Λονδῖνο⁷². Παραγγέλνει νὰ γίνουν 500 σώματα και πληρώνει 100 ζιντζιρλία. Εἶναι κι αὐτὸ μέρος τοῦ ἀντιλατινικοῦ του ἀγώνα.

Στις 14 Σεπτεμβρίου τοῦ 1722, ἡμέρα τῆς Σταυροπροσκυνήσεως, και μετὰ τὴν «ιερά μυσταγωγία» ἀναχώρησε ὁ πατριάρχης και οἱ δικοὶ του ἀπὸ τὸ Χαλέπι και ἔφθασαν στὰ 'Αδανα, ὅπου ἔμειναν δυὸ μέρες. Στις 25 τοῦ ἴδιου μῆνα, ἡ συνοδεία μπῆκε στὸ 'Ικόνιο. Τώρα πιά πὸν ξαναβρίσκειται στις πλούσιες μικρασιατικὲς ἐπαρχίες διενεργεῖ ζητεία και ἤδη ἀπὸ τὸ Χαλέπι σημειώνονται συστηματικὰ τὰ ποσὰ τῆς ἐλεημοσύνης.

Στις 4 'Οκτωβρίου ὁ Χρυσάνθος φεύγει ἀπὸ τὸ 'Ικόνιο και ὕστερα ἀπὸ παραμονὴ δυὸ ἡμερῶν στὸ "Ακ-σεχιρ ἐπιχειρεῖ τὸ τελευταῖο μέρος τοῦ ταξιδιοῦ του πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη, τὸ ὁποῖο κρατᾶει 11 μέρες. Στις 18 'Οκτωβρίου τοῦ 1722 ὁ πατριάρχης φθάνει σῶος, ἀλλὰ κουρασμένος στὸ Σκούταρι. Εἶναι περίεργο πὸν γι' αὐτὸ τὸ ταξίδι τοῦ γυρισμοῦ οἱ σημειώσεις εἶναι πολὺ λίγες, παρ' ὅλο πὸν περνᾶει ἀπὸ μεγάλες πόλεις με σημαντικὴ ἑλληνικὴ παρουσία.

Φθάνοντας στὴν Κωνσταντινούπολη οἱ διάφοροι ἄρχοντες και οἱ ἀρχόντισσες ἔστειλαν στὸ Χρυσάνθο δῶρα για νὰ τὸν καλωσορίσουν. Τὰ δῶρα αὐτὰ εἶναι κυρίως γλυκὰ και σερμπέτια.

Με τὸν ἐρχομό, λοιπὸν, τοῦ Χρυσάνθου στὴν Κωνσταντινούπολη τελειώνει και ἡ καταγραφή τῆς δεύτερης περιόδου του, ὅπως περιέχεται στὸ κατάστιχό μας (φ. 35^β) πὸν με ἀφετηρία και τέρμα τὴν Κωνσταντινούπολη διάρκεσε ἀπὸ τὸν Αὐγούστο τοῦ 1721 μέχρι τὶς 24 'Οκτωβρίου 1722. Οἱ πόλεις πὸν μνημονεύονται ἀπὸ Κωνσταντινούπολη πρὸς 'Ιεροσόλυμα εἶναι: Μουντανιὰ-Προύσα-Κιουτάχεια - Σπάρτα - 'Αττάλεια - Λεμεσὸς - 'Ιόππη - Ρέμπλι - 'Ιερουσαλήμ. 'Η ἐπιστροφή ὅμως ἔγινε ἀπὸ: 'Ιερουσαλήμ - Γιάφφα - Πτολεμαῖδα - Δαμασκὸς - Χαλέπι - "Αδανα - 'Ικόνιο - "Ακσεχιρ - Σκούταρι - Κωνσταντινούπολις.

71. Καταστίχου φ. 31α.

72. Βλ. σημ. 179 στὸν σχολιασμὸ τοῦ καταστίχου.

Τρίτη περιόδου (Κωνσταντινούπολη - Σμύρνη - Χίος)

'Ενάμισυ χρόνο παραμένει ὁ Χρυσάνθος στὴν Κωνσταντινούπολη πρὶν ξεκινήσει για τὴν τρίτη περιόδου, ἡ ὁποία ἐξιστορεῖται σ' αὐτὸ τὸ κατάστιχο. 'Η περιόδου αὐτὴ ἔχει ἀποκλειστικὸ σκοπὸ τὴ συλλογὴ ἐλεῶν και διενεργεῖται στις πλούσιες περιοχὲς τῆς Μ. 'Ασίας, ἀπὸ τὴν Προποντίδα μέχρι τὴ Σμύρνη. 'Ο Χρυσάνθος τούτῃ τὴ φορὰ κινεῖται μόνο ὀδικῶς και ἐπισκέπτεται κωμοπόλεις, τὶς ὁποῖες δὲν περιέλαβε στὴν περιόδου του πρὸς τὴν 'Ιερουσαλήμ.

Ξεκινᾶει, λοιπὸν, στις 17 Μαΐου τοῦ 1724 με προορισμὸ τὴ Σμύρνη. Πρῶτος σταθμὸς του εἶναι τὸ Κουσκουντζούκι, ἡ Χρυσοκέραμος, ὅπου παραμένει 16 μέρες. Τὸ προάστειο αὐτὸ τῆς Κωνσταντινούπολης ἦταν ἑλληνοκατοικημένο, και ὑπῆρχαν σ' αὐτὸ σημαντικὲς ἑλληνικὲς ἐκκλησίες. Στὴ συνέχεια προχωρεῖ πρὸς τὴ Χαρταλιμὴ και τὸ Παντείχι. Χωρὶά ἑλληνικὰ και τὰ δυὸ στὴν 'Ασιατικὴ παραλία τῆς Προποντίδος, τὰ ὁποῖα ὑπάγονταν στὴν Μητρόπολη Χαλκηδόνος.

Στις 5 'Ιουνίου σημειώνει ὁ πατριάρχης ὅτι ἔφθασε στὸ μοναστήρι τῆς Παναγίας τοῦ 'Ακρίτα. Τὸ μοναστήρι αὐτὸ μαρτυρεῖται ἀπὸ πολὺ νωρὶς ἤδη ἀπὸ τὸ 1158, στὸ χρυσόβουλλο τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ ἀναφέρεται ἡ ὑπαρξὴ Μονῆς ἀφιερωμένης στὴν Παναγία. Για τὸ ἴδιο αὐτὸ μοναστήρι μιλάει τὸ σιγίλλιο τοῦ πατριάρχου Παῖσιου τοῦ Β' τὸ ἔτος 1730⁷³. Αὐτὴ εἶναι και ἡ τελευταία μνεία του, γιατί ἀπὸ τότε παύει νὰ μνημονεύεται. 'Η ἐπίσκεψη, λοιπὸν τοῦ Χρυσάνθου πρέπει νὰ συμπίπτει με τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς λειτουργίας τοῦ μοναστηριοῦ, γι' αὐτὸ και ἡ ἀναγραφὴ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς, τοῦ Σεργίου ἱερομονάχου, εἶναι ἓνα ἀκόμη στοιχεῖο για τὴν ἱστορία του.

'Απὸ τὸν 'Ακρίτα ἡ συνοδεία πηγαίνει στὰ Τοῦσλα, ὅπου και διανυκτερεύουν. 'Ὡστόσο ὁ Χρυσάνθος παραπονιέται: «οὐδεμίαν περιποίησιν ἐποίησαντο ἡμῖν οἱ ἐκεῖσε». Φαίνεται ὅτι ἡ ὑποδοχὴ τοῦ πατριάρχου ἢ δὲν ἦταν θερμὴ ἢ δὲν ἔγινε καθόλου. Τὴν ἐπομένη, στις 6 'Ιουνίου, φθάνει στὴν 'Αριτζοῦ, τὸ παλιὸ Ρύσιο, ἡ ὁποία ἦταν κωμόπολη καθαρὰ ἑλληνικὴ στὴν εἴσοδο τοῦ 'Αστακηνοῦ κόλπου. Τὴν πυκνότητα τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ σ' αὐτὲς τὶς περιοχὲς⁷⁴ μαρτυροῦν τὰ πολλὰ ὀνόματα πὸν καταγράφονται για τὴν πρόθεση και τὰ σαραντάρια, καθὼς και ἡ κοινὴ εἰσφορὰ για τὸν "Αγιο Τάφο γρόσια 200. 'Εδῶ ὁ Χρυσάνθος σημειώνει και τρεῖς ἐκκλησίες: «τὸν σεβάσμιον ναὸν τῆς Παναγίας, τὴν Παναγία τὴ Χρυσαληθινὴ⁷⁵ και τὸν "Αγιο Νικήτα».

73. Ε.Α. ΣΙΔΕΡΙΑΟΥ, «'Ακρίτας», ΠΕΦΣΚ 31 (1909) σ. 96-101. Βλ. και ὑποσημείωση 201 τοῦ καταστίχου.

74. Χρ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗ, Οἱ ἑλληνικοὶ πληθυσμοὶ κατὰ τὴν περίοδο 1453-1821 (Φροντιστηριακὰ μαθήματα), ὅπου ἐπιχειρεῖται μιὰ στατιστικὴ περιγραφή τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τόπους και ἐθνικὲς ομάδες.

75. Βλ. σημ. 203 τοῦ καταστίχου.

Ἀπὸ τὴν Ἀριτζοῦ πηγαίνει στὸ Κατιρλί, τὸ ὁποῖο βρίσκεται κι αὐτὸ στὴν ἀριστερὴ ὄχθη τοῦ Ἀστακηνοῦ κόλπου, καὶ διανυκτερεύει ἐκεῖ. Στὸ Κατιρλί σημειώνει ὁ Χρῦσανθος τὴν ὑπαρξὴ δυὸ ἐκκλησιῶν τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς καὶ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου. Ἀπὸ τὸ Κατιρλί ὡς τὰ Μουντανιά ἡ διαδρομὴ ἔγινε τὴν ἴδια μέρα. Σὺν ἐνδειξῇ τιμῆς ὁ μητροπολίτης Προύσσης Κύριλλος βγήκε μὲ ὄλη του τὴ συνοδεία νὰ προῦπαντήσῃ τὸν πατριάρχη. Ἡ κούραση ὅμως τοῦ Χρῦσανθου δὲν ἄργησε νὰ ἐκδηλωθεῖ καὶ ἡ «ἐπάρατος ποδαλγία» τὸν καθήλωσε στὸ κρεβάτι γιὰ 40 μέρες⁷⁶. Γι' αὐτὴ τὴν πολυήμερη παραμονή του στὰ Μουντανιά ἀναγκάστηκε νὰ νοικιάσῃ σπίτι, τὸ ὁποῖο πλήρωσε γρόσια 15.

Ἀπὸ τὰ Μουντανιά ξεκινάει ὁ Χρῦσανθος τὴν ἡμέρα τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ, δηλαδὴ 20 Ἰουλίου. Ὁ πατριάρχης ὅμως σημειώνει: «Ἐξήλθομεν ἀπὸ Μουντανιῶν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ, ἦτοι τῇ κ' τοῦ Σεπτεμβρίου». Καὶ εἶναι πολὺ περιεργὸ νὰ κάνει λάθος στὸ μῆνα μῖς τόσο σημαντικῆς γιορτῆς ἑνὸς πατριάρχης. Τὴν ἴδια μέρα, δηλαδὴ στίς 20 Σεπτεμβρίου, ὁ Χρῦσανθος φθάνει στοὺς Ἐλεγκμούς, κωμόπολη τῆς Βιθυνίας στὴ δικαιοδοσία τοῦ μητροπολίτη Προύσσης. Οἱ πληροφορίες ποὺ ἔχουμε ἀπὸ ἕνα πατριαρχικὸ ἔγγραφο τοῦ 1652, τὸ ὁποῖο ὑπογράφει ὁ πατριάρχης Παΐσιος Α', ἀναφέρονται σὲ σταυροπηγιακὰ δικαιώματα τῶν Ἐλεγκμῶν καὶ τῆς Τριγλίας⁷⁷.

Στοὺς Ἐλεγκμούς ὁ πατριάρχης καταγράφει τὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Ἀβερκίου⁷⁸, καθὼς καὶ τὸ ὄνομα τοῦ τότε ἡγουμένου Μελετίου. Πρόκειται γιὰ τὴ βυζαντινὴ Μονὴ τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τοῦ Ἡλιοῦ Βωμῶν, «ἦτοι τῶν Ἐλεγκμῶν», ἡ ὁποία κτίστηκε τὸν 12ο αἰ. Ἐδῶ ὁ Χρῦσανθος κατὰ τὴ συνήθειά του ἱεουργεῖ σ' ἕνα ναὸ, ἀλλὰ μοιάζει νὰ μὴ γνωρίζει τὸ ὄνομά του: «Ἀπήλθομεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τιμωμένην ἐπ' ὀνόματι τοῦ... καὶ ὠμιλήσαμεν καὶ ἐκάμαμεν ἀγιασμόν». Θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς δυὸ ναοὺς ποὺ μαρτυροῦνται ἐδῶ, δηλαδὴ τῶν Ταξιαρχῶν καὶ τῆς Παναγίας.

Οἱ Ἐλεγκμοὶ παρουσιάζονται ὡς τόπος πλούσιος, γιὰτὶ οἱ ἐλεημοσύνες σὲ χρήματα καὶ οἱ ἀφιερῶσεις ἀκινήτων, μετὰ τὸ θάνατο τῶν ἰδιοκτητῶν τους, εἶναι πολλές. Καὶ δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ Ἐλεγκμοὶ εἶναι μὴ ἀπὸ τίς πόλεις ποὺ στὸ τέλος τοῦ 19ου αἰ. ἔκοβε νομίσματα, αὐτὰ ποὺ ἀποκαλοῦμε μπακίρες⁷⁹.

76. Συχνὲς εἶναι οἱ κρίσεις ποδαλγίας τοῦ Χρῦσανθου ποὺ κυρίως ἐκδηλώνονται σὺν ἀποτέλεσμα κούρασης ὕστερα ἀπὸ πολύμοχθα ταξίδια. Ε. LEGRAND, *Epistolaire Grec*, σ. 175, ὅπου ὁ Νικόλαος Μαυροκορδάτος τοῦ γράφει ὅτι τοῦ στέλνει διάφορα γιαιτρικά.

77. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *Πατριαρχικοὶ Πίνακες*, Κωνσταντινούπολις [1885-1890], σ. 581.

78. Μ. RAMAZANOGLU, *Eine kleine Kirche in Bithynien: Πεπραγμένα Actes du IXe Congrès International des Etudes Byzantines*, Athènes 1955, p. 440-442.

79. Σχετικὰ μὲ τὴ νομισματικὴ αὐτὴ μονάδα, ποὺ κοβόταν μόνο ἀπὸ ἐνοριακοὺς ναοὺς καὶ κυκλοφοροῦσε ἀρχικὰ μέσα σ' αὐτοὺς, βλ. Κ. ΧΑΤΖΙΩΤΗ, «Τὰ νομίσματα» τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας στὴν Ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα», *Νομίσματα καὶ Χάρτες στὸν Ἑλληνικὸ χῶρο 1204-1900*, Ἀθήνα 1983, σ. 93-100.

Ἀπὸ τοὺς Ἐλεγκμούς ὁ Χρῦσανθος στίς 30 Ἰουλίου τοῦ 1724 πηγαίνει στὴν Κίο, καταλύει στὸ σπίτι τοῦ χατζῆ Πλουμῆ, καὶ σημειώνει τίς ἐκκλησίες ποὺ ὑπάρχουν ἢ Μητρόπολη, ποὺ τιμᾶται στὴ μνήμη τῆς Κοίμησης τῆς Θεοτόκου καὶ οἱ ὑπόλοιπες ἐκκλησίες τῶν ἐνοριῶν, δηλαδὴ ἡ Παναγία Θεοσκέπαστη, ὁ Ἅγιος Γεώργιος, ὁ Ταξιάρχης, ὁ Ἅγιος Ἰγνάτιος, ὁ Ἅγιος Γεώργιος τῆς Κυρίζου καὶ ὁ Δεσπότης Χριστός. Γνωστὴ ἀπ' αὐτὲς τίς ἐκκλησίες εἶναι ἀπ' τοὺς χρόνους τῆς εἰκονομαχίας μονάχα ἡ Μητρόπολη, ἀφιερωμένη στὴν Κοίμηση τῆς Θεοτόκου. Ἀναφέρει ἀκόμα ὁ Χρῦσανθος ἕνα μοναστήρι («τῶν Καλογράδων»), τὸ ὁποῖο εἶναι δυνατὸ νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὸ γυναικεῖο μοναστήρι τῆς Ὀδηγήτριας. Καὶ στὴν Κίο ὁ κατάλογος τῶν πιστῶν ποὺ ἀφιερῶνουν χρήματα καὶ ἀκίνητα εἶναι πολὺ μεγάλος.

Ἀπὸ ἐκεῖ στίς 21 Αὐγούστου τοῦ 1724 πηγαίνει πάλι στὰ Μουντανιά, ὅπου μένει μέχρι τίς 3 Σεπτεμβρίου συγκεντρώνοντας ἐλεημοσύνες. Τὴν ἴδια μέρα, στίς 3 Σεπτεμβρίου δηλαδὴ, μπαίνει στὴν Προύσα καὶ καταλύει στὸ σπίτι τοῦ ἐπιτρόπου τοῦ Ἁγίου Τάφου. Ἐκεῖ παραμένει 22 μέρες. Παρ' ὄλη ὅμως τὴ σχετικὰ μεγάλη παραμονή του στὴν πόλη αὐτὴ δὲν μᾶς παρέχει καμιά πληροφορία καὶ οἱ ἐλεημοσύνες ποὺ σημειώνει εἶναι ἐλάχιστες, πρᾶγμα κάπως δυσεξήγητο.

Τέλος στίς 7 Ὀκτωβρίου φθάνει στὸν τελικὸ προορισμὸ τοῦ ταξιδιοῦ του, τὴ Σμύρνη, καλύπτοντας τὴν ἀπόσταση Προύσα-Σμύρνη σὲ 13 μέρες. Στὴ Σμύρνη μένει στὸ Ἁγιοταφικὸ Μετόχι⁸⁰ καὶ ἐκτὸς ἀπὸ τίς ἐλεημοσύνες ποὺ συγκεντρώνει ἐκεῖ ὁ πατριάρχης καταγράφει καὶ τὰ ὅσα τοῦ φέρουν οἱ ταξιδιάρηδες μοναχοὶ τοῦ Ἁγίου Τάφου. Καταγράφονται μ' αὐτὸν τὸν τρόπο εἰσφορὲς ἀπὸ τίς Φώκαιες, τὴ Θεσσαλονικὴ, τὴ Νάουσα, τὴ Γαλάτιστα, τὸ Ἀλάσεχιρ, τὴν Ἀγκυρα, τὸ Κουσάντασι, τὴ Σπάρτη κ.ἄ. Ἀπὸ τὸ φ. 41^β τοῦ χφ. μέχρι τὸ 46^α σημειώνονται τὰ ἐλέη ποὺ συνέλεξε ὁ Χρῦσανθος ὅσο βρισκόταν στὴ Σμύρνη. Αὐτὸς ὁ μακρὺς κατάλογος τῶν ὀνομάτων διακόπτεται γιὰ νὰ σημειωθεῖ μὴ πληροφορία γιὰ τίς ἐκκλησίες στὴ Μενεμένη.

Στὰ φ. 47^β-48^α ὑπάρχουν τέσσερις καταγραφὲς χρηματικῶν ποσῶν ποὺ ἔδωσε ὁ Χρῦσανθος σὲ ὀρισμένους ἐβραίους⁸¹, γιὰ νὰ τοῦ τὰ μεταφέρουν καὶ νὰ τὰ παραδώσουν οἱ ἴδιοι ἢ ἐμπιστοὶ ἄνθρωποι τους στὸν ἐπίτροπο χατζῆ κὺρ Κωνσταντῖνο στὴν Κωνσταντινούπολη, σὲ τακτὴ προθεσμία 11 ἡμερῶν. Ἡ ἀποστολὴ αὐτὴ τῶν χρημάτων δὲν διαφέρει πολὺ ἀπὸ τίς σημερινὲς τραπεζι-

80. Στὴ Σμύρνη τὸ Μετόχι τοῦ Ἁγίου Τάφου κατεῖχε μὴ ξεχωριστὴ θέση. Γ.Π. ΚΟΥΡΝΟΥΤΟΥ, «Τὸ Ἁγιοταφικὸ τῆς Σμύρνης καὶ ἡ οἰκογένεια Κοραῆ», *Ἀθηνᾶ τ. ΝΓ'* (1949), σ. 28-59.

81. Οἱ Ἐβραῖοι συνήθιζαν νὰ κάνουν αὐτοῦ τοῦ εἴδους τίς τραπεζιτικὲς ἐργασίες σὲ πολλὲς ἐλληνικὲς πόλεις. Α. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τ. Δ'*, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 162.

τικές μεταφορές. Τὰ ποσὰ ἦταν ὀπωσδήποτε μεγάλα καὶ ὁ τρόπος αὐτὸς τῆς μεταφορᾶς τοὺς θεωροῦνταν ἀσφαλέστερος.

Μιά ἀπὸ τὶς μετακινήσεις ποὺ κάνει ὁ Χρῦσανθος, ὅσο βρίσκεται στὴ Σμύρνη εἶναι πρὸς τὰ Βουρλά⁸², ὅπου φθάνει στὶς 26 Ἀπριλίου τοῦ 1725 καὶ μένει στὸ σπίτι τοῦ Κυρίτζη Λαμπρινοῦ, ἀρχοντα τῶν Βουρλών. Ἀπὸ ἀφιέρωμα ἀποκτάει ἓνα σπίτι, τὸ ὁποῖο κάνει Μετόχι τοῦ Ἁγίου Τάφου. Ἀπὸ τὰ Βουρλά στὶς 10 Μαΐου πηγαίνει στὸν Τσεσμέ. Σημειώνει ὅτι «εὐρίσκονται ἐξω τῆς χώρας δύο ἐκκλησίαι ἀσκεπεῖς, Ἁγιος Νικόλαος καὶ Ἁγιος Ἰωάννης».

Στὸν Τσεσμέ ἐπανέρχεται ἡ μαρτυρία τῆς διανομῆς συγχωροχαρτιῶν⁸³ ἀπὸ τὸν Πατριάρχη Ἱεροσολύμων· «Ἐδώκαμε καὶ μερικὰ συγχωροχάρτια ἐξ ὧν ἐπήραμε γρόσια 22 καὶ μερικὰ χονδρομάνδηλα». Εὐκόλα προβάλλει τὸ ἐρώτημα· πῶς συμβαίνει καὶ δὲν ἔχουμε παρόμοια μαρτυρία σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς περιόδου στὴ Μικρὰ Ἀσία; Μήπως οἱ πόλεις καὶ τὰ χωριά ἀπ' ὅπου πέρασε μέχρι τώρα εἶχαν μικρότερες οἰκονομικὲς δυνατότητες ἀπὸ τὴν πλοῦσια Ἰωνία καὶ στὴ συνέχεια ἀπὸ τὰ νησιά, ἢ μήπως τὸ ἐκκλησιαστικὸ κλίμα στὶς μικρασιατικὲς κοινότητες ἦταν πῶς αὐστηρὰ συντηρητικὸ καὶ μιὰ τέτοια ἐνέργεια δὲν θὰ εἶχε καλὴ ὑποδοχή; Ἡ ἀπόκριση δὲν εἶναι εὐκόλη. Φαίνεται μᾶλλον πῶς συμβαίνει τὸ δεύτερο καὶ ὁ πατριάρχης κρατᾶει μιὰν ἐπιφυλακτικὴν στάση.

Ἀπὸ τὸν Τσεσμέ ὁ Χρῦσανθος φθάνει στὴ Χίο τὴν ἴδια μέρα καὶ καταλύει στὸ Μοναστήρι τῆς Παναγίας. Ἡ παραμονὴ τοῦ πατριάρχου στὴ Χίο διαρκεῖ μέχρι τὶς 23 Φεβρουαρίου τοῦ 1726, δηλαδὴ δέκα μῆνες. Σ' αὐτὸ τὸ διάστημα, παράλληλα μὲ τὴ συλλογὴ τῶν ἐλεῶν ὑπὲρ τοῦ Ἁγίου Τάφου, ὁ πατριάρχης περιέρχεται τὰ κοντινὰ χωριά, ὅπως Θυμιανὰ, Νεοχώριον, Βαβύλαις καὶ Χαλκιδό. Σύμφωνα μὲ τὴ συνθήειά του ἱεροουργεῖ στὶς ἐκκλησίες, κάνει κήρυγμα καὶ βάζει «κουτία» τοῦ Ἁγίου Τάφου. Γιὰ τὴν πόλη τῆς Χίου ὁ Χρῦσανθος σημειώνει: «μερίζεται δὲ ἡ πόλις Χίος εἰς τέσσαρα ἀδελφάτα, ἦτοι ἀδελφοσύνας», ἀλλὰ ἀπαριθμεῖ μόνο τρεῖς, ὅσες καὶ ὑπῆρχαν πραγματικά. «...Ἡ πρώτη καὶ παλαιότερα οἱ Ἁγιοὶ Ἀνάργυροι, ἦτοι ὁ Κρημνός, ἢ δεύτερα οἱ Ἁγιοὶ Ἀπόστολοι, ἦτοι τὸ Παλαιόκαστρον, ἢ τρίτη κατὰ τὴν τάξιν, προτέρα ὅμως κατὰ τὴν στάσιν τῶν εὐγενῶν, ὁ Ἁγιος Βικτωρ, ἦτοι ἡ Ἀπλωταριά...». Αὐτὲς οἱ τρεῖς «ἀδελφοσύνες», ποὺ συνιστοῦσαν τὸ κοινοτικὸ σύστημα στὴν πόλη τῆς Χίου, συνέχισαν νὰ ὑπάρχουν μέχρι καὶ τὸν 19ο αἰ. μὲ τὴν ἴδια μορφή⁸⁴. Τὰ μέλη τοὺς ἦταν ἐγγεγραμμένα σὲ κατάστιχο καὶ πλήρωναν ἐτήσια συνδρομή. Τίποτε δὲν τοὺς ἐμπόδιζε βέβαια νὰ εἶναι μέλη σὲ περισσότερες ἀπὸ μία ἀδελφοσύνες καὶ νὰ ἐνισχύουν ἔτσι τὰ ἐνοριακὰ ταμεῖα.

82. Γιὰ τὴν ἱστορία καὶ λαογραφία τῶν Βουρλών, βλ. Ν. ΜΗΛΙΩΡΗ, *Τὰ Βουρλά τῆς Μικρᾶς Ἀσίας*, Μέρος Α' Ἱστορικά, Ἀθήνα 1957 καὶ Μέρος Β' Λαογραφικά, Ἀθήνα 1965.

83. Φ. ΗΛΙΟΥ, «Συγχωροχάρτια», *δ.π.* σ. 71.

84. Γιὰ τὶς ἀδελφοσύνες, βλ. Α. ΒΛΑΣΤΟΥ, *Χιακὰ ἦτοι Ἱστορία τῆς Νήσου Χίου*, Ἐρμούπολις 1840, σ. 147.

Ἡ «σεβασμία μονὴ τῆς Κεχαριτωμένης» στὴν ὁποία κατέλυσε ὁ Χρῦσανθος καὶ βρισκότανε στὴν Ἀπλωταριά, μαρτυρεῖται ἤδη ἀπὸ τὸν 15ο αἰ. Σὲ ἔγγραφο τῆς 22 Μαΐου 1459 ἀναφέρεται ὁ Λουκάς Giustiniani Lanoletto σὰν πληρεξούσιος τῶν μοναχῶν τῆς Παναγίας Χαρατωμένης⁸⁵. Ἡ μονὴ χρησιμοποιοῦντο σὰν λοιμοκομεῖο τὸ 1571. Ἀργότερα ἀγοράστηκε ἀπὸ τὴν οἰκογένεια τῶν Βούρων καὶ ἀνοικοδομήθηκε⁸⁶, «ἦς κτήτωρ ὁ τιμιώτατος μισὲρ Κουζῆς Βούρος», σημειώνει ὁ πατριάρχης⁸⁷.

Οἱ χῖοι ἀφιερωτὲς καὶ δωρητὲς τοῦ Παναγίου Τάφου καλύπτουν πόλλες σελίδες καὶ εὐκόλα μπορεῖ ν' ἀνιχνεύσει κανεὶς τὰ ὀνόματα γνωστῶν οἰκογενειῶν ποὺ διάπρεψαν μέσα στὴν Ἱστορία. Δὲν πρέπει ὡστόσο νὰ φανεῖ παράξενο τὸ γεγονός ὅτι ὄντας στὴ Σμύρνη ὁ Χρῦσανθος βάζει στὸ κατάστιχο κεφαλίδα «Χιῶται» καὶ καταγράφει μεγάλο ἀριθμὸ χῖων δωρητῶν, οἱ ὁποῖοι βρισκόνταν τότε ἐκεῖ, μέλη τῆς μεγάλης χιακῆς παροικίας ποὺ ἤκμαζε τὸν 18ο αἰώνα⁸⁸.

Οἱ καταγραφὲς ἀπὸ τὴ Χίο σταματοῦν μὲ μιὰ περιγραφή τῆς Νέας Μονῆς, λεπτομερῆ ὅσον ἀφορᾶ τὶς ὀρθομαρμαρώσεις, τὰ μωσαϊκὰ καὶ τὶς κολῶνες. Τὰ μήκη καὶ τὰ πλάτη, ἐπίσης, τὰ σημειώνει ὁ πατριάρχης μὲ ἀκρίβεια σὲ πήχεις. Γιὰ τὶς τοιχογραφίες ὅμως καὶ τὶς ψηφιδωτὲς παραστάσεις ἀρκεῖται μόνο στὸ νὰ σημειώσῃ «διὰ μωσσείου» καὶ «τὸ λοιπὸν ὄλον ζωγραφία». Ἐνῶ καταγράφει ἰδιαίτερα τὰ Ἁγία Λείψανα ποὺ φυλάγονταν στὴ Μονή⁸⁹.

Τὸ τμήμα αὐτὸ ἀκριβῶς τοῦ καταστίχου ποὺ ἀναφέρεται στὴ Χίο καὶ ἀρχίζει ἀπὸ τὸ φ. 53^α «1725 Μαΐου 12 ἤλθομεν εἰς Χίον», καὶ τελειώνει στὸ φ. 58^β «...1726 Φεβρουαρίου 23 ἐξήλθομεν ἀπὸ τὴν Χίον διὰ τὴν Μυτιλήνην», τὸ δημοσιεύει ὁ Γ. Γεωργιάδης⁹⁰, ὡς συμβολὴν εἰς τὴν τῆς Χίου τῶν κάτω χρόνων Ἱστορίαν». Ὁ συγγραφέας δὲν κάνει κανένα σχόλιο, γιατί τὸ κείμενο τὸ δημοσιεύει σὲ ὑποσημείωση. Αὐτὸ τὸ κομμάτι ὡστόσο εἶναι σημαντικὸ καὶ γιὰ τὸ λόγο ὅτι γίνεται σ' αὐτὸ σαφὴς μνεία γιὰ τὴν διανομὴ συγχωροχαρτιῶν ἀπὸ μέρους τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων.

Ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ χωριὸ Θυμιανὰ μοιράζει ὁ Χρῦσανθος πρῶτα 51 συγ-

85. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΖΩΛΩΤΑ, *Ἱστορία τῆς Χίου*, τ. Β', Ἀθήνα 1924, σ. 222.

86. ΑΡΧΙΜ. ΙΩΑΝΝΗ ΑΝΔΡΕΑΔΗ, *Ἱστορία τῆς ἐν Χίῳ Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Ἀθήνησιν 1940, σ. 338.

87. Στὸ Ἡμερολόγιο, Χίος 1974 καὶ στὸ λήμμα Μοναστήρια στὸν 15ο αἰ., ἀναφέρεται ὅτι στὴ Μονὴ Κεχαριτωμένης ὑπῆρχε ὑπέρθυρο ἐπιγράμμα, ποὺ συνέταξε τὸ 1725 ὁ Χρῦσανθος Ἱεροσολύμων, γιὰ τοὺς κτίτορες τῆς Μονῆς.

88. Β. ΣΦΥΡΟΕΡΑ, *Ἐπισκόπηση οἰκονομικὴ καὶ δημογραφικὴ τοῦ τουρκοκρατουμένου ἑλληνικοῦ χώρου*, Ἀθήνα 1979, σ. 64, 76-77.

89. Στὸ φ. 58α ὑπάρχει ἡ περιγραφή τῆς Νέας Μονῆς.

90. Γ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ, *Ὁ ἐν Γαλατῶν ἱερός ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τῶν Χίων*, Κωνσταντινούπολις 1898, σ. 179, σμ. 3-194.

χωροχάρτια, μετά στέλνει άλλα 10 στον παπά Παΐσιο, δίνει 12 συγχωροχάρτια στους «λιθοκόπτας» για να μεταφέρουν πέτρα στο πηγάδι της Αγίας Κυριακής, 3 στους μοναχούς των Αγίων Αναργύρων, 20 στο μοναστήρι του Αγίου Μηνά, 40 στο Νεοχώριο, 28 στις Βαβύλαις και 5 στην Κρύα Βρύση. Τέλος στο Χαλκίδο δίνει 58 συγχωροχάρτια. Συνολικά μόνο στη Χίο μοιράζονται, και μαρτυρούνται ότι μοιράζονται από τον πατριάρχη των Ιεροσολύμων, 222 συγχωροχάρτια, αριθμός που μπορεί να θεωρηθεί αρκετά μεγάλος για μόνο το νησί αυτό.

Η τιμή των συγχωροχαρτιών τα χρόνια εκείνα ήταν ένα γρόσι. Συχνά ωστόσο δεν εξοφλούνταν όλα κι έμεναν να τα χρωστούν οι πιστοί. Έτσι σημειώνει ο πατριάρχης, «έδωκαμεν συγχωροχάρτια 58 έλαβομεν γρ. 25 και έμειναν τα λοιπά». Ο Χρυσανθος τύπωσε συγχωροχάρτια μόλις έγινε πατριάρχης, όπως ακριβώς έκαμε και ο προκατόχος του Δοσίθεος Ιεροσολύμων (1669-1707), αλλά και οι μετέπειτα από αυτόν Παρθένιος Γερένης (1737-1766), Αβράμιος (1775-1787), Ανθιμος (1788-1808), Πολύκαρπος (1808-1827), Αθανάσιος Δ' (1827-1844), Κύριλλος Β' (1845-1877), Δαμιανός (1897-1931), Τιμόθεος (1935-1957). Τήρησε δηλαδή την παράδοση που ήθελε «διδόσθαι μέντοι τα τοιαύτα συγχωροχάρτια εν όλη τη άποστολική εκκλησία και παρά των τεσσάρων άγιωτάτων πατριαρχών: του Κωνσταντινουπόλεως, του Αλεξανδρείας, του Αντιοχείας και του Ιεροσολύμων»⁹¹.

Στις 25 Φεβρουαρίου του 1726 ο πατριάρχης σημειώνει (φ. 55^α) «Εξήλθομεν από την Χίον διά την Μυτιλήνην». Αυτό είναι και το τέλος της περιουσίας αυτής και η Μυτιλήνη είναι το τελευταίο τοπωνύμιο που αναφέρει ο Χρυσανθος σ' αυτή τη διαδρομή που άρχισε από την Κωνσταντινούπολη. Για να καταλήξει έδω πέρασε από Κουσκουντζούκι-Χαρταλιμή-Παντείχιον-Τουζλα-Αριτζού - Κατιρλί - Μουντανιά - Έλεγμοι - Κίος - Μουντανιά - Προύσα - Σμύρνη - Μυτιλήνη.

Στη συνέχεια στο κατάστιχο καταγράφονται διάφορες εισφορές που συγκέντρωσαν οι επίτροποι του Παναγίου Τάφου από τη Μύκονο, την Κρήτη, την Άνδρο, τη Λάρισα, άκόμη και από την Αμερική! Και είναι οι μαρτυρίες αυτές μια εύγλωττη ένδειξη για την έπιρροή που άσκούσε ο Χρυσανθος⁹² στους όρθοδόξους της έποχής του, αλλά μαζί και μια άδιαμφισβήτητη άπόδειξη για την ελλάβεια που έξεδήλωναν οι άπανταχοῦ όρθόδοξοι Έλληνες για τα προσκυνή-

91. Το δικαίωμα αυτό του Ιεροσολύμων περιέχεται ρητά στο 13ο άρθρο της Όρθοδόξου Όμολογίας του 1727, συντάκτης της οποίας είναι ο Χρυσανθος Νοταράς. Πρβλ.: Ι. Ν. ΚΑΡΜΙΡΗ, *Τά δογματικά και συμβολικά μνημεία της Όρθοδόξου Καθολικής Έκκλησίας*, τ. Β', Αθήνα 1953, σ. 867-868.

92. Φαίνεται ότι μετά τον Χρυσανθο οι πατριάρχες Ιεροσολύμων δέν περιόδευσαν για «ζήτημα» κι έτσι η προσωπική έπαφή με το ποίμνιό τους είχε χαθεί. «Τελευταίον πατριάρχην Ιεροσολύμων ζήτησανόντα νομίζω τον Χρυσανθον, δηλαδή μέχρι του 1730», Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *Ιστορία των του Χριστού Πενήτων*, 1453-1913, Αθήνα 1939, σ. 316-318.

ματα των άγιων τόπων κι ιδιαίτερα για τον Άγιο Τάφο. Είναι μια ευαισθησία ή συνήθεια που άκόμη και μέχρι τις μέρες μας μεταφράζεται με «δοσίματα»⁹³.

* * *

Τώρα που διατρέξαμε όλο το κείμενο του χειρογράφου, και βγάλαμε όλα τα χρήσιμα στοιχεία που μάς προσφέρει αυτό το Όδοιπορικό, μπορούμε και να το άποτιμήσουμε στις πραγματικές του διαστάσεις. Πρώτα-πρώτα, ή σπουδαιότητα αυτού του κειμένου είναι όλοφάνερη, γιατί καλύπτει μια περίοδο έξι χρόνων (1720-1726), που μπορούμε να τη μελετήσουμε από πολλές πλευρές και με πολλές λεπτομέρειες. Την περίοδο αυτή ο Έλληνισμός παίρνει άπάνω του, αυξάνεται και αριθμητικά και οικονομικά. Εύκολα κανείς μπορεί να το συμπεράνει αυτό από το πλήθος, αλλά και το ύψος των εισφορών για τον Άγιο Τάφο, σε πολλούς τόπους, και κυρίως στην περιοχή του Παζαρτζικίου και της Σμύρνης.

Άκόμη, και τοῦτο είναι ιδιαίτερα σημαντικό, παρατηρούμε, εκτός από τις πολλές και πλούσιες δωρεές και κάποια συντεχνιακή ανάπτυξη στη Θράκη, όπου παράλληλα με το γνωστό και πανίσχυρο ρουφέτι των γουναράδων⁹⁴ υπάρχει όλη ή ποικιλία των συντεχνιών, όπως αυτές διακρίνονται από την έγγραφη της ιδιότητας του κάθε δωρητή δίπλα στ' όνομά του. Η έπαγγελματική ιδιότητα εκείνα τα χρόνια κρατούσε θέση έπωνύμου, όπως π.χ., Αθανάσης σαμπουντζής, Κωνσταντής πεστεμαλτζής. Έτσι είναι δυνατό ν' ανασυγκροτήσουμε όλο το έμποροβιοτεχνικό φάσμα των περιοχών, για τις όποιες έχουμε τέτοια στοιχεία.

Μά και τα διάφορα νομίσματα⁹⁵ που κυκλοφορούν στην Όθωμανική επικράτεια καταγράφονται κατά κάποιο τρόπο μέσα από τις δωρεές των πιστών. Και μαρτυρείται άκόμη ο ρόλος των έβραίων άργυραμοιβών και τοκογλόφων στις μεταφορές χρημάτων από πόλη σε πόλη: ένας ρόλος που τηρήθηκε σ' όλη τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, κατά την όποια σημαντικό μέρος της οικονομικής κίνησης στις μεγάλες πόλεις ήταν υπό τον έλεγχό τους.

Η άναγραφή των όνομάτων όλων των δωρητών του Παναγίου Τάφου

93. Η μέριμνα αυτή των όρθοδόξων για το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων τον τελευταίο αιώνα είναι φανερή· βλ. Α. Ι. ΑΘΗΝΟΓΕΝΟΥΣ, «Η Συμβολή της Σμύρνης υπέρ του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων», *Μικρασιατικά Χρονικά*, 4 (1948), σ. 19-26.

94. Συχνά ο Χρυσανθος κάνει εκκληση στο ρουφέτι αυτό· πρβλ. «έλέους χάριν, παραχωρείται μέρος των κερδών αυτού τῷ Άγιω Τάφω». Κώδ. ΜΠΤ 622, φ. 292α, και Ε. LEGRAND, «Recueil de documents grecs», *Bibliothèque Grecque Vulgaire*, VII, Paris 1903, p. 262-264.

95. OCTAVIAN ILIESCU, «Les monnaies», *Istanbul à la jonction des cultures Balcaniques, Méditerranéennes, Slaves et Orientales, aux XVIIe-XIXe siècles*, Bucarest 1977, p. 269-278.

δίνει τη δυνατότητα σε παρατηρήσεις δημογραφικές και ονοματολογικές. Μια αποδελτίωση αυτών των ονομάτων σε ένδεχόμενη προσεχρή έπεξεργασία του καταστίχου θα έδινε πλούσιο υλικό στα ανθρωπωνυμικά αρχεία⁹⁶. Ανάμεσα στους δωρητές συχνά ανιχνεύει κανείς ονόματα ιστορικών προσώπων, που είχαν φιλικές σχέσεις με τον πατριάρχη, ενίσχυαν τον "Άγιο Τάφο και ανταλλάσσαν έκτος από τις «φιλικές προσήσεις» και διάφορα χαρίσματα χαρακτηριστικά της εποχής και της προσωπικότητάς τους.

Ο Χρυσάνθος μοιάζει να μην ξεχνά κανένα από τα προσφιλή του πρόσωπα· ακόμα και στους άξιωματούχους της Πύλης στέλνει δώρα τα όποια καταγράφει ως έξοδα.

Το πόσο πλούσια υπήρξε ή συγκομιδή σε χρήματα και αφιερώματα στη διάρκεια των τριών αυτών περιόδων δεν είναι μέλημα αυτής της μελέτης· γεγονός είναι ότι με τα δόσιμα αυτά ο Χρυσάνθος κάλυψε κάποιες ανάγκες επισκευών των προσκυνημάτων κι έτσι το έγχειρημά του μπορεί να θεωρηθεί επιτυχές⁹⁷.

Η εκκλησιαστική ιστορία είναι αυτή που αποκομίζει τα περισσότερα όφελη από αυτό το 'Οδοιπορικό του Πατριάρχη 'Ιεροσολύμων. Χάρη στις σημειώσεις και στις καταγραφές του επιβεβαιώνεται ή υπαρέξη εκκλησιών και μοναστηριών, που μαρτυρούνται από αρχειακές μόνο πηγές. "Η, πάλι, παρουσιάζονται ναοί άγνωστοι από άλλου πού, βέβαια δεν είναι περιλαμπροί και φημισμένοι για την πνευματική τους παράδοση, αλλά μαρτυρούν την υπαρέξη ελληνικής κοινότητας γύρω τους.

Είναι εύτυχημα πού ο Χρυσάνθος είχε τις γεωγραφικές του περιέργειες και κατέγραφε τις χρονικές αποστάσεις μεταξύ των πόλεων, τα κονάκια και τα ποτάμια, κι έτσι είναι δυνατή ή σύγκριση των στοιχείων αυτών με τους έντυπους *δρομοδείχτες* του 18ου⁹⁸ και 19ου αϊ. Δεν είναι τυχαίο μάλιστα το γεγονός ότι Νικόλαος Μαυροκορδάτος όταν του γράφει στη Σύμωρη τον έπαινει και τον παροτρύνει να εκδώσει αυτές του τις παρατηρήσεις. «...Και επειδή εις τους ένεστώτας καιρούς ουδείς άλλος εστάθη να κάμη τοιαύτην και τοσαύτην σοφήν περιήγησιν καθώς ή υμετέρα μακαριότης, δεν άμφιβάλλομεν ότι όσα έπαρηγήσε θέλει τα εκδώσει εις κοινήν ώφέλειαν, ή εάν ήμιν τοίς θαυμάζουσι και διηνεκώς γεραίρουσι το πολύχουν της σοφίας της...»⁹⁹.

96. Δ. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΥ, *Σχεδιάσμα περι των Τοπωνυμικών και 'Ανθρωπωνυμικών Σπουδών εν 'Ελλάδι 1833-1962*, 'Αθήνα 1964, σ. 155, κ.ε.

97. ΔΙΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ ΙΑΚΩΒΟΥ, «'Ιστορική αναδρομή περι των 'Αγίων Τόπων της Παλαιστίνης και ανακαλίσεις του πανιέρου ναού της 'Αναστάσεως» *Εκκλησία*, 51 (1974), σ. 464-466, 526-527. 52 (1975) σ. 22-23, 45, 94, 155-156.

98. Κατά τον 18ο αϊ. στα παραδοσιακά Μηνολόγιο προσθέτονται σιγά σιγά και ήμερολόγια έμποροπανηγύρων, πίνακες αποστάσεων και πίνακες μέτρων και σταθμών. Φ. ΗΛΙΟΥ, *Προσθήκες στην 'Ελληνική Βιβλιογραφία (1515-1799)*, 'Αθήνα 1973, σ. 209.

99. Ε. LEGRAND, *Épistolaire*, δ.π., σ. 177-178.

'Η έκδοση του κειμένου

'Η έκδοση in extenso του 'Οδοιπορικού αυτού κρίθηκε αναγκαία, και για το πλήθος των πληροφοριών που παρέχει, αλλά και γιατί αποτελεί δείγμα της γεωγραφικής και περιηγητικής άνησυχίας του Χρυσάνθου Νοταρά.

Κατά την έκδοση του κειμένου θεωρήθηκε αναγκαίο να γίνουν ορισμένες θεμιτές αλλαγές. Έτσι κεφαλαιογραφήθηκαν τα κύρια ονόματα και τα τοπωνύμια και έγινε μια προσπάθεια να ορθογραφηθούν οι χτυπητές άνορθογραφίες. Είναι γνωστό ότι παρ' όλη τη σοφία τους πολλοί λόγιοι αυτής της περιόδου δεν είναι σχολαστικά συνεπείς στην ιστορική ορθογραφία. Όσοσο ήταν άδύνατο στα κατεβατά ονομάτων, σε πολλές περιπτώσεις, να πείς με σιγουριά πότε οι καταλήξεις τους είναι στην ονομαστική ή στην αιτιατική πτώση. Είναι τόσο μπερδεμένες οι πτώσεις αυτές, και, καθώς δεν υπάρχει στο πρωτότυπο μια σταθερή στίξη, με κόμματα και άνω στιγμές κυρίως, πού κάτι τέτοιο θα ευκόλυνη την ορθογραφία, προτιμήθηκε να μείνουν όπως διαβάζονται στο χειρόγραφο.

Σχετική με την παρατήρηση αυτήν εδώ είναι και ή αναγραφή των «σαρανταριών», μικρών και μεγάλων. Δηλαδή, ό τάδε (σε πτώση ονομαστική) αναγράφει τους τάδε-τάδε (σε πτώση αιτιατική) για σαραντάρι, μικρό ή μεγάλο. Το μικρό σαραντάρι συνήθως γράφεται με μικρό μ' λίγο πιο δεξιά απ' τα ονόματα, πρὸς το δεξιο άκρο της σελίδας. Το μεγάλο σαραντάρι γράφεται μ' γλ, δηλαδή μ' μεγάλο, κι αυτό, ύστερα από κάποιο κενό απ' τα ονόματα πρὸς τα δεξιά, ή έντελῶς δεξιά στη σελίδα, όπωςσδήποτε για πρακτικούς λόγους· να μετρούνται δηλαδή εύκολα, με το ποσό, το δόσιμο, πού αντιπροσώπευαν. Έπειδή υπάρχει και ή περίπτωση να αναγράφονται δύο, ή τρία ή τέσσερα σαραντάρια, υπό τον τύπο μ'---4, και επειδή σε πολλές περιπτώσεις ο Χρυσάνθος χρησιμοποιεί διακεκομμένη γραμμή πριν απ' την αριθμητική αναγραφή κάποιου ποσού σε γρόσια, δηλαδή, γρόσια ---50, κατά την έκδοση εδώ ένοποιήθηκαν οι γραφές με τρεις παύλες, ως εξής: ---μ', ---μ' μεγάλο, ή μ'---4. Κατ' αυτό τον τρόπο δεν συγχέεται το αριθμητικό μ', ούτε για την διάκρισή του αφήνεται κενό μπροστά του, άλλ' ίσα ίσα προβάλλεται και τονίζεται καλύτερα και για όποιουσδήποτε λογαριασμούς στην κάθε σελίδα.

Σε λίγες περιπτώσεις ο Χρυσάνθος σημειώνει (να γραφοῦν άραδιακῶς). Είναι κι αυτός ένας λόγος πού καταβλήθηκε προσπάθεια να τηρηθεί ή ιδιομορφία της κάθε σελίδας.

Οι ξένες λέξεις, κυρίως τουρκικές, έρμηνεύονται σε ύποσημείωση και αποκαθίστανται στην τουρκική ορθογραφία την πρώτη φορά πού άπαντοῦν¹⁰⁰.

100. Για την έρμηνεία των τουρκικών λέξεων, πού πολλές φορές προέρχονται από τα άραβικά και τα περσικά, χρησιμοποίησα τα λεξικά: Α. ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΙΔΗ, *Λεξικόν Τουρκικό-*

* * *

Είναι φυσικό, τὸ Ὀδοιπορικὸ αὐτὸ, σὰν κατάστιχο, ν' ἀποτελεῖται κυρίως ἀπὸ ἀναγραφὰς ὀνομάτων· δὲν θεωρήθηκε ὅμως ἀπαραίτητο ν' ἀποδελτιωθοῦν τὰ ὀνόματα ὅλων τῶν δωρητῶν γιατί τοῦτο θὰ ἐσήμαινε ξαναγράψιμο τοῦ καταστίχου, μιᾶς καὶ ὑπάρχει μιὰ ἀναρίθμητη συνωνυμία, καὶ δὲν γίνεται χρῆση τῆς προνοητικῆς εὐχῆς τῆς Ἐκκλησίας («καὶ ὧν τὰ ὀνόματα σὺ οἶδας, Κύριε»).

Καταρτίστηκαν, ὡστόσο, μερικοὶ Πίνακες γιὰ νὰ καταστήσουν εὐκολότερη τὴν ἐκμετάλλευσή τοῦ ὄλικου. Τέτοιοι εἶναι: α) Πίνακας μετακινήσεων τοῦ πατριάρχη Ἱεροσολύμων ἀπὸ πόλη σὲ πόλη, μὲ τίς ἀκριβεῖς ἡμερομηνίες καὶ τίς χρονολογίες, στίς ὁποῖες ὅμως ἔγιναν διορθώσεις, γιατί, ὅπως παρατηρήθηκε καὶ παραπάνω, πολλές ἐνδείξεις ἐτῶν εἶναι λαθεμένες. β) Ἀλφαβητικὸς Πίνακας ρουφετιῶν ἐπαγγελμάτων καὶ ἀξιωμάτων. Ὁ Πίνακας αὐτὸς περιέχει καὶ τὴν ἐρμηνεία τῶν ὀνομάτων τῶν ρουφετιῶν καὶ ἔτσι καθιστᾶ περιττὸ τὸν σχολιασμὸ τοῦ κάθε ρουφετιοῦ μέσα στὸ κείμενο ὅπου συχνὰ πυκνὰ ἀπαντοῦν. γ) Ἀλφαβητικὸς Πίνακας τοπωνυμίων καὶ ἐνοριῶν. δ) Πίνακας νομισμάτων ποὺ ἀπαντοῦν στὸ κατάστιχο καὶ ἀντιστοιχίες τους.

Δημοσιεύεται ἀκόμα ἓνας χάρτης ποὺ καλύπτει τὴν Ἀνατολικὴ Ρωμυλία, τὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ τὴν Παλαιστίνη, μὲ τὰ τοπωνύμια τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται στὸ κείμενό μας ὡς σταθμοὶ τοῦ Χρυσάνθου. Ἔτσι συμπληρώνεται ἡ εἰκόνα τῶν περιοχῶν, ὅπου διενεργήθηκε ἡ «ζητεία», καὶ ικανοποιεῖται ἡ ἐρευνητικὴ μας περιέργεια.

Ἡ δημοσίευσή ἐξ ἄλλου in extenso τοῦ κειμένου αὐτοῦ, ποὺ εἶναι ὁπωσδήποτε πηγὴ παντοειδῶν πληροφοριῶν γιὰ τὰ χρόνια αὐτὰ τοῦ 18ου αἰώνα, θὰ δώσει τὴ δυνατότητα σὲ εἰδικούς ἐρευνητὲς γιὰ νέες διαπιστώσεις καὶ ἐνδεχόμενες ἄλλες ἀποδελτιώσεις.

Πιστεύω ἐπίσης ὅτι ἡ ἐρευνά μου γιὰ τεκμηρίωση τόσων πολλῶν καὶ ποικίλων πληροφοριῶν, στὸ μέτρο ποὺ τὸ κατόρθωσα, θὰ εἶναι χρήσιμη γενικότερα. Ἡ ἐργασία μου πράγματι προσπάθησε φιλότιμα ν' ἀποδώσει τὸ κείμενο αὐτὸ τοῦ 1720-26 στὴν ἐποχὴ του, μὲ ὅσο γίνεται περισσότερη ἀποσαφήνιση γιὰ τοὺς τόπους, τὰ ὀνόματα καὶ τὰ πράγματα, ποὺ ἡ πολυπραγμοσύνη τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Χρυσάνθου Νοταρᾶ σημείωσε.

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Κώδικας ΜΠΤ 237

ΑΥΤΟΓΡΑΦΟ ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΟ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ
ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ
ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ ΝΟΤΑΡΑ

- 1α 1720 μαρτίου 14 ήλθομεν εις τὸ Παζαρτζίκι¹, κινήσαντες ἀπὸ Φιλιππουπόλεως μαρτίου 13· ἐκονέψαμεν εἰς τὰ σπίτια τῆς μητροπόλεως, ἐξήλθομεν ἀπριλίου δ'η, καὶ εἰσήλθομεν εἰς τὸ Στενίμαχον τῆ ε'η τοῦ αὐτοῦ, ἀπέχει τῆς Φιλιππουπόλεως ὥρας 6.
Ἡβραμεν ἐκεῖ τὸν χατζῆ κὼρ Στρατῆ ἀπὸ τὸ Μενέλικον², ὅστις μᾶς ἔφε-
ρεν ἑκατὸν γρόσια, ἀπὸ τὸ σπίτι ὁποῦ ἐπώλησεν τοῦ μακαρίτου Πανα-
γιώτου Μοντουλίτζα, κί' ἄλλα ἑκατὸν ὁποῦ μᾶς ἄφησεν ὁ μακαρίτης
Παναγιώτης τοῦ Στόιου Ἰστόκου εἰς τὴν θανήν του, καὶ ἄλλα 32 τῶν κου-
τίων, καὶ νὰ εἶναι εὐλογημένος.
ἡ Ἀλτέρα, σύζυγος τοῦ ποτὲ Νικολάου ἱερέως, μᾶς ἔδωσε πενήντα γρό-
σια τοῦ γαμβροῦ της Στογιάννη, καὶ ἐγράφη παρρησία.
ἡ Ζωγραφία, σύζυγος τοῦ χατζῆ κὼρ Συμεών, γρόσια 10 διὰ ἁγιασμόν.
ἡ Νησλίτζα, Δημήτριον πρόθεσιν.
ὁ Βόϊνος ἀπὸ τὸ χωρίον Σενίτοβον πρόθεσιν. Σταύαν καὶ Βόνιτζον ---μ'
ἡ Στογιάννω τὸν σύζυγόν της Γεώργιον ---μ' γλ [μ' μεγάλη].
ἡ Γιοβάνω πρόθεσιν καὶ Προίτζον, καὶ Πέτκον μ'.
ἡ Κυράτζα, τοῦ Διαμαντῆ σύζυγος, Κώνσταν, Δῆνον, Στοϊάννον, Μαρ-
γαρίτην, Στόϊλον καὶ Χρυσάνθην ---μ'.
ἡ Ἀγγελίνα γρόσια 10 καὶ ἐψάλλαμεν εἰς τὸ μνήμα τοῦ ἀνδρός της Γεωρ-
γίου τρισάγιον, καὶ Πάσκον καὶ Παράσχον ---μ'.

Θεωρῶ χρέος κὼ ἀπ' τῆ θέση αὐτῆ νὰ εὐχαριστήσω τὸν Διευθυντῆ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθή-
κης Ἀθηνῶν κ. Παναγιώτη Νικολόπουλο καὶ τὴν προϊσταμένην τοῦ τμήματος χειρογράφων
κα Αἰκατερίνα Κορδοῦλη, γιὰ τὴ φιλικὴν τὸν διαθέσιν καὶ τὴ βοήθειαν ποὺ μοῦ πρόσφεραν κα-
τὰ τὴ μελέτη τοῦ χειρογράφου, καθὼς καὶ ὄλων τῶν ἄλλων χειρογράφων τοῦ Χρυσάνθου
Νοταρά. Ἡ ἔκδοσις τοῦ Ὀδοιπορικοῦ in extenso καὶ τὰ φωτογραφικὰ δείγματα ὀφείλουσαν
πολλὰ στὴν καλωσύνην τους. Εὐχαριστῶ ἐπίσης καὶ ὄλους τοὺς καλοὺς φίλους καὶ συναδέλ-
φους γιὰ τὴν συναντίληψήν τους καὶ τὴν χρησιμὴν πάντα ὑποδείξεις τους, χάρις στὴς ὁποῖας
ἡ ἐργασία μου αὐτῆ παρουσιάζεται μὲ ὅσο γίνεται λιγότερα μειονεκτήματα. Οἱ ὁποιοσδήποτε
ἀτέλειές της βαρύνουν ἐμένα προσωπικῶς.

1. Παζαρτζίκι, πόλις στὴ Ν. Βουλγαρία στὴν κοιλάδα τοῦ Ἑβρου. Σημαντικὴ ἑλληνι-
κὴ παρουσία μαρτυροῦν τὰ ὑπάρχοντα ἐκεῖ ἑλληνικὰ ρουφῆτια. Βλ. ΕΛΕΝΗ ΒΟΥΡΑΖΕΛΗ-
ΜΑΡΙΝΑΚΟΥ, Αἱ ἐν Θράκῃ συντεχνίαι τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, Ἀθήνα
1950, σ. 63.

2. Μελένικο, κοινότητα τῆς Α. Μακεδονίας ἀπὸ τὸ 1911 ὑπάγεται στὴ Βουλγαρία.
Στὸ Μελένικο λειτουργοῦσε τὸν 10' αἰ. τυπογραφεῖο ἑλληνικόν. Γιὰ τὸ σύστημα διοικήσεως
τῆς πόλεως, βλ. Π. ΠΕΝΑ, Τὸ κοινὸν Μελένικο καὶ τὸ σύστημα διοικήσεώς του, Ἀθήνα
1946, καὶ Μ. ΓΕΛΕΩΝ, Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς ἐπαρχίας Μελενίκου, Ἐκκλησια-
στικὴ Ἀλήθεια IB' (1892-1893), σ. 63 κ.ε.

ἡ Κυράτζα, ἀδελφή τοῦ Καμαράση³ μας, ---μ'.

ἡ Στογιάννα, τοῦ Μίλκου γυνή, σαραντάρια μικρά ----4.

ἡ Μαργαρίτα πρόθεσιν.

ἡ Μήτηρα, τοῦ Γιωβάνου γυνή, Βούλκαν πρόθεσιν καὶ Γεώργην, Μιχαή-
λαν Σελήμον, Μήτηρην καὶ Κόρβον ---μ'.

ὁ Θεόδωρος πρόθεσιν καὶ Εἰρήνων, Νικόλαον, καὶ Λασκαρίνον ---μ'.

ἡ Μιλαϊδώνη, σύζυγος τοῦ Γκροῦῖου, θυγάτηρ τοῦ Γεώργη, ἀφιέρωσε τὸ
σπίτι της, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς τὸ Καλλιτζι, πλὴν νὰ κάθεται ἕως
ἄπου ζῆ, εἶναι τὸ σπίτι ἓνα μὲ τοῦ τακιατζῆ Πέτκου· κάμνει γρόσια
ἕως ----20.

ὁ Χρῆστος ἀπὸ τὴν Κόζανην ἓνα βενέτικον⁴.

ἡ Μελάχρω, γυνή τοῦ Γεωργίου, πρόθεσιν, καὶ Ροῖζον καὶ Μάργαν μ' γλ.

- 1β Στάναν καὶ Βούλτζον, Ἰωάννης, Ζράφκο, καὶ Πέτκον, Κυράτζα, Ἀθα-
νάσω. Δημήτρων, καὶ Γεωργίαν. Ρώμα, καὶ Βούλτζο, καὶ Κάλω, Στά-
νον, Λοτζᾶ, καὶ Χρυσάνθω, Σαμέτω, καὶ Στογιάννην, Βλατάναν, Τζό-
ρων, Μήλιτζα, Στογιάνναν, καὶ Βέλα, Πάϊκον. Δράγον καὶ Μάγον, Στο-
γιάννον, καὶ Δημήτριος. Μεντέλαν, Μίλιτζον, καὶ Στάϊναν, Νέντα, Ἰωάν,
καὶ Πετκάναν, Κυράτζαν, Σώνα, καὶ Στογιάννην, Πετκάναν, Στογιάν-
ναν, καὶ Λατίνην, Γιάννην, Στογιάννον, Σφέτκον, καὶ Ἐλίτζα, Ἀγγε-
λίνα, Ἀθανάσω, καὶ Ρούσσιω, Δραγάναν, Νέλκος, καὶ Γιωβάννος, Γεώρ-
γης, Γιάντοντω, Στογιάνναν, Στογιάννα, Δραγάνης καὶ Κάλιω, Ράντα,
Βουλκάνων, καὶ Στοῦλον, Μελάχρω, Μπόζιον, Μάρκον καὶ Καριοφύλην,
Γάνον, Ἀνάσταν, Ἀγγέλω, Κωνταντῖνον Ἀσάνως, Σοφίας, καὶ Δημή-
τρης, Τιμάννα, Χρυσάναν, Οὔγκρη, καὶ Στόγια, Σφέτζα, καὶ Βλάνταν,
Χρυσάνναν, Πέτρον, Μαρίας καὶ Στάνων, Γιωβάννον καὶ Τριαντάφυλλον,
Ἀβραάμ, Νικόλαος, Βούλτζος καὶ Ἀπόστολος, Χρῆστον, Ράντον καὶ
Γιέλων.

Ρουφῆτια τοῦ Παζαρτζικίου

κα φ τ α ν τ ζ ἦ δ ε ς

ὁ Στοϊάννος ἀπὸ τὸ Νῆσσι πρόθεσιν.

ὁ χατζῆ Συμεὼν πρόθεσιν Ἰωάννην, Στοϊάννον, καὶ Μαρίαν.

3. Καμαράσης, εἶναι φύλακας τοῦ πατριαρχικοῦ κελιοῦ τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύ-
μων καὶ υπεύθυνος γιὰ τὸ κωδωνοστάσιο.

4. Βενέτικο, νόμισμα χρυσό, ὀνομάζεται καὶ δουκάτο. Ἦταν τὸ καλύτερο νόμισμα ἀπὸ
τὸν 14ο μέχρι τὸν 18ο αἰώνα. Τὸ 1690 ἡ ἀξία του ἦταν 375 ἄσπρα. Βλ. OCTAVIAN ILIESCU,
«Les Monnaies», Istanbul à la jonction des cultures Balkaniques, Bucarest 1977,
σ. 276.

ὁ Νετέλτζος πρόθεσιν καὶ Στέφανον, Σφέτανον, Μελάχρον, Μῆρτζον
καὶ Σφέτον---μ'.

ὁ Πέτκος πρόθεσιν. Στογιάννον, Νάϊκαν καὶ Σόμπον πρόθεσιν.

ὁ χατζῆ Νεδέλτζος, καὶ ἡ σύζυγός του Μαρία πρόθεσιν.

ὁ Στογιάννης πρόθεσιν.

ὁ Στογιάννης --μγλ'.

ὁ Στόϊλος πρόθεσιν, καὶ Δημήτριον Νέβεκαν, Γεωργάκη, Σταννήμερον
καὶ Κυράτζαν ---μ'.

ὁ Γιαννάκης πρόθεσιν, καὶ Περιστέραν, καὶ Μιχάλην ---μ'.

ὁ Γεώργης Σάκος πρόθεσιν, καὶ Στόϊλον, καὶ Νεκτελίαν ---μ'.

ὁ Τζάνιος πρόθεσιν.

ὁ Στέφσος πρόθεσιν. Στογιάννην, καὶ Στάνναν ---μ'.

ὁ Θεόδωρος πρόθεσιν καὶ Γεώργην, Τρέναν, καὶ Χρῆστον ---μ'.

ὁ Χρῆστος πρόθεσιν.

ὁ Σλάτος, πρόθεσιν, καὶ Ἐλκαν, καὶ Ντωϊτζῆν πρόθεσιν.

Ἀθανάσης πρόθεσιν.

- 2α Ἐδιώρισεν ἡ χώρα νὰ μᾶς ἐπηρετῆ ὁ Γιώβιτζας, τὸν ὁποῖον καὶ ἐπλή-
ρωναν ἀπὸ σαραντα ἄσπρα τὴν ἡμέραν. ἐγράψαμεν καὶ ἡμεῖς δωρεὰν τὸν
πατέραν του Ντότζον πρόθεσιν, καὶ τοῦ λόγου του, καὶ Ράντουλ καὶ
Στογιάννην, καὶ Νεντέλιον, καὶ Νέντον σαραντάρια μικρά.

Τ α κ ι α τ ζ ἦ δ ε ς.

Ὁ Χρῆστος τοῦ λόγου του καὶ Κώνσταν πρόθεσιν καὶ Περιτζῆν, καὶ Γλό-
καν ---μ'.

ὁ Χρυσόσκουλος πρόθεσιν καὶ χατζῆ Πέϊκον ---μ'.

ὁ χατζῆ Στογιάννος πρόθεσιν.

ὁ Στάγκος πρόθεσιν καὶ Νένταν, Στόγιον, Ἐλέναν, Λαζέναν, Καπῖνον,
καὶ Στογιάννην ---μ'.

ὁ Τραγάνος πρόθεσιν.

ὁ Πλαβένος πρόθεσιν καὶ Νετέλτζον, Μῆρκον, καὶ Σλατάνον ---μ'.

ὁ Δραϊτζῆς πρόθεσιν, καὶ Γρηγόριον, Δραγίαν, Δραγάναν, καὶ Σάναν μ'.

ὁ Ἡλίας πρόθεσιν,

ὁ Παναγιώτης, Νταγίαν, καὶ Μορφίαν ---μ'.

ὁ χατζῆ Πέτρος πρωτομάστορης, Ἀθανάσην, καὶ Μανόλην, καὶ Γιωβά-
νον, καὶ Στογιάννον, καὶ Φέραν ---μ'.

ὁ Βέλκος ἀπὸ τὸ Μπελιγράδι, Γιωβάννον καὶ Βουκᾶν πρόθεσιν.

Τ ζ ο υ κ α λ ἄ δ ε ς.

ὁ Ράτζιος πρόθεσιν.

ὁ Ἰωάννης κεραμιδᾶς πρόθεσιν.
Γιοῦλος, Στόιτζος, καὶ Στόιναν ---μ'.

2β Π α π ο υ τ ζ ἦ δ ε ς

ὁ χατζῆ Γέρτζος, Μποζιάνον, Βίκτωρας, Γιωβάνης, Μαρίαν, Μίχος
Νικόλας, Πέτκος, Ραῖτζος, καὶ Νέικος ---μ'.

Γ ο υ ν α ρ ἄ δ ε ς

ὁ Σάββας πρόθεσιν.
ὁ Ρούσσινος πρόθεσιν.
ὁ Πέϊος πρόθεσιν.
ὁ Γεωργάκης πρόθεσιν καὶ Μαρίαν, Ραντίβον, καὶ Μπογιάνναν ---μ'.
ὁ Βασίλης πρόθεσιν.
ὁ Ἡλίας πρόθεσιν.
Σάββας, Γροστάν, Γιάνκουλος, Νικόλαος, καὶ Βοῦλκος, Νικόλας, καὶ
Χρήστος, Χρήστος, καὶ Σταῖος, Θεόδωρος, καὶ Γιωβάννης, Ἰγνάτιος,
Πέτρος, Θεοδωρῆς ---μ'.

Τ ε ρ ζ ἦ δ ε ς

ὁ Νικόλας πρόθεσιν.
ὁ Στογιάννης, καὶ Νικόλος, τὴν μητέρα του Πέϊκεν πρόθεσιν.
ὁ Θεόδωρος πρόθεσιν καὶ Στογιάννην, καὶ Γιώβαν ---μ'.
ὁ Πέτκος πρόθεσιν καὶ Βῆτκον ---μ'.⁵
Σύμπον, Νέντον, Νετέλαν, Στογιάνναν, Πέτρος, Γεργάνα, Δημήτρης,
Ναντέλτζος, καὶ Πέτζος, Κόϊος, Γεώργιος, Βήδα, Θεόδωρος, Θεόδωρος,
Σταμάτης, Στογιάννης, Στογιάννον, Γυλάβε, Μάγον.
Στόϊος, Ζήφκον, Γιάρμον.
Λάζαρος, Ἀτζον, Ἄλω.
Σλοτᾶν, σαραντάρια μικρά.

Ἄ μ π α τ ζ ἦ δ ε ς

Γεώργης πρωτομάστορης πρόθεσιν, καὶ Δημήτριον ---μ'.
Χατζῆ Κυριάκης, καὶ Βασίλειος ἱερεὺς καὶ Νεσλῆν ---μ'.
Μῆρκος πρόθεσιν Ἡλίαν, καὶ Νέϊκεν ---μ'.
Σλάφκος πρόθεσιν καὶ Σταῖκον, καὶ Βελῖκον ---μ'.
Ντόπρος πρόθεσιν, Ὀντιον, καὶ Τραγάνον ---μ'.

5. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Χρῦσανθος σημείωσε στὴν ὠα ἀνὰ γραφοῦν ἀραδικῶς.

3α Πέτκος, πρόθεσιν καὶ Γιώντα ---μ'.
Νικόλαος πρόθεσιν.
Λιάτζος πρόθεσιν.
Δῆμος πρόθεσιν.
Γιωβίτζας πρόθεσιν, καὶ Πέϊον ---μ'.
Γιωβάννης πρόθεσιν.
Πέϊος πρόθεσιν.
Στέφανος πρόθεσιν.
Γιάκος, Πέτκον πρόθεσιν.
Πεῖτζινος πρόθεσιν.
Πέτκος πρόθεσιν.
Σκαρλάτος πρόθ. καὶ Ῥάντος καὶ Θεόδωρος πρόθ. Ζήφκον καὶ Τύχον
καὶ Ντέικαν ---μ'.
ὁ Βέλκος, καὶ Πέτρος ---μ' γλ. καὶ Νάκρον, Γεώργην, Στόϊλον, Δραγά-
ναν Χρυσάν, καὶ Ἀρτῖνον ---μ'.
Παναγιώτης πρόθ. καὶ Στογιάννην, καὶ Γιωβάνναν ---μ'.
Χρήστος πρόθ. Βέλκον καὶ Σφέτζον ---μ' γλ.
ὁ Βέλκος, γαμβρὸς τοῦ σακελλαρίου, πρόθ.
Γερμᾶν ---μ' γλ. Μπόγδανον, καὶ Βέλον πρόθ. Στόγιον, Γιωβάνον,
Γράντον, Στογιάννον, καὶ Βλάσκον ---μ'. χρεωστῆ ἔτι γρόσ. —250—
νὰ τὰ σιείλη.
Στογιάννης, Πέτρον καὶ Ἐλκον.
Στογιάννης, Νένος, καὶ Ἐλένον.
Ἀγγελάκης, Γεώργης, καὶ Τύραν.
Ῥοχάτης, Ἡλίας καὶ Ῥάντα.
Βοῦλτζος, καὶ Πέτκος.
Κόρρη, Γγούρα, καὶ Γιάνγον.
Ντόσκον, Στογιάννον, καὶ Θεοδώραν.
Κωνσταντῖνος, Ἀβραάμ, Βουλκᾶν, καὶ Χίτζον.
Γιωβάννης καὶ Ντόπρος.
Γιωβάννης καὶ Βουλκατῆ.
Χρυσόσκουλος, Ἰωάννης, Δάφιν, καὶ Βλεντέναν.
Χατζῆ Νικόλας, Χρήστον, Νέϊκε, Ἡλίαν, Γιώβον, καὶ Στόϊκον

3β Γιωβάννης, Δημήτρης, καὶ Στογιάννος
Βλατένο σαραντάρια τρία.

Κ α λ φ ἄ δ ε ς τ ῶ ν ἄ μ π α τ ζ ἦ δ ῶ ν

Στόϊος, Νέντον, καὶ Βουλκᾶναν
Στογιάννος, Δημήτρης, καὶ Ἰωάνναν.

Πέtkος, Βούλκον, και Στάνναν.
 Δραγάνος, Ντώπρον, και Μαρίαν.
 Νικόλας, Πέtkον και Δραγάναν.
 Στάγκο, Μαργαρίτης.
 Ζλατούνης, Πέtkος.

Ἀναστάσην.

Πέtkον και Θεόδωρον.

Πέtkος, Χρήστος, Γεώργης, Ῥάδοση, Θεόδωρον, Στογιάννον, Γέρο
 και Πέtkον, Ντόιτζον, Ἀποστόλην, Παῦλον, Πασκάλης, και Θεόδωρος,
 Ῥάντω, και Βούλκον, Συμεών, Δάζαρης, και Μανούσκα ---μ'.

Το υ φ ε κ τ ζ ἦ δ ε ς

Ῥάδον, και Ῥαήφικαν, Βλατέην, και Μποζιάν ---μ'.

Μ π ο σ τ α ν τ ζ ἦ δ ε ς

Ἀθανάσης, Νένταν και Πέtkος, Μπάιτζος και Χρήστος, Βλατάνον και
 Ἡλίαν.

Γιωβάννος και Πέιον, Πάικος και Γιάντζος, Γιωβάννης, Σπάσον, Πέ-
 τρος, Κωνσταντίνος, και Δραγάναν, Νικόλαν, και Βούλκον ---μ'.

Μ π α κ α λ η δ ε ς

Φίλιος πρόθ. και Νικόλαον, Βέλων και Στάικον ---μ'.

Ἡλίας πρόθ. και Μάρκον και Νεράντζη ---μ'.

Πέtkος πρόθ.

Κώνστας Γεώργιον, πρόθ. και Κώνστα ---μ'.

Γιωβάννης πρόθ.

Χατζῆ Σταμάτης πρόθ.

Στόιλος πρόθ.

Γιωβάννης πρόθ.

4α Στέρης πρόθ. και Θεόδωρον, και Γιώβκον ---μ'.

ἢ Γιάννω, τοῦ Χατζῆ Σταμάτη γυνή, πρόθ.

Χατζῆ Ἀνθος πρόθ.

Νετέλκος κασάπης πρόθ.

Βούλτζος Βράνεναν πρόθ.

Πέtkος, Πρόδανος, Νέτζος, Βρησκος, Στόια, Ντόπρος, Μπάλιω και
 Στογιάννον, Σπάση, Στόιτζον, και Σαρρακίναν ---μ'.

Κ ά π η λ ο ι

Μίλιον πρόθ. και Δημήτριον ---μ'.

Στόιτζον πρόθ. και Γιωβάννον, και Βουλκάνον ---μ'.

Χατζῆ Δημήτρη άγιασμόν γρόσια ---15'.

Σπάσος πρόθ., Νικόλαν ---μ'.

Στογιάννος, Πέιτζον, Νετέλον, Στογιάννον, και Ἀναστάσην ---μ'.

Ἡλίας μποζατζῆς πρόθ.

Οὔρεσην, και Περέσον ---μ'.

Κ α ζ α ν τ ζ ἦ δ ε ς

Γιωβάννης πρόθ. και Βούλκον, Δούκεναν, και Ἀγγελον ---μ'.

Στάνος πρόθ.

Γέρτζος, Στόικος και Ἀναστάσης, Μπόγδανος, Οὔργωρος, Χρήστον,
 Πέtkον και Μήτραν, Πέtkος ---μ'.

Ἀ μ α ξ ά δ ε ς, και σ α μ α ρ ά δ ε ς και π α π ο υ τ ζ ἦ δ ε ς

Γιάντζος πρόθ. και Στάλιω, και Ἐλένην ---μ'.

Ζλατάνος, Βέλω, Χριστάνην, και Γιοβίτζα, Σφέtkον και Ἀποστόλην
 Νικόλας, Μιχαήλ και Πετριάν, Νετέλτζος, Βέλιο, και Σφέτα, Γιωβάν-
 νης και Στογιάννης, Στόικα και Πέtkον, Ἀναστάσην, Λιούμπινα και
 Κάντρον, Στογιάν, Συμόνην, και Γιώβην, Συναντίναν, και Σμόλανον,
 Θεόδωρος και Δημήτραν, Παρασκευᾶν και Βούλκον ---μ'.

Μ π ο γ ι α τ ζ ἦ δ ε ς

Γιάννης πρόθ. Ζαφείρην, και Γιακοῦν ---μ'.

Βέλκος πρόθ. Ῥαδοσλάβον και Πετκάναν ---μ'.

Δῆμος πρόθ.

Πέtkος πρόθ. Ῥουσιόκι και Δραγάνον ---μ'.

4β Ἀθανάσης, Νέικον, Δῆμος, Βελίναν και Ἀγγελίναν Δημήτριος ιερέος
 Ἀλεξάνδρα, και Νικόλαος, Ἡλίας ---μ'.

Ν τ ο υ λ γ έ ρ η δ ε ς

Πέtkος πρόθ.

Βλατένος, Γιωβάννην ιερέαν και Στόιον, Στογιάννης, Μιχαήλ, Ἰωάννης
 Νετέλτζο, Νικόλαος, Μάρκον, Σφέtkον, και Δαμιανός, Πέtkος και Ὁ-
 πρέτε, Νικόλαος και Μετάξα, Ἀδάμ και Βούλκον, Πέιτζῆν, Τζέφκον,
 Φιλάτε και Ζλάνιε ---μ'.

Χρυσόχοι

Κώστας πρόθ. και Βούκον, Στογιάννον, και Κωνσταντίνον ---μ'.
 Δημήτρης πρόθ.
 ὁ Στόικος, και ὁ ἀδελφός του Μάλιος πρόθ.
 Στάϊκος πρόθ. και Μανόλη, και Βουλκάναν ---μ'.
 Στάϊκος πρόθ. και Γεώργιον και Ἀγγελίαν ---μ'.
 Σπάσος πρόθ.
 Νεντέλτζος πρόθ.
 Ἰωάννης πρόθεσιν, και Σφέτζον, και Στογιάννον ---μ'.
 ὁ Μανόλης παρησίαν, και Βούλτζον, και Μήτρον και Δημητράκη ---μ.
 Στόϊλον, Θεόδωρος, Πέτρος και Ντώϊκας, Στογιάννης και Δημήτρης,
 Ἀνδρέας, Γεώργιος και Μαρία, Στόϊλος και Πέτρος ---μ'.

Μουμτζήδες

ὁ Γιάννης τοῦ λόγου του, και Ζαφείρη και Συριανήν τοὺς γονεῖς του
 πρόθ. και ἡ γυνὴ αὐτοῦ Ζωή, Σώναν πρόθ. και Χρυσόσκουλον, Στο-
 γιάννον, Κρόνον, και Ζωήν ---μ'.
 ὁ Γεώργης ---μ' γλ. Γιάννην, Κρυστάλλον, και Καρναμφόλαν πρόθ. και
 Κρυστάλλον ---μ'.

5α χωρίον Μπέλοβα και Σέστνεμα

παπᾶ Στογιάννος πρόθ.
 Γιωάννης πρόθ. και Στοήλ, Πολύχωρ, Στέρειον, Μαροῦδα, και Παρούς
 ---μ'.
 ἡ Βλαντίτσα πρόθ. ὁ χατζή Σάββας, και ἡ σύζυγός του Στόϊα ---μ' γλ.
 ῥάντογα πρόθ. χατζή Δημήτρης, Ζαγῆραν, Βλαῖκα και ῥάϊα ---μ'.
 Νικόλα πρόθ., και Στογιάννον, ---μ'. Μάλτζον και Δημόν ---μ'. μᾶς
 ἔδωκαν και κοινῶς γρόσια ---25 ἐκάμαμεν και κοντί· ἐκάμαμεν και ἐπί-
 τροπον τὸν Ἰωβάνη Παρούς.
 ὁ χατζή Ἰωακείμ ἀπὸ τὸ Σέστνεμα ---μ' γλ. Ἡλίαν, Μαρίαν μοναχήν,
 Ἰακώβ και Στοϊάναν ---μ'.

χωρίον Πέστρα, ἦτοι Περιστερὰ

ὁ χατζή Μανόλης, τοῦ λόγου του, και Ἀνδρόνισον, και χατζή Ζαφείρη
 πρόθ.

ὁ Δημήτριος, υἱὸς τοῦ χατζή Νικόλα, τοῦ λόγου του, και Νικόλαον πρόθ.
 Χατζή Δημήτρης τζερκέζης πρόθ.
 Δημήτρης σιμιτζής πρόθ.
 παπᾶ Θεοδότος πρόθ.
 παπᾶ Σταυράκης πρόθ.
 ὁ πρωτοπαπᾶς Κροῖσος πρόθ.
 ὁ Συμεών, Γιάννον, Στογιάνναν, και Στογιάννην, Νικόλαν και Μαρίαν
 Παῦλος σαραντάρια μικρά.
 ἐλάβομεν τοῦ κοντίου γρόσια ---5 $\frac{2}{1}$ και ἔτι ἐλεημοσύνην γρόσια ---5..

χωρία Ἀλατζιλάρ, και Ντεπρέτζιστα

Μουμτζᾶ, και Βούλκον πρόθ. και ῥοῦζον και Γέλων ---μ'.
 Βλάντος Πέκτον, και Γροῦδαν, Στογιάννος, Νικόλαον και Πετκάναν ---μ'.

χωρία Πρατζίγοβο, και Κατζαμπλί και Καλογέροβο

παπᾶ Βέλιος, παπᾶ Ἰσμερος, παπᾶ Βούλκος, και παπᾶ Ἰωάννης και παπᾶ
 Σφετάνος ---μ'.
 Κόϊος ἀπὸ τὸ χωρίον Κατζαμπλί, και Στογιάννα ἡ γυνὴ του ---μ'.
 Πέϊτζος ἱερεὺς ἀπὸ τὸ χωρίον Καλογέροβο, Ἡλίαν, και Πέϊτζον, Δήμος
 ἱερεὺς Τρόφων και ῥάνταν ---μ'.
 Ἀνοῖξαμεν τὸ κοντί ἀπριλίον ἀ'η και εὑρέθησαν γρόσια ---39 $\frac{4}{1}$ εἰς
 ὀκτώ μῆνας ὅπου ἐγύριζεν, ἀφοῦ τὸ ἀνοιξεν ὁ κατηραμένος παπᾶ Σεβα-
 στιανός και ἐπῆρεν γρόσια ---24 και ἐπῆρεν και ἔφυγε μὲ τὴν ἐλεημο-
 σύνην τοῦ Ἀγίου Τάφου.

5β Ἐδώκαμεν τοῦ ἀπόπαπα Δημητρίου λόγῳ ἐλεημοσύνης ὅπου τὸν εὐγά-
 λαμεν ἀπὸ τὸ σπῆτι τοῦ Ἀγίου Τάφου γρόσια ---15 ἐξοδιάσαμεν εἰς
 χοτζέτια⁶ διὰ τὸ αὐτὸ γρόσια ---7 $\frac{2}{3}$.
 Ἐγράψαμεν τὸν σακκελάριον παπᾶ Ἰσπάσον δωρεάν, ἡ τάχα διὰ τὴν ὑπη-
 ρεσίαν του, τοῦ λόγου του ---μ' γλ και Μαρίαν, και Δημήτρην και Μα-
 ρίαν πρόθ.
 Ἐνταῦθα, ἦτοι εἰς τὸ Παζαρτζίμι, εὑρίσκειται ὁ Χουσεῖν πασιᾶς ἐντό-

6. Χοτζέτια, τουρκ. hüccet = τίτλος ἰδιοκτησίας.

πιος ὄτουράκης⁷ καλὸς ἄνθρωπος, ὅστις ἐχρημάτισεν ἡμῶν γνωστὸς καὶ φίλος.

1720 — ἀπριλίον ε' η', ἦτοι ἡμέρα τρίτη τῆς σ' ης ἐβδομάδος τῆς Ἁγίας Τεσσαρακοστῆς, ἦλθον εἰς τὸ Στενίμαχον⁸. ἐστάθη τὸ κατάλυμά μας τὸ σπῆτι τοῦ κῆρ Παναγιώτου, υἱοῦ τοῦ πρώην οἰκονόμου Πολυζώη ἱερέως. Εἶναι εἰς τὸ Στενίμαχον ἐνορίαί τέσσαρες· πρώτη ὁ Ἅγιος Γεώργιος τοῦ μετοχίου τοῦ μοναστηρίου Μπατζικόβου⁹, ἡ δευτέρα τῆς Ἁγίας Μαρίνης, ἡ τρίτη τῆς Παναγίας, ἡ τετάρτη τοῦ Ἁγίου Νικολάου. εἶναι καὶ ἄλλη ἐνορία ἀντικρὸν εἰς τὸ Ἀμπελιανόν¹⁰ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

ὁ κῆρ Παναγιώτης οἰκοκύριος μας, Ἀσανάκη καὶ Μαριώταν τοὺς γονεῖς του, καὶ τὴν σύζυγόν του Μαργαρίταν πρόθ.

ὁ χατζῆ παπᾶ Δημήτριος, Βάρσω, Σουλτάναν, Σάββω καὶ Κωνσταντῖνον πρόθ., καὶ ὁ υἱὸς του Γεώργιος μ'---2.

ὁ οἰκονόμος Δημήτριος ἱερεὺς τοῦ λόγου του, καὶ Εἰμορφίαν μ' γλ, καὶ Μαργαρίτον ---μ'.

ὁ Μανόλης τρανὸς Κώνσταν καὶ Μπενέταν πρόθ.

ὁ Πολυζώης Σταυράκη καὶ Εἰμορφίαν πρόθ.

ὁ Γιακουμῆς τοῦ λόγου του, καὶ Ζωήν, καὶ Ἀναστασίαν πρόθ.

ὁ παπᾶ Διαμαντῆς τοῦ λόγου του, καὶ Πασχάλην ἱερέαν, Ζωήν καὶ Μαργαρίταν πρόθ.

ὁ σακκελάριος παπᾶ Θεοδοσίος ---μ' γλ, καὶ Κωνσταντῖνον ἱερέα, Νισλήν καὶ Εἰμορφίαν ---μ'.

ὁ Ἀναστάσης τοῦ διδασκάλου Στόιον πρόθ. καὶ Παρθένιον μοναχὸν Στόιον, Διαμαντῆν, Κυραΐζαν, Σουλτάναν, καὶ Γιαννάκη ---μ'.

ὁ Στόιος Παπάζογλου τοῦ λόγου του, καὶ Ράδουλ ἱερέαν πρόθ. καὶ Θεοδόσην ---μ'.

ὁ Μανόλης τοῦ Γιακουμῆ τοῦ λόγου του, καὶ Δρακούλην πρόθ. καὶ Ἀσάνων ---μ'.

7. Ὁτουράκης, τουρκ. oturak = ἀπόμαχος συνταξιούχος. GIBB AND BOWEN, Islamic Society and the West, Oxford 1967, p. 320.

8. Ἡ Στενήμαχος βρίσκεται 20 χλμ. νοτιοανατολικά τῆς Φιλιππούπολης. Ἱστορία καὶ περιγραφή τῆς πόλης, Βλ. Μ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΑΟΥ, Ὁ Στενήμαχος, Ἀθήνα 1962, ἐπίσης JIRSEK-ARGYROW, *Rutouvania po Bulgaria*, Plovdiv 1899, σ. 419 κ.ε.

9. Μπατζικόβο λέγεται τὸ παλιὸ μοναστήρι τῆς Πετριτσονίτισσας, ποὺ εἶναι ἀφιερωμένο στὴν Κοίμησι τῆς Θεοτόκου. Κτίστηκε τὸ 1083 ἀπὸ τὸ μοναχὸ Γρηγόριο Πακουριάνο. Βλ. Γ. ΜΟΥΣΑΙΟΥ, *Γ. Πακουριανός, μέγας δομέστικος τῆς Δύσεως καὶ τὸ ἐπ' αὐτοῦ τυπικὸν τῆς Μονῆς τῆς Θεοτόκου τῆς Πετριτσονίτισσας*, 1888 Λεψία, *Dissertationes philologicae Jenenses*, καὶ Κ. ΜΑΜΩΝΗ, «Παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ Τυπικοῦ τῆς Μονῆς Πετριτζίου» (Μπατσκόβου), *ΕΕΒΣ*, 43 (1977-78) σ. 329-344.

10. Ὁ Ἀμπέλινος ἢ ἀρχ. Ἀμπελιάνος εἶναι συνοικισμὸς τῆς Στενήμαχου στὴ δεξιὰ ἄκρην τοῦ ποταμοῦ.

ὁ χατζῆ Γιαννάκης Κυράτζαν πρόθ. καὶ Γιαννάκη, Σουλτάναν, καὶ Κυραδηρόν ---μ'.

ὁ Μάρκος τοῦ Ἀγγελάκη, Στάγκον καὶ Ἀγγελάκη πρόθ.

θα ὁ Σταυράκης τοῦ λόγου του, καὶ Σμαράγδαν πρεσβυτέραν, καὶ Μελαχρινὸν ---μ' καὶ Γιακουμῆν ἱερέαν πρόθεσιν.

ὁ Φίλιππος τοῦ λόγου του, καὶ Δημήτριον, Κώνσταν, Χριστάνον, καὶ Σαράντην ---μ'.

ὁ Σαχίης, Ἀθανάσην, Χαρίτων, καὶ Σπάσον πρόθ.

ὁ Χρυσόσκουλος τοῦ χατζῆ Διαμαντῆ, Ἀναστάσην, χατζῆ Διαμαντῆν, Λασκαρίαν, Μελάχρον, καὶ Πολυζώην ---μ'.

Χρυσοβέργης τοῦ Ἀγγελάκη, Θεοδοσίαν πρόθ., καὶ Μαργαρίταν ---μ'.

ὁ παπᾶ Βασίλειος τοῦ λόγου του καὶ Κομνηανῆν Μπενέταν ---μ'.

ὁ Κώνστας τοῦ Πασχάλη, Πασχάλην πρόθ. καὶ Κώνστα, Δημήτηρην, Βένων καὶ Δημήτρον ---μ'.

ὁ κῆρ Κῶρος πρόθ. καὶ Βασίλων ---μ'.

ὁ Σῶκος κλειδαρᾶς, Μιχάλην πρόθ. Θωμαῆν, καὶ Σῶκον ---μ'.

ὁ Χρυσοβέργης τοῦ παπᾶ Μαργαρίτου, Χρυσοβέργην ἱερέαν ---μ' γλ, Θεοδοσίαν, καὶ τοῦ λόγου του ---μ'.

ὁ παπᾶ Κωνσταντῖνος, Διαμαντῆν ἱερέαν, Ζωήν, Σοφίαν, Δημήτριον καὶ τοῦ λόγου του ---μ'.

Γεώργης ἀπακουτιὰ πρόθ. Μανόλην, Συβέρον, καὶ Κυραμάμα ---μ' γλ.

ὁ Κούκιος Ροὺς πρόθ., Σοφίαν, καὶ Μπενέταν ---μ'.

ὁ Καλογιάννης Γροῦδιον τοῦ λόγου του, Πολυζώην, Γροῦδιον, Σοφίαν, Ἀγγελῆν, καὶ Ζωήν ---μ'.

Μαργαρίτης τοῦ λόγου του, Πρεπλίαν καὶ Σουλτάναν

Πολυζώης Στάσον, τοῦ λόγου του, καὶ Σουλτάναν καὶ Χρήστον ---μ'.

Ἀναστάσης Νικηφόρον, Νικηφόρον πρόθ.

Κωνσταντῖνος Ἀθανάσιου τοῦ λόγου του, καὶ Ἀθανάσην, καὶ Σύρμον πρόθ.

Κωνσταντῖνος ἱερεὺς τὸν πατέρα του Πρίμον παρησιὰ.

ἡ Σοφία, θυγάτηρ τοῦ Χρυσοσκούλου, παρησιὰν, καὶ Χρυσόσκουλον, καὶ Στοφόρον τοὺς γονεῖς του, καὶ Δημήτηρην καὶ Ἀσύλων ---μ' γλ.

ὁ Ἀγγελῆς Στάσον τοῦ λόγου του, καὶ Εἰμορφίαν πρόθ.

ὁ Βητάνος ἀμπελουργὸς πρόθ.

ἡ Εἰμορφία πρόθ.

ὁ δὸξ χατζῆ Γεώργης τοῦ λόγου του, καὶ Κελαδηρόν πρόθ. Γεώργην, καὶ Σουλτάναν ---μ'.

Ἀθανάσης Μπάνιον τοῦ λόγου του, καὶ Νεζλή, Μπόσιον, Βουλκάνον καὶ Μπάνιον ---μ'.

Χρυσόβέργης Καϊζαλᾶ τὸν πατέρα του πρόθ.

Ἄλέξης Ψαῖτζινα τοῦ λόγου του, καὶ Ἀγγελᾶκη, Σταυράκη, καὶ Γιαννάκη ---μ'.

ὁ χατζῆ Κωνσταντῖνος πρόθ. καὶ Διαμαντῆν ---μ'.

ὁ Χρυσοκούκης πενθερός τοῦ οικοκυροῦ μας πρόθ.

ὁ χατζῆ Κυριάκης¹¹, Κυριάκη, Μιχάλην, Θωμαῖδα, Ντώμπρε καὶ Κυριάκη ---μ'.

ὁ χατζῆ Διαμαντῆς πρόθ.

ὁ παπᾶ Φώτης πρόθ. καὶ Εἰδρεπίαν,

6β ὁ πρωτοπαπᾶς Ἀράμ τοῦ λόγου του, Μερσίαν, Ἰωάννην, Μαργαρίτην, καὶ Σουλτάναν ---μ' γλ. καὶ Σουλτάναν πρόθ.

ὁ Σπάσος Βουτζᾶς τοῦ λόγου του καὶ Δραγώνιαν ---μ', καὶ Ἀποστόλην μ---2.

ὁ Μιχαῆλος ἀμπατζῆς τοῦ λόγου του, καὶ Πρέπιαν πρόθ.

ὁ Στέριος ἀμπατζῆς πρόθ. καὶ Κομνηνόν, Σπαντωνῆν καὶ Σουλτάναν ---μ'.

ὁ Στέριος ἀμπατζῆς Κομνηνόν μ'---3 καὶ Στέρον μ---3 καὶ Σπαντωνῆν καὶ Σουλτάναν μ---3.

ὁ Μιχαῆλος Κώστας πρόθ. καὶ Παναγιώτην, Μπενέταν καὶ Κώνσταν ---μ'.

ὁ παπᾶ κὸρ Κωνσταντῖνος τοῦ Πρίμου, τὸν πατέρα του Πρίμου παρησίαν.

ὁ Μανόλης ἀμπατζῆς, πρόθ. Νικόλαον, Κῦρκον, Σφέδον, Νικόλαον ---μ'.

ὁ Γιωβάννης Σουλτανατζῆς πρόθ.

ὁ Πάνος ἀμπατζῆς, Πέιτζον πρόθ. καὶ τοῦ λόγου του, καὶ Πένον, καὶ Γεώργην ---μ'.

ὁ Γεωργιτζᾶς ἀπὸ τὴν Ξάνθην, ὁ ὁποῖος εὑρίσκεται εἰς τὴν Κούκλεναν, Μυγαλένων πρόθ. καὶ Μέλω ---μ'.

ὁ χατζῆ Μαργαρίτης πρόθ.

ὁ παπᾶ Στεφανῆς μᾶς ἐσύνδραμε, καὶ τὸν ἐγράφαμεν δωρεάν πρόθ.

ἡ Εἰδρεπία, πρεσβυτέρα τοῦ παπᾶ Θεοδόση, πρόθ.

ἡ Νεζλή, τοῦ Καλογιάννη θυγατέρα, τοῦ λόγου της, Καλογιάννην καὶ Γιάννην ---μ' γλ. Μελάχρω, Σοφίαν καὶ Ζωὴν ---μ'. Σοφία τὴν μητέρα της Μαρίαν πρόθ.

11. Δὲν εἶναι διόλου ἀπίθανο νὰ πρόκειται γιὰ τὸν γνωστὸ Χατζηκυριάκη τὸ Συναῖτη, τὸν ὁποῖο ἡ Ντόρη Παπαστράτου παρακολουθεῖ μέχρι τὸ 1709, χρονιὰ ποῦ στέλνει τὸ τελευταῖο γράμμα, ποῦ μᾶς σώθηκε ἀπὸ τὴ Μονὴ τῆς Παισολύπης τῆς Χίου στὸν Ἀθανάσιο Συναίου. Βλ. ΝΤΟΡΗΣ ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΟΥ, Ὁ Συναῖτης Χατζηκυριάκης ἐκ Χώρας Βουρλά, Ἀθήνα 1981.

ἡ Σουλτάνα τοῦ Τάσου τοῦ λόγου της μ'---3 καὶ Ζωὴν μ'---2.

ἡ Μανασσιά, συμπεθέρα τοῦ οικονομοῦ, πρόθ. καὶ Ἀλέξην ---μ'.

Τὰ κάτωθεν ὀνόματα εἶναι σαραντάρια μικρὰ

Σουλτάναν, Γιαννάκη, Μαργαρίτων, Ἀναστάσης, παπᾶ Μαργαρίτης, Πολυζώην, Παρασκευᾶς, Χρυσῆ, Μανόλης, Ἀτλάζος, Ἀθανάσης, Ἀγγελῆς, Μαργαρίτης. Γιακουμῆς, Γεώργης, Μανόλης, Δημήτρης, Μαυροειδῆς, Δημήτρης, Πάρη, Βήντω, Ντώμπρε, Ντόπρω, Σλαμάτι, Φιέρω, Πέτκω, Ρούσα, Στάνω, Νοβάτζω, Ζελέπκε, Νέκω, Ἡλίας, Στόιλας, Ζλάτης, Κόιος, Οὔγκρινε, Μάρκος, Ζωή, Οὔτζιος, Χρυσόβέργης, Σταυράκης, Ζωή, Κωνσταντῖνος, Κούτζιος, Διαμαντῆς, Ταπάκης, Στογιάννης, Χρυσόσκουλος, Ἀναστάσης, Μανόλης, Ζωή, Κοῦμτζος, Σάββας, Σπάσος, Βέλος, Στογιάννος, Μπότζικος, Ἀθανάσης, Μπότζικος, Γιάνγος, Τόλης μπογιατζῆς, Γιωβάννης, Ἐλένη, Κωνσταντῖνος, Πέιτζος παπουτζῆς, Δημήτρης, Ρούζιος ράφτης, Πέτρος, Μελένω, χατζῆ Κυριάκης, Μιχάλης, Θωμαῖδα, Ντώμπρε, Γιάννης παπουτζῆς, Μιχάλης, Δημήτρης, Ἀθανάσης παπουτζῆς, Κόιτζος, Νεζλή, Βούλκα, Γιαννάκης παπουτζῆς, Σέκολα, Δαμιανός, Βασίλης, Ἰωάννης, Χρυσάφινα, Γεώργιος, Χρυσάφης, Κακαβᾶς Δαμιανός, Σμαράγδα, Χριστόδουλος ἱερέυς, Μελάχρω, Γιακουμῆς, Βούλκος, Μορφία, Μαρία, Γιαννάκης, Ἀλισάφια, Μαργαρίτης τοῦ Καρακάση, Γιακουμῆς, Στόιος, Χρυσανθος, Σμαράγδα, Παναγιώτης, Ἀγγελῆς, Γεώργης, Γιακουμῆς, Μα-

7α νόλης, Χείμων, Δρόσος, || Νικόλαος, Ἀνθούλα, Σταμάτα, Νοβάκης, Γεώργης, Κωνσταντῖνος, Σλάβε, Νζανάρω, Σοφία, Νίκος, Στέφανος, Στόινα, Λόζιο, παπᾶ Μελακᾶς, παπᾶ Χριστόδουλος, Ἰωάννης, Γεώργιος, Κωνσταντῖνος, Ἀθανάσης, Πρέπω, Πέτρω, Σοφία, Θεόδωρος, Βέλω, Γγέλω, Ἰωάννης, Ἀναστάσης, Μορφία, Μαυροειδῆς, Καλούχη, Γιακουμῆς, Εἰδρεπίας, Ἀθανάσης, Γιακουμῆς, Φαρμακία, Σταμάτης, Σταυράκης, Θεοδόσης, Στοϊάννης, Ράδουλ, Παναγιώτης, Δήμος, Εἰδρεπία, Δημήτρης, Ἀθανάσης, Κυράτζα, Σουλτάνα, Πέτρος, Σπαντωνῆς, Πολυζώη, Σμαράγδα, Πέρω, Σύρω, Πετκάνω, Σοφία, Ἐλένη, Στεφανῆ, Σοφία, Σπαντωνῆ, Ἀσάνα, ---3 Σουλτάνα, Λασκαρίνα, Σουλτάνα, Δημήτρη, Κασσάνδρα, Μαρία, Κωνσταντῖνος, Μαρία, Ζωή, Ζαφειρῶ, Ἀλτίνω, Μαλάμω, Πέτκω, Μόλιας, μ'---2 Ἀναστασία, Μελάχρω, Ζωή, Ἀθανάση, Κυράτζα, Ἀθανάση, Πολυζώη, Σταυράκη, Δήμω, Λάζαρης, Μαλάμω, Μιχαῆλος, Κυράτζα, Ἀποστόλης, Σωφρονία μοναχῆ, Ἀσέλη, Μαρία, Μελάχρω, Ζωή, Ἀθήνω, Ἀνθοῦλω, Ἀλέξη, Σολόμη, Γεώργιος, Ζωή, Σύρω, Σουλτάνα, Γιαννάκη, Νηζλή,

Μάρθα, Σοφία, Μαργαρίτου, Μισλή, Ἀσόλη, Πανώρια, Σοφία, Εἰμορφία, Μελάχρω, Ζούρου, Ἀθήνα, Μορφία, Χρυσόσκουλη, Πρεπία, Ζωή, Πανώρια, Ζωή, Γηρούσια, Μαργαρίτα, Εἰμορπία, Γιωβάννης, Ρούσω, Ἀθήνα, Σουλτάνα, Ἀναστασία, Νηζλία, Λασκαρίνα πρεσβυτέρα. Ἱεροουργήσαμεν, καὶ μᾶς ἔδωκεν ἡ χώρα κοινῶς, γρόσια ---28 ἐλάβομεν τοῦ κουτίου γρόσια ---20.

Ἐπωλήσαμεν τὸ σπῆτι ὁποῦ ἀφιέρωσεν ἡ Στογιάλω, γυνὴ τοῦ Γιάννη Σαμοκοβλή, γρόσια ---40 καὶ ἔδωσαμεν τῷ υἱῷ της χατζῆ Κωνσταντῆ γρόσια ---8, ἐγράψαμεν καὶ τὸν γαμβρόν της Γεωργιτζᾶ πρόθ. διὰ τὸ μερίδιον ὁποῦ εἶχεν ἐκ μέρους τῆς γυναικὸς του.

χωρίον Κούκλενα¹²

Μᾶς ἔστειλαν κοινῶς γρόσια ---50.

Παναγιώτης πρόθ. Σταμάτη πρόθ. Στέριος ἱερεὺς πρόθ.

Χριστόδουλος πρόθ.

Κυριάκης πρόθ.

Θεόδωρος πρόθ.

Νεντέλκος πρόθ.

Τάσιον πρόθ.

Στέριος Νικήταν πρόθ.

χωρίον Βοδενά¹³

7β Διημερεύσαμεν εἰς τὸ σπῆτι τοῦ Ἀγγελάκη, ὅστις ἐγράφη καὶ πρόθ. μᾶς ἔδωσαν κοινῶς γρόσια ---150,

καὶ ξεχωριστὰ διὰ τὸν ἁγιασμόν γρόσια ---30.

Κυράτζα πρεσβυτέρα πρόθ. καὶ Διαμαντῆν ἱερέαν ---μ'.

Σαραντάρια μικρὰ

Μαργαρίταν, Νέντω, Ἡλιάγκω, Εἰμορφίαν, Χριστόφορος, Δημήτρης, Μπενῆ, Νηζλή, Εἰμορφία, Ζωγραφίνα πρεσβυτέρα, Ἀναστασία, Νηζλή, Σοφία, Ξανθή, Σλάτω, Σουλτάνα, Ζωή, Ἀνθιανή, Αἰνέτα, Δαβίδ, Διαμαντῆς ἱερεὺς.

12. ΜΥΡΤ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΑΟΥ, «Περὶ Κουκλένης καὶ τῆς φερωνόμου αὐτῆς ἐπὶ τῆς Ροδόπης μονῆς τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων», Ἀρχεῖον Λαογραφικοῦ Ἑραικοῦ Ἐθναρχεῖου, τ. 2 (1935-36), σ. 2-40.

13. Βοδενά καὶ Κούκλενα εἶναι κωμοπόλεις κοντὰ στὴ Στενήμαχο, ποὺ θεωροῦνταν κέντρο τοῦ ἑλληγισμοῦ τῆς ΒΔ. Θράκης.

χωρίον Καραγάτσι

Μᾶς ἔδωσαν κοινῶς γρόσια ---15.

ὁμοῦ ἢ ἐνορία τοῦ Στενιμάχου, λεγομένη Ἀμπελιών.

ὁ Γεώργης τοῦ Μιχαήλου, Μιχαήλον, Νησιλῆν, καὶ Ἰωάννην πρόθ.

ὁ χατζῆ Καριοφύλλης ---μ' γλ.

ὁ Σταυράκης τοῦ Βότζου πρόθ. Φότζον, καὶ Σοφίαν ---μ'.

ὁ Παναγιώτης τοῦ Μωσῆ πρόθ.

Ἀθανάσης Καρατζόγλης πρόθ.

Παγούνης ταμπάκης, Σταμάτων, Νιτζον, Μῆτρον, καὶ Ντωπρον ---μ'.

Ἀγγελῆς Σπαντωνῆν πρόθ. καὶ τοῦ λόγου του ---μ'.

Διαμαντῆς υἱὸς τοῦ Μπεζιουλά, Νικόλαον πρόθεσιν Ἀλέξην, καὶ Εἰμορφίαν ---μ'.

ὁ Σταμάτης τοῦ Μανόλη τοῦ λόγου του μ' καὶ Μανόλην πρόθ.

ὁ Γιαννάκης ἀπὸ τὸ Χάσκοιο μ' ---β- καὶ Στογιάννην ---μ'.

παπᾶ Ἀγγελῆς πρόθ.

παπᾶ Σπαντωνῆς πρόθ.

Σαραντάρια μικρὰ

Σταυράκης, Σουλτάνα, Κώστας, Σοφία, Ἀνθούλα, Κώστας, Σπαντωνῆς, Διαμαντῆς, Σουλτάνα, Χριστόδουλος, Ζωή, Νικηφόρος, Παναγιώτης, Μαργαρίτης, Νετέλιος, Καλογιάννης, Νησιλῆ, Δάφνη, Βόιτζας, Ἐυπρεπία, Διαμαντῆς, Σουλτάνα, Σπαντωνῆς, Σταυράκης, Ζωή, Δημήτρης, Ζωή, Μερσίνα, Νικηφόρος, Μανσειδῆς, Πάτιος, Ράτκω, Στεφάνω, Χριστόδουλος, Νησιλῆ, Κοσμάς, Δήμος, Γεώργης, Στασινός, Ἀποστόλης, Σταυράκης, Παναγιώτης, Παναγιώτης, Σοφία, Ἀγγελῆ, Μαρίγκος, Πάγκος, Χρυσάφη, Ἀποστόλης, Ἀγγελῆς, Μαργαρίτα, Σφέτιο, Κώστας, Ἀναστάσης, Θεοδωρῆς, Γεώργης, Στογιάννης, Πρίμος, Ἀνδρέας, Στέριος, Σάββας, Θανάσης, Γεώργης, Καλογιάννης, Σουλτάνα, Στασινός, Χριστόφορος, παπᾶ Δημήτρης, Εἰρήνη, Νικηφόρος, Μανόλης, Θεοδοσία,

8α Διαμαντῆς, Θεόδωρος, Θωμᾶς, χατζῆ Γεώργης, Κυριάκης, Κωνσταντῖνος, Χρυσόσκουλος, Δρόσος, Εἰμορπία, Ζωή, Μαρία, Ἀνθούλα, Σουλτάνα, Σλάβεμ. Ἀργυρή, Κούκια, Σουλτάνα, Βουλκᾶνα, Γράντω, Βρέντζα, Τράνοῦλα, Ἀνθούλα, Εἰμορπία, Δημήτρης, Ζωή.

Μᾶς ἔδωσαν κοινῶς καὶ διὰ τὸν ἁγιασμόν, γρόσια ---15.

τὴν μεγάλην ἐβδομάδα ἀπῆλθομεν εἰς τὸ ἱερὸν μοναστήριον τοῦ Μπατζι-κόβου, ἔνθα καὶ ἱεροουργήσαμεν τὸ ἅγιον Πάσχα, καὶ ἐπαναστρέψαμεν αὐθις εἰς τὸ Στενίμαχο, τὴν ἐβδομάδα τῆς Διακαινησίμου.

χωρίον Ἐρβανιτοχώρι καὶ τὸ Πόλογο, ἦτοι τὸ Ταχταλί

Ἀπὸ τὰ δύο χωρία εἶναι σιμά, καὶ ἐκάμαμεν ἓνα κοινὸν καινούριον ἐπι-
τροπος ὁ γραμματικὸς Πέϊος, συνεργὸς ὁ ἐπιμήρου Γεράσιμος ἱερομόνα-
χος, μᾶς ἔδωσαν κοινῶς τὰ χωρία γράσια ---80.

8β

Φιλιππούπολις

Ἐκινήσαμεν ἀπὸ Ἀδριανῶν 1720 μηνὶ Ἰανουαρίῳ, καὶ ἦλθομεν εἰς Φι-
λιππούπολιν. τὸ αὐτὸ κοινάκι εἰς τὸ Μουσταφᾶ Πασᾶ ὥραις 6, τὸ βον
εἰς τὸ Χαρμανλί ὥραις 6, τὸ γον εἰς τὴν Ὁξοντζόβα ὥραις 4, τὸ δον
εἰς τὸ Παπαζλί ὥραις 11, τὸ εον εἰς τὴν Φιλιππούπολιν ὥραις 5¹⁴. Τὸ
κατάλυμά μας ἔγινεν εἰς τὸ ἀρχοντικὸν τοῦ τιμωτάτου ἐπιτρόπου μας,
ἀρχοντας ρήτορος κυρίτζη Ἀνδρονάκη¹⁵ ἐν τῇ ἐνορίᾳ τῆς Παναγίας, ὁ
ὁποῖος μᾶς ἐφιλοξένησεν ἐν ὅσῳ ἐστάθημεν ἐκεῖ ἀρχοντικῶς καὶ ὡς εἶναι
ἐδλογημένος παρὰ τοῦ ἁγίου Θεοῦ.

	τῆς Μητροπόλεως
	τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου
ἐν Φιλιππουπόλει	τῆς ἁγίας Κυριακῆς
ἐνορίας	τοῦ ἁγίου Δημητρίου
	τῆς Παναγίας

Πραγματεύεται ἔξω τῶν ρουφετίων

Ὁ κύριος Κυριάκης, υἱὸς τοῦ Μούτζου, γαμβρὸς δὲ τοῦ ἐπιτρόπου μας, Νί-
κων καὶ Ἀλέξανδρον ---μ' γλ.

ὁ κύριος Ἀθανάσης, υἱὸς τοῦ Δημητράκη Ζεβέτζογλου, τὸν πατέρα του
Δημητράκη παρρησίαν, καὶ Εἰρήνην, Ἀθανάσην, Ζωήν, Ἀνθίμην, καὶ
Σοφία.

14. Τὰ κοινάκια ποὺ ἀναφέρονται ἐδῶ καὶ οἱ ἀποστάσεις σὲ ὄρες συμπίπτουν ἀπόλυτα
μὲ τις ἀποστάσεις ποὺ ἀναφέρονται στὸ Δρομοδείκτη τῆς Ἑλλάδος, (ἀντίτυπο Ἐθν. Βιβλ.
χωρὶς τόπο καὶ χρόνον ἐκδόσεως), σ. 15.

15. Ὁ κυρίτζη Ἀνδρονάκης τὸ 1698 εἶναι ἐκκλησιαρχὴς, ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἐπιστολὴ
τοῦ πατριάρχου Καλλινίκου πρὸς τὸν Δοσίθεο Ἱεροσολύμων. Βλ. EUD. HURMUZAKI, *Do-
cumente prietoare la Istoria Românilor, Documente grecesti*, ἐπιμ. Ν. IORGA τ.
XIV/1, Bucuresti 1915, σ. 756. Τὸ 1716 σὲ γράμμα τριῶν συνοδικῶν ἀρχιερέων πρὸς
Χρυσάνθου Νοταρᾶ ἀναφέρεται «Ὁ χαρτοφύλαξ Κυρίτζη Ἀνδρονάκης εἶναι εἰς ἀχαμνὴν
κατάστασιν καὶ οἱ ἰατροὶ τὸν ἀπεφάσισαν», HURMUZAKI, δ.π. XIV/2, σ. 777.

ὁ χατζῆ Κακούσης, Κωνσταντίνον καὶ Ζωή ---μ' γλ.

ὁ Κωνσταντίνος τοῦ χατζῆ Δούκα ---μ' γλ.

ὁ Τζελεπής κυρίτζη Κωνσταντίνος τὸν πατέρα του χατζῆ Μαυροειδῆ,
καὶ τοῦ λόγου του, καὶ Μανουλάκη τὸν ἀδελφόν του παρρησίαν.

ὁ χατζῆ κύριος Ἀργύρης τὸν υἱόν του Ἀλέξη παρρησίαν.

ὁ Δημήτρης Σταθόγλης τοῦ λόγου του καὶ Μαυροειδῆ, καὶ Χρυσόσκου-
λον πρόθ.

ὁ Δημήτρης Χοντροδήμουλης, Δημόν καὶ Ἀθανάσην πρόθ. καὶ Σουλτά-
ναν ---μ'.

ὁ Διαμαντῆς Σταμάτην ---μ' γλ. καὶ Δημήτηρον πρόθ.

ὁ χατζῆ Ἀναστάσης Ἐδγενῆ, Αἰκατερίναν, Κοσμᾶν ---μ' γλ. καὶ Ροῦζον
πρόθ.

ὁ χατζῆ Νικόλας, Μανολάκη καὶ Δημήτηρον, Νικόλαον καὶ Σμαράγδαν
πρόθ.

ὁ χατζῆ Χρυσόσκουλος Μανδρατζόγλης, Σμαράγδαν, Μαυροειδῆν, Ἀρ-
γύρην πρόθ.

ὁ Κωνσταντίνος χατζῆ Νικόγλης, Νικόλαον καὶ Κωνσταντίνον ---μ' γλ.

ὁ Χριστόδουλος ---μ' γλ., Γεώργιον καὶ Θεοδοσίαν ---μ'.

ὁ Μανόλης Μουμτζόγλης, Διαμαντῆν, Μανουλάκη, καὶ Κασσάνδραν πρόθ.

ὁ Κωνσταντίνος ἠγούμενος, Δημήτριον, καὶ Θωμᾶν πρόθ.

ὁ χατζῆ Ἀθανάσης τοῦ λόγου του, καὶ Γιακουμῆν πρόθ. καὶ Σουλτά-
ναν ---μ' γλ.

ὁ Μαυροειδῆς Καρακαβόγλης, τοῦ λόγου του, καὶ Ἀρίσταρχον πρόθ.

ὁ χατζῆ Ἀγγελῆς, Χριστόδουλον, Νηζλῆ καὶ Ἀγγελῆν πρόθ.

9α ὁ Γεώργης τοῦ χατζῆ Δημήτηρ, Δημήτριον, Θεοδοσίαν, Ἀθανάσην
καὶ Γεώργην.

ὁ Δημήτρης Μπεκόγλης, Νικόλαον, Κωνσταντίνον, Μελάχρω, καὶ Εἰρή-
νην πρόθ.

ὁ Χριστόδουλος Κωνσταντίνον πρόθ.

Γεώργιος τοῦ Δράκου Ἰωάννην πρόθ.

Σπαντωνῆς πρόθ.

Πρίamos, ἀδελφὸς Σπαντωνῆ, πρόθ.

Κωνσταντίνος καὶ Ἐντιντένογλης, Κωνσταντίνον, Σουλτάναν, Σοφίαν
πρόθ.

ὁ Στέριος, γαμβρὸς τοῦ χατζῆ, ---μ' γλ καὶ Σοφίαν πρόθ.

ὁ Γεώργης Ράφτογλης, Σοφίαν καὶ Εἰρήνην πρόθ.

ὁ Γεώργης Πρίμουλης, Πρίμον καὶ Μανολάκη ---μ' γλ. Γιακουμῆν,
Πρέπιαν καὶ Μαρίαν πρόθ. Μανολάκη, Σοφίαν, Μανολάκη, Μελά-
χρων, Εἰρήνην πρόθ.

- ὁ Δημήτριος Ἀρίκογλης ---μ' γλ Ζωὴν καὶ Εὐπρεπίαν πρόθ.
 ὁ Μανολάκης Ἀρίκογλης, τοῦ λόγου του καὶ Ζωὴν ---μ' γλ καὶ Μαυροειδῆν πρόθ.
 ὁ Ἀγγελῆς τοῦ Βέγγεσι, Θεοδωρῆν, Ἀγγελῆν καὶ Εἰρήνην πρόθ.
 Ἀθανάσης, υἱὸς τοῦ σακελλίου, Ἀθανάσην, Γεώργιον, Μορφίαν πρόθ-Μουράτης Χριστοδοῦλου Μιχαήλον, Μορφίαν, Σοφίαν, Χριστόδουλον, Σμαράγδαν πρόθ.
 Κωνσταντῖνος τοῦ Ζλατάνου ---μ' γλ.
 Δημήτριος Ἀρβανίτης, Δημήτριον καὶ Πέττον πρόθ.
 Μανόλας τοῦ χατζῆ Νικόλα, Δρόσον καὶ Εἰρήνην πρόθ.
 Γιακουμῆς Στεῖρογλης, Θανάσην, Γεώργιον, Ἀσύλην, Μελάχρω, Σκάρλον καὶ τοῦ λόγου του πρόθ.
 Ἀθανάσης πρόθ. καὶ Κωνσταντῖνον, καὶ Εἰρήνην πρόθ.
 ὁ Μανολάκης Κασίμογλης, Δημήτριον, καὶ Σουλτάναν πρόθ.
 ὁ Μαυροειδῆς Σανίδογλης τοῦ λόγου του καὶ Ζωὴν πρόθ.
 ὁ Μαυροειδῆς Μαυροδόγλης τοῦ λόγου του καὶ Ζωὴν ---μ' γλ καὶ Εἰρήνην πρόθ.
 ὁ Δημήτριος Καζαντζόγλης ---μ' γλ.
 ὁ Μανολάκης Ζαπετζόγλης, Μανολάκην, Εἰρήνην καὶ Ζωὴν πρόθ.
 ὁ χατζῆ Ἀθανάσης Μανδρατζόγλης, Θανάσην καὶ Ἀδάμην πρόθ.
 ὁ Σταῦρος Μανδρατζόγλους ---μ' γλ Νησιλήν, Σμαράγδαν, καὶ Μανολάκην ---μ'.
 ὁ Χρυσόσκουλος Ντανόγλης, ἀδελφὸς τοῦ σακελλίου, Χρυσόσκουλον καὶ Θεοδοσίαν ---αμ.
 ὁ χατζῆ Κοῦμτζος παρρησίαν.
 ὁ Μαυροειδῆς Ἀθίκογλης πρόθ. καὶ Ἀθανάσην ---μ' γλ.
 ὁ Ἀθανάσης, ἦτοι Νάτζος Ζαβέτογλης, γαμβρὸς τοῦ χατζῆ καὶ Κωνσταντῖνου, υἱοῦ τοῦ μακαρίτου Ἀθανασάκη, ἐστάθη μεσίτης εἰς ἡμᾶς (πλὴν ματαίως) διὰ τὴν γέννησιν τῆς ἀδελφῆς τοῦ τζελεπή,
- 9β υἱοῦ τοῦ χατζῆ Μαυροδόγλου, μετὰ τὸν Κωνσταντῖνον.

Ἀ μ π α τ ζ ἦ δ ε ς¹⁶

- Ἰωάννης Νικολάου, Νικόλαον ---μ' γλ.
 ὁ χατζῆ Πέτκος, Πέτκον ράφτην, Κασσάνδραν πρόθ.

16. Γνωστὴ εἶναι ἡ ἐπιρροή τοῦ ρουφετιοῦ τῶν ἀμπατζήδων στὴν οἰκονομικὴ καὶ πνευματικὴ ἀνάπτυξη τῆς Φιλιππούπολης. Βλ. ΜΥΡΤ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗ, «Τὰ ἀρχεῖα τοῦ ἐν Φιλιππούπολει ἐσναφίου τῶν ἀμπατζήδων», Ἀρχεῖον Ἐρακ. Λαογράφικου Ἐθναροῦ, 3 (1937) σ. 145-195.

- ὁ Κόνστας πρόθ.
 Σφέκος, καὶ Μίλιον πρόθ.
 Μῆτζος Κασάπογλης Ἀθανάσιον πρόθ.
 Γιωβάννος πρόθ.
 Πέτρος Ἀβράμ πρόθ. καὶ Δημήτριον, καὶ Πέτρον ---μ'.
 ὁ Σπάσος πρόθ., καὶ Νισλῆ, καὶ Γεώργιον ---μ'.
 ὁ χατζῆ Δούκας, Γεώργιον ---μ' γλ καὶ Σουλτάναν πρόθ.
 ὁ χατζῆ Μῆτζος, υἱὸς τοῦ χατζῆ Δούκα, Ἀθανάσιον καὶ Κοσμᾶν ---μ' γλ.
 ὁ Παῦλος Ἀγγελῆν πρόθ.
 ὁ Χριστόδουλος, καὶ Γεώργιος, υἱοὶ τοῦ οἰκονόμου, πρόθ.
 Διαμαντῆς Νικόλαον πρόθ.
 Γεώργιος τοῦ Παπαδόπουλου, Μανουήλ ἱερέαν πρόθ.
 Στέφανος πρόθ.
 Κόρκος πρόθ. Βασίλειον, καὶ Γρόζον ---μ'.
 Νικόλαος τοῦ Παγανού, Ῥαντοσλάβην πρόθ.
 Γεώργης, υἱὸς τοῦ Μίλος, Μίλοσην πρόθ.
 Γεώργης Στεφανῆς, Νικόλαον πρόθ.
 Γένος, Στάης, Μαλιώτης, Στάικον πρόθ.
 Νικόλαος, Πέιος, Σλάτον, Γεώργιον, Κόνσταν, Εἰρήνην, Ἰωάννην καὶ Στάικον ---μ'.
 Γεώργης, Δήμον, Γιόντζον, Ἀγγελῆν, Μυλιά, καὶ Στάικον ---μ'.
 ὁ Νέκτος, Κασσάνδραν πρόθ.
 ὁ Ῥάντος, Δημήτηρην, Δραγάνον, Στάνον, Γεώργην, καὶ χατζῆ Πέτκον ---μ'.
 ὁ Στέριος πρόθ.
 ὁ χατζῆ Γεώργης ---μ' γλ.
 ὁ Νικηφόρος Γεώργιον ---μ' γλ.
 ὁ Περιστέρης, ὁ καὶ Βοῦλκος, Στογιάννον, Περιστέρην, Τρίφωνα, καὶ Στάικον ---μ'.
 ὁ Βοῦλκος, Νησιλή, Γιακουμῆν, Σμαράγδαν, καὶ Νικόλαον ---μ.
- 10α ὁ Ἀθανάσης Κόνσταν πρόθ.
 ὁ Βοῦλκος, Ἰωάννην πρόθ. καὶ Κῶρον ---μ'.
 ὁ Γεώργιος Πίτζος πρόθ.
 ὁ χατζῆ Μανόλης Πέτκον, Μορφίαν, Μανόλην καὶ Μελάχρων ---μ'.
 ὁ χατζῆ Ἀναστάσης ---μ' γλ.
 ὁ Μανολάκης τοῦ Διαμαντῆ ἀνεψιὸς πρόθ.
 ὁ Ἀθανάσης υἱὸς τοῦ Κωνσταντῖνου Μουμτζόγλη τῆς μητέρας του Ζωὴν ---μ' γλ.
 ὁ Ἀθανάσης Διαμαντόγλους πρόθ.

- ὁ Νάντζος Στάντζουλος πρόθ.
 ὁ Ἀθανάσης χατζῆ Βηρτίνογλου ---μ'γλ.
 ὁ Ἀθανάσης τοῦ Στάντζουλου πρόθ.
 ὁ Δημήτριος Ἀγγελάκην πρόθ.
 ὁ Πέτρος πρόθ.
 ὁ Δημήτριος πρόθ.
 ὁ Ἀγγελάκης, Γεώργιον, Στόιον, Γιωβάννον, καὶ Σουλτάναν ---μ'.
 Ἀθανάσης μ' ---3- καὶ Βενέττον ---2.
 ὁ Γιάννης ἀρβανίτης Μελάχρων πρόθ.
 ὁ Νικόλαος Χρυσάπιτζιάνης, Στογιάννην πρόθ.
 ὁ χατζῆ Γεώργιος, Στογιάννην πρόθ.
 ὁ Κώνστας Λάλος πρόθ.
 ὁ Τάσος πρόθ.
 ὁ Δημήτρης ἀπὸ τὸ Βιδύνην πρόθ.
 ὁ Τίχος πρόθ. καὶ μ. ---2.

Σαραντάρια μικρὰ

Μανόλης, Θεόδωρος, Νικόλαος, Μαυροειδῆς, Ἀθανάσης, Μισλῆ, Δημήτρης, Ντότζος, Ζαχαρινός, Στογιάννης, Παναγιώτης, Δημήτριος, Χριστόδουλος, Παρασκευᾶς, Πολυζῶη, Θανάσης, Βούτζικος, Πρατάνος, Γιωβάννης, Αἰλίκος, Στόιος, Νεύτω, Ῥάικη, Νένος. Ἡλίας, Νέτω, Μανόλης, Γεώργιος, Νικόλαος, Στογιάννος, Νικόλας, Εὐδοκία, Σμαράγδα, Νικόλαος, Μελάχρω, Βούλκος, Γεώργιος, Μπέλω, Δημήτριος, Ἀθανάσης, Σουλτάνα, Ῥάικος, χατζῆ Βούλκων, Πρατάνος, Βλάλω, Ζαφειρῆς, Νεντέλιτζος, Ἄημος, Μαυροειδῆς, Τρύφων Πέτρος, Εἰρήνη, Σοφία, Βούλκος ---3, Ἰωάννης ---3, Γεώργην, Μορφία, Στάντζος, Μανόλης, Στογιάννα, Σμαράγδα, Ζωή, Ἐλέγκα, Μάρκου, Δημήτριος, Φώτης, Νικόλαος, Ζήφκα, Σεβαστιανός, Μελάχρω πρεσβυτέρα, παπᾶ Χριστόδουλος, Στογιάννω.

Καφταντζήδες

- Μανολάκης Μαυρόγλης πρόθ.
 Χατζῆ Κωνσταντῖνος Μανδριατζόγλης, Κωνσταντῖνον, Μορφίαν καὶ Ἀδὰμ πρόθ.
 Θωμᾶς Μαυρογλης, Γεώργιον, Ἀλεξανδροῦν, Χριστόδουλον πρόθ.
 Γιωβάννης Τρανός, Ἀγγελάκην πρόθ. Μαρίαν, Δημήτρη καὶ Γιωβάννην ---μ'.
 ὁ Χατζῆ Κωνσταντῖνος Σαρόγλης Γεώργην πρόθ., Κωνσταντῖνον, Κασ-

- σάνδραν καὶ Παναγιώτην ---μ', καὶ διὰ τὴν μητέρα του Ἀγγελίαν μ'γλ ---3.
 ὁ Χούλκος πρόθ. Τέντον Χρυσόσκουλον, καὶ Ντῶπρον ---μ'.
 Μανόλης Ἀποστόλογλης, Ἀποστόλην πρόθ.
 χατζῆ Πέτρος Ἡλίαν πρόθ., Ἀθηνῆν, Βέλων καὶ Πέτκον ---μ'.
 Κωνσταντῖνος γαμβρός τοῦ χατζῆ Ἀναστάση, Μπόσικον, Κωνσταντῖνον, Σοφίαν καὶ Εἰρήνην ---μ'.
 Ἀθανάσης, γαμβρός τοῦ χατζῆ Κωνσταντῖνου, Μανδρατζόγλου, Ἄημον πρόθ. Θανάσην καὶ Σμαράγδαν ---μ'.
 ὁ Ἄημος, ἀνεψιὸς τοῦ χατζῆ Κωνσταντῖνου Σαρόγλου, Στέρειον καὶ Ἀθανάσην πρόθ.
 Νικηφόρος, γαμβρός τοῦ Ἀθανάση, Βούλκων πρόθ.
 Στόϊλας, Νόϊον πρόθ. καὶ Χρήστον ---μ'.
 Νικηφόρος, Νικηφόρον Γεώργιον Μορφίαν, καὶ Σπάσον ---μ'.
 Σπάσος, Σπάσον Νικόλαον, Σταμάτω, καὶ Θανάσην ---μ'.
 Χρυσόσκουλος, Χρυσόσκουλον, Γιωβάννην, καὶ Μελάχρων ---μ'.
 Ζλάτω πρόθ. καὶ Στόϊλα, καὶ Μαλίσκω ---μ'.
 Ῥάντος, Ῥάντον, Στογιάννην, Βλατάνη, Κατερίαν, Μελάχρων ---μ'.
 Κυριάκης, Πέτκον, Μαρίαν, Κυριάκη, Στογιάννον, καὶ Θεοδοσίαν ---μ'.
 Ἐργάραμεν καὶ τὸν πρωτομάστορα τοῦ ρουφετίου μίαν πρόθ. καὶ Ἡλίαν καὶ Γιάννην ---μ' δωρεάν, διατὶ ἐκοπίασεν.

Σαραντάρια μικρὰ

Χατζῆ Ἀθανάσην, Ζωήν, Ἐλένην, Πέτρος, Παναγιώτης, Μαργαρίτης, Μανουλάκης, Τάσιος, Νέσιω, Ζηβᾶν, Γεώργιος ---3, Μάνος, Ἡλίας, Τώμα, Βουλκάνος, Ἀγγελῆς, Πάνος, Σοφία, Ἀγγελῆς, Μπόσικω, Σοφία, Δημήτριον, Ζωή, Βλάτενα, Θανάσης, Σοφία, Ἀναστάσης, Θανάσης,

- 11α Μπόγδανος, Σεβαστή, Κωνσταντῖνος ---2, Γιακουμῆς, Σουλτάνα, Κυνάνω, Γεώργιος, Σφετάννος, Δημήτρης, Σλάφκω, Στογιάννος, Γεώργης, Χρήστος, Γιωβάννης, Βουλκάνος, Πέϊος, Στάλιο, Βούλκος, Στόιτζος, Μιχάλης, Μαυροειδῆς, Πέτκος, Δημήτρης, Χριστόδουλος, Σεβαστιανός, Γιαννάκης, Χρυσόσκουλος, Δημήτριος, Γιακουμῆς, Δημήτρης, Βασίλη, Ντῶπρος, Στογιάννης, Νησιλῆς, Γεώργης, Βλατάνης, Κασσάνδρα, Κωνσταντῖνος, Γεώργης, Ἀθανάσης, Σταυράκης, Κυριάκης, Στόϊνο, Ἀθανάσης, Χρυσάνθος μοναχός, Πρεπία, Νικόλαος, Στογιάννος Στάνος. Μᾶς ἔδωσε καὶ κοινῶς τὸ ρουφετί γρόσια ---150.
 διὰ νὰ γραφθῆ εἰς τὴν φυλλάδα τῶν πατέρων καὶ νὰ εἶναι ἅπαντες ἐλλογημένοι.
 Ἐλάβομεν καὶ ἀπὸ τὸν Νικόλαον καφταντζῆ γρόσια ---150, καὶ ἐπειδὴ

δὲν ἐνθυμούμεθα ποῦ ἐγράψαμεν τὴν σημείωσιν, νὰ γράφωμεν εἰς τὴν Φιλιππούπολιν.

Γ ο υ ν α ρ ά δ ε ς

Κωνσταντῖνος Καρακάσογλης, Στόϊον πρόθ.

Παναγιώτης Καρακάσης ἀσκή. πρόθ.

Κώνστας Τερτζόγλης, Κώνσταν καὶ Ἡλίαν πρόθ.

Μανόλης παλικτζῆς πρόθ.

Χότζιος, Χότζιον, καὶ Ἀθανάσην πρόθ.

Ἀθανάσης ἀπὸ συμπέθερος τοῦ ἐπιτρόπου μας ---μ' γλ.

Σαραντάρια μικρὰ

Νικόλας, Σακαλῆς, Βούλτζος, Μαρίνα, Ἀγγελῆς, Μάρκον, Κυράτζω, Ζλατάνος, Ἀγγελος, Στοϊάνος, Ἀγόρω, Νικόλαος, Ντούτζης, Στογιάννος, Τόρη, Δηκάνω, Δημήτριος, Νικολοῦ, Σπάσω, Νικόλας, Σκαρᾶς, Κούτζαρη, Θεοδωρῆ, Νικόλας, Πέτκος, Μανόλης, Χατζόγλης, Δημήτρης, Σουλτάνα, Κώτας, Μαυροειδῆς, Μανασσιά, Νάσος, Μισιρλῆς, Θανάσης, Παρασκευῆ, Στογιάννης Νευροκοπλῆς, Ἰωβάνης, Νετέλτζο, Νικόλας, Γιάννης, Νετέλκω, Ἰωάννης, Μαρία, Ἰωάννης, Ἀνδρονίκη, Κυριάκης, Παρασκευῶ, Βόσικος, Νικόλαος, Πετκάνω, Σφετάνος, Μιχάλης, Χριστάλω, Γιωβάννης, Μπέλιο, Τζερεβέγκος, Δημήτρης, Μπότζιος, Νέτζος, Γιωβάννης, Ἀναστάσης, Νικόλας, Ζωή, Θεοδωρῆς, Γιάννης, Μαρία, Γεώργης, Μαρία, Καραμέτιος, Πυρπυρῆς, Δημήτρης, Πυρπυρῆς, Μαυροειδῆς, Κώστας, Σκοροδοῦνης, Γιωβάννης, Στογιάννος, Μόκος, Ἀθανάσης, Νεδέλτζος, Γιωβάννης, Πέτρος, Νικόλαος, Χαρεντζῆς, Γεώργης, Τότος, Χριστόδουλος, Ζωή, Πολυζώη, Ντότζος, Γιωβάννης, Λάζαρης, Ἀσύλης, Λάζαρης, Τυριοφύλιον, Γιάγκω, Συλλύγκω.

11β

Τ α κ ι α τ ζ ῆ δ ε ς

Ὁ χατζῆ Ἀργύρης ---μ' γλ. καὶ Ἑλένη πρόθ.

ὁ Θεοδωρῆς Παῖσιον ἱερομόναχον πρόθ.

ὁ χατζῆ Μιχάλης ---μ' γλ.

ὁ Κωνσταντῖνος, πρόθ. καὶ Κωνσταντῖνον ἱερέαν, Μελάχρων, καὶ Νικηφόρον ἱερέαν ---μ'.

ὁ Νικόλτζος πρόθ. Νικόλαον ἱερέαν, Παρίσσω πρεσβυτέρων καὶ Κωνσταντῖνον ---μ'.

Χριστόδουλος πρόθ. καὶ Ἀναστάσην, καὶ Ἀσύλην ---μ'.

Δημήτριος πρόθ. καὶ Γεώργιον, καὶ Θεοδοσίαν ---μ'.

Ἀποστόλης, πρόθ. καὶ Χρυσόσκουλον ---μ'.

ὁ Χρυσόσκουλος πρόθ. καὶ Νένον καὶ Ντώπρον ---μ'.

Μιχάλης πρόθ. καὶ Ῥάτκον, Κοσμᾶν ἱερομόναχον, Πέτρον καὶ Στόϊον ---μ'.

Ῥούσσινος, Μίρτζος, Ντώπρω, Δημήτρω, Πολυζώη ---μ'.

Δημήτριος πρόθ. Χρηστον ἱερέαν, καὶ Μάνον ---μ'.

Γεώργης, καὶ Δημήτριος ---μ' καὶ τὸν πατέρα του.

Δημήτρης πρόθ. Χρυσόσκουλον ἱερέαν ---μ'.

Σπάσος πρόθ. Κωνσταντῖνος, Νικόλαος, Ἰωάννης, Σουλτάνα ---μ'.

Γεώργιος Μίλιο, Στογιάννος, Στάγκος ---μ'.

Γιωβάννης Ῥαντιβόι, Δήμον, Ῥάντω, Ντώπρω ---μ'.

Βίτνε, Στογιάννε. Οὔγκωρε, Μπογδάνο ---μ'.

Στόϊος, Μπαρτζῆκα, Δημήτρω, Στάνιο ---μ'.

Μίχος, Σράβδκω, Πέιτζο, Ντοόνια, Εἰρήνη ---μ'.

Βούλκος, Ῥάντω, Θεόδωρος, Ῥάντω ---μ'.

Παναγιώτης, Γεώργης, Χρηστος, Νικόλαος ---μ'.

Νικολῆς πρόθ. καὶ Στάμω, καὶ Μαρίαν ---μ'.

Μανόλης, Γιακούτη, Πιρίσσω, Δράγω, Ἀθανάση ---μ'.

Σκεῦης, Δράκο, Γιάννης, Μελάχρω ---μ'.

Σαραντάρια μικρὰ

Λάμπρος, Φράγγω, Πρεπία, Λάμπω, Μελάχρω, χατζῆ Πέτκος, Νεϊκήτ, Μαυροειδῆς, Μελάχρω, Σμαράγδα, Γιωβάννης, Νικόλαος, Γεώργης, Ντάνω, Δημήτρης, Ἀδάμ, Μαρία, Γγιόσκος, Πέτρε, Βιδιάνω, Δημήτρης, Βούλκος, Πέικη, Ἀθανάσης, Χρυσόσκουλος.

Χ ρ υ σ ο χ ό ο ι

Ὁ Κώνστας, Ἀνδρέαν ---μ' γλ. καὶ Κυράννα πρόθ. καὶ τὸν υἱὸν του Γρηγόριον πρόθ., διότι μᾶς ἀπηρέτησεν δωρεάν.

ὁ Στόϊος, Βούλτζον πρόθ. καὶ Στόϊον καὶ Κασσάνδραν ---μ'.

ὁ Δημητράκης γαλατιανὸς ἀδελφὸς τοῦ ἐπιτρόπου μας κυρίτζη Μιχαλάκη, Μπαλάσαν πρόθ. δωρεάν, ἐπειδὴ καὶ ἐδούλευσε εἰς τὸ κανδήλι.

ὁ Συμεὸν πρόθ.

ὁ Νέτκος, Πειτζῆνα πρόθ.

ὁ Χρηστος ἐπίτροπος τοῦ κουτίου εἰς τὸν ἅγιον || ἐγράφει παρησίαν, ἔδωκε ἓνα κανδήλι δράμα ἑκατόν, τὸ ἐπιάσαμεν γρόσια ---15 καὶ ἔμεινε νὰ χρεωστῆ γρόσια ---35.

- 12α δ Νάτζος, Δημήτριον πρόθ. καὶ τοῦ λόγου του ---μ'.
 δ Γεώργιος πρόθ.
 Νετέλκο, Βούλκω, Νάσω, Γιωβάννην, Γγιένον, Νεντέλτζαν ---μ'.

Σαραντάρια μικρὰ

Πέικε, Γεώργην, Νετέλκος, Πέτρος, Νέικε, Νικόλας, Ἀβραάμ, Πέικε, Κωνσταντίνος, Θανάσης, Δεσποινού, Πέτρος, Γιωβάννος, Στογιάννης, Βασίλης, Γιωβάννος, Λεονταρής, Βέλιος, Βούλκων, Γεώργης, Κωνσταντοῦ, Μόκος, Νίτζος ---2, Κοῦμτζος, καὶ Γεώργης, καὶ ὁ Γραμμένος ἀπὸ τὸ Τζερφάν.

Ψωμάδες

Γεώργης ---μ' γλ ἐλάβομεν ἔτι ἀπὸ τὸν αὐτὸν διὰ ἓνα ἀφιέρωμα τῆς Σοφίας γρ. ---19.
 δ Ῥοῖζος ---μ' γλ καὶ Δελφίνον ---μ'.
 Χρῆστος πρόθ.
 Γιάννης, Δῆμον πρόθ. καὶ Στάθω, καὶ Δεσποινού ---μ'.
 ὁ Βανὲς ἀρμένης, μετὸν γαμβρόν του Σερκιζ γρόσια ---5.

Σαραντάρια μικρὰ

Κοῦμτζος, Μελάχρω, Στάγκος, Μιχαήλ, Χρῆστος καὶ Ῥαιτοσλάβος.

Μουμτζήδες

Δῆμος πρόθ. καὶ Γεώργην ---μ'.
 Γεώργης, Γεώργης, Μελάχρω, Γροῦῖσω, Γιωβάν, Βελίκω.

Σαραντάρια μικρὰ

Πέτρος Ἰμπασης, Πρεπία, Νικόλαος, Δημήτριος, Γιάννης, Κούρτης, Νικόλας, Θεόδωρος, Δῆμος, Γιωβάννης, Στόικε, Θεόδωρος, Μανολάκης, Γεώργης, Δημήτριος, Νικόλας ἀπὸ τὸ χωρίον Ἀμπρατζήδες.

12β

Παπουτζήδες

ὁ Μίλοσης πρόθ.
 Βέλκος πρόθ.
 Μιλαντίνος, καὶ Ντώπρα πρόθ. καὶ Ζήφκον ---μ'.
 ὁ χατζῆ Κωνσταντίνος πρόθ.

Σαραντάρια μικρὰ

Δημήτρης, Ἀρχάγγελος, Παρασκευὸς, Ἡλίας, Δημήτρης, Κωνσταντίνος, Μπότζικος, Στάντζος, Δραγάν, Στάντζος, Μπούτζω, Μαρίνος, Ἰσπάση, Μπότζικω, Στάλιω, Παναγιώτης, Μαρία, Μάρκος, Λάζαρος, Χρῆστος, Μαρία.

Μπακάληδες

ὁ χατζῆ Σταμάτης, Σταμάτην, Μάρκον, καὶ Νεράτζον πρόθ. καὶ ὁ γαμβρός του Τάσος, Τάσον, Θεόδωρον καὶ Μποζιάνον ---μ'.
 ὁ Νικόλας σοφιαλῆς πρόθ.
 Πέτρος πρόθ.
 Νετέλτζος πρόθ.
 Μαρίνος πρόθ.
 Ἀθανάσης πρόθ.
 Κώστας ---μ' γλ. καὶ Νικόλαον πρόθ.
 Στογιάννης πρόθ. καὶ Πέτρον, καὶ Λιῶρον ---μ'.
 Στογιάννης πρόθ.
 Μίλοσης πρόθ.
 Στογιάννης πρόθ.
 Βοῦλτζος πρόθ.
 Γιωβάννης πρόθ. καὶ ὁ γαμβρός του Στόικος πρόθ.
 ὁ Στογιάννης, ἀδερφὸς τοῦ Μαρίνου πρόθ., καὶ Κωνσταντίνον, Τύρον, Τραγγάνον, Τύρον καὶ Νέτκον ---μ'.

Σαραντάρια μικρὰ

Κωνσταντίνος, Μελάχρος, Μανόλης, Γιωβάννης, Δραγάνος, Σταυράκης, Γιωβάννος, Κώστας, Δημήτρης, Κυράτζα, Δημήτρης, Γεώργης, Θεόδωρος, Λούπω, Βούλκω, Τοπρόσλαβε, Ἀντώνης, Μαρούσκα, Στογιάννης, Βοῦλκος, Κώστας, Στογιάννης, Μαρούσκα, Γιοβίτζα, Ζωή, Ἀθανάσης, Κότας, Κωνσταντίνος, Λάζης, Γεώργιος, Θεόδωρος, Νάχτιος, Δημήτριος ἱερέυς, Δαμιανός, Πέτκος.

Μπογιατζήδες

Γιάνγκος Ντωῖτζῆς πρόθ.
 Μάρκος πρόθ.
 Δημήτριος ---μ' γλ.
 Μανόλης Βέλων ---μ' γλ.

Γιωβάννης Ἐγγελον πρόθ. καὶ Ἰωάννην ---μ'.

Δῆμος Δημήτριον πρόθ.

Γιάνιος ---μ' γλ καὶ Σουλτάναν πρόθ.

13α Θεόδωρος ἀπὸ τὸ χωρίον Μπρίτανε, Θεόδωρον, Τζάραν, Ῥοδοσλάβαν, καὶ Γιάννην ---μ'.

ὁ Κώστας Κώνσταν, Γεώργην, Χρήστον καὶ Νικόλαον πρόθ.

Σαραντάρια μικρὰ

Γεώργης, Βέλκω, Σπάζω καὶ ἀπὸ τὸ χωρίον Μπέλωσι, Πέτρος καὶ Μήλιος καὶ ἀπὸ τὸ χωρίον Τζόκμανόγω Δῆμος, Πέικο, Δούκενα, καὶ ὁ Ροῖζος σιμιτζῆς, Γεώργην καὶ Στάμον καὶ ἀπὸ τὸ χωρίον Χαμτζάγα, Θεόδωρος καὶ Παῖνος.

Ρ α φ τ ᾱ δ ε ς

Σαραντάρια μικρὰ

Γεώργης ---2, Στόιος ---2, Χράντζας ---2, Στόϊκος, Γεώργης, Ἀθανάσης, Δημήτρης, Ἀποστόλης Σέκουλας ---2, Δημήτρης, Ἀγγελῆς, Δημήτρης, Δημήτρης ---2, Δημήτρης, Γιωβάννης, Γιωβάννης, Γεώργης, Δημήτρης, Γεώργης, Γεώργης, Ἀθανάσης, Κωνσταντῖνος, Ἀθανάσης Κτίτορα.

Κ α ζ α ν τ ζ ῆ δ ε ς, Ἀ λ ε υ ρ ᾱ δ ε ς, Ἀ σ τ α ρ τ ζ ῆ δ ε ς

Σαραντάρια μικρὰ

Θεόδωρος, Μίτω, Στογιάννην, Δραγάνον, Βέλιος, Γιάντζος, Πέτρος, Βουλκάνος, Στογιάννος, Βούλτζος, Μάρω, Δημήτρης, Σάββα, Κώστας, Μάρω, Μίχω.

Ἀποστόλης, Δῆμος ἱερεὺς, Ἐλκω, Μελάχρω, Θεοδόσιος, Χρυσόσκουλος ---μ'.

Θεόδωρος πρόθ.

Δημήτριος ἀλευρᾶς ---μ' γλ.

ὁ χατζῆ Σφέτκος ἀσταρτζῆς ---μ' γλ.

Κ ε ρ ε σ τ ε τ ζ ῆ δ ε ς

Οἱ κερσετετζῆδες ἐδούλευσαν κοινῶς εἰς ὕλην καὶ ἡμερομίστια τοῦ Με-

τοχίον δωρεάν, καὶ ἄς εἶναι ἐδλογημένοι. Ἐδωσεν ὅμως ξεχωριστὰ ὁ Ζῆφκος πρόθ.

οἱ ἀμπελοργοὶ

	εἰς τὸ Κομάτκιοῖ
οἵτινες ἐδρίσκονται	εἰς τὸ χωρίον Ἀχλέιν
	εἰς τὸ Ντερμὲν ντερεσι
	εἰς τὸ Ντερεντζίκιοῖ.

ὁ κυρίτζης Ἀνδρονάκης ὁ ἐπίτροπός μας γρόσ. ---100, ἐγράφη εἰς τὴν φυλλάδα τῶν πατέρων.

ὁ χατζῆ κὺρ Κωνσταντῖνος, υἱὸς τοῦ κυρίτζη Ἀθανασάκη, Κωνσταντῖνον, Ζωὴν καὶ Σοφίαν ---μ' γλ. Ἐκάμαμεν ἀνακομιδὴν ἱεροουργήσαντες, καὶ ἔδωκεν διὰ ὅλα γρόσ. ---60.

ὁ Δημητράκης, ἀδελφός του χατζῆ Ἀσανάκη, Ζωὴν ---μ' γλ., Δημήτριον, καὶ Μαρίαν πρόθ.

ὁ Μανροειδῆς, υἱὸς τῆς Εὐπρεπίας Χατζόγλου, Δημήτριον πρόθ. καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ Ζωὴ τὸν ὁποῖον μᾶς τὸν ἔστειλεν μὲ τὸν ἐγγονόν της Νάτζιον εἰς τὴν Σιλίμμον. μᾶς ἔστειλε δὲ καὶ ἡ μητέρα του Ζωὴ ἓνα μαστραπᾶν¹⁷ ἀσημένιον, καὶ ἐγράφη ---μ' γλ.

13β ὁ Κωνσταντῖνος τοῦ χατζῆ Ἀντώνη πρόθ.

ὁ Βασιλάκης ἀδελφός τοῦ ἐπιτρόπου μας μ' γλ. ---2.

ὁ χατζῆ Ἀσανάκης τζηφουτ ὀγλάνης¹⁸, Γεώργιον, Ζωὴν, Μανολάκη καὶ Ἀθανάσην πρόθ.

ὁ Δημητράκης τοῦ χατζῆ παπᾶ Κωνσταντῖνου.

ὁ Ἀλέξης Ἀργαβανόγλης ---μ' γλ καὶ Σοφίαν ---μ' γλ.

ὁ Μανουλάκης, ἀνεμὸς τοῦ Ἀργαβανόγλη, πρόθ. Κωνσταντῖνον καὶ Ζωὴν ---μ'.

ὁ Γιωβάννης κάπηλας πρόθ.

ὁ Βασίλης, υἱὸς τοῦ μακαρίτη Νίκα, γρόσια ---50, ὁποῦ ἐπήγαμε εἰς τὸ λείψανον τοῦ πατέρα του.

ὁ χατζῆ Ἐλευθέρης, Λευτέρην, Νίκον, Ζωὴν, Εἰδοκίαν πρόθ.

ὁ χατζῆ Δημητράκης Ἀντώνη ---μ' γλ. Σοφίαν, καὶ Ἀσάνον πρόθ.

ὁ Μανουλάκης Μπαγανόγλης πρόθ. καὶ Δημήτριον, Ζαφείρων, καὶ Μελάχρων πρόθ.

ὁ Θεόδωρος Σταπανόγλης ---μ' γλ καὶ Νέντον ---μ' γλ.

17. Μαστραπᾶς, τουρκ. masraba = ἀγγεῖο συνήθως ἀπὸ λευκοσίδηρο ἔχει καὶ λαβή.

18. Τζηφουτ ὀγλάνης, τουρκ. cift oglan = ἐβραϊόπουλο (ὄβριστικά).

- ὁ Ἀθανάσης Κιοντζόγλους πρόθ.
 ὁ Μανολάκης τοῦ παπα Νίκα υἱὸς πρόθ.
 ὁ Μαυροειδῆς Τρύφογλης, Ἀθανάσην ---μ' γλ.
 ὁ Γιάννης υἱὸς τοῦ Στογιάννου, Στογιάννον πρόθ.
 Ἡλίας, Παῦλος, Γιωβάννος, Κασσάνδρα, Παῦλος ---μ'.
 ὁ Τατὰρ Γιωβάννης ἔστειλεν κοινῶς διὰ τὴν χώραν γρόσια ---120.

Γ υ ν α ἱ κ ε ς

- Ἡ Ζωὴ θυγάτηρ τοῦ Χριστοδοῦλου πρόθ., ἡ Μελάχρω γυνὴ τοῦ Μαρου-
 σόγλη πρόθ.
 ἡ Νηζλή, γυνὴ τοῦ Δήμου μουμτζή πρόθ., καὶ Γεώργιον ---μ'.
 ἡ Ναζλή τοῦ Μανταατζόγλη σύζυγος πρόθ., καὶ Συναντζίνον, καὶ Ἀσά-
 νον ---μ' γλ.
 ἡ Εἰρήνη, γυνὴ τοῦ Γιακουμῆ Τύρογλη, πρόθ.
 ἡ Εἰρήνη κόρη τοῦ οἰκονόμου, καὶ σύζυγος τοῦ Βόκου Σαρκιόγλη ---μ' γλ.
 ἡ Νηζλή, πρεσβυτέρα τοῦ ποτε παπα Κωνσταντίνου, πρόθ. καὶ Μαριώ-
 ραν, καὶ Εἰρήνην ---μ'.
 ἡ Σουλτανίτσα σύζυγος τοῦ χατζῆ Χρυσόσκουλου ---μ' γλ.
 ἡ Σουλτάνα σύζυγος τοῦ χατζῆ Θανάση ---μ' γλ.
 ἡ Ζωή, σύζυγος τοῦ χατζῆ Πολυζώη παρησία.
 ἡ χατζῆ Μελάχρω, μήτηρ τοῦ κῆρ Ἀργύρη, τὴν κόρη της Εἰδγενή μ' γλ.
 ---4, καὶ τὸν ἀδελφόν της Χριστόδουλον πρόθ.
 ἡ Μελάχρω, σύζυγος τοῦ ποτε Γεώργη Μαργάρογλη, ἀδελφῆ τοῦ χατζῆ
 Ἀσανάκη σαραντάρια μεγάλα ---2.
 ἡ Ζωὴ Γιοβατζίκινα ἓνα μπελετζήμι¹⁹ μαλαγματένιον μπουρμά²⁰ παρ-
 ρησίαν.
 ἡ Πρεπία, σύζυγος τοῦ ποτε Μαυροειδῆ, Μαυροειδῆν πρόθ. καὶ Πρεπίαν
 ---μ'.
 ἡ κῆρ Σοφία, σύζυγος τοῦ ποτε Κώστα Λαγερά, καὶ ἀδελφῆ τοῦ χατζῆ
 κῆρ Ἀσανάκη ἓνα πελετζήμι μαλαγματένιον παρησίαν.
 14α ἡ κῆρ Μελάχρω, σύζυγος τοῦ κυρίτζη Ἀθανασάκη ---μ' γλ.
 ἡ Πρεπία τοῦ Πριάμον, Γιακουμῆν καὶ Ἀνάστον μ' ---4.
 ἡ κυράτσα Ζωή, ἀδελφῆ τοῦ ἐπιτρόπου μας κυρίτζη Ἀντωνάκη, γρόσια
 ---50, νὰ ἱεροουρήσωμεν διὰ τὸν υἱόν της Χρυσόσκουλον ὁποῦ ἐπνήγηκε.
 ἡ χατζῆ Σουλτάνα, νῦν δὲ Σουσάννα.

19. Μπελετζήμι, τουρκ. bilezik = βραχιόλι.

20. Μπουρμά, burma = στριφτό, πλεκτό.

Σαραντάρια μικρὰ

Μαρία μ' ---2, Νικόλαος μ' ---2, Ζωή, Ζωή μ' ---3, Νικόλαος μ' ---2,
 Σμαράγδα, Μορφία μ' ---2, Ἀσάνα, Μετάξω, Μιχάλη, Μορφία.

Ἱερεῖς καὶ πνευματικοὶ τῆς Φιλιππουπόλεως

- Μᾶς ἔδωσαν κοινῶς οἱ ἱερεῖς τῆς Φιλιππουπόλεως γρόσια ---60.
 ὦν τινων τὰ ὀνόματα Ἀθανάσιος, Δημήτριος, Μαργαρίτης, Ἀθανάσιος,
 Ἰωάννης, ὁ πνευματικὸς Μελέτιος ἀπὸ τὸ μοναστήριον τοῦ Δοχειαρίου
 πρόθ.
 οἱ ἱερεῖς ἀπὸ τὸ Ντερεντζίκιοῦ, καὶ κοινῶς ἀπὸ τὸ ἴδιον χωρίον γρόσια
 ---11, καὶ ἐξήτησαν συγχωροχάρτια²¹ καὶ τοὺς ἔδωσαμεν.
 ἔστειλαμεν ἀπὸ Φιλιππουπόλεως μὲ τὸν κῆρ Μανουλάκη, ἀνεψιὸν τοῦ
 κῆρ Διαμαντῆ ἀμπατζῆ, τῆς εὐγενεστάτης ἀρχόντισσας κυράτσης Ἐλε-
 νίτζας τοῦ ἐξ ἀπορητήτων²² τὸ διάφορόν της γρόσια ---150.
 καὶ τοῦ χατζῆ κῆρ Ἀναστάση γρόσια ---100.
 Ἐνταῦθα σημειώνομεν τὰ ὅσα ἤθραν σέλογον οἱ προεστοὶ καὶ γέροντες τῆς
 Φιλιππουπόλεως νὰ δώσουν οἱ κάτωθεν ὑπογεγραμμένοι εἰς τὸν Ἅγιον
 Τάφον, ὁποῦ εὐρίσκονται εἰς τὸ πανηγύρι τῆς Σιλίμου²³.
 ὁ χατζῆ Κοῦντζος γρόσια ---100 καὶ ἔδωσε πενήνητα.
 ὁ Γιακουμῆς Τύρογλης γρόσια ---50, καὶ ἔδωσε ---30.
 ὁ Μαυροειδῆς Μαυροδόγλους γρόσια ---25.
 ὁ Μαυροειδῆς Σανιδόγλης γρόσια ---10.
 ὁ Μανουλάκης Ἀρίκογλης γρόσια ---20.
 ὁ Δημήτρης Ἀρβανίτης γρόσια ---10.
 ὁ Κωνσταντῖνος τοῦ Σλατάνου γρόσια ---10.
 ὁ Μαυροειδῆς Σαρίκογλης γρόσια ---20.
 ὁ Ἀγγελῆς τοῦ Βέργεσην υἱὸς γρόσια ---15.
 ὁ Μουρούτης Χριστόδουλος γρόσια ---25.
 ὁ Μαυροειδῆς τοῦ χατζῆ Δημητράκη γρόσια 10 καὶ ἔδωσαν μόνον ---5.
 14β ὁ Μανόλιος τοῦ χατζῆ Νικόλα γρόσια ---10.
 ὁ Μανόλης Κορσενόγλης γρόσια ---10.
 ὁ Ἀθανάσης υἱὸς τοῦ σακελλίου γρόσια ---15.

21. Γιὰ τὰ συγχωροχάρτια τοῦ πατριαρχείου Ἱεροσολύμων, βλ. εἰσαγωγή σ. 149-150
 καὶ Φ. ΗΛΙΟΥ, «Συγχωροχάρτια», Τὰ Ἱστορικά, I (1982), σ. 70-84.

22. Τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου.

23. Τὸ πανηγύρι τῆς Σιλίμου εἶναι στὶς 26 Ὀκτωβρίου ἡμέρα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου.

- ὁ Ἀθανάσης Καρακάσογλης γρόσια ---15.
 ὁ χατζῆ Ἀθανάσης Μαντρατζόγλους γρ. ---20.
 ὁ Μανολάκης Ζαμπέτζογλους γρόσια ---15.
 ὁ Δημήτρης Καζαντζόγλης γρόσια ---10.
 ὁ Σταῦρος Μαντρατζόγλης γρόσια ---10.

Ἀπ' αὐτούς, ἀφ' οὗ ἔγινεν τὸ κατάστιχον, ἦλθαν μερικοὶ εἰς τὴν Φιλιππούπολιν καὶ τὰ ἐλάβομεν ἐκεῖ, μερικοὺς δὲ ἤραμεν εἰς τὴν Σιλίμνον.

Σιλίμνος²⁴

1720 μαῖον 15 ἦλθομεν εἰς τὴν Σιλίμνον, ἐκονεύσαμεν δὲ εἰς τὸ σπίτι τοῦ κῆρ Ἀθανάση γαμβροῦ τοῦ Μαυροειδῆ. ἰστέον δὲ ὅτι ἀπὸ ὄσα γράφομεν ἐνταῦθα, ἐπήραμεν τευτίκια²⁵ καὶ κάπαις τὰ περισσότερα καὶ πανικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα, ἄλλα ἐστείλαμεν εἰς τὴν ἁγίαν Ἱερουσαλήμ, καὶ ἄλλα ἐπωλήσαμεν εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν.

- ὁ χατζῆ Κούρτης, ἔξαρχος τοῦ ἁγίου Ἀδριανουπόλεως, Ἀλέξιον ---μ' γλ.
 ἡ Μαρία, τοῦ Μάρογλου κόρη, Κώνσταν πρόθ. καὶ Μαρίαν ---μ'.
 ὁ πρωτόπαπας Ἰωάννης Μπάτζον πρόθ. καὶ ὁ υἱὸς του, Μπάτζον καὶ Παρασκευὴν καὶ Μπαλάσην.
 ὁ χατζῆ Πασχάλης Τριαντάφυλλος πρόθ.
 ὁ Κωνσταντῆς τοῦ παπᾶ υἱὸς πρόθ. Παρασκευᾶν καὶ Ἑλένην ---μ'.
 ὁ Γιάγκος τερζῆς Κωνσταντῖνον πρόθ.
 Γιάννης τοῦ Νίνου ἀπὸ τὸ Ἀρβανιτοχώριον τοῦ μεγάλου Τουρνόβου, Νικόλαον, καὶ Ἰωάννην πρόθ.
 ὁ Δῆμος τζορβατζῆς ---μ' γλ.
 ὁ Χριστόδουλος ριαπολίτης πρόθ.
 ὁ Γιαννάκης καζαντζῆς πρόθ.
 ὁ Κούρτης τερζῆς πρόθ.
 ὁ χατζῆ Δούκας Θεοδώραν, Στογιάννον, Κώντον, Δημήτριον ---μ'.
 Ἐλάβομεν ἀπὸ τὸν χατζῆ Σταυράκην εἰκοσιτρεῖς κάπαις, ὅπου ἔγραψεν εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ 1719, ἔδωκεν ἀκόμη καὶ ἄλλαις δύο καὶ ἔγραψεν τοῦ λόγον του, καὶ Ζαράφην, καὶ Βασίλην ---μ'.
 ἡ κωρὰ Κασάντω γυνὴ τοῦ Δήμου πρόθ.
 ὁ Πάσος, ἦτοι Στογιάννος τζοπάνης, Πάσον, Μαρίνον, Στάναν, Τροῦφον, καὶ Πέτκα ---μ'.
 ὁ χατζῆ Νικόλαος Ἀντώνιον πρόθ.

24. Σιλίμνος, βουλγαρικὴ ὀνομασία Σλίβεν, βρίσκεται στὶς ὑπάρειες τοῦ ἀνατολικοῦ Αἴμου.

25. Τευτίκια, τουρκ. tiftik = λεπτὸ μαλλὶ ἀπὸ γίδες Ἀγκύρας.

- ὁ Φλαμούρης τοῦ λόγον του καὶ Γιάννον ---μ'.
 ὁ Ἀθανάσης σαμποντζῆς μ' ---3.
 ὁ Πάντζος παπουτζῆς Παναγιώτην καὶ Μιχάλην.
 ὁ χατζῆ Στογιάννος πρόθ.
 ὁ χατζῆ Δημήτρης πρόθ. καὶ Σαμποντζῖνον, Στάνον καὶ Κωρὰν ---μ'.

- 15a ὁ Βοῦλκος τερζῆς Ζεῖνον πρόθ.
 ὁ Στογιάννος δουλαπτζῆς Πέτρον πρόθ.
 ὁ Σταῦρος πρόθ.
 ὁ χατζῆ Βοῦλκος πρόθ.
 Σταμάτω πρόθ.
 ὁ ἐπίτροπος τοῦ κοντινοῦ Δημητράκω Σατηρόγλης, Δοσίθεον ἀρχιερέαν ---μ' γλ. καὶ Δημητράκην καὶ Γιάγκον ---μ'.
 ὁ Μπόδ ---μ' γλ.
 ὁ Κῦρος ἀπὸ τὸ Ῥάκοβον χωρίον ---μ' γλ. καὶ Στόϊκαν πρόθ.
 ὁ κῆρ Ἰούλιος ἀπὸ τὴν Κοζιάνην, υἱὸς τοῦ μακαρίτου Παύλου Δραβοδασινός, τὸν πατέρα του Παῦλον παρρησίαν.
 ὁ χατζῆ Δούκας, Θεοδώραν, Στογιάννον, Κώντον καὶ Δημήτριον ---μ'.

Σαραντάρια μικρὰ

Στογιάννος, Νένο, Ἰωάννης, Χριστίνα, Κώνστας σαμποντζῆς, Ἰωάννης, Ῥέντης, παπᾶ Μπάιος, Δημήτριος, Ποιμὴν ἱερομόναχος ἀγορείτης, Γιάννης, Ἰωάννης, Βαρσάμης, Ἀποστόλης, Στάνιον, Στογιάννος, Ῥάντω, Νίκος ράφτης, Γεώργιος, Θεόδωρος, Χρηῆστος, Ῥοῦσσοι, Ἰωάννης, Θεοδώρα, Μπόγδανος, Σλάβια, Γεώργιος, Ζαράφα, Μαυροειδῆς, Γεώργιος, Γεώργιος, Ζαφειρία, Καλλίνα, Ἰωάννης, Μάργω, Μπέγιος, Ἰωάννης, Σέμον, Σαμποντῖνος, Δημήτριος, Γιωβάννης, Ἀποστόλης, Ἀλεξάνδρου, παπᾶ Μπρατοχάνος, παπᾶ Πέτρος, Γιωβάννω, Νέντω, Κωνσταντῖνος, Μόρω, Θεόδωρος, Ῥοῦσσοι, Γιάνκος, Μιχάλης, Κορίτζα, Κούρτης, Μῆνος, Μαυροειδῆς, Δημήτρης, Κωνσταντᾶς, Στογιάννος, Ἀλεξάνδρω, Θεόδωρ, Σάμπω, Κώνστα, Πέτκος, Γιωβάννης, Βελλίκος, Γιωβάννης, Στογιάννος, Θεοδωρῆς, Βίντω, Νεόφυτος ἱερομόναχος, Δημήτρης, Σύφκω, Στάνω, Πέτκος, ὁ Μαυροειδῆς γαμβρὸς τοῦ ἐξάρχου Κούρτην, Ἀγγέλων, Γιάννης, Πέτκος, Πασχάλης, Μαρία, Γεώργιος, Γιῶβε καὶ Σταμάτων; χατζῆ Ῥοῦσσοι, Μισίραν, Γιωβάννος, Ῥάινον, Γιάννον, Δημήτρης, Ῥάκη, Γγέντζος, Εἰρηνίτζα, Σταμάτης, Νικόλαος, παπᾶ Δημήτρης, Κώνστας, Χριστόφορος, Μπόϊκη, Πέτρος, Βασίλης, χατζῆ Σλάντζος, Νέσον, Καλλίνω, Μῆτκος, Γεώργης, Δαφίνος, Γιωβάννα, Λίχω, Καρατζᾶς, Νιτζος, Γοβάτ, Μάρων, Λαμπρινός, Στάνα, Στόϊκας, Νικόλτζος, παπᾶ Ἀλεξανδρῆς.

ἀπὸ τὸ Κατίκιο²⁶

Νικόλαος ἱερέυς, Νένος, Μίχος, Ἀκοῦμα, Κώστας, Μιχάλης, Ἀνδρέας, Ζελιάζω, Νέντος.

Ἦλθεν ὁ χατζῆ Ἀντώνης, ἥτοι Ντόντζο ἀπὸ τὸ χωρίον Καλόφερρον, καὶ μᾶς ἔφερον τέσσαρα τουραλῖα²⁷, διὰ τὸ ἄλογον τοῦ παπᾶ Ἰωαννικίου πρωτοσυγκέλλου ὁποῦ ἀνεπαύθη, καὶ ἔτι $---4\frac{2}{1}$ γρόσια τοῦ αὐτοῦ, ἔδωκεν καὶ αὐτὸς γρόσια $---\tauρία$.

15β Ἐστείλαμεν τὸν γέροντα Ἀνανίαν μὲν ἰοννίου εἰς Ἀδριανούπολιν μὲ τὰ βαρέματά μας, καὶ μὲ κάπαις καὶ τευτίκια καὶ κιλίμια $---100$ καὶ ἔκαμεν ἔξοδα διὰ ἀγῶγι, κουμέρκι²⁸ καὶ τὰ λοιπὰ ἀκόλουθα γρόσια $---41\frac{1}{2}$.

Τὸ σπῆτι, ὁποῦ ἀφιέρωσεν ὁ μακαρίτης χατζῆ Δημήτριος καὶ ἡ γυνὴ του Μελάχρω, τὸ ἐπουλήσαμεν τοῦ χατζῆ Δούκα, γαμβροῦ τοῦ ρηθέντος χατζῆ Δημήτρη γρόσια $---100$ καὶ ἐγράψαμεν Δημήτριον καὶ Μελάχρων παρορησίαν.

ὁ χατζῆ Γγέντζος ἄφησε γρόσια $---100$. Ἐδωκε τὰ $---15$ ἡ ἀνεψία του Ντώνα, ἡ σύζυγος τοῦ Τράβω τὰ $---20$, ὁ Γεωργάκης ἀνεψιὸς του διὰ τὸ μερίδιόν του ἥτοι γρόσια $---22\frac{4}{1}$, ἐσυμφώνησε νὰ δώσῃ τρία τευτίκια.

ἡ ἄλλη ἀνεψία του ἡ Κέρω αὐθις τὸ μερίδιόν της γρόσια $---22\frac{4}{1}$ ἡ ἄλλη ἀνεψία του Ζαράφα, ὁποῦ εὐρίσκεται εἰς τὴν Γιάμπολιν, ἔχει νὰ δώσῃ καὶ αὐτὴ τὸ μερίδιόν της γρόσια $---23$, καὶ ἐξισάσθη.

1720 μαΐου 25, ἐστείλαμεν ἀπὸ τὴν Σιλίμμον εἰς τὸ Ῥαιδεστόν²⁹ τρία

26. Kadiköy ἡ τουρκικὴ ὀνομασία τοῦ Κριτοχωρίου.

27. Τουραλί, τουρκ. tuğralı = νόμισμα πού ἔφερε ἐπάνω του tuğra. Σὲ σουλτανικὸ φερμάνι τῆς 8 Σεπτ. 1721 ἀναφέρονται δυὸ εἶδη αὐτοῦ τοῦ νομίσματος, α) τὸ χρυσοῦ ἀγίπτιακὸ τουραλί πρὸς 315 ἄσπρα, β) τὸ νέον γρόσιον τουραλί πρὸς 120 ἄσπρα. I. ΒΑΣΔΑΡ-ΒΕΛΛΗ «Ἱστορικὰ Ἀρχεῖα Μακεδονίας», Ἀρχεῖο Θεσσαλονίκης 1695-1912, Θεσσαλονίκη 1952, σσ. 151-152.

28. Κουμέρκι, τουρκ. Gümrük = τελωνιακὸς δασμὸς.

29. Ραιδεστός, πόλις τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης στὴν Προποντίδα. Ἡ σημερινὴ της ὀνομασία Tekirdağ. Τὸ 1694 μὲ τὸμο τοῦ πατριάρχου Καλλινίκου προβιβάστηκε σὲ ἀρχιεπισκοπή. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, Πατριαρχικοὶ Πίνακες, Κωνσταντινούπολις 1885-1890, σ. 612. Ἐπίσης πληροφορίες γιὰ τὴ Ραιδεστό στὸν 18ο αἰ. στὸ Μ. ΓΕΛΕΩΝ, «Εἰδήσεις ἐκ κώδικων Θρακικῶν», Ἡ ἐλληνικὴ κοινότης Ραιδεστοῦ κατὰ τὸν ΙΗ' αἰ.», Ἐκκλ. Ἀλήθεια, 27 (1907), σ. 553-56, 625-28, 638-40, 448-9.

φορτία κάπαις μεγάλαις $---88$, τζέργαις μεγάλαις 4, πεύκια 2, ἐπληρώσαμεν τὸ ἀγῶγι τους καὶ τὸ κουμέρκι τους γρόσια $---12$.

Ἐντεῦθεν μὲν ἰουλίω ἐστείλαμεν εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν τὸν γέροντα κὺρ Μελέτιον, τοῦ ἔδωκαμεν ἔξοδα γρόσια $---15$, καὶ ἓνα ἱππάριον.

Ἐχει ἡ Σιλίμμος μίαν καὶ μόνην ἐκκλησίαν, ἥτις ὀνομάζεται ἅγιος Δημήτριος.

1720 Μαΐου 27.

Ἐξήλθομεν ἀπὸ τὴν Σιλίμμον διὰ τὸ Ἐσκὶ Ζαγαρά, ἐν ᾧ εἰσήλθομεν τῇ κῆ τοῦ αὐτοῦ μηνός. τὸ κατάλυμα ἡμῶν ἐγένετο εἰς τὸν Παρασκευῶν ἀσταρτζῆν. ἐξήλθομεν τῇ στ' ἡ τοῦ ἰουνίου διὰ τὴν Γιάμπολιν³⁰. ὁ εὐκτήριος οἶκος ἅγιος Δημήτριος, ἐν ᾧ καὶ ἱερουργήσαμεν τῇ ἀγία Πεντηκοστῇ, ἥτις συνέπεσεν ἰουνίου ε' ἡ.

ὁ πρωτόπαπας Ῥανδοσκλάβος, καὶ ἔξαρχος τοῦ ἀρχιερέως, Τιμόθεον ἱερομόναχον, καὶ Τρούχαν πρεσβυτέρων πρόθεσιν.

ὁ Θεοδωρᾶς, ὁ καὶ ἐπίτροπός μας Νικόλαον πρόθ.

ὁ Γεωργάκης καφταντζῆς Γεωργάκη, καὶ Χριστόδουλον πρόθ. καὶ Ποτίτζαν, Ἀτουνίτζαν, καὶ Ἀλεξανδρῆν $---\mu'$.

ὁ Γεώργιος γιμπολίτης, Ἰωάννην, Ἀντώνην, καὶ Γεώργιον πρόθ.

ὁ Παρασκευᾶς ἀσταρτζῆς, υἱὸς τοῦ χατζῆ Μπόιτζον, Ἀποστόλην καὶ Δανιὴλ πρόθεσιν, ἔγραφε καὶ ἡ σύζυγός του Μύρω, καὶ Ῥάνδον $---\mu'$.

ὁ Στογιάννος τζεσμετζῆς, Στάνον, καὶ Πέτκον, Κυράνον, καὶ Στάνον πρόθ. ἔμειναν μπακί γρόσια $---10$.

ὁ Κυριάκης ἀμπατζῆς, Ἐλένην, καὶ Γεώργιον πρόθεσιν.

ὁ Στάλιος, Ἰοβίτζον, καὶ Γιάννον πρόθεσιν.

ὁ Γιάννης μανδατζῆς, Γιάννην, καὶ Στέριον πρόθεσιν, καὶ Στάνον $---\mu'$.

ὁ παπᾶ Νικόλαος γραμματικὸς πρόθεσιν.

ὁ παπᾶ Νικόλαος τοῦ παπᾶ Γεώργη υἱός, πρόθεσιν.

16α ἡ Μπόζιω Μπόγδανον πρόθ. καὶ ὁ υἱὸς της Ἀλέξανδρος, Κωνσταντᾶν, καὶ Γεώργον πρόθ. ἔμειναν μπακί³¹ γρόσι. $---5$.

ὁ Ἰωβάνος γούναρης Γεώργιον πρόθ.

ὁ Ῥάνδουλ καφταντζῆς Γρόζιαν πρόθ.

Καρά Στάνιε, Καρά Στάνιε πρόθεσιν.

ὁ Μπάλτος σαπουντζῆς, Μπάλτζον, Μαρτῖνον, Ῥοῦσον, Στάμον, Σουλτάναν, Ἀλέξανδρον $---\mu'$.

30. Ὁ Κύριλλος ὁ ΣΤ' γράφει γιὰ τὴ Γιάμπολη. «18 ὥρας μακρὰν (τῆς Ἀδριανουπόλεως) ἐπάνω εἰς τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Τάξου ποταμοῦ (Τοῦντζια) εἶναι μέτριον πόλισμα Ἰαννούπολις, καὶ κοινῶς Γιάμπολι λεγόμενον». ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΤΟΥ ΣΤ', «Περιγραφή τῆς Ἀδριανουπόλεως», Θεσμικά, τ. 2 (1929), σ. 68.

31. Μπακί, τουρκ. bakı = ὑπόλοιπο.

- ὁ Χρυσάφης σαπουντζής, Γεώργιον πρόθεσιν.
 ὁ Ἰωάννης χαλάτζης, Δροῦντζον, Γιωβάνην, Νεδέλτζον, Ἀλέξανδρον
 ---μ'.
- ἡ Ζαφείρα τοῦ Καντραντζόγλη, Θεόδωρον πρόθ. καὶ Νικόλαον ---μ'.
- ὁ Δήμος ἀμπατζής, Γιόφτζον, καὶ Ἀγγέλων πρόθ., καὶ Ἀλεξάνδρον
 ---μ'.
- ὁ Χρήστος γούναρης παρρησίαν, ἔδωκε τὰ 20 καὶ ἔμειναν τὰ 30 μπακί.
 ὁ παπᾶ Μπράϊκος τοῦ λόγον του, καὶ Ρούσω πρεσβυτέρα, Χρήστον,
 Ῥάνδον, Στογιάνον, Μπόζιε ---μ'.
- ὁ Δημήτριος τζορβατζής ἀπὸ χωρίον Κουνουκτζί, ἀπὸ καδιλίκι Τζεορπά-
 νι, ἐγράφη παρρησίαν, ἔδωκε 3 γρόσια τοῦ παπᾶ Σεραφεῖμ, 10 ἡμᾶς,
 ἔμεινε νὰ χρεωστεῖ καὶ 37.
- ὁ Χρήστος Μισίρογλους ἀπὸ τὸν μαχαλᾶν Χιμετρακί, πρόθ. τὰ 2 μπακί.
 ὁ Θεόδωρος καζαντζής, Θεόδωρον, Νίκον, Κέρω, Ἀλεξάνδρω, Γιαν-
 νάκην ---μ'.
- ὁ Βασιλάκης μπογιατζής ἀπὸ τὸ Ἀκαρτζέ μαχαλεσί, τὴν μητέρα του
 Βίνδον ---μ' γλ καὶ Μιχάλην ---μ'.
- ὁ Συμεὼν ἀπὸ τὸ Χοτζακί μαχαλεσί, πρόθ.
- ὁ Πέτρος καζαντζής, Πέτρον, καὶ Στοῖκον πρόθ. ἔμειναν κουσουρί³²
 ---5.
- ὁ παπᾶ Νικόλαος Μακρὸς πρόθ.
- ὁ παπᾶ Στογιάννος πρόθεσιν.
- ὁ Σταμούλης παρρησίαν, ἔδωκε γρόσια 25, καὶ ἓνα ἱππάριον.
- ὁ Δημήτριος μαντατζής Δημήτριον, Στέριον, Δόμπον, Βαλιζένην, καὶ
 Στάναν ---μ'.
- ὁ Θεοδόσης ἀπὸ τὸν μαχαλᾶν Ἀκαρτζέ, Θεοδόσην πρόθ., Ἰωάννην, καὶ
 Δῶμπρον ---μ'.
- ὁ Στογιάννος ζευγᾶς, Νεδέλκον, Σέρβον, καὶ Δημήτριον ---μ'.
- ὁ Πέτρος ἀπὸ τὴν Ἀραχοβίτζαν, Πέτρον, Μιχάλην, Ἰωάννην, Γιάννω,
 καὶ Δημήτριον ---μ'.
- 16β ὁ Πέτρος ἀπὸ χωρίον Μπουλοντζάνη, Πέτρον, Θεόδωρον, Στάνον, Θεό-
 δωρον, Βάλκον, Στογιάννον, Νικόλαον, Γιωβάννον ---μ'.
- Χρήστος ζευγαρᾶς ---πρόθ.
- ὁ Ἀλέξης, Ἀλέξην, καὶ Ρούσαν πρόθ.
- ἡ Δόικα πρόθ.
- Καλλίνικος ἱερομόναχος χατζής ἀπὸ τὸ Μπάτζκοβον πρόθ.
- ἡ Κουρτέσσα, μήτηρ τοῦ παπᾶ Θεοδώρου, ἀπὸ μαχαλᾶν Ταμπάχρα πρόθ.

32. Κουσουρί, ἀραβ. küsur πληθ. τοῦ kesir = ὑπόλοιπα ρέστα.

ἔμειναν δὲ νὰ τὰ δώση τὸν ἐρχόμενον σεπτέμβριον.
 ὁ Ἰωβάνος ἀσταρτζής Κάλτζον πρόθ.

Σαραντάρια μικρὰ

- Βλάτκος, Θεόδωρος, Γεώργιος, Ζίφκος, Κόνα, Στογιάννης, Κώτζαρης,
 Γιωβάννος, Ἰωάννης, Μνόγιω, Στοῖκος, Νικόλαος, Ἰωβάννος, Ἰωβάννος,
 Ζιλιάσκος, Ἡλίας, Γιωβάννης, Γκάνος, Μάρκος, Ῥαγάνης, Μῶνος,
 Πένος, Κάλτζος, Βεσίνο, Γιαννάκης, Γιόκω, Ζαφείρω, Γεώργας, Στο-
 γιάννης, Κάλω, Στογιός, Μιχαντᾶ ἱερεὺς, Καλάμω πρεσβυτέρα, Ζαφεί-
 ρω, Πέτρος, Αἰζαρης, Ἡλίας, Στάντζος, Στογιάννος, Ρούσω, Ἀδάμ,
 Ῥάιτζος, Μόμκω, Νικόλαος, Στοῖκε, Μαλέσκω, Φένω, Γεώργιος, Δη-
 μήτριος, Μαρία, Ἀλέξης, Δοῦδε, Μαλγαρώνα, Στογιάννος, Ῥάδουλ,
 Μοίλω, Στογιάννος, Κωνσταντοῦ, Μαρτίνος, Μανόλης, Πέτρος, Ἀλέξης,
 Μαργαρίτης, (τοῦτος ὁ Μαργαρίτης γυρίζει τὸ κοῦτι τοῦ Ἁγίου Τάφου
 τώρα 40 χρόνους) καὶ Μαριάννα, Ῥάσιω, Πένω, Στοῖκε, Ἀγγέλη, Τρέν-
 τω, Γένω, Κωνσταντίνος, Ἀθανάσης, Μεταξοῦ, Ἀλεξανδρῆς, Κοικάλ,
 Ἀποστόλη, Θεόδωρος ἱερεὺς, Ἀγγελῆς, Γιωβάννης, Γιαπίνα, Μήλας,
 Μπόγιω, Γιόβω, Νικόλας, Νεδέλκος, Ζαφείρω, Στοῖτζο, Ἐλένα, Πάνος,
 Μίλλης, Δανήλ, Νικόλαος, Γεώργιος, Γιάνκος, Δῶμπρος, Κιότζος, Πέ-
 τρω, Χρήστος, Στοῖκος, Γεώργιος, Γεώργιος ἱερεὺς, Στοῖω, Νέικε, Στο-
 ῖος, Θεοδώρα, Δράγω, Στογιάννης, Γιωβάννης, Νικόλαος ἱερεὺς, Μαρία,
 Μίλιτζα, Γούνια, Στάνω, Στοῖος, Διμίρ, Χρυσίνω, Πέτρω, Δόμπρω,
 Χριστόδουλος, Πένω, Ἐλένω, Μπόμπω, Μιχάλης, Στογιάννος, καὶ Στάν-
 τζω, Νέντω, Γιωβάννα, Στοῖκω, Διαμιανή, Κοτζιά, Κόγιω, Θεοδόση,
 Σάββας, Στοῖος ἱερεὺς, Ἰλάσκω, Ἀλέξης, Παρθάν, Ἰωάννης καὶ Μίλ-
 κιος, Μίγη ἱερεὺς, καὶ Ρούσω πρεσβυτέρα, Ἀλεξανδρῆς, Γεωργίτζα,
 Χρηστίνα, Γιόβω, Ῥάδω, Γιωβάννης, Ἰωάννης, Γεώργης καὶ Μίλλης,
 Δῶμπρος καὶ Μάνιο. Δημήτριος, Μπράϊκω, καὶ Κάλιο, Δήμος, καὶ Νι-
 κόλαος, Θεόδωρος καὶ Στάνω, Γιάννης καὶ Κέρω, Θεόδωρος, Νάντζος,
- 17α Στανίση, καὶ Ζαφείρω. Παῦλος, καὶ || Στάνος, Σλάτης, Ρούση καὶ Στά-
 νω, Γεώργης, Γιάλω, Στοῖντζος, καὶ Μάριω, Νέτζος, Ἰωάννης, Κέρω,
 Ὀμπρέτινε, Δράγης, Ρούσω, Στοῖγιω, Βούλκω, Γιάννω, Γιωβάνω, Νι-
 κόλαος, Ἡλίας, Στογιάννω, Μπόζια, Νέικω, Ἀλεξάνδρα, Νίκος, Ῥάν-
 δω, Δόμπρω, Χρηστίνω, Νέικη, Τάσω, Περονίγκα, Δημήτριος, Ἀλε-
 ξάνδρα, Ῥάτκω, καὶ Ῥάτκω, Μάνος, Ἐλένω, Μίλοστη, Πόρβω, Δημή-
 τρης, Μαρία, Μανονήλ, Μαργαρίτω, Δημήτρη, Δημήτρη, Πένος,
 Νικόλαος, Πέρος, Νικόλαος, Μάλτζο, Στάνω, Μίλιτζι, Ἀλεξάνδρα,
 Ῥούση, Δόμπρω, Κράνω, Στάϊω, Μπόζιω, Κουρτέσω, καὶ Ρούσω,
 Μαρία, Τζάρω, Στάνω, καὶ Μαρσίνω, Κωνσταντζω, Παῦλος, Ἰσλάτω,

Δημήτριος, Κώστας, και Ροῦσος, Χαρίζανα, Ἀγγελίνο, Μαρτίνη, Κερκίνω, Ζλάτω, Στογιάνω, Θεοδώρα, Στόϊω, Ζελάσκω, Γρέση ιερέυς, και Στάνα προσβυτέρη, Μπόγιω, Στογιάννη, Γιωβάννη, Πέτκος, Βέλω, Καλλίνω, Λικονίτζα, Στόϊνω, Στρέμπαρω, Νέγιω, Μπόϊκος, Πέτκος, Νικόλαος, Δίμκη, Μαλέσκω, Πρέκω, Γιάνω.

³Ενορία του Ἐσνὶ Ζαγαρά³³

Ἀρκατζέ	Γκιμπράν
Μαντατζήν	Μπεσίκτας
Ἰμαρέτι	Χιμετφακί
Χοτζακί	

ἐσυνάξαμεν ἀπὸ τὸ Ἐσνὶ Ζαγαρά γρόσ. ---532.

ἀπὸ τὸ Ἐσνὶ Ζαγαρά ἕως τὴν Σιλίμμον ὥρας ---12.

ἕως τὴν Γιάμπολιν ---13, ἕως τὴν Ἀδριανούπολιν ---24, ἕως τὴν Φιλιππούπολιν ---14, ἕως τὸ Παζαρτζίκι ---18.

ἀπὸ τὴν Σιλίμμον ἕως τὴν Γιάμπολιν κατ' ἐθθεϊαν, ὅταν δηλαδὴ ὁ ποταμὸς Τούντζας εἶναι βατὸς ὥραι 4, διὰ δὲ τῆς γεφύρας, καὶ κύκλω ὥραις 6, ἀπὸ τὴν Γιάμπολιν ἕως τὴν Ἀδριανούπολιν ὥραις 18.³⁴

17β 1720 ἰουνίου 6 ἐξήλλομεν ἀπὸ τὸ Ἐσνὶ Ζαγαρά και ἤλλομεν εἰς τὴν Γιάμπολιν τῆ 7. ἐστάθη τὸ κατάλυμά μας εἰς τὸ σπίτι τοῦ κῆρ Ἀβραάμ Λευτέρη.

ἔχει ἡ Γιάμπολις ἐνορίας δύο· τὸν Ἅγιον Γεώργιον ἡ και μεζων, και τὴν Ἁγίαν Τριάδα, εἶναι προσέτι και οἱ Καστρινοί.

ὁ Ζαχαρίας ὁ και ἐπίτροπος τοῦ κοντίου μας, --- μ' γλ και πρόθ.

ὁ Παναγιώτης τοῦ Γεώργου, Γεώργου --- μ' γλ και πρόθ. Κυράτζαν --- μ' γλ. και πρόθ. Γεώργου, Ροῦσον, Μαργαρίταν, και Γοσποτίναν πρόθ.

ὁ Στογιάννος ράφτης, Κώνσταν, και Στόϊκαν πρόθ.

ὁ Κούρτης παπουτζής πρόθ.

ὁ Μπέλιος ράφτης, Θάνον και Δημήτρω πρόθ.

ὁ Γεώργης, μπακάλης, πρόθ.

ὁ Κούτκη ράφτης Γιαννάκην πρόθ.

ὁ Ἡλίας σαμολαδᾶς πρόθ. και Ἀλέξην --- μ'.

ὁ χατζή Πέτρος Γιωβάννην και Στόϊκεν πρόθ.

ὁ Στογιάννης ράφτης Παῖνον πρόθ.

33. Ἐσνὶ Ζαγαρά, βλ. και σημ. 42 τῆς εἰσαγωγῆς.

34. Οἱ ἀποστάσεις αὐτὲς μποροῦν νὰ συγκριθοῦν με αὐτὲς ποὺ ἀπαντοῦν στοὺς γνωστοὺς Δρομοδεῖχτες τοῦ 19ου αἰώνα.

ὁ Θεοδωρῆς, υἱὸς τοῦ οἰκονόμου Θεοδωρῆν, και Δημήτρον πρόθ.

ὁ πνευματικὸς κῆρ Ἀνθιμος, Ζαφείραν --- μ' γλ και Σαββατιανὴν πρόθ.

ὁ Θεοδωρῆς υἱὸς τοῦ αὐτοῦ, Θεοδωρῆν και Δημήτρον πρόθ.

ὁ χατζή Ζαφείρης, Νίκον και Ζαφείρην πρόθ.

ὁ Ἀνδρέης γιαγτζής Ἀνδρέην, Γιέρτζον, Στογιάννον Πέτρε, και Καλλίνον πρόθ.

ὁ Ἀντωνάκης τοῦ παπᾶ Γεωργάκη υἱὸς Ἀντωνάκην, Γεώργιον ιερέα, Ἀγγέλω και Μάνον --- μ'.

ὁ Γιωβάννος, σαμπουντζής, Γιωβάννην, Κάκον, Τάτκον, Σοφίαν, και Ζαράφον --- μ'.

ὁ Κούρτης σαμπουντζής, Γεώργον, Κάλλιον, Κούρτην, Μηλέαν, και Ἀγγελίναν --- μ'.

ὁ χατζή Κυριάκης Πανταζήν πρόθ. Κυριακίναν, Χρυσούλαν, Κώϊνον, Στογιάννον και Βλάσιον --- μ'.

ὁ χατζή Δήμος πρόθ.

³Ενορία τῆς Ἁγίας Τριάδος

Ὁ παπᾶ Πέντζιος Μᾶρκον ιερέαν, και Σουλτάναν πρόθ. και τοῦ λόγου του μ' ---2 και Τραγάναν.

ὁ Πέτρος τζοπάνης πρόθ. και Στογιάννην, Πέτρον, Νέντον, και Δημόν --- μ'.

ὁ Κρηζος ράφτης, Στάνιον, Ναντέρον, Χρηστον και Βλαστον --- μ'.

ὁ Γιάννης, γαμβρὸς τοῦ παπᾶ Σιδέρη, Σιδέρην ιερέαν, Ζαχαρίναν, Δημόν και Λαχόν --- μ'.

ὁ Κώνστας τοῦ Μπαλή Κώνστα, Θεόδωρον, Ροῦσσον, Πέτρον και Καλλίναν --- μ'.

ὁ Μίτκος Νικόλαον πρόθ. και Μίτκον και Εἰρήνην --- μ'.

18α

Καστρινοί³⁵

ὁ Νικόλαος υἱὸς τοῦ Ράτζικον, Ράτζικον πρόθ. και Σουλτάναν --- μ'.

ὁ Κώστας γούναρης, Γιούζιναν, Γιάννον, Τροῦρον, Γεώργην, και Ρέσπον --- μ'.

ὁ Γιαννάκης γγιουρτζής Γιαννάκην, Στογιάννην, Ντίνον, Ζαχαρίνον, και Σιδέρην ιερέαν --- μ'. Ροῦσσον και Πέτκον πρόθ.

35. Καστρινοί, οἱ κάτοικοι τοῦ κάστρου σὲ ἀντίθεση με αὐτοὺς ποὺ ἔμεναν ἔξω ἀπὸ αὐτὸ και με αὐτοὺς τῶν Βαροσιδῶν. πρβλ. τὸν ξένο ὄρο burghesi.

Γεώργιος γούναρης, Γιωβάννην πρόθ. και Γεώργιον και Στάνον ---μ'.
 Νοβάκης μπακάλης, Γκούκο Μυλιά, Στέφανον και Μαρίαν ---μ'.
 ο Στόιος μπακάλης, Ρατιβοϊαν, Πέτρον, Πάνον, 'Ελέναν ---μ'.
 ο Πασχάλης τζοπάνης Κράϊον πρόθ.
 ή Παναγιώτανα Ζάμπω, Παραγιώτην, Ντέγιον, 'Ιωάννην, και Κούρτην
 ---μ'.
 Πάνος μπακάλης, πρόθ.

Σαραντάρια μικρά

Δήμος, Μομπιλ, Πέτρος Γιωβάννης, Στογιάννης, Δημήτρης, Λόφτζιω,
 Μιχάλης, Γιωβάννης, και Κυράνω, Στόϊκω, Νεντέλω, Γιαννάκης, Γιω-
 βάννος, Μάρκος ιερέυς, και Σουλτάνα, Γιζδήμηρης, Στέφανος και Πούρ-
 γουρος, Γιαννάκης, Μάρθα και 'Αλεξάνδρα, Στάνιος, Φιέρω, Κάλλιω,
 Στόιος, Στογιάννος, Παϊνος, Γιωβάννης, και Νέντω. Γιώβας τζοπάνης,
 Πέτκω, Βέλω, και Ζαφείρω, Δημήτρης και Κουλέμψα, Κούρτης, Τρά-
 ζιω, Στάνω, Νιροϋμε, 'Ράντης τζοπάνης, Δημήτρης, Παγώνη Μιχά-
 λης, Κουρτέσσα, Θεοδόσης, Παρασκευᾶς, 'Αγγελίνα, Γιαννάκης, και Στο-
 γιάννος, Γιωβάννης, Στάννα, Μάρκος, Γεωργάκης, Μαρίνω, Κυριάκος και
 Στογιάννος, Νικόλας, Πέϊτζος, Πέτρα, Ντῶπρε και Ζέκω, Χρήστος.

ο χατζή Δημήτρης πρόθ. ἔγραψε και τὸ σπίτι του, τὸ ὁποῖον εδρίομεται
 εἰς τῆς ἐκκλησίας τὸν μαχαλᾶ, ἔχει γείτονας τὸν Κωνστῆνον, τὸν Μπέλιον
 και τὸν ἐξάδελφόν του Πέτρον, ἔγραψε Μάνον και Κωνσταντοῦν παρρη-
 σίαν και Πασχαλίαν πρόθ.

ή κυρὰ Εἰρήνη τοῦ Γεώργη τοῦ καζαντζή θυγάτηρ ἀπὸ τὴν Γιάμπολιν
 ἔγραψεν Γεώργον, Ζαφείραν, Γιαννάκη, Εἰρήνην και Φράγγω ---μ' γλ.
 ἐπουλήθη διὰ γρόσια 40. ή Κοπρίνω, τοῦ ποτὲ χατζή Δημήτρη σύζυγος
 ἀφιέρωσε ἓνα ἐργαστήρι μέσα εἰς τὸ μπεζεστένι³⁶. ἔγραψε Κοπρίνω
 Γιωῶκαν και Μυλαίαν ---μ' γλ. ἐπουλήθη διὰ γρόσια ---30.

ή Ζωγραφίνα, σύζυγος τοῦ ποτὲ Γιαννάκη ἀπὸ τὸν μαχαλᾶ τοῦ Μιρτζου,
 ἀφιέρωσε μισὸ ἐργαστήρι μέσα εἰς τὸ πεζεστένι, ἔγραψε τοῦ λόγου της
 παρρησίαν ἐπωλήθη ὁμως γρόσια ---35.

ή 'Αλέξω, κόρη τοῦ Μπαμπάκου ἀφιέρωσε τὸ σπίτι της σιμὰ εἰς τὴν
 'Αγίαν Τριάδα, ἔγραψε Μπαμπάκον και Μαρίαν, και Λάμπω, και τοῦ
 λόγου της 'Αλέξω πρόθ. ἐπουλήθη ὁμως διὰ γρόσια ---20.

18β Τὴν Γιάμπολιν τὴν χωρίζει ὁ ποταμὸς Ταίναρος³⁷ εἰς δύο, τὸ μὲν ὄν

36. Μπεζεστένι, τουρκ. bezesten = ἀγορὰ γιὰ πολύτιμα ἀντικείμενα, συνήθως σκε-
 पासτή.

37. Ταίναρος, Τόντζος ή Tunca ποταμὸς τῆς Βουλγαρίας.

ἓνα μέρος ἔνθα ή κατοικία τῶν ἐθνικῶν ὀνομάζουσι Κάστρον, και εἶναι ή
 ἰδίως Γιάμπολις, τὸ δὲ ἄλλον ἔνθα κατοικοῦσιν οἱ χριστιανοὶ Καρβονᾶ
 οἱ ὁποῖοι διαπερῶσιν εἰς τὸ κάστρον διὰ γεφύρας ἀξιολόγου πετρίνης,
 ἥτις ἀκοδόμητο ἐπὶ τὸν Ταίναρον. Εἶναι δὲ κατάσκιος ή γέφυρα και
 ἔχει και μύλους.

'Αγοράσαμεν εἰς τὴν Γιάμπολιν τέσσαρας τζέργαις, ἥτοι κιλίμια μεγάλα
 και τὰ ἐστείλαμεν εἰς τὴν 'Ιερουσαλήμ.

'Επέρασαν ἅπαντα³⁸ ἐν τῇ ἀγίᾳ πόλει 'Ιερουσαλήμ 1722 μηνὶ μαῖω, 1723
 ἐν Νεοχωρίω 'Ιουλίω 10.

ο παπᾶ Ζωγράφος ἀπὸ τὸ χωρίον τοῦ ἀγίου 'Ιωάννου ἐπαρχία τῶν Μή-
 τρων πρόθ.

Κωνσταντινούπολις 1723 ἰανουαρίου ἀ'ή ἀπὸ τὸ Καλφάκιοι³⁹.

ο ἱερομόναχος 'Αθανάσιος ἀφιέρωσε ἓνα σπίτι εἰς τὸ Καλφάκιοι ἑαν-
 τὸν και Δούκα και Λιθαροῦν τοὺς γονεῖς του.

19α

Ρούμελη

1720 μηνὶ ἰουλίω ἐστείλαμεν ἀπὸ τὴν Σιλίμνον εἰς τὴν Ρούμελην τὸν
 γέροντα κὺρ Μελέτιον, και τοῦ ἐδώκαμεν ἱππάριον ἓν, και γρόσια 15
 ἔξοδα.

Θεσσαλονίκη

'Ελαβεν ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη τὰ ἄσπρα τῶν κοντίων, τὰ ὁποῖα ἀνοῖξαν
 οἱ ἐπίτροποι εἰς τοὺς ἀψιθ' μαρτίου 25, και ἐδρέθησαν γρόσια γερά⁴⁰
 ---202.

και ἄσπρα ἑκατὸν και εἰς τοὺς ἀψιθ', 'Ιουλίω ἀ'ή και εὑρέθησαν γρόσια
 ---128.

και ἄλλα 110, ἀπὸ τὰ ὁποῖα αὐτὰ ἄσπρα τῶν κοντίων, ἐδόθησαν τῷ χα-
 τζή κὺρ Γιαννάκη ἄσπρα 1860 και διὰ τοὺς ὀντάδες μουκατῶν⁴¹ εἰς δύο
 χρόνους 120, και διὰ τὸν παρόντα χρόνον ἄλλα 365.

38. 'Η σημείωση αὐτὴ τοῦ πατριάρχη εἶναι ἐνδεικτικὴ γιὰ τὸν τρόπο πὸς γίνονταν οἱ
 καταγραφές τῶν εἰσφορῶν σὲ συγκεντρωτικὰ κατὰστικα τοῦ πατριαρχείου.

39. Οἱ παρακάτω καταγραφές πὸς ἀναφέρονται σὲ τόπους, οἱ ὁποῖοι δὲν περιέχονται
 στὴ χαραγμένη διαδρομή, προέρχονται ἀπὸ δοσίματα ἄλλων ταξιδιάριδων.

40. Προφανῶς πρόκειται γιὰ τὰ karakurus πὸς ή ἀξία τους ἦταν 181 ἄσπρα. Βλ. I.
 ΒΑΣΣΑΡΒΕΛΗ, ὁ.π., σ. 151, 152.

41. Μουκατᾶν, τουρκ. mukataa = ποσὸ πὸς πλήρωναν στὸ θησαυροφυλάκιο ἔναντι
 τῶν φόρων μὴς περιοχῆς γιὰ ἓνα ὀρισμένο χρονικὸ διάστημα, ἔχοντας ἔτσι τὴ δικαιοδοσία
 νὰ εἰσπράξουν τοὺς φόρους ἐκείνης τῆς περιοχῆς, GIBB AND BOWEN, ὁ.π., σ. 132, 134.

έλαβε και αφιέρωμα της Κόπους γρόσια 50, έγραψε και ο Ζαφείρης Στογιάνον πρόθ. και Ἑγὼ πρόθεσιν. έλαβε και ένα ζωνάρι τζεβαχερένιον⁴² της μακαρίτισσας Σουλτάνας, δια τὸ ὁποῖον εἰργάφησαν παρηρησία ---4, Σουλτάνα, Σμαράγδα, χατζή Γεώργιος, και Κωνσταντίνος. έδωκε δὲ ὀπίσω δια τὸ ζωνάρι ἄσπρα ---4000.

Βέρροια⁴³

Εἰργήκαν τὰ ἄσπρα τῶν κουτίων γρόσια ---166 και τιμίνια⁴⁴ ---10· ἀπ' αὐτὰ ἐπῆρην ὁ ἐπίτροπός μας κὺρ Θωμᾶς δια τὰ προσόφια, και τὰ λουτροπονιάμισα ὁποῦ τοῦ εἰργάφημεν και μᾶς ἔστειλεν εἰς τὴν Βλαχίαν γρόσια ---41 και τιμίνια ---10. έγραψεν ὁ Τιμόθεος τὸν ἀδελφόν του Κώσταν πρόθεσιν.

ὁ Δήμος της Κοκόνας τὸν πατέρα του Ἰωάννην ---μ' γλ.

ἡ Μάντον σαρατάρι ---μ' γλ. και Γιάννον τὸν γαμβρόν της ---μ' γλ, και Δούκεναν πρόθεσιν, και Κούζω, και Δήμον ---μ'.

έδωκε και ὁ ἐπίτροπός μας κὺρ Θωμᾶς εἰς τὸ μετόχιον ὁποῦ ἐκάμαμεν, ἔξω ἀπὸ τὰ 80 γρόσια ὁποῦ τοῦ ἐδώκαμε, ἄλλα ---25 και ἐδιωρίσαμεν νὰ τὰ λάβῃ ἀπὸ τὴν γενησομένην σῦναξιν τῶν κουτίων.

Νάουσα, Ιουλίου κη'

*Έλαβεν ἀπὸ τὰ κουτία, και τὰ ρουφέτια γρόσια ---100, και έδωκε δια νὰ τὰ κάμη γερά γρόσια ---6.

Σέρρας

*Έλαβε ἀπὸ τὰ κουτία γρόσια ---85.

19β

Πράβε

*Έλαβεν ἀπὸ τὸ κουτίον γρόσια ---31, και δια νὰ γένουν γερά έδωσε γρόσ. ---1.

42. Τζεβαχερένιο, τουρκ. cenahir πλθ. τοῦ cenher = πολύτιμοι λίθοι, κοσμήματα.

43. Σ' αὐτὴ τὴν περιόδειά ὁ πατριάρχης δὲν πέρασε ἀπὸ τὴ Βέρροια, ἡ συλλογὴ ἐλεῶν ἔγινε ἀπὸ τὸν ἐπίτροπο τοῦ Παναγίου Τάφου.

44. Τιμίνια, περσ. tumin = νόμισμα περσικὸ μὲ μισὴ περίπου ἀξία ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴ λίρα.

έδωκε και εἰς δύο ὀκάδες καφέν τοῦ Θεσσαλονίκης γρόσια ---4. Έκαμε και ἡ ἀγιοσύνη του ἔξοδα εἰς τοῦ λόγου του, ἔξω ἀπὸ τὰ 15--- γρόσ. ὁποῦ τοῦ ἐδώκαμεν ἄλλα ---22.

Θεσσαλονίκη

1721 Ιουνίου κέ'η, μᾶς έγραψεν ὁ χατζή Ἰωάννης καφταντζής, ὅτι ὁ χατζή Ἀποστόλης μογιατζής αφιέρωσεν εἰς τὸν Ἅγιον Τάφον τὸ ἡμισυ τοῦ ὀσπιτίου του δια γρόσια 100, τὸ ὁποῖον ἠγόρασαν οἱ κληρονόμοι του, και έδωσαν τὰ ἄσπρα τῶ ρηθέντι χατζή κὺρ Ἰωάννη, και τοῦ εἰργάφημεν νὰ τὰ στείλῃ τῶ γέροντι κὺρ Μελετίῳ εἰς τὴν Πόλιν, έγραψε δὲ παρηρησίαν Ἀποστόλην, και Νεράντζον.

20α

Κωνσταντινούπολις

1720 μηνί Ιουλίου ἤλθομεν ἐν Κωνσταντινουπόλει, και ἔως τὸν φεβρουάριον ἐπληρώσαμεν τῶ χατζή κὺρ Διαμαντῆ εἰς καφέν, ζάχαρι, ἀγιοκέρια, σερμπέτια⁴⁵ ὁποῦ ἐμεταχειρίσθημεν και ἡμεῖς, και ἔστειλαμεν και εἰς διαφόρους τόπους ἀναγκαίους γρόσια ---100.

*Έστειλαμεν τῶ πισκοπὸς καλφασί⁴⁶ καφέν ὀκάδες ---3, ζάχαρι κεφάλια 3, ἀγιοκέρι ὀκάδες ---2.

φεβρουαρίου 27 ἀπὸ τὸ Κουσκουντζούκι⁴⁷ ἡ Φωτεινή, και ἡ Ἀσανίνα κόραι της χατζή Τζοχερίας μᾶς ἔφεραν γρόσια ---30, τὰ ὁποῖα ἐδάνεισεν ὁ μακαρίτης δεσπότης της ρηθείσης χατζή Τζοχερίας.

*Έν 1720 μηνί Ιουλίου ἐλάβομεν ἀπὸ 4 χρόνους ἀπὸ τὸ κουτί της Μανδύτου⁴⁹ γρόσ. ---8 και ἀπὸ της Κριθίας⁴⁹ γρόσ. ---4.

μᾶς ἔφεραν ὁ μπασᾶ Γιαννάκης ψάλτης ἀπὸ τὴν Ἰζναν⁵⁰ γρόσ. ---65.

45. Σερμπέτια, τουρκ. serbet = γλυκὸ ποτό.

46. Πισκοπὸς καλφασί τουρκ. piskopos kalfasi = βοηθὸς ἐπισκόπου. Τμῆμα της οἰκονομικῆς διοικήσεως, τὸ ὁποῖο διευθετοῦσε τις οἰκονομικῆς ὑποθέσεις τῶν ἐκκλησιῶν και τῶν μοναστηριῶν. H. GIBB AND H. BOWEN δ.π., σ. 135.

47. Κουσκουντζούκι, τουρκ. Kuzkuncuk, προάστειο της Κωνσταντινουπόλεως στὴν ἀνατολικὴ ἄκτῃ τοῦ Βοσπόρου· παλιὰ ὀνομασία Χρυσοκέραμος.

48. Μάνδιτος, Μάδυτος τουρκ. Maito. Κωμόπολις της Ἀνατολικῆς Θράκης, ὑπεγόταν στὴν ὑποδιοίκησιν τοῦ νομοῦ Καλλιπόμεως. Μέχρι τὸν ΙΔ' αἰ. ἔδρα μητροπόλεως, ἀργότερα ἀπλὴ ἐπισκοπὴ ὑπὸ τὸν μητρ. Ἑρακλείας. Για τὴν ἱστορία της πόλεως βλ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Πατριδογραφία, Μάδυτος ἡ πόλις της Χερσονήσου, Ἀθήνα 1980.

49. Κριθία και Κριθέα, χωριὸ στὸν κάμπο της Μανδύτου, Α. ΣΙΤΑΡΑ, Ἡ Μάδυτος, Ἀθήνα 1971, σ. 497-498.

50. Ἰζνα, ἡ Ἰσνα, χωριὸ της ἔξω Μάνης. ΝΙΚΗΤΑ, Ἱστορία της Μάνης-δλης, ἠθῶν, χωριῶν και ἰντεράδων αὐτῆς, δια στίχων πολιτικῶν, ἐπιμ. L. MAURER, Heidelberg 1835, τ. 3, σ. 3.

ἡ Σμαράγδα μαμή ἀπὸ τὴν ἐνορίαν τοῦ μετοχίου μας παρρησίαν. μὴν ἰουνίῳ ἦλθεν ὁ παπᾶ κὺρ Σεραφεὶμ ἀπὸ τὸ ταξίδιον τῆς Ἐδρίπου, ἔφερον ἓνα στεφάνι ἀσημόχρυσον μὲ ψεύτικα πετραδάκια, καὶ μαργαριταράκια, καὶ δύο μανίκια μὲ σέρμα, καὶ φλουρία βενέτικα ---86, καὶ μισιριώτικα⁵¹ ---14.

Τῷ αὐτῷ μὴν ἦλθεν ὁ πρωτοσύγκελλος τοῦ Μωρέως παπᾶ κὺρ Νεκτάριος, ἔφερε φλουρία βενέτικα ---24, ἓνα ἐπιτραχήλιον διὰ μαγγάνου⁵² παλαιὸν μὲ διαφόρους ἀγίους, ἓνα ὠμοφόριον παλαιόν, μερικὰ πανικά, καὶ κιλίμια.

Ἐλάβομεν ἀπὸ τὸν μπασᾶ Γιαννάκη τὰ 100--- γρόσια, ὅπου ἄφησεν ἡ μακαρίτις πενθερά του Σκουλίνα εἰς τὸν Ἅγιον Τάφον.

Ἐφερεν ὁ κὺρ Λαμπρινὸς ἀπὸ τὸ Κουζουντζούκι, ἄσπρα τοῦ κοντίου ---χιλιάδες 3 εἰς ἕξ χρόνους, διότι ἐσχόλασε διὰ τοὺς σκλάβους.

Ἐχαρίσαμεν τῷ ἀνθρώπῳ τοῦ νακίπη⁵³ τῆς Ἱερουσαλὴμ ζιντζιολία ---8, καὶ ζολόταις ---8⁵⁴ καὶ μανδήλιον.

Τῷ Ἀλῆ ἐφέντη ζιντζιολία ---4.

Τῷ νιῶ τοῦ Σέχ Σουνάλα ἱεροσολυμίτη ζιντζιολία⁵⁵ ---6 καὶ μποχτζαλίκι.

Ἐφερε τὸ κοντι ἀπὸ τὴν Πάνορμον⁵⁶ ὁ ἐπίτροπός μας Κανάκης, καὶ ἐργήκαν εἰς χρόνους δύο γρόσια ---43.

Ἐλάβομεν ἀπὸ τὸν κὺρ Τουμαζῆν Κρόκιαν χιώτην ἀπὸ λογαριασμοὺς διαφόρους τοῦ σιὸρ Κουζῆ χιώτη ἐπιτρόπον μας γρόσια ---354 καὶ ἄλλα ---96.

Ἡ Θεοδοσία τοῦ Θωμᾶ τῆς ἀγάδενας ἀπελευθέρη⁵⁷ ---μ'γ.

Ἐχαρίσαμε τῷ Σαάτη μεζαλιώτη ζολότ. ---6, ἐδώκαμε τῷ νιῶ τοῦ Μουσταφᾶ ἀγᾶ ἱεροσολυμίτη καφέν, ζάχαρι, μποχτζαλίκι γρόσια---10, εἰς μανδήλιον, καὶ τῷ ὑπηρέτῃ τοῦ ζολότ. ---2.

51. Φλουρία μισιριώτικα, εἶναι τὰ χρυσᾶ αἰγυπτιακὰ νομίσματα μὲ ἀξία 315 ἄσπρα (Misir = Αἴγυπτος).

52. Τὸ ὄφρασμα τοῦ ἐπιτραχήλιου ἦταν μάλλινο κατεργασμένο στὴ νεροτριβὴ διὰ τοῦ μαγγάνου, καὶ συνάμα ἦταν κεντημένο. Πρβλ. καὶ Α. ΝΙΚΑΡΟΥΣΗ, «Ἐγγραφα καὶ σημειώματα περὶ τοῦ ἐν Ζαγοράῃ Ναοῦ τοῦ Σωτήρος καὶ τοῦ παρ' αὐτὸν σχολείου», ΔΙΕΕ Ι (1928) σ. 154, ὅπου ἀναφέρεται «ὠμοφόριον μαγγανιστόν».

53. Νακίπης, τουρκ. nakib = ἀντιπρόσωπος τοῦ Şeyh στὶς ἀραβικὲς ἐπαρχίες. Πρβλ. GIBB BOWEN, ὁ.π., σ. 284, 293.

54. Ζιντζιολία, τουρκ. zincirli = χρυσὸ ἄλυσιδωτὸ νόμισμα πρὸς 330 ἄσπρα.

55. Ζλότα ἢ νέα ζλότα, νόμισμα ποὺ κυκλοφοροῦσε στὴν ὀθωμ. αὐτοκρατορία τὸν 18ο αἰ. πρὸς 90 ἄσπρα.

56. Πάνορμος, τουρκ. ὄνομασία Bandırma. Πόλη στὴ μικρασιατικὴ ἀκτὴ τοῦ Κυζικηνοῦ Κόλπου. Ἡ ἀκμὴ τῆς πόλης μαρτυρεῖται στὸν 19ο αἰώνα, ὅταν ἀποσπάσθη ἀπὸ τὴν Ἀρτάκη καὶ ἔγινε ἔδρα ὑποδιοικήσεως, βλ. Γ. ΣΓΟΥΡΙΑΝ, Ἡ Πέραμος τῆς Κυζίκου, Ἀθήνα 1968, σ. 223-225.

57. Σιλάβα ἀπὸ αἰμαλωσία.

Ἐστείλαμεν τῷ γενιτζάραγα⁵⁸ τῆς Ἱερουσαλὴμ καφέν, ζάχαρον καὶ ἀγιοκέρια.

Ἐστείλαμεν τῷ Ἀπιλ Καδῆρ ἐφένδη τεφτίκι ἐν, ἰχράμια⁵⁹ 2 καὶ καφέν καὶ ζάχαρον. Εἰς ὀρνίθια τῶν ἐφέντηδων καὶ ἄλλων ἀρχόντων γρόσια--- 11

208 μᾶς ἔφερον ὁ κὺρ Δημητράσκος ἐπίτροπός μας ἀπὸ τὴν Μηχανιώνα⁶⁰ γρόσ. ---12 καὶ προσέτι.

μᾶς ἔφερον ὁ κὺρ Δημητράσκος ἐπίτροπός μας ἀπὸ τὴν Πέραμον⁶¹ τὰ ἄσπρα τοῦ κοντίου γρόσ. ---13.

μᾶς ἔστειλεν ὁ ἐπίτροπός μας ἀπὸ τὴν Νικομήδειαν⁶² τὰ ἄσπρα τοῦ κοντίου γρόσ. ---35 καὶ ἐκράτησε καὶ γρόσια ---20 διὰ χρεῖαν τῆς ἐκκλησίας, καὶ γὰ μᾶς τὰ δώκη.

μᾶς ἔστειλεν ὁ ἐπίτροπος ἀπὸ τὸ Μιχαλίτσι⁶³ τῆς Νικομηδείας τοῦ κοντίου γρ. ---17, ἔδωκε καὶ τῷ ἀρχιμανδρίτῃ κὺρ Μελετιῶ 1719: γρ. ---13.

ἔστειλεν ὁ ἠγούμενος ἀπὸ τὸ Ἰσμαῆλι⁶⁴ παπᾶ Χριστόδουλος γρ. ---100. νοέμβριος, μᾶς ἔδωκεν ὁ Γεώργιος νιὸς τοῦ ποτὲ Πρόκλου ἀπὸ τὸ Τυροβόυστον, ὁ ὁποῖος τώρα κατοικεῖ εἰς τὰ Ἰωάννινα, τὴν παρρησίαν, ὅπου ἄφησεν ὁ ἀδελφός του Ἰωάννης γρόσ. ---50.

μᾶς ἔφερον ὁ ἀρχιμανδρίτης κὺρ Θεοφάνης ἀπὸ τὸ Νεοχώριον τῆς Νικομηδείας τὰ ἄσπρα τοῦ κοντίου γρ. ---16.

δεκεμβρίου: ἐχαρίσαμε τῷ ἐφέντῃ Τζιαρουλᾶ ἱεροσολυμίτη ζιντζιολία ---4 μὲ μανδήλιον, καὶ τῷ ὑπηρέτῃ του ζολότ. ---2, μὲ τὸν ὁποῖον ἐστειλάμε εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ τῷ αὐτῷ μὴν γράμματα τῷ ἐπιτρόπῳ⁶⁵, ἐν οἷς ἦσαν καὶ τὰ 5 μεράτια τοῦ μονφτῆ, εἰς τὰ ὁποῖα ἐξοδιάσαμε γρόσ. ---75 καὶ ἓνας ὀρισμὸς διὰ τὰς ἀδικίας τοῦ πασᾶ τῆς Γάζης, καὶ ἄλλος διὰ γὰ

58. Γενιτζάραγα, τουρκ. yeniceri ağası = ἀρχηγὸς τῶν γενιτσάρων, GIBB AND BOWEN, ὁ.π., σ. 346.

59. Ἰχράμια, τουρκ. ihram = μανδύας, ἢ ὕφαντὰ γιὰ στρώσιμο.

60. Μηχανιώνα, παραλιακὴ κομὸπολις τῆς Κυζικηνῆς χερσονήσου ΒΔ τῆς Πέραμου. Βλ. ΒΥΑΓΓΕΛΟΥ ΑΘ. ΜΠΟΓΚΑ, Ἡ Μηχανιώνα τῆς Κυζίκου, Ἀθήνα 1964.

61. Γιὰ τὴν Πέραμον, τὴν ἱστορία τῆς, τὴ λαογραφία καὶ τὰ γύρω χωριά, βλ. Γ. ΣΓΟΥΡΙΑΝ, Ἡ Πέραμος τῆς Κυζίκου, Ἀθήνα 1968.

62. Νικομήδεια, τουρκ. ὄνομασία Izmit. Πόλη τῆς Τουρκίας στὸ μυχὸ τοῦ Ἀστακηνοῦ κόλπου. Ἔδρα μητροπόλεως.

63. Ὁ Δοσθεὸς Ἱεροσολύμων σημεῖώνει γιὰ τὸ Μιχαλίτσι «Τόπος παράλιος κατὰ τὰς βαρειοδυτικὰς ἀκτὰς τῆς Μ. Ἀσίας πιθανῶς». βλ. ΔΟΣΘΕΟΥ ἹΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, Περὶ τῶν ἐν Ἱερὸσολύμοις πατριαρχευσάντων, Βουκουρέστιον 1715, τ. Β', σ. 1205.

64. Ἰσμαῆλι, Ἰσμαῆλιον, πρωτεύουσα νομοῦ τῆς Ρουμανίας στὴ Βεσσαραβία. Τὸ 1643 μὲ σιγίλλιο τοῦ πατριάρχη Παρθενίου τοῦ Α' ἡ Μονὴ τῆς Θεοτόκου Μαρίας ἔγινε μετόχι τοῦ Ἁγίου Τάφου. Βλ. Κ. ΣΑΘΑ, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τ. Β', Βενετία 1872, σ. 577.

65. Πατριαρχικὸς ἐπίτροπος ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ στὸ Πατριαρχεῖο Ἱεροσολύμων ἦταν ὁ ἀδελφός τοῦ Χρυσάνθου, Νεόφυτος Νοταρᾶς ἀρχιμανδρίτης ὁ ὁποῖος πέθανε τὸ 1722.

γενή δραγουμάνος εις τὸ Γιάφφα, διὰ τοὺς ὁποίους ἐξοδιάσθησαν γρόσ.
---45, καὶ μᾶς ἐγέλασαν οἱ ἄρμενιοι, καὶ δὲν ἔδωσαν τὰ ἡμισυ, κατὰ
τὴν συμφωνίαν.⁶⁶

μᾶς ἔφερον ὁ χατζῆ κὺρ Μιτζος ἀπὸ τὴν Φιλιππούπολιν κατὰ γρόσ. ---13
καὶ ζολόταις παλαιαῖς⁶⁷ ---11, τὰ ὁποῖα ἀφήσαμε ἐκεῖ εἰς τὸ ροφέτι τῶν
ἀμπατζήδων, ἐχαρίσαμεν τῷ τζοχαδάρη⁶⁸ τοῦ Ἰμπραήμ πασᾶ τουραλία
2 εἰς τὴν πόλιν, καὶ ζολόταις ἑπτὰ, ὅπου ἦλθε καὶ μᾶς ἤδραν εἰς τὸ Νεο-
χώριον⁶⁹ ὄντες ἀσθενεῖς.

1721 μηνὶ Ἰανουαρίῳ, μᾶς ἔστειλεν ὁ χατζῆ κὺρ Θωμᾶς ἀπὸ τὸ Μελένι-
κον, μὲ τὸν χατζῆ κὺρ Ἀργύρη ἀπὸ τὴν Φιλιππούπολιν, διὰ κάτι ὀσπί-
τια ὅπου ἐπούλησε γρόσια ---104.

φεβρουαρίου: μᾶς ἔστειλεν ὁ ἐπίτροπός μας κὺρ Θεοδόσιος ἀπὸ τὸν Μαρ-
μαρᾶν⁷⁰ τὰ ἄσπρα τοῦ κουτίου εἰς 3 χρόνους γρόσ. ---20.

ἦλθεν ὁ ἅγιος Μεσημβρίας ἀπὸ τὸ Γιάσι, καὶ μᾶς ἔφερε τὰ ἄσπρα τοῦ
βάμματος γρόσια ---250.

ἔστειλεν ὁ πρῶν ἐπίτροπός μας Νικόλαος ἀπὸ τὴν Μάκρην διὰ τὰς ἐλαίας
εἰς 3 χρόνους, 1717 καὶ 1718 καὶ 1719, γρόσ. ---25.

Ἐπληρώσαμεν τὸν κάλφον εἰς μερεμέτια τῆς βιβλιοθήκης, τῶν μαγαζίων,
καὶ ἄλλα μερεμέτια τῶν ὀντάδων ἄνω καὶ κάτω γρόσ. ---62 καὶ παρὰδ.
---31⁷¹.

φεβρουαρίου 12, ἐστείλαμεν γράμματα εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ μὲ ἄνθρωπον
τοῦ μολλά, καὶ τοῦ ἐχαρίσαμε ζολόταις ---4.

21α μηνὶ Ἰουνίῳ, μᾶς ἔστειλαν τὰ ἄσπρα τῶν κουτίων ἀπὸ Ἀδριανοῦ γρόσ.
---116.

66. Μὲ τοὺς ἄρμενίους τὰ προβλήματα τοῦ Χρυσάνθου ἦσαν συχνὰ γιὰ διεδικουσαν
καὶ αὐτοὶ τὰ πρωτεῖα στὰ προσκυνητάτα. Γιὰ τὸ ἄρμενικὸ ζήτημα, βλ. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-
ΚΕΡΑΜΕΩΣ, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, τ. Ι, Πετρούπολις 1888, σ. 310.

67. Οἱ παλαιὰς ζόλτες ἦταν λίγο μικρότερης ἀξίας ἀπὸ τὶς νέες, κόστιζαν δηλαδὴ 88
ἄσπρα.

68. Τζοχαδάρης τουρκ. çuhadar = ἀξίωμα στὶς αὐλὲς τούρκων ἡγεμόνων ποὺ ἀντι-
στοιχοῦσε πρὸς τὸν πρωτοβεστιάρη τῶν βυζαντινῶν, GIBB AND BOWEN, δ.π., σ. 342-343.

69. Νεοχώριον, προάστειο τῆς Κωνσταντινούπολης στὴ δυτικὴ ἔκθε τοῦ Βοσπόρου,
ὅπου ἦταν καὶ τὸ οἶκημα ποὺ ἔμενε ὁ Ἱεροσολύμων ὅταν δὲν κατοικοῦσε στὸ Ἁγιοταφικὸ
Μετόχι. Ὁ Νικόλαος Μαυροκορδάτος σὲ ἐπιστολὴ του τῆς 8 Σεπτ. 1723 τὸ ἀποκαλεῖ «τὸ
ἐν Νεοχωρίῳ νοσῶδες οἶκημα...». Βλ. Ε. LEGRAND, *Épistolaire Grec*, Paris 1888 σ. 174.

70. Μαρμαρᾶς ἢ Μεγάλος Μαρμαρᾶς, ὄρμος τῆς ΝΔ ἀκτῆς τῆς Προικονήσου, ἢ ὁποῖα
δνομάζεται Μαρμαρᾶς. Στὸ μυχὸ τοῦ ὄρμου, ὑπάρχει χωριὸ μὲ αὐτὸ τὸ ὄνομα. Οἱ Ἕλληνες
κάτοικοι του μετανάστεψαν στὴν Ἑλλάδα. Βλ. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *Προικονήσος*, 1895, σ. 54.

71. Τὸ 1721 ὁ Χρυσάνθος Νοταρᾶς κατέληξε στὴν Κωνσταντινούπολη, ὕστερα ἀπὸ τὴν
πρῶτη περιοδεία στὴ Θράκη τότε ἐπισκεύασε καὶ τὰ δωμάτια καθὼς καὶ τὴ Βιβλιοθήκη
τοῦ ἐκεῖ Ἁγιοταφικοῦ Μετοχίου. Πρβλ. Χρ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἱστορ. Ἑκκλ. Ἱεροσ.*,
σ. 618.

μᾶς ἔστειλεν ὁ κὺρ Ἀβράμης ἀπὸ τὴν Γιάμπολιν τὰ ἄσπρα τῶν κουτίων
καὶ ἐργαστηρίων, ὅπου ἐπούλησε γρόσ. ---110.

ἢ Σωσάνη, σύζυγος τοῦ κυρίτζη Γιαννάκη ψάλτη, παρρησίαν.

αὐγούστου 28, μᾶς ἔφερον ὁ Κυριάκης ἀπὸ τὸ Καρὰ σοῦ τοῦ κουτίου
γρόσ. ---20.

1721 μηνὶ φεβρουαρίου, μᾶς ἔστειλεν ὁ ἡγούμενος τῆς Μύλου παπᾶ Γρη-
γόριος φλωρία βενέτικα ---32. μᾶς ἔστειλαν ὁ Πέτρος, καὶ ὁ Ἰωάννης οἱ
Ταταράκηδες βενέτικα---5 διὰ μνημόσνον τοῦ ἀδελφοῦ των Φραντζέσκου.
τῷ Ἰμπραήμ τζελεπῆ γρόσ. ---10 καὶ τῷ Ἀλῆ ἐφέντη γρόσ. ---10.

Ἐδώκαμε εἰς δύο ἄγια λείψανα φθιαστικόν, ὅπου ἔστείλαμε μὲ τὸν Να-
ζαρέτ⁷² ἀφιέρωμα εἰς τὸ Βακαρέστι⁷³ βενέτικα ---12 καὶ γρόσ. 1.

ὁ Πωγωνιανῆς κὺρ Ἀνθίμος⁷⁴ ἔδωκεν ἐλεημοσύνην γρόσ. ---100 εἰς
τὴν Βλαχίαν τῷ Βηθλεέμ⁷⁵, καὶ τὰ γραφῆ εἰς τὴν Φυλλάδα τῶν πατέρων,
καὶ ἐγράψαμε τῷ Βηθλεέμ νὰ τὰ δώσῃ εἰς ἔξοδα τῆς τυπογραφίας.⁷⁶

μαρτίῳ μηνί, μᾶς ἔστειλεν ὁ ἐπίτροπός μας ἀπὸ τὸ Ραιδεστόν γρόσ.
---45 ἀπὸ διαφόρους λογαριασμούς, καὶ ἄσπρα τῶν κουτίων.

ἀπριλίου 9, ἦλθεν ὁ Γεωργιάκης Μαντζινίγου ὁ ἐπίτροπός μας ἀπὸ τὴν
Κρήτην καὶ ἔφερον ἄσπρα τοῦ κουτίου εἰς τρεῖς χρόνους γρόσ. ---47
καὶ ἐπῆρε καὶ ὁ παπᾶ Ἀνθίμος γρόσ. ---15.

Ἐστειλαν ἀπὸ τὸ Σιμπίνι⁷⁷ τοῦ κουτίου γρόσ. ---40.

ἢ μακαρίτις Σιαχμελίκ ἄφησε παρρησίαν καὶ τὰ ἐλάβομεν ἀπὸ τὸν σύζυ-
γόν τῆς χοτζᾶ Σιρόνην.

μαῖου: ἔφερον ὁ Γιάννος γούναρης καστοριανὸς γρόσ. ---5 καὶ ἔγραψε
Στρατῆν πρῶθ.

72. Ὁ Μητροπολίτης Ναζαρέτ τοῦ ὁποῦ το ὄνομα δὲν μᾶς εἶναι γνωστὸ ἦταν ἀπὸ
τοὺς κύριους συνεργάτες τοῦ Χρυσάνθου μαζί μὲ τὸν Μητροπολίτη Βηθλεέμ.

73. Τὸ μοναστήρι αὐτὸ ἀφιέρωσε ὁ Νικόλαος Μαυροκορδάτος στὸν Ἅγιο Τάφο μὲ
χρυσόβουλλο τοῦ 1721. Πρβλ. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυ-
μιτικῆς Σταχυολογίας, τ. Δ', Πετρούπολις 1897, σ. 48-52.

74. Τὸν 18ο αἰ. στὴν ἐπισκοπὴ Πωγωνιανῆς τῆς Ἡπείρου ἔχομε δυὸ Ἀνθίμους ἀπὸ
τοὺς ὁποίους ὁ ἕνας ἀναφέρεται καὶ ὡς Ἀνθίμος ὁ νεώτερος. ΓΕΡΜΑΝΟΥ, «Ἐπισκοπικὸ
Κατάλογοι Ἡπείρου», *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά* 12 (1937), σ. 93-94.

75. Ὁ Ἅγιος Βηθλεέμ [ἢ Μητρόπολις αὐτῆ δὲν ὑφίσταται πιά στὸ Πατριαρχεῖο τῶν
Ἱεροσολύμων] πέθανε τὸ 1724 ὅπως μᾶς πληροφορεῖ τὸ γράμμα τοῦ Νικολάου Μαυροκορ-
δάτου πρὸς Χρυσάνθο «Δὲν ἀμφιβάλλομεν ὅτι θέλει λυπηθῆ κατὰ πολὺ ἢ ὑμετέρα μακαριό-
της διὰ τὴν εἰς τὰς αἰωνίους σκηνὰς ἀποδημίαν τοῦ μακαρίτου πανιερωτάτου Βηθλεέμ...».
Ε. LEGRAND, *Épistolaire*, δ.π. σ. 176.

76. Πρόκειται γιὰ τὴν τυπογραφίαν τοῦ Βουκουρεστίου. Γιὰ τὸ τυπογραφεῖο αὐτὸ, βλ.
γενικὰ Ν.Ε. ΣΚΙΑΔΑ, *Χρονικὸ τῆς Ἑλληνικῆς Τυπογραφίας*, Ἀθήνα 1976, σ. 53-57.

77. Σιμπίνι, ἢ Σιμπίνιον πόλη τῆς Τρανσυλβανίας μὲ ἑλληνικὸ πληθυσμὸ. Πρβλ. Μ. Ι.
ΓΕΛΕΩΝ, «Ἱστορία ἀπὸ σκυβάλων. Ἄθροισμα πρῶτον-ἀποικίαν». *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλή-
θεια* 36 (1916), σ. 148-149.

ὁ Χρῆστος ἀπὸ Λιτζᾶ καὶ Ἄγραφα γρόσ. ---50, τὰ ὁποῖα ἄφησεν ὁ Κυ-
ρίλλης μπακάλης ἀπὸ τὸ Ζητοῦνι.

μᾶς ἔγραψεν ὁ Βηθλεέμ, ὅτι ἕνας χριστιανὸς ὀνοματι Κύρος ἀπὸ τὸ Ρί-
μικον ἄφησεν εἰς τὸν Ἅγιον Τάφον γρόσ. ---500, τὰ ὁποῖα τὰ ἔλαβε, καὶ
τοῦ ἐγράψαμεν καὶ τὰ ἔδωκε εἰς τὴν τυπογραφίαν, ἐξ ὧν τὰ μὲν 250 τὰ
ἄφησε διὰ μνημόσυον ἑαυτοῦ, τὰ δὲ ἄλλα 250 νὰ γραφοῦν παρηρησία
ταῦτα τὰ ὀνόματα, Ῥούσα, Κύρος, Μαρία, Μάλγα, Πέτρος, οἱ ἐπίτροποι
του, ὁ ἀδελφός του Γεώργιος, καὶ ὁ Ἰωάννης ἐξἀδελφός του.

21β ἡ Ντολοῦκ κιζί, κόρη τοῦ Ντελή Ναζλή ἀπὸ τὰ Ψωμαθεῖα⁷⁸ ἄφησε
γρόσ. ---50, καὶ ἐπήραμε ἡμεῖς τὰ εἴκοσι, τὰ δὲ λοιπὰ ---30, ἐπαγα-
γείλαμεν τῷ γέροντι Μελετίῳ νὰ τὰ πάρῃ ἀπὸ τὰς ἀδελφάς της Κιζλά-
ραν, Δεσπονοῦν, καὶ Κρούλεναν ὡς κληρονόμους της.

ἡ Μαγδαληνὴ ἀπελευθέρω τοῦ ἐξαποροῦ⁷⁹ γρόσια ---30, νὰ μνημο-
νεύεται αὐτὴ καὶ οἱ γονεῖς της.

Χίος. μᾶς ἔγραψεν ὁ Μισὲρ Κουζής ὁ ἐπίτροπός μας, ὅτι ἔχει πενήντα
γρόσια ἐλεημοσύνη, ὅπου ἄφησεν ὁ πατέρας του Φραγγούλης, ἄφησε καὶ
ἄλλα ---50, ὁ παζὰρ πασής⁸⁰ καὶ εἶναι νὰ τὰ πάρῃ καὶ ἐκεῖνα.

Γυμισχανᾶς⁸¹

1721, μηνὶ ἀγούστῳ, μᾶς ἔστειλεν ὁ ἐπίτροπός μας Ἰωάννης τζελεπής
ἀπὸ τὰ ἐνοίκια καὶ τὰ κουτῖα γρόσια ---430.

1721, Σεπτεμβρίου α' η. ὁ Σάββας παρᾶς ἀπὸ τὴν Ἅγιαν, ἔχει μισὸν ἐρ-
γαστήρι μπακάλικον εἰς τὸ ἀλογοπάζαρον, παίρνει τὸν χρόνον ἐνοίκιον ἄ-
σπρα 500, τὸ ἀφιέρωσεν τοῦ Ἁγίου Τάφου, καὶ νὰ παίρνῃ τὰ 500 ἄσπρα
ἀπὸ μάστιον εἰς μάστιον.

ὁ κύρ Ἄγγελῆς ὁ ἐπίτροπος τοῦ Μιχαλίτζι τῆς Νικομηδείας, μᾶς ἔδω-
σεν γρόσ. ---60 νὰ μνημονεύεται αὐτὸς καὶ ἡ σύζυγός του Σουρμελή.
μᾶς ἔδωσεν καὶ τὰ ἄσπρα τοῦ κουτίου γρόσια ---13.

78. Ἡ περιοχὴ τῶν Ψωμαθειῶν στὴν Κωνσταντινούπολη κατοικοῦνταν ἀπὸ τουρκο-
φόνους γι' αὐτὸ καὶ ὁ ἐνοριακὸς ναὸς Ἅγιος Κωνσταντῖνος ὀνομαζόταν τῆς Καραμανίας,
Μ. ΓΕΛΕΩΝ, «Τὸ κήρυγμα τοῦ Θεοῦ Λόγου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῶν κάτω χρόνων», Ἐκκλ.
Ἀλήθεια 8. (1888), σ. 200.

79. Σχλιάβα τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου.

80. Παζὰρ πασής, τουρκ. pazar başı = ἐπόπτης τῆς ἀγορᾶς.

81. Γυμισχανᾶς, τουρκικὴ ὀνομασία Gümişhane, πόλη τῆς περιοχῆς τοῦ Πόντου στὰ
ΝΑ τῆς Τραπεζοῦντας γινώστη γιὰ τὰ ὀρυκτὰ ἀσημιοῦ καὶ χαλκοῦ. Βλ. R. MANTIRANT,
β.π. σ. 284. Τὸ 1729 ὁ Χρῆσανθος στέλνει ἐπιστολὴ πρὸς «τοὺς ὀσταμπασηδες τῶν μεταλ-
λαίων Κιουμισχανέ, ὑποσχετικὸν τῆς ὑποσχεθείσης παρ' αὐτῶν ἀφιέρωσας χιλίων κατ'
ἔτος γροσίων τῷ Ἁγίῳ Τάφῳ». κώδ. ΜΠΤ 622, φ. 390β.

1721 μηνὶ ἰουλίῳ, μᾶς ἔφερεν ὁ πρωτοψάλτης ἀπὸ τὴν Μύκονον γρόσια
---25, ἔγραψε, Καλοῦδαν, Πέρον, Κωνσταντῆν, καὶ Ἰωάννην πρῶθ. καὶ
πέντε γρόσια ἀπὸ Εἰδίαῖον.

ἡ Θεοφίλον κόρη τοῦ οἰκονόμου ἀπὸ τὸ Μουχλεῖον⁸² παρηρησίαν.

Ἐδωκεν ὁ ἐπίτροπός μας κύρ Δημητράκης, ἀπὸ τὴν Μηχανιώνα τοῦ ἡγου-
μένου πατᾶ Ἀθανασίου γρόσ. ---13.

Γιουρτζία⁸³, ἦτοι Ἰμερέτι⁸⁴ 1721

Ἦλθαν ἀπ' ἐκεῖ ἄρχοντες τοῦ ἀθθεντοπούλου Ἀλεξάνδρου διὰ νὰ τὸν κατα-
στήσουν ἀθθέντην τῶν Ἰμερετίων ὃ τε Λουκάτζ Τζαπαρίτζε, καὶ ἔδωκεν
ζολ. ---6 νὰ μνημονεύεται ὁ ἀδελφός του Γεώργιος Τζαπαρίτζε, καὶ ὁ Συ-
μεὼν Γορντάνια, καὶ ἔδωκε καὶ αὐτὸς ζολ. ---6 νὰ μνημονεύεται. Τοὺς ἐχα-
ρίσαμεν καὶ ἡμεῖς κομποσχοῖνια, ζώνας, μοσχοσάπουνα, καὶ μανδήλια τρι-
πλάσια τῆς ἐλεημοσύνης των, ἐστellaμεν καὶ τοῦ ἀθθεντοπούλου Ἀλε-
ξάνδρου δύο μανδήλια συρματένια βαρέα. μᾶς ἐζήτησαν καὶ ἐγράψαμεν
καὶ γράμματα ὅτι νὰ μὴν σκλαβώνονται οἱ ἄνθρωποι τοῦ μοναστηρίου τοῦ
Ἁγίου Γεωργίου (Γγοσις Κβερντί) τὸ χωρίον τοῦ μοναστηρίου, ἐν ᾧ οἱ
ἄνθρωποι λαζκοντοῦ καὶ νὰ σταλθοῦν τὰ γράμματα εἰς τὸν Συμεὼν Ἰορ-
δάνη ἢ Γορδάνη εἰς τὸ χωρίον Γουρία⁸⁵.

22α

Νεοχώριον

1720 μην. ἀγούστ. μᾶς ἔδωσεν ὁ μπασᾶ Χρῆστος τὴν παρηρησίαν τοῦ
μακαρίτου Παναγιώτου σαμολαδᾶ γρόσια ---40.

82. Μουχλίον ἢ Μουχλί, συνοικία στὴν Κωνσταντινούπολη πάνω ἀπὸ τὸ Φανάρι πρὸς
τὸν Μπαλατᾶ. Σημαντικὸς εἶναι ὁ ναὸς τῆς Παναγίας τῆς Μουχλιώτισσας. Πρβλ. Α. ΠΑΠΑ-
ΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, «Ναὶ Κωνσταντινουπόλεως», ΠΕΦΣΚ, τ. 28 (1904), σ. 134
(σημ. 13). Γινώστη εἶναι καὶ ἡ σχολὴ τοῦ Μουχλίου τῆς ὁποίας πρώτη ἀναφορὰ ἔχομεν
τὸ 1796. Γρ. ΒΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ, Ἡ παιδεία ἐπὶ τουρκοκρατίας, τ. Α', Ἀθήνα 1936, σ. 28.

83. Γιουρτζία, Gürcü = Γεωργία.

84. Ἰμερέτι, τουρκ. imâret = σύνολο δημοσίων κτιρίων καὶ ἰδρυμάτων τοῦ συντη-
ροῦνταν ἀπὸ ἕνα βοκούφι.

85. Γουρία, εἶναι ἐπαρχία «κειμένη καὶ αὐτὴ κατὰ τὸ Μεσημβρινὸν μέρος τῆς Κολχί-
δος, πρὸς τὸν Φᾶσιν ποταμὸν καὶ περιοριζομένη παρὰ τοῦ Εὐξείνου πρὸς Δυσμάς». Πρβλ.
Νέον Ἐπιστολόριον, Βενετία 1797, σ. 223. Γιὰ τὸ ἴδιο τοπωνύμιον ἔχομεν τὴ μαρτυρία τοῦ
Δοσιθέου Ἱεροσολύμων. Ἄπεδημήσαμεν εἰς Σινώπην, κάκειθεν εἰς κ..., κάκειθεν εἰς Μεγ-
κρελίαν, κάκειθεν εἰς Ἰμερέτι καὶ τὸν μάτιον ἤλθομεν εἰς Γιουρίαν καὶ διὰ τῆς Ἀαζικῆς εἰς
Τραπεζοῦντα 1659». Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Στα-
χυολογίας, τ. Ι, σ. 303.

ἔδωκεν ἡ Σοφία γρόσ. ---15, καὶ ἔμεινε νὰ χρεωστεῖ γρόσ. ---50, τὸ δὲ σπῖτι τῆς πάλιν νὰ εἶναι τοῦ Ἁγίου Τάφου, διὰ τὸ ὅποιον ἐξοδιάσαμεν 65 γρόσ.--- καὶ τὸ ἐλευθερώσαμεν ἀπὸ τὸν μοντεβελῆν⁸⁶.

ἐλάβομεν ἀπὸ τὸν μπασᾶ κὺρ Ἀθθεντούλην ἀπὸ τὸ Νεοχώριον γρόσ.---40, καὶ ἐγράψαμε νὰ μνημονεύεται παρορησία ἡ κόρη τοῦ Σκουλῆ ρεῖζη Μαριώρα.

ἐγράψαμε ὁμοίως νὰ μνημονεύεται παρορησία καὶ ἡ σύζυγος τοῦ ρηθέντος Σκουλῆ ρεῖζη Σμαράγδα, καὶ ἔμεινε χρεώστης ὁ μπασᾶ κὺρ Ἀθθεντούλης νὰ μᾶς δώσῃ τὰ ἄσπρα.

ἐλάβομεν ἀπὸ τὸν μπασᾶ κὺρ Ἡλίαν τὴν σύναξιν τοῦ λαδιοῦ τῆς ἐκκλησίας εἰς μῆνας 4, γρόσια 27, μᾶς ἔδωσε καὶ ἀπὸ τὰ μνημόσυνα μανδήλια 16.

τὰ κουτῖα τοῦ Νεοχωρίου

Ἀπὸ τὸ κουτῖ τοῦ μετοχίου μας γρόσ. ---21.

ἀπὸ τῆς Παναγίας γρόσ. ---13.

ἀπὸ τοῦ Ἁγίου Νικολάου γρόσ. ---19.

ἐπήραμε περίσσευμα ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ μετοχίου κηρὶ δεκάδες 40 εἰς δύο ἡμισυ χρόνους.

ἀφήκαμε καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν κηρὶ δεκάδες 20.

Σεπτεμβρίου α'η, ἐλογαριάσθημεν μὲ τὸν μπασᾶ κὺρ Ἡλίαν εἰς δύο παρελθόντα ἔτη 1718 καὶ 1719 καὶ προσέτι 4 μῆνας ἀπὸ τοῦ 20οῦ ἔτους καὶ ἐδᾶλλοντας ὅλα του τὰ ἔξοδα γρόσ. ---136, ἔμειναν περίσσευμα γρόσ.---238, ἐξ ὧν ἐλάβομεν τὰ 178, καὶ ἔμεινε νὰ μᾶς χρεωστῆ λοιπὰ γρόσ. 60, εἰς τὰ ὅποια εἶναι καὶ τὰ 25 γρόσ. ὅπου χρεωστεῖ γιὰ τὴν κόρην του τὴν ὁποίαν ἐγράψαμεν νὰ μνημονεύεται παρορησία.

ἐλάβομεν ἀπὸ τὸν Γιαννάκην Δοκούζογλου ἀπὸ τὸ Νεοχώριον γρ. ---50 καὶ ἔμεινε νὰ μᾶς χρεωστῆ ἔτι γρ. ---50.

ὁ Ἀθανάσης ράπτῃς ---μ'γλ.

1721. ἀγούστου 20, ἐλθόντες εἰς Νεοχώριον ἐλογαριάσθημεν πάλιν μὲ τὸν μπασᾶ Ἡλίαν εἰς ὅλα καὶ ἐδᾶλλοντας ὅλα του τὰ ἔξοδα, ἔμεινε νὰ μᾶς χρεωστῆ γρόσ. ---30 καὶ ὄχι ἄλλο.

86. Μοντεβελῆς, τουρκ. mittevelli = ἐπίτροπος γιὰ τὴ διαχείριση βακουφικῶν κτημάτων. GIBB AND BOWEN, ὁ.π., σ. 237-238.

22β

Ἀδριανούπολις⁸⁷

1720 ἰουνίου 21, ἐπήραν τὸ καπηλεῖον ὁ Μπαλάσης, ὁ Ἀποστόλης, καὶ ὁ Χουρμούζης, καὶ ὁ Δημητράκης πρὸς 50 ἄσπρα τὸ μῆνα, εἶναι νὰ δώκουν οἱ αὐτοὶ καὶ δύο χιλιάδας ἄσπρα δουλεμένα.

ἐξοδιάσθησαν εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ καπηλείου γρόσ. ---81, καὶ ὕστερον εἰς τοὺς καβγάδες πάλιν δι' αὐτὸ γρόσ. ---159, τὰ ὅποια εἶναι νὰ πληρωθοῦν ἀπὸ τὸ ἐνοίκιον καὶ ἀπὸ τὸν τόπον ὅπου ἔχει νὰ πωληθῆ.

Ἐξοδιάσθησαν εἰς τὸ σπῖτι τὸ δπισθεν τῆς ἐκκλησίας, ὅπου ἐγράψαμεν καὶ τὸ ἐγκρέμισαν οἱ ἐπίτροποι γρόσ. ---69.

εἰς χοτζέτι ἐνὸς ὀσπιτίου ἄσπρα ---550.

εἰς δύο σαῆδες⁸⁸, ὅπου μᾶς ἔστειλαν οἱ ἐπίτροποι εἰς τὴν Σιλίμνον μὲ γράμματα τῆς Ἱερουσαλήμ ἐξοδιάσθησαν ἄσπρα ---530.

Ἐστείλαμε τὰ βαρέματά μας ἀπὸ Ἀδριανοῦ εἰς τὴν πόλιν μὲ τὸν καμαράσην Παρθένιον καὶ τὸν γέροντα Ἀνανίαν, καὶ τοὺς ἐδώσαμεν ἔξοδα γρ. ---50 καὶ δύο ἱππάρια.

Ἡ χατζῆ Ἐθὼν ἔχει υἱὸν Ἀλέξανδρον, ὅστις ἀνεπαύθη, καὶ ἔγραψε δύο μεγάλα σαραντάρια, ἓνα εἰς τὸ μετόχι τῆς Ἀδριανοῦ, καὶ ἄλλο εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, ἔγραψε καὶ τοῦ λόγου τῆς παρορησίαν, ὅμως ὅταν ἀποθάνῃ.

Ἐστείλαμε τῷ ἐπιτρόπῳ μας Στεφανῆ μίαν ὁμολογίαν, κάποιον Σταμάτη Ἀντωνίου χίον Ρούσσου διὰ γρόσια ---40 νὰ τὰ πάρῃ ἂν δυνηθῆ.

μᾶς ἔστειλεν ὁ ἡγούμενος γρόσ. ---19 διὰ τὰς ἐλαίας τῆς Μάκρης τοῦ 1720 καὶ 1721 ἔτους.

Ἐξοδα διὰ τὰ μετόχια

καὶ πρῶτον εἰς τὸ μετόχιον τῆς Θεσσαλονίκης

Ἐδώκαμεν ἡμεῖς ὄντες ἐκεῖ τῷ χατζῆ κὺρ Ἰωάννῃ γρόσ. ---100, ἔδωκε καὶ ὁ παπᾶ κὺρ Θεοφάνης πάλιν ἀπὸ ἄσπρα ἐδικὰ μας γρόσ. ---60, ἔδωκαν πάλιν ὕστερον οἱ ἐπίτροποι ἀπὸ τὰ κουτῖα ἄσπρα ---1760, ἔδώκαμεν πάλιν ἡμεῖς ὕστερον γρόσ. ---60.

87. Ἀδριανούπολις, τουρκικὴ ὀνομασία Edirne, ἔδρα Μητροπόλεως καὶ σημαντικὸ ἐμπορικὸ κέντρο τὸν 18ο αἰῶνα μαρτυρεῖται πληθυσμὸς 15.000 οἱκοὶ Τοῦρκοι, 3000 οἱκοὶ Ἕλληνες, 1000 οἱκοὶ Ἑβραῖοι καὶ 1000 οἱκοὶ Ἀρμένιοι. Πρβλ. Doc. Dr. HALIL SAHILLIOGLU, «XVIII yüzyılda Edirne'nin Ticarî imkânları», Belgelerle Türk Tarihi Dergisi 2 (1968) τεύχ. 13, σ. 60-68. Ἐπίσης Μ. ΓΕΛΕΡΝ, *Θρακικαὶ Ἱστορίαι, Γράμματα ἐκ τῆς Ἀδριανοῦ πόλεως*, Κ/πολις, 1913, σ. 25, 64.

88. Σαῆδες, τουρκ. sai = ταχυδρόμος, ἀγγελιαφόρος.

Εἰς τὸ μετόχιον τοῦ Ῥαιδεστοῦ

Ἐδώκαμεν ἡμεῖς ἄσπρα ---17.290, ἔδωσε καὶ ὁ ἠγοούμενος τῆς πόλεως κὺρ Μελέτιος διὰ τὸν κερεστέν⁸⁹, ὁποῦ τοῦ ἐγράψαμεν καὶ ἔστειλε γρ. ---60 καὶ ἡμεῖς πάλιν ἀπὸ πόλεως εἰς τζάμια καὶ εἰς ἄλλα ἔξοδα γρ. ---27, ἔστειλε καὶ ὁ λογοθέτης Χρυσοβέργης ἀπὸ τὴν χώραν τὰ κεραμίδια, καὶ 4 γρόσ. ἀπὸ τὸ κουτίον.

Εἰς τὸ μετόχιον τῆς Βερροίας

Ἐδώκαμεν ἡμεῖς ὄντες ἐκεῖ εἰς χεῖρας τοῦ ἐπιτρόπου μας κὺρ Θωμᾶ γρ. ---80. ἐξόδευσε καὶ αὐτὸς ἄλλα 25 γρ., τὰ ὁποῖα ἐγράψαμε καὶ τὰ ἐπῆρε ἀπὸ τὰ ἄσπρα τῶν κουτίων.

Εἰς τὸ μετόχι τοῦ Μελενίκου

Εἰς τὸ μετόχιον γρόσ. ---80, τὰ ὁποῖα ἐξόδευσεν ὁ ἐπίτροπός μας χατζῆ Θωμᾶς ἀπὸ λογαριασμοὺς ἐδικούς μας.

Εἰς τὰς Σέρρας

Εἰς τὸ μετόχιον ὄντες ἡμεῖς ἐκεῖ ἐδώκαμε γρόσ. ---75.

Εἰς Φιλιππούπολιν.

Ἐκάμαμεν ἔξοδα ὄντες ἐκεῖ γρόσ ---359, ἔξω ἀπὸ τὴν βοήθειαν ὁποῦ μᾶς ἔκαμαν εἰς τοῦβλα. ἐχάρισε καὶ ὁ κὺρ Δήμος τοῦβλα 2900 καὶ ὁ κὺρ Κώστας 1200. ἐδόυλευσε καὶ ὅλο τὸ ρουφέτι τῶν δουλγέρηδων ἀμισθὶ ἐβδομάδας 3, ἔξω μόνον ἀπὸ τὴν ἐφήμερον τροφήν ὁποῦ τὴν ἐδώσαμεν ἡμεῖς.

23α ἐξόδιασε ξεχωριστὰ προτοῦ νὰ ὑπάγωμεν ἡμεῖς καὶ ὁ ἐπίτροπός μας κν-ρίτζη Ἀνδρονάκης γρόσ. ---180 τὰ ὁποῖα ἔδωσεν ἀπὸ τὰ ἄσπρα τῶν κουτίων, καὶ ἄλλας ἐλεημοσύνας.

89. Κερεστέσ τουργ. kereste = ξυλεῖα.

Εἰς Κωνσταντινούπολιν

Εἰς τὸ σπίτι τῆς Χρυσοπηγῆς⁹⁰, πρῶτα καὶ ὕστερα γρόσ. ---645. ἐχαρίσαμεν καὶ τῷ Τζαρσάφογλη ἐφέντη, διότι ἦτον ἐπιστάτης ζιντζιρλια ---8. ἐχαρίσαμε καὶ τῷ Ἐλιάς, ἦτοι τῷ Ἡλία τζόχαν πῆχ: 4, διότι ἦτον καὶ αὐτὸς ἐπιστάτης. ὕστερον ἐπλήρωσεν καὶ ὁ καθηγούμενος κὺρ Μελέτιος τῷ χατζῆ Λάζαρη ἀπὸ τὸ Χάσκιωι γρόσ.

καὶ ὁ χατζῆ Ἀδὰμ πάλιν ἐνὸς κερεστετζῆ ἀδίκως, καὶ παραλόγως γρ. Εἰς τὸ μετόχιόν μας ἐπάνω εἰς τὸ ἀμαγαζὶ εἰς τὸν τοῖχον ὁποῦ εἶναι τὰ σπίτια τῶν ἔβραίων⁹¹, ἦτοι εἰς τὸ μαγειρεῖον μας γρ. ---348 καὶ ἄσπρα 64. ὕστερον πάλιν εἰς μερεμέτια, καὶ σκέπασμα τῶν μαγαζίων, καὶ τῶν ἄλλων διτάδων ἐπάνω καὶ κάτω ἐπληρώσαμε τῷ κάλφα γρ. ---62 καὶ παράδες 37.

τὰ ὅσα ἐξοδεύσαμεν εἰς τὴν ἀσθένειάν μας ἐν τῷ Νεοχωρίῳ

Ἐξω ἀπὸ τὰ λοιπὰ ἔξοδα καὶ τὰ ἱατρικὰ ἐδώσαμεν τῷ κὺρ Ἀναστάση χειρουργῷ γρ. ---120 καὶ ἓνα χεταγι⁹² γρ. ---15.

τῷ κὺρ Νικολάφ χειρουργῷ γρ. ---50.

τῷ κνρίτζη Μιχαλάκη ἱατρῷ ἓνα χρυσόν γρ. ---56.

τῷ σιδρ Φονσέκα⁹³ εἰς ἀσημικὰ καὶ χρυσόν γρ. ---120

23β 1721 ἀπὸ τὸν μάρτιον μῆνα ἕως τὸν αὐγουστον, τὰ ὅσα ἔξοδα μᾶς ἠκολούθησαν διὰ τὸ σκάνδαλον τῶν Ἀρμενίων περὶ τοῦ ἀγίου φωτός⁹⁴.

90. Χρυσοπηγή, ναὸς στὸ Γαλατᾶ τῆς Κωνσταντινούπολης γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ Μ. Γεδεών γράφει: «Ἡ δὲ τῶν ἐν Γαλατᾶ ναῶν ἱστορία δεικνύει ὅτι μὴ δυνάμενοι ν' ἀναγείρωμεν αὐτοὺς ἐν τέλει τῆς ΙΖ' ἑκατονταετηρίδος καυθέντας, ἀφήκαμεν ἐν ἐρείπιοις τὴν Ἐλεούσαν, τὴν Καστελλιότισσα, τὴν Χρυσοπηγὴν... καυθέντας καὶ τῷ 1660 καὶ τῷ 1696». Μ. ΓΕΔΕΩΝ, Ἱστορία τῶν τοῦ Χριστοῦ Πενήτων, Ἀθήνα 1939, σ. 52-53.

91. Τὰ σπίτια τῶν ἔβραίων γιὰ τὰ ὁποῖα μιλάει τὸ ὄδοιπορικὸ μας εἶναι αὐτὰ ποὺ βρίσκονται στὸ Βαλατᾶ καὶ συνορεύουν μὲ τὰ σπίτια τοῦ Ἀγιοταφτικοῦ Μετοχείου. Ἄλλες ἔβραϊκὲς συνοικίαι τὸν 17ο καὶ 18ο αἰ., βρίσκονται στὰ παράλια τοῦ Κερατίου Κόλπου, τὸ Hasköy, Kasim Paşa, Mumhane καὶ ὁ Γαλατᾶς, καθὼς ἐπίσης καὶ στὰ προάστεια στὸ Βόσπορο, στὸ Διπλοκινόιο (Beşiktaş), στὴ Χρυσοκέραμο (Kuzkuncuk) καὶ στὴ Χρυσούπολη (Üsküdar). Πρβλ. ABRAHAM GALANTE, *Histoire des Juifs d'Istanbul*, τ. 1, Istanbul 1941, p. 49-51.

92. Χεταγι, τουργ. hediye = δῶρο.

93. Ὁ σιδρ Ντανιέλ ντὲ Φονσέκα εἶναι ἔβραϊὸς γιαντρός καὶ λόγιος, φίλος τοῦ Χρυσάνθου Νοταρᾶ. Α. PIPPIDI, *Mysticisme et rationalisme au Phanar*: «Le cas de Daniel de Fonseca», *Ἐρανιστής* 11 (1974), σ. 175-196 (Ἀνάπτυξο 1977).

94. Γιὰ τίς διαφορὰς τῶν ὀρθοδόξων καὶ τῶν Ἀρμενίων, βλ. ΠΑΡΘΕΝΙΟΥ ΜΗΤΡ. ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ τῆς Παλαιστίνης, «Ἱστορία τῆς μεταξὺ τῶν Ρωμαίων τε καὶ Ἀρμενίων διαφορᾶς», *Ἀνάλεκτα Ἱερου. Σταχ.*, τ. Α', σ. 310.

ἐν πρώτοις τῷ Μεχμέτ ἐφέντη κεχαγιᾶ μπέγη τοῦ ὑπερτάτου ἐπιτρόπου Ἰμπραήμ πασᾶ ἕνα ράχτι⁹⁵ γρόσια ---550, ἂν καλὰ τοῦτο ἐδόθη καὶ διὰ μίαν ἄλλην αἰτίαν.

Τῷ ρεῖζ ἐφέντη Μεχμέτ ἐφέντη διὰ τὸν ἀ' ὄν δρισμὸν κακουμόγονναν, σόφια⁹⁶ δύο τζόχαν, καὶ ἀτλάζι.

Τῷ μπειλικτζή⁹⁷ ἐφέντη γρόσ. ---100.

Τῷ Ἀλῆ ἐφέντη γρόσ. ---20.

Τῷ Ἰμπραήμ τζελεπῆ γρόσ. ---20.

διὰ τὸν ὕστερον δρισμὸν.

Τῷ ὑπὲρ τούτῳ ἐπιτρόπῳ ἕνα σεντουκάκι ἀσημόχρυσον μὲ μερικά πετραδάκια, καὶ μερτζάνια⁹⁸ γρόσ. ---1000.

Τῷ κεχαγιᾶ μπέγη ζιντζιγλία ---1000.

Τῷ ρεῖζ ἐφέντη τουραλία ---100.

τῷ κεχαγιᾶ του σόφι.

τῷ χαζνεδάρη⁹⁹ τοῦ ἐπιτρόπου γρόσ. ---50.

τῷ περιβλέπτῳ Σιέχ Ἰσλάμη κακουμόγονναν, σόφια δύο, καφέν ζάχαρι, ἀγιοκέρια, σερμπέτια, μοςχοσάπουνα.

Τῷ φετρά ἐμίνη¹⁰⁰ σόφι, καὶ καφέν μὲ τὰ ἀκόλουθα.

τῷ Ἐσάτ ἐφέντη¹⁰¹ τουραλία ---20, καὶ καφέν μὲ τὰ ἀκόλουθα.

τῷ μπειλικτζή ἐφέντη γρόσ. ---100 καὶ καφέν μὲ τὰ ἀκόλουθα.

τῷ Ἰμπραήμ τζελεπῆ γρόσ. ---30.

τῷ Ἀλῆ ἐφέντη γρόσ. ---20.

τῷ φίλῳ, γρόσια ---500 καὶ λεκάνη μὲ Ἰμπραήμ ἀσημόχρυσον, δουλειὰ τῆς Οὐγγρίας καὶ ἄλλα ἱκανὰ ἔξοδα ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ἕως νὰ λάβῃ τέλος ἡ ὑπόθεσις.

24α Ἐκινήσαμεν ἀπὸ πόλεως εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ ἀπκ' ἀπερλίον ἀ'.

ἔκαμεν ἔξοδα διὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ δρόμου ὁ γέρον κνρ Ἀνανίας γρόσια ---119.

95. Ράχτι, τουρκ. raht = ἵπποσκευή, τὰ διάφορα ἐξαρτήματα τῶν σαμαριῶν.

96. Σόφια, τουρκ. sof = μάλλινο ὕφασμα.

97. Μπειλικτζής, τουρκ. beylikci = ἀρχιγραμματέας τοῦ ἰδιαιτέρου γραφείου τοῦ σουλτάνου, ὑπὸ τὸν Reis. Πρβλ. GIBB AND BOWEN, ὁ.π., σ. 121-122.

98. Μερτζάνια, τουρκ. mercan = κοράλια.

99. Χαζνεδάρης, τουρκ. haznedar = θησαυροφύλακας. GIBB AND BOWEN, ὁ.π. σ. 330.

100. Φετρά ἐμίνης, τουρκ. fetva emini = ἀξιωματοῦχος διορισμένος κοντὰ στὸν Seyhülislam μὲ καθήκοντα νὰ ἐτοιμάζει τις νομικὲς γνωμοδοτήσεις καὶ νὰ ἐλέγχει τις ἀποφάσεις τῶν θρησκευτικῶν δικαστηρίων.

101. Ὁ Ἐσάτ Ἐφέντη εἶναι φίλος καὶ ἀλληλογράφος τοῦ Χρυσάνθου, ἀπὸ τοὺς λόγιους τῆς ἐποχῆς, ἀξιωματοῦχος τῆς Πύλης. Πρβλ. ΠΗΝΕΛΟΠΗΣ ΣΤΑΘΗ, «Ὁ σοφώτατος Ἐσάτ Ἐφέντης, φίλος καὶ ἀλληλογράφος τοῦ Χρυσάνθου Νοταρᾶ», Ἐρανιστῆς 18 (ὑπὸ ἐκτύπωση).

ὁ γέρον κνρ Μελέτιος, καὶ ὁ ψάλτης παπᾶ Μελέτιος γρόσια ---90.

ἐδώκαμεν ἔξοδα τῇ συνοδείᾳ, τοῦ ψάλτη γρόσια ---10.

τῷ γέροντι Ἀνανία ---10, ἰψ διάκῳ Γερασίμῳ ---5.

τῷ μάγειρα Ἰωακείμ ---2, ἔξω ἀπὸ τὰ λοιπὰ τοὺς ἀναγκαῖα ἐνδύματά καὶ τὴν ἐτοιμασίαν τοῦ δρόμου, ὁποῦ τὰ ἐδώκαμεν ἀπὸ λόγον μας.

ἐχαρίσαμεν καὶ τῷ γραμματικῷ γρόσια ---10, ἐχαρίσαμε καὶ τῷ γασακτζή¹⁰² τουράλ. ---2, τοῦ ἐδώσαμεν προσέτι γρόσια ---10, καὶ εἰς τὸν

κετζέ του γρόσια ---3 $\frac{1}{2}$ καὶ νὰ πιάωνται εἰς τὸν λογαριασμὸν του.

ἐδώκαμεν ναῦλον ἕως εἰς τὰ Μουτανιά¹⁰³ γρόσια ---10, ἐφθάσαμε δὲ ἐκεῖ σεπτεμβρίου ἀ' καὶ ἐκονέψαμεν εἰς τὸ σπῆτι τοῦ ἐπιτρόπου μας κνρ ριτζή Σκαρλάτου.

ὁ Ἀγαπητὸς πρόθ.

ἐφθάσαμεν εἰς τὴν Προύσαν¹⁰⁴ σεπτεμβρίου ζ' καὶ ἐκονέψαμεν εἰς τὴν μητρόπολιν.

ὁ χατζῆ Γιούφης ἀπὸ τὸ Παλιὸ Παζάρι πρόθ.

ἐλάβομεν μὲ πόλιτζα¹⁰⁵ ἀπὸ τὸν Γεώργην καῖσαρλῆν γρόσια ---400 καὶ ἐγράψαμεν νὰ τὰ δώσῃ εἰς τὴν Πόλιν ὁ χατζῆ κνρ Κωνσταντῖνος μεταξᾶς τῷ γιουροῦκ χατζῆ Μεχμέτη.

ἡ Σουλτάνα τοῦ καζαντζῆ ἀπὸ τὰ Μουτανιά πρόθ.

ἐλάβομεν ἀπὸ τὸν χατζῆ κνρ Ἀριστερᾶν ἀπὸ τὸ Ντεμιρ Καπὶ γρόσια ---12, τὰ ὁποῖα ἐδανείσθη ἀπὸ τὴ Ἱερουσαλήμ ἀπὸ τὸν ἐπίτροπον.

ἡ Τζαρδακλοῦ Χατζήθδενα χρεωστεῖ ἀπὸ τὸ σπῆτι γρόσ. ---10, διὰ τὰ ὁποῖα ἐμεινεν ἐγγυητῆς ὁ ἐπίτροπός μας χατζῆ κνρ Μανόλης.

ἐλάβομεν πενήντρια γρόσια ἀπὸ τὸν Ἰμπραήμ τζελεπῆ, τὰ ὁποῖα ἔδωκεν ὁ Γεωργιάκης Σκαριότογλης διὰ τὸν ὄντᾶ ὁποῦ ἄφησεν εἰς τὸν Ἅγιον Τά-

102. Γιασακτζής, τουρκ. yasakci = κλητήρας γιὰ τὴν τήρηση τῆς τάξης.

103. Μουτανιά, σημερινὴ ὄνομασία Mudanya. Τὸν 18ο αἰ. ἦταν πατριαρχικὰ χωριὰ ἢ ἐξαρχίες· λίγο πρὶν τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν τὸ 1922 συγχωνεύθησαν μὲ τὴν μητρόπολιν Προύσης. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, Ἱστορία τῶν τοῦ Χριστοῦ πενήτων, Ἀθῆναι 1939, σ. 300.

104. Προύσα, σημερινὴ ὄνομασία Bursa, ἀπὸ τὸν 14ο αἰ., μέχρι τὴν κατάρκτηση τῆς Κωνσταντινούπολης ἦταν πρωτεύουσα τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους γιὰ συνολικὰ 127 χρόνια, παρὸλο τοῦ γιὰ κάποιον διάστημα οἱ σουλτάνοι προτιμοῦσαν τὴν Ἀδριανούπολιν. Οἱ διάφοροι περιηγητῆς ἐκτιμοῦσαν τὸν πληθυσμὸ τῆς Προύσας σὲ 40-100.000. Τελευταῖες στατιστικὲς παρουσίαζαν 50.000 Τούρκους, 75.000 Ἀρμένιους, 5.500 Ἕλληνας, 3.000 Ἰσραηλίτες καὶ μερικὸς ξένους. Πρβλ. Β.Φ. ΑΔΑΜΑΝΤΙΑΔΗ, «Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐπαρχία Προύσης». Μικρασιατικὰ Χρονικὰ 8 (1959) σ. 97-128. Γιὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς Προύσας, βλ. Β. ΑΔΑΜΑΝΤΙΑΔΗ, «Σελίδες τινὲς ἐκ τοῦ κοινοτικοῦ βίου τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων τῆς Προύσης», Μικρασιατικὰ Χρονικὰ 2 (1939) σ. 238-318 καὶ Β. ΑΔΑΜΑΝΤΙΑΔΗ, «Τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος Προύσης», Μικρασιατικὰ Χρονικὰ 4 (1948), σ. 96-125.

105. Πόλιτζα, ἰταλ. polizza = ἀπόδειξη πληρωμῆς.

φον ὁ πατέρας του χατζή κὺρ Γιαννάκης, τὸν ὁποῖον ἀγόρασαν ὁ ρηθεις διός του.

Ἀνοίξαμεν τὰ κουτία Σεπτεμβρίου 18: τῆς μητροπόλεως γρόσια ---37 καὶ ἐδόθησαν καὶ τρία διὰ τὸ μετόχι τοῦ Καριάπασι γρόσια ---45.

τὸν Μιχάλην καὶ τὸν Δημήτηρ τὰ παιδιά γιὰ νὰ γενοῦν καλόγηροι καὶ ἔδωκεν ὁ καθένas ἕξοδα εἰς τὸν δρόμον γρόσια 25.

μᾶς ἔδωκεν ὁ Ἀνδρέας Κετεντόγλους ἀπὸ τὸν μαχαλᾶν τῆς μητροπόλεως γρόσια ---20 καὶ ἐξεπληρώθη ἡ παρησία τῆς μητρὸς του Εὐγενικῆς.

24β Ἐχαρίσαμεν τῷ Ἀπτηγκατῆρ ἐφέντη μογοζιαλίκι, τουραλία ---4, καὶ τοὺς ἀνθρώπους του μανδήλια καὶ ζολόταις

ἔκαμαν ἕξοδα ὁ ψάλτης παπᾶ Μελέτιος, καὶ ὁ γέρον Ἀνανίας, ἀπὸ τὴν Πόλιν ἕως ἐκινήσαμεν ἀπὸ τὴν Προύσαν εἰς ἀγῶγια καὶ τὰ λοιπὰ ζωτροφίας γρόσι. ---41 καὶ παράδες ---21.

ἐξήλθομεν ἀπὸ Προύσης διὰ τὴν Ἀττάλειαν¹⁰⁶ τῆς 17 τοῦ Σεπτεμβρίου, 20 Σεπτεμβρίου 22— ἦλθομεν εἰς τὸ Κιουταχί, καὶ ἐπήραμεν τὰ ἄσπρα τοῦ κουτίου ἀπὸ τὸν ἐπίτροπόν μας χατζή Χαφῆ Τζελεπή γρόσια ---37.

μᾶς ἐχάρισε καὶ αὐτὸς ἓνα χρυσὸν μύριον.

ἐξήλθομεν ἀπὸ τὸ Κιουταχί Σεπτεμβρίου 23 — καὶ εἰσήλθομεν εἰς τὰ Σπάρτα¹⁰⁷, Σεπτεμβρίου 27 καὶ ἐξενίστημεν εἰς τὴν μητροπόλιν¹⁰⁸.

ἐκεῖθεν ἐστείλαμεν τὸν ἄραβα παπᾶ Δανιὴλ ἠγούμενον εἰς τὸ Μπουρνόσκι, ἐλευθερώσαμεν καὶ τὸν Βασίλην Βιτζίνον τοῦ Μπουρνόσκι.

εἰς τὰ Σπάρτα ἐλάβομεν ἀπὸ τὸ κουτί τοῦ Ἁγίου Νικολάου γρόσια ---16 ἀπὸ τῆς Παναγίας γρόσια ---10, ἀπὸ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ---5, ἀπὸ τῆς μητροπόλεως ---12, εἶναι δὲ καὶ νάχτι Παναγία¹⁰⁹.

ἦλθεν ἐκεῖ ὁ ἐπίτροπός μας Γεώργιος ἀπὸ τὸ Μπουρντούρ¹¹⁰, καὶ μᾶς ἤφερε γρόσι. ---30 τοῦ κουτίου εὐρίσκονται ἐκεῖ σπύτια τῶν χριστιανῶν

106. Ἀττάλεια πόλις τῆς Παμφυλίας στὴ ΝΑ Μικρὰ Ἀσία, σημερινὴ ὀνομασία Antalya. Βλ. καὶ λήμμα τοῦ Fr. Taeschner στὴν Encyclopédie de l'Islam, Leyde, Paris 1960, τ. Α-Β, σ. 533.

107. Σπάρτα, Σπάρτη ἔδρα τῆς ἐπαρχίας Πισιδίας καὶ πρωτεύουσα τοῦ ὁμώνυμου σαντζακίου μὲ 46 μικρότερες κοινότητες. Σημερινὴ ὀνομασία Isparta. Γιὰ τὴν ἱστορία καὶ τίς δραστηριότητες τῶν κατοίκων τῆς Σπάρτης, βλ. Β.Η. ΒΟΓΙΑΤΖΟΓΛΟΥ, Ἡ Πισιδία τῆς Μ. Ἀσίας, Ἀθήνα 1978, στίς σ. 120-128.

108. Ἡ μητρόπολις τῆς Σπάρτης ἦταν στὸ κέντρο τῆς χριστιανικῆς συνοικίας καὶ ἀφιερωμένη στὸ Γενέθλιο τῆς Θεοτόκου, Β.Η. ΒΟΓΙΑΤΖΟΓΛΟΥ, ὁ.π., σ. 121.

109. Νάχτι Παναγία, τουρκ. nahit ἢ naht = ἀνάγλυφος. Προφανῶς πρόκειται γιὰ κάποια ἀνάγλυφη ἢ ξυλόγλυπτη εἰκόνα τῆς Παναγίας.

110. Μπούρντουρ (Burdur), βρίσκεται στὰ νοτιοδυτικὰ τῆς Σπάρτης, εἶναι τὸ ἀρχαῖο Πολυδώριο καὶ ἦταν πρωτεύουσα τοῦ ὁμώνυμου σαντζακίου. Πρὶν τὸ 1922 ὑπῆρχαν 400 ἑλληνικὲς οἰκογένειες. Πρβλ. Β.Η. ΒΟΓΙΑΤΖΟΓΛΟΥ, ὁ.π., σ. 131.

νῶν -σαράντα, ἢ πενήντα. εἶναι ἐκκλησίαι τρεῖς· ὁ Χριστός, ἡ Παναγία, καὶ ὁ Ἅγιος Γεώργιος¹¹¹.

ἐξήλθομεν ἀπὸ Σπάρτης τῆς 17 τοῦ Ὀκτωβρίου, καὶ εἰσήλθομεν ἐν τῇ Ἀτταλείᾳ τῆς 18 τοῦ αὐτοῦ, ἐστάθη δὲ τὸ κατάλυμά μας ἐν τῷ ἡμετέρῳ μετοχίῳ.

ἀπὸ Προύσης, ἕως τὴν Ἀττάλειαν ἀγῶγια, γρόσια ---75 πρὸς ---5 γρόσια τὸ ζῶον.

εἰς τὸ ταχυβράνι ἀγῶγι, γρόσια ---40, τὸ ὁποῖον ἀφήσαμεν εἰς τὸν ἐπίτροπόν μας χατζή Κυπριανόν, τὸ ὁποῖον ἀγοράσαμεν εἰς τὴν Προύσαν γρόσι. ---12 παξίσια τῶν κираτζήδων¹¹², γρόσια ---7.

ἔκαμεν καὶ ὁ γέρον Ἀνανίας ἕξοδα γρόσια ---6.

ἐλάβομεν ἀπὸ τὸν χατζή κὺρ Θεόδωρον, καὶ χατζή κὺρ Ἀνδρέαν τοὺς ἐπιτρόπους μας βενέτικα ---90, τὰ ὁποῖα ἄφησεν ὁ πατέρας τους χατζή Ἀσλάνης μᾶς ἔδωσαν οἱ αὐτοὶ καὶ ἁγιοκέρι ὀνάδες $54\frac{2}{1}$ ἀπὸ τὰ ἄσπρα τοῦ Ἁγίου Τάφου ὁ Ἰωάννης Καριάφης Ἀλεξάνδρον κρόθ.

ἐλάβομεν πέννια¹¹³ ἀπὸ τὸν χατζή κὺρ Γεώργιον, καὶ ἐδιωρίσαμεν νὰ λάβῃ τὰ ἄσπρα, ἦτοι πενήντα γρόσια, ἀπὸ τὸν πρωτόγονρον χατζή Φαρές, τὰ ὁποῖα ἐχρῶστη πρὸ πολλοῦ τοῦ Ἁγίου Τάφου.

25α Ἀφήσαμεν τῶν ἐπιτρόπων μας δέκα πέννια, τέσσαρα μεγάλα καὶ ἕξ μικρά, νὰ τὰ στείλουν εἰς τὴν Προύσαν, καὶ ἀπ' ἐκεῖ εἰς τὴν Πόλιν.

κόνσουλος γάλλος Ἰωσήφ Ρουζῶ, πρὸς δὲ ἔχοντες συστατικὸν γράμμα ἀπὸ τὸν πρέσβυν τῆς πόλεως, μᾶς ἐπεριποιήθη πολλά.

Ἐκινήσαμεν ἀπὸ Ἀτταλείας τῆς 12 τοῦ Ὀκτωβρίου πρὸς ἑσπέρας, μὲ μίαν σαῖταν¹¹⁴ γαλλικὴν, τὴν ὁποῖαν ἐναυλώσαμεν γρόσια ---180, ἕως τὸ Γιάφφα¹¹⁵, ἄνευ τῆς καμάρας εἰς ἣν ἐκαθίσαμεν ἡμεῖς. τὸ ὄνομα τοῦ Ναβάρ Ἰωσήφ Κουράω, ἀπὸ τὴν Μαρσῆλιαν.

ἐπερῶθημεν εἰς τὴν Λεμεσό τῆς 13 τοῦ αὐτοῦ μηνός, ἐγένετο τὸ κατάλυμά μας ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ χατζή κὺρ Θεοδοσίου, ἀδελφοῦ τοῦ ἀρχιεπισκόπου κὺρ Σιλβέστρου¹¹⁶, ἐξήλθομεν ἀπὸ Λεμεσοῦ τῆς 14 τοῦ αὐτοῦ

111. Τὸν 19ο καὶ τὸν 20ο αἰῶνα οἱ τρεῖς αὐτὲς ἐκκλησίες συνεχίζουν νὰ ὑπάρχουν, μόνον ποὺ ὁ Χριστὸς λέγεται Μεταμόρφωση. Β.Η. ΒΟΓΙΑΤΖΟΓΛΟΥ, ὁ.π.

112. Τὰ παξίσια τῶν κираτζήδων, τουρκ. bahçis = φιλοδώρημα καὶ kiraci = αὐτὸς ποὺ νοικιάζει κάτι.

113. Πένια, μεσν. πένια, ἐπεύχιον = μικρὸ χαλί ποὺ ἐπάνω του προσεύχονται. Ν.Π. ΑΝΔΡΙΩΤΗ, Ἐτυμολογικὸ Λεξικὸ τῆς Κοινῆς Νεοελληνικῆς, Θεσσαλονίκη 1967, σ. 279.

114. Σαῖτα, ἦταν τύπος ἱστιοφόρου ποὺ στὰ μικρασιατικὰ παράλια ὀνομάζεται καὶ σάινα. Ἑλληνικὴ Ἐμπορικὴ Ναυτιλία 1453-1850, Ἐθν. Τρόπεζα τῆς Ἑλλ., Ἀθήνα 1972, σ. 117.

115. Γιάφφα, λιμάνι τῆς Παλαιστίνης, τὸ ἔτος 1949 ἐνώθηκε μὲ τὴν πόλιν Τελ-ἀβίβ. ὀνομασία Tel-aviv-Yafo ἀνήκει στὸ Ἰσραήλ καὶ εἶναι πρωτεύουσά του ἀπὸ τὸ 1968.

116. Ὁ Σιλβέστρος ἀνέβηκε στὸν ἀρχιεπισκοπικὸ θρόνον τῆς Κύπρου τὸ 1718. Στὰ 1730

μηρός δικτωβρίου πρὸς ἐσπέραν.

Ἐφθάσαμεν εἰς Ἰόππην¹¹⁷ τῆς κγ' ἡ τοῦ αὐτοῦ, εἰς -2 ὥρας τῆς νυκτός. ἐξήλθομεν τῆς ἐπαύριον τὸ πρωὶ τῆς κ' ἡ καὶ ἐγένετο τὸ κατάλυμά μας εἰς τὸ σπίτι τοῦ Ἱμπραήμ Λάτη.

Ἐχρῖσαμεν τῷ Νοβάρ διὰ τὴν καμάραν γρόσια ---25, προσέτι τοῖς ναύταις, ἔν τε τῆς Ἀτταλείας, τῆς Λεμεσῶ, καὶ τῆς Ἰόππης γρόσια ---20 καὶ μανδύλια, ὅτι ὑπερέτησαν ἡμᾶς καλῶς.

Ἐκεῖσε ὄντες διέτριβεν ἐν τῆς Λύδδα, ὁ πρόων ἐπαρχος τῆς Ἱερουσαλήμ Ἱμπραήμ πασᾶς, ὁ καὶ χρηματίσας κεχαγιᾶς τοῦ βεζηραζέμη Νταλταμπάνη¹¹⁸, ὅστις ἐστείλειν εἰς ἐθῆς, τὸν καπιτζιλὰρ κεχαγιᾶν¹¹⁹ του εἰς ἡμᾶς γράμμα περιποιητικόν, ὅτινι ἐχαρίσαμεν ζολόταις ---8. Ἐστείλαμεν δὲ μαζί του καὶ τῷ πασιᾶ, τζοχαῆρ ματζούνι¹²⁰ δράμια ---100, ροδοζάχαρι, καὶ σερμπέτι. Ἦλθεν δὲ ὕστερον ὁ ἴδιος πασιᾶς εἰς τὸ Γιάφφα, καὶ τὸν ἀνταμώσαμεν μετὰ ἓνα μπογξάλικι¹²¹ ἀκριβόν.

τὰ εἶτι ἐχαρίσαμεν εἰς τὸ Γιάφφα.

τῷ χατζῆ Χουσεῖν Μελάχη, χτένι, μποχτζάλικι, καὶ τζόχα πήχαις 2.

τῷ χατζῆ Σουλεϊμάνη μποχτζάλικι, καὶ χτένι.

τῷ χατζῆ Ἀχμέτῃ μποχτζάλικι καὶ χτένι.

τῷ ἐβραῖῳ Σουροῦτ μποχτζάλικι, χτένι καὶ προσόφι.

τῷ μουσελίμη¹²² τοῦ Ῥεμπλίου πρόβατον καὶ καφέν.

τῷ Μάλεμ Ἀζαρ προσόφια, ζυγῆν¹²³ μίαν καὶ χτένι, μανδύλια δύο, καὶ μίαν ζυγῆν μαχαίρια λέχικα καλά, καὶ τοὺς υἱοὺς του δύο σακούλαις, καὶ τρία μανδύλια.

Ὑστερα ἀπὸ μιὰ πρόσκληση στὸ Σουλτάνο γιὰ τοὺς δυσβάστακτους φόρους τοῦ τόπου ἐξορίστηκε στὸ Anvat-odasi. Πέθανε τὸ 1733. ΑΡΧΙΜ. ΚΥΠΡΙΑΝΟΥ, *Χρονολογικὴ Ἱστορία τῆς Κύπρου*, Λευκωσία 1902, σ. 61, 468, 586. ΦΙΛΙΠΠΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Ἱστορικαὶ Εἰδήσεις Ἑκκλησίας Κύπρου*, Ἀθήναι 1875, σ. 70.

117. Ἰόππη εἶναι ἡ παλιὰ ἐλληνικὴ ὀνομασία τῆς πόλεως Γιάφφα.

118. Ὁ βεζηραζέμη Νταλταμπάνης, πρόκειται γιὰ τὸν vezir-i Âzem Daltaban Mustafa Paşa, ὁ ὁποῖος εἶχε αὐτὸ τὸ ἀξίωμα τὸ ἔτος Ἐγ. 1114 (δηλ. 1702, 28 Μαΐου-1703, 17 Μαΐου) ἀλλὰ τὸ ἴδιο ἔτος τὸ ἀξίωμα τὸ καταλαμβάνει ὁ Rami Mehmet. Τὸ ἔτος ποὺ ἀναφέρεται στὸ ὀδοιπορικὸ μας βεζιρῆς εἶναι ὁ γνωστὸς Damat Ibrahim Paşa. Πρβλ. J. REYCHMAN AND A. ZAJACZKOWSKI, *Handbook of Ottoman-Turkish Diplomats*, Mouton 1968, p. 196.

119. Καπιτζιλὰρ κεχαγιᾶς, τουρκ. Kapıcılar kâhyası = ὁ προϊστάμενος τῶν θυρωρῶν εἶχε καθήκοντα ἀγγελιοφόρου μεταξὺ τοῦ Βεζιρῆ καὶ τοῦ Σουλτάνου. Πρβλ. GIBB AND BOWEN, ὅ.π., σ. 83-84 καὶ σημ.

120. Τζοχαῆρ ματζούνι, τουρκ. cevher macun.

121. Μποχτζάλικι, μποχτζάλικι, μποχτζάλικι, ἀπὸ τὸ τουρκ. bohçalik = κομμάτι ὑφάσματος γιὰ κάθε χρῆση ἀνάλογα μετὰ τὴν ποιότητά του.

122. Μουσελίμη, τουρκ. müselleme = ἀξίωμα ποὺ δινόταν στοὺς ἐπάρχους καὶ στοὺς διοικητὲς κωμοπόλεων GIBB AND BOWEN, ὅ.π. σ. 149.

123. Ζυγῆ = ζευγάρι ἀπὸ τὸ μεσν. ζυγή.

τῷ οἰκονόμῳ μας προσόφια, δύο μανδύλια, χτένι, σακούλαν.

τῷ ἀγᾶ τῆς σκάλας τζόχαν, τζανξίρι¹²⁴, χτένι, σακούλαν προυσινή, καὶ μποχτζάλικι.

τῷ Μουσταφᾶ ἀγᾶ πρόων δισδάρη¹²⁵ μποχτζάλικια.

τῷ γυναικαδελφῷ τοῦ Ὁσμάνη, χτένι μετὰ τὴν θήκη του, καὶ μανδύλι.

τῷ τζορβατζῆ χτένι ξύλινον καὶ μανδύλι.

25β τῷ Μελέογλη πρόβατον, καφέν, ζολότ. ---10, μποχτζάλικι καὶ χτένι. τῷ Μιχαήλῳ δραγουμάνῳ τῶν φραγγῶν, χτενοθήκη, κανδήλι, σακούλαν προυσινή.

τῷ Ἐμίρ σέφ, τζιαμασίρι¹²⁶, χτενοθήκη, μανδύλια δύο, ὑποδήματα.

ἐδώκαμεν τῷ ψάλτῃ παπᾶ Μελετίῳ διὰ τὰ ἐξοδα ὁποῦ ἔκαμε ἀπὸ τὰ Μουντανιά ἕως ὁποῦ ἐστάθημεν εἰς τὸ Γιάφφα, ἦτοι ἕως εἰς τὰς 19 τοῦ νοεμβρίου γρόσια ---72 $\frac{2}{1}$ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔδωσε ---10 γρόσια εἰς 4, κομάτια ἀμπᾶ μαῦρον ὁποῦ ἐστείλαμεν εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ.

ἐδώκαμεν καὶ τοῦ ἡγουμένου παπᾶ Γερμανοῦ διὰ τὸ σπίτι τοῦ σχολείου¹²⁷ γρόσ. ---30. ὁ χατζῆ Λαμπινὸς ἀπὸ τὴν Ἀττάλειαν τὴν κόρη του Ἐλισάβαν παρρησιᾶν ἔγραψεν καὶ τὴν μητέρα του ---μ'γλ. καὶ ἔδωκε δὲ ὅλα πένικια ---6.

ἀγοράσαμεν σεντόνια αἰγυπτιακὰ καὶ σερεβέταις ζολόταις ---24.

ἔκαμεν ἐξοδα ὁ γέρ. Ἀνανίας εἰς σκαλιάτικα¹²⁸, εἰς μαϊνιάτικα¹²⁹ νὰ ἐδγάλη τὰ βαρέματα ἀπὸ τὴν σαῖταν, καὶ ἄλλα χαρίσματα τῶν ἀράβων γρόσ. ---12 μετὰ τῶν προσκυνητῶν ἡμετέρων καὶ ἀρμενίων.

ἐξήλθομεν ἀπὸ Γιάφφα νοεμβρίου κδ' καὶ εἰσήλθομεν κατὰ ταύτην τὴν ἡμέραν εἰς τὸ Ῥέμπλι¹³⁰.

Ἐξήλθομεν ἀπὸ τὸ Ῥέμπλι νοεμβρίου κζ' ἐν τῆς δ' ἡ ὥρα τῆς νυκτός τῆς αὐτῆς οὔσης ἡμέρας καὶ εἰσήλθομεν ἐν τῆς Ἁγίας Πόλεως αὐθις ἐν τῆς δ' ἡ ὥρα.

124. Τζανξίρι, τουρκ. çakşır = εἶδος ἀνδρικοῦ σαλβαριοῦ ἀπὸ λεπτὸ ὑφασμα.

125. Δισδάρης, τουρκ. diz-dâr = φρουρὸς κάστρου GIBB AND BOWEN, ὅ.π., σ. 156.

126. Τζιαμασίρι, τουρκ. çamaşır = ἐσώρουχα.

127. Πρόκειται γιὰ τὸ οἶκημα τοῦ ἐλληνοαραβικοῦ σχολείου τὸ ὁποῖο ἴδρυσεν ὁ Χρῦσανθος, στὴν μέριμνά του γιὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν παιδιῶν τῶν ἀράβων. Τὴν ἴδρυσιν τοῦ σχολείου ἀναφέρει ὁ Χρῦσανθος στὸ φ. 30α τοῦ κειμένου.

128. Σκαλιάτικα, ἦταν ὁ φόρος ποὺ πλήρωνε κάθε ἐπιβάτης πλοίου καὶ ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ περάσει ἀπὸ τὴν κεντρικὴ ἀποβάθρα (τὴ Σκάλα). Βλ. Γ. ΣΓΟΥΡΙΑΝ, *Ἡ Πέραμος*, σ. 87.

129. Μαϊνιάτικα, ἢ μαϊνιάτικα χρήματα ποὺ πλήρωναν γιὰ νὰ μεταφερθοῦν ἐμπορεύματα ἢ ἐπιβάτες ἀπὸ τὸ πλοῖο στὴν παραλία μετὰ μαοῦνες ἀραβ. manna = μαοῦνα.

130. Ῥέμπλι, Ῥέμπλη, ἀραβικὴ ὀνομασία Ramleh. Ἦταν πολιτικὸ καὶ στρατιωτικὸ κέντρο τῆς Παλαιστίνης. Ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Νεκτάριος ἴδρυσεν ἐκεῖ μοναστηριακὰς μονάδας καὶ ἡ πόλις αὐτὴ ἦταν σταθμὸς γιὰ τοὺς προσκυνητὰς ποὺ ἐρχόταν ἀπὸ τὴ Γιάφφα μετὰ κατεύθυνση εἰς τὸ Ἱεροσόλυμα. Χρ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἱστορ. Ἑκκλ. Ἱεροσ.*, σ. 344, 531.

εἶχομεν μεθ' ἡμῶν τοὺς προεστῶτας ἄραβας.
τὸν Ἐμῆρ Γιουννούζη, τὸν Ἐμῆρ Τομπήν, οὗ ὁ υἱὸς Γισούφ λεγόμενος,
ἐγένετο παρανιὸς μας διαβολόπουλον, τὸν Ἐμῆρ Γιαχαγιᾶν, τὸν Ἐμῆρ
Ἰσαν, τὸν Ἐμῆρ Ἰσοῦφ, τὸν Σαλμᾶν Μαῦρον, ἔχοντας τὸ ὄφθικιον τοῦ
δραγουμάνου τῆς σκάλας¹³¹.

- 26α τὸν μουσελίμην τοῦ Ῥεμπλίον, καὶ τὸν ντεφτερδάρην¹³² τοῦ Γιάφφα.
ἐν τῇ ἀγία πόλει Ἱερουσαλήμ.
(ἡ σελίδα ἄγραφη)
- 26β (ἡ σελίδα ἄγραφη)
- 27α (ἡ σελίδα ἄγραφη)
- 27β (ἡ σελίδα ἄγραφη)
- 28α (ἡ σελίδα ἄγραφη)
- 28β (ἡ σελίδα ἄγραφη)
- 29α 1722 σεπτεμβρίου 4: ἐκινήσαμεν ἀπὸ Πόλεως διὰ τὴν ἀγίαν Ἱερουσαλήμ.
Ἐκαμεν ἔξοδα διὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ δρόμου ὁ γέρον Ἀνανίας γρόσ. ---40.
---119 καὶ ὁ ψάλτης παπᾶ Μελέτιος γρόσ. ---40.
Ἐδώκαμεν τῇ συνοδείᾳ διὰ νὰ ἐτοιμασθοῦν τῷ ψάλτῃ παπᾶ Μελετίῳ
γρόσ. ---10, τῷ γέροντι Ἀνανία ---10, τῷ Διακοπροκοπίῳ ---5, τῷ
Διακογερασίμῳ ---5, τῷ Ἀνανία καφετζῆ ---5, τῷ γραμματικῷ γρόσ.
---10.
τῷ γιαντζάρη γρόσ. ---10 καὶ εἰς τὸν κετζέ¹³³ του γρόσ. ---3.
ναῦλον ἕως εἰς τὰ Μουντανιά γρόσ. ---10.
ἦλθαμεν εἰς τὰ Μουντανιά σεπτεμβρίου 4 καὶ ἐκονεύσαμεν εἰς τὸ σπίτι
τοῦ ἐπιτρόπου μας κυρίτζη Σκαρλάτου.
ὁ Ἀγαπητὸς πρόθεσιν.
ἦλθαμεν εἰς τὴν Προύσαν σεπτεμβρίου 7¹³⁴, ἐκονεύσαμεν εἰς τὴν Μητρό-
πολιν.
ἐλάβομεν πόλιτζαν ἀπὸ τὸν Γιάννην καῖσαρλήν γρόσ. ---400 καὶ ἐγρά-
ψαμεν νὰ τὰ δώσῃ εἰς τὴν Πόλιν ὁ χατζῆ κὼρ Κωνσταντῖνος τῷ γιουροῦκ
χατζῆ Μεχμέτ.
ἡ σουλτᾶνα τοῦ Κυριακοῦ καζαντζῆ πρόθ.

131. Τὸ ἀξίωμα τοῦ δραγουμάνου τῆς σκάλας, δὲν ἀπαντᾷ στὸν ἐλληνικὸ χῶρο καὶ δὲν
καταγράφεται ἀπὸ τοὺς μελετητὰς τοῦ θεσμοῦ τῆς δραγουμανίας. Βλ. καὶ Β. ΣΦΥΡΟΕΡΑ,
«Οἱ δραγουμάνοι τοῦ στόλου», *Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου*, 14 (1964), σ. 1-191,
Ἀθήνα 1966.

132. Ντεφτερδάρης, τουρκ. defterdâr = οἰκονομικὸς ἔφορος λογιστῆς τοῦ Σουλτάνου.
GIBB AND BOWEN, *ἕ.π.*, σ. 201.

133. Κετζές, τουρκ. keçe = σκληρὸ ὑφάσμα φτιαγμένο ἀπὸ τρίχες προβάτου.

134. Τὸ τμήμα αὐτὸ εἶναι καταγραμμένο καὶ στὸ φ. 24α. Πρὸβλ. καὶ εἰσαγωγή, σ. 431.

- Ἐλάβομεν ἀπὸ τὸν χατζῆ Ἀριστερᾶν ἀπὸ τὸ Τεμρκαπὶ γρόσ. ---12, τὰ
ὁποῖα ἐδανεῖσθη εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ ἀπὸ τὸν ἐπίτροπον.
ἐλάβομεν ἀπὸ τὸν Ἰμπραήμ τζελεπῆν γρόσ. ---50, τὰ ὁποῖα ἔδωκεν ὁ
Γεωργάκης Καροτόγλους διὰ τὸν ὄντᾶ, ὁποῦ ἄφησεν εἰς τὸν Ἅγιον
Τάφον ὁ πατέρας του χατζῆ Γιαννάκης.
ἀνοίξαμεν τὰ κοντῖα σεπτεμβρίου 14η: τῆς μητροπόλεως γρόσ. ---27
καὶ 3 ἐδόθησαν διὰ τὸ μετόχι, τοῦ Καγιάμπασι γρόσ. ---45, τοῦ Τεμρ-
καπὶ¹³⁵ γρόσ. ---14.
Ἐκαμαν ἔξοδα ὁ παπᾶ Μελέτιος, καὶ ὁ γέρον Ἀνανίας ἀπὸ τὰ Μουντα-
νιά καὶ ἕως τὴν Προύσαν γρόσ. ---41 καὶ παράδες ---21.
ἦλθεν ὁ Μιχάλης ἀπὸ τὸ Καγιάμπασι νὰ ἔλθῃ μαζί μας εἰς τὴν Ἱερουσα-
λήμ καὶ νὰ γένη καλόγηρος, καὶ ἔδωκε διὰ τὰ ἔξοδά του γρόσια ---25.
ὁ Ἀνδρέας Κετεντόγλους ἀπὸ τὸν μαχαλᾶν τῆς Μητροπόλεως ἔδωκε τὰ
20 γρόσια καὶ ἐπληρώθη ἡ παροχή τῆς μητρὸς του Ἐδγευικῆς.
ἐχαρίσαμεν τῷ Ἀπτηλκαδιῷ ἐφέντη μοχτζάλικι, φλονρῖα 8, μανδήλι
καὶ τοῖς ἀνθρώποις του μπαξίσι.
Ἐξήλθομεν ἀπὸ Προύσης σεπτεμβρίου 18 καὶ ἦλθομεν εἰς τὸ Κιουτα-
χι¹³⁶ τῆ 22 τοῦ αὐτοῦ, ὄντας μαζί καὶ ὁ πανιερώτατος μητροπολίτης
Πισιδίας κὼρ Κοσμᾶς¹³⁷.
ἐπήραμεν τὰ ἄσπρα τοῦ κοντῖου ἀπὸ τὸν ἐπίτροπόν μας χατζῆ Χαφίφ
τζελεπῆν γρόσια ---37, μᾶς ἔδωκεν ὁ αὐτὸς ἓνα χρυσὸν μῶρικιον, ἡγορά-
σαμεν καὶ ἡμεῖς δύο τιφτίκια, καὶ μερικὰ φιλτζᾶνια καὶ ἐδώκαμεν γρόσ.
---8.
- 29β Ἐξήλθομεν ἀπὸ τὸ Κιουταχι τῆ 23 τοῦ αὐτοῦ καὶ ἦλθομεν εἰς τὰ Σπάρτα,
τῆ 27 τοῦ αὐτοῦ, καὶ ἔγινε τὸ κατάλυμά μας εἰς τὴν μητρόπολιν, καὶ
ἀπ' ἐκεῖ ἐστείλαμε τὸν ἄραβα παπᾶ Δανιὴλ ἡγοούμενον εἰς τὸ Μπουρνό-
σκι¹³⁸.

135. Kayabaşı καὶ Demirkapı εἶναι προάστεια τῆς Προύσης.

136. Κιουταχι, σημερινὴ ὄνομασία Kütahta, τὸ παλαιὸ Κοτυάκειον, ἦταν μητρόπολις
τοῦ ἐγιαλετιοῦ τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἔδρα Beylerbeği. Δ. ΦΩΤΕΙΝΟΥ, *Ἱστορία τῆς πάλαι Δα-
κίας I*, Βιέννη 1818, σ. 263. Στις ἀρχές τοῦ 19ου αἰ. ἡ κοινότης τῆς Κιουτάχειας εἶχε
καὶ ἐλληνικὴ Σχολή. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *Ἱστορία τῶν τοῦ Χριστοῦ Πενήτων*, σ. 200.

137. Κοσμᾶς ὁ Πάτριος, πρῶην Σιφῶνου γίνεταί μητροπολίτης Πισιδίας ἀπὸ 1719
μέχρι 1738, ὅποτε καὶ ἐκλέγεται πατριάρχης Ἀλεξανδρείας. Διατέλεσε αὐτῆριμος καὶ ἔ-
ξαρχος Σίδης, Μυρέων καὶ Ἀτταλείας. Τὸ 1744 ὁ Κομηνῆς Ὑψηλάντης περιοδεύοντας τὴν
Αἴγυπτον γράφει «...Ἐῦρον ἐκεῖσε πατριάρχην Ἀλεξανδρείας Κοσμᾶν τὸν ἀπὸ Πισιδίας, πε-
νέστατον καὶ χρῆ βαρυτάτω ὑποκείμενον, καὶ μόλις ἀποζῶντα διὰ τὸ δυσβάστακτον χρέος
τοῦ θρόνου». Α. ΚΟΜΗΝΗΟΥ-ΥΨΗΛΑΝΤΗ, *Τὰ μετὰ τὴν Ἀλωσιν, Κωνσταντινούπολις 1870*,
σ. 343, 352 καὶ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, *Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἀρχ.*
τοῦ Ὄρους Σινᾶ, Πετροῦπολις 1908, σ. 241-250.

138. Μπουρνόσκι, μοναστήρι στὴ Ρουμανία, ἀφιερῶμένο στὸν Ἅγιο Τάφον. Κτίστηκε

¹Εν τῇ Σπάρτῃ ἐκκλησίαι 4: ἡ Παναγία, ἡ Μητρόπολις, ὁ Ἅγιος Νικόλαος, ὁ Ἅγιος Γεώργιος, ἡ Κοίμησις τῆς Παναγίας, εἶναι δὲ εἰς κάθε μίαν καὶ κουτὶ τοῦ Ἁγίου Τάφου.

²Ελάβομεν ἀπὸ τὸ κουτὶ τῆς Μητροπόλεως γρόσ. ---14, ἀπὸ τοῦ Ἁγίου Νικολάου ---16, τῆς Κοιμήσεως ---10 καὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ---5.

ἦλθεν ὁ ἐπίτροπός μας Γεώργιος ἀπὸ τὸ Μπορδοὺρ καὶ μᾶς ἔφερε ---30 γρόσ. τοῦ κουτίου· εἶναι εἰς τὸ χωρίον αὐτὸ σπίτια χριστιανικά 40 ἢ 50 καὶ ἐκκλησίαι 3: Παναγία, Χριστός, καὶ Ἅγιος Γεώργιος.

³Ἐξήλθομεν ἀπὸ Σπάρτης ὀκτωβρίου α' ἢ μετὰ τοῦ πανιερωτάτου, καὶ εἰσήλθομεν ἐν τῇ Ἀττάλειᾳ τῇ 4ῃ τοῦ αὐτοῦ.

⁴Ἐπίτροποι μας οἱ υἱοὶ τοῦ μακαρίτου χατζῆ Ἀσλάνη, ὁ χατζῆ Θεόδωρος καὶ ὁ χατζῆ Ἀνδρέας, καὶ ὁ χατζῆ Ἡσαίας Δανιήλογλους, οἱ υἱοὶ Συμεὼν, καὶ Δανιήλ. μᾶς ἔδωκαν οἱ ἐπίτροποι μας ἁγιοκέρι ὀκάδες 54 καὶ δραμ. 165 καὶ τὸ ἐπήραμε διὰ τὴν Ἱερουσαλήμ.

ὁ Ἰωάννης Καγιάφης Ἀλεξάνδραν πρῶθ.

ἐλάβομεν ἀπὸ τὸν χατζῆ Θεόδωρον, καὶ χατζῆ Ἀνδρέαν τοὺς ἐπιτρόπους μας φλουρία βενέτικα ---90 διὰ 300 γρόσια, ὅπου ἄφησεν ὁ μακαρίτης πατέρας των χατζῆ Ἀσλάνης.

ἀπὸ Προύσης ἕως τὴν Ἀττάλειαν ἀγώγια γρόσ. ---15, εἰς τὸ ταχτιρβάνι γρόσ. ---40, ἔξοδα εἰς τὸν δρόμον γρόσ. ---24.

ἐπιάσαμεν σαῖταν φρατζέζικην νὰ μᾶς ὑπάγη εἰς τὸ Γιάφφα γρόσ. ---250,

Ἀττάλεια

¹Ἐξήλθομεν ἀπὸ τὴν Ἀττάλειαν τῇ 13ῃ τοῦ ὀκτωβρίου, καὶ ἐφθάσαμεν εἰς τὴν Λεμεσὸν τῆς Κύπρου τῇ 16ῃ τοῦ αὐτοῦ, ἐστάθη τὸ κατάλυμά μας εἰς τὸ σπίτι τοῦ χατζῆ κὺρ Θεοδοσίου, ἀδελφοῦ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κύπρου κὺρ Σιλβέστρου.

²Ἐξήλθομεν ἐκεῖθεν τῇ 20 τοῦ αὐτοῦ, καὶ ἐφθάσαμεν εἰς τὸ Γιάφφα τῇ 23ῃ τοῦ αὐτοῦ¹³⁹.

30α ¹Ἦλθομεν εἰς τὸ Γιάφφα 1722 ὀκτωβρίου 23, καὶ ἐγένετο τὸ κατάλυμά μας εἰς τὸ σπίτι τοῦ νακίπη¹⁴⁰ τῆς Ἱερουσαλήμ. ²Ἐδώκαμεν τῷ δραγουμάνῳ Καισαρίῳ διὰ νὰ κάμνη ἔξοδα γρ. ---10. ³ἀγοράσαμεν τζόχαν διὰ τὴν Ἱερουσαλήμ γρ. ---34 καὶ παράδ. ---15. ⁴ἀμπᾶ μαῦρον διὰ τοὺς πατέρας τόπια 4, γρ. ---10

ἀπὸ τὸν Μύρωνα Μπαρνόβσκι καὶ τιμᾶται στὴν Κοίμησις τῆς Θεοτόκου. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ -ΚΕΡΑΜΕΣΣ, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, τ. IV, σ. 63.

139. Ἐδῶ τελειώνει καὶ ἡ ἐπανάληψις τῶν καταγραφῶν ποῦ ὑπάρχουν στὰ φύλλα 24α-24β.

140. Ὁ νακίπης τῆς Ἱερουσαλήμ, βλ. σημ. 53.

ἐδώκαμεν τῷ παπᾶ Μελετίῳ εἰς λιανικά ἔξοδα, ὅπως ἔκαμεν ἀπὸ τὰ Μουντανιά ἕως τὸ Γιάφφα, ἦτοι εἰς τὰς 19 νοεμβρίου γρ. ---62 $\frac{1}{2}$.

¹Ἐουστήσαμεν εἰς τὸ Γιάφφα σχολεῖον ἑλληνοαραβικόν, ἡ ἀρχὴ ἀπὸ τὴν πρώτη τοῦ Ἰανουαρίου, διδάσκαλος ὁ παπᾶ Μούσας, νὰ παίρῃ τὸν χρόνον ζολόταις 30, τὸ δὲ χαράτζι του νὰ πληρῶνῃ ἡ χώρα. ἐκάμαμε καὶ σπίτι διὰ σχολεῖον¹⁴¹.

²Ἐβάλαμε καὶ κουτὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, τοῦ ὁποῦν ἐπίτροπος εἶναι ὁ ἴδιος ἐπίτροπος τῆς ἐκκλησίας, ἦτοι ὁ Μάλεμ Σάλεχ καὶ ὁ Ἡλίας Ἀμποῦ Μιχαήλ.

Τοῦ δὲ σχολεῖον ἐπίτροποι ὁ Χούρη Γεώργης καὶ ὁ Ἡλίας Ἀμποῦ Μιχαήλ.

[σημ. Ἡ συνέχεια: «Ἐξήλθομεν ἀπὸ τὸ Γιάφφα...» Μέχρι «εἰς ἄλλο μας κατάστιχον», εἶναι διαγεγραμμένη. Βρίσκεται αὐτοῦσια στὸ φ. 30bis β].

30bis

Γιάφφα

Τὰ εἶ τι ἐχαρίσαμε εἰς τὸ Γιάφφα.

(ὅμοια μὲ τὸ φ. 25α-β)

Τὰ εἶτι ἔστειλαν τοῦ λόγου μας.

¹Ὁ χατζῆ Σουλεϊμάνης, καὶ ὁ χατζῆ Ἀχμέτης ζάχαρι καὶ καφὲν καὶ ἄλλα, τὰ ὅποια ἔκαμναν ἕως ---12 ζολόταις.

²Ὁ χατζῆ Χουσεϊνῆς μελάχης κουμάρια, καρπούζια, ρόδα καὶ λεμόνια. ἐκ δὲ τῶν ἡμετέρων χριστιανῶν

³Ὁ Νάσαρ Ταμάρε καφὲν, ὁ Φατούλης σαμλῆς¹⁴², σύγγαμβρος τοῦ Νικόλα Κότα, καφὲν καὶ ζάχαρι.

⁴Ὁ Ἰσοφ Χανούνης καὶ ὁ Νάσαρ Τζατζάν ἀπὸ τὴν Λύδδα, καφὲν.

⁵Ὁ Μούσας Γιαπιά, γραμματικὸς τῆς Λύδδας, ζάχαρι.

⁶Ὁ Πέτρος Ἀμποχάλακας ζάχαρι.

⁷Ὁ Ἰσοφ Χάλεπι, καφὲ ὀκάδ. ---3, σεργέτας ζυγαῖς ---3, διὰ τὴν εὐχρὴν ὅπου ἐδιαβάσαμεν εἰς τὸ μνήμα τοῦ πατρὸς του.

30bisβ ¹Ἐξήλθομεν ἀπὸ τὸ Γιάφφα νοεμβρίου 24 καὶ εἰσήλθομεν τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ εἰς τὸ Ῥέμπλι, ἔχοντες μεθ' ἡμῶν τοὺς προεστούς τῶν ἀράβων, ἦτοι τὸν

141. Ἡ ἔδρση τῆς σχολῆς αὐτῆς δὲν μαρτυρεῖται ἀπὸ πούθεν ἄλλοῦ παρὰ μόνον ἀπὸ τὴν ἀναφορὰ τοῦ Παπαδοπούλου-Κεραμέως στὸ ἀδοιοπρικό». Σὲ ἐπιστολὴ τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου πρὸς τὸν πατριάρχη τὸ 1723 ἀναφέρονται «τὰ νέα κτίρια ἐν Γιάφφα» καὶ εἶναι δυνατὸ νὰ ὑποθέσει κανεὶς ὅτι πρόκειται γιὰ τὰ κτίρια τοῦ σχολεῖου καὶ τοῦ ξενοῦνα.

Ε. LEGRAND, *Épistolaire*, σ. 175.

142. Σαμλῆς ὁ καταγόμενος ἀπὸ τὴ Δαμασκὸ τουρκ. sam.

Ἐμὶρ Γιονοὺς τὸν Ἐμὶρ Τόμπι (οὗ ὁ υἱὸς Ἰσοῦφ ἐγένετο παρανιός μας, ἦτο δὲ διαβολόπουλον), τὸν Ἐμὶρ Γιαγγιάν, τὸν Ἐμὶρ Ἰσέφ, τὸν δραγουμάνον Σαλιμᾶν μῶρον, τὸν δισδάρον τῆς Ἰόππης, καὶ τὸν μουσελλίμη τοῦ Ῥεμπλίου, οἱ ὅποιοι αὐτοὶ μᾶς ἐπῆγαν καὶ ἕως εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ. Ἐκινήσαμεν δὲ ἀπὸ τὸ Ῥέμπλι νοεμβρίου 27, ἐν τῇ τετάρτῃ ὥρᾳ τῆς νυκτὸς τῆς αὐτῆς ἡμέρας οὐσῆς δευτέρας, καὶ εἰσήλθομεν ἐν τῇ ἁγίᾳ πόλει Ἱερουσαλήμ τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ὥρα 4 η. Τὰ ὄσα δὲ ἔξοδα μᾶς ἔτρεξαν εἰς τοὺς αὐτοὺς, ἕως νῦν τοὺς κινήσωμεν ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλήμ, τὰ ἔχομεν σημειωμένα εἰς ἄλλο μας κατάστιχον¹⁴³.

Ἐδώκαμεν εἰς τὰ φουνίσματα, ὅπου ἔστειλαμε εἰς τὴν Πόλιν, γρόσια ---710, ἦτοι τῷ Μάλεμ Ἰσα γρόσ. ---512 καὶ παράδες 3, τῷ Μελεχισεδὲκ ζολόταις ---173 καὶ παράδες ---8 καὶ ξεχωριστὰ εἰς τοὺς σταυροὺς καὶ τὰ κουβούκλια ζολόταις ---48.

31α 1722 ἀπριλίον 12, ἐκίνησαν οἱ πατέρες ἀπὸ Ἱερουσαλήμ.

Τὰ εἴτι ἐστειλάμεν εἰς τὴν Πόλιν ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλήμ με τὸν μακαρίτην παπᾶ Μελέτιον ψάλτην, καὶ με τὸν καμαράσην γέρο Παρθένιον, τοῦ ὁποίου παπᾶ Μελετίου ἐδώκαμεν ἔξοδα γρόσ. ---60 καὶ τοῦ καμαράση γρόσ. ---70 καὶ ἔλαβεν ἀκόμη ἄλλα ---30 ἀπὸ τὸν ἐπίτροπον τῆς Κῶ.

Τοῦ αὐθέντου τῆς Βλαχίας κυρίου Ἰωάννου Νικολάου βοεβόδα¹⁴⁴ εἰς ἓνα σεντοῦκι κιασέδες μεγάλας χρυσομέναις -7

εἰς ἕτερον πινάκια χρυσομένα -7

φαρφουρία εἰς ἕτερον πινάκια με μάλαμα -10

εἰς ἕτερον πινάκια χρυσομένα -7

εἰς ἕτερον κιασέδες χρυσομέναις -17

εἰς ἓνα σεντοῦμι μωσχοσάπουνα μπατμάνια -10

ἓνα γκιουγούμι¹⁴⁵ ροδόσταμον

ἕτερον γκιουγούμι με ἰορδάνη¹⁴⁶

Τῷ μπεϊζαδῆ¹⁴⁷ τῆς αὐτοῦ ὑψηλότητος

143. Τὸ κατάστιχο αὐτὸ δὲν ἀνευρέθη.

144. Ὁ Ἰωάννης Νικολάος Βοεβόδας ὁ Μαυροκορδάτος ἦταν ἀπὸ τοὺς πολλοὺς ἀγαπητοὺς φίλους τοῦ Χρύσανθου Νοταρᾶ καὶ προστάτης καὶ εὐεργέτης τοῦ Ἁγίου Τάφου, ἔτσι ἐξηγεῖται τὸ πλῆθος τῶν δώρων ποὺ τοῦ ἀποστέλλει ὁ Πατριάρχης.

145. Γκιουγούμι, τουρκ. güğüm = δοχεῖο ἀπὸ χαλκὸ ἢ ἀπὸ λευκοσίδηρο γιὰ γάλα ἢ νερό.

146. Γκιουγούμι με ἰορδάνη εἶναι τὸ δοχεῖο ποὺ περιεῖχε νερό τοῦ Ἰορδάνη ποταμοῦ σὺν μέσο ἀγιασμοῦ.

147. Μπεϊζαδῆς, τουρκ. beyzade = ὁ γιὸς τοῦ μπέη, τοῦ πρίγκηπα. Ἐδῶ εἶναι ὁ Κωνσταντῖνος Μαυροκορδάτος γιὸς τοῦ Νικολάου ἀπὸ τὸν δεύτερο γάμο με τὴν Πουλχερία Τζούκη, γεννήθηκε τὸ 1711 καὶ διαδέχθηκε τὸν πατέρα του στὸ θρόνο τῆς Βλαχίας τὸ 1730. Ε. RANGABES, *Livre d'or de la noblesse Phanariote*, Athènes 1904, p. 126.

φαρφουρία κιασέδες χρυσαῖς -4, πινάκια χρυσᾶ μεγάλα -4, μικρότερα -2, ταλέρια χρυσᾶ -2, ἱμπρικάνι ἓνα.

Τῇ δόμνα τῆς αὐτοῦ ὑψηλότητος¹⁴⁸

μωσχοσάπουνα μπατμάνια -7, κομποσχοῖνια -20, ζώναις -20, σταυροδάκια -2, κηράκια, ἰορδάνη ἓνα γκιουγούμι, ροδόσταμον γκιουγούμι -1.

Τῆς δόμνας τοῦ μακαρίτου Μπασαράμπα βόδα¹⁴⁹.

μωσχοσάπουνα μπατμάνια -10 καὶ τὰ λοιπὰ καθὼς καὶ τῆς ἄλλης δόμνας. τῷ κῆρ Χρυσάνθω μεγάλῳ βάμεση μωσχοσάπουνα κοντι -1, σταυροδάκια -5, ζώναις -5, κομποσχοῖνια -5.

τῷ Βηθλεὲμ μωσχοσάπουνα μπατμάνια¹⁵⁰ -2, κομποσχοῖνια -3, ζώναις -3, σταυροδάκια -5 καὶ κηρί.

Εἰς τὴν Πόλιν

τῷ χότζα Ἀναστάση ἓνα κοντι μωσχοσάπουνα, ζώναις -4, κομποσχοῖνια -2, σταυροδάκια -4, τεσπίγια¹⁵¹ μεγάλα -2.

τῷ Ἐσᾶδ ἐφέντη μωσχοσάπουνα κοντι ἓν, τεσπίγια -4.

τῷ μουντεζήμπαση¹⁵² τοῦ βασιλέως τὰ ὁμοῖα.

τῇ ἀρχόντισσᾳ τοῦ μασᾶ Γιαννάκη σαπούνια, κομποσχοῖνια 4, ζώναις 4, σταυροδ[άκια].

31β Τῷ χατζῆ κῆρ Ἀναστάση μωσχοσάπουνα μπατμάνια 2, ζώναις 4, κομποσχοῖνια 4, σταυροδάκια 4, καὶ κηράκια, καὶ μαξελάραις τῆς Κύπρου ζυγαῖς 6.

τῷ χατζῆ κῆρ Κωνσταντῖνω πορτάρη τὰ ὁμοῖα.

τῷ διδασκάλῳ Κριτία¹⁵³ τὰ αὐτὰ.

τῷ χατζῆ κῆρ Κωνσταντῖνω ἐπιτρόπῳ μας σαπούνη μπατμάν. 6, ζώναις

148. Πρόκειται γιὰ τὴ Σμαράγδα θυγατέρα τοῦ Παναγιωτῆ καὶ τρίτη σύζυγο τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατο τῆς Πουλχερίας, τὸ 1716. Περβλ. *Livre d'or*, ὁ.π.

149. Εἶναι ἡ πριγκίπισσα Μαρία, ἡ ὁποία σὲ ἐπιστολὴ τῆς πρὸς τὸν Πατριάρχη Χρύσανθο τὸ 1704 αὐτοαποκαλεῖται «Μαρία ἐλέφ Θεοῦ δόμνα πάσης Οὐγγροβλαχίας». Ε. LEGRAND, *Epistolaire*, σ. 14, 15.

150. Μπατμάνια, τουρκ. batman = μονάδα βάρους γιὰ ὑγρά καὶ σιτῆρα 2-8 ὀκάδες.

151. Τεσπίγια, τουρκ. tesbil = κομπολόι.

152. Μουντεζήμπασης, τουρκ. münecimbasi = ἀρχιστρουνόμος. Σχετικὰ με αὐτὸ τὸ πρόσωπο, βλ. ΠΗΝΕΛΟΠΗΣ ΣΤΑΘΗ, «Ἐσᾶτ Ἐφέντης...», ὁ.π.

153. Νέα στοιχεῖα γιὰ τὸ Νικόλαο Κριτία καθὼς καὶ ἐκτενὴ βιβλιογραφία γιὰ τὰ ἔργα του στὴ μελέτη Ε. ΑΓΓΕΛΟΜΑΓΗ-ΤΣΟΥΓΓΑΡΑΚΗ «Νικολάου Κριτία βιογραφικὰ καὶ ἐργογραφικὰ», *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικὰ* 1(1984) σ. 281 κ.έ.

10, σταυρουδάκια 10, κομποσχοίνια 10, και κηράκια, και εις ένα κοντι δύο πινάκια φαρφυρούρα τὸ ἐν χρυσομένον, και δύο σκουτέλια χρυσᾶ και μαξελάραις τῆς Κύπρου ζυγαῖς 6, και τῆ ἀρχόντισσά του χωριστὰ ἕνα κοντι μοσχοσάπουνα.

Τῷ ἀρχοντι Κορνάρῳ βενετζιάνῳ, μοσχοσάπουνα μπατμάν. 6, κηράκια 50, σταυρουδάκ. 10, κοντιὰ με ἄγια χόματα 2, κουβούκλια τοῦ Ἁγίου Τάφου 2, σταυρούς βηθλεεμίτικους δύο, ζώναις 10, κομποσχοίνια 10.

Τῷ Ἀναστάσῃ χειρουργῷ ἕνα κοντι μοσχοσάπουνα με ζώναις και κομποσχοίνια και σταυρουδάκια.

Τὰ ὄσα ἐστειλάμεν εἰς ἄλλα μέρη τῆ Ζωϊτζα εἰς τὴν Ἀγκυραν με τὸν χατζῆ Ἰάκωβον σαπούνια ὀκάδ. 4, κομποσχοίνια 4, και σταυρουδάκια 4.

τῷ τζελεπῆ εἰς τὸν Γιουμουσχανᾶν με τὸν χατζῆ Γιάννη τὸν ματαρατζῆν σαπούνια ὀκάδες 4, κομποσχοίνια 3, ζώναις 3, σταυρουδάκια 5, και κηράκια.

τῆ χατζῆ Αἰκατερίνη γυναικὶ τοῦ ποτὲ κὲλ Μεχμέτη εἰς τὴν Κῶ μοσχοσάπουνα, κομποσχοίνια, ζώναις, σταυρουδάκια και κηράκια.

τῷ Ἀλεξανδρείας κὲρ Σαμουήλ¹⁵⁴ μοσχοσάπουνα μπατμάνια 6, τρικέρια 6. τῷ πατριάρχῃ κὲρ Κοσμᾶ¹⁵⁵ εἰς τὸ Σιναῖον μοσχοσάπουνα μπατμάν. 2, και μίαν μάθρην τζόχαν ραμμένην καινούριαν.

τῷ ἐπιτρόπῳ μας εἰς τὴν Χίον μισερ Κουζῆ μοσχοσάπουνα μπατ. 2, ζώναις 4 κομποσχοίνια 4, σταυρουδάκια 4, κηράκια.

τῷ ἀρχιεπισκόπῳ Κύπρου κὲρ Σιλβέστρῳ¹⁵⁶ μοσχοσάπουνα μπατμ. 6, τρικέρια μπατμάνι 1.

τῷ Καραγιάννη¹⁵⁷ εἰς τὴν Βενετιαν σαπούνια ὀκάδ. 10, κεσέδες χρυσαῖς 2, φιλιτζάνια χρυσᾶ 6 και χωρὶς μάλαγμα 6, σταυρούς βηθλεεμίτικους 2, κομποσχοίνια 10, ζώναις 10.

154. Ἀλεξανδρείας Σαμουήλ, εἶναι ὁ γνωστὸς χῆος ἱεράρχης Σαμουήλ Καπασούλης. γιὰ τὴ ζωὴ και τὴ δράση του, βλ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Σαμουήλ Καπασούλης Πάπας και Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας (1661-1723), Ἀλεξάνδρεια 1922.

155. Κοσμᾶς Γ', Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ 28 Φεβρ. 1714-23 Μαρτίου 1716. Βλ. Μ. ΓΕΔΕΩΝ, Πατριαρχικοί Πίνακες, σ. 621-622.

156. Βλ. και σημ. 116.

157. Νικόλαος Καραγιάννης, Γιαννιώτης μεγαλέμπορος και μέλος τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος τῆς Βενετίας φίλος και ἀλληλογράφος τοῦ Χρυσάνθου Νοταρᾶ. Σημαντικὴ ἦταν ἡ φροντίδα του γιὰ τοὺς ἑλληνες ὑποτρόφους ποὺ ἔφταναν στὴ Βενετία. Διατέλεσε ἐπίσης διαχειριστὴς τῶν καταθέσεων τῶν ἐλλήνων ἡγεμόνων στὴ Βενετικὴ κρατικὴ τράπεζα (Zecca). Βλ. Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, «Τὸ ἐν Βενετίᾳ Ἠπειρωτικὸν Ἀρχεῖον», Ἠπειρωτικὰ Χρονικά 11 (1936) σ. 140, 150 και Α. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗ, Οἱ Ἕλληνες λόγιοι στὴ Βλαχία, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 98-99.

τῷ μητροπολίτῃ τῆς Τριπόλεως, Ὁρθόδοξον Ὁμολογίαν, τοῦ κὲρ Νεκταρίου κατὰ Λατίνων¹⁵⁸, Μαξίμου τοῦ Πελοποννησίου¹⁵⁹ ἀραβικὸν χειρόγραφον κατὰ Λατίνων και Δογματικὴν Διδασκαλίαν, Ἐορτολόγιον και Δογματικὴν διδασκαλίαν τοῦ κὲρ Σεβαστοῦ¹⁶⁰. Τοῦ Φιλαδελφείας¹⁶¹ κατὰ Λατίνων, τὰς ἀραβικὰς διδαχὰς τοῦ κὲρ Ἀθανασίου¹⁶² πατριάρχου Ἱεροσολύμων.

τῷ μητροπολίτῃ Λαοδικείας, τοῦ κὲρ Ἀθανασίου τὰς ἀραβικὰς διδαχὰς, Ἐορτολόγιον και Δογματικὴν Πανοπλίαν τοῦ Σεβαστοῦ, τοῦ κὲρ Νεκταρίου κατὰ Λατίνων.

32a Ἐδώκαμεν τῷ παπᾶ Γερμανῷ νὰ πάρη ἀπὸ τὰ Σέρβια ἀπὸ τὸν χατζῆ Γεώργιον γρόσ. 150 διὰ τρεῖς παρορησίας και νὰ τὰ στείλῃ ἢ Σέρβια εἰς τὸν ἡγούμενον τῆς πόλεως ἢ εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ. Ἐγραφε Δῆμον, Νέταν, και Μαλίαν.

Ἐχαρίσαμε τῷ μητροπολίτῃ Καισαρείας κὲρ Μελετίῳ¹⁶³ ἐγκόλπιον μαλαματένιον, ἐπιτραχήλιον διὰ μαγγάνου, ἐπιγονάτιον με μαργαριτάρια, μαυδῆλι τῆς πατερίτζας, περιζώνιον ἀσημόχρυσον, σάκκον. Τοῦ ἐστει-

158. Ὁ Νεκτάριος Ἱεροσολύμων δὲν συνέγραψε Ὁμολογία Πίστεως ἀλλὰ ἐπιμελήθηκε τὴν ἐκτύπωση τῆς «Ὁμολογίας τῆς Ὁρθοδόξου Πίστεως τῆς Καθολικῆς και ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ», και προέταξε διαφωτιστικὴ ἐγκύκλιο, σχετικὰ με τὴ σύνταξή της ἀπὸ τὸν Πέτρο Μογίλα, τὴ διόρθωσή της και τὴν ἔγκρισή της ἐκδόσεώς της. Πρβλ. Ι. ΚΑΡΜΙΡΗ, Τὰ δογματικὰ και συμβολικὰ μνημεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, Ἀθήνα 1960, τ. Β', σ. 585-589.

159. Πρόκειται γιὰ τὸ βιβλίον τοῦ Μαξίμου Πελοποννησίου, «Ἐγχειρίδιον κατὰ τοῦ σχίσματος τῶν Παπιστῶν», Ἐν Βουκουρεστίῳ, αχζ'. Πρβλ. Ε. LEGRAND, *Bibl. Hell.*, XVIII, 2, σ. 475-478.

160. Αὐτὰ εἶναι και τὰ μόνα ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Σεβαστοῦ Κυμινίτη ποὺ τυπώθηκαν: τὸ Ἐορτολόγιον (Σναγον 1701), Ε. LEGRAND, *Bibliographie Hellénique* XVIII, 1 p. 9-10, και ἡ Δογματικὴ Διδασκαλία (Βουκουρέστι 1703), Ε. LEGRAND, *δ.π.*, p. 23-26.

161. Πρόκειται προφανῶς γιὰ τὸ ἔργο τοῦ μητροπολίτη Φιλαδελφείας Γαβριὴλ Σεβήρου, «Κατὰ τῶν λεγόντων τοὺς ὀρθοδόξους τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας υἱούς, κακῶς τε και παρανόμως ποιεῖ τῷ τιμᾶν και προσκυνεῖν τὰ ἅγια ὄρα»... Βενετία 1604. Ἀφοῦ τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀντιρρητικὸ του ἔργο, «Ἐκθεσις κατὰ τῶν ἀμαθῶς λεγόντων και παρανόμως διδασκόντων ὅτι ἡμεῖς οἱ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας γνήσιοι και ὀρθόδοξοι παῖδες ἐσμὲν σχισματικοὶ παρὰ τῆς ἀγίας και καθόλου Ἐκκλησίας», συνεκδόθηκε τὸ 1627 στὴν Κωνσταντινούπολη σὰν τρίτο σὲ μιὰ ομάδα ἄλλων ἀντιρρητικῶν ἔργων. Βλ. Ε. LEGRAND, *Bibliogr. Hellénique*, XVII, 1 σ. 38-40, 242-243.

162. Ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Ἀθανάσιος Δ' εἶναι γνωστὸς γιὰ τὴν «προνοητικότητά» του ὅταν τὸ 1452 ἐπέβαλε ἔγγραφο ὑποταγῆ στὸν Μεχμέτ τὸν Πορθητὴ και ἐξασφάλισε ἔτσι φιρμάνι ποὺ ἀναγνώριζε τὰ δικαιώματά του στὰ προσκυνήματα. Πρβλ. Χρ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Ἱστορία Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, σ. 443-446.

163. Ὁ Μελετίῳς μητροπολίτης Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης, διαδέχτηκε τὸν Χρυσάνθου στὸν πατριαρχικὸ θρόνο τῶν Ἱεροσολύμων. Παραιτήθηκε λόγῳ γήρατος ὑπὲρ τοῦ Παρθενίου τὸ 1737. Χρ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Ἱστορία Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, σ. 625-627.

λαμεν και πατερίτζαν σεδεφένιαν από την Πόλιν.

Μᾶς ἔφεραν ὁ χατζή κὼρ Ἀστρινὸς ἀπὸ τὸν ἐπιτρόπον μας
Κρήτη Γεωργάκη Μοτζιζιγόν, λάδανον δικάδ. 2 καὶ γρόσια 31 τοῦ
κουτίου.

¹Ἐπληρώσαμεν εἰς δέσιμον, καὶ διόρθωσιν τῶν βιβλίων τῆς βιβλιοθήκης
γρόσ. 31¹⁶⁴.

²Ἐστείλαν τὸν καμαράσην Παρθένιον προεστὸν εἰς τὸ καράβι τῶν προ-
σκνητῶν, καὶ ἔκαμεν ἔξοδα ἀπὸ πόλεως ἕως εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ γρόσ.
384.

³Ἐπαρραγγείλαμε τῷ αὐτῷ καὶ ἐπῆρε τὰ ἄσπρα τοῦ κουτίου τῶν Νεοκά-
στρων γρόσια 24.

⁴Ἐδώκαμε τῷ αὐτῷ γυρίζοντας ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλήμ μίαν Ὁμολογίαν,
τοῦ χατζή Νάννον ἀπὸ τὸ Γκιγγιοβο γρόσ. 30.

⁵Ἐδώκαμε τοῖς πατράσι τὴν Ἀγίαν Λαμπρὰν ἥτοι τῇ συνοδείᾳ τῷ γέ-
ροντι Ἀνανία τουραλία 6, ράσο, τζόχαν, πονκαμισόβρακον, παπούτζια,
μανδήλια.

τῷ γέροντι Νεοφύτῳ τουραλία ---4, τῷ παπᾷ Γερασίμῳ γραμματικῷ
τζόχαν πήχ. 4, τῷ Κοσμᾷ τζόχαν πήχ. 3. τουραλί ---1, δύο βρακοπου-
κάμισα. ξεχωριστὰ ἔλαβε τὴν διακονίαν τὸν ἀπὸ τὸ κοινόν.

τῷ παπᾷ Διονυσίῳ βενέτικα ---2, τῷ παπᾷ Νικηφόρῳ βενέτικα ---4, τῷ
διάκῳ Προκοπίῳ τουραλία ---4, ὁμοίως καὶ τῷ διάκῳ Γερασίμῳ, διάκῳ
Ἀνανία τουλαμᾶν¹⁶⁵, ράσον, τζόχαν, ὑποκάμισα, μανδήλια καὶ ἀπὸ
τὸ κοινόν τουραλί. ---4.

32β τῷ γραμματικῷ τουραλία ---4 καὶ γκερμεσοῦτι¹⁶⁶ τοῦ Χαλεπίου.

τῷ καμαράση Παρθενίῳ, ὁποῦ ἔστειλαμεν ἠγούμενον εἰς τὸ Γροῦϊα,
ἕνα σταυρὸν ἀσημόχρυσον ὠραῖον μὲ πετραδάκια, καὶ μαργαριτάρια,
σιτζατέν^{166α}, τζόχαν, καὶ ζιτζιζιλία ---4.

τῷ χατζή Γιάννῃ ἀπὸ τὸ Νεοχώρι δύο ζιπούνια, παπούτζια, γρόσ. ---2
καὶ ἕνα κουτὶ σαπούνη εἰς τὸ κίνημα.

τῷ μάγειρῳ τουραλία ἀπὸ τὸ κοινόν 2 καὶ παπούτζια, καὶ ἡμεῖς ξεχωρι-
στὰ δολαμᾶν, ράσον, ἐπανωφόρι ἀμπᾶν, καὶ τουραλί ---1.

164. Πρβλ. ΚΥΡΙΑΛΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΟΥ «Ἐπόμνημα Ἱστορικὸν περὶ τῶν Βιβλιο-
θηκῶν τοῦ Ὁρθοδόξου Καθολικοῦ Πατριαρχείου τῶν Ἱεροσολύμων». Ἱεροσολυμιτικὴ
Βιβλιοθήκη τ. III, σ. 285.

165. Τουλαμᾶν, τουρκ. dolama = χιτώνας περσικὸς μὲ μανίγια, συχνὰ κεντημένος.

166. Γκερμεσοῦτι, εἶδος ἐπανωφοριοῦ. Πρβλ. Ἐφημερίς 1792, σ. 312 «γκερμισοῦτια
τζετζικλιδικα».

166α. Σιτζατές, τουρκ. seccade = μικρὸ χαλί πού χρησιμοποιεῖται στὴν τουρκικὴ
προσευχὴ (namaz).

Τῷ γιανίτζαση βρακοπουκάμισον, παπούτζια, μανδήλι, καὶ
Χαλέπι ζολόταις ---6. ὁ χατζή Σούκρης, ἀδελφὸς τοῦ ἐπιτρόπου μας
χοτζᾶ Φαδοῦλ καὶ ὁ Ἀπτάλλας ἔφεραν ἡμῖν πεσχέσι ροῦχον
πήχ. 5, γλυνκίσματα, καὶ φουστίκια.

ὁ χατζή Σουκρόν, ἢ Σούκρης ἀπὸ τὸ Χαλέπι, ἀδελφὸς τοῦ ἐπιτρόπου μας
χοτζᾶ Φαδοῦλ, ἦλθε μὲ τὴν ἀδελφὴν του λεγομένην Μούλκι, ὁ χατζή
Μιχαὴλ Μισάρα μὲ τὴν μητέρα του Φαάμιν, ὁ χατζή Πέτρος κόρη.

ἀπὸ τὴν Τρίπολιν ὁ χατζή Σάγταν, ὁ χατζή Μάλεμ Χάνας Φαχρή, ἀδελ-
φὸς τοῦ ἐπιτρόπου μας χατζή Ἡλία Φάχρ, ἦλθε μὲ τὴν μητέρα του καὶ
τὴν πενθερὰν τοῦ Πέτρου, ἥτις ἦτον γυναῖκα τοῦ χατζή Ἀθανάση, καὶ
τὴν κόρην τοῦ χατζή Ἀθανάση Θεοδώραν.

¹Ἐγωνα ἔξοδα εἰς τὴν οἰκοδομήν τοῦ Ἀρχαγγέλου¹⁶⁷ γρόσ. ---8213, ξε-
χωριστὰ ἀπὸ τὴν ὕλην ὁποῦ δὲν ἐγράψαμεν, καὶ κατόπιν πάλιν ἀπὸ ἄλλα
---850 γρόσια, ὁποῦ μᾶς ἔτρεξαν δι' αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν.

εδρόθησαν τῆς ἰβηρίτισας βενέτικα ---48 καὶ ζιτζιζιλία ---55.

33α Τὰ εἴ τι εὐρέθησαν εἰς τὸ κοινῶς λεγόμενον πατριαρχικὸν σεπέτι¹⁶⁸.
καλαμάρια ἀσημένια μὲ τὰς ἀλύσεις των ---2.

σταυρὸς ἀσημόχρυσος μὲ σμάλτον, καὶ πετραδία, καὶ μαργαριτάρια, καὶ
μερτζάνια ---4.

ζωνάρια ἀσημόχρυσα ἀπὸ δύο κομμάτια μὲ τὰ κολάνια¹⁶⁹ τὸν ---4.

ἕτερον σηκωτὸν ἀπὸ ἕνα πετραδάκι εἰς τὸ μέσον, καὶ κολάνι χρυσόν.

ἕτερα τρία ἀσημόχρυσα χωρὶς κολάνι.

ἕτερον σηκωτὸν ὁμοίως, χωρὶς κολάνι.

ἕτερον μαργαριταρένιον μὲ πετραδάκια, καὶ κολάνι χρυσόν ---1.

κανί¹⁷⁰ τοῦ ροδοστάματος, δουλειὰ τῆς Οὐγγρίας ---1.

ἐγκόλπιον κοκαλένιον ἀσημόχρυσον πανταχόθεν, καὶ σμάλτον μὲ πετρα-
δία καὶ μαργαριτάρια ἔμπροσθεν καὶ ὀπισθεν, καὶ ἀλυσίδα συρματένια
---1.

χουλιάρια ἀσημένια καὶ πηροῦνια ---6.

δύο κουτάκια ἀσημένια.

167. Ἀρχάγγελος, ἢ Μονὴ τῶν Ἀρχαγγέλων στὴν Ἱερουσαλήμ τὸν 17ο αἰ. μαρτυ-
ρεῖται νὰ ἔχει κατοικηθεῖ καὶ ἐξουσιαστεῖ ἀπὸ Σέρβους μοναχοὺς, ὑποκειμένους στὸν ἀρχι-
ἐπίσκοπο Πεκίου. Ἀλλὰ αὐτοὶ ἕνεκα τῶν πολλῶν χρεῶν ἐγκαταλείπουν τὰς μονὰς των». ΔΟΞΙΘΕΟΥ, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Πατριαρχευσάντων, τ. 2, 1189. Βλ. καὶ Κ. ΚΟΙΚΥ-
ΛΙΑΟΥ, Περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ ἀρχαίων καὶ νεωτέρων ἐλληνικῶν μοναστηρίων, Ἱεροσό-
λυμα 1906, σ. 85.

168. Πατριαρχικὸν σεπέτι, τουρκ. sepet = καλάθι· τὰ δῶρα πού προορίζονταν γιὰ
τὸν ἴδιον τὸν πατριάρχη καὶ τοποθετοῦνταν σὲ καλάθι εἰδικῶς.

169. Κολάνι, τουρκ. kolan = πλατὺς καὶ φαρδὺς δεσμός, ζώνη.

170. Καννί, ἐκκλησιαστικὸ σκεῦος, ἀγγεῖο πού χρησιμοποιεῖται στίς ἐκκλησιές γιὰ
νὰ ραντίζον τοὺς πιστοὺς.

κομποσχοίνια μερτζάνια με σταυρούς ἀσημόχρυσους -2, και κεχριμπαρένια μαύρα -3. ἕτερα κεχριμπαρένια 5, τὰ 4 με σταυρούς ἀσημένιους, ἕτερα μαύρα -2.

ἕτερα φλίτσι δύο, τὸ 1 με σταυρὸν ἀσημένιον, ἕτερα καλεμπέκια¹⁷¹ -4 με σταυρούς.

ἕτερον καλεμπέκι με κόμπους συρματένιους και ἱμαμέν¹⁷².

ζάρφια¹⁷³ ἀσημόχρυσα -6, μανδήλι τοῦ νυφίματος με κλαδία χρυσᾶ -1. ἕτερον τοῦ νυφίματος κρητικὸν με μέρλα¹⁷⁴ τριγύρον, χουλιάρι ἀσημόχρυσον -1, ἀσημοθήκαρα με μαχαιροπήρωνα ζυγαῖς -2.

Ἐκ τούτων τὰ ὄσα ἔκαμναν χρεῖα ἐδώκαμεν μέσα εἰς τὸν Ἅγιον Τάφον.

33β 1722 ἰουλίου 5 ἐξήλθομεν ἀπὸ τῆς ἀγίας Ἱερουσαλήμ διὰ τὴν Πόλιν. Ἐἴχομεν σὺν ἡμῖν τὸν δραγουμάνον κὺρ Καισάριον, και τὸν γραμματικὸν Μάλεμ Ἰσαν. Ἐλάβομεν ὁδηγόν, και φύλακα τὸν χατζῆ Μεχμέτην Χιτόγλον μετὰ τῶν σὺν αὐτῷ. Ἦλθομεν τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ εἰς χωρίον Ἀμπούτ^{174α}, κείμενον ἐν τῷ κλήρῳ τοῦ Ἐφραῖμ, ἀπέχον τῆς Ἱερουσαλήμ ὤρας -8, τόπος ὄρειος, πετρῶδης. ἐκεῖθεν τῇ ἐπαύριον ἐλάβομεν σὺν ἡμῖν τὸν Σέχην Μεχμέτ Μπαλάς, και τὸν Σάλεχ και τὸν Ἀπιλατιφ και ἐφθάσαμεν τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ εἰς Ἰόπη.

Ἐκεῖθεν

Ἔστειλαμε εἰς τὸ Ἄκρι τὸν Πτολεμαῖδος¹⁷⁵, ἰουλίου ἡ'η, ὁμοῦ με τὸν Χούρη Χάνναν, τὸν Γερμανόν, και τὸν διάκον, με τὸν ὁποῖον ἐστειλάμεν τῷ Κοκσοῦλῳ Ἐγκλέζῳ σοφι, λουτροπονκάμισον, ματαρᾶν¹⁷⁶, χουλιάρια, μποχτζαλίκι, μπουχουρδάνι¹⁷⁷, και ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλήμ ἕνα ράχι γρόσ. ---60 τῷ ἱατρῷ συντζαπόγουναν, τῷ ἀρμένῃ δραγουμάνῳ τζόχαν.

τῷ Μιχαήλῳ μανδήλι τζατκί¹⁷⁸, χτένι, τζουσδάνι¹⁷⁹.

171. Καλεμπέκια, τουρκ. kalambek = εὐσομο ξύλο τῆς ἀλόης ἀπὸ τὸ ὁποῖο γίνονται τὰ κομπολόγια, ἐδῶ τὰ ἴδια τὰ κομπολόγια.

172. Ἰμαμές, τουρκ. imâme = ἡ μεγάλη χάντρα στὸ κομπολόι.

173. Ζάρφια, τουρκ. zarf = θήκη.

174. Μέρλα, τὰ μέρλα = πλεκτὸς γύρος, πρβλ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΑΤΖΕΑ, *Γραμματικὴ Γεωγραφικὴ*, Ἐνετίησιν 1760, τ. 1, σ. 305.

174α. Ἀμπούτ ἢ Ἀμποῦτι, χωρίον τῆς Παλαιστίνης στὸς ἱερεῖς τοῦ ὁποῖου καθορίζει ὁ Χρῦσανθος νὰ δίδονται 15 γρόσια τὸ 1709. Πρβλ. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, Ἀνάλ. Ἱεροσ. Σταχυολ. τ. II, σ. 311.

175. Ἄκρι ἢ Ἄκρα τῆς Πτολεμαῖδος. Ἦταν πόλη και λιμάνι τῆς Φοινίκης. Ἦ Ἄκρι τῶν ἀρχαίων ἢ Ἄκρια τῶν Ἀράβων, ἢ ἀκόμη St. Jean d'Acre. Τώρα εἶναι λιμάνι και πόλη τοῦ Ἰσραήλ. Πρβλ. BERNARD LEWIS, «Acre in the sixteenth century according to the ottoman tapu registers». *Memorial Ömer Lüfti Barkan*, Paris 1980, pp. 135-139.

176. Ματαρᾶς, τουρκ. matara = δοχεῖο κρασιοῦ ἢ νεροῦ.

177. Μπουχουρδάνι, τουρκ. buhurdan = θυματήρι.

178. Τζατκί, τουρκ. çatki = κεφαλόδεσμος.

179. Τζουσδάνι, τουρκ. cüzdan = σακοῦλι γιὰ χρήματα, (πορτοφόλι).

τῷ Ἀπτάλα ἐπιτρόπῳ μας ματαρᾶν, τζατκί, χτενοθήκη.

τῷ χατζῆ Χεχμέτ Σιάμπη μποχτζαλίκι με τὰ ἀκόλουθα κτενοθήκη, και σακοῦλαν, τῷ πασᾶ τοῦ Σαῖτιου μοσχοσάπωνα μπατμάνια 5, κερία, λαμπάδαις, μπατμάνια -4, ροδόσταμον μπατμάν. 3, τῷ κεχαγιᾶ του μοσχοσάπωνα μπατμάν. 3, ροδόσταμον μπατμάν. 1, ἀγιοκέρια μπατμ. 2.

Ἐδώκαμεν και τῷ Πτολεμαῖδος θυμιατά, δισκοπότηρα με τὰ ἀκόλουθά τους, κτενοθήκαις, κτένια, και ραχσίγια μώρικα, και κόκκινα ἱκανά.

Ἐδώκαμεν τῷ παπᾶ Χάννα εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ μίαν ἐνδυμασίαν ὀλόκληρον, και ἐπανωφόρι τζόχαν, και μίαν γιαπιτζέν¹⁸⁰ μαῦρον ἀμπᾶν, και μίαν ἱερατικὴν στολήν ὀλόκληρον με περιζώνιον ἀσημένιον, και σταυρὸν ἀσημένιον, και θυμιατόν, και δισκοπότηρον και ποδῖαις διὰ τὴν ἐκκλησίαν του, και ---40 ζολόταις εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ και 4 εἰς τὸ Γιάφφα, και ἐκάμαμε και ὄλα τὰ ἔξοδά του χωριστά.

Ἐξήλθομεν ἀπὸ τὸ Γιάφφα τῇ 18ῃ τοῦ αὐτοῦ μηνός, πρὸ τοῦ μεσονυκτίου, και ἐφθάσαμεν εἰς τὴν Πτολεμαῖδα τὸ δειλινὸν τῆς αὐτῆς ἡμέρας με ἕνα τζεμπέρι¹⁸¹ ἀπὸ τὴν Πάτμον. ἐδώκαμεν ναῦλον γρόσ. ---20, ἐχαρίσαμε τοῖς ναύταις και ἕνα πρόβατον ζολότ.

Ἱεροουρήσαμε τῇ 22ᾳ ἡμέρᾳ Κυριακῇ και ἀφωρίσαμεν, και ἀναθεματίσαμεν τοὺς λατινόφρονας, παρόντος και τοῦ κοσόλου τῶν ἀγγλων και ἄλλων ἐδρωπαίων.

Ἐμίσησεν ὁ παπᾶ Μακάριος διὰ ἡγούμενος εἰς τὴν Χίον, και ὁ παπᾶ Διονύσιος σμυρναῖος διὰ τὴν Πόλιν, οὕτως ἐδώκαμεν και ἔξοδα γρόσ. ---15 με τὸ τζεμπέρι τὸ ἴδιον ὁποῦ μᾶς ἔφερε.

Ἦλθον εἰς ἀντάμωσίν μας ὁ χατζῆ Σιέχ Σουλεϊμᾶν ντεβᾶμπι ἀπὸ τὴν χώραν Ταρσέχα και ὁ ἐξάδελφός του Σιέχ Χουσεῖν Ἀπιτηλάλα, ὁμοίως και αὐτὸς ἀπὸ τὴν Ταρσέχα. αὐτὸς ἦλθε μαζί μας εἰς τὸ χωρίον Κασπέγια ἐν τῷ Λιβάνῳ.

Ὁ Σιέχ Ἀλῆς, υἱὸς τοῦ χατζῆ Σάλεχ ἀπὸ τὸ χωρίον Σιφάμερ, ἂν τοῦ γράψωμεν νὰ σημειώσωμεν ἀπλῶς και χαιρετισμὸν εἰς τοὺς υἱοὺς του, οὗ ὁ μείζων Σιέχ Μεχμέτ, ὁ β' Σιέχ Μοῦσα ὁ και παραγνιὸς μας.

ὁ Σιέχ Χουσεῖν Ἀπιτηλάλε ἀπὸ τὸ χωρίον Ταρσέχα.

μᾶς ἔδωκεν ὁ γέρον Βαρνάβας γρόσ. ---94.

ἐδώκαμεν τῷ δραγουμάνῳ Καισαρίῳ διὰ τὰ ἀκολουθήσαντα ἔξοδα γρόσ. ---390 και ζιντζιρλία ---40.

180. Γιαπιτζέ, τουρκ. yapincak = ὕφασμα μάλλινο γιὰ νὰ καλύπτουν τὰ ἄλογα τὴ νύχτα.

181. Τζεμπέρι, πρόκειται γιὰ τύπο πλοίου τὸ ὁποῖο δὲν μπόρεσα νὰ ταυτίσω. Μήπως ἕμεις θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι τὸ πλοῖο τσερνίκι ἢ τσεκινέ ποῦ ἦταν χαρακτηριστικὸς τύπος μικροῦ καϊκιῦ τῆς Προποντιδίας στὰ μέσα τοῦ 18ου αἰ. βλ. Ἡ Ἑλλην. Ἐμπορικὴ Ναυτιλία, σ. 117, 450, 451.

34a

Εἰς τὴν Πτολεμαῖδα ὀρθόδοξοι

Ὁ πνευματικὸς Σιλβεστρος ἱερομόναχος, ὁ παπᾶ Χάνιας ἱερομόναχος, ὁ παπᾶ Γεώργιος, ὁ παπᾶ Μιχαὴλ ἀπὸ τὴν Λύδδαν, ὁ παπᾶ Μιχαὴλ τεμιρτζής, ὁ διάκος Ἡλίας.

ὁ παπᾶ Χάνιας ἀπὸ τὸ χωρίον Μάκρι ὁ καὶ δάσκαλος, ὁ παπᾶ Ἰσας ἀπὸ τὴν Ναζαρετ ὁ καὶ οἰκονόμος, οἱ υἱοὶ τοῦ οἰκονόμου, ὁ χατζή Μιχαήλος, καὶ ὁ Ἰμπραήμ. καὶ ὁ ἐξάδελφός τους Ἀντώνης τοῦ Μιχαήλ, καὶ οἱ υἱοὶ τοῦ Γεώργιος, καὶ Σουλεϊμάνης, καὶ ὁ ἀδελφός του Ἰμπραήμ μὲ τὸν υἱόν του Μοῦσαν, καὶ οἱ υἱοὶ τοῦ Ἀμπουχάνα Μούσας, Γεώργιος καὶ Αἰζαρος. οἱ υἱοὶ τοῦ Ζένοβη, Ἰμπραήμ καὶ Σαχάτης καὶ ὁ υἱός του Συμεών. ὁ Στέφανος ρεϊζης, ὁ Γιακούπης λύδδιος, ὁ Μούσας Φάβα, καὶ ὁ Σουλεϊμάνης. ὁ Ἡλίας Σιβετᾶν γραμματικὸς τοῦ Σιέχ Ἀλή. ὁ Κωνσταντῖνος Ἀμπονατάλλα λύδδιος γραμματικὸς τοῦ διβάνιου τῆς σκάλας¹⁸². ὁ Γεώργιος Σέκαλη.

Ἱερεῖς ἀφωρισμένοι καὶ ἀναθεματισμένοι

Ὁ παπᾶ Σάλεχ ρεμπλιώτης, ὁ παπᾶ Νικόλας Κράανη, ὁ παπᾶ Φαράτζης ἀπὸ τὸ Χάιφα, ὁ παπᾶ Χαμπίμπης λύδδιος, ὁ παπᾶ Ἡλίας ἀπὸ τὸ πέραν τοῦ Ἰορδάνου. καὶ εἰς τὸ χωρίον Σιφαᾶμ διόλου ἀνιέροι, ἐπειδὴ καὶ τοὺς ἐχειροτόνησεν ὁ ἄθεος Σιδῶνος¹⁸³. ὁ Χάνας Νάαμη καὶ ὁ Χάνας Σέφτα, ὁ Σουλεϊμᾶν Νάκλη, ὁ Νάσαρ Χάνα. ὁ δὲ Χούρη Τζοβραήλ ἀπὸ τὸ χωρίον Καφαρμπουράϊ, καὶ ὁ Χούρη Ἰωσήφ, καὶ Χούρη Τζιμπραήλ ἀπὸ τὸ χωρίον Μαγάλ, εἶναι καὶ ἀφωρισμένοι, καὶ καθηρημένοι

Ὅπαδοὶ τοῦ ἀθέου Σιδῶνος εἰς τὸ Ἄκρι

Ὁ Χαμπίμπης Σεμπάχ, καὶ ὁ Νικόλαος Σεμπάχ ἀδελφοί, καὶ ὁ υἱός τοῦ παπᾶ Νικολάου Μούσας, καὶ ὁ κορυφαῖος τῶν ἀποστατῶν Σουλεϊμᾶν Στραβός.

182. Τὸ διβάνιον τῆς σκάλας ἦταν μικρὸ διοικητικὸ σῶμα ποῦ βασικὸ σκοπὸ εἶχε τὴ διανομὴ καὶ τὴ συλλογὴ φόρων ἐπὶ τὴ σκάλα. Β. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗ, Ἡ Κεντρικὴ καὶ Δυτικὴ Μακεδονία κατὰ τὸν Ἐβλιγιά Τσελεμπή, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 365.

183. Ὁ ἄθεος Σιδῶνος, εἶναι ὁ Μητροπολίτης Τύρου καὶ Σιδῶνος Ἐδθύμιος Τανάς ὁ ὁποῖος προσχώρησε ἐπὶ Οὐνία. Βλ. καὶ σημ. ἐπὶ τὴν Εἰσαγωγὴ ἀρ. 68.

Πτολεμαῖς

Ἐξήλθομεν ἀπὸ Πτολεμαῖδος 1722 ἰουλίου 25, ἐξεληθόντες λοιπὸν ἐκ τῆς χώρας ἕως μιᾶς ὥρας διάστημα ὄντες καὶ πλῆθος χριστιανῶν σὺν ἡμῖν, ἔφιπποι δι' ἐπιτραχηλίον, καὶ ὁμοφορίον τοὺς ὀρθοδόξους ἐδλογήσαμε, τοὺς δὲ παπιστὰς ἀναθεματίσαμε. ἦν δὲ μεθ' ἡμῶν καὶ ὁ κόνσουλ τῶν ἀγγλων ἕως τὸ πρῶτον κατάλυμα λεγόμενον.

Δαμασκός

Εἰσῆλθομεν εἰς Δαμασκὸν τῇ 29ῃ τοῦ αὐτοῦ, τὸ κατάλυμα ἡμῶν ἐγένετο ἐν τῷ Πατριαρχεῖῳ, ἀπόντος τοῦ μακαριωτάτου Ἀντιοχείας κὺρ Ἀθανασίου¹⁸⁴.

Τῇ 31ῃ τοῦ αὐτοῦ, ἀνταμώσαμε τὸν ὑψηλότατον Ρετζέπ πασᾶν ἐπαρχον τοῦ Χαλεπίου καὶ τῆς Ἱερουσαλήμ, ἀπερχόμενον εἰς τὴν Τζέταν, μὲ ἱκανὰ πεσκέσια. Ὑπήρχε δὲ ἐν σκηναῖς ἐν τῷ λεγομένῳ ἀργῷ τῆς Δαμασκοῦ ἐκτός τῆς πόλεως, μετ' αὐτοῦ δὲ ἐγυρίσαμε καὶ τὸν δραγουμάνον Καϊσάριον εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, τῷ ὁποίῳ ἐχαρίσαμε καὶ ἓνα ἄλογον χωρὶς τῶν λοιπῶν ἐξόδων.

Ποταμοὶ τῆς Δαμασκοῦ δύο· ὁ εἰς λέγεται Φίτζε, ἢ Ἐλφίγε (δοκεῖ δὲ εἶναι τὸν Φάρφαρ), ὁ ἄλλος ἀραβιστὶ Μπάρατα, ἢ Μπάραδα, ἢ Μπάρασα (δηλοῖ δὲ ἐδλογημένος), δοκεῖ δὲ εἶναι τὸν Ἀβανα, ἐνθα δὲ συρρέουσι καὶ οἱ δύο λέγεται Μπάρατα, τοῦ ἐνὸς μόνον ὀνόματος φυλαττομένον· οὗτος ἐστὶ ὁ Χρυσορρός¹⁸⁵.

34β

Χαλέπι¹⁸⁶

Ἐξήλθομεν ἀπὸ Δαμασκοῦ τῇ στ' ἡ τοῦ ἀγούστου καὶ εἰσῆλθομεν εἰς τὸ Χαλέπι τῇ 15 τοῦ αὐτοῦ. Ἐπληρώσαμε ἀγῶγια γρόσ. ---102, ἔκαμε δὲ

184. Ἀντιοχείας Ἀθανάσιος, ἢ Ἀθανάσιος Dabbas πατριάρχης Ἀντιοχείας (1700-1724), ἐκπρόσωπος τοῦ θρησκευτικοῦ οὐμανισμοῦ τῆς ἐποχῆς του, μὲ πλοῦσια τυπογραφικὴ καὶ μεταφραστικὴ δραστηριότητα γιὰ τὰ ἐλληνοαραβικὰ θρησκευτικὰ πράγματα. Γιὰ τὰ ἔργα του, βλ. Ε. LEGRAND, *Bibliographie Hellenique*, XVIII, 1, p. 1-9. Ἐπίσης σύντομα βιογραφικὰ στοῦ Α. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗ, *Οἱ Ἕλληνες λόγιοι ἐπὶ τὴ Βλαχία (1670-1714)*, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 131-134.

185. Χρυσορρός ἢ Χρυσορρός ἐπὶ τὸν Στράβωνα, ποταμὸς τῆς Συρίας. Στράβωνος *Γεωγραφικῶν ἸΣΤ'*, 2, 16.

186. Χαλέπι ἢ Χαλέπιον, πόλις τοῦ κράτους τῆς Συρίας, ἔδρα τοῦ ὀρθοδόξου Πατριαρχ-

ὁ γέρον Ἀνανίας ἔξοδα ἀπὸ Δαμασκοῦ, ἦτοι ἀπὸ τὴν πρώτην τοῦ ἀγνού-
στον, ἕως τῆ 30 τοῦ Σεπτεμβρίου, γρῶσ. ---39 καὶ παραδες 18. τὸ κατά-
λυμά μας πλησίον τῆς μητροπόλεως.

ὁ ἐπίτροπός μας χότζα Φαδούλ, οἱ οἱ υἱοὶ πέντε, ὁ μείζων Μιχαήλ, ὁ β' ὁς
Τζιμπραήλ, ὁ γ' ὁς Ἰωσήφ, ὁ τέταρτος Ἀπτάλλας, καὶ ὁ ε' ὁς Πέτρος. ἡ
σύζυγος τοῦ ἐπιτρόπου Μαρία, ὁ νακίπης τοῦ Χαλεπίου Ὁμέρ ἐφέντης.
Ὁ Ρουλάνδ Σερμέν (Rouland Sermén) ἄγγλος πραγματευτῆς γνωστός
καὶ φίλος μας, οὐτινος σύντροφος ἐν τῷ Γαλατῶ εἰς τὴν πόλιν ὁ χοτζᾶ
Ντούτλει Φούλε, ἄγγλος εἰς τὸ Σταυροδρόμι.

Γνωστοὶ ἡμῖν

Ὁ Μανσοῦρ ἰατρός, ὁ διάκος Ἰσας Ἰμπνι Ἀζαρία, ὁ διάκος Μιχαήλ υἱὸς
τοῦ Ἰερεμίου, ὁ Γεώργιος γυναικαδελφὸς τοῦ ἐπιτρόπου μας, ὁ χατζῆ
Βασίλης ἐπίτροπος τῶν πατριαρχικῶν ὁσπιτίων, ὁ γραμματικὸς τοῦ πα-
τριαρχου Σεμμὰς Νέμε Ἰμπνι Χούρη Ντούμα, ὁ μητροπολίτης τοῦ Χαλε-
πίου Γεράσιμος παπιστής.

Ἡ Μάρθα, γυνὴ τοῦ Μιχαήλ, Μαριάμ πρόθ.

Ἡ Κασία, θυγάτηρ τῆς Μάρθας, Χάνναν ἱερέα πρόθ., καὶ Μαρίαν, καὶ
Ἀλέξανδρον ---μ'.

ὁ ἐπίτροπός μας χότζα Φαδούλης ζιντζιγλία ---20.

Ἡ Χριστίνα, γυνὴ τοῦ Σεμάλ, τοῦ λόγου τῆς καὶ Συμεὼν ---αμ'.

ὁ Γεώργιος ---αμ'.

Ἀπὸ Χαλέπι ἐστειλάμεν τὸν γέρο Γερμανὸν εἰς τὴν Πτολεμαῖδα μὲ ἓνα
καλογέρι.

Ἐνταῦθα ἐδώκαμεν καὶ τῷ ἄνω εἰρημένῳ Ρουλάνδ ἄγγλω τὸ κατὰ τῆς
ἀρχῆς τοῦ πάπα ἐγχειρίδιον τοῦ κῆρ Νεκταρίου, μεταγλωττισμένον ἀρα-
βιστί, νὰ τὸ πέμψη νὰ τυπωθῆ εἰς τὸ Λοντίνι¹⁸⁷, καὶ νὰ γένουν 500 βι-

χείου Ἀντιοχείας. Τὸν 18ο αἰ. ὁ Ἀθανάσιος Γ' Ἀντιοχείας ἔδρυσε τυπογραφεῖο ὅπου τυπώ-
θησαν ἐκκλησιαστικὰ βιβλία γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς λατινικῆς προπαγάνδας. Βλ. ΧΡΥ-
ΣΟΣΤΟΜΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Ἱστορία τῆς ἐκκλησίας Ἀντιοχείας, Ἀλεξάνδρεια 1951, σ.
1046-1047. Γιὰ τὰ σχολεῖα στὸ Χαλέπι, βλ. ΤΡΥΦ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ, Ἡ Παιδεία ἐπὶ Τουρ-
κοκρατίας, Ἀθήνα 1936, τ. Β', σ. 307-308.

187. Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ βιβλίου εἶναι: Τοῦ Μακαριωτάτου καὶ Σοφωτάτου Πατριάρ-
χου τῆς Μεγάλης καὶ Ἁγίας Πόλεως Ἱερουσαλήμ κυρίου ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ πρὸς τὰς προσκομι-
σθείσας θέσεις παρὰ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Φρατῶρων διὰ Πέτρον τοῦ αὐτῶν Μαῖστορος περὶ
τῆς ἀρχῆς τοῦ Πάπα Ἀντίρρησις. Τυπωθεῖσα νῦν πρῶτον ἐν τῇ σεβασμίᾳ Πατριαρχικῇ
καὶ ἀδθεντικῇ μονῇ τῶν ἁγίων ἐνδόξων καὶ πρωτοκορυφαίων Ἀποστόλων, τῇ καλονομένη
Τζετατζούσια κατὰ τὸ: ἀχπβ' ἔτος σωτήριον ἐν μηνὶ Ἰουλίῳ. ἐν Γασίῳ τῆς Μολδαβίας.
Βλ. καὶ Ε. LEGRAND, *Bibl. Hell.* XVII, 2, σ. 401-408. Τὸ βιβλίον αὐτὸ ξανατυπώθηκε

βλία, διὰ τὸ ὅποιον μᾶς ἔγραψε καὶ δώκαμεν εἰς τὴν Πόλιν τῷ συντρόφῳ
τοῦ Ντούτλει Φούλε ἄγγλω εἰς τὸ Σταυροδρόμι ζιντζιγλία ---100.

Ἐνταῦθα ἀθαδιάσας καὶ ἓνας γεζουβίτης ἐνώπιόν μας, εἰπὼν ὅτι ἡ κα-
θόλου ἐκκλησία λέγεται τοῦ Πέτρου καὶ ὄχι τοῦ Χριστοῦ, εἶπομεν αὐτῷ
ὅτι δαιμόνιον ἔχει καὶ τὸν ἀποδιώξαμεν.

35a Ἡ τοῦ Χαλεπίου ἀκρόπολις λόφος ἐστὶν ἐν πεδίῳ κοίλῳ τε-
Χαλέπι τεχισμένη καλῶς καὶ ὑπὸ δίορυγος βαθείας περικυκλουμένη,
καὶ περικλειστος. λέγεται Χαλέπ ἢ Ἀλέπ, ὡς λέγουσιν ἀπό-
τινος στρατηγοῦ ρωμαίου Ἀλεπίου.

Εἶναι ὁ περίβολος αὐτοῦ, ὡς λέγεται, ἐπὶ τῇ ἢ ὀκτὼ μιλίων, ρεῖ αὐτὴν ὁ
ποταμὸς Μαρσούας, ἀραβιστί Κοέκ, ἢ Κοῦκ κεῖται ἐν τῇ κοίλῃ Συρία.
Παροιμία

Syrus cum non sis, nec Syrius, ἦτοι ne alius velis videri quam sis.
*Parthi (Πάρθοι) quo plus biberint, eo plus sitiunt*¹⁸⁸,

Ἡ Ἀμόδα, τανῦν Γιαρμπεκί¹⁸⁹, ἐξ ἧς καὶ ἡ ὄλη ἐπαρχία, λέγεται δὲ πα-
ρὰ τοῖς ἀραβι *Gezira, Γγεζίρα*, ἦτοι νῆσος. λέγεται Ἀραμ καὶ Χάραμ
παρὰ τῇ θεῇ γραφῇ.

Nire βασιλεῖον ποτὲ τῶν Ἀσσυρίων, τανῦν Μουσούλ¹⁹⁰.

Ἐδεσσα ἢ νῦν Οὔρφα¹⁹¹, *Nisibis* τὸ νῦν *Νεσμπίν*¹⁹², *Κτησιφῶς* Ἰσ[ως]
τὸ νῦν Ἀδανα¹⁹³.

στὸ Λονδίνον τὸ 1729 μὲ τίτλο: *Reverendissimi in Christo Patris Ac Domini Dni ΝΕΚΤΑ-
ΡΙΟΥ, Nuper Patriarchae Hierosolymitani, De Artibus quibus Missionarii Latini prae-
cipue in Terrâ Sanctâ degentes, ad Subvertendam Graecorum Fidem, utuntur, et
de quampulurimis Ecclesiae Romanae Erroribus et Corruptelis... Ex autographo Grae-
co Latine redditi.* Londini J. Tonson et J. Wats. A.D. 1729. Πρβλ. Ε. LEGRAND,
Bibl. Hell. XVIII, 1, σ. 227.

188. Ἡ παροιμία αὐτὴ ἀπαντᾷ στὸν Πλίνιον ἔτσι, «Scitum est Scytharum legati,
quanto plus biberint, tant magis sitire Parthos». Βλ. Α. ΟΤΤΟ, *Die Sprichwörter und
sprichwörtlichen Redensarten der Römer.* Λιψία 1890 (=Hildesheim 1962).

189. Γιάρμπεκ, εἶναι ἡ τουρκικὴ πόλις Diyarbakir. Τὸ 1070 πέρασε στὰ χέρια τῶν
Σελτζούκων καὶ ἀπὸ τὸ 1515 ἀνήκει στὴν Ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία κατακτήθηκε ἀπὸ τὸν
Σουλτάνο Yavuz Selim. Ο. YALÇIN, *Diyarbakir*, Istanbul 1959.

190. Μουσούλ, Musul τῶρα ἀνήκει στὸ Ἰράκ καὶ εἶναι ἡ δευτέρα μεγάλη πόλις του,
βρίσκεται πάνω στὴ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ Βασόρας-Χαλεπίου. Στὴν πόλιν ὑπάρχει μιὰ
μικρὴ μειονότητα Χριστιανῶν.

191. Οὔρφα, σημερινὴ ὀνομασία Urfa, πόλις τῆς νοτιοανατολικῆς Τουρκίας πέρασε
στὴν Ὀθωμανικὴ κυριαρχία τὸ 1516 στὸν καιρὸ τοῦ σουλτάνου Yavuz Selim.

192. Νίσιβις, τωρινὴ ὀνομασία Nusaybin, κομὸπολις τῆς νοτιοανατολικῆς Τουρκίας
πάνω στὰ σύνορα μὲ τὴν Συρία.

193. Ἀδανα, πόλις στὴ ΝΑ Μικρὰ Ἀσία, ἀποτελεῖ τμήμα τῆς πεδιάδας τῆς Κιλι-
κίας. Τὸν 18ο αἰ. ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς ἦταν μικρότερος σὲ σχέση μὲ τὸν ἀρμενικόν. Πρβλ.
λήμμα Adana, *Encyclopedie de l'Islam*, ὁ.π. τ. I σ. 187-189.

1722 Σεπτεμβρίου 14.

- Ἐξήλθομεν ἀπὸ τὸ Χαλέπι μετὰ τὴν ἱερὰν μυσταγωγίαν τῆς Ἁδανα Σταυροπροσκυνήσεως, ἥτις συνέπεσεν ἡμέρα παρασκευῆ, καὶ εἰσήλθομεν ἐν τῇ Ἀδάνῃ τῇ 2γ' ἡ [=23] τοῦ αὐτοῦ ἡμέρα κυριακῆ. ὁ διαρρέων ταύτην ποταμὸς τουρκιστὶ Ἰρμάκ¹⁹⁴.
- Ἰκόνιον κακεῖθεν κινήσαντες τῇ 25ῃ τοῦ αὐτοῦ, εἰσήλθομεν ἐν τῷ Ἰκονίῳ¹⁹⁵ τῇ β' α τοῦ ὀκτωβρίου.
- Σίλε Ἐλάβομεν ἀπὸ τὸν χοτζᾶ Στέφανον καὶ χοτζᾶ Γεώργιον τοὺς ἐπιτρόπους τὰ ἄσπρα τοῦ κοντίου ἀπὸ τὸ χωρίον Σίλε¹⁹⁶ γρόσια ---100.
- Ἐλάβομεν καὶ ἀπὸ τοῦ ἐπιτρόπου τοῦ Ἰκονίου χατζῆ Σινὰν γρόσια ---55.
- Ἐλάβομεν γρόσι. ---11, ἀπὸ τὰ 20 γρόσια τοῦ χοτζᾶ, καὶ ἔμειναν νὰ λάβῃ ὁ πρωτοσύγκελλος τὰ λοιπὰ ---9 πάλιν ἀπὸ τὸν ἄλλον γαμβρόν του.
- Ἐξήλθομεν ἀπὸ Ἰκονίου τῇ δ' ἡ τοῦ ὀκτωβρίου, καὶ εἰσήλθομεν εἰς τὸ Ἄκ Σεέρι¹⁹⁷ τῇ 5ῃ τοῦ αὐτοῦ. Ἐλάβομεν τὰ ἄσπρα τοῦ κοντίου τοῦ χωρίου Πέριματα γρόσι. ---40 καὶ ἀπὸ τὸ κοντὶ τοῦ χωρίου μονὰ γρόσι. ---8.
- Ἐξήλθομεν ἐκεῖθεν τῇ ζ' ἡ τοῦ αὐτοῦ μηνὸς καὶ εἰσήλθομεν εἰς τὸ Σκούταρι¹⁹⁸ τῇ 18ῃ τοῦ αὐτοῦ, ἔνθα καὶ ἔγινε τὸ κατάλυμά μας εἰς τὸν Γενὴ Μαχαλᾶν εἰς τὴν κυράτζαν Βαρντίμην, ἧς υἱὸς Φώτης καὶ ἡ σύζυγος αὐτοῦ Σωσάννα ἐκ τῶν αἰχμαλώτων τοῦ Ἄργους.
- Ἀπὸ τὸ Χαλέπι ἕως τὸ Σκούταρι ἐπληρώσαμε ἀνάγια γρόσια ---260 ὁμοῦ μὲ τὸ ταχτιβάνι. ἔχαρίσαμε τοῖς ἀναγιάταις καθ' ὁδὸν γρόσι. ---6 καὶ εἰς τὸ Σκούταρι τῷ καρβάνπασῃ τζόχαν πήχ. 4 καὶ ζολότ. ---4.

35β

Κωνσταντινούπολις

1722 ὀκτωβρίου 2α εἰσήλθομεν εἰς Κωνσταντινούπολιν

194. Ἰρμάκ, τουρκ. ırmağk σημαίνει ποταμὸς. Ὁ Χρυσάνθος μοιάζει νὰ κάνει λάθος, ἀφοῦ ὁ ποταμὸς ποὺ περνάει ἀπὸ τὰ Ἁδανα εἶναι ὁ Seyhan.

195. Τὸ Ἰκόνιο τουρκ. ὄνομασίᾳ Konya, πόλις τῆς ΝΑ κεντρικῆς Μικρᾶς Ἀσίας πρωτεύουσα τῆς Λυκαονίας. Ἔδρα μητροπόλεως τῆς ὁποίας ὁ μητροπολίτης λέγεται Ἰκονίου ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος πάσης Λυκαονίας. Γ. ΦΑΤΖΕΑ, ὁ.π., τ. 2, σ. 375-376.

196. Σίλε, ἡ Σίλλη χωριὸ τῆς Λυκαονίας μὲ σημαντικὴς ἐκκλησιές, ὅπως τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ ἀπὸ τὸ ἔτος 325 καὶ τοῦ Ἁγίου Εὐσταθίου. Βλ. Κέντρον Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, Ὁ τελευταῖος Ἑλληνισμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, (Κατάλογος ἐκδόσεως), Ἀθήνα 1974, σ. 158-159 καὶ ΘΑΝΑΣΗ ΚΩΣΤΑΚΗ, Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς Σίλλης, Ἀθήνα 1968.

197. Ἄκ Σεέρι, σημερινὴ ὄνομασίᾳ Akşehir, πόλις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὀφείλει τὴ σημασίαν τῆς ἐν τῷ γεγονότι εἶναι βρισκεται πάνω ἐν τῷ δρόμῳ Κωνσταντινούπολης-Βαγδάτης.

198. Σκούταρι ἢ Χρυσόπολις, σημερινὴ ὄνομασίᾳ Üsküdar, προάστειο τῆς Κωνσταντινούπολης ἐν τῇ Μικρασιατικῇ παραλίᾳ τοῦ Βοσπόρου. Στὸ τέλος τοῦ ΙΗ' αἰ. (1780), ἰδρύθηκε ἑλληνικὸ σχολεῖο. Βλ. ΤΡ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΔΗ, ὁ.π., σ. 300.

Τὰ πεμφθέντα ἡμῖν ξένια

- Ὁ σλουτζιάρης κυρίτζη Γεωργάκης γλυκίσματα γαβάνα¹⁹⁹ 2.
ὁ κυρίτζη Κωνσταντῖνος Βεντούρας γλυκίσματα γαβάνα 2, ἀνθόνερο, ἔτι γλυκίσματα ἄνθη γαβάνα 2 καὶ ἀνθόνερο ἀμουλαῖς -2.
ἡ ἀρχόντισσα τοῦ χατζῆ κὴρ Κωνσταντίνου δύο γαβάνα γλυκίσμα, μῆλον καὶ παξιμάδι[α].
ἡ ἀρχόντισσα τοῦ μπασᾶ Γιαννάκη γλυκίσματα καὶ παξιμάδια.
ὁ ἄρχων μέγας λογοθέτης μετὰ τῶν λοιπῶν καπικεχαγιάδων ἐκ μέρους τοῦ ἀθέντου κυρίου Νικολάου βοεβόδα γλυκίσματα καὶ σερμπέτια γαβάνα μεγάλα 4 καὶ ψάρια ταβλάδες 2. ἡ ἀρχόντισσα κυράτζα Ἐλενίτζα Μαυροκορδάτη²⁰⁰, καὶ ἡ ἀρχόντισσα ἡ θυγατέρα τῆς μποχτζαλίνα.
ἡ ἀρχόντισσα μεγάλη δραγουμανέσα, ἡ δόμνα τοῦ μακαρίτου Ἰωνβόδα²⁰¹ ὁ τζαουσλάρ ἐμίνης²⁰² μποχτζαλίνα, ὁ κυρίτζη Διαμαντάνης τοῦ Ράζου μποχτζαλίνα.
ὁ υἱὸς τοῦ κυρίτζη Ἀνδρονάκη κυρίτζη Δράκος, ἡ ἀρχόντισσα τοῦ μπασᾶ Ἡλία ἀπὸ τὸ Νεοχώρι.
ἡ δόμνα τοῦ ἐκλαμπροτάτου Νικόλα βόδα, καὶ ἡ δομνίτζα²⁰³ κόρη αὐτοῦ μποχτζαλίνα ἀπὸ τὴν Βλαχίαν ἀκριβὰ.

36α 1724 μαῖου 17 ἐξήλθομεν ἀπὸ Πόλεως διὰ τὴν Σμύρνην.

Ἐπεράσαμεν εἰς τὸ Κουζοντζούκι. ἐμείναμεν ἐν τῇ μητροπόλει²⁰⁴ ἡμέρας 16.

ἡ Διαμαντοῦ, σύζυγος τοῦ Λαμπρινοῦ, Λαμπρινὸν παρρησίαν. ἔδωκε καὶ

199. Γαβάνα, γαβάνι, γάβανος = ξύλινο δοχεῖο ποὺ κλείνει στεγανὰ μὲ ξύλινο κάλυμμα καὶ ποὺ χρησιμεύει γιὰ τὴ μεταφορὰ τροφῶν.

200. Ἡ ἀρχόντισσα Ἐλενίτζα Μαυροκορδάτη εἶναι προφανῶς σύζυγος τοῦ πρώτου γιοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου τοῦ Κάρολου καὶ θυγατέρα τοῦ Κωνσταντίνου Μπρανκοβάνου Μπασαράμπα. Βλ. Ε. RANGABES, *Livre d'or*, σ. 22, 125.

201. Βλ. σημ. 149.

202. Τζαουσλάρ ἐμίνης, τουρκ. çavuşlar emini = ἐπόπτης μισθοδοτούμενος ἐντεταλμένος μὲ τίς ἐργασίες τῶν çavuş, οἱ ὁποῖες ἦταν ἐν τῷ χώρῳ τῆς δικαιοσύνης καὶ ἐν τῷ στρατιωτικῷ. Βλ. ἄρθρο ἐν τῇ *Encyclopédie de l'Islam*, Ca'uch καὶ Emin.

203. Ἡ δομνίτζα κόρη τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου εἶναι πιθανὸν ἡ πριγκίπισσα Ἐλένη Μαυροκορδάτη, ἡ ὁποία παντρεύτηκε τὸν καμαράση Ἰωάννη Ἀλευρά, πέθανε περὶ τὸ 1725. Ε. RANGABES, *Livre d'Or*, p. 126.

204. Τὸ Κουσκουντζούκι, ἢ Χρυσοκέραμος, ἢ Ἐρμολιανοὶ ἀνῆκε ἐν τῇ μητροπόλει Χαλικηδόνας, ἀλλὰ ὁ μητροπολίτης τὸν 18ο αἰ. εἶχε καθεδρικὸ χωριὸ ἐν τῇ Χαλικηδόνα (Kadıköy) ἀλλὰ τοὺς Ἐρμολιανούς (Kuskuncuk). Ἔτσι ἐξηγεῖται καὶ ἡ λέξις Μητροπόλη. Πρόκειται γιὰ τὸ καὶ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονα. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *Ἱστορία τῶν τοῦ Χριστοῦ Πενήτων*, σ. 229.

πρότερον τῷ ἡγουμένῳ τοῦ μετοχίου γέροντι Μελετίῳ γρόσ. ---30.

ἢ Βιτώρια, σύζυγος τοῦ μπασιᾶ Διαμαντῆ, πρόθεσις.

ἢ Ἀσανίνα, σύζυγος τοῦ Δανιὴλ καπέλου, ἐγράφη παρορησίαν καὶ μετὰ τὸν θάνατόν της νὰ δοθοῦν τὰ βραχιόλια της ἐξάγια δώδεκα. ἀφίνει καὶ τὸ χαρχαλάκι²⁰⁵ της εἰς τὸ Σιναῖον.

ἢ Φωτεινή, τοῦ Στέριον σύζυγος, τοῦ λόγου της, καὶ Τζοχερίαν σαραντάρι μεγάλ. γρόσ. ---20 μετὰ θάνατόν της.

ἐλάβομεν καὶ ἀπὸ τὸ κοντι γρόσ. ---8.

Ἐξήλθομεν ἐκεῖθεν τῇ γ' ἡ ἰουνίου καὶ ἦλθομεν εἰς τὴν Χαρχαλιμῆ²⁰⁶ τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ.

Τῇ ἐπαύριον ἐλειτουρήσαμεν εἰς τὸν Ἅγιον Θεόδωρον. ἐπίτροπος ὁ χατζῆ Κουρτέσης, ἐκάμαμεν ἀγιασμόν, ἐβάλαμε κοντι, νὰ τὸ γυρίξῃ ὁ Γεώργης.

Ἐδιώρισαν ἀπὸ τὸ κοινὸν νὰ βοηθήσουν τὸν Ἅγιον Τάφον γρόσ. ---100 ἢ 50, τὰ ὅποια νὰ δοθοῦν ἕως τοῦ ἐρχομένου Ἁγίου Δημητρίου, καὶ νὰ τὰ συνάζουν ὁ ρηθεις ἐπίτροπός μας χατζῆ Κουρτέσης, ὁ Κουρτέσης ὁ μαλαματᾶς καὶ ὁ Σοφιανὸς ρεῖζης.

Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ, ἦτοι τῇ δ' ἡ, ἦλθομεν εἰς τὸ Παντεῖχι²⁰⁷.

τῇ ἐπαύριον ἐκάμαμεν ἀγιασμόν εἰς τὴν ἐκκλησίαν. μᾶς ἔδωκαν κοινῶς ἡ χώρα γρόσ. ---50, ἐλάβομεν ἀπὸ τὰ κοντὰ της Παναγίας, καὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου γρόσ. ---23 καὶ ρουπ. ---3.

Τῇ ἐπαύριον, ἦτοι τῇ ε' ἡ τοῦ αὐτοῦ, ἦλθομεν εἰς τὸ μοναστήριον τῆς Παναγίας Ἀκρίτα²⁰⁸ λεγομένης (ἡγουμένος τῆς σεβασμίας μονῆς Σέργιος ἱερομόναχος), ἔνθα ἀριστεύσαντες ἀπήλθομεν εἰς τὴν χώραν Τοῦσλα, ὅπου οὐδεμίαν περιποίησιν ἐποιήσαντο ἡμῖν οἱ ἐκεῖσε. Διανυκτερεύσαν-

205. Χαρχαλάκι, ἀπὸ τὸ μsn. καρακάλλιον = περιδέριον. ΙΩΝ. ΣΤΑΜΑΤΑΚΟΥ, *Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, τ. III σ. 2897.

206. Χαρχαλιμῆ, τωρινὴ ὀνομασία Kartal, χωριὸν στὰ περὶχωρα τῆς Κωνσταντινουπόλης στὴν ἀσιατικὴ παραλία τῆς Προποντίδος.

207. Παντεῖχι, Παντεῖχιον τουρκ. ὀνομασία Pendik. Χωριὸν τῶν περὶχωρῶν τῆς Κωνσταντινουπόλης στὴν ἀσιατικὴ παραλία τῆς Προποντίδος. Βρίσκεται σὲ ἀπόσταση 24 χλμ. ἀπὸ τὸ Σκούταρι (Χρυσούπολη). Ἐκκλησιαστικὰ ὑπαγόταν στὴ μητρόπολη Χαλκηδόνος. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΥ, *Κωνσταντινιάς, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1844*, σ. 171.

208. Ἀκρίτας, ἦταν ἀκρωτήρι κοντὰ στὴν κωμόπολη τῶν Τοῦζλων. Ἀπὸ τὸν 9ο αἰ. (812-820) λειτουργοῦσε Μονὴ ἀφιερωμένη στὴν Παναγία. Σὲ ἐπιστολῇ τοῦ Μάξιμου Πλανοῦδη (1260-1310) μὲ τίτλο «Τοῖς ἐν τῷ Κρίττω μονάζουσιν», τὸ ὅποιο διορθώνεται «τοῖς ἐν τῷ Ἀκρίτῳ», μαρτυρεῖται ἡ λειτουργία τῆς Μονῆς αὐτῇ τὴν ἐποχῇ. Ἀργότερα ἡ Μονὴ «κατεδουλώθη» ἀπὸ τοὺς Μητροπολίτες Χαλκηδόνος καὶ σώθηκε ἀπὸ τὴν ἐρήμωσιν τὸ 1730 χάρη στὸ ρουφέτι τῶν γουναράδων ποὺ τὴν ἀνοικοδόμησε. Ε.Α. ΣΙΑΒΡΙΑΔΟΥ, «Ἀκρίτας», *ΠΕΦΣΚ*, 31 (1909) σ. 96-101, καὶ Μ. ΓΕΛΕΩΝ, «Ἀκρίτας καὶ Τοῦζλα», *Ἡμερολόγιον τοῦ 1896* ὑπὸ Ἱ. Ἰωαννίδου. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, «Βυζαντινὸν Ἐορτολόγιον», *ΠΕΦΣΚ* 26 (1894-95) σ. 145.

τες δὲ ἐκεῖ, τῇ ἐπαύριον, ἦτοι τῇ Σ' ἡ τοῦ αὐτοῦ μηνός, ἀπήλθομεν εἰς τὸ Ἀριτζοῦ.

Ἀριτζοῦ²⁰⁹

Τὸ κατάλυμα ἡμῶν ἐγένετο εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἐδλογημένου χατζῆ Κυριαζῆ, οὗ ἡ γυνὴ Μπαλάσσα, υἱοὶ δὲ ὁ χατζῆ Γιαννάκης, καὶ ὁ χατζῆ Τριαντάφυλλος, γαμβρὸς ὁ χατζῆ Κωνσταντῆς, ἀδελφὸς χατζῆ Πορφυρᾶς, ἀνεπιὸς χατζῆ Σκουλῆς.

ἢ Λιθαροῦ, κόρη τοῦ Μαλαματόγλου, πρόθεσις, κουσοῦρι γρόσ. ---4

ἢ Σουλτάνα, γυνὴ τοῦ Παπάζογλη, πρόθ. κουσοῦρι γρόσ. ---3

ἢ Λιθαροῦ, μήτηρ τοῦ Καλαφάτη, πρόθ. κουσοῦρι γρόσ. ---2

ἢ Ἀτίμησα τοῦ μάστορο Λιγεροῦ Βουτζᾶ, πρόθ. κουσοῦρι γρ. ---1.

ὁ ἱερομόναχος Χρῦσανθος χατζῆ Σεβαστὸν πρόθ.

ἢ Χρυσοφίνα τοῦ Γιαννάκη Κασίσογλου πρόθ.

Πανώρια, γυνὴ τοῦ Θεοδοράνου, σαραντάρι μεγάλ. μπακι γρόσ. ---5

ἢ Ἀγγελίνα τοῦ Καρᾶ ὀγλάνη πρόθ. κουσοῦρι γρόσ. ---2.

Σαραντάρια μικρὰ

Πορφυρῆ, Ἐδγενικῆ, Χαρένια.

36β Ἐκάμαμε ἀγιασμόν εἰς τὸ καθολικόν, ἦτοι εἰς τὸν σεβάσμιον ναὸν τῆς Παναγίας. Ἐβοήθησαν οἱ ἐδλογημένοι χριστιανοὶ τῆς χώρας κοινῶς γρόσ. ---200 τὸν Ἅγιον Τάφον, τὰ ὅποια νὰ τὰ δώσουν ἕως τοῦ ἐρχομένου Ἁγίου Δημητρίου, δηλαδὴ ὁ κυρίτζης Σοφιανός, ὁ κυρίτζης Δημήτρης, ὁ κυρίτζης Χριστόδουλος Παχόγλους, ὁ κυρίτζης Γιαννοῦλης, ὁ Νικολάκης Μπαρούσογλους, καὶ ὁ Χατζῆ Νικόλας. ἐβάλαμε κοντὰ 4 τὸ ἕνα εἰς τὸ καθολικόν, νὰ τὸ γυρίξῃ ὁ κὸρ Χριστόδουλος σεπετζῆς, τὸ ἄλλο εἰς τὴν Παναγίαν τῆς Χρυσοαληθινῆς²¹⁰, νὰ τὸ γυρίξῃ ὁ Γιαννάκης Δουκιάνογλου, τὸ ἄλλο εἰς τὸν Ἅγιον Νικήταν, ἔνθα τὸ γυρίξῃ ὁ χατζῆ Νικόλαος.

Ἐλάβομεν ἀπὸ τὸ κοντι ὅπου ἐγύριξε πρῶτα γρόσ. ---5.

Ἐνταῦθα ἐμάθομεν τοιαύτην παροιμίαν:

209. Ἀριτζοῦ, Ἀρεῖσοῦ, Ρύσιον. Ἦταν κωμόπολη καθαρῶς ἑλληνικὴ στὴν εἴσοδον τοῦ Ἀστακηνοῦ κόλπου. Σημερινὴ ὀνομασία Darica.

210. Παναγία Χρυσοαληθινῆ, πιθανότατα εἶναι αὐτὴ ποὺ ἀναφέρει ὁ ΔΑΗΟΝΤΕΣ, στὴν Ἀπαρίθμηση Ναῶν, στιχ. 365-368. «Φθάνω στὰ Τοῦσλα ἀπαντῶ τὴν ἱερὰν μονὴν της /καὶ τὴν εἰκόνα προσκυνῶ τῇ Χρυσοαληθινῇ της», ΗΥΡΜΟΥΖΑΚΙ, τ. XIII, σ. 287. Ἄλλος ναὸς τῆς Παναγίας τῆς Χρυσοαληθινῆς μαρτυρεῖται στὰ Ψωμιαεῖα τῆς Κωνσταντινουπόλης. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, «Ναοὶ Κωνσταντινουπόλεως», *ΠΕΦΣΚ*, 28 (1904), σ. 120.

Τὴν παραγίαν εἰς τὸ ἄλεϋρι σου μὴ τὴν καταθαρεύης²¹¹.

Ἐξήλθομεν ἀπὸ Ἀριτζοῦς τὴν δὴν τοῦ Ιουνίου καὶ ἤλθομεν εἰς τὸ Κατιρλί²¹².

Διανυκτερεύσαμε ἐκεῖ ἐκκλησίαι δύο, Ἁγία Παρασκευή, καὶ Ἁγιος Ἰωάννης.

Τὸ πρωὶ ἀπήλθομεν εἰς τὴν θείαν λειτουργίαν, ὠμιλήσαμεν, ἐβάλαμεν κουτί, καὶ ἐπίτροπον τὸν χατζή κὺρ Παραγιώτην. συνδρομητῆς ὁ Χατζή Κουρτέσης.

ἡ Μαργαριταρένια θυγάτηρ τοῦ Συναδνοῦ σαραντάρι μεγάλ.

ἡ Καντιανή, τοῦ Τζανή Ρεῖζη σύζυγος, Διαμαντῆν καὶ Ἀδθεντοῦν γρόσ. ---5.

ἡ Τζοχερία τοῦ Δημητράκη κάλφα Γιαννάκη, καὶ Πολυζώνη γρόσ. ---5.

ἡ Ζουμπουλιά, Δημητράκη, καὶ Καντακουζηνὸν ---μ'.

μας ἔδωκε καὶ τὸ κοινὸν τῆς χώρας γρόσ. ---16.

Μουντανιά

Ἐξήλθομεν ἀπὸ τὸ Κατιρλί τῆ θ' η τοῦ αὐτοῦ, καὶ εἰσήλθομεν τῆ αὐτῆ ἡμέρᾳ εἰς Μουντανιά, ἐνθα ἐξήλθεν ὁ Ἁγιος Προύσης κὺρ Κύριλλος²¹³ μετὰ τοῦ κλήρου αὐτοῦ εἰς ὑπάντησίν μας. ἐγένετο τὸ κατάλυμα ἡμῶν ἐν πρώτοις εἰς τὸν ἐπίτροπόν μας κυρίτζη Σκαρλάτον καὶ ἔπειτα εἰς τὸ σπίτι τοῦ Μοσχογιάννη λαμπαδαρίου υἱοῦ τοῦ χατζή Κουζή.

Ἐλάβομεν ἀπὸ τὰ κουτία τῆς Τρίγλιας²¹⁴ γρόσ. ---22, τῆ ιδ' η τοῦ Ιουλίου,

211. Ὑστερα ἀπὸ ἔρευνα στὸ ἀρχεῖο τοῦ Κέντρου Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν διαπιστώθηκε ὅτι ἡ παροιμία αὕτη δὲν εἶναι ἀποθησαυρισμένη.

212. Κατιρλί, χωριὸ τῆς Τουρκίας σημερινὴ ὀνομασία Katirli, βρισκεται ἀνατολικά τῆς Γιάλοβας στὴν παραλία τῆς Προποντίδος στὴν ἀριστερὴ δὲξτῆ τοῦ Ἀστακηνοῦ κόλπου. Βλ. Π. Γ. ΜΑΚΡΗ, *Βιθυνικαὶ σκιαγραφαί. Τὸ Κατιρλί καὶ αἱ πέριξ αὐτοῦ κῶμαι*, Κωνσταντινούπολις 1888.

213. Ὁ Κύριλλος Μητροπολίτης Προύσης καὶ συνοδικὸς κατὰ τὸν Ἀλεξούδη πεθαίνει τὸ 1720. Πρβλ. Α. ΑΛΕΞΟΥΔΗ, Μητροπολίτου Ἀμασειας, «Χρονολογικοὶ κατάλογοι τῶν ἀπὸ Χριστοῦ ἀρχιερατευσάντων» *Νεολόγος ΚΕ'* (1890) σ. 60. Ὁ Κύριλλος ὅμως μαρτυρεῖται τὸ 1721 νὰ ὑπογράφει πατριαρχικὸ σιγίλλιο. MICLOSICH-MULLER, *Acta et Diplomata*, v. 6 Vindobonae 1890, σ. 325. Τὸ 1722 ὑπογράφει πατριαρχικὸ γράμμα τοῦ Ἱερεμίου Γ'. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, 1, σ. 214. Τὸ 1723 συνογράφει ὁμολογία πίστεως τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ποὺ στάλθηκε στὴν Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία. Καὶ τέλος τὸ 1724 τὸν συναντάει ὁ Χρῦσανθος Νοταρᾶς. Ἔτσι μπορούμε νὰ τοῦ προσθέσουμε ἄλλα τέσσερα χρόνια ζωῆς.

214. Τρίγλια, κωμόπολις τῆς Τουρκίας στὴν ὑποδιοίκηση τῶν Μουντανιῶν τοῦ νομοῦ Προύσας πάνω στὴν παραλία τῆς Προποντίδος. Σπουδαῖοι ναοὶ τῆς Τρίγλιας ἦταν ὁ Ἁγιος Γεώργιος Κυπαρισσιώτης καὶ ἡ Παναγία Πενταβασίλισσα. Πρβλ. Γ. ΔΗΜΗΤΡΟΚΑΛΛΗ,

ἀπὸ τὸ κουτί τῶν Ἁγίων Θεοδώρων γρόσ. ---7, ἀπὸ τὸ κουτί τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου τὰ περίσια γρόσ. ---7 καὶ τὰ φετεινὰ γρόσ. ---6.

Ἐνταῦθα ἦλθε καὶ ὁ παπᾶ Ἰάκωβος διὰ τὴν Προύσαν προεστὸς.

ἡ Ρίγενα πρόθεσις καὶ Σεβαστὸν ---μ', Μόσχου ---μ', Παραγιώτισσα ---μ', Μπαλάσα.

ὁ Ἐδστράτιος Δαμαλόγλης ἔδωκε ἔνδεκα γρόσ. ὁποῦ ἄφηκεν ὁ πρωτοσύγκελλος τοῦ Ἁγίου Προύσης Μελέτιος.

ἡ Μαρούλα πρόθεσις.

Ἐνταῦθα ἀσθενήσαντες ἀπὸ τὴν ἐπάρατον ποδαλγίαν ἐμείναμεν ἡμέρας 40²¹⁵.

Ἐδώκαμε δὲ διὰ τὸ ἐνοίκιον τοῦ ὄσπιτιον γρόσ. ---15, ἐχαρίσαμε καὶ τῆ οἰκοκυρᾷ Μαυροειδοῦ ἓνα γκερμεσοῦτι, καὶ φλουρία ---2.

37a

Ἐλεγμοὶ²¹⁶

Ἐξήλθομεν ἀπὸ Μουντανιῶν τῆ ἡμέρᾳ τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ, ἦτοι τῆ κ' η τοῦ Σεπτεμβρίου²¹⁷, καὶ ἤλθομεν εἰς τοὺς Ἐλεγμοὺς τῆ αὐτῆ ἡμέρᾳ.

ὁ ἡγούμενος τοῦ μοναστηρίου τοῦ Ἁγίου Ἀβερκίου²¹⁸ Μελέτιος ἱερομόναχος.

«Οἱ σταυροειδεῖς Ἐγγεγραμμένοι Ναοὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας», *Μικρασιατικὰ Χρονικά* 13 (1967), σ. 167, 168. Τὸ 1652 ἡ Τρίγλια καὶ οἱ Ἐλεγμοὶ μετ' ἐγγραφοῦ τοῦ πατριάρχου Παΐσιου Α' στερεώνουν τὰ σταυροπηγιακὰ τοὺς δίκαια. Μ. ΓΕΔΕΩΝ, *Πατριαρχικοὶ Πίνακες*, σ. 581.

215. Ἡ ποδαλγία ἦταν ἀπὸ τίς ἀρρώστιες ποὺ συχνὰ ταλαιπωροῦσαν τὸν Χρῦσανθο, ὅπως εἶναι δυνατὸ νὰ συμπεράνουμε ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία του· τὸ 1711 ὁ Νικόλαος Μαυροκορδάτος γράφει «ἐλυπήθην δὲ κατὰ πολλὰ ὅτι ἐνωγλήθη καὶ ἀπὸ ἀσθενείας καὶ ἀπὸ τὴν ποδαλγίαν, ἡ ὑμετέρα σεβασμιότης». Ἐ. LEGRAND *Épistolairre*, σ. 48. Καὶ τὸ 1715 ὁ Ἰωάννης Μαυροκορδάτος ἐκφορᾷ τὴ λύπη του γιὰ παρόμοιο πάθος τοῦ πατριάρχου· «Ἐλυπήθην ὅμως ὑπερβαλλόντως διὰ τὴν ἐνσκήψασαν αὐτῆ νόσον ἀπὸ τὰ ρευματικά», ὁ.π. σ. 141.

216. Ἐλεγμοὶ, Ἐλιγμοὶ, στὰ Βυζαντινὰ χρόνια ὀνομάζονταν Ἡλίου Βωμοί. Τουρκ. ὀνομασία Kursunlu. ΒΕΝΕΑΙΚΤΟΥ ΑΛΑΜΑΝΤΙΑΔΗ, «Ἡ ἐκκλησιαστικὴ Ἐπαρχία Προύσης», *Μικρασιατικὰ Χρονικά* 8 (1959) σ. 121-122. Γιὰ τὴν βυζαντινὴν τοποθεσίαν τῶν Ἐλεγμῶν πρβλ. R. JANIN, *Les églises et les monastères des grands centres byzantins*, Paris 1975, σ. 142-148.

217. Ἡ ἑορτὴ τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ εἶναι στὶς 20 Ἰουλίου.

218. Γιὰ τὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Ἀβερκίου βλ. τὴν σημαντικὴ μελέτη τοῦ CYRIL MANGO, «The Monastery of St. Abercius at Kursunlu (Elegmi) in Bithynia». *Dumbarton Oaks Papers*, 22 (1968), p. 169-176, ὅπου περιέχεται σχέδιο τῆς ἐκκλησίας καὶ 15 φωτογραφίες. Ἐνα παλιὸ ἀπεικόνισμα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀβερκίου-στοῦ Μ. ΓΕΔΕΩΝ, *Πατριαρχικὰ ἐφημερίδες*, σ. 276.

ἡ Ἄσσανέ πρόθεσιν.

ὁ Παλαιολόγος πρόθεσιν, καὶ Μανολάκης.

ὁ Γιαννάκης τοῦ Ἄγγελῆ πρωτονοτάριος μᾶς ἔδωκε τὴν παρησίαν τῆς ἀδελφῆς του Λιθαροῦς πρεσβυτέρας.

ὁ Δημήτριος ἱερεὺς τὸν πατέρα του Χριστόδουλον ἱερέα πρόθεσιν, οὕτως παπᾶ Χριστοδούλου ἡ πρεσβυτέρα Λογοθέτισσα ἔγραψε παρησία, ἔδωκε μόνον γρόσια πέντε, νὰ δώκῃ δὲ καὶ εἴκοσι εἰς τὸν ἐρχόμενον τρύγον τοῦ ἐπιτρόπου μας, τὰ δὲ λοιπὰ κατόπι κατ' ὀλίγον.

ἡ Ἄγγελίνα κόρη τοῦ Παλαιολόγου πρόθεσιν.

ὁ Ραζῆς τοῦ λόγου του, καὶ Μήτρω Διαμαντοῦ, Φιλοξέναν, καὶ Μιχάλην ---μ'.

ὁ σακελλάριος Πολυχρόνιος ἱερεὺς, τοῦ λόγου του, καὶ τὴν πρεσβυτέρα του Φιλανθρωπινὴν πρόθ.

ὁ παπᾶ Γεωργάκης, υἱὸς τοῦ οἰκονόμου, Βασιλικὸν καὶ Σουλτάναν πρόθεσιν.

ἡ Γομοστή Σκαρλάτου πρόθεσιν, καὶ Ἄμοστήν. ---μ' νὰ τὰ δώκῃ τὸ τρύγος.

ὁ οἰκονόμος Μιχαλάκην καὶ Μαρίαν πρόθεσιν, ἦτοι γρόσια ---10, τὰ ὅποια τὰ ἔλαβεν ἀπὸ τοὺς ρηθέντας.

ἡ Ἀθθεντούλα τοῦ Ἄγγελου φαμελία, τὴν κόρην της Λιθαροῦν παρησίαν, ἔδωκε μάλαμα διὰ γρόσια πέντε, νὰ δώκῃ καὶ εἰς τὸ τρύγος τοῦ ἐπιτρόπου μας γρόσια ---20, καὶ τὰ λοιπὰ κατ' ὀλίγον.

ἡ Διαμαντοῦ τοῦ Ἀλέξη πρόθεσιν νὰ τὰ δώκῃ τοῦ ἐπιτρόπου.

ἡ Λιγερὴ τοῦ Ζυκικοῦ πρόθεσιν, νὰ τὰ δώκῃ τοῦ ἐπιτρόπου.

ἡ Ἄσσανέ τοῦ Χατζῆ Θεοδωρῆ πρόθεσιν.

ἡ Ἀσπρούλα πρόθεσιν νὰ τὰ ἐπιλογᾶται ὁ οἰκονόμος.

ὁ Κουζῆς Νταραζόγλης πρόθεσιν, καὶ Γεώργιον, καὶ Κυριαθάναν, καὶ Ἀθθεντούλαν ---μ'. ἔγραψεν αὐτὸ ὁ Κουζῆς Νταραζόγλης παρησίαν, διὰ τὴν ὅποιαν ἔδωκεν ἓνα ἀμπέλι καὶ νὰ δοθῇ ὕστερα ἀπὸ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἡ τοποθεσία Σκατζιλίδα.

ἡ Παναγιώτισσα, τοῦ χατζῆ Ἀριστερεᾶ σύζυγος, πρόθεσιν, ἔδωκε ἓνα πουνκάμισον διὰ γρόσια ---2, τὰ δὲ 3 νὰ τὰ πάρῃ ὁ ἡγούμενος νὰ μᾶς τὰ στείλῃ.

ἡ Ἀτταλοῦ, κόρη τοῦ Καρᾶ Λάσκαρη, Λάσκαριν καὶ Ζεναχερῆν ---μ' νὰ λάβῃ ὁ ἐπίτροπός μας γρόσια ---2.

ἐπέρασαν.

37β ἡ Λιθαροῦ θυγατέρα τοῦ Κωνσταντῆ πρόθεσιν.

ὁ Μοσχογιάννης πρόθεσιν καὶ Βασιλικὸν, Λιθαροῦ, Ἄμοῦραινα²¹⁹,

219. Ἄμμούραινα καὶ Ἀμύρισσα, πιθανὸν ἀπὸ τὸ ἀρσενικὸν Ἀμύρας, Ἀμμόβουρας.

Μελισσηνή²²⁰.

ἡ Μπαλάσα, τοῦ παπᾶ Χριστοδούλου κόρη, πρόθεσιν.

Βεργκία, καὶ Κωνσταντῆς ---μ', νὰ τὰ πάρῃ ὁ ἐπίτροπος.

ὁ Δημήτριος Καρμίρης πρόθεσιν.

ὁ Γεωργιάς Βουτζᾶν, Δημήτριον πρόθεσιν, ἔμειναν γρόσια ---2.

ὁ Ζεναχερῆς Κουϊμητζόγλης ἀφησεν ἓνα ἀμπέλι εἰς τὰ κούϊα νὰ δοθῇ τὸν ἐρχόμενον Σεπτέμβριον.

ἡ ἀρχόντισσα πρόθεσιν τοῦ Στεφάνου, μανδήλια ἔδωκεν.

ὁ Μπαλάσης πρόθεσιν καὶ Μπαλάσαν ---μ', καὶ νὰ τὰ πάρῃ ὁ ἐπίτροπός μας.

ἡ Πλουμιστή, μήτηρ τοῦ ρήτορος, ἦτοι τοῦ ἐπιτρόπου τοῦ μητροπολίτου, Καλογιάννην, Πλουμιστήν, Μπαλάσαν, Γεωργάκην, Μαλεματοῦ ---μ'.

ὁ Μοσχονᾶς πρόθεσιν, νὰ τὰ δώκῃ ὁ οἰκονόμος τὸ τρύγος.

ὁ χατζῆ Σοφιανὸς πρόθεσιν, καὶ τὴν σύζυγον Πολιτζοῦ ---μ'. ἔμειναν ---3 γρόσι. καὶ νὰ τὰ λάβῃ ὁ ἐπίτροπος.

ἡ Διαμαντοῦ σύζυγος τοῦ Μανόλη Σπανοῦ, Διαμαντῆ, Μανόλην, Ζαφείρην, καὶ Ἄσσανέ, νὰ δώσῃ τρία γρόσια τοῦ ἐπιτρόπου μας τὸ τρύγος.

ἡ Ζαχαρία Πετζελέηνα, σύζυγος τοῦ Δημητράκη, Ζαχαρία καὶ Δημητράκη ---μ', νὰ τὰ δώσῃ τὸ τρύγος τοῦ ἐπιτρόπου μας.

ὁ Μιχαλάκης παραγιὸς τῆς ἡγουμένισσας Μιχαλάκην, Συριανόν, καὶ Γεωργίαν ---μ, νὰ τὰ δώσῃ ἡ ἡγουμένισσα.

ἡ Παναγιώτισσα ἡ πενθερὰ τοῦ ἐπιτρόπου τοῦ μητροπολίτου, Ρήγαν, Πουλκία, Ραζῆν, Δούκενα ---μ' νὰ τὰ πάρῃ ἡ ἡγουμένισσα.

ἡ Ἀτταλιοῦ τὴν κόρην της Μαλαματοῦ πρόθεσιν, καὶ Γεραδοῦν ---μ', ὁ Βασίλης τοῦ Τασσανάκη πρόθεσιν καὶ δὲν μᾶς ἔδωσε τίποτα, ἐπειδὴ καὶ τὰ ἐπίασεν εἰς τὸν ναῦλον, ὅπου ὑπήγαμεν εἰς τὴν Κίον.

ἡ μικρούλα κόρη τοῦ Βρένη ἀφιέρωσε τὸ σπῆτι της, πλὴν νὰ κάθεται ἐκεῖ ὅπου ζῆ ὡς διαλαμβάνει τὸ ἀφιερωτικὸν της γράμμα, ἔγραψεν παρησία, τὰ ἀφιερωτικὰ ἔγνων διπλᾶ, τὸ ἓνα ἀφήσαμεν τοῦ ἐπιτρόπου μας καὶ τὸ ἄλλο τὸ ἔχομεν ἡμεῖς.

Ὁ Ζεναχερῆς Γιαχῆ, ἀφιέρωσε τὸ ἀμπέλι του, εἰς τὸν πρωτοσύγκελλον παπᾶ Καλλίνικον, ἔγραψεν παρησία, καὶ νὰ τὸ πουλήσῃ ὁ ἐπίτροπος μετὰ τὸν τρύγον.

ἡ Ζαφείρα ἀδελφὴ τοῦ παπᾶ Γεωργάκη πρόθεσιν.

ἐπέρασαν.

38α Ὁ Ἄγγελῆς, γαμβρὸς τοῦ ἐπιτρόπου μας, τοῦ λόγου του καὶ Σουλτάναν, καὶ Παναγιώτισσα, καὶ Ἄσσάνε ---μ'.

220. Μελισσηνή θηλυκὸ τοῦ βυζαντινοῦ Μελισσηνός. Πρβλ. H. MORITZ, *Die Zunamen*, Landshut 1896/97, p. 39.

δ' Ἀγγελῆς ἀλειμματῆς τοῦ λόγου του, καὶ Πόλικαν, Ρῆγαν, Δημήτηρην, καὶ Φιλοξέναν ---μ'.

Σαραντάρια μικρὰ

Ρῆγεναν, Τιριαδέναν, Παναγιώτισσαν, Ἀσσανέ, Ἀσσανέ, Βατακία, αὐτὰ νὰ τὰ πάρη ἢ σύζυγος τοῦ ἐπιτρόπου μας Ἀμμούρενα, Ἀσσανέ, Ἀσσανέ ---3.

Ρῆγενα, Βαρουσζία αὐτὰ τὰ δύο νὰ τὰ πάρη ἢ ἡγουμένισσα. Πολιτοῦ καὶ Μπαλάσα, Ἀσπροῦλα, Μαλαματοῦ, Μπαλάσα, Ἀσσανέ, Παναγιώτισσα, Χριστόδουλος, Πασχάλης, Σεβαστός, Λυγερῆ νὰ τὰ λάβῃ ὁ ἐπίτροπος. Ἐλάβομεν καὶ ἀπὸ τοῦ ἐπιτρόπου μας τὰ ἄσπρα τοῦ κοντιῖου εἰς δύο χρόνους γρόσια ---25.

Ἀπῆλθομεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τιμωμένην ἐπ' ὀνόματι τοῦ²²¹ || καὶ ὀμλήσαμεν καὶ ἐκάμαμεν καὶ ἀγιασμόν.

Κίος²²²

1724 τῆ 30 τοῦ Ιουλίου ἐξήλθομεν ἀπὸ Ἐλεγκμούς, καὶ ἦλθομεν τῆ αὐτῆ ἡμέρα εἰς Κίον, ἐγένετο τὸ κατάλυμα ἡμῶν εἰς τὸ σπίτι τοῦ χατζῆ κὺρ Πλουμῆ.

Ἐβάλαμεν κοντῖα εἰς τὴν ἀγιοτάτην μητρόπολιν, ἥτις τιμᾶται ἐπὶ τῆ Κοιμήσει τῆς Δεσποίνης ἡμῶν, καὶ εἰς τὰς λοιπὰς σεβασμίας ἐκκλησίας τῶν ἐνοριῶν, ἥτοι εἰς τὴν Παναγίαν Θεοσκεπάστην, εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον, εἰς τὸν Ταξιάρχην, εἰς τὴν Παναγίαν τῆς Γοργούπηκτου, εἰς τὸν Ἅγιον Ἰγνάτιον, εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον τῆς Κυρῖζου, καὶ εἰς τὸν Δεσπότην Χριστόν²²³.

Ἐκάμαμε ἐπίτροπον, τὸν χατζῆ κὺρ Ζαφείρην πρωτέκδικον, καὶ συνεπίτροπόν του τὸν χατζῆ κὺρ Πλουμῆν νομοφύλακα.

Ἐπεράσαμεν καὶ τὸν ὄρισμόν διὰ τὰ ἀφιερῶματα εἰς τὸ σιτζίλι²²⁴.

Ἡ Δούκενα Σαρχόσενα ἐγράφη παρρησίαν καὶ ἀφιέρωσε τὸ περιβόλι τῆς εἰς τοποθεσίαν Ζίγραν, νὰ δοθῇ μετὰ τὸν θάνατόν της.

Ὁ λογοθέτης κὺρ Γεώργης ἐγραψε Ἀποστόλην ---μα'.

Ὁ σακελλάριος ἱερεὺς Πανταζῆς ---μα'.

221. Κενὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἀγίου στὸν ὁποῖο ἦταν ἀφιερῶμένη ἡ ἐκκλησιά.

222. Κίος, τωρινὴ ὀνομασία Gemlik, παράλιος πόλις τῆς Μ. Ἀσίας στὴ Βιθυνία.

223. Γιὰ τὶς ἐκκλησιὰς τῆς Κίου καὶ πόσες ἀπὸ αὐτὰς ποὺ ἀναφέρει ὁ Χρύσανθος προ-
πῆρξαν. Βλ. R. JANIN, ὁ.π., σ. 162-163.

224. Σιτζίλι, τουρκ. sicil = μητροῦδο, κτηματολόγιο.

ὁ πρωτοσύγκελλος Φιλάρετος Ἰωάννην ---μα'.

ὁ χατζῆ Ζαφείρης, πρωτέκδικος, ὁ ἐπίτροπός μας Φλαμπούλην καὶ Πλουμῶν πρόθ.

ὁ χατζῆ Πλουμῆς νομοφύλαξ, ἦτοι ὁ οἰκοκύριος μας ---μα'.

ἐπέρασαν.

38β ὁ Γεώργιος Πεχλεβάνης Σγούρεναν πρόθ.

ὁ χατζῆ Μανόλης Ἀγγελον καὶ Λιθαροῦν πρόθ.

Ἡ Παναγιώτισσα, κόρη τοῦ Μανολοῦδη, ἀφιέρωσε τὸ σπίτι της, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς τὸν μαχαλᾶν τοῦ Χριστοῦ, σιμὰ εἰς τοῦ Φαμουλῆ Σικιντοῦ, καὶ ἔχει ἀποκάτω τὸν Γεωργάκη Κουτρομπάσην, καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη δρόμον, τὸ ὁποῖον ἐλέγετο καὶ πρὸ πολλοῦ πὼς εἶναι τοῦ Ἁγίου Τάφου. Ἐγραψε τοῦ λόγου της παρρησίαν καὶ Γλάβεναν, καὶ Δημήτηρην, καὶ Πλουμῆν, καὶ Μανόλην, καὶ Γαϊτανίαν, καὶ Χασδοῦναν ---αμ', τὸ ὁποῖον σπίτι ἐπουλήσαμε γρόσ. ---90.

ἀρχόντισσα πρόθ.

ὁ πατῆ Πανταζῆς προεστὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Θεοφίλον πρόθ.

ὁ χατζῆ Γεώργης Μπογινᾶς πρόθ.

ὁ πατῆ Ἰωάννης σκενοφύλαξ Μακρὸς προεστὸς τῆς Θεοσκεπάστου Λιθαροῦν πρόθ. καὶ Ἀθανάσιον ἱερέα, καὶ Δάζαρον ---μ'.

ὁ μάστρο Παῦλος τοῦ λόγου του, καὶ Παγοῦνον πρόθ.

Ἡ κυράτζα Ῥῆγενα, κόρη τοῦ πατῆ Γεώργη, παρρησίαν, τὰ δὲ ἄσπρα νὰ δοθοῦν μετὰ θάνατόν της ἀπὸ τὸ περιβόλι ὁποῦ εὑρίσκεται εἰς τὸν Κάσπακα, πλησίον τοῦ χατζῆ Μαυροειδῆ, καὶ χατζῆ Σοφιανοῦ. Ἐγραψε καὶ Ἀντώνην πρόθ.

ὁ Γεωργάκης Μπογινάκης Δημήτριον πρόθ.

Ἡ ἀρχόντισσα Γκουβέρνα τοῦ λόγου της καὶ Δημήτριον ---αμ', καὶ ἔγραψε τὸ ἀμπέλι της εἰς τὰ λιβάδια, ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος πλησίον τοῦ Γεώργη Φιδᾶ, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο τοῦ Ζαφείρη, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο τοῦ Καπριάνη, καὶ δρόμος.

ὁ χατζῆ Σοφιανὸς τὴν μητέρα του Βοτανίτζαν ---αμ'.

ὁ Γιάννης Καραμάνης ---αμ'. ἔδωκε γρόσ. ---2, ἔμειναν κουσσούρι ---8 νὰ τὰ πληρώσῃ τὸ τρύγος.

Ἡ ἀρχόντισσα, τοῦ πατῆ Καλλινίκου ἀδελφῆ, παρρησίαν.

ὁ Ζαφείρης Κατζάρης, Μανόλην πρόθ.

ὁ χατζῆ Μαυρουδῆς ρεφερενδάριος ἔγραψε Μανόλην ἱερέα, Ῥῆγεναν πρεσβυτέρα, καὶ Παναγιώτην πρόθ.

ὁ Μανόλης Ἀντέγας ἀφιέρωσε ἕνα περιβόλι εἰς τὸ Γεράνι, πλησίον τοῦ Κωνσταντῆ Κουντουρᾶ, καὶ τοῦ Μαυρῆκου μετὰ θάνατόν του, ἔγραψε δὲ Σοφιανόν, Φιλοξέναν, καὶ τοῦ λόγου του ---αμ' ἔγραψε καὶ ἡ σύζυγός του

Ρήγεναν τὸν υἱὸν τῆς Γεώργιον, καὶ Νικόλαον πρόθ. νὰ τὰ δώσῃ τὸ τρύγος.
ὁ παπᾶ Νεόφυτος χῆος ἔγραψε Βασίλην καὶ Ἄνναν γρόσ. ---5.

ὁ Ἀλέξης τοῦ ρήτορος τὸν πατέρα του Διαμαντῆν πρόθ.

ὁ Μπαλάσης ἀχτζαλῆς τὴν μητέρα του Εἰδφοσύνην πρόθ.

ὁ Φλαμολῆς Μισιρογλῆς, Διογένην πρόθ.

ὁ Γιαννάκης ρήτωρ, πατὴρ τοῦ οἰκοκυροῦ μας χατζῆ Πλουμῆ, παρρησίαν, τὰ ἄσπρα δὲ νὰ τὰ δώσῃ ὁ ρηθεις υἱὸς του χατζῆ Πλουμῆς ἔγραψεν

39α καὶ ἡ | σύζυγός του Βατατζίνα πρόθ.

ἡ Λιθαροῦ Πλάτζενα παρρησίαν, καὶ νὰ παρθῆ ἀπὸ τὸ σπίτι τῆς.

ἡ Χρυσῆ τοῦ Νόλα πρόθ.

ὁ Γεώργιος Φιδᾶς τοῦ λόγου του, καὶ Κωνσταντᾶν, Βατατζίαν, Γεώργιον, Δούκεναν, Θεοδωρῆν, καὶ Ἀλέξην ---μ'.

ἡ Παναγιώτα Κωνσταντῆν πρόθ. ὁ χατζῆ Μαυροειδῆς, Ἰωάννην, καὶ Παναγιώτην πρόθ.

ὁ μάστρο Δήμος ρουμελιώτης, διδάσκαλος τοῦ Ἀποστόλου ---αμ'.

ὁ Μανόλης Τζαρτζᾶ, Μανόλην, Σαρτζιαν, Βατατζίαν, καὶ Σαφίαν ---μ'.

ὁ Ζαφείρης τοῦ χατζῆ Σοφιανοῦ, Σοφιανὸν πρόθ.

ὁ Βορῆς Σοφιανοῦ, Σοφιανὸν πρόθ.

ὁ Κυριάκος Τζιτζεκλή, Δαμασκηρὸν πρόθ.

ὁ Διαμαντῆς Μανολέρου, Μανόλην, Ἰωάννην, Σωσάνναν, Γεωργιλᾶν, καὶ Διαμαντῆν ---μ'.

ἡ Μαρία πρόθ.

ἡ Γραμματικῆ, πενθερὰ τοῦ χατζῆ Μαυρουδῆ πρόθ.

ὁ Νικήτας Βορῆς, Βορῆν καὶ Βατατζίαν πρόθ.

ὁ Σπαντωνῆς, ἀδελφὸς τοῦ λογοθέτου, Σπαντωνῆν²²⁵ πρόθ.

ὁ Δούκαρης, ἀδελφὸς τοῦ χατζῆ Μαυρουδῆ, Ἰωάννην πρόθ.

ἡ Ἑλένη τοῦ Ἀγελάδογλου, Δούκεναν πρόθ.

ὁ Ἰωάννης τοῦ Τζουκαλᾶ ἔγραψεν Ἰωάννην, Γεώργην, Παλαιολογίαν, Ρήγεναν, καὶ Σγουρην ---μ', νὰ τὰ δώσῃ τὸ τρύγος τῷ χατζῆ κὼρ Πλουμῆ.

ἡ Ἀγγελίνα πρόθ.

ἡ Μεριέμ ἔγγουρλῆ πρόθ., κουσοῦρι γρόσ. ---3 νὰ τὰ δώσῃ τῷ ἐπιτρόπῳ.

ἡ Πολιτοῦ σύζυγος τοῦ παπᾶ Νικήτα οἰκονόμου, ἔγραψε τὸν υἱὸν τῆς παρρησίαν.

ὁ χατζῆ Μακάλης Πιλιμᾶς εἶναι νὰ δώσῃ ---50 γρόσ. τῷ ἐπιτρόπῳ μας, καὶ νὰ ὑπάγῃ εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, τὰ ὅποια τὰ ἔλαβε καὶ μᾶς τὰ ἔστειλεν εἰς τὴν Προύσαν.

225. Σπανδωνῆς, ὄνομα γνωστῆς οἰκογενείας ποὺ ἔδωσε ὀφφικιάλους στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ὅπως ὁ Μέγας Ρήτωρ Σπανδωνῆς (1713-1717).

ὁ Κωνσταντῆς Πιγονάτης πρόθ.

ἡ Διγενῆ τοῦ Πανταζῆ τοῦ λόγου τῆς, καὶ Σωσάνναν γρόσ. ---5.

ὁ Μαυρουδῆς Γεώργιον πρόθ.

ὁ Γιαννάκης Ἀλεπομουρτζίμ, Κυριάκον, Παναγιώτισσαν, Σοφιανόν, Δούκεναν, καὶ Γιάννην ---μ'.

ἡ Σουλτάνα, σύζυγος τοῦ Νικήτα τοῦ Μπαχτζόγλου πρόθ.

ἡ Πολιτοῦ τοῦ γιαλᾶ, Γεώργιον πρόθ. νὰ τὰ δώσῃ ὁ χατζῆ κὼρ Πλουμῆς. ἔγραψε καὶ ἡ ἀδελφὴ τῆς Παναγιώτισσα τὸν υἱὸν τῆς Κωνσταντᾶν πρόθ. καὶ ἀφιέρωσαν ἐλαιότοπον, πλησίον εἰς τὴν Ἁγίαν Μάριαν τοῦ Ἰνέμπαλη²²⁶.

39β ὁ Γεώργιος τοῦ Σολομόγλη ἀφιέρωσε τὸ ἀμπέλι τοῦ ἐδρισκόμενον εἰς τὸ Ἀρναντάσι, πλησίον τοῦ Παναγιώτου Ῥήγα, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τοῦ παπᾶ Θεοδωρῆ, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο τοῦ Ἀρβανίτη, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο δρόμος, καὶ ἔγραψεν παρρησίαν, πλὴν νὰ τὸ ἔχη ἕως ὅπου ζῆ.

ὁ Μανόλης Καρᾶ Σοφιανὸν καὶ Γιάννην ---μ', τὸ ἕνα γρόσ. νὰ τὸ δώσῃ τῷ ἐπιτρόπῳ μας.

Δημήτρης Καλουδάς, Καλούδην, Πλουμιστήν, Ἀρχοντήν, καὶ Χρήστον ---μ'.

ὁ Φλαμπουλῆς ἐπίτροπος τοῦ Χριστοῦ, τοῦ λόγου του, καὶ Ἰωάννην, καὶ Ἄνναν ---μ'.

ὁ Διγενῆς Τζατζᾶς τοῦ λόγου του, καὶ Δεσποιοῦν πρόθ. τὰ ἄσπρα νὰ τὰ δώσῃ τῷ χατζῆ κὼρ Πλουμῆ.

ἡ Λιθαροῦ τοῦ Πασῆ τοῦ λόγου τῆς, καὶ Ρήγεναν πρόθ. καὶ ἄφησεν εἰς τὴν Ζίγραν ἕνα κομμάτι περιβόλι, τὸ ὅποιον ἐπῆρεν ὁ προγονὸς τῆς Σπαντωνῆς, καὶ νὰ δίδῃ τὰ 10 γρόσ. τῷ ἐπιτρόπῳ μας, καὶ νὰ εἶναι ἐδικόν του.

ἡ Βατανάκα σύζυγος τοῦ Μισιρλή πρόθ.

ἡ Μελισσινή, σύζυγος τοῦ Δημήτρη Μποινάκη, ἀπὸ τὴν ἐνορίαν Κυρτζίου²²⁷ ἀφιέρωσεν ἕνα ἀμπέλι εἰς τὰ Τριχινά, ἔχει ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος τὸν Χριστόδουλον Τζιτζῆ, ἀπὸ τὸ ἄλλο τὸν Μπαρμπουλᾶν Γεώργην, τὸ ὅποιον νὰ πωληθῆ μετὰ θάνατόν τῆς καὶ ἂν δὲν φθάσουν τὰ ---50 γρόσια, νὰ τὰ ἀποσώσουν ὁ Γεωργάκης, καὶ τὰ λοιπὰ τῆς τέκνα, καὶ ἔγραψεν παρρησίαν.

ἡ Ῥήγενα τοῦ Βλάχου, τοῦ λόγου τῆς καὶ Νικήταν πρόθ. νὰ δίδωνται τὰ ἄσπρα ἀπὸ τὰ πράγματα ὅπου ἄφησε διὰ τὴν ψυχὴν τῆς νὰ πωληθοῦν ἀπὸ τὸν χατζῆ Πλουμῆν.

ὁ Μπέτζος Βούλαρης ἀφιέρωσε τὸ ἀμπέλι του τὸ ἐδρισκόμενον εἰς τὸ

226 Ἰνέμπαλη, τουρκ. ὄνομασία Inebolu, πόλη στὸ νομὸ Κασταμονῆς (Kastamonu) στὰ βόρεια παράλια τοῦ Εὐξείνου Πόντου.

227 Ἡ ἐνορία τοῦ Κυρτζίου βρισκόταν στὴν Κίο. Πρβλ. καὶ R. JANIN, ὁ.π., σ. 153, σμ. 7 καὶ 155.

βασιλικόν· ἔχει ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος τὸν Πανταζῆν Ἀλεπουροτούκη, ἀπὸ τὸ ἄλλο τὸν αὐτόν, ἀπὸ τὸ ἄλλο δρόμος, ἔγραψεν παρρησίαν αὐτός, καὶ ἡ γυναῖκα του Σωσάννα πρόθ., πλὴν νὰ τὸ ἔχη ἕως ὁποῦ ζῆ.

ὁ Μαυροδῆς τοῦ Κέλ Γιαννάκη ἀπὸ τὸν μέγαν μαχαλᾶν ἀφιέρωσεν ἀμπέλι εἰς τὰ Τριχινά, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος τὸ Μοναστήριον τῶν Καλογράδων²²⁸, ἀπὸ τὸ ἄλλο τοῦ οἰκονόμου Πατᾶ Νικήτα, ἀπὸ τὸ ἄλλο, Ἰωάννην Πασπαλᾶν, ἔγραψαν ἑαυτὸν παρρησίαν.

ὁ Φλαμπούλης, τοῦ λογοθέτου ἀδελφός, Μαρίαν πρόθ.

ἡ Φορτάσενα τοῦ Γιάννη Ἀρίσταζε, Λάσκαρη καὶ Ῥίγενα πρόθ. καὶ Παναγιότσαν ---μ'.

ἡ Γραμματικὴ, σύζυγος τοῦ Διαμαντόγλου, τοῦ λόγου της καὶ Σεμίραν πρόθ.

Ἐκ τοῦ μοναστηρίου τῶν καλογράδων

Ἡ χατζῆ Λεοντία ἔχει φούρνον μισὸν κοντὰ εἰς τὸ σπίτι τοῦ Ἁγίου Νικαίας· τὸν ἄνδρα της χατζῆ Γιάννη παρρησίαν, καὶ μετὰ τὸν θάνατόν της νὰ πουληθῆ ὁ φούρνος καὶ νὰ παρθοῦν τὰ ἄσπρα.

ἡ Βενέτη μοναχὴ κόρη τοῦ Ἀθανασίου ἀφιέρωσε τὸ μισὸ περιβόλι ὁποῦ

40α ἔχει εἰς τὰ Μάρμαρα, πλησίον εἰς τὸν Δημητράκη Βούτουλαν μετὰ τὸν θάνατόν της καὶ ἔγραφε μοναχῆ.

μ' τῶν καλογράδων

Διονυσία, Γεναδία, Μαρία, Παῖσία, Καταφυγή, Θεοκλήτη, Σοφία, Ἀλυσία, Θεοτίμητη.

Σαραντάρια μικρὰ κοσμικῶν.

Πατᾶ Ἰωάννης καστρίσιος ---2, Σοφιανός, Πλουμῆς, Μαυροειδέσσα, Νικόλας, Ζαφείρης, Γαρατούλης ---3, Κωνσταντῆς, Δούκενα, Ἰωάννης, Θεόφραστος ἱεροδιάκονος, Γεώργιος, Λιγερῆ, Ἰωάννης, Σαχτάνης, Λάσκαρης, Σοφῆ, Λιγερός, Μαρία ναυπλιώτισσα σκλάβα ---2, Δούκενα, Συριάνα, Κίρκια, Ἀρχόντισσα ---2, Μανόλης, Ῥήγενα, Ἰωάννης, Καστορία, Θεοδωρῆς, Λιγερῆ, Κυριάκος, Ῥήγενα, Παναγιώτισσα, Κυριάκος, Ἀθανάσης, Ἀνδρέας, Ἀθανάσης, Βατατζίνα, Σοφιανός, Πλούμενα, Βεργῆ, Καραμπέτζης, Κωνσταντῆς, Βατατζίνα, Πέτρος, Ἡλίαςκος, Ῥήγενα, Ἰωάννης, Στάτεια, Νικόλας, Κωνσταντῆς, Μανόλης, Σοφιανός, Ἀχναῖς, Ἄγγελος Παναγιώτης, Συριανός, Μαυροειδῆς, Ῥήγενα, Γεώργιος, Πολυχρόνης, Λιγερῆ, Γεώργιος Νικήτας, Καροφυλιά, Ἀθανάσης,

Μανόλης, Παναγιώτισσα, Πλουμῆς, Καλλίνικος ἱερομόναχος, Παναγιώτισσα, Νικήτας, Παναγιώτισσα, Ἀριστερά, Πολιτοῦ, Ἀλέξης, Γραμματικὴ, Ἀθανάσης Λιγερῆς, Γιάννης, Ἄγγελίνα, Θεοδωρῆς, Δοξάνα Πλουμιστή, Δημήτρης, Μαρία, Θάνος, Μανόλης, Λιθαροῦ, Δημήτρης Δούκενα, Παχῆς, Παλαιολογίνα, Γιαννάκης, Ῥήγενα, Βαρούτιμη, Θεοδωρῆς, Σουλτάνα, Μαυροδῆς, Βατατζίνα, Δούκενα, Ἰωάννης, Ἐλένη, Βερόπλος, Γαῖτανίνα, χατζῆ Διαμαντῆς, Χριστόδουλος, Βατατζίνα, Παναγιώτης, Σοφιανός, Παναγιώτης ---2, Ἰωάννης, Ἀλεξοῦ, Δημήτρης τοῦ Ζώτου, Μαυροειδῆς, Παναγιώτης, Νικήτας, Γιαννάκης, χατζῆ Γεώργης, Νικήτας, Ἀσημένια, Μεταξοῦ, Μαυροδέσα, Ἄγγελίνα, Ἀσενέ, Πλουμῆς, Πλούμενα, χατζῆ Συριανός ---3, Κωνσταντῆς.

40β Βασιλικὴ, Ἰωάννης, Ἰωάννης, Γιαννάκης, Σοφιανός, Γραμματικὴ, Ταρσινή, Νίκας, Δεσποινοῦ, Πολιτοῦ, καὶ Ῥίγενα, Σεβαστός, καὶ Βατατζίνα, Βατανίνα Παναγιώτισσα, Λιθαροῦ, Ῥίγενα, Ζαφείρα, Δούκενα καὶ Νικήτα, Στασινή, Λάδενα Ἀλουσιάνα, Μανόλης, Ἰωάννης, Γεώργιος, Συναχέρης, Ζαφείρα, καὶ Γραμματικὴ, Πολυχρόνης, Ἰωαννάκης, Μπαλάσσης ---2, Παναγιώτισσα. Μανόλης, Λιγερῆ, καὶ Βατατζίνα, Βατατζίνα, Κούσης καὶ Κριωνᾶς, Χοστάσενα, Φιλοξένα, καὶ Βατατζίνα.

Ἡ Πουλῖνα Σαλάκενα Πράτισα, τὴν ἐγράψαμεν πρόθ. δωρεάν, καὶ τῆς ἐχαρίσαμε καὶ δύο ζολόταις, ὅτι μᾶς ὑπηρέτησε.

τὸν Μανόλην κεχαγιᾶν τῆς χώρας πρόθ. δωρεάν, ὅτι μᾶς ὑπηρέτησε καὶ αὐτός.

Κουτία

Ὁ Μαστρογιάννης κουγιουμτζῆς πρώην ἐπίτροπος εἰς τὸν Χριστὸν ἀπὸ τὸ κοντὶ γρόσια ---8 καὶ Γεωργιᾶν, Μεταξοῦν, καὶ Ἰωάννην ---μ'.

ὁ Πασχάλης ἐπίτροπος εἰς τὸν Ταξιάρχην ἀπὸ τὸ κοντὶ παράδ. ---42, ἔδωκε, καὶ ἓνα σερίφι²²⁹, καὶ ἔγραψε τοῦ λόγου του, καὶ Ἐφραίμ.

Οἰκειοὶ ἡμῶν

Ὁ χατζῆ Πλουμῆς, ἦτοι ὁ οἰκοκέρης μας, οὗ ἡ σύζυγος Φιλοξένα, ὁ υἱός του Μπαλάσσης, καὶ ἡ κόρη του Κρουσταλένια, ἡ πενθερά του Διαμαντοῦ, ὁ ἓνας του ἀδελφός Μανόλης, ὁ δεύτερος Κωνσταντῆς, καὶ ἡ ἀδελφὴ του Πολιτοῦ.

228. Τὸ γυναικεῖο αὐτὸ μοναστήρι δὲν τὸ ταυτίζει ὁ Μ. ΓΕΛΕΩΝ, ὅταν παραθέτει τὴ σημείωση ἀπὸ τὸ Ὀδοιπορικὸ πρὸς Πατριαρχικαὶ Ἐφημερίδες, σ. 278.

229. Σερίφι, τουρκ. serifi = χρυσὸ νόμισμα, ποῦ κόπηκε τὴν ἐποχὴ τοῦ Σελῆμ Β' (1524-1574). Βλ. «Osmanlıların kullandıkları altınların meshurları», *Tarih* 14/2 (1972), σ. 55.

ὁ χατζή Μαυροειδῆς, οὗ ἡ σύζυγος Βατατζίνα, καὶ ὁ υἱὸς του Γιαννάκης.
ὁ ἐπίτροπός μας χατζή Ζαφείρης, οὗ ἡ σύζυγος Δούκενα.

- 41α 1724 ἀγούστου 21, ἐξήλθομεν ἀπὸ Κίου, καὶ ἐλθόντες εἰς Μουντανιὰ ἐγένετο τὸ κατάλυμα ἡμῶν εἰς τοῦ κυρίτζη Γεωργάκη Τζιτζόγλη.
ὁ Δημητράκης Κριτζίνης Σιτζιώς, θέλοντας νὰ ἀπέλθῃ εἰς τὸν Ἅγιον Τάφον καὶ μὴ ἔχοντας ἄσπρα νὰ δώσῃ ἐκεῖ ἐλεημοσύνην, ἀφιέρωσε τὸ σπίτι του μετὰ γνώμην καὶ τῆς συζύγου του Μπαλάσας, ὡς διαλαμβάνει τὸ ἀφιερωτικὸν τοῦ τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται εἰς τὴν ἐνορίαν τῆς Παναγίας, καὶ ἐγράφησαν νὰ μνημονεῦνται καὶ οἱ δύο παρρησίαν, μετὰ συμφωνίαν ὁμοῦ νὰ κἀθῶνται μέσα ἕως ὅπου ζῶσι, καὶ μετὰ θάνατόν τους νὰ εἶναι τοῦ Ἁγίου Τάφου.
ἡ Μελισσιῆ σύζυγος τοῦ Μοσχίτη, τοῦ λόγου της, καὶ Γιαννάκην πρόθ.
ἡ Μαλαματοῦ τοῦ ποτὲ ἐπιτρόπου μας Συριάνου, τὴν κόρην της Ζωὴν παρρησίαν.
ὁ χατζή Ζαφείρης μᾶς ἔδωσε φλουρία βενέτικα ---55 καὶ ζιντζιρλία ---35 καὶ τὰ ἔστειλαμε τῷ ἐπιτρόπῳ μας εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ νὰ τὰ πάρῃ ἐκεῖ. ἀφήκαμε εἰς τὸν κὺρ Παναγιώτην Βλάσογλον, ψάλτην, τρεῖς σαμάρια, νὰ τὰ στείλῃ εἰς τὸν ἡγούμενον τῆς πόλεως. τὰ ἔστειλε.

Προύσα

- Ἐξήλθομεν ἀπὸ Μουντανιὰ σепτεμβρίου 3 καὶ εἰσήλθομεν τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ εἰς Προῦσαν, τὸ κατάλυμα ἡμῶν ἐγένετο εἰς τοῦ χατζή κὺρ Ἀναστάση ἐπιτρόπου τοῦ Παναγίου τάφου.
ὁ Θεολόγος πρόθ.
ἡ Χρυσή, γυνὴ τοῦ Νικόλα ἀμπατζή, πρόθ.
ἡ Χρυσή σύζυγος τοῦ Βασίλη, ἀπὸ τὴν ἐνορίαν Καγιάμπασι, Βασίλην παρρησίαν.
ἡ αὐτὴ ἔγραψε καὶ τοῦ λόγου της ἄλλην παρρησίαν, καὶ νὰ δίδῃ τὰ ἄσπρα κατ' ὀλίγον ὅταν ἡμπορῇ
ἡ Εὐγενική σύζυγος τοῦ Βελισαρίου ---αμ'.
ὁ Θεοδώρης πιστικὸς ἀπὸ τὸ Καγιάμπασι ἀγιασμὸν γρόσ. ---10.
ὁ Χρυστοφῆς τακιατζής ἀπὸ τὸ Καγιάμπασι ἀγιασμὸν γρόσ. ---10.
ἡ μήτηρ τοῦ Ἰμπραήμ Τζελεπῆ Λιγερῆν ---αμ'.
ἡ Λαλὴ ἀπὸ τὴν Μαγνησίαν γρόσ. ---30.
ἡ Διαμαντοῦ, σύζυγος τοῦ πρώην οἰκονόμου, μήτηρ τοῦ χατζή Δημήτρη παρρησίαν.
ἡ Παναγιώτισσα, ἀδελφὴ τοῦ οἰκονόμου Παπᾶ Ἀναστασίου, καὶ τοῦ δι-

δασκάλου Κριτία²³⁰ ἕνα φόρεμα διὰ γρόσ. ---3.
Ῥίγνα πρόθ.

Σαραντάρια μικρὰ

- Ἡ Ἀλίνα τοῦ Δανιὴλ χρυσοχόου ---3, ἡ Ἐλένη ---2, Βαρύτιμη, Ἀσενέ, καὶ Δημήτρης, Ζαφείρα, καὶ Ρήγνα, Ἀρχοντοῦ, Μεριέμ, Σουλτάνα.
41β 1724 σепτεμβρίου 25 ἐκινήσαμεν ἀπὸ Προῦσης καὶ εἰσήλθομεν εἰς τὴν Σμύρνην ὀκτωβρίου 7. τὸ κατάλυμα ἡμῶν ἐγένετο εἰς τὸ ἀρχοντικὸν τοῦ χατζή κὺρ Δημητράκη δραγουμάνου τῶν Γάλλων.
Ἐξοδα ἀπὸ Προῦσης ἕως Σμύρνης.
εἰς τὸ ἀγῶγι γρόσ. ---67, τοῦ γιασακτζή γρόσ. ---15, τῶν δύο χειριάμηδων²³¹ γρόσ. ---15, τὸν συμβοηθὸν τοῦ γρόσ. 2, εἰς τὸ ἀγῶγι τοῦ γιασακτζή νὰ γυρίσῃ εἰς Προῦσαν γρ. ---5, τῷ κερβάνμπαση²³² χάρισμα τζόζαν πήχαις ---2, ἦτοι γρόσ. ---4, καὶ ἔτι ζολότ. ---4 ἔτι ἄλλα ἔξοδα τοῦ δρόμου γρόσ. ---18.
ὁ χατζή Βασίλης θεσσαλονικεὺς ἔγραψε τὸν ἀδελφόν του Μόσχον παρρησίαν.
ὁ χατζή Γιάννογλους γούναρης παρρησίαν.
μᾶς ἔδωσεν ὁ ἐπίτροπός μας χατζή Νικολάκης μαργαριταράκι μασχάλια πέντε, καὶ ἕνα στεφανάκι πάλιν μετὰ μαργαριταράκια, καὶ ψεύτικα πετραδάκια, τὰ ὁποῖα τοῦ τὰ ἔστειλαν ἀπὸ τὸ Ἀλάσεχέρ²³³, ὁμοῦ τὸν ἄνθρωπον δὲν τὸν ἤξευρεν.
ἡ χατζήδενα Κυριακὴ γυνὴ τοῦ χατζή Νικόλα περιβολάρη, τὴν ἀδελφὴν της Ἀνοῦν πρόθεσιν.
ὁ ἐπίτροπος χατζή Παρασκευᾶς ἀπὸ ταῖς Φώκαιαις²³⁴ ἔστειλε τὰ ἄσπρα τοῦ κουτίου γρόσια ---31.
ὁ χατζή Ἀντώνης Πατάκος τὴν συμβίαν του Σταματούλαν παρρησίαν.
ὁ χατζή Γεώργης, υἱὸς τοῦ χατζή Μιχαλάκη τοῦ ποτὲ ἐπιτρόπου μας, Εὐδοκίαν πρόθεσιν.
ὁ Ναντάρης ἀπὸ τὴν Ἀγκυραν τὴν μητέρα του Μαγδαληνὴν παρρησίαν.
ὁ Κωνσταντῆς κρητικὸς Κουδηλάκης, Κωνσταντῖνον καὶ Νικόλαον πρόθεσιν.
230. Βλ. σημ. 153.
231. Χειριάμηδες, τουρκ. hekim = γιατρός.
232. Κερβάνμπασης, τουρκ. kervanbasi = ἀρχηγὸς τοῦ καραβανιοῦ.
233. Ἀλασεχέρ, τουρκ. ὀνομασία Alaşehir στὴ Φιλαδέλφεια, πόλη τῆς παλιᾶς Λυδίας, ἀπέχει 169 χλμ. ἀπὸ τῆς Σμύρνης. Πρὶν τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν πληθυσμῶν τὸ 1922 ὑπῆρχαν 6.000 Ἑλληγες σὲ σύνολο 25.000 κατοίκων.
234. Φώκαιαις, τουρκ. ὀνομασία Foca, πόλη στὸ νομὸ τῆς Σμύρνης, κτισμένη ΒΑ τῆς παλιᾶς Φώκαιας.

1724 δεκεμβρίου 8, ἦλθεν ὁ πρωτοσύγκελλος τῆς Θεσσαλονίκης παπᾶ Θεοφάνης, ἤφερε γρόσια 500, ἐξ ὧν τὰ 100 ἦτον ἀπὸ ἑνα ἀμπέλι, γράψιμον ἐδικὸν μας εἰς τὴν Νάουσαν, τὰ δὲ ἄλλα 100 μᾶς τὰ ἔστειλε κοινῶς ἢ χώρα Γαλάτιστα²³⁵, τὰ ὁποῖα μᾶς τὰ ὑποσχέθησαν νὰ μᾶς τὰ στείλουν ὅταν ἐπεράσαμεν ἀπ' ἐκεῖ ἐρχόμενοι εἰς τὴν Θεσσαλονίκην.

ὁ κωρίτζη Παντελῆς χῖος δραγουμάνος τοῦ κονσοῦλου βενετζάνου, τοῦ λόγου του σαραντάρια ---αμ', καὶ Διονυσίαν μοναχὴν, Δημήτρια, καὶ Ἀγγέλικα πρόθεσιν.

ὁ Γιάννης Παπάζογλους ἀπὸ τὰ Βουρλά Σταυριανὸν πρόθεσιν.

ὁ Ἀγάνης ἀπὸ τὴν Ἀγκυραν Μουράτην, καὶ Μαρίαν πρόθεσιν.

ἢ Ἀννέτα τοῦ Πετρῆ σαραντάρι, ---αμ'.

ὁ χατζῆ Γεωργάκης Μουτίφογλους ἀπὸ τὰ Βουρλά σαραντάρι ---αμ'.

ὁ χατζῆ Δούκας μενεμελῆς σαραντάρι, ---αμ'.

42a ὁ Μιχαλάκης Μαρούζης σαραντάρι ---αμ'.

ὁ χατζῆ Γεωργάκης μενεμελῆς σαραντάρι ---αμ'.

ὁ χατζῆ Σωτήρος θηβαῖος σαραντάρι ---αμ'.

ὁ Δημητράκης μπαχτζιαλῆς σαραντάρι ---αμ'.

ὁ Γιαννάκης Τζιαμαχατζόγλους σαραντάρι ---αμ'.

ὁ ἡγούμενος τῆς Ἀνδρον Ἡσαΐας ἱερομόναχος πρόθεσιν.

Χιώται²³⁶

Οἱ χιώται κοινῶς ζωτζιορλία ---35, ὧν τὰ ὀνόματα Παντελῆς Σκυλίτζης, Παντελῆς Αὐγερινός, Τζανῆς, Φωτεινός, Νικολῆς Κλουμάσης.

Μανόλης Κανφάς, Φίλιππος Ῥοδοκανάκης, Τζανῆς Καλαγιάς, Τζανῆς Βλαστός, Παντελῆς Λουτράρης, Νικολῆς Καζανόβας, καὶ Νικολὸς Πετροκόκκινος.

ὁ Παντελῆς χῖος Τζερετζίνιε τοῦ λόγου του, καὶ Γεώργιον, Ἀγγελῆ, καὶ Παντελῆ πρόθεσιν.

ὁ Παντελῆς Μαυροκορδάτος χῖος σαραντάρι ---αμ'.

ἀπὸ ταῖς καινούριας Φώκαις τοῦ Ἐφέσου ἤρκε' Ἰανουαρίου 12, μᾶς ἤφερον ὁ ἐπίτροπος τοῦ κοντίου, δηλαδὴ ὁ Μπατῆς, υἱὸς τοῦ παπᾶ Κυριακοῦ, γρόσια ---21.

ὁ Μισὲ Μηκὲς χιώτης Ἀντώνιον, καὶ Ἀγγελον πρόθεσιν.

235. Γαλάτιστα, κωμόπολις τῆς Χαλκιδικῆς.

236. Οἱ Χιώτες ἐμπορευόμενοι συχνὰ ἄφηναν τὸ νησί τους καὶ εὐδοκίμοῦσαν σὲ ἄλλα μέρη πρὸς ὄψορα γιὰ τίς δραστηριότητες τους, ὅπως ἡ Σμύρνη, ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Ἀθήνα, ἡ Ρουμανία. Βλ. Κ. ΑΜΑΝΤΟΥ, Χῖος καὶ Χίοι, Ἀθήναι 1959, σ. 15-16.

ὁ χατζῆ Γεώργιος θεσσαλονικεὺς τοῦ λόγου του καὶ Ἀθανάσιον ἀρχιερέα, Καλὴν καὶ Ἀγγελίαν πρόθεσιν.

ὁ Γεώργιος τοῦ Φωτεινοῦ τοῦ λόγου του, καὶ Τριανταφυλλίαν πρόθεσιν.

ὁ Ἰωάννης ἀδελφὸς του πρόθεσιν.

ὁ Στεφανῆς Μαυροκορδάτος χῖος, τοῦ λόγου του, καὶ Λούλαν πρόθεσιν.

ὁ Χογγιά Ἀγιᾶ ἀπὸ τὴν Ἀγκυραν τοῦ λόγου του καὶ Ζαμπέταν παρησίαν.

ἢ Ἀκα σκλάβα βλάχα πρόθεσιν.

ἢ Σοφία τοῦ Χαματζῆ Μανόλη ἀπὸ τὸν ἐπάνω μαχαλᾶν Μανόλην πρόθεσιν.

ὁ Γεώργης θερμιώτης παπουτζῆς Γεώργιον πρόθεσιν.

ὁ Δημήτρης φιλιππουπολίτης γρόσια ---20.

ὁ χατζῆ Γεωργάκης Ζουρντζόγλης σαραντάρι ---αμ'.

ὁ χατζῆ Δημητράκης ἀδελφὸς πρόθεσιν.

42b ὁ χατζῆ Γιαννάκης Ζορντζόγλης σαραντάρι ---αμ'.

ὁ χατζῆ Βατάτζης σαραντάρι ---αμ'.

ὁ Ἰωάννης ἀνεψιὸς τοῦ χατζῆ Βατάτζη σαραντάρι ---αμ'.

ὁ Διαμαντῆς, Ἀνδρόνικος θεσσαλονικεὺς σαραντάρι ---αμ'.

ὁ Γεωργάκης Μαρούλης σαραντάρι ---αμ'.

ὁ χατζῆ Φίλιππος θεσσαλονικεὺς ἀλευρᾶς σαραντάρι ---αμ'.

ὁ κωρίτζης Ἀδάμης ἀπὸ τὴν Ἐβριπον τοῦ λόγου του, Ἰωάννην, Ζαφείραν καὶ Διαμαντοῦ πρόθεσιν.

ὁ Γιαννάκης συριανὸς πρόθεσιν.

ὁ χατζῆ Γιαννάκης σαραϊώτης πρόθεσιν.

ὁ Γιαννάκης Γιαννίτζογλους πρόθεσιν.

ὁ χατζῆ Νικόλας μενεμελῆς πρόθεσιν.

ὁ Γεωργάκης ἐκμεκτζήμπασης Δημητράκη πρόθεσιν.

ὁ Νικολῆς καζάζης Ἰωάννην πρόθεσιν.

ὁ Κυριακὸς καζάζης Μανόλην πρόθεσιν.

ὁ χατζῆ Ἀντωνάκης Καπλάνη πρόθεσιν.

ὁ Γεωργάκης Γιαννίτζογλους Κυριακὸν πρόθεσιν.

ὁ Θεοδωράκης ἐκμεκτζήμπασης Μαροῦν πρόθεσιν.

ὁ Δημητράκης Μαυράκης Ἰωάννην πρόθεσιν.

ὁ χατζῆ Λεοντῆς Ἀνδρέαν πρόθεσιν.

ὁ χατζῆ Κωνσταντῆς ράπτης Αἰκατερίαν, καὶ Γεωργάκη πρόθεσιν.

ὁ χατζῆ Ἐλευθέρης Φραντέσκος τζοχατζῆς Χρῦσανθον ἱερομόναχον, Φραντέσκον, Μαργιέταν, καὶ Ἰωάννην πρόθεσιν.

ὁ Κωνσταντῆς Μαστοράκης ράπτης Δημήτριον πρόθεσιν.

ὁ Ἀντωνάκης, υἱὸς τοῦ χατζῆ Δημήτρη, ράπτης Δημήτριον πρόθεσιν.

ὁ χατζῆ Δημήτρης ταμιατζῆς Νικόλαον πρόθεσιν.

- ὁ χατζῆ Γιάννης τακιατζῆς Κωνσταντῶν πρόθεσιν.
 ὁ χατζῆ Μανόλης τακιατζῆς Μαῖση, καὶ Παράση πρόθεσιν.
 ὁ Μάστρο Κωνσταντῆς καστελοριζιώτης Ἰωάννην καὶ Μαρίαν πρόθεσιν.
 ὁ μάστρο Δημος τακιατζῆς Κυριακοῦν πρόθεσιν.
 ὁ μάστρο Στεφανῆς τακιατζῆς Δημήτριον πρόθεσιν.
 ἡ Ἀγγελίνα σύζυγος τοῦ χατζῆ Γεώργη Ἰωάννην πρόθεσιν, δηλαδή ἡ
 ἐξαδέλφισσα τοῦ ἡγουμένου Μελετίου.
- 43a ὁ Στρατῆς Κυριακὸς ράπτης παρρησία.
 ἡ χατζῆ Σοφία τοῦ Καραγιάννη ἀπὸ τὸν ἐπάνω μαχαλῶν, ἐξαδέλφη τοῦ
 παπαῖ Διονυσίου, παρρησίαν.
 ὁ χατζῆ Γιαννάκης βουρλιώτης ἀμπατζῆς, Παναγιωτάκην πρόθεσιν.
 ὁ χατζῆ Κακέλος ἀμπατζῆς Φωτεινῆν καὶ Νικολάκην πρόθεσιν.
 ὁ Χαρίσης ἀμπατζῆς θεσσαλονικεὺς, Ἰωάννην πρόθεσιν.
 ὁ χατζῆ Γεώργης μιεράτης, Ζαφείρην πρόθεσιν, καὶ Γεώργιον δωρεάν,
 διατὶ γυρίζει τὸ κοντὶ τοῦ Ἁγίου Τάφου.
 ὁ Γεώργιος θεσσαλονικεὺς Εἰρήνην πρόθεσιν.
 ὁ χατζῆ Ἀλεξάνδρης θεσσαλονικεὺς ἀμπατζῆς, Δημήτριον πρόθεσιν.
 ὁ μάστρο Γιάννης Μανόλης ἀμπατζῆς πρόθ.
 ὁ Χριστόδουλος ἀμπατζῆς Ἀντώνην καὶ Φωτεινῆν πρόθ.
 ὁ Ἀντωνάκης Ἰωάννην πρόθ.
 ὁ Κεβγάν, Ἀργυρῆν πρόθ.
 ὁ χατζῆ Παρασκευᾶς ράπτης Ἀμίρισσαν πρόθεσιν.
 ὁ χατζῆ Σαράντης τοῦ Σταυριανοῦ πρόθ.
 ὁ Γιάννης εὐριπιώτης ράπτης, Σταμόγλης πρόθεσιν.
 ὁ μάστρο Γεώργης τοῦ χατζῆ Βασιλικοῦ ράπτης Ἀποστόλην πρόθ.
 ὁ Κόστας γαμβρὸς τοῦ χατζῆ Στάμου Μακαρίου, Νικόλαον, καὶ Στά-
 μον ---αμ'.
 Φωτεινὸς Στρατῆς ράπτης τοῦ λόγου του, καὶ Κωνσταντῆν πρόθεσιν.
 ὁ χατζῆ Κυριακὸς τελάλης ἀπὸ τὸν ἀπάνω μαχαλῶν ---αμ'.
 ὁ υἱὸς αὐτοῦ χατζῆ Παναγιώτης πρόθεσιν.
 ὁ Ἀνδρέας Τζιροπαντόγλους ράπτης πρόθεσιν.
 ἡ Πουπούσα πρόθεσιν.
 ἡ Ἀργεντοῦ ἀνεψιὰ τοῦ χατζῆ Σταυριανοῦ πρόθεσιν.
 ὁ Ζαφείρης λαρισσινὸς πεστεμαλτζῆς Ζαφείρην καὶ Χρυσόμαλλον ἱερέα
 πρόθεσιν.
 ὁ Γεωργάκης κἀπηλας τεζιαχτάρης τοῦ κνὲρ Ἀδὰμ πρόθεσιν.
 ὁ Γιαννάκης Σαρᾶγιώτης πρόθεσιν.
 ὁ χατζῆ Γεώργης ροδίτης πεστεμαλτζῆς πρόθεσιν.
 ὁ Ἰωάννης θεσσαλονικεὺς, Ἰωάννην πρόθεσιν καὶ Κυρίτζην ---μ'.

- ὁ Λεοντῆς λαρισσινὸς πεστεμαλτζῆς πρόθ.
- 43β ὁ Γεώργιος πεστεμαλτζῆς πρόθεσιν.
 ὁ Στέριος θεσσαλονικεὺς πεστεμαλτζῆς, Ἀγγελῆν, Στέριον, καὶ Ἀγώραν
 πρόθεσιν.
 ὁ Καραγιάννης πεστεμαλτζῆς, Ἰωάννην ---αμ' καὶ Σοφοῦλαν ---μ'.
 ὁ Κωνσταντῆς προῦσαλης πεστεμαλτζῆς Κωνσταντῖνον, πρόθεσιν.
 ὁ Σωτήρας κἀπηλας πρόθεσιν.
 ὁ Μάρμος κἀπηλας πρόθεσιν.
 ἡ Σωσάννα τοῦ χατζῆ Ἐλευθέρη θεία, Ἰωάννην πρόθεσιν.
 ἡ Μαρία τοῦ χατζῆ Βασιλικοῦ ἀπελεύθερος πρόθεσιν.
 ὁ χατζῆ Ἀνδρέας μογοιατζῆς Κωνσταντῖνον, Μαρίαν, Ἀνέξαν καὶ Εἰ-
 ρήνην ---αμ'.
 ἡ Ἀνάστα πρόθ.
 Σωφρονία μοναχὴ κρητικὴ πρόθεσιν.
 Ἀνδρέας ναυπλιώτης τοῦ λόγου του, καὶ Μενιζέλον πρόθεσιν.
 ὁ χατζῆ Τζιανῆς τοῦ χατζῆ Ἐλευθέρη ἀδελφός, Δεσποينوῦ ---αμ' καὶ
 τοῦ λόγου του πρόθεσιν.
 ἡ Εἰρήνη ἐξαδέλφη τῆς δασκάλας πρόθεσιν.
 ἡ Σταματοῦ Μανόλην πρόθεσιν.
 ἡ Κασσάνδρα τοῦ Ἀκ Μανόλη σύζυγος παρρησίαν.
 ἡ Βεργούλα σύζυγος τοῦ χατζῆ Βασιλικοῦ παρρησίαν.
 ἡ Ἄννα ἀπὸ τὴν Τῆνον πρόθεσιν.
 χατζῆ Δημητράκης πρόθεσιν.
 Ἐλευθέρης, γαμβρὸς τοῦ Λαμπρινοῦ ἀπὸ τὰ Βουρλά, πρόθεσιν.
 Τριανταφυλλένια κόρη τοῦ Νικόλα πρόθεσιν.
 ὁ Γεώργης υἱὸς τοῦ Σεβαστοῦ σαμολαδᾶς ἀπὸ τὸ Ἀκ Σεχέρι, διὰ τὴν
 παρρησίαν, ὅπου ἄφησεν ὁ πατέρας του Σεβαστὸς γρόσια ---40.
 ἡ Μαρία μοραῖτισα σύζυγος τοῦ Χαρίση ἀμπατζῆ πρόθεσιν.
 ἡ Μαρία ἀπὸ τὴν Ἄνδρον Μπαχατούρεναν πρόθεσιν.
 ἡ μοναχὴ Φιλοθέη, ἀδελφὴ τοῦ κυρίτζη Γιαννάκη, ---αμ'.
 ἡ Ἐρινὰ ὅπου εὐρίσκεται εἰς τοῦ κυρίτζη Γιαννάκη --αμ'.
 ἡ χατζῆ Σοφία ἀδελφὴ τοῦ χατζῆ Μάρκου, Σεβαστῆν πρόθεσιν.
- 44a ἡ Ἐρινὰ τῆς Γοργέτας κόρη ---μ'.
 ἡ χατζῆ Σοφία ἀδελφὴ τοῦ χατζῆ Μάρκου Σεβαστῆν ---αμ'.
 ἡ Θεοδώρα τοῦ Γεωργάκη, Γεωργάκην προθεσιν.
 ὁ χοτζᾶ Σάββας τοῦ χοτζᾶ Ἀναστάση ἀδελφὸς Σοφίαν ---αμ'.
 ὁ Ἰωάννης τοῦ Σάββα ἀπὸ τὴν Ἀγκυραν αμ' ---2'.
 ἡ Ζαμπέτα Ἀμίρισσα γυνὴ τοῦ χατζῆ Κυραζῆ πρόθ.
 ὁ χατζῆ Σάββας ἀπὸ τὸ Ἀκ Σεχέρι ἔδωκε ---50 γρόσια, ἦτοί τὴν παρ-

ρησίαν ὁποῦ ἄφησεν ὁ πατέρας του ὁ Τακιρβερδὴ²³⁷, ἦτοι ὁ Θεοδόσιος.
ἡ Μαργαρίτα ἀπὸ τὸ Κεφελὲ μαχαλεσί, ἄφησε μαργαριτάρι, καὶ μᾶς ἔδω-
κε ἡ κόρη της Παρασκευοῦ μερικὰ μπακιρικά, καὶ ὁ Ἰωάννης τζοχατζῆς
πέντε γρόσια, ὁποῦ ἐπῆρε τὸ μαργαριτάρι, καὶ τὴν ἐγράψαμεν ---αμ'.

ὁ Χαρίσης ἀπὸ τὴν Μαγνησίαν ἄφησεν γρόσια ---29 καὶ τὰ ἐπῆρεν ὁ ἐπί-
τροπὸς μας χατζῆ Μπαλῆς νὰ μᾶς τὰ στείλῃ αμ' ---3.

ἡ Ἀναστασία τοῦ μπογιατζῆ Σουλτάναν ---αμ'.

ἡ Ἀργυρὴ τοῦ χατζῆ Δημήτρη ταμιατζῆ σύζυγος, Κωνσταντῆν πρόθεσιν.

ἡ Σωάνα, τοῦ χατζῆ Ἀναστάση γυνὴ ἀπὸ τὸν ἐπάνω μαχαλαῦ, παρρησίαν.

ἡ Σοφία σύζυγος τοῦ Μιχαλάκη, ὁποῦ κἀθεταί εἰς τὸν καινούριον μαχα-
λαῦ ---αμ'.

ἡ Βασιλικὴ ἀπὸ τὸν ἐπάνω μαχαλαῦν πρόθ.

ἡ Πανώρια ἐκ τῆς ἐνορίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου πρόθεσιν.

ἡ Ρεῖζουσα ναυπλιώτισσα πρόθεσιν.

ἡ Ἀγγελούσα ναυπλιώτισσα περιβολαρέϊσα πρόθεσιν.

ἡ Ἀργυρίτα ἀπὸ τὸν Ἁγίον Βούκλαν πρόθεσιν.

ἡ Ἀρχοντοῦ τοῦ λόγου της, καὶ Μιχάλην πρόθεσιν.

ἡ Ἐρινία πρόθεσιν.

ὁ Νικόλαος πρόθεσιν.

ἡ Μαρίαν σκλάβα ἀπὸ τὴν Κέπρο Βιάζαν πρόθεσιν.

ἡ Ποθητὴ πρόθεσιν.

ἡ Μαρδίτζα, σύζυγος τοῦ γραμματικοῦ Γεωργάκη ναυπλιώτου, πρόθε-
σιν, καὶ Δημήτριον ---μ'.

καὶ ὁ ἄνδρας της Γεωργάκης πρόθεσιν.

44β ἡ Λασκαρίνα ἀθηναία Σταμάτην πρόθεσιν.

Μαρδίτζα, ἐξαδέλφη τῆς ἀνωτέρω Μαρδίτζας, Δημήτριον πρόθεσιν.

ὁ Βασίλης Μαστοράκης ἄφησε παρρησίαν καὶ τὴν ἐλάβομεν ἀπὸ τὸν χα-
τζῆ κὺρ Ἐλευθέρην.

ἡ Μαρία, σύζυγος τοῦ ποτὲ Τριανταφύλλου ἀπὸ τὸν ἐπάνω μαχαλαῦν,
Τριαντάφυλλον, ὁ Νικόλαος ἀλευρᾶς ἀπὸ τὸ Ἀργυροκάστρον πρόθεσιν.

ὁ χατζῆ Φίλιππας κάπηλας Πανταζῆν καὶ Δεσποينوῦν ---αμ'.

ὁ Γεώργιος μυκονιάτης εἰς τὸ φράγγιο κουμέρμι πρόθεσιν.

ὁ χατζῆ Θεοδωρῆς ἀπὸ τὴν Πάτμον, γαμβρὸς τοῦ Παναγιώτου, χατζῆ
Ἡλῖαν καὶ Μαρίαν πρόθεσιν.

ἡ Δεσποينوῦ τοῦ μουμτζῆ πρόθ.

ὁ Μπαλάσης Ρεδεστινὸς ---αμ'.

ἡ Ἀγγελίνα, ἀδελφὴ τοῦ κυρίτζη Γιαννάκη Σκούφη, ἔδωκε γρόσ. ---50

διὰ τὴν παρρησίαν ὁποῦ ἄφηκεν ὁ ἄνδρας της χατζῆ Ἰωάννης.

ὁ χατζῆ Θεοδωρῆς διὰ τὴν ἀρχόντισσαν Κυριακούλαν αμ---3.

ὁ χατζῆ Μάρκος ---αμ'.

ὁ Δούκας πραγματευτῆς ἀπὸ τὸ Γυιορτέσι²³⁸ πρόθ.

ὁ Μιχάλης Καραγιάννης μωραῖτης, Ἰωάννην πρόθεσιν.

ὁ Δημήτριος Παλαιολόγος, Σταμάτην πρόθεσιν.

ὁ Γιαννάκης τοῦ κάλφα, Παράσχον πρόθ.

ὁ χατζῆ Σινάνης ἀπταλιώτης πρόθεσιν.

ἡ Μαρίνα τοῦ Νικολοῦ τοῦ Βασιλάκη Μαρίναν, καὶ Θεολόγην πρόθ.

ὁ χατζῆ Νικόλαος ἐγριπιώτης πρόθ.

ἡ Ταμενογίνα πρόθ.

ὁ Βέργιος Γύκας πρόθ.

ὁ Χριστοφῆς τζοχατζῆς πρόθ.

ὁ Δημήτριος Βοντζᾶς πρόθεσιν, ὁ Γεώργιος Βοντζᾶς πρόθ.

ὁ Νικόλαος Βοντζᾶς πρόθ. καὶ Ἀράουραν ---μ'.

ὁ Ἀρετὴ σύζυγος ποτὲ τοῦ οἰκοκυροῦ μας πρόθ.

ὁ Μέλκος πεστεματζῆς θεσσαλονικεὺς πρόθ.

ὁ κυρίτζη Παναγιώτης, Ἰσοφ, Ἰωσήφ, καὶ Μαρίαν παρρ. βενέτ. ---25.

ὁ κυρίτζη Γιαννάκης Σκούφης, συμπέθερος τοῦ ἐπιτρόπου μας, ζιντζι-
λία ---8.

45α ὁ κυρίτζη Φιλιππῆς ἀδελφὸς τοῦ Βερροῖας ζιντζι. ---8.

ὁ κυρίτζη Περάκης Μαλκότζης γυναικάδελφος τοῦ κυρίτζη Φιλιππῆ
ζιντζι. ---2.

ὁ κυρίτζη Μανολάκης Μαλκότζης προγονὸς τοῦ σιὸρ Παύλου μισίρ. ---6.

ὁ Μανόλης κρητικὸς ψαρᾶς ---πρόθ.

ὁ Κωνσταντῆς τουρναβιώτης πεστεματζῆς πρόθ.

ὁ Θεμελῆς Στάμου πραγματευτῆς Θεμελιῶ καὶ Στάμον πρόθ.

ὁ χατζῆ Δημήτρης φιλιππουπολίτης ---αμ'.

ὁ χατζῆ Σταυριανὸς, καὶ ὁ υἱὸς του Δημητράκης ἀπὸ τὰ Βουρλά πρόθ.

ὁ Δημητράκης αἰνεῖτης, Δημητράκην, καὶ Δοῦκαν πρόθ.

ὁ χατζῆ Ἀνδρέας Μαγουράνης αἰνεῖτης, Νικόλαον πρόθ.

ὁ Λάσκαρης τοῦ Μιχαήλ, Ραλίτζαν πρόθ.

ὁ Γεωργάκης μουμτζῆς πρόθ.

ὁ χατζῆ Γιωβάνος τοῦ λόγου του, καὶ Ἰσοφ πρόθ.

ὁ Δημητράκης τοῦ Ζαφείρη τοῦ λόγου του καὶ Σοφίαν πρόθ.

ὁ Γεωργάκης Παῖζανογλους πρόθ.

ὁ Παναγιώτης Καπινάκης πρόθ.

238. Γυιορτέσι, τουρκικὴ ὀνομασία Gordes, κωμόπολις στὴ ΝΑ Μικρὰ Ἀσία, γνω-
στὴ γιὰ τὴν παραγωγὴ χαλιῶν. Λήμμα στὴν *Encyclopédie de l'Islam*, τ. II, σ. 1147.

237. Τακιρβερδὴ, παραφθορὰ τοῦ τουρκ. Tanrıverdi = Θεοδόσιος.

- ὁ Χογγιά Ἰσούφης, Ἀναστάσι, καὶ Κομιὰν πρόθ.
 ὁ Γιακουμῆς, Γιακουμῆν, καὶ Πεϊλέρ πρόθ.
 ὁ Γιαννάκης τοῦ χατζῆ Κωνσταντίνου πρόθ.
 ὁ Φῶτος τὴν μητέρα του πρόθ.
 ὁ Γεωργάκης Ντοματάκης πρόθ.
 ἡ χατζῆ Εἰρήνη ἀπὸ τὸν ἐπάνω μαχαλᾶν, γυνὴ τοῦ ποτὲ χατζῆ Δημήτρη παπουτζῆ, ἐγράφη παρρησίαν, καὶ ἔδωκεν ἓνα ὠρολόγιον κρεμαστὸν διὰ γρόσια ---20 καὶ ἔμειναν κουσούρι τὰ 30.
 ὁ Θεοδωρῆς, ἀδελφὸς τοῦ οἰκοκυροῦ μας, Θεοδωρῆν, καὶ Παρασκευᾶν πρόθεσιν.
 ἡ Χρυσὴ σύζυγος τοῦ μουμτζῆ πρόθ., κουσούρι γρόσ. ---1.
 ἡ Μαργαρίτα ἀπὸ τὴν Μῆλον πρόθ.
 ἡ Ἄννα ἀπὸ τὴν Ἀξίαν ἀπὸ τὸν ἐπάνω μαχαλᾶν πρόθ.
 ἡ Μαρία τοῦ Μαστρογιώργου τοῦ σαμίου γυνὴ ἀπὸ τὸν ἐπάνω μαχαλᾶν ἐγράφη παρρ. ἔδωκε γρόσ. ---30, τὰ δὲ λοιπὰ ---20 νὰ τὰ δώκῃ τῆς δασκάλας νὰ μᾶς τὰ στείλῃ, Ἀγγελίνα πρόθ.
 ὁ Ἀλέξανδρος κεφαλονίτης ράπτῃς πρόθ.
 ὁ Μαστρογιώργης Γούτης, περιβολάρης παρρ.
 ἡ Μαργαρίτα τοῦ Χογγιά Μιχαήλου κόρη αμ ---3.
 ὁ χατζῆ Ἰωάννης θεσσαλονικεὺς πρόθ.
 ἡ Μαρία πενθερὰ τοῦ χατζῆ Γεώργη τοῦ ἡγουμένου Μελετίου συγγενεῖς, Μαρίαν καὶ Νικόλαν πρόθεσιν, ἡ Στάνα σέρβα ἀπελεύθερος πρόθ.
 45β ἡ Μαρία Σαλόνης πρόθ.
 ἡ Ἀγγέρικα σύζυγος τοῦ Τζορτζῆ, Ἀγγελίκαν καὶ Ἀργεντοῦν πρόθεσιν.
 ἡ Ἀσάνα τοῦ Ἀσλάνη σύζυγος ---αμ'.
 ἡ Ρωξάνδρα, θεία τοῦ χατζῆ Ἐλευθέρη, πρόθεσιν καὶ ἡ κόρη τῆς Μαρούδια ---μ'.
 ὁ Δημήτρης Σάββα πρόθεσιν.
 ἡ Μιχαὴλ ἀπὸ τὸ Ἄκ Σεχέρ πρόθ.
 ὁ Δημητράκης τοῦ χατζῆ Θεοδωρῆ υἱὸς πρόθεσιν.
 Ἀνεπαύθη ὁ μακαρίτης Γιωβάννης ἀπὸ τὴν Ἀγκωρα, καὶ ἄφησεν ἐλεημοσύνην γρόσια ---250 τὰ ὅποια μᾶς τὰ ἔδωκεν ὁ χοτζᾶ Ἰσούφης ὁ σόντροφός του καὶ ἡμεῖς τὰ ἐδώκαμεν εἰς τὴν ἀγορὰν τοῦ μαγαζίου, ὅπου εἶναι σιμὰ εἰς τὸ μετόχι μᾶς, καὶ ὁ Θεὸς συγχωρήσοι καὶ τοὺς δύο.
 ἡ Ἀγγελίνα γυνὴ τοῦ Κυριακοῦ πρόθεσιν.
 ὁ χατζῆ Γεώργιος Μαντάνογλης πρόθεσιν.
 ὁ Δημητράκης Μιτζάκης αἰνείτης παρρησίαν.
 ὁ Ἀσλάνης Ἀραναούτλους πρόθεσιν.
 ὁ Δημήτρης πολίτης πρόθεσιν.

- ὁ Παναγιώτης γαμβρὸς τοῦ Μειμάρη, Μαργαρίταν πρόθεσιν.
 ὁ Γεωργάκης ἀδελφὸς του, Ἰωάννην πρόθ.
 Βερσάλια πρόθεσιν.
 ὁ χατζῆ Κωνσταντῖνος μπιτζακτζῆς πρόθεσιν.
 ὁ χατζῆ Γεώργιος γαμβρὸς τοῦ χατζῆ Ἀντώνη ---αμ'.
 ἡ ἀνεψιὰ εἰς τὸν ἐπάνω μαχαλᾶν πρόθεσιν.
 ἡ Ἄννα ἀπὸ τὸν ἐπάνω μαχαλᾶν πρόθεσιν.
 ἡ Ἰατριζία ἀπὸ τὸν ἀρμένικον μαχαλᾶν μ ---2, ἔχει ὅμως παρρησίαν γραμμένην μετὰ τὸν θάνατόν της, ὁ δὲ ἐπίτροπος αὐτῆς, ὁ ἐπίτροπός μας χατζῆ Νικολάκης.
 ὁ Ἰωάννης ἀθηναῖος πρόθεσιν δωρεάν, ἦτοι διὰ τὰ πέντε γρόσια ὅπου μᾶς ἄφησεν διὰ τὸ κρεμαστὸν ὠρολόγιον, τὸ ὅποιον ἀγοράσαμεν διὰ ---30 γρόσια καὶ τὸ ἐστείλαμεν εἰς τὸν Ἅγιον Τάφον.
 ὁ Δούκας Γιωβάνογλους, μὲ τὸ νὰ μᾶς ἔδωκε τὸν τόπον τοῦ μαγαζίου ὅπου εἶναι πλησίον τοῦ μετοχίου μας διὰ γρόσια ---300 καὶ τοῦ ἐδώσαμεν μόνον τὰ ---250 διὰ τὰ λοιπὰ 50 ἐγράψαμεν τὸν πατέρα του Ἰωάννην, τὸ ὅποιον μετόχι τὸ ἀφιέρωσεν ὁ προπάππος αὐτοῦ Δούκας.
 ὁ Κωνσταντῆς ---αμ' καὶ Ἰωάννην, Διαμαντῆν, καὶ Κυριάκην ---μ'.
 ὁ Ἀλέξης τζοπάνης ἀπὸ τὴν Σάμον, διὰ τὸν ἀδελφόν του Μανόλην γρόσ. ---3.
 ἡ Νικολέτα ἀπὸ τὴν Τῆνον πρόθεσιν.
 46a ὁ Γεώργιος υἱὸς τοῦ Ντερβίση²³⁹ μουμτζῆς, ἀπὸ τὸν ἐπάνω μαχαλᾶν, τὸν πατέρα του Ντερβίσην ---αμ' καὶ τοῦ λόγου του, καὶ τὸν ἀδελφόν του Μανόλην πρόθεσιν.
 ἡ Ἀργυρῆ τοῦ χατζῆ Γεωργάκη μήτηρ ---αμ' καὶ Μοσχούλαν πρόθ.
 ἡ Κοκώνα μητέρα τοῦ Γεωργάκη μουμτζῆ πρόθεσιν.
 ἡ Ἀρετῆ, μήτηρ τοῦ πνευματικοῦ παπᾶ Νεοφύτου, μαμμὴ ---αμ'.
 ὁ χατζῆ Νικόλας ἀπὸ τὰ Θεῖρα, τὴν μητέρα του Σοφία παρρησίαν.

Μενεμένι²⁴⁰

Εἰς τὸ Μενεμένι εὐρίσκονται δύο ἐκκλησίαι, ἡ Ἁγία Παρασκευή, καὶ ὁ Ἅγιος Κωνσταντῖνος, καὶ ἀρκε' μὴνι ἀπριλλίω, μᾶς ἤφερεν ὁ ἐπίτροπος Κυριακὸς ἄσπρα τοῦ κουτίου γρόσια ---47.

239. Ντερβίσης, τουρκ. dervîş = μέλος μοναχικοῦ τάγματος, ἐδῶ ἔχει γίνει βαφτιστικὸ ὄνομα.

240. Μενεμένι, τουρκ. Menemen. Πόλη στὰ ΒΔ τῆς Σμύρνης. Στὴ σχολή τῆς Μενεμένης φέρεται νὰ ἔχει διδάξει ὁ Διαμαντῆς Ρύσιος. ΤΡ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΟΥ, ὁ.π., σ. 264.

ὁ Γιαννάκης Κιαμαχατζόγλης, γυναικαδελφός τοῦ ἐπιτρόπου μας, Σταματούλαν, ὁ Λάζαρος γούναρης, Ἰσούφηνη πρόθεσιν.

ὁ Διαμαντῆς Κωνσταντῖνος γούναρης πρόθεσιν.

ὁ Διαμαντῆς διδάσκαλος ἀπὸ τὴν Ἄγκυραν τὸν πατέρα του Κουρτέσην παρρησίαν.

ἡ Μαρία γυνὴ τοῦ χατζῆ Γεώργη πρόθεσιν.

ἡ χατζῆ Κυριάκα εἰς τὸ κίβσκι ἀφίερωσε τὸ μισό της ὀσπίτι, ὅμως μετὰ τὸν θάνατόν της.

ἄφκε' ἀπριλλίου κδ'.

Ἦλθεν ὁ ἐπίτροπός μας χατζῆ Χριστόδουλος ἀπὸ τὸ Κούσαντασι²⁴¹, καὶ ἤφερε ταῦτα τὰ ὀνόματα.

Ἰωάννης καὶ Αἰκατερίνα πρόθεσιν.

Δράκαινα Γραμματικὴ ---αμ'.

Μπενετάκης Νικόλα ---αμ' καὶ πρόθεσιν.

αὐτὰ ἔλαβεν ὁ ἐπίτροπος.

ἄφησε καὶ ἡ Μουτζούρενα ἡ Μαρία ἓνα λαμόν μαλαματένιον, τὸν ὅποιον ἐπῆρε ὁ παπᾶ Καλλίνικος.

ἄφησε καὶ ἡ μαμμὴ Αἰκατερινίτζα γρόσ. ---50, τὰ ὅποια τὰ ἔλαβε καὶ μᾶς τὰ ἔστειλε εἰς τὴν Σμύρνην.

μᾶς ἔδωσεν ἔτι καὶ γρόσια ---5 ἀπὸ τὰ γραφίματα τοῦ παπᾶ Ἰεροθέου.

ὁ Ἀστέριος θεσσαλονικεὺς κάλφας ἄφησε μία παρρησίαν τὴν ὅποιαν ἐλάβομεν ἀπὸ τὸν χατζῆ Θωμᾶν.

46β ἄφκε' ἰανουαρίου 22, μᾶς ἔστειλεν ὁ ἐπίτροπός μας χατζῆ Κωνσταντῖνος ἀπὸ τὸ Ναζλί μὲ τὸν σύντροφον Γεωργάκη τὸν κοντίου τὰ ἄσπρα γρόσ. ---23.

Βέργος Σγουρῆς μιλωνᾶς πρόθ.

ἡ Ζαμπέτα σύζυγος τοῦ Γεωργάκη βουρλιώτου πρόθεσιν.

ὁ Ἀλέξανδρος ὀρολογᾶς παριανός πρόθεσιν.

Λαμπρινός Καρατζίκου πρόθεσιν.

Μιχάλης τοῦ Καλοῦ, Δημήτριον πρόθ.

Μαστρονικόλας Μεϊμάρης πρόθεσιν.

Μαστροχριστόδουλος κάλφας πρόθεσιν.

Ἀντώνης κάλφας πρόθεσιν.

Σταμάτης κάλφας, Ἰωάννην πρόθ. ἡ Σοφία πρόθ.

ἡ Αἰκατερίνα τοῦ Γιαννάκη Μπερμπερῆ πρόθ. καὶ νὰ τὰ δώκῃ τῆς δασκάλας νὰ μᾶς τὰ στείλῃ.

²⁴¹. Κουσαντάσι ἢ Νέα Ἐφεσσος, πόλις τῆς Τουρκίας στὸ σημερινὸ νομὸ τῆς Σμύρνης.

χατζῆ Σινάνης πρόθ., Δημήτριος Βουτζᾶς πρόθ., Ἰσούφης πρόθ., ὁ Θεμελῆς τοῦ Στάμω, Θεμελῆν καὶ Στάμον πρόθ. ἡ Μαργαρίτα τοῦ Χογγιά Μιχαήλου κόρη αμ'---3.

Παπᾶ Καλλίνικος

Μᾶς ἔστειλε ὁ παπᾶ Καλλίνικος γρόσια ---200 ἤλθε καὶ μόνος του, καὶ μᾶς ἤφερε γρόσια ---244, καὶ ἓνα βραχιόλι, τὸ ὅποιον ἐπουλήθη διὰ γρόσια ---19. προσέτι μᾶς ἔστειλεν εἰς τὴν Χίον ὁ ἐπίτροπός μας χατζῆ κὺρ Χριστόδουλος ἀπὸ τὸ Κουὺς ἀντάσι γρόσ. ---231, σύναξις καὶ αὐτὰ τοῦ παπᾶ κὺρ Καλλινίκου.

Σπάρτα²⁴²

Ὁ χατζῆ Παράσχος ἀπὸ τὰ Σπάρτα, ὁ ὁποῖος κάθεται εἰς ταῖς καμάραις σιμὰ εἰς τὴν μητρόπολιν, μᾶς εἶπεν ὅτι ὁ πρωτοσύγκελλος παπᾶ Νεκτάριος ἔδωκε τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀσλάνη γρόσ. ---150 καὶ νὰ τὰ γυρεύσωμεν. ἡ Μαρία ναυπλιώτισσα σύζυγος τοῦ Ἀντώνη πρόθ.

ἡ Μαρία τοῦ Φιλίππου κόρη πρόθ.

ἡ Μαρούκα ἀπὸ τὴν Τῆρον ἀδελφὴ τῆς Μαργέτης Δελφκάνε πρόθεσιν.

47a

Σαραντάρια μικρὰ

Ἀμίρσινα, Παπίτσα, Γεώργιος, Δεσποιοῦ, Χριστόδουλον, Λασκαρίνα, Τριανταφυλλένια, Ἀγγελίνα, Μιχαήλ, Μαργαρίτης, Νικόλαος, Μαρία, Σοφία, Νηγάς, Ἀρχοντοῦ, Λαουροῦ, Μιχαήλ, Ἰωάννης ἱερέυς, Χύμος, Ἰωάννης, Κυράνα, Χριστοδοῦλα, Κωνσταντῆς, Δημήτριος, Νικόλας, Παρασκευᾶς, Θεοδωρῆς, Λαμπρινός, Θαρσεκὴ, Μαρία, Αἰκατερίνα, Ἀσάνης, Μαρία, Ἐλευθέρης, Ζαφείρα, Μανόλης, Καλλίνικος, Μαστροντώνης, Μανόλης, Γεώργης, χατζῆ Εὐθύμιος, Ἀθανάσης, Ἀθανάσης, Θαλασσινή, Χατζηαντώνης, Μαρούδα, Μαρκάκης, Ἀνθύπατος, Πασχάλης, Κωνσταντῖνος, Ἀναστασία, Κυριακός, Θεολόγιαν, Λιναρδάτος, Γιάννης, Ἐλευθέρης, Ἰωάννης, Μαστρομελός, Κατάκαλος, Μιχάλης, Παναγιώτης, Γεώργιος, Δημήτριος, Στρατοῦ, Κυριακός, Χριστοφῆς, Ἀγγελίνα, Γεώργιος, Ἀρχοντοῦ, Παρασκευᾶς, Δήμος, Γεράκος, Δημήτριος, Φραγγῆς, Ἀμίρσινα, Νικόλαος, Μαργέτα, Μαρούκα, Ἀγγελίνα, Χριστόδουλον, Κωνσταντῖνον, Μαργέτα, Περμαθία, Εὐδοκία, Αἰκατερίνα, Δημήτρια, Ἀγγέλικα, χατζῆ Γεώργιος, Ζαφείρα, Τζοάνα, Γεώργιος Ρούσος ---2, Γεώργιος Γιαννούλης ---13, Ἄννα, Μανόλη, Γεώρ-

²⁴². Σπάρτα ἢ Σπάρτη, πρβλ. καὶ σημ. 108.

γιος και Ειρήνη. Σουλτάνα, Ἀναστάσης, Μπαλῆς, Γιακούσης, χατζή Δημήτριος, Μανόλης, χατζή Πέτρος ---2, Παλαιολόγος ---2, Δημήτρης, Μανόλης ---2, Γεώργιος ---3, Ἀρμενίνα, και Ἰωάννης, Νικολέτα, και Μαρία, Ἰωάννης, Γιαννάκης, και Ἀντώνιος, Μανόλης, Πανταζῆς, Κωνσταντῖνος ---2, Γεώργιος, Ἰωάννης, Μαρούλα, Δημητράκης, Γεώργιος, Μπουλουρία, Μόσχος, Σμαράγδα, Κομνηνάκης, Μανασῆς, Μεργιέμ, χατζή Μουράτης, Γαβριήλ, Νικόλαος ---2, Ἰωάννης, Γεωργάκης, Ἀναστασία, Ἀδγουστή, Ἀγγελίνα, Παναγιώτης, Μαρία, Ἄνα, Σοφία, Πέτρος, Λογάρα, Χρίστος, Κωνσταντῆς, Γεώργης, Ὀμόρφη, Πέτρος, Γιαννάκης, Μάρκος, Σοφούλα, Ἀμίρσισα ---2, Μαρούλα. Ἀντώνης, Εἰρήνη ---3, Ἀρχόντισσα, Μαρούκα ---2, Κυριακοῦ, Νικολῶ, Γεωργάκης, Γιαννάκης, Νικόλαος, Σταῦρος, Παναϊώτης, Σιναιδῶς, Σμαράγδα, Πάσχος, Μαρία, Ἰωάννης, Γεώργης, Ἰωάννης, Λάζαρος, Γεώργιος, Χριστοδοῦλα, Νικόλαος, Ἀναστασία, Ζωή, Λεονταρῆς, Ξανθή, Χρίστος, Γεώργιος, Καλομήρα, Γιάννης, Μανόλης, Μάρκος, Σταθοῦ, Τόλιος ---2, Μιχάλης, Σουλτάνα, Γιωβάννος, Χαρίτος, Βασίλειος, Ἀθανάσης, Παλαιολόγος, Μαρία, Νικόλαος, Ἀργύρης, Νικόλαος, Μιχαήλ, Ἀγγελίνα, Ἀνδρέας, Ἀθανάσης, Γεώργης, Πολυχρόνης, Ἀργύρης, Νικόλαος, Γεωργάκης.

- 47β 1725 μαρτίου ἐδώκαμεν ---1002 γρόσ., ἐδώκαμεν τοῦ Ἀβραάμ Μαγουλά νιοῦ τοῦ Χογγιᾶ Ῥαφαήλ νὰ τὰ λάβῃ ὁ χατζή Κωνσταντῖνος ἀπὸ τοῦ Γιοσέφ Ἀμαρίου εἰς τὸ Γενί χάνι συντρόφον τοῦ Χογγιᾶ Ῥαφαήλ νὰ τὰ λάβῃ εἰς ἔνδεκα ἡμέρας.
- 1725 ἀπριλίου 8 ἐδώκαμεν ---1500 γρόσια, ἐδώκαμεν ---1500 γρόσια, τοῦ σινιὸρ Μαγὸρ Σουσίη και νὰ τὰ λάβῃ ὁ χατζή κὺρ Κωνσταντῖνος, ἀπὸ τὸν Γιεσουᾶ Οὐζγέ εἰς τὸ Γενίχανι εἰς τὸ Μαχμουτ πασᾶ²⁴³ εἰς ἡμέρας ἔνδεκα.
- 1725 ἀπριλίου 8 ἐδώκαμε γρόσια 400 $\frac{1}{2}$ τοῦ Μοσέ Σουσίη, και νὰ τὰ λάβῃ ὁ χατζή κὺρ Κωνσταντῖνος ἀπὸ τὸν Μοσέ Σουσίη εὐρισκόμενος εἰς τὸ Μαχμουτ πασᾶ εἰς ἡμέρας 11.
- 1725 ἀπριλίου 8 ἐδώκαμεν τοῦ Ἰσᾶκ Δανιὲλ Καρδὸζω γρόσ. ---500 νὰ τὰ λάβῃ ὁ χατζή κὺρ Κωνσταντῖνος ἀπὸ τὸν Σεμουλ Νουνὲλ εἰς τὸν Γαλατᾶ²⁴⁴ ἡμέρας 11.
- 1725 μαΐου ἀφήκαμεν τοῦ ἐπιτρόπου μας χατζή κὺρ Νικολάκη γρόσ. ---500 νὰ τὰ στείλῃ μὲ πόλιτζαν εἰς τὸν χατζή κὺρ Κων-

243. Μαχμουτ πασᾶ, συνοικία τῆς Κωνσταντινούπολης, κέντρο ἐμποροβιοτεχνικό· πρβλ. R. MANTRAN, δ.π. σ. 39, 414, 452-454, 457.

244. Γαλατᾶς, συνοικία τῆς Κωνσταντινούπολης στὸν πύργο τοῦ Γαλατᾶ· κατοικεῖτο μέχρι πρόσφατα ἀπὸ ἔβραίους ποὺ ἀσχολοῦνταν μὲ τραπεζιτικὲς ἐργασίες· πρβλ. καὶ σημ. 91.

- σταντῖνον. ἔτι ἀφήσαμεν τοῦ αὐτοῦ ἐπιτρόπου μας τὸ χοτζέτι διὰ τὸ μαγαζὶ ὁποῦ ἀγοράσαμεν ἀπὸ τὸν Δούκαν Γιωβάνογλου, και τὸ βεβαιωτικὸν γράμμα τὸ τεθὲν εἰς τὸν κώδικα τῆς μητροπόλεως. ἔλαβεν ὁ χατζῆς ἀπὸ τὸν παπᾶ Δημητράκη γρόσια ---1612.
- 1725 ἐγράψαμεν νὰ πάρῃ ὁ ἡγούμενος ἀπὸ τὸν κυρίτζη Ἀδαμάκη τζικίγια ---50.
- 1725 μᾶς ἔγραψεν ὁ Καραγιάννης νὰ μᾶς δώκῃ ὁ χατζῆ κὺρ Κωνσταντῆς τζικίγια ---200.
- 48α Οὐγκρία ὀνόματα τοῦ μακαρίτου Ἡλία ἀπὸ τὴν Οὐγκρίαν, τὰ ὁποῖα μᾶς τὰ ἔστειλεν ὁ μακαρίτης Βηθλεέμ²⁴⁵, και νὰ γραφοῦν εἰς τὴν φυλλάδα τῶν πατέρων.
- Ἡλία και τῶν γονέων αὐτοῦ Ἰωάννου, Νούτας, Πέτρον, Μπογδάνου, Γιακούπ, Μαργαρίτας.
- ὀνόματα τῶν ἐπιτρόπων ὁποῦ εὔγαλαν αὐτὴν τὴν ἐλεημοσύνην. Δημητρίου, Ζάκλου, Γιωβάννου, και Μιχαήλ.
- Ἐζροῦμ²⁴⁶ γράφει ὁ ἐπίτροπος τοῦ Ἐζρουμίου Σάββας ντεμιρτζῆς, 1725 δεκεμβρίου πὼς ἔστειλεν εἰς τὴν πόλιν μὲ τὸν χατζῆ Μιχαήλ ἀπὸ τὸ βερίον Σκούταρι τερζήμπασι τοῦ Ἰμπραήμ πασᾶ ἄσπρα τοῦ κουτίου γρόσ. ---30, τὰ ὁποῖα ἐπῆρεν ὁ γαμβρὸς τῆς πόλεως.
- [Τὰ φ. 48β, 49α, 49β ἀγραφα]
- 50α Βουρλά²⁴⁷
- 1725 ἀπριλίου 26 ἤλθομεν εἰς τὰ Βουρλά ἀπὸ Σμύρνης, και ἐγένετο ἡ κατοικία μας εἰς τὸ σπῆτι τοῦ ἄρχοντα κυρίτζη Λαμπρινοῦ.
- ἡ Σταυτάφου κόρη τοῦ Γεώργη καμπόρη πρόθεσιν ---πν'.
- ἡ κυράτσα Ἀγγελίνα τοῦ χατζῆ Βασίλη κόρη νόμφη τοῦ κυρίτζη Λαμπρινοῦ παρρησιᾶν.

245. Ὁ ἡγούμενος τοῦ μοναστηριοῦ Βηθλεέμ.

246. Ἐζροῦμι, Ἐρζερούμ ἢ Θεοδοσιούπολις, μιὰ ἀπὸ τίς σημαντικὲς πόλεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας στὸ δρόμο τῶν καραβανιῶν ἀνάμεσα στὴν Προύσα και στὴν Περσία. Ἐκκλησιαστικὰ ὑπάγεται στὸ πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας. Τὸ 1765 συστήθηκε ἑλληνικὴ σχολή. Πρβλ. λήμμα Erzurum στὴν *Encyclopedie de l'Islam*, και ΤΡ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΔΟΥ, δ.π., σ. 309.

247. Βουρλά, κωμόπολις τῆς Σμύρνης. Γιὰ τὴν ἱστορία, τοὺς κατοίκους και τὰ ἔθιμα τῶν Βουρλών βλ. Ν. ΜΗΛΙΩΡΗ, *Τὰ Βουρλά τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Α' Ἱστορικά, Β' Λαογραφικά*, Ἀθήνα 1957, 1965. Καθὼς ἐπίσης και Ν. ΜΗΛΙΩΡΗ, «Τὰ ἑλληνικὰ χωριά τῆς περιοχῆς τῶν Βουρλών Μ. Ἀσίας», *Μικρασιατικὰ Χρονικά*, 14 (1970) σ. 177 ὅπου δημοσιεύεται και χάρτης τῆς περιοχῆς.

ἡ Μαρία σκλάβια Ρούσα γρόσια ---2, μᾶς εἶπε δὲ πὸς ἦτον χρονῶν 140, σαραντάρι.

ὁ χατζῆ Κωνσταντῆς Καρὰ τοῦ λόγου του πρόθεσιν, καὶ χατζῆ Σαράντη ---αμ'.

ὁ Λαμπρακὸς Καρατζῆς, Ξανθὴ πρόθεσιν.

ἡ Διαμάντη ἀδελφὴ τῆς κυράτζας Μυρσινιάς ἀπὸ τὴν Σμύρνην, ζιτζίω-λία ---1.

ἡ Μαρουδιὰ Σουραλίδενα σαραντάρι.

ἡ Σοφία τοῦ ποτὲ Ἰωακείμ Μπερεκέτη ἀφιέρωσε τὸ σπίτι της ὡς διά-λαμβάνει τὸ ἀφιερωτικὸν της γράμμα, ἦτοι μετὰ τὸν θάνατόν της, καὶ ἔγραψεν τοῦ λόγου της παρρησία, καὶ Χρυσαφένιαν, καὶ Γεώργην, καὶ Ἰωάννην σαραντάρι ---αμ'.

ὁ Μαυροειδῆς Καργάκης ἀφιέρωσεν ελαιόδενδρα ρίζαις δέκα νὰ παρθοῦν μετὰ τὸν θάνατόν του, ὡς διαλαμβάνει τὸ ἀφιερωτικὸν του· ἔγραψεν παρρησίαν.

ὁ Μιχαλάκης μπακάλης Σπανὸς πρόθεσιν.

ἡ κυράτζα Ἀσημίνα, ἡ μήτηρ τοῦ κυρίτζη Λαμπρινοῦ ἐπιτρόπου μας, παρρησίαν.

ἡ Σεβαστὴ τοῦ χατζῆ Γιάννη σύζυγος σαραντάρι ---αμ'.

ἡ Σταματοῦ σύζυγος τοῦ Παρασκευᾶ, ἦτοι τοῦ ἀδελφοῦ κυρίτζη Λαμπρινοῦ ἐπιτρόπου μας, πρόθεσιν.

ὁ χατζῆ Παράσχος μπογιατζῆς πρόθεσιν, ὁ χατζῆ Γιάννης τζεραπετζῆς πρόθεσιν.

ὁ Τουρμούσης μπακάλης πρόθεσιν.

ἡ Σοφία τοῦ Καϊμένον πρόθεσιν, ἡ αὐτὴ ἀφιέρωσε καὶ δέκα ελαιόδενδρα νὰ δοθοῦν μετὰ τὸν θάνατόν της, καὶ ἔγραψεν παρρησία.

ἡ γυνὴ τοῦ Μανόλη Καμπᾶ πρόθεσιν.

ἡ Κυράννα σύζυγος τοῦ Σταυριανοῦ Μονταφόγλου πρόθεσιν.

ἡ Σοφία τοῦ Χρήστου κόρη πρόθεσιν.

ἡ κυράτζα Μαργαροῦ μήτηρ τοῦ συγκέλλου παπᾶ Γερασίμου ἀφιέρωσε τὸ σπίτι της, τὸ ὁποῖον ἐδιωρίσαμεν νὰ εἶναι μετόχιον τοῦ Ἁγίου Τάφου, ἔγραψε τοῦ λόγου της ὡς διαλαμβάνει τὸ ἀφιερωτικὸν της, καὶ τὸν ἄνδρα της Νικόλαον παρρησίαν.

ὁ Παρασκευᾶς Γιγιουραλάκης, ὅστις ἐγύριζε καὶ τὸ κοντὶ τοῦ Ἁγίου Τάφου, ἔγραψε παρρησίαν, ὅμως νὰ μᾶς στείλῃ τὰ ἄσπρα.

50β ὁ Μιχαὴλ βοεβόδας πρόθεσιν.

ἡ Ἀγγελίνα τοῦ Νικολάου πρόθεσιν.

ἡ Ἀρχόντισσα, σύζυγος τοῦ χατζῆ Θανάση Μπερεκέτογλου, πρόθεσιν. ἐλάβομεν ἀπὸ τὸν κυρίτζη Λαμπρινὸν τὰ 100 γρόσια, ὁποῦ ἄφησεν ὁ μα-

καρίτης ἀδελφός του Κυριακὸς εἰς τὸν Ἁγιον Τάφον, ἀπὸ τὸν ἴδιον ἐλάβομεν καὶ τὴν παρρησίαν τοῦ γαμβροῦ του Γεώργη.

ἡ κυρὰ καλογραία Φιλοθέη, ἀδελφὴ τοῦ κυρίτζη Γιαννάκη Σκούφη ἀπὸ τὴν Σμύρνην, σαραντάρι.

ἔγραψαμεν καὶ τὸν πρωτομάστορην τῶν τουλκέρειδων Τζανῆν δωρεᾶν πρόθεσιν διὰ νὰ ὑπηρετησῇ εἰς τὸ μετόχι.

Σαραντάρια μικρὰ

Ἀμίρισσα, Ζαμπούλα, Τριανταφυλένια, Λιγερή, Σάββας καὶ Τριανταφυλένια, Περονζέ, Ἀγγελίνα, Σοφούλα, Ἰωάννην, Σοφία, Καλή, Μουράνα, Ἀνέζα, Ἀρχόντισσα καὶ Φωτεινός, Ἀγγελίνα, Τριανταφυλένια, Ἀδγουστῆς, Γιάννης, Ἀναστασάκης ---2, Ἀρχοντοῦ ---2, Χρυσαφένια, Ἀρχοντοῦ, Ἀγγελίνα, Εἰρήνη, Γεώργισσα, Καλή, χατζῆ Λαμπρινός, Κωνσταντῆς Μπιτάνογλης ---2, Ἀρχόντισσα Κομνιά ---2, Κυριακὸς καὶ Ἀγγελίνα, Μαργάρω ---2, Ἀρχόντισσα καὶ Ἀνάστα, Ἀρχοντοῦ, Χρυσαφίνα ---3, Σοφούλα ---3, Χρυσαφίνα ---3, Δεσποينوῦ, Ἰωάννης καὶ Τζιρκασέκης, Σιδερεῆς, Μπακάλης, καὶ ἐπίτροπος τοῦ κοντιοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, Λαμπρινός καὶ Λυγερή. Ῥήγας, Μαρία, Ζωγραφίνα, Κωνσταντῖνος ---2, Μπαλῆς, Σεβαστὴ, χατζῆ Κωνσταντῖνος, Χρυσῆ, Ἀρχοντοῦ ---3, Γεώργης, Ἀποστόλης, Ἀρχοντοῦ, χατζῆ Νικόλας ---2, Ἀσημένια ---2, Ἀρχοντοῦ, Λιγερή, Διαμαντῆς, Ἰωάννης, Ζωγραφίνα, Κομνιά, Τριανταφυλένια, Μιχάλης, Κωνσταντῖνος, Μπαλούκμπασης ---2, Στάθης ---2, Σταμάτα, Εἰρήνη πρεσβυτέρα, Σοφία καὶ Σταυριανός, Παρασκευᾶς, Γεώργιος Λαμπαρόγλου ---2, Χρυσαφένια, Βασιλική, Τριανταφυλένια, Δεσποينوῦ, Μανόλης Τζιαγολιά ---2, Εὐδοκία, Καλφαγιάννης ---2, Παρασκευᾶς, Ἀγγέλω.

Κοντῖα

Μαῖον 2, ἐλάβομεν ἀπὸ τὸ κοντὶ τῆς Παναγίας γρόσια ---26 καὶ μισόν, καὶ ἀπὸ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ---26, ἔδωκε καὶ τοῦ πρωτοσυγγέλλου Νεκταρίου γρόσια πέντε, καὶ τοῦ παπᾶ Καλλινίκου γρόσια πέντε, ἐσυνάχθησαν καὶ τούτα εἰς τρεῖς χρόνους.

Τζεσμῆς²⁴⁸

51a 1725 μαῖον 10, ἐκινήσαμε ἀπὸ τὰ Βουρλά καὶ ἤλθομεν τῇ 11 εἰς τὸν Τζεσμῆ. ἔγινε τὸ κατάλυμά μας εἰς τὸ σπίτι τοῦ ἱερομνήμονος παπᾶ

248. Τζεσμῆς, τουρκ. ὄνομασία Çeşme, πόλη στὴ δυτικὴ περσική τῆς χερσονήσου

Ἰωάννου. εὑρίσκονται ἔξω τῆς χώρας δύο ἐκκλησίαι ἀσκεπεῖς, Ἅγιος Νικόλαος καὶ Ἅγιος Ἰωάννης, ἔχει καὶ σιμὰ δύο τζιφλίγια, ἦτοι χωρίδια, τὸ ἓνα Ἅγία Παρασκευή, καὶ τὸ ἄλλο Παναγία, ἐβάλαμε κοντί. Ἐκάμαμε ἐπίτροπον τὸν Γεώργιον Παπάζογλου, ὅστις εἶναι καὶ ἐπίτροπος τοῦ Ἁγίου Ἐφέσου, τὸ κοντί νὰ τὸ γυρίζη ὁ Μαστροδημήτρης τοῦ Χρόση.

ἡ Καλὴ πενθερὰ τοῦ παπᾶ Γιάννη πρόθεσιν.

Ἐρωτοῦ πρόθεσιν.

Ἐδώκαμε καὶ μερικὰ συγχωροχάρτια, ἐξ ὧν ἐπήραμε γρόσια ---22 καὶ χονδρομάνδηλα.

[Τὰ φ. 51β, 52α, 52β ἄγγραφα].

Χίος

53α 1725 μαῖου 12 ἤλθομεν εἰς Χίον.

Ἐγένετο τὸ κατάλυμά μας εἰς τὴν σεβασμίαν μονὴν τῆς Κεχαριτωμένης²⁴⁹, ἧς κήτωρ ὁ τιμιώτατος μισὲρ Κουζῆς Βοῦρος, ὁ καὶ ἐπίτροπος τοῦ Παναγίου Τάφου. μερίζεται δὲ ἡ πόλις Χίος εἰς τέσσαρα ἀδελφάτα, ἦτοι ἀδελφουσύναι: ἡ πρώτη καὶ παλαιότερα οἱ Ἅγιοι Ἀνάργυροι, ἦτοι ὁ Κρημνός²⁵⁰.

ἡ δευτέρα, οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι, ἦτοι τὸ Παλαιόκαστρον²⁵¹.

ἡ τρίτη κατὰ τὴν τάξιν, προτέρα ὅμως κατὰ τὴν στάσιν τῶν ἐγγενῶν, ὁ Ἅγιος Βίκτωρ, ἦτοι ἡ Ἀπλωταριά²⁵², ἐνθα καὶ ἡ Κεχαριτωμένη, ὅπου ὡς εἶπομεν ἐγένετο καὶ τὸ ἡμέτερον κατάλυμα.

²⁴⁹ Ἐρυθραίας παλιὰ ἑλληνικὴ ὀνομασία Κρήνη, βλ. ΣΤΑΜ. ΣΤ. ΧΑΤΖΗΜΠΕΗ, «Ἡ Κρήνη (Τσεσμές) καὶ ἡ περιοχή της», *Μικρασιατικά Χρονικά* 12 (1965), σ. 207-230.

²⁴⁹ Ἡ Μονὴ τῆς Κεχαριτωμένης ἦταν μέσα στὴν Ἀπλωταριά πού τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀριθμοῦσε 25 ἐκκλησιές, πολλές ἀπ' αὐτὲς διατηροῦνται ἀκόμη σὰν παρεκκλήσια. Χίος *Ἡμερολόγιο 1972* στὸ λήμμα «Ἡ περίοδος τῆς Τουρκοκρατίας στὴ Χίω, ἰδρύσεις μονῶν καὶ ἐκκλησιῶν».

²⁵⁰ Οἱ Ἅγιοι Ἀνάργυροι στὸν Κρημνὸ ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς τρεῖς «λαμπρότατα ἐστολισμένους» ναοὺς. Πρβλ. Α. ΒΛΑΣΤΟΥ, *Χιανά*, Ἀθήνα 1840, σ. 146-147. Στὰ μέσα τοῦ 17ου αἰ. ἰδρύθηκε ἐκεῖ σχολὴ ἀπὸ τοὺς δεπουτάτους μὲ σκοπὸ τὴν ἐκπαίδευση κληρικῶν. Πρβλ. Ἀρχιμ. ΙΩΑΝΝΟΥ ἈΝΑΡΕΔΔΟΥ, *Ἱστορία τῆς ἐν Χίῳ Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Ἀθήνησιν 1940, σ. 225.

²⁵¹ Οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι στὸ Παλαιόκαστρο ἦταν μιὰ ἀπὸ τίς τρεῖς μεγάλες ἐκκλησιές τῆς Χίου. Βλ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΒΛΑΣΤΟΥ, *δ.π.*, τ. Β', σ. 147.

²⁵² Στὸν Ἅγιο Βίκτωρα τῆς Ἀπλωταρίας μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1660 καὶ 1665 ἰδρύθηκε τὸ Φροντιστήριό τοῦ Ἁγίου Βίκτωρος ἀπὸ τὸν Μανωλάκη Μάνο καὶ μὲ προτροπὴ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Νεκταρίου βλ. Κ. ΑΜΑΝΤΟΥ, *Τὰ γράμματα εἰς τὴν Χίον κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν 1566-1822*. Πειραιεὺς 1946, σ. 10-11.

ὁ διδάσκαλος Ἰωακείμ ἱερομόναχος Καβάκος τζικίγια ---4.

ὁ Σταμάτης Καλέργης ἀπὸ τὸ Παλαιόκαστρον γρόσια ---32.

ὁ διδάσκαλος Γρηγόριος Κονταράτος ὁ καὶ Ἀδγουστῆς ἱερομόναχος, τζικίγια ---3.

ἡ Ἐδοκία ἡ καὶ Ἀδγουστοῦ ἀπὸ τὸν Ἅγιον Ἰάκωβον πρῶθ.

ἡ Πρασίνη τοῦ Ρόβα ἀπὸ τὸ Παλαιόκαστρον πρῶθ.

ὁ διδάσκαλος Συμεὼν ἱερομόναχος Μιταράκης ζιντζιρλία ---2.

ὁ Ξένος σοβατζῆς γρόσια ---2.

ὁ Ἀμβρόσιος Νεγραπόντης ἔδωκε παρησίαν τοῦ ἀνεπιού του Γεωργίου γρόσια ---50.

ἡ Μαρούκα τοῦ Περῆ τοῦ Βλαστοῦ ἡ ἀρχόντισσα πρῶθ.

ἡ Μιμίνα τοῦ Ἀδγερινοῦ ἀπὸ τὸ Παλιόκαστρον τοῦ λόγον της, καὶ Λεόντιον ἱερέα, καὶ Μαρίαν πρεσβυτέραν, καὶ Δημήτριον βενέτικα ---2.

ἡ Αἰκατερίνα πενθερὰ τοῦ Τζώρτζη ἀπὸ τὴν Ἀπλωταρίαν πρῶθ.

ὁ Κωνσταντῖνος Αἴλας διδάσκαλος, φλουρία ---6, τὰ 4 βενέτικα, καὶ τὰ δύο ζιντζιρλία.

ὁ Μικὲς Βουρουκλᾶς ἀπὸ τὸν Κρημνὸν Βιεροῦν, καὶ Θεοδωρῆν πρῶθ.

Μανόλης Σκαραμαγκᾶς ἑαυτὸν μετὰ τῆς συμβίου καὶ τῶν τέκνων τζικίγια ---3.

ὁ Μικὲς Βοῦρος ἀπὸ τὴν Ἀπλωταριά ζιντζιρλία ---8.

ὁ Λουκῆς Νεγρεπόντης ἀπὸ τὴν Ἀπλωταρίαν βενέτικα ---3.

ὁ Θεοδωρῆς Ράλης ἀπὸ τὴν Ἀπλωταρίαν βενέτικα ---3.

ὁ Ἰωάννης Μαυροκορδάτος ἀπὸ τὴν Ἀπλωταρίαν ζιντζιρλία ---5.

53β ὁ Μανόλης Πετροκόκκινος ἀπὸ τὸν Κρημνὸν βενέτικα ---3.

ὁ Ἀντώνης Πασπάτης ἀπὸ τὸν Κρημνὸν ζιντζιρλία ---3, ὁ αὐτὸς ἀνεπαύθη καὶ ἄφησεν γρόσια ---5.

ὁ Κωνσταντῖνος Ἀργέντης τοῦ χατζῆ Λουκῆ ζιντζιρλία ---6.

ὁ Στεφανῆς Ράλης γαμβρὸς τοῦ Αἴλα, Δημήτριον καὶ Ζαμπετοῦν βενέτικα 119.

ὁ Ἰωάννης Παπάζογλου ἀπὸ Ἀπλωταρίαν Κωνσταντῖνον πρῶθ.

ὁ Ζωρζῆς Βοῦρος τοῦ Τζανῆ ἀπὸ Ἀπλωταρίαν γρόσια ---5.

ὁ Σάββας Σικιάρης ἀπὸ τὸν Κρημνὸν βενέτικα ---2.

ὁ Ἀμβρουζῆς Νεγροπόντης ἀπὸ Ἀπλωταρίαν, ἑαυτὸν, καὶ Αἰκατερίαν βενέτικα ---6.

ὁ Παντελῆς Δρομοκαῖτης ἀπὸ τὸν Κρημνὸν ζιντζιρλία ---2.

ὁ Ζωρζῆς Βοῦρος, ὁ θεῖος τοῦ ἐπιτρόπου μας ἀπὸ τὴν Ἀπλωταρίαν βενέτικα ---15.

καὶ ἡ σύζυγός του Δεσποινῶ τοῦ Παντελῆ Μαύρου ὁμοίως ζιντζιρλία ---15.

- ὁ Νικολῆς Μαῦρος τοῦ Παντελῆ ἀπὸ τὴν Ἀπλωταρίαν, τοῦ λόγου του καὶ τὴν σύζυγόν του Ἀργυρῆν, καὶ τὴν ἀδελφὴν του Λούλαν ζιτωζιολία ---6.
- ὁ Θεοφίλης Γεωργίβαλος Μωραΐτης ἀπὸ τὸν Μυστρῶν τὸν πατέρα του Παναγιώτην παρρησίαν.
- ὁ παπᾶ Μουχαγιάρας βενέτικον ---1 ἀπὸ τὸν Κρημνόν.
- ὁ Πέτρος Σκαραμαγκᾶς ἀπὸ τὴν Ἀπλωταρίαν τουραλία ---4.
- ὁ Ζωρζῆς Βούρος τοῦ Κουζῆ ἀπὸ τὴν Ἀπλωταρίαν βενέτικα ---3.
- ὁ Μικὲς Χιλιαδᾶς μὲ τὸν σύντροφόν του Ἀντωνάκη Σακολέβαν γρόσια ---10.
- ὁ Ἰωάννης χατζῆ Σταμάτης ἀπὸ τοὺς Κρημνοὺς βενέτικα ---6.
- ὁ Μανούσης Παντελῆς ἀπὸ τὸν Κρημνόν γρόσια ---5.
- ὁ Λουκῆς Καζανόβας ἀπὸ τὸν Κρημνόν γρόσια ---5.
- ὁ Στρατῆς Ῥάλης γαμβρὸς τοῦ Αἰλία ἀπὸ τὴν Ἀπλωταρίαν τὸν πατέρα του Παντιᾶν βενέτικα ---4.
- ὁ Παρασκευᾶς Σικιάρης ἀπὸ τὸν Κρημνόν τουραλία ---2.
- ὁ Ἀνδρέας ἱερεὺς χαρτοφύλαξ ἀπὸ Ἀπλωταρία βενέτικα ---3.
- ὁ Παντελῆς Σγούτας υἱὸς τοῦ χατζῆ Λουκῆ ἀπὸ τὸν κρημνόν γρόσια ---10.
- ὁ Τομαζῆς Καλβοκορέσης ἀπὸ τὴν Ἀπλωταρίαν βενέτικα ---2.
- ὁ Μακάριος ἱερομόναχος πάτριος ἀπὸ τὸν Κρημνόν γρόσια ---5.
- ὁ Θεοδόσιος ἱερομόναχος Ῥάλης ἀπὸ τὴν Ἀπλωταρίαν γρόσια ---5.
- ὁ Λινάρδης Σγούτας Πιπῆ ἀπὸ τὸν Κρημνόν Βιεργουῶν καὶ Βεργουῶν βενέτικα ---3.
- ὁ Ζωρζῆς γαλάτης Σικανὸς ἀπὸ τὸν Κρημνόν βενέτικα ---20.
- ὁ ἰατρὸς Μανουήλ Σκυλίτζης ὁμοῦ μὲ τὸν υἱόν του Δημήτριον βενέτικα ---10, πλὴν μὲ τὸ νὰ ἐκοίταξαν εἰς τὴν ἀσθένειάν μας, γράψαμεν τὴν ἀρχόντισσάν του Ζενοῦν παρρησία.
- 54a ἡ Λούλα τοῦ Ψύχα ἀπὸ τὴν Ἀπλωταρίαν βενέτικα ---3.
- ἡ Παντολιά Ῥάλενα ἀπὸ τὴν Ἀπλωταρίαν βενέτικα ---3.
- ὁ Δημήτριος Ῥάλης γαμβρὸς τοῦ ἐπιτρόπου μας ἀπὸ Ἀπλωταρίαν, τοῦ λόγου του καὶ τὴν σύζυγόν του Γκιουρουμίναν βενέτικα ---6.
- ὁ χατζῆ Λουκῆς ἀπὸ τὸν Κρημνόν Γεροῦν καὶ Ἀγγελον γρόσια ---30.
- ὁ Στεφανῆς Σκυλίτζης ἀπὸ Ἀπλωταρίαν βενέτικα ---3.
- ἡ Λούλα τοῦ Τζανῆ τοῦ Βούρου βενέτικα ---2.
- ἡ Σουμπροῦ Σκαραμαγκᾶ ἀπὸ τὴν Ἀπλωταρίαν γρόσια ---7.
- ἡ Μπατοῦ τοῦ Σκαραμαγκᾶ κόρη τοῦ Σουμπροῦ γρόσια ---5.
- ὁ παπᾶ Γεώργιος κληρικὸς Τζατζᾶς ἀπὸ τὸν Κρημνόν γρόσια ---10.
- ὁ Παντιᾶς Παπάζογλους ἀπὸ τὸν Κρημνόν Ἰωάννην καὶ Περάνταν, βενέτικα ---3.

- ἡ Μαρία Ῥούσα τοῦ Στεφανῆ σκλάβα τουραλία.
- ὁ Νικολῆς Μαυροκορδάτος Λωρεντζῆ ἀπὸ τὴν Ἀπλωταρίαν βενέτικον ---1.
- ὁ Νικολῆς Μαῦρος τοῦ Ἀμβροζῆ ζολότ. ---12.
- ὁ Ζωρζῆς δραγομάνος τοῦ Μπριλῆ ἀπὸ τὸν Κρημνόν Βισεντῆ τὸν πατέρα του βενέτικα ---3.
- ὁ Ἰωσήφ ἱερομόναχος τοῦ πρώην Χίου ἀπὸ τὸν Κρημνόν, Γρηγόριον ἀρχιερέα βενέτικα ---2 καὶ ζιτωζιολία ---1.
- ὁ Κωνσταντῆς Τζιτζεκλήης μπακάλης ἀπὸ τὸν Κρημνόν τοῦ λόγου του καὶ Ἰωάννην γρόσια ---10.
- ἡ κυρὰ Μαροῦ τοῦ Μαύρου Μπεγίνα ἡ ἐπιτρόπισσά μας ἐγράφη εἰς τὴν φυλλάδα τῶν πατέρων καὶ ἔδωκε γρόσια ---100.
- ὁ Πιπῆς Σγούτας ἀπὸ τὸν Κρημνόν Λιναρδῆν, καὶ Πιπῆν ζιτωζιολία ---5.
- ὁ Μικὲς Μάξιμος ἀπὸ τὸν Κρημνόν γρόσια ---5.
- ἡ Ὠριετοῦ σύζυγος τοῦ χατζῆ Σταμάτη ἀθηναίου ἀπὸ τὸν Κρημνόν, τοῦ λόγου της καὶ Ἰωάννην, καὶ Ἀγγεροῦν γρόσια ---25.
- ὁ Ζωρζῆς Σκαραμαγκᾶς ἀπὸ τὴν Ἀπλωταρίαν ζιτωζιολία ---3.
- ὁ Παρθένιος ἱερομόναχος Σκαραμαγκᾶς ἀπὸ Ἀπλωταρίαν ζιτωζιολία ---3.
- ὁ Παντελῆς Κλουμάσης ἀπὸ Ἀπλωταρίαν γρόσια ---4.
- ὁ Ἀλεξανδρῆς Καλβοκορέσης ἀπὸ Ἀπλωταρία γρόσια ---5.
- ὁ Γκιουρέκος Κρηνῆς ἀπὸ τὸ Παλαιόκαστρον ζολόταις ---4.
- ἡ Λούλα Μπουρέκα ἀπὸ τὸ Παλαιόκαστρον γρόσια ---5.
- ἡ Μαρία τοῦ Γεώργη σαμλῆ, σύζυγος τοῦ Μικὲ Μάρκου ἀπὸ τὸ Παλαιόκαστρον Μαρίαν, Μάρκον, Γεώργιον, Εἰρήνην, Παναγιώτην, Ἰωάννην, καὶ Μάρκον πρόθεσιν, ἦτοι γρόσια ---35.
- 54β Ἰάκωβος ἱερομόναχος Δρομοκαίτης ἀπὸ τὸν Κρημνόν, βενέτικα ---2.
- Σταμάτης Μαλιᾶς ἀπὸ τὴν Ἀπλωταρίαν γρόσια ---5.
- Μικὲς Πετροκόκκινος Κουτζιονίχης ἀπὸ Ἀπλωταρίαν τουραλία ---2.
- Λούλα Μαυροκορδάτη ἀπὸ Ἀπλωταρίαν, ζιτωζιολία ---3.
- Λουκῆς Μαυροκορδάτος ἀπὸ Ἀπλωταρίαν, καὶ ὁ υἱὸς του Λούλας ζιτωζιολία ---3 καὶ ἡ σύζυγός του Μιμίνα πρόθεσιν.
- Σέγγης Σκάρας ἀπὸ τὸν Κρημνόν βενέτικον ---1 τζικ. μισόν.
- Δημήτρης Πούρπουρας ἀπὸ τὸ Παλαιόκαστρον τουραλία ---1.
- Κατερινὰ Δράκενα χήρα ἀπὸ Ἀπλωταρίαν γρόσια ---5.
- Ἰωάννης Πελεκανάκης ἀπὸ τὸν Κρημνόν, τοῦ λόγου του καὶ Μικὲν γρόσια ---9.
- ἡ Ἄννα τοῦ Κωνσταντῆ Δροσεννοῦ σκλάβα πρόθ.
- ὁ Θεοδωρῆς Κλουμάσης Πετραλῆς ἀπὸ τοὺς Κρημνοὺς τὸν πατέρα του

- Παντελήν γρόσια ---5.
 ἢ Μαρούκα τοῦ Χριστοφῆ Σικιάρη, ἀδελφή τοῦ πρώην Ἀδριανουπό-
 λεως²⁵³ Κλήμεντος ἀπὸ τὸν Κρημὸν γρόσια ---5.
 ὁ Ἀντώνιος ἱερεὺς, οἰκονόμος ἀπὸ τὸν Κρημὸν τουραλία ---1.
 ὁ Φραντζῆς υἱὸς τοῦ Ἀντώνη ρεῖζη ἀπὸ τὸν Κρημὸν, Ἀντόνιον γρόσια
 ---5.
 ὁ Ἀντώνιος ἱερεὺς δικαιοφύλαξ ἀπὸ τὸν Κρημὸν γρόσια ---4.
 ὁ Νικολὸς μπαλτατζῆς ἀπὸ Ἀπλωταρίαν, Μανόλην ζιντζιολία ---2.
 ὁ Σιδερῆς Καλουδάς ἀπὸ τὸν Κρημὸν γρόσια ---5.
 ὁ Ζωρζῆς Σίφωμος ἀπὸ τὸ Παλαιόκαστρον, Γεώργιον καὶ Ὁριέξαν
 γρόσια ---5.
 ὁ Ἰωάννης γκεμιτζῆς ζολόταις ---2.
 ὁ παπᾶ Σιδερῆς Σίφωμος ἀπὸ τὸ Παλιόκαστρον γρόσια ---5.
 ὁ παπᾶ Μάρκος κληρικὸς ἀπὸ τὸ Παλαιόκαστρον γρόσια ---5.
 ὁ Μικὲς Νεγροπόντης ἀπὸ Ἀπλωταρίαν βενέτικα ---3.
 ἢ Λούλα Σεβαστοπούλα, γυνὴ τοῦ Ζωρζῆ Στρατηδίκου ἀπὸ Ἀπλωτα-
 ρία γρόσια ---5.
 ὁ Πόλιτος Κλουμούσης ἀπὸ Ἀπλωταρίαν ζολόταις ---3.
 ὁ Ἀνδρέας Μαῦρος ἀπὸ Ἀπλωταρίαν ζολόταις ---8, ἔδωκε καὶ διὰ τὸν
 πενθερὸν του Ζωρζῆν Σεβαστόπουλον βενέτικα ---12.
 ὁ Μικὲς Ἀγγερῶς ἀπὸ Ἀπλωταρίαν τουραλία ---1.
 ὁ Μικὲς Ἀπαλίρας ἀπὸ Ἀπλωταρίαν τοῦ λόγου του, καὶ Αἰκατερίναν
 γρόσια ---20.
 ὁ Σταμάτης Βοδομάτης Ψύχας τὸν πατέρα του Μιχαὴλ καὶ Κωνσταντί-
 νον ζιντζιολία ---6.
 ὁ Στεφανῆς Ράλης, γαμβρὸς τοῦ Λίλα ἀπὸ Ἀπλωταρίαν, βενέτικα ---20.
 ὁ Σταμάτης Τζίφος ἀπὸ τοὺς Κρημνοὺς οὐγγαροὶ ---5.
 55α ὁ Ζωρζῆς τοῦ Σγούρου ὁ θεῖος τοῦ ἐπιτρόπου μας ζιντζιολία ---15.
 καὶ ἡ σύζυγός του Κυράτζα Δεσποينوῦ θυγάτηρ.
 ὁ Σταμάτης Σγούτας, υἱὸς τοῦ χατζῆ Λουκῆ ἀπὸ τὸν Κρημὸν, τὴν μη-
 τέρα του Κεροῦν τουραλία ---4.
 ἢ Ἀντζοῦ, τοῦ ποτὲ Σκαρλάτου Μαυροκορδάτου σύζυγος, νόμφη δὲ τῶν

253. Ὁ Κλήμης μητροπολίτης Χαλκηδόνος, τὸ 1690 χειροτονεῖται Ἀδριανουπόλεως μετὰ τὴν ἔξωση τοῦ Νεοφύτου. Πρβλ. Γ. ΖΑΒΙΡΑ, Νέα Ἑλλάς, Ἀνατύπωσις Ἐπιμελεία Τ. Γριτσόπουλου, Ἀθήναι 1972, σ. 401. Στις 28 Σεπτεμβρίου 1738 ἀναγγελλία τοῦ θανάτου του. «Ἀπέθανε καὶ ὁ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει πρώην Ἀδριανουπόλεως Κλήμης, πλήρης ἡμερῶν καὶ εἰς γῆρας βαθὺ ἐλθὼν, εὐαγγελικὸν καὶ θεάρεστον βίον ζήσας περίπου τὸ ἑκατὸν ἔτη, καὶ ἐτάφη». Κ. ΔΑΠΟΝΤΕ, Δαικικαὶ Ἐφημερίδες, ἐκδ. Ἐ. Legrand, τ. Α', Paris 1880, σ. 48'. Πανομοίωτοπο τῆς ὑπογραφῆς τοῦ πρώην Ἀδριανουπόλεως Κλήμεντος εἰς Μ. ΓΕΛΕΩΝ, Πατριαρχικαὶ Ἐφημερίδες, σ. 164.

- ἐπιτρόπων τῆς Ἁγίας Κυριακῆς, Λουκῆν τὸν πατέρα της, καὶ Σκαρλά-
 τον γρόσια ---10.
 ὁ Ζωρζῆς Δράκος ἀπὸ Ἀπλωταρίαν, Μάρκον καὶ τοῦ λόγου του γρόσια
 ---10.
 ἢ Βιεροῦ τοῦ Μυρίση χατζῆ Γιάννη, ζολόταις ---2.
 ὁ Μανόλης Κλουμάσης ἀπὸ Ἀπλωταρίαν ζιντζιολία ---3.
 ὁ Νικολῆς τοῦ Γεωργανῆ ἀπὸ Ἀπλωταρίαν, βενέτικα ---1.
 ὁ Τζανῆς Ψακῆς ἀπὸ Ἀπλωταρίαν γρόσια ---5.
 ὁ Ἀντωνάκης Φωτεινὸς ἀπλωταρούσης γρόσια ---5.
 ὁ Τζωρτζῆς Φωτεινός, καὶ ὁ υἱὸς του γρόσια ---5.
 ἢ Λούλα τοῦ Ροδοκανάκη γυνὴ τοῦ Μαθθία Ροδοκανάκη ἀπὸ Ἀπλωτ.
 γρόσια ---6.
 ὁ Μάρκος Σίφωμος ἀπὸ τὸν Κρημὸν βενέτικα ---1.
 ὁ παπᾶ Κλήμης τοῦ Μηλωνᾶ ἀπὸ Ἀπλωτ., βενέτικα ---1.
 ὁ Καράβης, ἦτοι ὁ Θεοδωρῆς Κουτρουλίδικος ἀπὸ Παλαιόκαστρον γρό-
 σια ---5.
 ὁ Περῆς Κάπαρης ἀπὸ τὸν Κρημὸν βενέτικα ---1.
 ὁ παπᾶ Νικόλαος Τζιολῆς ἀπὸ τὸ Παλαιόκαστρον Καλούδαν πρόθ.
 ὁ Ἀντώνης Χιλιαδᾶς ἀπὸ Ἀπλωταρία πρόθ.
 ἢ Εἰρήνη ἀπὸ χωρίον Βέσα, σύζυγος τοῦ Μουρλούσα, ἀπὸ τὴν ἐνορίαν
 τῆς Χαριτωμένης γρόσια ---3.
 ὁ Λάμπρος Σινάνης ἀπὸ τὰ Βουρλά γρόσια ---3.
 ὁ πνευματικὸς παπᾶ Βησαρίων ἀθηναῖος ἠγούμενος τῆς Ἁγίας Ὑπα-
 κοῆς²⁵⁴ τουραλία ---10.
 ὁ Ἀμβρόσιος Μαῦρος, τὸν πατέρα του Κωνσταντῖνον, καὶ Λούλαν, καὶ
 Μαρίαν γρόσια ---5, ἔγραψε καὶ τὴν ἀδελφή του Κεροῦ, Ρενέ.
 ὁ Γρηγόριος ἱερομόναχος ἀπὸ Καλημασιά²⁵⁵ ἠγούμενος τοῦ Προφήτου
 Ἡλιοῦ πρόθ.
 ἢ Ζαμπέλα τοῦ Γεωργάκη ἀπὸ τὴν Μύκονον πρόθ.
 ἢ Ζενοῦ κόρη τοῦ Μισὲ Κωνσταντῖνου, καὶ σύζυγος τοῦ Κωνσταντῖνου
 Ράλη, γρόσια ---30.
 55β ὁ Μικὲς Βοῦρος ὁ νέος ἐπίτροπός μας τὴν σύζυγόν του Αἰκατερίναν παρ-
 ρησίαν.
 ὁ Μιχάλης τοῦ συγχωρημένου ἀπὸ τὴν Μύκονον τοῦ λόγου του καὶ Εἰρή-
 νην τὴν μητέρα του πρόθ.

254. Ἁγία Ὑπακοή, μονὴ τῆς Χίου, ἡ ὁποία δὲν ὑφίσταται πιά.

255. Καλημασιά, χωριὸν στὰ Ν τῆς χώρας τῆς Χίου κοντὰ στὸ ὁποῖο τὸ 1625 ἰδρύθηκε τὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Ραγούση. Ἰδρύσεις μονῶν καὶ ἐκκλησιῶν, Χίος 1972 ἡμερολόγιο.

- ὁ Γεώργιος Καζανόβας ἀπὸ τὸν Κρημνὸν τοῦ λόγου του καὶ Ζαμπελοῦν πρόθεσιν.
- ὁ Μελέτιος ἱερομόναχος πρωτοσύγκελλος Καλβοκορέσης πρόθ.
- ὁ Διονύσιος ἱερομόναχος Μαρίαν πρόθ.
- ἡ Ζενοῦ σύζυγος τοῦ Βοδομάτη Σκαραμαγκᾶ πρόθ.
- ὁ Μικὲς Νεγροπόντης εἰς τὸν θάνατόν του γρόσια ---30.
- ὁ Κωνσταντῖνος Στακέτας μᾶς ἔδωκε σκοντέλια, καὶ ἐγράφη πρόθ.
- ὁ Μπατῆς Δράκος ἀπὸ Ἐπλωταρίαν τοῦ λόγου του, καὶ Ὁριετοῦν, καὶ Μαροῦν πρόθ.
- ὁ Λωρεντζῆς Μανροκορδάτος, γαμβρὸς τοῦ χατζῆ Λουκῆ, τὴν μητέρα του Σμαράγδαν καὶ τὴν σύζυγόν του Μαριετοῦν, καὶ τοῦ λόγου του γρόσια 30, διὰ τὰς πέτρας ὅπου ἔδωκεν εἰς τὸ μετόχι.
- ὁ ἱερομόναχος Νεόφυτος Κουλουμάκης Πετραλῆς ἐφιέρωσε ἓνα σπίτι εἰς τὴν Ἐπλωταρίαν εἰς τὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Ἡλιοῦ, ὅμως μετὰ τὸν θάνατόν του, κάμνει ὡς ἦτον γρόσια ---150 ἢ παραπάνω, ἔγραψε τοῦ λόγου του, καὶ Ἰωάννην, καὶ Μαρίαν τοὺς γονεῖς του, καὶ Σεβαστιανήν. τὸ ἀφιερωτικὸν τὸ ἀφησεν εἰς τὸν Μισὲ Τζωρτζῆν Βούρον θεῖον τοῦ ἐπιτρόπου μας.
- ἡ Δεσποινὴ Νεγροπόντη εἰς τὸ ἀρχοντικὸν τοῦ Μισὲ Ζωρτζῆ Βούρου, γρόσια ---10.
- ὁ Γεωργάκης Σοφρῆ ἀθηναῖος παρησίαν. ἐλάβομεν τὰ 14 γρόσια ἔδωκε καὶ ὁ υἱὸς του Ἰωάννης ὁμολογίαν νὰ δώκῃ τὰ ἄλλα 15 εἰς τρεῖς χρόνους, ἐκ τῶν ὁποίων εἶναι νὰ παίρῃ ὁ Μουσταφᾶ μπαρμπέρης κρητικὸς γρόσια ---50, τὴν ὁμολογίαν ἀφήκαμεν τοῦ ἐπιτρόπου διότι ἔλαβεν ἄλλα ---5.
- ὁ Κωνσταντῆς παζάρμπασης παρησίαν, ἔλαβεν ὁ ἐπίτροπος γρόσια ---16. ἐλάβομεν καὶ ἡμεῖς ---20, ἔμεινε νὰ δώκῃ ὁ ἀνεψιὸς του, ἦτοι ὁ διάκος τοῦ Μπαλῆ ---14.
- ὁ Ζωρτζῆς Στρούβιλας μερὰ τὸν θάνατόν του γρόσια ---10, ἡ ὁμολογία εἰς τοὺς ἐπιτρόπους μας.
- ἐλάβομεν ἀπὸ τὸν παπᾶ Γρηγόριον σκλάβον μωραῖτην γρόσια ---25.
- Ἰγνάτιος Ἰουστινιάνης φράγγος, ἐξάδελφος πρῶτος τοῦ χατζῆ Λουκῆ, τουραλία ---4.
- 56a ὁ ἐπίτροπός μας Μισὲ Κουζῆς ἔδωκε γρόσια ---50 εἰς τὴν οἰκοδομὴν παρη., ἦτοι ὁ συμπέθερος τοῦ ἐπιτρόπου μας.
- ὁ Μισὲ Μικὲς Ράλης καὶ ἡ ἀρχόντισσά του Μαριετοῦ γρόσια ---250.
- ὁ Μισὲ Στρατῆς Πετροκόκκινος, καὶ ἡ σύζυγός του Ἀριστοῦ ζωτζιρλία ---50.
- ἡ Γιαγιούλα φράγγια ἦτοι παλίστρια, Γιαγιούλα, Δημητράκη, καὶ Μπενεντῖνα ---μ' εἶπε πῶς δίδει τέσσαρα γρόσια τῆς ἐπιτρόπισσάς μας.

- χατζῆ Νικολῆς Ζυγομαλάς (Κρημνός) πρόθ.
- Ἀνδρέας ἱερὸς Ψαρὰ (Ἐπλωταρία) πρόθ.
- ἡ Εἰρηνοῦσα κρητικιά, τοὺς γονεῖς τῆς Γιώργην καὶ Μαριέταν γρόσια ---5.
- ἡ Ἀγγοῦλα τοῦ Πασπάτη τζικίν. ---1 ἀπὸ τὴν Ἐπλωταρίαν.
- ἡ Μαρία ---μ'.
- Θεοδωρῆς Μανροκορδάτος πρόθ.
- ὁ Κόκος Δαμιανὸς ἀφιέρωσε μετὰ τὸν θάνατόν του γρόσια ---100, ἔγραψεν ἑαυτὸν παρρ. καὶ τὸν πατέρα του Βασιλάκη, καὶ τὴν μητέρα του Ἀγγενοῦ, καὶ Ἐρρόθειον ἱερομόναχον ---αμ', τὴν ὁμολογίαν ἀφήσαμεν τοῦ ἐπιτρόπου μας. ἐλάβομεν τὰ ---10 γρόσια, ἀπὸ τὸν χατζῆ Μανόλη Ῥούτιον, τὰ ὅποια μᾶς τὰ ἔστειλεν ἀπὸ τὴν Πάτμον ὁ Γεώργιος Μουστάκης ρεῖζης δὰ τὸ σπίτι ὅπου ἐπούλησε τοῦ Ἁγίου Τάφου ὁ υἱὸς τοῦ Μισὲ Τζανῆ καὶ ἡ ἀρχόντισσά του Δεσποινὴ ὁ υἱὸς των Μικὲς ζωτζιρλία ---15.
- ἡ σύζυγος τοῦ Μπέη Ἀγγερον μποχτζαλίκι πορτογάλλο τῆς ἐστείλαμεν ἀπὸ τὴν πόλιν μετὰ τὸν ἐπίτροπον ἓνα πεσέτο γρόσια ---2 $\frac{1}{2}$
- ὁ ἱατρός ὁ ἐλθὼν ἐν χίω Τζέσης Καλβοκορέσης.
- εἰς τὴν τζόχαν τοῦ σπιτίου τοῦ παπᾶ γρόσια ---7 παρὰ. ---10.
- εἰς τὴν τζόχαν τοῦ Πέτρου Μειμάρη γρόσια ---6, παρ. 13.
- Μελέτιος Τζαμολάκος ἱερομόναχος δάσκα.
- Ἰδες πράσιον λαγὸν ἴδες χιώτη παλαβό²⁵⁶.
- Ἐξήλθομεν ἀπὸ τὴν Χίον διὰ τὴν Μυτιλήνην 1726, φεβρουαρίου 23²⁵⁷.
- ὁ Ντέρβος καρβοκώρης γρόσια ---25 ναῦλον.
- ὁ Ἀντώνης ἀμμουδιανὸς γρόσια ---30 ναῦλον.
- εἰς τὰ γιοβατζοχάρτια γρόσια ---13 καὶ παρὰ 15.
- ὁ κατῆς τῆς Χίου Ἀχμέτ Ἐφέντης ἀπὸ τὸ Γιαρμπρεζίρι.
- 56b γείτων τοῦ μετοχίου μας ὁ διδάσκαλος παπᾶ Συμεών.
- καὶ ἡ Δράκινα.
- καὶ ὁ Λορεντζῆς Μανροκορδάτος γαμβρὸς τοῦ χατζῆ Λουκῆ, τοῦ ὁποίου νὰ ζητήσωμεν τὸ πλησίον περιβόλι.
- τοῦ μητροπολίτου ὁ ἀδελφὸς Κωνσταντῖνος || || φράγγα ἡ πενθερά του Ζαμπελοῦκα.
- Νικολὸς Γιούκας διὰ τὴν ὑπόθεσιν τῶν || ||
- Ἰδες γουροῦνι παστρικό ἴδες θερμιώτην παστρικό.

256. Ἡ παραλλαγή αὐτῆς τῆς παροιμίας εἶναι «Ἰδες Χιώτη φρόνιμον, ἴδες πράσιν» ἄλογον». Βλ. Α. ΒΛΑΣΤΟΥ, *Χιακά*, σ. 130, σημ. 2.

257. Αὕτη εἶναι ἡ τελευταία χρονολογικὴ ἔνδειξη γι' αὐτὴ τὴν περιοδεία τοῦ Χρυσάνθου, γιατί δὲν ὑπάρχει ἄλλη καταγραφή γιὰ τὸ πότε ἐπέστρεψε ἀπὸ τὴ Μυτιλήνη.

57a 1725 αὐγούστου 29.

Ἀπήλθομεν εἰς τὸ χωρίον Θυμιανὰ²⁵⁸, ἠκούσαμεν ἱερὰν μυσταγωγίαν ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἁγίου Ἐδστρατίου, ἐκάμαμεν ἀγιασμόν, ὠμιλήσαμεν, ἔπεσεν ἡ 15ῃ τοῦ Ματθαίου, ὁμοῦ καὶ ἡ Ἀποτομὴ τοῦ Προδρομοῦ, ἐβάλαμε κοντί· ἐπιτροπος ὁ ἱερεὺς Νικόλαος τοῦ Κοσμοπαπάδη.

ἐμοιράσαμε εἰς τοὺς χριστιανοὺς συγχωροχάρτια -51, ἐξ ὧν ἐλάβομεν γρόσια ---43, καὶ ἔμειναν νὰ μᾶς δώσουν καὶ τὰ λοιπά.

ἐστέλαμε ὕστερον τὸν παπᾶ Παῖσιον καὶ ἔδωκεν συγχωροχάρτια -10 καὶ μᾶς ἔφερε γρόσια ---10.

ἐδώκαμεν χωριστὰ εἰς τοὺς στενακούσους, ἦτοι τοὺς λιθοκόπτας διὰ νὰ φέρουν πέτραν εἰς τὸ πηγάδι τῆς Ἁγίας Κυριακῆς²⁵⁹ συγχωροχάρτια -12. ἀπήλθομεν εἰς τὸ μοναστήριον τῶν Ἁγίων Ἀναργῶρων.

ὁ ἠγούμενος τουραλία ---2, καὶ ἀπὸ συγχωροχάρτια τῶν πατέρων γρόσια ---3, εἶτα ἀνέβημεν εἰς τὸν Ἁγιον Μηνᾶ²⁶⁰, ἠκούσαμεν αἰθῆς ἱερὰν μυσταγωγίαν. ἐδώκαμεν συγχωροχάρτια -20 καὶ ἐλάβομεν γρόσια ---19.

ὁ ἠγούμενος παπᾶ Ἰγνάτιος γρόσια ---1.

ὁ Σάββας μοναχὸς γρόσια ---10.

ὁ προηγούμενος παπᾶ Παγκράτιος γρόσια ---28.

Αὐγούστου 20, ἀπήλθομεν εἰς τὸ Νεοχώριον. Τῇ ἐπαύριον ἠκούσαμεν θεῖαν μυσταγωγίαν εἰς τὴν Παναγίαν, ἐκάμαμε ἀγιασμόν καὶ ὠμιλήσαμε, ἐβάλαμε κοντί, ἐκάμαμε ἐπιτρόπους τὸν Ἀργυρὸν Τριβισάκη, καὶ τὸν Νικολῆν Γυναικουζούδη τοῦ Βασιλείου.

ἐδώκαμε συγχωροχάρτια -40, ἐξ ὧν ἐλάβομεν γρόσια ---21 καὶ παρ. 17. ὕστερον ἔδωκε κοινῶς τὸ χωρίον τῷ παπᾶ Παῖσιῳ γρόσια ---15.

Σεπτεμβρίου 2, ἀπήλθομεν εἰς χωρίον Βαβύλαις. Τῇ ἐπαύριον ἠκούσαμεν θεῖαν μυσταγωγίαν ἐν τῷ σεβασμίῳ ναῷ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἐκάμαμε ἀγιασμόν ὠμιλήσαμε, ἐβάλαμε κοντί, ἐκάμαμε ἐπιτρόπους εἰς τὸ χωρίον τοῦ Διακολουκῆν Ἐλιακίδη, καὶ τὸν Ἰωάννην μαρμαρᾶν.

57β Θεοδώρης Σέψης (Ἀπλωτ.) βενέτικα ---1.

ὁ Νικολῆς τὸν πατέρα του Παντελεῆν γρόσια ---10.

ἔδωκε καὶ τὸ χωρίον κοινῶς βοήθειαν γρόσια ---8.

258. Θυμιανὰ χωριὸν κοντὰ στὴ χώρα τῆς Χίου, φημισμένο γιὰ τὴν θυμιανούσιχη πέτρα του μὲ τὴν ὁποία πελεκήθηκαν πολλὰς ἐκκλησιὰς τῆς Χίου. Βλ. Χίος, Ἡμερολόγιο 1970.

259. Μὲ χρυσόβουλλο τοῦ 1714 ὁ Νικόλαος Μαυροκορδάτος «Αὐθέντης πάσης Μολδοβλαχίας» ἀφιερώνει στὸν Ἁγίον Τάφον τὸ ναὸ τῆς Ἁγίας Κυριακῆς «ὕπὸ τὴν δεσποτείαν καὶ διοίκησιν» τοῦ Ἱεροσολύμων Χρυσάνθου. *Épistolaire*, p. 117-120.

260. Ὁ Ἁγιος Μηνᾶς ἰδρύθηκε στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 16ου αἰῶνα καὶ εἶναι μοναστήρι ἀφιερωμένο στοὺς μάρτυρες Μηνᾶ, Βικτωρα καὶ Βικέντιο. Βλ. «Ἁγιος Μηνᾶς, ἡ ἱστορικὴ μονὴ τῆς Χίου», Χίος 1969. Ἀρχμ. ΙΩΑΝΝΟΥ Μ. ΑΝΔΡΕΑΔΟΥ, δ.π., σ. 298.

ἐδώκαμε συγχωροχάρτια -28, ἐλάβομεν γρόσια ---27 καὶ ἔμειναν τὰ ὑπόλοιπα.

ἐδώκαμε καὶ τῷ ἐφημερίῳ τῆς Κρύας Βρύσης συγχωροχάρτια -5.

ἔμειναμε εἰς τὸ σπίτι τοῦ Σταμάτη ἱερέως, ὅστις μᾶς εἶπεν ὅτι ἦτον καὶ ἐκπαλαί κοντία τοῦ Ἁγίου Τάφου εἰς τὰ ρηθέντα χωρία²⁶¹, καὶ ἦν ἐπιτροπος εἰς μὲν τὸ ἴδιον χωρίον Βαβύλαις, ὁ πατὴρ αὐτοῦ Δημήτριος Σέψης, εἰς δὲ τὸ Νεοχώριον ὁ Ἰωάννης παπᾶ Παντελεῆ, εἰς τὰ Θυμιανὰ ὁ Μιχάλης Γουῖλα, καὶ εἰς τὸ Χαλκιδὸν ὁ Νικόλας Κουρῆς.

Εἰς τὸ Χαλκιδὸν σεπτεμβρίου 3, ἐκάμαμε ἀγιασμόν ἐν τῷ ναῷ τῆς Παναγίας, καὶ ὠμιλήσαμεν, ἐβάλαμε κοντί, ἐκάμαμε ἐπιτρόπους τὸν Σταμάτην Βυγκάκη, καὶ τὸν Νικολῆν Μπαλαμπάδη.

ἐδώκαμε συγχωροχάρτια -58 ἐλάβομεν γρόσια ---25 καὶ ἔμειναν τὰ λοιπά.

58a 1725 σεπτεμβρίου 4.

Ἀπήλθομεν εἰς τὴν Ἁγίαν Μονὴν²⁶² τιμωμένην ἐπ' ὀνόματι τῆς Δεσποίνης ἡμῶν, τὴν ἐπαύριον ἱεροουρήσαμεν, ὠμιλήσαμε, ἔπεσε δὲ ἡ 16ῃ Κυριακῇ τοῦ Ματθαίου· κτίτωρ τοῦ μοναστηρίου Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος, αἰτιοὶ οἱ ἐν ἐκείνῳ τῷ μέρει ἀσκούμενοι τρεῖς μοναχοί, Νικῆτας, Ἰωάννης, καὶ Ἰωσήφ μοναχός, οἵτινες ἦσαν ἐπὶ τῆς βασιλείας Μιχαὴλ τοῦ Παμφλαγόνος, καὶ τοῦ Καλαφάτου, καὶ τοῦ ρηθέντος Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου, τῶν βασιλίδων Θεοδώρας καὶ Ζωῆς.

ἠγούμενος τοῦ μοναστηρίου Νικηφόρος ἱερομόναχος, ἔκαμαν βοήθειαν κοινῶς τοῦ Ἁγίου Τάφου γρόσια ---400.

ἀφιερώσαμεν καὶ ἡμεῖς τῇ ἱερᾷ ἐκκλησίᾳ Σταυρὸν βηθλεεμίτικον εὐμεγέθη.

Περιγραφή τῆς ἐκκλησίας:

τὸ μῆκος τοῦ ἁγίου βήματος αὐτῆς ἀπὸ τὸ σύνθρονον ἕως τὰ ἅγια θυρίδια πῆχαις 5, τὸ δὲ πλάτος πῆχ. 11, τὸ μέσον τοῦ βήματος ἡμικύκλιον, παρ' ἐκάτερα δὲ τὰ μέρη αὐτοῦ ἔχει δύο τούρλαια μικρά, ἔχει παράθυρα 5, ὀρθομαρμαρώσις πορφυρᾶ ἕως τὸ ἥμισυ, τὸ δὲ ἀνώτερον διὰ μωσσείου, τὸ ἔδαφος ἐκ μαρμάρου.

Ὁ ναὸς ἦτοι τὸ καθολικόν:

ἐξ ἑνὸς τουρλαίου μεγάλου διὰ μωσσείου, τὸ μῆκος πῆχ. 11, ὁμοίως καὶ τὸ πλάτος, ἡ ὠραία πύλη αὐτοῦ, ἦτοι τὸ μῆκος τοῦ ἐδάφους αὐτῆς πῆχ. 1, τὰ πλάγια αὐτῆς πορφυρᾶ, κάτωθεν ἕως τὸ ἥμισυ τοῦ ὕψους ὀρθομαρμαρώσις πορφυρᾶ, εἶτα τὸ ἄνωθεν ὄλον κυκλικῶς διὰ μωσσείου, ἔχει κο-

261. Τὰ χωρία αὐτὰ δηλαδὴ Θυμιανὰ, Νεοχώρι, Βαβύλαις καὶ Χαλκιδὸν εἶναι κοντὰ στὴ Χώρα τῆς Χίου καὶ εὐκόλως μπορούσε νὰ περιοδέψει ἐκεῖ ἡ συνοδεία τοῦ Χρυσάνθου.

262. Γιὰ τὴν Νέα Μονή, βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΦΩΤΕΙΝΟΥ, *Τὰ Νεαμονήσια*, Χίος 1865. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΒΕΝΙΑΔΗ, *Ἱστορία τῆς Νέας Μονῆς*, Χίος 1968.

λώνας 32. 16 κάτω μείζονες, και 16 επάνω αυτών ελάττονες, αι βάσεις των κάτωθι πορφυραϊ τὸ ἔδαφος ἐκ μαρμάρου πορφυροῦ, ἔχει παράθυρα ἄνω και κάτω και κύκλ. 36.

ἡ δευτέρα στάσις, ἦτοι ὁ πρόναος, τὸ μήκος πῆχ. 5, τὸ πλάτος 12, τὸ κάτω ἄχρι τοῦ ἡμίσεος ὀρθομαρμάρωσις πορφυρᾶ, τὸ ἄνω διὰ μωσσειῶν. ἡ στρωσὶς διὰ μαρμάρων ἐν τῷ μέσῳ τούρλα μείζων, παρ' ἐκάτερα δὲ αὐτῆς, δύο ελάττονες, εἰς τὰ ἔξω τῆς ἀλλῆς κατὰ τὸ βόρειον μέρος τούρλαιον ἡμικύκλιον ζωγραφισμένον.

ἡ τρίτη στάσις τοῦ αὐτοῦ ἦτις και μεταγενεστέρα, ἦτοι ὁ νάρθηξ, τὸ πλάτος πῆχ. 8, τὸ μήκος 17, τούρλαια τρία, τὸ μέσον μείζον των δύο. κολῶναι πορφυραϊ δύο και δύο ἐκ μαρμάρου λευκοῦ, μέρος ὀρθομαρμάρωσις πορφυρᾶ, ἦτοι ἡ ἀνατολικὴ πόρτα, και τὰ πλάγια αὐτῆς, τὸ λοιπὸν ὄλον ζωγραφία· ἡ στρωσὶς ἐκ μαρμάρου, τὰ πλάγια τῆς πόρτας ἐκ μαρμάρου, ἐν τούτῳ και τὸ μνήμα των τριῶν κτιτόρων πορφυροῦν.

τετάρτη στάσις τὸ καμπαναρεῖον, τὰ πλάγια τῆς πόρτας πορφυρᾶ, μεταγενεστέρα αὐτῆς τῆς τρίτης στάσεως, ὅθεν και ἀκαλλῆς, ἔχει δύο θύρας εἰς τὰ προαύλια, νότιον και βόρειον.

Ἄγια λείψανα:

δείκνυνται ἐν ταύτῃ πολλά, ὁμοῦς τὰ ἐξαιρέτᾳ εἰσι ταῦτα: τὸ ἐπάνω κρανίον Εὐθυμίου τοῦ Μεγάλου, τὸ μέγαν δάκτυλον τῆς δεξιᾶς τοῦ Προδρόμου, μέρος τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Τήρωνος, ἡ κέρα τοῦ Ἁγίου Εὐσταθίου, ἡ κέρα τοῦ Ἁγίου Φιλίππου ἑνὸς των ἐπτὰ διακόνων, ἡ κέρα τοῦ Τιμοθέου τοῦ Ἀποστόλου, προσέτι και δύο τμήματα Τιμίου Ἐύλου ἐντὸς Ἱερῶν Σταυρῶν.

58β Μᾶς ἔδωσαν βοήθειαν οἱ ἐπίτροποι τῆς Ἁγίας Ματρῶνης γρόσια ---100. οἱ ἐπίτροποι τῆς Ἁγίας Ὑπακοῆς ζιτζιζιλία ---6, διατὶ ἐπήγαμεν εἰς τὴν εορτὴν τῆς Κοιμήσεως.

κοινῶς οἱ κάπηλοι γρόσι. ---30.

οἱ ἐπίτροποι τοῦ Ἁγίου Βίκτωρος δύο σιτζατέδες φιλοδώρημα, διατὶ ἐλειτουργήσαμεν εἰς τὸν Ἁγιον Βίκτωρα τὰ Εἰσόδια.

μᾶς ἔφερον ὁ παπᾶ Παῖσιος βοήθειαν ἀπὸ τὰ χωρία γρόσια ---691.

ἐλάβομεν ἀπὸ τὸν ἡγούμενον τῆς Ἁγίας Κυριακῆς παπᾶ Μανάριον εἰς χρόνους γρόσια ---160, ἔδωκε και διὰ τὸ ἀμπέλι γρόσια ---130.

ἄσπρα τῶν κουτίων

1725 τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἀπὸ τὸ Παλαιόκαστρον γρόσια ---32 και παρ. 15.

ἀπὸ τὴν Τρίπολιν καμπάναν ὁ Μικὲς Γιαλούσης γρόσια ---41.

ἀπὸ τὸν Κρημνὸν ὁ Παῦλος Σγούτας γρόσια ---35 παρ. 10.

ἀπὸ τὴν Ἀπλωταριαν ὁ Ζωρζῆς Ἀδγουρινὸς γρόσια ---71.

μᾶς ἔφερον ἀπὸ τὴν Μύκονον ὁ πρωτοφάλης γρόσια ---25, ἐγράψαμεν Μαντελοῦσαν, Ἀνάραν, Μαρίαν, Γλέντα, και Ἰωάννην πρόθεσιν.

1726 ἰανουαρίου 25, μᾶς ἔφεραν ἀπὸ τὰ Θυμαῖα ἄσπρα τοῦ κουτίου γρόσια ---23 $\frac{1}{2}$, ἐλάβομεν και τοῦ κουτίου τὰ ἄσπρα ἀπὸ τὸ Χαλκιδὸν γρόσια -- 4 και παρ. 15.

ἐλάβομεν και ἀπὸ τὸ Νεοχώριον γρόσια ---7.

Ἀμερικῆ

Ὁ Μαυροειδῆς ἦλθεν εἰς τὴν Χίον εἰς τὸν ἐπίτροπόν μας Μισὲ Κουζῆν και τοῦ εἶπε πὼς ἕνας χριστιανὸς, ὀνόματι Ποθητὸς, εὐρισκόμενος εἰς τὴν Ἀμερικῆν ἐν τῇ θανῇ του ἄφησε εἰς τὸν Ἁγιον Τάφον γρόσια ---100, και δι' αὐτὰ ἔφερον ὁ ρηθεις Μαυροειδῆς λουλάκι δικάδ. 27.

ὁ ἀδελφὸς τοῦ ρηθέντος Μαυροειδῆ λέγεται Γιαννάκης Γοιμάνης, ὅστις εὐρίσκειται εἰς τὸ Καλέξι τῆς Ἰσπανίας, τὸ ὅποῖον λουλάκι τὸ ἐστείλαμεν τῷ ἡγουμένῳ τῆς Πόλεως νὰ τὸ πουλήσῃ.

ἔτι ἐστείλαμεν τῷ αὐτῷ εἰς μίαν κόφην ταλέρια²⁶³ και σκουτέλια²⁶⁴ τζιζώτικα 140 και κουμάρια χιζώτικα 6, εἰς ἄλλην ταλέρια και σκουτέλια 195, εἰς ἄλλην κουμάρια χιζώτικα 31.

Ἐστείλαμεν εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ

Μὲ τὸν πρωτοσύγκελλον παπᾶ Εὐγένιον δώδεκα χάρτας²⁶⁵ τῆς Ἱερουσαλήμ, δύο κοσμογραφίας²⁶⁶ και δύο βιβλία Περὶ Ἐξομολογήσεως²⁶⁷ ἐκ των ἡμετέρων.

1725 μηνὶ μαῖου, μᾶς ἔφερον ὁ παπᾶ Γεράσιμος ἀπὸ τὴν Κρήτην ἄσπρα τοῦ κουτίου γρόσια ---83 και ρούπι.

263. Ταλέρια, ταλιέρι = μικρὸ καλάθκι γιὰ καρπούς, ἢ ἀκόμη γιὰ τὸ νῆμα.

264. Σκουτέλλι, μεσν. σκουτέλλιον ἀπὸ τὸ λατιν. scutella = ἀγγεῖο.

265. Εἶναι ὁ χάρτης ποῦ περιέχεται ἀργότερα στὸ βιβλίον τοῦ ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ, Ἱστορία και περιγραφὴ τῆς Ἁγίας Γῆς και τῆς Ἁγίας Πόλεως Ἱερουσαλήμ, Ἐνετίησιν 1728.

266. Μὲ κοσμογραφίαις ἔνοσε ὁ Χρῦσανθος τὸ ἔργο του Εἰσαγωγὴ εἰς τὰ Γεωγραφικὰ και Σφαιρικὰ, ἐν Παρισίοις 1716· παρόμοια ἔκδοσις τὸ 1718 ἀπὸ τὸν Ἀντόνιο Βόρτολι στὴ Βενετία.

267. Εἶναι τὸ βιβλίον Διδασκαλία ἀφέλιμος περὶ μετανοίας και ἐξομολογήσεως συλλεχθεῖσα παρὰ ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ πρεσβυτέρου και ἀρχιμανδρίτου τοῦ ἀγιωτάτου, ἀποστολικοῦ και πατριαρχικοῦ θρόνου των Ἱεροσολύμων, Ἐνετίησιν 1724.

Κοὺς ἀδασί

Μᾶς ἔστειλεν ὁ ἐπίτροπός μας χατζή κὺρ Χριστόδουλος γρόσια ---231, καὶ τούλτι μᾶς ἔφερεν ὁ παπᾶ Καλλίνικος ἀπὸ τὴν Μυτιλήνην τὰ ἄσπρα τῶν κοντίων γρόσια ---55 καὶ τούλτι.

ἔστειλαμε τὸν Παῖσιον εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ ἰουνίου 25, τοῦ ἐδώκαμεν ἔξοδα γρόσια ---25.

1725 Ἰουλίου 7, ἔστειλαμεν τῷ καθολικῷ εἰς τὴν Πόλιν σταυρὸν τζοβα-ερένιον, χάνδρα φίλτσι, μαῦρον σκότον βενέτικον πήχ. 10 καὶ ρούπ. 5, ἔστειλαμε κατόπιν τῷ αὐτῷ χάρταις 8 ἐκ τῶν ἡμετέρων καὶ 4 μεγάλαις λατινικαῖς, ἦτοι τὰ 4 μέρη τοῦ κόσμου καὶ κατόπιν μίαν βισταλόγκα καὶ ἓνα καλαμάρι λέχιμον.

59a ἔστειλαμεν τῷ ἡγουμένῳ εἰς τὴν Πόλιν ἓνα βαρέλι κάπαριν ὀκάδ. 44 μὲ τὸ ξόλον, μηνὶ αὐγούστῳ ἦλθεν ὁ παπᾶ Κόριλλος ἀπὸ τὴν Ἄνδρον εἰς τὴν Χίον καὶ μᾶς ἔδωκε γρόσια ---100.

ὁ αὐτός, 1714, εἰς τὴν Λάρισσαν μᾶς ἔδωκε γρόσια ---150.

ἔτι μᾶς ἔστειλε μὲ τὸν πρωτοσύγκελλον τῆς μεγάλης ἐκκλησίας παπᾶ Παρθένιον γρόσια ---160.

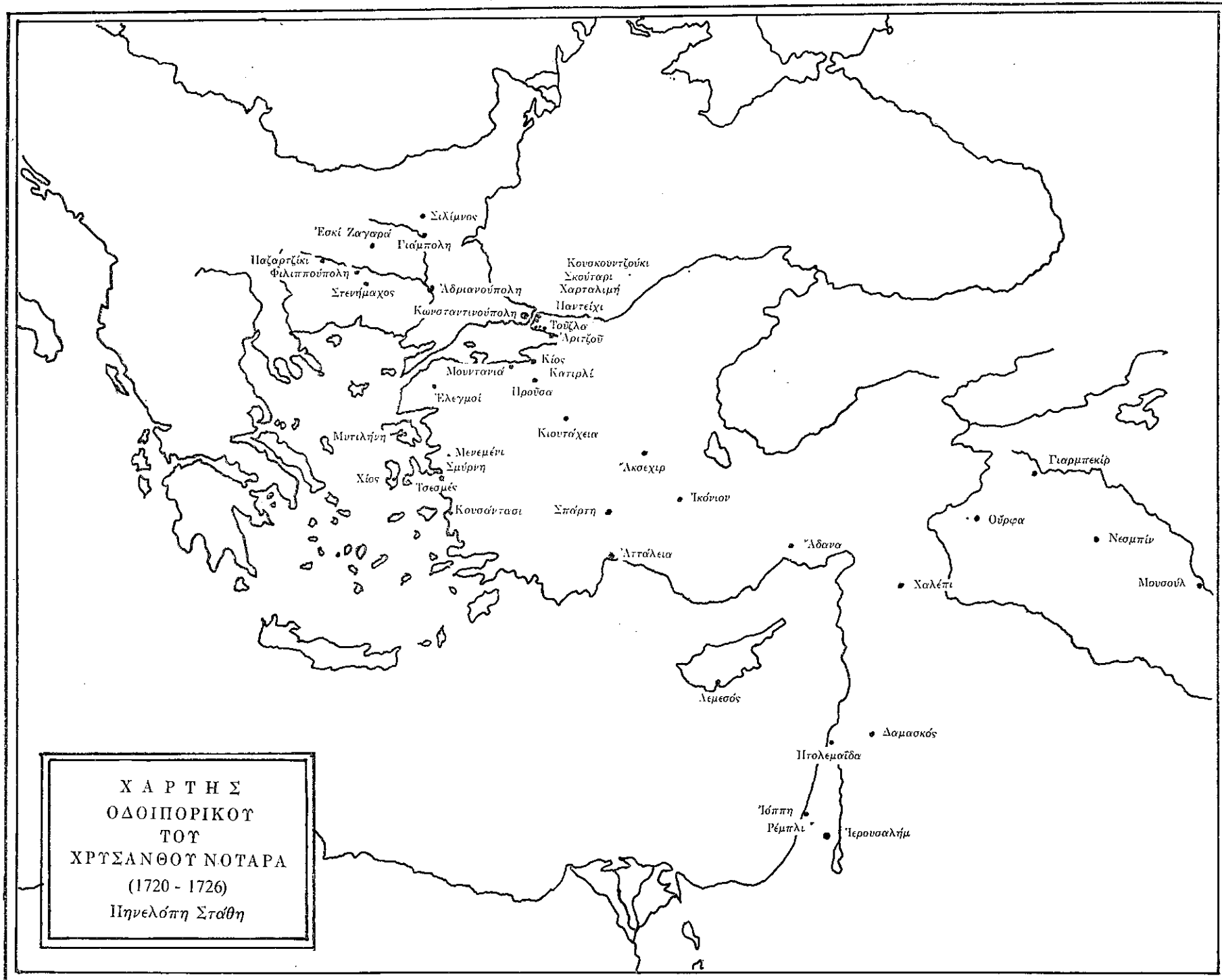
ἔτι γρόσια ---50.

ἐπανέστρεψε δὲ εἰς τὴν Ἄνδρον 1725 μηνὶ αὐγούστῳ.

* Ἐγραψεν ὁ Ἀποστολάκης ἀρχοντίτζης ἀπὸ Μυτιλήνην καὶ ἐκάμαμεν μνημόσυνον εἰς τὴν καμπάναν τοῦ υἱοῦ του Φωτεινοῦ καὶ ἔγραψε τῷ ἄρχοντι ἰατρῷ πὺς ἔχει νὰ μᾶς δώσει τρεῖς παρρησίας, ὅταν ὑπάγωμεν εἰς τὴν Μυτιλήνην.*

268. Τούλτι, νομισματικὴ μονάδα μικρῆς ἀξίας, ρουμ. tult. = τουρκικὸ διώβολο. Βλ. καὶ Hurmuzaki, ὁ.π. XIV, 3, σ. 83.

* Εἶχε τυπωθεῖ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἐργασίας μου, ὅταν κυκλοφόρησαν σὲ ἀνά-τυπα οἱ σχετικὲς μὲ τὰ βαπτιστικὰ ὀνόματα ἐργασίες τῶν: Λ. ΔΡΟΥΛΙΑ, «Ἡ ἐθιμικὴ πα-ράδοση στὴν ὀνοματοθεσία καὶ ὁ Διαφωτισμός», *Μνήμων*, 10 (1984) σ. 187-201, καὶ ΑΙΚΑ-ΤΕΡΙΝΗ ΑΣΔΡΑΧΑ-ΣΠΥΡΟΣ ΑΣΔΡΑΧΑΣ, «Βαπτιστικὰ καὶ οἰκογενειακὰ ὀνόματα σὲ μιὰ νη-σιώτικὴ κοινωνία: Πάτμος», *Ἀμνησὶς στὴ μνήμη Φώτη Ἀποστολόπουλου*, Ἀθήνα 1984, σ. 53-72.

1720. μαρτ' 14. ἔφησε εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον...
μαρτ' 15. ἔφησε εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον...
ἔφησε εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον...
ἔφησε εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον...

ἔφησε εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον...
ἔφησε εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον...
ἔφησε εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον...
ἔφησε εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον...

ἔφησε εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον...
ἔφησε εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον...
ἔφησε εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον...

+ ἔφησε εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον...
ἔφησε εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον...

+ ἔφησε εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον...
ἔφησε εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον...

+ ἔφησε εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον...
ἔφησε εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον...

+ ἔφησε εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον...
ἔφησε εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον...

+ ἔφησε εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον...
ἔφησε εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον...

+ ἔφησε εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον...
ἔφησε εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον...

+ ἔφησε εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον...
ἔφησε εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον...

+ ἔφησε εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον...
ἔφησε εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον...

+ ἔφησε εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον...
ἔφησε εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον...

+ ἔφησε εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον...
ἔφησε εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον...

+ ἔφησε εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον...
ἔφησε εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον...

+ ἔφησε εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον...
ἔφησε εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον...

A

MIIT 237, φ. 1α. Ὁδοιπορικὸ τοῦ Χρυσάνθου Νοταρᾶ. — Ἡ ἀρχὴ τοῦ χειρογράφου.

30

ἡγορεῖ ἡ γάρφα 17 α α διὰ τὸν 23
 3 γάρφα ἀνατολικῶς ἐπὶ τῆς γάρφας ἀνατολῆς

Ἐπισημειώθη ἡ ἀνατολική γάρφα 17 α α διὰ τὸν 23
 ἡ ἀνατολική γάρφα 17 α α διὰ τὸν 23
 ἡ ἀνατολική γάρφα 17 α α διὰ τὸν 23

Ἐπισημειώθη ἡ ἀνατολική γάρφα 17 α α διὰ τὸν 23
 ἡ ἀνατολική γάρφα 17 α α διὰ τὸν 23
 ἡ ἀνατολική γάρφα 17 α α διὰ τὸν 23

Ἐπισημειώθη ἡ ἀνατολική γάρφα 17 α α διὰ τὸν 23
 ἡ ἀνατολική γάρφα 17 α α διὰ τὸν 23
 ἡ ἀνατολική γάρφα 17 α α διὰ τὸν 23

Ἐπισημειώθη ἡ ἀνατολική γάρφα 17 α α διὰ τὸν 23
 ἡ ἀνατολική γάρφα 17 α α διὰ τὸν 23
 ἡ ἀνατολική γάρφα 17 α α διὰ τὸν 23

Ἐπισημειώθη ἡ ἀνατολική γάρφα 17 α α διὰ τὸν 23
 ἡ ἀνατολική γάρφα 17 α α διὰ τὸν 23
 ἡ ἀνατολική γάρφα 17 α α διὰ τὸν 23

MIIT 237, φ. 30α. — Ἡ σύσταση τοῦ ἑλληνοαραβικοῦ σχολείου στὴ Γιάφρα.

ἡ ἀνατολική γάρφα 17 α α διὰ τὸν 23
 ἡ ἀνατολική γάρφα 17 α α διὰ τὸν 23
 ἡ ἀνατολική γάρφα 17 α α διὰ τὸν 23

ἡ ἀνατολική γάρφα 17 α α διὰ τὸν 23
 ἡ ἀνατολική γάρφα 17 α α διὰ τὸν 23
 ἡ ἀνατολική γάρφα 17 α α διὰ τὸν 23

ἡ ἀνατολική γάρφα 17 α α διὰ τὸν 23
 ἡ ἀνατολική γάρφα 17 α α διὰ τὸν 23
 ἡ ἀνατολική γάρφα 17 α α διὰ τὸν 23

ἡ ἀνατολική γάρφα 17 α α διὰ τὸν 23
 ἡ ἀνατολική γάρφα 17 α α διὰ τὸν 23
 ἡ ἀνατολική γάρφα 17 α α διὰ τὸν 23

ἡ ἀνατολική γάρφα 17 α α διὰ τὸν 23
 ἡ ἀνατολική γάρφα 17 α α διὰ τὸν 23
 ἡ ἀνατολική γάρφα 17 α α διὰ τὸν 23

ἡ ἀνατολική γάρφα 17 α α διὰ τὸν 23
 ἡ ἀνατολική γάρφα 17 α α διὰ τὸν 23
 ἡ ἀνατολική γάρφα 17 α α διὰ τὸν 23

MIIT 237, φ. 31α. — Τὰ «δοσίματα» τοῦ Χρυσάνθου Νοταρά.

Handwritten Greek text in a cursive script, likely a calendar or list of events. The text is arranged in several columns and includes various dates and names. Some words are underlined or written in larger letters. The script is dense and difficult to read without specialized knowledge of the dialect or handwriting.

ΜΠΤ 237, φ. 31β. — Συνέχεια τῶν δοσιμάτων.

Π Ι Ν Α Κ Ε Σ

A.

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΤΩΝ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΩΝ ΤΟΥ ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΧΦ. ΜΠΤ 237

Πρώτη Περιοδεία

φ. 8α	ἀπό	Ἀδριανούπολη	Ἰανουάριος	1720
	→	εἰς	Φιλιππούπολη	
	ἀπό	Φιλιππούπολη	Μαρτίου 13	1720
	→	εἰς	Παζαρτζίκι	Μαρτίου 14
φ. 1	ἀπό	Παζαρτζίκι	Ἀπριλίου 4	1720
	→	εἰς	Στενήμαχον	Ἀπριλίου 5
φ. 14β	→	εἰς	Σιλιμνον	Μαΐου 15
	ἀπό	Σιλιμνον	Μαΐου 27	1720
φ. 15β	→	εἰς	Ἑσκή Ζαγαρά	Μαΐου 28
	ἀπό	Ἑσκή Ζαγαρά	Ἰουνίου 6	1720
	→	εἰς	Γιάμπολη	Ἰουνίου 7
φ. 20α	→	εἰς	Κωνσταντινούπολη	Ἰουλίου

Δεύτερη Περιοδεία*

φ. 28α (24α)	ἀπό	Κωνσταντινούπολη	Σεπτ. 4	1721
	→	εἰς	Μουντανιά	Σεπτ. 4
	→	εἰς	Προύσα	Σεπτ. 7
	ἀπό	Προύσα	Σεπτ. 18	1721
	→	εἰς	Κιουτάχεια	Σεπτ. 22
φ. 28β (24β)	ἀπό	Κιουτάχεια	Σεπτ. 23	1721
	→	εἰς	Σπάρτη	Σεπτ. 27
	ἀπό	Σπάρτη	Ὀκτωβρ. 1	1721
	→	εἰς	Ἀττάλεια	Ὀκτωβρ. 4

* Ἡ περιοδεία αὕτη περιγράφεται δύο φορές ὅπως δηλώθηκε στὴν εἰσαγωγή, σ. 131; ἐδῶ δίνονται οἱ ἡμερομηνίες ὅπως προκύπτουν ἀπὸ τὴ σύνθεση τῶν δύο καταγραφῶν.

φ. 25α	ἀπὸ	Ἀπτάλεια	ᾠκτωβρ. 12	1721
	→	εἰς Λεμεσὸν	ᾠκτωβρ. 17	1721
	ἀπὸ	Λεμεσὸν	ᾠκτωβρ. 18	1721
	→	εἰς Γιάφφα	ᾠκτωβρ. 23	1721
φ. 25β (30β)	ἀπὸ	Γιάφφα	Νοεμβρ. 24	1721
	→	εἰς Ρέμπλι		
	ἀπὸ	Ρέμπλι	Νεομβρ. 27	1721
	→	εἰς Ἱερουσαλήμ	τὴν ἴδια μέρα	
φ. 33β	ἀπὸ	Ἱερουσαλήμ	Ἰουλίου 5	1722
	→	εἰς Γιάφφα	τὴν ἴδια μέρα	1722
	ἀπὸ	Γιάφφα	Ἰουλίου 18	1722
	→	εἰς Πτολεμαΐδα	Ἰουλίου 18	1722
φ. 34α	ἀπὸ	Πτολεμαΐδα	Ἰουλίου 25	1722
	→	εἰς Δαμασκὸν	Ἰουλίου 29	1722
φ. 34β	ἀπὸ	Δαμασκὸν	Αὐγούστου 6	1722
	→	εἰς Χαλέπι	Αὐγούστου 15	1722
φ. 35α	ἀπὸ	Χαλέπι	Σεπτ. 14	1722
	→	εἰς Ἀδανα	Σεπτ. 23	1722
	ἀπὸ	Ἀδανα	Σεπτ. 25	1722
	→	εἰς Ἰκόνιον	ᾠκτωβρ. 2	1722
	ἀπὸ	Ἰκόνιον	ᾠκτωβρ. 4	1722
	→	εἰς Ἀκ Σεχίρ	ᾠκτωβρ. 6	1722
	ἀπὸ	Ἀκ Σεχίρ	ᾠκτωβρ. 7	1722
	→	εἰς Σκούταρι	ᾠκτωβρ. 18	1722
φ. 35β	→	εἰς Κωνσταντινούπολη	ᾠκτωβρ. 24	1722

Τρίτη Περιοδεία

φ. 36α	ἀπὸ	Κωνσταντινούπολη	Μαΐου 17	1724
	→	εἰς Κουσκουντζούκι		
	ἀπὸ	Κουσκουντζούκι	Ἰουνίου 3	1724
	→	εἰς Χαρταλιμή	τὴν ἴδια μέρα	
	→	εἰς Παντεῖχι	Ἰουνίου 4	1724
	→	εἰς Παναγία Ἀκρίτα	Ἰουνίου 5	1724
	→	εἰς Τοῦζλα	τὴν ἴδια μέρα	1724
	ἀπὸ	Τοῦζλα	Ἰουνίου 6	1724
	→	εἰς Ἀριτζοῦ	τὴν ἴδια μέρα	1724
φ. 36β	ἀπὸ	Ἀριτζοῦ	Ἰουνίου 8	1724
	→	εἰς Κατιρλί	τὴν ἴδια μέρα	1724

	ἀπὸ	Κατιρλί	Ἰουνίου 9	1724
	→	εἰς Μουντανιά	τὴν ἴδια μέρα	1724
φ. 37α	ἀπὸ	Μουντανιά	Ἰουλίου 20	1724
	→	εἰς Ἐλεγκμοῦς	τὴν ἴδια μέρα	1724
φ. 38α	ἀπὸ	Ἐλεγκμοῦς	Ἰουλίου 30	1724
	→	εἰς Κίον	τὴν ἴδια μέρα	1724
φ. 41α	ἀπὸ	Κίον	Αὐγούστου 21	1724
	→	εἰς Μουντανιά		
	ἀπὸ	Μουντανιά	Σεπτεμβρίου 3	1724
	→	εἰς Προύσα	τὴν ἴδια μέρα	1724
φ. 41β	ἀπὸ	Προύσα	Σεπτεμβρίου 25	1724
	→	εἰς Σμύρνην	ᾠκτωβρίου 7	1724
φ. 50α	ἀπὸ	Σμύρνην	Ἀπριλίου 26	1725
	→	εἰς Βουρλά	τὴν ἴδια μέρα	1725
φ. 51α	ἀπὸ	Βουρλά	Μαΐου 10	1725
	→	εἰς Τσεσμὲν	Μαΐου 11	1725
φ. 53α	→	εἰς Χίον	Μαΐου 12	1725
φ. 56α	ἀπὸ	Χίον	Φεβρουαρίου 23	1726
	→	εἰς Μυτιλήνην		

B.

ΡΟΥΦΕΤΙΑ, ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ ΚΑΙ ΛΕΙΩΜΑΤΑ

Ἄγωγιάτες 230.

ἀλειμματὰς 238.

ἀλευράδες 182.

ἀλευράς 182.

ἀμαξάδες 163.

ἀμπατζήδες [τουρκ. abaci = κατασκευαστὲς καὶ πωλητὲς μαύρου μάλλινου ὑφάσματος] 160, 174, 200.

ἀμπατζήδες καλφάδες 161.

ἀμπατζής 168, 189, 190, 248.

ἀμπελοურγοὶ 183.

ἀμπελοურγὸς 167.

ἀρχιεπίσκοπος Σίλβεστρος 211, 216, 219.

ἀρχων ἱατρὸς 272.

ἀρχων μέγας λογοθέτης 231.

ἀρχων ρήτωρ 172.

ἀσταρτζήδες [τουρκ. astarcı = κατασκευαστὲς καὶ πωλητὲς εἰδικοῦ ὑφάσματος γιὰ φόδρα] 182.

ἀσταρτζής 182, 189, 191.

Βάμεσης 219.

βεζιραζέμης [τουρκ. vezir-i âzem = μέγας Βεζίρης] 212.

βοεβόδας 258.

Γενιτζάραγας [τουρκ. yeniceri ağası = ἀρχηγὸς τοῦ σώματος τῶν γενιτσαρῶν].

γενιτζάρης 214, 223.

γιαλὰς 241.

γιαγτζής [τουρκ. yağcı = λαδέμπορος] 193.

γιασακτζής [τουρκ. yasağcı = κλητήρας

- εὐταξίας] 209, 245.
 γεμιστής [τουρκ. gemici = ναυτικός] 264.
 γουναράδες 160, 178.
 γούναρης 189, 190, 194, 201, 245, 254.
 γραμματικός 189, 209, 214, 217, 220;
 224, 226.
 Δασκάλα 249, 252, 254.
 διδάσκαλος 166, 217, 219, 240, 245, 254,
 261.
 δικαιοφύλαξ 264.
 δισδάρης [τουρκ. dizdâr = φρουρός κά-
 στρου] 213, 218.
 δουλαπτής 187.
 δουλγέριδες (ντουλγέριδες, τουλκέριδες)
 [τουρκ. dülger = ξυλουργός] 163, 260,
 259.
 δραγουμάνος 200, 213, 216, 218, 224, 225,
 227, 245, 263.
 Ήκμεκτζήμπας [τουρκ. ekmekçi başı =
 ἀρχιφούρναρης] 247.
 Ζευγάς, ζευγαράς 190.
 Ήγούμενος 173, 205, 206, 210, 215, 225,
 232, 235, 246, 248, 252, 265, 269, 270.
 Ήατρός, Μανουήλ Σκυλίτζης 262.
 ιατρός, Μανσοῦρ 228.
 ιατρός, Μιχαλάκης 107.
 ιατρός, Τζέσσης Καλβκορέσης 267.
 ιερομνήμων 259.
 Καζάζης [τουρκ. kazaz = μεταξουργός] 247.
 καζαντζήδες 163, 182.
 καζαντζής 186, 190, 194, 214.
 καμάρας 205, 218, 222.
 κάπηλας 183, 248, 249, 250.
 κάπηλοι 163.
 καραβοκύρης 267.
 καρβάνπας [τουρκ. kervan başı = ἐπι-
 κεφαλής τοῦ καρβανιοῦ] 230, 245.
 κασάπης 162.
 καφετζής 214.
 καφταντζήδες [τουρκ. kaftancı = κατα-
 σκευαστής καὶ πωλητὴς ἐπανόφωριου
 kaftan] 158.
 καφταντζής 177, 189.
 κεραμιδάς 160.
 κερσετετζήδες [τουρκ. keresteci = ξυλόμε-
 πορος] 182.
 κερσετετζής 207.
 κεχαγιάς [τουρκ. kâhya = οἰκονόμος ἢ
 φροντιστής] 208, 212.
 κλειδαράς 167.
 κληρικὸς 264.
 κόνσουλός 211.
 κουγουμτζής [τουρκ. kuyumcu = κοσμη-
 ματοπώλης] 243.
 Λαμπαδάριος 234.
 λιθοκόπτες 268.
 λογοθέτης Γεώργιος 238, 242.
 λογοθέτης Χρυσοβέργης 206.
 Μάγειρας 209, 222.
 μανδαλτζής 189, 190.
 μαμμή 198, 253, 254.
 μαρμαράς 268.
 ματαρατζής [τουρκ. matara = δοχεῖο γιὰ
 νερὸ ἢ κρασί καλυμμένο μὲ τσόχα κοιν.
 παγούρι] 220.
 μαρμαράς 268.
 μεταξάς 209.
 μητροπολίτης Καισαρείας 221.
 μητροπολίτης Λαοδικείας 221.
 μητροπολίτης Πισιδίας 215.
 μητροπολίτης Πτολεμαίδος 225.
 μητροπολίτης Τριπόλεως 221.
 μητροπολίτης Χαλεπίου, 228.
 μολλὰς [τουρκ. molla = μολλὰς, ἱεροδίκης,
 ἱεροσπουδαστής] 200.
 μουμτζήδες [τουρκ. mumcu = κηροποιοί]
 164, 180.
 μουμτζής 184, 250, 251, 252, 253.
 μουνετζήμπας [τουρκ. münecimbaşı =
 ἀρχιαστρονόμος] 219.
 μουσελίμης [τουρκ. müselleme = ἐπαρχὸς ἢ
 διοικητὴς κομόπολης] 212, 214, 218.
 μουτεβελής [τουρκ. müteveli = διαχει-
 ριστὴς βακουφικῶν κτημάτων] 204.
 μπακάλης 162, 181.
 μπακάλης 192, 194, 202, 258, 263.
 μπαλτατζής 264.
 μπαρμπέρης 266.
 μπειλικτζής [τουρκ. beylikçi = πρῶτος
 γραμματέας τοῦ ἰδιαιτέρου γραφείου
 τοῦ σουλτάνου] 208.
 μπογιατζήδες 163, 181.

- μπογιατζής 169, 190, 250, 258.
 μποζατζής [τουρκ. bozaci = πωλητὴς ἢ
 κατασκευαστὴς μποζά, ποτοῦ ἀπὸ κε-
 χρί] 163.
 μποσταντζήδες 162.
 μωλωνάς 254.
 Νακίπης [τουρκ. nakib = ἀντιπρόσωπος τοῦ
 Seyh] 198, 228.
 νομοφύλαξ 238, 239.
 ντεμιρτζής [τουρκ. demirci = σιδεράς] 257.
 ντουλγέριδες (βλ. δουλγέριδες).
 Οἰκονόμος 166, 169, 184, 193, 242, 264.
 Παζάρ πασής [τουρκ. pazar başı = ἐπό-
 πτης ἀγοράς] 202, 266.
 παλικτζής [τουρκ. balıkcı = ψαράς] 178, 187.
 παπουτζήδες 160, 163, 180.
 παπουτζής 169, 187, 192, 247, 252.
 πατριάρχης Ἀλεξανδρείας 220.
 πατριάρχης Ἀντιοχείας 227.
 περιβολάρης 245, 252.
 περιβολαρείσσα 250.
 πεστεμαλτζής 248, 249, 251.
 πισκοπὸς καλφασί [τουρκ. piskopos kal-
 fasi = βοηθὸς ἐπισκόπου] 197.
 πιτζακτζής [τουρκ. bıçakçı = μαχαίρο-
 ποιδὲς] 253.
 πορτάρης 219.
 πραγματευτὴς 251.
 πραγματευτὴς ἄγγλος 228.
 πρέσβυς 211.
 πρωτέδικος 238, 239.
 πρωτονοτάριος 236.
 πρωτόπαπας 186, 189.
 πρωτοσύγκελλος 188, 230, 235, 239, 259,
 271, 272.
 Ραφτάδες 182.
 ράφτης 192, 193, 204, 247, 248, 252.
 ρετζέ φέντης [reis efendi = ὑπουργὸς ἐξω-
 τερικῶν] 208.
 ρεφερνδάρης 239.
 ρήτωρ 237, 240.
 Σαήδες [τουρκ. sai = ἀγγελιαφόρος] 205.
 σακελλάριος 161, 166, 185.
 σαμαράδες 163.
 σαμολαδὰς 192, 203, 249.
 σαμπουντζής 187, 189, 190, 193.
 σεπετζής [τουρκ. sepetçi = καλαθοποιὸς] 233.
 σιμιτζής [τουρκ. simitçi = κολουράς] 165,
 182.
 σκευοφύλαξ 239.
 σλουτζιάρης 231.
 σοβατζής 261.
 σύγκελλος 258.
 Τακιατζήδες [τουρκ. takkeci = κατασκευα-
 στὴς ἢ πωλητὴς σκούφων] 159, 178.
 τακιατζής 158, 244, 247, 248, 250.
 ταμπάκης [τουρκ. tabak = βυρσοδέψης] 171.
 τεζιαχτάρης [τουρκ. tezgâhtar = ὑπάλ-
 ληλος καταστήματος] 248.
 τελλάης 248.
 τερζήδες [τουρκ. terzi = ράφτης] 160.
 τερζήμπας 257.
 τερζής 186, 187.
 τζαουσλάρ ἐμίνης [çavuşlar emini = ἐπό-
 πτης τῶν çavuş] 231.
 τζοπάνης 186, 193, 194, 253.
 τζορβατζής [τουρκ. çorbacı = προύχων,
 πρόκριτος] 186, 190, 213.
 τζουκαλάδες 159.
 τζοχαδάρης [τουρκ. çuhadar = ἀξίωμα ἀ-
 ντίστοιχο μὲ τὸ τοῦ πρωτοβεστιάρη] 200.
 τζοχατζής 247, 250, 251.
 τουλκέριδες (βλ. δουλγέριδες).
 τουφεκτζήδες 162.
 τσεμετζής [τουρκ. çeşme = κρήνη] 189.
 Φετρά ἐμίνη [τουρκ. fetva emini = νομι-
 κὸς στὰ θρησκευτικὰ δικαστήρια] 208.
 Χαζνεδάρης [τουρκ. haznedar = θησαυρο-
 φύλακας] 202.
 χαλάτζης [τουρκ. hallaç = παπλωματάς]
 190.
 χαρτοφύλαξ 262.
 χειρουργὸς Ἀναστάσης 207, 220.
 χειρουργὸς Νικόλαος 207.
 χειμάμης [τουρκ. hekim = ἰατρός] 245.
 χρυσοχόοι 164, 179.
 χρυσοχὸς 245.
 Ψάλης 194, 201, 203 (πρωτοψάλης) 209,
 210, 214, 244, 271 (πρωτοψάλτης).
 ψαράς 202, 251.
 ψωμάδες 180.

Γ.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΟΠΩΝΥΜΙΩΝ ΚΑΙ ΕΝΟΡΙΩΝ

- *Αγία Κυριακή, εκκλησία-Χίος 268, 270·
 ένορία-Φιλιππούπολη 172.
 Αγία Μαρίνα, ένορία-Στενήμαχος 166.
 Αγία Ματρώνα, μοναστήρι-Χίος 270.
 Αγία Μονή, μοναστήρι-Χίος 269.
 Αγία Παρασκευή, εκκλησία-Κατιρλί 234·
 εκκλησία-Μενεμένη 253· τζιφλίνα-Τσε-
 σμές 260.
 Αγία Τριάδα, ένορία-Γιάμπολη 192, 193,
 195.
 Αγία Ύπακοή, μοναστήρι-Χίος 265, 270.
 Άγιοι Ανάργυροι, μοναστήρι-Χίος 260,
 268.
 Άγιοι Απόστολοι, εκκλησία-Χίος 260.
 Άγιοι Θεόδωροι, εκκλησία-Τρίγλια 235.
 Άγιος Άβέρκιος, μοναστήρι-Έλεγμοι 235.
 Άγιος Βίκτωρ, εκκλησία-Χίος 260, 270.
 Άγιος Βούκλας, 250.
 Άγιος Γεώργιος, 250, 259· εκκλησία-Κίος
 238, 239· εκκλησία-Παντείχι 232· ένο-
 ρία-Γιάμπολη 192· ένορία-Στενήμαχος
 166.
 Άγιος Δημήτριος, εκκλησία-Γιάμπολη 189·
 εκκλησία-Σιλίμνος 189· εκκλησία-Χίος
 270· ένορία-Φιλιππούπολη 172.
 Άγιος Εύστράτιος, εκκλησία-Θυμιανά 268.
 Άγιος Θεόδωρος, εκκλησία-Χαρταλιμή 232.
 Άγιος Ιάκωβος, εκκλησία-Χίος 261.
 Άγιος Ίγνάτιος, εκκλησία-Κίος 238.
 Άγιος Ιωάννης, εκκλησία-Κατιρλί 234· εκ-
 κλησία-Τσεσμές 260.
 Άγιος Κωνσταντίνος, εκκλησία-Μενεμένη
 253· εκκλησία-Τρίγλια 235· ένορία-Φι-
 λιππούπολη 172.
 Άγιος Μηνάς, μοναστήρι-Χίος 268.
 Άγιος Νικόλαος, εκκλησία-Βαβύλαις 268·
 εκκλησία-Τσεσμές 260· ένορία-Στενή-
 μαχος 166.
 Άγκυρα 245, 246, 252, 254.
 Άδανα 230.
 Άδριανούπολη 172, 186, 188, 192.
 Άκσεχιρ 230, 249, 252.
- *Άλασεχέρ 245.
 *Άλατζιλάρ, χωριό 165.
 *Άμερική 271.
 *Άμπελιανό, συνουκισμός-Στενήμαχος 166,
 171.
 *Άμπρατζήδες, χωριό 180.
 *Άνδρος 246, 272.
 *Άπλωταριά 260, 261, 262, 263, 264, 265,
 266, 267, 271.
 *Αραχοβίτζα 190.
 Αρβανιτοχώρι 172.
 *Αρβανιτοχώριον, χωριό-Τούρνοβο 186.
 *Αργυρόκαστρο 250.
 *Αριτζού 233, 234.
 *Αρκατζέ, μαχαλάς-Έσκι Ζαγαρά 190,
 192.
 *Αχλέν, χωριό 183.
- Βαβύλαις, χωριό-Χίος 268, 269.
 Βλαχία 231.
 Βοδενά, χωριό 170.
 Βουρλά 246, 249, 257, 259, 265.
- Γαλατās 256.
 Γαλάτισσα 246.
 Γιορτές 251.
 Γενή Μαχαλάς-Σκούταρι 230.
 Γεράνι-Κίος 230.
 Γιάμπολη 188, 189, 192, 194, 195.
 Γιαρμπεκίρ 267.
 Γιμπιράν, ένορία-Έσκι Ζαγαρά 192.
- Δεσπότης Χριστός-Κίος 238.
 Δοχειαρίου, μονή 185.
- *Έζρούμι (Έρζερούμ) 257.
 *Έλεγμοι 235, 238.
 *Έσκι Ζαγαρά 189, 192.
 Εύριπος 247.
- Θεΐρα, τὰ 253.
 Θεοσκεπάστος, εκκλησία-Κίος 239.

- Θεσσαλονίκη 189, 195, 246.
 Θυμιανά-Χίος 268, 269, 271.
- *Ιερουσαλήμ 186, 195, 240, 244, 271, 272.
 *Ικόνιο 230.
 *Ίμαρέτι, ένορία-Έσκι Ζαγαρά 192.
 *Ινέμπαλη 241.
 *Ισπανία 271.
- Καγιάμπασι 244.
 Καλέζι-Ισπανία 271.
 Καλλυμασία 265.
 Καλλίτζι 158.
 Καλογέροβο 165.
 Καλογράδων, μοναστήρι 242.
 Καλόφερον 188.
 Καλφάκιοι 195.
 Κασπάκα 239.
 Κατζαμπλί, χωριό 163.
 Καραγάτζι, χωριό 171.
 Καρβουνά, συνουκισμός-Γιάμπολη 195.
 Κάστρον 195.
 Κατίκιοι, χωριό 188.
 Κατιρλί 234.
 Κεφελέ μαχαλεσί 250.
 Κεχαριτωμένη, μοναστήρι-Χίος 260.
 Κίος 237, 238, 244.
 Κοζάνη 158, 185.
 Κοίμηση Θεοτόκου, εκκλησία-Κίος 238.
 Κομάτκιοι, χωριό 183.
 Κούκλενα 168, 170.
 Κουνουκτζί, χωριό 190.
 Κούσαντασι 254, 255, 272.
 Κουσκουντζούκι 231.
 Κρημνός 260, 261, 262, 263, 264, 265,
 266, 267, 271.
 Κρήτη 271.
 Κρύα Βρύση-Χίος 269.
 Κύπρος 250.
 Κωνσταντινούπολη 195, 230, 231, 271.
- Λάρισα 272.
- Μαγνησία 250.
 Μαντατζήν, ένορία-Έσκι Ζαγαρά 192.
 Μάρμαρα 242.
 Μαχμουτ πασα 256.
 Μελένικο 157.

- Μενεμένη, τὸ 253.
 Μητρόπολη, ένορία-Φιλιππούπολη 172.
 Μουτανιά 234, 235, 244.
 Μουσταφά Πασά 172.
 Μπατζικόβο, μοναστήρι 166, 171, 190.
 Μπελιγράδι 159.
 Μπέλοβα, χωριό 164.
 Μπέλοστι, χωριό 182.
 Μπεσίκτας, ένορία-Έσκι Ζαγαρά 192.
 Μπουλουτζάνι, χωριό 190.
 Μύκονος 265, 271.
 Μυστράς 262.
 Μυτιλήνη 267, 272.
- Ναζλί 254.
 Νάουσα 246.
 Νεοχώριον, χωριό-Κων/πολη 195, 231·
 χωριό-Χίος 268, 269, 271.
 Νήσι 158.
 Ντεπρέτζιστα, χωριό 165.
 Ντερεντζικιοι, χωριό 183, 185.
 Ντερμέντερεσι, χωριό 183.
- Ξάνθη 168.
- *Οζοντζόβα 172.
 Ούγκρια 257.
- Παζαρτζίκι 157, 158, 165, 192.
 Παλαιόκαστρον 261, 263, 264, 265, 270.
 Παναγία, εκκλησία-Βουρλά 259· εκκλη-
 σία-Παντείχι 232· εκκλησία-Χίος 268·
 ένορία-Κίος 244· ένορία-Στενήμαχος
 166· ένορία-Φιλιππούπολη 172· τζι-
 φλίνα-Τσεσμές 260.
 Παναγία Άκριτα 232.
 Παναγία Γοργουπήκοος 238.
 Παναγία Θεοσκεπάστη 238.
 Παναγία Χρυσαληθινή 233.
 Παντείχι 232.
 Παπαζλί 172.
 Πέρματα 230.
 Πέστρα 164.
 Πόλογο, βλ. και Ταχταλί 172.
 Πρατζίγιοβο 165.
 Πρόυσα 240, 245.
 Προφήτης Ήλίας, μοναστήρι-Χίος 265,
 266.

Ραιδεστός 188.	Τούντζας, βλ. Ταίναρος.
Ρούμελη 195.	Τούρνοβο 186.
	Τοῦσα 232.
Σάμος 253.	Τρίγλια 234.
Σενίτοβο 157.	Τρίπολις 270.
Σέστινμα 164.	Τριχινά 241, 242.
Σίλε 230.	
Σιλίμνος 183, 185, 186, 188, 189, 192, 195.	Φιλιππούπολις 157, 172, 178, 185, 186, 192.
Σιναϊόν 232.	Φώκαις 245· Κανιούρικαις Φώκαις 246.
Σκατζιλίδα, τοποθεσία 236.	
Σκούταρι 230, 257.	Χαλέπι 230.
Σμύρνη 231, 245, 254, 259.	Χαλικίδ 271.
Σπάρτα 255.	Χαμτζάγα, χωριό 182.
Στενήμαχος 157, 166, 171.	Χαριτωμένη, ένορία-Χίος 265.
	Χαρμανλί 172.
Ταίναρος, ποταμός 192, 194, 195.	Χαρταλιμή 232.
Ταμπάχνα, μαχαλάς 190.	Χάσσοι 171.
Ταξιάρχης, εκκλησία-Χίος 238, 243.	Χιμετφακί, μαχαλάς 190, 192.
Ταχταλί, χωριό· βλ. Πόλογο 172.	Χίος 255, 260, 267, 271, 272.
Τζεργάνι, καδιλίκι 190.	Χοτζακί, μαχαλάς 190, 192.
Τζεσμές 259.	Χριστός, μαχαλάς 239.
Τζοκμανόγω, χωριό 182.	Χρυσοπηγή, εκκλησία-Κωνσταντινούπολη 207.
Τήνος 249, 253, 255.	

Δ.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ
ΠΟΥ ΑΠΑΝΤΟΥΝ ΣΤΟ ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΟ

* <i>Ασπρο</i>	<i>Παράς</i>
<i>Βενέτιμο</i> , βλ. σημ. 4, σ. 158.	<i>Τιμίνι</i> , βλ. σημ. 44, σ. 196.
<i>Γρόσι</i>	<i>Τούλι</i> , βλ. σημ. 268, σ. 272.
<i>Γρόσι γερό</i> , βλ. σημ. 40, σ. 181.	<i>Τουραλί</i> , βλ. σημ. 27, σ. 188.
<i>Ζιντζιελί</i> , βλ. σημ. 54, σ. 198.	<i>Τουκίνι</i>
<i>Ζλότα</i> , βλ. σημ. 55, σ. 198.	<i>Σεριφι</i> , βλ. σημ. 229, σ. 243.
<i>Ζλότα παλαιά</i> , βλ. σημ. 67, σ. 200.	<i>Φλουρί Μισιριώτικο</i> , βλ. σημ. 51, 198.

* Σημαντικές πληροφορίες για τα νομίσματα του 18ου αλ., υπάρχουν στο βιβλίο Ν. SVORONOS, *Le commerce de Salonique au XVIII siècle*, Paris 1956, σ. 116, 117 και Β. ΚΡΕΜΜΥΔΑ, *Τὸ εμπόριο τῆς Πελοποννήσου στὸ 18ο αἰώνα (1715-1792)*, Ἀθήνα 1972, σ. 110-120.

ΕΛΕΝΗ-ΝΙΚΗ ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ-ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΡΙΤΙΑΣ

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΚΑ

Ὁ Νικόλαος Κριτίας ἀπὸ τὴν Προύσα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὑπῆρξε μιὰ ἀπὸ τὶς σημαντικὲς προσωπικότητες τοῦ 18ου αἰώνα. Ὡς δάσκαλος στὴν Πατριαρχικὴ Σχολή, λογοθέτης στὴν ἀρχὴ καὶ μέγας ἐκκλησιάρχης ἀργότερα, ἔχει συνδέσει τὸ ὄνομά του στενὰ μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ποὺ τὸ ὑπηρέτησε μὲ ὅλες αὐτὲς τὶς ιδιότητες ἐπὶ ἐξήντα σχεδὸν χρόνια. Φημισμένος λόγιος στὴν ἐποχὴ του, εἶναι σ' ἐμᾶς περισσότερο γνωστὸς ἀπὸ τὸ γραφειοκρατικὸ του ἔργο, μεγάλο ἀριθμὸ πατριαρχικῶν γραμμάτων¹, ἀπὸ προσφωνηματικούς κυρίως λόγους του², ἀπὸ λίγες δημοσιευμένες προσωπικὲς ἐπιστολές του³ καὶ τέλος ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ μερικῶν γνωστῶν χειρόγραφων κωδίκων, ὅπως π.χ. τοῦ κώδικα τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ποὺ φέρει τὸ ὄνομά του⁴ ἢ τῆ συλλογὴ αὐτόγραφων ἐπιστολῶν τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰώνα ποὺ βρίσκεται σή-

1. Βλ. πιδ κάτω, σ. 286, 308, 309-335.

2. Οἱ περισσότεροι προσφωνηματικοὶ λόγοι τοῦ Κριτία προέρχονται ἀπὸ τὸν κώδικα τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ποὺ φέρει τὸ ὄνομά του, βλ. πιδ κάτω, σ. 331. Δεκαπέντε νέοι ἐκδίδονται ἐπίσης ἐδῶ, βλ. πιδ κάτω, σ. 362-402. Ἐνας ἀκόμη, πρὸς τὸν Πατριάρχη Κοσμᾶ, ἔχει ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὸν ΕΥΑΓΓ. Ι. ΣΑΒΡΑΜΗ, «Περὶ τοῦ πρὸς τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχη Κοσμᾶν τὸν Γ' ἐγκωμίου τοῦ Κριτίου ὡς πηγῆς ἱστορικῆς», *Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος*, τ. ΛΔ' (1935), σ. 416-426. Ἄλλοι τρεῖς λόγοι ἐκκλησιαστικῆς φύσεως, ἔργα τοῦ Κριτία, δημοσιεύτηκαν ὁ ἕνας ἀπὸ τὸν Μ. ΓΕΛΕΩΝ, «Ἐτεροδιδασκαλίαι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν κάτω χρόνων», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, τ. Θ' (1888-9), σ. 261-2, 270-2, 279-280, ὁ ἄλλος ἀπὸ τὸν ΣΠΩΦΟΝΙΟ ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗ, «Πατριάρχου Καλλινίκου Δ' μέγα μήνυμα», *Ρωμανὸς ὁ Μελωδός*, τ. Α' (1932), σ. 252-4, καὶ ὁ τρίτος ἀπὸ τὸν ΓΕΡΜΑΝΟ ΣΑΡΔΕΩΝ, «Συμβολὴ εἰς τοὺς πατριαρχικοὺς καταλόγους Κωνσταντινουπόλεως», *Ὁρθοδοξία*, τ. ΙΑ' (1936), σ. 172.

3. Βλ. πιδ κάτω, σ. 320-1. Ἐπίσης, Ε. ΗΥΡΜΟΥΖΑΚΙ, *Documente private ale istoria Românilor*, τ. XIV, II (ἐκδ. Ν. Jorga), 771-2, 804. Β. ΣΚΟΥΒΑΡΑ, Νικόλαος Κριτίας Προυσαεύς, τὸ ἀστόμα τῆς Συνόδου, *Μικρασιατικὰ Χρονικά*, τ. 9 (1961), σ. 84-85. Τ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΔΟΥ, *Ἡ Μύκονος, ἡτοῖ Ἱστορία τῆς νήσου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς*, Ἀθήναι 1912, σ. 266-7.

4. Βλ. πιδ κάτω, σ. 284-6 καὶ 309-335.

μερα στη Ρουμανική 'Ακαδημία⁵. Τὸ φιλολογικὸ καὶ μεταφραστικὸ ἔργο τοῦ Κριτία τὸ γνωρίζουμε μόνο ἀπὸ μνεῖες ἄλλων πηγῶν, πού ὥστόσο τονίζουν τὴν ἀξία του⁶, ἢ ἀπὸ χειρόγραφα⁷.

Τὸ ὄνομα τοῦ Κριτία ἀπαντᾷ συχνά στὰ κείμενα τοῦ 18ου αἰώνα, οἱ σκόρπιες ὁμως καὶ κάποτε ἀσαφεῖς πληροφορίες πού μᾶς παρέχονται ἀφήνουν πολλὰ κενὰ στὴ βιογραφία του. Ἔτσι, παρὰ τὴν ἐπανειλημμένη ἀπόπειρες παλαιότερων καὶ νεότερων λογίων γιὰ τὴ σύνθεσή της⁸, τὸ θέμα παραμένει ἀκόμη ἀνοιχτό, ὅπως καὶ οἱ ἴδιοι ἄλλωστε παρατηροῦν. Καθὼς προχωρεῖ ἡ μελέτη καὶ ἡ ἔρευνα τοῦ ἑλληνικοῦ 18ου αἰώνα, ἡ παρουσία νέων πηγῶν πού βαθμιαία ἔρχονται στὸ φῶς ἐμπλουτίζει τὴ γνώσεις μας γύρω ἀπὸ τὸν Κριτία καὶ καθιστᾷ ἀπαραίτητη μιὰ ἐπανεξέταση τῶν προηγούμενων συμπερασμάτων σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀξιοποίηση τῶν καινούριων στοιχείων ἢ ὅσων ἔτυχε νὰ περάσουν ἀπαρατήρητα στὸ παρελθόν. Κάτω ἀπὸ τὸ πρίσμα αὐτὸ ἡ παρούσα ἐργασία ἀποβλέπει ἀφ' ἐνὸς μὲν στὴν ἐκδοσὴ ἐνὸς σημαντικοῦ ἀριθμοῦ ἀνέκδοτων ἐπιστολῶν καὶ κειμένων τοῦ Κριτία καὶ ἀφ' ἑτέρου σὲ μιὰ συμπληρωματικὴ ἐπιναθεώρηση τῆς βιογραφίας του μὲ τὴ βοήθεια τῶν πληροφοριῶν πού μποροῦν νὰ ἀντληθοῦν μέσα ἀπὸ αὐτά. Καὶ πάλι τὸ θέμα δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἐξαντλεῖται ἐδῶ. Τὸ πλῆθος τῶν κειμένων πού παρουσιάστηκε κατὰ τὴ διάρκειά τῆς ἔρευνάς μας μᾶς κάνει νὰ πιστεύουμε ὅτι ἀργὰ ἢ γρήγορα καὶ ἄλλα, πολλὰ ἴσως ἀκόμη, εἶναι πιθανὸ νὰ ἐμφανιστοῦν, πού θὰ ἐπιτρέψουν τὴ συμπλήρωση τῶν πολυάριθμων κενῶν πού ὑφίστανται στὴς γνώσεις μας γύρω ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Κριτία.

Τὰ νέα κείμενα πού ἐκδίδονται ἐδῶ προέρχονται ἀπὸ διάφορους κώδικες.

5. NESTOR CAMARIANO, *Catalogul manuscriselor Grecesti*, Βουκουρέστι 1940, τ. II, σ. 72-116. Ὁ Α. Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ, *Οἱ Ἑλληνες λόγιοι στὴ Βλαχία (1670-1714)*, Θεσσαλονίκη 1982, ἔκανε εὐρεία χρῆση τῶν ἐπιστολῶν τοῦ κώδικα αὐτοῦ στὸ ἔργο του.

6. Α. ΚΟΜΝΗΝΟΥ-ΥΨΗΑΝΤΟΥ, *Ἐκκλησιαστικῶν τε καὶ πολιτικῶν τῶν εἰς δώδεκα. Τὸ δωδέκατον καὶ τελευταῖον (Ἐκλογαί)*. ΗΥΡΜΟΥΖΑΚΗ, ὁ.π., τ. XIII, σ. 192. Σ.Κ. ΣΑΘΑ, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, Βενετία 1872, τ. 3, σ. 140-1. ΜΕΛΕΤΙΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* (Προσθήκη Γ. Βενδότη), Βιέννη 1795, τ. Δ', σ. 146-7. Γ. ΖΑΒΙΡΑ, *Νέα Ἑλλάς ἢ Ἑλληνικὸν θέατρον*, Ἀθήναι 1872, σ. 387.

7. Φιλολογικὲς ἐργασίες τοῦ Κριτία σώζονται στοὺς κώδικες: μονῆς Γρηγορίου 99 τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, *Κατάλογοι κωδίκων Ἁγίου Ὁρους*, Cambridge 1895, τ. Α', σ. 57. Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης 146, Μ. ΠΑΡΑΝΙΚΑ, *Ἀπερὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχικῆς Σχολῆς (1691-1835)*, Π(εριοδικὸν) Ἐ(λληνοῦ) Φ(ιλολογικοῦ) Σ(υλλόγου) Κ(ωνσταντινουπόλεως), τ. ΚΖ' (1895-1900), σ. 314. Ms Add. 8232 τῆς British Library, βλ. Π. ΖΕΡΑΝΤΟΥ, Ἰωάννου Καρυσφύλλου Ἐφημερίδες, Δ(ελτίον) Ἱ(στορικῆς) (καὶ) Ἐ(θνολογικῆς) Ἐ(ταιρείας) (τῆς) Ἐ(λλάδος), τ. Γ' (1889), σ. 276.

8. Σὲ δύο ἀπὸ τὰ συγκριτικὰ πὺρ πρόσφατα μελετήματα πού ἐπιχειροῦν μιὰ πὺρ διεξοδικὴ βιογράφηση τοῦ Κριτία, τοῦ Β. ΣΚΟΥΒΑΡΑ, ὁ.π., σ. 53-112, καὶ τοῦ Τ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ Μεγάλὴ τοῦ Γένους Πατριαρχικὴ Σχολή*, Ἀθήναι 1966, τ. Α', σ. 351-364, βρίσκεται συγκεντρωμένη καὶ ἡ παλαιότερη σχετικὴ βιβλιογραφία.

Ἀπὸ τὸν κώδικα Βιβλιοθήκης Χίου «Ὁ Κοραῆς» 1557⁹ δημοσιεύονται δεκατέσσερις ἐπιστολές τοῦ Κριτία πρὸς διάφορους. Στὸν κώδικα αὐτὸν περιέχονται δύο ἀκόμη ἐπιστολές του δημοσιευμένες ὁμως, ἢ μία πρὸς τὸν Νικόλαο Καρατζᾶ, πού εἶναι καὶ ὁ γραφέας τοῦ κώδικα¹⁰, καὶ ἡ ἄλλη πρὸς τὸν ἐξ ἀπορρήτων Ἀλέξανδρο Γκίκα. Οἱ δύο αὐτὲς ἐπιστολές περιέχονται ἐπίσης στὸν Κώδικα τοῦ Κριτία, σ. 267 καὶ 270, στὰ φύλλα 48α-49α καὶ 102α-104α τοῦ κώδικα Σπυριδωνος Λάμπρου 24, ὁ ὁποῖος ἀνήκει σήμερα στὸ Σπουδαστήριον Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν¹¹, καὶ στὸν κώδικα τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας 287¹², σ. 370-3 καὶ 374-5. Δύο ἀκόμη ἐπιστολές, πρὸς τὸν ἐπίσκοπο Τρίκκης Κωνσταντῖο καὶ «πρὸς τὸν ἐν Θεσσαλονίκῃ ταβουλάριον» περιέχονται ἐπίσης στὸν πὺρ πάνω Ἀλεξανδρινὸ κώδικα, σ. 376-8, καθὼς καὶ στὸν κώδικα τοῦ Κριτία, σ. 272-4. Γιὰ τὴς ὑπόλοιπες ἐπιστολές δὲν ἔχουμε, ἀπ' ὅσο εἶναι γνωστό, ἄλλη χειρόγραφη παράδοση. Ὁ Νικόλαος Καρατζᾶς, ὁ γραφέας τοῦ κώδ. Χίου 1557, ὅπως καὶ ἄλλοι, πρέπει νὰ ἀντλήσῃ ἐν μέρει τὸ ὕλικό του ἀπὸ τὸν κώδικα τοῦ Κριτία, τὴς περισσότερες ὁμως, ἀν' ὅχι ὅλες τὴς ἄλλες, ἐπιστολές πρέπει νὰ τὴς ἀντέγραψε ἀπὸ τὰ πρωτότυπα ἢ ἀπὸ ἰδιόχειρα σχέδια τοῦ Κριτία. Ἀπὸ τὸν κώδικα τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας 974, πρῶν Ἰωάννου Ράλλη¹³, ἐκδίδονται τρεῖς, κατὰ τὸν Σπ. Λάμπρο αὐτόγραφες, ἐπιστολές τοῦ Κριτία. Ἀπὸ αὐτὲς ἡ ἐπιστολὴ τοῦ ἔτους 1756 εἶναι ἀναμφίβολα αὐτόγραφη, ὅπως δείχνει ἡ σύγκριση τῆς ὑπογραφῆς του μὲ ἐκεῖνες τοῦ κώδ. Ziskind 22 (πρῶν Ms Phillips 7349) τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Yale¹⁴. Τὸ σχέδιό τῆς ἐπιστολῆς τοῦ 1748 φαίνεται νὰ εἶναι καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι, ἐκεῖνο ὁμως τοῦ 1732, πρὸς τὸν μετέπειτα πατριάρχη Νεόφυτο Καισαρείας, παρουσιάζει κά-

9. Α. ΤΣΕΛΙΚΑ, «Τὰ Βυζαντινὰ καὶ Μεταβυζαντινὰ Χειρόγραφα τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Χίου «Ὁ Κοραῆς», *Χιανὰ Χρονικά*, 15 (1983), σ. 66-68.

10. Α. ΤΣΕΛΙΚΑ, ὁ.π., σ. 71-72.

11. Γ.Θ. ΖΩΡΑ-Φ.Κ. ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΔΟΥ, «Κατάλογος χειρογράφων κωδίκων Σπουδαστηρίου Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὴς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, Περίοδος δευτέρα, τ. ΙΔ' (1963-4), σ. 218-222. Γιὰ τὴς ἐκδόσεις τῶν ἐπιστολῶν βλ. πὺρ κάτω, σ. 320.

12. Γιὰ τοὺς κώδ. τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας 287 καὶ 315, βλ. Θ.Δ. ΜΟΞΧΟΝΑ, *Κατάλογοι τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης*, Ἀλεξάνδρεια 1945-7, τ. Α', σ. 254, 277, καὶ τ. Γ', σ. 276 κ.εξ.

13. Σ. ΛΑΜΠΡΟΥ, «Ν. Κριτίου τοῦ Μεγάλου Ἐκκλησιάρχου συλλογὴ αὐτογράφων ἐπιστολῶν τοῦ δεκάτου ἐβδόμου καὶ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος», Ν(έος) Ἐ(λληνομνήμων), τ. 4 (1907), σ. 218, 220-1. NESTOR CAMARIANO, ὁ.π., σ. 72-116. Βλ. πίνακες ΜΗ'-ΝΑ'.

14. Δύο πανομοιότυπα τῶν ὑπογραφῶν αὐτῶν δημοσίευσε ὁ Β. Σκουβαράς, ὁ.π., σ. 100, 112. Γιὰ τὸν κώδ. Ziskind 22, βλ. Ν.Μ. ΒΑΡΟΡΙΣ, *Some aspects of the History of the Ecumenical Patriarchate*, The Archbishop Iakovos Library of Ecclesiastical and Historical Sources, U.S.A. 1969. Περισσότερα γιὰ τὴς ὑπογραφές τοῦ Κριτία στὸ χειρόγραφο αὐτὸ στὴ σημ. 41.

ποιες διαφορές τόσο στο γενικό ύφος τῆς γραφῆς ὅσο και σὲ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα. Πιθανὸν οἱ διαφορές αὐτές νὰ ὀφείλονται στὴν ἐξέλιξη τῆς γραφῆς τοῦ Κριτία, μᾶς και μεσολαβοῦν πολλὰ χρόνια ἀνάμεσα στὶς ἐπιστολές. Ὁ Σπ. Λάμπρος¹⁵ πάντως θεωροῦσε ὅτι, παρὰ τὶς διαφορές, ὁ πίνακας τῶν ἐπιστολῶν τοῦ κώδικα αὐτοῦ και οἱ τρεῖς ἐπιστολές ἦταν ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Κριτία.

Ἀπὸ τὸν κώδικα 99 τῆς μονῆς Γρηγορίου τοῦ Ἁγίου Ὀρους δημοσιεύεται ὁ προσφωνηματικὸς λόγος πρὸς τὸν Στέφανο Καντακουζηνό, ἡγεμόνα τῆς Οὐγγροβλαχίας (25.3.1714-25-12.1715). Ἀκέφαλο τμήμα τοῦ ἴδιου λόγου περιέχεται στὸν κώδικα τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος 2763, φ. 10α-13β. Στὸν ἴδιο κώδικα, φ. 2α-9α, βρίσκεται κι ἕνας ἀκόμη λόγος τοῦ Κριτία «προσφωνηθεὶς ...κατὰ τὴν κοινὴν Κυριακὴν τοῦ Ἀντιπάσχα...» μετὰ τὴν εὐκαιρία τῶν γάμων τῆς κόρης τοῦ Γρηγοράσκου Γκίλια Σμαράγδας, πού ἔχει ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὸν E. Legrand¹⁶.

Μιὰ σειρά «μνημάτων», «προσφωνημάτων πατερίτζας» και ἄλλων λόγων, πού συντάκτης τους ἦταν ὁ Κριτίας, ἐκδίδεται ἀπὸ τὸν κώδικα 315 τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας. Ἐνα μικρὸ τμήμα τοῦ κώδικα αὐτοῦ εἶναι ἀντίγραφο τοῦ γνωστοῦ κώδικα τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως πού φέρει τὸ ὄνομα τοῦ Κριτία. Ἀπὸ τοὺς λόγους πού δημοσιεύονται ἐδῶ μόνο δύο, τὸ «Λογύδριον εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου» και τὸ «Ἐγκώμιον πατριάρχου και πρόσκλησις χριστιανῶν ἐπὶ τῷ λειτουργῆσαι», βρίσκονται και στοὺς δύο αὐτοὺς κώδικες, οἱ ἄλλοι εἶναι φανερὸ πὼς προέρχονται ἀπὸ ἄλλο, ἄγνωστο χειρόγραφο πού περιεῖχε λόγους τοῦ Κριτία. Τὰ κείμενα τοῦ 315 πού ἔχουν ἀντιγραφεῖ ἀπὸ τὸν κώδικα τοῦ Κριτία εἶναι μιὰ ἐπιλογή ἀπὸ τὰ πρωτότυπο και εἶναι ταξινομημένα θεματολογικά, χωρὶς νὰ τηροῦν πάντα τὴ σειρά τοῦ κώδικα τοῦ Κριτία χωρίς μνεία ὅμως τῶν σελίδων στὶς ὁποῖες περιέχονται.

Ἐνας ἄλλος κώδικας, ὁ 287 τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας, πού ἀνῆκε στὸν ἐπίσκοπο Σταγῶν, μετέπειτα Σηλυβρίας και τέλος μητροπολίτη Φιλιππουπόλεως Παῖσιο¹⁷, εἶναι ἐπίσης στὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἀντίγραφο τοῦ κώδικα τοῦ Κριτία. Μιὰ σημείωση δηλώνει τὸ περιεχόμενο τοῦ χειρογράφου: «Ἐκ τῶν τοῦ σοφολογιώτατου διδασκάλου και μεγάλου ἐκκλησιάρχου τῆς τοῦ Χ(ριστοῦ) μεγάλης ἐκκλησίας κυρίου κυρίου Κριτίου γραμμάτων συνοδικῶν σχέδια, ἐν οἷς και ἄλλων πολλῶν και ἐδικά μου». Οἱ πρώτες ἑκατὸ σελίδες τοῦ

15. Ὁ.π., ΝΕ, τ. 4 (1907) σ. 220-1.

16. *Recueil de documents Grecs, Bibliothèque Greque Vulgaire*, Paris 1907, Φωτοτυπικὴ ἀνατύπωση 1974, τ. VII, σ. 297-307.

17. Μ. ΓΕΛΩΝ, *Χρονικὰ Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας. Ἱστορικαὶ εἰδήσεις περὶ τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς 1453-1830*, Κωνσταντινούπολις 1883, σ. 185-7. Γιά τὸν κώδικα τῶν ἐπιστολῶν του βλ. ἐπίσης Μ. ΓΕΛΩΝ, «Ὁ κώδικξ τοῦ Παΐσιου», *ΕΑ*, τ. Θ' (1888-9), σ. 4-7, 10-13, 19-22, 29-32, 37-40.

χειρόγραφου περιέχουν ἀλφαβητικὸ πίνακα περιεχομένων (σ. 1-5) και στὴ συνῆχεια ἀριθμὸ σχεδίων πατριαρχικῶν γραμμάτων, ἀντίγραφα ἀπὸ ἄλλο ἢ ἄλλους κώδικες. Ἀπὸ αὐτὰ μόνο ἕνα σιγίλιωδες γράμμα ἀναφέρεται ρητὰ σὰν ἔργο τοῦ Κριτία, δὲν ἀποκλείεται ὅμως και ἄλλα νὰ εἶναι διὰ του, καθὼς τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ χρονολογημένα συμπίπτουν μετὰ τὴν περίοδο τῆς δράσης του. Στὶς σ. 101-582 τοῦ χειρογράφου ὑπάρχουν ἀντίγραφα τῶν κειμένων πού περιέχονται ὡς τὴ σ. 519 τοῦ κώδικα τοῦ Κριτία.

Ἡ σύγκριση τῶν δύο Ἀλεξανδρινῶν κωδίκων μ' ἐκείνον τοῦ Κριτία και τὸ συμπέρασμα ὅτι εἶναι ἐν μέρει ἀντίγραφα του ἔγινε δυνατὴ μετὰ τὴν ἀνεύρεση ἐνὸς πίνακα περιεχομένων τοῦ τελευταίου αὐτοῦ κώδικα στὸ Ἀρχεῖο Κωνσταντίνου Οἰκονόμου (φάκελος XLII). Τὸν πίνακα αὐτὸν εἶχε ἀντιγράψει και ἀποστείλει ὁ Μανουὴλ Γεδεὼν τὸ 1870 πρὸς τὸν Σοφοκλῆ Οἰκονόμο μαζὶ μετὰ μερικὰ ἀντίγραφα ἀπὸ τὰ περιεχόμενά του. Σημείωση στὴν πρώτη σελίδα τοῦ πίνακα διευκρινίζει τὴν ταυτότητα τοῦ χειρογράφου. «Τοῦ Κριτίου ἐστὶν ὁ κώδικξ οὗτος, ὃς ἤδη διατηρεῖται παρὰ τῷ πρώην Οἰκουμ[ενικῷ] Πατριάρχ[ῃ] Γρηγορίῳ τῷ ζ'. Τὰ φέροντα † ἀντεγράφησαν». Ἐνα μεγάλο μέρος τοῦ κώδικα τοῦ Κριτία ἔχει κατὰ καιροὺς δημοσιευτεῖ ἀπὸ λογίους τοῦ Πατριαρχείου ἢ ἄλλους πού εἶχαν πρόσβαση σ' αὐτόν. Γιά τὸν κώδικα ἔγραψε πρώτος ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων¹⁸, μνημιονεύοντας ὅτι τὸν κατεῖχε ὁ Γρηγόριος ζ'. Μιὰ ἄλλη παρουσίαση τοῦ χειρογράφου ἔκανε λίγο ἀργότερα ὁ Μ. Γεδεὼν στὴν ἐφημερίδα «Θράκη»¹⁹. Τὸ δυσπρόσιτο αὐτὸ δημοσίευμα τὸ ἀκολούθησε ἡ γνωστὴ ἐργασία τοῦ Μητῆ Δ. Χαμουδοπούλου²⁰. Σ' αὐτὴν περιλαμβάνεται μιὰ σχετικὰ ἐκτενὴς ἀναφορὰ στὸν κώδικα τοῦ Κριτία και στὰ περιεχόμενά του. Συστηματικὴ περιγραφή τοῦ χειρογράφου δὲν δημοσιεύτηκε ποτὲ και ὁ πλήρης πίνακας τῶν περιεχομένων του, πού ἔχει συνταχτεῖ ἀπὸ τὸν Πατριάρχη Γρηγόριο ζ', ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος, μᾶς ἦταν ἄγνωστος μέχρι τώρα. Αὐτὸν τὸν πίνακα τῶν περιεχομένων ἀντέγραψε ὁ Μ. Γεδεὼν και μολονότι δὲν συμπεριέλαβε και τὴν περιγραφή τοῦ χειρογράφου²¹, ἡ ὑπαρξὴ του μᾶς βοηθεῖ νὰ γνωρίσουμε τουλάχιστον ἀναλυτικὰ τὸ τί περιέχει.

Ἡ παραβολὴ τοῦ πίνακα αὐτοῦ μετὰ τοὺς κώδικες τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξαν-

18. *Τὰ σωζόμενα φιλολογικὰ συγγράμματα*, τ. Α', Ἀθήναι 1871, σ. 413.

19. «Ὁ κώδικξ τοῦ Κριτίου», ἐφημερὶς *Θράκη*, ἀρ. 11 και 15 (6 και 11 Ὀκτ. 1873).

20. «Μνημιῶν γραπτῶν περισυναγωγὴ», *ΕΑ*, τ. Β' (1881-2), σ. 491.

21. Ὁ κύριος Δ. Ἀποστολόπουλος πού ἔχει δεῖ τὸν κώδικα τοῦ Κριτία μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἀποτελεῖται ἀπὸ διάφορα τετράδια, γραμμένα ἀπὸ διάφορους γραφεῖς. Οἱ διαστάσεις του εἶναι 0,32 x 0,21. Τὸν εὐχαριστῶ και ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ γιά τὴν πληροφορία, καθὼς και γιά τὴ βοήθεια πού μοῦ πρόσφερε στὴν ἔρευνα γιά τὸν ἐντοπισμὸ τῶν ἐκδεδωμένων κειμένων τοῦ κώδικα αὐτοῦ. Γιά τὸ τελευταῖο τοῦτο εὐχαριστῶ ἐπίσης και τὸν κύριο Π. Μιχαηλάρη.

δρείας 287 και 315 έκανε δυνατή την ταύτιση των σχεδίων πατριαρχικών γραμμάτων, επιστολών ή λόγων κλπ. που αποδίδονται στον ίδιο τον Κριτία, μιὰς και στα περιεχόμενα σπανιότατα αναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ Κριτία σὰν συντάκτη τῶν κειμένων. Συνολικά 51 κείμενα τοῦ χειρογράφου αποδίδονται ρητὰ στον Κριτία. Οἱ σημειώσεις που τὸ δηλώνουν εἶναι διάφορων τύπων ὅπως: «πόνημα καὶ αὐτὸ τοῦ σοφολογιωτάτου μοι πατρός», «Κριτίου τοῦ καὶ φιλάτου μου πατρός», «τοῦ διδασκάλου Κριτίου σύνθεσις», «πόνημα Κριτίου», «Κριτίου πόνος», «ἐπιστολὴ τοῦ πατρός μου», καὶ δὲν ἀφήνουν ἀμφιβολία ὅτι πραγματικά ὁ κώδικας καταρτίστηκε ἀπὸ τὸν γιὸ τοῦ Κριτία, ὅπως σωστὰ ἐξαρχῆς ἐπισημάνθηκε²². Στὴν ἐκδοση τοῦ πίνακα τῶν περιεχομένων που ἀκολουθεῖ τηρήθηκε ἡ σύνταξη καὶ ἡ ὀρθογραφία τοῦ συντάκτη τους. Τὰ κείμενα που αποδίδονται στον Κριτία σημειώθηκαν με ἀστερίσκο (*). Ἐγινε προσπάθεια νὰ ἐπισημανθοῦν καὶ νὰ δηλωθοῦν ὅσα ἀπὸ τὰ ἀναφερόμενα κείμενα ἔχουν ἐκδοθεῖ, ἐνῶ ἡ ἀπλή μνεῖα τους σὲ κάποιο ἔργο δηλώνεται με τὴν ἐνδειξὴ «πβ.» μπροστὰ ἀπὸ τὴ βιβλιογραφικὴ παραπομπή. Μολονότι εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ ὑπάρχουν περιπτώσεις παραλείψεων, σὲ γενικὲς γραμμὲς μπορούμε νὰ ἔχουμε τώρα μιὰ καθαρὴ ἰδέα τῶν περιεχομένων καὶ τῶν ἐκδόσεων τῶν κειμένων τοῦ κώδικα τοῦ Κριτία.

Ἀπὸ τὰ 51 κείμενα τοῦ Κριτία που περιλαμβάνονται στον ὁμώνυμο κώδικα τὰ 30 εἶναι δημοσιευμένα. Πιὸ κάτω ἐκδίδονται πέντε ἀκόμη ἀπὸ αὐτὰ ἀπὸ τοὺς κώδικες Βιβλιοθήκης Χίου «Ὁ Κοραῆς» 1557, καὶ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας 315 καὶ 287. Τὰ ὑπόλοιπα, ὅλα σχέδια πατριαρχικῶν γραμμάτων που ἀποτελοῦν διαφορετικὴ ἐνότητα, ἐκδίδονται στὸ δεύτερο μέρος τῆς ἐργασίας αὐτῆς.

Οἱ δημοσιευόμενες ἐπιστολὲς εἶναι συνολικά 17. Ἀπὸ αὐτὲς οἱ 11 ἢ φέρουν κάποια χρονολογικὴ ἐνδειξὴ ἢ ἀπὸ ἄλλα στοιχεῖα μπορούν νὰ χρονολογηθοῦν κατὰ προσέγγιση. Οἱ ὑπόλοιπες 6 δὲν μπορούν νὰ χρονολογηθοῦν καθόλου. Οἱ ἐκτιδόμενες ἐπιστολὲς εἶναι οἱ ἀκόλουθες:

α'. Χρονολογημένες ἀσφαλῶς ἢ κατὰ προσέγγιση.

1. Στὸν Διαμαντὴ Ρύσιο (πιθανὸν τὸ 1706-1707).
2. Στὸν Χουρμούζιο (1711).
3. Στὸν Ναθαναὴλ Καλλονάρο, 1726.
4. Στὸν ἱεροδιάκονο Νεόφυτο μετέπειτα μητροπολίτη Σμύρνης (πρὶν ἀπὸ τὸ 1731).
5. Στὸν ἴδιον ὅταν ἔγινε μητροπολίτης, 1731.
6. Στὸν Νεόφυτο Καισαρείας, 1732.
7. Στὸν Κωνστάντιο Τρίκκης, 1740.

22. Μ. Δ. ΧΑΜΟΥΔΟΠΟΥΛΟΥ, *δ.π.*, ΕΑ, τ. Β' (1881-2), σ. 491.

8. Στὸν ποστέλνικο Δημητράσκο, 1748.
9. Στὸν Τυρνόβου Ἰωσήφ (μετὰ τὸ 1722 καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 1754-1755).
10. Στὸν Κύπρου Φιλόθεο (1756).
11. Στὸν Γεράσιμο Ἡρακλείας, 1756.
β' Ἀχρονολόγητες.
12. Στὸν Δράκο Σοῦτσο.
13. Στὸν παπὰ Νεόφυτο.
14. Σὲ ἄδηλο.
15. Σὲ ἄδηλο (ἀκέφαλη).
16. Σὲ ἄδηλο.
17. Στὸν ταβουλάριο στὴ Θεσσαλονίκη.

Δημοσιεύονται ἐπίσης 15 λόγοι τοῦ Κριτία που ἀνήκουν σὲ δύο κατηγορίες. Στὴν πρώτη ἀπὸ αὐτὲς ἀνήκουν τέσσερις προσφωνηματικοὶ λόγοι πρὸς ἡγεμόνες τῆς Οὐγγροβλαχίας: στὸν Στέφανο Καντακουζηνὸ (1714-1715), στὸν Ματθαῖο Γκίκα (1752), στὸν Κωνσταντῖνο Ρακοβίτσα (1758) καὶ στὸν Γρηγόριο Γκίκα (1761). Στὴ δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνονται ποικίλοι ἐκκλησιαστικοὶ λόγοι: μεγάλα μηνύματα, προσφωνήματα πατερίτσας κ.ἄ., που ἀκολουθοῦν τὴ γνωστὴ παράδοση τοῦ εἶδους.

Ἀπὸ τοὺς τέσσερις προσφωνηματικούς λόγους οἱ πρὸς τοὺς Ματθαῖο Γκίκα, Κωνσταντῖνο Τζεχάνη Ρακοβίτσα καὶ Γρηγόριο Γκίκα εἶναι σύντομοι, πολὺ ἀπλοὶ καὶ δείχνουν πὼς πρόκειται γιὰ ἓνα τυπικὸ δεῖγμα δουλειᾶς, μιὰ παραλλαγὴ πάνω σ' ἓνα γνωστὸ θέμα, που συντάσσει με εὐκολία ὁ Κριτίας με βάση κάποιο στερεότυπο πρότυπο. Οἱ δύο τελευταῖοι προσφωνηματικοὶ εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι δὲν ἐκφωνήθηκαν ποτέ. Εἶχαν συνθεθεῖ ὅταν ἀπλῶς πιθανολογιόταν ἡ ἀνάθεση τῶν ἡγεμονιῶν τῆς Μολδοβλαχίας στὸν Κ. Ρακοβίτσα καὶ στὸν Γρ. Γκίκα καὶ ἐνδεχομένως ἐπρόκειτο νὰ ξαναδουλευτοῦν²³. Ἡ χαρακτηριστικὴ τους ομοιότητα με τὸ προσφώνημα πρὸς τὸν Ματθαῖο Γκίκα δείχνει πὼς ἀνήκουν γενικά σὲ μιὰ τυποποιημένη κατηγορία λόγων πρὸς χρῆση τοῦ Πατριαρχείου καὶ ὄχι τοῦ ἴδιου τοῦ Κριτία προσωπικά.

Ἀντιθέτως, ὁ λόγος πρὸς τὸν Στέφανο Καντακουζηνὸ εἶναι περίτεχνος καὶ ἀνάλογος σὲ μορφή, ἔκταση καὶ γλώσσα με τοὺς ἄλλους γνωστούς λόγους τοῦ Κριτία που τοὺς εἶχε συνθέσει καὶ ἐκφωνήσει ὁ ἴδιος. Ἐργὸ τῶν πρώτων ὄριμων χρόνων του, δείχνει πὼς γιὰ τὴ συγγραφή του ἀπαιτήθηκε προσπάθεια καὶ συστηματικὴ ἐργασία. Εἶναι πιθανὸν ὁ Κριτίας νὰ γνώριζε τὸ ἐγκώμιο που εἶχε συνθέσει ὁ μητροπολίτης Κρήτης Νεόφυτος Πατελάρος γιὰ τὸν πατέρα τοῦ Στέφανου, τὸν στόλνικο Κωνσταντῖνο Καντακουζηνὸ²⁴. Οἱ δύο λόγοι παρου-

23. Βλ. πιὸ κάτω, σ. 379-381, σημ. 184, 185.

24. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Ε. ΛΑΥΡΙΩΤΟΥ, «Νεοφύτου μητροπολίτου Κρήτης τοῦ Πατελάρου πρὸς Κωνσταντῖνον Καντακουζηνὸν ἐγκώμιον», *ΠΕΦΣΚ*, τ. ΚΖ' (1895-9), σ. 287-293.

σιάζουν άρκετές ομοιότητες στη σύνθεση και διάταξη του περιεχομένου τους, μολοντί δέν μοιάζουν μεταξύ τους γλωσσικά. Δέν αποκλείεται λοιπόν ο λόγος του Πατελάρου νά χρησίμευσε σάν πρότυπο και σάν πηγή στον Κριτία, κυρίως για όσα αναφέρει διά μακρῶν σχετικά μέ τόν Κωνσταντίνο Καντακουζηνό.

Ἡ τυποποίηση στήν τρόπο δουλειᾶς τοῦ Κριτία γίνεται απόλυτα ξεκάθαρα κυρίως από τούς ἐκκλησιαστικούς του λόγους, προσφωνήματα πατερίτσας, μεγάλα μηνύματα κ.ά., ὅπου τό τελετουργικό τυπικό τῆς Ἐκκλησίας τό ἐπιτρέπει. Σ' αὐτούς μπορούμε νά παρακολουθήσουμε πῶς μέσα σέ μία τριακονταετία περίπου, ἀπό τό 1733 μέχρι τό 1767, ἕνας λόγος μέ μικρές μόνο παραλλαγές ἐκφωνεῖται σέ διάφορες περιπτώσεις²⁵. Σῶζονται ὅμως και περισσότερο πρωτότυποι λόγοι τοῦ Κριτία, ὅπως ἡ «ἀπολογία» τοῦ πρώην Προϊλάβου Καλλινίκου²⁶ ὅταν ἀνέλαβε τόν πατριαρχικό θρόνο, τό μικρό μήνυμα στήν ἴδιο Πατριάρχη πού τελικά δέν τό ἐκφώνησε για ἄγνωστο λόγο και τό «Λογύδριον εἰς τήν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου», γραμμένο σέ δημοδέστερη γλώσσα, πού δημοσιεύουμε πῶς κάτω. Ἡ τυποποίηση τῆς συγγραφικῆς παραγωγῆς, τόσο στή πατριαρχικά και συνοδικά γράμματα ὅσο και στούς ρητορικούς λόγους, μπορεῖ νά ἐξηγήσει ὡς ἕνα βαθμό και τό γεγονός ὅτι ὁ Κριτίας ὄχι μόνο διατήρησε τό ἀξίωμα τοῦ μεγάλου ἐκκλησιάρχου μέχρι τῶς βαθιά του γεράματα, ἀλλά και ὅτι συνέχισε νά παράγει ἔργο σχεδόν μέχρι τό τέλος τῆς ζωῆς του.

Ἡ χρήση τῶν προσφωνηματικῶν λόγων τοῦ Κριτία ὡς ἱστορικῶν πηγῶν ἀναμφισβήτητα παρουσιάζει προβλήματα. Ἡ ἀπεραντολογία, ἡ ὑπερβολική κολακεία, ἡ ὠραιοποίηση και ἐξιδανίκευση προσώπων και καταστάσεων, ἡ ἀφήγηση πού προσαρμόζεται στήν ἀνάγκη νά παρουσιαστοῦν τῶς γεγονότα κάτω ἀπό εὐνοϊκό πρίσμα πού ἐπιβάλλει τό εἶδος τῶν λόγων αὐτῶν, καθιστοῦν ἐπιβεβλημένη μία πολύ ἐπιφυλακτική στάση στή χρησιμοποίησή τους. Παρ' ὅλα αὐτά τό προσφώνημα στή Στέφανο Καντακουζηνό, για τόν ὅποιο δέν ἔχουμε κανένα εἰδικό ἔργο²⁷, παρουσιάζει περισσότερο ἐνδιαφέρον ἀπό τούς ἄλλους ἀνάλογους λόγους του. Τῶς ἀρνητικά στοιχεῖα πού προαναφέραμε δέν ἀπουσιάζουν βέβαια, συνυπάρχουν ὅμως μέ τήν ἀναφορά σέ συγκεκριμένα πρόσωπα, γεγονότα και καταστάσεις. Οἱ πληροφορίες πού παρέχονται σέ συνδυασμό μέ ἄλλες πηγές μπορούν νά εἶναι πολύ χρήσιμες για τόν ἱστορικό, κυρίως γιατί προβάλλουν τή σύγχρονη ἐπίσημη ἐκδοχή τῆς ἱστορίας τῶν Κωνσταντίνου και Στέφανου Καντακουζηνῶν.

Ὅσον ἀφορᾶ τίς ἐπιστολές τοῦ Κριτία, μερικές εἶναι ἀπλῶς φιλοφρονητικές

25. Βλ. πῶς κάτω σ. 368-371. Πβ. και τό προσφώνημα πού ἐκφωνήθηκε στή μετάθεση τοῦ Πατριάρχου Καλλινίκου Δ', ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΣΑΡΔΕΩΝ, «Συμβολή εἰς τούς πατριαρχικούς καταλόγους Κωνσταντινουπόλεως», Ὁρθοδοξία, τ. ΙΑ' (1936), σ. 172.

26. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, δ.π., σ. 252-4.

27. Ἡ βιογραφία πού εἶχε ἐξαγγεῖλει ὁ Μ. ΓΕΛΩΝ, Χρονικά τοῦ πατριαρχικοῦ οἴκου και τοῦ ναοῦ, Κωνσταντινούπολις 1884, σ. 160 σημ. 13, δέν ἐκδόθηκε ποτέ.

ἢ ἀπαντητικές σέ προηγούμενα γράμματα. Μία ἐπιστολή πού ἀπευθύνεται στήν Δράκο Σούτσο, ὁ ὅποιος εἶχε χρηματίσει μέγας λογοθέτης και καπουκεχαγιάς τοῦ Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου²⁸, εἶναι μία σύντομη εἰσαγωγή στήν Ἀριστοτελική φιλοσοφία και στούς κλάδους τῆς. Μία ἄλλη εἶναι ἐπιπληκτική πρὸς κάποιο ἄγνωστο λόγο παπᾶ Νεόφυτο. Ἐτσι συμβαίνει συχνά οἱ ἐπιστολές αὐτές νά μὴν περιέχουν κανένα ἄλλο ἀξιοποιήσιμο ἱστορικό στοιχεῖο παρὰ μόνο τήν πληροφορία ὅτι ὁ Κριτίας σχετιζόταν μέ τό συγκεκριμένο ἐκεῖνο πρόσωπο και τό εἶδος τῆς σχέσης πού τούς συνέδεε. Ἀντιθέτως, ἄλλες ἐπιστολές εἶναι σέ ποικίλο βαθμό ἐνδιαφέρουσες και χρήσιμες για τή βιογράφηση τοῦ Κριτία, καμιά φορά ὅμως και για ἄλλα πρόσωπα και σύγχρονα γεγονότα. Μέ τήν ἐξαιρεση δύο μόνον ἐπιστολῶν, ἐκείνων πρὸς τόν Νεόφυτο Καισαρείας και τόν μεγάλο ποστέλνικο Δημητράσκο, πού εἶναι σέ δημόδη, ὅλες οἱ ἄλλες εἶναι γραμμένες σέ περίτεχνη ἀρχαῖζουσα γλώσσα, χαρακτηριστική τοῦ ὅφους τοῦ μεγάλου ἐκκλησιάρχου.

Τῶς δημοσιεύμενα κείμενα, στήν βαθμό πού συμβάλλουν στήν ἀξέση τῶν γνώσεών μας σχετικά μέ τή ζωή και τό ἔργο τοῦ Κριτία, σχολιάζονται ἀμέσως πῶς κάτω. Σέ ἀρκετές ὅμως περιπτώσεις ἐπιβάλλεται κάποιος σχολιασμός σέ θέματα πού δέν σχετίζονται ἄμεσα μαζί του' ὅταν συμβαίνει αὐτό, τῶς σχόλια γίνονται ἀπ' εὐθείας στή ἐκδιδόμενο κείμενο. Στήν ἐκδοση τῶν αὐτόγραφων ἐπιστολῶν τοῦ Κριτία ἀπό τόν κώδ. Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας 974 τηρήθηκε ἡ ὀρθογραφία τοῦ συγγραφέα. Στά ὑπόλοιπα κείμενα πού τῶς χειρόγραφα τους ἄλλωστε δέν παρουσιάζουν ἰδιαίτερα προβλήματα, ἡ σιωπηρή ἐπέμβαση μας ὑπῆρξε περιορισμένη.

Ἀπό τίς καινούριες πηγές ἀλλά και τήν ἐπανεξέταση μερικῶν ἀπό τίς δημοσιευμένες στή παρελθόν μπορούμε νά χρονολογήσουμε μέ μεγαλύτερη ἀκρίβεια τήν ἐξέλιξη τοῦ Κριτία σάν ὀφφικιάλιου τοῦ Πατριαρχείου και παράλληλα νά πλουτίσουμε τίς γνώσεις μας για ἄλλα σημαντικά γεγονότα τῆς ζωῆς του.

Τό πρώτο ἀπόλυτα ἐξακριβωμένο χρονολογικό στοιχεῖο πού ἔχουμε για αὐτόν περιέχεται σ' ἕνα ἀγορεύτικο χειρόγραφο, τόν κώδ. Δοχειαρίου 266²⁹. Τό σημείωμα στή τέλος τοῦ κώδικα πού ἔχει ἀντιγραφεῖ ἀπ' τόν Κριτία ἀναφέρει: «Πρὸς τῶν ὀκτώ τῆς φυσικῆς ἀκροάσεως βιβλίων, και τῶ Θεῶ ἡμῶν δόξα πολλή και χάρις ἀπειρος, ἐγράφη δέ ὑπό ἐλαχίστου ἐν σπουδαίσις Κριτίου ἔτει, ἀψ'ζψ γαμηλιῶνος εἰ ἱσταμένου». Τό χειρόγραφο δέν εἶναι παρὰ

28. Κ. ΔΑΠΟΝΤΕ, *Δαικμαὶ Ἐφημερίδες*, ἐκδ. Ε. LEGRAND, Paris 1880, τ. Ι, σ. σνε', τθ', υμβ'. HURMUZAKI, δ.π., τ. XIII, σ. 164, 341, τ. XIV, I, σ. 621, II, σ. 966, 1102. Βλ. ἐπίσης Α. ΚΟΜΝΗΝΟΥ-ΥΨΗΛΑΝΤΟΥ, *Τῶς μετὰ τήν ἄλωσιν (1453-1789)*, Κωνσταντινούπολις 1879 (φωτοτυπική ἀνατύπωση) σ. 368. Κ. ΣΑΘΑ, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τ. 3, σ. 532. Μ. ΓΕΛΩΝ, *Ἱστορία τῶν τοῦ Χριστοῦ πενήτων*, Ἀθήνα 1939, σ. 122-3. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Πατριαρχικοί Πίνακες*, Κωνσταντινούπολις [1885-1890], σ. 646.

29. Σ. ΛΑΜΠΡΟΥ, *Κατάλογοι κωδίκων Ἀγίου Ὁρους*, τ. Α', σ. 262.

τὸ γνωστὸ ἔργο τοῦ Θεοφίλου Κορυδαλέως «Εἰς Φιλοσοφίαν προδιοίσεις». Εὐκολα θὰ μπορούσε νὰ ὑποθέσει κανεὶς ὅτι ὁ κώδικας αὐτὸς θὰ χρησίμευε στὸν Κριτία γιὰ τὰ μαθήματα φιλοσοφίας τοῦ τελευταίου χρόνου τῆς φοίτησής του στὴν Πατριαρχικὴ Σχολὴ καὶ ὅτι εἶχε ἀντιγραφεῖ γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο. Ἡ ὑπόθεσις αὐτὴ ὅμως φαίνεται νὰ συγκρούεται μ' ἓνα ἄλλο, καινούριο, στοιχεῖο ποὺ ἔχουμε γιὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ.

Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ κώδ. 1557 τῆς Βιβλιοθήκης Χίου «Ὁ Κοραΐης» «πρὸς Διαμαντὴν Διδάσκαλον...» δείχνει πὼς ὁ Κριτίας εἶχε καθηγητὴ του τὸν Διαμαντὴ Ρύσιον, ὅπως σωστὰ εἶχε εἰκάσει ὁ Τ. Γριτσόπουλος³⁰, καὶ μάλιστα γιὰ «χρόνους οὐκ ὀλίγους». Ἐπομένως τὰ χρονικὰ ὅρια μέσα στὰ ὁποῖα ὁ Κριτίας μπορούσε νὰ ἔχει καθηγητὴ του τὸν Ρύσιον στὴ Σχολὴ περιορίζονται τὸ ἀργότερο μέχρι τὸ 1704, ἀν δεχτοῦμε τὴν ἄποψιν τοῦ Μ. Παρανίκα³¹ ὅτι ὁ Ρύσιος δίδαξε στὴν Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τὸ 1699 μέχρι τὸ 1704, ἢ τὸ 1703, σύμφωνα μὲ τὸν Γριτσόπουλο³², ἐκδοχὴ στὴν ὁποία εἶχε ἀποκλίνει καὶ ὁ Ζερλέντης³³. Τὸ περιεχόμενον τῆς φιλοφρονητικῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς τοῦ Κριτία πρὸς τὸν παλιὸ του δάσκαλο δείχνει πὼς αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ ἀνάμεσα στὰ 1706-1707, ὅταν ὁ Ρύσιος δίδαξε γιὰ πρώτη φορὰ στὴ Σχολὴ τῆς Χίου καὶ ὄχι τὴ δεύτερη, δηλαδὴ τὸ 1712. Ἡ ἐπιστολὴ λοιπὸν αὐτὴ εἶναι σχεδὸν σύγχρονη μὲ τὸ χειρόγραφο τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Κορυδαλέως, δὲν περιέχει ὅμως καμιά ἐνδειξη ὅτι ὁ Κριτίας εἶναι ἀκόμη μαθητὴς στὴν Πατριαρχικὴ Σχολὴ ἀπὸ τὴν ὁποία θὰ πρέπει νὰ εἶχε κανονικὰ ἀποφοιτήσει λίγα χρόνια πρὶν, ἐφόσον ἡ ἐποχὴ τῆς φοίτησής του συνέπεσε, τουλάχιστον ἐν μέρει, μὲ τὰ χρόνια ποὺ δίδαξε ἐκεῖ ὁ Ρύσιος.

Ἡ ἀμέσως ἐπόμενη χρονολογικὰ ἐπιστολὴ τοῦ Κριτία εἶναι πρὸς τὸν Χουρμούζιο, ὅταν ὁ τελευταῖος βρισκόταν στὴ Βενετία. Ἀπὸ τὸ γεγονός αὐτὸ ἡ χρονολόγησις τῆς ἐπιστολῆς γίνεται χωρὶς καμιά δυσκολία στὸ 1711, μιᾶς καὶ ὁ χρόνος τῆς διαμονῆς τοῦ Χουρμούζιου στὴν Ἰταλία εἶναι γνωστός³⁴. Ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον στὸ γράμμα αὐτὸ παρουσιάζει ἡ παραγγελία τοῦ Κριτία στὸν Χουρμούζιο νὰ τοῦ ἀγοράσει «ἀνυπερθέτως» ἀπὸ τὴ Βενετία διάφορα βιβλία, «πρὸ πάντων δὲ τὸν Καλεπῖνον καὶ Κικέρωνος ἅπαντα, ἔτι δὲ καὶ τὸν Ἑρασμον καὶ λεξικόν τι πρὸς τὴν Ἰταλῶν συμβάλλον διάλεκτον...» ποὺ μαρτυρεῖ τὴ γνωστὴ καὶ ἀπὸ ἄλλοῦ λατινομάθειά του. Φαίνεται ἐπίσης ὅτι ὁ Κριτίας γνώριζε κάπως ἢ προσπαθοῦσε νὰ μάθει καὶ Ἰταλικά, γι' αὐτὸ ζητοῦσε νὰ

30. *Ο.π.*, τ. Α', σ. 352, 373.

31. «Περὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχικῆς Σχολῆς», *ΠΕΦΣΚ*, τ. ΚΖ' (1895-1900), σ. 313.

32. *Ο.π.*, τ. Α', σ. 373.

33. «Περὶ τῶν ἐν Χίῳ φροντιστηρίων», *Ἀθηνα*, τ. 29 (1917), σ. 239.

34. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *Πατριαρχικαὶ ἐφημερίδες. Εἰδήσεις ἐκ τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας, 1500-1912*, Ἀθῆναι 1936-8, σ. 214. Μ. ΠΑΡΑΝΙΚΑ, *δ.π.*, *ΠΕΦΣΚ*, τ. ΚΖ' (1895-1900), σ. 314. Τ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *δ.π.*, τ. Α', σ. 319.

τοῦ σ'ταλεῖ ἐπειγόντως καὶ λεξικὸ τῆς Ἰταλικῆς παράλληλα μὲ τὸ περίφημο πολὺ-γλωσσο λεξικὸ τοῦ Ἀμβρόσιου Calerino. Ἡ ἐπιλογή τοῦ Κικέρωνα καὶ τοῦ Ἑρασμου εἶναι ἄλλωστε ἐνδεικτικὴ τῆς εὐρύτητος τῶν ἐνδιαφερόντων τοῦ Κριτία.

Ἡ ἀνοδικὴ πορεία τοῦ Κριτία στὴ φαναριώτικη κοινωρία διαγράφεται ξεκάθαρα τὸ 1714, ὅταν ὁ μετέπειτα μέγας ἐκκλησιάρχης ἐκφώνησε τὸ προσφώνημά του πρὸς τὸν Πατριάρχη Κοσμᾶ Γ'³⁵. Τὸν ἴδιο χρόνο, ἢ πιθανότερα τὸ 1715, ὁ Κριτίας ἔγραψε τὸν προσφωνηματικὸ του πρὸς τὸν Στέφανο Καντακουζηνό, ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας (25 Μαρτίου 1714 - 25 Δεκεμβρίου 1715). Ἀγνωοῦμε ἀν ὁ ἴδιος ὁ Κριτίας ἐκφώνησε τὸ προσφώνημα ἐνώπιον τοῦ Στέφανου ἢ τὸ συνέθεσε κατόπιν παραγγελίας γιὰ νὰ ἐκφωνηθεῖ ἀπὸ κάποιον ἄλλον. Ἄν ἡ πρώτη περίπτωση ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα, τότε αὐτὸ σημαίνει πὼς ὁ Κριτίας εἶχε στὸ χρονικὸ αὐτὸ διάστημα ταξιδέψει στὴ Βλαχία, ἀφοῦ ὁ Στέφανος Καντακουζηνός δὲν εἶχε μείνει καθόλου στὴν Κωνσταντινούπολη κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἡγεμονίας του. Γιὰ μιὰ τέτοια ἀποδημία τοῦ Κριτία στὶς παραδουναβίες ἡγεμονίες δὲν ἔχουμε ἀπὸ ἄλλοῦ στοιχεῖα, ἀλλά, καθὼς τὰ ταξίδια τῶν λογίων τῆς ἐποχῆς ἐκεῖ ἦταν τόσο συνηθισμένα, ἓνα παρόμοιο γεγονός δὲν φαίνεται καθόλου ἀπίθανο.

Ἡ χρονολόγησις τῆς ἐξέλιξης τοῦ Κριτία ὡς ὀφθιαλμοῦ τοῦ Πατριαρχείου ἦταν μέχρι σήμερα προβληματικὴ. Τώρα μὲ τὰ νέα διαθέσιμα στοιχεῖα μπορούμε μὲ πολὺ μεγαλύτερη ἀκρίβεια νὰ καθορίσουμε τὰ χρονολογικὰ δεδομένα τῆς σταδιοδρομίας του. Ὅπως ἐπιφυλακτικὰ γράφει ὁ Τ. Γριτσόπουλος³⁶, εἶναι οὐσιαστικὰ ἀγνωστο τὸ πότε χορηγήθηκε στὸν Κριτία τὸ ἀξίωμα τοῦ λογοθέτη. Ὁ Β. Σκουβαράς³⁷ θεωρεῖ σὰν χρόνο ἀπόκτησής του τὸ 1728, δὲν εἶχε προσέξει ὅμως ὅτι ὁ Κριτίας μαρτυρεῖται σὰν λογοθέτης ἀπὸ πολὺ νωρίτερα, ἤδη ἀπὸ τὸ 1721, ὅταν μὲ γράμμα τοῦ Πατριάρχη Ἰερεμία Γ' τοῦ παραχωρεῖται ἡ ἰσόβια ἐξαρχία τῶν πατριαρχικῶν καὶ σταυροπηγιακῶν μοναστηριῶν τῆς Σιάμου³⁸. Ὑπάρχουν ἐπίσης καὶ ἄλλες μνείες τοῦ Κριτία ὡς λογοθέτη τὸ 1723³⁹, τὸ 1727⁴⁰ τὸ 1728 καὶ τὸ 1731⁴¹. Ἡ τελευταία φορὰ ποὺ, ἀπ' ὅσο γνωρίζουμε,

35. Τ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *δ.π.*, τ. Α', σ. 353-4. ΒΥΛΓ. Ι. ΣΑΒΡΑΜΗ, *δ.π.*, *Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος*, τ. ΛΔ' (1935), σ. 416-426.

36. *Ο.π.*, τ. Α', σ. 355.

37. *Ο.π.*, σ. 60.

38. Κώδ. Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας 315, φ. 319β. Θ.Δ. ΜΟΣΧΟΝΑ, *δ.π.*, τ. Γ', σ. 346-7.

39. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, *Δύο κατάλογοι Ἑλληνικῶν κωδικῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς καὶ τοῦ Ζωγραφείου*, Σόφια 1909, σ. 21 (κωδ. 40).

40. ANDRE LEVAL, «Inventaire des pièces manuscrites Grecques des XVII et XVIII siècles conservées dans les archives du couvent Saint-Louis à Pera de Constantinople», *Revue Archéologique*, Paris 1886, σ. 2-3.

41. Ἀπὸ τὸν κώδ. Ziskind 22 τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Yale ἔχουμε τὶς ὑπογραφὲς τοῦ

ὁ Κριτίας ὑπογράφει ὡς λογοθέτης εἶναι στήν ἐπιστολή του πρὸς τὸν Νεόφυτο Σμύρνης τὸ 1731 ᾠθησεστηριῶνος εικάδιον, ἡ ὁποία δημοσιεύεται πῶς κάτω.

Ὁ Ἄ. Κομνηνός-Ψηλάντης⁴² ἀναφέρει τὸν Κριτία ὡς μεγάλο ἐκκλησιάρχην τὸ 1727, δὲν ὑπάρχει ὅμως ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται γιὰ ἀναχρονισμό. Γιὰ τοὺς ἀμεσοὺς προκατόχους τοῦ Κριτία στὸ ὄφικιο αὐτό, ποὺ ἀπόκτησε τόση αἴγλη τὴν περίοδο ποὺ τὸ κατέχευε ὁ Προυσαεὺς διδάσκαλος, λίγα πράγματα εἶναι γνωστά. Ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1694 μέχρι καὶ τὶς 14 Μαρτίου 1703 ἦταν μέγας ἐκκλησιάρχης ὁ Ἀνδρόνικος Ραγκαβῆς⁴³. Στις 18 Δεκεμβρίου 1720 μνημονεύεται σὲ ἐπιγραφή στὸ νάρθηκα τοῦ πατριαρχικοῦ ναοῦ ὡς μέγας ἐκκλησιάρχης κάποιος Κωνσταντῖνος⁴⁴. Τὸ 1726 φέρεται νὰ κατέχει τὸ ἴδιο ἀξίωμα ὁ κυριτζῆς Γεωργάκης, ἓνας ἀπὸ τοὺς δανειστὲς τοῦ Πατριαρχείου καὶ γιὸς τοῦ μ. χαρτοφύλακα καὶ διδασκάλου Σπανδωνῆ⁴⁵. Γιὰ τοὺς ἀμέσως προηγούμενους αἰῶνες ὁ Γεδεών⁴⁶ ἀναφέρει τὴν ὑπαρξὴ ἕξι μεγάλων ἐκκλησιάρχων τὸν ΙΖ' αἰῶνα, κανένα ὅμως τὸν ΙΣ'. Ὁ πίνακας ποὺ παρέχει ὁ Ν. Μ. Vaporiς γιὰ τοὺς μεγάλους ἐκκλησιάρχες τὸν ΙΖ' αἰ. συμπληρώνει τὴν ἀναγραφή τοῦ Γεδεών με δύο νέα ὀνόματα καὶ νέες χρονολογίαις⁴⁷.

Ὁ Κριτίας πρέπει νὰ ἀπόκτησε τὸ ὄφικιο αὐτὸ ἀνάμεσα στὸ Μάρτιο τοῦ

Κριτία ὡς μάρτυρα σὲ διάφορες πράξεις νομικῆς καὶ οἰκονομικῆς φύσεως. Ὁ Κριτίας ὑπογράφει ὡς λογοθέτης στις 22 Φεβρουαρίου 1727, 11 Μαΐου 1728 καὶ 11 Ἰανουαρίου 1731 ὡς μέγας ἐκκλησιάρχης στις 29 Μαΐου 1733, 24 Μαρτίου 1738, 20 Μαΐου 1738, 5 Σεπτεμβρίου 1757, 28 Ἀπριλίου 1763 καὶ 10 Μαΐου 1763. Βλ. Ν.Μ. VAPORIS, *ὁ.π.*, σ. 92-96 καὶ 100-102. Εἶναι γνωστὴ ἐξἄλλου ἡ ὑπογραφή τοῦ Κριτία ὡς μάρτυρα στὴ διαθήκη τοῦ πρώην Ἀρτης καὶ Ναυπάκτου Νεοφύτου Μαυρομάτη τὸ 1728, Β. ΣΚΟΥΒΑΡΑ, *ὁ.π.*, σ. 60. Ὁ Κ. Μ. ΡΑΛΛΗΣ «Περὶ τοῦ ἀξιωματοῦ τοῦ ἐκκλησιάρχου, Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. 8 (1933), σ. 310, ἔχει συγκεντρώσει καὶ ἄλλες ὑπογραφές τοῦ Κριτία ὡς μάρτυρα σὲ ὁμολογίες τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς καὶ σὲ ἐξοφλητικὰ γράμματα ἀπὸ διάφορες ἄλλες πηγές· αὐτὲς εἶναι τῶν ἐτῶν 9 Νοεμβρίου 1734, 15 Ἰουλίου 1754, 19 Δεκεμβρίου 1764 καὶ 6 Αὐγούστου 1766. Τέλος, ἔχουμε τὴν ὑπογραφή τοῦ Κριτία ἐπικεφαλῆς τῶν λοιπῶν ὄφικιαλίων τοῦ Πατριαρχείου στὴ συνοδικὴ ἀπόφαση τοῦ Φεβρουαρίου 1734 με τὴν ὁποία ἀνακηρύσσεται σὲ ἅγιο ὁ Μάρκος Εὐγενικός. Ὁ Κριτίας ἦταν ἄλλωστε καὶ ὁ συντάκτης τῆς συνοδικῆς αὐτῆς ἀποφάσεως. J. D. MANSI, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, ἐκδ. J. M. Martin καὶ L. Petit, Παρίσι, 1902-7, τ. 37, στ. 100. Πβ. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, «Μάρκος ὁ Εὐγενικός ὡς πατὴρ ἅγιος τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας», *Byzantinische Zeitschrift*, τ. XI (1902), σ. 66-67.

42. *Ὁ.π.*, σ. 325.

43. Μ. ΓΕΔΕΩΝ, *Χρονικά τοῦ πατριαρχικοῦ οἴκου καὶ τοῦ ναοῦ*, σ. 194, Ν.Μ. VAPORIS, *ὁ.π.*, σ. 131.

44. Μ. ΓΕΔΕΩΝ, *ὁ.π.*, σ. 87-88 σημ. 168.

45. Μ. ΓΕΔΕΩΝ, «Ὁ ἀρχαιότερος κώδικξ τοῦ Ἐθνικοῦ ἡμῶν Ταμείου», *ΕΑ*, τ. Γ' (1890), σ. 148. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἱστορία τῶν τοῦ Χριστοῦ πενήτων 1453-1913*, Ἀθῆναι 1919, σ. 134.

46. *Χρονικά τοῦ πατριαρχικοῦ οἴκου καὶ τοῦ ναοῦ*, σ. 194.

47. Ν.Μ. VAPORIS, *ὁ.π.*, σ. 131.

1731 καὶ τὸ Μάρτιο τοῦ ἐπόμενου ἔτους, ὅποτε καὶ μνημονεύεται ὡς μέγας ἐκκλησιάρχης σὲ πατριαρχικὸ γράμμα τοῦ Παΐσιου Β'⁴⁸ μετὸ ὁποῖο τοῦ παραχωροῦνται οἱ ἐτήσιες ἀποκοπὲς τῆς Μητροπόλεως Κερασσοῦντος καὶ ὀρισμένων σταυροπηγιακῶν μοναστηριῶν τῆς Κρήτης: τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Χαρτοφύλακος καὶ τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου μετὸ ὑποκείμενο χωριὸ Μουρνιές στήν Κυδωνία⁴⁹, τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Μηλοῦδης στὰ Περιβόλια καὶ τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου στὸ Βένι τὸ ἐπιλεγόμενον Ἀμπεζωνές⁵⁰. Ὑπογραφή τοῦ Κριτία ὡς μεγάλου ἐκκλησιάρχου συναντοῦμε γιὰ πρώτη φορά στὸ γράμμα του πρὸς τὸν Νεόφυτο Καισαρείας με ἡμερομηνία 4 Ἰουλίου 1732 ποὺ ἐκδίδουμε ἐδῶ.

Ὁ ἀρκετὰ στενὸς αὐτὸς προσδιορισμὸς τοῦ χρόνου ποὺ ὁ Κριτίας ἀπέκτησε τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου ἐκκλησιάρχου μᾶς παρέχει τὴ δυνατότητα νὰ χρονολογήσουμε μέσα σὲ κάποια εὐλογοφανῆ ὄρια καὶ τὸ εὐεργετήριο γράμμα ἀδελφου Πατριάρχου μετὸ ὁποῖο τὸ ὄφικιο τοῦ λογοθέτη ἀνεβάζεται γιὰ χάρη τοῦ Κριτία στήν πρώτη πεντάδα⁵¹. Μ' αὐτὸ μάλιστα ὁ λογοθέτης τοποθετεῖται

48. Κώδ. Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας 315, φ. 320. Θ.Δ. ΜΟΣΧΟΝΑ, *ὁ.π.*, τ. Γ', σ. 347-8. Ὁ ἴδιος Πατριάρχης ἐξέδωσε δύο ἀκόμη γράμματα γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει πλήρως τὰ δικαιώματα τοῦ Κριτία στήν ἐξαρχία Κερασσοῦντος. Μετὸ γράμμα τοῦ 1731, σύνθεση τοῦ ἴδιου τοῦ Κριτία, ἐπανεφερε τὸ Γκιουρνούσιον μετὰ χωριὰ καὶ τὰ ὄρυχία του στήν ἐξαρχία ἀπ' τὴν ὁποία εἶχε παράνομα ἀποσπαστεῖ. Μ' ἐκεῖνο τοῦ 1744 ἡ ἐξαρχία παραχωρήθηκε στὸν Κριτία Ἴσοβλιος, μετὰ τὸ θάνατο του ὅμως ἡ Κερασοῦς ἀπαλλασσόταν ἀπὸ τὴν ἐξαρχικὴ ἐπωνυμία καὶ ἐξουσία. Βλ. πῶς κάτω σ. 328, καὶ Π. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΟΥ, *Οἱ φυγάδες. Δράμα εἰς μέρη πέντε μετὰ μακρῶν προλεγομένων περὶ Πόντου*, Ἀθῆναι 1870, σ. 151-4, 158. ΜΑΝΣΙ, τ. 38, στ. 509-510. Σχετικὸ μετὸ θέμα τῆς ἐξαρχίας αὐτῆς εἶναι καὶ γράμμα τοῦ Σεραφεῖμ Α' τὸ 1735, πρὸς τοὺς χριστιανοὺς τῆς Κερασσοῦντος. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 1, σ. 216, 218.

49. Γιὰ τὴ Μονὴ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς τοῦ Χαρτοφύλακος καὶ τὴ συνενωμένη με αὐτὴ Μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου μετὸ ὑποκείμενο χωριὸ Μουρνιές, βλ. ΣΤ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΑΟΥ, «Δουρικὰ διατάγματα, πατριαρχικὰ σιγγίλια καὶ γράμματα Χρυσοπηγῆς», *Χριστιανικὴ Κρήτη*, τ. Β' (1913) σ. 195-236. Ν.Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, Ἀθῆναι 1974, τ. 1, σ. 287-301. Α.Χ. ΜΑΚΡΙΑΔΑΚΗ, *Ἱερὰ Μονὴ Χρυσοπηγῆς ἡ Ζωοδόχου Πηγῆς τοῦ Χαρτοφύλακος*, Χαριὰ 1960. ΜΑΡΙΑ ΧΑΙΡΕΤΗ, «Αἱ ὀρθόδοξοι μοναὶ τῆς Κυδωνίας κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ ἔτους 1637», *Ἐ(πετηρίς) Ἐ(ταιρίας) Β(υζαντινῶν) Σ(πουδῶν)*, τ. ΛΘ'-Μ' (1972-3) σ. 570-1, 575-6.

50. Γιὰ τὴ Μονὴ Ἀπεζωνῶν, βλ. ΣΤ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΑΟΥ, «Κρητικὰ συμβόλαια ἐκ τῆς Ἐνετοκρατίας», *Χριστιανικὴ Κρήτη*, τ. Α' (1912), σ. 283. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Κανονικὰ πεσκέσια Μητροπολίτου Κρήτης», *Χριστιανικὴ Κρήτη*, τ. Β' (1913) σ. 78α. Χ.Γ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗ, «Ἐλληνας κωδικογράφοι τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως», Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. 8/9 (1958-9), σ. 80. Ν.Γ. ΓΕΩΡΓΑΡΑ, «Ἰωάννης καὶ Ἰωάσαφ Δορυανέας», ΝΕ, τ. 4 (1907), σ. 489. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, «Ἐνθυμήσεων ἦτοι Χρονικῶν σημειωμάτων συλλογὴ πρώτη», ΝΕ, τ. 7 (1910), σ. 177-8.

51. Μ.Δ. ΧΑΜΟΥΔΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἡ Πατριαρχικὴ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολῆ», *Ἀλήθεια*, τ. Α' (1880-1), σ. 203. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, «Κατάλογος τῶν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Φιλολογικῷ Συλλόγῳ χειρογράφων βιβλίων», ΠΕΦΣΚ, Ἀρχαιολογικὸ Παράρτημα, τ. Κ-ΚΒ' (1892), σ. 107-8.

ἀμέσως πριν ἀπὸ τὸν πρωτόκτιδο καὶ μετὰ τὸν μεγάλο ἐκκλησιάρχη. Ἡ πρώτη πεντάδα εἶχε βέβαια πάψει πρὸ πολλοῦ νὰ εἶναι πεντάδα⁵² ὁμως ἡ προαγωγή τοῦ λογοθέτη σ' αὐτὸ τὸ ἀνώτερο κλιμάκιο τῶν ὀφφικιαλίων εἶναι χαρακτηριστική τῆς εὐνοίας πού ἀπολάμβανε ὁ Κριτίας. Τὸ πατριαρχικὸ αὐτὸ γράμμα πρέπει νὰ ἀπολύθηκε πρὶν ἀπὸ τὸ 1731-1732, ὅποτε ὁ Κριτίας ἀπόκτησε τὸ νέο του ἀξίωμα. Ἀπὸ τῆς διατύπωσής του ἄλλωστε γίνεται φανερὸ ὅτι ἀνήκει σὲ νεοαναρρηθέντα Πατριάρχη, ἐνδειξη πού μᾶς ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν Παῖσιο Β' στὴν ἀρχὴ τῆς πρώτης του πατριαρχείας (20 Νοεμβρίου 1726-1733) καὶ ὄχι γιὰ τὸν Ἱερεμία Γ' στὸ τέλος τῆς δικῆς του, ὅπως ἔχει ὑποθεθεῖ⁵³. Ἡ ἀποψη αὐτῆ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἀπόδοση τοῦ ἴδιου πατριαρχικοῦ γράμματος στὸ ὄνομα τοῦ Παΐσιου Β' στὸ χειρόγραφο ὑπ' ἀρ. 11, φ. 114-5, τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως⁵⁴.

Ὁ Κριτίας διατήρησε τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου ἐκκλησιάρχη σχεδὸν μέχρι τὸ τέλος τῆς ζωῆς του, ὅπως θὰ δοῦμε. Παρὰ τίς κακίες του σχέσεις μετὰ τὸν Κύριλλο Ε' καὶ τὸν διωγμὸ του, δὲν ἔγινε, ἀπ' ὅσο ξέρουμε, ἀπόπειρα νὰ τοῦ ἀφαιρεθεῖ. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Κριτία πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο Γκίκα, στὴν ὁποία παραπονεῖται «διὰ τὴν ἀδικίαν τοῦ ὀφφικίου του»⁵⁵, καὶ τὸ πατριαρχικὸ γράμμα ἀδηλοῦ Πατριάρχη⁵⁶ πού ἀκολούθησε γιὰ νὰ τῆ διορθώσει εἶναι φανερὸ ὅτι δὲν ἀναφέρονται σὲ προσπάθεια ἀφαίρεσης τοῦ ἀξιωματοῦ τοῦ μεγάλου ἐκκλησιάρχη, ἀλλὰ στὴ διατάραξη τῆς παλαιᾶς τάξης τῶν ὀφφικίων μετὰ τὴν εἴσοδο καὶ τὸν προβιβασμὸ ἀνθρώπων πού δὲν ἀνήκαν στὸν «ἐκκλησιαστικὸν κληρὸν» καὶ τὸν ἐκτοπισμὸ τῶν νόμιμων δικαιοῦχων ἀπὸ τῆ σειρά τους στὴν ἀνώτερη βαθμίδα τῶν ἀξιωματιῶν. Μετὰ τὸ πατριαρχικὸ αὐτὸ γράμμα ρυθμιζόταν εὐνοϊκὰ γιὰ τὸν Κριτία, καὶ κατ' ἐπέκταση καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους ἀξιωματούχους τῆς ἴδιας κατηγορίας, τὸ θέμα τῶν ἐξαρχιῶν. Ὅσοι εἶχαν ἀποκτήσει πρόσφατα τὸ ἀξίωμά τους ἐξαιρουῦνταν ἀπὸ τὴ δυνατότητα νὰ ἀποκτήσουν ἐξαρχίες, πού θὰ παραχωροῦνταν κατὰ προτίμηση στὸν Κριτία καὶ κατὰ δεύτερο λόγο στοὺς ἄλλους παλαιούς ὀφφικιαλίους.

Μολονότι τὸ πατριαρχικὸ γράμμα ἀναφέρεται στὸ γενικότερο πρόβλημα τὸ ὁποῖο εἶχε ἀρχίσει νὰ ἀναφύεται καὶ νὰ διαταράζει τὴν καθιερωμένη τάξη τῆς Ἐκκλησίας, ἀπολύθηκε οὐσιαστικὰ γιὰ νὰ ρυθμίσει τὴν περίπτωσή τοῦ Κρι-

52. J. DARROUZÈS, *Recherches sur les ὀφφίκια de l'Eglise Byzantine*, Paris 1970, σποραδικά. ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων, *Συναγματίον*, Τεργύβυστον 1715, σ. ζγ'-ξδ'. Βλ. καὶ τὸ συνοδικὸ τόμο τοῦ Ἀθανασίου Ε', Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, ὁ.π., σ. 106-7.

53. Τ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, ὁ.π., τ. Α', σ. 363 σημ. 1.

54. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, ὁ.π., σ. 107-8.

55. Χ. ΦΙΑΝΤΑ, «Χειρόγραφα», *Πανδώρα*, τ. 9 (1858-9), σ. 444-5. Μ. ΓΕΛΩΝ, «Τοῦ Γραικορωμαϊκοῦ νομίμου τὰ παραλειπόμενα», *Ἑβδομαδιαία Ἐπιθεώρησις Νεολόγου*, τ. 4 (1894-5), σ. 15-17, 33-35, 53-56.

56. Μ. ΓΕΛΩΝ, *Κανονικαὶ διατάξεις*, Κωνσταντινούπολις 1888, τ. Α' σ. 170-5.

τία. Ὁ μέγας ἐκκλησιάρχης ἔφερε βαρέως τὴν ἀδικία πού τοῦ ἔγινε, ὅπως δείχνει τόσο ἡ ἐπιστολὴ πού προαναφέραμε ὅσο καὶ τὸ πατριαρχικὸ γράμμα. Στὸ τελευταῖο γίνεται ἐπανειλημμένα λόγος γιὰ τὴ λύπη πού τὸ γεγονὸς αὐτὸ εἶχε προκαλέσει στὸν Κριτία: «ἠδίκηται καὶ λελύπηται παρὰ τὸ δέον ὁ τιμιώτατος καὶ σοφολογιώτατος μέγας ἐκκλησιάρχης Κριτίας...», «καθορῶντες τὴν αὐτοῦ λογιότητα δυσφοροῦντα καὶ σχετλιάζοντα ἐφ' οἷς παρὰ τὸ δέον λελύπηται...». Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι στὴ συνοδικὴ ἀπόφαση γιὰ τὴν ἐπανόρθωσή τῆς ἀνωμαλίας εἶχε συμμετάσχει καὶ ὁ ἐξ ἀπορρήτων Ἀλέξανδρος Γκίκας, στὸν ὁποῖο εἶχε προσφύγει μετὰ τὴν ἐπιστολὴ του ὁ Κριτίας ζητώντας τὴν ὑποστήριξή του, ἄλλοτε μετὰ παρακάλια καὶ ἄλλοτε μετὰ ἀπειλές, ὅτι θὰ ἀποχωρήσει ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐνδεχομένως θὰ μεταναστεύσει.

Καὶ τὰ δύο αὐτὰ γράμματα εἶναι ἄγνωστης χρονολογίας, ἀπὸ ἐσωτερικὰ ὁμως στοιχεῖα μποροῦμε νὰ τὰ χρονολογήσουμε μετὰ σχετικῆς βεβαιότητας. Εἶναι ὀπωσδήποτε προγενέστερα τοῦ 1741, ἔτους τῆς ἐκτέλεσης τοῦ Ἀλέξανδρου Γκίκα, καὶ μεταγενέστερα τοῦ 1731-1732, ὅποτε ὁ Κριτίας ἀπόκτησε τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου ἐκκλησιάρχη. Ὁ Πατριάρχης πού ἀπόλυσε τὸ γράμμα διάκειται εὐνοϊκότερα πρὸς τὸν Κριτία καὶ φαίνεται εὐλογία ἢ ὑπόθεση πὼς πρέπει νὰ ἦταν ὁ Νεόφυτος Σ' ὁ ἀπὸ Καισαρείας (1734-1740), πού σχετιζόταν στενὰ μαζί του⁵⁷. Ἔχουμε ἐπὶ πλέον τὴν πληροφορία ὅτι ὁ πεθερὸς τοῦ Ἀ. Γκίκα ὁ Δημήτριος Εὐπραγιώτης, ἦταν ἄρρωστος⁵⁸. Ἐπομένως μιὰ χρονολόγησις λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν 15 Νοεμβρίου 1739, ὅποτε καὶ πέθανε ὁ Εὐπραγιώτης, θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθεῖ πιθανή. Αὐτὴ θὰ συμφωνοῦσε ἄλλωστε καὶ μετὰ τὴ δῆλωσις τοῦ Κριτία στὴν ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν ἐξ ἀπορρήτων ὅτι εἶχε καταναλώσει τριάντα σχεδὸν χρόνια στὴ δούλεψη τῆς Ἐκκλησίας, ἂν δεχθοῦμε πὼς ὁ Κριτίας εἶχε εἰσαχθεῖ στὰ πατριαρχικὰ γραφεῖα γύρω στὰ 1710, ὅπως εἶναι ἡ ἐπιπρατούσα ἀποψη. Συμπληρωματικὰ, θὰ ἔπρεπε ἴσως νὰ προστεθεῖ ὅτι ὁ μέγας σπαθάρης πού κώλυε τὴν προαγωγή τοῦ Κριτία ἦταν προφανῶς ὁ Μιχαὴλ Ρωσσέτος. Κι ἐκεῖνος ὁμως δὲν ἄργησε νὰ ἀποκτήσει ὀφφίκιο· ἔγινε μέγας σκευοφύλαξ εἴτε τὴν 1η Ἀπριλίου 1740 εἴτε στὴν 11 Φεβρουαρίου 1741⁵⁹.

Τὸ τέλος τῆς σταδιοδρομίας τοῦ μεγάλου ἐκκλησιάρχη στὸ Πατριαρχεῖο μᾶς τὸ προσδιορίζει μετὰ ἀκρίβεια μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Κριτία δημοσιευμένη ἀπὸ τὸν Ἀ. Παπαδόπουλο-Κεραμέα πού δὲν εἶχε μέχρι σήμερα προσεχθεῖ ἀπὸ τοὺς ἐρευνητές⁶⁰. Στὴν 5 Ἰανουαρίου 1768 ὁ Κριτίας μετὰ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Πατριάρχη Σαμουὴλ Χαντζερὴ ὑπέβαλε τὴν παραίτησή του λόγω γῆρατος καὶ ἀδυναμίας νὰ

57. Πρ. Τ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, ὁ.π., τ. Α', σ. 360. Β. ΣΚΟΥΒΑΡΑ, ὁ.π., σ. 60-61.

58. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΔΑΠΟΝΤΕ, *Λαϊκὰ Ἐφημερίδες*, τ. Γ', σ. σπγ'.

59. Κ. ΣΑΘΑ, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 3, σ. 174. HURMUZAKI, *Documente*, τ. XIV, II (ἐκδ. Ν. Jorga), σ. 1102.

60. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, ὁ.π., ΠΕΦΣΚ, Ἀρχαιολογικὸ Παράρτημα τ. Κ'-ΚΒ' (1892), σ. 108.

ἀντεπεξέλθει στὰ καθήκοντά του. Στὸ ἴδιο γράμμα συνιστοῦσε ἐπίσης θερμὰ νὰ τὸν διαδεχτεῖ στὸ ἀξίωμα του ἕνας προστατευόμενός του, ὁ Νικόλαος Λαμπρινός, τὸν ὁποῖο, ὅπως γράφει, εἶχε ὁ ἴδιος παραλάβει ἀπὸ τὴν πατρίδα του, ποὺ δὲν τὴν ἀναφέρει ὅμως, καὶ τὸν ἐπέβλεπε ἐπὶ χρόνια. Ἡ σημασία τῆς ἐπιστολῆς εἶναι φανερὴ. Δείχνει κατ' ἀρχὴν ὅτι ὁ Κριτίας ἦταν ζωντανός καὶ κατεῖχε τὸ ὄφφικιό του τουλάχιστον μέχρι τῆς 5 Ἰανουαρίου 1768. Ἔτσι ἀναιρεῖται ἡ πληροφορία⁶¹ ὅτι ὁ Κριτίας πέθαιε τὸ Μάρτιο τοῦ 1767. Γιὰ τὸν Νικόλαο Λαμπρινὸ δὲν ἔχουμε, ἀπ' ὅσο ξέρω, ἄλλη μνεία. Τελικὰ, νέος μέγας ἐκκλησιαρχὴς ἔγινε τὸ Μάρτιο τοῦ 1768 ὁ καμαράσης Γεωργάκης⁶². Ὁ Πατριάρχης Σαμουὴλ Χαντζερῆς τοῦ παραχώρησε τὸ ὄφφικιο ἐφ' ὅρου ζωῆς καὶ προσδιόρισε τὴν τάξην καὶ τὶς ἀρμοδιότητές του. Ἐξαιτίας τῆς πενιχρότητας τῶν πληροφοριῶν ποὺ κατέχουμε γιὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου ἐκκλησιάρχου ποὺ τόση λάμψη εἶχε πρόσκαιρα ἀποκτήσει, ὅσο δηλαδὴ τὸ ἔφερε ὁ Κριτίας, εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ σημειώσουμε τὰ κύρια σημεῖα τοῦ πατριαρχικοῦ αὐτοῦ γράμματος. Αὐτὸ ἐπιβεβαίωνε τὴν παλαιότερη τάξην τοῦ ὄφφικίου: ὁ μέγας ἐκκλησιάρχης παρέμενε πέμπτος στὴν τάξην τῶν ἀξιωματούχων τῆς πρώτης πεντάδας καὶ προηγεῖτο ἐφεξῆς τῶν ἄλλων τάξεων, προέδρευε τῶν λοιπῶν κληρικῶν στὶς ἐκκλησιαστικὲς συνελύσεις καὶ στὶς πάνδημες ὁμηγύρεις καί, ἀν παρουσιαζόταν ἀνάγκη διαιτησίας ἀνάμεσά τους, εἶχε διαιτητικὸ ρόλο⁶³. Γιὰ τὸν Γεωργάκη καμαράση ἐλάχιστα πράγματα γνωρίζουμε. Ἦταν, φαίνεται, μιὰ ἀσήμαντη προσωπικότητα ποὺ ἄφησε τὸ ὄφφικιο νὰ περιπέσει ξανά στὴν ἀφάνεια. Ὁ Γεωργάκης ἦταν γαμβρὸς τοῦ Κωνσταντίνου Τζεχάνη Ρακοβίτσα⁶⁴. Τὸ 1777 μαζί με τὸν σπαθάρη Ἰακωβάκη ἦταν καπουκεχαγιάς τοῦ Γρηγορίου Γκίλια ἡγεμόνα τῆς Μολδαβίας⁶⁵. Τέλος, ἔχουμε τὴν πληροφορία ὅτι τὸ 1789 ἀσθενοῦσε βαριά, δὲν ξέρομε ὅμως ἀν αὐτὸ ἦταν καὶ τὸ τελευταῖο ἔτος τῆς ζωῆς του⁶⁶. Τὸ παράδειγμα τῆς ἀκμῆς τοῦ ἀξιώματος τοῦ μεγάλου ἐκκλησιάρχου ὅσο τὸ κατεῖχε ὁ Κριτίας καὶ ἡ μετέπειτα ὑποχώρησή του ἀπὸ τὸ προσκήνιο φανερώνει πόσο ἡ σπουδαιότητα καὶ ἡ τάξην τῶν ὄφφικίων ἦταν συνάρτηση τῆς συγκεκριμένης προσωπικότητάς του ποὺ τὰ κατεῖχε.

Σχετικὰ μετὰ τὴν δραστηριότητα τοῦ Κριτία ὡς μεγάλου ἐκκλησιάρχου τὰ τελευταῖα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν παραίτησή του ὀφείλουμε νὰ παρατηρήσουμε

61. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Α', *Βιογραφία καὶ συγγραφαὶ ἐλάσσονες*, Κωνσταντινούπολις 1866, σ. 356. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *Χρονικὰ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας*, σ. 159. Πβ. Α. ΠΑΠΑΛΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, *Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας*, τ. III, σ. 142.

62. Κώδ. Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας 315, φ. 344α.

63. Πβ. Κ. ΡΑΛΛΗ, «Περὶ τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἐκκλησιάρχου», *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τ. 8 (1933), σ. 306-311.

64. Κ. ΔΑΠΟΝΤΕ, *δ.π.*, τ. I, σ. υκγ'.

65. HURMUZAKI, *δ.π.*, τ. XIII, σ. 81.

66. *Ο.π.*, τ. XIV, III, 428.

ὅτι συνεχιζόταν τουλάχιστον μέχρι τὸν Αὐγούστο τοῦ 1767⁶⁷. Τὰ ἀμέσως προηγούμενα χρόνια ὁ Κριτίας φαίνεται ὅτι ἀσχοῦσε κανονικὰ τὰ καθήκοντά του καθὼς δείχνουν οἱ λόγοι του καὶ τὰ πατριαρχικὰ γράμματα ἐκείνης τῆς περιόδου.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μακρόχρονης ὑπηρεσίας του στὸ Πατριαρχεῖο εἶχαν παραχωρηθεῖ στὸν Κριτία κατὰ καιροὺς διάφορες ἐξαρχίες. Δύο ἀπὸ αὐτὲς μνημονεύτηκαν πρὶν πάνω, ἄλλες ἀναφέρονται σὲ ποικίλες ἐργασίες. Συνοψίζοντας, γνωρίζουμε πὼς κατεῖχε τὶς ἐξαρχίες τῶν πατριαρχικῶν μοναστηριῶν τῆς Σάμου (1721), τῆς μητροπόλεως Κερασσοῦντος καὶ ὀρισμένων σταυροπηγιακῶν μοναστηριῶν τῆς Κρήτης (1732)⁶⁸, τῆς μονῆς τῆς Παναγίας τῆς Τουρλιανῆς (πρὶν ἀπὸ τὴν 1η Ἰουλίου 1733)⁶⁹, τῶν σταυροπηγιακῶν μονῶν τῆς Παροναξίας (πρὶν ἀπὸ τὸ 1741)⁷⁰ καὶ τὰ ἐξαρχικὰ δικαιώματα τῆς Ἀκοβας (πρὶν ἀπὸ τὸ 1741)⁷¹. Δὲν εἶναι γνωστὸ ἀν ὁ Κριτίας διατήρησε ὅλα αὐτὰ τὰ δικαιώματα μέχρι τὸ τέλος τῆς ζωῆς του. Μόνο γιὰ τὴν ἐξαρχία τῆς Ἀκοβας γνωρίζουμε ὅτι τὰ δικαιὰ του ἐπικυρώθηκαν ξανά τὸ 1764 ἀπὸ τὸν Πατριάρχη Σαμουὴλ Χαντζερῆ. Εἰκάζουμε ὅτι θὰ ἔχασε, τουλάχιστον προσωρινά, τὶς ἐξαρχίες τῶν μονῶν τῆς Κρήτης τὸ 1744, ὅταν ἐπὶ Παῖσιου Β' ὅλα τὰ σταυροπηγιακὰ μοναστήρια τοῦ νησιοῦ ἔγιναν ἐνοριακὰ γιὰ βραχὺ διάστημα⁷², ἀν καὶ θὰ διατήρησε τὴν ἰσόβια ἐξαρχία Κερασσοῦντος. Τὰ ποσὰ ποὺ συγκέντρωνε δὲν φαίνεται νὰ ἦταν ἰδιαίτερα σημαντικὰ, ἀλλὰ δὲν ἦταν καὶ τὰ μόνα. Εἶχε ὅπωςδὴποτε καὶ ἄλλες πηγὲς εἰσοδημάτων, π.χ. τὴ διδασκαλία του ἢ καὶ ἄλλες ἐξαρχίες. Εἶχε ἐξἄλλου χρηματίσει καπουκεχαγιάς τοῦ Ἰωάννου Νικολάου Μαυροκορδάτου, ἡγεμόνα τῆς Μολδαβίας (29 Ἰουνίου 1743 - 14 Ἀπριλίου 1747)⁷³, καὶ πρὶν ἀπὸ αὐτό, τὸ 1733, τοῦ Σιλβέστρου Ἀντιοχείας⁷⁴ καὶ πιθανὸν καὶ ἄλλων ποὺ τοὺς ἀγνοοῦμε. Τὸ πόσο ἐπικερδὲς μπορεῖ νὰ ἦταν τοῦτο τὸ

67. Βλ. πρὶν κάτω, σ. 370.

68. Βλ. πρὶν πάνω, σ. 291, 293.

69. Τ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ, *Ἡ Μόνος*, σ. 266-7.

70. Π.Γ. ΖΕΡΑΕΝΤΟΥ, «Νικόλαος Κριτίας μέγας ἐκκλησιάρχης τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ πατριαρχικὸς ἐξαρχὸς τῶν ἐν τῇ μητροπόλει Παροναξίας πατριαρχικῶν σταυροπηγιακῶν μοναστηριῶν» *Ἱστορικαὶ ἐρευναι περὶ τὰς ἐκκλησίας τῶν νήσων τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου θαλάσσης*, Ἐρμούπολις 1913, τ. Α', σ. 152.

71. Τ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, «Ὁ Στασινὸς τῆς Ἀκοβας καὶ ἡ οἰκογένεια Λαμπαροπούλου τῆς Δημητσάνης», *Ἑλληνικά*, τ. II' (1953-4), σ. 132-6.

72. Πβ. ΣΤ. ΕΛΛΗΝΙΔΟΥ, «Δουκικὰ διατάγματα, πατριαρχικὰ σιγγίλια καὶ γράμματα Χρυσοπηγῆς», *Χριστιανικὴ Κρήτη*, τ. Β' (1913), σ. 229. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *Πατριαρχικοὶ Πίνακες*, σ. 640. Ν.Β. ΤΩΜΑΛΑΚΗ, «Ἐλεγχὸς τῶν ἐν Κρήτῃ ἀρχιερατευσάντων ἐπὶ Τουρκοκρατίας (1645-1898)», *Ἑ(πετηρίς) Ἑ(ταιρείας) Κ(ρητικῶν) Σ(πουδῶν)*, τ. I' (1940), σ. 124.

73. Α. ΚΟΜΝΗΝΟΥ-ΥΨΗΛΑΝΤΟΥ, *δ.π.*, σ. 351. HURMUZAKI, *δ.π.*, τ. XIII, σ. 192. *Cronica Ghiculesiilor Istoria Moldovei intre anii 1695-1754*, ἐκδ. Nestor Camariano si Ariadna Camariano-Cioran, Βουκουρέστι 1965, σ. 580,610.

74. Α. ΠΑΠΑΛΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 1, σ. 207-8.

καθόριζαν οι περιστάσεις. Ξέρουμε π.χ. ότι ο Κριτίας τελικά ζημιώθηκε σημαντικά με την καθαίρεση του Μαυροκορδάτου το 1747.

Σχετικά με τα οικονομικά του Κριτία έχουμε μερικές ακόμη πληροφορίες. Υπάρχουν αναφορές σε δολοηψίες του με τον πρόεδρο Μήλου και Κιμώλου Γαβριήλ, ο οποίος του έστειλε σε δύο περιπτώσεις τη μία διάφορα αντικείμενα (12 Ιουλίου 1727) και την άλλη 93 πιάστρα (16 Απριλίου 1729)⁷⁵. Είναι λοιπόν ενδεχόμενο να είχε ο Κριτίας και κάποια εξαρχικά δικαιώματα στη Μήλο. Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης το γεγονός ότι οι δολοηψίες αυτές γίνονταν διά μέσου των Καπουτσίνων της μονής Saint Louis του Πέραν και πιδ συγκεκριμένα μέσω του προϊσταμένου τους P. Thomas. Αυτό δεν θα πρέπει να μας ξεχνίζει, γιατί ο Κριτίας φαίνεται ότι διατηρούσε πολύ καλές σχέσεις με τους Φράγκους της Πόλης και η πιδ πάνω μαρτυρία δεν είναι ή μοναδική που συνδέει το όνομά του με αυτούς.

Την ίδια περίπου εποχή (18 Σεπτεμβρίου 1729) μαθαίνουμε ότι ο άββάς Sevin⁷⁶ μέσω του Daniel de Fonseca⁷⁷, Πορτογάλου Έβραίου γιατρού του μεγάλου βεζύρη, είχε έρθει σε επαφή με τον Κριτία στην προσπάθειά του να εξασφαλίσει ελληνικά χειρόγραφα. Η γνώμη του Γάλλου περιηγητή δεν είναι καθόλου κολακευτική για τον Κριτία για τον οποίο γράφει: «... très accrédité dans le clergé, grand fripon, et qui certainement ne se fera pas un scrupule de dépouiller ses compatriotes; un homme de cette trempe peut nous procurer d'excellentes choses...». Ξέρουμε επίσης, από την επιστολή του Κριτία στον Φιλόθεο Κύπρου, ότι κατά την περίοδο του διωγμού του από τον Κύριλλο Ε' κρυβόταν στών Φράγκων τα σπίτια. Οι διασυνδέσεις του λοιπόν με τους Φράγκους της Κωνσταντινούπολης πρέπει να ήταν σημαντικές.

Μολονότι έχουμε την πληροφορία ότι μετά το θάνατο του μεγάλου έκκλησιάρχη ο γιός του, πιεζόμενος από οικονομικές δυσχέρειες, αναγκάστηκε να πουλήσει ακόμη και τα βιβλία του πατέρα του στους Έβραίους⁷⁸, ο ίδιος ο Κριτίας ήταν άνθρωπος που φρόντιζε πολύ τα οικονομικά του, καμιά φορά μάλιστα με τρόπο πειστικό και επιθετικό, που θα μπορούσε κάποτε να θεωρηθεί επιλήψιμος. Από τον Α. Κομνηνό-Υψηλάντη⁷⁹ πληροφορούμαστε ότι παρενοχλώντας τον Πατριάρχη Αλεξανδρείας Ματθαίο, όταν αυτός ήταν στην Κωνσταντι-

75. ANDRÉ LEVAL, *δ.π.*, σ. 2-3. Πβ. Τ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΟΥ, *δ.π.*, σ. 267.

76. F. SEVIN, *Lettres sur Constantinople*, Paris 1802, σ. 5 και έξης. Η. OMONT, *Missions archéologiques françaises en Orient aux XVII et XVIII siècles*, Paris 1902, σ. 384 σημ. 1, 498.

77. E. PIPPIDI, «Mysticisme et rationalisme au Phanar: le cas de Daniel de Fonseca», *Ο Έραμιστής*, τ. 11 (1974), σ. 175-196.

78. Μ. ΓΕΛΩΝ, *Χρονικά της Πατριαρχικής Ακαδημίας*, σ. 160 σημ. 1.

79. HURMUZAKI, *δ.π.*, τ. XIII, σ. 185.

νούπολη, κατάφερε να εισπράξει από αυτόν άδίκως χρέος του προκατόχου του Κοσμᾶ του από Πισιδίας που ανερχόταν στο σημαντικό ποσό των 5000 πιάστρων. Προφανώς δεν ήταν ασυνήθιστο στον Κριτία να δανείζει και μάλιστα όχι μικροποσά. Στην επιστολή του προς τον Κωνσταντίο Τρίκκης που δημοσιεύουμε⁸⁰, τον βλέπουμε να πνέει μένεα και να επιφράζεται ύβριστικά έναντι του μητροπολίτη Λαρίσης, γιατί δεν του είχε πληρώσει τον τόκο των 300 γροσίων που του χρωστούσε από κάποιο δάνειο. Ο μητροπολίτης αυτός, που δεν κατονομάζεται στον κώδικα Χίου 1557 αλλά αναφέρεται στον Αλεξανδρείας 287, ήταν ο Ίάκωβος Β' (1735-1749)⁸¹. Είναι πολύ πιθανό επίσης ότι και η ζημιά για την οποία παραπονείται ο Κριτίας ότι υφίσταται από τον μητροπολίτη Νέων Πατρών, και που για την επανόρθωσή της επικαλείται τη μεσολάβηση του Νεοφύτου Καισαρείας, αναφέρεται ακριβώς σε κάποιο παρόμοιο δάνειο⁸². Έπομένως, οικονομικά προβλήματα δεν πρέπει να είχε ο Κριτίας παρά μονάχα περιστασιακά, όπως είδαμε στην περίπτωση των ζημιών που υπέστη το 1748, ή όταν κρυβόταν την εποχή του διωγμού του από τον Κύριλλο Ε'⁸³.

Δυστυχώς, στις επιστολές του Κριτία δεν υπάρχουν παρά ελάχιστες, και εκείνες όχι σημαντικές, καινούριες πληροφορίες για τη διδασκαλία του στην Πατριαρχική Σχολή. Πληροφορούμαστε π.χ. ότι είχε μαθητή του σ' αυτήν το λόγιο μητροπολίτη Σμύρνης Νεόφυτο⁸⁴, όταν εκείνος ήταν ακόμη διάκονος του Ήρα-

80. Βλ. πιδ κάτω σ. 353-4. Για τον Κωνσταντίο Τρίκκης, βλ. Μ. ΓΕΛΩΝ, *Πατριαρχική και Έφημερίδες*, σ. 497-8. Κ. ΣΑΘΑ, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τ. 3, σ. 237. Γ. ΖΑΒΙΡΑ, *Νέα Έλλάς*, σ. 388. Ν.Κ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ, *Κώδικας Τρίκκης*, Αθήνα 1980, σ. 17, 18, 109. Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Προσθήκη και διορθώσεις*, Λειψία 1871, σ. 62. Α. ΑΓΓΕΛΟΥ, «Συμπλήρωμα στην Έπαρίθμηση», *Ο Έραμιστής*, τ. 1 (1963), σ. 26. Δ.Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, «Ιστορικά σχόλια σε επιγραφές, επιγράμματα, χαράγματα και ένθυμησης της Μονής Δουσίκου. Συμβολή στην Ιστορία της Μονής», *Μεσαιωνικά και Νέα Έλληνικά*, τ. 1 (1984), σ. 36-38.

81. Για τον Ίάκωβο Λαρίσης, βλ. Δ.Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ, *δ.π.* σ. 37.

82. Βλ. πιδ κάτω, σ. 339.

83. Για τον Πατριάρχη Κύριλλο Ε' βλ. Τ. ΓΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, «Ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλος Ε' ο Καρακάλλος» ΕΕΒΣ, τ. 29 (1959), σ. 367-389. ΕΥΑΓΓ. ΣΑΒΡΑΜΗ, «Η πρώτη καθαίρεση Κυρίλλου Ε'», ΕΕΒΣ, τ. 1 (1935), σ. 160 κ.έξ. ΕΥΑΓΓ. ΣΚΟΥΒΑΡΑ, «Στηλιτευτικά κείμενα του ΙΗ' αιώνα (κατά των Αναβαπτιστών)» *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher*, τ. XX (1970), σ. 58-60 και passim. ΤΗ. ΡΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Studies and Documents Relating to the History of the Greek Church and People under Turkish Occupation*, Brussels 1952, passim. Βλ. επίσης τη βιβλιογραφία των σημειώσεων 106-109.

84. Βλ. πιδ κάτω σ. 350. Για το Νεόφυτο Σμύρνης, βλ. Κ. ΣΑΘΑ, *δ.π.*, τ. 3, σ. 202, 337. Μ. ΓΕΛΩΝ, «Ορθόδοξων μητροπολιτών οι εκδεδωμένοι κατάλογοι συμπληρούμενοι», ΕΑ, τ. Η' (1887-8), σ. 402, Θ' (1888-9), σ. 13-15, και ΚΔ' (1904), σ. 197. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Πέντε συγγενείς εκ Λέρου Αρχιερείς Ήρακλείας, ανάπτυπο από τον Ε' τ. των Θρακιών, Αθήνα 1934, σ. 23-24. Α. ΚΟΜΝΗΝΟΥ-ΥΨΗΛΑΝΤΟΥ, *δ.π.*, σ. 333. HURMUZAKI, *δ.π.*, τ. XIII, σ. 187. Σ. ΛΑΜΠΡΟΥ, *Κατάλογοι κωδίκων Αγίου Όρους*, τ. Β', σ. 315, έρ.

κλείας Γερασίμου, δηλαδή πριν από τις 24 Ιανουαρίου 1731, όποτε και χειροτονήθηκε μητροπολίτης, και ότι την εποχή εκείνη δίδασκε κανονικά στη Σχολή. Αντιθέτως, το 1756, όταν είχε σταματήσει πια να κρύβεται αλλά ό κατατρεγμός του από τον Κύριλλο Ε' δέν είχε ακόμη λήξει, ό Κριτίας δέν δίδασκε εκεί, καθώς μαθαίνουμε από την επιστολή του στον Γεράσιμο 'Ηρακλείας⁸⁵, και φυσικά δέν θα δίδασκε και πια πριν, όσο διάστημα δηλαδή παρέμενε κρυμμένος. Γενικά, θα περίμενε κανείς τό θέμα τής διδασκαλίας του στην Πατριαρχική Σχολή να ανέκυπτε συχνότερα στις επιστολές του. Έντούτοις, ούτε σ' εκείνες που δημοσιεύτηκαν στο παρελθόν, ούτε σ' αυτές που εκδίδονται τώρα συναντούμε πολλές ή ένδιαφέρουσες αναφορές σ' αυτήν. Είναι πάντως χαρακτηρισικό τής σπουδαιότητας που πρέπει να είχε στην αντίληψη των άλλων τό διδακτικό έργο του Κριτία, για τό όποιο τόσο λίγα γνωρίζουμε, τό γεγονός ότι ό τίτλος του διδασκάλου συνοδεύει σχεδόν πάντοτε τό όνομά του, ένώ εκείνοι του λογοθέτη ή του μεγάλου έκκλησιάρχη συχνά παραλείπονται.

Για την οικογενειακή κατάσταση του Κριτία τά νέα στοιχειά είναι, αντίθέτως, περισσότερα. Από τό όδοιπορικό του Χρυσάνθου Νοταρά πληροφορούμαστε ότι τό 1724 ζούσαν στην Προύσα ή αδελφή του Κριτία ή Παναγιώτισσα και ό αδελφός του ό οίκονόμος παπά 'Αναστάσιος⁸⁶. Έξάλλου από πατριαρχικό γράμμα του 1721, με τό όποιο παραχωρείται στο δίδασκαλο και λογοθέτη Κριτία για τή σύζυγό του ένα γυναικείο στασίδι στον πατριαρχικό ναό άκριβώς πίσω από τό θρόνο του Πατριάρχη⁸⁷, γίνεται φανερό ότι ήταν ήδη παντρεμένος τό χρόνο εκείνο. Για τό γάμο του Κριτία, έκτός από τό καινούριο αυτό στοιχείο, δέν έχουμε παρά την πληροφορία του Κωνσταντίου ότι ό διδάσκαλος ήταν «έξωρος» όταν παντρεύτηκε⁸⁸. Αν γνωρίζαμε με ασφάλεια ότι ή πληροφορία αυτή είναι άκριβής καθώς επίσης και τό πόσο «έξωρος» ήταν ό Κριτίας την εποχή του γάμου του, θα μπορούσαμε να προσδιορίσουμε με κάποια άκρίβεια τό έτος τής γέννησής του. Δυστυχώς αυτό εξακολουθεί να παραμένει στο στάδιο των υποθέσεων. Κατά τον Τ. Γριτσόπουλο⁸⁹ ή γέννηση του Κριτία θα έπρεπε να τοποθετηθεί άνάμεσα στα χρόνια 1675-1680, σύμφωνα με ύπολογισμούς

5693, 186. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ένθυμήσεων συλλογή» ΝΕ, τ. 7 (1910), σ. 220. Ε. LEGRAND, *Bibliographie Hellénique, XVIII siècle*, Paris 1918, 1928, τ. 2, σ. 2-3. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, «Έγγραφα Διαμαντή Ρυσίου», *Παρισσός*, τ. 4 (1880), σ. 210-216. Τ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ, *Η Παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, 'Αθήνα 1936, τ. Β' σ. 248 σημ. 1. Α. ΑΓΓΕΛΟΥ, *δ.π.*, 'Ο Έθνομιστής, τ. 1 (1963), σ. 25. Χ.Σ. ΣΟΛΟΜΩΝΙΔΗ, *Η Έκκλησία τής Σμύρνης*, 'Αθήνα 1960, σ. 174-5.

85. Βλ. πια κάτω, σ. 342.

86. ΠΗΝΕΛΟΠΗΕ ΣΤΑΘΗ, «Τό ανέκδοτο όδοιπορικό του Χρυσάνθου Νοταρά», *Μεσαιωνικά και Νέα Έλληνικά*, τ. 1 (1984), σ. 244-5.

87. Κώδ. Πατριαρχείου 'Αλεξανδρείας 315, φ. 333α.

88. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΥ Α', *δ.π.*, σ. 356.

89. *Η Μεγάλη του Έθνους Πατριαρχική Σχολή*, τ. Α', σ. 352, σημ. 2.

βασισμένους στα όσα γράφει ό Πατριάρχης Κωνσταντίος για τό γάμο του. Μια πολύ πρώιμη χρονολόγηση όμως θα ήταν μάλλον παρακινδυνευμένη, επειδή θα σήμαινε ότι ό Κριτίας ήταν ακόμη στην ύπηρεσία του Πατριαρχείου μέχρι την ηλικία των 93 ετών, άφου ή παραίτησή του έγινε τον Ιανουάριο του 1768. Κάτι τέτοιο, μολονότι δέν μπορεί να άποκλειστεί άφου τό όφφίκιο ήταν ισόβιο, φαίνεται ώστόσο άπίθανο. Για τό λόγο αυτό θα πρέπει μάλλον να κλίνουμε προς μια κάπως μεταγενέστερη χρονολογικά τοποθέτηση τής γέννησής του, λίγο μετά τό 1680, όπως προτείνει και ό Β. Σκουβαράς⁹⁰.

Για την οικογένεια του Κριτία μάς πληροφορεί επίσης και ή αυτόγραφη επιστολή του του 1748 προς τό μεγάλο ποστέλνικο Δημητράσκο⁹¹. Σ' αυτήν ό Κριτίας του γνωστοποιεί την πρόθεσή του να παντρεύσει τή θυγατέρα του με τον πρώην μεγάλο καμαράση 'Ιωαννάκη, παλιό του μαθητή, με την οικογένεια του όποιου συνδεόταν φιλικά. 'Ο 'Ιωαννάκης αυτός πρέπει να είναι τό ίδιο πρόσωπο με τον Χιώτη καμαράση 'Ιωαννάκη του περιβάλλοντος του 'Ιωάννου Νικολάου Μαυροκορδάτου, τον όποιο αναφέρουν ύβριστικά οι καπουκεχαγιάδες του Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου ήγεμόνα τής Μολδαβίας σε γράμμα τους τής 8ης Δεκεμβρίου 1742⁹². 'Ο Κριτίας στην επιστολή του ζητεί από τον Δημητράσκο να παραδώσει δύο γράμματά του ατό έν τῷ ύψηλοτάτω αυθέντη, και τό άλλο τῇ ύψηλοτάτη δόμνη Σμαράγδα και τον παρακαλεί να μεσολαθήσει σ' αυτούς για να έγκρίνουν τό συνοικέσιο. 'Ο αυθέντης τής επιστολής πρέπει να είναι ό 'Ιωάννης Νικολάου Μαυροκορδάτος που τό 1748 δέν κατείχε πια την ήγεμονία τής Μολδαβίας, και ή δόμνα Σμαράγδα ή μητριά του, τρίτη σύζυγος του Νικολάου Μαυροκορδάτου⁹³. 'Ο μέγας έκκλησιάρχης έξηγεϊ πως αισθάνεται ύποχρεωμένος να ζητήσει τή συγκατάθεση του 'Ιωάννου Μαυροκορδάτου για τό γάμο τής κόρης του επειδή τόσο ό ίδιος όσο και ό επίδοξος γαμπρός είναι «δοϋλοι» του και δέν θα ήθελε να προχωρήσει σ' αυτόν χωρίς την έγκρισή του. Έπομένως οι στενές σχέσεις του Κριτία με τον πρώην ήγεμόνα τής Μολδαβίας συνεχίστηκαν και μετά την απομάκρυνση του τελευταίου από την έξουσία και παρά τις οικονομικές ζημιές που είχε ύποστεί ό μέγας έκκλησιάρχης από τό γεγονός αυτό. 'Ο Κριτίας είχε συνδέσει τά συμφέροντά του με τις τύχες του 'Ιωάννου Μαυροκορδάτου πριν εκείνος γίνει ήγεμόνας και ήταν, ίσως, ένας από τους πρωτεργάτες των μηχανορραφιών για την άπόκτηση του θρόνου από τον 'Ιωάννη και την προσωρινή έξωση του άδελφου του Κωνσταντίνου από αυτόν. Κάτι τέτοιο δείχνει ή άλληλογραφία

90. *Ο.π.*, σ. 55.

91. Βλ. πια κάτω, σ. 340-1.

92. *Cronica Ghiculesilor*, σ. 577.

93. Βλ. Ε. R(IZOS) R(ANGABÈS), *Livre d'or de la noblesse Phanariote et des familles princieres de Valachie et de Moldavie*, Athènes 1904. HURMUZAKI, *δ.π.*, τ. XIII, σ. 259, τ. XIV, II, σ. 994, 1056. Κ. ΔΑΠΟΝΤΕ, *δ.π.*, τ. I, σ. τμγ'.

του Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου με τους καπουκεχαγιάδες του στην Πόλη. Για το λόγο αυτό ο Κωνσταντίνος τους είχε προτείνει ότι θα ήταν καλό να εξοριζόταν ο Κριτίας και μαζί του ο Άντωνάκης Ραμαντάνης και όχι ο αδελφός του Ίωάννης, όπως εκείνοι θεωρούσαν σκόπιμο⁹⁴.

Για τα παιδιά του και τις ενέργειές τους να τον βοηθήσουν την εποχή του διωγμού του από τον Κύριλλο Ε΄ γράφει ο Κριτίας στο γράμμα του προς τον Φιλόθεο Κύπρου⁹⁵ που θα το εξετάσουμε και διεξοδικότερα πιο κάτω. Τα όνόματά τους δεν αναφέρονται, αλλά η χρήση του πληθυντικού δείχνει πως πρόκειται για δύο τουλάχιστον πρόσωπα. Πρόκειται άραγε για τους δύο γιούς του, τον Κωνσταντίνο και τον Γρηγοράσκο; Δεν υπάρχει τρόπος να εξακριβωθεί. Αν η υπόθεση αυτή ευσταθεί, σημαίνει ότι ο Γρηγοράσκος, που έχουμε την πληροφορία ότι πέθανε νέος⁹⁶, ήταν ακόμη ζωντανός το 1756. Δεν αποκλείεται όμως ο Κριτίας να είχε και άλλα παιδιά, που έμεινε άγνωστο, ή να αναφερόταν στην κόρη του. Η σκέψη ότι ο Κωνσταντίνος ήταν ένας από αυτούς που συμπαραστένονταν στον πατέρα του τις δύσκολες εκείνες στιγμές έρχεται βέβαια σε σύγκρουση με το γνωστό «λίβελλο» που έγραψε έναντι του Κριτία πάνω στο θέμα του αναβαπτισμού⁹⁷. Προκαλεί πάντως έκπληξη το γεγονός ότι ο Κριτίας στο λεπτομερέστατο και πολύ προσωπικό γράμμα του προς τον Φιλόθεο Κύπρου, στο οποίο παραπονείται έντονα για όλες τις ταλαιπωρίες και τα βάραινα που υφίσταται, δεν αναφέρεται καθόλου στην αποκήρυξή του από το ίδιο του το παιδί, που στο παρελθόν ήταν και μαθητής του Φιλοθέου, κάτι που αναμφίβολα θα τον πλήγωνε περισσότερο από όλα τα άλλα. Αντι γι' αυτό γράφει για τα μεγάλα έξοδα που έκαναν τα παιδιά του προσπαθώντας να εξασφαλίσουν την ελευθερία του. Έξάλλου οι σημειώσεις του Κωνσταντίνου Κριτία στα κείμενα του πατέρα του που περιλαμβάνονται στον δμώνυμο κώδικα, όπως «Κριτίου του και φιλάτου μου πατρός»⁹⁸, μαρτυρούν μια τρυφερή υϊκή στοργή. Θα ήταν σκόπιμο να προστεθεί ότι ο κώδικας του Κριτίου πρέπει να καταρτίστηκε μετά το 1755-1756, αφού περιέχει και πατριαρχικά γράμματα μεταγενέστερων ετών, επομένως τα αίσθηματά του Κωνσταντίνου Κριτία απέναντι στον πατέρα, που απηχούνται εκεί, έρχονται σε έντονη αντίθεση με τα δεδομένα του λιβέλλου. Όλα αυτά θα οδηγούσαν στην υπόθεση πως πιθανόν το υποσχετικό γράμμα του Κωνσταντίνου Κριτία ήταν παραπλανητικό και είχε γραφτεί εν γνώσει του πατέρα του, μίας και θα του επέτρεπε ελευθερία κινήσεων και απαλλαγή από τις διώξεις. Τίποτε από αυτά δεν μπορεί βέβαια να αποδειχτεί και οι πιο πάνω συλλογισμοί

94. *Cronica Ghiculesților*, σ. 577, 581-2.

95. Βλ. πιο κάτω, σ. 359.

96. ΗΡΜΟΥΖΑΚΙ, *δ.π.*, τ. XIII, σ. 192.

97. Β. ΣΚΟΥΒΑΡΑ, *δ.π.*, 71-74. Τ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *δ.π.*, σ. 360-1. ΤΗ. ΠΑΡΑΔΟΥΛΟΣ, *δ.π.*, σ. 432.

98. Κώδ. Κριτίου, σ. 191, πβ. κώδ. Πατριαρχείου Άλεξανδρείας 287, σ. 273.

αποβλέπουν κυρίως στο να επισημάνουν τις αντιφάσεις που παρατηρούνται στο υλικό και τις μαρτυρίες που κατέχουμε και που εύκολα είναι δυνατόν να ερμηνευτούν με εκ διαμέτρου διαφορετικούς τρόπους. Η αλήθεια ίσως κάποτε αποδειχτεί από νέες πηγές που θα έρθουν στο φως.

Πριν προχωρήσουμε στην εξέταση των στοιχείων που δίνει ο ίδιος ο Κριτίας για τον πολυσυζητημένο διωγμό του την εποχή της έριδας του αναβαπτισμού, είναι χρήσιμο να σημειώσουμε τις λίγες πληροφορίες που κατέχουμε για μια άγνωστη αποδημία του Κριτία από την Κωνσταντινούπολη. Το ταξίδι του που έγινε στην Άττική το περιγράφει εν μέρει σε άκεφαλη και άχρονολόγητη επιστολή του ο ίδιος ο Κριτίας⁹⁹. Το περιεργό είναι πως, μολοντί η επιστολή αυτή είναι αρκετά μεγάλη, δεν μας πληροφορεί τίποτε από όσα θα θέλαμε να γνωρίζουμε: ούτε την ταυτότητα του παραλήπτη, στον οποίο ο Κριτίας προσπαθεί να δικαιολογηθεί επειδή δεν τον αποχαιρέτησε, ούτε τη διάρκεια της παραμονής του στην Άττική (προφανώς έννοσε την Αθήνα), ούτε το σκοπό του ταξιδιού του εκεί. Μετά τις μακροσκελείς εξηγήσεις που δίνει ο Κριτίας αρκείται στο να περιγράψει με γλαφυρότητα και ζωντάνια τη διάθαλάσσης επιστροφή του στην Πόλη. Μαρτυρίες για σχέσεις του μεγάλου εκκλησιάρχη με άλλους Αθηναίους εκτός από το διδάσκαλο Έφραϊμ¹⁰⁰, μετέπειτα Πατριάρχη Ίεροσολύμων, δεν έχουμε. Από έσωτερικά στοιχεία είναι εύλογο να υποθέσουμε πως το πρόσωπο στο οποίο απευθύνεται το γράμμα ήταν κάποιος λόγιος και μάλιστα όχι κληρικός.

Οι πιο ενδιαφέρουσες ίσως από τις εκδιδόμενες επιστολές του Κριτία είναι οι δύο που αναφέρονται στην εποχή της έριδας του αναβαπτισμού. Από αυτές ή μία απευθύνεται στον Γεράσιμο Ήρακλείας, φέρει χρονολογία 1756 και είναι από τις αυτόγραφες επιστολές του¹⁰¹. Η άλλη είναι άκεφαλη και απευθύνε-

99. Βλ. πιο κάτω, σ. 355-6.

100. Πβ. Γ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ, «Η επί του ζητήματος του Αναβαπτισμού γνώμη της Εκκλησίας της Κύπρου», *Κυπριακά Χρονικά*, έτος Ε' (1927) τεύχος Οκτωβρίου-Δεκεμβρίου, σ. 263. Για τον Έφραϊμ τον Αθηναίο, μετέπειτα Πατριάρχη Ίεροσολύμων, βλ. Α. ΚΟΜΝΗΝΟΥ-ΥΦΗΛΑΝΤΟΥ, *δ.π.*, σ. 385, 410. Γ. ΖΑΒΙΡΑ, *δ.π.*, σ. 434-6 493-4. Κ. ΣΑΘΑ, *Νεοελληνική Φιλολογία*, σ. 507-510. Μ. ΠΑΡΑΝΙΚΑ *Σχεδιάσμα*, Κωνσταντινούπολις 1867, σ. 99, 164. Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Προσθήκαι και διορθώσεις*, σ. 74. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, *Ίεροσολυμιτική Βιβλιοθήκη*, τ. 1, σ. 255, 289, 383, 421. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ανάλεκτα Ίεροσολυμιτικής Σταχυολογίας*, τ. III, σ. 77, τ. IV, σ. 61. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, *Κατάλογοι Κωδίκων Αγίου Όρους*, τ. Α', σ. 39. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ένθυμήσεων συλλογή», *ΝΕ*, τ. 7 (1910), σ. 239. Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, *Πατριαρχικά Έγγραφα...*, Κωνσταντινούπολις 1902-5, τ. II, σ. 495. ΤΡ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΟΥ, *δ.π.*, τ. Α', σ. 212, 239, τ. Β', σ. 180, 181, 307. Ε. LEGRAND, *δ.π.*, τ. I, σ. 400, 431-2, 436. Γ. ΛΑΔΑ-Α.Δ. ΧΑΤΖΗΔΗΜΟΥ, *Έλληνική Βιβλιογραφία, συμβολή στο δέκατο όγδοο αιώνα*, Αθήνα 1964, σ. 77. Δ. ΓΚΙΝΗ-Β. ΜΕΣΑ, *Έλληνική βιβλιογραφία 1800-1863*, Αθήνα 1939, 7, τ. Α', σ. 79, άρ. 476.

101. Βλ. πιο κάτω, σ. 342. Για τον Γεράσιμο Ήρακλείας, βλ. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *Πέντε συγγενείς εν Λέρου Αρχιερείς Ήρακλείας (1714-1830)*, σ. 7-23. ΕΥΑΓΓ. ΣΚΟΥΒΑΡΑ, «Στη-

ται στον αρχιεπίσκοπο Κύπρου¹⁰². Μολονότι δεν φέρει χρονολογική ένδειξη, είναι βέβαιο πώς γράφτηκε μόνο λίγους μήνες πριν από την άλλη. Αυτό γίνεται φανερό από το γεγονός ότι ο μέγας εκκλησιάρχης, όταν γράφει την επιστολή του προς τον αρχιεπίσκοπο Κύπρου, βρίσκεται κρυμμένος ήδη επί πεντάμηνο, ενώ στην πρώτη, του 1756, έχει μόλις επιστρέψει στο σπίτι του ύστερα από οκτάμηνη περιπλάνηση και κρύψιμο «στῶν Φράγκων τὰ σπίτια». Ἀκριβέστερη χρονολόγηση τῆς επιστολῆς προς τὸν Κύπρου μπορεῖ νὰ γίνει ἀπὸ ἐσωτερικὰ στοιχεῖα. Τὸ γράμμα γράφτηκε ἐνῶ ὁ Κριτίας κρυβόταν ἀκόμη. Ὅπως λέει, εἶχε περάσει ἤδη πέντε μήνες κρυμμένος καὶ τίς γιορτὲς τῶν Χριστουγέννων καὶ τοῦ Πάσχα μακριὰ ἀπὸ τοὺς δικούς του. Ἡ πληροφορία αὐτὴ χρονολογεῖ μὲ ἀρκετὴ ἀκρίβεια τὴν ἐπιστολὴν τὸν Ἀπρίλιο ἢ τὸ Μάιο τοῦ 1756. Ἐπομένως, ὁ ἀποδέκτης τῆς ἐπιστολῆς ἦταν ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου Φιλόθεος (1734-1759)¹⁰³.

Ὅτι ὁ Φιλόθεος εἶχε ἀλληλογραφία μὲ τὸν Κριτία μᾶς εἶναι γνωστὸ καὶ ἀπὸ ἐπιστολὴν τοῦ πρώτου πρὸς τὸν Πατριάρχη Καλλίνικο Δ' ¹⁰⁴. Ἡ σχέση τῶν δύο ἀνδρῶν εἶναι, ἐξάλλου, μαρτυρημένη καὶ ἀπὸ ἄλλοῦ. Ὁ Κυπριανός ¹⁰⁵ γράφει γιὰ τὸ θέμα αὐτό: «Ἀναβάς δὲ ἐπὶ τοῦ θρόνου μετὰ τὸν Σίλβεστρον ὁ φιλεπιστήμων διδάσκαλος Φιλόθεος ἐκ Γαλάτων Κώμης, ὃς ἐν Κωνσταντινουπόλει χρόνους ἀρκετοὺς διατελέσας, καὶ μαθητὰς ἐκ τῶν ἐπισήμων οἰκῶν καὶ Εὐγενῶν ἐκαῖσε λαβῶν, μάλιστα τὸν Κριτίαν ἐκείνον ἔχων ἐν πᾶσιν ὑπερασπιστήν, ὡς Διδάσκαλος κατ' ἰδίαν τῶν τέκνων αὐτοῦ χρηματίσας...». Ὁ δεσμὸς τοῦ Κριτία μὲ τὸν Φιλόθεο πρέπει νὰ ἦταν πραγματικὰ πολὺ στενός, ὅπως δείχνει καὶ ἡ ἐπιστολὴ πού ἐξετάζουμε, δὲν ἦταν ὅμως ἀποκλειστικὰ καὶ

λιτευτικὰ κείμενα τοῦ ΙΗ' αἰῶνος (κατὰ τῶν Ἀναβαπτιστῶν), *BNJ*, τ. XX (1970), σ. 88-90 καὶ *passim*.

102. Βλ. πῶς κάτω, σ. 358-361.

103. Γιὰ τὸν Φιλόθεο Κύπρου βλ. ΚΥΠΡΙΑΝΟΥ, *Ἱστορία χρονολογικὴ τῆς νήσου Κύπρου*, β' ἐκδ., Λευκωσία 1902, σ. 468-470, 528-530, 551 καὶ ἐξῆς. Ι. ΧΑΚΚΕΤ, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου*, μτφρ. Χ. Παπαϊωάννου, τ. Α', Ἀθήναι 1923, σ. 59, 66, 278, 282, 287-294· τ. Β', Πειραιεὺς 1927, σ. 23-24, 130, 145· τ. Γ', Πειραιεὺς 1932, σ. 210. G. HILL, *A History of Cyprus*, Cambridge 1940-1952, τ. IV, σ. 67-77, 311, 315, 317, 334, 341, 345-9, 353. Γ. ΖΑΒΙΡΑ, *δ.π.*, σ. 544-5. Κ. ΣΑΘΑ, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 3, σ. 99 καὶ *Νεοελληνικὴ Φιλολογία*, σ. 523-4. Μ. ΠΑΡΑΝΙΚΑ, *Σχεδιάγραμμα*, σ. 164. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Ε. ΛΑΥΡΩΤΟΥ, «Ἱστορικὰ Κύπρου ἐκ τῶν ἀρχείων τῆς Μονῆς Μ. Λαύρας», *ΕΑ*, τ. ΚΔ' (1904), σ. 86-87 καὶ «Ἐκ τῆς Κυπριακῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας», *ΕΑ*, τ. ΚΣΤ' (1906), σ. 42-43. Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, *Πατριαρχικὰ ἔγγραφα* τ. II, σ. 586-9, 604. Ε. LEGRAND, *δ.π.*, τ. I, σ. 400, 451-2 καὶ τ. II, σ. 487-8. Α. ΦΙΛΙΠΠΟΥ, *Τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα ἐν Κύπρῳ κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας (1571-1878)*, Λευκωσία 1930, τ. Α', σ. 70-74, 86-87.

104. Γ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ, *δ.π.*, *Κυπριακὰ Χρονικά*, ἔτος Ε' (1927) Ὀκτώβριος-Δεκέμβριος, σ. 268.

105. Ὁ.π., σ. 468. Πβ. καὶ Γ. ΖΑΒΙΡΑ, *δ.π.*, σ. 544.

μόνο ἰδιωτικῆς φύσεως. Στὸ γράμμα τοῦ ὁ Κριτίας παραπονεῖται ὅτι διώκεται ἀδίκως «διὰ Κυπρίους». Ἡ ἄγνωστη αὐτῆ ἐκδοχὴ, πού ἴσως λίγο ὑπερβολικὰ τονίζεται ἀπὸ τὸ μεγάλο ἐκκλησιάρχην, δὲν εἶχε συνδεθεῖ ποτὲ μὲ τὴν ἀνάμιξή του στὸ θέμα τοῦ ἀναβαπτισμοῦ. Μιὰ προσεκτικὴ ἐξέταση ἀποκαλύπτει ὅτι πραγματικὰ ὑπάρχει κάποια σύνδεση τοῦ Κριτία μὲ τὴν θέση τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου πάνω στὸν ἀναβαπτισμό.

Τὴν θέση τῆς Κυπριακῆς Ἐκκλησίας στὸ θέμα αὐτὸ τὴ γνωρίζουμε ἀπὸ μιὰ σειρά ἐπιστολῶν τοῦ Ἐφραίμ τοῦ Ἀθηναίου καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ Φιλόθεου πρὸς τὸν πρῶτον Προϊάβου καὶ μετέπειτα Πατριάρχη Καλλίνικο ¹⁰⁶. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Φιλόθεος εἶχε ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τεθεῖ ὑπὲρ τῆς συγκλήσεως συνόδου ἢ ὁποῖα θὰ ἔλυνε νομότυπα τὸ πρόβλημα. Ὁ Κύπρου δὲν εἶχε ἐπιφυλάξεις ὡς πρὸς τὴν ὀρθότητα τῶν ἀπόψεων τῆς κατὰ τοῦ ἀναβαπτισμοῦ μερίδας τῆς ἱεραρχίας παρὰ μόνο ὡς πρὸς τὸ χειρισμὸ τοῦ ἔλου θέματος· ἡ ἐπιθυμία του ἦταν νὰ ἀποφευχθοῦν κατὰ τὸ δυνατόν οἱ ἐνδοεκκλησιαστικὲς διαμάχες καὶ οἱ ὀξυτέρητες πού ἀδυνατίζαν τὴν θέση τῆς Ἐκκλησίας, διασποῦσαν τὸ ποίμνιό της καὶ ὀδηγοῦσαν σὲ σοβαρὴ κρίση πού δὲν φαινόταν νὰ ἔχει διέξοδο.

Στὴ Σύνοδο πού τελικὰ πραγματοποιήθηκε στὶς 28 Ἀπριλίου 1755 καὶ πού εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα τὴν περαιτέρω ὄξυνση τῆς διαμάχης μὲ τὴν καταδίκη τῶν ἀναβαπτιστῶν καὶ τοῦ Πατριάρχη Κυρίλλου Ε', τὴν Ἐκκλησία τῆς Κύπρου ἐκπροσωποῦσε ὁ Κριτίας μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ ἀποκρισαρίου τῆς ¹⁰⁷. Ὁ Κριτίας ἦταν ἐπίσης ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος συνέταξε τὴ συνδικτικὴ ἀπόφαση τῆς καταδίκης, τὸν «ῥορον» ¹⁰⁸. Οἱ προσπάθειες τοῦ Κυρίλλου Ε' νὰ ἐξανγκάσει τὴν Ἐκκλησία τῆς Κύπρου νὰ δεχτεῖ τὴν ἀντίρρηση πού ἐξέδωσε ὁ ἴδιος λίγο ἀργότερα, τὸν λεγόμενο «ψευδοῦρον», ἔπεσαν στὸ κενό ¹⁰⁹.

Μιὰ ἄλλη νύξη πού κάνει ὁ Κριτίας στὴν ἐπιστολὴν του, ὅτι δηλαδὴ διώκεται γιὰ τὴν προσωπικὴν του σχέση μὲ τὸν Φιλόθεο (καὶ τὴν μετὰ τῶν ὑπηκόων (αὐτοῦ) συνένωσιν καὶ δημεγερσίαν), ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ τυπικὲς κατηγορίαι κατὰ τοῦ Κριτία τὸν ἔφεραν ἀναμειγμένο στὶς συχνὲς ἀναταραχὰς τῶν Κυπρίων πού ζητοῦσαν τὴν ἐλάφρυνση τῆς φορολογίας τους. Εἶναι

106. Γ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ, *δ.π.*, σ. 257-268. ΜΑΝΣΙ, *δ.π.*, τ. 38, στ. 629-634.

107. ΜΑΝΣΙ, *δ.π.*, τ. 38, στ. 527-589, εἰδικὰ γιὰ τὸν Κριτία στ. 586. ΤΗ. ΡΑΡΑΔΟΠΟΥΛΛΟΣ, *δ.π.*, σ. 384-6.

108. ΜΑΝΣΙ, *δ.π.*, τ. 38, στ. 609-618. ΤΗ. ΡΑΡΑΔΟΠΟΥΛΛΟΣ, *δ.π.*, σ. 449-455. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Ε. ΛΑΥΡΩΤΟΥ, «Περὶ τοῦ κατὰ τὴν ΙΗ' ἑκατονταετηρίδα ζητήματος τοῦ ἀναβαπτισμοῦ», *ΕΑ*, τ. Κ' (1900), σ. 421-3.

109. Γιὰ τοὺς «ῥορους» τοῦ Κυρίλλου Ε', κατ' ἀρχὴν τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1755 καὶ κατόπιν τὸν Ἰούλιον τῆς ἴδιας χρονιάς, βλ. Μ. ΠΑΡΑΝΙΚΑ, «Περὶ τοῦ κατὰ τὴν ΙΗ' ἑκατονταετηρίδα ἀναφανέντος ζητήματος τοῦ ἀναβαπτισμοῦ», *ΠΕΦΣΚ*, τ. Γ' (1875-6), σ. 33-35. Μ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Κανονικὰ διατάξεις*, τ. Α', σ. 252-4. Γ.Α. ΡΑΛΛΗ-Κ. ΠΟΤΛΗ, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων*, Ἀθήναι 1852-9, τ. V, σ. 614-6. ΜΑΝΣΙ, *δ.π.*, τ. 38, στ. 605-610, 617, 622. Γ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ, *δ.π.*, σ. 255.

πολύ δύσκολο να φαντασθούμε τον Κριτία ανακατωμένο σε τίποτε περισσότερο από μεσολαβητικές προσπάθειες ανάμεσα στην Κυπριακή αντιπροσωπεία και σε ανώτερους αξιωματούχους της Πύλης για την εξασφάλιση κάποιων ευεργετικών μέτρων για την Κύπρο. Τέτοιες ενέργειες όμως και η απόμακρη έστω σύνδεση του ονόματός του με παρόμοια γεγονότα μπορούσαν να αποτελέσουν ένα καλό πρόσχημα για τη δίωξή του. Ένας άλλος υπαινιγμός του Κριτία ότι πάσχει «δια μόνην την τῆς φύσεως συγγένειαν» είναι αδύνατον να έρμηνευτεί λόγω έλλειψως άλλων στοιχείων.

Από τα πιδ πάνω γίνεται φανερό ότι οι δεσμοί του Κριτία με τα πρόσωπα και τα πράγματα της Κύπρου ήταν στενοί. Ίσως ο μέγας εκκλησιάρχης για ευνόητους λόγους να υπερβάλλει όταν ισχυρίζεται ότι υφίσταται διώξεις εξαιτίας των Κυπρίων: ο ρόλος του ως έκφραστή της αντίθεσης της Έκκλησίας της Κύπρου στη Σύνοδο που καταδίκασε τον αναβαπτισμό δεν ήταν η μοναδική του ανάμιξη στην έριδα για το ζήτημα αυτό, και άλλες προφάσεις για τη δίωξή του δεν θα ήταν δύσκολο να βρεθούν. Ας μη ξεχνάμε πως ο Κριτίας συντάξε τον «ἄρον» της Συνόδου της 28 Ἀπριλίου 1755. Έντούτοις η σχετική με τους Κυπρίους δραστηριότητά του αποτέλεσε αναμφίβολα μιὰ ακόμη έντονη πρόκληση για τον Κύριλλο Ε΄.

Η επιστολή προς τον Φιλόθεο δεν φέρει την υπογραφή του Κριτία, πιθανόν για λόγους ασφαλείας. Δηλώνεται όμως ότι από το ύφος θα γίνει αντιληπτή η ταυτότητα του συντάκτη της. Στο διώκτη του δεν αναφέρεται παρά με το παρωνύμιο ο «ἄχρως». Αυτό δεν ξενίζει, γιατί είναι γνωστή η χρήση σκωπτικών παρωνυμίων για τους πρωταγωνιστές του αναβαπτισμού από τη σχετική φιλολογία¹¹⁰. Δεν πρέπει να υπάρχει αμφιβολία πως ο επιλεγόμενος «ἄχρως» είναι ο Κύριλλος Ε΄, μολοντί το συγκεκριμένο αυτό επίθετο δεν απαντᾶ ανάμεσα σ' εκείνα με τα όποια τον αποκαλούν συνήθως. Σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του Κριτία ο «ἄχρως» τον είχε συκοφαντήσει σε αξιωματούχους της Πύλης σαν δημεγέρτη, που προκαλούσε ταραχές στον τόπο, και σαν πάμπλουτο. Η δεύτερη αυτή συκοφαντία δυσκόλευε τις προσπάθειες για την απαλλαγή του, επειδή οι υπεύθυνοι απαιτούσαν την καταβολή τεράστιων ποσῶν εκ μέρους του από όσους μεσίτευαν για λογαριασμό του.

Το άκέφαλο της επιστολής καθιστᾶ την αρχή της κάπως δυσνόητη. Ένα όμως είναι φανερό, ότι, πριν αναγκαστεί ο Κριτίας να κρυφτεί, ο Κύριλλος Ε΄ του είχε προτείνει να μεσολαβήσει στους αντιτιθέμενους ιεράρχες για την αποτροπή κάποιων «ἀγωγῆς», με ἀντάλλαγμα την εξασφάλιση της ἀνάκλησης ενός μπερατίου της δραγουμανίας που αφορούσε το μεγάλο εκκλησιάρχη, χωρίς εκείνος να αναγκαστεί να υποβληθεί σε δαπάνες για το σκοπό αυτό. Ο Κριτίας,

110. ΕΥΑΓΓ. ΣΚΟΥΒΑΡΑ, «Στηλιτευτικά κείμενα του ΙΗ' αἰῶνος (Κατὰ τῶν ἀναβαπτιστῶν)» ΒΝΙ, τ. XX (1970), σ. 50-220 και ειδικά σ. 97-98.

κατὰ τὰ γραφόμενά του, ἀπέρριψε τὴν πρόταση. Ὁ Διερμηνέας, πού ἦταν τότε ὁ Ἰωάννης Καλλιμάχης (τὸ β' 1752-8), ἀν καὶ γνώριζε τὴν ἀθωότητά του, δὲν τὸν ἀπάλλαξε ἀπὸ τὴν ἐπιβουλή αὐτή. Ἡ πλεκτάνη ὑπῆρξε ἐπιτυχημένη καὶ ὁ Κριτίας, ὅπως εἶδαμε, ἀναγκάστηκε τελικὰ νὰ κρυφτεῖ.

Στὸ γράμμα τοῦ ὁ Κριτίας παραπονεῖται ἔντονα γιὰ τὴν κακὴ οἰκονομικὴ τοῦ κατὰστασι καὶ περιγράφει τὰ ὑπέρογκα ἔξοδα πού δημιούργησε ὁ διωγμὸς τοῦ στὸν ἴδιο καὶ στὰ παιδιὰ του. Ἦταν, ὅπως γράφει, ὑποχρεωμένος νὰ δανείζεται γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ πληρώνει τὸ κρησφύγετό του καὶ τὴ συντήρησι τῆς οἰκογενείας του, ἀφοῦ ἄλλους πόρους τὴν ἐποχὴ ἐκείνη δὲν εἶχε. Τὰ παιδιὰ του εἶχαν ἐπὶ πλεόν καταβάλλει ὀκτακόσια γρόσια σὲ κάποιον γουναρὰ προκειμένου νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πατέρα τους, μάταια ὅμως. Ἄλλες οἰκογενειακὲς φροντίδες τοῦ πρόσφατου παρελθόντος δείχνουν νὰ ἀπασχολοῦν ἔντονα τὸν Κριτία. Συγκεκριμένα τὸν τάραζε πολὺ ἡ ντροπὴ πού ἐπέφερε στὸ σπιτικό του ἡ ἀποπλάνησι μιᾶς νεαρῆς ὑπηρέτριας του ἀπὸ κάποιον προστατευμένο τοῦ Φιλοθέου ὀνόματι Νικόλα.

Ὁ μέγας εκκλησιάρχης ἐκφράζει τὴν ἀγανάκτησή του μὲ πικρὰ παράπονα γιὰ τὴν ἄδικη μομφή, πού φαίνεται ὅτι περιεῖχε προηγούμενο γράμμα τοῦ ἀρχιεπισκόπου, πὼς ὁ Κριτίας τὸν λησιμόνησε καὶ δὲν τοῦ ἔγραψε. Τὴν κατηγορίαν αὐτὴ τὴν ἀποκρούει κατηγορηματικὰ, ἐξηγεῖ ὅτι ἡ ἀποστολὴ γραμμάτων ἦταν ἐπικίνδυνη ἐξαιτίας τῶν κατασκοπῶν τοῦ Πατριάρχη καὶ ὅτι μὲσω τῶν παιδιῶν του εἶχε ζητήσει ἀπὸ κάποιον παπὰ Χρῦσανθο νὰ γράψει στὴν Κύπρο ὅλα ὅσα τὸν ἀφοροῦσαν, πράγμα πού κι ἐκεῖνος καὶ ὁ Ἀνανίας ὁ Ἀντιπάριος εἶχαν πράξει ἐπανειλημμένα.

Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Κριτία πρὸς τὸν Γεράσιμο Ἡρακλείας, σ' ἀντίθεσι μ' ἐκείνη πρὸς τὸν Φιλόθεο, εἶναι πολὺ σύντομη καὶ τυπικὴ. Ὁ μέγας εκκλησιάρχης ἀπλῶς πληροφορεῖ τὸ μητροπολίτη, πού εἶχε ἀναγκαστεῖ, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι Συνοδικοί, νὰ ἐπιστρέψει στὴν ἐπαρχίαν του, πὼς ὁ ἴδιος μόλις εἶχε πάψει νὰ κρύβεται καὶ εἶχε ἐπιστρέψει στὸ σπίτι του καὶ ὅτι ἡ παρατεταμένη σιωπὴ του, γιὰ τὴν ὁποία ἀποροῦσε ὁ ἅγιος Ἡρακλείας, ἦταν ἀποτέλεσμα τοῦ διωγμοῦ του κατὰ τὸ διάστημα αὐτό. Οἱ ταλαιπωρίες τοῦ Κριτία ἔλαβαν ὀριστικὰ τέλος μὲ τὴν ἀνοδο στὸν πατριαρχικὸ θρόνον τοῦ φίλου του πρώην Προϊλάβου Καλλινίκου Δ'. Στὸ διάστημα τῆς σύντομης πατριαρχείας ἐκείνου, ἀλλὰ καὶ ἀργότερα κάτω ἀπὸ τοὺς Πατριάρχες πού τὸν διαδέχτηκαν, ὁ Κριτίας φαίνεται ὅτι διατήρησε ἀμείωτη τὴν ἐπιρροή του στὸ Φανάρι πρὸς τὴν μεγάλη του ἡλικία, μέχρι τὴν παραίτησή του ἀπὸ τὸ ἀξίωμα του τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1768.

Μολοντί τὰ νέα κείμενα πού παρουσιάζονται ἐδῶ πρόσθεσαν, καθὼς εἶδαμε, ἀρκετὰ στίς γνώσεις μας γύρω ἀπὸ τὸν Κριτία, ἀμφίβολα σημεῖα καὶ πολλὰ κενὰ ἐξακολουθοῦν νὰ παραμένουν. Τὰ πιδ σημαντικὰ ἀπὸ αὐτὰ ἀφοροῦν τὴ δράση του στὴν Πατριαρχικὴ Σχολή καὶ τὸ συγγραφικὸ του ἔργο. Τὸ τελευταῖο,

ὅσο μᾶς ἐπιτρέπει νὰ κρίνουμε ἢ χειρόγραφη παράδοση, εἶναι πενιχρὸ σὲ σχέση μὲ τὴ φήμη τοῦ μεγάλου ἐκκλησιάρχη. Κατὰ τὸν Σκουβαρά¹¹¹, ὁ ὁποῖος γράφει σὲ κάποια ἔκταση προσπαθώντας νὰ ἐρμηνεύσει τὸ φαινόμενο, τὸ γεγονός δφεύεται στὸ ὅτι ὁ Κριτίας «ἦταν πραγματικὸς δάσκαλος» ποὺ ἀσχοῦσε τὴν ἐπίδρασή του μὲ τὴν προφορικὴ διδασκαλία. Ἄν καὶ ἡ ιδιότητα τοῦ δασκάλου δὲν ἀποκλείει κατὰ κανένα τρόπο τὴ συγγραφικὴ παραγωγή, θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ δεχτεῖ πὼς ὁ Κριτίας ἀνῆκε σ' αὐτὴ τὴν ἰδιαίτερη κατηγορία τῶν δασκάλων ἀλλὰ, τελικὰ, τὰ στοιχεῖα ποὺ κατέχουμε γιὰ τὸ διδακτικὸ του ἔργο εἶναι τόσο λίγα ποὺ δὲν μποροῦν νὰ στηρίξουν οὐσιαστικὰ εὐλογοφανεῖς ὑποθέσεις. Τὰ φαινόμενα πάντως δείχνουν νὰ συνηγοροῦν μὲ τὴν ἀποψη τοῦ Τ. Γριτσόπουλου¹¹² ὅτι ἡ κύρια ἀπασχόληση τοῦ Κριτία ἦταν στὴν πατριαρχικὴ αὐλὴ, ἐνῶ τὸ διδακτικὸ του ἔργο τὸ ἀσκοῦσε μὲ διακοπές. Ἔτσι, ἡ μεγάλη παραγωγή γραφειοκρατικοῦ ἔργου φαίνεται πὼς ἦταν τὸ κύριο πόνημα τοῦ μεγάλου ἐκκλησιάρχη, ὅπως ἀπεδεικνύει ὁ μεγάλος ἀριθμὸς πατριαρχικῶν γραμμάτων καὶ ἄλλων συναφῶν κειμένων. Ἐπειδὴ ἡ κατάρτισή του σὲ θεολογικὰ καὶ νομικὰ θέματα ἦταν ἐξαιρετὴ, τὸν καλοῦσαν συχνὰ νὰ συντάξει εἴτε πατριαρχικὰ γράμματα μὲ νομοκανονικὸ περιεχόμενο εἴτε λόγους, ἐκθέσεις καὶ ἀποφάσεις σχετικὲς μὲ θεολογικὰ θέματα. Τὸ μεταφραστικὸ του ἔργο, ὅπως σημειώθηκε, τὸ γνωρίζουμε μόνο ἔμμεσα ἀπὸ σύντομες ἀναφορὲς σ' αὐτό, πρέπει ὅμως νὰ ἦταν σημαντικὸ γιὰ τὴν ἐποχὴ του. Ἀντιθέτως σώζονται ἀφθονὰ δείγματα τοῦ ρητορικοῦ ἔργου τοῦ Κριτία, γιὰ τὸ ὁποῖο ἦταν ἐπίσης φημισμένος¹¹³. Σ' ἓνα μεγάλο βαθμὸ ἡ παραγωγή ρητορικῶν λόγων ἦταν μέρος τῶν καθηκόντων του στὴν πατριαρχικὴ αὐλὴ, ἀναμφισβήτητα ὅμως ἦταν ἐξίσου συχνὰ ἓνα μέσο ἐκπλήρωσης προσωπικῶν του ὑποχρεώσεων πρὸς ἱεράρχες καὶ σημαίνοντες Φαναριώτες καθὼς ἐπίσης καὶ τρόπος προσωπικῆς κοινωνικῆς προβολῆς.

Ἡ εὐρυμάθεια καὶ ἡ πολυμάθεια τοῦ Κριτία, ἡ ἐξαιρετὴ γνώση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ ἡ ρητορικὴ του δεινότητα ἔχουν γίνῃ ἀντικείμενο ἐπανειλημμένων σχολίων ἀπὸ παλαιότερους καὶ νεότερους λογίους. Ὅλα τὰ πρὸ πάνω χαρακτηριστικὰ εἶναι πασιφανῆ ἀπὸ τὸ ἔργο του, ὅπως τὸ γνωρίζουμε σήμερα. Εἶναι ὅμως ἐπίσης φανερὸ πὼς ἡ πνευματικὴ του παραγωγή στερεῖται πρωτοτυπίας, δημιουργικοῦ πνεύματος καὶ εὐρύτερου ὀραματισμοῦ. Τὸ ἔργο του, παρὰ τὴν ποικιλία τοῦ περιεχομένου καὶ τὴν ἐπαγγελματικὴ του ἐπάρκεια, μένει μέσα στοὺς περιορισμένους ὀρίζοντες τῶν περισσότερων λογίων τῆς ἐποχῆς ποὺ προηγήθηκε τοῦ Διαφωτισμοῦ.

111. Ὁ.π., σ. 89-91.

112. Ὁ.π., τ. Α', σ. 361.

113. Ἐργογραφία τοῦ Κριτία ἔχει δημοσιεύσει ὁ Τ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, ὁ.π., σ. 362-4. Τὰ νέα εὐρήματα καθιστοῦν ἀναγκαῖα τὴ συμπλήρωσή της ποὺ θὰ παρουσιαστεῖ στὸ β' μέρος τῆς ἐργασίας αὐτῆς καὶ θὰ συμπεριέχει τὰ πατριαρχικὰ γράμματα τοῦ Κριτία.

ΤΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΚΩΔΙΚΑ ΤΟΥ ΚΡΙΤΙΑ

Πίναξ τῶν ἐν τῷδε τῷ κώδικι περιεχομένων

Πραγματεία (ἐλλειπῆς καὶ ἐν ἀρχῇ καὶ ἐν τῷ τέλει) περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς καὶ οὐκ ἐκ τοῦ υἱοῦ, ἀνατρέπουσα τὰ τῶν Λατίνων ἐπιχειρήματα τὰ εἰς σύστασιν τῆς ἐκείνων δόξης προβαλλόμενα διὰ τῶν μαρτυριῶν τῶν ἁγίων πατέρων τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας...¹¹⁴ σ. 1

Πραγματεία Παύλου Βλαστοῦ Μιτυληναίου κατὰ τῶν Λατινικῶν καινοτομιῶν, καὶ τῆς μοναρχίας τοῦ Πάπα ἐπὶ τῆς καθόλου ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἀλανθᾶστου αὐτοῦ. σ. 5

ὑπόμνημα διεξοδικώτερον ἅμα καὶ τεχνικώτατον γεγονός ἐπὶ τῆς πατριαρχίας τοῦ μακαρίτου Ἱεροσολύμων Χρυσάνθου καὶ δηλοποιοῦν τὰς αἰτίας, δι' ἃς ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει θρόνος μετὰ τῆς περὶ αὐτὸν συνόδου ἀντελάβετο ἀδελφικῆ ἀγάπῃ τοῦ θρόνου τῶν Ἱεροσολύμων καὶ πεποίηκε τὰς ψήφους τοῦ αὐτοῦ Χρυσάνθου, μετὰ τὴν ἀποβίωσιν τοῦ μακαρίτου Δοσιθέου ἐνταῦθα ἐν Κωνσταντινουπόλει. Φαίνεται δὲ ὅτι τὸ παρὸν ποίημα εἶναι τοῦ μακαρίτου ἐξ ἀποφῶντων πρώτου Ἀλεξάνδρου ἐκ τῆς τοῦ λόγου δεινότητος καὶ τοῦ κάλλους τῶν νοημάτων. Ἐγένετο δὲ εἰς εἶδος γράμματος σιγγιλιώδους καὶ τοῖς πᾶσιν ἐξαγγελτικοῦ. σ. 25

Μ. ΓΕΔΩΝ, *Κανονικαὶ διατάξεις*, τ. Α', σ. 116-122. Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, *Πατριαρχικὰ ἔγγραφα*, τ. II, σ. 468-474. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, *Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας*, τ. 4, σ. 528-534

ὑπόμνημα Πατριάρχου. σ. 29

ὑπόμνημα τοῦ μακαρίτου Πατριάρχου κὺρ Σεραφεῖμ μετὰ τὴν ἔξωσιν τῆς δευτέρας πατριαρχίας τοῦ κὺρ Ἱερεμίου. σ. 30

Μερικῶς δημοσιευμένο· βλ. ΜΑΝΣΙ, ὁ.π., τ. 37, στ. 967-970. ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΣΑΡΔΕΩΝ, «Συμβολὴ εἰς τοὺς πατριαρχικοὺς καταλόγους Κωνσταντινουπόλεως», *Ὁρθοδοξία*, τ. ΙΑ' (1936), σ. 91-92.

ὑπόμνημα τοῦ Ἀλεξανδρείας κὺρ Κοσμᾶ ἀπὸ πρώην Πισσιδείας γεγονός κατὰ τὸ ἀφ' ἧς ἔτος ἐν μηνὶ Μαρτίῳ. σ. 32

Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, ὁ.π., τ. II, σ. 33-36, 666. Π. ΜΑΝΣΙ, ὁ.π., τ. 38, στ. 435-436.

114. Ἴσως πρόκειται γιὰ τμῆμα τοῦ ὁμώνυμου ἔργου τοῦ Μαξίμου Μαργουνίου ποὺ χειρόγραφά του μνημονεύονται στοὺς ἀκόλουθους καταλόγους: Σ. ΛΑΜΠΡΟΥ *Κατάλογοι κωδίκων Ἁγίου Ὁρους*, τ. Α', σ. 385, ἀρ. 3790. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, *Κατάλογος χειρογράφων τῆς Μεγάλῃς τοῦ Γένους Σχολῆς*, σ. 19-20, ἀρ. 36. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 1, σ. 296, ἀρ. 216. C. LITZICA, *Catalogul Manuscrisitelor Grecesci*, σ. 183, ἀρ. 343 (303). Βλ. καὶ Α.Κ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Προσθήκαι καὶ διορθώσεις*, σ. 22-26.

Υπόμνημα εἰς ψῆφον Πατριάρχου Ἀντιοχείας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ κυρ Ἀθανασίου πατριαρχεῦοντος ἐν αὐτῇ. σ. 34

Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, *δ.π.*, τ. II, σ. 185-188. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ἀντιοχειακά», *ΕΑ*, τ. ΚΣ' (1906) σ. 95-96.

Υπόμνημα εἰς ψῆφον ἀρχιερέως Χαλεπίου διὰ βασιλικῆς προσταγῆς γενομένου. σ. 36

Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, *δ.π.*, τ. II, σ. 189-190. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ἀντιοχειακά», *ΕΑ*, τ. ΚΣ' (1906) σ. 100-101. Π. Μ. ΓΕΛΩΝ, *Πατριαρχικοί πίνακες*, Κωνσταντινούπολις, [1885-1890], σ. 637.

Ἀπολογία ἐπὶ τῶ μνηύματι. σ. 37

Προσφώνημα εἰς τὸν λαὸν νέου ἀρχιερέως ἀπελθόντος εἰς τὴν ἐπαρχίαν αὐτοῦ. σ. 39

Τὸ ἐπιτροπικὸν τῶν ἀρχιερέων καὶ ἀρχόντων. σ. [...]

Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, «Κατάλογος», *ΠΕΦΣΚ*, Ἀρχαιολογικὸν Παράρτημα τῶν τόμων Κ-ΚΒ', (1892), σ. 108-9. ΗΥΡΜΟΥΖΑΚΙ, *Documente*, τ. XIII, σ. 394-5. CONST. GEORGE MANO, *Documente din secolele al XVIlea-XIXlea priviteare la familia Mano*, Βουκουρέστι 1907, σ. 142-149. ΜΑΝΣΙ, *δ.π.*, τ. 38, σ. 635-640. Μ. ΓΕΛΩΝ, «Τινὰ περὶ τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τοῦ διοικητικοῦ συστήματος τῆς τῶν κάτω χρόνων Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας», *ΕΑ*, τ. Δ' (1884), σ. 282-4.

Πατριαρχικὴ καὶ Συνοδικὴ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν μητροπολίτην Οὐγγροβλαχίας κυρ Νεόφυτον προτροπτικὴ εἰς συνδρομὴν καὶ βοήθειαν ὑπὲρ τοῦ ὑπερόγκου χρηματικοῦ χρέους τοῦ Κοινοῦ τῆς Μ. τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας. σ. 49

Ε. LEGRAND, *Recueil de documents Grecs*, σ. 323-327. Π. Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, *δ.π.*, τ. III, σ. 439.

Βεβαιωτήριον διαθήκης ἐπὶ τοῦ Κυπριανοῦ γεγονός. σ. 53

Μ. ΓΕΛΩΝ, *Κανονικαὶ διατάξεις*, τ. Α', σ. 135-137. Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, *δ.π.*, τ. III, σ. 381-383.

Ἐνώσεως συμφωνία Πατριάρχου μετὰ ἀρχιερέων. σ. 57

ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ ΑΡΑΜΠΑΤΖΟΓΛΟΥ, *Φωτίειος Βιβλιοθήκη*, Κωνσταντινούπολις 1933-5, μέρος Α', σ. 142-5, Γ.

Παραίνεσις διεξοδικὴ εἰς τὸν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Πελοποννησιακῆς λαὸν ἐπὶ ἀγάπῃ καὶ ὁμονοίᾳ καὶ ὑποταγῇ εἰς τὸν ἀρχιερέα αὐτῶν κυρ Μωϋσῆν καὶ σύστασιν τοῦ ἐκεῖσε ὀρθοδόξου λαοῦ τῶν Σέρβων καὶ κατὰ τῶν κατηγορούντων αὐτοὺς τοὺς Σέρβους, καὶ τὸν ἀρχιερέα αὐτῶν ὡς ἑτεροδόξους. σ. 59

Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, *δ.π.*, τ. III, σ. 690-698.

Ἐνορκος συνθήκη ἐπὶ εἰρήνῃ Πατριάρχου μετὰ ἀρχιερέων δοθεῖσα ἐκ μέρους τοῦ Κυριάρχου (sic)¹¹⁵ τοῖς ἀρχιερεῦσιν.

115. Πρόκειται γιὰ ἀντιγραφικὸ λάθος· τόσο στὸ δημοσιευμένο κείμενο ὅσο καὶ στὸν

Τμήμα τοῦ δημοσιεύτη ἀπὸ τὸν ΓΕΝΝΑΔΙΟΝ ΑΡΑΜΠΑΤΖΟΓΛΟΥ, *δ.π.*, μέρος Α', σ. 145-6, Γ37.

Ἐνωσις κοινῇ Πατριάρχου, ἀρχιερέων, κληρικῶν, ἀρχόντων καὶ ρουφετίων ἐπὶ διαφενδεύσει τοῦ Πατριάρχου καὶ τῆς Ἐκκλησίας. σ. 65

Εἰς εἰρήνῃν ἐπ' ἑνώσειν (sic) ἀρχιερέων μετὰ Πατριάρχου συμφωνητικόν. σ. 69

Πρᾶξις δοθεῖσα τῶ ἐπισκόπῳ Ναζιανζοῦ παρὰ τοῦ μητροπολίτου Καισαρείας, χειροτονήσαντος αὐτὸν ἐνταῦθα ἐν Κωνσταντινουπόλει. σ. 72

Υπόμνημα τοῦ ῥηθέντος ἐπισκόπου Ναζιανζοῦ*¹¹⁶. σ. [...]

Θ. Δ. ΜΟΣΧΟΝΑ, *Κατάλογοι τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης (Ἀλεξανδρείας)*, Ἀλεξάνδρεια 1945, τ. Γ', σ. 304-5.

Υπόμνημα ἐπ' ὀνόματι μόνῳ ἐπαρχίας Ἱεραπόλεως ἀνευ ποιμένου. σ. 76

Ἐκδοσις εἰς τὸ χειροτονηθῆναι Οὐγγροβλαχίας. σ. 77

Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ *δ.π.*, τ. III, σ. 423-424.

Πρᾶξις Οὐγγροβλαχίας. σ. 77

Ὁ.π., τ. III, σ. 424-426.

Γράμμα ἐκδόσεως περιέχον καὶ τὰ τῆς πράξεως καὶ ἐκδόσεως ἐπὶ τῶ χειροτονηθῆναι κατὰ τὸν τρόπον τὸν ἀρχιερέα Κεφαλληνίας (sic) καὶ Ζακύνθου. σ. 78

Μ. ΓΕΛΩΝ, *Κανονικαὶ διατάξεις*, τ. Α', σ. 414-415. ΜΑΝΣΙ, *δ.π.*, τ. 37, σ. 935-936. Θ. Δ. ΜΟΣΧΟΝΑ, *δ.π.*, τ. Γ', σ. 308-9. Ν. ΚΑΤΡΑΜΗ, *Φιλολογικά Ἀνάλεκτα Ζακύνθου, Ζάκυνθος*, 1880, σ. 78.

Γράμμα Συνοδικὸν εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἐπισκόπου Ναζιανζοῦ*. σ. 81

Ἰπὸ ἐκδοσὴ στὸ β' μέρος τῆς παρουσίας ἐργασίας.

Υπόμνημα εἰς εἶδος πράξεως τοῦ χειροτονηθέντος ἐπ' ὀνόματι τῆς μητροπόλεως Σίδης, τοῦ ἤδη διατελοῦντος μητροπολίτου Μολδαβίας κυρ Νικηφόρου. σ. 83

Περὶληψὴ τοῦ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, *δ.π.*, τ. III, σ. 426.

Πρᾶξις δοθεῖσα τῶ ἐπισκόπῳ Πέτρῳ παρὰ τοῦ μητροπολίτου αὐτοῦ Θεσσαλονίκης, ὅστις ἐν τῇ μητροπόλει αὐτοῦ ἐπιφημίζεται Παναγιώτατος, καὶ χρῆται τῇ λέξει τῆς Μετριότητος. σ. 84

Ἴσον τῆς πράξεως τοῦ ἁγίου Νικομηδείας*. σ. 85

Ἰπὸ ἐκδοσὴ στὸ β' μέρος τῆς παρουσίας ἐργασίας.

Ἐνωσις ἑνορκος τοῦ Πατριάρχου κυρ Παΐσιου μετὰ τῶν ἁγίων ἀρχιερέων εἰς τὸ νὰ συναγωνισθοῦν καὶ νὰ σταθοῦν γενναίως διὰ νὰ σηκωθῇ τὸ μίριον, καὶ τὸ

κώδ. Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας 287 ἀπαντᾷ «Πατριάρχου», ποὺ συμφωνεῖ ἄλλωστε καὶ μὲ τὸ περιεχόμενο.

116. Στὸν κώδικα Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας 315 φέρει χρονολογία *αψημή*, Ὀκτωβρίου κδ', ἐνῶ στὸν 287 *αψηα'*.

βάρος τῆς σιδόσεως, καὶ ἂν ἐκ τούτου ἀκολουθήσῃ μαζιλία τῇ αὐτοῦ Παναγιότητι, τῷ ὑπόσχεται ἡ Σύνοδος διὰ κυβέρνησιν ἐννεήκοντα χιλιάδας τῶν ἀσπρῶν ἐτήσιον, καὶ τὸ ἀνενόητον. σ. 89

Παραίνεσις καὶ συμβουλή εἰς τοὺς χριστιανούς νὰ πληρώσωσιν εὐπειθῶς τὰ βασιλικά συνδοσίματα καὶ νὰ μὴ φαίνωνται ἀπειθεῖς. σ. 91

Πατριαρχικὴ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἰωαννῖνων περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως. σ. 92

Αἰκλιώματα ἀρχιερέως τοῖς μὴ πληροῦσι νοουθεσία καὶ ἐπιτίμησις. σ. 92

Συμβουλή καὶ παραίνεσις εἰς τὸν λαὸν ἐπὶ ἀλλαξοπατριαρχείᾳ τοῦ Οἴκουμενικοῦ θρόνου. σ. 94

Σύστασις Πατριάρχου Ἀντιοχείας Ἀθανασίου εἰς τὸν θρόνον αὐτοῦ πατριαρχεύσαντος αὐθις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κυρίλλου καὶ νοουθεσία διεξοδική φυλάττειν τὴν τάξιν αὐτῶν καὶ μὴ τολμᾶν ἐπιβάλλειν τοῖς ἱεροῖς καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν εἰσοδημάτων τοῦ θρόνου ἀτάκτως ζητεῖν ἀντιποιεῖσθαι ὡς ἀνήκοντα μόνῳ τῷ Πατριάρχῃ. σ. 96

Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, *δ.π.*, τ. II, σ. 172-7. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ἀντιοχικά», *ΕΑ.*, τ. Κ' (1906), σ. 93-95. Πβ. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, «Ἀνέκδοτος ἐγκύκλιος τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου Γ' (1727)», *Πανδώρα*, τ. 21 (1871), σ. 563.

Μετὰ τὴν δευτέραν ἔξωσιν τοῦ κύριου Ἱερεμίου ἀσθενείᾳ σωματικῇ καὶ σχεδὸν ἀναισθησίᾳ πάσχοντος πατριαρχεύσαντος τοῦ μακαρίτου Σεραφεῖμ ἐγράφη τὸ παρὸν πρὸς φανέρωσιν τοῦ πράγματος καὶ νοουθεσίαν τῶν ὀρθοδόξων*. σ. 98

MANSI, *δ.π.*, τ. 37, στ. 970, 1047-1050. ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΣΑΡΑΕΩΝ, «Συμβολή», *Ὁρθοδοξία*, τ. ΙΑ' (1936), σ. 92-93. Α. ΚΟΜΝΗΝΟΥ-ΥΨΗΛΑΝΤΟΥ, *Τὰ μετὰ τὴν Ἄλωσιν*, σ. 325.

Λογαριασμός Πατριάρχου διδόμενος τοῖς ἀρχιερεῦσιν ἐν τοῖς τοῦ κοινοῦ εἰσοδήμασι μετ' ἐξοφλήσεως. σ. 100

Μοραβικῶν τῶν καὶ Θεοφυλακτικῶν καλουμένων τῇ ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ προσδραμόντων ὡς ὁμοφώνων τῶν ἡμῶν περὶ τὸ σέβας σύστασις εἰς τοὺς λοιποὺς Πατριάρχας εἰς τὸ ἀποδέχασθαι αὐτοὺς ὡς εὐσεβεῖς καὶ ὀρθοδόξους. σ. 102

Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *Κανονικαὶ διατάξεις*, τ. Α', σ. 219-222. Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, *δ.π.*, τ. II, σ. 36-39.

Συμφωνία Λαυριωτῶν πατέρων μετὰ τοῦ Μητροπολίτου Ἀδριανουπόλεως διὰ τὸ ἐν Ἀδριανουπόλει μετόχιον τῆς Λαύρας ἔχον τὴν ἐκκλησίαν τοῦ πρωτομάρτυρος Στεφάνου συνημμένην τῇ αὐξηθείσῃ ἐνορίᾳ αὐτῆς. σ. 103

Πβ. ΣΩΦ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, «Ἱστορικὰ μνημεῖα Ἀθῶν», *Ἑλληνικά*, τ. Β' (1929), σ. 369-370.

Ἰερωμένοι οὐκ ὀφείλουσιν ἀναμίγνυσθαι [κοσμικαῖς] καὶ πολιτικαῖς ὑποθέσεσι νοουθεσία καὶ ἐπιτίμησις. σ. 106

Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *δ.π.*, τ. Α', σ. 193-197.

Ἐνώσεως γράμμα Πατριάρχου μετὰ ἀρχιερέων γεγονὸς ἐπὶ τοῦ Ἱερεμίου Πατριάρχου ἐν ἔτει ραφίζ' 7βριος. σ. 108

Συστατικὸν φροντιστηρίου γεγονότος ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Μονεμβασίας Γρηγορίου Σωτήρη τοῦ καὶ πατριώτου τῆς αὐτῆς πόλεως. σ. 113

Ι. ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἐγγραφα τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἀρχιεπισκοπείου», *ΕΑ.*, τ. Κ' (1900), σ. 126-7. ΜΑΝΣΙ, *δ.π.*, τ. 38, στ. 933-936.

Συστατικὸν φροντιστηρίου κοινῶν μαθημάτων γεγονὸς ἐν τῇ κατὰ τὴν Πελοπόννησον χώρα τῶν Τρικάλων τῆς ἐπαρχίας Κορίνθου διὰ τῆς δόσεως τῶν πεντακοσίων γροσίων τοῦ Νικολάου Καραγιάννη, βεβαιωθὲν διὰ γράμματος τοῦ μακαρίτου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Χρυσάνθου. σ. 114

Ι. ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΥ, *δ.π.*, *ΕΑ.*, τ. Κ' (1900), σ. 202-204.

Συστατικὸν φροντιστηρίου εἰς Σκόπελον κατασταθέντος παρὰ τοῦ Ἄρτης Νεοφύτου. σ. 117

Ὁ.π., σ. 239-240.

Γράμμα συμφωνητικὸν τοῦ πρώην Ἄρτης μετὰ τῶν Ἰβηριτῶν πατέρων περὶ τῆς δόσεως τῶν χιλίων γροσίων. σ. 119

Πβ. Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, *δ.π.*, τ. I, σ. 9.

Συστατικὸν φροντιστηρίου ἐν τῇ πόλει Σιατίστης. σ. 120

Ι. ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΥ, *δ.π.*, *ΕΑ.*, τ. Κ' (1900), σ. 298-301. Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, *δ.π.*, τ. III, σ. 843-846.

Συστατικὸν φροντιστηρίου Κωνσταντινουπόλεως. σ. 122

Μ.Δ. ΧΑΜΟΥΔΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἡ Πατριαρχικὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολή», *Ἀλήθεια*, τ. Α' (1880-1), σ. 236-7. Ι. ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΥ, *δ.π.*, *ΕΑ.*, τ. Κ' (1900), σ. 435. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *Χρονικὰ Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας*, σ. 149 σημ. 2. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Γράμματα Πατριαρχικὰ περὶ τῆς Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῆς*, σ. 8-10. Κ. Δ(ΥΟΒΟΥΝΙΩΤΟΥ), «Ἀνέκδοτα ἐκ τοῦ ὑπ' ἀρ. 24 κώδ. Σπ. Λάμπρου», *ΝΕ.*, τ. ΙΗ' (1924), σ. 349-352. Β. ΜΥΣΤΑΚΙΔΟΥ, «Σχολεῖα μετὰ τὴν ἄλωσιν», *ΕΕΒΣ.*, τ. ΙΓ' (1937), σ. 143, ἀρ. 2. Τ. ΓΡΙΠΟΠΟΥΛΟΥ, *Πατριαρχικὴ Σχολή*, τ. Β', σ. 368-374.

Συστατικὸν τῆς παιδείας καὶ σπουδῆς καὶ μάλιστα διὰ τοὺς ἱερωθησομένους νὰ μὴ χειροτονῶνται ἀγράμματοι. σ. 123

Ι. ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΥ, *δ.π.*, *ΕΑ.*, τ. Κ' (1900), σ. 241-242. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *Κανονικαὶ διατάξεις*, τ. Α', σ. 176-180. Ι.Ε. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Ἀρθολογία πηγῶν Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας*, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 27-30. Πβ. ΣΩΦ. Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, *Γράμματα δύο συνοδικὰ ἀπολυθέντα ἐπὶ τῆς πατριαρχείας Γρηγορίου Ε'*, Ἀθῆναι 1874, σ. 5-6.

Συστατικὸν φροντιστηρίου ἐν Πάτμῳ ἀνεγερθέντος παρὰ τοῦ μακαρίτου Μανολάκη Κιουρτσήπασα καὶ διορισμὸς περὶ τῆς κατὰ διαδοχὴν ἐπιστασίας αὐτοῦ. σ. 125

Ι. ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΥ, *δ.π.*, *ΕΑ.*, τ. Κ' (1900), σ. 70-71.

Σύστασις σχολείου εἰς Ἄρταν γενομένη παρὰ τοῦ ἐλεήμονος Μανολάκη διὰ δόσεως γροσίων δύο χιλιάδων καὶ τοῦ κατὰ τὸν ἀρχιερέως δεδωκότος τὴν

ἐκκλησίαν τῆς μητροπόλεως ὁμοῦ μετὰ τῆς ἐνορίας αὐτῆς εἰς τὴν σύστασιν τοῦ σχολείου τούτου. σ. 126

Ι. ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΥ, *δ.π.*, *ΕΑ*, τ. Κ' (1900), σ. 93-95.

Εἰς οἰκοδομὴν μητροπόλεως συμβουλή. σ. 128

Παραίνεσις εἰς τοὺς χριστιανοὺς τῆς ἐπαρχίας Προύσης νὰ πολιτευῶνται χριστιανικῶς καὶ ἐκκλησιαστικῶς εἰς ὑποθέσεις κληρονομιῶν, διαθηκῶν, συνοικεσιῶν καὶ ἄλλων παρομοίων καὶ νὰ μὴ πηγαίνωσιν ἐξωτερικῶς. σ. 130

Μ. ΓΕΔΕΩΝ, *Κανονικαὶ διατάξεις*, τ. Α', σ. 189-192.

Μοναστήρια ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἀθηνῶν καὶ Λιβαδίας πλὴν τοῦ μοναστηρίου τοῦ Πεντέλης νὰ ὑπόκεινται τῷ κατὰ τόπον μητροπολίτῃ Ἀθηνῶν ὡς ἐνοριακὰ ὁμοίως καὶ τὰ μετόχια τῶν Σταυροπηγιακῶν μοναστηρίων νὰ ὑπόκεινται τῷ αὐτῷ ἀρχιερεῖ. σ. 133

Δ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, *Μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων*, Ἀθῆναι 1890, τ. Β', σ. 157.

Μοναχῶν ἡ περιουσία ἀνήκει εἰς τὰ μοναστήρια καὶ δὲν τοὺς κληρονομοῦσιν οἱ συγγενεῖς τους. σ. 137

Μ. ΓΕΔΕΩΝ, *Κανονικαὶ διατάξεις*, τ. Α', σ. 180-3.

Μοναστήριον γυναικεῖον τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς ἐν τῇ νήσῳ Πάτμῳ ἀποποιοῦμενον τὴν Σταυροπηγιακὴν αὐτονομίαν καὶ συναπτόμενον τῇ μεγάλῃ τοῦ Θεολόγου μονῆ κατὰ τὴν ζήτησιν τῶν ἐν αὐτῇ μοναζουσῶν. σ. 139

Προοίμιον εἰς ἀνακαινίσιν μοναστηρίου χρησίμου τινὸς ἀνδρὸς καὶ χριστιανοῦ ἀγαθοῦ ἐξ οἰκίας γνώμης προαιρεθέντος ἐγεῖραι. σ. 141

Μοναστήριον τῆς Θεοτόκου ἐν τῇ Παροναξίᾳ ἐπιλεγόμενον τῆς ἀγίας εἰς τὰ ἀκρωτήρια κτητορικὸν ὃν ὑποκείμενον ἐγένετο Σταυροπηγίον. σ. 142

Ν. Α. ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΔΗ, «Οἱ ἐκκλησίαι τῆς Νάξου καὶ οἱ θρύλοι τῶν», Α', ἀνάτυπον ἐκ τῆς ἐφημερίδος *Κυκλαδικὸν Φῶς*, Ἀθῆναι 1971, σ. 157-8.

Νουθεσία εἰς τοὺς χριστιανοὺς Σίφνου καὶ Μηκόνου νὰ μὴ ἀναμίγνυνται καὶ ἀδιαφοροῦσι μετὰ τῶν Λατίνων εἰς τὰ δόγματα καὶ παραδόσεις τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἀλλὰ νὰ φυλάττωσιν ἀκριβῶς τὸ ὀρθόδοξον σέβας. σ. 149

Μ. ΓΕΔΕΩΝ, «Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν σχέσεων», *ΕΑ*, τ. Θ' (1888-9), σ. 139-140. Πβ. ἐπίσης ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Πατριαρχικοὶ Πίνακες*, σ. 642-3.

Ἐπιστολή πατριαρχικὴ εἰς τὸν Σίφνου νουθετικὴ, διατὶ ἤλθαν χριστιανοὶ καὶ ἐκλάφθησαν διὰ τὰ δικαιώματά τους. σ. 152

Παραίνεσις πρὸς τοὺς χριστιανοὺς τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου Ἀντιοχείας νὰ μὴ λατινοφρονῶσιν ἀλλὰ νὰ φυλάττωσι τὸ ὀρθὸν σέβας τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. σ. 154

MANSI, *δ.π.*, τ. 37, στ. 207-219. Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, *δ.π.*, τ. II, σ. 166-171. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ἀντιοχικά», *ΕΑ*, τ. ΚΣ' (1906), σ. 82-84. Πβ. ἐπίσης Μ. ΓΕΔΕΩΝ, «Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν σχέσεων», *ΕΑ*, τ. Η' (1887-8), σ. 353.

Ὁμολογία ὀρθοδόξου πίστεως γενομένη ὑπὸ ἀρχιερέως κατηγορηθέντος ὡς λατινόφρονος¹¹⁷. σ. 158

Πβ. Μ. ΓΕΔΕΩΝ, *Πατριαρχικαὶ ἐφημερίδες*, Ἀθῆναι 1936, σ. 137. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν σχέσεων», *ΕΑ*, τ. Η' (1887-8), σ. 353, σημ. 5.

Τῷ Χαλεπίου ἐπιτίμησις, διότι δὲν ἐμνημόνευσε τὸ ὄνομα τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας, καὶ δὲν ἐνήγγησε τὴν ἐγγραφὸν ὀρθόδοξον ὁμολογίαν. σ. 161

Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, *δ.π.*, τ. II, σ. 191-195.

Ἐλεγχος τῷ Μολδαυίας ὡς χωρὶς ἐκδόσεως πατριαρχικῆς χειροτονηθέντος καὶ νουθεσία τοῦ πῶς δεῖ πολιτεῦσθαι. σ. 163

Ὁ.π., τ. III, σ. 385-387. Μ. ΓΕΔΕΩΝ, *Κανονικαὶ διατάξεις*, τ. Α', σ. 137-140.

Μοναστήριον ἐνοριακὸν τοῦ Ρηκονιώτου ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ρόδου, καὶ ἐπιτίμησις εἰς τοὺς μοναστηριακοὺς καὶ χριστιανοὺς νὰ ὑποτάσσωνται εἰς τὸν ἀρχιερέα τους. σ. [...]

Πβ. Μ. ΓΕΔΕΩΝ, *Πατριαρχικοὶ Πίνακες*, σ. 656.

Ἐπισκόπους ἀπολελυμένους, ἤτοι χωρὶς ἐπαρχιῶν ἐπὶ ψιλῶ ὀνόματι, μὴ χειροτονεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ἀρχιερέων ἐπιτίμησις καὶ παραγγελία. σ. 168

Μ. ΓΕΔΕΩΝ, *Κανονικαὶ διατάξεις*, τ. Α', σ. 198-202.

Εἰδήσεως γράμμα εἰς τὴν ἐπαρχίαν Χαλεπίου τὴν ὑποκειμένην τῷ πατριαρχικῷ θρόνῳ τῆς Ἀντιοχείας διὰ τὴν μετάθεσιν τοῦ κυρ Σωφρονίου ἀπὸ τὴν ἐπαρχίαν Πτολεμαίδος εἰς τὴν ῥηθεῖσαν μητρόπολιν Χαλεπίου. σ. 175

Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, *δ.π.*, τ. II, σ. 195-200. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ἀντιοχικά», *ΕΑ*, τ. ΚΣ' (1906), σ. 97-99.

Εἰς κληρονομίαν ζητήματα καὶ διορισμὸς ἐκκλησιαστικὸς δηλ. εἰς προῖκα μετὰ θάνατον γυναικὸς, εἰς δωρεάς, εἰς τέκνα, εἰς ἀνδρόγυνον, εἰς τριμοιρίαν κτλ.^{118*} σ. 191

117. Πρὸκειται γὰρ τὴν ὁμολογία πίστεως ποὺ ἔδωσε τὸ 1736 ὁ Σαντορινὴς Ζαχαρίας.

118. Μολονότι θὰ ἐνόμιζε κανεὶς ὅτι ὑπάρχει κάποια παράλειψη στὰ περιεχόμενα ἀνάμεσα στὶς σελίδες 175 καὶ 191 τοῦ κώδικος, αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ συμβαίνει, ἀν κρίνουμε ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα περιεχόμενα τοῦ κώδ. 287 τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας. Ἀντιθέτως ὑπάρχουν τρεῖς παραλείψεις ἀμέσως πρὸ κατὰ ἀνάμεσα στὰ περιεχόμενα τῶν σ. 191 καὶ 199, ἀπὸ αὐτὲς ἡ μία ἀφορᾷ ἐκδεδομένο κείμενο. Τὰ πατριαρχικὰ γράμματα ποὺ παραλείπονται μὲ τὴ σειρά ποὺ ἀπαντοῦν στὸν προαναφερθέντα Ἀλεξανδρινὸ κώδικα εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

Μ. ΓΕΛΩΝ, *Κανονικαὶ διατάξεις*, τ. Α', σ. 148-151. Δ. ΓΚΙΝΗ, *Περίγραμμα Ἱστορίας τοῦ μεταβυζαντινοῦ Δικαίου*, Ἀθήναι 1966, σ. 164-5, ἀρ. 277.

Βεβαιωτικὸν διαθήκης ἀτελοῦς μὴ ὑπογραφείσης δι' ὑφ'εστῶσας πολιτικὰς ἀνάγκας, κατασκευάζεται δὲ νομικαῖς ἀποδείξεις. σ. 199

Μ. ΓΕΛΩΝ, *δ.π.*, τ. Α', σ. 222-230. ΜΑΝΣΙ, *δ.π.*, τ. 38, στ. 503-504. Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, *δ.π.*, τ. III, σ. 439-446. Ὁ Δ. ΓΚΙΝΗΣ, *δ.π.*, σ. 184, ἀρ. 350, δημοσιεύει τέσσερις γραμμές.

Ἐτερον γράμμα περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως ἐναντίον τοῦ ἀνωτέρω, ἐκδοθὲν ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ κῆρ Νεοφύτου. σ. 203

Μ. ΓΕΛΩΝ, *δ.π.*, τ. Α', σ. 230-4. ΜΑΝΣΙ, *δ.π.*, τ. 38, στ. 505-506. Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, *δ.π.*, τ. III, σ. 446-450.

Ἐτερον γράμμα περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως, ἐπιβεβαιώσεις τοῦ πρώτου καὶ ἀνατροπὴ τοῦ δευτέρου. σ. 205

Μ. ΓΕΛΩΝ, *δ.π.*, τ. Α', σ. 235-240. ΜΑΝΣΙ, *δ.π.*, τ. 38, στ. 507-508. Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, *δ.π.*, τ. III, σ. 450-456.

Διαθήκης μεταγενεστέρως βεβαιώσεις καὶ τῆς προτέρας ἀνατροπὴ καὶ τίνες τῶν κληρονόμων καὶ πότε δύνανται κινεῖν ἀγωγὴν κατὰ τῆς διαθήκης ἢ ἐναντιώσεις ἢ μέμψεως. σ. 208

Μ. ΓΕΛΩΝ, *δ.π.*, τ. Α', σ. 241-4. Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, *δ.π.*, τ. III, σ. 456-459.

Ὁ Δ. ΓΚΙΝΗΣ, *Περίγραμμα*, σ. 179, ἀρ. 328, δημοσιεύει μόνο πέντε γραμμές.

Ἐπιστολὴ πατριαρχικὴ περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως πρὸς τὸν ὑψηλότατον αὐθέντην Κωνσταντῖνον Βοεβόδαν. σ. 209

Τμήμα τῆς δημοσιευμένου ἀπὸ τὸν Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, *δ.π.*, τ. III, σ. 460.

Ἐπιστολὴ τῆς μακαρίτισσας ἀρχοντίσσης Κυράτζας Εἰρηνέτας εἰς τε τὰ ἴδια καὶ εἰς τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῆς μακαρίτου Γεωργάκη Μουσελίμη πράγματα καὶ μερίδια τοῦ ἐν τῷ Γενὶ καπὶ ὀσπητίου μερισθέντα εἰς τὰς τέσσαρας θυγατέρας ἐκείνου καὶ τοῦ ῥηθέντος ὀσπητίου, εἰς ὅλον τὸ ὕστερον περιελθόντα ἐξ ὀλοκλήρου μόνῃ τῇ νεωτάτῃ ἀδελφῇ ἀρχοντίσση κοκκῶνα Βεντουρέσα. σ. 210

α. «Κληρονομίας πέρι καὶ εἰς τιμωρίαν ζητούμενον, καὶ ἀποκληρώσει κατὰ τοὺς ἐκκλησιαστικούς νόμους ἐπὶ πατριαρχείας Ἱερουσολέων Πόνημα τοῦ πατρὸς μου». Ὑπὸ ἐκδοσὴ στὸ β' μέρος τῆς παρούσης ἐργασίας.

β. Πατριαρχικὸν γράμμα τοῦ 1721 ποὺ ἀρχίζει: «Ἱερώτατε μητροπολίτα Θεσσαλίας,] καὶ ἐνταῦθα ἀνηρέθη ἡμῖν αὐτόθεν...».

γ. «Κληρονομία ἀνδρὸς ἀτέκνου καὶ ἀδιαθέτου θανόντος καὶ καταλιπόντος γυναῖκα καὶ ἀδελφοὺς κληρονόμους, καὶ τῆς γυναίκος διὰ τὸ ἐπιληπτικὸν πάθος μὴ δικαιουμένης λαβεῖν τὸ διὰ φυλακὴν χρείας νενομισμένον τεταρτημέριον καὶ διόρισμός εὐλογοφανῆς περὶ τούτων» (σ. 192-194).

Μ. ΓΕΛΩΝ, *Κανονικαὶ διατάξεις*, τ. Α', σ. 214-8. ΜΑΝΣΙ, *δ.π.*, τ. 37, στ. 993-4. ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ ΛΕΟΝΤΟΥΠΟΛΕΩΣ, «Πατριαρχικὰ Γράμματα», *Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος*, τ. ΣΤ' (1910), σ. 36-37. Πβ. Σ. ΛΑΜΠΡΟΥ, «Κώδικες τῆς Βιβλιοθήκης Σπ. ΛΑΜΠΡΟΥ», *ΝΕ*, τ. 17 (1923), σ. 411.

Διαθήκη τῆς Κασσάνδρας τοῦ Δρακάκη, ἐν ᾗ καθίστησιν ἐπίτροπον τὸν ἀνεψιὸν αὐτῆς κυρίτζην Δράκον Σοῦτσον. σ. 214

Γράμμα διαλαμβάνον τὸν θεωρηθέντα λογαριασμὸν τῆς ἐν δεκαετίᾳ ἐπιτροπῆς τοῦ μακαρίτου Σπανδωνῆ διδασκάλου εἰς τὰ ἀπὸ τῆς πρεσβυτέρας θυγατρὸς αὐτοῦ Εὐφροσύνης καταλειφθέντα τέσσαρα ὄρφανὰ ἐγκόνια αὐτοῦ καὶ τὴν ἐξόφλησιν καὶ τὴν χάριν καὶ τὴν λοιπὴν διάταξιν περὶ αὐτῶν διαλαμβάνον. σ. 212

Καθαίρεσις τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου. σ. 215

Πβ. Μ. ΓΕΛΩΝ, «Ὁ Πατριάρχης Ἀθανάσιος Β'», *Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν*, τ. 3 (1940), σ. 198.

Καθαίρεσις τοῦ Παΐσιου μετὰ τὴν δευτέραν πατριαρχεῖαν τοῦ Ἱερουσολέων, σχεδιασθεῖσα μὲν διὰ τὴν ἐπαγομένην βίαν, οὐ μὴν δὲ εἰς ἐκβάσιν ἐλθοῦσα, ἀλλὰ παραυτίκα ἐμποδισθεῖσα*. σ. 216

ΜΑΝΣΙ, *δ.π.*, τ. 37, στ. 965-966 καὶ 1045-1047.

Καθαίρεσις Σοφίας Δανιὴλ μὴ πληροῦντος τὰ ἐκκλησιαστικὰ δικαιώματα καὶ καταπατήσαντος ἄργιταν. σ. 218

Πβ. Κ. ΣΑΘΑ, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 3, σ. 603.

Καθαίρεσις διεξδικη τοῦ κακομεθεδίου τοῦ ὄντος ἀπὸ τὴν ἐπαρχίαν Ἀχρίδος διὰ τὰ μιὰ καὶ ἀσεβείας γέγοντα συγγράμματα αὐτοῦ*. σ. 218

ΜΑΝΣΙ, *δ.π.*, τόμ. 37, στ. 231-246. Α. ΚΟΜΝΗΝΟΥ-ΥΨΗΛΑΝΤΟΥ, *δ.π.*, σ. 310-313. Μ. ΓΕΛΩΝ, «Ἀνέκδοτος ἐγκύκλιος τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἱερουσολέων Γ' (1727)», *Πανόραμα*, τ. 22 (1872), σ. 15-20, καὶ αὐτοτελῶς, Κωνσταντινουπόλις 1872. ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟΥ ΣΙΣΑΝΙΟΥ «Μνημείων γραπτῶν περισυναγωγῆς», *ΕΑ*, τ. Β' (1881-2), σ. 495-500. Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, *δ.π.*, τ. III, σ. 868-873. Ι.Ε. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Ἀνθολογία πηγῶν Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας*, τ. 2, σ. 179-182.

Καθαίρεσις στηλιτευτικὴ κατὰ τοῦ Βάρνης Παγκρατίου διαβάλλουσα αὐτὸν ἐπὶ ἀσεβεία, καὶ διαφόροις πάθεσιν ἀσελγείας*. σ. 221

Πβ. Α. ΑΓΓΕΛΟΥ, «Συμπλήρωμα στὴν Ἐπαρίθμηση», *Ὁ Ἐρανιστής*, τ. 1 (1963), σ. 28. Ὑπὸ ἐκδοσὴ στὸ β' μέρος τῆς παρούσης ἐργασίας.

Καθαίρεσις στηλιτευτικὴ τοῦ Μογλενῶν Διονυσίου Κοκκίνου, ὡς εἰς τὰ δόγματα ἀσεβοῦντος, ὡς προδότου, ὡς ἐπιβούλου καὶ διώκτου καὶ φθορῶς τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ ὡς πωλήσαντος τὰ κανδήλια αὐτῆς*. σ. 223

Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, *δ.π.*, τόμ. III, σ. 831-835.

Καθαίρεσις στηλιτευτικὴ τοῦ Ἀρκαδίας Ἀθανασίου ὡς συνωμότου καὶ βελόντος τὸν πλῆξαντα μαχαίρᾳ Βούλγαρον τὸν μακαρίτην πατριάρχην Σεραφεῖμ ἡμέρᾳ ἐπισήμῳ ἐξίοντα τῆς ἐκκλησίας ἐν τῷ νάρθηκι, καὶ ὡς ἐνεχομένου τῷ καθοσιώσεως ἐγκλήματι*. σ. 225

ΜΑΝΣΙ, *δ.π.*, τόμ. 37, στ. 995-996, 1049-1055. Πβ. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, «Κατάλογος τῶν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Φιλολογικῷ Συλλόγῳ χειρογράφων βιβλίων», *ΠΕΦΣΚ*, Ἀρχαιολογικὸ Παράρτημα τ. Κ'-ΚΒ' (1892), σ. 110-112. Α. ΚΟΜΝΗΝΟΥ-ΥΨΗΛΑΝΤΟΥ, *δ.π.*, σ. 336. ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΣΑΡΑΕΩΝ «Ἐπισκοπικὸ κα-

τάλογοι τῶν Ἐκκλησιῶν Κρήτης, Δωδεκανήσου καὶ τῶν λοιπῶν Ἑλληνικῶν νήσων», *Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος*, τ. ΑΔ' (1935), σ. 306.

Καθαίρεσις στηλιτευτικὴ τοῦ Φιλιππουπόλεως Θεοκλήτου συμπεριέχουσα καὶ τὸν γέροντα αὐτοῦ πατριάρχην Ἰερειμῖαν*. σ. 227

Ἰπὸ ἐκδοσὴ στὸ β' μέρος τῆς παρούσης ἐργασίας.

Καθαίρεσις καιοῖωσθῆ Λακεδαιμονίας ἀρπάσαντος βίᾳ τὴν ἐπαρχίαν αὐτὴν καὶ κατατρέχοντος τοὺς ὑποκειμένους αὐτῇ ἐπισκόπους καὶ τὸν μητροπολίτην Χριστιανουπόλεως θέλων ὑποτάξαι αὐτὸν ἑαυτῷ καὶ ἐπισκοπὴν καταστήσαι*. σ. 230

Ἰπὸ ἐκδοσὴ στὸ β' μέρος τῆς παρούσης ἐργασίας.

Καθαίρεσις δυὸ ἀρχιερέων ἐν Κύπρῳ τοῦ Κυρηνεῖας Νικηφόρου καὶ Πάφου Ἰωακείμ ὡς ἀχαρίστων καὶ παρανόμων, ὅταν, μετὰ τὴν ἀδικον ἐξορίαν τοῦ ἀρχιεπισκόπου αὐτῶν μακαρίτου Σιλβέστρου, ἤρπασεν ἐξωτερικῶς ὁ μὲν τὴν ἀρχιεπισκοπὴν ὁ δὲ τὴν μητρόπολιν Κυταίων*. σ. 232

Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, *ὁ.π.*, τ. II, σ. 576-580.

Καθαίρεσις τοῦ Μολδοβλαχίας Ἀντανίου φυγάδος γενομένου εἰς τὰ Καισαρικὰ μέρη ἐν τῷ καιρῷ τῆς τῶν Κατάνων καταδρομῆς εἰς Μολδαυίαν*. σ. 233

Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, *ὁ.π.*, τ. III, σ. 437-8.

Καθαίρεσις τοῦ Κρήτης Κωνσταντίου, ὡς μετὰ πολλῆς ὀμότητος καὶ τυραννικοῦ εἴδους κατεξουσιάζοντος τοὺς ἐκεῖσε χριστιανούς καὶ ὡς ἀδικούντος τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν καὶ μὴ θέλοντος διδόναι τὰ ἐκκλησιαστικὰ αὐτῆς δικαιώματα*. σ. 234

ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΣΑΡΑΕΩΝ, Ἐπισκοπικαὶ κατάλογοι τῶν Ἐκκλησιῶν Κρήτης», *Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος*, τ. ΑΔ' (1935), σ. 292-4. Θ.Δ. ΜΟΞΧΟΝΑ, *ὁ.π.*, τ. Γ', σ. 285. Ν. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, Ἀθῆναι 1974, σ. 465.

Καθαίρεσις τοῦ Βιζύης Ἰωακείμ καὶ Ναυπλίου Γαβριήλ, ὡς κατατρέχόντων τὴν Ἐκκλησίαν*. σ. 235

Πβ. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *Πατριαρχικαὶ Ἐφημερίδες*, σ. 240, 242. Ἰπὸ ἐκδοσὴ στὸ β' μέρος τῆς παρούσης ἐργασίας.

Καθαίρεσις Κορίνθου Μητροφάνους καὶ δι' ἄλλα ἐγκλήματα καὶ διὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ δικαιώματα*. σ. 236

Ἰπὸ ἐκδοσὴ στὸ β' μέρος τῆς παρούσης ἐργασίας.

Καθαίρεσις Φιλιππουπόλεως Μητροφάνους*. σ. 237

Ἰπὸ ἐκδοσὴ στὸ β' μέρος τῆς παρούσης ἐργασίας.

Ἀργία ἀντὶ καθαιρέσεως κατὰ τοῦ ἐπισκόπου Λέρνης Συμεῶν πλαστογραφῆσαντος τὴν ἐπιτροπικὴν ἔχειν τοῦ μητροπολίτου αὐτοῦ Ῥόδου καὶ παρανομίας ἐντελέσαντος καὶ παρ' ἐνορίαν λειτουργοῦντος καὶ χειροτονοῦντος. σ. 238

Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *Ἀμνηστία τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν ταῖς Καλύδναις νήσοις*, ΕΑ, ἔτ.

Δ' (1883-4), σ. 452-3. Πβ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ἡ μητρόπολις Λέρου καὶ Καλύμνου», ΕΑ, τ. Θ' (1888-9), σ. 119.

Καθαίρεσις ἱερέως συμφθαρέντος συνεισάκτω καὶ τὸ τεχθὲν βρέφος εἰς βρῶσιν τοῖς κυσὶν ἀπορρίψαντος. σ. 239

Καθαίρεσις ἱερέως κωμωδοποιού*. σ. 239

Ἰπὸ ἐκδοσὴ στὸ β' μέρος τῆς παρούσης ἐργασίας.

Καθαίρεσις κατὰ τινος ἱερέως Ἰωάννου Στάγη ἐπιφημίζοντος ἑαυτὸν ἕξαρχον τοῦ ἐν Βενετία Φιλαδελφείας μητροπολίτου εἰς τὸ διδάσκειν πανταχοῦ. σ. 240
Πβ. Π.Γ. ΖΕΡΑΝΤΟΥ, Ἰωάννης Στάης, *Νησιωτικὴ Ἐπετηρὶς*, σ. 252, 257.
Βλ. καὶ τὸ πατριαρχικὸ γράμμα στῆ σ. 578 τοῦ Κώδικα τοῦ Κριτία.

Καθαίρεσις τοῦ Σκευοφύλακος τοῦ Βατοπαιδίου Παΐσιου καὶ ἐπὶ ἄλλοις ἐγκλήμασι καὶ διὰ τὴν κατὰ τῆς Μ. Ἐκκλησίας ἀνταρσίαν*. σ. 241

Ἰπὸ ἐκδοσὴ στὸ β' μέρος τῆς παρούσης ἐργασίας.

Συνοικεσίου συγχώρησις εἰς βον βαθμὸν ἐξ ἀγχιστείας*. σ. 245

Ἰπὸ ἐκδοσὴ στὸ β' μέρος τῆς παρούσης ἐργασίας.

Συνοικεσίου συγχώρησις ἐκ θείου βαπτίσματος ἐκ πλαγίου κωλυομένου. σ. 245

Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *Κανονικαὶ διατάξεις*, τ. Α', σ. 111-113.

Συνοικεσίου συγχώρησις εἰς 5ον βαθμὸν ἐκ διγενείας σύγχυσιν ἔχοντος εἰς τὰ πρόσωπα. σ. 246

Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *ὁ.π.*, τ. Α', σ. 92-93. Ὁ Δ. ΓΚΙΝΗΣ, *Περίγραμμα*, σ. 154, ἀρ. 241, δημοσιεύει ὀκτὼ γραμμές.

Συνοικεσίου συγχώρησις εἰς 8ον βαθμὸν ἀπὸ θείου βαπτίσματος. σ. 246

Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *ὁ.π.*, τ. Α', σ. 165-6.

Συνοικεσίου συγχώρησις κωλυομένου ἐκ θείου βαπτίσματος βαθμοῦ 8ου*. σ. 247

Ὁ.π., τ. Α', σ. 166-168.

Συνοικεσίου συγχώρησις εἰς 5ον βαθμὸν ἐξ αἵματος. σ. 247

Ὁ.π., τ. Α', σ. 155-157. Ὁ Δ. ΓΚΙΝΗΣ, *ὁ.π.*, σ. 157, ἀρ. 253 δημοσιεύει τρεῖς γραμμές.

Συνοικεσίου συγχώρησις πατῆρ καὶ υἱὸς νὰ λάβωσι δυὸ δισεξαδέλφας 7ου βαθμοῦ ἐξ ἀγχιστείας*. σ. 248

Ὁ.π., τ. Α', σ. 157-9.

Συνοικεσίου συγχώρησις εἰς 7ον βαθμὸν ἐξ αἵματος*. σ. 249

Ὁ.π., τ. Α', σ. 159-161. Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, *ὁ.π.*, τ. III, σ. 421-423.

Συνοικεσίου γράμμα συγχωρητικὸν ἐπὶ συγγενείᾳ βαπτίσματος ἐκ πλαγίου*. σ. 250

Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *ὁ.π.*, τ. Α', σ. 123-4.

- Ἐπιστολή** πατριαρχική περὶ τοῦ αὐτοῦ συνοικεσίου. σ. 250
 "Ο.π., τ. Α', σ. 163-164.
- Συνοικεσίου** συγχώρησις εἰς 5^{ον} βαθμὸν ἐξ αἵματος*. σ. 251
 "Ο.π., τ. Α', σ. 151-153.
- Συνοικεσίου** συγχώρησις εἰς 5^{ον} βαθμὸν ἀπὸ θείου βαπτίσματος*. σ. 251
 "Ο.π., τ. Α', σ. 168-169.
- Συνοικεσίου** συγχώρησις εἰς 5^{ον} βαθμὸν ἐξ αἵματος*. σ. 252
 "Ο.π., τ. Α', σ. 153-154. Ο Δ. ΓΚΙΝΗΣ, δ.π., σ. 157, ἀρ. 254, δημοσιεύει τρεῖς γραμ-
 μές τοῦ γράμματος.
- Διαζύγιον** ἐπὶ φωραθείσῃ μοιχείᾳ γυναικός, ἧς ὁ ἀνὴρ Περδικάρης λαβὼν ἐπ'
 αὐτοφώρῳ τὸν μοιχὸν ἀπέκτεινε*. σ. 255
 ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ ΑΡΑΜΠΑΤΖΟΓΛΟΥ, *Φωτίειος Βιβλιοθήκη*, μέρος Β', σ. 120-121.
- Διαζύγιον** γεγονός πρῶτον ὑπὸ τοῦ κατὰ τόπον ἀρχιερέως ἐπὶ δυσωδία τοῦ
 στόματος τῆς γυναικὸς ἀφορήτου οὔσῃ τῷ ἀνδρὶ καὶ ἐπιβεβαιωθὲν ὕστερον διὰ
 πατριαρχικοῦ γράμματος*. σ. 255
 Μ. ΓΕΔΕΩΝ, δ.π., τ. Α', σ. 207-8. Ι.Ε. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Ἀνθολογία πηγῶν Ἐκκλη-
 σιαστικῆς Ἱστορίας*, τ. 2, σ. 271-2.
- Διαζύγιον** εἰς διάλυσιν ἀρραβῶνος δι' ἱερολογίας γεγονότος*. σ. 256
 Μ. ΓΕΔΕΩΝ, δ.π., τ. Α', σ. 209-210. Ο Δ. ΓΚΙΝΗΣ, *Περίγραμμα*, σ. 165, ἀρ. 278,
 δημοσιεύει τμήμα του μόνο.
- Εἰς διάλυσιν** ἀρραβῶνος διὰ ψιλῶν συμφώνων συγχώρησις διὰ πληρωμῆς τοῦ
 διπλοῦ ἀρραβῶνος. σ. 257
 Μ. ΓΕΔΕΩΝ, δ.π., τ. Α', σ. 211-214.
- Διάζευξις** ἐπ' αἰτία μανικοῦ πάθους γενομένη καὶ διορισμὸς τῆς περιουσίας
 τοῦ νοσοῦντος μέρους*. σ. 258
 "Ο.π., τ. Α', σ. 245-251. ΜΑΝΣΙ, δ.π., τόμ. 38, στ. 539-545.
- Ὄφικίων** ἐκκλησιαστικῶν φυλάττεσθαι τὸν νενομισμένον προβιβασμὸν καὶ
 τοῖς ἀξίοις δίδοσθαι ταῦτα καὶ μὴ ἀρπάζεσθαι ἀτάκτως ὑπὸ τῶν ἔξω καὶ
 ἰδίως περὶ τοῦ διδασκάλου Κριτίου φυλάττεσθαι τὸν προβιβασμὸν αὐτοῦ καὶ
 ἀνατροπὴ τῆς φθασάσης γίνεσθαι ἀταξίας καὶ περὶ τοῦ δεῖν φιλοτιμειῖσθαι τὰς
 ἐξαρχίας καὶ κοπιῶσι τῶν κληρικῶν. σ. 263
 Μ. ΓΕΔΕΩΝ, δ.π., τ. Α', σ. 170-175.
- Διὰ τὴν ἀδικίαν** τοῦ ὄφικίου του ἐπιστολὴ τοῦ πατρὸς μου πρὸς τὸν Γκίκαν
 Ἀλέξανδρον*. σ. 267
 Χ. ΦΙΛΗΤΑ, «Χειρόγραφα», *Πανδώρα*, τ. 9 (1858-9), σ. 444-445. Μ. ΓΕΔΕΩΝ,
 «Τοῦ Γραμμαρρωμαϊκοῦ νομίμου τὰ παραλειπόμενα», *Ἑβδομαδιαία Ἐπιθεώρη-
 σις Νεολόγου*, 4 (1894-95), σ. 15-17, 33-35, 53-56. Πβ. Σ. ΛΑΜΠΡΟΥ, δ.π., ΝΕ,
 τ. 17 (1923), σ. 405.
- Ὄφικίου** τοῦ Λογοθέτου τοῦ διδασκάλου Κριτίου προβιβασμὸς εἰς τὴν τάξιν

- τῆς πρώτης πεντάδος διὰ τὴν ἀρετὴν καὶ προκοπὴν τῆς αὐτοῦ σοφολογιότητος.
 σ. 269
 Μ.Δ. ΧΑΜΟΥΔΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἡ Πατριαρχικὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολή», *Ἀλή-
 θεια* τ. Α' (1880-81), σ. 203.
- Ἐπιστολὴ** τοῦ πατρὸς μου φιλικὴ πρὸς τὸν Νικολάκην Καρατσᾶν ἀποδημήσαν-
 τα εἰς Βλαχίαν*. σ. 270
 Χ. ΦΙΛΗΤΑ, δ.π., 443-444. ΗΥΡΜΟΥΖΑΚΙ, *Documente* (ἐκδ. Ν. Jorga), τ. XIV,
 II, σ. 1126. Πβ. Σ. ΛΑΜΠΡΟΥ, δ.π., ΝΕ, τ. 17 (1923), σ. 401.
- Ἐπιστολὴ** φιλικὴ τοῦ πατρὸς μου πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Τρίκκης καὶ ἅμα παρα-
 στατικὴ τῆς κακίας καὶ κακουργίας τοῦ Γέροντος καὶ Μητροπολίτου αὐτοῦ
 Λαρίσσης Ἰακώβου*. σ. 272
 Ἐκδίδεται πρὸ κάτω, σ. 353-4.
- Ἐπιστολὴ** φιλικὴ καὶ ἐγκωμιαστικὴ πρὸς τὸν ἐν Θεσσαλονίκῃ Ταβουλάριον*.
 σ. 273
 Ἐκδίδεται πρὸ κάτω, σ. 357-8.
- Γρηγορίου** Γκίκα Βοεβόδα ἐπιστολὴ πρὸς τὸν κύρ Παῖσιον, καὶ μεσιτεία δι'
 ἓνα ἱερομόναχον Ἰωαννίκιον εἰς ἀρχιερωσύνην. σ. 274
 Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, δ.π., τ. III, σ. 409-410. Πβ. Σ. ΛΑΜΠΡΟΥ, δ.π., ΝΕ, τ. 17
 (1923), σ. 405.
- Στασίδιον** τοῦ ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῶ φιλοτιμία εἰς ἄρχοντα. σ. 274
- Εἰς υἰοθεσίας** πέρι συστατικῶν γράμματα. σ. 276
- Συστατικῶν** τοῦ κύρ Γερασίμου, τοῦ ἤδη Ἡρακλείας, ἀρχιερατεύσαντος τὸ
 πρῶτον εἰς Χίον, καὶ τῶν ἐκεῖσε Χριστιανῶν μὴ στεργόντων ἀποδέξασθαι
 αὐτόν. σ. 277
 Μικρὸν τμήμα δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν Μ. ΓΕΔΕΩΝ, *Πέντε συγγενεῖς ἐν Λέρον Ἀρ-
 χιερεῖς Ἡρακλείας (1714-1830)*, Ἀθήναι 1934, σ. 10-11.
- Ὑποσχετικῶν** γράμματα τοῦ Χίου Δανιήλ εἰς τὸν πρὸ αὐτοῦ Γεράσιμον εἰς ἀπο-
 κατάστασιν τῶν πραγμάτων αὐτοῦ τε καὶ τοῦ θείου αὐτοῦ ἔπου ἔμειναν ἐν τῇ
 Χίῳ. σ. 280
 "Ο.π., σ. 12.
- Μοναστήριον** φωτοδότου, φιλοτιμηθὲν ἐξαρχικῶς τῷ ποτὲ ἐξ ἀπορρήτων Μαυ-
 ροκορδάτῳ. σ. 281
 Ε. LEGRAND, *Recueil de documents Grecs*, σ. 411-6 Ν. Α. ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΔΗ,
Τὸ μοναστήρι τοῦ Φωτοδότη στὸ Λανακὸ Νάξου, Ἀθήναι 1968, σ. 28.
- Ἐπιστολὴ** ἀνώνυμος*¹¹⁹. σ. 282

119. Πρόκειται γιὰ τὴν ἴδια ἀνώνυμη ἐπιστολὴ τῆς σ. 386 τοῦ κώδ. Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας 287 καὶ τοῦ φ. 129α τοῦ κώδ. Χίου 1557. Ἀρχ.: «Ἐγὼ τῶν φανερῶν εἰμὶ κρι-
 τῆς...» Στὸν κώδ. Χίου περιλαμβάνεται ἀνάμεσα στὶς ἐπιστολὰς τοῦ Κριτία.

Ἐκδίδεται πῶς κάτω, σ. 356-7.

Μοναστήρια δύο σταυροπηγιακὰ ἐπίσημα ἐν τῇ Κρήτῃ τοῦ Ἀρκάδῃ καὶ τοῦ Ἀρσάνῃ, πῶς νὰ διάγωσι καὶ νὰ κυβερνῶνται μὲ τοὺς διορισθέντας παρὰ τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας διορισμούς. σ. 283

Μοναστηρίου Σταυροπηγιακοῦ τῆς ἁγίας Τριάδος ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Φαναρίου εἰς τοποθεσίαν Βουνίσι ἐπιβεβαίωσις εἰς παντελῆ ἐλευθερίαν καὶ ἀσυδοσίαν. σ. 286

Εἰς τὸ αὐτὸ μοναστήριον βοήθεια ἐκ τοῦ περίξ χωρίου ἐπὶ ὑποσχέσει τοῦ διδόναι τὸ ἀθηντικὸν αὐτοῦ συδόσιμον. σ. 289

Σταυροπηγιακῆς ἀξίας ἐκ νέου φιλοτιμία εἰς τὸ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Σίφων κατὰ τὴν νῆσον Σήκινον ἀγορασθὲν καὶ ἀνεγερθὲν μοναστήριον ὑπὸ τοῦ ἐκ τῆς αὐτῆς νήσου ἱερομονάχου Διονυσίου τῆς Θεοτόκου ἐπικειλημένον Χρυσοπηγῆς. σ. 290

MANSI, δ.π., τόμ. 37, στ. 931-932, 1031-1034. Πβ. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *Πατριαρχικοὶ Πίνακες*, σ. 652.

Ἐπιβεβαιωτήριον Σταυροπηγιακῆς ἀξίας τοῦ κατὰ τὸ Θεσσαλικὸν ὄρος τοῦ Ὀλύμπου μοναστηρίου τῆς ἁγίας Τριάδος ἐπικαλουμένου Νέα Λαύρα*. σ. 292
Πβ. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, δ.π., σ. 646, 656. Ὑπὸ ἔκδοσιν στὸ β' μέρος τῆς παρούσης ἐργασίας.

Τὸν ἡγουμένον τοῦ ἐν Πάτμῳ ἱεροῦ μοναστηρίου τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἔχειν τὴν ἐξαρχίαν καὶ αὐτῆς τῆς νήσου. σ. 295
F. MIKLOSICH-J. MÜLLER, *Acta et diplomata*, Βιέννη 1890, τ. 6, σ. 315-317. ἸΕΡΟΘΕΟΥ ΦΛΩΡΙΑΟΥ, «Ἀπογραφὴ τῶν ἐν τῇ μονῇ τῆς Πάτμου σωζομένων ἐπισήμων ἐγγράφων», *Πανδώρα*, τ. 20 (1869-70), σ. 90, ἀρ. 60.

Σταυροπηγιακοῦ μοναστηρίου παλαιοῦ ἐπονομαζομένου τοῦ Βουλκάνου ἐν τῇ ἐπισκοπῇ Ἀνδρούσης ἐπιβεβαίωσις τῆς Σταυροπηγιακῆς ἀξίας δεικνυμένης καὶ ἀπὸ τοῦ κώδικος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας. σ. 296

Σταυροπηγιακοῦ μοναστηρίου τοῦ Ῥοζινᾶ εἰς Μελένικον καέντος καὶ ἀπολέσαντος τὰ παλαιὰ σιγγίλια ἐπιβεβαίωσις τῆς Σταυροπηγιακῆς αὐτοῦ ἀξίας*. σ. 298

Πβ. Ὑπὸ ἔκδοσιν στὸ β' μέρος τῆς παρούσης ἐργασίας. ΑΙΜΙΛΙΑΝΟΥ, δ.π., Ὁρθοδοξία, τ. ΔΔ' (1959), σ. 481. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, δ.π., σ. 656. Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, δ.π., σ. 616, 618.

Παλαιοῦ Σταυροπηγιακοῦ συστατικόν. σ. 300

Εἰς ἀνανέωσιν Σταυροπηγιακῶν γραμμάτων προοίμιον. σ. 301

Συστατικὸν ἐκ νέου Σταυροπηγίου τοῦ ἐν ἀρχιεπισκοπῇ Μήλου ἀνεγερθέντος

μοναστηρίου τοῦ Χρυσοστόμου ἐν τοποθεσίᾳ τοῦ Προβατᾶ καλουμένη μετ' ἐτήσιον δυὸ ὀκτάδες κηρίου. σ. 301

Πβ. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, δ.π., σ. 616, 618.

Κοινοβιακῆ μοναστηρίου τάξις ὅποια ὀφείλει εἶναι καὶ οἱ ἀθετοῦντες τοὺς ὄρους καὶ τύπους αὐτῆς κολάζονται. σ. 304

Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *Κανονικαὶ διατάξεις*, τ. Α', σ. 183-185.

Συγγίλιον ἐπιβεβαιοῦν τὴν ἀρχαίαν ἐλευθερίαν καὶ ἀσυδοσίαν τοῦ ἐν Πελοποννήσῳ Σταυροπηγιακοῦ μοναστηρίου τοῦ μεγάλου Σπηλαίου. σ. 306

MANSI, δ.π., τόμ. 38, στ. 484-486. [ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ,] *Κτιτορικὸν ἢ προσκνητήριον τῆς ἱεράς καὶ βασιλικῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου*, Ἀθήναι 1840, σ. 94-97. F. MIKLOSICH - J. MÜLLER, δ.π., τ. 5, σ. 203-207.

Συμβουλῆ εἰς ἐλεημοσύνην διὰ τὸν πατριάρχην Ἀντιοχείας, ἐν ᾗ καὶ διήγησις τῶν παθημάτων αὐτοῦ. σ. 311

Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, δ.π., τ. II, σ. 179-185.

Ἐλεημοσύνης κοινῆς ὄλων τῶν ἐν τῇ Κων[σταντινου]πόλει χριστιανῶν γράμμα διὰ τὴν Μεγάλην τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν ὅπου ἐγένετο εἰς τὸν καιρὸν τοῦ Παναγιωτάτου Πατριάρχου Κυρίλλου κατὰ τὸ ἔτος αψμθ'. σ. 312

Μ.Δ. ΧΑΜΟΥΔΟΠΟΥΛΟΥ, «Μνημείων Γραπτῶν Περισυναγωγῆ», Ἀλήθεια, τ. Α, (1880-1), σ. 118-9.

Εἰς ἐλεημοσύνην τῆς μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας δυστυχισάσης ἀπὸ καιρικὰς περιστάσεις παραίνεσις εἰς τοὺς χριστιανούς τῶν ἔξω ἐπαρχιῶν. Ἐγένετο δὲ εἰς τοῦ Πατριάρχου Σεραφεῖμ τὸν καιρὸν μετὰ τὴν ἐκπτώσιν τῆς δευτέρας Πατριαρχείας τοῦ Ἱερεμίου, αψλγ'. σ. 315

Ἐλεημοσύνης γράμμα διὰ τὴν ἀνέγερσιν τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἐγρικαπίου. σ. 319

Πβ. ΕΥΓΕΝΙΟΥ ΙΕΡΕΩΣ (Μ.Ι. Γεδεών), *Ἡ Ζωοδόχος Πηγὴ καὶ τὰ ἱερά αὐτῆς προσνήματα*, Ἀθήναι, 1886, σ. 206-7.

Ἐλεημοσύνης γράμμα διεξοδικὸν διὰ τὸν ἅγιον Τάφον. σ. 323

MANSI, δ.π., τ. 37, στ. 683-694.

Γράμμα ἐλεημοσύνης εἰς μοναστήριον καὶ ἐκκλησίαν. σ. 326

Ἐλεημοσύνης κουτεῖον διὰ τὰ μοναστήρια τοῦ ἁγίου Ὁρους ἀπρακτῆσαν πρὸς καιρὸν διὰ τὴν πυρκαϊάν τῶν ἐκκλησιῶν, καὶ μετὰ τὴν οἰκοδομὴν αὐτῶν πάλιν ἐπιβεβαιωθέν. σ. 327

Πβ. Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, δ.π., τ. I, σ. 9.

Ἐλεημοσύνης κουτείου σύστασις εἰς τὴν Χίον διὰ τὸν ἅγιον Τάφον καὶ ἐπιτρόπων ἀποκατάστασις. σ. 329

Δημοσιεῖται σὲ περίληψιν ἀπὸ τὸν Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, δ.π., τ. II, σ. 489. Πβ. καὶ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 5, σ. 168-9.

Ἐλεημοσύνη εἰς τὸν ἅγιον Τάφον διορισθεῖσα ἐκ μέρους τῶν Γουναράδων ἀπὸ τὰ ἐρχόμενα σαμούρια. σ. 331

Δημοσιεύεται σὲ περίληψη ἀπὸ τὸν Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, *δ.π.*, τ. II, σ. 486.

Ἐλεημοσύνης διάταξις τοῦ μακαρίτου κύρ Σεραφείμ ἔτι ὄντος Νικομηδείας περὶ τῶν ὧν ἀφίησι καὶ διανέμει 1500 γροσίων εἰς τὰ τοῦ ἁγίου Ὁρους μοναστήρια. σ. 332

Πβ. Μ. ΓΕΛΩΝ, *Πατριαρχικοὶ Πίνακες*, σ. 633.

Ἐλεημοσύνης γράμμα διὰ τοὺς φυλακωμένους καὶ ἀποκατάστασις ἀξίων ἐπιτρόπων ἀπὸ τρία βουφέτια εἰς τὸ νὰ παραλαμβάνωσι τὴν ἐλεημοσύνην αὐτὴν ἀπὸ τὰ κουτεῖα. σ. 334

Περὶ τῆς διαφορᾶς Ἰβηριτῶν καὶ Βατοπαιδινῶν διὰ τὴν κομίτισσαν καὶ τὸ προσφόριον διορίζεται ἔξαρχος κατὰ τὸπον νὰ ἐξετάσῃ. σ. 337

Πβ. Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, *δ.π.*, τ. I, σ. 10.

Τοῖς Ἰβηρίταις πατράσι βεβαιωτήριον κατὰ τὰ χρυσόβουλλα αὐτῶν περὶ τοῦ ἔχειν τὴν κομίτισσαν ἐναντίον τῶν Βατοπαιδινῶν. σ. 342

Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, *δ.π.* Πβ. ἐπίσης Μ. ΓΕΛΩΝ, *Πατριαρχικοὶ Πίνακες*, σ. 633. V. LANGLOIS, *Le Mont Athos et ses Monastères*, Paris 1867, σ. 40.

Προόμιον σιγγιλιώδους γράμματος. σ. 348

Εἰς εἰρήνην μεταξὺ ἀρχιερέων τοῦ Αἴνου δηλ. καὶ τῶν χριστιανῶν τῆς ἐπαρχίας αὐτοῦ διδασκαλία διεξοδικὴ καὶ ἐπιτίμια σφοδρά. σ. 349

Δικαιώματα ἐκκλησιαστικά οἱ ἐπίσκοποι τοῦ Ἰωαννίνων ἔχουσι πληροῦν καὶ διδόναι ἀμέσως τῇ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ, οὐ μὴν δὲ τῷ μητροπολίτῃ αὐτῶν διὰ τὰ ἀναφερόμενα σκάνδαλα καὶ ἀλληλομαχίας. σ. 352

Ἐκκλησίας Φανερωμένης προτίμησις τῶν ἄλλων ἐκκλησιῶν ἐν τῇ ἐξόδῳ τοῦ Ἐπιταφίου καὶ λιτανειῶν. σ. 354

Κτητορικὸν δίκαιον ἐκκλησίας ἐν τῇ νήσῳ Χίῳ κατὰ τὸν νέον τόμον τῆς πολιτείας αὐτῶν εἰς τὸν πρωτότοκον υἱὸν διαβαίνειν ὀφείλει. Ἐὰν δὲ ἀνάξιος τύχη ὁ πρωτότοκος εἰς κυβέρνησιν, ἑτέρῳ δίδεται ἢ κτητορικὴ ἀξία. σ. 355

Κτητορικὸν μοναστηρίου τοῦ Ταξιάρχου ἐν χωρίῳ Σαγρί τὸν ἡγούμενον ἢ κοινότης τῶν πατέρων ὀφείλει ἐκλέγειν καὶ καθιστᾶν (sic) οὐ μὴν δὲ ὁ κτήτωρ ἢ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ. σ. 357

Ἱερέως εἰς χειροτονίαν ἄδεια ὑπάνδρου τινός, οὗ ἢ μνηστὴ ἔφθασε βία καὶ παρανόμως στεφανωθῆναι μεθ' ἑτέρου χωρὶς συναινέσεως ἢ μίξεως σαρκικῆς. σ. 359

Μ. ΓΕΛΩΝ, *Κανονικαὶ διατάξεις*, τ. Α', σ. 187-189.

Εἰρήνης γράμμα ὑποσχετικὸν ἐκ μέρους τῆς Συνόδου πρὸς τὸν πρῶτον Κων-

σταντινουπόλεως μακαρίτην κύρ Κοσμᾶν θέλοντα ἀπελθεῖν καὶ ἠσυχάσαι εἰς Μολδοβλαχίαν. σ. 360

ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΣΑΡΑΕΩΝ, «Συμβολὴ εἰς τοὺς Πατριαρχικοὺς Καταλόγους», *Ὁρθοδοξία*, τ. ΙΑ' (1936), σ. 38-39.

Ὑπόσχεσις ἀρχιερέως ἐξορισθέντος καὶ καθαιρεθέντος ἠσυχάζειν τοῦ λοιποῦ εἰς τὸ ἅγιον Ὅρος καὶ οὕτω τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀθώσεως ἀξιωθέντος. σ. 361

Μ. ΓΕΛΩΝ, «Αἰνιγμάτων ἱστορικῶν λύσις ἢ δέσις», *Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν*, τ. Β' (1939) σ. 292-6. Ν. ΤΩΜΑΛΑΚΗ, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης*, τ. Α', σ. 340-1, 421-2. ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΣΑΡΑΕΩΝ, «Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῶν Ἐκκλησιῶν Κρήτης», *Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος*, τ. ΛΔ' (1935), σ. 295-6.

Ὑπόσχεσις Χίου Δανιὴλ πρὸς τὸν κύρ Γεράσιμον παραιτηθέντος ἀπὸ τῆς Χίου. σ. 362

Μ. ΓΕΛΩΝ, *Πέντε συγγενεὶς ἐκ Λέρον Ἀρχιερεῖς Ἡρακλείας (1714-1830)*, σ. 13.

Συγχωρητικὸν μέγα μετὰ προοιμίου τοῦ ποτὲ Ἀθηναίων κύρ Ἰακώβου μετὰ τὴν παραίτησιν. σ. 367

Δ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, *Μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων*, τ. Β', σ. 161-164.

Συγχωρητικὸν εἰς τοὺς κληρικοὺς τοὺς καταγινομένους εἰς τὰ πατριαρχικά γράμματα καὶ ἀμαρτήσαντας ἐπὶ σφετερισμῷ τοῦ κοινοῦ εἰσοδήματος τοῦ κοινοβίου αὐτοῦ. σ. 369

Συγχωρητικὸν μέγα εἰς τὸ βουφέτιον τῶν Γουναράδων διὰ τοὺς παραβάντας τοὺς ὄρους καὶ τὰς συνθήκας τῆς τέχνης αὐτῶν βεβαιωθείσης διὰ προεκδοθέντων φρικτῶν ἐπιτιμιῶν πατριαρχικῶν καὶ Συνοδικῶν γραμμάτων· καὶ συγχωροῦνται μὲν ὅσοι ὅπως δῆποτε ἔφθασαν παραβῆναι αὐτά, ἐπιβεβαιοῦνται δὲ πάλιν τὰ προεκδοθέντα γράμματα καὶ περιγράφονται ῥητῶς καὶ οἱ προγεγονότες ὄροι εἰς τὴν γουναρικὴν αὐτῶν τέχνην. σ. 371

Συγχωρητικὸν, ἐξεδόθη εἰς Πάραμον χώραν Ἐλασσῶνος. σ. 374

Προόμιον εἰς ἀθώωσιν. σ. 376

Αὐτὸ τὸ προόμιον εἶναι ἐπόμενον εἰς τὸ προλαβὸν συγχωρητικὸν γράμμα τῶν γουναράδων διὰ τοὺς ὄρους ὅπου ἠθέτησαν. σ. 377

Παραίτησις τοῦ Ἱεροσολύμων Μελετίου γεγηρακότος καὶ ἐξατονήσαντος. σ. 381

Πβ. ΜΑΝΣΙ, *δ.π.*, τ. 33, σ. 453-454. Δημοσιεύεται περίληψή του ἀπὸ τὸν Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, *δ.π.*, τ. II, σ. 494.

Συγχωρητικὸν μέγα μετὰ προοιμίου*. σ. 378 (sic)
Ἐπὶ ἐκδοσὴ στὸ β' μέρος τῆς παρούσης ἐργασίας.

Παραίτησαμένου σὺν τῇ ἐπαρχίᾳ καὶ τὴν ἀρχιερωσύνην τοῦ Φιλίππων καὶ Δράμας Ἰωακείμ ἐδόθη αὐτῷ μετὰ ταῦτα λόγῳ οἰκονομίας τὸ ἐνεργοῦν τῆς ἀρχι-

ερωσύνης, ὅστις μετὰ τοῦτο καὶ ἄλλας δύο ἔλαβεν ἐπαρχίας, τὴν Βέρροϊαν καὶ τὴν Ἔφεσον. σ. 382

Μ. ΓΕΛΩΝ, *Πατριαρχικαὶ ἐφημερίδες*, σ. 248-250. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 4, σ. 395-6, καὶ τ. 5, σ. 174.

Ἐδεργετήριον εἰς Ἀρχιμανδρίτην. σ. 393

Πβ. Θ.Δ. ΜΟΧΟΝΑ, *δ.π.*, τ. Γ', σ. 354. Μ. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, *Ἄγνωστα κεφάλαια τῆς παλαιότερης ἱστορίας τοῦ Ἀρκαδίου*, *Νέα Ἔστια*, τ. 80 (1966), σ. 1512.

Εἰς κατάλυσιν νηστείας Τετράδος καὶ Παρασκευῆς λόγῳ συγκαταβάσεως δοθεῖσα ἄδεια φιλασθένῳ τινὶ καὶ ὁδοιπορεῖν ἀναγκαζομένῳ. σ. 394

Μ. ΓΕΛΩΝ, *Κανονικαὶ διατάξεις*, τόμ. Α', σ. 185-187.

Μεσιτεία ἐξωτερικῆ καὶ δυναστεία κατὰ τῶν χρωμένων ἐν τοῖς ἱεροῖς καὶ ἐκκλησιαστικοῖς ἀξιώμασι καὶ ὄφικίοις καὶ λειτουργήμασι. σ. 395

Ὁ.π., τ. Α', σ. 203-204.

Ὀφικίου ἀρχιμανδρίτου φιλοτιμία. σ. 396

Ἐπιβεβαίωσις ἡγουμενείας καὶ περὶ τοῦ τύπου τοῦ μοναδικοῦ βίου παραινέσεις. σ. 397

Συγκατάβασις τόκων καὶ ἐκκλησιαστικῶν δικαιωμάτων τῷ μητροπολίτῃ Φιλιππουπόλεως ποτὲ Καλλινίκῳ*. σ. 405

Ἰπὸ ἐκδοσὴ σὲ β' μέρος τῆς παρουσίας ἐργασίας.

Συγκατάβασις τόκων εἰς τὰ χρέη τῆς ἐπαρχίας Ἀγχιάλου ἀρχιερατεύοντος ἐν αὐτῇ τοῦ ποτὲ Καλλινίκου*. σ. 408

Ἰπὸ ἐκδοσὴ σὲ β' μέρος τῆς παρουσίας ἐργασίας.

Συγκατάβασις τοῦ χαρακτοῦ τοῦ μητροπολίτου Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης Βαρθολομαίου. σ. 411

Γράμμα ἀφιέρωσεως γεγονὸς καὶ γραφὸν ἐν Βουκουρεστίῳ διὰ τὴν ἀνάγεσιν τῆς ἐκκλησίας ἐπ' ὄνοματι τῶν Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν καὶ πανδοχείου καὶ οἰνῶνων καὶ λοιπῶν κτημάτων ἐν Βουκουρεστίῳ γενομένην ὑπὸ τοῦ Σταυρουπόλεως Ἰωαννικίου καὶ ἀφιερωθέντων εἰς τὸ κατὰ τὴν ἐπισκοπὴν Πωγωνιανῆς μοναστήριον τῶν Παμμεγίστων Ταξιαρχῶν ἐπονομαζόμενον τοῦ Γκούρα. σ. 417

Ι. ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΥ, *ἌἘγγραφα*, ΕΑ, τ. Κ' (1900), σ. 298. Ε. LEGRAND, *Recueil de documents Grecs*, σ. 277-283. ΜΑΝΣΙ, τ. 37, στ. 993-4. Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, *δ.π.*, τ. III, σ. 431-6.

Κατὰ τὴν περίληψιν τοῦ ἀνωτέρω γράμματος ζητηθὲν ἐξεδόθη τὸ παρὸν πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν γράμμα, ἐπιβεβαιωτήριον τῆς ἀφιέρωσεως ταύτης γράμμα. σ. 421

Ι. ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΥ, *δ.π.* Ε. LEGRAND, *δ.π.*, σ. 283-288.

Τοῦ ἐπισκόπου Ὀλένης ἐπηρεαζομένου ἀδίκως ὑπὸ τοῦ ἰδίου μητροπολίτου

Παλαιῶν Πατρῶν, διόρθωσις καὶ διορισμὸς περὶ τοῦ πῶς ἔχουσι διάγειν ἐκάτεροι εἰς τὸ μὴ ἐπηρεάζεσθαι ὑπ' ἀλλήλων. σ. 433

Πβ. ΜΑΝΣΙ, *δ.π.*, τ. 37, στ. 679-680. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 5, σ. 304.

Ἐν τῇ κατὰ τοὺς Κορυφῶδες πολιτεία Κερκύρων κτητορικῆ ἐκκλησίᾳ τῆς κυρίας τῶν Ἀγγέλων λαβὼν τὴν ἐφημερίαν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ κτήτορος ὁ ἱερομόναχος Ἱερόθεος Γάλλος μετὰ ταῦτα ὑπὸ τῶν ἐπιγενομένων κτητόρων τῶν μὲν στεργόμενος, τῶν δὲ ἀδίκως ἐξωθούμενος τῆς ἐφημερίας, ἐπιβεβαιούται ἔχειν τὴν ἐφημερίαν. σ. 435

Τάξεως ἐκκλησιαστικῆς περὶ κατὰ τῶν ἀτάκτως ἀντιποιοιμένων λαϊκῶν τῆς δεσποτείας καὶ χρήσεως καὶ ἐπιτροπῆς τῶν ἐν τῇ νήσῳ Σκοπέλῳ πέντε Σταυροπηγιακῶν μοναστηρίων ἐπὶ προφάσει κτητορικοῦ δικαίου. σ. 436

Τάξεως ἐκκλησιαστικῆς καὶ χριστιανικῆς περὶ. σ. 437

Ἀναίρεσις τῶν προκαταστάτων τριῶν ἐπιστατῶν ἐν τῇ κατὰ Χίον Νέᾳ Μονῇ καὶ ἐπιβεβαίωσις τῆς ἀρχαίας τοῦ μοναστηρίου τάξεως εἰς τὸ κυβερναῖσθαι καὶ ποιμαίνεσθαι ὑφ' ἑνὸς ἡγουμένου. σ. 439

Ι. ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΥ, *ἌἘγγραφα*, ΕΑ, τ. ΙΘ' (1899), σ. 245-7.

Κατὰ τῶν ἀποσκιρτώντων ἀπὸ τοῦ ἀγίου Τάφου πατέρων καὶ καταλιμπανόντων τὴν ἐκεῖσε μετάνοιαν αὐτῶν καὶ ἀπερχομένων εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν θρόνον, ἢ εἰς ἄλλας ἀλλαχόθι ἐκκλησίας καὶ λαμβανόντων ἀρχιερωσύνην ἢ ἄλλα ὀφίμια. σ. 441

Μ. ΓΕΛΩΝ, *Κανονικαὶ διατάξεις*, τ. Α', σ. 204-206. Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, *δ.π.*, τ. II, σ. 390-393.

Ἐφημερίας περὶ τῶν ἐν Χίῳ ἱερέων ὅτι κατὰ τάξιν ὀφείλει γενέσθαι κατὰ τὸν γεγονότα ἐν τῇ αὐτῇ πολιτεία τόμον περὶ τῆς τάξεως τῶν ἐφημερευόντων ἱερέων. σ. 443

Ἐλεημοσύνης κουτείου σύστασις διὰ τὰ χαράτσια τῶν πτωχῶν καὶ ἀπόρων ὅπου κινδυνεύουσι. σ. 449

Ἐλεημοσύνη καὶ ἀφιέρωσις τοῦ ἐν Χίῳ κτητορικοῦ τῆς ἀγίας Κυριακῆς κατὰ τὴν Ἀττικὴν γενομένη ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Νικολάου Βοεβόδα εἰς τὸν ἅγιον Τάφον. σ. 451

Περὶλήψῃ του ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, *δ.π.*, τ. III, σ. 396. Σ. ΛΑΜΠΡΟΥ, *δ.π.*, ΝΕ, τ. 17 (1923), σ. 411.

Ἐλεημοσύνης γράμμα εἰς ἐπαρχίαν ὑπόχρεων καὶ Ἀρχιερέα δυστυχοῦντα. σ. 453

Εἰς ἐλεημοσύνην γράμμα δοθὲν τῷ Πατριάρχῃ Ἀλεξανδρείας εἰς περιήγησιν τῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου ἐπαρχιῶν. σ. 454

Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, *δ.π.*, τ. II, σ. 24-29.

- Εἰς ἐλεημοσύνην προοίμιον.** σ. 458
- Ἐλεημοσύνης προοίμιον εἰς θείους ναοὺς.** σ. 458
- Ἐξαρχία** Κερασσῶντος ὅτι ἄνωθεν εἶχεν συνηγμένα αὐτῇ τὸ Γιουρδούνιον μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ χωρίων καὶ μαδέντων (γρ. μαδενίων) καὶ ὅτι παραλόγως ἀντεπειοῦντο αὐτῶν ὁ τε Τραπεζοῦντος καὶ ὁ Χαλδίας*. σ. 461
Π. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΟΥ, *Οἱ φυγάδες*, σ. 151-4. Πβ. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 1, σ. 216.
- Ἐνοριακὰ χωρία** τῆς ἐν Πελοποννήσῳ ἐπισκοπῆς Ἐλους ἐνεχυρασθέντα πρὸς καιρὸν διὰ χρέος πρὸς τὸν μητροπολίτην Μονεμβασίας, εἶτα μετὰ τὴν πληρωμὴν τοῦ χρέους, ἀνακαλεσθέντα εἰς τὴν ἐπισκοπὴν ὡς ἐνοριακὰ αὐτῆς. σ. 463
MANSI, *δ.π.*, τ. 37, στ. 931-932, 1033-1035.
- Ἐνωσις χωρίων μετὰ τῆς ἐπισκοπῆς Ῥεθύμνης ἐπιβεβαιωθεῖσα.** σ. 464
- Τὸ κατὰ τὴν Κρήτην ἐν τῇ ἐπισκοπῇ Πέτρας καλούμενον Νέον Χωρίον** ἄνωθεν Σταυροπηγιακὸν ὑπάρχον εἶτα ἔνωθεν τῇ ῥηθείσῃ ἐπισκοπῇ, πάλιν δι' ἀγωγῆς τῶν χριστιανῶν ἐγένετο Σταυροπηγιακόν, ὡς καὶ πρότερον. σ. 467
Πβ. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *δ.π.*, σ. 630.
- Ἐνωσις τῆς ἐξαρχίας Καβάλας μετὰ τῆς μητροπόλεως Ξάνθης.** σ. 469
Π. ΖΗΡΑΕΝΤΟΥ, «Ἐξαρχία Καβάλας», *ΕΑ*, τ. ΚΖ' (1906), σ. 143-4.
- Ἐνωσις χωρίου Σταυροπηγιακοῦ μετὰ τῆς ἐπισκοπῆς Πέτρας ἐν τῇ νήσῳ Κρήτῃ.** σ. 470
Πβ. MANSI, *δ.π.*, τ. 37, στ. 939-940. Θ.Δ. ΜΟΣΧΟΝΑ, *δ.π.*, τ. Γ', σ. 291, ἀρ. 73.
Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *δ.π.*, σ. 630.
- Ἐνωσις τῶν ἐξαρχιῶν Λιβισίου καὶ Καστελλορίζου μετὰ τῆς ἐπαρχίας Πισσιδείας.** σ. 471
- Ἐνωσις ἐξαρχίας τοῦ Γερομερίου μετὰ τῆς ἐπισκοπῆς Βοθρυνοῦ καὶ Γλυενέως (sic) πρὸς μερικὴν βοήθειαν αὐτῆς δυστυχησάσης.** σ. 473
Πβ. ΣΠ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, «Ἡ ἐν Θεσπρωτίᾳ σταυροπηγιακὴ μονὴ Γηρομερίου», *ΕΑ* τ. ΙΘ' (1899), σ. 455. ΑΙΜΙΛΙΑΝΟΥ, *δ.π.*, «*Ὁρθοδοξία*, τ. ΛΔ' (1959), σ. 481. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *δ.π.*, σ. 632.
- Ἐνώσεως γράμμα τῶν Μοσχονησίων μετὰ τῆς Σμύρνης, πρότερον ἐνωμένων ὄντων τῇ ἐπαρχίᾳ Μιτυλήνης*.** σ. 476
Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, *Τὰ σωζόμενα φιλολογικὰ συγγράμματα*, τ. Α', σ. 413-417. Πβ. ἐπίσης ΑΙΜΙΛΙΑΝΟΥ, *δ.π.*, τ. ΛΔ' (1959), σ. 477. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *δ.π.*, σ. 659.
- Σταυροπηγιακὸν μοναστήριον ἐπιλεγόμενον Καστριανῆς ἐν τῇ ἀρχιεπισκοπῇ Μήλου ἐγένετο ἐνοριακόν καὶ ὑποκειμένον τῷ κατὰ τόπον ἀρχιερεῖ.** σ. 478
- Χωρίων** τριῶν ὁμορούντων μεταξὺ δυὸ ἐπαρχιῶν Ἀθηνῶν καὶ Κορίνθου καὶ ὑπὸ τῶν ἐν ἑκατέραις μητροπολιτῶν ὡς ἰδίων καὶ ἐνοριακῶν ἐξουσιάζεσθαι

φιλονείκως ἐπιζητούμενων γίνεται Συνοδικὴ ἐκκλησιαστικὴ δίαιτα καὶ διανομὴ τούτων εἰς τὰς δύο ἐπαρχίας καὶ διαλλαγὴ μετὰ τῶν ἀντιμαχομένων ἀρχιερέων. σ. 480

Πβ. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *δ.π.*, σ. 634. Δ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, *Μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων*, τ. Β', σ. 255-6.

Συμφωνία καὶ ἔνωσις εἰς διαλλαγὴν τῶν Ρωμαίων μετὰ τῶν Ἀρμενίων ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς τελεταῖς κτήμασί τε καὶ γένεσιν ἀμφοτέρων τῶν μερῶν ἐν τῷ κατὰ τὴν Ἱερουσαλὴμ ἀγίῳ Τάφῳ, γενομένη παρὰ τοῦ μακαρίτου Ἱεροσολύμων κῦρ Χρυσάνθου. σ. 481

Μ. ΓΕΛΕΩΝ, «Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν σχέσεων», *ΕΑ*, τ. Η' (1887-8), σ. 355-6. Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, *δ.π.*, τ. ΙΙ, σ. 475-7. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, *Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας*, τ. ΙV, σ. 534-537.

Γράμμα εἴτουν λόγος διεξοδικὸς περὶ τοῦ προβιβασμοῦ τῆς μητροπόλεως Δέρκων εἰς τὸν ὄγδοον βαθμὸν τοῦ ἀρχιερατικοῦ καταλόγου καὶ τὸ συνεδριάζειν τὸν μητροπολίτην Δέρκων μετὰ τὸν Χαλκηδόνος πρὸ τοῦ Θεσσαλονίκης. σ. 485

Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *Ἀνατολικὸν Ἡμερολόγιον τοῦ 1896*, Κωνσταντινούπολις 1896, σ. 103-134. Πβ. MANSI, τ. 38, στ. 527-528. Α. ΚΟΜΝΗΝΟΥ-ΥΨΗΛΑΝΤΟΥ, *δ.π.*, σ. 353. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 5, σ. 40, 48.

Τοῦ αὐτοῦ κῦρ Δωροθέου ἐν εἶδει ἐγκωμίου λογύδριον πρὸς τὸν Πανιερώτατον μητροπολίτην κῦρ Σαμουήλ. σ. 498

Λογύδριον εἰς τὴν κοίμησιν τῆς Θεοτόκου προσφωνηθὲν παρὰ τοῦ πατριάρχου κῦρ Σεραφεῖμ*. σ. [...]

*Ἐκδίδεται πῶς κάτω, σ. 376-7.

Προσφώνημα παρὰ πατριάρχου λεγόμενον εἰς τὴν ἑορτὴν τῶν Θεοφανείων. σ. 502

Ἐγκώμιον πατριάρχου καὶ πρόσκλησις τῶν χριστιανῶν ἐπὶ τῷ λειτουργῆσαι*. σ. [...]

*Ἐκδίδεται πῶς κάτω, σ. 371-5.

Προσφώνημα παρὰ πατριάρχου λεγόμενον ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῶν Χριστουγέννων. σ. 505

Σχέδιον ἀτελές, ἀρχθὲν μὲν ἀλλ' οὐ συντελεσθὲν, διὰ τοὺς γάμους τῆς θυγατρὸς τοῦ ποτὲ Ἀλεξάνδρου Γρίκα λαβόντος ἤδη τὴν τιμὴν καὶ ἀξίαν τῆς αὐθεντίας μετὰ τοῦ Δημητράκη Σλουτζιμπούλου. σ. 506

Ἐγκώμιον πατριάρχου εἰς τὴν Κοσμοσωτήριον Ἀνάστασιν προσφωνούμενον. σ. 517

Ἐγκώμιον εἰς ἀρετὴν καὶ σοφίαν καὶ εἰς τὸν μακαρίτην ἐλεήμονα Μανολάκην

τὸν αἴτιον γενόμενον τῆς σοφίας καὶ μαθήσεως διὰ τῆς συστάσεως τοῦ φροντιστηρίου, προσφωνηθέν, ὡς φαίνεται, ὑπὸ μαθητῶν ἐν τῷ φροντιστηρίῳ.

σ. 519

Προσφώνημα εἰς πατριάρχην ἐν καιρῷ γάμου.

σ. 521

Γαμήλιον προσφώνημα καὶ ἐγκώμιον γεγονὸς εἰς τοὺς γάμους τῆς θυγατρὸς τοῦ ἐκλαμπροτάτου Ἀλεξάνδρου Γκίκα.

σ. 522

E. LEGRAND, *Recueil de documents Grecs*, σ. 319-323. HURMÜZAKI, *Documente*, τ. XIII, σ. 505-510.

Ἐγκώμιον εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Γκίκα Ἀλεξάνδρου διὰ τὸ προσφώνημα ὅπου εἶπεν εἰς τὸν γάμον τῆς ἀδελφῆς του*.

σ. 525

E. LEGRAND, *δ.π.*, σ. 315-317.

Πρόσκλησις εἰς γάμον ἐκ μέρους τῶν νεονύμφων εἰς τὸν πατριάρχην γενομένη.

σ. 526

E. LEGRAND, *δ.π.*, σ. 318-319.

Λόγος εἰς τὴν Χριστοῦ γέννησιν.

σ. 527

Ἐγκώμιον γεγονὸς εἰς τὴν νέαν αὐθεντίαν τοῦ αὐθεντοῦ τοῦ Ἰωάβωδα, ὅταν ἔκαμε τοὺς ἀρραβῶνας τῆς Δομνίτσας μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Καρατσᾶ, περιέχον ἐπαίνους οὐ μόνον τῆς αὐτοῦ Ὑψηλότητος εἰς τὰ ὅσα ἔπαθεν, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀταδέλφου του Κωνσταντίβωδα καὶ τῶν προγόνων τους*.

σ. 529

E. LEGRAND, *δ.π.*, σ. 308-315.

Λόγος προσφωνηθεὶς παρὰ τοῦ μεγάλου ἐκκλησιάρχου διδασκάλου Κριτίου κατὰ τὴν καινὴν Κυριακὴν τοῦ Ἀντιπάσχα ἐν τῇ λαμπροτάτῃ εὐωχίᾳ τῶν εὐδοκίᾳ θεοῦ συντελεσθέντων γάμων τῆς ἐκλαμπροτάτης Δομνίτσας κυρίας Σμαράγδας, καὶ φιλιτάτης θυγατρὸς τοῦ ὑψηλοτάτου καὶ θεοσεβεστάτου αὐθέντου καὶ ἡγεμόνος Οὐγγροβλαχίας κυρίου κυρίου Γρηγορίου Βοεβόδα Γκίκα, συγκροτηθεῖσα ἐν τῷ ἐνδόξῳ ἀρχοντικῷ τοῦ ἐνδοξοτάτου καὶ πανευγενεστάτου ἀρχοντος μεγάλου Λογοθέτου καὶ γενικοῦ ἐρμηνέως κυρίου Ἀλεξάνδρου ἐπὶ παρουσία δύο ἀγιωτάτων πατριαρχῶν, τοῦ τε Κωνσταντινουπόλεως κύρ Νεοφύτου, καὶ Ἱεροσολύμων κύρ Μελετίου, συμπαρόντων καὶ τῶν ἐνδημούντων ἀπάντων ἀρχιερέων καὶ τῶν τιμιωτάτων καὶ εὐγενεστάτων ἀρχόντων τῆς βασιλευούσης τῶν πόλεων καὶ τῶν ἐρμηνέων ἀπάντων τῶν ἐξοχωτάτων πρέσβεων τῶν ἐνδημούντων ἐν τῇ βασιλίδι ταύτῃ*.

σ. 535

E. LEGRAND, *δ.π.*, σ. 297-307.

Ἐκθεσις σύντομος καὶ κεφαλαιώδης τῶν ἱερῶν ὅρων καὶ δογμάτων τῆς Ἀνατολικῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας ἣτοι ἡ ὀρθόδοξος ὁμολογία τῆς εὐσεβοῦς καὶ ἀμωμήτου πίστεως τῶν χριστιανῶν, καθὼς ὁμολογεῖ, καὶ φρονεῖ καὶ δοξάζει αὐτὴν ἡ Ἀνατολικὴ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία, ἣντινα ὀφείλουσι πάντες οἱ ἀπανταχοῦ χριστιανοί, ὅσοι τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας εἰσὶ γνήσια τέκνα, ἀποδέ-

χεσθαι καὶ πιστεῦειν καὶ ὁμολογεῖν ἀπαραλλάκτως, καθὼς ἐνταῦθα ἐκτίθεται (τοῦ Κριτίου)*.

σ. 543

MANSI, *δ.π.*, τ. 37, σ. 889-910. Μ. ΓΕΔΩΝ, «Ἀνέκδοτος Ἐγκύκλιος τοῦ Πατριάρχου Ἱερσίου Γ' (1727)», *Πανόραμα*, τ. 21 (1871) σ. 565 κ.ἐξ. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 4, σ. 43-44 καὶ τ. 5, σ. 144-5.

Περὶ τοῦ ἱεροῦ μυστηρίου τῆς θείας εὐχαριστίας, εἶτουν μετουσιώσεως. σ. 557

Μ. ΓΕΔΩΝ, *Κανονικαὶ διατάξεις*, τ. Α', σ. 99-105. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, *δ.π.*, τ. 1, σ. 353, τ. 4, σ. 383-4 καὶ Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, τ. I, σ. 300-2. ΔΟΣΙΘΕΟΥ ἹΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, Ἐν τῇ κατὰ Καρνοπόλιν ἀντιδόξῃ... Ἰάσιον 1694, σ. 98 κ. ἐξ. ΜΕΛΕΠΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, τ. Γ', σ. 484.

Συστατικὸν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει φροντιστηρίου ἐπὶ τοῦ πάλαι μακαρίτου πατριαρχοῦ κύρ Καλλινίκου, συντεθὲν παρὰ τοῦ μακαρίτου σκευοφύλακος κύρ Παϊσίου, ὡς ἐκ τοῦ ἐν τέλει αὐτοῦ ἔτους δεικνύται.

Α. ΚΟΜΝΗΝΟΥ-ΥΨΗΛΑΝΤΟΥ, *δ.π.*, σ. 204-8. Μ.Δ. ΧΑΜΟΥΔΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἡ Πατριαρχικὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολή», *Ἀλήθεια*, τ. Α' (1880-1), σ. 149-151. Θ.Δ. ΜΟΣΧΟΝΑ, τ. Γ', σ. 292. Μ. ΓΕΔΩΝ, *Πατριαρχικὰ Γράμματα περὶ τῆς Μεγάλῃς τοῦ Γένους Σχολῆς*, Κωνσταντινούπολις σ. 5-7. Τ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Πατριαρχικὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῆ*, τ. Β', σ. 357-362.

Περὶ τῶν ἐν τῷ ἱεραρχικῷ τῆς Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τάγματι πατριαρχῶν.

σ. 563

ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ ἹΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, *Συνταγμάτων*, α' ἐκδ., Τεργόβυστον 1715, σ. μη'μθ'. Μ. ΓΕΔΩΝ, *Κανονικαὶ διατάξεις*, τ. Α', σ. 61-64. Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, *δ.π.*, τ. III, σ. 795-797. Μ.Δ. ΧΑΜΟΥΔΟΠΟΥΛΟΥ, «Μνημείων Γραπτῶν Περιυναγωγῆ», *ΕΑ*, τ. Β' (1881-2), σ. 492-3. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 4, σ. 373.

Περὶ τοῦ ἀπροκριματίστος τὴν μικρὰν ἱερὰν ἐκκλησίαν ἀνοικοδομεῖν ὡς μείζονα καὶ εὐρυχωρότεραν.

σ. 564

Μ.ΓΕΔΩΝ, *δ.π.*, τ. Α', σ.97-99. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, *δ.π.*, τ. 4, σ. 387.

Περὶ τοῦ προβιβασμοῦ τῆς ἐπισκοπῆς Ραιδεστοῦ εἰς ἀρχιεπισκοπὴν. σ. 565

Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, «Ἀρχαιότητες καὶ ἐπιγραφαὶ τῆς Θράκης», *ΠΕΦΣΚ*, τ. ΙΖ' (1882-3), Ἀρχαιολογικὸν Παράρτημα, σ. 84-86.

Καθαίρεισις τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σαντορῆνης Παρθενίου. σ. 568

Παραίτησις Παροναξίας τινός. σ. 568

Σιγγίλιον τοῦ κατὰ τὴν Σάμον νεωστὶ ἀνοικοδομηθέντος μονυδρίου ἐν τῷ λεγομένῳ Βαθὺ ἐπ' ὀνόματι τῆς ἁγίας Ζώνης τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῇ καὶ Σταυροπηγιακῇ ἀξίᾳ τιμηθέντος. σ. 569

Ε. ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΟΥ, *Σαμιακά, ἢτοι ἱστορία τῆς νήσου Σάμου... Σάμος 1881*, τ. 4, σ. 342-5. Π.Β. ΙΩΑΝΝΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΣΙΑΦΡΟΚΑΣΤΡΟΥ, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Σάμου*, Σάμος 1967, σ. 209. Ν.Μ. ΒΑΡΟΡΙΣ, *Codex (Γ') Gamma of the Ecumenical Patriarchate of Constantinople, The Greek Orthodox Theological Review* (στὸ ἐξῆς GOTR), τ. XVIII (1973), σ. 36-37. ΑΙΜΙΛΙΑΝΟΥ,

«Πατριαρχικά σιγγίλια», *᾽Ορθοδοξία* τ. ΑΔ' (1959) σ. 474. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *Πατριαρχικοί Πίνακες*, σ. 613.

Καθαίρεσις τοῦ Θεσσαλονίκης Μεθοδίου. σ. 570

Μ. ΓΕΛΕΩΝ, «Θεσσαλονικῶν παλαιὰ κοινοτικὰ διενέξεις», *Μακεδονικά*, τ. 2 (1941-52), σ. 3-5. Πβ. Ν.Μ. ΒΑΡΟΡΙΣ, δ.π., *GOTR*, τ. XVIII (1973), σ. 38-39.

Γράμμα δοθὲν τῷ Ἱεροσολύμων κῦρ Δοσιθέῳ ὅπως μηδέποτε ἐν οὐδεμιᾷ προφάσει δύνηται ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης ἀπαιτεῖν δικαιωματικῶς πολὺ ἢ ὀλίγον λόγῳ χρηματικῆς συνδρομῆς ἢ οἰασδῆποτε ἄλλης ἀφορμῆς παρὰ τῶν αὐτονόμων Ἐκκλησιῶν τουτέστι τῶν πατριαρχικῶν καὶ ἀρχιεπισκοπικῶν θρόνων. σ. 572

Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *Κανονικὰ διατάξεις*, τ. Α', σ. 64-67. Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, δ.π., τ. II, σ. 449-452. Πβ. Ν.Μ. ΒΑΡΟΡΙΣ, δ.π., *GOTR*, τ. XVIII (1973), σ. 54-58.

Ἐπιστολή πατριαρχικὴ πρὸς τὸν Χίου περὶ τοῦ μὴ ἐξεῖναι τοὺς μοναστηριακοὺς ἱερομονάχους αὐτονόμως περιφέρεισθαι ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ ἱεροπρατεῖν ἄνευ ἀρχιερατικῆς ἀδείας τοῦ κανονικοῦ ἀρχιερέως, οὐδὲ τοὺς κτήτορας ἐκκλησιῶν ἐπ' ἀδείας ἔχειν ἀφιεροῦν αὐτὰς εἰς μοναστήρια ἢ ὅπου ἀλλαγῶν ἂν ἐθέλωσι χωρὶς τῆς αὐτοῦ γνώμης. σ. 573

Μ.ΓΕΛΕΩΝ, *Κανονικὰ διατάξεις*, τ. Β', σ. 397-400. Ι. ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἐγγράφα», *ΕΑ*, τ. ΙΘ' (1899), σ. 142-3. Πβ. Ν.Μ. ΒΑΡΟΡΙΣ, δ.π., *GOTR*, τ. XVIII (1973), σ. 68.

Συγχωρητικὸν τοῦ Μολδοβλαχίας Κωνσταντίου Βοεβόδα. σ. 575

HURMUZAKI, *Documente*, τ. XIII, σ. 389-392. Πβ. Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, δ.π., τ. III, σ. 361. Ν.Μ. ΒΑΡΟΡΙΣ, δ.π., *GOTR*, τ. XVIII (1973), σ. 69.

Γράμμα εἰς τοὺς ἐν Ἀσπρῇ Θαλάσῃ ἀρχιερεῖς κατὰ τοῦ Ἐνετῶν Μελετίου καὶ τοῦ ἀπεσταλμένου αὐτοῦ Ἰωάννου Στάγῃ. σ. 578

Π.Γ. ΖΕΡΛΕΝΤΟΥ, «Ἰωάννης Στάγης ἑξάρχος Μελετίου τοῦ Φιλαδελφείας», *Νησιωτικὴ Ἐπετηρίς*, τ. I (1918), σ. 256-260. Πβ. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 4, σ. 368. Ν.Μ. ΒΑΡΟΡΙΣ, δ.π., *GOTR*, τ. XVIII (1973), σ. 69-71.

Σιγγίλιον τῆς ἱερᾶς μονῆς τῆς Παναγίας Βερνικόβου. σ. 581

Πβ. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *Πατριαρχικοὶ Πίνακες*, σ. 613. Ν. Μ. ΒΑΡΟΡΙΣ, δ.π., *GOTR*, τ. XVIII, σ. 79. Χρ. ΚΑΡΑΠΠΕΡΗ, «Καλλίνικος Β' ὁ Ἀκαρνάν», *Ἀ(ρχεῖον) Ἐ(ταιρείας) Α(ιτωλοακαρνανικῶν) Σ(πουδῶν)*, τ. I (1958), σ. 109. ΑΙΜΙΛΙΑΝΟΥ, δ.π., *᾽Ορθοδοξία*, τ. ΑΔ' (1959), σ. 475.

Ἀθῶσις τοῦ ἱερομονάχου Νεκταρίου προκαθηρημένου. σ. 583

Τμήμα τῆς δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν Χ.Σ. ΣΟΛΩΜΟΝΙΔΗ, *Ἡ Ἐκκλησία τῆς Σήμερας*, Ἀθήνα 1960, σ. 170-1. Πβ. καὶ Ν.Μ. ΒΑΡΟΡΙΣ, δ.π., *GOTR*, τ. XVIII (1973), σ. 86.

Ἐπιστολή πατριαρχικὴ περιέργως πρὸς τὸν Χίου Γεννάδιον περὶ τινος ἱερομονάχου Πετραλῆ κατηγορουμένου ἐπ' ἐγκλήματι καθοσιώσεως καὶ ὑπὸ ἀρ-

γίαν ἀρχιερατικὴν καθυποβλεβλημένου, καθ' οὗ ἐζητήθη παρὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ παντελής αὐτοῦ καθαίρεσις. σ. 585

Πβ. Ν.Μ. ΒΑΡΟΡΙΣ, δ.π., *GOTR*, τ. XVIII (1973), σ. 87-88. Σπ. ΛΑΜΠΡΟΥ, δ.π., *NE*, τ. 17 (1923), σ. 410.

Ἐπιστολή πατριαρχικὴ πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Σίφνου περὶ τινος ἱερομονάχου Νικοδήμου ἐπίσκοπον ἑαυτὸν ἐπιφημιζόντος ἀμαρτύρως καὶ τὰ τοῦ ἐπισκόπου αὐτόθι ἀντεπαγγέλτως ἐνεργούντος. σ. 587

Πβ. Ν.Μ. ΒΑΡΟΡΙΣ, δ.π., *GOTR*, τ. XIX (1974), σ. 91.

Προοίμιά τινὰ σιγγιλιῶν γραμμάτων. σ. 588

Γράμμα συνοδικὸν περὶ ἐτήσιου χορηγίας τῶν πρώην Δρύστρας Παρθενίῳ ἐκ τῆς κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Σάμου ἐτήσιου πατριαρχικῆς ζητείας πρὸς περιθαλψὴν αὐτοῦ. σ. 588

Πβ. Ε. ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΟΥ, *Σαμιακά*, τ. 4, σ. 230-4. Ν.Μ. ΒΑΡΟΡΙΣ, δ.π., *GOTR*, τ. XIX (1974), σ. 93.

Σιγγίλιον πατριαρχικὸν περὶ τοῦ κατὰ τὴν Σαντορήνην γυναικείου Σταυροπηγιακοῦ μοναστηρίου τοῦ ἐπ' ὄνοματι τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Νικολάου κειμένου ἐν τῷ Καστελλίῳ Σκάρου. σ. 589¹²⁰

Πβ. Ν.Μ. ΒΑΡΟΡΙΣ, δ.π., *GOTR*, τ. XIX (1974), σ. 95-96. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *Πατριαρχικοὶ Πίνακες*, σ. 613. Χρ. ΚΑΡΑΠΠΕΡΗ, δ.π., *ΑΕΑΣ*, τ. I (1959), σ. 109. ΑΙΜΙΛΙΑΝΟΥ, δ.π., *᾽Ορθοδοξία*, τ. ΑΔ' (1959), σ. 475.

Πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν γράμμα ἐπικυρωτικὸν τοῦ κατὰ τὴν Κύπρον ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Νεμεσοῦ καὶ Κυτίων κειμένου ἱεροῦ μοναστηρίου τοῦ καλουμένου Ἰμασσοῦ, ἵνα μὲν δια παντὸς ἀναπόσπαστον ἀπὸ τῆς ἐπαρχίας ταύτης κατὰ τὰ κανονικὰ δίκαια, μηδὲ ὅπως ἀπ' αὐτῆς ἀποξενωθῆναι παρ' οὐδενὸς τῶν κατὰ καιροὺς ἀρχιερατευόντων δυναμένου. σ. 595

Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, δ.π., τ. II, 562-566. Πβ. Ν.Μ. ΒΑΡΟΡΙΣ, δ.π., *GOTR*, τ. XIX (1974), σ. 98-100. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, δ.π., σ. 613. Χ. ΚΑΡΑΠΠΕΡΗ, δ.π., *ΑΕΑΣ*, τ. I (1958), σ. 110.

Σιγγίλιον πατριαρχικὸν περὶ τοῦ κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Θηβῶν κειμένου ἱεροῦ Σταυροπηγιακοῦ μοναστηρίου, τιμωμένου ἐπ' ὄνοματι τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Εὐαγγελιστρίας ἐν τοποθεσίᾳ καλουμένην Κάλαμος τοῦ Λιβαδίου. σ. 599

Δ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ, «Ἀνέκδοτα πατριαρχικὰ ἔγγραφα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας (1593-1798)», *Ἑλληνικά*, τ. Β' (1929), σ. 394-7. Πβ. καὶ Μ. ΓΕΛΕΩΝ, δ.π., σ. 613. Χ. ΚΑΡΑΠΠΕΡΗ, δ.π., *ΑΕΑΣ*, τ. I (1958), σ. 109-110. ΑΙΜΙΛΙΑΝΟΥ, «Πα-

120. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἔχει παραλειφθεῖ ἀπὸ τὸν Γεδεὼν πατριαρχικὸ γράμμα ποὺ περιλαμβάνεται στὶς σελίδες 592-595 τοῦ κώδικα καὶ εἶναι δημοσιευμένο ἀπὸ τὸν ἴδιο, *Κανονικὰ διατάξεις*, τ. Α', σ. 73-76 (Περὶ ἀκυρώσεως τῆς μεταθέσεως τοῦ Μακαρίου Μέρτων εἰς τὴν μητρόπολιν Ἀρτης). Πβ. καὶ Ν.Μ. ΒΑΡΟΡΙΣ, δ.π., *GOTR*, τ. XIX (1974), σ. 96-97.

τριαρχικά σιγγίλια», *Ὁρθοδοξία*, τ. ΛΔ' (1959), σ. 475. Ν.Μ. ΒΑΡΟΡΙΣ, *δ.π.*, *GOTR*, τ. XIX (1974), σ. 100-102.

Προοίμιον σιγγιλιωδῶν γραμμάτων. σ. 602

Ἐπιστολή πατριαρχική καὶ συνοδική διορίζουσα ἵνα πάντα τὰ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Χίου φιλῶ μόνῳ ὀνόματι Σταυροπήγια λεγόμενα μοναστήρια καὶ τινες ἐκκλησίαι, ἐκτὸς τῆς αὐτόθι ἀρχαίας Νέας Μονῆς μετὰ τῶν ὑποκειμένων αὐτῇ μετοχίων καὶ τῶν τριῶν χωρίων τῆς πατριαρχικῆς ἐξουχίας Πυργίου, Βολισσοῦ καὶ Ἱερῶν, ὑπάρχωσι τοῦ λοιποῦ ἐνοριακά, ὑποκείμενα τῷ κατὰ καιροὺς ἀρχιερεὶ τῆς χώρας. σ. 603

Ι. ΦΟΡΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἐγγραφα», *ΕΑ*, τ. ΙΘ' (1899), σ. 143-4. CONST. GEORGE MANO, *Documente din secolule al XVI-lea-XIX-lea privitoare la familia Mano*, σ. 91-97. Ι. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, *Ἱστορία τῆς ἐν Χίῳ Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, μέρος Α', Παράρτ. 48, σ. LXXXVIII καὶ ἐξῆς. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *δ.π.*, σ. 639.

Σιγγίλιον πατριαρχικὸν περὶ τοῦ κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Θεσσαλονίκης ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἐπισκοπῆς Ἀρδαμερίου κειμένου ἱεροῦ Σταυροπηγιακοῦ μοναστηρίου τῆς ἀγίας Ἀναστασίας τῆς φαρμακολυτρίας. σ. 605

Πβ. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *δ.π.*, σ. 613. ΑΙΜΙΛΙΑΝΟΥ, *δ.π.*, *Ὁρθοδοξία*, τ. ΛΔ' (1959), σ. 476. Ν.Μ. ΒΑΡΟΡΙΣ, *δ.π.*, *GOTR*, τ. XIX (1974), σ. 106-109.

Καθαίρεσις τοῦ Σηλυβρίας Μακαρίου. σ. 607

Πβ. Ν.Μ. ΒΑΡΟΡΙΣ, *δ.π.*, *GOTR*, τ. XIX (1974), σ. 112.

Προοίμια σιγγιλιωδῶν πατριαρχικῶν γραμμάτων. σ. 610-611

Πατριαρχική καὶ συνοδική ἐπιστολή πρὸς τὸν μητροπολίτην Οὐγγροβλαχίας ἀκυροῦσα τὴν διαθήκην τοῦ ποτε ἀρχιεπισκόπου Πωγωνιανῆς Μαλαχίου ὡς παράνομον. σ. 612

Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, *δ.π.*, τ. ΙΙΙ, σ. 373-376. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, *Κανονικαὶ διατάξεις*, τ. Α', σ. 94-97 καὶ ΤΟΥ ἸΔΙΟΥ, *Πατριαρχικοὶ Πίνακες*, σ. 611.

Πραγματεία, καίτοι ἐλλειπτής ἐν ἀρχῇ καὶ δυσανάγνωστος διὰ τὸν τῶν στοιχείων τῆς γραφῆς κακόζηλον χαρακτῆρα τοῦ γράψαντος, λίαν σωτηριώδης καὶ ὠφέλιμος εἰς πάντα χριστιανὸν ἀναγινωσκομένη μετὰ τῆς δεύσης προσοχῆς καὶ μελετωμένη μετὰ τῆς ἀτενοῦς ἐπιστάσις καὶ πολλῶ πλέον εἰς τὸν σχολάζοντα μοναχὸν καὶ τὴν ἐκτὸς τῶν τοῦ κόσμου διαγωγὴν ἐπαγγελλόμενον. σ. 620

Ἐτέρα πραγματεία περὶ προσευχῆς καὶ νήψεως. σ. 634

Πρὸς μοναχὴν ἐπερωτήσασαν, εὐσύνοπτος παραίνεσις πρὸς εὐχερῆ διάληψιν τῆς κατὰ τὴν ἀσκησιν ὅλης πραγματείας. σ. 651

Διδασκαλία εἰς τὴν δεκάτην Κυριακὴν Λουκᾶ περὶ τῆς συγκυπτούσης γυναικὸς καὶ περὶ προσευχῆς. σ. 655

Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Μάρκου ἀρχιεπισκόπου Ἐφέσου συλλογιστικὰ κεφάλαια πρὸς Λατίνους. σ. 660

Πβ. L. ΡΕΠΠ, «*Documents relatifs au Consile de Florence*», *Patrologia Orientalis*, τ. 15 (1924), σ. 27-168.

Εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον, ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, ἐκ τῶν Νικηφόρου μοναχοῦ. σ. 689

Θρήνος τῆς Θεοτόκου εἰς τὴν θεόσωμον ταφὴν Μαξίμου τοῦ Πλανούδη. σ. 693
J.P. MIGNE, *Patrologia Graeca*, Παρίσι 1865, τ. 147, σσ. 985-1016.

Στίχοι ἱαμβικοὶ εἰς τοὺς κορυφαίους τῶν Ἀποστόλων. σ. 696

Πανηγυρικὸν εἰς τὴν τοῦ Κυρίου Ἀνάστασιν. σ. 697

Εἰς τὸν Τίμιον Σταυρὸν ἐκ τῶν τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης. σ. 699

Διάβολος, διατί οὐκ ἠλέηται; καὶ ἄνθρωπος πῶς ἤξιώθη ἐλέους; καὶ διατί μὴ εὐθὺς μετὰ τὴν παράβασιν, ἀλλ' ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων; σ. 701

Εἰς τὴν Θεοτόκον προσφωνήματα. σ. 705

Ἀντεγράφη ἐν Κων/πόλει κατὰ τὸ Συναϊτικὸν Μετόχιον τῇ ἱερῇ Φεβρουαρίου, αὐσ'.

Τ Α Κ Ε Ι Μ Ε Ν Α

Μ Ε Ρ Ο Σ Π Ρ Ω Τ Ο

Ι. Ε Π Ι Σ Τ Ο Λ Ε Σ

ΙΙ. Λ Ο Γ Ο Ι

I. ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΚΡΙΤΙΑ

Α'. Ἀπὸ τὸν κώδικα τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας 974

1

323a Πανιερώτατέ, καὶ θεοσεβέστατε μητροπολίτα Καισαρείας, ὑπέρι-
τιμε τῶν ὑπερτίμων, καὶ ἔξαρχε πάσης Ἀνατολῆς, κύριε κύρ Νεόφυτε,
ἐν Χριστῷ μοι πάτερ σεβασμιώτατε. Τὴν ὑμετέραν θεοσεβεστάτην πανιε-
ρότητα εὐλαβῶς προσκυνῶ, καὶ μετ' αἰδοῦς ἀσπάζομαι τὴν ἱερὰν αὐτῆς
δεξιάν, δεόμενος τοῦ παντοδυνάμου θεοῦ νὰ τὴν διαφυλάττῃ ἐν ἁκρᾷ
ὑγείᾳ, καὶ διηνεκεῖ ἐδημερίᾳ μετὰ μακροβιότητος, χαριζόμενος αὐτῇ τὰ
ἐφετὰ πάντα, καὶ καταθύμια.

Τὸ ἱερὸν γράμμα τῆς ὑμετέρας πανιερότητος ἔλαβον, καὶ δι' αὐτοῦ
μαθὼν τὸ εἰς τὴν ἐπαρχίαν της κατευόδιον, καὶ τὴν ἐφετήν, καὶ ποθου-
μένην μοι ὑγείαν της ὑπερεχάρην, ἣν διαφυλάξει ὁ κύριος καὶ εἰς τὸ ἐξῆς
ἀμετάπτωτον, ἐλπικήθην ὅμως διὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν ζημίαν, καὶ
ἐνόηλθην εἰς τὰ πέριξ τῆς ἐπαρχίας της ἐκ μέρους τῶν κρατούντων, καὶ
ὁ θεὸς ὁ ἅγιος νὰ γένη ἰλεως, καὶ νὰ ἐξομαλίῃ κάθε δυσκολίαν, καὶ τρα-
χύτητα, καὶ νὰ διαφυλάξῃ καὶ τὴν πανιερότητά της, καὶ ὅλον της τὸ ποι-
μιον ἀπὸ πάσης βλάβης, καὶ λυπηρᾶς περιστάσεως.

Ἡμεῖς κατὰ τὸ παρὸν θεῖω ἔλεει δι' εὐχῶν της ἁγίων τὴν ὑγείαν
ἔχομεν, πλὴν λυπούμεθα καὶ ἐνοχλούμεθα ἀπὸ τὸ θανατικὸν ὄποι ἄρχισε
κατὰ μέρος, καὶ πρὸ καιροῦ, καὶ ὁ θεὸς ὁ ἅγιος νὰ μᾶς διαφυλάξῃ δι'
εὐχῶν της ἁγίων. Ἐνα γράμμα της ἔλαβον πρὸς τὸν πανιερώτατον Νέων
Πατρῶν, καὶ θέλει τῆς τὸ στείλλει ὁμοῦ μὲ ἄλλα ἐδικά μου, ἣ πανιερότης
του κοιμᾶται ὑπνον βαθύν, καὶ ἀφ' οὗ ἀνεχώρησεν ἡ πανιερότης σου, ἀκό-
μη δὲν εἶδομεν ἕως τώρα οὔτε γράμμα του, οὔτε καμίαν διόρθωσιν. Πα-
ρακαλοῦμεν τὴν πανιερότητά της νὰ τὸν γράψῃ καθὼς πρέπει, καὶ νὰ
τὸν παρακινήσῃ νὰ κάμῃ τὴν διόρθωσιν, ἐπειδὴ καὶ γνωρίζει καλῶς εἰς
πόσῃν ζημίαν εὐρίσκομαι ἀπὸ λόγου του, καὶ πλέον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ
τὸ ὑποφέρω, ἀλλὰ ἀκολουθῆ ἔξ ἀνάγκης νὰ σκαδαλισθοῦμεν μαζί του.

Ἄλλο τι νέον ἀπ' ἐδῶ δὲν ἔχομεν νὰ τὴν γράψωμεν κατὰ τὸ παρὸν.
Ὁ παραγιώτατος, καὶ ἡ ἱερὰ δμήγυρις τῶν ἀρχιερέων ὑγιαίνουσιν, ἐνο-
χλοῦνται ὅμως ἀπὸ ἀπαιτήσεις ἀσπρων, καθὼς δὲν τὴν λανθάνει. Ὁ
ἅγιος Χαλκηδόνης ἦτον ἀνήμπορος ἀπὸ κίνησιν ἡμέρας ἰκανάς, τώρα ὁ

μως είναι ὡσάν καλλίτερα. Ὁ ἅγιος Ἡρακλείας λείπει ἀκόμη εἰς τὴν ἐπαρχίαν του.

Παρακαλοῦμεν νὰ ἔχωμεν καὶ εἰς τὸ ἐξῆς τίμια αὐτῆς γράμματα, καὶ νὰ μᾶς προστάξῃ μὲ τῆς πατρικῆς ἀγάπης τὸ θάρρος εἰς ὅτι (sic) μᾶς γνωρίζει δυνατούς. Τὰ ἔτη τῆς ὑμετέρας θεοσεβειστάτης πανιερότητος εἶησαν θεόθεν πλείστα μετ' εὐτυχίας. ἀπλβ' *Ἰουλίον δ' η'.

Τῆς ὑμετέρας θεοσεβειστάτης πανιερότητος

ὄλωσ εἰς τοὺς ὀρισμοὺς

ὁ μέγας ἐκκλησιάρχης Κριτίας

2

324a Τιμιώτατε, ἐνδοξώτατε (sic) καὶ πανευγενέστατε ἄρχων (sic) μέγα ποστέλυκε κυρίτζη Δημητράσκε. Τὴν ἐνδοξότητά σου ἀκριβῶς προσκυνῶ, καὶ ἠδέως ἀσπάζομαι, δεόμενος τοῦ παντοδυνάμου θεοῦ νὰ τὴν διαφυλάττῃ ἐν ἄκρᾳ ὑγιείᾳ, καὶ διηνεκεῖ εὐημερία μετὰ μακροβιότητος, καὶ ἀνωτέραν πάσης λυπηρᾶς περιστάσεως, χαριζόμενος αὐτῇ τὰ ἐφετὰ πάντα καὶ καταθύμια.

Τὸ θάρρος τῆς ἀρχαίας ἀγάπης, καὶ φιλίας παλαιᾶς μὲ ἐπαρακίνησε νὰ δώσω μερικὴν πείραξιν, καὶ νὰ βάλω εἰς ὀλίγον κόπον τὴν πανευγενῆ αὐτῆς ἐνδοξότητα, καὶ παρακαλῶ νὰ εἰσακουσθῶ καὶ ὡς φίλος τῆς καὶ ὡς δοῦλος τῆς.

Τὸν τιμιώτατον ἄρχοντα πρώην μέγα καμαράσην κυρίτζη Ἰωαννάκην, τὸν καὶ οἰκεῖον ὡς νομίζω, καὶ δοῦλον τῆς ἐνδοξότητός τῆς, οὕτω τοῦ θεοῦ εὐδοκήσαντος, ἐζήτησα νὰ κάμω γαμβρὸν εἰς τὴν θυγατέρα μου, μὲ τὸ νὰ τὸν ἐγνώρισαι παιδιόθεν, καὶ μὲ τὸ νὰ ἐχημάτισεν ἀπὸ μικρὸν παιδίον ἱκανὸν καιρὸν μαθητῆς μου. Ὡστε καὶ διὰ τὴν ἀρχαίαν οἰκείωσιν, καὶ μάλιστα διὰ τὴν φιλίαν τῶν γονέων του καὶ τῆς ἀρχοντίσης μητρὸς του μετὰ τοῦ ὀσπητίου μας ἐφάνη ἀρεστὸν καὶ εἰς τὰ δύο μέρη, καὶ συνετελέσθη ἀναμεταξύ μας τὸ συνάλλαγμα τοῦτο τοῦ γάμου. Πλὴν μὲ τὸ νὰ εἴμεθα καὶ ἡ τιμιότης του, καὶ ἐγὼ δοῦλοι τοῦ ὑψηλοτάτου, καὶ θεοσεβειστάτου ἀθέντου δὲν ἐτολήσαμεν χωρὶς ἄδειαν καὶ συγκατάθεσιν τῆς ὑψηλότητός του νὰ τὸ φέρωμεν εἰς ἐκβασιν. Γνωρίζοντες δὲ καὶ τὴν ἐνδοξότητά τῆς, καὶ φίλον εὐνούστατον, καὶ καλοθελητὴν μὲ τὸ μέσον τῆς προστρέχομεν εἰς τὸ σκέπος καὶ τὴν ἀντίληψιν τῆς θεοσεβειστάτης αὐτοῦ ὑψηλότητος, καὶ στέλλω ἐν τῷ παρόντι πλήκρῳ δύο γράμματα, τὸ ἐν τῷ ὑψηλοτάτῳ ἀθέντῃ, καὶ τὸ ἄλλο τῇ ὑψηλοτάτῃ δόμνῃ Σμαράγδα, τὰ ὁποῖα παρακαλῶ καὶ δέομαι θερμότατα τὴν ἐνδοξότητά τῆς νὰ τὰ ἐγχειρίσῃ μονάχῃ τῆς καὶ ἀμέσως τῇ αὐτῶν ὑψηλότητι ὡς ἐκ μέρους μου μὲ τὴν πρέπουσαν δουλικὴν προσκύνησιν, καὶ χωρὶς νὰ ἤξεύ-

ρη ἄλλος τινὰς νὰ συντόχῃ τὰ δέοντα, καὶ νὰ προσπαθήσῃ φιλικῶς, καὶ νὰ δυσωπήσῃ μὲ κάθε λογῆς τρόπον τὴν αὐτῶν ὑψηλότητα ὁποῦ νὰ γένη τὸ πρᾶγμα μὲ τὴν συγκατάνευσιν, καὶ ἄδειαν τῆς ὑψηλότητός των διὰ νὰ εὐρισκόμεθα καὶ εἰς τὸ ἐξῆς καὶ τὰ δύο μέρη ὑπὸ τὸ σκέπος καὶ τὸ ἔλεος αὐτῶν, καὶ νὰ γνωρίζομεθα δοῦλοι πιστοὶ καὶ εὐγνώμονες.

324β Αὐτὴν τὴν χάριν ζητῶ ἐνθέρμως ἀπὸ τὴν || πανένδοξον αὐτῆς εὐγένειαν, καὶ παρακαλῶ νὰ μὴν ἀποτόχω, ἐπειδὴ καὶ γνωρίζω ὅτι εἶναι στὸ χέρι τῆς, καὶ δύναται ἐνκόλως νὰ τὸ κατορθώσῃ καὶ θέλει ὁμολογῶ τὴν χάριν μένωντας (sic) πάντοτε προθυμότατος εἰς τὰ πάντιμα αὐτῆς προστάγματα, καὶ ἐσχέτης εἰς θεὸν θερμότατος διὰ τὴν ὑγείαν καὶ εὐτυχίαν τῆς. Παρακαλῶ δὲ πρὸς τούτους ὅτι μόνῃ ἢ ἐνδοξότης τῆς, νὰ μεσολαβήσῃ, καὶ πάλιν διὰ μέσον τῆς νὰ ἔχω ἐν συντόμῳ τὰς χαροποιούς ἀποκρίσεις μὲ πρῶτον καλαράσην. Οἱ χρόνοι τῆς ὑμετέρας πανενδόξου ἐθγενείας εἶησαν πλείστοι καὶ πανευδαιμονέστατοι. ἀπμῆ' Ἰονίου γ'.

Τῆς ὑμετέρας ἐνδοξότητος

ὄλωσ εἰς τοὺς ὀρισμοὺς

ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης Κριτίας

3

325a Τὴν ὑμετέραν σεβασμιωτάτην πανιερότητα πανευλαβῶς προσκυνῶ, καὶ μετ' αἰδοῦς κατασπάζομαι τὴν πανιερον αὐτῆς δεξιάν δεόμενος τοῦ παντοδυνάμου θεοῦ νὰ τὴν διαφυλάττῃ ἐν ἄκρᾳ ὑγιείᾳ εὐημεροῦσαν, ἐξδωμένην τε καὶ εὐφρανομένην μετὰ μακροβιότητος, καὶ πάσης λυπηρᾶς περιστάσεως ἄγευστον μετὰ τῆς ἐπιτεύξεως τῶν ἐφετῶν καὶ καταθυμίον.

Τὸ ἱερὸν καὶ σεβάσιμον αὐτῆς γράμμα ὑπείσας χερσὶν ἄσμενος ἐδέξαμην, καὶ ὑπερεχάρην τὴν ἐφετωτάτην ἐμοὶ ὑγείαν τῆς, ἐγνων καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, ὑπερευχαριστῶ διὰ τὰς πατρικὰς αὐτῆς εὐχὰς ἐπὶ ταῖς παρελθούσαις σεβασμίαις ἑορταῖς, καὶ διὰ ὅσα ἄλλα ἐν τῷ ἱερῷ αὐτῆς γράμματι περιέχονται πατρικῆς φιλοστοργίας, καὶ τῆς περὶ ἐμὲ εἰλικρινεστάτης αὐτῆς διαθέσεως λαμπρὰ καὶ ἐναργῆ γνωρίσματα, τὰ ὁποῖα καὶ ἐγένοντό μοι ἐν τῇ παρουσίᾳ καταστάσει οὐ μικρὰ παραμυθία καὶ ἄνεσις, καὶ διὰ νὰ εἰπῶ κατὰ τὸν προφητᾶνακτα, «κατὰ τὸ πλῆθος τῶν ὀδυνῶν μου ἐν τῇ καρδίᾳ μου αἱ παρακλήσεις σου εὐφράναν τὴν ψυχὴν μου».

Ἐὐλόγως δὲ καὶ ἀπορεῖ ἡ ἱερὰ αὐτῆς σύνεσις, καὶ περὶ ἐμὲ συμπαθεστάτη κλίσις διὰ τὴν ἄκρι τοῦδε σιωπῆν μου, καὶ τὴν ἔλλειψιν τῆς διὰ γραμμάτων μετ' αὐτῆς συνομιλίας. Ὁμολογῶ κἀγὼ τὸ τοιοῦτον ἁμαρτήμα, ὅμως ὡς ἀτόχημα τῆς ἐκβαχευομένης κατ' ἐμοῦ τύχης, καὶ τοῦ πάντα κεκνηκότος τὰ βέλη μαινομένου καὶ φρονάττοντος Ἀρεως, τὸ ὁποῖον

δὲν λαθάνει καὶ τὴν σεβάσμιον αὐτῆς κορυφὴν, ὅθεν ἄς συναριθμηθῆ καὶ αὐτὸ μὲ τὰς λοιπὰς πληγὰς τὰς ἐπιγενομένας ἡμῖν, τοῦ θεοῦ συγχωρήσαντος. Χρόνος ἤδη δλόκληρος συμπερατοῦται εἰς τὸν κατ' ἑμοῦ κινούμενον διωγμὸν, καὶ τοῦτον ἄδικον καὶ βίαιον, καὶ παράνομον, καὶ δὲν ἤμποροῦν νὰ κορσεθῶσιν αἱ παγχάλεποι Ἐριννύες ἐντροφῶσαι τοῖς ἡμετέροις ἀτυχήμασι.

Μετὰ τὴν ὀκταμηνιαίαν περιήγησιν, καὶ περιπλάνησιν τῆδε κἀκεῖσε μόλις ἤδη πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ἦλθον εἰς τὸ ὀσπῆτιόν μου, καὶ οἰκουρῶ καθήμενος ἐνδον ἀμεταβάτως θεῶ σχολάζων καὶ μαθήμασι, καὶ τὴν ἄνωθεν ψῆφον, καὶ θεῖαν ἀντίληψιν καὶ ἐξαιτούμενος, καὶ ἀπεκδεχόμενος παρὰ τοῦ πάντα τὰ καθ' ἡμᾶς κηδεμονικῶς οἰκονομοῦντος, καὶ πατάσσοντος καὶ ἰωμένου καὶ μετασκευάζοντος ἐν ἰδίῳ καιροῖς ἐπὶ τὸ κρεῖττον εὐσπλαγχνικωτάτου θεοῦ, τοῦ ὁποῖου τὸ ἄπειρον ἔλεος νὰ διαφυλάξῃ καὶ τὴν ἱερὰν καὶ πατριωτικὰ αὐτῆς εὐμένειαν ἐν ἀκυμάντῳ γαλήνῃ, ὑγείας ἐπιειλημμένην, καὶ νὰ μὲ ἀξιῶσῃ καὶ τῆς αὐτοπροσώπου θεάς αὐτῆς, καὶ τῆς γλυκυτάτης καὶ πατριωτικῆς μετ' εὐφροσύνης συνομιλίας αὐτῆς. Τὰ ἔτη τῆς σεβασμίας αὐτῆς πανιερότητος πλείστα καὶ πανευδαίμονα.

Τῆς σεβασμιωτάτης αὐτῆς πανιερότητος ,αψης'
ὄλωσ ὑποκλινής, καὶ εἰς τοὺς ὄρισμοὺς
ὁ μέγας Ἐκκλησιαάρχης Κριτίας

B'. Ἀπὸ τὸν κώδικα τῆς Βιβλιοθήκης Χίου «Ὁ Κοραΐς» 1557

4

117a Τοῦ διδασκάλου Κριτίου

Πρὸς Διαμαντὴν Διδάσκαλον ἐγράφη εἰς Χίον ἐπιδεδμηκότα, κἀκεῖσε Διδάσκαλον προχειρισθέντα ἀπ[ὸ] ἰδιο[χείρου] σχεδ[ίου].

Διαμέλλων μὲν ἦν ἐγώ, ὡς μὴ ὠφελον, πρὸς χαρτίων ἀντέκτισιν, καὶ ὡς ὑπὸ μανδραγόρα καθεύδων, μόλις ἀφύπνωσα, εὐεργέτην τοιοῦτον λόγοις κἀν γοῦν ἀμείψασθαι οὐδὲ ποτε προθυμηθεῖς τῷ δοτήρι τῶν λόγων, ἀφασίαν δὲ τὴν νεκροῖς μόνον ἐπεοικυῖαν ἀσπασάμενος, τῶν ἐν Σερίφῳ βατράχων τὸ ἄφρονον ἐμιμησάμην· ἀλλ' ὡς ἑμαυτὸν πείθω, οὐ διὰ τοῦτο μεμπτὸς τοῖς ὀρθῶς κρῖνειν εἰδόσι καὶ ἀδέκαστον ἐπάγειν τὴν ψῆφον. Οὐδὲ γὰρ τῆς μακρᾶς ταύτης συγῆς λήθην ἂν μου καταϊτιάσαιτο. Πῶς γάρ, ὅπου γε ἀνεξάλειπτός μου τῆς διανοίας ἡ περιπόθητος καὶ σεβασμία σου κεφαλή; ναὶ μὴν καὶ τῶν εὐεργετημάτων ἡ πληθὺς διηρηκῶς ὑποτρέχουσά μου τὸν νοῦν ἀείμνηστον διατηρεῖ τὸ πρὸς τὴν σὴν ἔλλογιμότητα μνημονικόν τε καὶ εὐχαρί· μηδὲ γένοιτο ἐπιλαθῆσθαι ποτὲ τῆς μελισταγοῦς σου διδασκαλίας χρόνους οὐκ ὀλίγους ἐν ταύτῃ τραφεῖς, τοῦτο δὲ τὸ λεγόμενον ἀποφαγῶν ἄλων μέδιμον· ἦ γὰρ ἂν καὶ λίθων

εἶην ἀναισθητότερος. Ἦν δὲ τὸ κωλύον τὴν πρὸς αὐτὴν γραφὴν, τὸ τῆς διανοίας ἀδρανὲς καὶ τὸ περὶ τοὺς λόγους ἄμουσόν τε καὶ ἄκομφον. Καὶ δὴ πολλάκις προθυμηθέντος ἐπιστεῖλαι σοι, ἀπήμβλυνε τὴν προθυμίαν καὶ τὴν ὀρμὴν ἀνεχαίτιζε τὸ τῆς λέξεως ἀκόμωτόν τε καὶ ἀφραδὲς καὶ σιγᾶν με ἀνέπειθεν· ἔλεγον γὰρ πρὸς ἑμαυτὸν, τίς ποτε ἄρα σὺ εἶ, ὁ πρὸς τοιοῦτον ἀγῶνα ἐπαποδυσόμενος; Παρ' οὗ σοι τὸ ἠτητηθῆναι καὶ διψάσπιδα γενέσθαι καὶ πρὸ τῆς συμβολῆς περιστήσεται καὶ αἰσχρὸς σοὶ οὐδὲ τὸ τυχόν τῆς τόλμης ἔνεκεν προστριβήσεται, ἄμεινόν σοι μετ' ἀσφαλείας κάτω μένειν καὶ φεύγειν ἀχαριστίας, ἢ γράφειν ἐπιβαλλόμενον ἀνδρὶ, ψήφῳ κοινῇ μετὰ τῆς ἀληθείας τὰ πρῶτα πάντων ἐπιφερομένῳ, θράσους ἵνα μὴ εἴπω καὶ γέλωτος ὑπέχειν εὐθύνας, δορκάς, ὡς λέγεται, ἀντεξεταζόμενῃ πρὸς λέοντα καὶ πίθηκος ἀνθρώπων παραβαλλόμενος.

Ταῦτα μὲν οὖν ἀναλογιζόμενος ἐπέειχον ἑμαυτὸν, ὡς ἐχῖνος τὸν τοκετὸν ἀναβαλλόμενος. Ὡς δὲ τὴν ὕμετέραν τελειότητα τῶν νήσων τὴν περιήγησον, Χίον φημί, τὴν καὶ αὐτὰ τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης καταλαβοῦσαν τῷ θαύματι, καταλαβεῖν ἐποθύμῃ καὶ ὑπὸ τῶν οἰκιστῶν αὐτῆς σὸν οὐ τῆ τυχοῦση σπουδῇ καὶ φιλοφροσύνῃ δεξιωθῆναι, οἱ δὲ καὶ τὸ τῆς σοφίας σου ἐπιγνόντες μέγεθος, καθηγεμόνα ἄριστον ἡρημένοι τῆς ἀνωτάτω τιμῆς ἤξιῶσαντο. Πῶς γάρ, ὃν καὶ ἡ τῶν πόλεων βασιλῆς τῷ τοῦ
117β. Διδασκάλου ἐτίμησεν ἀξιῶματι καὶ || εἰσέτι ἔναυλον περιφέρουσι τοῖς ὡσὶ τὸ τῆς σῆς διδασκαλίας λιγυρὸν καὶ ἑμμελέστατον οἱ κατ' ἐκεῖνον καιροῦ ἐν ἐκείνῃ σου ἀκροώμενοι καὶ τοῖς πᾶσι διαμαρτύρονται ἀπαράμιλλον εἶναί σου τῆς ἑλληνικῆς διαλέκτου τὴν χάριν. Πρόδηλον γὰρ παντὶ πον' Ἀφροδίτην ἐφιζάνειν σου τῷ στόματι καὶ Σεριφῆας ἐνιδρῶσθαι ταῖς ὀμιλίαις ταῖς σαῖς, ὧν καὶ ἡμεῖς μετασχόντες καὶ ἀκριβῶς σου πεπειραμένοι διάπτουροι ἐστήκαμεν κήρυκες. Ταύτης οὖν τῆς καταθυμίου ἀγγελίας ταῖς ἀκοαῖς ἡμῶν εἰσπρασούσης, ναὶ μὴν καὶ τῆς τῶν μαθητῶν συνδρομῆς καὶ προθυμίας οὐκ εὐαρίθμω οὔσης· συνεξόρησαν γὰρ ὁμοθυμαδόν, ὡς διψῶσα ἔλαφος ἐπὶ τὰ ἄφθονα καὶ διειδέστατα τῆς σῆς σοφίας νάματα ἀρυσόμενοι, καὶ τῆς περὶ ἐκεῖνους συντόνου σου σπουδῆς καὶ προθυμίας [στὸ χεῖρόγραφο = προμηθείας], ἦν αὐτοῖς ἐπιδείκνυσαι τῷ ἐπαγωγῷ καὶ θελκτικῷ τῶν αὐτῆς λόγων ἐν βραχεῖ μετοχτεῦσαι ἐκεῖνοις τὴν πλημύραν τῆς ἐνούσης σοφίας σοι ἀγαθοῖς ὀλιγοῖς προσημαίνων. Οὐκ ἔχω ἐξαιρεῖν, ὀπίσης πεπλήρωμαι ἠδονῆς τὴν τοῦ Διδασκάλου εὐκλείαν μονοῦνκ συμμεριζόμενος· καὶ δεῖτα ὀλη ψυχῇ διαχυθεῖς ὑφ' ἠδονῆς τῷ ἀκούσματι καὶ μηκέτι ἐπισχεῖν ἑμαυτὸν ἔχων, ἐτόλμησα, ὁ ὅποτε προσεδόκησα, καὶ λύσας τῆς γλώττης τὰ ἐξ δεῦρο ἄφρακα δεσμά, ἐπιλαθόμενος ὡσπερ τῆς συνήθους μοι ἀμαθίας, πρὸς γραφὴν ὤρημα καὶ συνεῖραι τὰ ἄκομψα ταυτὶ καὶ ἄμουσα κατετόλμησα, δι' αὐτῶν τὸ πρὸς σέ μου μετ' εὐνοίας αἰδήμον ἐμφῆναι καὶ τοίνυν συγγνώ-

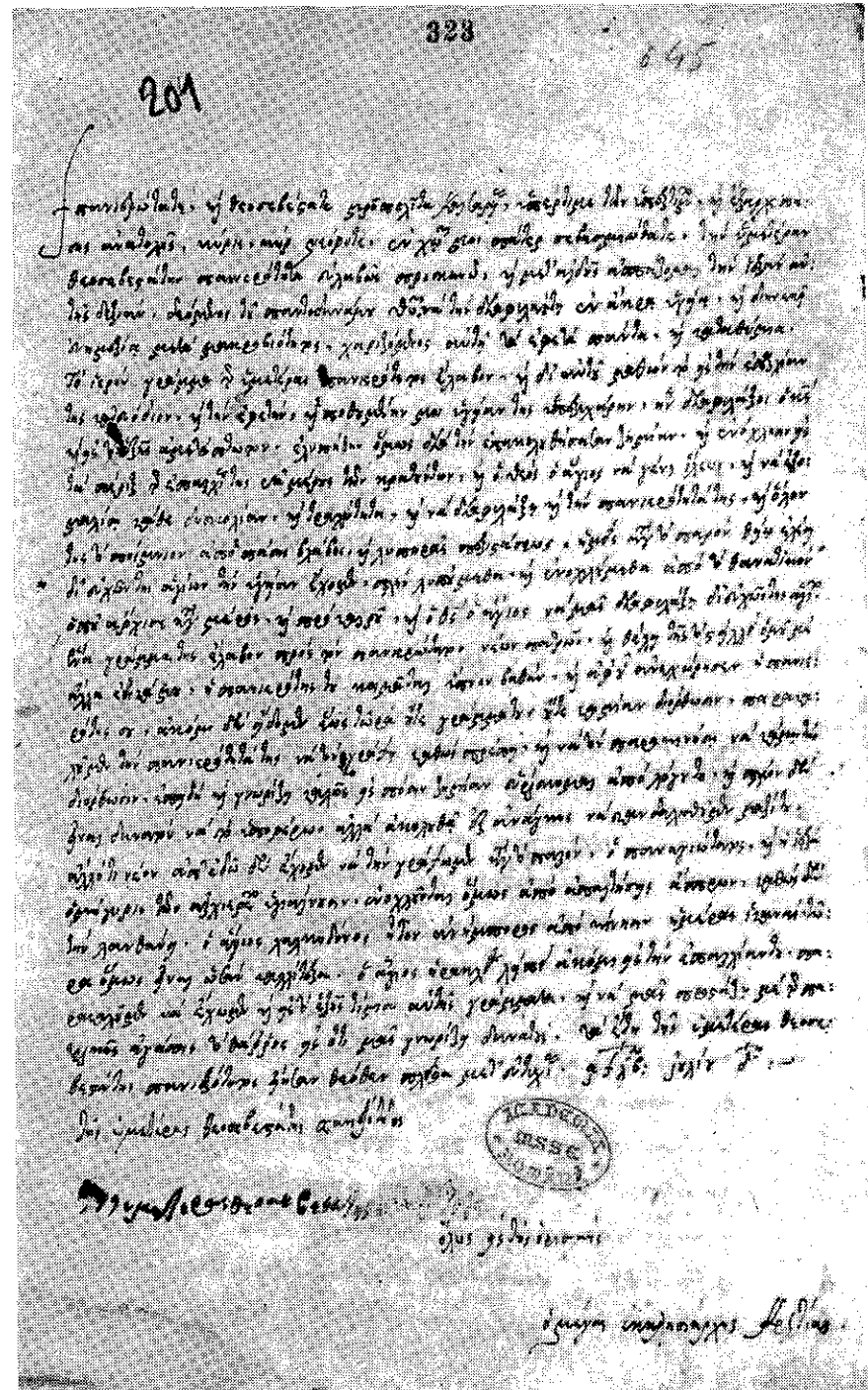
μης ἂν ἄξιος εἶην τοῦ τολμήματος. Πέπεισμαι γὰρ ὅτι σου ἢ μεγαλόνοια τὸ πρόθυμον ἀποδέξεται καὶ ἐπαινέσει τὸ εὐχαρι, τῷ δὲ τοῦ λόγον ἀκαλεῖ καὶ ἀμούσῳ συγγνώσεται, τῇ πατρικῇ χρησαμένη εὐνοία, ἥτις τοῖς τέκνων ψελλίζουσι μᾶλλον, ἢ τοῖς περιττοῖσι φθεγγόμενοις ἐγκαλλωπίζεται. Τοῦτο δὲ οὕτως ἔχον δηλώσει τῆς ἀμοιβαίας καὶ ἐλλογίμου σου ἢ ἐπιφοίτησις, ἅμα δὲ συναποδείξει καὶ εἴτι πρὸς τὸν φοιτητὴν σφάζει (σφάζει δὲ πάντως) πατρικῆς ἀγάπης ὑπέκκαυμα.

5

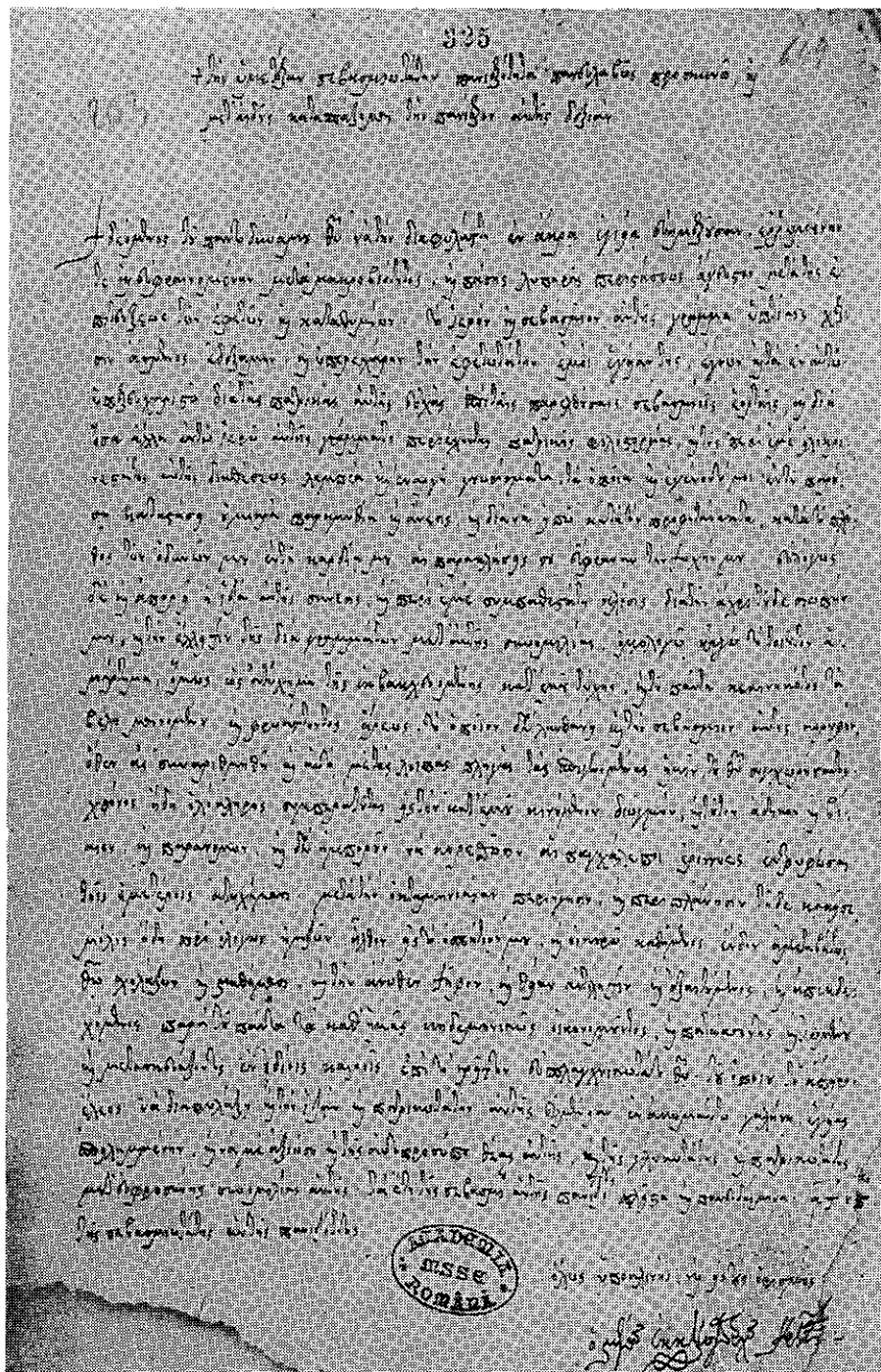
118a Πρὸς Χουρμούζιον Διδάσκαλον ἐγράφη Ἐνετήσι παιδείας χάριν διατρίβοντα ἀπὸ ἰδιοχ[είρου] σχεδ[ίου].

Ἡ τῆς ἐλλογίμου σου πρὸς τὸν ἡμέτερον ἄρχοντα ἐπιφοίτησις οὐκ ἔχω ἐξεῖπεῖν οἷαν μοι ἐνήκε τὴν θυμηδίαν, ὡς μνηύουσα τὴν καταθύμιόν μοι αὐτῆς ὕγεια, καὶ μὴν καὶ τὴν εἰς τὸ ποθοῦμενον πέρας σωτηριώδη ἀφιξίν. Φίλα γὰρ τοῖς φιλοῦσι τὰ τῶν φίλων εὐτυχήματα· καὶ εἴης ἂν μοι καὶ τοῦ λοιποῦ ἐν ὕγείᾳ περιφρουρούμενος, καὶ πρὸς τὴν Ἱταλῶν σοφίαν ἄλλω ἐπιδιδόνς τῷ πῆχει. Ἐχεις γὰρ ἤδη τὰ τῆς σοφίας ἀνάκτορα καὶ ἔξεστὶ σοι ἀρῦεσθαι δαφυλώς τῶν παρ' ἐκείνοις ἀφθόνων ναμάτων, οὐδεὶς φόβος παρατραπήναι σε τῶν ὀρθῶν δογμάτων καὶ συνπαχθῆναι τοῖς παρ' ἐκείνων νεωτερισμοῖς. Ἄτε τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας τὰ θεῖα καὶ εὐσεβεστάτα καὶ ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων τῇ εὐσεβείᾳ ἐστοιχειωμένους καὶ περιπεφραγμένους ἀσφαλῶς τῇ πανοπλίᾳ τοῦ ἁγίου Πνεύματος δόγματα μεμνημένος ὢν ἄριστα καὶ ἱκανὸς ὢν κατηγῆσαι καὶ ἄλλους καὶ ἐγκεντρίσαι ἐξ ἀργιολαίου εἰς καλλιέλαιον τῇ ἐνούση σοι τῆς σοφίας ὑπερβολῇ καὶ τῇ τῶν λόγων δυνάμει. Καὶ ἴδοιμί σε ὅσον οὐπω ἐπανιόντα οἶά τινα μεγάλην φορτίδα πλήρη τῶν καλῶν ἀγωγίμων συνεπαγομένην αὐτόθεν ἅπαν εἶδος σοφίας τε καὶ μαθήσεως.

Ἄξιῳ οὖν μεμνήσθαι σέ ποτε καὶ ἡμῶν καὶ μὴ λήθης βοθοῖς συγκαλύφοντα, ἀστροῖς τὸ δὴ λεγόμενον τὰ καθ' ἡμᾶς τεκμαίρεσθαι. Τὸ γὰρ κωλύον οὐδέν· ῥάδιον γὰρ χρησάμενον γράμμασι δηλοῦν τὰ περὶ σεαυτοῦ, ὢν ἢ γνώσις οὐ μικρὰν ἡμῖν τὴν εὐφροσύνην χαρίζεται· οὐ φείσει τοι γαρὸν χάριτος καὶ βραχέος μέλανος, δι' ὃν παραμυθεῖν ἔχεις εὐνοῦν διάπυρον καὶ συνήθη δεινῶς τὴν ἀπὸ σοῦ διάζευξιν φέροντα καὶ τὸν βίον ἀβίωτον λογιζόμενον· εἰ δὲ τὸ θεῖον ἐπιπεῦσαν αὐτόθι ἡμᾶς ἐπισυναγάγοι καὶ δισωτῶτας συνάγοι, οὐκέτι τηρικαῦτα ἐπιστολῶν δεησόμεθα, ἀλλήλους δὲ μᾶλλον παραμυθούμενοι τὴν αὐτὴν αὐλακα τέμνειν ἐπιβαλοῦμεν, ὃ ἐν μέρει εὐχῆς ἐστὶν ἡμῖν. Ὁ δὲ σοι ἐγκεχειρισταὶ μοι περὶ τῆς τῶν βιβλίων ὠνῆς σημεῖωμα καὶ ἀδθῖς ἀντιβολῶ μὴ παριδεῖν τὴν ἀξίωσιν, ἐντυχόντα δὲ μᾶλλον τῷ Παναγιώτῃ Κυρηγῶ ζητῆσαι καὶ παρ' ἐκεί-

Κώδ. Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας 974, φ. 323α, ἐπιστολὴ Ν. Κριτία πρὸς τὸ Νεόφυτο Καισαρείας.

Κώδ. Ρουμανικής 'Ακαδημίας 974, φ. 325α, επιστολή Ν. Κριτίας προς τὸ Γεράσιμο Ἑρακλείας.

νον καὶ τὸ λοιπὸν περὶ τῶν αὐτῶν Κατάστιχον, καὶ οὕτως ἐκάτερα συμβαλόντα κατὰ τάχος τὴν ἀπόστολὴν ἐκείνων προμηθεύσασθαι· πρὸ πάντων δὲ τὸν Καλεπίνον καὶ Κικέρωνος ἅπαντα, ἔτι δὲ καὶ τὸν Ἑρασμὸν καὶ λεξικόν τι πρὸς τὴν Ἰταλῶν συμβάλλον διάλεκτον ἀνυπερθέτως πέμψαι μοι σπουδάσον, ὧν ἡ χρῆσις ὅτι κατεπείγουσα οὐ λέληθέ σου τὴν λογιστήτα, καὶ χάριτάς σοι μετὰ τοῦ ἄρχοντος τῆς ἐξυπηρετήσεως ταύτης οὐ τὰς τυχοῦσας ὁμολογήσομεν· δὲ οὐδὲ διαλείψει ὀπηθῆκα δέοι, ὅσα πρὸς σύστασιν φέρει τῆς σῆς τελειότητος γράμμασι παρὰ τῶν αὐτόθι οἰκείως αὐτῶ ἐχόντων ἐξαιτεῖσθαι.

6

118β Τῷ εὐγενεστάτῳ καὶ φιλομούσῳ κυρίῳ Δράκῳ τὴν ὀφειλομένην προσκόνησιν.

Τὸ μὲν οὖν πρόθυμον ἡμῶν ὅσον διακονῆσαι τῷ τῆς σῆς εὐγενείας ἐπιτάγματι δῆλον αὐτόθεν, ἐπεὶ δὲ τὰ τῆς δυνάμεως ὑπολείπεται εἰς ἀποχρῶσαν διακονίαν, συγγνώμη ὅτι τὰ ἐνόητα προσενεγκεῖν οὐ κατωκνήσαμεν. Φιλοσοφίας μὲν οὖν γενικῶς ζητοῦσιν ὑποκείμενον, οὐκ ἄλλο ἔσται παρὰ τὸ ὄν καὶ τὴν γνῶσιν αὐτοῦ, ἣτις ἐστὶ τὸ τέλος, οἷά ποῦ τῷ Ἀριστοτέλει ἐν τῷ α' τῶν Μεταφυσικῶν ὀρίζεται, ὅτι ἔστι γνῶσις τῶν ὄντων ἢ ὄντα ἐστὶ. Ἄλλ' ἐπεὶ ὁμωνύμως λαμβάνεται παρὰ τῷ Σταγειρωτῇ τὸ τῆς φιλοσοφίας ὄνομα περιέχον ἅμα τὸ πρακτικὸν καὶ θεωρητικὸν αὐτῆς, τῶν δὲ ὁμωνύμων οὐκ ἔχομεν κοινὸν γένος συνωνύμως κατὰ τῶν ὑφ' αὐτοῖς κατηγορούμενον. Ταύτη τοι οὐδὲ φιλοσοφίας κοινῶς ὑποκείμενον ἄλλο ἔσται, ὅτι μὴ τὸ ὄν, ὁμώνυμον ὄν καὶ αὐτό. Περὶ γὰρ τὰ ὄντα στρέφεται πᾶσα φιλοσοφία, τέλος ἔχουσα τὴν γνῶσιν αὐτῶν· τριμεροῦς δὲ οὕσης τῆς κατὰ τὸ θεωρητικὸν τῆς φιλοσοφίας μέρος διαιρέσεως, ἐπεὶ περὶ τοῦ πρακτικοῦ οὐδεὶς λόγος ἐν τῷ παρόντι, εἰς τὸ μεταφυσικὸν δηλονότι φυσικὸν καὶ μαθηματικόν, ὡς ἐν τῷ ε' καὶ κ' τῶν Μεταφυσικῶν παραδίδωσιν ὁ φιλόσοφος, εἰληφὼς τὴν διαίρεσιν ἀπὸ τοῦ ἐπιστητοῦ γένους περὶ ὃ καταγίνεται ἕκαστον, ἔπεται ἀναλόγως ἀποκεκληρωῆσθαι ἕκαστῳ τῶν μερῶν τὸ κατάλληλον ὑποκείμενον.

Ὅθεν Μεταφυσικῆς μὲν ἔσται ὑποκείμενον τὸ ὄν ἢ ὄν, κινήσεως καὶ ὕλης ἐς τὸ παντελὲς κεχωρισμένον, οἷον ἐστὶ τὸ ἄυλον. Ἦν δὲ Μεταφυσικὴν καὶ Πρώτην φιλοσοφίαν, καὶ θεολογίαν οἱ ἀπὸ τοῦ Περιπάτου προσαγορεύειν φιλοῦσιν. Ὡστε καὶ θεολογίας κατὰ τοὺς ἔξω δηλονότι τὸ αὐτὸ ὑποκείμενον ἔσται τῇ Μεταφυσικῇ (περὶ γὰρ τῆς καθ' ἡμᾶς ἱερᾶς θεολογίας ἄλλος ὁ λόγος). Τοῦ δ' αὖ φυσικοῦ μέρους ὑποκείμενον ἔσται τὸ φυσικὸν σῶμα, ἢ τὸ φύσιν ἔχον· καὶ γὰρ ἡ φυσικὴ περὶ τὴν ἔνυλον καὶ κινήτην οὐσίαν στρέφεται, καὶ τὰ πάθη τοῦ φυσικοῦ σώματος διερευνᾷ. Ὡστε

δήλον, ὡς ἢ μὲν Μεταφυσικὴ τὸ παντάπασι χωριστὸν καὶ ἄνλον ὑποκείμενον ἔχει, ἢ δ' αὖ φυσικὴ ἐκ διαμέτρου τὸ ἔνυλον καὶ σῶμα, μέση δὲ τούτων τυγχάνει ἢ Μαθηματικὴ ἐπαμφοτερίζουσα τῷ ὕλικῳ καὶ αὐτῷ καὶ πῆ μὲν τῇ Μεταφυσικῇ ἐγγίζουσα τῷ ὑποκειμένῳ, πῆ δὲ τῇ φυσικῇ. Ἔχει γὰρ αὕτη ὑποκείμενον τὸ ποσὸν ὕλη νοητὴ παρὰ τοὺς Μαθηματικούς τυγχάνον. Καὶ γὰρ ἐκεῖνοι γραμμὴν ἐννοοῦντες, φέρε, ἢ τρίγωνον οὐ περιλαμβάνουσιν αἰσθητὴν ὕλην, χρυσὸν ἢ ἄργυρον, ἢ ἄλλο τι, ἀλλὰ νοητὴν ὑποτίθενται, ἐφ' ἧς θεωροῦσι τὰ σχήματα καὶ διαστήματα, οὐ περιεραζόμενοι ἐπὶ ποίας ὕλης ταῦτα || ἀλλ' ὅτι μόνον ἐπὶ ποσοῦ. Ὡστε καὶ τὸ ποσόν, ὡς εἶπομεν, τῆς Μαθηματικῆς ἐστὶν ὑποκείμενον· πρὸς δὲ τὴν ἐκτεθεισάν διαίρεσιν τῆς φιλοσοφίας καὶ τὴν ἐκάστῳ τῶν μερῶν κατάλληλον τοῦ ὑποκειμένου ἀπόδοσιν, ὡς ἐφθήμεν εἰρηκότες ἐπιχειρήματα ἰσχυρά, καὶ ἀκριβεῖς ἀποδείξεις ἔσονται σοὶ τῇ εὐγενείᾳ τὰ ἐν τῷ ε' καὶ κ' τῆς Μεταφυσικῆς εἰρημένα τῷ φιλοσόφῳ, ἅπερ ἐπεξιῶν διὰ τῆς ἐνοούσης σοὶ ἀγκυρίας καὶ ἀκριβοῦς ἐν φιλοσοφίᾳ πείρας καὶ γνώσεως, ἔξεις ἐντελῆ τῶν ζητημάτων τὴν διασάφησιν.

Ἐξομμένως μοι διαβιῶης εὐγενέστατον τῆς φιλοσοφίας καὶ λαμπρότατον ἄγαλμα. Τῆς μουσοτρόφου σοὺ ψυχῆς ἐξηρημένως καὶ τοῖς προστάγμασιν αὐτῆς ἀνειμένος.

Κριτίας

7

Τῷ πολυμαθεστάτῳ καὶ σοφωτάτῳ Παπᾷ κῆρ Νεοφύτῳ Κριτίας ὁ Διδάσκαλος χαιρεῖν.

Ὅποιόν τι σχῆμα καθ' ὁδὸν πεποικημένοι με φῆς, ἀγνωσῶ, οὔτε γὰρ τρίγωνον ἢ κύκλον· ταῦτα γὰρ οὐδ' Ἐδκλείδης καταγράψαι εἶχε μὴ διαβήτη χρησάμενος, οὔτε συλλογιστικὴν ἐκ προτάσεων, ἐπεὶ οὐδὲ προσδιαλεγόμενον εἶχον κατὰ συλλογιστικὴν μέθοδον, ἀλλ' οὐδὲ οἷς ἠτόρων παισὶν εἴθισται κοσμεῖσθαι τοὺς λόγους, ἐπεὶ οὐδὲ μέμνημαι χθὲς δημηγορῶν ποῖ ἢ διδάσκων, ἄλλως τε τούτων ἐκάστου ἡμεῖς εὐκαιρον εἰδότες τὴν ἀφέλειαν καὶ τὴν χρῆσιν εὐθέως παραλαμβάνομεν, ἀλλ' ὥσπερ ὁ μυθικός Τριπτόλεμος εἰς τὰς τριόδους αὐτὰ κατασπείροντες καὶ τὰ ἐξ ἀμάξης ὡς φασὶ φθεγγόμενοι.

Τί σοι ἄρα βοόλεται τὸ σχῆμα σὲ μόνον εἰκὸς εἰδέναι τὸν γεννάδα, τὸν κυριολεκτεῖν ἀκριβῶς ἐπιστάμενον, τὸν γραφώδη, τὸν σύννον, οὐ πλείω τῶν νοημάτων τὰ γράμματα, ἡμῖν δὲ οὐπω δήλον. Εἰ δὲ ἀναβαίνειν κάτω καὶ καταβαίνειν ἄνω δοκῶ σοὶ καὶ ἀντικειμένως χρῆσθαι ταῖς κινήσεσι καὶ ταῦτα μηδεμιᾶς ἡμῖν προκειμένης ἀνόδου τε καὶ καθόδου,

θαυμαστὸν οὐδέν. Ἴσως γὰρ οὐχ ὕγιαίνουσιν, ἢ νήφουσιν ἔτυχες τοῖς αἰσθητηρίοις χρησάμενος, ἕκαστον γὰρ τῶν εἰσλαμβανόμενων (δεῖ γὰρ καὶ φιλοσοφεῖν πρὸς τηλικούτον φιλόσοφον διαλεγόμενον) κατὰ τὴν φύσιν καὶ ιδιότητα τοῦ δεκτικοῦ εἰσλαμβάνεται· διὸ καὶ οἱ ἀχρίασιν νοσοῦντες καὶ τὰ λευκώτατα τῶν χρωμάτων ὅμοια τῷ πάθει θεῶνται τῷ ἑαντῶν, ὥσπερ καὶ τοῖς κάρῳ συνεχόμενοι καὶ παραφερομένοις ὑπὸ μέθης τὸν νοῦν, ἄνω μὲν τὴν γῆν, κάτω δὲ τὸν αἰθέρα πολλάκις κινεῖσθαι δοκεῖ ἐκ τοῦ οἰκείου πάθους τὰ φαινόμενα κρῖνουσιν.

119β Ἄλλ' εἰ μὲν, ὦ γενναῖε, σὺ τοῦ μύθου ποτὲ || ἀκούσας καὶ λέοντας ἐπιστρέφουσαι πρὸς τὰ τῶν βατράχων κακαρίσματα πιθανὸν τοῦτο καὶ ἐπὶ τῶν πραγμάτων ἠγήσω τοὺς τῆς Ἑλλάδος πρὸς πάντα πάταγον καὶ συρφετὸν ὀνομάτων ἐκπεπληχθαι καὶ προσανέχειν τὸν νοῦν, πάνυ διήμαρτες τῆς ἀληθείας. Οὔτε γὰρ τὰ τυχόντα πνεύματα τῶν δένδρων τὰ καλῶς ἐξοξωμένα διασεῖε εὐκόλως, πλὴν εἰ μὴ τυχὸν κάλαμον, οὔτε φρονήματος ἐξοξωμένον καὶ βεβηκόςτος πρὸς τὰ τοιαῦτα λαρυγγίσματα ταράττονται ὀπωσοῦν· εἰ δέ σε τὸ πολυμαθὲς πρὸς πάντα τολμηρὸν καὶ πρόχειρον ἀπεργάζεται καὶ λέγειν καὶ γράφειν χύδην βιάζεται, σκόπει μὴ σοὺ τὸ πολύφωνον εἰς ἀφανίαν περισταίῃ καὶ ἀηδόνα ὑποκρινόμενος, κολοιοῦ φωραθείης ὑποκρῶζων τραχύτερον.

8

Ἀνεπίγραφος· παρεκβληθεῖσα καὶ μεταγραφεῖσα ἀπὸ σχεδίου ἰδιοχείρου τοῦ αὐτοῦ.

Ὁρθῶς ἄρα Ἀλέξανδρος δι' εὐφήμου ἄγεται γλώττης, ὅτι ἐρωτηθεῖς ποτε ποῦ ἂν ἔχοι τοὺς θησαυρούς, οὐ χρυσίου πλῆθος, οὐκ ἀργυρίου τάλαντα, ἀλλὰ τοὺς φίλους νουνεχόντως ὑπέδειξεν. Οὐκ ἔστι γὰρ ὅπως εὐδαιμόνως βιώσωμεν, εἰ μὴ φίλων πολλῶν καὶ ἀγαθῶν εὐποροῖμεν. Ἄλλ' εἴπερ ἄλλῳ τῷ, ἐμοὶ δὲ διαφερόντως ἔρω φίλων καὶ φιλίας ἐντέτηκε¹²¹, τῆς γὰρ φιλίας τό τε ὄνομα σεμνὸν ἐπίσταμαι καὶ τὸ πρᾶγμα προσηρέστατον καὶ ἐκ ταύτης ὥσπερ ἐκ γονίμου ἕλιξης οἱ εὐθαλεῖς τῶν ἀγαθῶν πτόρθοι εὐφρῶς ἀναθάλλουσι καὶ τοὺς ἠδίστους τῶν καρπῶν ἀφθόνως τοῖς γλιχομένοις ἀποδρέπειν¹²² παρέχουσι. Διὸ καὶ παριόντων τῶν φίλων κἂν περιωδονίαις καταβαπτίζόμεθα, κἂν μυρίοις ὁσημέραις δεινοῖς περικωνκλώμεθα τῇ τούτων συναντιλήψει ἐπερειδόμενοι καὶ οἰονεῖ τισιν ὑποστηρίγμασι ταῖς τούτων παραμυθίαις ἐδραζόμενοι κρείττους τῶν συμπιπτόντων γιγνόμεθα. Τοῦμπαλιν δ' αἰθῆς, τοῖς τούτων ἐρήμοις συμβέβηκεν· ὡς γὰρ τοῖς ἐν εὐπο-

121. Στὸ διάστιχο ἐνέστηκε.

122. Στὸ διάστιχο δαφιλῶς τοῖς ἐπιεμένοις περιαιμίσασθαι.

ρία γνωρίμων εὐδαιμονία πολλή, οὕτω τοῖς σπανίζουσι τούτων πάντα τὰ δευὰ περιέστηκε· και ἔξεστιν ἰδεῖν τοῖς μὲν ἡδιστον, τοῖς δ' ἐπαχθέστατον και μονοτονῶν ἀβίωτον ὄντα τὸν βίον. Ὅτι μὲν οὖν ἀγαθὸν και βιωφελέστατον χρῆμα φίλοι, παρίεμι, τοῦτο μὲν ἴνα μὴ τοῦ κατ' ἐπιστολὴν μέτρον ἐκπέσοιμι, τοῦτο δ' ὅτι και καθ' ἑαυτὸ ἐναργές, αἱ γὰρ περὶ τῶν ὁμολογουμένων ἀποδείξεις τὰς ἀκοὰς ἀποκναίουσιν· ἀλλ', ὦ σοφὴ και ἐπέραστος κεφαλή, οὐ τοσοῦτον ἢ τῶν ἀγαθῶν ἀπουσία και στέρησις τοῖς ἀπείροις τὴν ἀρχὴν τῆς τούτων ἡδύτητος κέντρον λύτης ἐνήσι, ὅσον τοὺς ποτισθέντας τῆς τούτων θυμηροστάτης ἀρδεῖας ἀσχάλλειν ποιεῖ.

120a Διδὸ κάμοι ἄχθει πληγῆναι συνέβη και τῆς τύχης || καταμέμφεσθαι οὐκ αἰεὶ ἐξ οὐρίας διαναντίλλεσθαι συγχωροῦσης, ἀλλὰ νῦν μὲν τοῖς ἀγαθοῖς οὐ φθονούσης, νῦν δ' ἀδθις ὡσπερ μεταμελομένης τάναντία ἐπιχειροῦν, ἐπέιπερ οὐδ' ἄκροις χεῖλεσιν, ὡς φασι, τῶν μελισταγῶν τῆς σοφίας ναμάτων τῶν ἐκ τῆς ὑμετέρας μουσοτρόφου ἀναβλυζόντων ψυχῆς ἐγενεσάμην, ἀλλὰ και κατακόρως ἐνεφορήθην, και ἐκ τῆς ἐν Κωνσταντίνου μέχρι τινὸς ὁμιλίας τὴν θάλατταν τῶν παρ' αὐτῆ ἀγαθῶν σαφῶς ἔγνω, οἷα δὴ κάλλιστον τῶν ἀρετῶν ἐνδιατημα. Τί δὲ ταῦτα; Τὸ κόσμιον μὲν τοῦ ἥθους, τὸ πρὸς πάντας εὐμένες, τὸ τοῖς ἐντυγχάνουσιν ὁμιλητικόν, ἐῷ λέγειν τὸ ὑπέροξον τῆς φρονήσεως, τὴν πρὸς τοὺς φιλοῦντας εὐνοϊκωτάτην διάθεσιν, τὸ δὴ τοῖς πᾶσι τὰ πάντα γίνεσθαι, ἃ πάντα οὕτως ἐν σοὶ ἀπηκριβώθησαν, ὥστε ἕκαστον ἐν τούτων [...] τοῖς ἔχουσι πρὸς ἐγκωμίων ὑπόθεσιν. Ἐπειδὴ δὲ ἢ τε τύχη και αἱ τῶν πραγμάτων μεταβολαὶ αἰεὶ ποτε τοὺς φίλους ἀγχιθυροῦντας οὐκ ἐπιτετράφασιν, τὴν δ' ἀπ' ἀλλήλων διάζευξιν ἀπαραιτήτως γενέσθαι ἔδει, τότε δὴ τότε οἷοις μὲν ἔδει κοπετοῖς τὴν ἀλλοτριώσιν ὑπενεγκεῖν τοῦ πάντων ἐμοὶ ἐρασιμωτάτου, ἀλλὰ φασὶ τῆ ἀνάγκη πάντα ὑπέκει. Καὶ ἡμιθανῆς μὲν ἐγὼ ἄτε τῆς πρὸς ἀλλήλους ὀλομελείας διαλυθείσης· μία γὰρ ἦν ἡ ψυχὴ, εἰ και ἐν δυοῖ σώμασι· και ἀβιωτός μοι τὸ ἀπὸ τοῦδε ὁ βίος. Σὺ δέ, ὦ φιλότης, τὰ τῆς εὐνοίας ἡμῶν ἀναζωπυρήσας ἐπαρδεῦσαί μοι τοῦ λοιποῦ ταῖς τῶν νεκταρέων ναμάτων γλυκνυτέρας ἐπιστολαῖς μὴ δκηήσης, ὅπως ταύταις περιθαλπόμενοι τῆς ὑμετέρας ἀπουσίας σμικρὸν ἄκος λαμβάνωμεν. Εἰς γῆρας λοιπὸν εὐδαιμώνως ἐλάσοι ἢ ὑμετέρα μεγαλόνοια.

9

121a Τῷ ἱερολογιωτάτῳ κυρίῳ Ναθαναήλ¹²³ τὴν παρὰ Θεοῦ ὑγείαν και τὴν τῶν ποθομένων ἐπίτευξιν.

Τὴν μὲν ἀπὸ τῆς φίλης σου ψυχῆς γενομένην διάστασιν μέχρι τινὸς

123. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὼς ἡ ἐπιστολὴ ἀπευθύνεται στὸν Ναθαναὴλ Καλλονάρη ἢ Κλωνάρη. Ἡ ἀπάντησή τοῦ Ναθαναὴλ στὸ γράμμα τοῦ Κριτία περιλαμβάνεται στὸ φ.

σώματος εἶναι μόνον οἰόμενος, εἶχον παραμυθίαν, μὴ και τῆς μνήμης ἀδότης διεκπεσεῖν δίκαιον εἶναι ἠγούμενος, ἐπεὶ δὲ τῆ παρατάσει τοῦ χρόνου ἔγνω ἐμαντὸν τῆς ἐλπίδος διεψευσμένον, και τὸ παράπαν οὐ μνημονεύμενον, δεῖν ἔγνω ἀπὸς σοὶ δοῦναι τὰ σπέρματα και τὸν σπινθήρα ἀναζωπυρῆσαι, εἴ τίς πον ὑπελείφθη ἐκ τῆς ἀρχαίας ἀγάπης ταμειυόμενος. Καὶ δεῖτα προσφωνῶ τῆ αὐτῆς τελειότητι τὰς ἀπ' αὐτῆς τῆς ψυχῆς φιλικὰς και εἰλικρινεῖς προσρήσεις και περιπτύσσομαι αὐτὴν ἠδέως, τὴν ἀρχαίαν ἀγάπην ἀνακαλούμενος και ἀναθροπίζων τό γε εἰς αὐτὴν ἦκον μονοτονῶν σβεννυμένην και ἀπολιπεῖν κινδυνεύουσαν σὺν οὐδενὶ δικαίῳ λόγῳ. Παῦσαι γοῦν εἰς τοῦπιὸν δεσμὰ περιθεῖς τῆ γλώττη και τὸν φίλιον ἀδικῶν, ἀλλὰ γράμμασι βραχυστίχοις τὰ κατὰ σὲ ἡμῖν ἐμφάνισον. Πάντως δὲ ὅτι ἐτυχεῖ και ἐξ οὐρίας φερόμενα οὐδεὶς ἀντερεῖ, δεῖγμα δὲ τῆς ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταβολῆς, ἢ παντελῆς ἀμνηστία τῶν φίλων. Οὐδὲ γὰρ ἐν πάντα τῆς μνήμης ἀπεσφενδόνησας ἡμᾶς, εἰ μὴ ἐξουσία και ὑπερφυεῖ τινι εὐτυχία ὁμίλησας. Ἀλλὰ ζῆθι και μένε ἐν οἷς ἔγνωκας και τοῦτό σοι φίλον, πάντως οὐδεὶς φθόνος τοῦ και ἡμῖν κοινωνῆσαι διὰ λόγου τὰ κατὰ σὲ εὐτυχήματα φιλοῦσι τε και εὐχομένοις τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον αὐτῆς πρόδοον.

Ὁ τὴν ἐπιστολὴν ἐπιφέρων Ἀνδρέας υἱὸς τοῦ ἐν πρεσβυτέροις κῦρ Ἰωάννου ἀπὸ τῶν Ταταύλων, ἔρχεται ἔρωτι παιδείας και μαθημάτων ἐνδιατρίφων τῆ Μολδαβία και παρ' αὐτῆς παιδευθόσμενος, τοῦτον ὡς και ἡμῖν γνώριμον και ἐραστὴν παιδείας ὑποδέξασθαι ἀξιῶ τὴν ὑμετέραν τελειότητα και πρὸς ἃ βούλεται και ἐπιέγεται χειραγωγῆσαι και διπλῆν ἔσται τὴν χάριν πεποιηκῶν ἐμοὶ τε τῷ μεσιτεύοντι και ταῖς Μούσαις τὸν τρέφιμον αὐτῶν περιθάλψεως ἀξιώσασα. Διαβιώθι ἐπὶ μήμιστον ἢ ὑμετέρα τελειότης πᾶσιν ἀγαθοῖς περιθρομένη ψυχῆς τε και σώματος.

Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αγκς' Σκιθόφοριῶνος πρώτῃ ἐπὶ δέκα.

Τῆς ὑμετέρας ἀγάπης ἐξηρητημένος

Ὁ λογοθέτης Κριτίας

121β τοῦ ἴδιου κώδικα. Ὁ Ναθαναὴλ ἦταν καθηγητῆς στὴν Ἀκαδημία τοῦ Ἰασίου (1724-1727) και δάσκαλος τῶν παιδιῶν τοῦ ἡγεμόνα τῆς Μολδαβίας Μ χαλὴ Ρακοβίτσα. Χρημάτισε ἐπίσης σχολάρχης τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς, μητροπολιτῆς Ἀγγιλάου και κατόπιν Ἐφέσου, βλ. Α. ΚΟΜΝΗΝΟΥ-ΥΨΗΛΑΝΤΟΥ, ὁ.π., σ. 137, 326. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, Χρονικὰ Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, σ. 144-5. Μ. ΠΑΡΑΝΙΚΑ, «Διονύσιος Δέρκων ὁ Σαμουρκάσης (1772)», ΠΕΦΣΚ, τ. ΚΑ' (1887-9), σ. 101-2. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΥ Α', Βιογραφία, σ. 356. Κ. ΑΜΑΝΤΟΥ, Τὰ γράμματα εἰς τὴν Χίον κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν 1566-1822, σ. 197-8. Τ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΟΥ, ὁ.π., σ. Β' σ. 397. Α. CAMARIANO-CIORAN, Les Académies principales de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 28, 134, 554.

10

122α Πρὸς Νεόφυτον ἱεροδιάκονον τοῦ Ἑρακλείας Γερασίμου καὶ μαθητὴν αὐτοῦ.

Τῷ ἐπεράστῳ μοι καὶ τιμαλφεστάτῳ τῶν μαθητῶν τὴν φιλικὴν πρόσρῃσιν.

Τὸ μὲν παρὰ τῆς φίλης σου καὶ εὐγνώμονος ψυχῆς ἐπιστάλεν μοι γράμμα ἄσμενος λίαν ἐκομισάμην, δι' οὗ ἐπιγινός σε τῆς προενοσηψίας ἀπὸ λιπαροῦ πυρετοῦ σωματικῆς ἀσθενείας τό γε νῦν ἔχον τῆ τοῦ κρείττονος εὐμενείᾳ ἀναρῶντα ὑπερήσθη καὶ τῷ θεῷ εὐχαριστηρίους ὕμνους ἀνέπεμψα, ὅστις σε καὶ διατηροῖ τοῦ λοιποῦ πάσης νόσου ἀπειρατον καὶ ὑγείας τῆς κατ' ἄμφω ἐπειλημμένον. Τὰ δ' ἐξῆς ἐν τῷ γράμματι περιεχόμενα, ὡς εἰς ἀπόκρισιν τυγχάνοντα τῶν παρ' ἐμοῦ σοι ἐπεσταλμένων, ἐκὼν εἶναι παρήμι, τόν γε μὴν ἀμφορέα μεστὸν ὄξους ἔδεξάμην ἠδέως καὶ σὲ τοῦ τάχους ἅμα καὶ προθυμίας, ναὶ μὴν καὶ εὐγνώμονος ὑποκλίσεως περὶ τὸν καθηγεμόνα, καὶ ἡγασάμην καὶ ἀπεδεξάμην καὶ ἐγκωμιάζων οὐ παύσομαι ζώοις μοι ἐπὶ μήκιστον ὃ τῆς ἐμῆς γεωργίας ἡδιστος καρπός, τὸ τῆς ἐν διδασκαλίᾳ καταβολῆς καὶ τῶν φιλοπονημάτων λαμπρὸν καὶ ἐπαινετὸν ἀκροθίνιον, ἢ ἀληθῆς καὶ τελεία εἰκὼν τῆς περὶ τὸν καθηγητὴν εὐγνωμοσύνης. Τὰς ἕς μοι πέπομφας σταφυλάς οὐκ ἐκομισάμην ἀμελείᾳ τῶν διακομιστῶν ἀπολωλυίας.

Ἴσθι δέ, ὅτι τὴν ἐπιούσαν ἐβδομάδα, ἣτις ἔστι μετὰ τὴν ὀγδόην τοῦ ἐπισταμένου Σεπτεμβρίου μηνός, τῆς ἐν φροντιστηρίῳ διδασκαλίας ἀρξόμεθα. Ὅθεν λαβὼν ἄδειαν παρὰ τοῦ ὑμετέρου Δεσπότη καὶ Γέροντος πανιερωτάτου ἀγίου Ἑρακλείας, προήχθη γράφαι σοι ἄφασθαι τῆς ὁδοῦ καὶ εὐθυπλοῆσαι ὡς ἡμᾶς τὴν ταχίστην, ἥμιστα τὸν καιρὸν ἀναβαλλόμενος, προσθεῖς καὶ τοῦτο ὡς προσταχθὲν παρὰ τοῦ εἰρημένου Δεσπότη, ἐλαιῶν ἅμα καὶ σταφυλῶν τὰς ἀρίστας ἀποκομίσας ὁπώρας, ἔστρωσαν δὲ αἱ ἐλαῖαι συντετριμμέναι, οἷά πον ὁ σεβάσμιος Γέρον ἐντέλλεται. Ταῦτα δὲ πάντα ἀποκομίσαις αὐτός, ἐλθὼν ὡς ἡμᾶς τὴν ταχίστην, ῥάβδον ποιμαντικὴν ἀπὸ σευτέφου ἐργασμένην καὶ εὐρισκομένην αὐτόθι, κάμειν ἀποκομίσαι σε κελεύεται ὁ Δεσπότης, οὗ διὰ ζώσης φωνῆς ὑπαγορευόντος τὰ εἰρημένα σοι πάντα γέγραπται· ἐρῶμένως μοι καὶ εὐδαιμόνως διαβίῃς μαθητῶν ἐπέραστε καὶ φιλόμουσε.

11

122β Πρὸς τὸν αὐτὸν χρηματίσαντα Μητροπολίτην Σμύρνης.

Τῷ πανιερωτάτῳ καὶ σεβασμιωτάτῳ Μητροπολίτη Σμύρνης κυρίῳ κυρ Νεοφύτῳ τὴν μετ' αἰδοῦς ὀφειλομένην προσκύνῃσιν σὺν τῷ τῆς δεξιᾶς ἀσπασμῷ.

Καὶ πόθεν ἄρα τοῦ λόγον ἄρξομαι; Ὅποιοις δὲ χρῆσομαι προοιμίῳ πρὸς τὴν ἐμοὶ φιλότιμην κεφαλὴν γράφων; Μὴν τὰ τῆς ἀπολογίας προτάξω ἐρήμην κατηγορηθεὶς πρότερον; Ἡ τοῦτο μὲν ὕστερον, πρῶτον δὲ τὰ ἐμὰ ἐκτραγωδήσω κακὰ καὶ τὴν βίασκον τὴν ἐπιβουλεύουσαν δείξω καὶ δεινῶς ἐπιτιθεμένην ἐμοί; Καὶ γὰρ μὲν ἦδη ἐν μέσῳ τοῦ δικαστηρίου τὰς εὐθύναις ὑπέχω, σὲ δὲ δικαστὴν ποιούμαι δικαίαν πάντως τὴν ψῆφον ἐξοίοντα καὶ καθηγητὴν φιλοῦντα ἀδικῆσαι οὐκ ἀνεχόμενον. Τίς δὲ ἡ κατηγορία; Ἀπῆρε μὲν εὐτυχῶς ἡ σεβασμία σου κεφαλὴ τῆς Κωνσταντινου καὶ τὴν θεῖα ψῆφῳ βραβευθεῖσαν αὐτῇ ποίμνῃ καὶ Μητροπόλιν Σμύρνης κατέλαβε, γράμματα ἐπὶ τούτοις πεμφθέντα παρ' αὐτῆς πρὸς τοὺς φίλους καὶ πρὸς ἐμέ, ὡς ἔθος, τὴν εἰς τὸ ποίμνιον αὐτῆς ἐπιδημίαν, τὴν ὑποδοχὴν, τὴν εἴσοδον, τοὺς κρότους, τὴν κοινὴν τέρψιν τῶν ποιμανομένων εὐ μάλα διήγγελλε καὶ χαρὰς ἐνεπίμπλα τοὺς εὐνοοῦντας· μάλιστα δὲ γ' ἐμὲ τὸν ὅλως αὐτῇ ἀνακειμένον· καὶ ἐνθους τότε ὑφ' ἠδονῆς γενόμενος, καὶ ὅλως διαχυθεὶς, γράμμασιν αὐτίκα ἀντεπεμέτρον τὸν πόθον καὶ τὴν χαρὰν ἀντεμήνυον καὶ σνηδόμην αὐτῇ γενναίως ἐπὶ τοῖς αἰσίοις ἀκούσμασιν, εὐχὰς οὐρανομήκεις τοῖς γράμμασιν ἀνεμίγνυον, θεὸν ἐξαιτούμην ὁδηγὸν γενέσθαι καὶ συνεργὸν τῶν πρακτέων καὶ ὑφηγητὴν τῶν ἀρίστων, τὰς ἰκεσίας συμβουλαὶ διεδέχοντο ἀπὸ διαθέσεως εὐνοουστάτης ἐξενηγεγμένοι καὶ τὸ ἀξιοπίστον ἔχουσαι, προφητεῖαι τοῦ μέλλοντος ἀπὸ τῶν ἐν χερσὶ τὰ σημεῖα ποιούμεναι. Παντοῖος ἐγενόμην ἐν ἐκεῖνοις τοῖς γράμμασιν εἰς πολλὰ ὑπὸ τοῦ μεγέθους τῆς χαρᾶς μεριζόμενος καὶ ἐμαντὸν κατασχεῖν οὐκ ἔχων. Καὶ δὴ τὸν πόθον ἀφοσιωσάμενος καὶ τοῖς γράμμασι πέρας θεῖς ἐπέδωκα μὲν τὴν ἐπιστολὴν τῷ κοινῷ Δεσπότη καὶ Γέροντι ἀγίῳ Ἑρακλείας κατὰ τὴν ἐπιδημησάμεν τῷ ἐμῷ οἰκίῳ, ἐν ᾧ ἐγράφετο καὶ ἐσημαίνετο, καὶ ἰδόντι καὶ ἀναγνόντι ταύτην καὶ σνησθέντι οὐ

122α μετρίως καὶ ἐδεήθη ἀσφαλῶς πεμφθῆναι || καὶ εἰς χεῖρας αὐτῆς ἐλθεῖν. Ἐμενον δ' ἔκτοτε τῆς ἀμοιβαίας καὶ αἰθῆς τυχεῖν παρ' αὐτῆς καὶ μαθεῖν, εἴπερ ὅλως ἀρεστὰ ὤφθη τῷ μαθητῇ τοῦ διδασκάλου τὰ γράμματα, καὶ ὅπως προσηνέχθη αὐτοῖς καὶ εἰ τὴν σνηθῆ εἶδες ἐν τούτοις φωνῇ καὶ σνηθῆ καὶ διάθεσιν ἢ ἀπροσδιόνυσα τὸ τοῦ λόγου καὶ ἀπάρδοντα δόξει τῇ νῦν καταστάσει τῆς σῆς μεγαλοφυίας, εἴπερ ἀληθὲς μεταβάλλεσθαι ἐνίοτε τὰς γνώμας ταῖς τύχαις.

Ἐν τούτοις οὐκ ὄντος καὶ ἐπὶ ταύταις ταῖς ἐλπίσι σαλεύοντος, φεῦ, λυπηρὰ καὶ ὀδύνη γέμουσα ἦκε τὸ δεύτερον μετὰ τοῦ Συγκέλλου ἢ παρ' αὐτῆς ἐπιστολή, ὡς μὲν καταφορικὴ, ὡς δὲ βαρεῖα, ὡς δὲ ἐλέγχους συντιθεῖσα πολλοὺς καί, ὡς ἐδόκει, δικαίους. Καὶ τί γὰρ οὐκ εἶχεν ἐν αὐτῇ περι-

παθές και δεινόν εκμαλάξει και διασεισαι καρδίαν σιδηράν, μη ὅτι γε διδασκάλου ψυχῆν και ἄλλως μὲν τραγικοῦ, και εἰς δάκρυα τηκομένου ῥαδίως και πρὸς πάθη φιλοῦντος μικροψυχῆν, ἤδη δὲ και ὑπὸ φιλάτου μαθητοῦ δικαίως φέρειν τοὺς ἐλέγχους λογιζομένου και μήτε οἰομένου, μήτε ἀνεχομένου τοῦτο ποτὲ καιρὸν τοσοῦτον παροραθῆναι τὸν φίλατον φιλικῆς δίχα γραμμάτων ἀντιδόσεως.

Τίς οὖν γένομαι ἐπὶ τοσοῦτον ἀδικηθεὶς και εἰς φίλους ἀδικεῖν νομιζόμενος; Ἐγὼ μὲν ἔγραφα και τὴν ἐπιστολὴν ἀσφαλέστατα ἐπιδέδωκα και οὐδὲν ἐνέδει τοῦ φιλικοῦ καθήκοντος, συνέβη δὲ ταύτην κατ' ἐμὴν ἀτυχίαν διεκπεσεῖν και ἐκ μέσου γενέσθαι και μὴ τῇ σῆι φιλότῃ ἐπιδοθῆναι. Ἐν αἰτία δ' ἐγὼ ἤδη ἀμνηστίας και ἀγνωμοσύνης, ἢ ὑπεροφίας, ἢ οὐκ οἶδ' ὅ,τι φῶ, παρ' αὐτῇ ἀγνωοσύῃ τὸ σύμβαμα. Ὅρα δὲ και ἄλλην τοῦ δαίμονος ἔφροdon κόρον τῶν εἰς ἐμὲ ἀτυχημάτων λαβεῖν οὐκ ἔχοντος. Λαβὼν γὰρ τὰ τελευταῖα γράμματα και ἐπιγνοὺς τὸ ἀτόχημα, ὠρμησα μὲν και αὐθις εἰς γραφὴν και δῆλα καταστήσαι τὰ κατ' ἐμὲ αὐτῇ προτεθύμῃ και συγγνώμῃν αἰτῆσαι ἐπὶ τοῖς φθάσασι, διακεκώλωμαι δ' αὐθις ἀντιπνοία τοῦ δαίμονος. Λοιμικῆ γὰρ νόσος, ἢ και πανώλη ἀθρόον τοῖς γειτνιαζουσιν ἐμοὶ οἰκήμασιν ἐπισκήψασα, ὡς τινα φονάδα και δραπέτην πόρρω ἀπαγαγοῦσα ἐμὲ πανοικί ἐν ἐσχατιᾷ τινι πανερήμω ἔξω τῆς Πόλεως ἐγκατέκλεισεν. (Οἶδας τὸ τῇ χύδην γλώττῃ καλούμενον Αἰγούπιον¹²⁴ και τοῦτου τὰ ἔσχατα και ἄκρα, εἰς ἃ φεύγειν εἰώθασιν αἱ ὑπὸ δρεπανηφόρον δημίων ὡσπερ ἐγὼ διωκόμενοι και μνηοῖς ὑπογείοις συννε-
123β λαυνόμενοι). Ὅθεν μόλις ἀνα||λαβὼν ἐμαυτὸν, ὑπολωφίσαντος ἤδη τοῦ πάθους, τρίτην ταύτην ἄγω ἡμέραν τῆς εἰς οἰκίαν ἐπανόδου, και ἀναπαύσεως ἡξιωμένος, και τῷ διαφυλάξαντι θεῷ ἐπιδεδωκὼς τὰ σῶστρα και ὁμολογήσας τὰς χάριτας και εἰς ἐαυτὸν γενόμενος, ἡψάμην καλάμου ὀψὲ και γράμμασι τὸν ἐμὸν σεβασμιώτατον Μητροπολίτην Σμῶνης φιλοφρόνως και μετ' αἰδοῦς ἀσπάζομαί τε και περιπτύσσομαι, και χρεωκοπίαν αἰτῶ τῶν ὑπηργμένων ἐμοὶ παρ' αὐτῆς. Ἐχεις τὴν ἀπολογίαν, σύγγνωθι τοῖς ἐλλείμμασι, συναλήσεις, εἰ οἶδα, ταῦτα μαθὼν, οὐκέτι αἰτίαση, ἀπόδος τῷ φιλοῦντι τὴν εὐνοίαν, οὐ λέληθέ σε πατρὸς ἅμα και διδασκάλου στοργῆ, γράμμασι πυκνοτέροις ὀδυνωμένην μου ἴασαι τὴν ψυχῆν, τὴν στέρησιν τῆς σῆς θεᾶς παραμυθησάτω ἢ τῶν σῶν γραμμῶν εἰκῶν, ὧν ὀσάκις ἀναγινώσκω τὸ ὕφος, τὸ τῆς ψυχῆς σου κάλλος φαντάζομαι και συγγίνομαι και προσλαλῶ νοερώς τῷ ἐμῷ ἱερωτάτῳ Νεοφύτῳ και εὐχο-

124. Eyüp, μεγάλο προάστειο ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη τῆς Πόλεως μὲ Τουρκικὸ πλῆθος μὲ τὸ εἶχε ἀρχικὰ ἔρθει ἀπὸ τὴν Προύσα, βλ. ROBERT MANTRAN, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, Paris, 1962, passim και ἰδιαίτερα, σ. 23, 24 και σημ., 38, 41, 43, 46.

μαι δεῖτά σοι ὑγίαν μακρόβιον και εὐτυχῆ και παναίσιον.

Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,απλα", Ἀνθεστηριῶνος εἰκάδι.

Ὁ λογοθέτης τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας Κριτίας.

12

127α Τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Τρίκκης Κωνσταντίον ἀποκριτικῆ.

Θεοφιλέστατε και ἐλλογιμώτατε Ἐπίσκοπε Τρίκκης κύριε κὺρ Κωνσταντίε, ἐν Χριστῷ μοι πάτερ σεβάσμιε, τὴν αὐτῆς ἐλλόγιμον θεοφιλίαν ἀκριβῶς προσκυνῶ και ἀπὸ μέσης ψυχῆς ἠδέως και μετ' εὐλαβείας προσαγορεύω, δεόμενος τοῦ παντοδυνάμου θεοῦ νὰ τὴν διαφυλάττῃ ἐν ὑγείᾳ διηρηκεῖ μετὰ μακροβιότητος.

Τὸ ἱερὸν και ἐλλόγιμον και τρόντι φιλικώτατον αὐτῆς γράμμα πεμφθὲν προσεχώς ἄσμενος ἐδεξάμην και τὴν μὲν ὑγίαν τῆς ὡς ἐμοὶ ἐφετωτάτην και λίαν περισπούδαστον ὑπερεχάρην μαθὼν, ὑπερλελύπημαι δὲ διὰ τὴν λήπην τῆς θεοφιλίας τῆς ἐξ αἰτίας τῆς προηγησαμένης ἐμῆς μακροτέρας τοῦ δέοντος σιωπῆς ἐπιγενομένην αὐτῇ, ὡς πλατύτερον και περιπαθῶς ἄγαν ἐμφαίνει ἐν τῷ ἱερῷ αὐτῆς γράμματι. Ἄλλ', ὡ ἱερά και ἐμοὶ τριπλόητος κεφαλή, τὴν ἐμὴν πρὸς σὲ φιλίαν και εὐνοίαν και διακαῆ ἀγάπην βεβαίαν και ἀμετάθετον και ἀπαραμείωτον και διαιωνίζουσαν και μὴ τι γε ὕφεισιν ἐν οὐδενὶ χρόνῳ ἐπιδεχομένην, ἀλλὰ γε δὴ και ἐπιτεινομένην και προαγομένην και προσθήμην λαμβάνουσαν καλῶς ἐπιστάμενος, παῦσαι λυπούμενος και διστάζων και λήθην τινὰ ἐν ἐμοὶ ἢ μεταμέλειαν ἢ μεταβούλευσιν και ἀνάκρισιν τῆς καλῶς προκεκυρωμένης ἐνδιαθέτου ἀγάπης, ὡς ἐν τῷ γράμματι συνείρεις περιπαθῶς, ὑπονοῶν και ἐκ τῆς σιγῆς τεκμαιρόμενος, ὅτι τοῦτο σύμπτωμα γέγονεν ἐξ ἀτυχίας ἐτέρου κακουργήσαντος και τῆς σιγῆς τὰς αἰτίας παρασχόντος. Τίς δὲ ὁ κακουργήσας, και θεῖα και ἀνθρώπινα δίκαια παραβάς, και ἀχαριστίαν τὴν ἀντίθεον ἐσχάτως νοσήσας και κατὰ τοῦ εὐεργέτου και φίλου, παρ' οὐ τοσαῦτα και τηλικαῦτα παρ' ἀξίαν εὐ ἐπεπόνθει, συνωδὰ τῷ προδότῃ φρουξάμενος και μανικῶς λυττήσας; Ὁ ὡς μὴ ὤφειλε γέρον ὁ σὸς και ἐν κακίᾳ και ἀφροσύνῃ νεώτατος, ὁ τῆς δυστυχῆς ἐν ὑμῖν Μητροπόλεως κακῶς προϊστάμενος και θύσας και ἀπολέσας ἀσώτως τὴν ἐπίσημον αὐτὴν ἐπαρχίαν, ἣν εἰ μὴ τις θεὸς ἐκ μηχανῆς τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἀνασώσεται, ἀνάγκη πᾶσα ἀφανισθῆναι εἰς τέλος και μηδεμίαν ἔχειν ἐλπίδα θεραπείας ἡστυνοσοῦν και διορθώσεως τυχεῖν. Οὗτος
127β τοιγαροῦν ὁ γεννάδας || κατασχὼν ἐκ τῶν ὀφειλομένων ἐμοὶ τριακόσια γρόσια τὸν δίκαιον και συμπεφωνημένον μοι τόκον και ἐν ὄσῳ τὰς δια-

τριβάς ἐποιεῖτο ἐνταῦθα ὑποσχόμενος ἀποτίσειν ἐκ τῶν αὐτόθεν πεμφθησομένων χρημάτων καὶ ἐπελπίζων καὶ ἐξαπατῶν ἐν τῷ τῆς ἀποδημίας καιρῷ ἐξέφηγε τὴν ἀπάτην καὶ τὸν δόλον καὶ τὴν ῥαδιουργίαν. Καὶ οὐ μόνον ἠδίκησεν, ἀλλὰ καὶ ἀχαριστίας καὶ ἐσχάτης ἀπαιδευσίας καὶ ἀνασχυντίας κατὰ τῶν φίλων καὶ εὐεργετῶν, ἐμοῦ τε καὶ τοῦ ἁγίου Κυζίκου, ἐξήμεσε ῥήματα, ὅσα αἰσχρὸν ἔστι καὶ λέγειν τοιοῦτος ἡμῖν ὁ προβρατῶσχημος λύκος, καὶ ὁ ψευδώνυμος φίλος τὸν ἐγκεκαλυμμένον ἰὸν καὶ τὸ δηλητήριο ὡς ὑπουλον θηρίον ἀθρόον ἐξεκένωσε καὶ ἐκέρασε. Γένοιτο θεῖα νεύσει καὶ προνοία δικαίας κρίσεως αὐτὸν ἐαυτῷ οἰνοχοῆσαι καὶ ἐμφορηθῆναι τῆς ἰδίας πικρίας καὶ τῆς ἀγνωμοσύνης λαβεῖν τὰπίχειρα καὶ τὴν Μητρόπολιν ταύτην κακῶς καὶ ἀνωφελῶς δι' αὐτὸν μερισθεῖσαν¹²⁵ παραλυθεῖσάν τε καὶ χρεῶν ὄγκῳ ὑποβρύχιον γενομένην διὰ σέ δικαίως καὶ συμφερόντως συνενωθῆναι καὶ τὴν πρὶν τιμὴν καὶ ἀξίαν καὶ κατάλληλον ἀρχιερατικὴν προστασίαν εὑρεῖν, ὅπερ ἤδη καὶ μεταξὺ τοῦ ἱεροῦ συλλόγου τῶν ἐπιλέκτων ἀρχιερέων κεκοινολόγηται καὶ μεμελέτηται· καὶ ἡ γενομένη διαίρεσις ἐν τοῖς λοιποῖς ἀτυχήσασα καὶ κακῶς βεβουλεῦθαι ἤδη κριθεῖσα, τοῦτο μόνον εὐτύχησε, τὸ τὴν σὴν ἱερὰν κεφαλὴν ἔφεδρον ἔχειν καὶ ἐλπίδα ἀγαθὴν τῆς κατ' αὐτὴν ἀνακλήσεως.

Ὅστος ἄρα ὁ σκαιὸς καὶ ἐκδεδιγημένος τῆς ἐμῆς σιγῆς ἐγένετο αἷτιος εἰς ἀθυμίαν ἄκραν τῇ τῆς ἀγνωμοσύνης καὶ κακίας ὑπερβολῇ ἐμβάλων καὶ σοῦ τοῦ φιλτάτου τοῖς προτέροις γράμμασι μὴ ἀπαντήσαι ἐκβιασάμενος, εἰ καὶ τὴν πρὸς σέ μου εὐνοίαν οὐκ ἐλυμήνατο, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ ἐπέτεινε καὶ σοὶ μόνῳ τὰς ἐλπίδας ἔχειν ἀναπέπεικε· καὶ εἴης μοι τοῦ λοιποῦ ὀγιάων καὶ εὐδαιμονῶν καὶ ζῆφης ἐπὶ μήμιστον, καὶ τὸν ὅλως ἀνακείμενον ἐμὲ καὶ διακαεῖ ἀγάπη πρὸς τὴν σὴν τελειότητα περικαιόμενον ἴση διαθέσει ἀνταγαπῶν καὶ γράμμασι φιλικοῖς τὸ μεταξὺ φίλτρον περιθάλλων καὶ τῆς ἐμῆς ἐνδιαθέτου στοργῆς κατὰ πάντα καιρὸν ἀμφιλαφῶς ἀπολαύων.

αψμ' Φειρουαρίου ε'.

125. Ὁ Κριτίας ἀναφέρεται στὸν πρόσφατο διαχωρισμὸ τῆς Ἐπισκοπῆς Τρίκκης ἀπὸ τῆς Μητρόπολης Λαρίσης ποὺ πραγματοποιήθηκε τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1739 μὲ πατριαρχικὸ καὶ συνοδικὸ γράμμα τοῦ Νεοφύτου ΣΤ' τοῦ ἀπὸ Καισαρείας. Προηγούμενος οἱ μητροπολίτες Λαρίσης εἶχαν τὴν ἔδρα τους στὰ Τρίκαλα καὶ ἡ ἐπαρχία Τρίκκης ὑπαγόταν στὴ Μητρόπολη Λαρίσης, βλ. Ν.Κ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ, Κώδικας Τρίκκης, Ἀθήνα 1980, σ. 9, 17-22, 107-109. ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΥ μητροπολίτου Λαρίσης καὶ Σταγῶν, α' Ἡ ἔδρα τῆς μητροπόλεως Λαρίσης κατὰ τὸν 16ον καὶ 17ον αἰῶνα», Θεολογία, τ. ΙΕ' (1937), σ. 357-360. Τὸ πατριαρχικὸ γράμμα τοῦ Νεοφύτου ΣΤ' (Ν.Κ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ, ὁ.π., σ. 17-22) φαίνεται σχεδὸν ἀπολύτως βέβαιον ὅτι εἶχε συνταχθεῖ ἀπὸ τὸν Κριτία. Τὸ ὄφρος του καὶ οἱ χρησιμοποιούμενες λέξεις καὶ ἐκφράσεις εἶναι χαρακτηριστικῆς. Ἐπανασυνένωση τῆς Ἐπισκοπῆς Τρίκκης μὲ τὴν Μητρόπολη Λαρίσης δὲν ἔγινε ποτέ, παρὰ τὰ ὅσα ὑπανίσταται ὁ Κριτίας στὴν ἐπιστολὴ του.

128α Ἀπὸ ἰδιοχείρου τοῦ διδασκάλου Κριτίου.

[...] καὶ οἱ μὲν τῶν Ἑλλήνων παῖδες μύθοις τὰ πολλὰ χαίροντες, νῦν μὲν διὰ τῆς Γοργόνας τοὺς ἀνθρώπους ἀπολιθοῦσιν, ἄλλοτε δ' αὖ ἐκ λίθων ἀνθρώπους γενέσθαι τερατεύονται. Ἄ δὴ κἂν μέχρι τοῦδε ἀπιστά μοι ἐδόκει καὶ μυθώδη παντάπασιν, ἀλλὰ γε τὸ τῆς σῆς καρδίας ἀτεγκτον καὶ ἀμείλικτον, καὶ ὡς εἰπεῖν λίθινον πιστεύειν καὶ ὡς ἀληθεῖς παραδέχεσθαι τὰς ποιητικὰς πεποιήκῃ με τεθροείας καὶ τρώντι ἐπαληθεύεσθαι σοὶ τὸν μῦθον προῦξένησας. Τί γάρ, εἰπέ μοι, κενήνῃ σε οὕτω καθ' ἡμῶν πνέειν καὶ μαίνεσθαι καὶ οὔτε δεήσεσι κάμπτεσθαι ἐθέλειν, οὔτε νοθεύσειαι καὶ λόγοις αἰμυλοῖσι μαλάσσεσθαι; Οὔτε γὰρ σύνοῖδα ἐμαυτῷ δεινόν σοι ὀτιοῦν εἰργασμένος, κἂν ποὺ φαίης ἐνεῖναι σοὶ τὴν οὐλομένην ταυτηνὴ μῆρην ἐκ τῆς πέρουσιν ἐν Ἀττικῇ συνοουσίας, ὅποτε σοὶ προσδιατρίψαντες χρόνον τινὰ τῇ Πλάτωνος φιλοσοφίᾳ συνεκεκύφαμεν, εἴτ' ἀποδημεῖν μέλλον καὶ στέλλεσθαι εὐθὺ τῆς Κωνσταντίνου τοῖς μὲν ἄλλοις ἀπασὶ τῶν ἐπιτηδείων συνταξάμενος κατὰ τὸ εἰκὸς διέστην ἐκεῖθεν, ὡς σέ δὲ μόνον οὐκ ἀφικόμεν, καὶ τοῦτο κρίνεις τοῦ μίσους αἰτίον, πόρρω τοῦ σκοποῦ βάλλεις. Ἴσασι γὰρ πάντες οἱ γειτνιωντές σου τῷ οἰκῆματι, ὁσάνικις παρεγενόμεν ἐπὶ σέ, οὐκ ἐγένετο δὲ ἐντυχεῖν σοι. Κόπτοντος γὰρ μου τὴν θύραν πολλάκις καὶ χρόνον οὐκ ὀλίγον ἐστῶτος καὶ περιμένοντος, ὥσπερ οἱ μεταιτοῦντες, οἱ τὰς ἀγνιὰς περιόντες καὶ τὰς θύρας ἀμείβοντες κρούουσι μὲν, ἀλλ' οὐδεὶς ἀνοίγνυσσι τούτοις, οὔτω τοι κάμου ἄνωθεν μὲν ἐκ τῶν συνοικιῶν οἱ γείτονες κατεγέλων προσεδρεύοντος τῇ θύρᾳ καὶ ἐξ ἐωθινοῦ ἔστ' ἐπὶ τὸ ἄριστον τὴν πλήξην παρατείνοντος, τῶν δὲ παριόντων ἐπέσπον τὰς θύρας πρὸς ἐμαυτὸν ξενιζομένων τῷ ἀήθει τοῦ πράγματος καὶ τί ποτ' ἄρ' εἴη τὸ μὴ ἀναπετάσαι μοι ἐθέλειν τὴν πύλην ἀπορουμένων. Τέλος δὲ προκόπτει τῆς θυρίδος ὑπερθεὶν μειράκιον γλαφυρὸν ἄρτι γενειάσκον καὶ ἰούλοις ταῖς παρεῖαις πυκαζόμενον, ὅπερ ἂν τις φιλοσκώμων τῷ Γαννυμήδῃ ἀτεχνῶς ἀπεικάσειε, καὶ δὴ με ἐπήρητο ὄντινα καὶ βοῦλομι, κάμου φαμένου ζητεῖν τὸν οἰκοδεσπότην εἰσαγγεῖλαι τε τὴν ἐμὴν ἀφιξὴν προτρεπομένου, τὸ δὲ νῦν μὲν ἔλεγε, σπεύδει ἐπὶ τὸ δεῖπνον ὁ δεσπότης καὶ οὐκ ἔστιν ὥρα ἐντυχεῖν τούτῳ, νῦν δ' αὖ παρὰ τὴν γυναικανίτην ἔφρασκε μένειν, ἄλλοτε τὸν πῶγονα ἐκξυρεῖν, καὶ αὖθις

128β περὶ τῶν ἀποδημάτων τοῖς φίλοις βουλευέσθαι καὶ συνελόντι || ὁσάνικις ἦκον ὡς σέ ἀπέκλεισε μοι τὴν εἴσοδον τὸ ἐπάρατον ἀνθρωπάριον. Τέλος δὲ κἀγὼ τῆς σῆς συνοουσίας ἀπ' ἐλπίδος γενόμενος ἐπανέλθων καὶ τῆς ὁδοπορίας εἰχόμεν. Συντετάκτο γὰρ μετὰ τοῦ κυβερνήτου περὶ μεσημβρίαν ἐντὸς εἶναι πάντας τοὺς ἐπιβάτας νηός, ὃς δ' ἂν ὑστερήσοι τῆς ἡ-

τῆς ὥρας, τοῦτον τοῦ πλοῦ ἀποληφθῆσθαι προείρητο. "Ὅθεν τοῦ καιροῦ ἀναβολὴν μὴ δεχομένου, ἐπέβημεν καὶ αὐτοὶ ἀναχθέντες τοῦ λιμένος ἐν σταθερᾷ μεσημβρίᾳ τοῦ Ἥλιου τυγχάνοντος καὶ ἀποκρύφοντες τὴν γῆν πελάγιοι ἐφερόμεθα εἰληθεροῦμενοι δὲ τῷ πνίγει κατελυόμεθα.

Ὅμοια γὰρ ὅτι θέρους ἦν ἀκμή, ἐπειδὴν ἑαυτοῦ τυγχάνει ἄν ὁ Ἡλιος φλογωδέστατος. Νηρημίας δὲ οὖσης καὶ γαλήνης βαθείας, τῇ εἰρεσίᾳ ἐχρῶντο οἱ ναῦται μέχρις ἐσπέρας. Νυκτὸς δὲ ἤδη γενομένης, αἴρεται ἀπαρκτίας, δε καὶ μέσοις ἐμπεσὼν τοῖς ἰστίοις βέλους ταχύτερον τὸ σκάφος παρέπεμπε, καὶ δὴ ἐπλέομεν ἐξ οὐρίας ἐς τ' ἐπὶ τὸ περιορθρον ἡμιστά τοῦ ἀνέμου ἐνδόντος. Παραμείναντες δὴ τὰς Κυκλάδας νήσους καὶ καταλαβόντες τὸν Βόσπορον, χερσονήσω προσέσχομεν, ἧ ὄνομα Καλλιούπολις, ἐνθα καταχθέντες ἀπέβημεν τῆς νηὸς ὄντες ἐπιβάται πλεῖν ἢ τετρακόκοντα τῆς ἡμέρας ἤδη διαυγασάσης καὶ Ἥλιου τὸν ὀρίζοντα ὑπερκύψαντος, ἐπιμείναντες δὲ μικρὸν τῇ νήσῳ, ὥστε σιτῆσαι καὶ ὑδρεύσασθαι, λωφῆσαντος ἤδη τοῦ πνεύματος, τῇ αἰγιαλίτιδι προσεδρεύομεν ψάμμω καὶ θήραν ἐκείθεν οὐ κακὴν ἐθηρώμεθα. Οἱ μὲν γὰρ καλάμω ὑφάφαντες ὀρμιάν¹²⁶ ἰχθύς ἤγρευον, οὗς ἅμα τῷ λαβεῖν λέβητι ἐμβαλόντες μετὰ τοῦ θαλαττίου ἀνέμων ὕδατος, οὕτως ἠδεῖς τὴν γεῦσιν, ὡς οὐ μέμνημαι, νῆ Δία, γευσάμενος ἠδυντέρων ἰχθύων· οἱ δ' αὖ τὰς παρακειμένας πέτρας ὑποκινούντες καρβούρους ἐμμεγέθεις ἐθηρώντο. Καὶ ταύτῃ τῇ ἀλείᾳ ἐτέροπομεν ἑαυτοὺς ὄλην τὴν ἡμέραν ἐκείνην σχεδὸν εἰς ὥραν δεκάτην ἤδη τῆς ἡμέρας καταστρεφούσης. Ἐπεὶ δὲ τοῦ Ἥλιου τὸν ὀρίζοντα ὑποκύψαντος καὶ νυκτὸς καταλαβούσης καιρὸς ἐδόκει εἰς ὕπνον τραπέσθαι, κατακλιθέντες ἐκοιμώμεθα. Τῇ δ' ἐπιούσῃ ὑπὸ τὸ λυκαυγὲς ἄραντες ἐκείθεν ||
129α καὶ οὐρίῳ αἰθίς καὶ πομπίμῳ χηρησάμενοι πνεύματι περὶ τὸ δειλινὸν τὸν Κεράτιον κόλπον εἰσέβημεν, τὴν Κωνσταντίνου πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχοντες. Ὡς οὖν ἐλλυμενίσθημεν πορθμείῳ ἐπιβάντες, ἧ τάχος εἶχομεν ἐπὶ τὴν οἰκίαν ἤλθομεν τὰ σώστρα τῷ σωτήρι ἀποδώσαντες. Καὶ δὴ τὴν¹²⁷ Κωνσταντίνου τέως ἔχοντες, τοῖς ἐκείνης ἐντροφῶμεν ἐδ-
τυχήμασιν.

14

¹Ἐκ τοῦ Κώδικος τῶν Πατριαρχικῶν γραμμάτων τοῦ αὐτοῦ.

²Ἐγὼ τῶν φανερῶν εἰμι κριτής, οὐ τῶν ἀφανῶν μάντις. "Ὅτι μὲν γὰρ σοι χρεωστοῦσιν οἱ κληρικοί, μαντεύσθαι οὐκ εἶχον. Πυθόμενῳ δέ σου καὶ μὴ ἀναγγείλαντος τοῦτο ἀλλὰ μηδὲν εἶναι ἀποκρωαμένου, δυσχεράναι μοι οὐκ ἀπεικότως ἐπῆλθε μεμαθηκότι παρὰ πόδας εἶναι τι· καὶ

126. Στὸ διάστιχο μὴρῆθω συνδέουσι τᾶγκιστρον.

127. Στὸ διάστιχο βασιλίδα.

κλοπὴν μὲν σου ζητῶς οὐ κατηγορεῖ τὸ γραμμάτιον, ὅπερ ἐσφραγισμένον σοι πέπομφα, μηδενὸς εἰδότος, ὅπου γε καὶ τῆς τοιαύτης ὑποψίας αὐτὸς σὺ τὴν αἰτίαν παρέχεις· ἐμοὶ δὲ οὐδὲ κατὰ φαντασίαν ὄλωσ κλοπῆς ὑποψία ἐγένετο. Σὺ δὲ εἶπας τοῦτο καὶ γέγραφας καὶ ἔοικας παραδηγοῦντι τὰ γεγραμμένα καὶ μὴ δυναμένῳ συνορᾶν, εἴ τι καὶ ἕτερον τούτοις ἐμπεριέχεται νόημα. "Ἔστι καὶ τοῦτο παρακολούθημα τῆς νεότητος, δι' ἣν, αἰεὶ ὀπλοτέρων ἀνδρῶν, κατὰ τὸν σοφὸν εἰπεῖν "Ὀμηρον, φρένες ἠερέθονται. "Ὅτι δὲ οὐκ ἐνδεὴς εἶ, ὥστε τῶν κληρικῶν φαγεῖν τὸ δίκαιον, ἴσθι μὲν, ὡς δίκαιος ἐστί τε καὶ λέγεται ἀληθῶς οὐχ ὁ δι' εὐπορίαν χρημάτων μὴ ἀδικῶν, ἀλλ' ὅστις ἀδικεῖν δυνάμενος, εἴτε εὐπορῶν εἴτε καὶ ἐνδεὴς ὢν, οὐ βούλεται, ὅποιον καὶ σὲ ὑπειλήφαμεν εἶναι. Ἐνδείας δὲ πείραν μηδέποτε λάβοις, ἀλλ' εἴης εὐήμερῶν καὶ εὐδαιμονῶν διὰ βίου, προκόπτων ἀεὶ ἐν τοῖς κατὰ θεοῦ διανοήμασί τε καὶ διαβήμασιν ἐπὶ σώματος καὶ ψυχῆς σωτηρία, ἧς οὐδ' ὁ πᾶς Κόσμος ἀντάξιος.

15

129β Πρὸς τὸν ἐν Θεσσαλονίκῃ ταβουλάριον^{127α} ἀποκριτικῆ.

Τῷ μουσοτρόφῳ καὶ λογίῳ ταβουλαρίῳ.

Ἐἵπερ ἄρα ἐν τῷ πρὸ τοῦ χρόνῳ ἀκοῆ μόνῃ κατελιημμένος τῶν περὶ αὐτῆς καλῶν κἀγαθῶν, ὅσα περ ἢ φήμη διαφοιτῶσα περιλαλεῖ καὶ ἐκπυστα τίθησιν, οὕτω συνεσχέθην τῷ κατ' αὐτὴν ἔρωτι καὶ δεινῶς ἐάλωκα, ποῖος ἄρα γένωμαι τέως τὴν φίλην ἐπιστολὴν τῆς ὑμετέρας ἀγχινολίας κομισάμενος καὶ ἀμέσως αὐτῇ τῇ Μούσῃ περιτυχὼν καὶ τὰς σειρήνας περιπτυσάμενος; "Ἡ πῶς ἐξευπειν ἔχω τὸ μέγεθος τῆς χαρᾶς, ἣν μοι ἐνήκεν ἢ τῆς σῆς μεγαλοφυίας εἰκῶν καὶ τῆς περὶ ἐμὲ ἀκραιφνοῦς φιλίας ὁ λαμπρότατος χαρακτήρ, οὐκ ἔτι τῷ νῶ διαζωγραφούμενος, οὐδὲ τῇ φαντασίᾳ ἀμυδρῶς πως ὑποτυπούμενος, ὅψιν δὲ μᾶλλον ἐστιῶν καὶ ἐπιτέρπων τῷ κάλλει καὶ μονονουχί φωνῇ ζώσῃ εἰς φίλτρον ἅμα καὶ θαῦμα ὑπερφυῶς προκαλούμενος καὶ τὸ μέγιστον εἰς ἀμηχανίαν περιτρέπων τὸν λογισμὸν ἐφαμίλλω σπουδῇ ταῖς προτεινομέναις ἢ ὑπαντώσαις πανταχόθεν μεριζόμενον χάρισιν, ὥστε με ξεναγούμενον φιλοτίμως εὐανθεστάτῳ λειμῶνι τῆς σῆς ψυχῆς καὶ τῇ ποικίλῃ ἀγλαΐᾳ τοῦ γράμματος ἐπαφάντα τὰς ὄψεις ἀπορία συνέχεσθαι, τίνι δεῖ μᾶλλον προσεσχηκέναι τὸν νοῦν. Μῶν τῆς φιλίας ἀσπάσομαι τὸ ἐπίχαρι; "Ἄρα τῆς περὶ ἐμὲ ὀπολήφωρος τῷ εἰλικρινῆς ἐπαυνέσω; "Ἀλλὰ τῶν λεγομένων θαυμάσω τὴν σύνεσιν; "Ἡ τὴν

127α. Εἶναι ἄγνωστο ἂν ταυτίζεται μετὰ τὸν Μανολάκη ταβουλάριο τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονικῆς πρὸς τὸν ὁποῖο ὁ Ἀναστάσιος Γόρδιος εἶχε ἀπευθύνει ἐπιστολὴν στίς 23 Ἰουνίου 1712. Βλ. Κ. ΣΑΘΑΣ, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 3, σ. 538.

ἐπανθοῦσαν χάριν καὶ τὸ κάλλος ἀγασθείην τοῦ λόγου; Ὡς καλὰ μὲν ταῦτα πάντα καὶ ἀποδοχῆς πάσης ἄξια καὶ κρείττω εὐφημίας· ἀλλ' ἔμοιγε ἢ περιουσία τῶν ὑμετέρων καλῶν πενίας λόγου καταδικάζεται καὶ ἀγνωμοσύνης ἐπισείειν τὰ φόβητρα, οὐκ ἔχοντι τοῖς ἀξίοις ἀμείψαι σου τὸ πρόθυμον ἅμα καὶ εὐχαρι. Μεγάλων γὰρ προκαταβεβλημένων χαρίτων τὸ ἰσότιμον δυσέφικτον ὄν καὶ μὴ κατ' ἀξίαν ἀντιδοθὲν ἀχάριστόν πως ἐλέγχει τὸν εὐεργετούμενον, παραμυθεῖται δὲ πως καὶ ὑπερεΐδει τὸν λογισμόν ἢ μετριοφροσύνη τῆς ὑμετέρας μεγαλοφυΐας, χρηστὰς ὑποτείνουσα τὰς ἐλπίδας, ὅτι συγγνώμων ἔσται πάντως ταῖς ἡμετέραις ἑλλείψεσιν, ἀρκοῦσαν ἠγησαμένη ἀντίδοσιν τὴν ἐξ εἰλικρινοῦς διαθέσεως προσφερομένην στοργήν, τὰ γε εἰς προθυμίαν ἀνελλιπῶς ἔχουσαν, κἂν τῆς ἀξίας πολλῶ τῷ διαλείμματι ἀπολείπηται. Ἐἴη δέ μοι καὶ ἐς τοῦτον συγχροῖς ἐντυγχάνειν φιλικοῖς ἀντὶς γράμμασί τε καὶ ἐπιτάγμασιν, ὧν ἂν ἐπιγνώσῃ ἐφικνουμένην τὴν ἐμὴν μικρὰν δύναμιν.

16

130a Ἐκ τοῦ σχεδίου ἰδιοχείρου τοῦ αὐτοῦ.

Διήγησις τραγικῆ τῶν ἐμοὶ συμβάντων ἐν τῷ διωγμῷ τῷ προτέρῳ κρυπτομένῳ πέραν εἰς τὰ τῶν Φράγκων ὀσπήτια πρὸς τὸν μακαριώτατον Κύπρου περιπαθῶς κατ' αὐτοῦ φερομένη.

Λείπει μέντοι ἢ ἀρχὴ τῆς διηγήσεως, οὐκ οἶδ' ὅπως.

[...] καὶ οὔτε προτρέποντα συνεργεῖν οὔτε ἀποτρέπειν δύνασθαι καὶ διὰ τοῦτο πάμπαν ἀπέχεσθαι, ἄλλως τε καὶ τοῦ ὄχρου ὑπισχυομένου ἐμοὶ δαπανημάτων δίχα ἀνακαλέσαι τὸ τῆς δραγουμανίας μπεράτιον μόνον εἰρξαι ἐκείνους τῆς ἀγωγῆς, ἀπεκρινάμην οὔτε οἷός τε εἶναι εἰς ἀποτροπὴν ἀπειθούντων τῶν ἐναγόντων, οὔτε ἐραστής μπερατίου, ἐπὶ τοιαύταις συνθήκαις καὶ ἀπεποιησάμην ἀμφοτέρα. Ἄπερ εἰδὼς ἀκριβῶς ὁ Ἐρμηνεὺς καὶ ἀπαντῆσαι σὸν ἀληθείᾳ δυνάμενος καὶ παραστήσαι τὸ ἐν ἐμοὶ πάντῃ ἀθῶον, ὃ δὲ καὶ ἐπιβουλὴν καττύειν οὐκ ὤκησεν. Ἐκτοτε γοῦν μέχρι τοῦ νῦν πεντάμηνον ἤδη χρόνον κεκοιμημένος ὡς ἐν εἰρηκτῇ, τὰ τε τοῦ Σωτήρος γενέθλια καὶ τὴν τοῦ Πάσχα ἑορτὴν μετὰ τῆς τοιαύτης ὀδύνης καὶ θλίψεως διαγαγὼν, οἰκίας τε καὶ παίδων καὶ πάσης θεραπείας καὶ ἀνέσεως ἐστερημένος καὶ βίον ἀβίωτον ἐν ἄκρῳ κακοπαθείᾳ δι' ὅλου τοῦ παριππεύσαντος χειμῶνος ἔλκειν ἠναγκασμένος καὶ ἐν ἀμνηχανίᾳ εἰσέτι διατελῶν καὶ ἀπορία ἐσχάτη, πῆ μὲν δαπανήμασιν ἀφορήτοις, ἰδίως γὰρ ὑπὲρ τὰ πεντακόσια ἀργύρια ἐς δεῦρο τοῖς περικρύπτουσι καταβέβληκα, ἐκτὸς δὲ τούτων τὰ τῆς οἰκίας καὶ φαμίλιας ἀπαραίτητα δαπανήματα ῥέουσι, πόρος δὲ οὐδαμοῦ καὶ τριπλῆς ἢ ζημίας, ὅθεν δανείους

δυστυχῶς ἀποζῶμεν ἐγὼ τε καὶ ἡ οἰκία. Πρὸς τούτοις κατηγάλασαν¹²⁸ οἱ ἐμοὶ παῖδες ὀκτακόσια γρόσια Γουνάρεϊ τινὶ τοῦ Μολατζίκη ἐπὶ τῷ ἐκβαλεῖν ὀρισμὸν τῆς ἐμῆς ἐλευθερίας καὶ οὔτε τοῦτο ἴσχυσαν κατορθῶσαι καὶ τὰ δοθέντα προσαπώλεσαν· κἀγὼ ἐν ἀπογνώσει τοῦ πρακτέου, μηδαμόθεν ἀναφαινομένου ἐπὶ τῇ ἐλευθερίᾳ τρόπου, διὰ τὸ προκατελήφθαι τὰς ἀκοὰς τῶν ἀνωτέρω εἰρημένων ἐν ἀξιώμασιν ἀδλικῶν παρὰ τοῦ παγκρατίου ὄχρου ὄνοιν ἔνεκα ἐπὶ τε συκοφαντία κατ' ἐμοῦ ὡς δημηγέρτου καὶ τὸν τόπον ταράσσοντος καὶ ἐπὶ πλοῦτου ἀδρᾶ περιουσία, ἐλπίζοντες οὐκ πολυαριθμῶν τάλαντων δόσω, ὧν οὐδ' ὄναρ ποτὲ ἐγένονομαι ἐν φαντασίᾳ, μὴ τι γε ἔπαρ ἐσχηκώς, εἰργουσι τὰ || τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀποπέμπουσιν ἀπράκτους τοῖς οἷς ἂν χρῆσωμαι μεσίταις ἐπ' ἐλευθερία.

Τοσοῦτῳ τοιγαροῦν κλύδωνι συμφορῶν ποτιζόμενος κατηγοροῦμαι ὑπ' αὐτῆς ἀμνηστίας, ὡς μὴ πεπομφῶς γράμματα. Καὶ πῶς ἂν ἠδυνάμην γράφαι, καὶ τίνοι πιστεῦσαι τὰ γεγραμμένα, τοῦ διώκτον κατασκοποῦντος καὶ τοὺς κομιστὰς ἀνιχνεύοντος; Ἄλλως τε ἡμέραν παρ' ἡμέραν ἐλπίζων ἐλευθερίας τυχεῖν ἀνεβαλόμην καὶ ἄκων τὴν γραφήν. Ἐμπτῆς διεμήνησα πολλάκις τοῖς ἐμοῖς παισὶ, καὶ δι' αὐτῶν καὶ τῷ Πατῆρι Χρυσάνθῳ δηλῶσαι αὐτῇ τὰ συμβάντα διὰ γραμμάτων καὶ ἔμαθον παρ' αὐτῶν ὡς τετρακίς παρὰ τοῦ Χρυσάνθου αὐτόπτον καὶ αὐτηκόου τυγχάνοντος ἐν πᾶσιν ἐγράφησαν αὐτῇ τὰ συννεχθέντα καὶ ἰδίως παρὰ τοῦ Ἀνανίου πρὸς τὸν αὐτόθι ὀμαίμονα. Πῶς οὐκ λαθεῖν ἦν δυνατόν τὴν αὐτῆς σύνεσιν τοιαύτην περιστάσιν δευῖν καὶ ἐξάκουστον καὶ περιλάλητον ἀνὰ πᾶσαν σχεδὸν τὴν περιγείον; Ἐμὲ τεθρήνηκε πᾶσα ἡ Κωνσταντινῶν καὶ εἰσέτι θρηρεῖ ἀναίτιον ὄντ'¹²⁹ ἐφ' οἷς πάσχω διὰ μόνην τὴν τῆς φύσεως συγγένειαν, πεντάμηνον ἤδη ἄφαντον γεγονότα καὶ διωκόμενον ἀδίκως διὰ Κυπρίους, αὐτῇ δὲ ἀγνοεῖ καὶ μέμφεται τὴν σιγὴν καὶ ἀγνωμοσύνης ἐγκαλεῖ, δεόν συνθρηνησαι καὶ συναλγεῖν, εἰ μὴ δι' ἄλλο, ἀλλὰ γε γοῦν διὰ τὴν μανίαν καὶ ἀταξίαν τῶν ὑπηκόων αὐτῆς; Καὶ ἐγκαλοῦμαι μὲν ὑπ' αὐτῆς ὡς ἀμνήμων καὶ ἀγνώμων, ἴσως καὶ ὡς οἰκείος τοῦ ὄχρου, διώκομαι δὲ ὑπ' ἐκείνου ἕως θανάτου διὰ τὴν πρὸς αὐτὴν οἰκείωσιν καὶ τὴν μετὰ τῶν ὑπηκόων αὐτῆς συνένωσιν καὶ δημεγεργίαν. Καὶ ἄχρι τοῦδε ὑπὲρ τὰς δύο χιλιάδας τῶν ἀργυρίων ἐκ δανείου καταναλώσας, καὶ ὁ μοι λειπόμενον ἦν τὴν οἰκίαν ἐνεχυράσαι ἐπὶ τῷ τοιοῦτῳ διωγμῷ, ἐλευθερίας τυχεῖν οὐ δεδύνημαι, μαστιζόμενος εἰσέτι ἐν τάλαιπωρίᾳ, καὶ πότε καὶ πῶς ἀπαλλαγῶμαι ὄλω ἀγνοῶν καὶ διὰ τὴν τοιαύτην ἀγνοίαν καθ' ἐκάστην τὸν περὶ ψυχῆς τρέχων καὶ διαπονούμενος. Εἴτα ποτέρας τῶν συκοφαντιῶν ἀνε-

128. Στὸ διάστιχο ἐδεδώκεισαν.

129. Στὸν κώδικα ἀναίτιος οὐσ (sic).

ξομαι ἐκατέρωθεν συνείδησιν καθαρὰν περιφέρων, τῆς ὑμετέρας ἢ τῶν τοῦ ὄχρου ἐν διαμέτρῳ ἀντιτασσομέναι ἀλλήλων; Ἡ παρόμοιον φησὶ τὸ κακὸν κἂν ἐν τοῖς ἐναντίοις εὐρίσκεται; Ἄλλὰ γε τὸ γραφικὸν πάρεστι, δικάσαι φησὶν ὁ θεὸς μεταξὺ ἐμοῦ τε καὶ ὑμῶν. Ἐπεισι δέ μοι τῷ νῶ καὶ ὁ μῦθος ὁ Αἰσώπιος ὁ ἐπὶ τῷ κοχλίᾳ πλασθεὶς, παρεμφερῆ ἰδέαν τῆ ἐμῆ τραγωδία ἐπαγόμενος. Τῶν οἰκιῶν γὰρ φησιν ἐμπιπραμένων, αὐτοὶ ἄδε-
131a τε. Κάμου ἀποτεφρουμένου || τῷ τῆς οὐδύνης πύρι καὶ ἀπαγχόμενου τῷ τῆς ἐπιτεταμένης ταύτης ἐπικρούσεως πνιγμῷ καὶ σχεδὸν τὰ λοιπῶν πνέοντος ἐπιφοιτῶσι Κυπρόθεν τὰ κύνεια ἕσματα τῆς ἀμνηστίας καὶ ἀγνωμοσύνης καὶ μεμφιμοιρίας ἐπαιτιώμενά μου ὡς περὶ εὐχοίμην λαμπρῶς καὶ ἀμφιλαφῶς ἀνεπανόμην καὶ φίλων ἀγνωμόνως ὑπὸ τῆς ἄγαν τροφῆς ἐπιλαθοίμην. Καὶ ποῖ ταῦτα ὀρθῶς λεχθεῖ; Τῆς δ' αὐτῆς ἀκολουθίας εἶεν ἐχόμενα καὶ τὰ περὶ τοῦ φιδέ¹³⁰ γεγραμμένα, ὃν οὔτε ἄναρ ἐθεασάμεθα, οὔτε ἄνθρωπον τοιοῦτον ἐπιδημηκότα ἢ γράμμα ἡμῶν.

Τὰ γὰρ παρ' αὐτῆς γράμματα τῆ οἰκίᾳ τοῦ Ἀντιόχου καὶ τῷ παμβεβήλῳ Νικόλῳ [...] καὶ ἀνακοινούμενα παρὰ Θεῶ τῷ τὰ πάντα εἰδῶσι, οὐ μὴν γε παρ' ἀνθρώποις ἐπιφοιτῶντα, ἀθώους ἡμᾶς πάσης σφαλερᾶς ὑπολήψεως διεφύλαξε. Τοῦτο μόνον παρεμπορευσάμεθα παρὰ τοῦ ἐξαγίστου καὶ ἀσελγεστάτου Νικόλα, ὅτι τρέφοντες ἐν οἴκῳ καὶ περιποιούμενοι καὶ εὐεργετοῦντες αὐτὸν τὸν ἀσεβέστατον ἐξότον περ ἀπεδήμησεν ἢ πατρῷος αὐτῆς ἔστ' ἐπὶ τὴν ἐμὴν καταστροφὴν, δι' οὐδεμίαν μὲν ἐμὴν χρεῖαν ἀλλ' ἢ δι' αὐτὴν καὶ τὰς συμπιπτούσας εἴ ποτε τύχοιεν αὐτῆς χρεῖας, καὶ τῆς συζύγου μετὰ τῶν ἐμῶν τέκνων ἐν Θεραπειοῖς διατριβόντων τοῦ παρελθόντος θέρους ἐμοῦ δὲ ἐν τῇ τοῦ Φαναρίου οἰκίᾳ διατριβόντος καὶ ἔχοντος μετ' ἐμοῦ δι' ὑπουργίαν τροφῆς τὴν νεώνητον δούλην Ντάριαν, αὐτὸς ἐγκαιρίας λαβόμενος ἐμόλυνεν αὐτὴν ἀκολάστως καὶ ἀφῆκεν ἔγκνον, πρὸς ταῖς λοιπαῖς ἀτυχίαις καὶ τοῦτο τὸ δράμα εἰς ἐσχάτην ἀτιμίαν καὶ ὕβριν τῆς ἐμῆς οἰκίας κατεργασάμενος ὁ ἀνόσιος καὶ Πριάπον ἀναιδέστερος. Τοσοῦτοις ἄρ' οὐκ βέλεσι βέβλημαι. Ἐρῶ εἰ ἅπανα ἢ ἐμὴ οἰκία, φροῦδα καὶ ἀνάστατα τὰ κατ' ἐμὲ πάντα· αὐτὴ ἢ ἐσχάτη φαραωνῆτις πληγὴ καὶ πτώσις χαλεπωτάτη καὶ δυσανάκλητος κατὰ γε τὴν ἐμὴν.

Ταῦτ' οὐκ ἀναλεξαμένη ἢ αὐτῆς σόνεσις ἢ καὶ τὰ κατ' ἐμὲ ὀπῆποτε δυστυχίας ἀφίεται ἐπιγνοῦσα καλῶς, μηκέτι ἄθνημιαν καὶ ἀγνωμοσύνην καὶ λήθην ἐπαιτιάτω, ἀλλὰ συμπάθειαν καὶ οἶκτον ἀναλαβοῦσα κατοικτειράτω καὶ συνθρηνησάτω φύσεως νόμῳ (καὶ γὰρ καὶ ὁ Κύριος ἐπὶ

130. Δὲν εἶναι σαφὲς ἐν πρόκειται καὶ πάλι γιὰ χρῆση σκωπτικοῦ παρωνυμίου ἢ σὲ ποῖο πρόσωπο ἀναφέρεται ἐδῶ ὁ Κριτίας.

Λαζάρῳ ἐδάκρυσε, καίτοι γ' εἰδὼς αὐτὸν ζώων καὶ ἀναστήσων), καὶ
131β ἐδχαῖς θερμοτάταις τὸ θεῖον δυσωπησάτω ἕλεων || γενέσθαι καὶ στῆσαι τὴν καθ' ἡμῶν δικαίαν αὐτοῦ ὀργήν, θεομηνία γὰρ ἀντικρυς τὰ τελοῦμενα· εἰ γὰρ καὶ ἀθῶος ἐν ταῖς παρούσαις συγκοφαντίαις καὶ ἐρήμην κατακρινόμεθα καὶ διωκόμεθα, ἀλλὰ γε πάντως ὑπαίτιοι ἐν ἐτέροις παρελθούσι καὶ προλαβοῦσιν, ὃν ἢ ἐκδικήσις τέως εἰσπράττεται, κατὰ τὸ ἐν ἄλλοις πταίομεν καὶ ἐν ἄλλοις ἀπολαμβάνομεν. Καὶ ταῦτα μὲν ἔς γε τὸ παρὸν ἐπιτετημημένως δεδήλωται ὅσον εἰς φιλήν εἰδησιν, ἥμιστα τοῦ καιροῦ συγχωροῦντος τὴν ἀκριβεστέραν τῆς τραγωδίας ἀφήγησιν διὰ τὴν παρὰ τὸ σῶμα ἀσθένειαν καὶ τὴν τῆς ψυχῆς ἔκλυσιν ἐπισκοτουμένης τῷ νέφει τῶν ἐπιχειμένων δεινῶν· ἐπειδὴν δὲ τὸ θεῖον τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν κακῶν ἐπιβραβεύοι, καὶ αὐτὸς ἀνακοινωθήσονται αὐτῇ τὰ κατ' ἐμὲ σαφέστερον τε καὶ λεπτομερέστερον. Διαβιῶν ἐπὶ μήκιστον ὑγείας ἐπιλημμένη, καὶ παντὸς ἀλγεινοῦ συμπτώματος ἀνωτέρα, καὶ τὸν συγγραφέα ἀποχρόντως ἐκ τοῦ ὕφους ἐπιγινώσκουσα.

17

140β Ὁ Κριτίας πρὸς τὸν αὐτὸν (τὸν Βουλγαρίας Ἰωσήφ)¹³¹

Ἡσχόνην ὑπὲρ ἐμαντοῦ δεξάμενος τῆ ἐπιστολήν, ὅτι με τοσοῦτον ἐπήγει τῶν διαπεμφθέντων ἔνεκεν γραμμάτων τὴν χθές. Τοσαύτη δὲ με περιέσχεν εὐλάβεια, ὥστε μου τρόμος ἔλαβε καὶ τὰς χεῖρας καὶ συνέβαινε αὐταῖς αὐτίκα τὴν ἐπιστολήν ἐκπεσεῖν, μὴ δυναμέναις κατέχειν, ὅτι τοσοῦτον ἐποίητο τὸν ἐπαινον. Ἀλλὰ μὴ σύ, μακάριε δέσποτα. Ἀγαπῶ καὶ μαθητῆς εἶναι καὶ παῖς σοῦ τοῦ μεγάλου πατρός, καὶ στέργε καὶ δίδασκε, ὡς περ στέργεις καὶ διδάσκεις ἀεὶ· εἶπον δὲ τι καὶ ψελλίζομεν, πρὸς σὲ
141a αὐτὸν γράφομεν, ἀγάπα || ὡς περ οἱ φιλόστοργοι πατέρες τὰ τῶν παιδῶν ψελλίσματα. Σὺ δὲ καὶ οὐρανὸς βροντῶν ἀνωθεν καὶ καταπλήττων τοὺς

131. Ἐνδείξεις γιὰ τὴ χρονολόγησιν τῆς ἐπιστολῆς δὲν ἔχομε, θὰ πρέπει ὅμως νὰ ὑποθέσουμε ὅτι εἶναι μεταγενέστερη τοῦ 1722, τοῦ ἔτους ποῦ παραιτήθηκε ἀπ' τὸν μητροπολιτικὸν τοῦ θρόνου ὁ Ἰωσήφ, γιὰ τὴν ἐποχὴν ποῦ γράφτηκε τὸ γράμμα ὁ Κριτίας φαίνεται πὸς βρισκόταν στὴν περίοδο τῆς μεγάλης ἀκμῆς του γιὰ νὰ τοῦ ζητεῖται νὰ μεσολαβῆσει γιὰ τὴν ὑπόθεσιν ἑνὸς φορολόγου. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἰωσήφ πρὸς τὸν Κριτία περιέχεται ἐν αὐτῇ στὸν ἴδιο κώδικα στὸ φ. 140α, ἀλλὰ δὲν φέρει χρονολογικὴ ἔνδειξιν. Θὰ θεωρούσαμε πιθανὴ μιὰ χρονολόγησιν τῆς ἐπιστολῆς ποῦ θὰ πλησίαζε χρονικὰ μᾶλλον τὸ τέλος τῆς ζωῆς τοῦ πρώην Βουλγαρίας (1754-5). Γιὰ τὸν Ἰωσήφ Τορνόβου βλ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Ε. ΛΑΥΡΙΩΤΟΥ, «Ἰωσήφ Τορνόβου», ΕΑ, τ. Δ' β' περίοδος (1887), σ. 207. ΗΥΡΜΟΥΖΑΚΙ, ὁ.π., τ. XIII, σ. 269 καὶ ἐξῆς, τ. XIV, III, σ. 125. Κ. ΣΑΘΑ, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τ. 3, σ. 103. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, «Ἀνιγμάτων ἱστορικῶν λύσεις ἢ δέσεις», Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, τ. Β' (1939), σ. 285-292.

γήνους ἡμᾶς και φωστήρ τῆς οἰκουμένης ἔχων περιλάμπειν τὰ πέρατα, οὐχ ὅτι μόνον σε Θεός ἐπὶ τοῦ μεγάλου τῆς Ἐκκλησίας στερεώματος ἔθετο και φωτίζει τὰς καρδίας τῶν ὑποδεχομένων τὰς ἀγάς τῆς σῆς διδασκαλίας, αἱ πρὸς αὐτὸν τὸν Θεὸν ἄγουσι και ἀνάγουσιν, ἀλλ' ὅτι και τοὺς πάλαι δοκιμωτάτους τῶν σοφῶν ὑπερήλασας. Πλὴν εἰ μὴ τισιν ἐκείνων ἡμιλλήθης και τὴν ἴσῃν εὐδοκίμησιν φέρεις τὰ τε ἄλλα και περὶ τοὺς λόγους αὐτούς, οἱ τῆς ἱερᾶς ὄντως ἀλλῆς, τοὺς ἄλλους πάντας παρήλαον τῷ μέτρῳ ἀρετῆς τε ἄμα και σοφίας, ἦν οὐ μόνον ἐπιστήμη ἀλλὰ και χάρις ἐχορήγησε πνεύματος. Γρηγόριοι οὗτοι, και Βασίλειοι, και Χρυσόστομοι, οἱ τοσοῦτόν σοι τιμώμενοι και στεργόμενοι, ὅσον ἂν εἶχε μόνος παραστήσειν λόγος ὁ σός. Τοὺς δὲ σοφοὺς τῶν νῦν ὄντων ἀνθρώπων ἤττησας και νενίκηκας, ὅσον εἴ τις παραβάλλειν ἐθέλει λογικὸν ζῶον πρὸς ἄλογον. Και τοῦτο οἶμαι τῆς μακαρίας Γρηγορίου φωτῆς, ἦν ἐκεῖνος διὰ Βασίλειον τὸν μέγαν ἐφθέγγετο. Ἄ δὲ ἰκετεύεις τὸν φιλανθρωπώτατον βασιλέα ὑπὲρ τοῦ ἀδικηθέντος φορολόγου, εἰ και ἀδικεῖται πως φορολόγος ἀφαιρούμενος ἢ πρότερον εἴληπεν, ἀλλὰ μὴ αἰεὶ ἀδικεῖ παρακατέχων τὰ πλείω τῶν τελῶν ἢ φορολόγος ὑφαρπάξει, βέλτιον ὃν αὐτῷ και ἀδικεῖσθαι ποτέ, ἵνα μὴ αἰεὶ δυνάμενος ἀδικεῖν, τοῦ κρείττονος μέρους ἀποτυγχάνῃ τῆς θουλουμένης παρὰ τῷ Πλάτῳ διαθέσεως. Ἄλλ' οὗτος, ὅ,τι σὺ κελεύεις, κάμοι χρώμενος μεσίτη και παρ' ἐμοῦ τὴν ἱκανὴν ἔξει βοήθειαν και τεύξεται φιλανθρωπίας ὑπὲρ οὗ δεῖται, ὅς οὐκ οἶμαι δωρήσασθαι ἐτόίμως τὴν βασιλέως χρηστότητα.

II. ΛΟΓΟΙ ΚΡΙΤΙΑ

A'. Ἀπὸ τὸν κώδικα τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας 315

1

132a Μήνυμα μικρὸν εἰς Οἰκουμένικὸν Πατριάρχην

Συντεθὲν μὲν ἐπὶ τῷ ἐκφωνηθῆναι ἐν τῇ μεταθέσει τοῦ ἀπὸ Προϊλάβου Πατριάρχου κὺρ Καλλινίκου οὐκ ἐκφωνηθὲν δὲ τοῦτο, ἀλλ' ἔτερον ἂντ' αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ μεγάλου ἐκκλησιάρχου και διδασκάλου κὺρ Κριτίου, συμπαραισταμένων αὐτῷ και ἐτέρων τριῶν κληρικῶν τῆς δευτέρας Πεντάδος, τοῦ τε μεγάλου Διερχμηνεντοῦ Γεωργίου, τοῦ λογοθέτου Γεωργίου και τοῦ ρεφερενδάριου Μανουήλ ἐπ' ἐκκλησιαστικὴν συνθήειαν¹³².

132. Ἀπὸ στίχους τοῦ ἴδιου τοῦ Καλλινίκου Δ' (βλ. Β. ΣΚΟΥΒΑΡΑ, ὁ.π., σ. 77) εἶχαμε τὴν πληροφορία ὅτι ὁ Κριτίας εἶχε ἐκφωνήσει τὸ «μικρὸν μήνυμα» στὴν ἀνάφρηση τοῦ φίλου του Πατριάρχου. Τὸ μήνυμα αὐτό, μέχρι στιγμῆς τουλάχιστον, λαυθάει. Αὐτὸ πού ἐκδίδεται ἐδῶ δὲν χρησιμοποιοῦντο, γιὰ κάποιο λόγο πού ἀγνοοῦμε. Θὰ μπορούσε νὰ ὑποθεθεῖ πὺς προτιμήθηκε τελικὰ μιὰ πιδ ἦπια παραλλαγή του, ἀνάλογη μὲ τὸ συμφιλωτικό πνεῦμα πού διέπει τὴν ἀπολογία τοῦ Καλλινίκου Δ' μετὰ τὴν ἐκφώνηση τοῦ «μεγάλου μηνύματος»,

Ἐπειδὴ ἡ ὕμετέρα θεοπρόβλητος σεβασμότης προνοία και ἐπισκέφει τοῦ ἐξ ὕψους τὰ πάντα ἐφορῶντος και οὕτωσι εὐδοκήσαντος πανυπεραγάθου και φιλανθρώπου Θεοῦ ἐνεπιστεῦθη ἤδη δι' ἀποφάσεως ἀμεταθέτου και ὑψηλοῦ δρισμοῦ τοῦ κυριέοντος ἡμῶν κραταιοτάτου ἱνακτος και διὰ κανονικῶν ψήφων τῶν ἐν τῇ βασιλευούση ταύτῃ τῶν πόλεων ἐνδημούντων και παρενθεθέντων ἱκανῶν ἁγίων ἀρχιερέων, ὧν τὰ ὀνόματά εἰσι κατεστρωμένα ἐν τῷδε τῆς ἐκκλησίας ἱερῷ κώδικι, τὴν ποιμαντικὴν δηλονότι ῥάβδον τοῦ ἁγιοτάτου πατριαρχικοῦ, ἀποστολικοῦ τε και οἰκουμενικοῦ τούτου θρόνου, και ὑποψήφιός ἐλέω Θεοῦ τοῦ ἁγιοτάτου πατριαρχικοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνου ἄξιός και πρόσφορός και κανονικός κατωνόμασται, ἄτε ἐν στερήσει γνησίῳ ποιμένος και προστάτου ἐναπομένειντος, διὰ τὸ ἐξωσθῆναι ἀπ' αὐτοῦ βασιλικῷ σφοδροτάτῳ δρισμῷ και ὑπερόριον γενέσθαι τὸν ἐν αὐτῷ προπατριαρχέσαντα κὺρ Κόριλλον και, εἰ δεῖ τάληθὲς φάναι, ἐπιτηθήσαντα και ἐπιβατικῶς δραξάμε-
132β νον τῆς πατριαρχικῆς περιωπῆς και δόξης, ὡς δοξομανῆς | | διὰ τινος δημεγερσίας, συναμοσίας τε και βαρβαρικῆς ὀρμῆς και ἐφόδου πολλῶν κακούργων και ἐχθίστων και μιαρῶν ἀνδραρίων και προφανῶς πολεμίων και διωκτῶν τῆς ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, ὡς μὴ ὠφέλε, καλὸν ἦν αὐτοῖς τοῖς ἀνθρώποις εἰ μὴ ἐγεννήθησαν, δεδοικαμεν δὲ φρίκη και τρόμῳ πολλῶ συνεχόμενοι, διὸ και ἐῶμεν λέγειν τὸ ὅπ' ἐκείνου πλημμεληθέν, φεῦ, τῆς ἐπιτορκίας ἐνεκεν πατοιαρχείας ἀπονενομημένον και ψυχόλεθρον ἐγκλημά τε και τόλμημα, ἐφ' οἷς και τὰπίχειρα τῶν πεπραγμένων αὐτῷ ἐνδίκως σὺν τοῖς συναμόταις και συμπατριασταῖς ἄνωθεν ἐκομίσατο και ἄξια ὧν ἐπραξεν ἀπολέλασκεν, εἰ και μετρίως και συμπα-

βλ. ΣΩΦ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, ὁ.π., Ρωμανὸς ὁ Μελωδός, τ. Α' (1932), σ. 252-254 και ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΣΑΡΑΕΩΝ, «Συμβολὴ εἰς τοὺς πατριαρχικούς καταλόγους Κωνσταντινουπόλεως», Ὁρθοδοξία, τ. ΙΑ' (1936), σ. 170-1. Ὁ Κριτίας εἶχε συντάξει ἐκτὸς ἀπὸ τὸ μήνυμα αὐτὸ και τὴν ἀπολογία τοῦ Καλλινίκου πού προαναφέραμε, τὸ προσφώνημα πού συνόδευε τὴν ἐγκείριση τῆς πατερίτσας στὸν ἴδιον Πατριάρχην πού ἔγινε ἀπὸ τὸν Χαλκηδόνοσ Ἰωαννίνιου Καρατζᾶ και ὄχι ἀπὸ τὸν Γεράσιμο Ἡρακλείας πού δὲν εἶχε ἔλθει ἀκόμη στὴν Πόλη ἀπὸ τὴν ἐπαρχία του, ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΣΑΡΑΕΩΝ, ὁ.π., σ. 172, Κ.Ι. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΟΥ, «Καλλινίκος Γ' Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως», ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν Ἰερὸν Σύνδεσμον, Ἀθήναι 1915, σ. 11-12. Ἀπὸ τὸ ὕφος τῆς γραφῆς θεωρῶ βέβαιο ὅτι και τὸ ὑπόμνημα ἐκλογῆς τοῦ Καλλινίκου Δ' (συχὰ ἀναφέρεται ὡς Καλλινίκος Γ' ἐπειδὴ δὲν συνυπολογίζεται ὁ Καλλινίκος ὁ ἀπὸ Ἡρακλείας πού ἐξελέγη πατριάρχης στὶς 19 Νοεμβρίου 1726, ἀλλὰ με τὴν ἀγγελία τῆς ἐκλογῆς του ἔπαθε ἀποληξία και δὲν πρόφθασε νὰ πατριαρχέσει, Μ. ΓΕΑΩΝ, Πατριαρχικοί Πίνακες, σ. 627-8) εἶναι κι αὐτὸ ἔργο τοῦ μεγάλου ἐκκλησιάρχου. Τὸ «μεγάλον μήνυμα» πού στὴν ἀνάφρηση τοῦ Καλλινίκου ἐκφώνησε ὁ μνημονευόμενος ὡς συμπαραιστάμενος στὸν Κριτία μέγας διερχμηνεύς και μέγας λογοθέτης Γεώργιος Καρατζᾶς, ἔχει ἐκδοθεῖ και αὐτὸ ἀπὸ τοὺς ΣΩΦ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗ, ὁ.π., σ. 252 και ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΣΑΡΑΕΩΝ, ὁ.π., σ. 169-170. Και τοῦ μηνύματος αὐτοῦ τὸ ὕφος και ἡ ὁμοιότητα τῶν παρομοιώσεων και τῶν ἐκφράσεων μὲ τὸ δημοσιευόμενον ἐδῶ δείχνουν πὺς πιθανότατα εἶναι και αὐτὸ ἔργο τοῦ Κριτίας.

θώς, ἀλλὰ γε κατὰ τὸ φιλόδοξον τῆς γνώμης αὐτοῦ μείζον πασῶν τῶν συμφορῶν δυστύχημα αὐτῷ ἐλογίσθη, καιρία τε καὶ θανατηφόρος πληγὴ ἢ τοιαύτη παρὰ προσδοκίαν αὐτοῦ ἄφνω ἔξωσις καὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου ἀφαίρεσις. Τὴν γὰρ ἐν τῷ μετὰ σώματος τῷδε βίῳ βέουσαν καὶ ἐπικηρον δόξαν ὡς διαμένουσαν καὶ ἀθάνατον, οὐκ οἶδα ὅπως, σὺν τοῖς περὶ αὐτὸν μωροῖς καὶ ἀσυνέτοις καὶ κακοῖς συμβούλοις, ἢ ὡς εἰπεῖν ψευδαποστόλοις καὶ λαοπλάνοις κακῶς καὶ ἐπισφαλῶς ἐφαντάζετο, καὶ οὐκ ἐγίνωσκεν, ὅτι ἔστι δίκης ὀφθαλμός, ὃς τὰ πάνθ' ὄρεῖ, ἀλλ' ἐξ αὐτῶν προουμιῶν καὶ τῶν ὀλεθρίων αὐτοῦ ἐγχειρημάτων καὶ κινήσεων μὴ καλῶς ἰθύνας τοὺς τοῦ ἱεροῦ τουτουὶ σκάφους οἴακας, ἀλλὰ πρῶμναν κρουσάμενος ἐδείχθη ὁ κακοδαίμων, καί, εἰ μὴ κύριος ἦν ἡμῖν τοῖς εὐσεβέσι καὶ πιστοῖς αὐτοῦ θεράπουσι βοηθός, παρ' ὄλγον ἂν τουτὶ τὸ σκά-

133a φος τῷ τῆς ἀπωλείας βυθῷ αὐτανδρον κατεστρώθη || καὶ τέλεον ὑπέστη ναυάγιον.

Ἄλλ' ἐπειδὴ ἐπεσκέφατο ἡμᾶς ἐξ ὕψους ὁ σωτὴρ ἡμῶν καὶ τοῦ μεγίστου καὶ ὀλεθρίου τούτου κλύδωνος ἐν χειρὶ κραταιᾷ καὶ βραχίονι ὑψηλῷ παραδόξως διέσωσε καὶ ἐξόύσατο καὶ ποιμένα γνήσιον καὶ νόμιμον καὶ κανονικὸν τὴν ὑμετέραν θεοτίμητον καὶ σεβασμιωτάτην ἐν Χριστῷ πατρότητα ἡμῖν ἀποκατέστησε, μέλλουσαν ὅσον οὕτω λόγῳ κανονικῆς μεταθέσεως προβιβασθῆναι καὶ ἐνθρονισθῆναι ἐπὶ τὴν πατριαρχικὴν ταύτην περιοπήν καὶ μεγαλειότητα, ὅσιως τε καὶ θεαρέστως τὰ τῆς λογικῆς τοῦ Χριστοῦ μάνδρας θρέμματα, τουτέστι κατὰ αὐτὴν ἀγίας τοῦ Χριστοῦ μεγάλης ἐκκλησίας πνευματικὰ τέκνα καὶ ποιμνία ὡς καλῶς ποιμὴν καὶ οὐ μισθωτὸς συναγαγεῖν καὶ θεραπεῦσαι καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν καλλονὴν κατ' ἐνθεον ζῆλον καὶ ἀρωγὴν ἀναμορφώσασθαι καὶ ἀναπλάσαι φθαρέντα μέχρι τοῦ νῦν ἐν τοῖς πατροπαραδότοις αὐτῶν δόγμασι καὶ σεβάσμασι καὶ ὅλως διασχισθέντα καὶ ὑποσκελισθέντα ὑπὸ τινων βδελυγμάτων τῆς ἐρημώσεως, κακομοναχῶν φαμέν, καππάτων καὶ ἑασοφόρων καὶ τῷ ὄντι λύκων προβατοσχήμων, βαβαὶ πικροῦ καὶ πονηροῦ καὶ ψυχολέθρου πάμπαν συναντήματος.

Διὰ τοι τοῦτο καὶ ἡμεῖς, ὡς ἐκ μέρους τῆς ἱερᾶς τῶν ἁγίων ἀρχιερέων Συνόδου καὶ δημηγύρεως ἀποσταλέντες, ἀναφέρομεν καὶ παρέχομεν τῇ αὐτῆς σεβασμιότητι τὸ μικρὸν τουτί, αἰσιον μέντοι καὶ πλήρες χαρᾶς καὶ σωτηρίας τῆς ἀπὸ πάντων τῶν δειῶν μῆνυμα καὶ εὐαγγέλισμα, ὅπως,

133β ἀπελθοῦσα ἔνδον τοῦ ἱεροῦ θυσιαστηρίου καὶ πάντα τὰ ἐν τῇ || μεταθέσει κανονικῶ καὶ ἐκκλησιαστικῶ ἀρχῆθεν κατὰ τὸ τῆς Ἐκκλησίας ἔθος τυπωθέντα διαπεπραγμένα, σταθῆ μετὰ ταῦτα παρὰ τὴν Ὁραϊάν Πύλιν, ἵνα λάβῃ καὶ τὸ μέγα μῆνυμα παρὰ τοῦ τιμιωτάτου, ὡς εἴθισται, μεγάλου λογοθέτου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας.

αὐγ', Ἰανουαρίον ιθ'

2

134a Μέγα μῆνυμα εἰς οἰκουμενικὸν Πατριάρχη

Συντεθὲν παρὰ τοῦ μεγάλου ἐκκλησιάρχου καὶ διδασκάλου Κριτίου καὶ ἐκφωνηθὲν ὑπὸ τοῦ μεγάλου λογοθέτου καὶ γενικοῦ Ἐρμηνέως τῆς κραταιᾶς βασιλείας κυρίου Ἀλεξάνδρου Γκίκα ἐν τῇ μεταθέσει τοῦ ἀπὸ Νικομηδείας Πατριάρχου κῆρ Σεραφεῖμ. αὐγλφ, Ἀπριλλίου θη.

Ὡσπερ κεφαλῆς δίχα σῶμα ζῆν καὶ κινεῖσθαι ἀδύνατον, οὕτω τοὶ καὶ τὰ μέλη τοῦ ἐνὸς τῆς Ἐκκλησίας σώματος χωρὶς τῆς πνευματικῆς ἐαυτῶν κεφαλῆς ζῆν πνευματικῶς καὶ κινεῖσθαι ἀμύχανον. Εἰ γὰρ πᾶσα προστασία ἀναγκαιῶς τὸν ἐαυτῆς προστάτην προῦποτίθησι καὶ τοῖς προστατευομένοις συνάπτειν εἶθε, πολλῶ γε δήπουθεν τὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐπιζητεῖν τὸν ἀξίον προστάτην, ἅτε καιριωτέρως κινδυνεύοντων τῶν δεομένων ψυχῶν τῆς καταρτιστικῆς καὶ σωτικῆς χειραγωγίας τοῦ προστατευόντος πρὸς τὸ μακάριον ἐφετὸν καὶ ὄντως σωτήριον τέλος, ἵνα μὴ ἐρήμην ἀλοῦσαι ταῖς ἐπηρεαίαις τοῦ ἀλάστορος περιπέσωσι καὶ τοῦ ἐφετοῦ ἀποπέσωσι. Διὸ καὶ οἱ τῆς Ἐκκλησίας κοσμητορες καὶ θεοφόροι Πατέρες τῇ ἐπιτροίᾳ τοῦ πνεύματος πάντα καλῶς διατάξαντες, ἀποστολικῶς τε τῷ Κυρίῳ ἐπάρεδρα ἀναδείξαντες, καὶ τοῦτο πρὸ τῶν ἄλλων κανονικῶς ἐθεσπίσαντο, Ἐκκλησίαν ἐπὶ πολὺ μὴ καταλιμπάνειν ἀποίμιατον, ἀλλ' ὡς ἔνεστι κατὰ τάχος τῷ ποιμνίῳ τὸν ποιμένα συνάπτεισθαι καὶ κηδεμόνα καθίστασθαι τῶν ψυχῶν τῶν δεομένων τῆς πνευματικῆς περιθάλψεως.

134β Οὗ ἕνεκα καὶ ἅπας ὁ εὐαγέστατος κληρὸς τῆς βασιλευούσης ταύτης τῶν πό||λεων καὶ ὁ θεοσύλλεκτος χριστιάνημος τοῦ Κυρίου λαὸς καταλαβόντες τὸν ἀγιώτατον πατριαρχικόν, ἀποστολικόν τε καὶ οἰκουμενικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρὸ καιροῦ τινος ἤδη ἐν στερήσει καταστάντα τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ κεφαλῆς καὶ τοῦ ἀξίως καὶ ἱκανῶς ποιμαίνειν τοῦτον δυναμένου, ἃ τε τοῦ ὀπωσδήπως προκατασχόντος αὐτὸν οὐδαμῶς πρὸς τὴν τούτου διοίκησιν ἐξισχύοντος, κοινῇ συνελύσει ὄλου τοῦ ἱερατικοῦ καὶ λαϊκοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τε καὶ πολιτικοῦ συστήματος δεῖν ἔγνωσαν ὁμοφώνῳ βουλῇ θεραπεῦσαι τὸ κοινὸν τοῦτο τῆς Ἐκκλησίας ἀτύχημα καὶ διὰ κοινῆς ἐκλογῆς καὶ κανονικῶν ψήφων εὑρεῖν καὶ προχειρίσασθαι τὸν ἀξίως προστατεῦσαι δυνάμενον.

Καὶ τούτων ἤδη θεῖα νεύσει καὶ ὀδηγίᾳ συντελεσθεισῶν ταῖς ἀπάντων γνώμαις καὶ συμψηφίσεσιν, οἳ τε ἐνόημοῦντες τό γε νῦν ἔχον ἐν Κωνσταντινουπόλει πανιερώτατοι καὶ θεοπερόβλητοι ἀρχιερεῖς, οἱ τιμιώτατοι καὶ λογιώτατοι κληρικοὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, οἱ εὐγε-

νέστατοι και ενδοξότατοι ἄρχοντες, οἱ τε καπικεχαγιάδες Οὐγγροβλαχίας και Μολδοβλαχίας και οἱ λοιποὶ ἐπίσημοι τῆς πολιτείας μετὰ παντός τοῦ εὐαγοῦς και ὀρθοδόξου συστήματος προσκαλούμεθα ἅπαντες ὁμοφώνως κοινῇ ἀξιώσει και παρακλήσει τὴν ὑμετέραν σεβασμίον πανιερότητα ἀπὸ τῆς ἁγίας μητροπόλεως Νικομηδείας ἐπὶ τὸν ἀγιώτατον πατριαρχικόν, ἀποστολικόν τε και οἰκουμενικόν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως και τὴν ἱερὰν αὐτῆς κορυφὴν προστάτην και πατέρα πνευματικόν και ποιμένα γνήσιον ἡμῶν ἁπάντων ἐξαιτούμεθα ἐπ' ἀγαθαῖς και χρησταῖς ἐλπίσι τοῦ ποιμάναι και διεξαγαγεῖν τὴν πρωτίστην ταύτην και μεγίστην καθέδραν και τὸ ἅπανταχοῦ χριστώνυμον πλήρωμα τῇ θείᾳ συνάρσει και ἀντιλήψει εὐαγγελικῶς, δόσιως τε και δικαίως.

3

136β Ἐτερον συντεθὲν παρὰ τοῦ διδασκάλου κὺρ Κριτίου ἐπὶ τῇ μεταθέσει τοῦ ἀπὸ Φιλιππουπόλεως Πατριάρχου κὺρ Σεραφεῖμ, οὐκ ἐκφωνηθὲν δὲ τοῦτο, ἀλλ' ἔτερον ἀντ' αὐτοῦ. ,αφνζ', Ἰουλίου κς', ἡμέρα Σαββάτω¹³³.

Τῶν ἀποστολικῶν και ἱερῶν κανόνων και συνοδικῶν θεσπισμάτων διαδρόγηδην ἀποφαινομένων μηδεμίαν ἐπαρχίαν τε και παροικίαν, ὅπου γε ἐμφιλοχωροῦσι τὰ τῶν ὀρθοδόξων συστήματα, διαμένειν ἐπὶ πολλὸν χρόνον ἐν στερήσει γνησίου προστάτου και πνευματικοῦ ποιμένος, πολλῶν γε δήπουθεν προῦργιατάτων και ἀναγκαιότατον ἐς τὰ μάλιστα καθέστηκε διενεργεῖσθαι και συμφιλάσσεσθαι τὸ τοιοῦτον ἐν τῇ ἀγιωτάτῃ τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ, τῇ κοινῇ μητρὶ πασῶν τῶν ἅπανταχοῦ ἁγίων Ἐκκλησιῶν, ἐπαρχιῶν τε και παροικιῶν, ἀφ' ἧς ὡς ἀπὸ προκαταρκτικῆς και ἀεννάου πηγῆς πᾶσαι αἱ κατὰ μέρος Ἐκκλησίαι τὰ θεῖα τῶν πνευματικῶν χαρίτων ἀρόνται, δι' ἣν αἰτίαν οὐδ' ἐπὶ βραχὺν χρόνον διαμέ-

133. Κατὰ τὸν ΣΚΟΥΒΑΡΑ, ὁ.π., σ. 77-78, ποὺ ἔχει γενικὰ τὴν τάση νὰ ἐξιδανικεῖται ὑπερβολικὰ τὸν Κριτία, ὁ μέγας ἐκκλησιαρχὴς ἀρνήθηκε κατηγορηματικὰ στὸν ἀπὸ Φιλιππουπόλεως Σεραφεῖμ νὰ συντάξει τὴν καθάρσει τοῦ Καλλινίκου Δ' μετὰ τὴν ἔξωση τοῦ τελευταίου και τὴν ἔξορίαν του πρῶτα στὴ Λῆμο και κατόπιν στὸ Σινᾶ, ἐξ αἰτίας τῶν στενῶν δεσμῶν φιλίας ποὺ τοὺς ἔνωσαν. Ἴσως πραγματικὰ ὁ Κριτίας νὰ μὴ συνέταξε τὴν καθάρσει, ὅπως βλέπουμε ὁμοίως, συνέθεσε τὸ μέγα μήνυμα γιὰ τὴν μετάθεσιν τοῦ Σεραφεῖμ, στὸ ὁποῖο περιλαμβάνει και τὶς συνηθισμένες κατηγορίες ποὺ συνοδεύουν τὸν πατριάρχη ποὺ καθαιρεῖται. Τὸ μήνυμα αὐτὸ δὲν ἐκφωνήθηκε στὴν περίστασιν αὐτὴ και ἀγνοοῦμε ἀν αὐτὸ ποὺ τὸ ἀντικατέστησε ἦταν ἐπίσης ἔργο τοῦ Κριτία. Τὸ ἴδιο ὁμοίως κείμενο μὲ ὀρισμένες ἀλλαγές ποὺ ἐπέβαλαν οἱ περιστάσεις χρησιμοποιήθηκε ξανά γιὰ τὴν σύνθεσιν τοῦ μεγάλου μηνύματος στὴν μετάθεσιν τοῦ ἀπὸ Δέρκων Σαμουήλ στὸν πατριαρχικὸ θρόνον, ποὺ ἀκολουθεῖ ἀμέσως πρὸ κάτω.

νειν χρεῶν αὐτὴν προστασίας ἐστερημένην και ἐν ἀργίᾳ τῆς μεταδοτικῆς τῶν πνευματικῶν χαρίτων κοινωνίας τε και εὐεργεσίας. Ἦτις, ἐπειδὴ τό γε νῦν ἔχον εὐρέθῃ χηρεύουσα, ἃ τε δὴ τοῦ ἐν αὐτῇ πρότερον ἐπιβατικῶς και ληστρικῶς ἐπεισφρήσαντος Καλλινίκου, οὐ μόνον βασιλικῶν προστάγματι ἐξωσθέντος τοῦ πατριαρχικοῦ τούτου θρόνου και εἰς φυγὴν ὑπερόριον κατακριθέντος, ἀλλὰ και συνοδικῇ διαγνώσει καθαιρέσει παντελεῖ καθυποβληθέντος διὰ τὰ κανονικὰ αὐτοῦ ἐγκλήματα, περιεχόμενα εἰς πλάτος ἐν τῷ κατ' αὐτοῦ ἐκδοθέντι τῆς καθαιρέσεως γράμματι, ἣ ἐνδη-
137α μούσα τέως ἐν Κωνσταντινουπόλει τῶν πανιερωτάτων || ἀρχιερέων θεία ὁμήγουρις ψήφους κανονικῶς ποιησαμένη συναινέσει και ἀξιώσει και ὁμοφώνῳ γνώμῃ και βουλῇ τοῦ μακαριωτάτου και ἀγιωτάτου Πατριάρχου τῆς ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλήμ και πάσης Παλαιστίνης κυρίου κυρίου Παρθενίου, συγκαταθέσει τε τῶν τιμωτάτων κληρικῶν και εὐγενεστάτων ἀρχόντων και τοῦ λοιποῦ εὐαγοῦς τῶν ὀρθοδόξων συστήματος, ἐξελέξαντο και προσκαλοῦνται τὴν ὑμετέραν σεβασμιωτάτην πανιερότητα ἀπὸ τῆς μητροπόλεως Φιλιππουπόλεως ἐπὶ τὸν ἀγιώτατον πατριαρχικόν, ἀποστολικόν τε και οἰκουμενικόν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

4

138α Μέγα μήνυμα συντεθὲν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου Κριτίου ἐπὶ τῇ μ[εταθέσει] τοῦ [ἀπὸ] τῆς μητροπόλεως Δέρκων εἰς τὸν οἰκουμενικόν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως κὺρ Σαμουήλ. ,αφξ', Μαῖου κδη, ἡμέρα Σαββάτω μετὰ τὸν ἔσπερον.

Τῶν ἀποστολικῶν και ἱερῶν κανόνων και συνοδικῶν θεσπισμάτων διαδρόγηδην ἀποφαινομένων μηδεμίαν ἐπαρχίαν τε και παροικίαν, ὅπου γε ἐμφιλοχωροῦσι τὰ τῶν ὀρθοδόξων συστήματα, διαμένειν ἐπὶ πολλὸν χρόνον ἐν στερήσει γνησίου προστάτου και πνευματικοῦ ποιμένος τοῦ ἀναγκαιῶς ἀφείλοντος ἐπισκέπτεσθαι και προνοεῖν τῆς ψυχικῆς αὐτῶν σωτηρίας, πολλῶν γε δήπουθεν προῦργιατάτων και ἀναγκαιότατον ἐς τὰ μάλιστα καθέστηκε διενεργεῖσθαι και συμφιλάττεσθαι ἀκριβῶς και ἀπαράβτως τὸ τοιοῦτον κανονικὸν παράγγελμα ἐν τῇ ἀγιωτάτῃ τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ τῇ κοινῇ μητρὶ πασῶν τῶν ἅπανταχοῦ ἁγίων Ἐκκλησιῶν, ἐπαρχιῶν τε και παροικιῶν, ἀφ' ἧς ὡς ἀπὸ προκαταρκτικῆς και ἀεννάου πηγῆς πᾶσαι αἱ κατὰ μέρος ἅπανταχοῦ Ἐκκλησίαι τὰ θεῖα τῶν πνευματικῶν χαρίτων ἀρόνται και τὴν ψυχικὴν αὐτῶν σωτηρίαν κομίζονται, δι' ἣν αἰτίαν οὐδ' ἐπὶ βραχὺν χρόνον διαμένειν χρεῶν αὐτὴν προστασίας ἐστερημένην και ἐν ἀργίᾳ διατηροῦσαν τῆς μεταδοτικῆς τῶν
138β πνευματικῶν χαρισμάτων κοινωνίας τε και μεθέξεως. || Ἦτις, ἐπειδὴ τό γε νῦν ἔχον εὐρέθῃ χηρεύουσα, ἃ τε δὴ τοῦ ἐν αὐτῇ πρότερον πατριαρχ-

χικῶς ἐπιστατοῦντος καὶ ἐπισκεπτομένου κυρίου Ἰωαννικίου παραίτησιν ἰδιοθελῆ καὶ ἀβίαστον πεποικητός, καθὼς φαίνεται κατεστρωμένη καὶ ἐν τῷ ἱερῷ κώδικι τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἡ ἐνδημοῦσα τέως ἐν Κωνσταντινουπόλει τῶν πανιερωτάτων ἀρχιερέων θεία ὁμήγουρις ψήφους κανονικὰς ποιησαμένη συναινέσει καὶ ὁμοφώνῳ γνώμῃ καὶ βουλή τῶν τιμιωτάτων κληρικῶν καὶ εὐγενεστάτων ἀρχόντων, καὶ τοῦ λοιποῦ εὐαγοῦς τῶν ὀρθοδόξων συστήματος ἐξελέξαντο καὶ προσκαλοῦνται τὴν ὑμετέραν σεβασμιωτάτην Πανιερότητα ἀπὸ τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως Δέρονος ἐπὶ τὸν ἀγιώτατον πατριαρχικόν, ἀποστολικόν τε καὶ οἰκουμενικόν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εὐέλπιδες ὄντες καὶ ἐπευχόμενοι ἀπαξάπαντες διθῆναι καὶ διακυβερνήσαι αὐτὸν θεοφιλῶς τε καὶ θεαρέστως καὶ οἰκονομῆσαι ἐμφρόνως τὰ πρὸς τὴν ψυχικὴν αὐτῶν σωτηρίαν συντείνοντα καὶ γένοιτο ταῖς κοιναῖς εὐχαῖς ἀπάντων τοῦ ἔφετοῦ καὶ ποθουμένου εὐτυχῶς ἐπιτυχεῖν καὶ ἀξιοθῆναι ἀπαντας.

5

159β Ἐκ τῆς ἰδιοχειροῦ τοῦ διδασκάλου Κριτίου. Εἰς τὴν μετάθεσιν τοῦ Ἱεροσολύμων Παρθενίου. ἀπλή, Φεβρ[ουαρίου].

Προσφώνημα πατερύτζας

Τοὺς προστάσιαν κοινὴν πιστευομένους λαοῦ καὶ εἰς ἀρχὴν καὶ ἐξουσίαν προχειριζομένους ἄνωθεν θεῖοι καὶ ἀνθρώπινοι νόμοι σημείοις ἐναργέσι περιεκόσμον καὶ [γνω]ρίμους ἐποίουν τοῖς ὑπηκόοις. Καὶ οἱ μὲν βασιλεῖς σκῆπτρον εἶχον τῆς ἀνωτάτω ἐξουσίας τὸ γνῶρισμα. Ὁ δὲ θεόπτῃς Μωυσῆς τὴν τερατοργὴν ἔσχε ῥάβδον, δι' ἧς τοὺς μὲν οἰκίλους συνέϊχε καὶ διέσωζε, τοὺς δ' ἐναντίους ἐδεδίττετο καὶ διέφθειρε. Τῇ δὲ σῆ μακαριότητι εἰς τὸ τῆς πατριαρχικῆς περιωπῆς ἐλέει Θεοῦ ἀναχθείσῃ ὕψος τε καὶ ἀξίωμα, σημεῖον λαμπρὸν καὶ ἐναργέστατον γνῶρισμα τ[ῆν] ποιμαντικὴν ταύτην ῥάβδον τέως δι' ἐμοῦ δίδωσιν ὁ Θεός. Ταύτην οὖν λαβὼν ἀνὰ χειρᾶς, μακαριώτατε δέσποτα, ποιμανον θεαρέστως τὸ ἐμπιστευθὲν σοι λογικὸν καὶ χριστῶνυμον πλήρωμα, τοὺς μὲν ἀντιτασσομένους τῇ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ, καὶ τοῖς ὀρθοῖς δόγμασι καὶ κανόνων αὐτῆς ἀντιφερομένους καὶ τῷ ὀρθοδόξῳ ποιμνίῳ ἐπιτιθεμένους ὅσα περ λυμεῶνας λύκους πόρρω τῆς ἱερᾶς ἀγέ[λης] ἀποσοβῶν, τοὺς δὲ ὀρθοδόξους καὶ ἀληθινὸς νέους Ἰσραηλῆτας ἀπὸ τῆς νοητῆς Αἰγύπτου εἰς τὴν ὄντως ἀληθινὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας διαβιβάζων, κατὰ τὸν εὐαγγελικὸν ποιμένα τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῶν προβάτων τιθέμενος, καὶ διὰ νομῶν σωτηρίων εἰς αὐτὴν ἀνάγων τὴν ἀνώλεθρον καὶ αἰδιον καὶ ἀτελεύτητον βασιλείαν, ἐδραζομένη θεόθεν ἐπὶ τὸν ἀγιώτατον καὶ ἀποστολικὸν τοῦτον θρόνον εἰς ἔτη πάμπολλα καὶ πανευδαίμονα ἐν εἰρήνῃ. Ἀμήν.

6

161α Προσφώνημα ὑπὸ τοῦ ἐγγχειρίζοντος τῷ Πατριάρχῃ τὴν πατερύτζαν, συντεθὲν παρὰ τοῦ σοφολογιωτάτου μεγάλου ἐκκλησιάρχου καὶ διδασκάλου κτῆ Κριτίου καὶ ἐκφωνηθὲν ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείου Γερασίμου ἐν τῇ μεταθέσει τοῦ ἀπὸ Νικομηδείας Πατριάρχου κτῆ Σεραφείμ, ἀπλή, Ἀπριλλίου θη¹³⁴.

Ὁ μέγας ἐκείνος ἐν προφήταις καὶ θεόπτῃς Μωυσῆς, ὁ πιστὸς δούλος καὶ φίλος τοῦ ἐπουρανοῦ βασιλέως Θεοῦ καὶ τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ μεγαλόνοχος καὶ καρτερικώτατος ἡγεμὸν, τῇ θρυλουμένη ἐκείνῃ θεοδότῳ καὶ τερατοργῷ ῥάβδῳ τοὺς μὲν Αἰγυπτίους ὡς ἀντιθέους πανστρατιᾷ βυθίσας ἄρδην κατεπόντισε, τοὺς δὲ Ἰσραηλίτας ἀπὸ τῆς ἐν Αἰγύπτῳ δουλείας τε καὶ κακώσεως σφύρας καὶ ἀβλαβεῖς εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας ῥέουσιν μέλι καὶ γάλα εὐτυχῶς διεβίβασεν.

Ἡ δὲ σεβασμιωτάτη σου παραγιότης (παραγιώτατε δέσποτα καὶ Οἰκουμενικὴ Πατριάρχα) τὴν ἱερὰν καὶ ποιμαντικὴν ῥάβδον, τὴν ἐκ Θεοῦ σοι δι' ἐμοῦ δεδομένην, ἀνὰ χειρᾶς λαβοῦσα, ποιμανον θεαρέστως τὸ ἐμπιστευθὲν σοι λογικὸν καὶ χριστῶνυμον πλήρωμα, τοὺς μὲν τῷ σκότει τῆς Αἰγυπτιακῆς ἀμαρτίας δουλεύοντας, καὶ τῇ εὐσεβείᾳ καὶ ὀρθότητι τῶν ἐκκλησιαστικῶν δογμάτων καὶ κανόνων ἀντιτασσομένους, σκανδαλοποιούς τε φαινομένους καὶ ἐπιβουλεύοντας αὐτῇ, ὡς λυμεῶνας λύκους πόρρω τῆς θείας ποιμνῆς ἀποσοβοῦσα καὶ εἰς βυθὸν ἀπωλείας αὐτοὺς παραπέμπονσα, ῥάβδον γὰρ δυνάμεως || προφητικῶς εἰπεῖν ἐξαπέστειλέ σοι ταύτην ὁ κύριος, ἐφ' ᾧ κατακυριεύει ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν καὶ πολεμίων τῆς Ἐκκλησίας καὶ πίστεως, τοὺς δὲ ὀρθοδόξους καὶ τῆς εὐσεβείας προμάχους καὶ ἀληθινὸς νέους Ἰσραηλῆτας Θεοῦ εὐπειθεῖς τε καὶ εἰρηνοποιούς καὶ ἀγαπῶντας τὴν σύστασιν τῆς ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας θεία συνάρσει ἀπὸ τῆς νοητῆς Αἰγύπτου εἰς τὴν ὄντως ἀληθινὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας διαβιβάζουσα καὶ διὰ νομῶν σωτηρίων εἰς αὐτὴν ἀνάγουσα τὴν ἀνώλεθρον καὶ αἰδιον καὶ ἀτελεύτητον βασιλείαν, ἐδραζομένη θεόθεν ἀστεμφῶς καὶ ἀμετακινήτως ἐπὶ τὸν ἀγιώτατον ἀποστολικὸν καὶ οἰκουμενικὸν τοῦτον θρόνον εἰς ἔτη πάμπολλα καὶ πανευδαίμονα ἐν εἰρήνῃ. Ἀμήν.

134. Π.β. MANSI, δ.π., τ. 37, στ. 967, ὅπου δημοσιεύεται σημείωσις τοῦ ἀρχιεπισκόπου Παγκρατίου Δημαροῦ γιὰ τὸ προσφώνημα αὐτό.

7

163a "Ετερον τοῦ αὐτοῦ ἐκφωνηθὲν ὑπὸ τοῦ Μυτιλήνης Γερασίμου ἐν τῇ μεταθέσει τοῦ Πατριάρχου Ἀντιοχείας κὼρ Δανιήλ, ἀφ᾽ ἧς Ἀδγούστου 5η, ἡμ. β^α135.

Ἡ μὲν θρυλουμένη ἐκείνη τερατουργὸς ῥάβδος, ἦν ἀπὸ τῆς θείας Γραφῆς διδαχθέντες ἐμάθομεν, διὰ τοῦ θεοπτικωτάτου ἐκείνου μεγάλου προφήτου Μωυσέως τὰ κατὰ τὴν Αἴγυπτον ἑτεροτούργησε θαύματα καὶ τοὺς μὲν Ἰσραηλίτας ἀπὸ τῆς ἐν Αἴγυπτῳ δουλείας καὶ κακουχίας εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας, τὴν ῥέουσιν μέλι καὶ γάλα, σφύους καὶ ἀβλαβεῖς διεβίβασε, τοὺς δὲ διώκοντας ὀπισθεν αὐτῶν ἀντιθέους Αἰγυπτίους σὺν ἄρμασι τοῦ Φαραὼ εἰς τὴν θάλασσαν πανστρατιᾷ βυθίσασα ἄρδην κατεπόντισεν. Ἡ ὑμετέρα δὲ σεβασμιωτάτη μακαριότης τὴν ἱερὰν καὶ ποιμαντικὴν ταύτην ῥάβδον, τὴν ἐκ θεοῦ δι' ἐμοῦ δεδομένην, ἀνὰ χεῖρας λαβοῦσα, ποιμανον κανονικῶς καὶ θεαρέστως ἐν Θεῷ συλλήπτορι τὸ ἐμπιστευθὲν σοι λογικὸν χριστῶνυμον πλήρωμα. Ἀποσοβοῦσα μὲν πόρρω τῆς ἐμπιστευθείσης σοι ποιμνῆς ταύτης καὶ εἰς βυθὸν ἀπωλείας παραπέμπουσα πάνθ' ὅσα διεστραμμένα καὶ θεοστνυγῆ καὶ ἀπάδοντα τῇ ἐκκλησιαστικῇ θεομοθεσίᾳ καὶ κανονικῇ διατάξει κατὰ τοὺς ὄρους τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, τοὺς δὲ ὀρθοδόξους καὶ ἀληθινούς νέους Ἰσραηλίτας, τὰ τέκνα τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἀπὸ τῆς νοητῆς Αἴγυπτου καὶ πάσης αἰρέσεως ἐπιβλαβοῦς διαβιβάζουσα εἰς τὴν ὄντως ἀληθινὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας καὶ διὰ νομῶν σωτηριωδῶν τῆς εὐαγγελικῆς χάριτος εἰς αὐτὴν ἀνάγουσα τὴν ἀνώλεθρον καὶ ἀίδιον καὶ ἀθάνατον βασιλείαν τῶν οὐρανῶν εἰς ἔτη πάμπολλα καὶ εὐδαίμονα ἐν εἰρήνῃ καὶ θεαρέστῳ πολιτείᾳ. Ναί, γένοιτο, Χριστὲ βασιλεῦ.

8

163β "Ετερον ἐκβληθὲν ἐκ τοῦ Κώδικος τῶν πατριαρχικῶν γραμμάτων τοῦ αὐτοῦ.

Ὁ μὲν θεοπτικώτατος ἐκεῖνος μέγας Μωυσῆς διὰ τῆς θρυλουμένης ἐκείνης τερατουργοῦ ῥάβδου τοὺς μὲν Ἰσραηλίτας ἀπὸ τῆς ἐν Αἴγυπτῳ δουλείας καὶ κακουχίας εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας, εἰς γῆν ῥέουσιν μέλι καὶ γάλα, σφύους καὶ ἀβλαβεῖς διεβίβασε, τοὺς δ' ἀντιθέους Αἰγυπτίους εἰς τὴν θάλασσαν πανστρατιᾷ βυθίσας ἄρδην κατεπόντισεν. Ἡ

135. Τὸ ἴδιο κείμενο ἀπαντᾷ καὶ στὸ φ. 20α τοῦ ἴδιου κώδικα.

ὑμετέρα δὲ παραγιότης, δέσποτα Οἰκουμενικῆ Πατριάρχα, τὴν ἱερὰν καὶ ποιμαντικὴν ταύτην ῥάβδον, τὴν ἐκ Θεοῦ σοι δι' ἐμοῦ δεδομένην, ἀνὰ χεῖρας λαβοῦσα ποιμανον κανονικῶς καὶ θεαρέστως ἐν Θεῷ συλλήπτορι τὸ ἐμπιστευθὲν σοι λογικὸν χριστῶνυμον πλήρωμα, ἀποσοβοῦσα μὲν πόρρω τῆς θείας ποιμνῆς ταύτης καὶ εἰς βυθὸν ἀπωλείας παραπέμπουσα πάνθ' ὅσα διεστραμμένα καὶ θεοστνυγῆ, ἀκατάλληλά τε καὶ ἀπάδοντα τῇ ἐκκλησιαστικῇ θεομοθεσίᾳ καὶ κανονικῇ διατάξει, τοὺς δὲ ὀρθοδόξους τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας προμάχους καὶ ἀληθινούς νέους Ἰσραηλίτας ἀπὸ τῆς νοητῆς Αἴγυπτου διαβιβάζουσα εἰς τὴν ὄντως ἀληθινὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας καὶ διὰ νομῶν σωτηριωδῶν τῆς εὐαγγελικῆς χάριτος εἰς αὐτὴν ἀνάγουσα τὴν ἀνώλεθρον καὶ ἀίδιον καὶ ἀθάνατον βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἐδραζομένη θεόθεν ἐπὶ τὸν οἰκουμενικὸν καὶ ὑπέρτατον τοῦτον θρόνον εἰς ἔτη πάμπολλα καὶ εὐδαίμονα ἐν εἰρήνῃ καὶ θεαρέστῳ πολιτείᾳ. Γένοιτο, Χριστὲ βασιλεῦ.

9

[Ἔτερον]

164a Ὁ μὲν θεόπτης καὶ προφήτης Μωυσῆς τῇ προφητικῇ ἐκείνῃ ῥάβδῳ τοὺς Ἰσραηλίτας διὰ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης ἀσωεῖς καὶ ἀβλαβεῖς διεφύλαξεν, ἐκείνους μὲν ἀσφαλῶς διαβιβάσας, τοὺς δὲ φαραωνίτας πανστρατιᾷ ἐν τοῖς ὕδασι καταποντίσας καὶ διὰ τοῦ τοιοῦτου θαύματος τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ πανσθενὲς τῆς δυνάμεως αὐτοῦ τοῖς ἅπασιν ἐνδειξάμενος. Τῇ δὲ ὑμετέρᾳ μακαριότητι ἐκ Θεοῦ δεδομένην δι' ἐμοῦ τὴν ποιμαντικὴν ταύτην ῥάβδον λαβὼν, ὡς ῥάβδον δυνάμεως παρὰ κυρίου προφητικῶς ἐξαποστελλομένην σοι, ἴθνη διεπῶν τὸ ἐμπιστευθὲν σοι τοῦ Χριστοῦ λογικὸν ποιμνιον, τοὺς μὲν εὐσεβεῖς καὶ ὑπηκόους πατρικῶς περιέπων καὶ περιθάλπων, τοὺς δὲ ἐναντίους καὶ ἀντιβαίνοντας τῇ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ ἀποσοβῶν τε καὶ ἐξωθούμενος. Καὶ εἴη ἡ εὐχὴ ὑψους χάρις συναντιλαμβανομένη καὶ βοηθοῦσά σοι εἰς κυβέρνησιν ἀπρόσκοπτον τῆς ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἐμπιστευθείσης σοι ποιμνῆς ἱερᾶς εἰς ἐτῶν πολλῶν περιόδους, ἀμήν.

10

165a Προσφώνημα εἰς πρόσκλησιν Πατριάρχου συντεθὲν ἀπὸ φωνῆς τοῦ σοφολογιωτάτου μεγάλου ἐκκλησιάρχου καὶ διδασκάλου κὼρ Κριτίου. Ἐπὶ τελετῇ θείας λειτουργίας¹³⁶.

136. Τὸ κείμενο τοῦ λόγου αὐτοῦ παρέχει στὸ διάστιχο συνώνυμες λέξεις, ἐκφράσεις, ἢ ἐναλλακτικούς γραμματικούς τύπους ὀρισμένων λέξεων ποὺ συμφωνοῦν μὲ τὴ γραφὴ τοῦ κειμένου τοῦ κώδικα Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας 287, φ. 572β-573β. Ὁ 287 παρουσιάζει καὶ

Πάλιν ἡμᾶς ἢ τοῦ πνεύματος χάρις εἰς ἐν συνήγαγε (παναγιώτατε καὶ σεβασμιώτατε ἡμῶν ἀθόνητα καὶ δέσποτα Οἰκουμενικῆ Πατριάρχα) καὶ¹³⁷ κοινῆ ἐκ περιτροπῆς ἀπαντῶσαν ἡλίον ἐτήσιον ἀγιστεῖαν καὶ μυστηριώδη¹³⁸ τελετὴν καὶ μυστικῆς πανδαισίας φαιδρὰν προστησαμένη ὑπόθεσιν εἰς εὐωχίαν συγκαλεῖται πνευματικῆν, δεῖπνον εὐαγγελικὸν ἔχουσα¹³⁹ καὶ τράπεζαν προτιθεμένη οὐράνιον δι' ἱερᾶς τελεταρχίας συγκροτουμένην καὶ ἡμᾶς τοὺς φιλεόρτους δαιτυμόνας γενέσθαι παρασκευάζουσαν, οὐ βρωμάτων φθαρτῶν καὶ προσκαίρων ποικιλίᾳ συνισταμένην, οὐδὲ μαγείρων μαγγανεία καὶ κομψεία τεχνουργουμένην, ἀλλ' αὐτὸν τὸν οὐράνιον ἄρτον καὶ τῆς αἰωνίου ζωῆς χορηγὸν εἰς κοινωνίαν παρέχουσαν καὶ μετάληψιν καὶ ἁγιασμῶν τελειοποιῶν καὶ φωτισμῶν ἐνθέω τοὺς μουμένους λαμπρύνουσαν καὶ χαρισμάτων πνευματικῶν ἀφθόρως τούτοις μεταδιδούσαν καὶ νοερῶς τὰς ψυχὰς ἐκτρέφουσαν εἰς μέτρον τέλειον τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ¹⁴⁰.

Καὶ δὴ τελετάρχην καὶ ἀρχιεράρχην μέγιστον τοῦ καθ' ἡμᾶς ἱεροῦ μυστηρίου τοῦδε τῆν ὑμετέραν πλουτοῦσαν σεβασμιωτάτην παναγιώτητα¹⁴¹, ἣν ἢ πολύτροπος τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπία καὶ περὶ τὸ ἡμέτερον γένος κηδεμονία ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς τοῦ νῦν αἰῶνος ἀτυχεστάτη¹⁴² φορᾶ, ὡς ἐν ἀσελήνῳ καὶ ζοφώδει¹⁴³ νυκτὶ καὶ βαθεῖ σκότῳ, οἶον¹⁴⁴ ἡλίον ἄλλον ἐν τῇ μεσαιάτῃ τῆς Ἐκκλησίας περιωπῆ εὐτυχῶς¹⁴⁵ καθιδρύσασα¹⁴⁶, πᾶσαν δι' αὐτῆς δαδουχεῖ τὴν ὑφ' ἡλίον¹⁴⁷ καὶ τὰς ψυχὰς φωτίζει τῶν ὀρθοδόξων τῇ τῶν θεοειδεστάτων αὐτῆς ἀρετῶν ἀγλαΐᾳ τε καὶ λαμπρότητι. Ταύτη τοι καὶ πανταχόθεν συνθέουσιν ὁμοθυμαδὸν τὰ στίφη τῶν ὀρθοδόξων τῶν ἱερῶν αὐτῆς εὐχῶν μεταληφόμενοι καὶ ὡς ἀπὸ τινος εὐανθεστάτου καὶ πολυανθεστάτου λειμῶνος τῶν θεοειδῶν αὐτῆς ἀρετῶν ὁ μὲν

165β τήνδε, ὁ δὲ ἐκείνην ἀποδρε|ψόμενος¹⁴⁸ καὶ ἑαυτοῦ εὐ μάλα¹⁴⁹ ἐπι-

μερικῆς ἐπιπλέον διαφορῆς, ἢ σημαντικότερη ἀπὸ τῆς ὁποῖας εἶναι ἢ παράλειψη λέξεων καὶ ὀλόκληρων προτάσεων.

137. εἰς 287 καὶ διάστιχο 315.

138. τελετὴν μυστηριώδη 287.

139. ἔχουσα εὐαγγελικὸν 287.

140. εἰς ... Χριστοῦ παραλείπει 287.

141. πατρότητα 287 καὶ διάστιχο 315.

142. Παραλείπει 287.

143. καὶ ζοφώδει παραλείπει 287.

144. ὡς 287 καὶ διάστιχο 315.

145. Παραλείπει 287.

146. ἀνιδρύσασα 287.

147. ὑφ' ἡλίον 287.

148. ὁ μὲν... ἀποδρεψόμενος: ἀποδρεψόμενοι ὁ μὲν τήνδε... 287.

149. Παραλείπει 287.

κοσμήσοντες τοῖς πνευματικοῖς ἐφοδίοις¹⁵⁰. Καὶ δῆτα πατρικῆς εὐμενείας καὶ φιλοστόργου ἀποδοχῆς ἀξιούμενοι ἀπίασιν ἕκαστος εὐφραίνόμενοι καὶ ἐπαινέται τῶν πλεονεκτημάτων τοῦ θειοτάτου πατρὸς καθίστανται διαπρῦσοι, καὶ περιλαλεῖται πανταχοῦ τῶν χριστομιμήτων πράξεων καὶ πατρικῶν εὐεργετημάτων τὸ πλῆθος ἅμα καὶ μέγεθος¹⁵¹.

Οἱ γὰρ εὐεργετημένοι παρ' αὐτῆς τὴν εὐγνωμοσύνην ἐπιδεικνύμενοι καὶ τοὺς ἐπαίνους¹⁵² διελόμενοι¹⁵³, ὁ μὲν τις τὸ καθ' ὑπερβολὴν ταπεινόφρον καὶ πρὸς πάντα εὐπρόσιτον καὶ εὐπροσῆγορον καὶ μειλίχιον ἦθος καὶ τὸ ὡς ἀπὸ γνησίας καὶ ἐνδιαθέτου πατρικῆς στοργῆς εἰλικρινῆς ἀσπάξεται καὶ σεμνύνει, καὶ μυρίους ἐπαίων ἀνθεσιν καταστέφει. Ὁ δὲ τὸ περὶ τὰ θεῖα διαπύρως ἐδλαβῆς καὶ τὴν ἐν δόγμασιν ἀκρίβειαν καὶ τὸ περὶ τὴν ἱερὰν καὶ ἀμόμητον ἡμῶν πίστιν ἀγίον καὶ ἑδραῖον οὐρανομήγεσιν εὐφημίαις γεραίρει καὶ ἀνυμνεῖ. Ἄλλος τὸ ἐν εὐχαΐς καὶ θείαις ὑμνωδίαις σύντονον¹⁵⁴ καὶ ἀραρότως ἰδρῦμένον καὶ ὅλως εἰς οὐρανοῦς ἀνατεταμένον καὶ ἐν ὀλίκῳ σώματι πρὸς τὰς ἀύλους φύσεις ἐκ τῶν ἐνότων διαμιλλώμενον ἐκπλήττεται καὶ ἐκθειάζει. Ἔτερος¹⁵⁵ τὴν σοφίαν καὶ διδασκαλίαν ἐν ἐπαίνῳ προτίθεται, οὐ τὴν θύραθεν μόνον καὶ καταργουμένην καὶ ὀλίγον λόγον παρὰ τοῖς εὐσεβέσιν¹⁵⁶ ἀξιουμένην, ἀλλὰ πολλῶν μᾶλλον τὴν περὶ Θεοῦ καὶ τὰ θεῖα φιλοσοφοῦσαν καὶ πρὸς τὰ ἄνω χειραγωγούσαν τοὺς ποιμαινομένους καὶ τελουμένους καὶ ἵνα συνελόντες εἴπωμεν (οὐδὲ γὰρ τοῖς καθ' ἕκαστον ἐπιέναι τῶν ὑμετέρων κατορθωμάτων, μὴ ὅτι γε ἡμῖν τοῖς ἀπειρώς καὶ ἀμαθῶς περὶ τὰ τοιαῦτα διακειμένοις, ἀλλὰ γε καὶ τοῖς διὰ μακροῦ χρόνου ἐξηγημένοις καὶ μεμελετη-
166α κόσι τὸν κατὰ δῆτορας λόγον καὶ διὰ βίου παντὸς || τὴν περὶ τοὺς λόγους εὐτεχνίαν πεπονημένους σπουδῆν πάντως ἀμήχανον) πᾶς τις ἕκαστος τῶν προσιόντων τῇ ὑμετέρᾳ σεβασμιωτάτῃ πατρότητι ἐν εἶδος ἀρετῆς ἀπολαβὸν καὶ δρεψάμενος, πολλῶν ὄντων καὶ διαφόρων, καὶ τούτῳ ἐπικοσμηθεὶς καὶ ἐλλαμφθεὶς τὴν διάνοιαν, μεμνημένος τε εὐσεβῶς καὶ τετελεσμένος¹⁵⁷, χαίροντι καὶ φαιδρῶ τῷ προσώπῳ τῶν ἐγκωμίων ἀπάρχεται καὶ τὰς χάριτας τῷ κοινῷ πατρὶ καὶ εὐεργέτῃ¹⁵⁸ εὐγνωμό-

150. τοῖς πνευματικοῖς ἐφοδίοις παραλείπει 287.

151. τῶν χριστομιμήτων... μέγεθος: τὸ πλῆθος καὶ μέγεθος τῶν χριστομιμήτων αὐτῆς ἀρετῶν καὶ πατρικῶν εὐεργετημάτων 287.

152. Οἱ γὰρ... ἐπαίνους παραλείπει 287.

153. καὶ δῆτα διελόμενοι τοὺς ἐπαίνους 287.

154. καρτερικὸν 287 καὶ διάστιχο 315.

155. Παραλείπει 287.

156. τῆς Ἐκκλησίας 287.

157. μεμνημένος... τετελεσμένος: καὶ εὐσεβῶς μνηθεὶς καὶ τελεσθεὶς 287. Στὸ διάστιχο οἱ κατὰ λέξεις τῶν μετοχῶν στὸν ἀόριστο.

158. καὶ κοσμήτορι διαβόητον ὁμολογεῖ 287 καὶ περιθώριο 315.

νωσ ἀποθύει¹⁵⁹.

Τί δὲ ἡμεῖς οἱ πολλῶ τῶν ἄλλων ἐγνωμονέστερον ἔχοντες καὶ πλείονος ἀνέκαθεν τῆς εὐεργεσίας καὶ χάριτος καὶ πατρικῆς φιλοστοργίας ἠξιομένοι; Μῶν σιγῇ παρελθεῖν ἀνεξόμεθα τὸ τηλικούτον τῆς εὐεργεσίας μέγεθος καὶ ἀχαριστίας νοσήσομεν; Οὐδὲ κατὰ τὸ ἡμῖν ἐφικτὸν τῷ θειοτάτῳ ἡμῶν δεσπότη τῆν¹⁶⁰ διὰ λόγον χάριν ἀφοσιωσόμεθα; Οὐ μὲνον, ἀλλὰ χρεωκοπίαν τῶν ὑπηργμένων ἐξαιτησόμενοι, τοῖς δυνατοῖς, εἰ καὶ μὴ τοῖς κατ' ἀξίαν ἀμεῖψαι σου τὴν καλοκάγαθίαν εὖ μάλα προθυμούμεθα¹⁶¹, διὰ βραχείων τε καὶ ἀκόμψων ῥημάτων καὶ οἷς τὸ ἄπλαστον καὶ ὄλωσ εὐσεβέστατον τῆς θειοτάτης σου ψυχῆς ἦθος χαίρειν ἐπιγνώσκομεν, καταθέσθαι τὰς χάριτας θαρδρόντως κατετολμήσαμεν. Τοιγαροῦν¹⁶² τῶν μὲν ἄλλων εὐαγεστάτων¹⁶³ αὐτῆς ἀρετῶν καὶ ἐνθέων¹⁶⁴ προτερημάτων τῷ πλήθει καὶ μεγέθει νικώμενοι καὶ μηδεμίαν λόγου δύναμιν ἔχοντες εἰς τὴν κατ' ἀξίαν αὐτῶν εὐφημίαν, ἑτέροις τούτων¹⁶⁵ παραχωροῦμεν, εἰ πως κάκεινοις ἐφικτὸν¹⁶⁶ γένοιτο ἢ κατ' αὐτὰ εὐφημία, μόνης δὲ τῆς φιλανθρωπίας καὶ σπλαγγικωτάτης φιλοστοργίας αὐτῆς ἐξεχόμενοι, οὐδ' ἅρῳ¹⁶⁷ καὶ ἐν προοιμίῳ ἀρχόμενοι ὑπεμνήσαμεν τὴν ἐτήσιον τῆς τελετῆς ἀγιστεῖαν τὰς ἀφορμὰς ἡμῖν παρασχέσθαι τῆς διὰ λόγον εὐχαριστίας¹⁶⁸, τοῖς ἱεροῖς αὐτῆς ποσὶ τέως προκαλινοῦμεθα¹⁶⁹ καὶ σφοδρῶς περιπτυσσόμενοι ἰκέται θεομοὶ προσκα||θήμεθα¹⁷⁰ καὶ ἀντιβολοῦμεν ὅλην ψυχῆ¹⁷¹ τὴν πατρικωτάτην αὐτῆς ἐμμένειαν ἐπινεῦσαι ἀσμένως¹⁷² τῇ κοινῇ παρὰ πάντων ἡμῶν προσαγορευομένη¹⁷³ ἱκετηρίᾳ, ἄλλως τε οἴκοθεν ἔχουσαν τὸ συμπαθὲς καὶ φιλόστοργον καὶ ἐπιλωμένην ῥαδίως ταῖς τῶν τέκνων ἅμα καὶ δούλων μετ' αἰδοῦς ἱκεσῆσταις¹⁷⁴. Οἱ γὰρ ἐν τῷ ναῶ καὶ τῇ ἐνορίᾳ τῆς θεομήτορος, ἥτις τῇ τῆς

159. ἐγνωμόνος ἀποθύει παραλείπει 287.

160. τῆ τῆν 287.

161. προτεθυμούμεθα καὶ 287 : στὸ διάστιχο -τεθυμή-.

162. καὶ δῆτα 287 καὶ διάστιχο 315.

163. θειοτάτων 287.

164. ἡμθέων 287 καὶ διάστιχο 315.

165. ταῦτα 287.

166. ἐφικτῆ 287.

167. δι' ἦν 287 καὶ διάστιχο 315.

168. καὶ 287.

169. προκαλινοῦμενοι 287.

170. προσκαθεζόμεθα 287.

171. ὅλην ψυχῆ παραλείπει 287.

172. ἰλέως 287 καὶ διάστιχο 315.

173. προσαγομένη 287.

174. ἄλλως τε... ἱκεσῆσταις παραλείπει 287.

Ἐλπίδος προσηγορία σεμνύνεται, διατελοῦντες χριστόνυμοι¹⁷⁵, τὰ πνευματικὰ τέκνα καὶ λογικὰ πρόβατα σοῦ τοῦ εὐαγγελικοῦ¹⁷⁶ ἀρχιποιμένος καὶ θειοτάτου πατρὸς¹⁷⁷ τῷ πνευματικῷ αὐτῆς πόθῳ περικαιόμενοι καὶ διαπόρῳ εὐλαβείᾳ ἀναφλεγόμενοι μεθ' ὅσης αἰδοῦς καὶ ὑποκλίσεως δι' ἡμῶν τῶν ταπεινῶν αὐτῆς δούλων τὴν ἱκέσιον δέησιν¹⁷⁸ τῇ σεβασμιωτάτῃ αὐτῆς προσάγουσιν κορυφῇ καὶ κατὰ τὸ ἀνέκαθεν κεκρατηκὸς ἔθος τὴν παρὰ τὸν ναὸν καὶ τὴν ἐνορίαν σωματικῆς αὐτῆς ἀφίξιν καὶ παρουσίαν ἐπιζητοῦσιν ἐνθέρμως καὶ εὐλαβῶς ποτινῶνται καὶ ὡς ἀρχιεράρχην μέγιστον τὴν ἀγιοτάτην τελετὴν καὶ ἱεραρχικὴν εὐχαριστίαν τῆς λογικῆς καὶ ἀναιμάκτου θυσίας τῷ θεῷ καὶ πατρὶ τῶν ὄλων¹⁷⁹ τελεταρχικῶς καὶ πατριαρχικῶς προσενεγκεῖν¹⁸⁰ καὶ μυσταγωγῆσαι ἐν κατανώξει ψυχῆς ἐκλιπαροῦσιν, ἀγισθῆναι τε καὶ τελεσθῆναι διὰ τῆς ἱερωτάτης καὶ πατριαρχικῆς δεξιᾶς καὶ εὐλογίας ἀφθόνου ἀξιοθῆναι καθικετεύουσιν καὶ προσκαλοῦνται ἄρ' ὄν κοινῇ πάντες ἐπὶ τοῦτο πανευλαβῶς τε καὶ αἰδημόνως τὴν ὑμετέραν ἀκρότητα, ἐπιτυχεῖν τοῦ ποθομένου διὰ τὴν πατρικὴν φιλοστοργίαν τυγχάνοντες εὐέλπιδες¹⁸¹. Ἦν ὁ τῶν ὄλων Θεὸς διὰ πρεσβειῶν τῆς ἡμῶν δεσποίνης καὶ θεομήτορος περιφρουροῖ ἀσωτῆ καὶ παναίσιον καὶ ὕγεια ἐπειλημμένην, στηρίζει τε καὶ ἰδρύει ἐπὶ τοῦ ἀποστολικοῦ καὶ οἰκουμενικοῦ θρόνου μετὰ μακροβιότητος καὶ 167α περισκεπῶν || ἀστασίαστον, εἰρηρικὴν, ἀτάραχον, εὐθυμὸν τε καὶ εὐφραινομένην καὶ περιέποι ἀνέπαρον καὶ ἀνεπιβούλευτον καὶ πάσης ἀντικειμένης προσβολῆς κρείττονα, καὶ λυπηρῶν συμπτωμάτων ἀνωτέραν, συμποιμαίνων καὶ συνδιεξάγων αὐτῇ τὴν ἀνωτάτω ταύτην καὶ πρωτίστην καὶ μεγίστην τῆς Ἐκκλησίας ἀρχὴν καὶ συνδιθύνων τὴν παγκόσμιον ὁλκάδα τοῦ χριστωνόμου πληρώματος καὶ¹⁸² χαριζόμενος αὐτῇ γῆρας λιπαρὸν καὶ βαθύτατον μετὰ πάντων τῶν ἐφετῶν καὶ καταθυμίων.

175. Οἱ γὰρ ἐν τῷ ναῶ... χριστόνυμοι: Ἔστι δὲ αὕτη, οἱ τῆς ἐνορίας τῆς ὑπεραγίας ἡμῶν Θεοτόκου τῆς Ἐλπίδος εὐσεβεῖς χριστιανοὶ 287.

Γιὰ τὸ ναὸ βλ. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, Ἐκκλησιαί Βυζαντιναὶ ἐξακριβούμεναι (κυρίως ἡ Θεοτόκος τῶν Κύρου). Συμπλήρωμα τοῦ Βυζαντινοῦ Ἐορτολογίου, Κωνσταντινούπολις 1900, σ. 26, 30, 69-71, 138.

176. θειοτάτου καὶ 287.

177. θειοτάτου πατρὸς παραλείπει 287.

178. τὴν ἱκέσιον δέησιν παραλείπει 287.

179. τῷ θεῷ... ὄλων παραλείπει 287.

180. μυσταγωγῆσαι καὶ ἱερουργῆσαι 287 καὶ διάστιχο 315.

181. ἐπιτυχεῖν... εὐέλπιδες παραλείπει 287.

182. συμποιμαίνων... πληρώματος, καὶ παραλείπει 287.

11

199a Λογύδιον εις τὴν κοίμησιν τῆς Θεοτόκου συντεθὲν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου Κριτίου καὶ ἐκφωνηθὲν παρὰ τοῦ Πατριάρχου κὺρ Σεραφεῖμ ἐν τῇ μνήμῃ αὐτῆς.

Ἀνίσως καὶ κάθε καιρὸς εἰς τοὺς εὐσεβεῖς καὶ ὀρθοδόξους εἶναι εἰς προσευχὴν ἀρμόδιος, ἐδλογημένοι χριστιανοί, καθὼς μᾶς συμβουλεύει ὁ μακάριος ἀπόστολος Παῦλος λέγων ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι, ὁ παρὼν καιρὸς εἶναι πλέον ἀρμοδιώτερος εἰς τὸ νὰ ἐπικαλεσθῶμεν τὴν παρὰ Θεοῦ χάριν τε καὶ βοήθειαν. Καιρῶ γὰρ δεκτῶ ἐπήκουσά σου καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐβοήθησά σοι, ἐπειδὴ καὶ ἔχομεν πρεσβυτήν καὶ μεσίτριαν τὴν ὑπεράγαθον θεϊκὴν καὶ ἀειπάρθενον Μαρίαν, τῆς ὁποίας ἐκτελέσαντες τὴν ἀγίαν νηστείαν εορτάζομεν σήμερον φαιδρῶς καὶ χαρμοσύνως τὴν ἀγίαν κοίμησιν καὶ ἔνδοξον μετάστασιν, ἔχοντες βεβαίαν παρηγορίαν καὶ ἀσφαλεστάτην ἐλπίδα τῆς σωτηρίας μας τὴν παρὰ τὸν υἱὸν τῆς καὶ Θεοῦ ἡμῶν μετὰ πολλῆς παρθένιας ὑπὲρ ἡμῶν μεσιτείας, μὲ τὴν ὁποίαν καὶ ἕως τώρα ἐφυλάχθημεν χάριτι Χριστοῦ ὑγιεῖς ψυχικῶς τε καὶ σωματικῶς καὶ ἐλεύθεροι κατὰ τὸ δυνατόν τῶν παγίδων τοῦ διαβόλου, πεφυλαγμένοι ἐν τῇ πίστει καὶ εὐσεβείᾳ, καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ἐλπίζομεν καὶ διαφυλαχθῶμεν ἀβλαβεῖς καὶ ἀνεπηρέαστοι, καταφεύγοντες εἰς τὸν λιμένα τῆς προστασίας καὶ μεσιτείας τῆς, εἰς τὸν ὁποῖον ὅσοι προστρέχουσι μετ' εὐλαβείας καὶ πίστεως κανένας δὲν γυρίζει κατησχυμμένος, ἀλλὰ πάντες πρὸς τὸ συμφέρον τῆς αἰτήσεως ἀξιοῦνται τῆς χάριτος καὶ ἀπολαμβάνουσι τὴν εὐεργεσίαν.

Τώρα εἶναι καιρὸς ἀρμόδιος, ἐπειδὴ καὶ μετέστη τῶν τῆδε ἡ πανάμωμος νόμφη καὶ καθαρωτάτη παρθένος καὶ ἐκάθησεν ἐκ δεξιῶν εἰς τὸν θρόνον τῆς δόξης τοῦ υἱοῦ καὶ Θεοῦ, καθὼς ὁ προφήτης λέγει, παρέστη ἡ βασίλισσα ἐκ δεξιῶν σου ἐν ἱματισμῶ διαχρύσω περιβεβλημένη πεποικιλμένη. Τώρα εἶναι καιρὸς, ἐπειδὴ καὶ ζητοῦμεν βοήθειαν καὶ φύλα-

199β ξιν || ἀπὸ λοιμικῆ πάθη. Ἴδου νῦν καιρὸς εὐπρόσδεκτος, ἰδου νῦν ἡμέρα σωτήριος, τώρα ὅπου οἱ ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις ὑπεύθυνοι δοῦλοι καὶ ἀπαρῆρσιαστοι ἔχομεν τὴν μητέρα τοῦ Θεοῦ καὶ βασιλέως τῶν ἀπάντων πρὸς τὸν υἱὸν αὐτῆς ὑπὲρ ἡμῶν μεσιτεύουσιν. Διὰ τοῦτο ἐν ἐνὶ στόματι καὶ ὁμοφώνῳ γλώττῃ ἅς ἐπικαλεσθῶμεν θερμῶς καὶ ὀλοφύχως τὴν πανάχραντον μητέρα καὶ βασίλισσαν τῶν ἀπάντων.

Ἐσύ, παναγία ἀειπάρθενε, καὶ θεοτόκε Μαρία, ἡ χαρὰ καὶ ἡ παρηγορία καὶ τὸ κἀνῆμα ὅλων τῶν χριστιανῶν, ἐσύ, ὅπου ἐν τῇ γεννήσει σου ἐφύλαξας τὴν παρθενίαν καὶ ἐν τῇ κοιμήσει σου δὲν ἄφησες τὸν κόσμον, ἀποδεχομένη εὐμενῶς καὶ ἰλέως τὰς μετ' εὐλαβείας δεήσεις καὶ

παρακλήσεις ἡμῶν τῶν ταπεινῶν ἱκετῶν σου καὶ δούλων σου καὶ τὴν προλαβοῦσαν νηστείαν καὶ παράκλησιν τῶν ἀγίων τούτων ἡμερῶν ὅπου ἐκάμαμεν εἰς τιμὴν σου, ὡς θυμίαμα εὐπρόσδεκτον, σκέπασον ἐν τῇ σκέπη σου καὶ διαφύλαξον ὑπὸ τὴν χάριν σου ὅλον καὶ τὸν παρεστῶτα τοῦτον καὶ εὐχόμενον ὀρθόδοξον λαὸν καὶ τὸν ἀπόντα, τὸ ἔθνος τὸ ἅγιον, τὸ βασιλείον ἱεράτευμα, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ μονογενὴς σου υἱὸς ἔχυσεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ τὸ πανάγιον αἷμα, καὶ περιφρούρησον ἅπαντας τοὺς ἐπικαλούμενους τὸ σὸν ὄνομα ἀπὸ δραστῶν καὶ ἀοράτων ἐχθρῶν, ἀπὸ πάσης προσβολῆς καὶ βλάβης ψυχῆς τε καὶ σώματος. Ὁδήγησον αὐτοὺς εἰς τὴν τῶν ἀρετῶν ἐργασίαν, εἰς προκοπὴν καὶ ἐπίδοσιν καλῶν ἔργων, διαφύλαξον αὐτοὺς καὶ ἀπὸ πάσης λοιμικῆς νόσου καὶ οὕτωσοῦν ἄλλον φθοροποιῶ πάθους, χαρίζομένη ὑγίαν, εὐημερίαν καὶ ἀφθονίαν ἐν πᾶσι τοῖς ἀγαθοῖς καὶ ἀξίωσον πάντας νὰ εορτάζωσι χαρμοσύνως τὴν ἀγίαν σου κοίμησιν καὶ μετάστασιν καὶ τοῦ χρόνου καὶ εἰς πολλὰς ἐτῶν περιόδους. Διαφύλαξον τοὺς πανιερωτάτους καὶ θεοπροβλήτους συναδελφούς ἀρχιερεῖς,

200a || τοὺς ὑψηλοτάτους καὶ θεοσεβεστάτους ἀθέντας Οὐγγροβλαχίας καὶ Μολδοβλαχίας, τὸν ἐνδοξότατον μέγαν λογοθέτην καὶ γενικὸν Ἐρμηγέα, τοὺς τιμιωτάτους κληρικούς, τοὺς εὐγενεστάτους ἄρχοντας, καὶ ἅπαντα τὸν χριστῶνυμον καὶ περιούσιον λαόν, καὶ ἀξίωσον ἡμᾶς πάντας, καθὼς ἐδῶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν εὐλαβῶς ἀσπαζόμεθα τὴν ἀγίαν σου εἰκόνα, ἔτσι καὶ ἐκεῖ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν πρωτοτόκων, εἰς αὐτὸν τὸν Παράδεισον, νὰ εἰδοῦμεν αὐτὸ τὸ μακάριόν σου πρόσωπον καὶ νὰ ἀπολαύσωμεν τῆς αἰωνίου δόξης καὶ τρυφῆς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν εἰς τοὺς ἀπεράντους αἰῶνας.

12

242a [...] ἀνάρρησιν τοῦ ὑψηλοτάτου ἀθέντου Ματθαίου¹⁸³ [...] Οὐγγροβλαχίας μετὰ τὴν ἀποβίωσιν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Γρηγορίου Γκίκα Βοεβόδα.

183. Ὁ Ματθαῖος, δευτερότοκος γιὸς τοῦ Γρηγορίου Γκίκα καὶ γαμπρὸς τοῦ χατμάνου Γεωργίου, ἔγινε μεγάλος διερμηγέας τὸ 1728 σὲ ἡλικία μόνον 23 ἐτῶν, ἀφοῦ κατέβαλε 200 πουνγιά γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὸ ἀξίωμα. Τὸ 1752, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ πατέρα του, ἔγινε αὐτὸς ἡγεμόνας τῆς Βλαχίας ἀντὶ γιὰ τὸν ἀδελφὸ του Σκαρλάτο, ὕστερα ἀπὸ ἐνέργειες τοῦ πεθεροῦ του. Τὴν ἡγεμονία τὴ διατήρησε μόνις ὀκτὼ ἢ ἐννέα μῆνες, κατὰ ἄλλη ἐκδοχὴ δεκατέσσερις, ἐξ αἰτίας τῆς γενικῆς κατακραυγῆς ποὺ ξεσήκωσε ἡ διοίκησή του. Ἐναντι πολλῶν χρημάτων ἐξασφάλισε τὴν μετάθεσίν του στὴν ἡγεμονία τῆς Μολδαβίας, ὅπου παρέμεινε δύο χρόνια καὶ ἐπτὰ μῆνες. Μετὰ τὴν καθάρσίν του ἔζησε στὴν Κωνσταντινούπολιν πιεζόμενος συνεχῶς ἀπὸ οικονομικὰ προβλήματα. Παρὰ τὴν εὐνοϊκὴν του μεταχείρισιν ἀπὸ τὸν χρονόγραφο τῆς Ἱστορίας τῆς Μολδαβίας, ὁ Ματθαῖος χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν Ὑψηλάντη «ἀμαθέστατος» καὶ ἀπὸ τὸν Γεδεὼν («ἡλίθιος») καὶ ἡ ἡγεμονία τοῦ τόσο στὴ Βλαχία όσο καὶ στὴ

Προσφώνημα σχεδιασθὲν παρὰ τοῦ σοφολογιωτάτου μεγάλου ἐκκλησιάρχου καὶ διδασκάλου κὺρ Κριτίου καὶ ἐκφωνηθὲν παρὰ τοῦ παναγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κυρίου κὺρ Παΐσιου ἐν τῷ πανσέπτω πατριαρχικῷ ναῶ, ἥνικα ἔλαβε τὴν ἀθθεντίαν Οὐγγροβλαχίας ὁ ὑψηλότατος ἀθθέντης Ματθαῖος Γκίκας Βοεβόδας ἐν τῷ τοῦ γενικοῦ Ἑρμηνέως ἀξιώματι τελῶν, μετὰ τὴν ἀποβίωσιν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Γρηγορίου Γκίκα Βοεβόδα, ἐν ἔτει ,αφνβ' φ Αὐγ[ούστου] λη ἡμέρα.

Ἐπειδὴ ἡ πάνσοφος πρόνοια τοῦ πάντα πρὸς τὸ συμφέρον τὸ ἡμέτερον οἰκονομοῦντος καὶ διεξάγοντος φιλαλήθου Θεοῦ εὐδόκησεν ἐν τοῖς παροῦσι καιροῖς νὰ κοσμήσῃ καὶ νὰ τιμῆσῃ τὸ θεοφροδύητον αὐτῆς ὕψος μετὰ τὴν θεοβράβετον ἡγεμονίαν τῆς ὑψηλοτάτης ἀθθεντίας Οὐγγροβλαχίας, τὴν ὁποίαν ἤλεθῃ ἀπὸ τὸν κραταιότατον καὶ πολυχρόνιον ἡμῶν ἀνακτα ὄχι μόνον διὰ τὰς ἐμφύτους αὐτῆς ἀρετάς, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν πιστοτάτην καὶ προθυμοτάτην τῆς δούλευσιν ὁποῦ ἐφάνη καὶ ἐγνωρίσθη εἰς τὴν κραταιὰν βασιλείαν ἐν τῷ ἀξιώματι τοῦ γενικοῦ Ἑρμηνέως, τὸ δὲ περισσότερον καὶ διὰ τὴν εὐγένειαν τῶν προγόνων καὶ μάλιστα τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει γενομένου αἰοδίμου ἀθθέντου καὶ πατρὸς καὶ γεννήτορος αὐτῆς, τοῦ ὁποίου δὲν ἔχομεν καιρὸν, οὔτε εἶναι τῆς προκειμένης ὑποθέσεως νὰ διηγούμεθα τοὺς θαυμαστοὺς ἐπαίνους καὶ τὰ ἐγκώμια, ὡσὰν ὁποῦ ἔγνωσαν πασιδῆλα καὶ γνωστὰ καὶ αὐτῷ τῷ κραταιοτάτῳ ἀνακτι καὶ τῇ κραταιᾷ βασιλείᾳ καὶ εἰς ὅλην τὴν οἰκουμένην. Τοῦτο δὲ μόνον ἐν συντόμῳ λέγομεν, ὅτι ὁ δίκαιος μισθαποδότης Θεὸς ἀμειβόμενος καὶ τὴν ἀρετὴν τοῦ αἰοδίμου ἐκείνου γεννήτορος αὐτῆς καὶ ἀποδεχόμενος καὶ τὰ χριστιανικώτατα καὶ εὐγενέστατα προτερήματα καὶ πλεονεκτήματα τῆς ὑψηλότητός της, ἐπαξίως καὶ καταλλήλως ἔνευσεν εἰς τὴν καρδίαν τοῦ κραταιοτάτου ἡμῶν ἀνακτος καὶ τὴν ἤλεσε τὸ ὑψηλότατον τοῦτο ἀξίωμα τῆς ἀθθεντίας Οὐγγροβλαχίας.

Ὅθεν κατὰ χρέος ἀπαραίτητον δεόμεθα καὶ παρακαλοῦμεν τὴν ἄπειρον εὐσπλαγγίαν τοῦ οὕτως εὐδοκήσαντος ἀγίου Θεοῦ, πρῶτον μὲν νὰ 242β πολυχρονῆ καὶ νὰ στηρίξῃ αὐτὸν τὸν || κραταιότατον ἡμῶν ἀνακτα διὰ τὴν τοιαύτην ἐπίσκεψιν ὁποῦ ἔκαμε διὰ τὴν κυβέρνησιν τῆς ἀθθεντίας ἐκείνης καὶ τὸν ὑπέροχτον ἐπίτροπον, ἐπομένως δὲ παρακαλοῦμεν καὶ

Μολδαβία ἦταν τελείως ἀποτυχημένη. Βλ. *Cronica Ghiculesilor*, δ.π., σ. 614, 650-676, 684-738. HURMUZAKI, δ.π., τ. XIII, σ. 95, 167-8, 190, 336, 339, καὶ τ. XIV, II, σ. 1132, 1133. Δ. ΦΩΤΕΙΝΟΥ, Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας, τὰ νῦν Τρανσυλβανίας, Βλαχίας καὶ Μολδαβίας, Βιέννη, 1818, τ. 2, σ. 322, 323, τ. 3, σ. 150. Α. ΚΟΜΝΗΝΟΥ-ΥΨΗΛΑΝΤΟΥ, δ.π., σ. 367-8. Μ. ΓΕΛΩΝ, Πατριαρχικαὶ Ἑφημερίδες, σ. 333. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Περὶ φαναριωτικῆς κοινωνίας» ΠΕΦΣΚ, τ. ΚΑ' (1887-9), σ. 65. *Documente privind Istoria României* Βουκουρέστι τ., 1 (1956), σ. 493-4.

δεόμεθα τὴν αὐτὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ νὰ στερεώσῃ καὶ νὰ διαφυλάτῃ τὴν αὐτῆς ὑψηλότητα εἰς τὸν δὴ δεδώρηται αὐτῇ ἀθθεντικὸν τοῦτον θρόνον ἐν ἀκρα ὕψει καὶ εὐτυχίᾳ καὶ εἰρηνικῇ καταστάσει εἰς χρόνους πολλοὺς καὶ πανευδαίμονας, ἐπιλαβόμενος τῆς δεξιᾶς αὐτῆς καὶ ὁδηγῶν αὐτὴν πρὸς τὸ θέλημα αὐτοῦ τὸ πανάγιον εἰς κυβέρνησιν θεάρεστον τοῦ ἐμπιστευθέντος αὐτῇ χριστιανώμου πληρώματος, διαφυλάττων αὐτὴν ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ ἀπὸ παντὸς ἐναντίου, καὶ λυπηροῦ συναντήματος. Οὕτω γένοιτο, Χριστὲ βασιλεῦ.

13

245α "Ἐτερον προσφώνημα συντεθὲν παρὰ τοῦ αὐτοῦ διδασκάλου, ὅτε ἐφημίζετο λαβεῖν τὴν ἀθθεντίαν τῆς Βλαχίας τὸν νῦν ἑρμηνέα τῆς κραταιᾶς βασιλείας Γρηγόριον Γκίκαν¹⁸⁴, κατὰ τὸ ,αφξα' ἔτος, ἐν μηνὶ Μαῖῳ κδῆ.

Ἡ πάνσοφος καὶ παντεπίσκοπος πρόνοια τοῦ πάντα τὰ καθ' ἡμᾶς ἀγαθοδότης οἰκονομοῦντος καὶ διεξάγοντος Θεοῦ, ἡ καὶ καιροῖς ἰδίους καὶ προσήκουσι τῶν μεγάλων πραγμάτων τὰς ἀρχὰς προκαταβάλλουσα πρόβδωθεν καὶ εὐκαιρῶς κατὰ τὴν ἀρῆτον αὐτῆς σοφίαν ἐκφαίνουσα

184. Τὸ προσφώνημα αὐτὸ γράφτηκε λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν καθάρσιν τοῦ Σκαρλάτου Γκίκα ἀπὸ τὴν ἡγεμονία τῆς Βλαχίας (Αὐγ. 1758-7 Ἰουν. 1761) καὶ τὴν ἀνάληψή της ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Μαυροκορδάτο (5 Ἰουν. 1756-9 Μαρτ. 1763) καὶ μᾶλλον δὲν ἐκφωνήθηκε ποτέ. Ὁ Κριτίας τὸ ἔγραψε ὅταν φημιολογίταν με ἐπίταση ὅτι ὁ μέγας δραγουμάνος Γρηγόριος Γκίκας ἐπρόκειτο νὰ λάβει τὴν ἡγεμονία τῆς Βλαχίας. Τὰ γεγονότα τὰ διηγῆται ὁ Α. ΚΟΜΝΗΝΟΣ-ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ, δ.π., σ. 389. Ὁ πεθερὸς τοῦ Γρηγορίου Γκίκα Ἰάκωβος Ρίζος ἐνεργούσε στὴν Πύλῃ γιὰ τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ Σκαρλάτου ἀπὸ τὸν γαμπρὸ του. Ὁ σουλτάνος ὅμως προτιμοῦσε τὸν Κωνσταντῖνο Μαυροκορδάτο, παρὰ τὴν ἀντίδραση ποῦ προέβαλε ὁ μέγας βεζύρης γιὰ τὸ πρόσωπό του. Ὅταν ὁ Ρίζος ἀντελήφθη πὸς οἱ ἐνεργειές του δὲν πρόκειται νὰ τελεσφορήσουν, πρότεινε τὴν ἀνανέωσιν τῆς θητείας τοῦ Σκαρλάτου, ἀλλὰ χωρὶς ἀποτέλεσμα. Ὁ Σουλτάνος διάταξε νὰ γίνῃ ἡγεμόνας ὁ Κ. Μαυροκορδάτος ποῦ κατέβαλε γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ 1000 πουργιά. Ὁ Γρηγόριος Γκίκας ἔγινε, λίγα χρόνια ἀργότερα, πρῶτα ἡγεμόνας Μολδαβίας (18 Μαρτ. 1764-23 Ἰαν. 1767), κατόπιν Βλαχίας (17 Ὀκτ. 1768-5 Νοεμβ. 1769) καὶ τέλος πάλι τῆς Μολδαβίας (27 Σεπτ. 1774-1 Ὀκτ. 1777). Γιὰ τὸν Γρηγόριον Γκίκα βλ. Α. ΚΟΜΝΗΝΟΥ-ΥΨΗΛΑΝΤΟΥ, δ.π., σ. 377, 383, 389, 391, 393, 394, 398, 411, 418, 424, 442, 537, 549, 565. HURMUZAKI, δ.π., τ. XIII, σ. μ', 79 κ.εξ., 83, 87-88, 96, 165-6, 168, 337, 339, τ. XIV, II, σ. 1104, 1172, 1174, 1179, 1180, 1182, 1184, 1187, 1197, 1223, 1227, 1229, 1247, 1256, 1264, τ. XIV, III, σ. 197. Δ. ΦΩΤΕΙΝΟΥ, δ.π., τ. 2, σ. 335, τ. 3, σ. 150. Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, δ.π., τ. III, σ. 462. Σ. ΛΑΜΠΡΟΥ, «Ἐνθυμήσεων ἡτοι χρονικῶν σημειωμάτων συλλογὴ πρώτη» ΝΕ, τ. 7 (1910), σ. 236. Γ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ, «Ἱστορικὰ Σημειώματα ἐκ τοῦ 91 κώδ. τῆς Βιβλιοθήκης Ζαγοράς», ΔΙΕΕΕ (Νέα σειρά) τ. 1 (1928), σ. 54, 62. Α. ΣΑΜΑΡΙΑΝΟ-ΣΙΟΡΑΝ, δ.π., σποραδικά. *Documente privind Istoria României* τ. 1, σ. 494.

και τοῖς πᾶσι δεικνύουσα, ἡ πάντων τῶν κτισμάτων μέχρι και τῶν λεπτοτάτων, αἰσθητῶν τε και λογικῶν δικνουμένη και μηδὲν ἔξω τῆς θείας αὐτῆς κηδεμονίας καταλιμπάνουσα, ὡς καλῶν ἀρχῶν και προκαταβολῶν τῶν μεγαλοπρεπῶς διαλαμπάντων εὐγενεστάτων προγόνων τέλη και γεννήματα τοὺς διαδόχους αὐτῶν ἐφαμίλλω δόξῃ και τιμῇ ἀναθάλλειν ποιεῖ και εἰς ὕψος ἐπαίρει και καταστέφει τοῖς ἐφαρμόζουσιν ἀξιώμασι τῇ τῶν προακμασάντων προγόνων αὐτῶν εὐγενείᾳ, δόξῃ τε και λαμπρότητι, ἐπειδὴ ἠδδόκησεν ἐν τοῖς παροῦσι καιροῖς νὰ τιμῆσῃ και νὰ κατακοσμήσῃ τὴν θεοφροῦρητον αὐτῆς ὑψηλότητα με τὸ ἀξιάγαστον ὕψος τῆς ἀθθεντικῆς και ἡγεμονικωτάτης καθέδρας τῆς ἀθθεντίας Οὐγγροβλαχίας, δικαίαν ἀντίδοσιν και ἐπάξιον γέρας τῶν ἡρωϊκῶν πλεονεκτημάτων τε και ἀσχημάτων τῶν περιφανεστάτων προγόνων τῆς ὑμετέρας ὑψηλότητος και ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν νὰ προβιβᾶσῃ και νὰ κοσμήσῃ καθ' ὁμοίωσιν τῶν λαμπροτάτων προγόνων αὐτῆς, πρῶτον μὲν τῷ τοῦ γενικοῦ Ἑρμηνέως ἀξιώματι, μεγάλην δόξαν και τιμὴν ἐπέχοντι μεταξὺ τοῦ ἡμετέρου εὐγενοῦς και ἀρχοντικοῦ γένους ἐν τῇ βασιλευούσῃ τῶν πόλεων, και νὰ τὴν ἐπισχύσῃ εἰς τὸ νὰ εὐδοκιμήσῃ κατ' ἄκρον ἐν ταῖς ἀνακτορικαῖς και ἡγεμονικαῖς ἐκδουλεύσεσι και ἐπομένως νὰ τὴν ἀνάξῃ και εἰς αὐτὸ τὸ μέγιστον τῆς ἀθθεντικῆς ἡγεμονίας ὕψος και ἀξίωμα.

245β || Αὐτὴ λοιπὸν ἡ πάνσοφος κηδεμονία και πρόνοια τοῦ φιλαγάθου Θεοῦ, ἥτις ἠδδόκησε νὰ ἀνάξῃ ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν και ἀπὸ τιμῆς εἰς τιμὴν τὴν αὐτῆς ὑψηλότητα, παρακαλοῦμεν και δεόμεθα δλοφύχως τῆς ἀπειρου αὐτῆς ἀγαθότητος νὰ τὴν ἐνδυναμώσῃ και νὰ τὴν ἐπισχύσῃ εἰς τὸ νὰ κυβερνήσῃ θεαρέστως τε και φιλανθρώπως τὸ τῆς ἀθθεντίας ταύτης χριστῶνυμον πλήρωμα, και καθὼς ἔως τοῦδε, ἔτζι και εἰς τὸ ἔξῃς νὰ εὐαρεστήσῃ τῷ θεῷ θελήματι, ἔχουσα τὴν εὐμένειαν τοῦ κραταιοτάτου ἡμῶν ἀνακτος και τῶν πολυχρονίων ἡμῶν ἀθθεντῶν και τὴν φιλανθρωποτάτην αὐτῶν δεφένδουσιν. Ὁ δὲ τῶν ἀγαθῶν χορηγὸς Θεὸς νὰ πολυχρονῆ και νὰ στερεώσῃ ἐν τῇ θεοδωρήτῳ ἡγεμονικῇ ταύτῃ καθέδρᾳ τὴν αὐτῆς ὑψηλότητα εἰρηνικῇ, ἀστασίαστον, ἀτάραχον, μεθ' ὑγείας ἀδιακόπου και ζωῆς πολυχρονίου, πανευδαιμονεστάτης τε και πανευχεστᾶτης μέχρι γῆρους λιπαροῦ και πρεσβείου.

14

246α Ἐτερον ἀπὸ φωνῆς τοῦ αὐτοῦ, ὅτε ἐφημιζετο λαβεῖν τὴν ἀθθεντίαν Μολδοβλαχίας κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας τὸν ἀθθέντην Κωνσταντῖνον Ῥακοβίτζαν Βοεβόδαν¹⁸⁵.

185. Καὶ τὸ προσφώνημα αὐτὸ φαίνεται πὼς γράφτηκε σὲ περίπτωσιν ἀνάλογη με τὸ προηγούμενο ποὺ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Γρηγόριο Γκίκα. Δὲν φέρει χρονολογικὴ ἔνδειξη,

Ἡ ἄκρα τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνη τε και φιλανθρωπία, ἡ πάντα τὰ ἀνθρώπινα προνοητικῶς και κηδεμονικῶς διεξάγουσα και κατὰ τὸ προφητικὸν δῆμα ἡ πάντα μεταποιοῦσα και μετασκευάζουσα πρὸς τὸ συμφέρον και λυσιτελὲς τῆς ἀνθρωπίνης ἡμῶν καταστάσεως, ἀείποτε μὲν τοῦ ἰδίου ἀντιλαμβάνεται πλάσματος και τοὺς ἀξίους τοῦ ἰδίου θελήματος ἀνάγουσα εἰς τὸ ἀνώτατον τῆς περιοπῆς ἀξίωμα κατὰ γε τὴν προηγουμένην αὐτῆς θέλησιν και φιλανθρωπίαν κατὰ πάντα καιρὸν οἶδε συμφυλάσσειν και συντηρεῖν εἰς τὸ ὅπερ τετίμηκε και ἐδωρήσατο αὐτοῖς ὑπεροχικὸν ἀξίωμα. Εἰ δὲ ποτε κατὰ τινος λόγους ἀποξῆχθῆτος τῆς ἀνεξιχνιάστου αὐτοῦ οἰκονομίας κατὰ γε τὴν ἐπομένην αὐτῆς θέλησιν, και τοῦτο διὰ τι τέλος ἀγνοούμενον και λανθάνον τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν, παραχωρήσει στερηθῆναι πρὸς καιρὸν τοὺς οἰκειοὺς αὐτῆς τοῦ οὔπερ δεδώρηται και τετίμηκεν ἀξιώματος, ἔμπης οὐδέποτε καταλιμπάνειν οἶδε τοὺς ἑαυτῆς ἔξω τῆς φιλανθρωποτάτης κηδεμονίας τε και προνοίας, καθὼς ἐμπράκτως εἰς τὴν ὑμετέραν θεοσεβεστάτην ὑψηλότητα ἔδειξε, τὴν ὅποιαν τιμήσασα ἐξ ἀρχῆς τῷ ὑψηλῷ ἀθθεντικῷ ἀξιώματι, ὡς ἐκ προγόνων λαμπροτάτω και ἡγεμόνων ἡρωϊκωτάτων, ναι μὴν και πατρός τοῦ ἀοιδίμου ἐκείνου και σεβασμίου αὐτῆς γεννήτορος και ἀθθέντου περιφανεστάτου δικαίως αὐτῇ ὀφειλομένῳ και καταλλήλως ἐφαρμόζοντι και διαπρέφαντι εὐσεβῶς και θεαρέστως ἐν τῷ ὅπερ τετίμηται ἀθθεντικῷ ὕψει, ἀφῆκε 246β στερηθῆναι ταύτης ἐπὶ μικρὸν διὰ τὰς καιρικὰς περιστάσεις, || ὅποιαν τὸν παρόντα αἰῶνα ἀδιαλείπτως περικνκλοῦσι και τὰ ἡγεμονικὰ αὐτὰ ἀξιώματα ἄλλοτε ἄλλως περιφέρουσιν. Οὐκ ἠρέσχετο ὁμως ἐπὶ πολὺ τὸν

ἀλλά, ἐπειδὴ ἀναφέρει ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Ρακοβίτσα πρόκειται νὰ ἐπανέλθει στὸ θρόνο τῆς Μολδοβλαχίας μετὰ ἀπὸ κάποια σύντομη ἀπομάκρυνση, μπορούμε νὰ κάνουμε μερικὲς εὐλογοφανεῖς ὑποθέσεις σχετικὰ με τὸ χρόνο σύνθεσῆς του. Ὁ Κωνσταντῖνος Τζεχάνης Ρακοβίτσα χρημάτισε ἡγεμόνας τῆς Μολδαβίας ἀπὸ 20 Ἰουλίου 1749 μέχρι 22 Ἰουνίου 1753, ὅποτε και μετατέθηκε στὸ θρόνο τῆς Βλαχίας μέχρι τις 8 Φεβρουαρίου 1756, ἀπ' ὅπου ἐπέστρεψε πάλι στὴ Μολδαβία μόνο για ἕνα χρόνο, ὡς τὸ Μάρτιο τοῦ 1757. Τὴν ἡγεμονία τῆς Βλαχίας ἐπανάκτησε στις 9 Μαρτίου 1763 και τὴ διατήρησε μέχρι τὸ θάνατό του στις 26 Ἰανουαρίου 1764. Τὸ διάγραμμα αὐτὸ δείχνει καθαρὰ πὼς οἱ μεταθέσεις του ἀπὸ τὴ μία ἡγεμονία στὴν ἄλλη δὲν ἀφήνουν κανένα κενὸ μεσοδιάστημα μέχρι τὸ Μάρτιο τοῦ 1757. Ἐπομένως φαίνεται πιθανὴ ἡ ὑπόθεση πὼς τὸ προσφώνημα γράφτηκε ὄχι πολὺ καιρὸ μετὰ τὸ 1757, ἴσως τὸ 1758, πρὶν δηλαδὴ γίνουν οἱ τοποθετήσεις τοῦ Σκαρλάτου Γκίκα στὴ Βλαχία και τοῦ Ἰωάννη Καλλιμάχη στὴ Μολδαβία, ἔταν ὑπῆρχαν φήμες πὼς ὁ Ρακοβίτσα πρόκειται νὰ ἐπανέλθει στὸ θρόνο τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης. Για τὸν Κωνσταντῖνο Ρακοβίτσα βλ. Α. ΚΟΜΝΗΝΟΥ-ΥΨΗΛΑΝΤΟΥ, ὁ.π., σ. 364-5, 369, 371, 374, 395, 397-8. ΗΥRΜΥΖΑΚΙ, ὁ.π., τ. ΧΙΙΙ, σ. 168, 190, 336, 339, τ. ΧΙΥ, ΙΙ, σ. 107, 1122, τ. ΧΙΥ, ΙΙΙ, σ. 193-4. Κ. ΔΑΠΟΝΤΕ, Δανικαὶ Ἐφημερίδες, τ. 1, σ. υκγ'-δ'. Δ. ΦΩΤΕΙΝΟΥ, ὁ.π., τ. 2, σ. 324-5, 330-1. Δ. ΣΑΡΡΟΥ, «Χρονογραφικὰ σημεῖωματα», ΔΙΕΕΕ, τ. 5 (1896-1900), σ. 570. Documente privind Istoria României, τ. 1, σ. 494. Α. ΣΑΜΑΡΙΑΝΟ-ΣΙΟΡΑΝ, ὁ.π., σ. 35, 42, 43, 392. Μ. ΓΕΛΕΩΝ, «Περὶ φαναριωτικῆς κοινωνίας», ΠΕΦΕΚ, τ. ΚΑ' (1887-9), σ. 61.

οικεῖον θεράποντα καὶ πιστὸν ἡγεμόνα καὶ ἄρχοντα στερίσκεισθαι τῆς θεοδότου ταύτης τιμῆς, ἀλλ' ὡς δίκαιος ἔφορος τῶν ἀπάντων Θεὸς τὴν ἐξ ἀρχῆς ἀρετὴν αὐτῆς ἀμειβόμενος καὶ τοὺς ὑπηκόους κατοικτεῖρας, ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἡγεμονίας αὐτῆς πολλῆς φιλανθρωπίας ἀξιοθέντας, ἐπα- νήγαγε καὶ αὐθις καὶ ἀνεβίβασε τῇ παντοδυνάμῳ χάριτι αὐτοῦ εἰς τὴν προτέραν τῆς ἡγεμονίας τάξιν τε καὶ ἀξίαν καὶ ἐδωρήσατο αὐτῇ τὸν ὄν- περ καὶ πρότερον χριστιανικῶς καὶ φιλανθρωπῶς φρονόμησε θρόνον τῆς Μολδοβλαχίας.

Εἴη λοιπὸν δεδοξασμένον καὶ ὑπερευλογημένον τὸ θεῖον αὐτοῦ ὄνο- μα, τὸ ἀείποτε ἐν ἑλέει καὶ φιλανθρωπία τοὺς οἰκείους καὶ ἀξίους αὐ- τοῦ θεράποντας ἐπισκεπτόμενον καὶ εἰς τὴν ἀνήκουσαν κατὰ πάντα και- ρὸν προάγον τιμῆν, τοῦ ὁποίου ἡ ἄπειρος χάρις νὰ διαφυλάττῃ τὸ ἀξιά- γαστον αὐτῆς ὕψος ἐν ἄκρῳ ὑγιείᾳ καὶ πανευδαιμονεστάτῃ εὐτυχίᾳ, εἰρη- νικῇ τε καταστάσει καὶ πολυχρονίῳ στερεώσει ἀδιάσειστον καὶ ἀκλό- νητον εἰς τὸν ὄνπερ δεδώρηται καὶ αὐθις αὐτῇ ἡγεμονικὸν θρόνον, συμ- περιφρουρῶν αὐτῇ τοῦτον ἀνεπιβούλευτον, ἀμετακίνητον καὶ κατεστη- ριγμένον εἰς πολλὰς ἡλίου κυκλοφορίας, χαριζόμενος τῷ θεοφρουρητῷ αὐτῆς ὕψει πάντα τὰ ἐφετὰ καὶ καταθύμια καὶ τὴν τοῦ κραταιοτάτου ἀνα- κτος καὶ πολυχρονίου ἡμῶν αὐθέντου διηνεκῆ εὐμένειαν καὶ σκέπην καὶ δεφένδουσιν ἐπὶ τῷ μένειν ἀνωτέραν πάσης καὶ παντοίας ἐπιβούλου χει- ρὸς καὶ λυπηρᾶς περιστάσεως.

Β'. Ἀπὸ τὸν κώδικα τῆς Μονῆς Γρηγορίου 99

15

1α Τῆς σειρηνίου γλώττης τοῦ διδασκάλου Κριτίου.

Τῷ ἐκλαμπροτάτῳ, εὐσεβεστάτῳ καὶ γαληνοτάτῳ αὐθέντῃ καὶ ἡ- γεμόνι πάσης Οὐγγροβλαχίας κυρίῳ κυρίῳ Στεφάνῳ Καντακουζηνῷ λό- γος προσφωνηματικός.

[Κ]αὶνά μοι ἐκ προοιμίων προσπίπτει τὰ τῆς ὑποθέσεως καὶ ἀντί- θετα, θεοσεβέστατε ἡγεμόν, εἰς τὸν ἀγῶνα τουτοῦ ἐμαντὸν καθιστῶντι καὶ τὸν νοῦν ἔλκει καὶ μερῖζεται ἀμφιταλάντοις ἐνοίαις ἰσοδρόπως τα- λαντευόμενον καὶ ἀμηχανεῖν διόλου παρασκευάζεται, τίνος ἂν μᾶλλον γενόμενος ἀσφαλέστερος εἶην καὶ τοῦ σκοποῦ ἐπιτυχέστερος. Ἐὰρ σιγῆν ἀσπασάμενος φυλακὴν ἐπιθείην τῷ στόματι, ὁμολογήσας ἀνευθουριά- στως ὑπὲρ τὴν δύναμιν τὴν ἐμὴν εἶναι τοῦ γχεῖρημα καὶ τουτὶ μόνον εἰς νίκην προσλάβοιμι, τὸ ἥττηθῆναι τοῦ πράγματος διὰ τὸ λόγους ἐξευρεῖν

καταλλήλους οὐκ ἔχειν τοῖς κατορθώμασιν; Ἡ λέγειν δοῖν τῇ γλώττῃ καὶ πλέκειν ἐκ τῶν ἐνότων τὴν εὐφημίαν τῶν ἀκροατῶν, ὡσπερ τὶ χρέος ἀπαιτούντων τὸν λόγον καὶ τοῖς ἡδίστοις ἀφηγήμασι τῶν ὑμετέρων πλεονεκτημάτων καὶ ἀκοῆν καὶ διάνοιαν κατατέρειπει ἐφιμεμένων; Ἄλλ' οὐδέτερον τούτων ἐδόκει μοι ἐγκατόρθωτον. Ἀφορῶντι μὲν γὰρ εἰς τὸ τῆς θείας προνοίας ἀκατανόητον πέλαγος καὶ εἰς τὰ βάθη τοῦ πνεύματος διακλύπτοντι, τὴν τε τῆς ἡγεμονίας περιαθροῦντι ἀνάδρῃσιν ὠδονομένην μὲν ἐκπαλαί τῷ πανσόφῳ ἀριστοτέλῃ Θεῷ, ἀναφανείσαν δ' ἀθρόον ἐφ' ἡμῶν θάμβει καὶ ἀφασίᾳ συνέχεσθαι ἐπεισιν, ὡσπερ ἀστραπὴν τινὶ τῷ ἀδο- κήτῳ κατελλαμφθέντι καὶ σιγῇ θαυμάζειν || ἐπέρχεται τῶν τοῦ Θεοῦ θαυμασιῶν τὴν ὑπὲρ λόγον ἐνεργεῖαν, ἅτε δὴ ἀνθρωπίνῃ διανοίᾳ καὶ γλώττῃ ὁμολογουμένως οὐσαν ἀνέφικτον, περισκοποῦντί μοι δ' αὐθις ἐτέρωθεν καὶ συνορῶντι ἀρετῆς ἄθλον χορηγηθῆναι σοι θεόθεν τὴν ἀρχὴν καὶ θεο- φιλοῦς βίου δικαίαν ἀντέκτισιν, τοιαύταις τοῦ κρείττονος ἀμειβομένου καὶ τιμῶντος τοὺς ἀρετῆς ἐργάτας ταῖς ἀντιδόσεσι χαρᾶς καὶ προθυμίας συμβαίνει ἐμπίπλασθαι καὶ πρὸς τὸν ἀγῶνα θαρδρόντως ἐπαποδύεσθαι. Διὸ τοῦ δευτέρου μᾶλλον γενόμενος καὶ τῆς ἐνούσης μοι ἀμαθίας παρα- δόξως ἐπιλαθόμενος εἰς λόγους ἐμαντὸν παρατάττω, εἰ καὶ οὐκ ἀξιόμαχον ἀθλητὴν ταῖς ὑμετέραις συμβαλεῖν πράξεσιν, οὐχ ὅπως ἄρας τρόπαιον τοῦ κατ' ἀξίαν ἐφικέσθαι τὸν ἔπαινον ἐμαντῷ περιάψομαι. Μηδὲ γὰρ εἰς τοῦτ' ἀνοίας ἐλάσαιμι, ὡς λόγοις περιλαβεῖν οἴεσθαι δυνήθῃναι τὰ πάντα λόγον ἀνθρώπινον ὑπερπαίοντα, κἂν οἱ ἐξ αἰῶνος ἑητορικῆς μεμνημένοι τὰ ὄργια συνελθόντες ὁμοφώνως τοῦτον φιλοτεχνήσαντο, ἀλλ' ἵνα τῇ ἀληθείᾳ καὶ τῷ δικαίῳ χαρίσαιμι γραφῇ παραδόνς καὶ τὰ ἡλίον λαμπρό- τερα, ἂν οὐδεὶς ἂν ἔξαρκος γένοιτο, ὡσπερ οὐδὲ τοῦ ἡλιακοῦ φωτός καὶ τῆς ἐξ ἐκείνου θερμότητος ὃ μὴ πηρὸς τὰς ὄψεις καὶ ἄνυχος, ἅμα δὲ καὶ τοὺς ἐμὸς λόγους κοσμήσω τῇ ἀφηγήσει τῶν ὑμετέρων προτερημάτων. Εἰς τί γὰρ ἂν ἀπονάμην τῶν λόγων καὶ τῆς ἐκ παιδὸς περὶ τούτους φιλο- πονίας μὴ νῦν αὐτοῖς χρησάμενος, ὅπου τῶν κατορθωμάτων τὸ πλῆθος καὶ μέγεθος μονοουχὶ φωνῆν ἀφιέντα εἰς εὐφημίαν προκαλεῖται τὸν || δαιμόνιον τῆς σῆς ψυχῆς περιηγητὴν ὑπόθεσιν ἀξιόλογον προβαλλόμενα καὶ ὕλην ἐγκωμίων ἀφθορον χορηγοῦντα τῷ ῥήτορι; Ἄλλως τε καὶ τὸ φύσει εὐγνωμον περὶ τὰ τοιαῦτα τῆς ὑμετέρας προφότητος ὑπεισιόν μου τὴν διάνοιαν ταῖς ἐκ τῶν λόγων εὐφημίαις καταστέπει τὴν θεοφροῦρητον αὐτῆς κεφαλὴν ἀναπέπεικεν. Οἶδα γὰρ, ὅτι οὐ τὸ πρὸς ἀξίαν ἀπαιτήσει, οὐ ἀνάγκη πᾶσα ἀπολειφθῆναι τὸν τοῖς ὑμετέροις ἐγκωμίοις ἐπιβαλ- λόμενον, ἀλλ' ἀγαπήσει τοῖς κατὰ δύναμιν, δ καὶ Θεῷ φίλον, καὶ συγγνώ- μης με ἀξιώσει ὡς συμπαθέστατος τὴν ἀρετὴν τῶν δικαίων ἐπαίνων δια- πεσεῖν οὐ φέροντα διὰ τὴν ἐκ τῆς σιωπῆς ἐγγυνομένην ζήμιαν.

Οὐδὲν γὰρ τοῖς ἐπιγυνομένοις μνημεῖον ἀρετῆς καταλείπει, οὐδ' ὡς

ἐν πίνακι παρέχει θεᾶσθαι τῶν κατορθωμάτων τὴν ποιικιλίαν τε καὶ λαμπρότητα. Ὁ γὰρ πανδαμάτωρ οὗτος χρόνος φθορᾶ συνάπτων τὴν γένεσιν καὶ ταῖς ἀρχιστροφίαις καὶ εὐμεταπτώτοις κινήσεσι συνεχῶς μεταβάλλων καὶ διαιωνίζει μὴδὲν τῶν ἀνθρωπίνων ἔων καὶ τὰ κάλλιστα καὶ τὰ περιβλεπτά τῶν ἔργων λήθους βυθοῖς παραπέμπει, ἦν μὴ τις φθὰς γραφῆ παραδῶ καὶ χάριτι ἐγκολάφῃ ὡς ἐν τινι ἀθανάτῳ στηλογραφία, καὶ τῷ αἰῶνι παρέξει συμπαρακτείνεσθαι· εἰ δὲ πολλῶν ἐδοκιμοούντων εἰς τοῦτο τῶν νῦν σοφιστῶν καὶ δητόρων φθὰς αὐτοὺς ὑπῆλθον τὸ βᾶρος ἐγὼ, κρεῖττον ὂν ἢ κατὰ τὴν ἐμὴν δύναμιν, ἔμπης, ὡς ἑμαυτὸν πεῖθω, οὐδ' οὕτω θράσους γραφὴν ὑπέχειν εἶην ἂν δίκαιος. Καὶ γὰρ ἐν σταδίῳ ἀγῶνος προκειμένου, οὐχ οὕτω τὸν ὑπὸ τὸν ὑσπληγον μένοντα καὶ τὸν ἀγῶνα ἀναδόμενον, ὅσον τὸν παραδραμεῖν θαρδ' | ἴήσαντα τὸν δίαυλον καὶ τὴν σὺρῆξιν ὑποστάντα οἱ φιλοθεάμονες εἰώθασιν ἐπαινεῖν, ὡς προδοποιούντα καὶ τοῖς ἄλλοις τὴν συμβολὴν καὶ θεαμάτων πολλῶν καὶ κάλλιστων προφάσεις αὐτοῖς παρεχόμενον.

Ἴσως οὖν καὶ ἡμᾶς τῆς μέμφεως ἐξαιρήσεται τὸ προκατάρξει τοσοῦτον πράγματος καὶ ἀναρῆιπτεῖν κύβον τοιοῦτον, ἐξ οὗ, εἰ μὴδὲν πλεόν τοῖς συναγωνιουμένοις μετέσται, τὸ γοῦν ὑπὲρ τὸ δέον φοβεῖσθαι ὕφρῃσιν ἂν λάβοι αὐτοῖς πέλαγος τῶν ὑμετέρων πλεονεκτημάτων, κἂν γοῦν ἐς βουβῶνας κατὰ τοὺς ἀρτιμαθεῖς κολυμβητὰς πλέεσθαι τολμηθεῖν ἡμῶν πρῶτον πρὸ τῆς κωματώδους γῆς ἐκμελετησάντων τὴν νῆξιν. Οὐδὲ γὰρ ἄλλως ἐπὶ μετεώρου τὸ πλοῖον τοῦ λόγου πιστεύσομεν φέρεσθαι τὸν ὑπόντα ὑφορῶμενοι κίνδυνον, μὴ λάθωμεν καλυφθέντες ὥσπερ ἐν κωμάτων ἐπαναστάσει τῷ πλήθει τῶν ἀρετῶν καὶ αὐτοῖς ἀγωγίμοις τὸ σκάφος συναπολέσωμεν, ἀλλ' ἐπιλήθην, ὡς οἶόν τε, τούτων προσφασώμεν τῆς ἰδίας ἀσφαλείας εὐ μάλα φροντίζοντες. Καὶ δῆτα ἀρκτέον ἤδη τῆς εὐφημίας τὴν ἐξ ὕψους θείαν ἀντίληψιν ἀρωγὸν καὶ συμπράκτορα γενέσθαι τοῦ ἔργου ἐπευξαμένοις πρότερον.

[Τ]ῆς θεοσεβεστάτης σου τοιγαροῦν κορυφῆς οἰκοθεν κοσμουμένης τῆ λαμπρότητι τῆς ψυχῆς καὶ ἀφ' ἐστίας πλουτούσης τὸν ἔπαινον ἀνεπίδεῶς τε ἐχούσης ἐπεισάκτου καλλωπισμοῦ, ἔδει καὶ ἡμᾶς παραδραμόντας ὅσα τύχης οἰκεῖα καὶ περὶ τὸν ἕξω θεωρεῖται ἀνθρώπων, ὡς σμικρὰ συμβαλλόμενα πρὸς τὸν ἀληθῆ ἔπαινον τῆς ἔσω γενέσθαι ἀγλαίας καὶ τῶν ψυχικῶν αὐτῆν γεραίρειν προετερημάτων· ἀλλ', ἐπεὶ οὐδ' ἐν τοῖς θύραθεν ἀυχήμασιν ἐλλιπῶς ἔσχεν ἡ ὑμέτερα | ἀκρότης, πλεονεκτεῖ δὲ κἂν τούτοις ὑπερφυνῶς τύχης ἅμα καὶ φύσεως, πᾶν δ,τι κάλλιστον συνεπενεργεῖν τῆ σῆ τελειότητι μετὰ πολλῆς ἀμίλλης φιλοτιμησαμένων, ἄλλως τε καὶ τοῦ νόμου τῶν ἐγκωμίων τὰ τῆ φύσει πρότερα καὶ πρῶτον ἀπαιτοῦντος ἐν τῇ δηγήσει, δίκαιον ἡγήμαι οὐδ' ἐκεῖνα παραλιπεῖν, διὰ βραχέων δ' ἐκθεῖναι καὶ οἷον ἐπεισοδίους τούτοις χρῆσασθαι:

2β

3α

[Πατ]ρίς μὲν οὖν ἡ πόδιον ἐπιφανῆς ὑπῆρξεν αὐτῆ καὶ ἐπίσημος, ὡς βασιλεὺς πασῶν τῶν πόλεων καὶ ἐξάρχουσα. Τίς γὰρ οὐκ οἶδε τὴν Κωνσταντῖνον, τὸ τῆς οἰκουμένης περιβλεπτον σεμνολόγημα, τὸν κοινὸν ἑώας καὶ ἐσπερίας λήξεως σύνδεσμον, τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ παντός καὶ τῆς γῆς τὸ μεσαίτατον ἅμα καὶ καιριώτατον, ποιητῆς δ' ἂν εἶπε τὸ τῆς ἀρούρης οὐθαῖ, ὅσοις περιδρέεται τοῖς ἀγαθοῖς καὶ φέρει ἀναντιδῶτως τὰ πρῶτα εἰς εὐγενείας λόγον ὑπερκειμένη τοσοῦτον τῶν ἄλλων, ὅσον εἰκὸς τῶν ἀρχομένων τὴν δέσποιναν; Θεσεῶς τε καὶ γὰρ ἔτυχεν ἀρίστης, εὐκρασία τε ὠρῶν καὶ ἀέρων κεκόσμηται καθαρότητι, καὶ θάλασσα συρδρέουσιν καὶ ἀμιλλόμεναι συμβάλλουσιν εἰς αὐτὴν τὰ πανταχοῦ γῆς φνόμενα ἀγαθὰ ἀφθόνως ἀποκομίζουσαι καὶ ὅσα δοῦλαι δωροφοροῦσαι τῆ βασιλίδι. Ἡ δὲ προσεχῆς, καθ' ἣν τὰς μητρικὰς ὠδίνας ἔλυσεν, ἡ τῶν Μυσῶν ἐστὶ πόλις, τῆ μὲν προτέρᾳ τῶν πρωτείων παραχωροῦσα, φιλοεικοῦσα δὲ ταῖς ἄλλαις καὶ μὴ ἀνεχομένη φέρειν τὰ δεύτερα. Οὐδὲ γὰρ μόνον εὐκράτῳ ἀέρι καὶ καθαρῷ καταπνέεται καὶ συμμετρία ὠρῶν εὐεκτεῖ, ἀφ' ἧς τὸ ὑγιαίνειν τοῖς σώμασι καὶ μὴ εὐάλωτα εἶναι νοσήμασιν, ἀλλ' ἔτι καὶ γῆν | ὀργάδα καὶ καρποφόρον πεπλοῦτηκε καὶ τοῖς γεηπονοῦσι καὶ ἐπιμελουμένοις αὐτῆς εὐ μάλα δικαιοτάτην καὶ εὐχάριστον ἀποδίδωσι γὰρ τούτοις πολύχουν ἐν θέρει τὸν ἀμητον ἀμειβομένη πολλαπλασιῶς τὸν πόνον αὐτῶν.

3β

Ἐκ τοιαύτης οὖν ὀρμωμένη πατρίδος λαμπρᾶς καὶ γεννήτορας ἔσχεν οἶους ἐχοῖν τὸν διὰ τηλικαύτην ἀρχὴν τρεφόμενον, ὧν, εἰ γ' ἐν τῷ παρόντι ἐνστησαίμην τὸν ἔπαινον, πᾶσαν ἂν τὴν Ὀμήρου μετοχτετεύσας ποιήσιν, οὐδ' οὕτως ἀποχωρώντως εἶπεῖν δυνηθεῖν καὶ πρὸς ἄξιαν ἐπαινεῖσαι τηλικούτους ἥρωας, οὐδ' εἰ μοι δέκα γλώσσαις ποιητικῶς καὶ ἰσάριθμα στόματα εἶεν.

Ὁ γὰρ ἀξιάγαστος καὶ θαυμάσιος πατὴρ αὐτῆς Κωνσταντῖνος¹⁸⁶ πρὸς Καντακουζηνούς ἐκείνους ἀναφέρει τὸ γένος, τὴν χρυσοῖν τῶν ἀνάκτων σειρᾶν, καὶ βασιλεῦσι προγόνοις σεμνύνεται. Ἰωάννης γὰρ ὁ Καντακουζηνός, ὁ τὰ Ῥωμαίων σκῆπτρα εὐσεβοφρόνως μεταχειρισάμενος τῆς βασιλικῆς ταύτης γενεαλογίας, τῷ φιλοστοργωτάτῳ σου πατρὶ προκατήρξε καὶ τὰ τῆς βασιλείου φλεβὸς σύμβολα καταλλήλως μέχρι τούτου παρέπεμψεν· ἀλλ' ἐκεῖνον τοὺς ἐπαίνους καὶ τὰς βασιλικὰς καὶ θεοειδεῖς ἀρετὰς, τὸ περὶ τὴν πίστιν ὑγιές καὶ ὀρθόν, τὸ ἐν δόγμασιν ἀκραιφνές, τὴν φρόνησιν, τὴν δόμην, τὴν στρατηγίαν, τὰ κατὰ τῶν βαρβάρων

186. Βλ. Α.Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗ, δ.π., σποραδικὰ καὶ ἰδιαιτέρως σ. 61-69. Ἐκεῖ βρίσκεται συγκεντρωμένη καὶ πλοῦσια σχετικὴ βιβλιογραφία, κυρίως Ρουμανικῆ. Πβ. ἐπίσης τὸ ἐγκώμιο πρὸς τὸν Κωνσταντῖνο Καντακουζηνό, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Ε. ΛΑΥΡΙΩΤΟΥ, «Νεοφύτου μητροπολίτου Κρήτης τοῦ Πατελάρου πρὸς Κωνσταντῖνον Καντακουζηνὸν ἐγκώμιον» ΠΕΦΣΚ, τ. ΚΖ' (1895-9), σ. 287-293.

ρων τρόπαια, βίβλοι πολύστιχοι διεξέρχονται και ιστορῖαι ἀνάγραπτα φέρουσιν, ὧν τοῖς βουλομένοις ἐπὶ σχολῆς ἀναλέγεσθαι ὑπεριστάμεθα, τούτου πρὸς τῇ εὐσεβείᾳ τὴν σύνεσιν και τὰς ἄλλας ἡρωϊκὰς πράξεις διαδεξάμενος ὁ ἐκεῖνον μὲν ἀπόγονος τῆς ὑμετέρας δὲ θεοσεβείας γεννήτωρ, τηλικούτος και || τοιοῦτος ὤφθη τὴν ἀρετὴν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς καιροῖς, οἷον ἐξ αἰῶνος ἢ μόνον ἢ μετ' ὀλίγων μνημονεύεσθαι πάνυ. Και γὰρ, ἵνα τᾶλλα λιπὼν λαμπρὰ και ἡρωϊκὰ τῷ ὄντι αὐτοῦ προτερήματα, ὧν οὐκ ἔσθ' ὅστις ἀνήκοος, τοῦτο μόνον δώσω τῷ λόγῳ, ὅτι γε τὰ Μουσῶν πράγματα οὐκ ἦν ἄλλως συμφορόντως οἰκονομεῖσθαι μὴ τῆς ἐκεῖνον τελειότητος ἐπιστατούσης αὐτοῖς και ἀντιμνηστευομένης τὸ εὐθετον, ἀφ' ἧς ὡς ἐκ τινος ἀδύτου και δελφικοῦ τρίποδος ἐχρησιμοδοτεῖτο τὰ τῇ πόλει συμφέροντα και πάντες τὴν συμβουλήν ὡς χρησιμὸν περιέμενον και τῶν πρακτέων ἐλάμβανον τὰ συνθήματα και οὐδείς ἦν ὁ ἀντερῶν τῷ δοκοῦντι ἐκεῖνω· δ γὰρ ἂν ἐπικρίνοι, τοῦτο ἦν τὸ συμφορώτατον, δ δ' αὖ ἀποδοκιμάσοι, τοῦτο δὲ ἦν τὸ βλαβερώτατον, εἴτε θεωρίας εἶχετε τὸ ζητούμενον εἴτε πρὸς πράξιν ἀπέβλεπε. Τοσαύτη ἦν αὐτῷ περιουσία τῆς ἐν ἀμφοτέροις δυνάμεως, τῆς μὲν πείρα μακροῦ και διαγνώσει ἀκριβεῖ και παρατηρήσει τῶν ὁσημέραι συμπιπτόντων τῆς πράξεως, τῆς δ' αὖ ἀσκήσει νοδὸς συντόνω μαθημάτων τε και ἐπιστημῶν παντοίων ἀναλήψεσι τῆς θεωρίας. Σοφίας γὰρ ἔρωτι και νοδὸς τελειότητος ἐκ παιδὸς γενόμενος κάτοχος πόνον οὐδένα ἐπὶ τὴν κτῆσιν αὐτῆς ἀπεσεύσατο, ἀλλὰ μακρὰς και ὑπεροχίους ἀποδημίας ἐστάλη, και τοῖς Ἰταλῶν παιδευτηρίοις ἀποχωρῶντως ἐγγυμνασθεῖς παιδείας ἀπάσης ἐνδιαίτημα κάλλιστον ἀναπέφηρεν, ἐνθα και ἱατρικὴν ἐπαιδεύθη και τοῖς ἀρίστοις τῶν ἀσκληπιαδῶν ἀντεξετάζεται. Διὸ και τοῖς κατὰ καιροὺς τὴν ἡγεμονίαν ταύτην ἐπιτετραμμένοις οὐ μόνον διὰ τιμῆς ἤγετο, ἀλλ' || λὰ και ὑπερηγαπᾶτο τὰ μέγιστα· σύμβουλος γὰρ ἦν ἐκεῖνοις τῶν πρακτέων δεξιώτατος και ὑψηλῆς τῶν ἀρίστων ἐπηβολώτατος αἰδέσιμος τε τὴν σύνεσιν οὐκ ἤττον ἢ τὴν πολιάν, οἱ δὲ και τῶν ἀρχῶν τὰς ἀνωτάτω διὰ τὸ περιὸν τοῦ φρονήματος ἀσμένως αὐτῷ ἐνεχειρίζον, και μὴν και αὐτὴν τὴν ἡγεμονίαν ἀναδέεσθαι ἱκετηρίας πολλὰκις τὸ ὑπήκοον ἅπαν προσήνεγκε και ἐκλιπαροῦντο θερμῶς τῶν σκῆπτρων ἐπιλαβέσθαι, τὴν ἀνάδρῃσιν ὁμοφρόνως ἐπισηφίζοντες και ἀρχεσθαι ὑπ' αὐτοῦ ἐκταῖον ἐτίθεντο, κἂν ἐκεῖνος διὰ φρονήματος μετριότητα οὐ μόνον τὴν ἡγεμονίαν, ἀλλὰ και τῶν ἀρχῶν τὰς μεγίστας διὰ παντὸς ἀπεποιεῖτο και ἀπεπέμπετο, οὐκ ὅτι μὴ ἱκανὸς ἦν πρὸς τοῦτο και περιττός. Τίς γὰρ ἐκεῖνον ἢ συνιδεῖν τὸ δέον δεινότερος, ἢ τοῖς παροῦσι διαιτῆσαι ἀγχινούστερος, ἢ τοῦ μέλλοντος καταστοχάσασθαι προμηθέστερος; ἀλλ' ὅτι ὅσῳπερ ταῖς ἀρεταῖς και τῷ ἀξιώματι ὁμολογουμένως ἀπάντων διήνεγκε, τοσούτω μετριοφροσύνη ψυχῆς ἐκεκόσμητο και τὸ φιλότιμον ἀπεστρέφετο και οὐδενὶ ἡμφεσβή-

τει ἔδρας και τοῦ ἀξιώμασι προβιβάζεσθαι, ἀλλὰ τοῖς προσκαλοῦσι και τιμῶσιν ἐκὼν ὑπεξίστατο. Δῆλον δ' ὅτι ἡς ἐκ νεότητος ὑπελάβετο ἀρχοντικῆς ἀξίας, τῆς τοῦ μεγάλου φημί στολνίκου, ταύτη διὰ βίου ἐμμένειν διέγνωκε και ἐφησυχάζειν μετριωτέρα οὔση, πλὴν οὕτω ταύτην ἐτίμησε και ὑπερῆρε τῷ περιόντι τῆς ἀρετῆς, ὥστε και μόνον ἀκοαῖς προσπεσοῦσαν μακαρίζεσθαι ὑπὸ πάντων και μέχρις αὐτῶν τῶν τῆς γῆς περάτων γινώσκεσθαι και θαυμάζεσθαι. ||

5α Μακρὸν ἂν εἴη καταλέγειν τῶν λοιπῶν ἀρετῶν αὐτοῦ τὴν πληθύν, τὴν πρὸς ἅπαντας ἐπιεικίαν και χρηστότητα, τὴν ἐμφυτον καλοκαγαθίαν τοῦ τρόπου, τὴν εἰς τοὺς ἀρχομένους εὐνοίαν, τὴν πρὸς τοὺς ἡγεμόνας παρῴρησιαν, δι' ἧς ἐξαιτεῖτο και διεπράττετο τοῖς δεομένοις τὰ συμφέροντα, κοινὸς ὢν τῶν ὑπὸ χεῖρα πατῆρ, τῶν συμφορᾶ περιπεπωκότων παραμυθία, τῶν χειμαζομένων λιμῆν εὐδίας, τῶν πενία πολιορκουμένων πλουτιστής, τῶν ξένων φιλόξενος, και συνελόντι οὐδενὶ τῶν προσιόντων ἀλυσιτελής και ἀπρόσφορος, ὥσπερ ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ κοινῶ τῶν Μουσῶν γένους θεόθεν ταχθεῖς και ἐν τούτῳ μόνον ἀναπνέων ἐκάστοτε τῶν ὑπηκόων τὴν ἄνεσιν και ἀπαλλαγὴν πάσης ἐπαγομένης κακώσεως, ὥστ', εἰ περιῶν ἐτόγγχανεν "Ομηρος, ἐφησεν ἂν περὶ αὐτοῦ, εἰς δ' ἔτι πον ζωδὸς κατερένκεται εὐρεῖ κόσμῳ, ὡς τῶν ἐν τοῖς ἄνω χρόνοις εἰς κοινήν ὠφέλειαν παρὰ Θεοῦ δοθέντων ἀνδρῶν μόνον παραλειφθῆναι ἠρέσχετο. Ἀβραὰμ ἐπαινεῖται φιλοξενία και τὸ τῆς γνώμης φιλόθεον, ἀλλὰ και τούτου ἡ εὐσεβεία, τὸ ἐπίσημον, και ὁ περὶ τὰ θεῖα ζῆλος και τῶν ἐπιξενουμένων ἢ μετὰ φιλοφροσύνης ὑποδοχὴ και δεξιῶσις και τούτων μάλιστα ἢ πρὸς τοὺς ἱερατικὴν και ἀρχιερατικὴν ἀξία κεκοσμημένους μετ' αἰδοῦς περιποίησις, ὥστε κοινὸν πρωταγεῖον προκεῖσθαι τὸν λαμπρότατον οἶκον ὑμῶν τοῖς ἐπήλυσι και λιμένα σωτήριον τῶν πολυτρόποις περιστάσεσι χειμαζομένων και τῶν ἐν ἀνάγκαις κρησφύγετον και ἰσχυρὸν καταφύγιον. Εἰ δὲ και Σο||λομῶντος σοφία τὸ θαυμάζομενον, πῶς οὐκ ὑπὸ παντὶ δικαίῳ ἐφάμιλλον αὐτὸν τῆς σοφίας ἐκεῖνον προσείπωμεν, οὕτω ταύτην και ἀγαπήσαντα και διώξαντα και τὸν τοῦ θεοῦ φόβον, ἐν ἀρχῇ σοφίας ἐκεῖνος ὀρίζεται, ὡς ὄπλον ἀρραγὲς προβαλλόμενον και κατ' ἐκεῖνον πάντα και λέγειν και πράττειν βουλόμενον;

5β Ταῦτά τοι και ἡ Μουσῶν πόλις πρόμαχον τοῦτον εἶχεν ἀεὶ και πρὸς τὰς ἐπεγευρομένας αὐτῇ τρικυμίας γενναϊότατον πρόβολον και τοῖς ἐποφθαλμιῶσιν αὐτῇ και ἐπιβουλεύουσι δυσαντίβλεπτον και ἄμαχον ἀντίπαλον, προπύργιον τε ἀκαθαίρετον και ἀνεπιβούλευτον οὐκ ἤττον, ἤπερ ἡ Βαβυλῶν τὸ τεῖχος τῆς Σεμιράμιδος, ἀλλὰ και ὡς θησαυρὸν τιμαλφέστατον και πολυτελέστατον κειμήλιον περιέπει ἅπαν αὐτῆς τὸ οἰκούμενον σεμνυνόμενον τούτῳ μᾶλλον, ἤπερ ὁ Λυδῶν δυνάστης τοῖς θησαυροῖς, και πρὸς αὐτὸν ὡς εἰς κεφαλὴν και στέφανον ἐαυτοῦ ἀποβλέπον

και τῶν νευμάτων ἐξηρητυμένον και εὐαγῶγως, ὅπη ἄγοι, φερόμενον. Οὐ γὰρ οὕτω τῷ κατὰ καιροῦς ἡγεμονεύειν λαχόντι, ὅσον τῇ αὐτοῦ μεγαλειότητι προσεῖχον τὸν νοῦν οἱ ἀρχόμενοι παραδυναστεύοντι μονονουχί και τὴν ἀρχὴν συνδιέποντι και γαλήνην μὲν βαθεῖαν ἐμποιοῦντι τῇ πόλει, στάσει δὲ και μάχην μακρὰν ἀπελαύνοντι. Οὐδὲ γὰρ πέφυκε συμπαραμένειν τῇ τοῦ φωτός παρουσίᾳ τὸ σκότος, ἀλλ' ὑποχωρεῖ ἀναγκαίως. Δι' αὐτὸν ἡγεμόνες διὰ βίου ἀνεπιβούλευτοι διετέλεσαν, ἕως πειθηρίους και κατηκόους σφᾶς αὐτοὺς παρεῖχον ταῖς σοφωτάταις αὐτοῦ εἰσηγήσεις.

6α Μάρτυς δὲ μου τοῦ λόγου ὁ καλῶς μὲν ὑπ' ἐκείνου εἰς || τὴν ἡγεμονίαν. προβιβασθεῖς και χερσὶν ἰδίαις ἐπὶ τὸν θῶκον ἀνατεθείς και ἀναδρῆθείς Κωνσταντῖνος Βασαράβας¹⁸⁷ και παρατείνας τὴν ἀρχὴν ἐδὲκλεῶς οὐκ εὐαριθμοῖς ἐν ἔτεσιν, ἕς τε περὶ ἑαυτὸν ταῖς ὑποθήκαις ἐκείνου παρεῖχεν εὐάγωγον και βουλῆς αὐτῷ ἐκοινωνεῖ ἐν τοῖς πρακτέοις και τοῦτον ὀδηγὸν και φραστήρα προὐβάλλετο. Κὰν περὶ τὰ τελευταῖα τῷ πλούτῳ, ὡς ἔοικε, και τῇ δόξῃ μεθυσθεῖς και ἐφ' ἑαυτῷ μέγα φρονήσας βουλῆς ἄτερ τῆς ἐκείνου ἤλπισεν ἀρχὴν, τισαύτην συμφερόντως ἰθύναί, οὐδὲ τοῦτο συνορᾶν οἷος γενόμενος, ὡς ἄνθρωποι, κὰν μυριάκις ὄμην σοφοί, συμβούλου χρεῖαν ἔχομεν. Θεοῦ γὰρ μόνου τὸ ἀνευθεῖς ἐν τῇ φύσει τὸ τέλειον ἔχοντος· ἐπὶ δὲ τῶν ἀνθρώπων τῇ μεταδόσει και κοινωνίᾳ τῆς γνώμης διὰ τῆς κοινῆς σκέψεως τὸ ἀληθὲς ἀνακύπτει και τὸ συμφέρον εἰς φῶς πρόεισιν· ἀγαθοὶ γὰρ φασιν οἱ δύο ὑπὲρ τὸν ἕνα. Διὰ τοῦτο τῇ φρονήσει τὰ μέγιστα συμβάλλεται συμβουλή, ἐπεὶ τὰ μόνοις ἡμῖν δόξαντα οὐκ ἐν ἀσφαλεὶ κεῖται· ἢ γὰρ ὑπὸ φιλαυτίας δεκάζομεν τὴν ἀλήθειαν, ἢ ὑπ' ἀπειρίας ἀμβλυποῦμεν πρὸς αἰρεσὶν τοῦ βελτίονος. "Ὅθεν ἀνάγκη τῷ μετὰ φρονήσεως μέλλοντι ἐφορεύειν τοῖς οἰκειοτάτοις και συνετωτάτοις τὸ δοκοῦν κοινωνήσαντι ἐντεῦθεν θηράσασθαι τὸ λυσιτελοῦν, ὅπερ ἐκείνος ἐκδεδητημένος οὐκ οἶδ' ὅπως τὰς φρένας ποιεῖν οὐκ ἠθέλε, καίτοι πρότερον ἀφελείας οὐ τῆς τυχοῦσης ἐκεῖθεν πεπειραμένος. Καὶ Ἀγαμέμνονι μὲν τὰ μέγιστα ἀπωναμένῳ τῆς τοῦ Νέστορος συμβουλῆς εὐχεσθαι ἐπῆει δέκα || τοιούτους γενέσθαι οἱ συμφράδμονας, ἐφ' ᾧ ταχέως παραστήσαι πόλιν Πριάμοιο." Ἄλλω δὲ τῷ βασιλεῖ ζώπυρον ἄνδρα πάρεδρον ἔχοντι, πολλοῦ λόγου ἄξιον ὄντα παρ' αὐτῷ και διὰ τοῦτο φιλούμενον ἐν εὐχῆς μέρει ἦν κατὰ κόκκους ῥοιᾶς ἔχειν ζωπύρους. Οὕτως ἄρα τοὺς εἰς φροσύνας τῶν βασιλέων τιμᾶν εἰκὸς και ἀσπάζεσθαι τοὺς φρενῶν εἰς ἡμῶντας τῶν ἀνδρῶν και συνέσεως. "Ὁ δ' ἕνα πολλῶν ἀντάξιον ἔχειν δυνάμε-

187. "Ὅπως και γὰρ τὸν Κωνσταντῖνο Καντακουζηνὸ ἐπιλογή ἀπὸ τὴν πλούσια βιβλιογραφία γὰρ τὸν Κωνσταντῖνο Μπασσαράβα (1654-1714) βρῖσκειται στὸ ἔργο τοῦ Α.Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗ, ὁ.π., σποραδικὰ και ἰδιαίτερα στίς σ. 69-81. Βλ. ἐπίσης RADU IOGOFATUL GRECEANU, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brincoveanu voievod* (1688-1714), ed. Aurora Ilieș, Βουκουρέστι 1970.

νος και μόνον ἀποχωρῶντα συνεφάπτεσθαι αὐτῷ τῆς ἀρίστης ἐν τῇ ἡγεμονίᾳ διοικήσεως και τῶν σοφῶν αὐτοῦ βουλευμάτων εὐγνωμόνως ἀκούειν μέλιτος γλυκύτερων ἐκρεόντων τῆς γλώττης και διδασκόντων αὐτὸν μὴ κινεῖν τὰ καθεστηκότα, μὴ τῇ ἐξουσίᾳ καταχερῆσθαι τυραννικώτερον, μὴ τὸ ὑπήκοον ἄγχειν φόρων δευαῖς ἐπιθέσειν, ἐμπης ἐπιγνῶναι οὐκ ἔσχε τὸ πρὸς τὴν ἰδίαν φέρων ἀφέλειαν· και τὸν νοῦν οὐ προσέσχε τῷ ὑποτιθεμένῳ τὰ ἀριστα, οὐδὲ τὸ τῷ σοφῷ Σειράχ εἰρημένον ἐπὶ νοῦν ἔθετο, μὴ ἀστόχει διηγήματος πρῆσβυτέρων· και γὰρ ὠραῖον πολιαῖς κρίσει και πρῆσβυτέροις ἐπιγνῶναι βουλήν.

Διὸ οὐδὲ τέλει ἀγαθῷ ἐχρήσατο, οὐδὲ τῆς προλαβούσης δόξης και ἐδκκληρίας ἀξίω· ἀλλ' ἐκεῖνος μὲν, ὡς μὴ ὄφειλε, τῆς ἀβουλίας τὰπίχειρα ἐκομίσαστο πανωλεθρίαν τῷ γένει κατακριθείς και μεταμελείας ἀκαίρου γενόμενος παρανόλωμα¹⁸⁸, ἴσως τοῖς ἐνταῦθα κολαστηρίοις τὸν ἀδέκαστον κριτὴν ἐξιλεωσάμενος και ἀπαλλαγὴν τῶν μελλόντων δικαιοτηρίων ἐμ|πορευσάμενος, ἢ δὲ φιλόανθρωπος και συμπαθῆς πολιὰ, οὐκ ὅπως ἐφῆδεσθαι τῷ συμβάντι ἠνέσχετο, ἀλλὰ και ἤλγησεν οὐ μετρίως και δακρύων τοῖς οἰχομένοις ἐπαφήκε κρονονούς· ἐπεὶ γὰρ ἄλλως ἐπαμῦναι ἐκείνοις οὐκ εἶχε, δάκρυσι τὴν συμπάθειαν ἐπεδείξατο, ὃ μόνον εὐπορον συναλγούση ψυχῇ και βοηθῆσαι ἀδυνάτως ἐχούση¹⁸⁹.

Τοσαῦτα και τοιαῦτα τὰ τοῦ θανμαστοῦ γεννήτορος αὐτῆς κατορθώματα και τὸ περιὸν τῆς συνέσεως, ὥστε και εἰς αὐτὰς τὰς βασιλείους ἀλλὰς και τῷ ὀθωμανικῷ κράτει διαφοιτῆσαι τὸ τῆς αὐτοῦ μεγαλοφυῖας ῥδόμενον ὄνομα. "Ὅθεν ὁ αὐτοκράτωρ ἐνωτισθεῖς τὰ περὶ ἐκείνου καλῶς και τῆς γνώμης ἀγάμενος, τῆς ἡγεμονίας ἐν μετεώρῳ φερομένης, αὐτῷ

188. Οἱ εὐθύνες τῶν Καντακουζηνῶν γὰρ τὴ σφαγὴ τοῦ Κωνσταντῖνου Μπασσαράβα και τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειάς του δὲν εἶχαν περάσει ἀπαρατήρητες ἀπὸ τοὺς συγχρόνους τῶν γεγονότων. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι τόσο ὁ Στέφανος ὅσο και ὁ Κωνσταντῖνος Καντακουζηνὸς αἰσθάνονται ὑποχρεωμένοι νὰ ἀποκρούσουν τὴν κατηγορία ὅτι εὐθύνονται γὰρ τὴν ἔξωση τοῦ Μπραγκοβάνου σ' ἐπιστολὰς τους πρὸς τὸν Χρῦσανθο Νοταρά και νὰ τοῦ περιγράψουν τὴν κακὴ κατάσταση τῆς χώρας γὰρ τὴν ὅποια ἦταν ὑπεύθυνος ὁ ἡγεμόνας ἐκεῖνος, HURMUZAKI, ὁ.π., τ. XIV, I, σ. 586-590, 591-597, 608-610, 613-615, 625. Καὶ ὁ Μητροφάνης Γρηγοράς ἐπίσης πού παρακολούθησε τὰ γεγονότα ἀπὸ κοντὰ ἀποδίδει στοὺς Καντακουζηνούς τὴν εὐθύνη γὰρ τὸ τραγικὸ τέλος τοῦ Μπασσαράβα, D. RUSSO, «Mitrofan Grigoras, Cronica Tarii Românești (1714-1716)», *Revista Istorică Română*, τ. 4 (1934), σ. 17. "Ἐνα αἰῶνα ἀργότερα ὁ Δ. ΦΩΤΕΙΝΟΣ, ὁ.π., τ. 2, σ. 297, 304, θεωρεῖ κι αὐτὸς τοὺς Καντακουζηνούς ὑπεύθυνους τῆς σφαγῆς, πού στὴν ἐποχὴ τῆς εἶχε προκαλέσει μεγάλη συγκίνηση στὸν κόσμο, A. ΚΟΜΝΗΝΟΥ-ΥΨΗΛΑΝΤΟΥ, ὁ.π., σ. 296. Βλ. ἐπίσης Α.Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗ, ὁ.π., σ. 64, 71, 80, 122-3, 171. Ν. JORGA, *Histoire des Roumains et de la Romanité orientale*, Βουκουρέστι 1940, τ. VI, σ. 594-600.

189. Αὐτὴ ἦταν και ἡ ἐπίσημη ἐκδοχὴ πού πρόβαλε ὁ Κ. Καντακουζηνὸς στὴν ὑπόθεση Μπασσαράβα, σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Χρῦσανθο Νοταρά: ἰσχυρίζεται ὅτι ἀδυνατοῦσε νὰ βοηθῆσαι τὸν θεῖο του, βλ. HURMUZAKI, ὁ.π., τ. XIV, I, σ. 613-4.

μὲν ἀναθεῖναι ταύτην διὰ τὸ γῆρας ἐφείσατο, τῶν υἱῶν δὲ τῷ πρωτίστῳ, τῇ ὑμετέρῃ λέγω θεοσεβείᾳ, χρησταῖς ἐλπίσι τὴν τῆς Μουσίας ἀρχὴν ἐπιτρέπεται ἐκ τῆς εἰζῆς τὸν καρπὸν ὅποιον ἔσονται αἰνιττόμενος. Ἄλλὰ τοῦτου μὲν πέρι ἐν οἰκείῳ τόπῳ λεχθήσεται· τὰ νῦν δέ, ἵνα καθ' εἰρμὸν ἡμῖν ὁ λόγος προάγοιτο, τὰ τοῦ ἀξιαγίστου πατρὸς ἐπιδραμοῦσιν, ὡς οἶδόν τε, προτερήματα ἐπὶ θάτερον τῶν τοκέων τὸν ἑυτήρα τοῦ λόγου τρέφωμεν, καὶ τὴν σεμνοτάτην σου μητέρα, ὡς ἔχει γένους καὶ φύσεως, ἀνιχνεύσωμεν.

7β Εὐδρήσομεν οὖν καὶ ταύτην μηδεμιᾶ τῶν ἄλλων γυναικῶν τῶν πρωτείων παραχωροῦσαν ἐν τῇ τοῦ γένους λαμπρότητι. Οὐδὲ γὰρ ἐξ ἀφανῶν ἢ ἀσήμων ἔσχε τὴν γέννησιν, ἀλλ' ὁ μὲν πατήρ τῶν ἐπιφανῶν καὶ πλούτῳ κομώντων καὶ συνέσει διαφερόντων ἦν¹⁹⁰. Ὁ δ' αὖ πρὸς πατρὸς θεῖος (δεινὰ γὰρ πολλάκις καὶ αἱ παραφυάδες τὸ τῆς εἰζῆς εὐγενὲς δεῖξαι) Δούκας¹⁹¹ βοεβόδας ἦν τῶν ἡγεμόνων ὁ διαβόητος, ὃς διὰ τὸ περιὸν τῆς ἀρετῆς Δακίας καὶ μὴν καὶ Μουσίας ἀμέμπτως ἡγεμόνευσεν, ὥστε φαίην ἂν οὐκ ἀπεικίτως καὶ ἐξ ἡγεμόνων ἔλκειν τὸ γένος τὴν φουσαμένην σε, ἐπεὶ οὐδὲ φθόνος ἀδελφοῖς ἐγγίνεται τοῦ μεταδοῦναι ἀλλήλοις τὰ τοῦ γένους ἀρχήματα. Πρὸ δὲ τῆς ἐξωθεν λαμπρότητος εὐσέβεια ἦν τῶν προγόνων τῆς τεκούσης τὸ γνῶρισμα, ἦν καθάπερ κληρὸν ἄσπλον διαδεξαμένη ἐπὶ ταύτῃ μᾶλλον ἢ τοῖς ἄλλοις ἀγαθοῖς ἡξίον ἐγκαλλωπιζέσθαι. Καὶ συνελόντι τοῦτο ἐν γυναιξίν ὄφθη ἡ μήτηρ, ὅπερ ἐν ἀνδράσιν ὁ φῶς ἀναδέδεικται. Νόμῳ δὲ γάμου συζευχθέντες ἀλλήλοις ὁμόφυχον καὶ ἀρίστην ἀπετέλεσαν συζυγίαν, ἐν Χριστῷ μᾶλλον συναφθέντες καὶ κατ' ἀρετὴν συνοικίησαντες, ὡς ψυχῆς οὐχ ἦττον συμφύτιαν ἢ σώματος εἶναι τοῦτοισι τὴν κοινωνίαν, καὶ ἦν ἄρα ἐπ' αὐτῶν ἀληθέστατον τὸ 'Κόριος κατοικίζει μονοτρόπους ἐν οἴκῳ'. Ἐπί τε γὰρ τοῖς αὐτοῖς ἀγαθοῖς ἔχαιρον καὶ πρὸς εὐποιίας ἦσαν ὁμόφρονες καὶ τοῦ ἐπαρκεῖν τοῖς δεομένοις καὶ τῶν δυστυχίαις ἐαλωκότων ἀντιλαμβάνεσθαι σύμφηφοι, καὶ τοῦτο ἀμφοτέροις προδοργιαίτατον ἦν καὶ ἐκ κοινῆς συγκαταθέσεως προθύμως διενεργούμενον, ὁ ἔλεος καὶ ὁ πρὸς τοὺς χεῖροντας οἰκτος, κάλλιστον || ἔρανον

190. Ἡ μητέρα τοῦ Στέφανου Καντακουζηνοῦ ὀνομαζόταν Saffa καὶ ἦταν κόρη τοῦ μεγάλου λογοθέτη Νικολάου Buhus, βλ. CORNELIOU DIMA-DRAGAN, «Le Stolnic Constantin Cantacuzène», *Revue Roumaine d'Histoire*, τ. 10 (1971), σ. 865-6.

191. Ὁ Γεώργιος Δούκας χρημάτισε ἡγεμόνας Μολδαβίας τρεῖς φορές, 1665-6, 1668-1672, 1678-1683, καὶ Βλαχίας μία φορά, 1673-1678. *Documente privind istoria României*, τ. I, σ. 492, HURMUZAKI, ὁ.π., τ. XIII, σ. 174, τ. XIV, I, σ. 209. Κ. ΣΑΘΑ, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 3, σ. 10, 12, 14-15, 18, 19, 25, 27, 32, 50, 56, 62, 149. Κ. ΔΕΛΙΚΑΝΗ, ὁ.π., τ. II, σ. 276, τ. III, σ. 336. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΕΡΑΜΕΩΣ, Ἐνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, τ. I, σ. 284. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, «Κριτίου τοῦ Μεγάλου Ἐκκλησιαρχοῦ συλλογὴ αὐτογράφων ἐπιστολῶν», *NE*, τ. 4 (1907), σ. 210, 212, 215.

συνεισενεγκοῦσιν ἀλλήλοις, καλῶς εἰδόσιν, ὡς χριστιανοῖς τοιαύταις θυσίαις τὸν θεὸν ἐξιλάσκεσθαι πρεπωδέστατον, οὗ ἔλεος καὶ ἀλήθεια προπορεύεται. Καὶ ὁ μὲν τὴν Ἀβραμαίαν ψυχὴν ἐν τῷ φιλοξένῳ τοῦ ἠθους καὶ ἐλεήμονι λαμπρῶς ὑπεδείκνυεν, ἡ δ' αὖ τῇ σωφροσύνῃ καὶ καθαρῶτητι καὶ τῷ συμπροθυμῆσθαι ἐν ἀγαθοεργίαις τὰνδρὶ τῶν πάποτε διαβοήτων γυναικῶν μακρῷ τῷ μέσῳ διενεγκοῦσα.

8β Τούτους τοῦ τρόπου καὶ τῆς δικαιοσύνης τὸ θεῖον ἀγάμενον εὐτεκνία καὶ πολυτεκνία ἀμείβεται, ἵν' ὥσπερ ἐν τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἀγαθοῖς ὑπερέσχον πάντων ἀνθρώπων, οὕτω καὶ τῇ τῶν παίδων ἐκκληρία πλεονεκτῆσειαν. Καὶ γίνεται τοῦτοισι ἀδρόνά τε καὶ θήλεα εἰζῆς εὐγενεῖς καὶ θεοφιλοῦς εὐγενέστατοι κλάδοι καὶ ἀξιοθαύμαστοι, οὓς ἅπαντας ἐξ αὐτῶν σπαργάνων καλλίστης ἀγωγῆς καὶ οἶας ἂν πᾶς τις εὖ φρονῶν εὐξαιτο κατηξίωσαν, τὰς μὲν θυγατέρας σεμνότητι ἐκπαιδεύσαντες, τῶν δ' υἱῶν τὴν θαυμαστὴν συζυγίαν καὶ ξυνωρίδα ἐπίσημον οὐ μόνον ἡθῶν χρηστότητι καὶ τρόπῳ εὐγενείᾳ κατεκόσμησαν, μικρὸν γὰρ ἐκείνοις τοῦτο γε ἔμφυτον ἔχουσι τὴν εὐγένειαν ἅμα καὶ χρηστοθήθειαν, ἀλλ' ἔτι καὶ πρὸς παιδείαν ὀρῶντες τούτους εὖ πεφυκότας καὶ μαθημάτων ἐφιεμένους πάντα τὰ πρὸς τὴν τοῦ νοῦς τελείωσιν συμβαλλόμενα προθύμως αὐτοῖς ἐπορίσαντο, τῷ μὲν προεσφύτρῳ διδασκάλους τοὺς ἐπὶ λόγοις δοκιμιωτάτους συντάξουσιν οὐκ εὐκαταφρονήτοις || πανταχόθεν συγκαλέσαντες¹⁹², τὸν δὲ νεώτερον καὶ ἐτέρας παιδεύσεως εἰς ἄλλοδαπὴν ἐκπέμπαντες¹⁹³, καὶ τὸν νοῦν ἀμφοτέρων παντοῖα μαθημάτων ἰδέα ἐγγυμνάσαντες. Καὶ ἦν ὁ μὲν ἐν ἄλλοτρίᾳ τὰς ἐπιστήμας προσκτώμενος, ἡ δ' ὑμετέρα θεοφροσύνητος κορυφῆ οἴκοι μένουσα καὶ γονέων φίλτρον παραμυθουμένη διδασκάλοις ἐκδίδοται καὶ παρ' αὐτῶν ἰδέαν πᾶσαν ἀρετῆς καὶ παιδείας παιδεύεται. Τάχει γὰρ καὶ φιλοπονία χρησαμένη ἀρτύτῳ οὐκ ἐδεήθη χρόνου μακροῦ ἐφ' ᾧ ἐγκρατῆ γενέσθαι τῶν σπουδαζομένων. Οὐδὲ δυσχερείας παρέσχε τοῖς καθηγηταῖς κατὰ τοὺς ἀφνεστέρους τῶν μαθητῶν, ἀλλ' ἐν βραχεῖ δι' εὐφυῖαν νοῦς τῶν μαθημάτων ἦκεν εἰς τὸ ἀκρότατον, ἐπιβολώτατος μὲν τῶν διδασκομένων τυγχάνουσα διὰ νοῦς δξύτητα, φιλοπονιώτατος δὲ διὰ τὴν περὶ τοὺς λόγους φιλομάθειαν. Διὸ οὐδὲ παιδιαῖς ἐσχόλαζε τὴν παιδικὴν διατρέχουσα ἡλικίαν, οὔτε μὴν κατὰ τοὺς πολλοὺς τῶν νέων ἐκδεδιήθηται ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας τυγχάνουσα ὑπὸ σφριγώσῃ μάλιστα, καθ' ἣν συμβαίνει τοὺς νέους ἐπιθροεπῶς ἔχειν ταῖς ἡδοναῖς, ἐπειδὴν μάλιστα καὶ τὴν ἐκ τοῦ πλοῦτου ὁσπὴν προσ-

192. Ἀνάμεσα στοὺς δασκάλους τῶν γιῶν τοῦ Κ. Καντακουζηνοῦ ἦταν καὶ ὁ Ἰωάννης Καρυοφύλλης καὶ πιθανὸν καὶ ὁ Χρῦσανθος Νοταρᾶς, Α.Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗ, ὁ.π., σ. 40-42, 118 σημ. 1. Α. ΓΑΜΑΡΙΑΝΟ-ΣΙΟΡΑΝ, ὁ.π., σ. 27.

193. Γιὰ τὸν Radu Καντακουζηνὸ καὶ τίς σπουδὲς του, βλ. Α.Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗ, ὁ.π., σ. 67, 99, 119, 123.

9α λάβοιεν, ἀλλ' ἐκ διαμέτρου σεμνότητα καὶ σωφροσύνην καὶ τὴν περὶ λόγους φιλοτιμίαν ἀνδρικῶς ἐπετήδευε καὶ ἡγεμονικῆς ἀρετῆς ὑπεδείκνυ προοίμια κάλλιστα, μηδενὸς μὲν τῶν καλῶν τὸ παράπαν μεθιεμένη, ἀποσκορακίζουσα δὲ μακρὰν πάνθ' ὅσα τῆς ἐναντίας || μοίρας ὑπάρχει τε καὶ νομίζεται. Καὶ τὸν τοῦ σεβασμίου πατρὸς βίον πρωτότυπον ἀρετῆς προστησαμένη εἰς μίμησιν, μᾶλλον δὲ ὥσπερ εἰς λαμπρότατον καὶ διανύστατον κάτοπτρον τὰς θεοειδεῖς αὐτοῦ ἀρετὰς ἀφορῶσα πάσας ἀκριβῶς εἰς τὴν ἰδίαν ψυχὴν ἀπεμάξατο καὶ ἐκμαγεῖον ἀκριβέστατον καὶ ἐκσφράγισμα ἐντελέστατον ἐκεῖνον ἀναδέδεικται, ὥστε τοὺς ὀρώντας ἀτεχνῶς λέγειν πατρῷζειν τὸν παῖδα.

Καὶ γὰρ ὥσπερ ἐκ λειμῶνος εὐανθεστάτου καὶ πολυανθεστάτου τῆς ἱερᾶς ἐκεῖνον ψυχῆς τὰς ἀρετὰς ἀπανθισαμένη ἐαυτὴν κατεκόσμησε κατὰ πόδας ἐπομένη τοῖς πατρικοῖς ἴχνεσιν, ὥσπερ ἀετῷ μεγάλῳ καὶ ὑφιπέτη νεοσσὸς συμπαρίπταται, ἐκεῖθεν ἀπεδρέψατο βίον, λόγον, σοφίαν, πάντα ἀρετῶν θίασον, πᾶσαν εὐπαιδευσίαν καὶ ψυχῆς κοσμιότητα καὶ στέφανον ἀνεδήσατο, ὥπερ αἱ Μοῦσαι ταινιοῦσι τοὺς τροφίμους αὐτῶν παρὰ τὸν Ἐλικῶνα γενομένους τῶν μαθημάτων. "Ὅθεν οἶμαι θεῖα προνοία καὶ τὴν τοιαύτην κλησίην σοι πρυτανευθῆναι προονομασθέντι, ὅπερ ἔμελλες ἔσεσθαι, ἢ γενομένῳ, ὅπερ ἔφθης κληθῆναι. Στέφανος γὰρ ὑπῆρξες καὶ δόξα καὶ καύχημα καὶ λαμπρὸν [τοῦ] γένους σου σεμνολόγημα.

9β Οὕτως οὖν παιδευθέντος σου καὶ διὰ τοιαύτης ἀγωγῆς ἐλθόντος καὶ τοσοῦτων καλῶν ἀγαθῶν μαθημάτων ἰκανῶς μετασχόντος, ἐν τε θεωρίᾳ καὶ πράξει εὐδοκιμήσαντος, τοῖς μὲν τεκοῦσιν ἡδύτατον θεᾶσθαι περιεγένετο αὐτὴν θέαμα, τοῖς δ' ἔξωθεν ζηλωτῶν καὶ περιβλεπτον εἶναι καὶ πᾶσιν ἀπλῶς εὐκταῖον εὐτόχημα. Τῶν μὲν γὰρ ὀρώντων τὰς ὄψεις εἰλικες πρὸς ἑαυτὸν διὰ τὴν ἐπιλάμπουσαν τῷ σώματι ὠραιότητα, || ὡς εἶναι ἀληθέστατον ἐπ' αὐτῆς, πρῶτον εἶδος ἄξιον τυραννίδος. Τῶν δ' αὖ φιλαρέτων τὰς γλώττας πρὸς ἔπαινον ἔθηγες διὰ τὴν τῶν κατορθωμάτων λαμπρότητα. Οὕτω συνῆλθεν ἐν σοὶ θαυμασίως ἀμφοτέρω, κάλλος ἄμα ψυχῆς τε καὶ σώματος, οὐχ οἷον τῷ Πάριδι ἐπιμαρτύρεται ἢ ποίησις, καλὸν μὲν εἶδος λέγουσα, οὐκ εἶναι δὲ βίην φρεσὶ, τοῦτο γὰρ Ἀφροδίτης ἦν αὐτῷ δῶρον καὶ διὰ τοῦτο ψυχικῆς ἀγλαΐας ἐστερισκετο, ἀλλ' ὅπερ Βελλερεφόντη κατ' ἄμφω καλῶ ὄντι θεοὺς κάλλος καὶ ἠρορέην παρασχεῖν ἀποφαίνεται.

Διὸ καὶ τὰς ψυχὰς ἤρες καὶ τὸν νοῦν ἀνεπτέρωσας καὶ φίλτρον ἀμήχανον πᾶσιν ἐνέσταξας διὰ τὸ χαρίεν τοῦ τρόπου καὶ τὴν τῶν ἡθῶν ἀστείότητα καὶ τὴν πρὸς πάντας τοὺς προσιώντας εὐπρόσιτον καὶ εὐπροσῆγορον ὁμιλίαν, δι' ἣν καὶ ὥσπερ ἐν τῇ ἡγεμονίᾳ ἐπετρόπη ἀρχὰς ἢ ὑμετέρα σύνοσις οὕτω καλῶς διεῖπε καὶ τοῖς ἀρχομένοις μετρίως προσεφέρετο, ὡς πάντας ἠρῆσθαι τῷ κατ' αὐτὴν ἔρωτι καὶ τούτοις ὀνομάζειν

10α ἐθέλειν σου τὴν εὐμένειαν, οἷσπερ καὶ τοὺς μάλιστα οἰκειοτάτους ἐκάλουν πατέρα καὶ εὐεργέτην καὶ ὅσα συγγενῆ τούτοις προσαγορεύοντες, καὶ τῷ μὲν φαινομένῳ τὸν ἡγεμόνα θεραπεύοντες, ἐν δὲ τῷ ἀφανεῖ τῆς καρδίας βουλευτηρίῳ τὴν ὑμετέραν θεοσέβειαν εἰς τὴν ἀρχὴν ἐξαιτούμενοι θεόθεν καὶ τὴν ἄνωθεν ψῆφον ἀπεκδεχόμενοι, ἀπαλλαγὴν τοῦτο τῶν ἐπηρητημένων αὐτοῖς δεινῶν κρίνοντες ἐλευθερίας τε καὶ ἀνέσεως καὶ βίου μακαρίου ἀντίδοσιν. Τὴν γὰρ ἐσομένην αὐτοῖς ἀρίστην ἡγεμονίαν, ἐξ ὧν προενεπιστεύθη ἐλασσόνων ἀρχῶν, καλῶς ἐτεκμαίροντο, ἃς ἀμείβουσα καὶ εἰς τελεωτέρας καὶ μελίζους διὰ τὸ ὑπερβάλλον τῆς ἀρετῆς προβιβάζομένη, οὐδὲ συμ||μετέβαλε τὸ παράπαν τὸ φρόνημα, ἀλλ' ἢ αὐτὴ ἦν ἐν τοῖς οὐκ αὐτοῖς καὶ τὸ μέτριον τοῦ τρόπου ἐτήρει ἀμεταποίητον.

Ἐπεὶ δ' ἐς δεῦρο κατὰ τὸ ἐγγχωρὸν τῶν ὑμετέρων πλεονεκτημάτων ἀφασθαι ἐπιχειρηκότας καὶ τοῖς ἡδίστοις κατ' αὐτὴν διηγῆμασιν ἐντρυφῶντας ὁ περὶ τοῦ γάμου λόγος ἀναφανείς πρὸς ἑαυτὸν ἡμᾶς ἔλκει καὶ τὰ εἰκότα περὶ αὐτοῦ ἐπιζητεῖ φθέγγασθαι, ἵνα κατὰ στίβον ὁ λόγος προῆι, φέρε δὴ κἂν τούτῳ τῷ μέρει μικρὸν τι προσδιατρίψωμεν. Δεῖσαν τοίνυν τὴν ὑμετέραν σεμνότητα καὶ γαμικοῦ λέχους πειραθῆναι φυσικῶ καὶ θεῖῳ νόμῳ ὑπέβησαν προδμηστητεύσατο αὐτῇ ὁ Θεὸς τὴν νύμφην¹⁹⁴ κατάλληλον, ἥτις λαμπρὰ μὲν ἐστὶν ἐκ τοῦ γένους καὶ ἐπιφανῆς ἐν τοῖς μάλιστα, τιμιωτέρα δὲ γέγονε τῇ πρὸς τὸν ὁμουνέτην κοινωσίᾳ, ὁμοφωνοῦσα καὶ συμβαινουσα αὐτῷ ἐν πᾶσι τοῖς τῆς ἀρετῆς κινήμασι καὶ στείχουσα εὐγνωμόνως τοῖς ἴχνεσι ἐκεῖνου καὶ ἐν οὐδενὶ οὐδέποτε προσισταμένη, ἀλλ', ὅπερ νόμος γυναιξὶ δίδωσι καλῶς ἔχων καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου νομοθετούμενος, κεφαλὴν ἑαυτῆς ἔχουσα τὸν ἄνδρα καὶ ἐμμελῶς αὐτῷ συναρμοζομένη καὶ συνδιατιθεμένη μάλα προσφόρος, παράμιλλος οὐσα ἐν τῇ τῶν τρόπων ἀρετῇ, συνέριθος ἐν εὐποιίαις, καὶ συνελόντι οἶαν ὁ θεῖος Σολομῶν ἐν τῇ παιδαγωγικῇ αὐτοῦ σοφίᾳ ἐπαινεῖ καὶ θαυμάζεται ὡς ἀτεχνῶς θεόθεν εἶναι τὸ δῶρον τὴν ἀγαθὴν παρὰ τοῦ Κυρίου συζυγίαν ἀρμόζεσθαι. Οὐδὲ γὰρ ἔχει τις δεῖξαι ἀμείνω ταύτης καὶ ἀρμοδιωτέραν οὐχ ἦττον ἀρετῆς καὶ τῆς πρὸς Θεὸν οἰκειώσεως ἢ σωμάτων συναφείας γενομένου τοῦ γάμου. Κάλλος δ' αὐτῇ οὐχ ὅπερ κομμωτικῆ χειρὶ || διαγράφει ἐν τρίμμασι καὶ ψιμυθίοις σοφιστομένη χροῶμα ἐπίπλαστον καὶ νόθῳ κάλλει τὴν φυσικὴν εἰκόνα διακιβδηλεύουσα, ἀλλ' αὐτοφυῆς καὶ αὐτόματον ὑπὸ τῆς ἐμφύτου εὐγενείας δεδορημένον καὶ τῇ ψυχικῇ ἀγλαΐᾳ συναπαστρέπτον.

Ταύτης, εἰ τῶν ἐπαίνων ἀφασθαι βουληθείημεν, πολλὰς ἂν ἐγκωμίων πηγὰς ἀναστομώσαιμεν καὶ εἰς ἀμηχανίαν ἑαυτοῦς περιτρέψαιμεν. Διὸ σιγῇ τιμητέον ἂν εἶη, μὴ ἐπαίρειν προθυμηθέντες ἐλαττώσαι δόξαιμεν

194. Ἡ γυναῖκα τοῦ Στέφανου Καντακουζηνοῦ ὀνομάζονταν Παούνα ἢ Παγώνα.

τῆς ἀσθενείας τῶν λόγων τὸ μέγεθος διαλυμηγαμένης τῶν ἔργων, καθάπερ τὸν χρυσὸν φασὶ τοῦ Θεσπιάσιν Ἐρωτος ἐπιβληθέντα τὴν ἀκρίβειαν ἀφελεῖν τῆς τέχνης. Τοῦτο δὲ μόνον εἰπεῖν δίκαιον, ὡς ὁ τὴν ὁμότροπον καὶ ὁμόφυχον σύννευον συνοικήσας ταύτῃ Θεὸς καὶ σπέρμα γένους ἐξ αὐτῆς παρέσχε κάλλιστον καὶ καρπὸν σώματος ὠραιότατον, πολυπαιδας τοὺς αὐτοὺς καὶ καλλίπαιδας ἀναδείξας, καὶ υἱεῖς¹⁹⁵ εὐγενεῖς ὑμῖν δωρησάμενος, οὗς ἐκ βρέφους ἦθεσι χρηστοῖς διαπλασθέντας καθορᾶται γε τέως ἢ ὑμετέρα ἐπιείκεια κύκλω τῆς ἡγεμονικῆς αὐτῆς τραπέζης, ὡς νεόφυτα ἐλαιῶν, πολλὴν σπουδὴν καταβαλλομένη ἐπὶ τῇ ἀρίστῃ ἐκείνων ἀγωγῇ καὶ ἐδουλεύσας, ὅπως τε νεάζοντες τῆς ἀρετῆς τοὺς τύπους οἷα κηρὸς ἀπαλὸς ταῖς ἐαυτῶν ψυχαῖς ἐναπομάττονται λόγον ὅτι πλείστον ποιουμένη.

Ἄλλὰ μέχρι μὲν τοῦδε ἐδδρομοῦντι ἡμῖν ἔοικὼς ἦν ὁ λόγος τοῖς μετριωτέροις τῶν κατορθωμάτων ἐμφιλοχωρῶν καὶ εὐελπῖς ἦν διανύσειν τὸ σπουδαζόμενον. Τὸ δ' ἀπὸ τοῦδε νερῶν ἄρχεται καὶ ἀφηνιάζειν τοῖς ὑψηλοτέροις || προσβαίνων. Οὐ γὰρ εὐθαρσῆς ἔτι ἡμῖν ἢ Μοῦσα τῷ δρόμῳ τῶν ἔργων διαμιλλᾶσθαι, οὔτε ὑπόπτεροι αὐτῆς οὐδὲ κοῦφοι οἱ λόγοι, ἀλλὰ σχολαῖοι καὶ νωθεῖς καὶ δυσκίνητοι τοῖς ὑπὲρ δυνάμιν ἐγχεῖν ἠσθημένοι καὶ ὠκεάνειους ῥέθροις περικλυζόμενοι ὅπως δὲ μὴ ἐν μέσῳ τῷ διαύλῳ ἀπειπόντες ὀφείλωσι γέλωτα καὶ ἀθληταὶ καταστῶσιν αἰσχύνῃς συριχθέντες τοῖς θεαταῖς συντετμημένως, ὡς οἷόν τε, τῆς τῶν ἐξῆς πειραθῆσονταὶ ἀφηγήσεως, ἥμιστα τῷ πελάγει ἐπαφιέντες τὴν ὀλκὰδα τοῦ λόγου δι' ἀμάθειαν. Τούτων οὖν προαποδειχθέντων τῷ λόγῳ καὶ τῆς ὑμετέρας ἐπιεικείας καὶ πρὸ τῆς ἡγεμονίας κάλλιστα παρασχομένης ἀρχικῆς συνέσεως καὶ μεγαλοφυῆς δειγμάτων, τί ὁ τῶν ὄλων Θεὸς μὴν ἠνεγκεν ἀρετὴν τῷσαύτην καταλιπεῖν ἀγέραςτον; Ἡ ἀμείψατο μὲν, ἀλλ' οὐχ ὅσον δεῖ; Ἡ δεόντως μὲν, οὐκ ἐδικαίως δέ; καὶ τί γὰρ τούτου γένοιτ' ἂν ἢ θαυμαστότερον ἢ ἀξιαφηγητότερον;

Τῆς γὰρ προθεσμίας ἐνεστηκυίας, καθὼς ὑπὸ τῆς θείας προνοίας προὐρίστο (εὐρῶν γὰρ αὐτὴν ὁ Θεός, ὥσπερ ποτε Δαβὶδ τὸν τοῦ Ἰεσσαὶ ἄνδρα, κατὰ τὴν καρδίαν αὐτοῦ εἰς τὴν ἀρχὴν ἐξελέξατο καὶ ἐψήφισεν) οὐκέτι τὴν ἀνάδρῃσιν Θεὸς ἀναβάλλεται οὐδ' εἰς ἄλλον καιρὸν ταμιεύεται παρέλκων τῶν ὑπηκόων τὸν πόθον καὶ μετεώρους αὐτῶν. τὰς ἐλπίδας

195. Οἱ γιοὶ τοῦ Στῆφανου Καντακουζηνοῦ Radu καὶ Κωνσταντῖνος διέφυγαν μαζί με τὴ μητέρα τους τὸ οἰκτρὸ τέλος τοῦ πατέρα τους καὶ τοῦ παπποῦ τους. Πῆγαν ἀρχικὰ στὸ Σταυροδρόμι τοῦ Γαλατᾶ καὶ ἀπὸ ἐκεῖ στὴ Βενετία. Δ. ΦΩΤΕΙΝΟΥ, δ.π., τ. 2, σ. 304. DEL CHIARO, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Vallachia*, ἐκδ. Ν. Jorga, Βουκουρέστι 1914, σ. 192. Γιὰ τὸν Radu ποὺ μεταβαπτίστηκε σὲ Ρουδὸλφο, τὴ δράση του καὶ τὴς πολιτικῆς του φιλοδοξίας, βλ. V. MIHORDEA, «Les freres Cantacuzène et le projet de revolte des Chretiens des Balkans», *Balkanica*, τ. 6 (1943), σ. 129-144. Β. ΣΚΟΥΒΑΡΑ, *Ὀλυμπιώτισσα*, Ἀθήναι 1967, σ. 94-97, 514-525.

ποιούμενος καὶ ταῦτα ἄλλοις ἐσχηκότων τῶν προλαβόντων δεινῶν καὶ κακωθέντων τὰ μέγιστα. Ἔδει δὲ ἄρα τυχεῖν ποτε αὐτοὺς τῆς ἀνέσεως. Διὸ τί ποιεῖ καὶ τί βουλεύεται ὁ μόνος ἐν ἀπόροις ποριμώτατος Θεός καὶ ἐν ἀμηχάνοις εὐμήχανος, καὶ ποῖαν λύσιν ἐπινοεῖ τοῦ κακοῦ, ὡς θαυμασιαν || καὶ μόνῃς τῆς ἐαυτοῦ σοφίας καὶ δυνάμεως; Πρὸς γὰρ τὴν ὑμετέραν θεοσέβειαν, ὥσπερ πάλαι πρὸς τὸν θεράποντα αὐτοῦ Μωυσῆν, νοερῶς τοιαῦτα προσφθέγγεται: καὶ νῦν ἰδὼν εἶδον τὴν κάκωσιν τοῦ λαοῦ μου καὶ τῆς κραυγῆς αὐτῶν ἀκήκοα, καὶ ἰδοὺ ἀποστέλλω σε ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐκ τῆς πικρᾶς καὶ χαλεπῆς αὐτῶν δουλείας. Κάπετιδὴ ἦδει αὐτὴν ἀναδουμένην καὶ παραιτουμένην τὴν ἡγεμονίαν δι' ὑπερβολὴν μετριότητος καὶ ὥσπερ Μωυσῆς τὸ πρότερον καὶ μετ' ἐκείνον Ἰερεμίας ἀντιλέγειν μέλλουσαν, τὴν ἐκούσιον αἴρεσιν ἀφείξῃ ἐπὶ τὴν βίαν ἐτραπέτο, καὶ ἢ βία λαμπρὰ καὶ οἷαν οὐδὲ παραδραμεῖν δυνατὸν κἂν ἐθελήσαιμεν.

Λόγος πολὺς παρὰ ταῖς βασιλείαις ἀλλάξ διαδρᾶει τὸ Καντακουζηνῶν γένος ἄνωθεν εἶναι ἐπίσημον καὶ ἐν εὐθότητι γνώμης καὶ τρόπων ὀρθότητι διαφερόντως εὐδοκιμεῖν, καὶ τούτων μάλιστα ὁ πολὺς καὶ μέγας Κωνσταντῖνος, ὁ σεβάσμιος αὐτῆς γεννήτωρ. Πίστιν τε γὰρ παρέσχε βεβαίαν ἄνωθεν τοῖς κρατοῦσι καὶ διετέλεσεν ἔσαιε τῷ μονάρχῃ εὐπειθῶς ὑποτασσόμενος καὶ τοὺς ὑπηκόους συνέχων ἐδνηρίως ἀγομένους αὐτῷ, οὐτινος τὸν υἱὸν μιμητὴν εἶναι καὶ διάδοχον τῆς πατρῶας ἀρετῆς καὶ ὑπολήψεως ἀναντίρρητον δήπουθεν καὶ πᾶσι ὁμολογούμενον. Ὡσπερ γὰρ ἐν τοῖς φυτοῖς ἰδεῖν ἔξεστι διαδεδομένην μέχρι πολλοῦ τὴν δύναμιν καὶ ποιότητα, ἴσως δὲ καὶ ἐπίπαν ὅμοια τὰ μετὰ ταῦτα τοῖς ἐξ ὧν ἐβλάστησε φύεται, οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων εἶναι εἰκὸς παραπλήσια τὰ ἦθη τῶν ἀπογόνων τοῖς προγόνους. Διὸ καὶ ὡς μόνῃ πρὸς τὴν ἀρχὴν ἰκαρῆ προκρίνεται ἢ ὑμετέρα σύσεις καὶ τὰ σκῆπτρα || τῆς ἡγεμονίας πιστεύεται τῆς τῶν προγόνων ἀρετῆς καὶ τῆς τοῦ φύσαντος, ναὶ μὴν καὶ τῆς οἰκείας καλοκαγαθίας γέρας ἐπάξιον, τοῦ κρείττονος οἶμαι ἄνωθεν ἐνηχοῦντος καὶ ὑποβαλλομένου τὸ ποιητέον τῷ ἄνακτι, καὶ ἢ τοῦ κράτους δὲ περιβολὴ θαυμασία. Οὐδὲ γὰρ μετὰπεμπτος ἦκεν ἢ ὑμετέρα εὐμένεια ἐπὶ τῷ τὴν ἀρχὴν ἀναδέξασθαι, ἀλλ', ὁ τούτου μεῖζον καὶ τιμιώτερον, ἐν τῇ πατρίδι διάγουσα καὶ τὴν περὶ αὐτὴν τοῦ Θεοῦ οἰκονομίαν τὸ σύνολον ἀγνοοῦσα τὴν χλανίδα καὶ ἄκων ἀμπίσχεται, ἦν σοὶ βασιλεὺς ὑπὸ τοῦ τῶν βασιλευόντων βασιλέως Θεοῦ ὀδηγούμενος πέμπεται καὶ τὸ Μυσῶν κράτος θαρδούοντας πιστεύεται, δ καὶ δέχεται τελευταῖον, καλῶς ποιούσα, καὶ ἀναλαμβάνει τὴν τοῦ λαοῦ προστασίαν, μηκέτι δυναμένη ἀντιφέρεισθαι Θεῷ τε καλοῦντι καὶ βασιλεῖ κελεύοντι καὶ πλήθει παντὶ ἐκλιπαροῦντι καὶ τοῖς ποσὶν ἐγκαλινδουμένῳ¹⁹⁶. Ὡσπερ γὰρ ἀρχὴν μνησθαι μὴ δεδομένην

196. Γιὰ τὰ γεγονότα ποὺ ὀδήγησαν τὸν Στῆφανο Καντακουζηνὸν εἰς τὴν ἡγεμονίαν καὶ τὴς

καλόν, οὕτω προβαλλομένην οὐκ ἐπαινετὸν ἀποπέμψασθαι. Τὸ μὲν γὰρ θράσους καὶ φιλοτιμίας, τὸ δὲ περιφρονήσεως καὶ ἐθελοκακίας γραφήν ἐπάγεται, καὶ ἀμφοτέρω ὑπαίτια παρὰ Θεῷ κρίνεται.

Παραλαβοῦσα δὲ τὴν ἀρχὴν ἀνωμαλίας ὅτι πλείστης καὶ ταραχῆς γέμουσαν καὶ ὡς ὑπὸ δεινῆς λαίλαπος τῆς πρότερον κατενεχθείσης κυμαίνουμένην καὶ κινδονεύουσαν, τὸσαύτην αὐτῇ εὐδίαν παρέσχε καὶ τοὺς καταρρέξαντας χερσὶνας διέλυσε, τὴν τε προλαβοῦσαν ἀθυμίαν εἰς φαιδρότητα μετεσκευάσατο καὶ τὰς κοινὰς νόσους ἴασατο καὶ τὴν ἀταξίαν εἰς τάξιν ἤγαγε καὶ τοῖς ὑπηκόοις γαλήνην || παρεσκεύασεν, ὥστε πάντας ὁμοφώνως ὁμολογήσαι παρὰ Θεοῦ σοὶ τὴν ἡγεμονίαν χορηγηθῆναι ἄθλον ἀρετῆς καὶ κοινὸν εὐεργέτημα, κοσμήσουσι ταύτην μᾶλλον ἢ ὑπ' αὐτῆς κοσμηθησομένω, μᾶλλον δ', ἵνα ὅσα καὶ ὀργάνω ἔχῃς αὐτῇ χρῆσθαι πρὸς μείζους εὐεργεσίας, πέφυκας γὰρ τοιοῦτος πρὸς εὐποιίας· διὸ καὶ ὕλης πλείονος ἔδει σοὶ καὶ εὐρυτέρας ἀξίας ἐπιδειξάει τὴν φύσιν, ἢ ὡς λύχνος ἐν ὑψηλῷ τεθειὸς τόπω φωτίζει πολλοὺς ἐν σκότει βαίνοντας καὶ μὴ ἔξυ προσκόπτειν καὶ δυστυχίαις περιπίπτειν, ἀλλὰ χειραγωγῆσαι πρὸς βίον ἡδὺν καὶ θεάρεστον. Οὐ γὰρ δι' ἑαυτήν, ἀλλὰ τῆς τῶν πολλῶν ὠφελείας καὶ ἐλευθερίας τὴν ἡγεμονίαν ἐδέξατο.

Δῆλον δ', ἐπεὶ μετὰ τὸ ἐγκρατῆ γενέσθαι ταύτης οὐδὲν ἀπροσφυνὲς διανοήθη ἑαυτῇ καὶ ἀπρόσχορδον, οὔτε συνεξῆρε τῇ τύχῃ τὴν γνώμην, ἢ τῆς προτέρας ἐπιεικειᾶς καὶ μετριότητος καθυφῆκε ποσῶς καὶ ὑπεχάλασε τὸν τόνον τῆς ἀρετῆς, ἀλλὰ τῇ ὑπεροχῇ τῆς ἀξίας καὶ τὴν μετριοφροσύνην συνεπέτεινε καὶ τὴν προφύνητα συνήνευσε καὶ ἡ θεομίμητος αὐτῆς φιλανθρωπία συνεπέδωκε καὶ ἡ πρὸς τὸ ὁμογενὲς συμπάθεια καὶ ὁ οἶκτος ἐπλεόνασε, καὶ τούτων ἐπίσημοι στήλαι ὅσα σοὶ ἐκ προοιμίων τῆς ἀρχῆς χριστομιμήτως διαπέπρακται καὶ διατέτακται. Καταλαβοῦσα γὰρ τὴν πόλιν μὴ καλῶς διοικουμένην καὶ τοὺς ὑπηκόους ὑπερμέτροις τισι φόροις πιεζομένους, πάντας τε σχεδὸν τοὺς ἐν τῇ πόλει ἐκκλησιαστικαῖς ἀραῖς δι' ἐκείνους ὑποπεπτωκότας καὶ πρὸς τῷ σώματι καὶ τὴν ψυχῇν τετραυματισμένους, κατάλληλον || τούτοις πᾶσι τὴν διόρθωσιν καὶ θεραπείαν ἐπήνεγκε. Τοὺς μὲν γὰρ μὴ καλῶς κειμένους νόμους καὶ τὴν δεινήν καὶ ὀλέθριον ἐκείνην φορολογίαν οὐ μόνον ἀνεῖλε καὶ ἐκ μέσου πεποίηκεν, ἀλλὰ καὶ ἀθηντικοῖς χρυσοβούλλοις τὴν ἀνατροπὴν ἐκείνων κατεσημήνατο¹⁹⁷. Τοὺς δ' αὖ ταῖς ἀραῖς ἐνεχομένους καὶ τὴν ψυχὴν ὁμοῦ

προσπάθειες τοῦ Θεοῦ τοῦ Μιχαὴλ νὰ τὴν ἐξασφαλίσαι γιὰ τὸν ἑαυτοῦ, βλ. N. JORGA, *Histoire des Roumaines et de la Romanité orientale*, τ. VI, σ. 593-602. Ὁ Στέφανος δίνει τὴ δική του ἐκδοχὴ γιὰ τὸ πῶς ἔγιναν τὰ πράγματα στὶς ἐπιστολές του πρὸς τὸ Χρυσανθο Νουταρᾶ, ὅπου ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ ἀνάρρησή του τὸν κατέλαβε τελείως ἐξ ἀπροόπτου καὶ ὁ ἴδιος δὲν εἶχε καθόλου ἐνεργήσαι γι' αὐτή. HURMUZAKI, ὁ.π., τ. XIV, I, σ. 581-2, 586-590, 598-9.

197. Ὁ Στέφανος κατάρχησε τὸ μισθτὸ φόρο ἐπὶ τῶν ζώων, τὸ vacariū, πὺ εἶχε

καὶ τὸ σῶμα βεβλαμμένους τῆς ἐν ἀμφοτέροις σωτηρίας ἠξίωσε. Καὶ πρῶτον τοῦ κριωτέρου, τῆς ψυχῆς, ἐμφρόνως μᾶλα καὶ σπουδαίως ποιεῖται τὴν πρόνοιαν κατὰ τοὺς ἀρίστους τῶν ἱατρῶν, οἱ τὰ σφοδρότερα πρῶτον καὶ καιριώτερα τῶν παθῶν θεραπεύειν ἐπιβάλλονται, καὶ ταύτην πολυεῖδῶς ἐξαρτῶν. Οὐδὲ γὰρ μόνον τοπικὴν ἐπὶ τοῦτο συνεστήσατο σύνοδον πᾶν ὅσον τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὅσον τῆς πόλεως εἰς ἐν συγκαλεσαμένη φιλόχριστον σύστημα καὶ τούτου προεξάρχουσα, ὡς ἄλλος Μωυσῆς, δημοσίους καὶ παμπληθεῖς ἐκείνας καὶ ἐκτενεῖς δεήσεις ἐν συντριβῇ ψυχῆς καὶ πνεύματι ταπεινώσεως τῷ ἐλεήμονι Θεῷ προσαγόρευεν, ἀλλ' ἔτι καὶ διὰ πατριαρχικῆς καὶ συνοδικῆς εὐλογίας καὶ ἀγιασμοῦ μεταδόσεως τὴν ἄφρασην τῶν ἐκόν^{197α} ἀέκοντι θυμῷ πεπλημμεληκότων μετ' εὐλαβείας ἐζητήσατο.

Οὕτως οὖν ἀνασκευάσασα πάντα τὰ βλαβερά καὶ ψυχόλεθα τὰ ἐπωφελῆ ἀντεπήγαγε καὶ σωτήρια καὶ τὰ κοινῇ τοῖς ὑπηκόοις συνοίσοντα φιλανθρώπως γενομοθέτησε.

Τοιαῦται γὰρ αἱ τοῦ δικαίως ἄρξεν μέλλοντος νομοθεσίαι τὸ κοινῇ πᾶσι λυσιτελεῖ σκοποῦσαι, ἀλλ' οὐχὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἰδίας ὠφελείας συντεταγμέναι. Καθὸ καὶ διαφέρειν οἶμαι τύραννον βασιλέως, ὅτι ὁ μὲν τὸ ἑαυτοῦ πανταχόθεν σκοπεῖ, ὁ δὲ τὸ τοῖς ἀρχομένοις ὠφέλιμον ἐκπορίζει. Καὶ τῷ ὄντι οἰκειότατος ἔρανος ἀρχοντι βουλὰς ἀγαθὰς εἰσηγεῖσθαι περὶ τῶν ὑποτεταγμένων καὶ || ἀνακτᾶσθαι τὰ πεποννηκότα καὶ τὰ κακῶς ἔχοντα διορθοῦν καὶ κολάζειν μὲν ἀδικίαν, μὴ συγχωρεῖν δὲ ὑπὸ δυναστείας τοὺς ὑπηκόους κατατρυχεσθαι, εἰς τοῦτο καὶ γὰρ θεόθεν ἐξαποστέλλονται ἀρχοντες κατὰ τὸ εἰρημένον· ἰδοὺ καθεστήκασι ἐπὶ ἔθνη καὶ βασιλείας ἐκρίζουσιν μὲν καὶ κατασκάπτειν, ὅσα δηλονότι κακῶς ταῖς πόλεσιν εἰσφεθάρησαν, καὶ οἷα τις λύμη διεδόθη πανώλεθρος, ἀνοικοδομεῖν δὲ καὶ καταφυτεύειν, δι' ὧν ἄριστ' ἂν τὸ ὑπήκοον διεξάγοιτο. Ἄ δὴ πάντα καλῶς ἐπισταμένη σου ἡ θεοσέβεια καὶ τῇ θεόθεν δοθείσῃ σοὶ ἐξουσίᾳ πρὸς καταρτισμὸν καὶ διεξαγωγὴν φιλάνθρωπον τῶν ἀρχομένων κεχρησθαι σκοπὸν ἐνθεον κεκτημένη, τὸ μὲν χρηματίζεσθαι πρὸς κέρδος ἑαυτοῖς ἀπώμοτον ἔθετο, κουφοτέρους δὲ ὡς οἷόν τε τοὺς δασμούς τοῖς ὑπ' αὐτὴν ἐπιβάλλεται συμμετρήσασα τῇ ἀναγκαίᾳ χρεῖᾳ τὴν εἰσπραξίαν, καὶ τὰ περιττά, ὅσα οἱ φιλοχρημάτως ἔχοντες παρακερδαίνειν φιλοῦσι τοῖς ἀναγκαίοις προσπορίζόμενοι καὶ ἐκ συμφορῶν ἀλλοτρίων τὰς ἰδίας εὐτυχίας προσμνώμενοι, ἀποδοκιμάσασα, εὐσεβοφρόνως καὶ δικαίως περὶ τούτων διελεῖν ἔγνω καὶ διορίσασθαι. Καὶ δὴ τῇ μὲν συγκομιδῇ τῶν βασιλικῶν φόρων ἄλλους ἐπέστησεν, ἑαυτῇ δὲ τὸν τοῦ βίου πόρον οὐκ ἐκ τῶν

ἀναγκαστῆ νὰ ἐπιβάλλει ὁ Μπραγκοβάνος, βλ. Δ. ΦΩΤΕΙΝΟΥ, ὁ.π., τ. 2, σ. 301, καὶ N. JORGA, ὁ.π., τ. VI, σ. 621.

197α. Πβ. ἸΔ. Δ 43.

κοινωνῶν χρημάτων, ἀλλ' ἐκ τῶν ἰδίων κτημάτων τε καὶ προσόδων αὐτάρκη εἶναι ἠγήσατο καὶ τούτοις ἀγαπήσασα τῶν λοιπῶν ὑπερεῖδε.

14a Τοῦτο μὲν τὸ ἐπίφθονον τοῦ πλοῦτου νουνεχῶς λίαν ἐκκλίνουσα, τοῦτο δὲ καὶ ἀνεπιδεῶς ἔχουσα, μᾶλλον δὲ διὰ τὸ περιουσίᾳ γνώμης καὶ αὐταρκείᾳ τρόπου κοσμεῖσθαι καὶ μὴ ἐπτοεῖσθαι πλούτῳ || πολυταλάντῳ φθαρσομένῳ πάντως καὶ πεισομένῳ (sic) ὃ πέφυκεν, ἀλλ' ἠγεισθαι πλοῦτον ἄσυλον τὴν τῶν ἀρετῶν περιποίησιν καὶ τὸν τοῦ Θεοῦ φόβον, ὃν σύνοικον τῇ ψυχῇ περιφέρει, ὡς καὶ ζῶντι καὶ τελευτήσαντι παραμέροντα καὶ φθορᾶς κρείττονα καθεστηκότα.

Τῶν δὲ λεχθέντων ἀξιόπιστοι μάρτυρες καὶ μεγαλοφωνότατοι κήρυκες πρὸς τοῖς ἄλλοις ἦσαν καὶ οἱ συμπαρόντες ἐν τῇ ἀναζήσει, οἱ καὶ τὴν ἠγεμονικὴν χλανίδα αὐτῇ ἀποκομίσαντες τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους ἐπισημότατοι, οἱ καὶ διατρέφαντες ἱκανὸν χρόνον καὶ μαθόντες ἀκριβῶς τὴν τῶν πραγμάτων κατάστασιν καὶ τὰς διαθέσεις τῶν ὑπηκόων διασμιλεύσαντες, καίτοι γ' ἑτερόδοξοι ὄντες καὶ διὰ τοῦτο τὴν εὐνοίαν οὐ πάντι βεβαίαν ἔχοντες, ἀλλ' οὖν οὐδ' οὕτω τἀληθὲς περικρῦψαι ἠρέσχοντο, οἶδε γὰρ καὶ πολέμιος ἀνδρὸς ἀρετὴν θαυμάζειν, ἀλλὰ καὶ διεσάφησαν τῷ ἀνακτι τὰ καλῶς ὑπ' αὐτῆς παραχθέντα, ὧν αὐτόπται καὶ αὐτήκοοι γεγόνασι, καὶ ἐπαινέται ὑπῆρξαν ἀδέκαστοι τῆς πατρικῆς καὶ φιλανθρώπου σου περὶ τὴν ἀρχὴν οἰκονομίας καὶ διοικήσεως, διεξελλόντες ἕκαστα, τῶν ὑπηκόων τὴν ἄνεσιν, τὴν καταλαβοῦσαν ἅπαντας ἐπὶ τῇ ἀναζήσει χαράν, τὴν ἐπὶ τὰ χρηστότερα μεταβολὴν, καὶ πρὸ πάντων διὰ θαύματος ἦγον τὸν ἀξιάγαστον αὐτῆς γεννήτορα, τὸ προνοητικὸν καὶ κηδεμονικὸν αὐτοῦ περὶ τὴν διοίκησιν τῆς ἀρχῆς διηγούμενοι, τὸ φιλόπτωχον, τὸ φιλόπατρι, ὥστε χαίρειν καὶ γεγηθέναι τὸν βασιλέα τῆς ὑμετέρας ἐπὶ τὸν ἠγεμονικὸν τοῦτον θρόνον ἐγκαθιδρύσεως. Ὅθεν καὶ γέμει τὰ ἀρχεῖα τῶν ὑμετέρων ἐγκωμίων καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς ἀξιολογωτάτοις

14β καὶ προέχουσι διατελεῖ θαυμαζομένη ἢ ὑμετέρα || σύνεσις.

Ἐπ' αὐτῆς γὰρ τῷ ὄντι τὰ μὲν λυπηρὰ πεφυγάδευται, ἀντεισῆκται δὲ πάντα τὰ τερπνότερα, καὶ εὐνομία κατέχει τὴν πόλιν καὶ εἰρήνη βαθεῖα ἐμφιλοχωρεῖ τοῖς τε ὑπηκόοις εὐζωΐας, εἴπερ τις ἄλλος ὃ παρὼν καιρὸς ἀναδέδεικται ὃ ὑπὸ τοῦ θεῖου Πλάτωνος νομοθετούμενος· τότε γὰρ φησιν ἕκείνος εὐτυχήσειν τὰς πόλεις, ὅταν ἢ φιλόσοφοι βασιλεύσουσιν ἢ βασιλεῖς φιλοσοφήσωσιν. Οὐδὲ γὰρ ἔχει τις δεῖξαι τῆς ὑμετέρας πατρικῆς κηδεμονίας φιλοσοφώτερον. Εἴ γ' ἕκείνος πέφυκεν ἀρχων φιλόσοφος καὶ ἠγεμὼν θεοφιλῆς, ὃς προπονεῖν καὶ διακινδυνεύειν τῶν ἀρχομένων οὐδόλως ἀνάηται, ἀλλ' ἀγρυπνεῖ διηλεκτῶς ταῖς ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ φροντίσι συμμεριζόμενος, ἵνα τι ὄφελος τοῖς ὑπηκόοις γένηται, ἐπεὶ οὐ χρὴ καθ' Ὀμηρον βουλευφόρον ἄνδρα εὐδεῖν παννόχιον. Τίς οὖν οὐκ ἀγασθείη σου τὴν τοσαύτην φιλανθρωπίαν; Τίς οὐκ ἐπαινέσει τὴν πατρικὴν κηδεμονίαν,

οὐδὲ καταστέψει μυρίοις ἐπαίνων ἄνθεσι τὴν χριστομίμητόν σου φιλοπτωχίαν; Τίς οὐκ ὑπερεκπλαγεῖ ἀκούων τὴν τοῦ τρόπου αὐτάρκειαν οὐδ' ἀπ' αἰῶνος πώποτε μνημονευομένην ἐν ἠγεμόσι; Τίς οὕτω τῶν μὲν κοινῶν ὄφθη φειδωλότατος, τῶν δὲ ἰδίων δαπανηρότατος; Τίς οὕτω πρὸς ἐλεημοσύνας ἐφάνη μεγαλόδωρος, ὅσον ἢ ὑμετέρα ἐπιεικεία ἐπιδαφιλεύεται ἀφθόνως τοῖς χήτει τῶν ἀναγκαίων πιεζομένοις τὸν ἔλεον; Τίς τὴν οὐρανὸν φαῖουσαν αὐτῆς ταπεινοφροσύνην ἐν νῶ θέμενος οὐ θαυμάσει;

15a Ὅσοι μὲν γὰρ τῆς ὑμετέρας ἠξιώθησαν κοινωνίας || καὶ ὁμόστεγοι ἐγένοντο ἢ ὁμοδίατοι διατόρῳ φωνῇ καὶ στεντορείῳ φθέγματι κηρύττουσι τὸ πρᾶγον αὐτῆς καὶ μειλίχιον, τὴν τε ἐπανθοῦσαν τῷ προσώπῳ χάριν ἐν ταῖς ἐντεύξεσι καὶ τὴν ἐν λόγοις ἠδύτητα ἐν ταῖς διαλέξεσι, δι' ἣν εὐπρόσιτος γίνεται τοῖς δεομένοις, τοῖς εὐνοοῦσιν ἐράσμιος, τοῖς προσδιαλεγόμενοις χαριέστατος, καὶ τῇ μνήμῃ περιφέροντες τὸ ἐν λόγοις ἐπαγωγὸν καὶ ἐπαφρόδιτον τὴν διάστασιν χαλεπῶς φέρουσι καὶ διαμαρτύρονται παραπλήσιον πεπονηθῆναι τοῖς λωτοφάγοις τοῦ Ὀδυσσεῶς ἐταίροις, οἱ νόστον διὰ τὴν γλυκύτητα τοῦ καρποῦ ἐπελάθοντο, διὸ καὶ πρὸς αὐτὴν μετὰ πολλῆς σπουδῆς ἐπείγονται, ὥσπερ σίδηρος τῇ ἠρακλείτιδι ἐπισπώμενοι λίθῳ. Οἱ δ' αὖ μὴ πεπειραμένοι αὐτῆς καὶ τὴν θεῶν ἀτυχήσαντες καὶ ἀκοῆ μόνον τὰ κατ' αὐτὴν παρελιηφότες ἐπαινέται σύμφηφοι τοῖς θεασαμένοις καθίστανται, ὥστε σου τὴν εὐμένειαν τοῖς μὲν παροῦσιν εἶναι τερπνότερον θέαμα, τοῖς δὲ ἀποῦσιν ἠδύτατόν τε λάλημα καὶ ἄκουσμα καὶ πᾶσιν ἀπλῶς γλυκὸν καὶ πρᾶγμα καὶ ὄνομα, καὶ τοῦ ἡμετέρου γένους ταῦτόν εἰπεῖν τῶν ὀρθοδόξων ἀπάντων περιβλεπτον σεμνολόγημα, καὶ τοῦ Καντακουζηνῶν γένους ὃ ὡς ἀληθῶς στέφανος καὶ τὸ διάδημα αὐτῶν τῆς καυχήσεως. Τοσοῦτον ἄρα φίλτρον ταῖς ψυχαῖς ἀπάντων ἐνέβαλε, τοῖς μὲν ἀρχομένοις μεθ' ὑπερβαλλούσης προσφερομένη ἐπιεικειᾶς καὶ ἰλαρότητος, καὶ φιλάνθρωπον προστασίαν μᾶλλον ἢ φόβον ἀρχικὸν αὐτοῖς ἐπιδεικνυμένη, τοὺς δ' αὖ φίλους εὐεργεσίαις ἀναρτῶσα καὶ τοὺς ἀξιους φιλίας κατὰ πολλὴν ἐπίκρισιν εὐμεθόδως ὑποποιουμένη καὶ προσεταιριζομένη λίαν || ἐμφρόνως, ἵν' ἔχη τούτους ἐν ταῖς χρεῖαις προθύμως συντρέχοντας καὶ ἐκπληροῦντας τὸ φιλικὸν καθῆκον ἐν δέοντι.

15β Τίνοι οὖν τῶν ἀπάντων, ὧν τε ἴσμεν καὶ ὧν ἀκοῆ παρελιήφαμεν, παραθεωρήσωμεν τὰ ὑμέτερα, ἠγεμῶν ἀξιάγαστε, ὅπου γε οὐδενὶ καταλέλοιπας ἐς ἄμιλλαν λόγον, ἀλλὰ πάντας ἀφήκας κατόπιον, καὶ παρήλασας πολλῶ τῷ διαλείμματι. Καὶ τοὺς ἀμιλληθῆναι σοι βεβουλημένους πεζοὺς παρὰ λόδιον ἄρμα θέειν, τὸ τοῦ λόγου, ἀπέδειξας. Ὅσοι γὰρ ποτε παρὰ Μωσοῖς τὴν ἀρχὴν ταύτην ἀνελήφασαν ἢ ἄλλων ἔθνων ἐβασίλευσαν, οἱ μὲν ἐπὶ προγόνων εὐγενεῖα ἐσεμνύοντο, οἱ δὲ πλοῦτου περιουσίᾳ ἐκράτουν, ἄλλοι δ' αὖ ἀνδρεία ἐπλεονέκτουν, οἱ δὲ φρονήσει εὐδοκίμου καὶ ἄλλος ἄλλο τι εἶδος ἀρετῆς ἐπετήδευσεν καὶ κατὰ τοῦτο μόνον ἐπαίνου

κέκριται άξιος. Ἐπι δὲ τῆς ὑμετέρας θεοσεβείας ἰδεῖν ἕξεσι πάσας τὰς ἡγεμονικὰς ἀρετὰς περιαστραπτούσας καὶ συγχορευούσας ἀλλήλαις καὶ κατὰ πάντων τὰ πρῶτα φέρειν ἀνευδοιάστως παρεχομένας αὐτῇ. Οὕτω γὰρ πάσας ἐξήσκησε καὶ εἰς μίαν τὴν ἑαυτῆς ψυχὴν συναγήοχεν, ὥσπερ εἰς μίαν τούτων μόνον περιποιήσασθαι σπουδὴν ἔθετο, οὕτω δ' αὖ ἀκριβῶς ἐκάστην καὶ καθ' ὑπερβολὴν ἐκατέρωθωσεν, ὅσον ἄλλος μιᾶς τούτων ἐγκρατῆς γενέσθαι πολλοῦ ἂν ἐτιμήσατο. Ἐν μὲν γὰρ σωφροσύνη Ἰωσήφ ἐκείνῳ τῷ διὰ ταύτην τῆς Αἰγύπτου βασιλεύσαντι παρεξετάζεται, τὰ δὲ τῆς δικαιοσύνης ζυγὰ οὕτως ἰσοῤῥόπως σταθμίζεται καὶ μηδοτιοῦν παρεκκλίνειν ἀνέχεται ἑτερόζυγον τοῦ δικαίου τὴν πλάστιγγα, ὥστε ὕθλον ἀτεχνῶς εἶναι Μίνων ἐκείνου καὶ Ῥαδάμανθυν τοὺς ἐπὶ δικαιοσύνη θανατούμενους παραθεωρουμένους αὐτῇ. || Ἀνδρείας δὲ καὶ φρονήσεως παρέσχε κάλλιστα δείγματα καὶ πρὸ τῆς ἡγεμονίας, ἐπειδὴν εἰς τὴν βασιλεύουσαν ἐστάλη τοῖς κοινοῖς τῆς Μυσίας ἐξυπηρητήσουσα πράγμασιν, αὐτὴ μὲν τῇ τοῦ μεγάλου παχαρνίκου τέως κοσμουμένη ἀξία, τοῦ δὲ τῶν βασιλικῶν πραγμάτων ἐπιτροπεύοντος κατ' ἐκεῖνο καιροῦ, οἷά τινος ἀγρίου θηρὸς ἐξαίφνης ἀναφανέντος καὶ ἄρδην καταπιεῖν τὴν Μυσῶν πόλιν μετὰ βαρβαρικοῦ θράσους σπεύδοντος· ἀλλ' ἡ ὑμετέρα μεγαλόφρων καὶ μεγαλόνοος σύνεσις εὐφυῶς τὴν ἔφοδον ἐκκλίει (sic) καὶ τὸ ἄγριον θράσος ἐκείνου ἡμέρωσε· καὶ πολλῆς βλάβης καὶ κινδύνου τὴν πόλιν ταύτην ἐξῆύδατο, καὶ ὥσπερ ἄλλος Ἡρακλῆς τὴν πολυκέφαλον Ὑδραν εὐμεθόδως κατεπαλαίσατο συνεφαπτόμενον ἔχων καὶ τὸν Ἰόλεω. Περιεπέφρακτο γὰρ τῇ συμμαχίᾳ τῶν φίλων, οἷς τῆς ἐκείνου μετὴν παρῶσθαι. Καὶ ταῦτα μὲν τὰ συνενεχθέντα πρότερον καὶ περιστῶντα ἕναργῶς τὸ πρὸς τὰ ἀντιπίπτοντα δυσχερῆ ἀνένδοτον αὐτῆς καὶ ἀκατάπληκτον καὶ τὴν τῶν ἐπηρητημένων κινδύνων ἀποφυγὴν ἔμφρονα. Τί δὲ τὰ νέα καὶ ὅσ' ἀρτίως ἡμῖν ἢ τοῦ καιροῦ συντυχία ὑπέδειξε; Μῶν ἕλαττον ἐκείνων τὸ ἐν συνέσει μεγαλόφρον καὶ καρτερικὸν αὐτῆς ἐπιμαρτύρεται; Οὐ μὲνον, ἀλλὰ καὶ πολλῶ μείζον. Καὶ γὰρ ἕναργος ἀδοκήτως καὶ ἀκουσίως τῆς ἡγεμονίας ἐπιτεθείσης αὐτῇ οὐδοτιοῦν κατέπτηξεν ἢ μικρολόγως ἀνέπεσεν, ἀλλ' εὐθαρσῶς καὶ εὐγνωμόνως τὴν θείαν ἄμα καὶ βασιλικὴν ψῆφον ἐδέξατο, καὶ μετὰ τὴν ἐπίβασιν τῆς ἀρχῆς ὁμιλήσασα πράγμασι πολλοῖς χρῆζονσι θεοσεβείας καὶ τῆς Βοιάρεω δεομένοις πολυχειρίας, ἐφ' ᾧ ἀνακτήσασθαι τὴν φθα[ρῆσαν] || εὐνομίαν καὶ τὴν ἀταξίαν καὶ ἀδικίαν μεθαρμόσασθαι εἰς εὐταξίαν καὶ δικαιοσύνην, ἔμπης οὕτω πανσόφως καὶ εὐμαρῶς ἠδυνήθη ταῦτα κατορθῶσαι καὶ τὴν ἐπέχουσαν πρὶν τυραννικὴν ἐπικράτειαν εἰς πατρικὴν καὶ φιλόανθρωπον ἀρχὴν μεταρῥυθμίσει, ὡς ἐκπλήξιν εἶναι τὸ πρᾶγμα καὶ τοῖς ὁρῶσι καὶ τοῖς ἀκούουσι. Καὶ πάντες ἐνορῶντες τῇ θεοσεβεστάτη σου ψυχῇ θεοφιλοῦς ἡγεμονίας προοίμια κάλλιστα, χρυσέας τε κίονας

κατὰ Πίνδαρον φάσαι προκαταβληθέντας σοὶ χρησταῖς ἐλπίσι δῶννυνται, ὡς ἄρα τοιοῦτον ἐποικοδομήσει τῇ ἀρχῇ τὸν χρυσοῦν θάλαμον. Τῆς γὰρ καλῆς ἀρχῆς καὶ τὸ τέλος τοιοῦτον εἶναι ἀναντιρῶντον δήπουθεν.

Διὸ μακαρίζεις μοι τοῦντεῦθεν ἐπεισι τοὺς Μυσοῦς, ὅτι τῆς ὑμετέρας πατρικῆς φιλοστοργίας ἡγεμόνος ἠδμοίωσαν, τοῦ πρῶτου καὶ φιλόανθρωπου, συμπαθεστάτου τε καὶ εὐσπλαγχνικωτάτου, δι' ὃν ἕξεσται αὐτοῖς μετ' ἀσφαλείας οἰκεῖν τὴν ἑαυτῶν καὶ ἐντρυφῶν ἡδέως τοῖς οἰκείοις. Οὐδέτι γὰρ τὸ ὑποχείριον φόροις πιέζεται τοῖς ὑπὲρ δύναμιν. Οὐδέτι οἱ πλοῦτω κομῶντες δημεύσεις καὶ ἀφαιρέσεις τῶν ὄντων δεδίασιν, οὐδ' οἱ πένητες κακώσεων πεῖραν λαμβάνουσιν. Οὐδέτι δημίων χεῖρες φορολογίαν ἀφόρητον εἰσπραττόμενοι τοὺς πένητας ἄγχουσιν, οὔτε εἰς ὄρη καὶ κοιλάδας κλαυθμώνων αὐτοὺς φρυαδεύουσιν. Οὐδέεις τοῦ λοιποῦ φρυγῆ τὴν σωτηρίαν τὴν ἑαυτοῦ πραγματεύεται καὶ κρησφύγετον ἐπιζητεῖ μετανάστης τῆς πατρίδος γενόμενος. Οὐδέτι γύναια ἀνδράσι συνεπανίστανται καὶ τοῖς οἰκῆμασι χεῖρειν φράσαντες || εἰς ἄλλοδαπὴν στέλλονται ὑπερόρειοι, ἐφ' ᾧ ἀπαλλαγὴν εὐρεῖν τῆς ἐπιχειμένης κακώσεως. Οὐδέτι ἐγκωμονοῦσαι χειμῶνος δριμυτάτου ἐν ὄρεσι καὶ γάπαις ἐκβάλλειν τὰ ἔμβρυα ἀναγκάζονται, τὴν ἐρημίαν τῆς πόλεως ἀκινδυνότεραν κρῖνουςαι, κἀκεῖσε τοῖς ἐκτρόμασι τὸν βίον συγκαταστρέφουσαι.

17α

Πᾶσα κατήφεια τῆς πόλεως ἀπελήλαται· πᾶσα νομοθεσία τυραννικὴ καὶ ἀπάνθρωπος ἐκ μέσου γεγένηται. Οἱ βίαιοι φόροι οὐ μόνον ἀνήρηται, ἀλλὰ καὶ ἐνταλτηρίοις γράμμασι ἀνεπιχειρήτοι τοῖς ἐπιγεννησομένοις ἀποδεδεύονται. Οἱ πρὶν ἀραῖς ὑποπεσόντες δι' ὄγκον τέλους δυσβάστακτον τοῦ ψυχικοῦ δεσμοῦ λέλονται καὶ ἀντι κατάρας εὐλογίας ἢ πόλις πεπλήρωται, ὥστε καὶ τὴν Ἡσαίου προῤῥήσιν ἤδη πληρωθῆναι σαφέστατα· ἰδοὺ γὰρ ἡγεμόνευσε δίκαιος ἡγεμὼν, καὶ ἀρχόντες μετὰ κρείσεως ἤρξαν. Ἐγένου γὰρ πόλει ταπεινῇ βοηθός, καὶ τοῖς ἀθυμήσασιν δι' ἔνδειαν σκέπη· διὸ εὐλογῆσει σε ὁ λαὸς ὁ πτωχὸς καὶ πόλις ἀνθρώπων ἀδικουμένων εὐλογήσουσί σε.

17β

Ἄλλὰ γὰρ ὁ τῷ κράτους διαδήματι καταστῆναι τὴν ὑμετέραν ἐκλαμπρότητα εὐδοκήσας Θεὸς καὶ εἰς κοινὴν εὐεργεσίαν ἐλευθερίαν τε καὶ ἄνεσιν τῶν ὑπηκόων ἐξαποστείλας αὐτήν, τοῖς τε ἐν σκότει διαπορευομένοις τοῦ βίου φῶς σωτήριον δωρησάμενος καὶ τοῖς || χειμῶνι κατεχομένοις τῶν θλίψεων ἕαρ φαιδρὸν χαρισάμενος, εἴη περιφρουρῶν αὐτὴν ἀσυνῆ καὶ παναίσιον καὶ ὑγείας ἐπειλημμένην, ἐξῶμένως τε καὶ εὐδαιμόνως διάγουσαν ἐν ἀδιαπτῶτῳ εὐημερίᾳ καὶ εὐθυμίᾳ ἀδιακόπῳ, συντηρῶν καὶ τὸν ὄνπερ δεδώρηται ἡγεμονικὸν αὐτῇ θρόνον ἀνεπιβούλευτον, ἀδιάσειστον, ἀκλόνητον, ἀστεμφῆ, εἰρηνικὸν καὶ ἀτάραχον, ἀδιάδοχόν τε καὶ ἀνεπίβατον ἄλλοτριῷ γένει καὶ προσώπῳ. Συνεφάπτοιτο δὲ αὐτῇ καὶ τὰ τῆς ἀρίστης ἐν ἀρχῇ διοικήσεως, κρατήσας τῆς δεξιᾶς αὐτὴν χειρὸς καὶ

18α ἐν τῇ βουλῇ αὐτοῦ ὀδηγήσας καὶ μετὰ δόξης προσλαβόμενος, καὶ χαρίζοιτο ταύτην ἐπὶ μῆμιστον χρόνον τῷ μὲν τιμιωτάτῳ καὶ ἀξιαγάζτῳ γεννήτορι βακτηρίαν γήρως, πολιᾶς ἔρρισμα, λογισμῶν παραμύθιον, ὀφθαλμῶν ἐντροφίμα, ψυχῆς ἐδφροσύνην καὶ μέτρι βίου τερμάτων θυμηδίαν καὶ τέρψιν ἀνεύκαστον, τοῖς δὲ φιλτάτοις καὶ τοῖς ἄλλοις τῷ γένει προσήκουσιν ἐδκταῖον ἐγκαλλώπισμα, τοῖς ὑπὸ χεῖρα πατέρα φιλόστοργον καὶ ἡγεμόνα πρῶτατον καὶ χριστιανοῖς ἅπασιν λαμπρότατον καύχημα καὶ διήγημα. Κατευθύνοι τε αὐτῇ πάντα καὶ κατὰ ῥοὴν διεξάγοι τὰ πράγματα καὶ ἐπιβραβεύοι ἀεὶ τὰ καταθέμια, || διασφύζων αὐτὴν τε καὶ φύντα καὶ τέκνα καὶ σύνευνον καὶ γένος ἅπαν πᾶσιν ἀγαθοῖς ἐδθηνομένους καὶ ἐδροοῦντας καὶ ἡστινοσοῦν βλάβης καὶ ἐπηρείας ἀγεύστους. Ἐπὶ πᾶσι δὲ δῶρη Κύριος ὁ Θεός, ὁ τὸ θέλημα τῶν φοβουμένων αὐτὸν ποιῶν, ἐδαρεστεῖν σου τὴν ἐκλαμπρότητα τῷ ἀνακτι καὶ Ἰλεων αὐτὸν ἔχειν καὶ ἐδμενωῶς ἐπιβλέποντα πάντα τὰ φίλα καὶ κεχαρισμένα δρῶσαν Θεῷ τε καὶ καίσαρι καὶ ἄμφοιν ἀποδιδούσαν ἐδκαίρως τὰ προσήκοντα, ὅπως τῇ τούτων ἀγάπῃ τετειχισμένη μηδὲν ὑφορᾶσθαι ἔχη ἀντίξουν κατὰ τε σώμα καὶ ψυχὴν εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα.

ΡΟΔΗΣ-ΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΣΤΑΜΟΥΛΗ

ΟΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΕΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ (1741)

Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1717, κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ πολέμου ποῦ εἶχε κηρύξει ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐναντίον τῆς Βενετίας ἀπὸ τὶς 9 Δεκεμβρίου 1714, ὁ στρατάρχης J. M. Schulenburg κατέλαβε καὶ πάλι τὴν Πρέβεζα, ποῦ εἶχε ἀποδοθεῖ στοὺς Ὀθωμανοὺς κατὰ τὸ τέλος τοῦ προηγούμενου βενετο-τουρκικοῦ πολέμου μὲ τὴ συνθήκη τοῦ Carlowitz (26 Ἰανουαρίου 1699). Ἡ δευτέρη βενετικὴ κατοχὴ ἐπικυρώθηκε μὲ τὴ συνθήκη τοῦ Passarowitz (10/21 Ἰουλίου 1718) καὶ κράτησε μέχρι τὴν ἔλευση τῶν δημοκρατικῶν Γάλλων μετὰ ἀπὸ τὴ συνθήκη τοῦ Campoformio (6/17 Ὀκτωβρίου 1797)¹.

Οἱ Πρεβεζάνοι — σύμφωνα μὲ τὶς πηγές, πολλὲς πρεβεζάνικες οἰκογένειες — ζήτησαν ἀπὸ τὶς βενετικὲς ἀρχές τὴ συγκρότηση τῆς μεθοριακῆς τους πόλης σὲ Κοινότητα στὰ 1740. Ἡ αἴτηση τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῶν τῶν οἰκογενειῶν, ἡ σχετικὴ ἀλληλογραφία ἀνάμεσα στὸ γενικὸ προβλεπτὴ τῆς θάλασσας καὶ τὴ Γερουσία τῆς Βενετίας καὶ τέλος ὁ Κανονισμὸς τῆς Κοινότητας (1741), τὰ προνόμια τῶν μελῶν τῆς (συγκρότηση τοῦ Συμβουλίου, ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὶς ἀγχαρεῖες, δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι στὰ κοινοτικὰ ἀξιώματα κλπ.) καὶ τὰ καθήκοντά τους εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὴ μετάφραση καὶ τὴ δημοσίευση ἐγγράφων τοῦ Κρατικοῦ Ἀρχείου τῆς Βενετίας². Ὅρισμένα περιηγητικὰ κείμενα παρέχουν συμπληρωματικὲς πληροφορίες γιὰ τὸν τρόπο ἀσκήσεως τῆς κοινοτικῆς ἐξουσίας³.

Ὅμως, ἀν καὶ ὀρισμένα ὀνόματα εἶναι γνωστὰ ἀπὸ παράδοση⁴ ἢ ἔγιναν

1. Γιὰ τὰ γεγονότα αὐτὰ βλ. πρόχειρα ΠΕΤΡΟΥ Α. ΦΟΥΡΙΚΗ, «Μικρὰ συμβολὴ εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν ἱστορίαν. Νικόπολις-Πρέβεζα», *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά*, τ. Δ' (1929), σ. 280 κ.έ.

2. Κ. Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, «Ἡπειρωτικὰ σταχυολογήματα. Τὰ προνόμια τῆς Πρεβέζης ὑπὸ τὴν Ἐνετοκρατίαν», *Ἡπειρωτικὴ Ἔστια*, τ. ΙΑ' (1962), σ. 521-527.

3. ANDRÉ GRASSET SAINT SAUVEUR, *Voyage historique, littéraire et pittoresque dans les îles et possessions ci-devant vénitiennes du Levant*, A Paris, An VIII, σ. 265.

4. Βλ. ΣΕΡΑΦΕΙΜ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ, *Δοκίμιον ἱστορικῆς τινος περιλήψεως... Ἀρετῆς καὶ Πρεβέζης*, Ἐν Ἀθήναις 1884, σ. 225-226. Πβ. τὰ ὀνόματα ποῦ παραδίδει ὁ Β.Ι. ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ, λῆμμα «Πρέβεζα», *Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαίδεια*, ἀντλώντας ἀπὸ Γ.Δ. ΓΕΡΟΓΙΑΝΝΗ, *Πραγματεία περὶ τῆς Πρεβέζης* (ἀνέκδ.).

έμμεσα γνωστά από άλλες πηγές, επειδή κατείχαν κάποιο κοινοτικό αξίωμα⁵, στο σύνολό τους, οι οικογένειες που συγκρότησαν την Κοινότητα στα 1741 μάς ήταν άγνωστες. Ο γενικός προβλεπτής της θάλασσας Αντόνιο Λορεδάν επέλεξε τα μέλη του Κοινοτικού Σώματος ανάμεσα στις «καλύτερες» και «αξιες» οικογένειες που ήδη κατοικοῦσαν στην πόλη κατά τη στιγμή της ανακαταλή-

5. Βλ. Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, «Τὸ ἐν Βενετία Ἡπειρωτικὸν Ἀρχεῖον», *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά*, τ. ΙΑ' (1936), σ. 287-290, 292. ΣΠ. Ι. ΑΣΔΡΑΧΑ, «Ἀπὸ τῆ συγκρότηση τοῦ ἀρματολισμοῦ (ἓνα ἀκαρνανικὸ παράδειγμα), *Ἑλληνικὴ Κοινωνία καὶ Οἰκονομία, νη' καὶ ιθ'* αἰῶνες, Ἀθήνα 1982, σ. 242 καὶ σ. 379 σημ. 31· πβ. τὰ ὄνόματα τοῦ ἐγγράφου 6, σ. 251. «Ὅψεις ἀπὸ τὸ προνομικὸ καθεστῶς τῆς Πάργας, Πρέβεζας καὶ Βόνιτσας», *στὸ ἴδιο*, σ. 212. Ἀπὸ τὴν ἀποδελτίωση τῶν συμβολαιογραφικῶν κωδικῶν τοῦ Ἀρχείου τῆς Πρέβεζας τῆς περιόδου 1742-1784 προκύπτει ὅτι τέτοια ἀξιώματα ἀνέλαβαν κατὰ χρονολογικὴ σειρὰ οἱ ἑξῆς: — Δῆμος Ἐάνθος, Δράκος Κεχράς, Ἰωάννης Ρέντζος: σύνδικοι (κῶδ. 95, 25 Ἰαν. 1742 καὶ 16 Φεβρ. 1742). — Νίκος (Τζόρας) Ἀναπλιώτης, Ἀθανάσης Γερογιάννης (βλ. καὶ 1761, 1779), Νικολὸς Παπάς: κριτὲς (κῶδ. 95, 16 Φεβρ. 1742). — Γιάννης Μπετζελέκης, Νικολὸς Κεχράς: σύνδικοι (κῶδ. 95, 25 Ἰαν. 1750). — Λάμπρος Ξενοῦλης, Βασίλης Βαντόρος: σύνδικοι (κῶδ. 95, 24 Ὀκτ. 1754 καὶ 7 Νοεμβρ. 1754). — Ἀθανάσης Γερογιάννης (βλ. καὶ 1742, 1779), Νικολὸς Πάσχος, Στάγιος Καλιγιάννης: σύνδικοι (κῶδ. 95, 19 Ἰαν. 1761). — Τζόρτζης Τζόγιας, Σωτήρης Παπατριαντάφυλλος, Πάνος Τζαλαμπάς: σύνδικοι (κῶδ. 101, 15 Ἰουν. 1775 καὶ 20 Ἰουλ. 1775 καταχ. στὸν κῶδ. 102, 9 Μαρτ. 1781, σ. 292). — Τζόρτζης Κιτζίλης, Πάνος Παπαδιώτης (βλ. καὶ 1779): σύνδικοι (κῶδ. 42, 18 Φεβρ. 1777, φ. 21r). — Ἀθανάσιος Ρέντζος, Σεβαστιανὸς Πατρίκιος, Ἀθανάσης Γερογιάννης (βλ. καὶ 1742, 1761): σύνδικοι (κῶδ. 42, 11 Μαρτ. 1779, φ. 46r καὶ 4 Μαΐου 1779 καταχ. στὸν κῶδ. 101, 6 Μαΐου 1779, σ. 423). — Δημήτριος Γκιναβέλης, Πάνος Παπαδιώτης (βλ. καὶ 1777): προβλεπτὲς ἐπὶ τῶν ὁδῶν (κῶδ. 42, 28 Ἀπρ. 1779, φ. 48v). — Κώστας Γκινακίης τοῦ Βασίλη: καντζιλιέρης τῆς ὑγείας (κῶδ. 102, 9 Ὀκτ. 1779, σ. 30 καὶ 9 Νοεμβρ. 1779, σ. 39). — Βασίλης Μάργερης, Χρῆστος Σκέφερης, Γιάννης Γερογιάννης τοῦ Ἀθανάση (βλ. καὶ 1782): σύνδικοι (κῶδ. 155, 15 Σεπτ. 1781, περιθ. φ. 4r). Πβ. Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, «Τὸ ἐν Βενετία...», *δ.π.*, σ. 289-290, ὅπου σὲ ἐγγράφου μὲ ἡμερομηνία 4 Ἰαν. 1781 S.V. ἀναφέρονται ὡς «attuali sindici» ὁ Ἀποστόλης Κονεμένος, ὁ Πέτρος Ξενάκης (προφανῶς ἀντὶ γὰρ Ξενοῦλης) καὶ ὁ Νικολὸς Μαλανδρής. — Γιάννης Γερογιάννης τοῦ Ἀθανάση (βλ. καὶ 1781): σύνδικος (κῶδ. 155, 3 Ἀπρ. 1782, φ. 11v). — Ἀθανάσιος Ρέντζος τοῦ Δράκου (ἔχι ὁ τοῦ 1779): σύνδικος (κῶδ. 102, 28 Ὀκτ. 1783 σ. 621). Πβ. Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, *δ.π.*, σ. 287-289, ὅπου σὲ ἐγγράφου ἀπὸ 2 Ἰουν. 1783, S.N. ὡς σύνδικος ἀναφέρεται ὁ Νικολὸς Γιωργαλάς καὶ ὡς «suoi colleghi», πιθανῶς οἱ ἄλλοι δύο σύνδικοι, ὁ Νικολὸς Ρέντζος καὶ ὁ Γιάννης Κιχράς (προφανῶς ἀντὶ γὰρ Κεχράς). — Γεώργιος Δαμιάνης: «ὄντας βαλμένος γι ο υ σ τ ι τ ζ ε ρ η ς μ ε προσκυνητὸ δευρέτο» (κῶδ. 102, 13 Νοεμβρ. 1783, σ. 625).

ψεῶς της ἀλλὰ καὶ ἀνάμεσα στὶς οικογένειες τῶν «παλαιῶν» καὶ «ἀφοσιωμένων» ὑπηκόων τῆς Γαληνοτάτης Δημοκρατίας ποὺ κατέφυγαν στὴν Πρέβεζα ἀπὸ τὴν Κρήτη, τὸ Μοριά κλπ. μετὰ ἀπὸ τὴν τουρικὴ κατὰκτηση τῆς πατρίδας τους. Ἀλλὰ, ἀν καὶ τὸ κείμενο ἀναφέρει ὅτι ἐπονται τὰ ὄνόματα τῶν οικογενειῶν αὐτῶν, ὁ κατάλογος λείπει ἀπὸ τὸ ἐγγράφου. Ὁ Κ.Δ. Μέρτζιος ἀναφέρει ρητὰ ὅτι ὁ κατάλογος «δὲν εὐρίσκεται εἰς τὰ ἐγγράφα ταῦτα οὔτε καὶ ἀνευρέθη ἀλλαχοῦ»⁶.

Τὸ κενὸ αὐτὸ συμπληρώνεται ἀπὸ ἓνα ἀντίγραφο τοῦ Κανονισμοῦ ποὺ ἀπὸκειται στὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Νικοπόλεως καὶ Πρεβέζης⁷. Πρόκειται γιὰ ἓνα χωριστὸ τετράφυλλο, διαστάσεων περίπου 28×19,5 ἐκ., ποὺ φυλάσσεται μαζί μὲ τὸ συμβολαιογραφικὸ κώδικα ὑπαριθ. 48. Τὸ κείμενο καλύπτει τέσσερις σελίδες. Ἡ κατὰ μῆκος τσάκιση στὴ μέση τῶν σελίδων δηλώνει ὅτι ἀρχικὰ τὸ ἐγγράφου εἶχε διπλωθεῖ στὰ δύο κατὰ μῆκος. Στὸ λίγο σκισμένο ἐπάνω δεξιὰ μέρος τῆς σελίδας ποὺ φέρεται ὡς ἐξώφυλλο ὑπάρχει ἡ ἐνδειξη «Decreto dell'Intti[mazi]on dela Comunita di Prevesa» ἐνῶ μία ἢ δύο γραμμὲς πιὸ κάτω ἀπὸ τὴ μέση τῆς ἴδιας σελίδας, πάλι στὴ δεξιὰ πλευρά, ὁ συμβολαιογράφος Νικόλαος Ρέντζος⁸ ἔχει σημειώσει: «τερμενατζιον του λουρδαν δια την αρχοντια».

Στὸ ἐπάνω μέρος τῆς πρώτης σελίδας τοῦ κειμένου ἀναφέρεται ὅτι τοῦτο εἶναι ἀντίγραφο ἀπὸ τὸ βιβλίον τῆς Γραμματείας τῆς Κοινότητας: «Copia Trattata dall'Lib(ro) esistente nella Canc(ellari)a della Sp(etta)b(i)le Comunita di Prevesa»⁹. Σημείωση στὸ περιθώριο τῆς ἴδιας σελίδας ἀριστερὰ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι στὶς 24 Ὀκτωβρίου 1778 S.N ὁ D^o Nicolò Renzo ζήτησε τὴν ἐκδοσὴ αὐτοῦ τοῦ ἐγκυρου («in autentica e legal forma») ἀντιγράφου, γιὰ νὰ τὸ χρησιμοποιήσει ὅπου τοῦ χρειαστεῖ («valersene ovunque le occorresse») καὶ ὅτι τὸ ἀντίγραφο τοῦ παραδόθηκε μαζί μὲ τὸ πρωτότυπο.

Ἡ μετάφραση εἶναι ἐλεύθερη καὶ ἀποφεύγονται ἔτσι οἱ ἀπόλυτες ἐκφορὲς

6. Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, «Ἡπειρωτικὰ σταχυολογήματα...», *δ.π.*, σ. 524, σημ. 1. Βλ. καὶ ΣΠ. Ι. ΑΣΔΡΑΧΑ, «Ἀπὸ τῆ συγκρότηση...», *δ.π.*, σ. 379, σημ. 1, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου τῆς Πρέβεζας δὲν εἶναι γνωστὸς ἀπὸ ἄλλη πηγή.

7. Κατάλογος τοῦ ἀρχείου ἔχει δημοσιευτεῖ ἀπὸ τὸν ἀρχιμανδριτὴ κ. ΦΙΛΑΡΕΤΟ ΒΙΤΑΛΗ, *Τὸ ἱστορικὸν ἀρχεῖον τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Νικοπόλεως καὶ Πρεβέζης*, ἐκδ. Ἱ. Μητροπόλεως Νικοπόλεως, 1979. Πβ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Τὸ ἀρχεῖον τὸ ἐν τῇ Ἱερᾷ Μητροπόλει Νικοπόλεως καὶ Πρεβέζης εὐρισκόμενον», *Ἡπειρωτικὴ Ἔστια*, τ. Ε' (1956), σ. 652-656.

8. Ὁ γραφικὸς χαρακτήρας τοῦ Νικολάου Ρέντζου εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τοὺς κώδικες ὑπαριθ. 101, 102, 103, 104 ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ὑπογραφή του.

9. Σύμφωνα μὲ τὸ ἴδιο τὸ κείμενο, ἀντίγραφο τοῦ Κανονισμοῦ ποὺ ὑπέβαλε ὁ γενικὸς προβλεπτής στὴ Γερουσία θὰ καταχωριζόταν στὸ βιβλίον τῆς Γραμματείας τοῦ ἀνώτερου προβλεπτή τῆς Ἀγίας Μαύρας καὶ στὸ βιβλίον τῆς Γραμματείας τοῦ τακτικοῦ προβλεπτή τῆς Πρέβεζας.

και οι έλιγμοι του πρωτοτύπου. Κατά τα νοήματα ακολουθεί πιστά το Ιταλικό κείμενο. Υπάρχουν ελάχιστες και άσημαντες παραλείψεις. Το έγγραφο της Πρέβεζας φέρει ημερομηνία συντάξεως 25 Ιουλίου 1741 S.N. από Αγία Μαύρα. Η αντίστοιχη ημερομηνία στη μετάφραση του εγγράφου των βενετικών αρχείων είναι ή 26η Ιουλίου 1741. Η διαφορά οφείλεται ίσως στο μεταφραστή.

Στο αντίγραφο της Πρέβεζας, τις υπογραφές του γενικού προβλεπτή της θάλασσας Αντόνιο Λορεδάν και του γραμματέα Zuanne Renato(;) ακολουθεί, με ημερομηνία 2 Αυγούστου 1741 S.N., ή βεβαίωση από τους γραμματέες Demetrio Montesanto και Alesandrin Zarlambà της καταχώρισης του Κανονισμού στο βιβλίο της Γραμματείας του άνωτερου προβλεπτή της Αγίας Μαύρας sgc Zuanne Zusto.

Για να διευκολυνθούν οι παραπομπές και οι έλεγχοι, τα όνόματα των οικογενειών που συγκρότησαν την Κοινότητα στα 1741 δέν δημοσιεύονται με τη σειρά που αναγράφονται στο έγγραφο αλλά αλφαβητικά. Είναι δέ τα εξής:

Cristo Adami
Gianni Adami
Stamatti tis Agoros
Giorgo Allvise
Niccolò Anaplioti
Stathi Anastassi
Sterio Anastassi
Panagiotti Andruzo
Stamatti Apostoli
Attanassi Arapachi
Saffiri Baldanzi
Anastassi Bezelechi
Apostoli Bezelechi
Gianni Bezelechi
Francesco Bolini
Crhisto (sic) Braimi
Dimò Bucuvalli
Tomaso Bugnivelli
Niccolò Burasani
Staico Caligianni
Panagiotti Caliva
Zaffiri Caliva
Dimo Calomira

Niccolò Candio
Gianni Cangelari
Draco Chiecrà
Niccolò Chiecrà
Policroni Chiprioti
Apostoli Chizachi
Niccolò Chizachi
Gianni Cigarà (βλ. και Zigarà)
Apostoli Conemeno
Gianni Culurioti
Crhisto (sic) Darra
Giorgo Darra
Dusman Dusmani
Panagiotti Fillipa
Gian(n)i Fillippa
Spiro Gavrilli
Attanassi Gerogianni
Stathi Gianopullo
Vassili Ginaca
Nasto Ginavelli
Giorgo Giorgalli
Pano Glichì
Gianni Gruso

Zugagni Lazari
Dimo Levendachi
Giorgachi Luropullo
Gianni Mandallà
Niccolò Margomeno
Thodorin Michieli
Simo Monovassioti
Andrea Moraiti
Stathi Moraiti
Vassili Moraiti
Dimo Nichilamba
Gero Attanassi Niocoritti
Niccolò Papà
Zaffiri Papadato
Panagiotti Papadoppullo
Policroni Papadopulo
Stathi Pappadopullo
Giorgo Papagianni
Calo (?) Papapostoli
Sottiri Papatr(i)a(n)taffillo
Niccolò Pasco
Bastian Patrighio
Giorgachi Precossi
Giorgo Pricandi
Riso Raftopullo
Thano Renzo
Attanassi tis Saffirenas
Gianni Salpaleva
Lambro Sambo
Gian(n)i Scalza d'Alexi
Vassili Schiedaressi
Dimo Schieffessi (sic)
Panagiotti Sissimo
Papa Crhisto (sic) tu Sissimu
Vassili Vandoro e frat(eli)
Attanassi Vassilopulo
Apostoli Vlacogianni
Dimo Xantho
Dimo Xantho
Draco Xanthi
Lambro Xenulli
Dimitri Zambara
Crhisto (sic) Zarlambà
Panagiotti Zarlambà
Rettoerito Zarlambà
Gian(n)i Zigarà (βλ. και Cigarà)
Zorzi Zogia
Niccolò Zucalà

Παρατηρούμε ότι:

—Ορισμένα επώνυμα επαναλαμβάνονται, π.χ. από την οικογένεια Adami αναγράφονται ό Cristo και ό Gianni· από τους Bezelechi, ό Anastassi, ό Apostoli και ό Gianni· από τους Chiecrà, ό Draco και ό Niccolò· από τους Chizachi, ό Apostoli και ό Niccolò· από τους Darra, ό Crhisto (sic) και ό Giorgo· από την οικογένεια Zarlambà, ό Crhisto (sic), ό Panagiotti και ό Rettoerito· ό Panagiotti και ό Gianni Filippa· και, εάν δέν πρόκειται για συνωνυμία, από την οικογένεια Moraiti, ό Andrea, ό Stathi, ό Vassili και από τους Papadopulo, ό Panagiotti, ό Policroni και ό Stathi¹⁰.

10. Σημειώνουμε ότι διάταξη του Κανονισμού της Κοινότητάς της Αγίας Μαύρας (1685), που χρησίμεψε σαν πρότυπο για την οργάνωση της Κοινότητας της Πρέβεζας, δείξει ότι τα μέλη του Συμβουλίου πρέπει να ανήκουν σε διαφορετικές οικογένειες, βλ. ΚΩΝΣΤ. Γ. ΜΑΧΑΙΡΑ, *Η Λευκάς επί Ένετοκρατίας 1684-1797*, Αθήνα 1951, σ. 50. Π.β. όμως και τον ονομαστικό κατάλογο του σχετικού υπομνήματος των Λευκαδίων, όπου, και εδώ, ορισμένα επώνυμα επαναλαμβάνονται, στο ίδιο, σ. 39, σημ. 1.

Ἐκτός ἀπὸ ἄλλες πάλι οἰκογένειες, ὁ Κατάλογος ἀναγράφει ὀρισμένα μόνον μέλη καὶ ἀγνοεῖ ἄλλα τὰ ὅποια γνωρίζουμε ἀπὸ τὶς συμβολαιογραφικὲς πηγές ὡς ἐνήλικα τὸν Ἰανουάριον τουλάχιστον τοῦ 1742¹¹.

— Δὲν ἀναγράφονται οἰκογένειες τῶν ὁποίων μέλη μὲ τὸν τίτλον τοῦ τζιταντίνο, τοῦ πρεντζιπάλε ἢ προσεστοῦ γνωρίζουμε ἤδη ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς συστάσεως τῆς Κοινότητος, ὅπως ὁ Παῦλος Ἀλεάνδρης, ὁ καντζιλιέρης Πέτρος Ἀλεάνδρης, ὁ Αὐγουστὶν Βαλεντίνης, ὁ ἐκλαμπρότατος κουβερναδόρος Γεώργιος Καλλιόπουλος¹², ὁ καπετὰν Τζόρτζης Καράβελας¹³. Ὅσο γιὰ τὶς οἰκογένειες ποὺ δὲν ἀναγράφονται στὸν Κατάλογο ἀλλὰ ποὺ ἀναδεικνύουν μέλη τους στὰ κοινοτικὰ ἀξιώματα μερικὲς δεκαετίες ἀργότερα¹⁴, μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι ἴσως ἐγίναν δεκτὲς σὲ κάποια μεταγενέστερη διεύρυνση τῆς Κοινότητος¹⁵. — Ἐλάχιστα ἀπὸ τὰ ὀνόματα αὐτὰ παραδίδονται καὶ ἀπὸ τὸν Σερραφεῖμ Βυζάντιο καὶ ἀπὸ τὸν Β.Ι. Δημάρατο (βλ. ἐδῶ, σ. 403, σημ. 4). Συγκεκριμένα, ὁ πρῶτος ἀναφέρει ἀνάμεσα στὶς παλαιότερες ἐπίσημες οἰκογένειες τὰ ὀνόματα Κονεμένου, Γερογιάννη, Γρινάκα, Κεχρά, Γκενοβέλη, Τσαρλαμπά, Ἀδάμη,

11. Ὅπως ὁ Πάνος Κεχράς καὶ ὁ Ἰωάννης Ρέντζος, βλ. Ἀρχ. Πρέβεζας, κώδ. 95, συμβολαιογράφος Σωτήρης Παπατριαντάφυλλος, πράξεις ἀπὸ 13 Ἰαν. 1742, 25 Ἰαν. 1742, 17 Ὀκτ. 1742.

12. Ὁ.π., ἐξουσιοδότηση ἀπὸ 16 Φεβρ. 1742.

13. «Δεριγγέρι τὸ ἀφεντικὸ μπεργάντε», ὁ.π., ἐξουσιοδότηση ἀπὸ 12 Ἰουν. 1752. Παντρεύεται τὴν Εὐγενία, θυγατέρα τοῦ ποτὲ Δράκου Κεχρά, μέλους τοῦ Συμβουλίου (βλ. τὸ ὄνομα στὸν Κατάλογο, ἐδῶ, σ. 406), καὶ τῆς κυράττις Δέσπως, κώδ. 102, συμβολαιογράφος Νικόλαος Ρέντζος, σ. 306-7, προικοσύμφωνο ἀπὸ 29 Ἀπριλίου 1752 καταχ. στὶς 10 Μαΐου 1781. Προεστός καὶ ἄρχοντας, κώδ. 101, ἴδιος συμβολαιογράφος, 8 Σεπτ. 1776, σ. 83.

14. Βλ. ἐδῶ, σ. 404, σημ. 5, Τζόρτζης Κιτζίλης, Πάνος Παπαδιώτης, Βασίλης Μάργερης, Γεώργιος Δαμιάνης. Σημειώνουμε ὅτι ἡ Ἀγγελική, θυγατέρα τοῦ Τζόρτζη Κιτζίλη, ἦταν σύζυγος, καθὼς προκύπτει ἀπὸ τὴ διαθήκη της (Ἀρχ. Πρέβεζας, κώδ. 39, συμβολαιογράφος Κων. Γρινάκας, 17 Σεπτ. 1784) μέλους τῆς ἰσχυρῆς οἰκογένειας Ρέντζου (βλ. τὸ ὄνομα στὸν Κατάλογο, ἐδῶ, σ. 407), ἡ ὁποία κατὰ τὸ διάστημα 1742-1784 ἀνέδειξε τουλάχιστον τρεῖς συνδίκους (βλ. ἐδῶ, σ. 404, σημ. 5). Μὲ ἐπιφύλαξη πρέπει ἐπίσης νὰ ἀναφέρουμε τὸ γάμο κάποιου Ματθαίου Μάργερη μὲ τὴν Ἐλένη, θυγατέρα τοῦ ποτὲ Κώστα Ἀσίχη ἀπὸ Ἀγία Μαύρα καὶ τῆς ποτὲ Κάλως Σιαδαρέση, ποὺ καὶ τὸ δικό της ἐπώνυμο ἀπαντᾷ στὸν Κατάλογο τοῦ 1741 (βλ. ἐδῶ, σ. 407).

15. Γνωρίζουμε ἐγγραφή τριῶν νέων μελῶν στὰ 1771, βλ. Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, «Τὸ ἐν Βενετία...», ὁ.π., σ. 292. Στὰ 1787 τὸ Γενικὸ Συμβούλιον ἀπαρτιζόταν ἀπὸ 120-125 τουλάχιστον οἰκογένειες, βλ. ΣΠ.Ι. ΑΣΔΑΡΑΧΑ, «Ἀπὸ τὴ συγκρότηση...», ὁ.π., σ. 379, σημ. 31 καὶ σ. 250, ἐγγραφο 5. Στὰ 1804 ἐγίναν δεκτὰ 28 νέα μέλη, βλ. ΝΕΣΤΟΡΟΣ ΓΕΩΡΓΙΤΣΗ, «Ἡ Συμπολιτεία τοῦ Ἀκρωτηρίου (Κοντινέντε), Πρεβέζης, Βονίτσας, Πάργας, Βουθρωτοῦ», Ἡπειρωτικὴ Ἔστια, τ. ΣΤ' (1957), σ. 824· ΑΡΙΣΤΕΙΔΟΥ ΒΡΕΚΟΣΗ, «Ἡ συνθήκη τῆς 21 Μαρτίου 1800 καὶ τὰ προνόμια τῶν ἠπειρωτικῶν πόλεων Πρεβέζης, Πάργας, Βονίτσας καὶ Βουθρωτοῦ», Ἡπειρωτικὰ Χρονικά, τ. Γ' (1928), σ. 287· ΣΠ.Ι. ΑΣΔΑΡΑΧΑ, «Ὅψεις...», ὁ.π., σ. 372, σημ. 17.

Λουρόπουλου, Ρέντσου, Παπατριαντάφυλλου καὶ κατατάσσει τὴν οἰκογένεια Σκέφερη στὶς νεότερες. Ἀπὸ τὶς παλαιότερες δὲ «τιμαριωτικὲς» οἰκογένειες ποὺ ἀναφέρει ὁ δεῦτερος, στὸν Κατάλογο ὑπάρχουν μόνον τὰ ὀνόματα Γερογιάννη καὶ Παπαδόπουλου ἐνῶ, ἀπὸ αὐτὲς ποὺ παραδίδει ὡς μεταγενέστερες, οἱ οἰκογένειες Κονεμένου, Γενοβέλη καὶ Λουρόπουλου.

— Δὲν γνωρίζουμε ἂν ἡ δευτέρη διαδοχικὴ ἀναγραφή τοῦ ζεύγους τῶν ὀνομάτων Gianni Zigarà (ὡς Cigarà τῆ δευτέρη φορά) καὶ Dimo Xantho ἀφορᾷ ὁμώνυμα ἄτομα ἢ ὀφείλεται σὲ λάθος.

Παρακάμπτουμε πρὸς τὸ παρὸν τὴν ἀποκατάσταση ἀριθμητικῆς σχέσης ἀνάμεσα στὶς 94 αὐτὲς ἐπιλεκτὲς οἰκογένειες, ποὺ προτείνονται γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῶν ἀστικῶν δικαιωμάτων, καὶ τὸ συνολικὸ πληθυσμὸ τῆς πόλης, διότι εἶναι ἀμφίβολο ἂν τὰ ποσὰ ποὺ διαθέτουμε γιὰ τὴ σύγκριση εἶναι ὁμοειδή. Στὰ 1740 ὁ γηγενῆς πληθυσμὸς τῆς Πρέβεζας ἀποτελεῖται ἀπὸ 200 οἰκογένειες ἢ 900 ψυχές¹⁶. Στὸν ἀριθμὸ αὐτὸ δὲν ἔχει συμπεριληφθεῖ ὁ ὕψηλός πληθυσμὸς τοῦ προαστείου (borgo), κτισμένου καὶ κατοικημένου ἀπὸ ἐπὶλυδες, ὅπου θὰ κατοικοῦσαν ἴσως, ἂν βέβαια ἐμπιστευτοῦμε κατὰ λέξη τὴ μεταφρασμένη πηγὴ ποὺ διαθέτουμε, καὶ οἱ προσφυγικὲς ἐκείνες οἰκογένειες ἀπὸ τὶς πρῶν βενετικὲς κτήσεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες τελικὰ ἐπιλέχθηκαν ἐπίσης τὰ μέλη τῆς Κοινότητος. Ὅμως δὲν μποροῦμε νὰ γνωρίζουμε μὲ βεβαιότητα ποιοὺς συγκαταλέγει ὁ γενικὸς προβλεπτής στὸ γηγενῆ πληθυσμὸ, ποιοὶ κατοικοῦν μέσα στὸ κάστρο, μετὰ ἀπὸ παρέλευση τριάντα σχεδὸν χρόνων ἀπὸ τὴ συνθήκη τοῦ Passarowitz. Οὔτε ἐπιτρέπεται νὰ διακρίνουμε τὶς προσφυγικὲς ἀπὸ τὶς γηγενεῖς οἰκογένειες μὲ κριτήριον τὸ ἐπώνυμο, ἀκόμη καὶ στὶς προφανεῖς περιπτώσεις, διότι μόνον τὸ στοιχεῖο αὐτὸ δὲν ἀποτελεῖ ἱκανοποιητικὴ ἀπόδειξη γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς καταγωγῆς.

Παρεπιμπτόντως, θὰ ἦταν ἀπίθανο — καὶ ἴσως συνδυάζουμε φράσεις ἀθῶες — ἡ ρητὴ ἀναφορὰ τοῦ προβλεπτοῦ στὸ γηγενῆ μόνον πληθυσμὸ νὰ ἔχει σχέση μὲ τὴν ἀρχικὴ αἵτηση τῶν ἀντιπροσώπων «πολλῶν»¹⁷ — καὶ ὅχι τοῦ συνόλου τῶν — οἰκογενειῶν τῆς πόλης νὰ συσταθεῖ ἡ Κοινότητα ἀπὸ γηγενεῖς¹⁸. Δὲν θὰ ἦταν ἀπίθανο ὅμως ἡ τελικὴ μικτὴ σύσταση τοῦ Κοινοτικοῦ Σώματος ἀπὸ ἐπιλεκτὲς οἰκογένειες γηγενεῖς καὶ προσφυγικὲς, ποὺ ἐνδεχομένως θὰ ἀπέδειξαν ὅτι εἶχαν ἀντίστοιχους τίτλους καὶ στὴν πρῶν βενετοκρατούμενη πατρίδα τους, νὰ ἀποβλέπει σὲ κάποια ἐξισορρόπηση, νὰ ἔχει σχέση μὲ τὶς «ἐπιβαρύνσεις ἐξ αἰτίας τῆς κακῆς συμπεριφορᾶς μερικῶν κακοποιῶν», τὴ διαίρεση τοῦ «Κοινοῦ», τὴν «ἀταξίαν», τὴν «ἐπιβουλήν κακῶν ἀνθρώπων» καὶ τὴ «δυστυχίαν»

16. Ὁ γενικὸς προβλεπτής Ἀντόνιο Λορεδὰν πρὸς τὸ δόγη, Κ.Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, «Ἡπειρωτικὰ σταχυολογήματα...», ὁ.π., σ. 523.

17. Ἐκκλήση τῶν Πρεβεζάνων πρὸς τὸ δόγη, ὁ.π., σ. 521.

18. Ὁ.π., σ. 522.

κατάστασιν», στην οποία αναφέρονται οι αντιπρόσωποι¹⁹, καθώς και με την αὐτόβουλη παρέμβαση τῶν δημογερόντων ἢ ἰδιωτικῶν μεσαζόντων, πού δημιουργεῖ «σύγχισιν», ἢ με τὶς ἀεπιδρομές τῶν κακοποιῶν», στὶς ὁποῖες ἀναφέρεται ὁ γενικὸς προβλεπτής²⁰. Οἱ ὑπαιγιμοὶ αὐτοὶ εἶναι βέβαια ἀσαφεῖς καὶ θὰ μπορούσαν νὰ ἀναφέρονται τόσο σὲ ἐσωτερικὲς ἀντιθέσεις ὅσο καὶ σὲ κάθε εἰδους ἐπεμβάσεις, παρεμβάσεις καὶ συμμαχίες με ὀρμητήριο καὶ ἀφετηρία μιὰ ἐνδοχώρα πού ὑφίσταται διαφορετικὴ κυριαρχία ἀλλὰ πού κατοικεῖται ἀπὸ ἐθνικὰ ὁμογενὴ πληθυσμό. Στὰ ἔγγραφα αὐτὰ δίνεται ἄλλωστε ὀνομαστικὰ ἐμφαση στὰ προβλήματα πού δημιουργεῖ ἡ γειτνίαση με τὸ «Κράτος τῶν βαρβάρων»²¹, οἱ κίνδυνοι στοὺς ὁποίους εἶναι ἐκτεθειμένη ἡ ζωὴ καὶ τὰ ἀγαθὰ τῶν κατοίκων καὶ τὰ προβλήματα πού δημιουργεῖ γιὰ τὶς ὁμαλὲς σχέσεις τῆς Βενετίας με τὴν ὀθωμανικὴ διοίκηση ἢ συνεχῆς εἰσροὴ ὀθωμανῶν ὑπηρετικῶν στὴν Πρέβεζα. Οἱ διαθέσιμες πηγές ὅμως, ἀν καὶ ἀόριστα ἀναφέρονται σὲ ἀντίθετες ὁμάδες²², δὲν στοιχειοθετοῦν τὴν ὑπαρξὴ συγκεκριμένων συμφερόντων οὔτε τὸν ἐπακόλουθο φατριασμό μέσα στὴν Κοινότητα αὐτὴν τῆ στιγμῆ.

Εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἡ προβολὴ αὐτῶν τῶν ὀνομάτων ἐπάνω στὰ στοιχεῖα πού ἔχουν ἤδη προκύψει ἀπὸ τὴν ἀποδελτίωση καὶ τὴν ἐπεξεργασία τῶν πρώτων συμβολαιογραφικῶν κωδικῶν τοῦ Ἀρχείου τῆς Πρέβεζας (1742-1784)²³. Πληροφορίες ἀπὸ τὰ συμβόλαια, πού ὅμως ὁ συμβολαιογράφος δὲν ἦταν καὶ ὑποχρεωμένος νὰ παραθέτει, σχετικὲς με τὴν κοινωνικὴ καὶ τὴν ἐπαγγελματικὴ κατάσταση τῶν συμβαλλομένων, ἔχουν ἤδη διαμορφώσει τὴν εἰκόνα τῆς συνολικῆς παρουσίας καὶ τῆς συχνότητος με τὴν ὁποία ἐμφανίζονται στὸ συμβολαιογραφεῖο, ὄχι βέβαια τὰ συμβαλλόμενα κάθε φορὰ μέλη τῆς Κοινότητος, πάντως αὐτοὶ γιὰ τοὺς ὁποίους ἀπὸ τὰ συμβόλαια συμπτωματικὰ προκύπτει ὅτι ἀνέλαβαν κάποια στιγμῆ κατὰ τὸ διάστημα 1742-1784 κάποιο κοινοτικὸ ἀξίωμα²⁴. Μέσα ἀπὸ τὶς οἰκογένειες τοῦ Καταλόγου τοῦ 1741 αὐτὴ ἡ εἰκόνα

19. Ὁ.π., σ. 521, 522.

20. Ὁ Ἀντόνιο Λορεδάν πρὸς τὸ δόγη, ὁ.π., σ. 522, 523.

21. Οἱ Πρεβεζάνοι πρὸς τὸ δόγη, ὁ.π., σ. 521.

22. Βλ. Ἀρχ. Πρέβεζας, κώδ. 95, συμβολαιογράφος Σωτήρης Παπατριαντάφυλλος, ἐξουσιοδοτήσεις ἀπὸ 25 Ἰαν. 1742 καὶ ἀπὸ 16 Φεβρ. 1742· κώδ. 101, συμβολαιογράφος Νικόλαος Ρέντζος, ἐξουσιοδοτήσεις ἀπὸ 16 Ἀπρ. 1776, σ. 57-58 καὶ ἀπὸ 21 Ἀπρ. 1776, σ. 59-60· κώδ. 42, συμβολαιογράφος Κων. Γκινάκας, ἐξουσιοδότηση ἀπὸ 16 Μαΐου 1780, φ. 58ν. Γιὰ τὴ δραστηριότητα συγκεκριμένων φατριῶν στὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1780, βλ. Σπ. Ι. ΑΞΑΡΑΧΑ, «Ἀπὸ τὴ συγκρότηση...», ὁ.π.

23. Βλ. RODI-ANGÉLIQUE STAMOULIS, *Population urbaine et alphabétisation en Grèce au XVIIIème siècle. L'exemple de Prévéza d'après les actes de ses notaires*. Ἀνέκδ. διδακτ. διατριβὴ 3ου κύκλου, Πανεπιστήμιο Paris-Sorbonne (Paris IV), Φεβρ. 1981.

24. Ὁ.π., σ. 60-68, 69, 111-148, 226, 230 καὶ πίν. III11-III16.

ἐλέγχεται ἀντίστροφα. Θυμίζουμε ὅτι ἡ φαινομενικὴ διάσπαση τοῦ Ἀρχείου κατὰ τὰ ἔτη 1744-1749 ὀφείλεται στὴ χηρεία τῆς θέσης τοῦ συμβολαιογράφου κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτῆ· ὅτι ἡ δευτέρη διάσπαση (Ἰούν. 1768-Ἰούν. 1775) ὀφείλεται στὴν ἀπώλεια ἢ τὴν καταστροφὴ μερικῶν κωδικῶν ἢ τῶν τελευταίων σελίδων τοῦ πρώτου, ὑπαριθ. 95, συμβολαιογραφικοῦ κώδικα τοῦ Ἀρχείου²⁵. Ἀκόμη, ὅτι τὸ διάστημα 1749-1784 διαιρέθηκε σὲ διαδοχικὲς πενταετίες, γιὰ νὰ διαγραφοῦν ἐνδεχόμενες ἐξελίξεις τῶν φαινομένων πού ἐξετάζουμε. Στούς πίν. Ια, Ιβ, ΙΙΙ οἱ σειρὲς α ἀπεικονίζουν τὴ συχνότητα ἐμφάνισης τοῦ συνόλου τῶν συμβαλλομένων ἀνδρῶν κάθε πενταετίας²⁶. Ἐντοπιστικῶς μέσα στὰ συμβόλαια καὶ ἀπεικονίζονται ἀριθμητικὰ: 1ο) τὰ συμβαλλόμενα μέλη τῆς Κοινότητος (πίν. Ια σειρὲς β), 2ο) ἄλλα μέλη τῶν οἰκογενειῶν τῆς Κοινότητος τὰ ὁποῖα δὲν ἀναγράφονται στὸν Κατάλογο τοῦ 1741 (πίν. Ια σειρὲς γ) καὶ 3ο) τὰ μέλη τῶν οἰκογενειῶν οἱ ὁποῖες, ἀν καὶ δὲν ἀναφέρονται στὸν Κατάλογο τοῦ 1741, συνδέονται, καθὼς προκύπτει ἀπὸ συμβολαιογραφικὲς πράξεις πού ἔχουν συνάψει, με ἐπιγαμία με τὶς οἰκογένειες πού ἀναγράφονται (πίν. Ιβ σειρὲς γ). Δίπλα στὸν ἀριθμὸ τῶν ἀσφαλῶν περιπτώσεων, μέσα σὲ παρένθεση καὶ με ἐρωτηματικὸ, σημειώνεται ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀτόμων τῶν ὁποίων ἡ συγγένεια με τὰ μέλη τῆς Κοινότητος δὲν ἀποδεικνύεται ἱκανοποιητικὰ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα πού παρέχουν οἱ συμβολαιογραφικοὶ κώδικες. Ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν τῶν ἀμφίβολων περιπτώσεων προστίθεται στὸν ἀριθμὸ τῶν ἀσφαλῶν περιπτώσεων καὶ τὸ νέο σύνολο σημειώνεται δίπλα (π.χ. στοὺς πίν. Ια, Ιβ) ἢ κάτω (π.χ. στοὺς πίν. ΙΙα, ΙΙβ) ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν ἀσφαλῶν περιπτώσεων σὲ παρένθεση καὶ με ἐρωτηματικὸ. Σχηματίζονται ἔτσι οἱ ἐξῆς κατηγορίες:

- συμβαλλόμενοι πού ἀναγράφονται ὀνομαστικὰ στὸν Κατάλογο τοῦ 1741,
- ἡ προηγούμενη ὁμάδα ἐνισχυμένη καὶ με ἄλλα μέλη τῶν ἰδίων οἰκογενειῶν, τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν ἀναγράφονται στὸν Κατάλογο αὐτὸν (πίν. Ια σειρὲς β+γ),
- ἡ προηγούμενη ὁμάδα διευρυμένη καὶ πρὸς μέλη οἰκογενειῶν πού συνδέονται με ἐπιγαμία με τὶς οἰκογένειες τῆς Κοινότητος (πίν. Ιβ σειρὲς β+γ).

Ἡ ποσοστιαία ἐπὶ τοῖς % ἀναλογία κάθε μιᾶς ἀπὸ τὶς τρεῖς αὐτὲς ὁμάδες —καὶ μαζί με τὶς ἀμφίβολες περιπτώσεις κάθε φορὰ— ὑπολογίζεται σὲ σχέση με τὸ σύνολο τῶν συμβαλλομένων πού ἐμφανίζουν τὶς ἀντίστοιχες συχνότητες σὲ κάθε πενταετία:

25. Γιὰ τὴν ἱστορία τῶν πρώτων συμβολαιογράφων τῆς Πρέβεζας, βλ. ὁ.π., σ. 25-34 καὶ πίν. Ι. ΡΟΔΗΣ ΣΤΑΜΟΥΛΗ, «Ὁ ἀλφαριθμητικὸς στὴν Πρέβεζα κατὰ τὸν 18ο αἰῶνα (1742-1784)», Ἐρανιστής, τ. 17 (1981), σ. 86-87 καὶ σημ. 4.

26. Βλ. RODI-ANGÉLIQUE STAMOULIS, *Population...*, ὁ.π., πίν. ΙΙΙ3, στῆλες με τὴν ἐνδειξὴ Η. Στὶς στῆλες F εἰκονίζεται ἡ συχνότητα ἐμφάνισης τῶν γυναικῶν συμβαλλομένων, γιὰ τὶς ὁποῖες βλ. στὸ ἴδιο καὶ πίν. ΙΙΙ2. Γιὰ τὶς ποσοστιαίες ἐπὶ τοῖς % ἀναλογίες, βλ. πίν. ΙΙΙ4 καὶ ΙΙΙ5.

- πίν. Ια σειρές β πρὸς σειρές α, βλ. πίν. Ια σειρές α
 — πίν. Ια σειρές β+γ πρὸς σειρές α, βλ. πίν. Ια σειρές β
 — πίν. Ιβ σειρές β+γ πρὸς σειρές α, βλ. πίν. Ιιβ

Πιὸ συγκροτημένη ἀντίληψη τοῦ ὕλικου πού εἰκονίζεται ἀναλυτικά στοὺς πίν. Ι καὶ ΙΙ προσφέρει ἡ ἀθροιστικὴ ἀπεικόνιση τῶν ἴδιων στοιχείων στοὺς πίν. ΙΙΙ καὶ ΙV. Ἔχουν προστεθεῖ μαζί τὰ στοιχεῖα τῶν συχνοτήτων 1 καὶ 2 (χαμηλές συχνότητες)· 3, 4 καὶ 5 (μεσαῖες συχνότητες)· καὶ 6, 7, 8 κλπ. (ὕψηλές συχνότητες).

Τὸ 42,55% (40 ἄτομα) τοῦ Κοινοτικοῦ Σώματος τοῦ 1741 ἐμφανίζονται τουλάχιστο μία φορά ὡς συμβαλλόμενοι κατὰ τὸ διάστημα 1742-84. Συνολικὰ τὸ βάρος τους εἶναι μηδαμινό, διότι ἀντιπροσωπεύουν μόλις τὸ 2,55% τοῦ συνόλου τῶν συμβαλλομένων (1564 ἄτομα) τῆς περιόδου αὐτῆς. Ἐννέα ἐπώνυμα (ὑπάρχουν ἐπίσης 2 ἀμφίβολες περιπτώσεις) δὲν ἀπαντοῦν καθόλου μετὰ τῶν συμβαλλομένων ἐνῶ ἀνιχνεύονται μέλη τῶν οἰκογενειῶν τῶν ὑπολοίπων. Ἡ παρουσία τῶν ἀτόμων πού ἀναγράφονται στὸν Κατάλογο τοῦ 1741, ρυθμιστικὴ (25%) κατὰ τὴ διετία 1742-44 (πίν. Ια, σύνολο, σειρὰ α), ὑποχωρεῖ σημαντικὰ ἀλλὰ παραμένει ἐντονη (12,94%) κατὰ τὸ 1749-53. Ἀκολουθοῦν ἀλλεπάλληλες καὶ ραγδαῖες ὑποχωρήσεις καὶ στὸ τέλος ἡ συμμετοχὴ τους γίνεται ἀσήμαντη: 7,79% κατὰ τὸ διάστημα 1754-58, 5,67% κατὰ τὸ 1759-63, 3,50% κατὰ τὸ 1764-68, 1,99% κατὰ τὸ 1775-79 καὶ 1,04% κατὰ τὸ 1780-84. Ἡ φθίνουσα αὐτὴ σειρὰ ἐκφράζει προφανῶς τὴ βιολογικὴ φθορὰ τῶν ἀτόμων πού συγκρότησαν τὴν Κοινότητα στὰ 1741. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι συνολικὰ ἐπαναλαμβάνεται, ἂν καὶ σὲ πολὺ μικρότερη κλίμακα, καὶ ἀπὸ τὴν ομάδα πού περιλαμβάνει ἐπίσης τὰ μέλη τῶν οἰκογενειῶν τῶν ἀτόμων πού ἀναγράφονται στὸν Κατάλογο τοῦ 1741. Ἡ συμμετοχὴ αὐτῆς τῆς διευρυμένης ομάδας εἶναι πολὺ ἰσχυρότερη. Συνολικὰ ἀποτελεῖ τὸ 12,53% τῶν συμβαλλομένων τῆς περιόδου 1742-84. Ἄν συνυπολογίσουμε τὶς ἀμφίβολες περιπτώσεις, τὸ ποσοστὸ αὐτὸ ἀυξάνει σὲ 15,79%. Στὰ 1742-44 ἡ ομάδα ἀντιπροσωπεύει τὸ 1/3 (33,82%) τοῦ συνόλου τῶν συμβαλλομένων (36,76% μαζί μὲ τὶς ἀμφίβολες περιπτώσεις, πίν. Ια, σύνολο, σειρὰ β). Στὰ 1749-53 μειώνεται σὲ 25,89% (27,33% ἂν συνυπολογιστοῦν οἱ ἀμφίβολες περιπτώσεις). Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ μεγάλη ὑποχώρηση τῆς ἐπόμενης περιόδου (1754-58), κατὰ τὴν ὁποία ἡ ομάδα αὐτὴ συγκροτεῖ τὸ 14,93% τῶν συμβαλλομένων (20,77% μαζί μὲ τὶς ἀμφίβολες περιπτώσεις). Κατόπιν, ἐνῶ συνολικὰ ἡ τάση εἶναι φθίνουσα, παρουσιάζεται κάποια ἀστάθεια στὰ ποσοστὰ συμμετοχῆς: 12,76% στὰ 1759-63, 13,68% στὰ 1764-68, 12,50% στὰ 1775-79 καὶ 11,04% στὰ 1780-84. Ἄν συνυπολογιστοῦν οἱ ἀμφίβολες περιπτώσεις, ἡ ἰσχὺς τῆς ομάδας παρουσιάζει ἀντίστοιχα τὴν ἀκόλουθη ἐξέλιξη: 14,18%, 16,84%, 15,21% καὶ 16,41%.

Ἐπειδὴ συμπτωματικὰ μόνο μαθαίνουμε ἀπὸ τὰ συμβόλαια τὶς οἰκογένειες

ἡσυχίας πού δὲν ἀναγράφονται στὸν Κατάλογο τοῦ 1741 ἀλλὰ συνδέονται μὲ ἐπιγάμια μὲ τὶς οἰκογένειες πού ἀναγράφονται, εἶναι προφανές ὅτι οἱ περιπτώσεις πού ἐντοπίστηκαν δὲν ἐξαντλοῦν τὸν πραγματικὸ ἀριθμὸ. Ἐνδεικτικὰ μόνον ἀναφέρουμε τὰ στοιχεῖα πού προκύπτουν. Τὰ ἄτομα αὐτὰ ἐνισχύουν τὴν ομάδα κατὰ 8,57% περίπου κατὰ μέσον ὄρο μέχρι τὸ 1754-58 καὶ κατόπιν κατὰ 34,12% περίπου κατὰ μέσον ὄρο: +8,69% στὰ 1742-44, +8,34% στὰ 1749-53, +8,70% στὰ 1754-58, +33,38% στὰ 1759-63, +35,89% στὰ 1764-68, +36,16% στὰ 1775-79 καὶ +31,06% στὰ 1780-84. Καὶ ἐδῶ ἡ τάση εἶναι καθοδική. Ὑπάρχουν ὁμοῦς ἐντονότερες διακυμάνσεις, πού ἀποθαρρύνουν τὴν ἐξαγωγή συμπερασμάτων καὶ πού μᾶλλον ὀφείλονται στὸ λόγο πού μόλις ἀναφέρθηκε. Ἔτσι, ἡ νέα αὐτὴ διευρυμένη ομάδα ἀποτελεῖ τὸ 36,76% τῶν συμβαλλομένων στὰ 1742-44 (πίν. Ιιβ, σύνολο), τὸ 28,05% στὰ 1749-53 καὶ τὸ 16,23% στὰ 1754-58. Σημειώνει μικρὴ ἀνάκαμψη κατὰ τὶς δύο ἐπόμενες πενταετίες (17,02% καὶ 18,59% διαδοχικὰ) καὶ κατόπιν ὑποχωρεῖ στὸ 17,02% (1775-79) καὶ 14,47% (1780-84). Οἱ ἀμφίβολες περιπτώσεις αὐξάνουν τὴ δύναμη αὐτῆ σὲ 39,70% κατὰ τὴ διετία 1742-44 καὶ ἔπειτα σὲ ἐπίπεδα πού κυμαίνονται ἀπὸ τὸ 1/5 μέχρι τὸ 1/3 τοῦ συνόλου τῶν συμβαλλομένων κάθε πενταετίας: 32,37% κατὰ τὸ διάστημα 1749-53· 23,37% κατὰ τὸ 1754-58· 21,27% κατὰ τὸ 1759-63· 24,21% κατὰ τὸ 1764-68· 22,46% κατὰ τὸ 1775-79 καὶ 21,79% κατὰ τὸ 1780-84.

Ἡ ὑπόθεση τῆς βιολογικῆς φθορᾶς τῶν μελῶν τῆς Κοινότητος τοῦ 1741, πού ἀντανάκλαται ταυτόχρονα καὶ ἀναλογικὰ σὲ κάθε μία ἀπὸ τὶς χαμηλές, μεσαῖες καὶ ὕψηλές συχνότητες (πίν. Ια, σειρές α καὶ πίν. ΙV, σειρές α) δὲν ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ποσοστιαία κάμψη τῆς ομάδας πού περιλαμβάνει καὶ ἄλλα μέλη τῶν ἴδιων οἰκογενειῶν, διότι στὴν ομάδα αὐτὴ εἰσχωροῦν καὶ νεότερα ἄτομα.

Ἡ φθίνουσα συνολικὴ τάση εἶναι παράλληλη πρὸς τὴν τάση τῶν χαμηλῶν συχνοτήτων (πίν. Ια συχν. 1, 2 σειρές α καὶ πίν. ΙV, χαμηλές συχν.), στὶς ὁποῖες μάλιστα κατὰ τὴν τελευταία πενταετία ἡ δύναμη τῶν μελῶν τῆς Κοινότητος τοῦ 1741 σχεδὸν ἐκμηδενίζεται (0,72%). Στὶς μεσαῖες συχνότητες οἱ σειρές εἶναι ἐλλειπτεῖς καὶ χαρακτηρίζονται ἀπὸ μεγάλες διακυμάνσεις. Τὰ ποσοστὰ πάντως εἶναι ὕψηλά. Οἱ ατζιταντίνοι ἀποτελοῦν τὸ 42,85% τῶν συμβαλλομένων πού παρουσιάζουν μεσαίας τάξεως συχνότητα κατὰ τὸ 1749-53, τὸ 14,76% στὰ 1754-58, τὸ 28,57% στὰ 1759-63, τὸ 13,04% στὰ 1764-68 καὶ τὸ 1,06% στὰ 1780-84 (πίν. ΙV μεσαῖες συχν., σειρὰ α). Προσαυξημένη μὲ ἄλλα μέλη τῶν ἴδιων οἰκογενειῶν ἡ ομάδα αὐτὴ συγκροτεῖ τὸ 57,14% τῶν συμβαλλομένων πού πραγματοποιοῦν τὶς ἴδιες συχνότητες κατὰ τὸ 1749-53, τὸ 39,13% κατὰ τὸ 1764-68, τὸ 19,35% κατὰ τὸ 1775-79 καὶ τὸ 20,21% κατὰ τὸ 1780-84 (ἴδιος πίν. σειρὰ β). Οἱ ἀμφίβολες περιπτώσεις αὐξάνουν τὰ ποσοστὰ αὐτὰ σὲ 43,47% στὰ 1764-68, σὲ 22,58% στὰ 1775-79 καὶ σὲ 27,65%

% στα 1780-84. Οι οικογένειες που συνδέονται με επιγαμία με τις οικογένειες που συγκρότησαν το Κοινοτικό Σώμα στα 1741 αυξάνουν τη δύναμη της ομάδας στο 64,28% (71,42% μαζί με τις αμφίβολες περιπτώσεις) στα 1749-53, στο 17,64% στα 1754-58, στο 28,57% στα 1759-63, στο 47,82% (52,17% μαζί με τις αμφίβολες περιπτώσεις) στα 1764-68, στο 32,25% (38,70% μαζί με τις αμφίβολες περιπτώσεις) στα 1775-79 και στο 25,53% (35,10% μαζί με τις αμφίβολες περιπτώσεις) στα 1780-84 (ίδιος πίν., σειρά γ).

Οι ελάχιστοι συμβαλλόμενοι που εμφανίζουν ύψηλες συχνότητες (6, 7 κλπ. εμφανίσεις) μέχρι το έτος 1768 είναι οι ίδιοι μέλη της Κοινότητας: 1/1 στα 1742-44, 1/1 στα 1754-58, 1/2 στα 1759-63, 2/2 στα 1764-68 (πίν. III, ύψηλες συχν., σειρά β προς α και πίν. IV, ύψηλες συχν., σειρά α). Κατά το διάστημα 1775-79 διατηρούν ισχυρή παρουσία (6/18 ή 33,33%) αλλά κατά την τελευταία πενταετία υποχωρούν στο 7,14% (2/28). Μαζί με άλλα μέλη των οικογενειών που απαρτίζουν την Κοινότητα φθάνουν το 50% των συμβαλλομένων που παρουσιάζουν ύψηλες συχνότητες στα 1775-79 και το 39,28% στα 1780-84 (πίν. IV, ύψηλες συχν., σειρά β). "Αν συνυπολογίσουμε τις αμφίβολες περιπτώσεις, τα ποσοστά αυτά ύψώνονται αντίστοιχα στο 55,55% και 46,42%. Τα άτομα που συνδέονται με επιγαμία με τις οικογένειες της Κοινότητας ανεβάζουν τη δύναμη της ομάδας σε 61,11% (66,66% μαζί με τις αμφίβολες περιπτώσεις) στα 1775-79 και σε 50% (60,71% μαζί με τις αμφίβολες περιπτώσεις) στα 1780-84 (ίδιος πίν. ύψηλες συχν., σειρές γ).

Επειδή δεν γνωρίζουμε συνολικά τις οικογένειες που ενδεχομένως απέκτησαν την ιδιότητα του «τζιταντίνου» σε ενδιάμεσες χρονολογίες από τα 1741 μέχρι τα 1784, αντιμετωπίζουμε με επιφύλαξη την κάμψη που σημειώνουν με την πάροδο του χρόνου και οι ομάδες β και γ, για τις οποίες προφανώς δεν ισχύει η υπόθεση της βιολογικής φθοράς που ερμηνεύει την εξασθένιση της παρουσίας της ομάδας α. Ωστόσο, όπως ήδη σημειώσαμε για τη διετία 1742-44 και πιθανότατα για τα πρώτα χρόνια που ακολουθούν το κενό 1744-49 (βλ. *έδω*, σ. 411), θα μπορούσε να υποθεθεί ότι ο αρχικός αριθμός του Κοινοτικού Σώματος δεν έχει μεταβληθεί και ότι οι αναλογίες που προκύπτουν από την αριθμητική επεξεργασία των στοιχείων είναι οι πραγματικές. "Όσο όμως απομακρυνόμαστε από τη χρονολογία της πρώτης συγκροτήσεως της Κοινότητας, θα πρέπει να θεωρούμε ότι ο αριθμός των «τζιταντίνων» που ανιχνεύονται κάθε φορά ανάμεσα στους συμβαλλομένους είναι ο ελάχιστος δυνατός. Το ίδιο ισχύει, αλλά από την αρχή της περιόδου που εξετάζουμε, και για τις οικογένειες που συνδέονται με επιγαμία με τις οικογένειες του Κοινοτικού Σώματος, διότι οι συγγένειες δεν δηλώνονται συστηματικά ούτε, όταν αναφέρονται, αναφέρονται πάντα ρητά από το συμβολαιογράφο· συνήθως προκύπτουν, όσες προκύπτουν, από την εξαντλητική απιδελτίωση του κειμένου των συμβολαίων και το συνδυασμό των στοιχείων.

Πιο ενδιαφέρουσα, μολονότι παράλληλη με την αύξηση των απόλυτων αριθμών, είναι η υποχώρηση των ομάδων αυτών στις ύψηλες συχνότητες κατά τις δύο τελευταίες πενταετίες. Η θέση τους είναι πάντα ισχυρή αλλά όχι απόλυτα κυρίαρχη, όπως ήταν μέχρι τα 1768. Ανάμεσα στα 1775 και τα 1784, και περισσότερο κατά την πενταετία 1780-84, στις υπηρεσίες του συμβολαιογράφου προστρέχουν με ύψηλη συχνότητα και άτομα που, τουλάχιστον από όσα στοιχεία διαθέτουμε, δεν ανήκουν στους κύκλους των οικογενειών του Κοινοτικού Σώματος αλλά είναι γνωστά μόνο με την ιδιότητα του «εργαστηριάρη» ή του πραγματευτή. Είναι ενδιαφέρον ότι η τάση αυτή διαγράφεται από την αριθμητική επεξεργασία των πληροφοριών που αντλούνται αποκλειστικά από τη σειρά των συμβολαίων των ετών 1742-84, ακόμη και αν αγνοηθούν τα ονόματα του Καταλόγου του 1741²⁷.

Η συχνή παρουσία των «τζιταντίνων» ανάμεσα στους συμβαλλομένους των ετών 1742-84 δεν είναι βέβαια δείκτης αυξημένης οικονομικής ή άλλης δραστηριότητας αυτής της μερίδας του πληθυσμού. Τα συμβόλαια εργασίας σπανίζουν στους κώδικες των ετών αυτών ενώ υπερτερούν, με μεγάλη διαφορά από κάθε άλλο τύπο συμβολαίου, οι διαθήκες, οι αγοραπωλησίες και εκχωρήσεις γαιών επί λιβέλλω και οι εξουσιοδοτήσεις²⁸. Δεν είναι επομένως η σύνθεση του συνόλου των πράξεων που μάς οδηγεί στις δραστηριότητες του πληθυσμού. Οι αυξομειώσεις όμως του ποσοστού συμμετοχής κάθε τύπου πράξης στο σύνολο των πράξεων κάθε πενταετίας ή και το είδος των αντικειμένων των συναλλαγών μπορούν να αποτελέσουν ενδείξεις μεταβολών στο είδος και την ένταση των δραστηριοτήτων του πληθυσμού της πόλης.

Εξάλλου, το κοινό που συχνάζει στο «καγκελο» του νοτάριου δεν πρέπει να θεωρείται μόνο σαν μια ομάδα που έχει κάποιο αγαθό και το διαθέτει με οποιοδήποτε τρόπο, αγοραπωλησία, διαθήκη, προικοσύμφωνο κλπ., εφόσον ούτε οι πάμπτωχοι «σολδάτοι» του ακονσέγιου της κομονιτάς δεν πεθαίνουν «αδιάθετοι». Το φανταζόμαστε σαν ένα πληθυσμό με «σοφία» και «φρόνηση», που η πείρα της ζωής το υποχρεώνει να αντιμετωπίζει με σκεπτικισμό την προφορική συμφωνία και να εμπιστευτεί μάλλον το γραπτό λόγο, και μάλιστα τον επίσημο γραπτό λόγο των αρχών, για να εξασφαλίσει την πραγματοποίηση των θελήσεών του και την επικύρωση των επαγγελματικών ή άλλων συμφωνιών του²⁹. Και βέβαια, δεν πρέπει να αποκλείεται ενδεχόμενη πίεση των αρχών, ώστε όρισμένες συμφωνίες, κυρίως αυτές που αφορούν μεταβίβαση αγα-

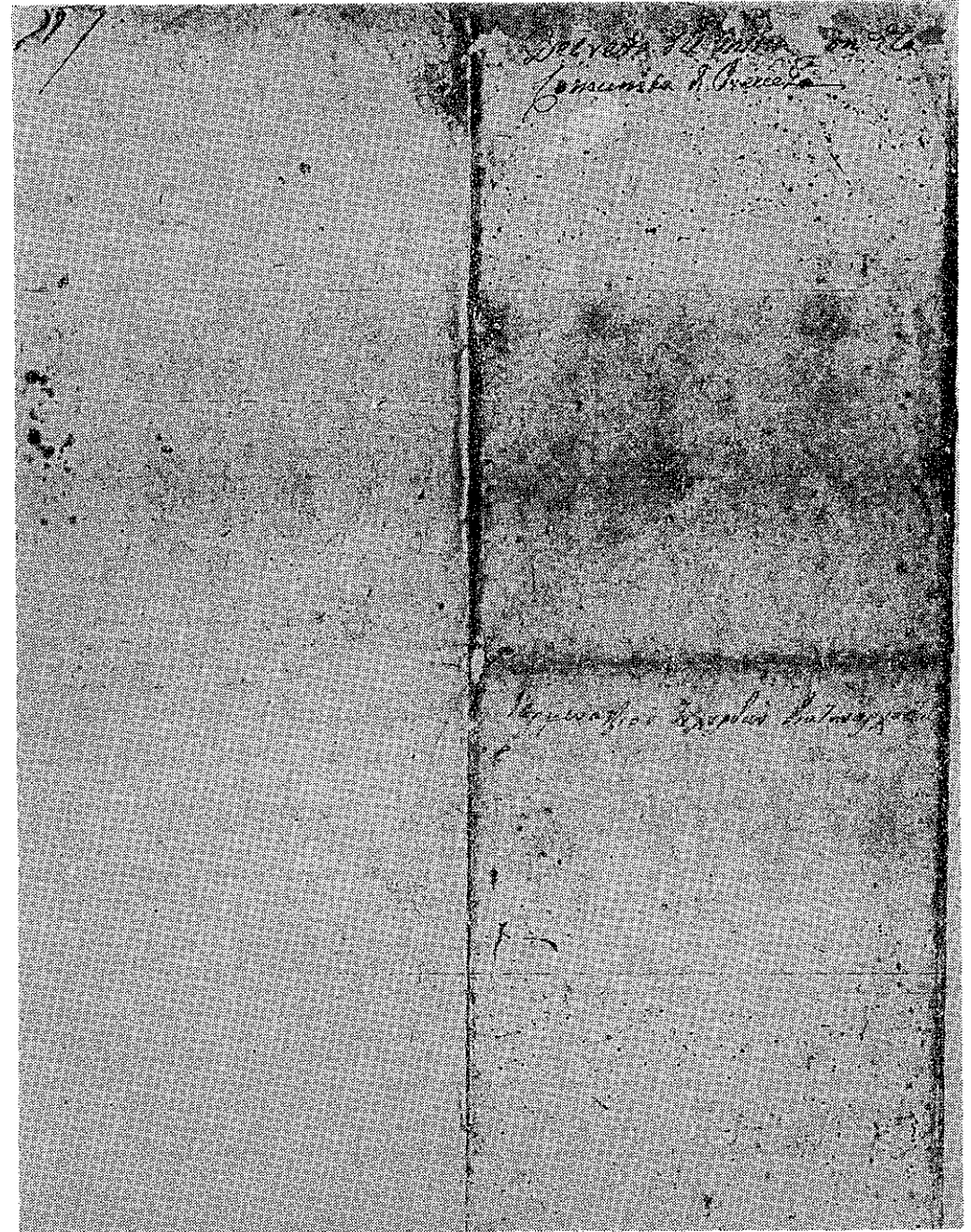
27. RODI-ANGÉLIQUE STAMOULIS, *Population...*, *έ.π.*, σ. 125 κ.ε. και πίν. III 11-15. ΡΟΔΗΣ ΣΤΑΜΟΥΛΗ, «Ο άλφαβητισμός...», *έ.π.*, σ. 96.

28. RODI-ANGÉLIQUE STAMOULIS, *Population...* *έ.π.*, σ. 81-85 και πίν. IIB1-2.

29. Για τη συμβολαιογραφική πράξη σαν μαρτυρία περασμένου από τον προφορικό στο γραπτό πολιτισμό, βλ. FR. FURET-J. OZOUF, *Lire et Ecrire. L'alphabetisation des Français de Calvin à Jules Ferry*, τ. 1, Paris 1977, σ. 360 κ.ε.

θών, να συνάπτονται υποχρεωτικά με επίσημη συμβολαιογραφική πράξη³⁰. Η μεγάλη συμμετοχή του σώματος των «τζιταντίνων» στο σύνολο των συμβαλλομένων κάθε πενταετίας και η κυρίαρχη παρουσία τους στην ομάδα που πραγματοποιεί ύψηλές συχνότητες πρέπει να αντιμετωπίζονται μ' αυτές τις επιφυλάξεις.

30. Προκειμένου π.χ. για τα προικοσύμφωνα, που όμως ο αριθμός τους στους συμβολαιογραφικούς κώδικες της περιόδου 1742-1784 είναι σχετικά μικρός, βλ. το διάταγμα του γενικού προβλεπτή Fr. Grimani από 13 Μαΐου 1707, G. ROJACO, *Le leggi municipali delle Isole Jonie dall'anno 1386 fino alla caduta della Repubblica Veneta*, τ. 1, Corfù, 1846-1848, σ. 399, που δρίζει ότι «le carte dotali» πρέπει να καταχωρούνται στα συμβολαιογραφικά κατάστιχα μέσα σε διάστημα ενός μηνός — και παρακάτω, στο ίδιο κείμενο, τριών μηνών — από την τέλεση του γάμου. Πβ. 'Αρχ. Πρέβεζας, κώδ. 42, συμβολαιογράφος Κων. Γκινάκας, προικοσύμφωνο από 16 Φεβρ. 1776 καταχ. στις 13 Μαρτ. 1777, που μάς πληροφορεί ότι τα «λιγατοχάρτια» και τα άλλα «πριβάτα» συμβόλαια είναι άνισχυρα κατά το νόμο.

Ο Κανονισμός της Κοινότητας της Πρέβεζας (Αντίγραφο).

Fon del N. H. Prov. ^{estremis} ^{due}

1.º Il Cons. potrà eleggere un Cons. per le stime delle terre d'elli giudici, et altri atti venuti, o da loro consumati.

2.º Il Cons. potrà degnare alle sceltas di due giudici estimatori di probità, con facultà a questi di dar la stima a pezzi convenienti a tutte le volte comesti alle, e tutti i risultano venuti nel Borgo, e nelle finca, e contigue acciò vengano gli emolumenti, et utili consueti nelle manere praticate nell'altre giudei suddite, et in caso di supposito trasgressione, dovranno fornire immediate l'empazija, naka Concalt. del N. H. Prov. da cui esentato se passano gli effetti di giur.

3.º Il Cons. potrà in deputati alla Sanità, quali assistano con ogni cura lunga, et attenzione all'importantissimo materia di cui si tratta et amministrazione dell'istesso Cons. per immediate portar al N. H. Prov. tutti per la apertura del lavoro, che fossero occorrono necessitate, e perche tutti i Mag. di S. Antonio, dove si tenesse a stata giusta e buona, probabilmente ogni stato il Cons. di Cons. alla Sanità, alla presenza di S. Antonio, Confessato, dovranno amministrare, e valersi dello stesso ben'ed'ulterion dello lavoro, dell'Es. Senata, e circa l'uffo della Sanità, Nota, onde sia stabilito, la cura per la sua direzione a parte to suo congruo, et opportuno.

4.º Resta in altro permesso ad esta Com. di eleggere due giudici estimatori la Com. e darsi dei quarantasei fessato promessi da animali grossi e minuti, sempre la stima di quali non possa venir praticata, qualora elevara, in conformità che ^{con} conto le pretese trasgressione.

5.º Che la Camera de' giudici, Consueti, et ogni altro occorrette farsi per il Cons. non abbia da durare piu d'un anno prima del giorno del quale dovranno esser eletti i successori, e se usciti pervenire la continuatione per d'anno uno, et da' nuova sempre osservarsi con fedeltà, che non s'intercedano mai completa l'unione di S. Cons., quando non vi intervengha il numero almeno di tre quarti di tutto il corpo, et all'incontro tutte le deliberazioni succedessero in numero minore. S'intenderanno invalidi nulli, come fessato non fossero.

6.º Nel caso il maggior numero de' giudici ricorresse al N. H. Prov. la convocazione dell'Cons., perciò occorresse farne delle medesime non la vada ricusato, anzi permessa, e con l'aggiuta, che siano pronti in tutte le occorrenze, et attese alle al' maraggia dell'anni, resta permesso senza multa, pena, cost' a Cittadini, come ad' altri abitanti. L'uso delle armi stesse da farsi da misura in tutte le finca, con cie' d'una

'O Kanonismos tēs Koinōtētas tēs Prēbezās ('Antigrafo), φ. [2r].

rende la detto della Com. il corrispondente alla Pub. prode
 loia d'penda per il maritaxela, o conseguire qualche
 maggior benefizio, a quale e sempre inclinata la gra-
 zia. Nota, e la preda dovrà esser reggistrata nella Com.
 di questo Mond. S. P. Estradito, et in quella di Pevusa, per
 la sua puntual osservazione, et osservanza, Jazf.

Garda Nuova. 25. luglio. 1742. S. N.

Antonio Sotodan R. P. G. G. de Man.

Giuseppe Rivato Jazf

Uffo a Pevusa, S. P. Mauro.

Il preda nell'Es. degnazione o sia nella Com.
 del Mond. et di S. P. Mauro. Questo Mond. Estradito.

Demetrio Monteforte Com. Pevusa

Alessandro Lombardi Com. Pevusa

'O Kanonismos tēs Koinōtētas tēs Prēbezās ('Antigrafo), φ. [2v].

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Ι α

ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ ΕΜΦΑΝΙΣΗΣ ΣΥΜΒΑΛΛΟΜΕΝΩΝ ΑΝΔΡΩΝ — ΑΠΟΛΥΤΟΙ ΑΡΙΘΜΟΙ

α: Σύνολο συμβαλλομένων

β: Μέλη τῆς Κοινότητας (1741)

γ: Ἄλλα μέλη οἰκογενειῶν τῆς Κοινότητας τὰ ὅποια δὲν ἀναγράφονται στὸν Κατάλογο τοῦ 1741

ΣΥΝΟΛΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΜΦΑΝΙΣΕΩΝ ΚΑΘΕ ΣΥΜΒΑΛΛΟΜΕΝΟΥ		1742-44	1749-53	1754-58	1759-63	1764-68	1775-99	1780-84
1	α	50	98	118	112	215	373	449
	β	11	10	3	2	4	2	3
	γ	3	8(+2;)	9(+7;)	9(+1;)	19(+7;)	33(+11;)	32(+22;)
	β+γ	14	18(20;)	12(19;)	11(12;)	23(30;)	35(46;)	35(57;)
2	α	15	27	18	20	45	99	99
	β	5	2	6	3	1	3	1
	γ	3(+2;)	8	2(+2;)	1(+1;)	4(+1;)	10(+1;)	8(+5;)
	β+γ	8(10;)	10	8(10;)	4(5;)	5(6;)	13(14;)	9(14;)
3	α	1	8	12	4	13	34	52
	β		4	2		2		
	γ		1			2	10(+2;)	13(+3;)
	β+γ		5	2		4	10(12;)	13(16;)
4	α	1	5	3	2	6	19	30
	β		2		1	1		1
	γ		1			1(+1;)	1	2(+2;)
	β+γ		3		1	2(3;)	1	3(5;)
5	α		1	2	1	4	9	12
	β				1			
	γ					3	1	3(+2;)
	β+γ				1	3	1	3(5;)
6	α	1				1	6	13
	β	1				1	3	2
	γ						2	6(+1;)
	β+γ	1				1	5	8(9;)
7	α					1	5	3
	β					1	2	
	γ						(1;)	2
	β+γ					1	2(3;)	2
8	α				1			2
	β				1			
	γ							
	β+γ				1			
9	α			1			3	4
	β			1				
	γ							1(+1;)
	β+γ			1				1(2;)
10	α				1		1	1
	β							
	γ							
	β+γ							
11	α						1	3
	β							
	γ						1	
	β+γ						1	
12	α						1	1
	β						1	
	γ							
	β+γ						1	
13	α							1
	β							
	γ							
	β+γ							
26	α						1	
	β							
	γ							
	β+γ							
ΣΥΝΟΛΟ	α	68	139	154	141	285	552	670
	β	17	18	12	8	10	11	7
	γ	6(+2;)	18(+2;)	11(+9;)	10(+2;)	29(+9;)	58(+15;)	67(+36;)
	β+γ	23(25;)	36(38;)	23(32;)	18(20;)	39(48;)	69(84;)	74(110;)

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Ι β

ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ ΕΜΦΑΝΙΣΗΣ ΣΥΜΒΑΛΛΟΜΕΝΩΝ ΑΝΔΡΩΝ — ΑΠΟΛΥΤΟΙ ΑΡΙΘΜΟΙ (συνέχεια)

α: Σύνολο συμβαλλομένων

β: "Αθροισμα μελών τῆς Κοινότητας (1741) καὶ ἄλλων μελῶν τῶν οἰκογενειῶν τοὺς τὰ ὅποια δὲν ἀναγράφονται στὸν Κατάλογο τοῦ 1741 (βλ. πίν. Ια, σειρές β+γ)

γ: Μέλη οἰκογενειῶν ποὺ δὲν ἀναγράφονται στὸν Κατάλογο τοῦ 1741 ἀλλὰ συνδέονται μὲ ἐπιγαμία μὲ τὶς οἰκογένειες ποὺ ἀναγράφονται

ΣΥΝΟΛΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ
ΕΜΦΑΝΙΣΕΩΝ
ΚΑΘΕ ΣΥΜΒΑΛΛΟΜΕΝΟΥ

		1742-44	1749-53	1754-58	1759-63	1764-68	1775-79	1780-84
1	α	50	98	118	112	215	373	449
	β	14	18(20;)	12(19;)	11(12;)	23(30;)	35(46;)	35(57;)
	γ	2	(2;)	(1;)	3(+4;)	9(+6;)	12(+10;)	10(+7;)
	β+γ	16	18(22;)	12(20;)	14(19;)	32(45;)	47(68;)	45(74;)
2	α	15	27	18	20	45	99	99
	β	8(10;)	10	8(10;)	4(5;)	5(6;)	13(14;)	9(14)
	γ		2(+1;)	1(+1;)	2	3(+1;)	3(+3;)	5(+3;)
	β+γ	8(10;)	12(13;)	9(12;)	6(7;)	8(10;)	16(20;)	14(22;)
3	α	1	8	12	4	13	34	52
	β		5	2		4	10(12;)	13 16;)
	γ		1				6(+1;)	1(+2;)
	β+γ		6	2		4	16(19;)	14(19;)
4	α	1	5	3	2	6	19	30
	β		3		1	2(3;)	1	3(5;)
	γ		(1;)	1		1	1	4
	β+γ		3(4;)	1	1	3(4;)	2	7(9;)
5	α		1	2	1	4	9	12
	β				1	3	1	3(5;)
	γ					1	1(+1;)	
	β+γ				1	4	2(3;)	3(5;)
6	α	1				1	6	13
	β	1				1	5	8(9;)
	γ						1	(1;)
	β+γ	1				1	6	8(10;)
7	α					1	5	3
	β					1	2(3;)	2
	γ						1	
	β+γ					1	3(4;)	2
8	α				1			2
	β				1			
	γ							1
	β+γ				1			1
9	α			1			3	4
	β			1				1(2;)
	γ							1
	β+γ			1				2(3;)
10	α				1		1	1
	β							
	γ				1			
	β+γ				1			
11	α						1	3
	β						1	
	γ							1
	β+γ						1	1
12	α						1	1
	β						1	
	γ							
	β+γ						1	
13	α							1
	β							
	γ							
	β+γ							
26	α						1	
	β							
	γ							
	β+γ							
ΣΥΝΟΛΟ	α	68	139	154	141	285	552	670
	β	23(25;)	36(38;)	23(32;)	18(20;)	39(48;)	69(84;)	74(110;)
	γ	2	3(+4;)	2(+2;)	6(+4;)	14(+7;)	25(+15;)	23(+13;)
	β+γ	{ 25(27;)	39(45;)	25(36;)	24(30;)	53(69;)	94(124;)	97(146;)

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Η α

ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ ΕΜΦΑΝΙΣΗΣ ΣΥΜΒΑΛΛΟΜΕΝΩΝ ΑΝΔΡΩΝ — ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ (%) ΑΝΑΛΟΓΙΑ

α: Τῶν μελῶν τῆς Κοινότητος (1741) (βλ. πίν. Ια, σειρὲς β)

β: Τοῦ ἀθροίσματος τῶν μελῶν τῆς Κοινότητος καὶ τῶν μελῶν τῶν οἰκογενειῶν τοὺς τὰ ὁποῖα δὲν ἀναγράφονται στὸν Κατάλογο τοῦ 1741 (βλ. πίν. Ια, σειρὲς β+γ)

πρὸς τὸ συνολικὸ ἀριθμὸ τῶν συμβαλλομένων κάθε συχνότητος (βλ. πίν. Ια, σειρὲς α)

ΣΥΝΟΛΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ

ΕΜΦΑΝΙΣΕΩΝ

ΚΑΘΕ ΣΥΜΒΑΛΛΟΜΕΝΟΥ

		1742-44	1749-53	1754-58	1759-63	1764-68	1775-79	1780-84
1	α	22	10,20	2,54	1,78	1,86	0,53	0,66
	β	28	18,36 (20,40;)	10,16 (16,10;)	9,82 (10,71;)	10,69 (13,95;)	9,38 (12,33;)	7,79 (12,69;)
2	α	33,33	7,40	33,33	15	2,22	3,03	1,01
	β	53,33 (66,66;)	37,03	44,44 (55,55;)	20 (25;)	11,11 (13,33;)	13,13 (14,14;)	9,09 (14,14;)
3	α		50	16,66		15,38		
	β		62,5	16,66		30,76	29,41 (35,29;)	25 (30,76;)
4	α		40		50	16,66		3,33
	β		60		50	33,33 (50;)	5,26	10 (16,66;)
5	α				100			
	β				100	75	11,11	25 (41,66;)
6	α	100				100	50	15,38
	β	100				100	83,33	61,53 (69,23;)
7	α					100	40	
	β					100	40 (60;)	66,66
8	α				100			
	β				100			
9	α			100				
	β			100				25 (50;)
11	α							
	β						100	
12	α						100	
	β						100	
ΣΥΝΟΛΟ	α	25	12,94	7,79	5,67	3,50	1,99	1,04
	β	33,82 (36,76;)	25,89 (27,33;)	14,93 (20,77;)	12,76 (14,18;)	13,68 (16,84;)	12,50 (15,21;)	11,04 (16,41;)

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Ι Ι β

ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ ΕΜΦΑΝΙΣΗΣ ΣΥΜΒΑΛΛΟΜΕΝΩΝ ΑΝΔΡΩΝ — ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ (%) ΑΝΑΛΟΓΙΑ

- τοῦ ἀθροίσματος (βλ. πίν. Ιβ, σειρές β+γ)
 — τῶν συμβαλλομένων μελῶν τῆς Κοινότητος (1741),
 — τῶν μελῶν τῶν οἰκογενειῶν τοὺς τὰ ὁποῖα δὲν ἀναγράφονται στὸν Κατάλογο τοῦ 1741 καὶ
 — τῶν μελῶν τῶν οἰκογενειῶν οἱ ὁποῖες δὲν ἀναγράφονται στὸν Κατάλογο τοῦ 1741 ἀλλὰ συν-
 δέονται μὲ ἐπιγαμία μὲ τὶς οἰκογένειες ποὺ ἀναγράφονται

πρὸς τὸ σύνολο τῶν συμβαλλομένων ποὺ ἐμφανίζονται σὲ κάθε συχνότητα (πίν. Ιβ, σειρές α)

ΣΥΝΟΛΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΜΦΑΝΙΣΕΩΝ ΚΑΘΕ ΣΥΜΒΑΛΛΟΜΕΝΟΥ	1742-44	1749-53	1754-58	1759-63	1764-68	1775-79	1780-84
1	32	18,36 (22,44;)	10,16 (16,94;)	12,5 (16,96;)	14,88 (20,93;)	12,60 (18,23;)	10,2 (16,48;)
2	53,33 (66,66;)	44,44 (48,14;)	50 (66,66;)	30 (35;)	17,77 (22,22;)	16,16 (20,20;)	14,14 (22,22;)
3		75	16,66		30,76	47,05 (55,88;)	26,92 (36,53;)
4		60 (80;)	33,33	50	50 (66,66;)	10,52	23,33 (30;)
5				100	100	22,22 (33,33;)	25 (41,66;)
6	100				100	100	61,53 (76,92;)
7					100	60 (80;)	66,66
8				100			50
9			100				50 (75;)
10				100			
11						100	33,33
12						100	
13							
26							
ΣΥΝΟΛΟ	36,76 (39,70;)	28,05 (32,37;)	16,23 (23,37;)	17,02 (21,27;)	18,59 (24,21;)	17,02 (22,46;)	14,47 (21,79;)

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Ι Ι Ι

ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ ΕΜΦΑΝΙΣΗΣ ΣΥΜΒΑΛΛΟΜΕΝΩΝ ΑΝΔΡΩΝ. ΑΠΟΛΥΤΟΙ ΑΡΙΘΜΟΙ — ΣΥΝΟΠΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ
(βλ. πίν. Ια, Ιβ)

- α: Σύνολο συμβαλλομένων (βλ. πίν. Ια ἢ Ιβ, σειρές α)
 β: Μέλη τῆς Κοινότητος (1741) (βλ. πίν. Ια, σειρές β)
 γ: Ἄλλα μέλη τῶν οἰκογενειῶν τῆς Κοινότητος τὰ ὅποια δὲν ἀναγράφονται στὸν Κατά-
 λογο τοῦ 1741 (βλ. Ια, σειρές γ)
 δ: Μέλη οἰκογενειῶν οἱ ὅποιοι δὲν ἀναγράφονται στὸν Κατάλογο τοῦ 1741 ἀλλὰ συνδέ-
 ονται μὲ ἐπιγαμία μὲ τὶς οἰκογένειες ποὺ ἀναγράφονται (βλ. πίν. Ιβ, σειρές γ)

ΣΥΝΟΛΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ
ΕΜΦΑΝΙΣΕΩΝ
ΚΑΘΕ ΣΥΜΒΑΛΛΟΜΕΝΟΥ

	1742-44	1749-53	1754-58	1759-63	1764-68	1775-79	1780-84
Χαμηλές συχνότητες (1, 2 ἐμφανίσεις)	α 65 β 16 γ 6(+2;) β+γ 22(24;) δ 2 β+γ+δ 24(26;)	125 12 16(+2;) 28(30;) 2(+3;) 30(35;)	136 9 11(+9;) 20(29;) 1(+2;) 21(32;)	132 5 10(+2;) 15(17;) 5(+4;) 20(26;)	260 5 23(+8;) 28(36;) 12(+7;) 40(55;)	472 5 43(+12;) 48(60;) 15(+13;) 63(88;)	548 4 40(+27;) 44(71;) 15(+10;) 59(96;)
Μεσαῖες συχνότητες (3, 4, 5 ἐμφανίσεις)	α 2 β 6 γ 2 β+γ 8 δ 1(+1;) β+γ+δ 9(10;)	14 6 2 8 1(+1;) 9(10;)	17 2 2 2 1 3	7 2 2 2 1 2	23 3 6(+1;) 9(10;) 2 11(12;)	62 12(+2;) 12(14;) 8(+2;) 20(24;)	94 1 18(+7;) 19(26;) 5(+2;) 24(33;)
Ὑψηλές συχνότητες (6, 7 κλπ. ἐμφανίσεις)	α 1 β 1 γ 1 β+γ 1 δ 1 β+γ+δ 1	1 1 1 1 1 1	1 1 1 1 1 1	2 1 1 1 1 2	2 2 9(10;) 2 11(12;)	18 6 3(+1;) 9(10;) 2 11(12;)	28 2 9(+2;) 11(13;) 3(+1;) 14(17;)
ΣΥΝΟΛΟ	α 68 β 17 γ 6(+2;) β+γ 23(25;) δ 2 β+γ+δ 25(27;)	139 18 18(+2;) 36(38;) 3(+4;) 39(45;)	154 12 11(+9;) 23(32;) 2(+2;) 25(36;)	141 8 10(+2;) 18(20;) 6(+4;) 24(30;)	285 10 29(+9;) 39(48;) 14(+7;) 53(69;)	552 11 53(+15;) 69(84;) 25(+15;) 94(124;)	670 7 67(+36;) 74(110;) 23(+13;) 97(146;)

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Ι V

ΣΥΣΧΟΤΗΤΑ ΕΜΦΑΝΙΣΗΣ ΣΥΜΒΑΛΛΟΜΕΝΩΝ ΑΝΔΡΩΝ. ΣΥΝΟΗΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ — ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ (%) ΑΝΑΛΟΓΙΑ

α: Τών μελών τῆς Κοινότητος (1741) (βλ. πίν. III, σειρές β)
 β: Τοῦ ἀβροίσματος τῶν μελῶν τῆς Κοινότητος (1741) καὶ τῶν μελῶν τῶν οἰκογενειῶν τοὺς τὰ ὅποια δὲν ἀναγράφονται στὸν Κατάλογο τοῦ 1741 (βλ. πίν. III, σειρές β+γ)
 γ: Τοῦ προηγούμενου ἀβροίσματος β καὶ τῶν μελῶν τῶν οἰκογενειῶν οἱ ὅποιοι δὲν ἀναγράφονται στὸν Κατάλογο τοῦ 1741 ἀλλὰ συνδέονται μετὰ ἐπιγραμμία μετὰ τὶς οἰκογένειες τοῦ ἀναγράφονται (βλ. πίν. III, σειρές β+γ+δ)

πρὸς τὸ σύνολο τῶν συμβαλλομένων ποὺ ἐμφανίζονται σὲ κάθε συχρότητα (βλ. πίν. III, σειρές α)

ΣΥΝΟΛΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΜΦΑΝΙΣΕΩΝ ΚΑΘΕ ΣΥΜΒΑΛΛΟΜΕΝΟΥ	1742-44	1749-53	1754-58	1759-63	1764-68	1775-79	1780-84	
Χαμηλὲς συχρότητες (1, 2 ἐμφανίσεις)	α 24,61 β 33,84 γ 36,92 (40;)	9,6 22,4 (24;) 24 (28;)	6,61 14,70 (21,32;) 15,44 (23,52;)	3,78 11,36 (12,87;) 15,15 (19,69;)	1,92 10,76 (13,84;) 15,38 (21,15;)	1,05 10,16 (12,71;) 13,34 (18,64;)	0,72 8,02 (12,95;) 10,76 (17,51;)	
Μεσαῖες συχρότητες (3, 4, 5 ἐμφανίσεις)	α 42,85 β 57,14 γ 64,28 (71,42;)	42,85 57,14 64,28 (71,42;)	11,76 11,76 17,64	28,57 28,57 28,57	13,04 39,13 (43,47;) 47,82 (52,17;)	13,04 39,13 (43,47;) 47,82 (52,17;)	1,06 20,21 (27,65;) 25,58 (35,10;)	1,06 20,21 (27,65;) 25,58 (35,10;)
Υψηλὲς συχρότητες (6, 7 κλπ. ἐμφανίσεις)	α 100 β 100 γ 100	100 100 100	100 100 100	50 50 100	100 100 100	33,33 50 (55,55;) 61,11 (66,66;)	7,14 39,28 (46,42;) 50 (60,71;)	
ΣΥΝΟΛΟ	α 25 β 33,82 γ 36,76 (39,70;)	12,94 25,89 (27,33;) 28,05 (32,37;)	7,79 14,93 (20,77;) 16,23 (23,37;)	5,67 12,76 (14,18;) 17,02 (21,27;)	3,50 13,68 (16,84;) 18,59 (24,21;)	1,99 12,5 (15,21;) 17,02 (22,46;)	1,04 11,04 (16,41;) 14,47 (21,79;)	

ΓΕΩΡΓ. ΑΝΤ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Η «ΚΡΑΛΑΙΝΑ ΤΩΝ ΤΡΙΒΑΛΩΝ»
 ΚΑΙ Ο ΚΩΔΙΚΟΓΡΑΦΟΣ ΘΕΟΚΤΙΣΤΟΣ (+1340)

Στὸ μοναστήρι τοῦ Βαρλαάμ τῶν Μετεώρων σώζεται, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, κ' ἓνα περγαμηνὸ χειρόγραφο μὲ 297 φύλλα, ποὺ περιέχει τὸ πρῶτο ἀπ' τὰ τέσσερα βιβλία τῆς γνωστῆς βυζαντινῆς ἀσκητικῆς ἀνθολογίας, ποὺ κοινῶς ἐπονομάζεται «Εὐεργετινός». Τὸ κείμενο βρίσκεται στὰ φύλλα 4^r-296^v κ' ἐπιγράφεται «συναγωγή τῶν θεοφθόγγων ῥημάτων καὶ διδασκαλιῶν συναθροισθεῖσα καὶ οἰκείως καὶ προσφόρως ἐκτεθεισα εἰς ὠφέλειαν τῶν ἐντυγχανόντων, παρὰ Παύλου μοναχοῦ τοῦ κτήτορος τῆς μονῆς τῆς ὑπεραγίας θεοτόκου τῆς Εὐεργετινοῦ», ὅπου ἀναγράφονται πενήντα συνολικὰ κεφάλαια (α'-ν'), καὶ μετὰ ἀπ' τὸ τέλος τοῦ κειμένου τῶν κεφαλαίων αὐτῶν (στὸ φ. 296^v), γραμμένοι ἀπ' τὸ ἀρχικὸ χέρι, ὑπάρχουν οἱ ἐξῆς βυζαντινοὶ δωδεκασύλλαβοι στίχοι, ποὺ τοὺς μεταγράφομε ἐδῶ πιστὰ:

τῆς τῶν τριβαλῶν κραλαίνης ἐξι τόδε,
 τὸ πανσέβασον βιβλίον τῶν π(ατέ)ρων
 ἥτις λιποῦσα τὸν βασιλεῖον τύφον,
 ναζιραϊκὸν ἐνδυσσαμένη φάρσος,
 εὐγενία λαχοῦσα κλήσιν ἀξίαν,
 πανευγενῶς τὸν τῆδε διήλθε βίον,
 καὶ νῦν χορεύει σὺν χοροῖς τῶν ἀγγέλων : †

Τοῦ χειρογράφου αὐτοῦ κώδικα λεπτομερῆ περιγραφή συνέταξε πρῶτος (στὰ 1903/1909) ὁ μακαρίτης καθηγητῆς Ν. Βέης († 12 Ὀκτ. 1958), ποὺ τοῦ ἔδωσε τὸν ἀριθμὸ 151 (ἐνῶ εἶχε παλαιότερους ἀριθμοὺς 124 καὶ Β. [= Ἰω. Βογιατζίδης] 16). Στὸ ἰδιόχειρο κείμενο τῆς περιγραφῆς αὐτῆς τοῦ Βέη, ποὺ βρέθηκε στὰ κατάλοιπά του (γραμμένο μετὰ μελάνι σὲ κόλλα χαρτιοῦ διαστάσεων 0,340 × 0,242 μ.), δηλώνονται ἡ ὕλη, οἱ διαστάσεις, ἡ ἡλικία καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν φύλλων τοῦ κώδικα ὡς ἐξῆς:

Περγαμηνή. Διαστ. 0,19 × 0,26 Αἰὼν XIII Φ. 296.

Ἄς σημειωθῇ ὅμως ὅτι στὴν ἐνδειξὴ τῶν διαστάσεων οἱ ἀριθμοὶ 0,19 καὶ 0,26

προέρχονται από διόρθωση τῶν ἀντίστοιχων ἀρχικῶν ἀριθμῶν 0,18 καὶ 0,257, καὶ ἀκόμα ὅτι πάνω ἀπ' τὸν ἀριθμὸ XIII (ποὺ συνοδεύει τὴν λ. Αἰὼν) ἔχει προστεθῆ: (ῆ XIV);).

Μετὰ ἀπ' τὴ δῆλωση τῶν περιεχομένων τοῦ κώδικα καὶ τὴν παράθεση τῶν πῶδ πάνω ἐπτὰ στίχων, γιὰ τοὺς ὁποίους σημειώνεται πῶς εἶναι γραμμένοι «ἐν τέλει τοῦ κειμένου, φ. 295^β», ἡ περιγραφή τοῦ Ν. Βέη περιλαμβάνει, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, καὶ τὰ ἑξῆς:

«Ὁ τελευταῖος στίχος εἶναι γεγραμμένος ὑπὸ τῆς χειρὸς μεταγενεστέρως καὶ βαναύσου ὀπωσοῦν. Ἡ αὐτὴ χεὶρ διὰ ζωροτέρου μέλανος ἀνεγένεσε τὰς πρώτας λέξεις τῶν στίχ. 4, 5, 6.

Μετὰ τοὺς ἀνωτέρω στίχους τινὰ ἀπεξεσμένα ἐρμητικῶς, καὶ διὰ γραφῆς τοῦ XVII αἰῶνος τὸ σημείωμα: νῦν δὲ τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ Βαρλαάμ. Ἐν φ. 1^α ἀναγινώσκειται ὑπὸ τοῦ βιβλιογράφου γεγραμμένον: Τοῦτο φύλαξ ἐν τῇ ἀρχῇ. [...]

Τὸ γεγραμμένον μέρος τῶν φύλλων 0,163 × 0,12. Ἐκάστη ὄψις φύλλου ἔχει σὺν ἡθῶς 24 στίχους. [...]⁰⁰¹.

Οἱ γραμμένοι στὸ φύλλο 296^ν (καὶ ὅχι στὸ 295^β, ὅπως λέγεται στὴν πῶδ πάνω περιγραφῆ) ἐπτὰ στίχοι, ποὺ ἤδη τοὺς παραθέσαμε, τράβηξαν ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή, ὅπως φαίνεται, τὴν προσοχὴ καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ν. Βέη. Ἦδη στὴ 1 Φεβρουαρίου 1910 σπεύδει νὰ δηλώσῃ, ὅτι «ἐν τῇ μονῇ Βαρλαάμ ἔχομεν περιγραμμένον κώδικα ἀνήκοντα εἰς τὴν Κράλαινα τῶν Τριβαλλῶν Ἐλένην, τὴν σύζυγον τοῦ Κνέζη τῆς Σερβίας Λαζάρου, τοῦ πεσόντος ἐν τῇ μεγάλῃ πρὸς

001. Πβ. τὸ τυπωμένο κείμενο τῆς περιγραφῆς αὐτῆς στὸ δημοσίευμα: Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων. Κατάλογος περιγραφικῶς τῶν χειρογράφων κωδίκων τῶν ἀποκειμένων εἰς τὰς μονὰς τῶν Μετεώρων ἐκδιδόμενος ἐκ τῶν καταλοίπων Νίκου Α. ΒΕΗ, τόμος Β'. Τὰ χειρόγραφα τῆς μονῆς Βαρλαάμ [Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Κέντρον Ἑρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ], Ἀθῆναι 1984, σσ. 194-195, ἀρ. κώδ. 151. Ἐκεῖ ἀπ' τὴς ἐνδείξεις καὶ τῆς ἰδιόχειρης περιγραφῆς τοῦ Βέη γιὰ τὴς διαστάσεις, τὴν ἡλικίαν καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν φύλλων τοῦ κώδικα διατηρήθηκε ἡ μετὰ ἀπ' τὴ διόρθωση τοῦ ἴδιου τοῦ Βέη ἐνδειξὴ «Διαστ. 0,19 × 0,26», ἐνῶ τροποποιήθηκαν ἀπὸ ἐμᾶς (γιὰ ν' ἀνταποκρίνονται στὰ πράγματα) ἡ ἐνδειξὴ τῆς ἡλικίας [ποὺ ἔγινε «Αἰὼν XIV (ca. 1340)»] καὶ ἡ ἐνδειξὴ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν φύλλων [ποὺ ἔγινε «Φύλλα 297»]. Οἱ τροποποιήσεις αὐτὲς εἶναι οἱ μόνες ποὺ ἐμεῖς προσωπικὰ ἐπιφέραμε στὰ δεδομένα τῆς ἰδιόχειρης περιγραφῆς τοῦ Βέη, στίχ. ὁποίας τὴ δημοσίευση συνεργήσαμε μετὰ τὴν ἰδιότητά τοῦ συντάκτη τοῦ Κέντρου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τὸ ὅποιο ἐπωμίστηκε τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ σχετικοῦ τόμου. Τὸ κείμενο τῆς περιγραφῆς τοῦ ἐπωμίστηκε τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ σχετικοῦ τόμου. Τὸ κείμενο τῆς περιγραφῆς τοῦ κώδικα 151 τῆς μονῆς Βαρλαάμ τυπώθηκε συνοδευόμενο (ὅπου πῶδ πάνω, σ. 195) ἀπὸ δική μας πρόσθετη σημείωση, ὅπου ἀναγράφεται ἡ σχετικὴ μετὰ τὸν κώδικα αὐτὸν βιβλιογραφία κ' ἐξαγγέλλεται καὶ ἡ παρῶσα μελέτη. Στὸ τέλος τῆς πρόσθετης αὐτῆς σημειώσεως [ὅπου ἡ φράση Τὸ χ/φον τῆς περιγραφῆς τοῦ κώδικος τοῦ Ν. Βέη ἀναγράφει «Διαστ. 0,19 × 0,26» ἐξ ἀρχικῶν «0,18 × 0,257» καὶ «Αἰὼν XIII», οὗ ὑπεράνω «(ῆ XIV);»] ὁ ἀναγνώστης παρακαλεῖται νὰ προσθέσῃ: καὶ «Φ. (= Φύλλα) 296».

τοὺς Τούρκους μάχη τοῦ Κοσσυφοπεδίου)⁰⁰². Δύο χρόνια ἀργότερα ὁ ἴδιος δημοσιεύει εἰδικὴ πραγματεία στὴ γερμανικὴ γλώσσα⁰⁰³, ὅπου καὶ πάλι, ἀφοῦ πρῶτα παραθέτει (σὲ μετάφραση) αὐτοῦσια σχεδὸν τὴν ἀναφερθεῖσα ἐλληνόγλωσση περιγραφή τοῦ κώδικα⁰⁰⁴, ἐμπλουτισμένη καὶ μετὰ ὀρισμένα παρεκβατικὰ σχόλια γιὰ τὸ ἔργο ποὺ ἐμπεριέχεται σ' αὐτὸν καὶ γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ συγγραφέα τοῦ⁰⁰⁵, παρέχει στὸ πρωτότυπο τοὺς βυζαντινοὺς δωδεκάσλλαβους στίχους τοῦ ἀδελφοῦ κωδικογράφου, γιὰ τοὺς ὁποίους καὶ ἐδῶ δηλώνεται⁰⁰⁶, πῶς βρίσκονται στὸ φ. 295^β, καὶ ὑποστηρίζει⁰⁰⁷, ὅτι ἡ κράλαινα τῶν «Τριβαλλῶν» (= βασίλισσα τῶν Σέρβων), ποὺ μνημονεύεται [μὲ μόνο τὸ μοναχικὸ τῆς ὀνομα *E u g e n i a*] στοὺς στίχους αὐτοὺς, πρέπει νὰ ταυτιστῆ μετὰ τὴν περίφημη Militza (Μίλιτσα)-Ἐλένη, τὴ σύζυγον τοῦ βασιλιᾶ («des Königs») τῶν Σέρβων (1372-1389) Λαζάρου Α' (Lazar Grbljanović), ὁ ὁποῖος ἔπεσε στὴ μάχη τοῦ Κοσσυφοπεδίου (Kosovo polje) στίς 15/7 Ἰουνίου 1389. Κι αὐτό, γιὰ τὴν Militza-Ἐλένη, ποὺ μετὰ ἀπ' τὸν θάνατον τοῦ συζύγου τῆς ἔζησε στὴ Σερβία ἐπιτροπεύοντας τοὺς ἀνήλικους γιουὺς τῆς, ἔγινε στὸ τέλος μοναχὴ καὶ μαρτυρεῖται μετὰ τὸ μοναχικὸ ὄνομα *E u g e n i a*. Κ' ἐπειδὴ ἡ ἴδια ἀναφέρεται ὡς προστάτρια καὶ εὐεργέτρια ἀγιορείτικων μοναστηριῶν σὲ δύο σερβικὰ ἔγγραφα ἀπ' τὰ 1395 καὶ τὰ 1396 (ποὺ βρίσκονται στὸ Ἀθωνίτικο ρωσσικὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονα), καταλήγει ὁ Ν. Βέης στὴ γνώμη, ὅτι, ὅπως φαίνεται, στὸν Ἀθῶνα θὰ παρασκευάστηκε, μετὰ ἐντολὴν καὶ μετὰ δαπάνην ἐκείνης, καὶ ὁ κώδικας ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ καὶ ποὺ τώρα βρίσκεται στὰ Μετέωρα. Ὅσο γιὰ τὸν τελευταῖον στίχον τοῦ σχετικοῦ σημειώματος, γιὰ τὸν ὁποῖον καὶ προηγουμένως εἰπώθηκε (ἀπ' τὸν Βέη), ὅτι ἔχει προστεθῆ στοὺς ὑπόλοιπους ἀρχικοὺς στίχους ἀργότερα καὶ μάλιστα μετὰ βάνανση γραφῆς, πρέπει ὅπωςδὴποτε νὰ δεχτοῦμε (λέει ὁ Βέης), πῶς πρωτομπῆκε ἐδῶ μετὰ τὰ 1405, ὅποτε πέθανε⁰⁰⁸ ἡ Μίλιτσα-Ἐλένη, ὡς μοναχὴ *E u g e n i a*, στὴν ὁποία καὶ ἀνήκε ὁ κώδικας. Ἡ κράλαινα αὐτὴ πρέπει — κατὰ τὸν Βέη — νὰ διακρίνεται ἀπὸ δύο ἄλλες, ποὺ ἀκμάσανε

002. Νίκου Α. ΒΕΗ, Ἐκθεσις παλαιογραφικῶν καὶ τεχνικῶν ἐρευνῶν ἐν ταῖς μοναῖς τῶν Μετεώρων κατὰ τὰ ἔτη 1908 καὶ 1909 [Ἀνεγνώσθη ἐν δημοσίᾳ συνεδρίᾳ τῆς Βυζαντιολογικῆς Ἐταιρείας τῇ 1 Φεβρουαρίου 1910], Ἀθῆναι 1910, σ. 29.

003. Nikos VEES, Über einen Kodex der serbischen Königin Militza oder Helena, als Nonne Eugenia genannt, in den Meteoren, *Archiv für slavische Philologie* 34 (1912 [1913]) σσ. 298-304, καὶ στὸ ἴδιο ἔντυπο 35 (1913 [1914]) σ. 320.

004. *Ο.π.π.*, σ. 299-300.

005. *Ο.π.π.* Γιὰ τὸν μοναχὸ Παῦλον λίγες γραμμὲς ἔγραψε ὁ Βέης καὶ ἀργότερα (βλ. Ν. Α. VEES, *Byz.-Neugr. Jahrbücher* 3, 1922, σ. 388 κ.ἐξ.).

006. *Archiv f. slav. Philol.*, ὁ.π.π. (βλ. σημ. 003), σ. 300.

007. *Ο.π.π.*, σ. 302 κ.ἐξ.

008. Ὁ Βέης παραπέμπει σχετικῶς (Ν. VEES, ὁ.π.π., σ. 302 σημ. 3) στὸν St. STANOJEVIĆ, Die Biographie Stefan Lazarevićs, *Archiv f. sl. Phil.* XVIII (1896) σ. 435. — Ἡ ἀκριβὴς ἡμερομηνία εἶναι 11 Νοεμβρίου 1405. βλ. πῶδ κάτω, σ. 428.

στο 14ο και στο 15ο αιώνα και που έχουντας κ' οι δύο τους το όνομα 'Ελένη έγιναν στο τέλος της ζωής τους καλόγριες. Οι διακρινόμενες αυτές κράλαινες είναι από τη μια ή σύζυγος του Στεφάνου Δουσάν Ούρεση του 4ου 'Ελένη, που ως μοναχή μετονομάστηκε 'Ελισάβετ, κι από την άλλη ή απ' τὰ 1446 σύζυγος του δεσπότη της Σερβίας Λαζάρου († 1458) 'Ελένη, ή θυγατέρα του δεσπότη της Πελοποννήσου Θωμά Παλαιολόγου, που ως μοναχή μετονομάστηκε 'Υπομονή και που πέθανε στις 10 Νοεμβρίου 1474 ή, σύμφωνα με το Χρονικό του Σφραντζή, στις 7 Νοεμβρίου 1473.

Αυτά σε γενικές γραμμές είναι όσα λέει ο Ν. Βέης για την κράλαινα του κώδικα. "Όσο για τον ίδιο τον κώδικα, ο Βέης αναφέρει και εδώ, πώς αποτελείται από 296 (κι όχι, όπως πραγματικά αποτελείται, από 297) περιγραμμένα φύλλα, που έχουν ύψος 0,257 και πλάτος 0,18 μ., και πώς ανήκει, «όσο μπορεί κανείς να κρίνει απ' τη γραφή, στο τέλος του XIII ή στις αρχές του XIV αιώνα»⁰⁰⁹. 'Ός προς τα υπόλοιπα στοιχεία του κώδικα, ο Βέης επαναλαμβάνει (σ. 300) ότι λέει και στην ελληνόγλωσση περιγραφή του, με μια μονάχα διαφορά, που οφείλεται σίγουρα σε άβλεψία (που σημειώθηκε είτε κατά τη μεταγλώττιση του κειμένου, είτε κατά τη στοιχειοθεσία της γερμανόγλωσσης περιγραφής) και που αφορά στη λ. συνήθως (= γερμ. *gewöhnlich*), ή οποία, ενώ στο ελληνικό κείμενο της περιγραφής αναφέρεται στον αριθμό των στίχων της καθεμιάς σελίδας (σωστά, γιατί πραγματικά μερικές φορές έχουμε όχι 24, αλλά 23 στίχους, όπως π.χ. στο φ. 292^ν), στο γερμανικό κείμενο αναφέρεται στις διαστάσεις της γραμμένης επιφάνειας των φύλλων⁰¹⁰. Ειδικότερα, ως προς το έμμετρο σημείωμα του φ. 296^ν, ο Βέης το παραθέτει διαβεβαιώνοντας (δ.π.π.), ότι οι στίχοι που το απαρτίζουν αποδίδονται με διατήρηση της ορθογραφίας («mit Bewahrung der Orthographie»), και δηλώνει, όπως και στην ελληνική περιγραφή του, ότι «ο τελευταίος στίχος του σημειώματος αυτού είναι γραμμένος απ' άλλο, μεταγενέστερο χέρι», καθώς κι ότι «το ίδιο χέρι ανανέωσε με ζωηρότερο μελάνι τις πρώτες λέξεις των στίχων 4, 5, 6».

Τον ταυτισμό που βασιζόμενος στο πιδ πάνω σημείωμα πρότεινε ο Ν. Βέης, της κράλαινας του κώδικα με τη Μίλιτσα, τη σύζυγο του Λαζάρου Α', τον απέκρουσε κρίνοντας τη συζητούμενη πραγματεία ο Paul Marc⁰¹¹, που παρατήρησε ανάμεσα στα άλλα <ακυρίως επί τη βάσει ανακοινώσεων του καθηγητού κ. K. Jireček> (N. Βέης, *Viz. Vremennik* 20/IV, 1913 [1914], σ. 145)>, ότι

009. «Zunächst sei erwähnt, dass die in Frage stehende Handschrift aus 296 Pergamentblättern besteht, deren Höhe 0,257, Breite 0,18 bildet; soweit man nach der Schrift urteilen kann, gehört sie dem Ende des XIII. oder dem Anfang des XIV. Jahrhunderts an.» (N. VEES, δ.π.π., σ. 299).

010. «Jede Seite des Blattes umfasst 24 Zeilen, der Umfang des geschriebenen Teiles der Blätter beträgt *gewöhnlich* 0,163 x 0,12» (N. VEES, δ.π.π.).

011. Στην *Byz. Zeitschrift* 22, 1913, σσ. 228-229.

ο κώδικας γράφτηκε κατά τον ίδιο τον Βέη γύρω στα τέλη του XIII ή στις αρχές του XIV αιώνα, κι ότι αυτό αντιφάσκει με την υπόθεση, ότι γράφτηκε στον 'Αθωνα παραγγελλόμενος απ' τη Militza († 1405). Και επιφέρει ο Marc, ότι χρονολογικά θα έναρμονιζόταν πολύ καλύτερα (σύμφωνα με γραπτή υπόδειξη του K. Jireček) ή γνωστή Σιμιωνίδα, ή [γεννηθείσα στα 1294] θυγατέρα του αυτοκράτορα 'Ανδρονίκου Β', ή οποία μετά απ' τον θάνατο στα 1321 [Οκτ. 29] του [απ' την άνοιξη του 1299] συζύγου της Στεφάνου Ούρεση Β' του Μιλούτιν (Milutin) έζησε στην Κωνσταντινούπολη ως μοναχή. 'Επιπροσθέτως αυτή δηλώνεται σε ελληνικές πηγές ως *κράλαινα των Τριβαλών*, ενώ αντίθετα ή *Milica* δηλώνεται στα χωρία τὰ ένδεικνυόμενα απ' τον Βέη ως *κνέζαινα*. Το τελευταίο αυτό σημείο είναι μάλιστα αποφασιστικό, και πάνω σ' αυτό επέστησε την προσοχή μου (λέει ο Marc) και πάλι ο καθηγητής Jireček: ή *Milica* δεν υπήρξε ποτέ *κράλαινα*, γιατί ο σύζυγός της Λάζαρος έκαιετο μόνο Knez (λατ. comes, ιταλ. conte). Οι τελευταίες κράλαινες των Σέρβων ήσαν ή σύζυγος του βασιλιά Vukašin († 1371) κ' ή σύζυγος του γιου της προηγούμενης Marko († 1394), ο οποίος διέμενε στο Prilep, κι αυτές ονομάζονταν πραγματικά κ' οι δύο τους 'Ελένες· για τις δυο αυτές γυναίκες βέβαια δεν παραδίδονται πολλά, ούτε επίσης, πώς μπήκαν σε μοναστήρι.

'Εμπρός στις πιδ πάνω σοβαρές ένστάσεις σαν βρέθηκε ο Ν. Βέης, έσπευσε να δηλώση επανορθωτικά, ότι στη σελ. 299 της συζητούμενης πραγματείας του, σχετικά με τον χρόνο, όποτε γράφτηκε ο κώδικας, αντί για «Ende des XIII oder dem Anfang des XV Jahrhunderts» τυπώθηκε έσφαλμένα: «Ende des XIII oder dem Anfang des XIV Jahrhunderts»⁰¹². Με τον τρόπο αυτό μπόρεσε να φανή πώς υπερίσχυε στην άναμέτρησή του με τον Marc, που δεν γνώριζε από αυτοψία ή από φωτογραφία τη γραφή του κώδικα και δεν μπορούσε για τουτό να κρίνει για την ηλικία του· γιατί άντενιστάμενος ο Βέης υποστήριξε, ότι «οι δισταγμοί του P.M. ως προς την παραδοχήν του ταυτισμού της κράλαινης, ήν μνημονεύει ο κώδιξ ήμων, προς την Μήλιτσαν την σύζυγον του Λαζάρου Α', ως έχω προύτεινα, στηρίζονται βεβαίως εις τυπογραφικόν τι παρόραμα (όπερ ήδη διωρθώθη έν τῷ Archiv für slavische Philologie ιδε άνωτέρω σελ. 144)»⁰¹³. Και θέτοντας έτσι τὰ πράγματα απέκλειε από κάθε πα-

012. N. VEES, *Archiv f. sl. Phil.* 35, 1913 [1914], σ. 320. Πβ. ΤΟΝ ΙΔΙΟ και στο περιόδ. *Vizantijskij Vremennik* 20/IV, 1913 [1914], σ. 144 και 145.

013. N. A. BEHS, *Viz. Vremennik*, δ.π.π., σ. 145, όπου διεξοδική άπάντηση στην κριτική του P. Marc με παραπομπή στο τέλος και σε κριτική του J. DRÁSEKE, στη *Wochenschrift für klassische Philologie* 30, 1913, σ. 354 κ.έξ. 'Η ύποχρέωση του έρευνητή να τηρή άπροσωπόληπτη εδουκρία άναζητώντας την επίσημονική άλήθεια ύπαγορεύει σ' αυτόν που γράφει έπούτες τις γραμμές τὸ καθήκον να σημειώσει εδώ, ότι ή δήλωση του Ν. 'Α. Βέη για δήθεν σφάλμα όφειλόμενο σε «τυπογραφικόν τι παρόραμα» αποτελεί άπόπειρα δικαιολογίας του εκ των ύστερων για την καταγγεμένη απ' τον Marc αντίφασή σε

ραπέρα συζήτηση ως άστοχη και την εικόνα του K. Jireček για ένδεχομενο ταυτισμό της κράλαινας του κώδικα με τη μνημονευθείσα Σιμωνίδα, αφού η πιο πάνω νέα δήλωσή του για την ηλικία του κώδικα παρουσίαζε έτοτον μεταγενέστερο κατά πολλές δεκαετίες από εκείνη⁰¹⁴. Την αντιρρητική έξ- άλλου παρατήρηση του Jireček, η οποία και υπαγόρευσε τους ένδοιασμούς, τόσο του ίδιου, όσο και του Marc, για ν' αποδεχτούν τον ταυτισμό που πρότεινε ο Βέης, ότι δηλ. η Μίλιτσα δέν υπήρξε ποτέ κράλαινα, ο Βέης (δ.π.π.) την άντέκρουσε παραπέμποντας σχετικά στην ίδια την κρινόμενη διατριβή του (σ. 302 σημ. 1), όπου παραθέτει χωρίο του γνωστού βυζαντινού χρονογράφου Δούκα (έκδ. Bonn., σ. 15,8), στο όποιο ο σύζυγος άκριβώς της «κράλαινας» Μιλίτσας-Ελένης δηλώνεται ως «ό τότε την Σερβίαν κ ρ α λ ε ύ ω ν Λάζαρος»⁰¹⁵, κι αυτό, γιατί οι Βυζαντινοί χρησιμοποιούν, όπως λέει, χωρίς διάκριση τή λ. κράλης, όσες φορές μιλούν για τους Σέρβους, παράλληλα με τις λέξεις ζουπάνος, αρχιζουπάνος, σεργάχης, ήγεμών Τριβαλλών, κιάζ, όγγας.

Μετά άπ' τον Ν. Βέης, ό όποιος μέχρι τον θάνατό του († 12 'Οκτ. 1958)

όσα (ό Βέης) έγραψε άρχικά (στον 34ο τόμο του *Archiv für slav. Philologie*, σ. 299). Το έπιμαρτυρεί αυτό και η παρατήρηση, ότι και στο αυτόγραφο της άρχικής (έλληνόγλωσσης) περιγραφής του κώδικα άπ' τον Βέη (που παραδόξως παρέλειψε να μεταβάλλη εκεί, όσο έζησε, τή σχετική ένδειξη) ό κώδικας χαρακτηρίζεται ως «Περγαμνή Διαστ. 0,19 x 0,26 [έτσι μετά από ιδιόχειρη του Βέη διόρθωση των άρχικών αριθμών, που ήταν 0,18 x 0,257], αΙ. XIII, φφ. 296».

014. Ν. Α. ΒΕΗΣ, στο περιοδ. *Viz. Vremennik*, δ.π.π., σ. 145.

015. Την ένσταση αυτή του Ν. Βέη παραδόξως την άγνόησε ως το τέλος της ζωής του ό K. Jireček (24 'Ιουλ. 1854 - 10 'Ιαν. 1918), γι' αυτό κ' έξακολούθησε και στο μέλλον ν' άμφιβέβλη για τον ταυτισμό του Ν. Βέη και να έμμένη στην ύπόθεσή του, ότι στον Βαρλααμιτικό κώδικα έχουμε μνεία όχι της Milica, αλλά μάλλον της Σιμωνίδας· πβ. K. JIREČEK, *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien*, 3. Teil (Wien 1914), σ. 35 σημ. 5, και ΤΟΝ ΙΔΙΟ, *Istorija Srba, preveo i dopunio Jovan Radonić* (στα σερβικά), IV (Beograd 1923) σ. 18 σημ. 4. Πβ. και τις παρατηρήσεις πάνω στο ζήτημα έτούτου του Mich. LASKARIS, *Vizantiske princeze u srednjevekovnoj Srbiji, Prilog istoriji vizantiskosrpskikh odnosa od kraja XII do sredine XV veka*, Beograd 1926, σ. 81 σημ. 6, ό όποιος δε- χόμενος ως ίσχυρή την ένσταση του Βέη, που την ένισχύει προσάγοντας και πρόσθετο παράδειγμα χρήσεως της λ. κράλης για δήλωση άπλως δεσπότη της Σερβίας [που πέθανε στα 1458], έπιδοκιμάζει τον ταυτισμό του Βέη και δέν συμμερίζεται τή γνώμη του C. JIREČEK (στην *Istorija Srba*, δ.π.π.). — Κατά πόσο και η άλληγογραφία του K. Jireček με τον P. Marc και τον Ν. Βέη, η όποία περιλαμβάνεται σε βουλγαρόγλωσσο δημοσίευμα του P. MIJATEV (βλ. *Byz. Zeitschrift* 56, 1963, σ. 395, όπου συναφές βιβλιογραφικό σημείωμα του I. D[ΟΥΤΣΕΒ]), είναι σχετική με την έπιστημονική διαμάχη του P. Marc και του K. Jireček με τον Ν. Βέη για το ζήτημα του προσώπου της κράλαινας του κώδικα, έμεις προσωπικά δέν μπορούμε να πούμε, γιατί η έργασία του P. Mijatev δέν μάς ήταν προσιτή. Είμαι όμως πιθανότατο ότι σχετίζεται, αφού οι συναφείς ύποδείξεις του K. Jireček στον P. Marc έγιναν έπιστολικά (brieflich), όπως ρητά βεβαιώνει ό ίδιος ό P. MARC (δ.π.π. [βλ. σημ. 014], σ. 229).

δέν αναθεώρησε καθόλου τις άπόψεις του, που ήδη τις έκθέσαμε, για το πρόσωπο της κράλαινας των Τριβαλλ(λ)ών που μνημονεύεται στον Βαρλααμιτικό κώδικα και για την ηλικία του κώδικα έτούτου⁰¹⁶, νέα περιγραφή του ίδιου κώδικα (συνταγμένη άπ' τον Μάιο ή τον 'Ιούνιο του 1922⁰¹⁷) δημοσίευσε ό (έρασιτεχνικά άσχοληθείς και με την φιλολογία και μάλιστα με την κωδικολογία) οικονομολόγος Γ. Χ α ρ ι τ ά κ η ς (1835-1943)⁰¹⁸. Άπ' τά στοιχεία της περιγραφής αυτής παραθέτουμε έδω τά έξής: «IB' αΙ. Περγ. φ. 297, κατά τετράδια ήριθμημένα έν τή κάτω φά της πρώτης και τελευταίας σελίδος, 260 x 193. [...] Κείμενον έπιμελώς γεγραμμένον έπι της ώραιας περγαμνήης, 165 x 120, στίχ. 24 [...] Άρχικά και τίτλοι έρυθρά [...]. Είς το φ. 296^B έν τέλει του όλου άλλη χειρί τά έξής. «Τής των Τ ρ ι κ α λ ω ν κ ρ α λ α ι ν η ς έστι τότε [...]». Κατωτέρα έτέρα χειρί νεωτέρα «νϋν δέ της ιερās μονής του Βαρλαάμ.»⁰¹⁹.

Τό δημοσίευμα του Χαριτάκη, όπου περιλαμβάνεται και η νέα αυτή περιγραφή του συζητούμενου κώδικα, δημοσίευμα άναφερόμενο ειδικά σε χειρόγραφα των Μετεώρων, παραδόξως τό άφησε άμνημόνευτο και άσχολίαστο ό Ν. Βέης στη σειρά των βιβλιογραφικών σημειωμάτων του, που καταχώριζε στο περιοδικό του *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* (στο έξής *BNJ*) για τά δημοσιεύματα της έποχής⁰²⁰. Η παράλειψη αυτή δέν ήταν, για μάς, τυχαία. Άν ό Ν. Βέης άνέγραφε τό δημοσίευμα αυτό του Χαριτάκη, θά ήταν βέβαια συνεπής με τον έαυτό του σε σχέση με την ιδιότητα του συστηματικού βιβλιογράφου (ό όποιος δέν δικαιολογείται να άγνοή τά δημοσιεύματα που περιλαμβάνονται ή βιβλιολογούνται σε περιοδικά όχι λαθρόβια, αλλά έγκυρα και προσιτά, όπως ό *Νέος Έλληνομνήμων* ή η *Byzantinische Zeitschrift*), δέν θά μπορούσε όμως με την ιδιότητα του έπίσημα άναγνωρισμένου ως ειδικού

016. Βλ. π.χ. Ν. Α. ΒΕΗ, στα περιοδ. *Viz. Vremennik* 20/II-III (1913 [1914]) σ. 314 και σημ. 3, και *Byz.-Neugr. Jahrbücher* 3 (1922) σ. 389 σημ. 2.

017. Πβ. Γ. ΧΑΡΙΤΑΚΗ, δ.π. κάτω [βλ. σημ. 018], σ. 305 (= σ. 3 του άνατύπου).

018. Στο περιοδ. *Νέος Έλληνομνήμων* 21 (1927) [όπου (σσ. 305-331 και 336 (όπου 'Παροράματα των κωδίκων' άσχετα με τά στοιχεία της περιγραφής του κώδ. Βαρλαάμ 151)) ή έργασία του «Άγιογραφικοί κώδικες των Μετεώρων» (και σε άνάτυπο με ιδιαίτερη σελιδαρίθμηση (σελίδες 32), 'Εν Αθήναις... 1928)] σσ. 317-318 (= σσ. 15-16 του άνατύπου). Πβ. σχετικό βιβλιογραφικό σημείωμα του F. D(ÖLGER) στην *Byz. Zeitschr.* 28 (1928) σ. 233 [Άς σημειωθή έδω, ότι στον Ν. Έλληνομν., δ.π.π., σ. 335, ύπάρχει παραπομπή σε φύλλο έφημερίδας της 17ης 'Οκτ. 1927, ή έργασία λοιπόν του Χαριτάκη τυπώθηκε μετά τις 17 'Οκτ. 1927].

019. 'Ο.π.π., σ. 317 (= σ. 15 του άνατύπου).

020. Η μόνη έργασία του Γ. Χαριτάκη, που βιβλιολογείται άπ' τον Βέη στους τόμους του περιοδικού του που βγήκαν μετά άπ' τά 1927, είναι, όπως διαπιστώσαμε μετά από ειδικό έλεγχο που άπό περιέργεια κάναμε σε όλόκληρη την σειρά των σχετικών σημειωμάτων του Βέη, εκείνη που δημοσιεύτηκε στην *Επετηρ. Έταιρ. Βυζ. Σπουδών* 4 (1927) σσ. 109-204. Βλ. Ν. Α. Β[ΕΗ], *BNJ* 7, 1928-1929 [1930], σ. 252.

για τὰ μετεωρικά πράγματα και ἀρμοδιώτατου κριτῆ νὰ ἀποφύγη τὴ διατύπωση κριτικῶν παρατηρήσεων στὰ δεδομένα τῶν κωδικολογικῶν περιγραφῶν, πού εἶχε συντάξει ὁ Γ. Χαριτάκης (καὶ ἦταν σὲ θέση πολλὰ νὰ παρατηρήσῃ). Ἀλλὰ πάλι, ἂν προχωροῦσε σὲ κρίσεις (ὅπως ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ κάνει, γιατί ἀλλοιῶς ἡ σιωπὴ τοῦ εἰδικοῦ βιβλιοκρίτη σημαίνει ἢ ἀναρμοδιότητα, ἢ μεροληψία ἢ πλήρη συμφωνία και κατάφαση), θὰ ἦταν ἀνάγκη ἀναπόφευκτη νὰ ἐπισημάνῃ, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, και ὅτι ὁ Βαρλααμιτικός κώδικας 151 παρέχει τριβαλῶν και ὄχι Τρικῶν (ὅπως παρανόησε⁰²¹ ὁ Χαριτάκης⁰²², πού ἔτσι ἀποκαλύπτει

021. Ἡ παρανόηση ἦταν ἀναπόφευκτη γιὰ τὸν Γ. Χαριτάκη (πού ἀσφαλῶς ἀγνοοῦσε τὸ ὄνομα τῶν Τριβαλῶν, ἐνῶ γινώριζε καλὰ τὸ ὄνομα τῶν Τρικῶν), ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψη, ὅτι στὸν κώδικα ἡ λ. τριβαλῶν εἶναι γραμμμένη ἔτσι, ὥστε και τὸ γράμμα β (στὸν κώδικα μ [= β]) συμπίπτει σχεδὸν μὲ τὸ γράμμα κ (ὅταν αὐτὸ εἶναι γραμμμένο ἀνεπιτήδευτα μὲ τὸ χέρι) και ἡ περισπωμένη πού καλύπτει κυρίως τὸ γράμμα λ μισοσκεπάζει παρεκτεινόμενη και τὰ ἐκατέρωθεν γράμματα α και ω (βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίνακα NZ', ὅπου φωτογραφικὸ πανομοιότυπο τοῦ φ. 296' τοῦ κώδικα μὲ τὸ στιχοῦργημα πού περιλαμβάνει και τὴ λ. τριβαλῶν. Ὁ ἐλεγχος τοῦ ἴδιου πανομοιότυπου διαψεύδει και τὸν ἰσχυρισμὸ τοῦ Χαριτάκη, ὅτι οἱ στίχοι τοῦ φ. 296' εἶναι γραμμμένοι στὸν κώδικα «ἄλλη χεiri»).

022. Παρανόηση τοῦ ἴδιου γράμματος (τοῦ μ [= β] ὡς κ) ἔγινε και ἀπὸ ἐμᾶς (στὸ δημοσίευμα τοῦ Ν. ΒΕΗ, *Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων*, Β', Ἀθ. 1984, σ. 91), ὅπου δηλώσαμε, ὅτι μέσα στὸ σχέδιο τοῦ περίτεχου γράμματος T στὸ φ. 19' τοῦ κώδ. Βαρλαάμ 82 παρατηρήσαμε τὴν παρουσία τῶν ὀνομάτων «βόντα|βελίκα|πύγκουλ». Ὅπως τώρα βλέπουμε ἀπ' τὰ δεδομένα τοῦ κώδ. Βαρλαάμ 1172.7, ὅπου τὰ βαπτιστικά Πύγκουλος και Βόντα (πβ. ΒΕΗ, ὁ.π.π., σ. 123/124) και ἀπ' τὰ δεδομένα τῆς σελ. 106 τοῦ κώδ. Βαρλαάμ 215, ὅπου ὁ τύπος «ἀπύγκουλος» (πβ. ΒΕΗ, ὁ.π.π., πίνακα 189, τελευταία στήλη), ἡ σωστὴ ἀνάγνωση τῆς λ. πύγκουλ εἶναι πύγκουλ (=πύγκουλ). Οἱ γραφές τόσο τῶν ὀνομάτων «βόντα | βελίκα | πύγκουλ» μέσα στὸ σχέδιο τοῦ γράμματος T τοῦ φ. 19' τοῦ κώδ. Βαρλαάμ 82, ὅσο και τοῦ ὀνόματος «ἀπύγκουλος» στὴ σ. 106 τοῦ κώδ. Βαρλαάμ 215 εἶναι τοῦ γνωστοῦ κωδικογράφου Ἀρσένιου, ἱερομονάχου και καθηγουμένου τῆς μονῆς Βαρλαάμ (1609/10-1622), γιὰ τὸν ὁποῖο βλ. Ν. ΒΕΗ, ὁ.π.π., σσ. 14, 30, 34, 42, 59, 62-63, 63, 65-66, 71, 80-81, 83, 85, 87, 90-92, 92, 150, 151-152, 165-166, 343-344, 420 (λ. Ἀρσένιος), 421 (λ. Ἰωαννίνιος), 424 (λ. Ἀρσένιος ἱερομονάχος...), 446 (λ. Ἀρσένιος ἱερομονάχος, ἡγούμενος) και τοὺς ἐκεῖ ἐκτὸς κειμένου πίνακες Η'-ΙΑ', ΙΓ'-ΚΔ', 53, 57, 58, 60, 76, 80, 88, 89 και 189. Τὸ γεγονός, ὅτι στὸν κώδικα 82, πού εἶναι γραμμμένος ἀπ' τὸν ἴδιο, και μάλιστα στὸ φ. 19', μὲ τὸ περίτεχνο γράμμα T (πού περιέχει μέσα στὸ σχέδιό του τὰ ὀνόματα πού ἀναφέραμε) ἀρχίζει τὸ κείμενο ἐκφωνήσεως, ὅπου ὁ Ἀρσένιος μνημονεύει μαζί μὲ τὸ ὄνομά του και τοὺς γεννητόρους του [...μνήσθητι κ(ύρι)ε ἀρσένιου ἱερομονάχου (και) τῶν γεννητόρων αὐτοῦ· και ἀνάπαισον αὐτούς, ὅπου ἐπισκοπεῖ τὸ φῶς τοῦ | προσώπου σου...], θὰ μπορούσε νὰ ὀδηγήσῃ ἄλλους στὴν ὑπόθεση, πὼς τὰ ὀνόματα τῶν γεννητόρων του εἶναι ἀκριβῶς τὰ ὀνόματα (Βόντα... Πύγκουλ), πού περικλείονται στὸ σχέδιο τοῦ γράμματος T, και πὼς ὁ ἴδιος καταγόταν ἀπὸ Βλάχους. Τὸν Ἀρσένιο αὐτὸν ἐμεῖς τὸν ταυτίζουμε μὲ τὸν γνωστὸ χρυσοκентητῆ (1583-1620) Ἀρσένιο, γιὰ τὸν ὁποῖο μπορούμε νὰ πιθανολογήσουμε πὼς εἶχε γεννηθῆ ὄχι ἀργότερα ἀπ' τὰ 1560-1563. Ἡ Maria THEOCHARIS, στὸ *Bulletin de liaison du Centre International d'étude des textiles anciens* 45 (1977) [ὅπου (σσ. 31-40) ἡ ἐργασία της: Le moine brodeur Arsénios et l'atelier des Météores au XVIe siècle] σ. 35 και 39 σημ.

ται πὼς ἀγνοοῦσε τελείως τόσο τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ζητήματος πού εἶχε θέσει ὁ Βέης, ὅσο και τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία). Κάτι τέτοιο ὅμως θὰ σήμαινε τὴν ἀνάγκη παραπομπῆς και στὴ δική του ἐργασία, ὅπου ὁ λόγος γιὰ τὴν κρῶλαινα τῶν Τριβαλῶν και ὁ ταυτισμὸς της μὲ πρόσωπο πού πέθανε στὰ 1405, ταυτισμὸς ὅμως τελείως ἀσυμβίβαστος μὲ τὴ χρονολόγηση τοῦ κώδικα ἀπ' τὸν Χαριτάκη στὸ 12ο αἰώνα. Θὰ ἔπρεπε λοιπὸν τελικὰ ὁ Βέης νὰ ἀμφισβητήσῃ και τὴ χρονολόγηση πού εἶχε κάνει ὁ Χαριτάκης. Ἀλλὰ κάτι τέτοιο δὲν μπορούσε πιά νὰ τὸ κάνει ὁ Βέης, γιατί ἡ ἴδια κρῶλαινα τῶν Τριβαλῶν εἶχε ἤδη ἀπ' τὰ 1920 ἐπισημανθῆ και σὲ ἄλλους κώδικες, τῶν ὁποίων ὁ γραφέας εἶχε ταυτισθῆ μὲ κωδικογράφο τῶν ἐτῶν 1127 και 1133. Γι' αὐτὸ και ὁ Ν. Βέης ἔκρινε σκόπιμο, ὅπως νομίζουμε, νὰ τηρήσῃ «σώφρονα σιγή» (εἶχε μόλις στὰ 1925 πάρει τὴν ἔδρα τῆς Μεσαιωνικῆς και Νεωτέρας Φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθήνας και δὲν τοῦ ἦταν καθόλου εὐκολο νὰ ἀνομολογήσῃ στὰ 1927 ἢ ἔστω στὰ 1928 ὅτι εἶχε, ὅπως ἔχει κάθε ἐρευνητῆς, και ἐπιστημονικὰ ἀστοχῆματα). Ἐφρόντισε ὥστόσο νὰ τροποποιήσῃ στὸ ἰδιόγραφό του τῆς συνταγμένης στὰ ἑλληνικὰ περιγραφῆς τοῦ Βαρλααμιτικοῦ κώδικα τὴν ἐνδειξὴ πού ἀφορᾶ στὶς διαστάσεις τοῦ τελευταίου ἐτούτου (0,19 × 0,26) ἀντὶ γιὰ τὴν ἀρχικὴ 0,18 × 0,257, πού τὴ συναντᾶμε και στὸ συζητούμενο δημοσίευσμά του [σ. 299]], κἀνοντάς τὴν ἔτσι νὰ προσεγγίσῃ σὲ ὅ τι ἀντίστοιχα παρῆχε (260 × 193) ὁ Γ. Χαριτάκης, γιατί ἤδη εἶχε ὑπ' ὄψη ὁ Βέης και τὸ δημοσίευμα πού ἔδινε τὶς διαστάσεις τῶν τριῶν ἄλλων κρῶλαινικῶν κωδίκων (0,258 × 0,192 . 0,258 × 0,195 . 0,258 × 0,192: πβ. J. Bick, ὁ.π. κάτω, σ. 65), κωδίκων, τῶν ὁποίων ὁ Βαρλααμιτικός ἀποδεικνυόταν «ἀδελφός».

Ἀλλὰ και ὁ (ἀπὸ τὰ 1926 ἔκτακτος καθηγητῆς τῆς Ἱστορίας τῶν μέσων και νεωτέρων χρόνων στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης) Μιχαὴλ Λάσκαρις (1903 - 8 Νοεμβρ. 1965) ἀγνόησε παραδόξως τὴν ἐργασία τοῦ Γ. Χαριτάκη, ἡ ὁποία χρονολογοῦσε στὸ 12ο αἰώνα τὸν Βαρλααμιτικὸ κώδικα 151, κρίνοντας στὸ περιοδικὸ τοῦ Ν. Βέη τὸ εἰδικὰ στὸ πρόσωπο τῆς ἤδη μνημονευμένης Milica ἀναφερόμενο δημοσίευμα τοῦ Gj. Sp. Radojičić, *Monaška imena Kneginje Milice*, στὸ περ. *Vesnik Srpske Crkve* 31 (1926) σσ. 303-304⁰²³. Ὁ Λάσκαρις ἐξάγει στὸ βιβλιογραφικὸ του αὐτὸ σημείωμα τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Radojičić διαπίστωσε, βασιζόμενος σὲ ἀρχαιολογικὸ ὕλικὸ συλλεγμένο μ' ἐπιμέ-

14, ταυτίζει (ὄχι εὐστοχα) τὸν χρυσοκентητῆ Ἀρσένιο μὲ ἄλλον ὁμώνυμο (ἀλλὰ ἄσχετο μὲ τὸν ὡς τὰ 1622 μαρτυρούμενο) κωδικογράφο, πού τὸν θεωρεῖ και ἰδρυτῆ μετεωρικῆς μονῆς στὰ 1560 (γεννημένος δηλαδὴ τὸ ἀργότερο στὰ 1535/40). Σχετικὰ μ' αὐτὸν τὸν κωδικογράφο βλ. στὴν περιγραφή τοῦ κώδικα Βαρλαάμ 109 (Ν. ΒΕΗ, ὁ.π.π., σσ. 115-117) τὶς πρόσθετες παρατηρήσεις τοῦ Γ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ (σ. 116) και τοῦ Δ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ (σ. 117).

023. Βλ. Μ. L[ASCARI]S, στὰ *BNJ* 6 (1927-1928) σσ. 288-289. — Ἀς προστεθῆ ἐδῶ, ὅτι και ὁ Δ. ΓΚΙΝΗΣ (στὴν *Ἐπετηρ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδῶν* 11, 1935, σ. 377) δὲν μνημονεύει (σὲ εἰδικὸ κατάλογο σχετικῶν ἐργασιῶν) τὴ συζητούμενη ἐργασία τοῦ Γ. Χαριτάκη.

λεια, πώς ή ηγεμονίδα Milica μνημονεύεται στα σερβικά έγγραφα από μὲν τὰ 1395 μέχρι τις 12 Σεπτ. 1405 ὡς «Kyra (monahia) Eygenia»⁰²⁴, μετὰ ὅμως ἀπ' τὸν θάνατό της (11 Νοεμβρίου 1405) ὡς «monahia Efrosina» καὶ μ ὄ ν ο ἔ τ σ ι. Καὶ ἐπιδοκιμάζοντας τὴν γνώμη τοῦ Radojičić, ὅτι ἡ Milica ἔλαβε ἀνάμεσα στὶς 12 Σεπτεμβρίου καὶ στὶς 11 Νοεμβρίου 1405 τὸ μεγάλο σχῆμα καὶ γι' αὐτὸ ἄλλαξε τὸ προηγούμενο μοναχικὸ τῆς ὄνομα *Εὐγενία* σὲ *Εὐφροσύνη*, ἐπιφέρει ὁ Λάσκαρις, ὅτι ἡ ἐργασία τοῦ Rad. ἐνδιαφέρει ὡς πρὸς αὐτὸ καὶ τις βυζαντινὲς σπουδές, ἐπειδὴ αὐτὴ ἐ π ι β ε β α ἰ ὡ ν ε ι καὶ τὸν ταυτισμὸ πού ἔκανε ὁ Ν. Βέης τῆς κατόχου τοῦ μετωρικοῦ κώδικα μοναχῆς Εὐγενίας, κρᾶλαινας τῶν Τριβαλλῶν, μὲ τὴν ἡγεμονίδα Milica, παρὰ τὴν ἀμφιβολία τοῦ P. Marc καὶ τοῦ K. Jireček.

Ἀλλὰ σ' αὐτὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐναντιολογήσῃ παρατηρώντας, ὅτι ἡ ἐργασία τοῦ Radojičić τοῦτο καὶ μόνο πραγματικὰ τὸ νέο προσκόμισε, τὴν διαπίστωση ὅτι ἡ Milica, παίρνοντας τὸ μεγάλο σχῆμα στὸ ἐνδιάμεσο διάστημα ἀπὸ τις 12 Σεπτ. μέχρι τις 11 Νοεμβρ. 1405, ὁπότε καὶ πέθανε, μνημονεύεται, ἀφ' ὅτου μὲ τὸ μεγάλο σχῆμα ἔλαβε τὸ δεύτερο μοναχικὸ ὄνομα *Εὐφροσύνη*, μ ὄ ν ο μ' ἐτοῦτο τὸ τελευταῖο ὄνομα. Καὶ τὸ πόρισμα αὐτό, ὄχι μόνο δὲν ἐπιβεβαιώνει τὸν ἐπικροτούμενο κι ἀπ' τὸν Λάσκαρι ταυτισμὸ, πού ἔκανε ὁ Ν. Βέης, ἀλλὰ καὶ σὲ τελευταία ἀνάλυση τὸν ἀποδεικνύει ἀ β ἄ σ ι μ ο. Γιατί, κι ἂν ἀκόμα ἴσχυε ἡ γνώμη τοῦ Ν. Βέη, ὅτι ὁ τελευταῖος στίχος τοῦ σημειώματος πού διαβάζουμε στὸ φ. 296^v τοῦ Βαρλααμιτικοῦ κώδικα (καὶ νῦν χορεύει σὺν χοροῖς τῶν ἀγγέλων) εἶναι πρόσθετος, ἡ γνώμη αὐτή, πού ἐμεῖς πάντως δὲν τὴ συμμεριζόμαστε, γιατί δὲν ἀνταποκρίνεται στὰ πράγματα⁰²⁵, δὲν θὰ ἐπηρέαζε τὴν πεποιθησή

024. Πρὸς αὐτὰ πβ. ὅσα σημειώνει κι ὁ Ν. VEES (= Βέης) στὸ *Archiv f. sl. Phil.* 34 (1912 [1913]) σ. 302 καὶ σημ. 7. — Μιὰν ἀναγραφὴ χρυσοβούλλου «τῆς κυρᾶς κνεγίνας Εὐγενίας μοναχῆς» τοῦ ἔτους 6906 [= 1397/8] περιέχει ὁ μὲ ἀρ. 1 κώδικας τοῦ Ἀρχείου τῆς Μεγίστης Λαύρας (βλ. Σπ. ΛΑΥΡΙΩΤΗ στὰ *BNJ* 7, 1930, σ. 403/4. Πβ. καὶ E. TRAPP - R. WALTHER - H.-V. BEYER, *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit* [Veröffentlichungen der Kommission für Byzantinistik, Bd. I/3], Wien 1978, σ. 114, ἀρ. 6175, λῆμμα (τοῦ E. TRAPP) *Εὐγενία / VN: Milica*, ὅπου ἀναγραφὴ καὶ τῆς λοιπῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας, ἀπ' τὴν ὁποία ἀπουσιάζει τὸ δημοσίευμα τοῦ Radojičić, πράγμα πού ἔκανε τὸ λῆμμα ἀτελές, γιατί συντάχθηκε χωρὶς νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψη τὰ πορίσματα αὐτοῦ τοῦ δημοσιεύματος.

025. Ὁ Ν. Βέης παρέβλεψε, ὅτι τὸ κόμμα στὸ τέλος τοῦ ὅτου στίχου (...βίον), πού προέρχεται ἀπ' τὸ ἀρχικὸ χέρι (ὅπως κ' ἐκεῖνα στὸ τέλος τῶν στίχων 1, 3, 4 καὶ 5), μαρτυρεῖ, ὅτι τὸ σημείωμα δὲν ἔληγε πάντως στὸν 6ο στίχο, ἀλλὰ εἶχε καὶ 7ο στίχο. Παρέβλεψε ἐπίσης, ὅτι καὶ στὸν ἴδιο τὸν 7ο στίχο σώζονται γράμματα τοῦ (ἀρχικοῦ) χεροῦ, πού ἔγραψε καὶ τοὺς ὑπόλοιπους στίχους· εἶναι τὰ γράμματα ὁ καὶ c τῆς λ. χοροῖς καὶ τὰ γράμματα τῶ καὶ τῆς λ. τῶν (βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου π ἰ ν α κ α ΝΖ', ὅπου πανομοιότυπο τοῦ φ. 296^v τοῦ κώδικα). Ἡ ἀλήθεια λοιπὸν εἶναι, ὅτι ὁ λ ὄ κ λ η ρ ο τὸ ἐπτάστιχο σημείωμα εἶναι τοῦ ἀρχικοῦ χεροῦ, μόνον πού κάποιον μεταγενέστερο χέρι ἀνανέωσε μὲ δεύτερο γράψιμο ὅσα στοιχεῖα τῆς ἀρχικῆς γραφῆς εἶχαν γίνῃ ἀμυδρὰ ἀπ' τὴν ὑγρασία καὶ κινδύνευαν νὰ καταστήσουν ἐξίτηλα

μας, ὅτι τὸ σημείωμα ἀναφέρεται σὲ πρόσωπο, πού (ἄσχετα μὲ τὸ ζήτημα τῆς ταυτότητάς του) εἶχε ἤδη πεθάνει. Φωνάζει γι' αὐτὸ ὄχι μόνο ὁ 7ος στίχος, ὅπως νόμιζε ὁ μακαρίτης Ν. Βέης, ἀλλὰ —κάτι πού παραδόξως τὸ παρέβλεψε ὁ Βέης— καὶ τὸ ρῆμα τοῦ (αὐθεντικοῦ καὶ γιὰ τὸν ἴδιο τὸν Βέη) ὅτου στίχου (πανευγενῶς τὸν τῆδε δ ἰ ἦ λ θ ε βίον). Μὲ ἄλλες λέξεις ὁ λ ὄ κ λ η ρ ο τὸ σημείωμα συντάχθηκε καὶ γράφθηκε μετὰ ἀπ' τὸν θάνατο τῆς κρᾶλαινας τῶν Τριβαλλῶν, πού μνημονεύεται σ' αὐτό. Ἄν συνεπῶς ἐτοῦτο ἀναφερόταν στὴν Milica-Ἑλένη, ὅπως ὑποστήριξε ὁ Ν. Βέης, ἡ ἡγεμονίδα αὐτὴ θὰ μνημονεύοταν ἐδῶ ὡς *Εὐφροσύνη* καὶ ὄχι ὡς *Εὐγενία*. Ἡ μνημονεμένη λοιπὸν στὸν κώδικα μοναχῆς Εὐγενία δ ἔ ν ε ἰ ν α ἰ ἡ Milica-Ἑλένη, ὅπως ὑπέθεσε ὁ Βέης κι ὅπως, χωρὶς νὰ ἐμβαθύνῃ στὸ ζήτημα, δέχθηκε κι ὁ Μ. Λάσκαρις, πού δὲν εἶδε, ὅτι, ἐπικροτώντας τὸν ταυτισμὸ τοῦ Βέη, ἔπρεπε νὰ καταγγεῖλῃ ὡς ἄκυρο τὸ σπουδαιότερο πόρισμα τῆς ἐργασίας τοῦ Radojičić, τὴν ὁποία ὁ ἴδιος «ἐκρίνε», πόρισμα πού τὴν ἀξία του ὁ ἴδιος ὥστόσο —καὶ δικαίως— ἐξῆρε.

Ἀλλὰ καὶ ἡ αὐτοψία τοῦ Βαρλααμιτικοῦ κώδικα 151 ἀποκλείει τὸν ταυτισμὸ πού πρότεινε ὁ Ν. Βέης, γιατί, ὅπως φαίνεται ἀπ' τὴ γραφὴ του, ὁ κώδικας ἀνάγεται στὰ χρόνια τὰ γύρω στὰ 1340⁰²⁶. Τὴ γνώμη αὐτὴ τὴν ἐπικυρώνει ἡ συνεξέταση καὶ πέντε ἄλλων κωδίκων, πού εἶναι κι αὐτοὶ γραμμένοι μὲ τὸ ἴδιο χέρι πού ἔγραψε καὶ τὸν Βαρλααμιτικό. Οἱ κώδικες αὐτοὶ εἶναι τρεῖς π ε ρ γ α μ η ν ο ἰ, οἱ Vindobonenses theol. gr. 132 (Μηναῖο Μαρτίου, μὲ φφ. 167 [διαστ. 0,258 × 0,192 μ.]), hist. gr. 66 (Μηναῖο Ἀπριλίου, μὲ φφ. 1 + 202 [διαστ. 0,258 × 0,195 μ.]) καὶ theol. gr. 138 (Μηναῖο Μαΐου, μὲ φφ. 213 [διαστ. 0,258 × 0,192]), πού ἀγοράστηκαν στὰ 1562 στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ μπῆκαν στὴ Βιενναία Hofbibliothek ἀπ' τὸν Augerius de Busbecq, κι ἀπ'

καὶ ἀδιάγνωστα. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ εἶναι στὸν 4ο στίχο τὰ γράμματα ναξ καὶ ρ τῆς λ. ναξι-ραϊκὸν, στὸν 5ο στ. ἡ λ. εὐγενία καὶ ἡ συλλαβὴ λα τῆς λ. λαχοῦσα, στὸν 6ο στίχο ἡ λ. πανευγενῶς καὶ στὸν 7ο στ. ὅλα σχεδὸν τὰ γράμματα, ἐκτὸς ἀπὸ ἐκεῖνα πού ἤδη τὰ δηλώσαμε ὡς ἀρχικά. Οἱ γραφὲς εὐγενία καὶ πανευγενῶς, μολονότι ἀνανεώθηκαν, εἶναι ἀναμφισβήτητα κ' οἱ ἀρχικές. Τὴν γνησιότητά τους τὴν ἐγγυᾶται ἡ ἔλλειψη ἰχνῶν ἄλλων γραμμάτων κάτω ἀπ' τὰ ξαναγραμμένα, κι ὄχι λιγώτερο κ' ἡ παρατήρηση, ὅτι ὁ στιχογράφος μὲ τὴ χρήση τῶν δυὸ αὐτῶν λέξεων (*Εὐγενία-πανευγενῶς*) ἀπέβλεψε καὶ σὲ λογοπαίγνιο. — Ἀς σημειωθῇ εὐκαιριακὰ ἐδῶ, πὼς ἡ προσφυγὴ στὸ πανομοιότυπο τοῦ φ. 296^v τοῦ κώδικα ἐπιτρέπει νὰ παρατηρήσουμε, ὅτι καὶ σὲ ἄλλα σημεία τοῦ κειμένου τοῦ ἴδιου σημειώματος [πού τὸ ἐπαναλαμβάνει καὶ στὰ *Viz. Vremennik* 20/IV, 1913 [1914] σ. 144, ὅπου στὸν στ. 3 παρατυπώθηκε τάρων ἀντὶ τύρων καὶ στὸν στ. 7 ἡ λ. σὺν τονίζεται (σὺν)] ὁ Ν. Βέης δὲν ἀποδίδει πιστὰ τὴν ὀρθογραφία τοῦ κώδικα, παρὰ τὴ ρητὴ δήλωσή του γιὰ τὸ ἀντίθετο. Ἔτσι στὸν στ. 2 ὁ κώδικας παρέχει πρῶν [= π(ατέ)ρων] καὶ ὄχι βέβαια π(ατέ)ρον, ὅπως γράφει ὁ Βέης, καὶ στὸν στ. 7 ὁ κώδικας ἔχει τονισμένη τὴ λ. σὺν κι ὄχι ἀτόνιστη (συν), ὅπως τὴ γράφει ὁ ἴδιος.

026. Ὡς κώδικα τοῦ 14ου αἰ. [*Météores*, Barlaam 151 (14e s.)...] τὸν ἀναγράφει ἡδη ὁ Μ. RICHARD σὲ οἰκεῖο κατάλογο κωδίκων τοῦ «Εὐεργετινοῦ». Βλ. *Dictionnaire de Spiritualité ascétique et mystique* 5/fasc. 33-34 (Paris 1964), στήλ. 503.

τὸ ἄλλο μέρος εἶναι δυὸ χάρτινοι, ὁ Venetus Marcianus gr. 467 (No. di collocazione 764) (Σοφοκλῆς, τραγωδίες ἑφτά, με φφ. 336) καὶ ὁ Bruxellensis (Bibliothèque royale de Belgique, Section des Mss) 18967 (Πλούταρχος, Ἡθικά, με φφ. 450). Ἀπ' τὰ κωδικογραφικὰ σημειώματα τῶν τριῶν Βιενναίων καὶ τοῦ Marc. gr. 467 μαθαίνουμε, πὼς ὁ κωδικογράφος (καὶ αὐτῶν ποὺ παραδόθηκαν ἀνόνομα, δηλαδὴ καὶ τοῦ Βαρλααμιτικοῦ καὶ τοῦ Bruxellensis) ὀνομαζόταν Θεόκτιστος. Τὴν προσγραφή σ' αὐτὸν καὶ τοῦ Βαρλααμιτικοῦ κώδικα, ποὺ τὴν ὑπαγορεύει ἡ ἀπόλυτη σύμπτωση τῆς ἰδιόμορφης γραφῆς (καὶ ἐφόσον ἡ σύγκριση περιορίζεται στοὺς περγαμηνούς, ἡ σύμπτωση καὶ τῶν κωδικολογικῶν χαρακτηριστικῶν), τὴν ἐπιβάλλει καὶ ἡ διαπίστωση, ὅτι καὶ οἱ τρεῖς Βιενναῖοι ἔχουν γραφτῆ γιὰ κάποια κράλαινα τῶν Τριβαλ(λ)ῶν (ποὺ δὲν κατονομάζεται), καθὼς καὶ ὅτι αὐτὸ ἀκριβῶς δηλώνεται στὸν Vind. theol. gr. 138 (φ. 213^v) με στίχο (τῆς τῶν τριβαλῶν κραλαίνης ἔργον τόδε:-) ποὺ συμπίπτει σχεδὸν με τὸν πρῶτο στίχο (τῆς τῶν τριβαλῶν κραλαίνης ἔστι τόδε) τοῦ ἑπτάστιχου σημειώματος τοῦ Βαρλααμιτικοῦ κώδικα (φ. 296^v).

Ὅτι οἱ τρεῖς Βιενναῖοι κώδικες ποὺ ἀναφέρθηκαν πρὸ ἀνω ἔχουν στενὴ μεταξὺ τους σχέση καὶ ἔχουν προέλθει συγχρόνως μετὰ ἀπὸ μιὰ καὶ μόνη ἐντολή, τὸ ἀναγνώρισε καὶ τὸ ὑπέδειξε πρῶτος ὁ Josef Bick⁰²⁷. Ἀτυχῶς ὁμοῦς ὁ ἐρευνητὴς αὐτός, ἀγνοώντας τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Βαρλααμιτικοῦ κώδικα καὶ τὴ σχετικὴ

027. J. BICK, *Die Schreiber der Wiener griechischen Handschriften* [Museum. Veröffentlichungen aus der Nationalbibliothek in Wien. Abhandlungen, I. Bd.], Wien, Prag und Leipzig 1920, σσ. 65-66, ἀρ. 57, 56, 58. Πβ. καὶ τὸ σχετικὸ μετὰ αὐτὸ τὸ δημοσίευμα βιβλιογραφικὸ σημείωμα τοῦ Carl Wessely στὰ *BNJ* 2 (1921) σσ. 482-483, ὅπου (σ. 483) καὶ κριτικὴ παρατήρηση, ποὺ ἀφορᾷ στὴν ὀρθὴ ἐρμηνεία τῆς φράσεως ὁμοῦς Ὑψίστου (= δούλη Θεοῦ), ἡ ὁποία ἐμπεριέχεται σὲ κωδικογραφικὸ σημείωμα τοῦ ἀρ. 57 [= Vind. theol. gr. 132] (φ. 167^v) καὶ τὴν ὁποία (ἀγνοώντας τὸν Wessely) ὁμοῦς ἐρμηνεύει καὶ ὁ Otto KRESTEN (δ.π. κάτω [βλ. σημ. 032], σσ. 214-215) συνάγοντας ἐπιπρόσθετα ἀπὸ ἐδῶ τὸ συμπέρασμα ποὺ ἤδη ἐπικυρώνεται ἀπ' τὸ (ἀγνωστο σ' αὐτὸν, ὅπως καὶ ἡ συναφῆς βιβλιογραφία) σημείωμα τοῦ Βαρλααμιτικοῦ κώδικα, ὅτι ἡ κράλαινα τῶν Τριβαλλῶν, ὅταν ὁ Θεόκτιστος ἔγραφε τοὺς στίχους τοῦ στὸν Vind. theol. gr. 132, ἦταν ἡ δὴ μοναχῆ. Ἄς προστεθῆ ἐδῶ, ὅτι ἡ δημοσίευση τοῦ μνημονευθέντος βιβλιογραφικοῦ σημειώματος τοῦ C. Wessely στὸ περιοδικὸ ποὺ ἐκδιδόταν ἀπ' τὸν Ν. Βέη, πιστοποιεῖ, πὼς τὸ δημοσίευμα τοῦ J. Bick (στὸ ὁποῖο ἄλλωστε ἀναφέρεται καὶ ἀνάλογο σημείωμα τοῦ A. H[EISENBERG] στὴ *Byz. Zeitschr.* 24, 1923/24, σσ. 157-158) δὲν ἦταν ἄγνωστο στὸν Ν. Βέη, εἰκάζουμε ὡστόσο, ὅτι παρέμεινε πάντως ἀπρόσιτο σ' αὐτὸν ὡς τὰ 1922/23, γιὰ τὴν ἄλλοιῶς ὁ Βέης θὰ ἀπέφευγε νὰ διατυπώσῃ, ὅπως τὰ διατύπωσε, ὅσα διαβάζουμε στὰ *BNJ* 3 (1922) σ. 389 σημ. 2 (πβ. π. πάνω, σ. 424/5 καὶ σημ. 016, σὲ συσχετισμὸ μετὰ ὅσα παρατηρήσαμε [σσ. 425-427] γιὰ τὴ σιγὴ ποὺ ἐτήρησε ὁ Βέης ἀπέναντι στὰ ἀσύμφωνα στοιχεῖα τῆς [ἀπ' τὰ 1922 συνταγμένης, ἀλλὰ στὰ 1927 δημοσιευμένης] περιγραφῆς τοῦ Βαρλααμιτικοῦ κώδικα 151 ἀπ' τὸν Γ. Χαριτάκη, τὴν ὁποία περιγραφή πάλι δὲν θὰ ἀπέφευγε νὰ ψέξῃ ὁ Βέης, ἀν ὡς τὰ 1927 δὲν εἶχε διεξέλθει τὸ δημοσίευμα τοῦ Bick, τὸ ὁποῖο ἀναίρουσε τὸν ταυτισμὸ ποὺ εἶχε ὁ ἴδιος κάνει τῆς κράλαινας τῶν Τριβαλλῶν).

μ' ἐτοῦτον βιβλιογραφία, παροδηγήθηκε ἀπ' τὸ ἀρχαῖζον ὕφος τῆς γραφῆς τῶν τριῶν Βιενναίων κωδίκων καὶ ἀπ' τὴ σύμπτωση τοῦ ὀπωσδήποτε σπάνιου ὀνόματος τοῦ γραφέα τους Θεοκτίστου, ποὺ τὸ συνάντησε στὰ κωδικογραφικὰ σημειώματα καὶ δυὸ ἄλλων κωδίκων, τοῦ Parisinus gr. 1570 [Μηναίου Νοεμβρίου] (φ. 213^r, 214^v) καὶ τοῦ Ἀγιορειτικοῦ τῆς μονῆς Διουσιῦ 8, τὴν ὁποῖα⁰²⁸ τῆς Συλλογῆς Ludwig, Cod. II 4 [Καινῆς Διαθήκης] (φ. 268^v), κωδίκων ποὺ χρονολογοῦνται ἀντίστοιχα ἀπ' τὰ 1127 καὶ τὰ 1133, καὶ ἀφοῦ ταύτισε τοὺς ἔξι μόνον ὁμώνυμους, ἀλλὰ καὶ μετὰ στίχους παραπλήσιους ὑποσημαινόμενους γραφεῖς⁰²⁹, ἀναζήτησε τὴ μνημονευμένη στὸς Vind. theol. gr. 132 (φ. 167^v) καὶ Vind. theol. gr. 138 (φ. 213^v) κράλαινα τῶν Τριβαλ(λ)ῶν στὸ πρόσωπο τῆς J a q u i n t a (Ἰακίνθης), θυγατέρας τοῦ πατρικίου τοῦ Bari Ἀργυρίτῃ καὶ συζύγου τοῦ βασιλιᾶ τῆς Ζέτας (Zeta, πρῶην Διοκλείας [Duklja] τῆς Δαλματίας) Κωνσταντίνου Bodin. Πρόκειται γιὰ γυναίκα, ποὺ μετὰ ἀπὸ πολυτάραχο καὶ φορτωμένο καὶ μετὰ φονικὲς πράξεις βίον, τὸν ὁποῖο μετὰ ἀδρῆς γραμμῆς σκιαγραφεῖ ὁ K. Jireček⁰³⁰, πιάστηκε ἀπ' τοὺς Βυζαντινοὺς κοντὰ στὸ Cattaro γύρω στὰ 1116 καὶ ὀδηγήθηκε αἰχμάλωτη στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου καὶ ἐμόνασε ὡς τὸν θάνατό της († πρὶν ἀπ' τὰ 1125).

Τοὺς κωδικολογικοὺς καὶ προσωπογραφικοὺς αὐτοὺς συσχετισμούς, ποὺ τοὺς ἀποδέχτηκαν ὅσοι μετὰ ἀπ' τὸν J. Bick ἀσχολήθηκαν εἰδικά⁰³¹ μετὰ τοὺς κώδικες ποὺ ἐκεῖνος συσχέτισε καὶ μετὰ τὰ συναφῆ μετὰ τὴν ἡλικία καὶ τὴν προέλευσή τους ζητήματα, τοὺς ἀπέδειξαν ἄστοχους καὶ ἄκυρους τὴν ἀποτέλειαν, συνεργασθέντες γι' αὐτὸν τὸ σκοπὸ, οἱ Αὐστριακοὶ βυζαντινολόγοι Herbert Hunger καὶ Otto Kresten⁰³². Ὁ πρῶτος, ἀφοῦ ὑπέβαλε σὲ ἐξαντλη-

028. Πβ. O. KRESTEN, δ.π. κάτω [βλ. σημ. 032], σ. 211 καὶ σημ. 67.

029. Οἱ σχετικοὶ στίχοι ἔχουν ὡς ἐξῆς: θ(ε)ῶ τὸ δῶρον καὶ πάνος Θεοκτίστου (Paris. gr. 1570, φ. 214^v). θ(ε)ῶ τὸ δῶρον καὶ Θεοκτίστου πάνος (Vindob. theol. gr. 132, φ. 167^v — Vind. hist. gr. 66, φ. 201^r — Vind. theol. gr. 138, φ. 213^v). Βλ. J. BICK, δ.π.π. [βλ. σημ. 027], σ. 65. Πβ. Ἐλένη Δ. ΚΑΚΟΥΛΙΑΔΗ, Ἑλληνικά 21, 1968, σσ. 19-20 (ἀρ. 1, 3, 4 καὶ 5) καὶ [μετὰ τὴ σ. 260] Πίν. 2 Βίβ. 2 καὶ Πίν. 5 Βίβ. 9.α. Πβ. καὶ O. KRESTEN, δ.π. κάτω [βλ. σημ. 032], σ. 211 σημ. 66, καὶ Πίν. 1, 2, καὶ 4.

030. Const. JIREČEK, *Geschichte der Serben. Erster Band (Bis 1371)*, Gotha 1911 [Unveränderte Nachdruck: Amsterdam 1967], σσ. 236-243 σποραδικά. Πβ. O. KRESTEN, δ.π. κάτω [βλ. σημ. 032], σ. 212/213, ὅπου καὶ ἡ λοιπὴ βιβλιογραφία γιὰ τὴν J a q u i n t a (σ. 213 σημ. 73-77) καὶ τὸν Ἀργυρίτῃ (σ. 213 σημ. 72).

031. Τούτους τοὺς ἀναγράφει ὁ O. KRESTEN, δ.π. κάτω [βλ. σημ. 032], σ. 215 καὶ σημ. 82-85. Ἄς προστεθῆ στὸν κατάλογο καὶ ἡ Φλωρεντία ΒΥΑΓΓΕΛΑΤΟΥ-NOTAPA, «Σημειώματα» ἑλληνικῶν κωδίκων ὡς πηγὴ διὰ τὴν ἔρευναν τοῦ οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τοῦ Βυζαντίου ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος μέχρι τοῦ ἔτους 1204. Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορία, Ἀθήναι (1978, σσ. 68-69, 154, 263, 265, 295 = 2^a Ἀθήναι.) 1982 [Ἑθνικὸν καὶ Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν. Φιλοσοφικὴ Σχολή - Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαρπτόλου, 47], σσ. 54-55, 116, 197, 198, 219-220.

032. H. HUNGER - O. KRESTEN, Archaisierende Minuskel und Hodegonstil im 14.

τική γραφολογική σύγκριση τούς μνημονευθέντες τρεις Βιενναίους κώδικες απ' τὸ ἓνα μέρος καὶ τούς χρονολογούμενους ἀντίστοιχα απ' τὰ 1127 καὶ 1133 Παρισινὸν gr. 1570 καὶ πρώην μονῆς Διονυσίου 8 απ' τὸ ἄλλο μέρος, πέτυχε νὰ διαστείλῃ (τελεσιδίκια) απ' τὸν γραφέα τῶν δυὸ τελευταίων χρονολογημένων κωδίκων (Θεόκτιστο I) τὸν κύριο γραφέα τῶν τριῶν Βιενναίων (Θεόκτιστο «II») ἀποφαινόμενος κι ὅτι ὁ Θεόκτιστος «II» ἐντάσσεται χρονολογικὰ στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 14ου αἰώνα, κι ὅτι, ὅπως προκύπτει απ' τὸν ἔλεγχο καὶ τῶν λοιπῶν παλαιογραφικῶν χαρακτηριστικῶν τῶν ἰδίων κωδίκων, ἀνήκει στοὺς γραφεῖς ποὺ εἶχαν σχέσεις μὲ τὸ scriptorium τῆς Κωνσταντινουπολίτικης μονῆς τῶν Ὁδηγῶν, ὅπου ἐνδεχομένως, γύρω στὰ τέλη τοῦ 13ου καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 14ου αἰώνα, συνυπῆρχαν δύο τουλάχιστον διαφορετικὰ εἶδη ἀρχαῖζουσας μικρογράμματης γραφῆς, ἡ ὁποία μιμῆται τὴν μαργαροειδῆ γραφὴ (Perlschrift) τοῦ 10ου/11ου αἰώνα καὶ περιορίζεται σὲ κείμενα τῆς Καινῆς καὶ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, λειτουργικά, πατρολογικά καὶ θεολογικά ἔρμηνευτικά.

Τὰ πορίσματα αὐτὰ τῆς μελέτης τοῦ Hunger τὰ ἀποδέχεται ὁ Kresten, ὁ ὁποῖος καὶ διερευνώντας στὴ συνέχεια τὸ ζήτημα ποὺ ἀφορᾷ στὸ πρόσωπο τῆς κράλαινας τῶν Τριβαλ(λ)ῶν διαπιστώνει, ὅτι ὁ ταυτισμὸς ποὺ πρότεινε ὁ Bick τῆς κράλαινας αὐτῆς μὲ τὴν Jaquinta, ταυτισμὸς ποὺ καὶ ἄλλοι λόγοι τὸν ἀποδεικνύουν ἀστοχὸ⁰³³, εἶναι ἀπὸ ἱστορικὴ ἀποψη ὀλότελα ἀπαράδεκτος, γιατί ἡ

Jahrhundert. Der Schreiber Theoktistos und die κράλαινα τῶν Τριβαλῶν. Mit. 16 Tafeln, στὸ *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 29, 1980, σσ. 187-236. Τῆς μελέτης αὐτῆς (ποὺ διαιρεῖται σὲ τρία μέρη) τὰ δύο πρῶτα μέρη (Teil I: σσ. 187-192, Teil II: σσ. 192-210) ὀφείλονται στὸν Herbert Hunger, καὶ τὸ τρίτο (Teil III: σσ. 210-236) στὸν Otto Kresten. — Πβ. καὶ τὰ σχετικὰ βιβλιογραφικά σημειώματα τοῦ Η. Η(UNGER) στὴ *Byz. Zeitschr.* 74 (1981) σ. 130, τοῦ Κ. Γ. ΜΠΟΝΗ, στὴ *Θεολογία* 52 (1981) σ. 1001 καὶ τοῦ S. B(ERNARDINELLO) στὸ *Scriptorium* 35, 1981, σ. 49*.

033. Ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς κράλαινας ὡς «σύνεση ἠπιόθυμου (ἠπ-cod.)» απ' τὸν Θεόκτιστο στοὺς στίχους τοῦ Vind. theol. gr. 132 (φ. 167ν, ὅπου ἐξ ἄλλου ἡ ἴδια χαρακτηρίζεται καὶ ὡς «ὀλβιδώροσ») (πβ. HUNGER, ὁ.π.π., σ. 196) δὲν συμβιβάζεται, ὅπως εὐφύεστατα παρατηρεῖ ὁ KRESTEN (ὁ.π.π., σ. 214 σημ. 81), μὲ τὸ πολυτάραχο παρελθὸν τῆς Jaquinta τὸ φορτωμένο καὶ μὲ φονικὲς πράξεις, καὶ μόνον ὡς καθαρὸς εὐφημισμὸς θὰ μπορούσε νὰ ἐνοηθῆ. Τὴν διασταλτικὴν σημασίαν αὐτῆς τῆς παρατηρήσεως μπορούμε ἤδη νὰ τὴν ἐνισχύσουμε ἀποβλέποντας καὶ στοὺς στίχους τοῦ Βαρλααμιτικοῦ κώδικα 151 «π α ν ε υ γ ε ν ὡ ς τ ὸ ν τ ῆ δ ε διήλθε βίον | καὶ νῦν χ ο ρ ε ὑ εἰ σ ὗ ν χ ο ρ ο ἰ ς τ ὡ ν ἀ γ γ ἔ λ ω ν». Οἱ στίχοι αὐτοί, ποὺ γράφτηκαν απ' τὸν ἴδιο Θεόκτιστο γιὰ τὴν ἴδια κράλαινα, ὅταν ἐκεῖνη δὲν βρισκόταν πιά στὴ ζωῆ, ἐπιμαρτυροῦν τὸν ἀνεπίληπτο χαρακτήρα τῆς κράλαινας τοῦ Θεόκτιστου, ἐφόσον ὁ τελευταῖος αὐτὸς εὐφημεῖ γιὰ κείνην ἀνυπόκριτα. Καὶ λέμε ἀνυπόκριτα, γιὰτὶ τὸ ἐνδεχόμενον ἐνὸς κολακευτικοῦ εὐφημισμοῦ, ποὺ θὰ μπορούσε ὑστερόβουλα νὰ κἀνῃ ἓνας ἐνδεὴς γιὰ μιὰ «ὀλβιδώροση» κράλαινα, ἀποκλείεται στὴν περίπτωσιν τῶν στίχων τοῦ Βαρλααμιτικοῦ κώδικα, γιὰ τὸν ἀπλούστατο λόγο, ὅτι ἡ ἐγκωμιαζόμενη εἶναι ἤδη νεκρή, καὶ τοὺς ἀγνωρισμένους ἐγκληματίες ἢ ἔστω φαυλόβιους κανεῖς δὲν τοὺς ἐγκωμιάζει νε-

χρήση τοῦ τίτλου κράλης (- κράλαινα) σὲ βυζαντινὸ κείμενον τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 12ου αἰώνα εἶναι νοητὴ, ἐφόσον ἀφορᾷ σὲ βασιλιάδες μόνον τῆς Οὐγγαρίας κι ὄχι καὶ σὲ βασιλιάδες τῶν Τριβαλ(λ)ῶν (δηλαδὴ Νοτιοσλάβων καὶ μάλιστα Σέρβων). Ἔτσι ὁ Kresten φτάνει ἀβίαστα στὸ σπουδαῖο συμπέρασμα, ὅτι ἡ ζητούμενη ἀνώνομη κ' ἔλληνομαθῆς κράλαινα τῶν Τριβαλ(λ)ῶν τῶν Βιενναίων κωδίκων εἶναι ἀναμφίβολα ἡ θυγατέρα τοῦ Ἀνδρονίκου Β' τοῦ Παλαιολόγου Σιμωνίδα [ἡ ἴδια, τὴν ὁποία κι ὁ K. Jireček ὑπέθεσε⁰³⁴ κρίνοντας τὴν ἤδη σχολιασμένη ἀπὸ μᾶς ἐργασία τοῦ Ν. Βέη, ποὺ ἀφορᾷ στὸν Βαρλααμιτικὸ κώδικα 151]. Τὸ συμπέρασμα ἐτοῦτο ἐκμεταλλεῦόμενος ὁ Kresten ὑποστηρίζει πειστικά, ὅτι οἱ τρεῖς Βιενναῖοι κώδικες τοῦ Θεόκτιστου «II» ἔχουν γραφτῆ μετὰ απ' τὶς 29 Ὀκτωβρίου 1321, ὅποτε ἡ Σιμωνίδα ἐπέστρεψε χήρα στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου καὶ ἐγκαταβίωσε ὡς μοναχὴ μέχρι τὸν θάνατό της, ποὺ συνέβη (ἄγνωστο πότε ἀκριβῶς, ὅπως δῆποτε ὅμως) μετὰ απ' τὶς ἀρχὲς τοῦ 1337, καὶ πιθανῶς καὶ μετὰ απ' τὰ 1340⁰³⁵.

Εἶναι πολὺ παράδοξο τὸ γεγονός, ὅτι καὶ τῆς συζητούμενης διατριβῆς οἱ συγγραφεῖς ἀγνόησαν (ὅπως ναρτίτερα ὁ J. Bick, ὁ Γ. Χαριτάκης, ἡ Ἑλ. Κακουλίδη καὶ ὁποῖος ἄλλος), τόσο τὸ δημοσίευμα τοῦ Ν. Βέη τὸ ἀναφερόμενον στὸν Βαρλααμιτικὸ κώδικα 151 καὶ στὴν ἐκεῖ μνημονευόμενη κράλαινα τῶν Τριβαλ(λ)ῶν, ὅσο καὶ τὴν ὑπόλοιπη βιβλιογραφία γιὰ τὸ ἴδιο δημοσίευμα καὶ τὸν ἴδιο κώδικα. Ἡ γνώση τῶν ἀγνοηθέντων αὐτῶν στοιχείων τῆς ἐρευνας καὶ μάλιστα τῶν πρόσθετων εἰδήσεων ποὺ παρέχει τὸ ἐπτάστιχο σημεῖωμα τοῦ Βαρλααμιτικοῦ κώδικα ἐπιτρέπει τὴ συναγωγή θετικώτερων πορισμάτων μὲ συντομώτερη καὶ ἀπλούστερη διαδικασία.

Ἀποφασιστικῆς σημασίας απ' τὶς πρόσθετες αὐτὲς εἰδήσεις τοῦ ἴδιου σημειώματος εἶναι ἐκείνη, ποὺ συνάγομε ἀπὸ ὅσα λέγονται στοὺς στίχους 6-7 (πανευγενῶς τὸν τῆδε διήλθε βίον | καὶ νῦν χορεύει σὺν χοροῖς τῶν ἀγγέλων). Οἱ στίχοι αὐτοί, ποὺ ἀνήκουν στὸν ἀρχικὸ γραφέα τοῦ κώδικα, μαρτυροῦν, πῶς ἡ κράλαινα τῶν Τριβαλ(λ)ῶν, στὴν ὁποία ἀναφέρονται, ἔχει ἤδη πεθάνει. Ἄν λοιπὸν ἡ κράλαινα ἐτούτῃ ἦταν πραγματικὰ ἡ Σι-

κρούς αὐτοπροαίρετα. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπιθ. ὀλβιδώροσ δὲν ταιριάζει καθόλου σὲ μιὰ χωρὶς τὰ πλοῦτη της αἰχμάλωτη φερμένη στὴν Κωνσταντινούπολη χήρα, ποὺ εἰσάγεται ὡς τὸν θάνατό της σὲ μοναστήρι, ὅπως ἦταν ἡ Jaquinta. Γιὰ ὅλα αὐτὰ ὡς κράλαινα τοῦ Θεόκτιστου δὲν θὰ ἦταν δεκτὴ ἡ Jaquinta, κι ἂν ἀκόμα δὲν ὑπῆρχαν ἄλλα στοιχεῖα ποὺ νὰ ἐναντιώνονται στὸν ταυτισμὸ ποὺ ἐπιχειρήθηκε απ' τὸν Bick.

034. Βλ. πῶ ἀνω, σσ. 423-424 καὶ σημ. 015.

035. Πβ. KRESTEN, ὁ.π.π. [βλ. σημ. 032], σσ. 232-233 (ὅπου [σσ. 224-233] δοκίμιο ἀπογραφῆς τῶν σχετικῶν μὲ τὴν Σιμωνίδα εἰδήσεων καὶ [σημ. 117] ἡ βιβλιογραφία γιὰ τὴν Σιμωνίδα (κατ' ἐκλογή)). Ὁ S. B(ERNARDINELLO), ὁ.π.π. [βλ. σημ. 032], δὲν ἀποδίδει τὴν σκέψη τοῦ Kresten, ὅταν (παραπληρητικὰ γιὰ τὸν ἀναγνώστη) καθορίζει τὸ ἔτος («... Simona [I] Paleologina († 1336/7)»).

μωνίδα (όπως υπέθεσαν ο Konstantin Jireček [1913], κρίνοντας απ' τὰ δεδομένα του Βαρλααμιτικού κώδικα 151, κι ο Otto Kresten [1980], κρίνοντας απ' τὰ δεδομένα τῶν τριῶν Βιενναίων κωδίκων τοῦ Θεοκτίστου, κι ὅπως και ἐμεῖς ἀνεπιφύλακτα πιστεύουμε), τότε αὐτόματα προκύπτει, ὅτι τὸ ἐπτάστιχο σημεῖωμα, πού βρίσκεται στὸ τέλος τοῦ Βαρλααμιτικού κώδικα 151 (φ. 296^v), χρονολογεῖται καὶ τὸν ἴδιο τὸν κώδικα ἀσφαλῶς μετὰ ἀπ' τὴν ἡμέρα τοῦ θανάτου τῆς Σιμωνίδας (ἡμέρα πού μένει νὰ καθοριστῆ) καὶ πάντως μετὰ ἀπ' τὴν ἀρχὴς τοῦ ἔτους 1337, ὄριο, μέχρι τὸ ὅποιο ἢ (γεννηθεῖσα στὰ 1294) Σιμωνίδα μαρτυρεῖται ὅτι ζῆ ἀκόμα⁰³⁶.

Τὴν ὑπόθεση αὐτὴ τὴν ἐπικυρώνουν μετὰ τὴν ἡλικία τους οἱ ἄλλοι δύο ἀνεπισημαντοὶ μέχρι τώρα κώδικες τοῦ «κραλαϊνικοῦ» Θεοκτίστου καὶ εἰδικώτερα ὁ Marcianus graecus 467 (collocazione 764). Ὁ κώδικας αὐτός, καὶ μόνο γιὰ τὸν λόγο, πὼς περιέχει τὰ σοφάκλεια δράματα μετὰ κείμενο ἐπεξεργασμένο σὲ χρόνους μεταγενέστερους ὅπωςδῆποτε κι ἀπ' τὸ ἔτος 1299, κατὰ τὸ ὅποιο ἢ (πεντάχρονη τότε) Σιμωνίδα ἐγενετο κράλαινα τῶν Τριβαλλῶν, ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ Θεοκτίστος, δρώντας ὡς κωδικογράφος (μοναχός) στὴν Κωνσταντινούπολη μετὰ πάντως ἀπ' τὰ 1299, μόνο τὴν Σιμωνίδα μπορεῖ νὰ ἐννοῆ, ὅταν ἀναφέρεται σὲ σύγχρονή του ἑλληνομαθῆ κράλαινα τῶν Τριβαλλῶν, πού ἔχοντας ἐγκαταλείψει αὐτοπροαίρετα τὰ βασιλικὰ μεγαλεῖα κ' ἔχοντας πάρει ὡς μοναχὴ τὸ ὄνομα *Εὐγενία* (πού δὲν τὸ παίρνει καμιὰ ἄλλη κράλαινα ἑλληνομαθῆς μέσα στὰ δύο πρῶτα τρίτα τοῦ 14ου αἰῶνα), πεθαίνει ἐκεῖ, ὅπου κι ὁ ἴδιος διαμένει.

Τόσο τὸν Marc. gr. 467, ὅσο καὶ τὸν Bruxellensis 18967, μπορέσαμε νὰ τοὺς ἐξετάσουμε καὶ νὰ τοὺς γνωρίσουμε πλήρως μετὰ τὴ βοήθεια μικροταινιῶν πού διαθέτει τὸ Κέντρο Ἐκδόσεως Ἔργων Ἑλλήνων Συγγραφέων τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν⁰³⁷. Ἡ ἀπόλυτη, ὅπως διαπιστώσαμε, ὁμοιότητα τῆς γραφῆς τῶν χάρτινων αὐτῶν κωδίκων μετὰ τὴν γραφὴ τῶν τεσσάρων περγαμηνῶν «κραλαϊνικῶν» μᾶς ἐπιβάλλει νὰ δεχτοῦμε ἀνεπιφύλακτα, ὅτι γραφέας καὶ τῶν χάρτινων ὑπῆρξε ὁ «κραλαϊνικός» Θεοκτίστος, ὅπως ἀλλοῦστε τὸ βεβαιώνει, ἀν ἀποβλέψουμε εἰδικώτερα στὸν Marc. gr. 467, καὶ τὸ σημεῖωμα τοῦ καλλιγράφου καὶ εὐπαίδευτου ἐκείνου μοναχοῦ, πού τὸ συναντᾶμε μετὰ ἀπ' τὸ τέλος τοῦ κειμένου τοῦ «Οἰδίποδα Τυράννου» στὸ φύλλο 143^v: *† θ(εο)ϋ τὸ δῶρον κ(αι) πόνος θεοκτίστου*.⁰³⁸

036. Πβ. *ἔδῶ*, σ. 433 καὶ σημ. 035.

037. Στὴ μικροταινία τοῦ Marc. gr. 467, ἢ ὅποια χρονολογεῖται ἀπ' τὴν 14-1-1960 (Riproduzione eseguita da: Foto Fiorentini-Venezia) δὲν ἔχουν ἀπὸ λάθος φωτογραφηθῆ τὰ φύλλα 208^v-209^r (ὅπου *Οἰδ. Κολ.* 609-624, 625-640).

038. Βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου *πίνακα NH'*, ὅπου φωτογραφικὸ πανομοιότυπο τοῦ φ. 143^v τοῦ Marc. gr. 467. Πβ. τοὺς σχετικὸς στίχους τῶν Βιενναίων «κραλαϊνικῶν» κωδίκων (βλ. *ἔδῶ*, σημ. 029). Γιὰ τὴν ἀρχικὴ θέση τοῦ σημειώματος τοῦ φ. 143^v τοῦ Marc. gr. 467 μέσα στὸν κώδικα βλ. πῶς κάτω (σ. 439).

Ὁ Marcianus graecus 467 (collocazione 764) εἶναι ὁ γνωστός σοφάκλειος κώδικας *U Turyn*, πού παρέχει ἀπ' τὴν μιὰ τὸ κείμενο τῆς λεγόμενης «βυζαντινῆς τριάδας» (δηλ. *Αἴαντα*, *Ἡλέκτρας* καὶ *Οἰδίπ. Τυράννου*), σύμφωνα μετὰ τὴν Μοσχοπουλικὴ «ἐκδοσὴ» [τοῦ 1290] μετὰ σχόλια Πλανούδεια, κι ἀπ' τὴν ἄλλη τὰ ὑπόλοιπα σωζόμενα δράματα (*Ἀντιγόνη*, *Οἰδ. Κολ.*, *Τραχίν.* καὶ *Φιλοκτήτης*) μετὰ διάσπαρτα ἀρχαῖα σχόλια⁰³⁹, σύμφωνα μετὰ τὴν βυζαντινὴ «ἐκδοσὴ» *π (*The Paris class π*), ὅπως τὴν ὀνομάζει ὁ A. Turyn, πού τὴν ἀντιπροσωπεύουν καὶ δύο ἄλλοι κώδικες⁰⁴⁰ καὶ πού ὁ Turyn τὴν χρονολογεῖ στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 14ου αἰῶνα θεωρώντας τὴν εὐλογα μεταγενέστερη κι ἀπ' τὴν «ἐκδοσὴ» τοῦ Δημητρίου Τρικλινίου († γύρω στὰ 1340)⁰⁴¹.

Ὁ Marc. gr. 467 ἔχει 336 χάρτινα φύλλα (ἀριθμημένα ἀπὸ χέρι μεταγενέστερο μετὰ λατινικοὺς ἀριθμοὺς γραμμένους μετὰ μελάνι στὴν ἐπάνω ἐξωτερικὴ γωνία). Πρὶν ἀπ' τὸ φ. 1 ὑπάρχει συσταχθέντο ἓνα φύλλο (ἀρχικὰ ἄγραφο). Ὅπως εἶναι σήμερα σταχθέντος ὁ κώδικας, περιέχονται στὰ φύλλα του, μετὰ τὴν σειρὰ πού τὰ ἀναφέρουμε, τὰ ἐξῆς:

- [α'] (φ. 1^{r/v}) «Σοφοκλέους: + | ὑπόθεσις αἴαντος: +» καὶ τὸ κείμενό τῆς.
 [β'] (φφ. 2^r-47^v) «Σοφοκλέους αἴας μασιγοφόρος: +» (Στὸ τέλος τοῦ φ. 47^v: «τέλος αἴαντος μασιγοφόρου | + + + | ὑπόθεσις Σοφοκλέους Ἡλέκτρας: +»).
- [γ'] (φ. 48^r) τὸ κείμενο τῆς ὑποθέσεως τῆς *Ἡλέκτρας*, καὶ μετὰ ἀπ' αὐτό: «Τὰ τοῦ δράματος πρόσωπα [...] | + Ἡλέκτρα: +».
- [δ'] (φφ. 48^v-95^v) τὸ κείμενο τῆς *Ἡλέκτρας*, καὶ μετὰ ἀπ' αὐτό (φ. 95^v): «τέλος(ος) σοφοκλέους Ἡλέκτρας: + | + Σοφοκλέους οἰδίπους τυράννου(ος): +».
- [ε'] (φ. 96^{r/v}) «ἀριστοφάν(ους) ἐπίγραμμα | εἰς τ(ὸν) τυράννον οἰδίπουν» [*Ἀρχ.*: Λιπὸν Κόρινθ(ον) οἰδίπους π(ατ)ρ(ὸ)ς νόθος].

039. Βλ. σχετικὰ Alexander TURYN, *The Manuscripts of Sophocles, Traditio* 2 (1944) σ. 38. ΤΟΝ ἸΔΙΟ, *The Sophocles Recension of Manuel Moschopoulos, Transactions of the American Philological Association* 80 (1949) σσ. 141 κ.ἐξ. ΤΟΝ ἸΔΙΟ, *Studies in the Manuscript Tradition of the Tragedies of Sophocles* [Illinois Studies in Language and Literature, Vol. XXXVI, Nos. 1-2], Urbana 1952, σσ. 2, 4, 9, 24, 29, 62, 107, 155, 159 σημ. 175, σσ. 170, 171, 172, 173-183, 191, 202. Πβ. Martin WITTEK, *Scriptorium* 7 (1953) σ. 287 σημ. 38 [ὅπου κι ἀναγραφὴ σχετικῆς βιβλιογραφίας], σσ. 297 (Addenda, σὲ P. 287, n. 38), 275, 276, 280 σημ. 19, σ. 283 καὶ σημ. 30, καὶ σ. 285, καὶ M. WITTEK, *Scriptorium* 10 (1956) σ. 273.

040. Οἱ κώδικες αὐτοὶ εἶναι ὁ Paris. gr. 2712 (= A), περγαμηνῆς τοῦ 14ου αἰ. [βλ. TURYN, *Studies...*, δ.π.π., σσ. 28, 173-183 *passim*, 190-191 καὶ Plate II, III], κι ὁ Vindob. phil. gr. 48 (= Y), χάρτινος τοῦ 15ου αἰ. [βλ. TURYN, *δ.π.π.*, σσ. 29, 173 κ.ἐξ.]. Ἄγνωστος, γιὰτὴν ὁ Franz STOESSL [στὸ ἄρθρο του Sophocles. 2., *Der kleine Pauly*, 5. (München 1975) στήλ. 278, 14] σημειώνει, ὅτι ὁ A ἀνήκει στὸ β' μισὸ τοῦ 13ου αἰ. («2. Hälfte 13. Jh.»).

041. TURYN, *Studies...*, δ.π.π., σσ. 180-183. Γενικώτερα γιὰ τὴν «ἐκδοσὴ» *π βλ. *ἔκεί*, σσ. 173-183.

- [F'] (φφ. 96v-97r) «Διατί τύραννος ἐπιγέγραπται : +» και τὸ σχετικὸ κείμενο.
- [Z'] (φφ. 97r-143v) «αὐτὰ τοῦ δράματος πρόσωπα» και τὸ κείμενο, μετὰ ἀπ' τὴν ἐπιγραφή (φ. 97r) «Οἰδίποῦς Τύραννος».
- [η'] (φ. 143v) «τέλος οἰδίποδος τοῦ τυράννου [...] | + θ(εο)ῦ τὸ δῶρον κ(αι) πόνος θεοκτίστου:».
- [θ'] (φ. 145r) «Σοφοκλέους ἀντιγόνη» και τὸ κείμενο ὑποθέσεως [Ἄρχ.: Ἀποθανόντα πολυνείκη...] και μετὰ ἀπ' αὐτό: «ἀρίστροφάν(ους) γραμματικοῦ ἀντιγόνης ὑπόθεσις».
- [ι'] (φ. 145r, κάτω ὠα) «βιβλίον δευ(ε)ρ(ον)».
- [ια'] (φ. 145v) «+ λέλεκται δὲ τὸ δράμα τοῦτο, λ'β» | «Τὰ τοῦ δράματος πρόσωπα: [...]» «+ Σοφοκλέους ἀντιγόνη+».
- [ιβ'] (φφ. 146r-187v) τὸ κείμενο τῆς Ἀντιγόνης.
- [ιγ'] (φ. 188 r/v) «Ἐπιθέσις τοῦ ἐπὶ κολωνῶ οἰδίποδ(ος)» και τὸ κείμενο τῆς ὑποθέσεως.
- [ιδ'] (φ. 188v) «Τὰ τοῦ δράματος πρόσωπα [...]».
- [ιε'] (φφ. 189r-246r) τὸ κείμενο τοῦ ἴδιου δράματος.
- [ιϛ'] (φφ. 246v-247v) «+ Σοφοκλέους τραχινῶν ὑπόθεσις : +» και τὸ κείμενο τῆς ὑποθέσεως.
- [ιζ'] (φ. 247v) «+++ | + τὰ τοῦ δράματος πρόσωπα : + | [...] + +».
- [ιη'] (φ. 247v) «Σοφοκλέους Τραχινῶν : +».
- [ιθ'] (φ. 247v, κάτω ὠα) «λ'χ ~ ηλβ'αεζ» [= ἰ(ησοῦ) βοήθει].
- [κ'] (φφ. 248r-288r) τὸ κείμενο τῶν Τραχινῶν.
- [κα'] (φ. 288v) «+ Σοφοκλέους Τραχινῶν : —».
- [κβ'] (φ. 288v) «Ἐπιθέσις φιλοκτῆτου: +» και τὸ σχετικὸ κείμενο, μετὰ ἀπ' τὸ ὁποῖο «Τὰ τοῦ δράματος πρόσωπα: | [...]».
- [κγ'] (φ. 289r) «Σοφοκλέους φιλοκτῆτης: +».
- [κδ'] (φφ. 289r-336r) τὸ κείμενο τοῦ ἴδιου δράματος.
- [κε'] (φ. 336r, στὸ τέλος) «τέλος σοφοκλέους | φιλοκτῆτου: +».
- [κϛ'] (φ. 336v) «+ ἐγράφησ(αν) τὰ παρόντα ἐπτά | δράματα τὸ σοφοκλέους. | διὰ χειρὸς | ἐμὲ [θ////////] τὸ [////////]..δ' | και ἐτελειώθησ(αν), κατὰ μῆνα | Ὀκτώβριον τῆς δεκάτης ἰνδ(ι)κτιῶνος | + ἐτελειώθησ(αν) τα τοῦ Σοφοκλέους ἐπτά δράματα».
- Ἔφη ἡ γραπτὴ αὐτὴ ὕλη τοῦ Marc. gr. 467, ἐκτὸς μόνο ἀπ' τὰ στοιχεῖα τῆς ποὺ δηλώνονται στὶς παραγράφους ι' και ιθ' τοῦ πίνακα ποὺ παραθέσαμε, προέρχεται ἀπ' τὸ χέρι τοῦ «κραλαϊνικοῦ» Θεοκτίστου. Ὁ κωδικογράφος αὐτὸς χρησιμοποίησε στὸ χειρόγραφο ἐτοῦτο (ποὺ σὲ ὁρισμένα φύλλα του περιέχει και παρασελίδια ἢ ἐνδιάστιχα σχόλια ἄλλων χειρῶν) τ ρ ι ε ἰ δ η γ ρ α φ ῆ ς μικρογράμματης⁰⁴². Τὸ π ρ ὦ τ ο εἶναι ἡ τρέχουσα (αλειουρ-

042. Βλ. τοὺς ἐκτὸς κειμένου πίνακες ΝΘ' - ΞΔ', ὅπου φωτογραφικὰ πανομοιότυπα τῶν φύλων 96v-97r (πίν. ΝΘ'), 145r (πίν. Ξ'), 145v-146r (πίν. ΞΑ'), 246v-247r (πίν. ΞΒ'), 247v-248r (πίν. ΞΓ') και 288v-289r (πίν. ΞΔ') με δειγμάτια σελίδων, στὶς ὁποῖες συνυπάρχουν τὰ δύο ἢ και τὰ τρία εἶδη τῆς μικρογράμματης γραφῆς τοῦ Θεοκτίστου. Στὰ δειγμάτια αὐτὰ εἶναι ἐκδηλῆ ἢ φροντίδα τοῦ κωδικογράφου νὰ προσφέρῃ στὸν πελάτη-ἀναγνώστη του σελίδες καλογραμμῆς καί, ὅσο γίνεται, ὀπτικά λιγώτερο μονότονες. Παρόμοια χρήση τριῶν ἀνάλογων εἰδῶν μικρογράμματης γραφῆς ἀπὸ ἕναν (ἐξαιρετικῆς πάντοτε καλαι-

γική» στρογγυλόσχημη, ἀρχαῖζουσα, καλλιτεχνική και με σταθερὸ χέρι) γραφῆ, με τὴν ὁποία γράφει σὲ ὅλους τοὺς κώδικες τὸ βασικὸ τους κείμενο, ἐδῶ τὸ κείμενο τῶν δραμάτων. Τὸ δ ε ὑ τ ε ρ ο εἶναι μιὰ (ἄλλοτε περισσότερο κι ἄλλοτε λιγώτερο) συμπληρωματικῆς προσωπικῆς ἐπιτηδευτικῆς γραφῆ με μεγάλα γράμματα (τὰ συνηθιζόμενα στὶς μονοκοντυλιές), με τὴν ὁποία γράφει κυρίως τὶς ἐπιγραφὰς τῶν κειμένων και τὰ κωδικογραφικὰ του σημειώματα, ἀλλὰ κι ὅ τι ἄλλο θέλει νὰ τὸ ἐξάρῃ (ἐδῶ, λόγου χάριν, τὰ ὀνόματα τῶν προσώπων τοῦ κάθε δράματος ποὺ δηλώνονται πρὶν ἀπ' τὸ κείμενό του, ἢ τὶς κατακλιθεῖς τῶν κειμένων), μερικὲς φορὲς ὅμως γράφει στοιχεῖα και τοῦ ἴδιου τοῦ κειμένου σὲ περιορισμένη ἔκταση, και μάλιστα ὅταν φτάνει στὸν τελευταῖο στίχο τοῦ κατεβατοῦ, ὅποτε, ἔχοντας ἄδειο τὸν ὑπόλοιπο χώρο τοῦ περιθωρίου, κάνει ἐπίδειξη τῆς δεξιότητάς του με τολμηρὰς γραμματομορφικὰς καινοτομίες, γιὰ τὶς ὁποῖες διεξοδικώτερος λόγος θὰ γίνῃ πιὸ κάτω (σ. 447/448). Τέλος, τὸ τ ρ ι τ ο εἶδος εἶναι φιλογραφία, μιὰ λεπτὴ δηλαδὴ και πυκνὴ γραφῆ, ἐλαφρὰ δεξιοκλινῆς, ποὺ ὁ Θεοκτίστης τὴ χρησιμοποιοῦ ἐδῶ γιὰ τὸ κείμενο τῶν ὑποθέσεων τῶν δραμάτων, ἢ γιὰ ἄλλα δευτερεύοντα γραφτὰ τοῦ κώδικα, ποὺ θέλει νὰ τὰ διαστείλῃ ὀπτικά ἀπ' τὰ πρωτεύοντα. Τὸ εἶδος αὐτὸ τὸ συναντᾶμε μόνο στὸν Marc. gr. 467 (φφ. 1r/v, 48r, 96v-97r, 145r, 188r/v, 246v-247r και 288v), ἐνῶ τὰ δύο ἄλλα εἶδη, ἀπ' τὰ ὁποῖα και ἀναγνωρίζουμε ὡς τώρα τὸ χέρι τοῦ «κραλαϊνικοῦ» Θεοκτίστου, τὰ βρίσκουμε σὲ ὅλους τοὺς γνωστούς μέχρι σήμερα κώδικες του. Ὅτι ὡστόσο κ' ἡ ψιλὴ αὐτὴ γραφῆ ὀφείλεται στὸν ἴδιο και δὲν προέρχεται, ὅπως ἀρχικὰ πάει νὰ υποθέσῃ κανεὶς, ἀπὸ διαφορετικὸν γραφέα (συμμενοστή του)⁰⁴³, γίνεται φανερό, τόσο ἀπὸ περιπτώσεις, ὅπου ὁ ἴδιος περνᾷ ἄμεσα και ἀποφασιστικὰ ἀπ' αὐτὴ τὴ γραφῆ στὴ συμπληρωματικῆς, γιὰ τὴν ἔξαρση με τὴ χρήση τῆς δευτέρας, ποὺ εἶναι πιὸ χτυπητὴ, ἕνα ὁρισμένο σημεῖο τοῦ γραφοῦ τοῦ⁰⁴⁴, ὅσο κι ἀπ' τὴν προσωπικὴ μας διαπίστωση, ὅτι σὲ τελευταία ἀνάλυση ἡ ψιλὴ γραφῆ αὐτοῦ τοῦ κώδικα (ποὺ μάλιστα στὸ φ. 246v συμπιέζεται περισσότερο ἀπ' τὸν γραφέα τῆς γιὰ ἐξοικονόμηση χώρου και μετασχηματίζεται φανερὰ ἀπὸ ἀδρότερη σὲ ἰσχνότερη και πυκνότερη) διαφέρει ἀπ' τὴ συμπληρωματικῆς τοῦ Θεοκτίστου, ὅχι τόσο στὸ σχῆμα, ὅσο στὸ μέγεθος τῶν γραμμάτων (ποὺ σκόπιμα γίνονται μικρότερα και πυκνότε-

θησίας) κωδικογράφου ἐπισημάνουμε και στοὺς Βαλααμειτικὸς κώδικες 127 (περίπτωση τοῦ ἱερομονάχου Νήφωνος [† 1 Ἀπρ. 1509], ποὺ χρησιμοποιοῦ και κωδικογραφικὸ σημεῖο ἀνάλογο μ' αὐτὰ τοῦ Θεοκτίστου [«† Θ(εο)ῦ τὸ δῶρον και νῆ|μφωνος | δ πόνος: — | †»] και 128 (περίπτωση τοῦ ἱερομονάχου Ἰωαννικίου [1618/19], ποὺ πιθανώτατα χρησιμοποίησε και τὸν Βαλααμειτικὸν 127 ὡς ἀντιβόλαιο γιὰ ὁρισμένα κείμενα τοῦ κώδικα του). Πβ. Γ. Α. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ στὸν Ν. Α. ΒΕΗ, ὁ.π.π. [βλ. σημ. 001], σσ. ἀντίστοιχα 135 και 142.

043. Σὲ συμμονοστή τοῦ Θεοκτίστου (ἕναν ἢ και περισσότερους, τὸ θέμα δὲν ἐνδιαφέρει τὴν μελέτη μας) πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν τὰ ψιλογραφημένα παρασελίδια ἢ ἐνδιάστιχα σχόλια τοῦ κώδικα, ἀν πραγματικὰ προὑπῆρχαν και στὰ ἀντιβόλαια τοῦ Θεοκτίστου και δὲν εἶναι μεταγενέστερων του ἀναγνωστῶν.

044. Αὐτὸ κάνει, π.χ., στὸ φ. 145r τοῦ κώδικα, ὅπου ἔκρινε σκόπιμο νὰ δηλώσῃ με τὴ συμπληρωματικῆς του γραφῆ (σταματώντας τὸ γράψιμο με τὴν ψιλὴ), μόνο τὴν κατακλιθεῖς: «... ἐδοκίμησαντα ἐν τῇ | διδασκαλίᾳ τῆς ἀντιγόνης + +» (βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίνακα Ε', ὅπου φωτογραφικὸ πανομοιότυπο τοῦ σχετικοῦ φύλλου τοῦ Marc. gr. 467).

ρα) και στην επιτηδευμένη κλίση τους προς τα δεξιά, στοιχειό, που συνιστά, όπως και η σύμκρουση, ισχυρό παράγοντα διαφοροποίησεως του ύφους οποιασδήποτε γραφής του ίδιου γραφέα⁰⁴⁵.

Ας προστεθῆ ἔδῳ, ὅτι στὸν ἴδιο τὸν Θεόκτιστο ὀφείλεται καὶ ἡ ἀρίθμηση τῶν δικτάφυλλων «τετραδίων» τοῦ κώδικα. Τὶς σχετικὲς ἐνδείξεις (ἀπ' τὶς ὁποῖες μερικὲς ἐξαφανίστηκαν, γιὰ τὴν ζέπεσαν μαζί με τὸ χαρτί που τὸ ἀπόκοψε ἡ κοπίδα τοῦ σταχωτῆ) τὶς συναντᾶμε κάτω-κάτω στὸ ἐσωτερικὸ περιθώριο τῆς πρώτης καὶ τῆς τελευταίας σελίδας τοῦ κάθε «τετραδίου» καὶ εἶναι ἑλληνικοὶ ἀριθμοί, ἀπ' τοὺς ὁποῖους τοὺς δύο ὁ Θεόκτιστος τοὺς δῆλωσε καὶ ὀλογράφως μετὰ τὴν συμπληρωμὴν τῆς γραφῆς ἔτσι, ὥστε δὲν μὲνει ἀμφισβόλια πὸς τὴν ἀρίθμηση προέρχεται ἀπ' αὐτόν. Οἱ ἐνδείξεις αὐτὲς ἔχουν ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ καταρτισμοῦ τοῦ κώδικα, γιὰ τὶς συναντᾶμε μετὰ τὴν ἐξῆς σειρά (που εἶναι διαφοροτικὴ ἀπ' αὐτὴν που περιμέναμε): κε (1^r, 8^v) || κς (9^r, 16^v) || κζ (17^r, 24^v) || κθ (25^r, 32^v) || κθ (33^r, 40^v) || λ [καὶ πάνω ἀπ' αὐτὸ τὸν ἀριθμὸ (στὸ 41^r μόνο), ὀλογράφως ἀπ' τὸν Θεόκτιστο μετὰ τὴν συμπληρωμὴν τῆς γραφῆς:] τριάκοντα (41^r, 48^v)⁰⁴⁶ || λα (49^r, 56^v) || λβ (57^r, 64^v) || λγ (65^r, 72^v) || λδ (73^r, 80^v) || λε (81^r, 88^v) || λς ([ξέπεσε ἀπ' τὴν κοπίδα τοῦ σταχωτῆ] 89^r, 96^v) || λζ (97^r, 104^v) || λη (105^r, 112^v) || λθ (113^r, 120^v) || μ τεσσ [τῆς τεττῆ] αρακοσόν [μετὰ τὴν συμπληρωμὴν τῆς γραφῆς τοῦ Θεόκτιστου (τὰ γράμματα κομμένα ἀπ' τὴν μέση καὶ κάτω ἀπ' τὴν κοπίδα τοῦ σταχωτῆ)] (121^r) || μ' (128^v) || μα (129^r, 136^v) || μβ (137^r) || α ([ξέπεσε ἀπ' τὴν κοπίδα τοῦ σταχωτῆ] 145^r, 152^v) || β (153^r) || γ (161^r, 168^v) || δ (169^r, 176^v) || ε (177^r, 184^v) || ζ (185^r, 192^v) || ζ (193^r, 200^v) || η (201^r) || θ ([τῶν φύλλων 208^v <ἔπου ἢ ἐνδείξη η> καὶ 209^r <ἔπου ἢ ἐνδείξη θ> δὲν εἶδαμε φωτογραφία· πβ. σημ. 037] 216^v) || ι (217^r, 224^v) || ια ([ξέπεσε ἀπ' τὴν κοπίδα τοῦ σταχωτῆ] 225^r, 232^v) || ιβ (233^r, 240^v) || ιγ (241^r) || ιδ ([ἄφαντο στὸ 249^r] 256^v) || ιε (257^r, 264^v) || ις (265^r, 272^v) || ιζ (273^r, 280^v) || ιη (281^r, 288^v) || ιθ (289^r, 296^v) || κ (297^r, 304^v) || κα (305^r, 312^v) || κβ (313^r, 320^v) || κγ (321^r, 328^v) || κδ ([ξέπεσε ἀπ' τὴν κοπίδα τοῦ σταχωτῆ] 336^v). Σύμφωνα μετὰ τὰ δεδομένα αὐτοῦ τοῦ πίνακα, που ἡ ἀξιοπιστία τους δὲν ἐπιδέχεται ἀμφισβόληση, ἀφοῦ προέρχονται, ὅπως δεῖξαμε, ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν Θεόκτιστο⁰⁴⁷, ὁ κωδικογρά-

045. Βλ. τοὺς ἐκτὸς κειμένου πίνακες ΕΒ' (ἔπου φωτογραφικὸ πανομοιότυπο τῶν φφ. 246^v-247^r, στὰ ὁποῖα συναντᾶμε καὶ ἀδρότερη καὶ ἰσχνότερη ψιλογραφία) καὶ ΕΔ' (ἔπου φωτογραφικὸ πανομοιότυπο τῶν φφ. 288^v-289^r, στὰ ὁποῖα συναντᾶμε ὄχι μόνον ψιλλὴ γραφή, παραπλήσια —περισσότερο ἔδῳ— μετὰ τὴν συμπληρωμὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν τρέχουσα «λειτουργικὴ» γραφή, ἐπηρεασμένη ἔδῳ ἀπ' τὴν συμπληρωμὴν, ἐπειδὴ τὸ χέρι τοῦ Θεόκτιστου ἀσκήθηκε προηγουμένως περισσότερο χρόνο στὴν τελευταία, καὶ γι' αὐτὸ δὲν τὴν ἔχει ἀκόμα ἐγκαταλείψει τελείως.

046. Βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίνακα ΕΕ', ἔπου φωτογραφικὸ πανομοιότυπο τοῦ φ. 41^r μετὰ τὴν γραφή τῆς λ. τριάκοντα. Πβ. τὴν γραφή τοῦ κωδικογραφικοῦ σημειώματος τοῦ φ. 336^v, που φωτογραφικὸ πανομοιότυπο παρέχει ὁ πίνακας ΕΕ'.

047. Μετὰ τὸν ἴδιο τρόπο, χρησιμοποιώντας δηλαδὴ ἑλληνικοὺς ἀριθμούς (μετὰ ἡμῶν κείμενη καὶ μὴ ὑποκείμενη συνήθως παύλα, ἀπ' τὶς ὁποῖες ἡ δευτέρα συνοδεύεται καὶ ἀπὸ ἕνα ὑπόθετο ἰῶτα, ὅταν κ' ἡ ἴδια δὲν ἔχει παραλειφθῆ), ἀριθμούς που τοὺς ἀνέγραψε στὴν πρώτη καὶ στὴν τελευταία σελίδα τοῦ κάθε (δικτάφυλλου) «τετραδίου» του καὶ πάντοτε σὲ χαμηλὸ

φος μας ἔγραψε πρῶτα τὰ δράματα τῆς βυζαντινῆς «ἐκδόσεως» *π (**Antig.*, *Oid. Kol.*, *Traχίν.*, *Φιλοκτ.*) στὰ φύλλα 145-336, καὶ ὕστερα τὰ υπόλοιπα δράματα, τῆς «βυζαντινῆς τριάδας» (*Αἴαντα*, *Ἡλέκτρα*, *Oid. Τύρ.*) στὰ φύλλα 1-143 (ἀφήνοντας ἄγραφο τὸ φ. 144, που τώρα ἀποδεικνύεται πὸς ἀρχικὰ ἦταν τὸ τελευταῖο τοῦ κώδικα). Αὐτὸ σημαίνει, ὅτι καὶ τὸ κωδικογραφικὸ σημείωμα τοῦ φ. 143^v [θ(εο)ῦ τὸ δῶρον κ(αι) πόνος θεοκτίστου] ὑπῆρχε ἀρχικὰ στὸ τέλος τοῦ χειρογράφου δηλώνοντας τὸν Θεόκτιστο ὡς γραφέα τῆς ὕλης ὀλόκληρου τοῦ κώδικα⁰⁴⁸. Ἡ προσθήκη ἐν τῶν ὕστερων καὶ δευτέρου κωδικογραφικοῦ σημειώματος στὸ φύλλο 336^v (βλ. ἔδῳ, σ. 436, § [κρ]), γραμμένου μετὰ τὴν γνώριμη συμπληρωμὴν τῆς γραφῆς τοῦ Θεόκτιστου, ὀφείλεται στὴν μέριμνα τοῦ κωδικογράφου μας νὰ δηλώσῃ καὶ πάλι, ὅτι αὐτὸς ἔγραψε καὶ τὰ ἑπτὰ δράματα, ὅταν, γιὰ λόγους που δὲν γνωρίζουμε, ἀποφάσισε ὁ ἴδιος, ἀφοῦ εἶχε πιά τελειώσει τὸ γράψιμο ὀλόκληρου τοῦ κώδικα, δηλαδὴ καὶ τῶν 41 «τετραδίων» (α'-κδ', κε'-μα'), νὰ ἀντιμετάθεσῃ τὰ «τετραδία» κε'-μα' στὴν ἀρχὴ καὶ τὰ α'-κδ' στὸ τέλος, ὅποτε καὶ διαπίστωσε,

σημεῖο τοῦ ἐσωτερικοῦ περιθωρίου (λεπτομέρεια που ἀναδεικνύεται, ὅπως νομίζουμε, καὶ σ' ἕνα ἀπ' τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ του, χρήσιμο γιὰ τὴν ἀναγνώριση καὶ ἄλλων κωδικῶν του), ὁ «κραλαϊνικὸς» Θεόκτιστος ἔχει μετὰ τὸ ἴδιο του τὸ χέρι ἀριθμήσει τὰ «τετραδία» καὶ ἄλλων τῶν ἄλλων χειρογράφων του. Ἐνδεικτικὰ παραπέμπουμε, γιὰ νὰ κατοχυρώσουμε τὸν ἰσχυρισμὸ μας γιὰ τὸν Βαλααμιτικὸ 151 (φφ. 161^v καὶ 162^r, ἔπου ἀντικρουστὰ οἱ ἐνδείξεις κα καὶ κβ) στὸν ΒΒΗ, ὁ.π.π. (βλ. σημ. 001), πίνακα 142, γιὰ τὸν Vindob. theol. gr. 132 (φφ. 107^v καὶ 108^r, ἔπου ἀντικρουστὰ οἱ ἐνδείξεις id καὶ ie) στὸν HUNGER, ὁ.π.π. (βλ. σημ. 032) [1980], (Tafel 5,) Abb. 7., καὶ γιὰ τὸν Vind. hist. gr. 66 (φ. 100^v, ἔπου ἡ ἐνδείξη IT) στὸν HUNGER, ὁ.π.π., (Tafel 8,) Abb. 10. Ὅταν παρατηροῦμε ἀνάλογες ἐνδείξεις καὶ σ τ ἡ μ ε σ η περίπου τοῦ περιθωρίου τῶν σελίδων, ἔχουμε νὰ κάνουμε μετὰ ἀλλήλας ἀναγραφὰς ἄλλων χειρῶν καὶ ὄχι μ' ἐνδείξεις τοῦ Θεόκτιστου. Αὐτὸ παρατηρεῖται συχνὰ στὸν Bruxell. 18967, ἔπου, ἐνῶ δὲν βρίσκουμε καμία ἐνδείξη γιὰ τὰ «τετραδία» α', ε', ιε' καὶ (γιὰ τὸ τελευταῖο, τετράφυλλο τεῦχος) νη', σώθησαν ἀπ' τὶς ἐνδείξεις τοῦ ἴδιου τοῦ Θεόκτιστου μόνον ἐκεῖνες τῶν «τετραδίων» κδ'-λη', μα'-μβ', να'-νβ' καὶ νδ'-νς', καὶ ξένες ἐνδείξεις (στὴν θέση που δηλώσαμε) γιὰ τὰ «τετραδία» β'-δ', ζ'-ιδ' καὶ ις'-νζ'.

048. Ἐπειδὴ ἡ διαπίστωση αὐτὴ ἰσχύει καὶ γιὰ τὰ κωδικογραφικὰ σημειώματα μετὰ τὸν παραπλήσιο στίχο [θ(εο)ῦ τὸ δῶρον καὶ Θεοκτίστου πόνος] τοῦ ἴδιου Θεόκτιστου στοὺς «κραλαϊνικοὺς» κώδικες τῆς Βιέννης (πβ. ἔδῳ, σημ. 029), νομίζουμε, ὅτι καὶ στὸν Βαλααμιτικὸ κώδικα 151, ἐκεῖ που ὑπάρχουν (στὸ τέλος τοῦ φ. 296^v) μετὰ ἀπ' τοὺς στίχους γιὰ τὴν κρᾶλαινα τῶν Τριβαλῶν «τινὰ ἀπεξεσμένα ἐρημητικῶς» [σὲ ἕνα στίχο (βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίνακα ΝΖ')] (καὶ διὰ γραφῆς τοῦ XVII αἰῶνος τὸ σημείωμα νῦν δὲ τῆς *ierās monēs* τοῦ Βαλααμ) (σύμφωνα μετὰ τὴν περιγραφή τοῦ Βέη [γιὰ τὴν ὁποία βλ. ἔδῳ σ. 420 καὶ σημ. 001]), μπορούμε νὰ ἀποκαταστήσουμε μετὰ βεβαιότητα τὸν βυζαντινὸν δωδεκασύλλαβο στίχο κτθ(ε)-δ τὸ δῶρον κ(αι) πόνος θεοκτίστου. Τὴν ἀποκατάσταση αὐτὴ, μετὰ τῆς ὁποίας τὴν ἀποδοχὴ ὁ Βαλααμιτικὸς 151 ἀποδεικνύεται ἐπώνυμα γραμμένος ἀπ' τὸν Θεόκτιστο, τὴν ὑπαγορεύουν τὰ ἀμυδρὰ διακρινόμενα ἀκόμα στοιχεῖα τῆς γραφῆς τοῦ ἐρημητικῶς ἀπεξεσμένου στίχου (θ-.....τίζς) καὶ τὴν ἐπιβεβαιώνει τὸ ἀπόλυτα ὁμόφωνο κωδικογραφικὸ σημείωμα τοῦ Marc. gr. 467 (φ. 143^v), ὁ ὁποῖος, σὲ ἀντίθεση μετὰ τοὺς «κραλαϊνικοὺς» Βιενναίους κώδικες (... καὶ Θεοκτίστου πόνος) παρέχει σὲ ἀντιμετάθεση τὶς δύο τελευταῖες λέξεις (... καὶ πόνος Θεοκτίστου) ὁμοφωνώντας σὲ τοῦτο (μαζί μετὰ τὸν Βαλααμιτικὸ 151) μετὰ τὸν Paris. gr. 1570, τοῦ ἔτους 1127 (φ. 214^v) τοῦ Θεόκτιστου I (πβ. ἔδῳ, σ. 431 καὶ σημ. 029).

δτι τὸ ἀρχικό του σημεῖωμα στὸ τέλος τοῦ τελευταίου «τετραδίου» μᾶ' (φ. 143^v) εἶχε χάσει τὴν ἀποδεικτικὴ του σημασία γιὰ τὴν πατρότητα τῆς γραφῆς τῶν φύλλων 145^r-336^r. Ἀνάλογα μὲ τὸ εἶδος τῆς γραφῆς, ποὺ ἐπέλεξε ὁ Θεοκτίστος μὲ κριτήρια τόσο ἀξιολογικὰ ὅσο καὶ καλαισθητικὰ γιὰ νὰ γράψῃ, ὅπως ἔγραψε, τὸν Marc. gr. 467, παρατηροῦνται διαφορὲς στὸν ἀριθμὸ τῶν στίχων τῶν σελίδων του. Ἔτσι, ὅπου ἔχουμε τὴν τρέχουσα στρογγυλόσχημη «λειτουργικὴ» γραφὴ του, ποὺ τὴ χρησιμοποίησε κυρίως γιὰ τὸ κείμενο τῶν δραμάτων, ποὺ οἱ στίχοι τοὺς ἔχουν σκόπιμα γραφτῆ ἀραιότερα, γιὰ νὰ ἐπιδέχονται στὰ διάστικα τοὺς καὶ σχολιασμό, οἱ στίχοι εἶναι ἢ 16 (φφ. 2^r-5^r, 6^r-11^r, 12^r, 13^r-14^r, 15^r-47^r, 48^v-88^v, 89^v-96^r, 121^r-131^v, 133^r-142^r, 143^r, 146^r-187^r, 189^v-245^v, 248^r-282^r, 283^v-288^r, 289^r-336^r) ἢ 17 (φφ. 89^r, 97^v-120^v, 132^r/v, 142^v, 282^v καὶ 283^r). Ὅπου ἔχουμε τὴ συμπληματώδη γραφὴ του (μόνη της), ὁ ἀριθμὸς τῶν στίχων ἀνεβαίνει σὲ 16/17 (φ. 145^v), κατεβαίνει ὁμοίως καὶ στοὺς 8, ὅταν παραγίνεται περίπλοκη, ὁπότε καὶ θυμίζει μονοκοντυλιά (φ. 336^v). Ὅπου, τέλος, ἔχουμε τὴν ψιλὴ γραφὴ του (μόνη της), ὁ ἀριθμὸς τῶν στίχων φτάνει σὲ 27 (φ. 188^r), 28 (φφ. 246^v, 247^r) καὶ 29 (φ. 145^r). Γιὰ ἀκαταλληλότητα ἐξ ἄλλου τοῦ χαρτιοῦ τοὺς νὰ δεχτοῦν κανονικὸ γράψιμο ἔμειναν μισογραμμένα (χωρὶς χάσμα στὸ κείμενο) τὰ φφ. 5^v (μὲ 11 στίχους) καὶ 14^v (μὲ 8 μόνο στίχους), καὶ ἄγραφα τελείως (χωρὶς χάσμα στὸ κείμενο) τὰ φφ. 11^v, 12^v. Κανονικὰ ἄγραφα (ἐπειδὴ περίσσεψαν μὲ τὴ λήξη τοῦ κειμένου) ἔμειναν μόνο τὰ φφ. 144^r/v (καὶ ἀρχικὰ καὶ τὸ φ. 336^v, ὅπου τελικὰ γράφτηκε τὸ β' κωδικογραφικὸ σημεῖωμα τοῦ Θεοκτίστου, γιὰ λόγους ποὺ ἤδη τοὺς ἐξηγήσαμε).

Τὸ ζήτημα τοῦ γραφέα καὶ τῆς ἀκριβοῦς ἡλικίας τοῦ Marc. gr. 467 ἀπασχόλησε ἰδιαίτερα τὸν Martin Wittke⁴⁹, ποὺ εὐστοχα ἀναγνώρισε (ἤδη στὰ 1953)⁵⁰, ὅτι ὁ κώδικας αὐτὸς καὶ ὁ Bruxellensis 18967 ἔχουν κοινὸ γράφέα, ὃχι εὐστοχα ὁμοίως ὑποστήριξε, ὅτι πρέπει νὰ προσγραφοῦν στὸν ἱερέα καὶ ταβουλάριο Λέοντα τὸν Παδιάτη, γιὰ τὴν ἢ γραφὴ τοὺς συμπίπτει δῆθεν μὲ τὴ γραφὴ δύο κωδικῶν γραμμένων ἐπὶ ὄνομα ἀπ' τὸν Παδιάτη, τοῦ Vindob. theol. gr. 88⁵¹ [ποὺ «ἐγράφη... ἐν Κωνσταντινουπόλει» σύμφωνα μὲ

49. Βλ. τὰ δημοσιεύματά του ποὺ ἀναγράφουμε στὴ σημ. 039.

50. Βλ. *Scriptorium* 7 (1953) σσ. 286/287 σημ. 38.

51. Γιὰ τὸν κώδικα αὐτὸν βλ. καὶ J. BICK, *δ.π.π.* [βλ. σημ. 027], σ. 39-40 [ἔπου (σ. 40) καὶ ἡ προγενέστερη βιβλιογραφία] καὶ πίνακα (Tafel) XXVII [ἔπου πανομοιότυπο τοῦ φ. 321^r] καὶ Al. TURYN, *Dated Greek Manuscripts of the Thirteenth and Fourteenth Centuries in the Libraries of Italy*, Vol. I (Text), Urbana-Chicago-London 1972, σ. 194-195 [ἔπου καὶ ἡ λοιπὴ βιβλιογραφία, ἀπ' τὴν ὁποία ἀντλοῦμε τὴν παραπομπὴ γιὰ δύο ἀκόμα πανομοιότυπα στὸ δημοσίευμα: Kirsopp LAKE and Silva LAKE, *Dated Greek Minuscule Manuscripts to the Year 1200*, part V, Boston 1936, ms. 210 plates 361 καὶ 362 («with a wrong date tentatively suggested in the text p. 19»: TURYN, *δ.π.π.*, σ. 194)]. — Ὁ Vindob. theol. gr. 88 ἔχει (κατὰ τὸν BICK, *δ.π.π.*, σ. 39) χαρτὶ κακῆς ποιότητος («Kräftiges, schlecht geglättetes Papier verschiedener Sorten...») [παρατήρηση ποὺ ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν Bruxell. 18967 κατὰ τὸν WITTEK, *δ.π.π.*, σ. 286 σημ. 38] μὲ

ὕδατοςσημα (filigranes) ποὺ συμπίπτουν μὲ Briquet [= C. M. BRIQUET, *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, I-IV, Paris 1907, 2[Leipzig 1923] (= <φωτοανατύπωση> New York 1966)], ἀρ. 8183, 8184, 8448, 5623, 11979 κ.ά., ἢ ὅμοια πολὺ μὲ Briquet ἀρ. 4539, ἀπ' τὰ ὁποῖα μαρτυροῦνται τὸ τοῦ ἀρ. 5623 στὰ 1324 καὶ στὰ 1344, τὸ τοῦ ἀρ. 11979 ἀπ' τὰ 1311 ὄς τὰ 1327, ἀλλὰ καὶ ἀργότερα στὰ 1339 στὴν Ἰταλία, ἐνῶ τὸ τοῦ ἀρ. 4539 μαρτυρεῖται στὰ 1351 καὶ στὰ 1359. Μπορεῖ λοιπὸν ὁ Vind. theol. gr. 88 νὰ χρονολογηθῇ, ὅπως πιστεύουμε, κάλλιστα γύρω στὰ 1339-1344, καὶ ὃχι γύρω στὰ 1330 («vers 1330»), ὅπως νομίζει ὁ WITTEK (*δ.π.π.*, σ. 287 σημ. 38), ποὺ ἀποβλέπει μόνο στὸ ὕδατοςσημα ποὺ συμπίπτει μὲ Briquet ἀρ. 11979. Πβ. καὶ TURYN, *δ.π.π.*, σ. 195, ποὺ θεωρεῖ καὶ αὐτὸς κάπως προγενέστερο τὸν Vind. theol. gr. 88 ἀπ' τὸν Ambros. A. 139. sup. (γραμμένο τὸν Ὀκτ. τοῦ 1341), ἐπειδὴ διαπιστώνει, πέρα ἀπ' τὴν πολλὴ ὁμοιότητα στὸ ὕφος καὶ στὸν *ductus* τῆς γραφῆς τῶν δύο αὐτῶν κωδικῶν, κάποια διαφορὰ, ποὺ τὴν ἀποδίδει σὲ μεσολάβηση ἐνὸς διαστήματος στὸ χρόνο ἐκτέλεσεως τοῦ ἐνὸς καὶ τοῦ ἄλλου. Ἀλλὰ, γιὰ μᾶς, ἡ διαφορὰ αὐτὴ, ποὺ κρατᾷ τὸν Turyn ὡς τὸ τέλος καὶ σὲ ἀμφιβολία γιὰ τὸν ταυτισμὸ τοῦ γραφέα τῶν δύο κωδικῶν, εἶναι εὐεξήγητη, ἀνληφθῆ ὑπ' ὄψη, ὅτι ὁ Vind. ἐπιδεχόταν ἐλεύθερο γράψιμο μὲ ἀνετὴ καὶ ὄρθια στρογγυλόσχημη (λειτουργικὴ) γραφὴ, γιὰ τὴν περιέχει μόνο ἀπλά κείμενα (ἑμιλητικὰ καὶ ἀγιογραφικὰ), ἐνῶ ὁ Ambros. [γιὰ τὸν ὁποῖο βλ. TURYN, *δ.π.π.*, σ. 194-195 (ἔπου περιγραφή του καὶ βιβλιογραφία) καὶ Vol. II (Plates), Plate 158 (ἔπου πανομοιότυπο τοῦ φ. 132^v) καὶ Plate 252c (ἔπου πανομοιότυπο τοῦ φ. 301^v μὲ τὸ κωδικογραφικὸ σημεῖωμα)] εἶναι κώδικας μουσικῶν, ὅπου τὴ γραφὴ τοῦ Παδιάτη (ἀν κρίνουμε ἀπ' τὰ δεδομένα τοῦ φ. 132^v προσφερόντας στὸ πανομοιότυπο τοῦ Turyn [Plate 158]) τὴν ἔχει διαφοροποιήσει ὃχι ὁ παράγοντας «χρόνος», ὅπως νομίζει ὁ Turyn, ἀλλὰ ἀπλῶς ἡ ἀνάγκη νὰ συμπεριφεροῦνται ἀπέχοντας, ὅσο γίνεται λιγότερα, ὁ ἕνας ἀπ' τὸν ἄλλο (χωρὶς ὠστόσο καὶ νὰ συγχέονται τὰ στοιχεῖα τοῦ ἐνὸς μὲ τὰ στοιχεῖα τοῦ ἄλλου), ὁ καθεστὴς τοῦ κειμένου ποὺ ἔγραψε ὁ Παδιάτης μὲ τὸν ὑπερκειμένο κάθε φορὰ στίχο τῆς βυζαντινῆς στρογγυλῆς μουσικῆς γραφῆς, ποὺ σὲ δευτέρη φάση «...ἐπονήθη παρὰ τοῦ τιμωτ(ά)τ(ου) ἐν ἱερομονάχοις, κυρ(σῶ) Ἀθανασίου. [καὶ πνευματικῶν] κοῦ π(α)τρ(ὸ)ς μ(η)ν(ι) δ(ικ)τωμβρίω ἐν(δ)ικτιῶνος ἱ' ἐπὶ ἔτους ζῶν: ς'» (φ. 301^v). Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο στὸν Ambros. ἡ γραφὴ τοῦ Παδιάτη, ποὺ δὲν ἔχει, ὅπως δὲν ἔχουν καὶ ὅλες οἱ ἀνάλογες γραφῆς σὲ ἀσχετοὺς βυζαντινοὺς μουσικοὺς κώδικες, τονικὰ σημεῖα (ἢ ἄλλα στοιχεῖα τοῦ κειμένου γραμμένα πάνω ἀπ' τὸν στίχο, ἀφοῦ τὸ κείμενο, γιὰ νὰ συμβαδίξῃ μὲ τὰ μουσικὰ σημάδια, δὲν ἐπιδέχεται οὔτε συντομογραφίες οὔτε ἐπιτιμήσεις), γίνεται σκόπιμα ὃχι μόνο πιδ ἀπλωμένη (μὲ ἀραιότερα γράμματα), ἀλλὰ καὶ ἐλαφρὰ δεξιολιγνῆς (καὶ σ' αὐτὸ ἀκριβῶς ἐγκριεῖται ἡ διαφορὰ τῆς ἀπ' τὴ γραφὴ τοῦ Vindob.), γιὰ τὴν πλάγιασμα τοὺς τὰ γράμματα γίνονται κοντότερα καὶ μένει περισσότερος χώρος, γιὰ νὰ γραφοῦν ἐγγύτατα (χωρὶς καὶ νὰ ἀκουμποῦν ἀπάνω τους) τὰ μουσικὰ σημάδια. Τὴν ἀπόδειξη γιὰ τὴν ἀλήθεια τοῦ ἰσχυρισμοῦ μας τὴ δίνει ὁ τελευταῖος στίχος τοῦ φ. 132^v τοῦ Ambros., ὅπου, ἐπειδὴ δὲν ὑφίσταται ζήτημα χώρου, ἡ γραφὴ τοῦ Παδιάτη γίνεται ὄρθια καὶ εἶναι ἀπαράλλακτη μὲ τὴ γραφὴ του στὸν Vindob. Ἡ παράδειγμα εἶναι διδακτικὸ καὶ χρήσιμο γιὰ ὅσους θὰ τὴν νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ κωδικογράφους, ποὺ, ὅπως ὁ Λέων ὁ Παδιάτης, ἔχουν γράψῃ κώδικες καὶ κοινούς καὶ μουσικούς, καὶ ἐνδέχεται νὰ παρατηρήσουν διαφορὲς στὴ γραφὴ τοῦ κειμένου τῶν μουσικῶν κωδικῶν: οἱ διαφορὲς αὐτὲς δὲν σημαίνουν πάντοτε καὶ διαφορὰ ἡλικίας! Γιὰ τὴ χρονολόγησιν λοιπὸν τοῦ Vind. theol. gr. 88, ποὺ ἐμεῖς ὑποστηρίζουμε (± 1339 - ± 1344), ἀποφασιστικῆς σημασίας παράγοντας παραμένει σὲ τελευταία ἀνάλυση ἡ ἡλικία τοῦ Ambros. A. 139. sup., στιχηραρίου γραμμένου, ὅπως ἤδη ἀναφέραμε, τὸν Ὀκτώβριο (αμηνὶ δ(ικ)τωμβρίω) τοῦ 1341, ἀπ' τὸν Λέοντα τὸν Παδιάτη (ἐκτὸς ἀπ' τὸ φ. 302^r: πβ. TURYN, *δ.π.π.*, I, σ. 195) μὲ μουσικὰ σημάδια τοῦ ἱερομονάχου Ἀθανασίου καὶ πνευματικῶν πατρῶν,

τὸ σημείωμα τοῦ κωδικογράφου στὸ φ. 1r⁰⁵²] καὶ τοῦ Ambros. A. 139. sup.⁰⁵³. Ἦταν μάλιστα τότε⁰⁵⁴ τὴν ἢ πεποιθήσῃ του, ὅτι εἶναι σωστὴ ἢ προσγραφή αὐτῆ κι ὅτι ἐπιβάλλεται νὰ γίνῃ, ὥστε ἐξετάζοντας τὴν ἔνδειξη τοῦ κωδικογράφου, ποὺ βρίσκεται στὸ φ. 143v καὶ ποὺ ἤδη τὴν παραθέσαμε καὶ τὴ σχολιάσαμε (βλ. ἐδῶ, σ. 434 καὶ σημ. 038, σ. 436, 439 καὶ σημ. 048), πρότεινε νὰ θεωρηθῇ

ὅπως δηλώνεται στὸ φ. 301v (βλ. TURYN, δ.π.π., σ. 194 καὶ Vol. II, Plate 252c [ὅπου πανομοιότυπο τοῦ φ. 301v] καὶ Plate 158 [ὅπου πανομοιότυπο τοῦ φ. 132v] τὴν ἐξήγηση <λεζάντα> τοῦ ἐκδότῃ. Πβ. M. VOGEL und V. GARDTHAUSEN, *Die griechischen Schreiber des Mittelalters und der Renaissance*, Leipzig 1909 [= <φωτανατόπωση> Hildesheim 1966], σ. 11 καὶ 262, ὅπου σφαιρῆ ἢ χρονολογικὴ ἔνδειξη [1342]]. — Τὸ πανομοιότυπο τοῦ φ. 132v τοῦ Ambros., ποὺ παρέχει ὁ TURYN (δ.π.π., Plate 158), μᾶς ἐπέτρεψε νὰ συγκρίνομε τὰ δεδομένα του μὲ τὰ δεδομένα τοῦ Athen. (Bibl. Nation.) 884 (ποὺ εἶναι «Στιχηράριον τοῦ ἔλου ἐκαστοῦ»: Ἰω. ΣΑΚΚΕΛΙΩΝ καὶ Ἀλκ. Ἰ. ΣΑΚΚΕΛΙΩΝ, *Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος*, Ἐν Ἀθήναις 1892, σ. 159· πβ. VOGEL und GARDTHAUSEN, δ.π.π.) καὶ νὰ διαπιστώσομε ἀπ' τὴ σύγκριση αὐτῆ, γιὰ τὴν ὅποια ἰδιαίτερα βοήθουν τὰ μεικτὰ δεδομένα (μουσικῆς καὶ κοινῆς γραφῆς) τοῦ φ. 390v τοῦ Ἀθηναίου κώδικα [ὅπου καὶ τὸ ἔμμετρο σημείωμα τοῦ κωδικογράφου Ἀθανασιου [ποὺ τὸ παραθέτουσιν ὁ Ἰω. ΣΑΚΚΕΛΙΩΝ καὶ ὁ Ἀλκ. Ἰ. ΣΑΚΚΕΛΙΩΝ, δ.π.π.], πῶς καὶ τὸν Athen. 884 τὸν ἔχει γράφει ὁ Ἰδριος Ἀθανασιος «... ἔτους ζωμθ:—» (= 1 Σεπτ. 1340–31 Ἀύγ. 1341), δηλ. λίγῳ νωρίτερα ἀπὸ τότε ποὺ συνεργάστηκε μὲ τὸν Παδιάτη (Ἰουλ. 1341) γιὰ νὰ γράψουν τὸν Ambros. A. 139. sup. Ἀπ' τὴ διαπίστωση αὐτῆ προκύπτει, ὅτι κι ὁ Athen. 884, ποὺ προέρχεται ἀπ' τὴ μονὴ Δουσίκου τῆς Θεσσαλίας, γράφτηκε ἀσφαλῶς στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀν γίνῃ δεκτὴ ἡ χρονολόγησι καὶ τοῦ Vindob. theol. gr. 88 γύρω στὰ 1339–1344.

052. Πβ. BICK, δ.π.π. [βλ. σημ. 027], σ. 39, ὅπου ὀλόκληρο τὸ σημείωμα (:α' Ἐργαφῆ δὲ παρ' ἐμοῦ τοῦ εὐτελοῦς | ἱερέως καὶ ταβουλαρίου λέοντος τοῦ | παδιάτου ἢ παρούσα βιβλος, ἐν Κων[σταντινου]πόλ[ει]:»).

053. Γιὰ τὸν κώδικα αὐτὸν βλ. VOGEL und GARDTHAUSEN, δ.π.π., BICK, δ.π.π. [βλ. σημ. 027], σ. 40, WITTEK, *Scriptorium* 7, 1953, σ. (286–)287 σημ. 38, M. WITTEK, *Album de Paléographie grecque. Specimens d'écritures livresques du IIIe siècle avant J.C. au XVIIIe siècle, conservés dans des collections belges*, Gand 1967, σ. 24 (ἀρ. 31) καὶ κυρίως TURYN, δ.π.π. [βλ. σημ. 051], I, σσ. 194–195 καὶ τὴν ἐκεῖ πρόσθετη βιβλιογραφία, καὶ II, Plate 158 καὶ 252c. Πβ. κι ὅσα κ' ἐμεῖς προσθέτομε (ἐδῶ, στὴν σημ. 051). Τὸ κωδικογραφικὸν σημείωμα, ποὺ ὑπάρχει στὸ φ. 301v, ἔχει ἀκριβῶς ὡς ἐξῆς: ἴ ἐτελειώθη τὸ παρὸν στιχηράριον διὰ χειρὸς ἐμοῦ λέοντος ἱερέως | τοῦ Παδιάτου, καὶ ταβουλαρίου· ὁ δὲ τόνος καὶ ἡ τοῦ μέλους | κατάρτισις, ἐπονήθη παρὰ τοῦ τιμωτ(ά)τ(ου) ἐν ἱερομονάχοις, κωρ(οῦ) Ἀθανασίου. | καὶ πνευματικοῦ π(ατ)ρ(ὸ)ς· μη(ν)ὶ ὀκτωμβρίῳ ἐν(δικτιῶνος) ἴ. ἐπὶ ἔτους ζων:ἴ (πβ. πανομοιότυπο [TURYN, δ.π.π., II, Plate 252c] καὶ μεταγραφή του ἀπ' τὸν TURYN [δ.π.π., I, σ. 194], ὁ ὁποῖος ἀγνοώντας τὴν ὑπαρξὴ τοῦ τύπου «Ἰοκτώμβριος» στὴ Νεοελληνικὴ «διορθώνει» τὸν συγγραφέα ἐκδίδοντας «...ὀκτω[μ]βρίω...»).

054. Ἀργότερα (1967) ὁ Wittek ἀνομολόγησε, πῶς ἦταν πιά λιγώτερο βέβαιος γιὰ τὴν ἀνάγκη μιᾶς τέτοιας προσγραφῆς τοῦ Brux. 18967 [καὶ τοῦτο κατὰ λογικὴ ἐπέκταση σημαίνει: καὶ τοῦ ἀδελφοῦ] κώδικα Marc. gr. 467] στὸν Λέοντα τὸν Παδιάτη. Βλ. M. WITTEK, *Album...*, δ.π.π. [βλ. σημ. 053]. Πβ. TURYN, *Dated Greek Manuscripts...*, δ.π.π. [βλ. σημ. 051], I, σ. 195.

ἢ ἔνδειξη αὐτῆ «comme reproduite d'après la source de U», δηλαδή ὡς ἔνδειξη προερχόμενη ἀπὸ ἀντιγραφή (*subscriptio coriata*), ἐνῶ στὸ ἄλλο σημείωμα τοῦ ἴδιου γραφέα στὸν ἴδιο κώδικα (φ. 336v) μὲ γραφὴ συμπληρωματῶδη, ὅπου τὸ ὄνομα ἀκριβῶς τοῦ γραφέα ἔχει διαγραφῆ σκεπασμένο σκόπιμα μὲ μελάνι, πρότεινε νὰ ἀποκατασταθῇ τὸ ὄνομα τοῦ Παδιάτη (: ἴ ἐγράφησαν τὰ παρόντα ἐπὶ τὰ δράματα τοῦ σοφοκλέους διὰ χειρὸς ἐμοῦ [λέοντος] τοῦ [παδιάτου] καὶ ἐτελειώθησαν κατὰ μῆνα ὀκτώβριον τῆς δεκάτης ἰνδικτιῶνος.)⁰⁵⁵. Λαμβάνοντας ἐξ ἄλλου ὑπ' ὄψη τὴ χρονολογικὴ αὐτὴν ἔνδειξη τοῦ φ. 336v καὶ τὴν ὑπαρξὴ, στὸ χαρτὶ τοῦ κώδικα, ὑδατοσήμου, ποὺ συμπίπτει μὲ Briquet ἀρ. 12005 καὶ ποὺ μαρτυρεῖται στὴν Ἰταλία, ἀνάμεσα στὰ 1305 καὶ στὰ 1317, χρονολογεῖ τὸν Marc. gr. 467 στὰ 1311⁰⁵⁶. Ὁ Turyn⁰⁵⁷ νομίζει, ὅτι τόσο ἡ προσγραφή στὸν Παδιάτη, ὅσο κ' ἡ χρονολόγησι τοῦ Marc. gr. 467 ἀπ' τὸν Wittek στὰ 1311 εἶναι μᾶλλον ἀμφίβολες, παραπέμποντας σχετικὰ καὶ στὸν Turyn, *Harvard Studies in Classical Philology* 63 (1958) σ. 170 σημ. 21. Ἀλλὰ (ἄσχετα μὲ τὸ ὅτι σήμερα ἀναγνωρίζομε στὴ γραφὴ, τόσο τοῦ κώδικα, ὅσο καὶ τῶν κωδικογραφικῶν σημειωμάτων του, ἀδιαφιλονίκητα πιά τὴ γραφὴ τοῦ ἀκραλαϊνικοῦ) Θεοκτίστου, ἀφοῦ τὴ βρίσκουμε ἀπαράλλακτη καὶ σὲ ἄλλους πέντε κώδικες), δὲν πρόσεξε καὶ δὲν σκέφτηκε ὁ Wittek (προσγράφοντας τὸν Marc. gr. 467 στὸν Παδιάτη καὶ χρονολογώντας τον στὰ 1311, δηλ. 30 ὀλόκληρα χρόνια πρὶν ἀπ' τὸν Ambros. A. 139. sup.), ὅτι ἀποκλείεται τὸ ἴδιο ἄτομο νὰ γράφῃ τὸν σωστὸ (λόγιο) τύπο «ὀκτώβριον» σὲ νεαρὴ ἡλικία⁰⁵⁸, καὶ μετὰ ἀπὸ 30 χρόνια νὰ γράφῃ «μη(ν)ὶ ὀκτωμβρίῳ» (Ambros. A. 139. sup., φ. 301v [βλ. σημ. 053]). Δίκαια λοιπὸν κι ὁ A. Turyn († 26.8.1981) ἀμφέβαλλε καὶ γιὰ τὸν ταυτισμὸ καὶ γιὰ τὴ χρονολόγησι τοῦ Marc. gr. 467 τὸν Ἰοκτώβριον τοῦ 1311. Ἦταν ὅμως καὶ γι' ἄλλο λόγο ἐξ ἀρχῆς ἄστοχη καὶ αὐθαίρετη ἢ ἀποκατάστασι τοῦ ὀνόματος «[λέοντος] τοῦ [παδιάτου]» στὸ κωδικογραφικὸν σημείωμα τοῦ φ. 336v τοῦ Marc. gr. 467, ἀφοῦ στὴ θέση τῶν δύο λέξεων, ποὺ ἔχουν διαγραφῆ, διακρίνονται ἀκόμα στὴν ἀρχὴ μὲν τῆς πρώτης τὸ γράμμα θ (κι αὐτὸ κάνει ἀναγκαιὰ τὴν ἀποκατάστασι τοῦ ὀνόματος θ[εοκτίστ]ς), στὸ τέλος δὲ τῆς δευτέρας, ὑπεργεγραμμένο καὶ συνεχόμενο μὲ ἄλλο, ποὺ δὲν διαγινώσκεται, τὸ γράμμα ς (= ου), καὶ κάτω ἀπ' αὐτὸ σημεῖα διαλυτικὰ (·) μὲ παράπλευρη δεξιὰ τους μιὰ ὀξεῖα (·')⁰⁵⁹, ποὺ ὑποδηλώνουν τὴν ὑπαρξὴ λέ-

055. WITTEK, *Scriptorium* 7, 1953, σ. 287 σημ. 38.

056. WITTEK, *Scriptorium*, δ.π.π. καὶ σ. 297 (Addenda, σὲ P. 287, n. 38) καὶ *Scriptorium* 10, 1956, σ. 273.

057. TURYN, δ.π.π. [βλ. σημ. 054].

058. Βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου π ἰ ν α κ α ΕΓ', ὅπου φωτογραφικὸ πανομοιότυπο τοῦ φ. 336v τοῦ Marc. gr. 467 μὲ τὸ σημείωμα τοῦ κωδικογράφου.

059. Βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου π ἰ ν α κ α ΕΓ', ποὺ τὸν ὑποδείξαμε καὶ στὴν σημ. 058.

ξεως που έληγε ή σε -is ή σε -i [τ]ς ή σε -i[ς]ς (λέξεως δηλ. που μπορούσε να είναι μια από τις λέξεις, π.χ., αναξίς, λευτίς, ελαχίς ή οποιαδήποτε άλλη με τις ίδιες καταλήξεις, όχι όμως και ή λ. παθιάς). Έμεις, αναγνωρίζοντας ως γραφέα του κώδικα τον «κραλαϊνικό» Θεοκτίστο, όπως αναμφισβήτητα προκύπτει όχι μόνο απ' την απόλυτη σύμπτωση της γραφής, αλλά και απ' τη ρητή μαρτυρία του ονόματός του στο κωδικογραφικό σημείωμα του φ. 143^v, και λαμβάνοντας υπ' όψη, ότι τόσο οι τέσσερις κραλαϊνικοί κώδικες (που βέβαια δεν απέχουν χρονικά πολύ ο ένας απ' τον άλλο, άλλ' ασφαλώς διαδέχτηκαν άμεσα ο ένας τον άλλο, με πρώτο στη σειρά τον Vind. theol. gr. 132, δεύτερο τον Vind. hist. gr. 66, τρίτο τον Vind. theol. gr. 138⁰⁶⁰ και ύστατο τον Βαρλααμιτικό 151), όσο κι ο Bruxell. 18967 *ανάγονται* στους γύρω στα 1340 χρόνους, νομίζουμε πως δεν άστοχοϋμε δεχόμενοι, ότι ο Όκτώβριος «της δεκάτης Ινδικτιώνος», που σημειώνει ο γραφέας του Marc. gr. 467 (φ. 336^v) ως τον μήνα κατά τον οποίο έγραψε (ή, σωστότερα, τελείωσε) τον κώδικα, είναι ο Ό κ τ ώ β ρ ι ο ς όχι του 1311, αλλά τ ο υ 1 3 4 1. Και τ ό έτος αυτό (κι όχι τ ό 1311, όπως υποθέτει ο M. Wittek⁰⁶¹) συνιστά terminus ante quem για τή σύνταξη της «εκδόσεως» *π, για τήν οποία κάναμε έδώ και πρωτότερα λόγο⁰⁶².

Για τήν χρονολόγηση του Marc. gr. 467 στα 1341 συνηγορούν, όπως νομίζουμε, και τ ά έξής: Τά 336 φύλλα του κώδικα είναι από χαρτί δυτικό με ύδατόσημο, που έχει διαπιστωθ⁰⁶³, ότι συμπίπτει, όπως ήδη έχουμε αναφέρει⁰⁶⁴, με Briquet άρ. 12005 και που μαρτυρείται στην Ίταλία ανάμεσα στα 1305 και στα 1317. Τό χαρτί αυτό, άσχετα με τ ό αν είναι καλής ή κακής ποιότητας (και υποθέτουμε πως είναι και κακής ποιότητας, χωρίς αυτό να μπορούμε και να τ ό βεβαιώσουμε, αφού τ ό χειρόγραφο τ ό γνωρίζουμε μόνο απ' τόν έλεγχο τών δεδομένων μικροταινίας φωτογραφικής κι όχι κι από αυτόφία), βέβαιο είναι πως χρησιμοποιήθηκε για γράψιμο απ' τόν Θεοκτίστο, όταν πιά ήταν πολυκαιρισμένο και είχε αρχίσει να γίνεται ακατάλ-

060. Τήν από μια και μόνη έντολη σύγχρονη προέλευση τών τριών κραλαϊνικών Βιενναίων κωδικών τήν αναγνώρισε πρώτος ο BICK, δ.π.π. [βλ. σημ. 027], σ. 66. Σύμφωνοι σ' αυτό είναι κ' οι νεότεροι έρευνητές. Πβ. Έλένη Α. ΚΑΚΟΥΛΙΔΗ, δ.π.π. [βλ. σημ. 029], σσ. 20 και 21, και HUNGER-KRESTEN, δ.π.π. [βλ. σημ. 032], σ. 187 και σημ. 2 (= HUNGER) και σ. 210, 234 και 235 (= KRESTEN). Βλ. και έδώ, σ. 430 και σημ. 027. Τήν υπόθεση για σύγχρονη προέλευση τήν ενισχύει κ' ή παρατήρηση του HUNGER (δ.π.π., σ. 199), ότι ένα απ' τ ά συμπληρωματικά χέρια τών κραλαϊνικών Βιενναίων κωδικών («m 5») τ ό βρίσκουμε τόσο στον Hist. gr. 66 (φ. 44^r και τίτλος σ τ ό 1^r) όσο και στον Theol. gr. 138 (φ. 89^v-90^v).

061. *Scriptorium* 7, 1953, σ. 297 (Addenda, σέ P. 287, n. 38) και *Scriptorium* 10, 1956, σ. 273.

062. Βλ. έδώ, σ. 435 και σημ. 041.

063. Πβ. WITTEK, *Scriptorium* 7, 1953, σ. 297 (Addenda, σέ P. 287, n. 38) και *Scriptorium* 10, 1956, σ. 273.

064. Βλ. έδώ, σ. 443.

ληλο για τέτοια χρήση. Η κακή κατάστασή του έχει επηρεάσει όχι μόνο τήν καλλιγραφία και τ ό μέγεθος τών γραμμάτων του Θεοκτίστου (που αναγκάζοταν να τ ά μεγαλώνη, όπου συναντούσε δυσκολία για στρωτό γράψιμο), αλλά και τήν πορεία τής ίδιας τής γραφής, εκεί που ο ίδιος ή πρόβλεπε πως τ ό μελάνι θα διαπότιζε τ ό χαρτί ή και διαπίστωνε πως τ ό είχε ήδη διαποτίσει κ' είχε κάνει ακατάλληλη για γράψιμο τή δεύτερη σελίδα του φύλλου. Αυτό εξηγεί, γιατί, χωρίς να υπάρχει χάσμα στο κείμενο, έμειναν άγραφα τ ά φύλλα 11^v και 12^v ή γράφτηκαν μόνο ως ένα σημείο στο επάνω μέρος τους τ ά φύλλα 5^v (με 11 στίχους) και 14^v (με 8 μόνο στίχους). Αν αποδώσουμε τήν παρουσία τών άγραφων ή μισογραμμένων τούτων φύλλων όχι τόσο στην κακή κατάσταση, όσο σε κακή απ' τήν αρχή ποιότητα του χαρτιού τους, τότε δεν εξηγείται, γιατί δεν έμειναν άγραφα στη δεύτερη σελίδα τους όλα τ ά φύλλα του κώδικα. Άκριβώς ο περιορισμός του φαινομένου τών άγραφων φύλλων στις πιό πάνω τέσσερις περιπτώσεις, οι οποίες άφορούν σε φύλλα που ανήκουν σε δύο συνεχόμενα «τετράδια» (σε δύο δηλ. οκτάφυλλα), εξηγείται, αν δεχτούμε πως οι δύο κόλλες, πριν απ' τ ό δίπλωμά τους που τις έκανε οκτάφυλλες, ήσαν οι πρώτες σε μια δέσμη (κυλινδρική) ή σε μια επάλληλη σειρά από κόλλες που έμειναν για χρόνια αποθηκευμένες κι άχρησιμοποίητες και που γι' αυτό αλλοιώθηκαν ποιοτικά απ' τήν πολυκαιρία περισσότερο απ' τις άλλες.

Ο Bruxellensis 18967 αναγνωρίστηκε από έμας ως κώδικας του «κραλαϊνικού» Θεοκτίστου από δείγμα τής γραφής του, καθώς συναντήσαμε φωτογραφικό πανομοιότυπο του φύλλου του 249^v σε δημοσίευμα (λευκωμα) του Wittek, που ήδη τ ό έχουμε αναφέρει⁰⁶⁵. Εκεί ο Wittek, αναγράφοντας τόν κώδικα με τις ένδείξεις «XIVe s. (c. a. 1330). — Papier occidental, 29,8 cm. x 21,2 cm.⁰⁶⁶...», παραθέτει και τή σχετική βιβλιογραφία⁰⁶⁷, τής οποίας ο έλεγχος μάς οδήγησε στην αναγνώριση και του Marc. gr. 467 ως κώδικα «άδελφού» του Bruxellensis⁰⁶⁸. Η μελέτη του Bruxell. 18967 με τή βοήθεια φωτογραφικής μικροταινίας του (πβ. έδώ, σ. 434) μάς επέτρεψε να βεβαιωθούμε, ότι πραγματικά κι ο κώδικας αυτός έχει γραφτ^ή απ' τόν «κραλαϊνικό» Θεοκτίστο, εκτός απ' τ ό κείμενο τών φύλλων 184^v (απ' τόν 4ο στίχο και πέρα), 185^r και 185^v (μέχρι και τόν 4ο στίχο), όπου όλοφάνερα έχουμε διαφορετική

065. M. WITTEK, *Album de Paléographie grecque...*, δ.π.π. [βλ. σημ. 053], planche 31. Τόν πίνακα αυτόν τόν παρέβλεψε ο H. HUNGER, που όστόσο παραπέμπει στο λευκωμα έτούτο (για τούς πίνακες 20 και 23 του Wittek) στις σελίδες αντίστοιχα 197 και 198 τής αναφερμένης [βλ. σημ. 032 (1980)] μελέτης του.

066. Ο ίδιος ο WITTEK σε προγενέστερο δημοσίευσμά του (*Scriptorium* 7, 1953, σ. 286 σημ. 38) μάς δίνει διαστάσεις «296 x 210 mm.».

067. WITTEK, *Album...*, δ.π.π. [βλ. σημ. 065], σσ. 23-24 (άρ. 31).

068. Βλ. και όσα προηγουμένως είπαμε, αναφερόμενοι ειδικότερα στον Marc. gr. 467.

γραφή, που όφειλεται άσφαλώς σε συμμοναστή του Θεοκτίστου⁰⁶⁹. 'Ο τελευταίος στίχος του κειμένου στα φφ. 94^v, 95^v, 114^v (μερικώς), 188^v, 319^v (μερικώς), 378^r (μερικώς), 413^r (μερικώς), 427^r, 439^v (μερικώς), καθώς κ' οι περισσότερες άπ' τις επιγραφές των ιδιαίτερων έργων άπ' τα «'Ηθικά» του Πλουτάρχου, που έμπεριέχονται στον κώδικα⁰⁷⁰, έχουν γραφτή με τη γνωστή συμπληρωματώδη γραφή του Θεοκτίστου, που τη συναντάμε και στους άλλους κώδικές του.

Το κείμενο στον κώδικα είναι γραμμένο σε (μονόστηλες) σελίδες, κι ό άριθμός των στίχων άπό σελίδα σε σελίδα κυμαίνεται άπό 17 μέχρι 26. Ένδεικτικά σημειώνουμε τα εξής παραδείγματα: [στίχοι] 17 ([φφ.] 440^r, 444^r) / 18 (217^v, 406^r, 408^r) / 19 (16^r, 106^v, 195^v κ. άλλου) / 20 (10^v-11^v, 14^v-15^v, 16^v κ.ά.) / 21 (7^v, 8^v-10^r, 12^v κ.ά.) / 22 (1^v, 4^v-5^v, 6^v-7^r, 12^r κ.ά.) / 23 (2^r-4^r, 6^r, 30^v κ.ά.) / 24 (83^r, 102^r, 104^v, 112^r κ.ά.) / 25 (123^v, 129^v, 130^r-131^r, 137^r κ.ά.) / 26 (146^v, 154^r, 392^r). — Λευκά (χωρίς χάσμα στο κείμενο) άφέθηκαν τα φύλλα 120^v, 154^v, 175^v, 215^v, 235^v, 256^v, 289^v, 305^v, 329^v, 353^v, 388^v, 391^v, 403^v, 405^v, 440^v και 443^v.

'Η άριθμηση των φύλλων (άπό μεταγενέστερο χέρι με άραβικούς άριθμούς) σε μερικά σημεία δέν είναι σωστή: 'Ο άρ. 167 σημειώθηκε και στο φ. 166. 'Η άριθμηση πηδάει (χωρίς χάσμα στο κείμενο) άπ' τον άρ. 210 στον άρ. 212 κι άπ' τον 265 στον 267. Οι άρ. 348 και 362 έχουν τεθή ό καθένας σε δυό συνεχόμενα φύλλα.

Τό χαρτί του Bruxellensis 18967 είναι, όπως και του Marc. gr. 467, δυτικό, με υδατόσημα⁰⁷¹, που συμπίπτουν με Briquet άρ. 8312 (που μαρτυρείται σε χρήση στα 1339) και Briquet άρ. 11979 (που μαρτυρείται στην 'Ιταλία στα 1311-1327 κι άργότερα στα 1339, και στην Κωνσταντινούπολη με τον Vindob. theol. gr. 88 τό έτος που τον έγραψε ό Λέων ό Παδιάτης [για μās, γύρω στα 1339-1344⁰⁷²]). 'Αβίαστα, λοιπόν, ό Bruxellensis 18967 μπορεί να χρονολογηθή, όπως πιστεύουμε, στους γύρω στα 1339-1344 χρόνια, και μάλλον προς τα τέλη, παρά προς τις άρχές αυτής της έξαετίας. Τη χρονολόγηση αυτή την ύπαγορεύει και ή πεποιθήσή μας πώς ή πληθώρα των σελίδων (16 συνολικά), που άφέθηκαν λευκές χωρίς να ύπάρχη χάσμα στο κείμενο (φαινόμενο που τό συναντήσαμε σε μικρότερη έκταση και στον Marc. gr. 467, όπου έχουμε 2 σελίδες λευκές και 2 μισογραμμένες με στίχους πολυ

069. Βλ. τον έκτος κειμένου πίνακα ΕΖ', όπου φωτογραφικό πανομοιότυπο των φφ. 184^v-185^r με τη γραφή του συνεργάτη του Θεοκτίστου. 'Ο συνεργάτης αυτός είναι άσχετος μ' εκείνους που είχε ό Θεοκτίστος στους Βιενναίους κώδικές του (πβ. HUNGER, δ.π.π., σ. 199 και Abb. 10, 11 και 12).

070. Τέτοιες επιγραφές συναντάμε π.χ. στα φφ. 18^v, 24^r, 30^r, 40^v, 56^r, 93^r, 108^v, 132^v, 147^v, 149^v, 195^v, 224^v, 249^v, 276^v, 283^v κ. άλλου.

071. Για τα υδατόσημα του Bruxellensis 18967 στηριζόμαστε στις ειδήσεις και τις ενδείξεις του WITTEK (*Scriptorium* 7, 1953, σ. 286-287).

072. Για την ηλικία του Vindob. theol. gr. 88 βλ. κι όσα διεξοδικότερα είπαμε έδω, στη σ. 051.

άραιούς⁰⁷³), όφείλεται αποκλειστικά και μόνο στην κακή κατάσταση του χαρτιού (κι όχι τόσο στην κακή έξ αρχής ποιότητά του, που κι αυτή είναι [για τον Brux.] ρητά βεβαιωμένη⁰⁷⁴). Κι όταν λέμε 'κακή κατάσταση', εννοούμε, ότι τό χαρτί αυτό παρέμεινε μερικά τουλάχιστον χρόνια άποθηκευμένο, προτού να χρησιμοποιηθή, και δέν πέρασε κατ' ευνόχια άπ' την παραγωγή στην κατανάλωση. 'Υπάρχουν στον Brux. σελίδες πολυ κακογραμμένες, που μιλάνε μόνες τους πώς γράφτηκαν σε χαρτί πολυκαιρισμένο και σχεδόν άκατάλληλο πια για γράψιμο⁰⁷⁵. Σε σύγκριση με τό χαρτί του Marc. gr. 467 τό χαρτί του Brux. άποδεικνύεται, ότι βρισκόταν, όταν γράφτηκε, σε κατάσταση πολυ χειρότερη, γιατί εκείνο ήταν μόνο πολυκαιρισμένο, ενώ έτούτο του Brux. τό είχε πειράξει επιπρόσθετα κι ή ύγρασία. Και είναι πολυ εύγλωτο τό παράδειγμα των φύλλων 24^v και 106^v, όπου τό γράψιμο σταματάει πριν άπ' τό τέλος των στίχων κι ή γραμμένη επιφάνεια των σελίδων αυτών δέν τετραγωνίζεται (όπως παντού άλλου), γιατί ή γραφίδα του Θεοκτίστου έφτασε μόνο μέχρι εκεί, όπου τα ίχνη της ύγρασίας του έδειχναν πώς δέν έπρεπε να προχωρήσει περισσότερο⁰⁷⁶. Τόν ανασταλτικό ρόλο της ύγρασίας στην έφραση του Θεοκτίστου για καλλιγραφία κι άνεμπόδιση πορεία της γραφής μās σελίδας τον καταλαβαίνουμε, όπου συναντάμε σελίδες με λιγώτερους στίχους και με γράμματα μεγαλύτερα άπ' τα κανονικά του. 'Όπου όμως ή κατάσταση του χαρτιού τον βοηθούσε, ή γραφή του κωδικογράφου μας ξαναβρίσκει την κομψότητά της και μās πείθει, πώς μόνο ή άθλια κατάσταση του πολυκαιρισμένου χαρτιού φταίει για την περιπτωσιακή «κακογραφία» του και πώς ό ίδιος διέθετε άκόμα σταθερό χέρι και γερό μάτι.

Στους τρεις Βιενναίους «κραλαινικούς» κώδικες ό Η. H u n g e r παρατήρησε και μερικές γραμματομορφικές «υπερβάσεις» (Exzesse), που τις περιγράφει με κάθε λεπτομέρεια⁰⁷⁷. Πρόκειται για υπέρμετρες επιμηκύνσεις (στο κάτω έλεύθερο περιθώριο της σελίδας) των σκελών των γραμμάτων φ, ν, κ(αι) [σε

073. Βλ. έδω, σ. 445.

074. «Kräftiges, schlecht geglättetes Papier verschiedener Sorten mit Wasserzeichen...» δηλώνει για τό χαρτί του Brux. ό WITTEK (δ.π.π. [βλ. σημ. 071], σ. 286 σημ. 38) επαναλαμβάνοντας φράση του ВИСК (δ.π.π. [βλ. σημ. 027], σ. 39) χρησιμοποιημένη για τον Vindob. theol. gr. 88 [πβ. έδω σημ. 051, όπου ό λόγος για τον Vind.], για να υποστηρίξει (ό Wittke) άπ' την ομοιότητα και του χαρτιού του Brux. και του Vind. την δήθεν κοινή τους προέλευση άπ' τον κωδικογράφο Λέοντα τον Παδιάτη.

075. Τέτοιες σελίδες συναντάμε π.χ. στα φφ. 405^r [ή σελίδα του φ. 405^v λευκή], 406^r [μελάκι που διαχέεται, στίχοι 18 άραιοι], 408^r [στίχοι 18 άραιογράμματα], 440^r [στίχοι 17/18] κ. άλλες. Πβ. τον έκτος κειμένου πίνακα ΕΗ', όπου φωτογραφικό πανομοιότυπο των φφ. 439^v-440^r του Brux. με δείγμα καλογραμμένης (φ. 439^v) και κακογραμμένης σελίδας (φ. 440^r) άπ' τον «κραλαινικό» Θεοκτίστο. 'Η διαφορά όφειλεται στην κακή κατάσταση του χαρτιού του φ. 440^r.

076. Βλ. τον έκτος κειμένου πίνακα ΕΘ', όπου φωτογραφικό πανομοιότυπο των φφ. 106^v-107^r με φανερά τα ίχνη της ύγρασίας (στο φ. 106^v), έξ αιτίας της οποίας τό γράψιμο σταματάει πριν άπ' τό τέλος των στίχων.

077. 'Ο.π.π. [βλ. σημ. 032] (1980), σσ. 189/190 και σημ. 6 και Εικ. [Abb.] 7.

συντομογραφία], λ, μ, ξ και ρ, σκελών πού μερικές φορές ὁ Θεόκτιστος παρεκτείνοντάς τα ἀκόμα περισσότερο κάτω ἀπὸ ἄλλα ἐνδιάμεσα γράμματα τοῦ (τελευταίου πάντοτε) στίχου τὰ συνδέει (ἓνα ζευγὸς κάθε φορά) σὰν μὲ σχοινί. Ὅλα τὰ παραδείγματα, πού ἀναφέρει ὁ Hunger, τὰ ξαναβρίσκουμε στὸν Bruxellensis 18967, πού μάλιστα περιλαμβάνει καὶ περιπτώσεις γραμμάτων ἀνεπισήμαντες στοὺς «κραλαϊνικούς» Βιενναίους κώδικες⁰⁷⁸. Μεμονωμένες περιπτώσεις ἀζευγάρωτων γραμμάτων, πού παρουσιάζουν ἀπλῶς ὑπέρμετρες ἐπιμηκύνσεις τῶν σκελῶν τους, βρίσκουμε καὶ στὸν Βαρλααμιτικὸ 151, καθὼς καὶ στὸν Marc. gr. 467, ἐκεῖνο ὅμως πού εἶναι ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρον εἶναι, ὅτι μόνον στὸν Brux. καὶ στὸν Marc. συναντᾶμε (στὸν τελευταῖο πάντοτε στίχο τῆς σελίδας) σύνδετα (κάθετα γραμμένα) σχήματα (δύο, τρία ἢ καὶ τέσσερα) τοῦ γράμματος φ⁰⁷⁹. Ἡ τολμηρὴ αὐτὴ γραμματομορφικὴ καινοτομία τοῦ Θεοκτίστου, πού δὲν τὴν εἶχε, ὅπως φαίνεται, ἐπινοήσει ἀκόμα, τότε πού ἔγραφε τοὺς «κραλαϊνικούς» κώδικές του, συνιστᾶ γιὰ μᾶς ἰσχυρὴ ἔνδειξη, ὅτι ὁ Marc. gr. 467 καὶ ὁ Brux. 18967 εἶναι νεωτερικώτεροι γραφοτεχνικὰ (δηλ. μεταγενέστεροι) ἀπ' τοὺς «κραλαϊνικούς» κώδικες.

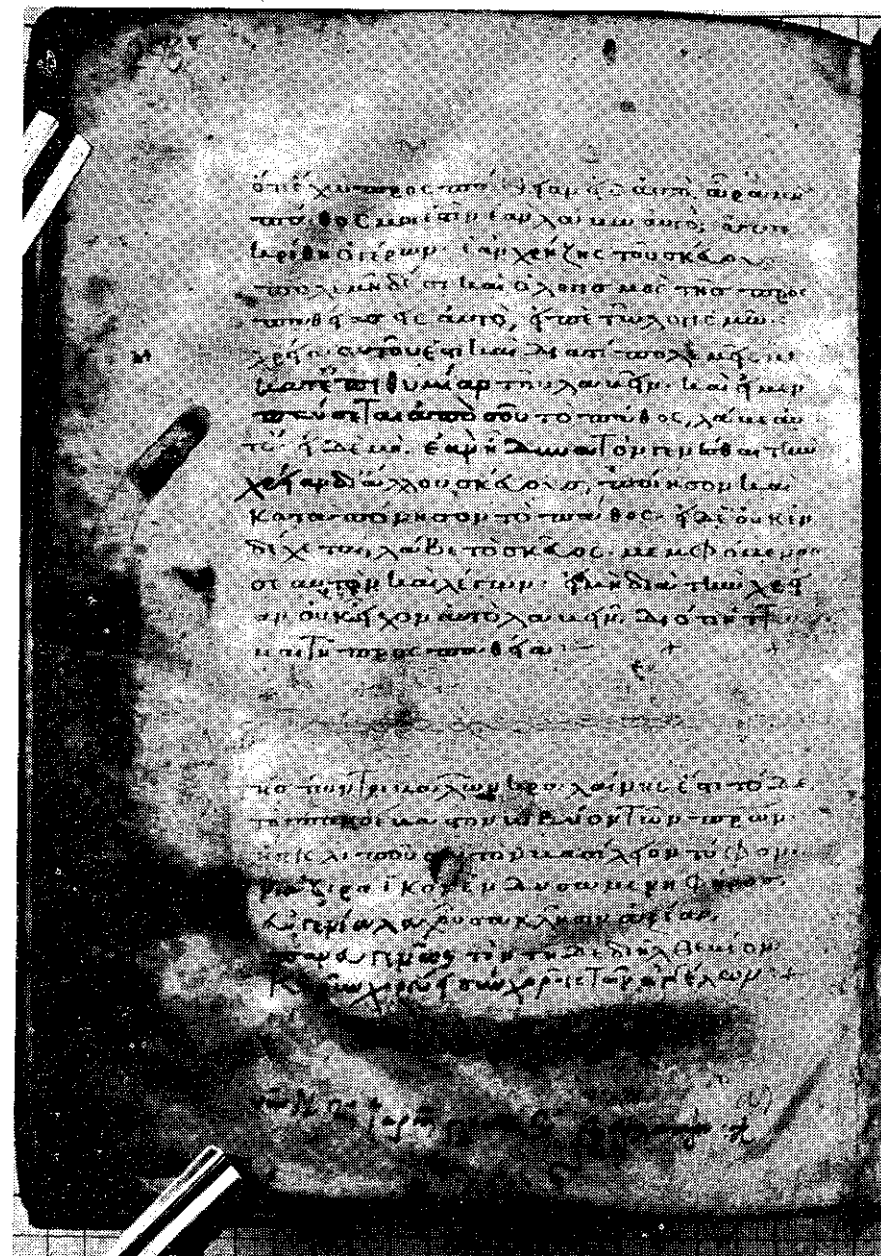
Ἐκτὸς ἀπ' τὰ χειρόγραφα, πού ἐξετάσαμε ὡς τώρα, ὁ H. Hunger καὶ ὁ O. Kresten συνεξέτασαν (μὲ τάση νὰ τὸν προσγράψουν στὸν «κραλαϊνικὸ» Θεόκτιστο) καὶ τὸν κώδικα 539 τῆς Μονῆς τῆς Μεταμορφώσεως τῶν Μετεώρων⁰⁸⁰ στηριζόμενοι στὰ δεδομένα τῆς περιγραφῆς τοῦ N. A. Βέη⁰⁸¹ καὶ φωτογραφικοῦ πανομοιοτύπου τῶν φύλλων του 390^v-391^r (δ.π.π., πίν. LV), «ὅπου καὶ τὸ σημεῖωμα τοῦ κωδικογράφου Θεοκτίστου (ΙΔ' αἰ.)». Ἐμεῖς ἔχοντας ἐξετάσει ἀπὸ αὐτοφία τὸν κώδικα, θεωροῦμε ἀβάσιμον κάθε συσχετισμὸ του μὲ τὸν «κραλαϊνικὸ» Θεόκτιστο, ὄχι μόνον γιὰτὴν ἡ γραφὴ εἶναι ὀλότελα διαφορετικὴ, ἀλλὰ καὶ γιὰτὴν ὁ Θεόκτιστος τοῦ κώδικα 539 τῆς Μεταμορφώσεως εἶχε χρονολογήσει τὸ

078. Πβ. Brux. 381^v: ζ / 410^r: κ / 384^r, 426^v, 427^v: κ(αι) [σὲ συντομογραφία] / 384^r, 426^v: λ / 387^r, 410^r, 413^r, 429^r, 433^r, 434^r: ν / 403^r, 432^v: ξ / 374^v, 384^r, 388^r: ρ / 427: ρθ [σύνδετα] / 374^v: τ(αι) [σὲ συντομογραφία] / 27^v, 32^v, 344^r, 355^v, 425^r, 446^r: φ / 434^r: φη [σύνδετα] / 425^v: φθ [σύνδετα] / 426^v: φί [σύνδετα] / 432^v: φν [σύνδετα] / 416^v, 427^v, 433^v, 442^v: φφ [σύνδετα] / 378^r: χ /.

079. Marc. 37^r: φφ [σύνδετα κάθετα] / Brux. 319^v, 407^r, 410^r: φφφ [σύνδετα κάθετα] / Marc. 78^v: φφφφ [σύνδετα κάθετα]. — Στὸν Brux. 431^r συναντᾶμε καὶ φ μακρόβουρο σύνδετο μὲ ὑπερκειμένο φ τοῦ προηγούμενου (προτελευταίου) στίχου. Βλ. τὸν ἐκτὸς κειμένου πίνακα Ο', ὅπου φωτογραφικὸ πανομοιοτύπο τῶν φύλλων 78^v τοῦ Marc. καὶ 431^r τοῦ Bruxell., στὰ ὁποῖα συναντᾶμε δύο τέτοιες περιπτώσεις χρήσεως σύνδετων σχημάτων τοῦ γράμματος φ.

080. H. HUNGER-O. KRESTEN, δ.π.π. [βλ. σημ. 032] (1980), σσ. 195 (= HUNGER), 234-235 καὶ σημ. 148 (= KRESTEN).

081. N.A. ΒΕΗ, *Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων*, Τόμος Α' (Ἀθήναι 1967), σσ. 530-533, ἀρ. κώδ. 539.

Τὸ φ. 296^v τοῦ Βαρλααμιτικοῦ κώδικα 151 (Βλ. σ. 426 καὶ σημ. 021, σ. 428 καὶ σημ. 025 καὶ σ. 439 καὶ σημ. 048).

κμερ αὐτοσκοπιῶν τ' μενεροχίωφ
 τριμ τ' μετ' αὐτ' μαλ' ἀλγερῶν
 πρὶ γὰρ
 τ' τ' παθῶν τ'

πρὸς τὸν ἀποστόλῃ πρὸς τὸν
 τὸν τ' θ' φ' κ' αὐτὸν τ' πρὸς τὸν
 οὐδὲ τ' αὐτὸν τ' πρὸς τὸν
 ΘΥ τὸ αὐτὸν τ' πρὸς τὸν θεοκλίτου

Τὸ φ. 148ν τοῦ κώδ. Marc. gr. 467 (Bl. σ. 434 καὶ σσημ. 038).

ἀλλ' οὐκ ἀποσκοπιῶν τ' μενεροχίωφ
 τριμ τ' μετ' αὐτ' μαλ' ἀλγερῶν
 πρὶ γὰρ
 τ' τ' παθῶν τ'

οὐδὲ τ' αὐτὸν τ' πρὸς τὸν
 ΘΥ τὸ αὐτὸν τ' πρὸς τὸν θεοκλίτου

οὐδὲ τ' αὐτὸν τ' πρὸς τὸν
 ΘΥ τὸ αὐτὸν τ' πρὸς τὸν θεοκλίτου

οὐδὲ τ' αὐτὸν τ' πρὸς τὸν
 ΘΥ τὸ αὐτὸν τ' πρὸς τὸν θεοκλίτου

οὐδὲ τ' αὐτὸν τ' πρὸς τὸν
 ΘΥ τὸ αὐτὸν τ' πρὸς τὸν θεοκλίτου

Τὸ φφ. 96ν-97ρ τοῦ κώδ. Marc. gr. 467 (Bl. σ. 436 καὶ σσημ. 042).

δοξαρέαι· τὸ προσηκόν αἰξίω
 μαίτη φίλῳ ἢ γέρας ἀποδίδου
 τὰς οὐτὰρ οὕτως τῷ φίλῳ τὸ
 πλεονεκτήσιον τοῖς σεμνῶν, ὡς
 αἰδελφῶν τούτων, αἰσχροῦ γί
 μνται καὶ ἀδοξου· ἀλλὰ περὶ τῶν
 τῶν μὲν ἔδρωθι τῶν γυναικῶν
 ἔγεγραπται τὰ δοκῶν τὰ διαπολε
 ῶντων· τὸ δὲ μερῶν ἀεφοῦ ὅθ
 ἄρην, ὡς οὐδὲς ὁ ἀποτὸν αὐτοῦ
 ἀμελεῖθαι δέωσ· ἡτοιμημῆ
 σκῆ καὶ διδάσκει τῶν ἀδελφῶν
 ἐπιμελεῖσθαι καὶ μετὰ φύσει π
 ἄσονται ὀλιγοῦν· ἢ γὰρ ἴπ
 τῆ φίλῳ φίλων ἢ κύων φίλο
 δέσποτον· ἀλλὰ μετὰ γὰρ οὐ
 ταθεραπεία σκεδὲ ἐπιμελεῖ
 αὐτὸν ὅθ' ἴπ' ἔσται καὶ ἄλλοις
 καὶ ὁ θεὸς τῆ ψυχῆ σῆμα

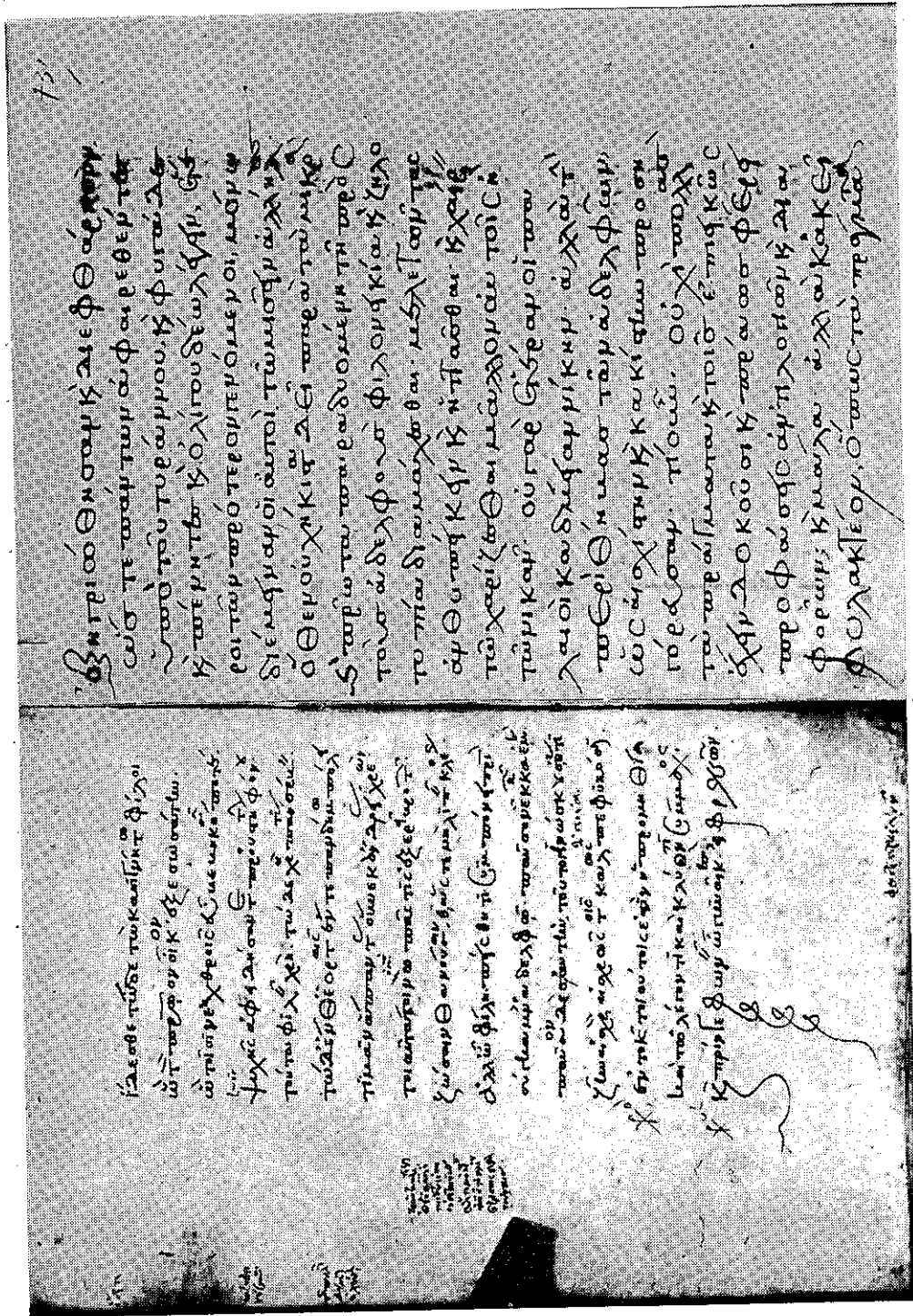
τοῦ ἔτιμ· ἀμελου μερο
 καὶ τὰ προσηκόν
 τῶν αὐτῶν οὐκέθ' ἔστι
 σιωπῆται· ἀλλὰ λυμαι
 μέται καὶ προλείπει τὰς
 παρὰ τῶν ἐπιμελεῖσθαι
 καὶ μερῶν τῶν τοῖς ἀδελ
 φῶν· ἐπὶ δὲ καὶ τῶν περ
 θεοῖς ἢ γυναικῶν τοῖς
 ἐκείνων· ἀρῶν ἀφ' ἑαυτῶν
 χῆν εἰς ἀπαρτῶν καὶ προ
 θυμον ἐαυτοῦ· οἱ κέ τας
 τε φίλο δέσποτον· ἀπα
 ζῶθαι καὶ φιλοφροῦν εἶσθαι
 ἐχέειν ἔχρηστέοις θεοῖς
 ἀσπασίαν αὐτοῦ· καὶ φίλοις
 καὶ τῶν προθύμων καὶ
 χροσίμῳ

Τὰ φφ. 439ν-440ρ τοῦ κώδ. Bruxell. 18967 (Βλ. σ. 447 καὶ σημ. 075).

κίρηθι καὶ τῶν ἄλλοις
 τοῦτο δὲ τὸ εἶδος ἐπι
 τῶν τῶν πάλαι παλαιῶν
 σίμῳ, παρὰ καὶ τῶν ἄλλων
 ὅθ' ἴπ' ἔσται καὶ ἄλλοις
 ποτὶ καὶ τῶν ἄλλων
 καὶ μουχομέρου τιμος
 αἰφ' ἔλα τῶν ἐπι τῶν
 οἰκίας· ἡτοιμημῆ
 καὶ ὁ θεὸς περὶ σοῦ λήθη
 μα δακρύων τας· ἀπα
 σασθαι· καὶ γὰρ τὸν αἰδ
 ποδοῦ· τοῖς μετὰ τοῖς
 καὶ κοῖς, καὶ περὶ ἐργῶν περὶ ἐμα
 χη τῶν γὰρ ἐαυτοῦ οὐκ ὄντα κο
 ρήν θιομῶν ἀλλὰ ἕξον· ὡς πῆ τῶν
 λαίω· καὶ τοῦτον ἀρετῶν· καὶ τῶν
 μερῶν τῶν ἐπι τῶν ἄλλων αἰκα
 καὶ δακρύων ἐπι τῶν ἄλλων αἰκα

καὶ τῶν ἄλλων καὶ τῶν ἄλλων
 ἀρῶν ἀφ' ἑαυτῶν
 χῆν εἰς ἀπαρτῶν καὶ προ
 θυμον ἐαυτοῦ· οἱ κέ τας
 τε φίλο δέσποτον· ἀπα
 ζῶθαι καὶ φιλοφροῦν εἶσθαι
 ἐχέειν ἔχρηστέοις θεοῖς
 ἀσπασίαν αὐτοῦ· καὶ φίλοις
 καὶ τῶν προθύμων καὶ
 χροσίμῳ

Τὰ φφ. 106ν-107ρ τοῦ κώδ. Bruxell. 18967 (Βλ. σ. 447 καὶ σημ. 076).

Τὸ φ. 78ν τοῦ κώδ. Marc. gr. 467 καὶ τὸ φ. 431r τοῦ Bruxell. 18967 (Bl. σ. 448 καὶ σημ. 079).

σημειώμα του (φ. 390ν) « ἔτους ζω (ἰνδικτιῶνος) ε » . “Ο τι τώρα ὑπάρχει γραμμένο στὸν κώδικα δεξιὰ ἀπ’ τὸν ἀριθμὸ ζω, εἶναι στοιχεῖο ἀθθαίρετης ἐπεμβάσεως καὶ ξένη προσθήκη, ποὺ κατὰστρεψε μὲ τὴν παρεισαγωγή της τὴ συμμετρία τῶν κενῶν διαστημάτων τῆς ἀρχικῆς γραφῆς καὶ ποὺ τροποποίησε μὲ βάνουσο τρόπο τὴν ἀρχικὴ ἔνδειξη τοῦ ἔτους «ζω» [= 6800-5509/8 = 1291/2] μπερδεύοντας μὲ τὴν παρουσία ἄκυρων στοιχείων, τόσο τοὺς ἐπιμελητῆς τῆς ἐκδόσεως⁰⁸², ὅσο καὶ τὸν Ο. Kresten, ὁ ὁποῖος ἐξ ἄλλου ἄδικα θεώρησε⁰⁸³ καὶ τίς εἰκοτολογίες τοῦ σημειώματος τῶν ἐπιμελητῶν ὡς γνῶμες τοῦ ἴδιου τοῦ Βέη. Στὴ σειρά λοιπῶν τῶν κωδικογράφων, ποὺ ἔχουν τὸ (μοναχικὸ ὀπωσδήποτε) ὄνομα Θεόκτιστος, ὁ γραφέας τοῦ κώδικα 539 τῆς μονῆς τῆς Μεταμορφώσεως (ποὺ ἡ γέννησή του δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι μεταγενέστερη ἀπ’ τὰ 1270/71) παίρνει τὴ δευτέρη θέση (Θεόκτιστος II), ἐνῶ ὁ «κραλαϊνικὸς» (ποὺ ἡ γέννησή του δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι προγενέστερη ἀπ’ τὰ 1292/95, ἀφοῦ ὁ ἴδιος γύρω στὰ 1340 ἔχει ἀκόμα γερὴ ὄραση καὶ σταθερὸ χέρι) παίρνει τὴν τρίτη θέση (Θεόκτιστος III). Γι’ αὐτὸ καὶ στὴν μελέτῃ ἐποῦτῃ προτιμήσαμε νὰ τὸν δηλώνομε ὡς «κραλαϊνικὸν» παρὰ ὡς Θεόκτιστο II.

Μετὰ τὴ διαπίστωση, ὅτι ὁ «κραλαϊνικὸς» Θεόκτιστος ἀντέγραφε ὄχι μόνο θρησκευτικὰ κείμενα, ἀλλὰ καὶ κλασσικοὺς Ἑλληνας συγγραφεῖς, ἡ γνώμη τοῦ Hunger καὶ τοῦ Kresten, ὅτι ἀνήκε στὸ *scriptorium* τῆς μονῆς τῶν Ὁδηγῶν⁰⁸⁴, ἐπιδέχεται ἀναθεώρηση, ἐφ’ ὅσον ἐκεῖ ἀντέγραφαν ἀποκλειστικὰ κώδικες μὲ θρησκευτικὰ κείμενα. Ἐμεῖς, ἐπειδὴ δυσκολευόμαστε νὰ δεχτοῦμε, ὅτι οἱ λόγιοι (κοσμο)καλόγεροι τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων ἔμεναν ριζωμένοι καὶ ἀμετακίνητοι, σ’ ὄλη τους τὴν καλογερικὴ ζωὴ, σ’ ἓνα καὶ μόνο μοναστήρι (καὶ μᾶς ἀρκεῖ νὰ θυμηθοῦμε τὸ παράδειγμα τοῦ Μανουὴλ-Μαξιμου Πλανοῦδη, ποὺ ἀρχικὰ διδάσκει στὸ μοναστήρι τῆς Χώρας, ἐνῶ ἀργότερα βρίσκεται σ’ ἐκεῖνο τῆς Ἀκαταλήπτου), καὶ ἐπειδὴ ἐπίσης δὲν πιστεύομε, ὅτι ἓνα καινούργιο εἶδος γραφῆς ἢ ἓνας νέος τύπος κωδικογραφικοῦ σημειώματος μπορεῖ νὰ μείνουν γιὰ πολὺ, ἀφ’ ὅτου θὰ κυκλοφορήσουν, κτῆμα ἀποκλειστικὸ τοῦ πρώτου χρήστη τους, δὲν τὸ βρίσκουμε εὐκόλο νὰ ἀποφανθοῦμε μὲ βεβαιότητα, ποὺ ἀκριβῶς ἔγραφε τοὺς κώδικές του ὁ δικὸς μας Θεόκτιστος: στὸ μοναστήρι τῆς Χώρας; σ’ ἐκεῖνο τῆς Ἀκαταλήπτου; ἢ σ’ ἐκεῖνο τοῦ Παντοκράτορα; ἢ μήπως στὸ μοναστήρι τοῦ Ἀγ. Ἀνδρέα (τοῦ ἐν τῇ Κρίσει), ὅπου μάλιστα, ὅπως φαίνεται, εἶχε γίνει (μετὰ ἀπ’ τὰ μέσα τοῦ 1324⁰⁸⁵) μοναχὴ ἡ κράλαινα Σιμωνίδα; Γιὰ ἓνα μόνο εἶμαστε βέβαιοι: ὅτι ὁ «κραλαϊνικὸς»

082. N.A. BEH, *δ.π.π.*, σ. 675 (ἀρ. κώδ. 539).
 083. HUNGER-KRESTEN, *δ.π.π.*, σ. 235 σημ. 148.
 084. HUNGER-KRESTEN, *δ.π.π.*, σσ. 188, 192 κ.ἐξξ., 198, 199 κ.ἐξξ., 201 κ.ἐξξ., 208 κ.ἐξξ., 221, 234 καὶ σημ. 142.
 085. Πβ. KRESTEN, *δ.π.π.*, σσ. 229/230 καὶ σημ. 130. Πβ. καὶ Mich. LASKARIS,

Θεόκτιστος δὲν ἦταν ὁ πρῶτος τυχῶν καλόγερος κωδικογράφος, ἀλλ' ἀνῆκε στὸ περιβάλλον τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορικῆς αὐλῆς, ἔχοντας σχέσεις ὄχι μόνο μετὰ τὴν κράλαινα Σιμωνίδα, τῆς ὁποίας γνωρίζει καλὰ καὶ τὸν βίο καὶ τὸν χαρακτήρα, ἀλλ' ἀσφαλῶς καὶ μετὰ ἄλλα μέλη τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο φτάνοντας μᾶς ἔρχεται αὐτόματα στὴ σκέψη ἡ ἐργασία τοῦ V. Laurent, μετὰ τὴν ὁποία ὁ ἴδιος προσπάθησε νὰ ξεκαθαρίσῃ τὸ ζήτημα, ποὺς ἦταν (μετὰ ἀπ' τὸν μητροπολίτη Φιλαδελφείας Θεόκλητο [† 1324-25], ποὺ ὑπῆρξε γιὰ εἴκοσι περίπου χρόνια ὁ πρῶτος) ὁ δεύτερος πνευματικὸς καθοδηγητῆς (μετὰ ἀπ' τὰ 1332 καὶ πέρα) τῆς Εἰρήνης-Εὐλογίας Χούμναινας Παλαιολογίνας (1291/92 - ± 1360/1), νύμφης (ἀπ' τὰ 1304) τῆς κράλαινας Σιμωνίδας καὶ χήρας (ἀπ' τὰ 1308) τοῦ ἀδελφοῦ ἐκείνης Ἰωάννη Παλαιολόγου, τῆς ὁποίας Εἰρήνης καὶ σώζεται (στὸν Escor. gr. Φ-III-11, φφ. 235^r-254^r) μέρος ἀπ' τὴν ἀλληλογραφία ποὺ εἶχε μετὰ τὸν δεύτερο αὐτὸν ὁδηγὸ τῆς (22 συνολικὰ γράμματα, 8 ἐκείνης καὶ 14 ἐκείνου)⁰⁸⁶. Στὴν προσπάθεια αὐτὴ τοῦ Laurent ἡ προτίμησή του ταλαντεύεται μεταξὺ τοῦ Θεοκτίστου τοῦ Στουδίτη (σ. 65/66) καὶ τοῦ ἡσυχαστῆ μοναχοῦ Ἰγνατίου. Εἶναι οἱ μόνοι ἀπ' τοὺς βιογράφους τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου Α' († ± 1315), ποὺ μποροῦν νὰ διεκδικήσουν τὴν ταυτότητα τοῦ ἀλληλογράφου τῆς Εἰρήνης Χούμναινας, ἐπειδὴ ἐτούτῃ ζητᾶει ἀπ' αὐτὸν νὰ τῆς στείλῃ (σ. 62) «τὸ ὑπὲρ τοῦ ἀγιωτάτου πατριάρχου Ἀθανασίου σύγγραμμα τῆς ἀγιωσύνης» του. Ἐξ ἄλλου ἡ Εἰρήνη-Εὐλογία Χούμναινα ὄχι μόνο ἔχει μετὰ τὴν νύμφη τῆς Σιμωνίδα (δύο ἢ τρία χρόνια μικρότερή τῆς) τίς καλύτερες σχέσεις, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀναφέρει ρητὰ στὸν ἐπιστολογράφου τῆς (Laurent, σ. 68). Παράλληλα αὐτὸς γράφει κάπου (φ. 241^r = Laurent, σ. 57 σημ. 3) στὴ Χούμναινα: «Βιβλίω οἶμαι σωρὸν παρὰ σοὶ κεῖσθαι πολλὸν ἔκ τε <τῆς> τοῦ πατρὸς σοφίας ἔκ τε τῆς σῆς φιλομαθείας ἀποθεθέντων ἐλληνηκῶν τε καὶ θείων· ἐγὼ δὲ ἐνδεὴς καὶ φίλος ἐκ ατέρω». Ἄν δεχτοῦμε πὺς ὁ ἐπιστολογράφος τῆς Εἰρήνης Χούμναινας εἶναι ὄχι ὁ ἡσυχαστῆς μοναχὸς Ἰγνατίος, ὅπως ἔτεινε τελικὰ νὰ δεχτῆ εἰκοτολογώντας ὁ Laurent (σσ. 66-67)⁰⁸⁷, ἀλλὰ ὁ Θεόκτιστος ὁ Στουδίτης, δὲν βλέπουμε

Vizantiske princeze..., δ.π.π. [βλ. σημ. 015], σ. 80, V. LAURENT, La direction spirituelle à Byzance. La correspondance d'Irène-Eulogie Choumnaina Paléologine avec son second directeur, *Revue des Études Byzantines* 14 (Paris 1956), σ. 68 καὶ σημ. 1.

086. V. LAURENT, δ.π.π. [βλ. σημ. 085], σσ. 48-86.

087. Παραδόξως ὁ Laurent παρερμηνεύει καμιά φορὰ τὰ δεδομένα τῶν ἐπιστολῶν, οἱ ὁποῖες παραμένουν, ὅσο ξέρουμε, ἀνέκδοτες. Πβ. δ.π.π., σ. 55 καὶ σημ. 6, ὅπου ἡ φράση τῆς Εἰρήνης-Εὐλογίας Χούμναινας «καὶ πρό γε τῶν ἄλλων τοῦ σοῦ πατρὸς καὶ δεσπότη τοῦ μεγάλου ἀρχιερέως» (φ. 239^r) ἀναφέρεται ἀναμφισβήτητα στὸ Χριστό, καὶ ὄχι στὸν μητροπολίτη Θεόκλητο, ὅπως νομίζει ὁ Laurent (δ.π.π. καὶ σ. 74 καὶ σημ. 4), ὁ ὁποῖος καὶ βγάζει ἀπὸ δῶ ἄκυρα συμπεράσματα γιὰ δῆθεν μύηση τοῦ ἐπιστολογράφου τῆς Εἰρήνης στὴ θρησκευτικὴ ζωὴ ἀπ' τὸν Θεόκλητο καὶ γιὰ δῆθεν προέλευσή του ἀπ' τὴ Φιλαδέλφεια καὶ ὄχι, ὅπως φαίνεται πὺς εἶναι τὸ σωστό, ἀπ' τὴ Θεσσαλονίκη.

νὰ ὑπάρχη καμιά διαφορὰ οὔτε στὴν ἡλικία οὔτε στὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ ἐνὸς καὶ τοῦ ἄλλου, ποὺ θὰ μᾶς ἐμπόδιζε νὰ ὑποθέσουμε, πὺς ὁ «κράλαινικός» Θεόκτιστος εἶναι ὁ Στουδίτης καὶ ὅτι ἀκριβῶς ἔγινε γνωστὸς στὴν «κράλαινα τῶν Τριβαλῶν», τὴ Σιμωνίδα-Εὐγενία, ἀπὸ τὴν Εἰρήνη-Εὐλογία Χούμναινα, ὅταν πᾶ αὐτὸς εἶχε γίνει (μετὰ ἀπ' τὰ 1332) ὁ δεύτερος πνευματικὸς καθοδηγητῆς τῆς τελευταίας. Μιὰ τέτοια ὑπόθεση μᾶς κάνει νὰ ἀναρωτιόμαστε, μήπως καὶ στὸ κωδικογραφικὸ σημεῖωμα τοῦ φ. 336^v τοῦ Marc. gr. 467, ὅπου ἔχει, ὅπως εἶδαμε, διαγραφή τὸ ὄνομα τοῦ «κράλαινικοῦ» Θεοκτίστου, ἡ διαγραφή, ποὺ ἔτσι γίνεται καὶ εὐεξήγητη, ὀφείλεται σὲ κάποιον μεταγενέστερο μοναχό, ποὺ ἐνοχλήθηκε βλέποντας νὰ ἀναγράφεται σ' ἓναν κώδικα τοῦ «ἀλλοτρίου» («Ἑλληνα») Σοφοκλῆ, πὺς ἦταν γραμμένος «...διὰ χειρὸς ἐμῆ θ[εοκτίστου] τῆς [σουδ]εῖτα», τοῦ ὑπέρμαχου τῆς Ὁρθόδοξης πίστεως. Κατὰ πόσο ἡ ὑπόθεσή μας αὐτὴ γιὰ ταυτισμὸ τοῦ «κράλαινικοῦ» Θεοκτίστου καὶ τοῦ Θεοκτίστου τοῦ Στουδίτη ἀληθεύει, μένει νὰ ἀποδειχθῇ.

M. I. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ

ΑΥΤΟΓΡΑΦΟ ΓΡΑΜΜΑ (1617) ΤΟΥ ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΛΟΥΚΑΡΕΩΣ
ΣΤΟΝ ΟΛΛΑΝΔΟ ΛΟΓΙΟ DAVID DE WILHEM

Τὸ αὐτόγραφο γράμμα τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως στὸν Ὀλλανδὸ λόγιο David de Wilhem ποὺ δημοσιεύω ἐδῶ περιλαμβάνεται στὰ πρόσφατα νέα ἀποκτήματα τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου (τώρα British Library), ὅπου εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ τὸ ἐπισημάνω (ἐνδειξη: *Add. 54227 G*) καὶ νὰ τὸ ἐξετάσω κατὰ τὴ διάρκεια σύντομης διαμονῆς μου στὸ Λονδίνο, τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1979.

Τὸ γράμμα, στὴ λατινικὴ γλῶσσα, διανθισμένο, κατὰ τὴ συνήθεια τοῦ ἀποστολέα, μὲ μερικὲς λέξεις (γρ. 7, 8, 9, 21, 23, 24, 25) τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς, γράφτηκε ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια, στίς 22 Ὀκτωβρίου (παλ. ἡμερολ.) 1617, κατὰ τὴν ἐποχὴ δηλαδὴ ποὺ ὁ μέγας Κρητικὸς πατριάρχης¹ κατεῖχε ἀκόμη τὸ θρόνο τῆς Ἀλεξανδρείας (1601-1620) καὶ λίγο πρὶν ἀνεβεῖ στὸν οἰκουμενικό.

Πρὶν παραθέσω τὸ κείμενο τοῦ γράμματος, θὰ πῶ δυὸ λόγια γιὰ τὸν ἀποδέκτη του καὶ γιὰ τὴν ἄλλη ἀλληλογραφία ποὺ εἶχε μ' αὐτὸν ὁ Λούκαρις. Κατὰ καλὴ τύχη, διαθέτουμε πληροφορίες καὶ γιὰ τὸ ἓνα καὶ γιὰ τὸ ἄλλο θέμα.

1. Γιὰ τὸν Κύριλλο Λούκαρι ἀρκοῦμαι νὰ παραπέμψω στὸ ἔργο τοῦ GUNNAR HERING, *Ökumenisches Patriarchat und Europäische Politik. 1620-1638*, Wiesbaden 1968, ὅπου καὶ πλουσιότατη βιβλιογραφία (σ. 341-412, ἀριθ. 1-939). Ἐπίσης πρόσφατες ἐργασίες ἄς σημειωθοῦν: STEVEN RUNCIMAN, *The Great Church in Captivity*, Cambridge 1968, σ. 259-288. — I. K. ΧΑΣΙΩΤΗ, «Τὸ οἰκουμενικὸ πατριαρχεῖο καὶ ἡ Κρήτη μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Κυρίλλου Α' τοῦ Λουκάρεως. Ἀνέκδοτα γράμματα τοῦ πατριάρχου Παρθενίου Α' (1639)», *Θησαυρίσματα*, τόμ. 6 (1969), σ. 201-236. — KEETJE ROZEMOND, «Patriarch Kyrill Lukaris und seine Begegnung mit dem Protestantismus des 17. Jahrhunderts», *Kirche im Osten*, τόμ. 13 (1970), σ. 9-17. — *Cyrille Lucar Sermons 1596-1602* édités par KEETJE ROZEMOND, Leiden 1974. — N. B. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, «Λουκάριος», *ΕΕΒΣ*, τόμ. 41 (1974), σ. 153-194. — ΖΑΧ. Ν. ΤΣΙΡΠΑΝΗ, «Ὁ Κύριλλος Λούκαρις καὶ ἡ Καθολικὴ Προπαγάνδα τῆς Ρώμης (1622-1638)», *Κρητολογία*, τεύχ. IV (1977), σ. 49-56. — N. B. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, «Λουκάριος. Νικόλαος (ιερέας) — Νικηφόρος (ιερομόναχος) Ρόδιος, Κρῆς καὶ ἡ πρὸς τὸν ἐν Ἑνετίᾳ Λούκαριν ἀλληλογραφία του», *Θησαυρίσματα*, τόμ. 16 (1979), σ. 278-292. — G. HERING, «Orthodoxie und Protestantismus», *JÖB*, τόμ. 31/2 (1981), σ. 851-854.

Ὁ David le Leu de Wilhem² συνεδύαζε τις ιδιότητες τοῦ πετυχημένου μεγαλεμπόρου καὶ τοῦ σοφοῦ Ἀνατολιστῆ, συλλέκτη ἔργων τέχνης καὶ μηχανή. Γεννήθηκε στὸ Ἀμβουῦργο, στὶς 15 Μαΐου 1588, καὶ σπούδασε στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Leiden φιλοσοφία, νομικά, ἀνατολικὲς γλῶσσες (ἐβραϊκὰ, συριακὰ) καὶ ἄλλες ἐπιστῆμες. Τὸ 1617-1619 περιηγήθηκε τὴν Αἴγυπτο, τὴν Παλαιστίνη καὶ τὴ Συρία. Ἀπὸ τὸ 1623 ὡς τὸ 1629 τὸν βρίσκουμε ἐγκατεστημένο ὡς μεγαλέμπορο στὸ Χαλέπι. Μετὰ τὸ γυρισμὸ του στὴν Ὁλλανδία, διορίστηκε μέλος τοῦ Συμβουλίου τοῦ Κράτους. Κατήρτισε δικὴ του συλλογὴ ἀρχαιοτήτων καὶ χειρογράφων καὶ χάρισε στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Leiden μερικὲς μούμιες. Πέθανε στὶς 27 Ἰανουαρίου 1658. Τὸ προσωπικὸ του ἀρχεῖο (τῶν ἐτῶν 1622-1656) σώζεται στὰ Κρατικὰ Ἀρχεῖα τῆς Χάγης.

Τὸ Λούκαρι λοιπὸν τὸν ἐγνώρισε ὁ de Wilhem, ὅταν περιηγήθηκε τὴν Αἴγυπτο (1617), στὴν ἀρχὴ ἀκόμη τῆς σταδιοδρομίας του, καὶ συνδέθηκε μαζί του μὲ στενὴ φιλία.

Μιὰ σειρά αὐτογράφων γραμμάτων τοῦ Λουκάρους πρὸς τὸν David de Wilhem, σταλμένων ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, καὶ μάλιστα ἀπὸ τὴν ἔδρα τοῦ πατριαρχείου, τὸ Κάιρο (βλ. ἀριθ. 107, 110, πρβλ. καὶ ἀριθ. 98, 100, 104), τὴν ἴδια ἀκριβῶς μὲ τὸ δικὸ μας γράμμα ἐποχῆ, κατὰ τὴν ὁποία, ὅπως εἶπαμε, ὁ τότε τριαντάχρονος Ὁλλανδὸς διανοούμενος περιηγεῖτο τὴν Ἀνατολή, μᾶς εἶναι ἤδη γνωστὴ. Σώζεται στὸν cod. lat. ἀριθ. 26B τῆς Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Leiden (φ. 5-36) καὶ δημοσιεύθηκε γιὰ πρώτη φορά, μὲ πολλὰ σφάλματα, ἀπὸ τὸν J. Aymon τὸ 1708³ καὶ, σὲ πολὺ βελτιωμένη, ἀλλὰ χωρὶς κανένα ὑπομνηματισμὸ ἔκδοση, ἀπὸ τὸν Émile Legrand, τὸ 1896⁴. Πρόκειται γιὰ δεκατέσσερα γράμματα (ἀριθ. 98-111, κατὰ τὴν ἀρίθμηση τοῦ Legrand, τὴν ὁποία καὶ ἀκολουθῶ), τὰ ἔξι γραμμένα στὴν ἰταλικὴ (ἀριθ. 99, 100, 101, 107, 109, 111) καὶ τὰ ὑπόλοιπα ὀκτῶ στὴ λατινικὴ γλῶσσα. Δυστυχῶς, μόνον τέσσερα ἀπὸ τὰ γράμματα αὐτὰ φέρουν χρονολογικὴ ἔνδειξη, καὶ μάλιστα πλήρη (ἔτος καὶ ἡμερομηνία): οἱ ἀριθ. 107 (20 Μαρτίου 1618), 103 (13 Μαρτίου 1619), 110 (12 Μαΐου 1619) καὶ 104 (30 Μαΐου 1619), πράγμα πού ἀρκεῖ γιὰ νὰ μᾶς δείξει πῶς στὸν κώδικα πού τὰ περιέχει (καὶ φυσικὰ καὶ στὶς ἐκδόσεις, πού διατήρησαν τὴ σειρά του) ἔχει σαλευθεῖ ἡ χρονολογικὴ τους τάξη,

2. Βλ. γι' αὐτὸν PIERRE BAYLE, *Dictionnaire historique et critique*, nouvelle édition, τόμ. 13, Paris 1820, σ. 570-576. — A. J. VAN DER AA, *Biographisch Woordenboek der Nederlanden... Voortgezet door K. J. R. van Harderwijk en Dr. G. D. J. Schotel*. Twintigste deel, Haarlem 1877, σὺ λῆμμα. — H. DE GROOT, *The Ottoman Empire and the Dutch Republic. The History of diplomatic Relations 1610-1630*, Leyden-Istanbul 1978, σ. 223-224, 311-312 (σημ. 144), 333 (σημ. 34), 334 (σημ. 44).

3. J. AYMON, *Monumens authentiques de la religion des Grecs et de la fausseté de plusieurs Confessions de Foi des Chrétiens Orientaux*, A La Haye 1708, σ. 172-200.

4. EMILE LEGRAND, *Bibliographie Hellénique... au XVIIe siècle*, τόμ. IV, Paris 1896, σ. 313-324 (ἀριθ. 98-111).

ὅπως ἄλλωστε φαίνεται καὶ ἀπὸ ἄλλα γράμματα (τὰ ζεύγη 105/106 καὶ 110/111, τῶν ὁποίων ἡ σωστὴ σειρά, ὅπως προκύπτει ἀπὸ ἐσωτερικὲς ἐνδείξεις, θὰ ἦταν ἀντίστροφα 106/105 καὶ 111/110). Ἄλλα πέντε γράμματα χρονολογήθηκαν (χωρὶς αἰτιολόγηση, ἀλλὰ, πιστεύω, σωστά) ἀπὸ τὸν G. Hering: στὸ ἔτος 1618 οἱ ἀριθ. 98⁵ καὶ 99⁶ καὶ στὸ ἔτος 1619 οἱ ἀριθ. 105⁷, 106⁸ καὶ 109⁹. Τὰ ὑπόλοιπα πέντε γράμματα (ἀριθ. 100-102, 108 καὶ 111) ἔμειναν ἀχρονολόγητα,μποροῦμε ὅμως κι ἀπ' αὐτὰ νὰ χρονολογήσουμε τοὺς ἀριθ. 100-101 στὰ τέλη τοῦ 1618 (ἀφοῦ ὁ Λούκαρις ἀναφέρει ὅτι ἀναγκάζεται ν' ἀναχωρήσει στὴν Κωνσταντινούπολη μέσα στὸ χειμῶνα καὶ ἀμέσως μετὰ τις γιορτὲς) καὶ τὸν ἀριθ. 102 στὶς ἀρχὲς τοῦ 1619 (ἀφοῦ γράφει πῶς δὲν ἀνησυχοῦν ἀκόμη ἀπὸ τὸ λοιμὸ, πού ἄρχισε τότε καὶ πού στὸν ἀριθ. 110, τῆς 12 Μαΐου αὐτοῦ τοῦ χρόνου, τὸν παρουσιάζει νὰ βρίσκεται πιά στὸ ἀποκορύφωμά του, μὲ 400.000 θύματα). Οἱ ἐσωτερικὲς ἐνδείξεις μαρτυροῦν πῶς ὅλα τὰ γράμματα εἶναι τῶν ἐτῶν 1618 καὶ 1619 (ἴσως καὶ ἑνα-δύο ἀχρονολόγητα νὰ εἶναι τοῦ 1617), δὲν εἶναι ὅμως ἀρκετές, γιὰ νὰ ἐπιτρέψουν τὴν ἀποκατάσταση μὲ ἀπόλυτη βεβαιότητα τῆς χρονολογικῆς των ἀλληλουχίας.

Ἡ μικρὴ αὐτὴ ἀλληλογραφία τοῦ Κυρίλλου Λουκάρους μὲ τὸν David de Wilhem (οἱ ἀπαντήσεις τοῦ ὁποίου δυστυχῶς δὲν μᾶς ἐσώθηκαν ἢ τοὐλάχιστο δὲν μᾶς εἶναι γνωστὲς¹⁰) εἶναι καὶ ἐνδιαφέρουσα καὶ σημαντικὴ. Φυσικὰ, οἱ μελετητὲς τὴν ἐρμήνευσαν διαφορετικὰ, ὁ καθένας σύμφωνα μὲ τὶς δογματικὲς του θέσεις¹¹. Ἐνα ὅμως εἶναι βέβαιο, ὅτι ἡ ἀλληλογραφία αὐτὴ μαρτυρεῖ τὴν ἐπίμονη καὶ εὐσυνείδητη προσπάθεια πού κατέβαλλε ὁ Λούκαρις, γιὰ νὰ καταποτιστεῖ, ὅσο καλύτερα μποροῦσε, πάνω στὰ φλέγοντα θρησκευτικὰ ζητήματα τοῦ καιροῦ του, μὲ τὸ δράμα πάντα, τὸ τόσο ἐλκυστικὸ, ἀλλὰ καὶ σχεδὸν ἀνέφυκτο (κατὰ τὴν ἴδια του τὴ διαπίστωση)¹² τῆς ἀναμόρφω-

5. G. HERING, ὁ.π., σ. 21, σημ. 28.

6. *Ibid.*, σ. 21, σημ. 29.

7. *Ibid.*, σ. 22, σημ. 38.

8. *Ibid.*, σ. 22, σημ. 38.

9. *Ibid.*, σ. 23, σημ. 40.

10. Στὸ μελέτημα τῆς K. ROZEMOND, *Notes marginales de Cyrille Lucar* (βλ. παρακάτω, σημ. 13), σ. VII δημοσιεύεται περικοπὴ γράμματος τοῦ David de Wilhem, μὲ χρονολογία 25 Μαρτίου 1623, πού μιλεῖ γιὰ ἄλλα (μεταγενέστερα) γράμματά του πού ἔστειλε στὸ Λούκαρι, ἀλλὰ πού δὲν ξέρει ἂν ὁ πατριάρχης τὰ ἔλαβε. Δὲν βρῆκα ἄλλη ἔνδειξη γιὰ σωζόμενα γράμματα τοῦ de Wilhem στὸ Λούκαρι.

11. ΓΕΡΑΣ. Ι. ΜΑΖΑΡΑΚΗ, *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Αἰγύπτῳ Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, ἐκδ. ἐπιμ. ΕΥΓ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ, Ἀλεξάνδρεια 1932, σ. 220-221. — ΧΡΥΣΟΣΤ. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Κύριλλος ὁ Λούκαρις*, ἐκδ. β', ἐπιμ. ΓΡΗΓ. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ, ἐν Ἀθήναις 1939, σ. 65-66. — Γ. Α. ΧΑΤΖΗΑΝΤΩΝΙΟΥ, *Κύριλλος Λούκαρις*, Ἀθήνα 1954, σ. 42-43 καὶ 46. — G. HERING, *Ökumenisches Patriarchat*, σ. 20-23. — ST. RUNCIMAN, *The Great Church in Captivity*, σ. 267.

12. Βλ. γράμμα τοῦ στὸν de Wilhem ἀριθ. 109 (E. LEGRAND, ὁ.π., σ. 326): «*io se*

σης τῆς ἑλληνικῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Οἱ συζητήσεις του καὶ ἡ ἀνταλλαγὴ γλωσσῶν μὲ τὸν Ὁλλανδὸ προτεστάντη ἀπηχοῦν τοὺς πρώτους του προσανατολισμούς στις ιδέες τῆς Μεταρρύθμισης, πού στάθηκαν καθοριστικοὶ γιὰ τὴν τελικὴ διαμόρφωση τῶν δογματικῶν καὶ φιλοσοφικῶν του πεποιθήσεων.

Τὸ περιεχόμενο τῶν γραμμάτων αὐτῶν εἶναι σὲ γενικὲς γραμμὲς τὸ ἀκόλουθο.

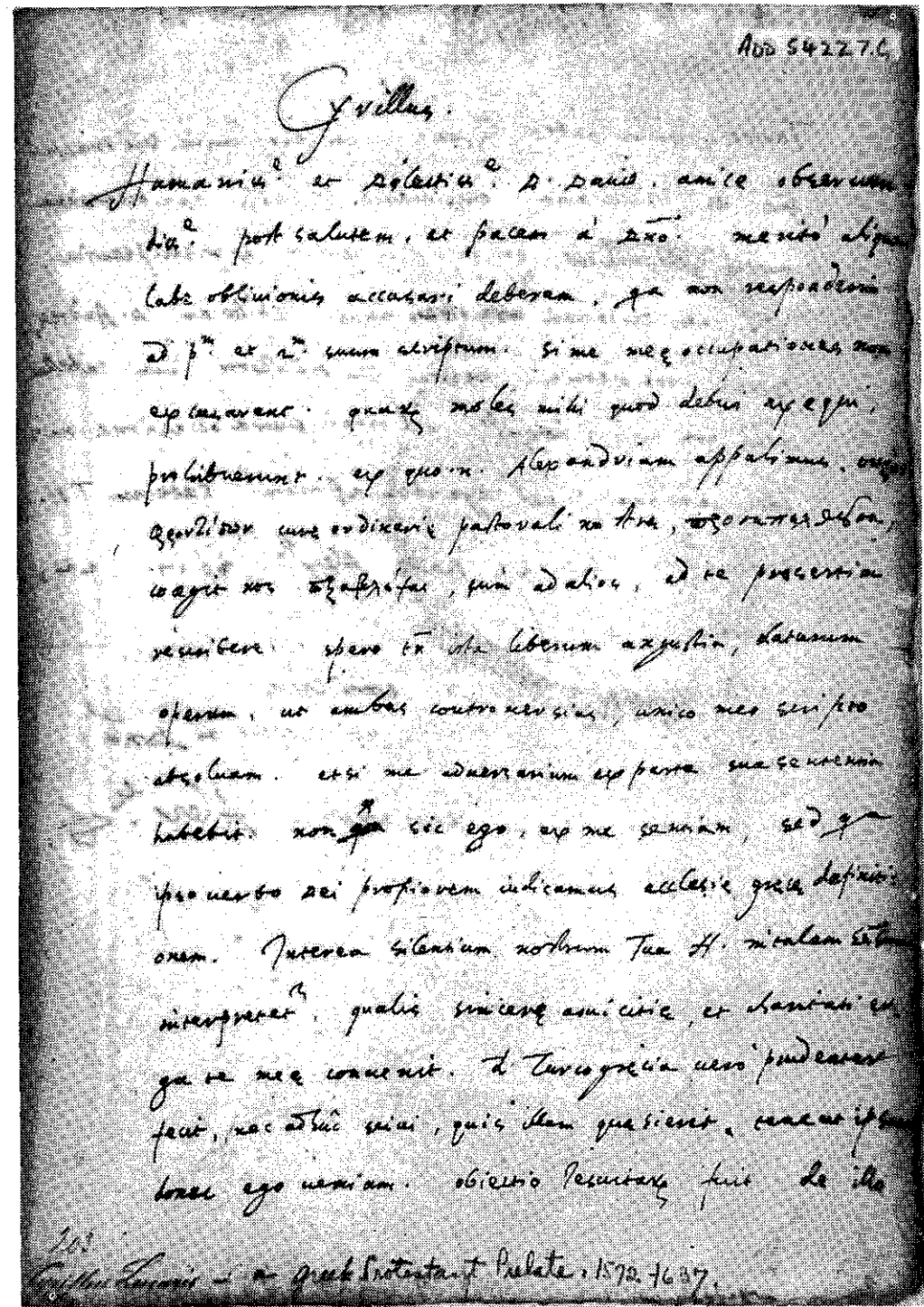
Ὁ Λουκάρις ζητεῖ συχνὰ ἀπὸ τὸν Ὁλλανδὸ φίλο του, πού τὸν ἐκτιμᾷ ἰδιαίτερα γιὰ τὴ μόρφωση καὶ τὸ ἦθος του (ἀριθ. 98, 99), νὰ τοῦ στείλει δανεικὰ ὀρισμένα βιβλία πού εἶναι ἀνεύρετα στὴν Ἀνατολή, γιὰ νὰ τὰ διαβάσει (ἀριθ. 98, 100, 102, 104) καὶ μὲ τὴν ὑποχρέωση νὰ τοῦ τὰ ἐπιστρέψει. Ὅταν τὰ λαμβάνει (εἴτε μὲ ἀνθρώπους δικούς του, πού τοὺς στέλνει ἐπίτηδες, ἀριθ. 104, εἴτε μὲ ἄλλο μέσο), τοῦ βεβαιώνει τὴ λήψη των, τὸν εὐχαριστεῖ, κάποτε τοῦ ἀνακοινώνει τίς ἐντυπώσεις καὶ τίς κρίσεις του καὶ τελικὰ τὸν πληροφορεῖ γιὰ τὴν ἐπιστροφή των (ἀριθ. 98, 109). Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, στέλνει κι αὐτὸς ἢ ὑπόσχεται νὰ στείλει βιβλία στὸν de Wilhem (ἀριθ. 100, 101, 107, 108), καὶ κάποτε μὲ ἰδιόγραφες παρατηρήσεις του στὰ περιθώρια, ὅπως στὴν περίπτωσι τῆς «Κατηχήσεως» τοῦ καρδινάλιου Bellarmino (ἀριθ. 106, 105)¹³. Ἔτσι ἡ ἀνταλλαγὴ αὐτὴ καὶ ἡ μελέτη τῶν βιβλίων τοῦ προσφέρει συχνὰ τὴν εὐκαιρία νὰ ἐκθέσει μὲ εἰλικρίνεια καὶ παρρησία τίς ιδέες του γιὰ διάφορα θέματα, τὴ συμφωνία ἢ τὴ διαφωνία του μὲ τὸ συζητητὴ του (ἀριθ. 99-103, 105, 106, 109). Ἄλλοτε, τέλος, ἀπαντᾷ σὲ ἀπορίες καὶ ἐρωτήματα τοῦ φίλου του, ἰδίως γιὰ ἑλληνικὰ κείμενα, βιβλία ἢ χωρία κλπ. (ἀριθ. 98, 99, 107, 109).

Ὡς κείμενα, τὰ γράμματα αὐτὰ τοῦ μεγαλεπήβολου πατριάρχη —ὅπως ἄλλωστε καὶ τὰ πολυάριθμα ἄλλα γράμματά του τὰ συνυφασμένα μὲ τίς δραματικὲς περιπέτειες τῆς ζωῆς του — ξεχωρίζουν γιὰ τὴ λιτότητα, τὴ σαφήνεια καὶ τὴν εἰλικρίνειά τους, καθὼς καὶ γιὰ τὸν πλοῦτο τῶν πληροφοριῶν πού μᾶς προσφέρουν.

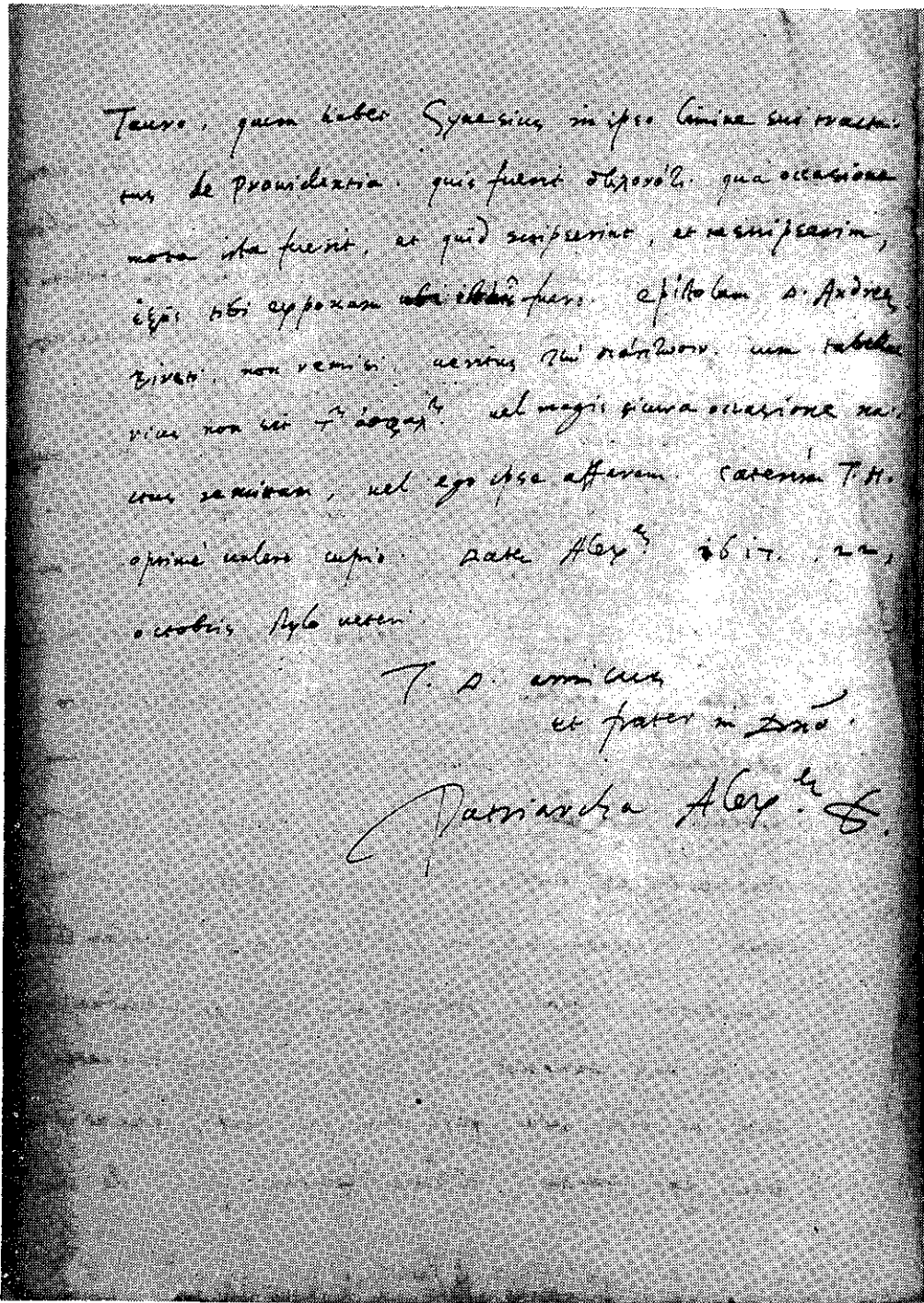
Στὴν ἐνδιαφέρουσα λοιπὸν αὐτὴ συλλογὴ γραμμάτων τοῦ Λουκάριος πρὸς τὸν David de Wilhem ἔρχεται τὴν ἄνω νὰ προστεθεῖ, ὡς 150 (ἢ καλύτερα ὡς πρῶτο) καὶ τὸ γράμμα πού ἐκδίδω ἐδῶ, γράμμα πού φέρει τὴν πρωιμότερη χρονολογία (22 Ὀκτωβρίου 1617) ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα του γνωστὰ καὶ χρονολογημένα καὶ πού εἶναι πιθανότατα τὸ ἀρχαιότερο ἢ πάντως ἓνα ἀπὸ τὰ δυὸ-τρία ἀρχαιότερα τῆς συλλογῆς, στὴν ὁποία βέβαια καὶ θὰ ἀνήκε ἀρχικά. Τὸ περιεχόμενό του τὸ φέρνει κι αὐτὸ πολὺ κοντὰ πρὸς τὰ ἄλλα: Ὁ πατριάρχης, ἀφοῦ πρῶτα δικαιολογεῖται στὸ φίλο του, γιὰτὶ δὲν ἀπάντησε στὰ δυὸ διαδοχικὰ

*puotesse reformare la mia Chiesa, lo farei molto volontieri; ma Iddio sa che tractatur de impossibili».*¹³

13. Βλ. KEETJE ROZEMOND, *Notes marginales de Cyrille Lucar dans un exemplaire du Grand Catéchisme de Bellarmin*, La Haye 1963. Πρβλ. καὶ E. LEGRAND, *Bibliographie Hellénique... au XVIIe siècle*, τὸμ. I, Paris 1894, σ. 106-108.

1. Αὐτόγραφο γράμμα τοῦ Κυρίλλου Λουκάριος (1617) στὸν David de Wilhem, φ. α' (British Library, Addit. 54227 G).

2. Ἡ συνέχεια καὶ τὸ τέλος τοῦ γράμματος τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως (φ. αv).

γράμματά του, προβάλλοντας τὸ βάρος τῶν πολλῶν ποιμαντορικῶν του φροντίδων, ἀφότου ἤλθε στὴν Ἀλεξάνδρεια (ἀπ' ὅπου καὶ γράφει), τοῦ ὑπόσχεται, μόλις εὐκαιρήσει, ν' ἀπαντήσῃ στὰ δύο ζητήματα (ποὺ φαίνεται πὼς τοῦ εἶχε θέσει ὁ ἐπιστολογράφος του, ἀλλὰ ποὺ δὲν προσδιορίζονται στὴν ἀπάντησῃ) μὲ ἓνα καὶ μόνο γραπτό. Προβλέπει διαφωνία τοῦ ἐπιστολογράφου του σὲ ζητήματα ὅπου ὁ Λούκαρις κρίνει «πλησιέστερο πρὸς τὸν ἴδιό τὸ λόγο τοῦ Θεοῦ τὸν ὀρισμὸ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας», τὸν παρακαλεῖ νὰ τοῦ κρατήσῃ τὴν «Turcograecia» (τοῦ Μαρτ. Κρουσίου), μιλεῖ γιὰ τὴν πολεμικὴ τῶν Ἰησουϊτῶν ἐναντίον του κλπ.

Πῶς καὶ γιατί βρέθηκε ἀποχωρισμένο αὐτὸ τὸ γράμμα ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη συλλογὴ (ποὺ δὲν ἀποκλείεται νὰ περιεῖχε ἀρχικὰ καὶ ἄλλα γράμματα ποὺ χάθηκαν), ποὺ ξέρουμε πὼς κατατέθηκε στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Leiden ἀπὸ τὸν Maurice de Wilhem, γιὸ τοῦ David¹⁴, καὶ, πῶς, ἀντὶ νὰ μείνῃ στὴν Ὀλλανδία, κατέληξε στὸ Λονδίνο, δὲν τὸ ξέρουμε. Σὲ χειρόγραφο σημείωμα ποὺ περιέχεται στὴ δέση τῆς British Library, ὅπου καὶ τὸ γράμμα (Add. 54227 G), σημείωμα ἀναφερόμενο σὲ ὅλα τὰ (λυτὰ) περιεχόμενα τῆς δέσης, ἀναγράφεται ἡ πληροφορία γιὰ τὸ δικό μας: *Purchased Storgard Sale | 11-12 June 1968, Lot 1099*. Τὸ στοιχεῖο αὐτό, ὅτι ἀγοράστηκε τὸ 1968, στὴ δημοπρασία Storgard (ποὺ φαίνεται πὼς τὴν ἔκαμε ὁ οἶκος B. Quarith Ltd, ποὺ ἀναφέρεται ἐπίσης ἐκεῖ), ἴσως νὰ μπορέσει νὰ ὀδηγήσῃ στὴν ἀνεύρεση τῆς ἀρχικῆς του προέλευσης.

Πρὶν ἀπὸ τὴν ἔκδοσῃ τοῦ γράμματος, ἔκρινα σκόπιμο νὰ παραθέσω ἑλληνικὴ του μετάφραση καὶ μετὰ τὴν ἔκδοσῃ νὰ προσθέσω λίγα ἀπαραίτητα σχόλια.

14. Βλ. K. ROZEMOND, ὁ.π., σ. VI.

ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ
ΚΥΡΙΑΛΟΥ ΛΟΥΚΑΡΕΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ DAVID DE WILHEM

Ἀλεξάνδρεια

22 Ὀκτωβρίου (παλ. ἡμ.)
1617

Μετάρραση. — Λογιότατε καὶ προσφιλέστατε Κύριε Δαβίδ, σεβα-
στότατε φίλε, υγεία καὶ εἰρήνη ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Δικαιολογημένα θὰ ἔπρεπε νὰ κα-
τηγορηθῶ γὰρ λησμονιά, ἐπειδὴ δὲν ἀπάντησα στὸ πρῶτο καὶ στὸ δεύτερο γράμ-
μα σου, ἂν οἱ ἀπασχολήσεις μου δὲν μὲ συγχωροῦσαν. Τῶν ὁποίων τὰ βάρη μὲ
ἐμπόδισαν νὰ ἐκπληρώσω τὸ χρέος μου. Ἀπὸ τότε δηλαδὴ ποὺ καταπλεύσαμε
στὴν Ἀλεξάνδρεια, σωρὸς φροντίδων, ποὺ ἦλθε νὰ προστεθεῖ στὴν τακτικὴ ποι-
μαντορικὴ μας μέριμνα, μᾶς ὑποχρέωσε νὰ παραβλέψουμε νὰ γράψουμε καὶ σὲ
ἄλλους καὶ μάλιστα σ' ἐσένα. Ἐλπίζω ὅμως, ὅταν ἐλευθερωθῶ ἀπ' αὐτὴ τὴ στε-
νοχωρία, νὰ φροντίσω νὰ ἐπιλύσω καὶ τὶς δυὸ ἀμφισβητήσεις μὲ ἓνα καὶ μόνο
γραπτὸ μου. Παρ' ὅλο ποὺ ἡ γνώμη σου θὰ μὲ θεωρήσει ἐν μέρει ἀντίθετο, ὅχι
ἐπειδὴ ἐγὼ ἔτσι φρονῶ κατὰ τὴν κρίση μου, ἀλλὰ ἐπειδὴ κρίνουμε πλησιέστε-
ρο πρὸς τὸν ἴδιο τὸ λόγο τοῦ Θεοῦ τὸν ὀρισμὸ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας. Ἐν
τῷ μεταξῦ, ἡ λογιότητά σου τὴ σιωπὴ μας ἄς τὴν ἐρμηνεύσει μὲ τέτοιο τρόπο,
ὅπως ἀρμόζει στὴν εἰλικρινῆ φιλία καὶ ἀγάπη μου πρὸς ἐσένα. Γιὰ τὴν «Tur-
cograecia» ἔπραξες φρόνιμα, ἀλλὰ δὲν ἔμαθα ὡς τώρα ποῖος τὴ ζήτησε· κρά-
τησέ τὴν ὥσπου νὰ ἔλθω. Ἡ ἀντίρρηση τῶν Ἰησουϊτῶν ὑπῆρξε γι' αὐτὸν τὸν
Ταῦρο ποὺ ἔχει ὁ Συνέσιος στὴν ἀρχὴ ἀκριβῶς τῆς παραγματείας του γιὰ τὴν
πρόνοια, ποῖος ἦταν δηλονότι· ἀπὸ ποῖα εὐκαιρία κινήθηκε αὐτὴ (ἡ ἀντίρρηση)
καὶ τί ἔγραψαν καὶ δὲν ἔγραψα, θὰ σοῦ ἐκθέσω ἐξῆς (στὴν προσεχῆ μας συνάν-
τηση), ὅταν θὰ ἔλθω αὐτοῦ. Τὸ γράμμα τοῦ κ. Andrea Bireti δὲν τὸ διαβίβασα,
φοβούμενος τὴν διάπτωσιν, ἐπειδὴ ὁ γραμματοκομιστὴς δὲν ἦταν τῶν ἀσφαλῶν·
εἶτε, ὅταν βρῶ ἀσφαλέστερη εὐκαιρία, θὰ τὸ διαβιβάσω, εἶτε ἐγὼ ὁ ἴδιος θὰ
τὸ φέρω. Κατὰ τὰ λοιπὰ ἐπιθυμῶ ἡ λογιότητά σου νὰ χαίρει ἄκρας υγείας.

Ἀλεξάνδρεια, 1617, 22 Ὀκτωβρίου, παλ. ἡμερολόγιο.

Τῆς αὐθεντίας Σου φίλος

καὶ ἀδελφὸς ἐν Κυρίῳ

Ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας †

Πρωτότυπο (British Library, Add. 54227 G). Βλ. πίν. OA'-OB'.

Χαρτί κίτρινο, χιλ. 310×213. Δίφυλλο (α-β), μὲ τὸ φ. βγ ἀγραφο, ποὺ ἔχει ἀπὸ
τὴν ἀρχὴ τρεῖς πτυχώσεις στὴ μεγαλύτερη καὶ μιὰ στὴ μικρότερη διάσταση. Μελάνι ζωηρό.
Κατάσταση διατήρησης πολὺ καλὴ.

Τὸ κείμενο στὸ φ. ατ-ν. Περιθώριο χιλ. 32. Ὀλόκληρο τὸ γράμμα μὲ τὴ γνωστὴ στα-
θερὴ γραφὴ τοῦ πατριάρχου. Δὲν ὑπάρχουν ἔχνη σφραγίδας.

Στὸ φ. βν, ἐπάνω ἀριστερά, μὲ τὸ χέρι ἐπίσης τοῦ πατριάρχου ἡ ἐπιγραφή: .|. Hu-
manissimo D. David de | Wilem. Dilectissimo in Christo.

Στὸ κάτω περιθώριο τοῦ φ. ατ, μὲ σύγχρονη γραφὴ: 203 | Cyrillus Lucaris καὶ (μὲ
ἄλλο χέρι) a Greek Protestant Prelate, 1572-1637 (γράφει: 1638).

Cyrillus

¹² Humanissime et Dilectissime D. David. amice obseruan ¹³tissime.
post salutem et pacem à Domino. meritò aliqua ¹⁴labe obliuionis ac-
cusari deberem. quia non responderim ¹⁵ad primum et 2.m suum scrip-
tum. si me meae occupationes non ¹⁶excusarent. quarum moles mihi
quod debui exequi, ¹⁷prohibuerunt. ex quounde Alexandriam appulimus,
σωρὸς ¹⁸φροντίδων curae ordinariae pastoralis nostrae προσεπελθοῦσα ¹⁹
coegit nos παραβλέψαι (cum ad alios, ad te praesertim ¹⁰rescribere. Spe-
ro tamem ista liberum angustia, daturum ¹¹operam, ut ambas contro-
uersias, unico meo scripto ¹²absoluam. etsi me aduersarium ex parte
sua sententia ¹³habebit. non quia sic ego ex me sentiam, sed quia ¹⁴
ipso uerbo Dei propiorem iudicamus ecclesiae graecae definiti ¹⁵onem.
Interea silentium nostrum Tua H. in talem sensum ¹⁶interpretetur,
qualis sinceræ amicitiae et charitati er ¹⁷ga te meae conuenit. De Tur-
cograecia uero prudenter ¹⁸fecit, nec adhunc sciui, quis illam quaesierit.
teneat ipsam ¹⁹donec ego ueniam. Objectio Jesuitarum fuit de illo ²⁰
Tauro, quem habet Synesius in ipso limine sui tracta ²¹tus de Prouidentia.
quis fuerit δηλονότι. qua occasione ²²mota ista fuerit, et quid scrip-
serint, et ne scripserim ²³ἐξῆς tibi exponam ubi isthic fuero. Epistolam
D. Andreae ²⁴Bireti non remisi, ueritus τὴν διάπτωσιν. cum tabella-
²⁵rius non sit τῶν ἀσφαλῶν. uel magis sicca occasione na ²⁶ctus remit-
tam, uel ego ipse afferam. Caeterum T.H. ²⁷optime ualere cupio.

Datae Alexandriae. 1617. 22 ²⁸octobris stylo ueteri.

²⁹T.D. amicus

³⁰et Frater in Domino

³¹Patriarcha Alexandriae †

ΣΧΟΛΙΑ

Όπως συμβαίνει και με όλα τα άλλα γράμματα του Λουκάρεως προς τον David de Wilhem, ο τόπος διαμονής του αποδέκτη δεν σημειώνεται ούτε στην επιγραφή του γράμματος. Φαίνεται ότι ο de Wilhem, περιφεύοντας τη Μέση Ανατολή και μετακινούμενος συνεχώς, άλλαζε συχνά διαμονή (Χαλέπι, Κάιρο κ.ά.). Ίσως τότε να βρισκόταν στο Κάιρο, όπου θα γύριζε και ο Λούκαρις σε λίγο από την Αλεξάνδρεια, αφού αυτός, σε τρία σημεία του γράμματός του, κάνει λόγο για προσεχή επιστροφή του και συνάντησή των (στ. 18-19: *teneat ipsam donec ego veniam*, στ. 23 *exiis tibi exponam ubi isthic fuero* και στ. 24 *ego ipse afferam*).

7. *ex quounde Alexandriam appulimus*. — Από τον κατάλογο των διμιλιών του Λουκάρεως το δημοσιευμένο από το ΧΡΥΣΟΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟ, *Κυρίλλου Λουκάρεως, Πίναξ διμιλιών και έκθεσις ορθοδόξου πίστεως*, Αλεξάνδρεια 1913, σ. 15 προκύπτει ότι στις 23 Μαρτίου 1617 εξέφώνησε διμιλία στο Κάιρο και στις 5 Οκτωβρίου του ίδιου χρόνου έλλη στην Αλεξάνδρεια. Ανάμεσα λοιπόν στις δυο ημερομηνίες αυτές του 1617 πρέπει να ήλθε ο Λούκαρις στην Αλεξάνδρεια.

11. *De «Turcograecia»*. — Πρόκειται για το γνωστό σύγγραμμα του Martinus Crusius (Tübingen 1584), που θα το είχε ζητήσει ο Λούκαρις από τον de Wilhem, χωρίς να θυμάται τώρα για ποιόν. Στο (άχρονολόγητο) γράμμα του αριθ. 98 (E. LEGRAND, *δ.π.*, σ. 315) ο Λούκαρις γράφει πώς το έστειλε: «*Turcograeciam misi*».

19-21. *Objectio Jesuitarum fuit de illo Tauro quem habet Synesius in ipso limine sui tractatus de Providentia, quis fuerit δηλονότι*. — Ο Λούκαρις αναφέρεται στο χωρίο του Συνεσίου Κυρήνης, με το οποίο αρχίζει τον πρόλογό του (Προθεωρία), στο αλληγορικό έργο του «*Λόγος περί προνοίας ή Αιγύπτιος*» (MIGNE, P.G., τόμ. 66, Παρίσι 1859, στ. 1209-1210: *Γέγραπται μὲν ἐπὶ τοῖς Ταύρου παισί, καὶ τὸ γε πρῶτον μέρος, τὸ μέχρι τοῦ κατὰ τὸν λόγον αἰνίγματος, ἀνεγνώσθη καθ' ὃν μάλιστα καιρὸν ὁ χειρῶν ἐκράτει, τῇ στάσει περιγενόμενος. Προσυφάνθη δὲ τὸ ἐπόμενον μετὰ τὴν κάθοδον, τῶν ἀρίστων ἀνδρῶν αἰτησάντων... κλπ.*). Σήμερα ή έρευνα δέχεται ότι ο ήρωας του έργου του Συνεσίου "Όσιρις πρέπει να ταυτιστεί με το φίλο και προστάτη του Αύρηλιανό, αρχηγό του αντιγερμανικού κινήματος στην Κωνσταντινούπολη, το 400 μ.Χρ. (χρόνο συγγραφής του έργου) και αδελφό του Καισαρίου (που ο Συνέσιος τον αποκαλεί Τυφῶνα), ο Ταύρος λοιπόν ήταν πιθανότατα ο πατέρας των δυο αυτών αδελφών, που μπορεί να ταυτιστεί με τον Ταύρο που χρημάτισε praefectus praetorio Italiae (356-361) και ύπατος (361). Βλ. τη μονογραφία του SALVADORE NICOLSI, Π «*De Providentia di Sinesio di Cirene; studio critico e traduzione*», Padova 1959, σ. 57-58, όπου και όλη ή βιβλιογραφία. Πρβλ. και τα σχετικά άρθρα στο λεξικό *Der kleine Pauly*, τόμ. 1 (1964), στ. 761 (λ. *Aurelianus*, 3), στ. 1006 (λ. *Caesarius*, 3) και τόμ. 5 (1975), στ. 548 (λ. *Taurus*, 2).

21-23. *Qua occasione... isthic fuero*. — Ο Λούκαρις, αναφέροντας την αντίρρηση των Ίησουϊτών για το ζήτημα του ταυτισμού του Ταύρου (βλ. προηγούμε. σχόλιο), για την οποία φαίνεται πως τον είχε ρωτήσει ο de Wilhem, κάνει λόγο και για τις γραπτές διαμάχες του με αυτούς, ζητήματα όμως για τα οποία επιφυλάσσεται να του δώσει επεξηγήσεις κατά την προσεχή τους συνάντηση. Ποιά ήταν ακριβώς τα ζητήματα αυτά, δεν διευκρινίζει.

Είναι πάντως γνωστό ότι ή δέυτατη αντίθεσή του με τους Ίησουϊτες χρονολογείται από την αρχή της εκκλησιαστικής του σταδιοδρομίας, όταν είχε σταλεί από το Μελέτιο Πηγά να τους πολεμήσει στην Πολωνία (1595-98 και 1600) και στη Χίο (1599) και ότι, λίγο πριν από το σχολιαζόμενο γράμμα του, γράφτηκε (1613 ή 1616) απ' αυτόν ο πολεμικός του «*Διάλογος βραχύς*» που συνέθεσε έναντιον «*της παρουσίας των Γεζουϊτών εις τον Γαλατά*» (δημοσιευμένος από τον Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟ-ΚΕΡΑΜΒΑ, *Ανάλεκτα Ίεροσολυμιτικής Σταχυολογίας*, τόμ. Α', εν Πετρούπολει 1891, σ. 220-230).

23-24. *Epistolam D. Andreae Bireti non remisit*. Το πρόσωπο αυτό δεν μάς είναι γνωστό απ' άλλου. Ίσως ήταν φίλος του de Wilhem.

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ ΑΓΗΣΙΑ ΖΟΥΜΑΔΑΚΗ
ΙΚΑΡΙΑΣ 9 — ΑΘΗΝΑΙ (Ν. ΚΟΛΟΚΥΝΘΟΥ)
ΤΗΛ. 57 22 038